

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 9 '2013 г. (428)

Періодичність 1 раз на місяць
Видається з січня 1992 р.
Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 17288-6058-ПР від 18.11.2010 р.

ЗАСНОВНИКИ:
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ВИДАВЕЦЬ:
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ
Головний редактор: д-р екон. наук, проф.
В. С. Пономаренко
Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.
М. О. Кизим
Заст. гол. редактора: д-р екон. наук, проф.
О. М. Тищенко
Випусковий редактор: канд. екон. наук,
доцент
В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
д-р екон. наук, проф.
Алексєєв І. В. (Львів)
д-р екон. наук, проф.
Амосов О. Ю. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Благуи І. С. (Івано-Франківськ)
д-р екон. наук, проф.
Гізатуллин Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)
канд. екон. наук, проф.
Гонда В. (Братислава, Словачія)
д-р екон. наук, проф.
Жуковський М. (Люблін, Польща)
д-р екон. наук, проф.
Заруба В. Я. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Іванов Ю. Б. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Клебанова Т. С. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)
д-р екон. наук, проф.
Орлов П. А. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)
д-р екон. наук, проф.
Христиановський В. В. (Донецьк)
д-р філософії (економіка)
Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

**ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ І НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:**

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російська наукова електронна бібліотека (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- getCITED (США);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

**З ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ
РОБІТ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
ДОКТОРА ТА КАНДИДАТА НАУК**

(Затверджено постановою президії ВАК України від 16.12.2009 р. № 1-05/6)

Журнал «Бізнес Інформ» (Харківський національний економічний університет МОН України, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Бюлетень ВАК України, № 1, 2010

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Касич А. О., Яковенко Я. Ю. Газові ринки ЄС та України: сучасний стан і перспективи розвитку	8
Маркович І. Б. Збалансування національних і глобальних пріоритетів: актуальні виклики українській економіці.....	16

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Підходи до формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі.....	20
Возняк Г. В. Бюджетна політика та її вплив на економічний розвиток регіону: теоретичні аспекти.....	25
Попов О. Є., Каркальова П. І. Обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проектів регіонального інфраструктурного розвитку	32
Глушач А. В. Трансакційні витрати ринку праці як фактор гальмування економічного розвитку в трансформаційній економіці та шляхи їх мінімізації.....	40
Тюленева Ю. В. Нормативно-правова база регулювання процесів злиття та поглинання підприємств України	49

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Бабина О. Є., Карпенко О. О. Узагальнення властивостей економічного потенціалу в контексті системного підходу	55
---	----

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Золотих І. Б., Жернов Є. Є., Жернова Н. О. Цілеспрямованість і проблеми розвитку технопарків при формуванні економіки знань в Україні та Росії	61
--	----

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Гамбаров А. А., Шевченко С. В., Чернишова Н. П. Оптимізація виробництва, розподілу та поставок електроенергії в умовах енергоринку України.....	68
---	----

Кузьмін О. Є., Мельник О. Г., Ганас А. М. Ідентифікація площ функціональних ділянок складу виробничих запасів.....	73
Тимохин В. М., Подскребко О. С. Дискретно-подієве моделювання конвеєрних ліній	78
Якимова Л. П. Моделювання просторово-часової динаміки пенсійного соціуму	84
Соколовський Д. Б. Моделювання «горизонтальної» взаємодії економічних агентів за допомогою набору ігор	90
Мельник Г. В. Моделювання системи управління інформаційними ризиками в корпоративній інформаційній системі.....	95

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Цьохла С. Ю., Бурлай М. М. Основні завдання реалізації програми інформатизації вищого навчального закладу.....	100
--	-----

ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Кашуба Я. М. Гармонія структури в забезпеченні життєздатності підприємництва.....	106
Ковалевська А. В., Поспелов О. В. Визначення факторів впливу на рівень економічної безпеки малих підприємств України	111

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Андренко О. А. Соціальна напруженість як вид загрози соціально-економічній безпеці регіону.....	119
Газуда А. М., Хаустова К. М. Порівняльна інтегральна оцінка інвестиційно-інноваційного потенціалу деревообробної промисловості Закарпаття.....	124
Єрґін С. М. Альтернатива стратегічного розвитку регіонів, яка не пов'язана з міжнародною конкуренцією.....	132
Педченко Н. С., Ігнатенко В. Ю. Удосконалення механізму оподаткування нерухомого майна в контексті формування бюджетного потенціалу регіону	137
Чурсіна Н. М. Оцінка трудового потенціалу регіону в контексті збалансування структури ринку робочої сили.....	143

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Гриньова В. М., Мисько Н. В. Оцінка конкурентоспроможності промислової продукції на основі комерційної оцінки її якості.....	149
Калетнік Г. М., Гончарук Т. В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та вітчизняний досвід.....	155
Даніалі П. Розвиток підприємницької діяльності переробної галузі в умовах поглиблення інтеграційних процесів.....	161

ЕКОНОМІКА ТРАНСПОРТУ І ЗВ'ЯЗКУ

Червякова В. В. Формування комбінованої бізнес-моделі підприємства автосервісу в умовах контролінгу	166
---	-----

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Моргачов І. В. Зв'язок науково-технічних систем із сільськогосподарськими підприємствами.....	173
---	-----

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Коняхіна Т. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації економічного механізму природокористування.....	179
Климчук С. А. Наука «енвіроніка» – домінуючий вектор стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики.....	185

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Міняйло В. П. Методологічні засади контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти	190
--	-----

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
 пров. Інженерний, 1а,
 Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
 Тел./факс (057) 758-74-31
 e-mail: biz_inf@ukr.net
 www.business-inform.net

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61001, Харків,
 пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
 Тел./факс (057) 703-40-21, 732-09-59

ПІДПИСКА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
 49056, Дніпропетровськ,
 Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
 Тел. (056) 744-16-61,
 744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал «БІЗНЕС ІНФОРМ»

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська, англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
 вченої ради ХНЕУ № 1 від 30.08.2013 р.
 вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
 № 9 від 27.09.2013 р.

Здано до набору 30.08.2013 р.
 Підписано до друку 27.09.2013 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 49,4. Обл.-вид. арк. 64,1.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК»
 Замовлення № 695. Наклад 300 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2013

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Аведян Л. Й. Аспекти розвитку системи соціальних послуг Пенсійного Фонду України.....	197
Дороніна О. А. Проблеми та перспективи діяльності профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні.....	202
Коба Н. В. Вплив соціального капіталу на процес комерціалізації знання в організації.....	208
Хазях К. О. Проблеми та перспективи розвитку соціального партнерства з регулювання заробітної плати в Україні.....	215
Борданова Л. С. Концептуальні засади регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці.....	222

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Ковбатиюк М. В., Стрілок І. І. Обґрунтування системи показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту.....	228
Кююда В. О., Костіна О. М. Методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства.....	237
Строкович Г. В. Підхід до трактування розвитку підприємства з позицій якості.....	242

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Мултанівська Т. В., Воїнова Т. С. Розробка підходу до вдосконалення організації аудиторського процесу.....	246
Рядська В. В. Розвиток уявлень про зміст аудиту.....	254
Дашкевич О. Ю. Гармонізація бухгалтерського та податкового обліку – основа ефективного контролю витрат у цілях оподаткування.....	259

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Губарева І. О., Огородня Є. М. Причинно-наслідкові зв'язки інструментів монетарної політики та показників сталого розвитку економіки країни (на прикладі облікової ставки НБУ).....	264
Коваленко Ю. М. Фінансова стійкість та її підтримання у фінансовому секторі економіки: міжнародний і національний контексти.....	274
Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація.....	280
Молдавська О. В., Кіях Ю. В. Аналіз банків з іноземним капіталом.....	287
Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни: системний підхід.....	293
Возна Л. Б. Оцінка угод злиттів та поглинань банків в умовах посилення конкуренції.....	299
Катроша Л. В. Моніторинг як перспективний метод державного фінансового контролю у сфері державних закупівель.....	303
Максімова М. В. Теоретичні аспекти визначення готовності банку до впровадження контролінгу.....	308
Мезіна О. Є. Необхідність створення та функціонування Авіаційного страхового бюро України.....	315
Зайцева І. П. Перспективи використання сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банках.....	319

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Зосимова Ж. С. Заходи щодо реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища..	325
Галіцин В. К., Сулов О. П., Самченко Н. К. Концептуальні засади моніторингу.....	330

Калиниченко М. П. Адміністрування в маркетинговому управлінні промисловим підприємством.....	336
Мозгова Л. О., Котов А. М. Методичне забезпечення оцінки та визначення можливості виникнення корпоративних конфліктів.....	343
Павленко І. Г. Клієнтоорієнтований підхід до управління маркетинговою взаємодією готелю.....	347
Соломянюк Н. М. Вирівнювання маркетингу та продаж на підприємстві.....	354
Ситник Г. В. Стратегічне фінансове планування в системі управління підприємством торгівлі.....	359
Науменко М. О., Черкашина М. В. Стратегічний управлінський облік і збалансована система показників у циклі антикризового управління інтегрованими корпоративними структурами.....	370
Ткаченко С. А. Методологія проектування та впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань.....	376
Даніалі Ф. Системність управління малими підприємствами громадського харчування.....	383
Цимбалюк О. В. Організаційно-методичний механізм управління технічними ризиками.....	388

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

Інформація для авторів.....	394
Умови публікації в журналі «Бізнес Інформ».....	396

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Касич А. А., Яковенко Я. Ю. Газовые рынки ЕС и Украины: современное состояние и перспективы развития.....	8
Маркович И. Б. Сбалансирование национальных и глобальных приоритетов: актуальные вызовы украинской экономике	16

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Подходы к формированию механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения машиностроительной отрасли.....	20
Возняк Г. В. Бюджетная политика и ее влияние на экономическое развитие региона: теоретические аспекты.....	25
Попов А. Е., Каркалева П. И. Обоснование выбора организационной формы государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов регионального инфраструктурного развития	32
Глушач А. В. Транзакционные издержки рынка труда как фактор торможения экономического развития в трансформационной экономике и пути их минимизации.....	40
Тюленева Ю. В. Нормативно-правовое регулирование процессов слияния и поглощения предприятий Украины.....	49

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Бабина Е. Е., Карпенко О. А. Обобщение свойств экономического потенциала в контексте системного подхода.....	55
--	----

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Золотых И. Б., Жернов Е. Е., Жернова Н. А. Целенаправленность и проблемы развития технопарков при формировании экономики знаний в Украине и России	61
--	----

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Гамбаров А. А., Шевченко С. В., Чернышева Н. П. Оптимизация производства, распределения и поставок электроэнергии в условиях энергорынка Украины.....	68
Кузьмин О. Е., Мельник О. Г., Ганас А. Н. Идентификация площадей функциональных участков склада производственных запасов	73
Тимохин В. Н., Подскребко А. С. Дискретно-событийное моделирование конвейерных линий.....	78
Якимова А. П. Моделирование пространственно-временной динамики пенсионного социума.....	84
Соколовский Д. Б. Моделирование «горизонтального» взаимодействия экономических агентов с помощью набора игр	90
Мельник Г. В. Моделирование системы управления информационными рисками в корпоративной информационной системе.....	95

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Цёхла С. Ю., Бурлай М. Н. Основные задачи реализации программы информатизации высшего учебного заведения	100
--	-----

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Кашуба Я. Н. Гармония структуры в обеспечении жизнеспособности предпринимательства.....	106
Ковалевская А. В., Поспелов А. В. Определение факторов влияния на уровень экономической безопасности малых предприятий Украины	111

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Андренко Е. А. Социальная напряженность как вид угрозы социально-экономической безопасности региона	119
Газуда Л. М., Хаустова К. М. Сравнительная интегральная оценка инвестиционно-инновационного потенциала деревообрабатывающей промышленности Закарпаття.....	124
Ергин С. М. Альтернатива стратегического развития регионов, не связанная с международной конкуренцией.....	132
Педченко Н. С., Игнатенко В. Ю. Усовершенствование механизма налогообложения недвижимого имущества в контексте формирования бюджетного потенциала региона	137
Чурсина Н. М. Оценка трудового потенциала региона в контексте обеспечения сбалансированности структуры рынка труда	143

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Гринева В. Н., Мисько Н. В. Оценка конкурентоспособности промышленной продукции на основе коммерческой оценки ее качества.....	149
Калетник Г. Н., Гончарук Т. В. Инновационное обеспечение развития биотопливной отрасли: мировой и отечественный опыт.....	155
Даниали П. Развитие предпринимательской деятельности перерабатывающей отрасли в условиях углубления интеграционных процессов	161

ЭКОНОМИКА ТРАНСПОРТА И СВЯЗИ

Червякова В. В. Формирование комбинированной бизнес-модели предприятия автосервиса в условиях контроллинга.....	166
---	-----

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И АПК

Моргачёв И. В. Связь научно-технических систем с сельскохозяйственными предприятиями	173
--	-----

ЭКОНОМИКА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Коняхина Т. В. Нормативно-правовое обеспечение реализации экономического механизма природопользования	179
Климчук С. А. Наука «энвайроника» – доминантный вектор стратегии развития предприятий альтернативной энергетики.....	185

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

Миняйло В. П. Методологические основы контроля закупок товаров, работ и услуг за государственные средства.....	190
--	-----

ЭКОНОМИКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Аведян А. И. Аспекты развития системы социальных услуг Пенсионного Фонда Украины	197
--	-----

Доронина О. А. Проблемы и перспективы деятельности профсоюзов в сфере обеспечения достойного труда в Украине	202
Коба Н. В. Влияние социального капитала на процесс коммерциализации знания в организации	208
Хазях Е. А. Проблемы и перспективы развития социального партнерства по регулированию заработной платы в Украине	215
Борданова Л. С. Концептуальные основы регулирования процесса трудоустройства молодежи на региональном рынке труда	222

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Ковбатиук М. В., Стрелок И. И. Обоснование системы показателей рейтинговой оценки предприятий водного транспорта	228
Коюда В. А., Костина О. Н. Методический подход к оценке антикризисной устойчивости предприятия	237
Строкович А. В. Подход к трактовке развития предприятия с позиций качества	242

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АУДИТ

Мултановская Т. В., Воинова Т. С. Разработка подхода к совершенствованию организации аудиторского процесса	246
Рядская В. В. Развитие представлений о содержании аудита	254
Дашкевич О. Ю. Гармонизация бухгалтерского и налогового учета – основа эффективного контроля расходов в целях налогообложения	259

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Губарева И. О., Огородняя Е. Н. Причинно-следственные связи инструментов монетарной политики и показателей устойчивого развития экономики страны (на примере учетной ставки НБУ)	264
Коваленко Ю. М. Финансовая устойчивость и ее поддержание в финансовом секторе экономики: международный и национальный контексты	274
Ковтун О. А. Финансовое поведение домохозяйств: сущность, структура и классификация	280
Молдавская Е. В., Киях Ю. В. Анализ банков с иностранным капиталом	287
Портная О. В. Совокупный финансовый потенциал страны: системный подход	293
Возная Л. Б. Оценка сделок слияний и поглощений банков в условиях усиления конкуренции	299
Катроша Л. В. Мониторинг как перспективный метод государственного финансового контроля в сфере государственных закупок	303
Максимова М. В. Теоретические аспекты определения готовности банка к внедрению контроллинга	308
Мезина Е. Е. Необходимость создания и функционирования Авиаационного страхового бюро Украины	315
Зайцева И. П. Перспективы использования современных моделей бюджетирования в отечественных банках	319

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Зосимова Ж. С. Мероприятия по реализации антикризисной стратегии в условиях нестабильной внешней среды	325
Галиций В. К., Суслов О. П., Самченко Н. К. Концептуальные основы мониторинга	330
Калиниченко М. П. Администрирование в маркетинговом управлении промышленным предприятием	336

Мозговая Л. А., Котов А. Н. Методическое обеспечение оценки и определения возможности возникновения корпоративных конфликтов	343
Павленко И. Г. Клиентоориентированный подход к управлению маркетинговым взаимодействием отеля	347
Соломянюк Н. Н. Выравнивание маркетинга и продаж на предприятии	354
Сытник А. В. Стратегическое финансовое планирование в системе управления предприятием торговли	359
Науменко М. А., Черкашина М. В. Стратегический управленческий учет и сбалансированная система показателей в цикле антикризисного управления интегрированными корпоративными структурами	370
Ткаченко С. А. Методология проектирования и внедрения подсистемы учётно-аналитического обеспечения в функционально развитых системах управления специального назначения промышленных предприятий и производственных объединений	376
Даниаи Ф. Системность управления малыми предприятиями общественного питания	383
Цимбалюк О. В. Организационно-методический механизм управления техническими рисками	388

СПРАВОЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

Информация для авторов	394
Условия публикации в журнале «Бизнес Информ»	396

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

В журнале «Бизнес Информ» № 1' 2013 г. в статье Шейкха Ниссрат Сабир «Влияние состояния банковской системы Иракского Курдистана на развитие туристического бизнеса» установлен факт плагиата из статьи канд. ист. наук Н. З. Мосаки (Институт востоковедения РАН, Москва).

Редакция решительно осуждает подобное нарушение норм научной этики и напоминает, что авторы, уличенные в плагиате, никогда более не будут опубликованы в журналах «Бизнес Информ» и «Проблемы экономики».

CONTENT

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Kasych A. O., Yakovenko Y. Y.** Gas Markets of EU and Ukraine: Modern State and Prospects of Development 8
- Markovych I. B.** Balancing National and Global Priorities: Urgent Challenges to Ukrainian Economy 16

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

- Kondratenko N. O., Husak Y. V.** Approaches to Formation of the Mechanism of State Regulation of Organisational and Resource Provision of the Engineering Industry 20
- Voznyak H. V.** Budget Policy and its Influence upon the Economic Development of a Region: Theoretical Aspects 25
- Popov O. Y., Karkalyova P. I.** Justification of Selection of Organisational Form of State and Corporate Partnership when Realising Integration Projects of Regional Infrastructure Development 32
- Glushach A. V.** Transaction Costs of the Labour Market as a Factor of Slowdown of Economic Development in the Transformational Economy and Ways of their Minimisation 40
- Tiulenieva I. V.** Legal Regulation of Processes of Merger and Acquisition of Enterprises of Ukraine 49

ECONOMIC THEORY

- Babyna O. Y., Karpenko O. O.** Generalisation of Properties of Economic Potential in the Context of the System Approach 55

INNOVATIVE PROCESSES

- Zolotykh I. B., Zhernov Y. Y., Zhernova N. A.** Purposefulness and Problems of Development of Technological Parks in the Process of Formation of the Knowledge Economy in Ukraine and Russia 61

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

- Gambarov L. A., Shevchenko S. V., Chernyshova N. P.** Optimisation of Production, Distribution and Supply of Electric Energy under the Conditions of the Energy Market of Ukraine 68
- Kuzmin O. Y., Melnyk O. H., Hanas L. M.** Identification of Areas of Functional Sectors of the Production Reserves Storehouse 73
- Tymohyn V. M., Podskrebko O. S.** Discrete-Event Modelling of Conveyor Lines 78
- Yakymova L. P.** Modelling the Space-Time Dynamics of the Pension Social Medium 84
- Sokolovskiy D. B.** Modelling «Horizontal» Interaction of Economic Agents with the Help of a Collection of Games 90
- Melnyk H. V.** Modelling the System of Managing Information Risks in the Corporate Information System... 95

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

- Tsohla S. Y., Burlay M. M.** Main Tasks of Realisation of the Programme of Informatisation of a Higher Educational Establishment 100

PROBLEMS OF BUSINESS

- Kashuba Y. M.** Harmony of Structure in Ensuring Viability of Entrepreneurship 106
- Kovalevska A. V., Pospelov O. V.** Identification of Factors of Influence upon the Level of Economic Security of Small Enterprises of Ukraine 111

REGIONAL ECONOMY

- Andrenko O. A.** Social Tension as a Threat to Socio-Economic Security of a Region 119
- Hazuda L. M., Khaustova K. M.** Comparative Integral Assessment of Investment and Innovation Potential of the Wood Processing Industry of the Carpathian Region 124
- Yergin S. M.** Alternative of Strategic Development of Regions not Connected with International Competition 132
- Pedchenko N. S., Ignatenko V. Y.** Improvement of the Mechanism of Taxation of Real Property in the Context of Formation of the Budget Potential of the Region 137
- Chursina N. M.** Assessment of Labour Potential of a Region in the Context of Ensuring Equilibrium of the Labour Market Structure 143

INDUSTRIAL ECONOMICS

- Hrynyova V. M., Mysko N. V.** Assessment of Competitiveness of Industrial Products on the Basis of Commercial Assessment of its Quality 149
- Kaletnik H. M., Goncharuk T. V.** Innovation Provision of Development of the Bio-Fuel Industry: World and Domestic Experience 155
- Daniali P.** Development of Entrepreneurial Activity of the Processing Industry under Conditions of Deepening of Integration Processes 161

ECONOMICS OF TRANSPORT AND COMMUNICATIONS

- Chervyakova V. V.** Formation of a Combined Business Model of a Car-Service Enterprise under Conditions of Controlling 166

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

- Morgachov I. V.** Connection of Scientific and Technical Systems with Agricultural Companies 173

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

- Konyakhina T. V.** Regulatory Provision of Realisation of the Economic Mechanism of Nature Management 179

Klymchuk S. A. Environics – a Dominant Vector of Development Strategy of Alternative Energy Enterprises.....	185
---	-----

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

Minyaylo V. P. Methodological Grounds of Control of Purchases of Goods, Works and Services Using Public Funds	190
--	-----

LABOUR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

Avedyan L. J. Aspects of Development of the System of Social Services of the Pension Fund of Ukraine	197
Doronina O. A. Problems and Prospects of Activity of Trade Unions in the Sphere of Providing Decent Work in Ukraine	202
Koba N. V. Impact of Social Capital on the Process of Commercialisation of Knowledge in an Organisation.....	208
Khazah K. O. Problems and Prospects of Development of Social Partnership on Regulation of Wages in Ukraine	215
Bordanova L. S. Conceptual Basis of Regulation of the Process of Employment of Youth at the Regional Labour Market.....	222

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Kovbatiuk M. V., Strilok I. I. Justification of the Scorecard of Rating Assessment of Water Transport Companies.....	228
Koyuda V. O., Kostina O. M. Methodical Approach to Assessment of Anti-Crisis Stability of an Enterprise	237
Strokovych H. V. Approach to Treatment of Enterprise Development from the Quality Positions.....	242

ACCOUNTING AND AUDITING

Multanivska T. V., Voinova T. S. Development of an Approach to Improvement of Organisation of the Auditing Process	246
Ryadska V. V. Development of Ideas on the Essence of Audit.....	254
Dashkevych O. Y. Harmonisation of Business and Tax Accounting – the Basis of Efficient Control of Expenditures in the Context of Taxation.....	259

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Hubaryeva I. O., Ohorodnya Y. M. Cause-Effect Relations of Instruments of the Monetary Policy and Indicators of Sustainable Development of the Country Economy (Using Example of the NBU Discount Rate).....	264
Kovalenko Y. M. Financial Stability and its Support in the Financial Sector of Economy: International and National Context	274
Kovtun O. A. Financial Behaviour of Households: Essence, Structure and Classification	280
Moldavska O. V., Kiyah Y. V. Analysis of Banks with Foreign Capital	287
Portna O. V. Aggregate Financial Potential of a Country: System Approach	293

Vozna L. B. Assessment of Merges and Acquisitions of Banks Under the Conditions of Increased Competition	299
Katroscha L. V. Monitoring as a Prospective Method of the State Financial Control in the Sphere of State Purchases	303
Maksimova M. V. Theoretical Aspects of Determination of the Bank's Readiness to Introduce Controlling	308
Mezina O. Y. Necessity of Creation and Functioning of an Aviation Insurance Bureau of Ukraine	315
Zaytseva I. P. Prospects of Use of Modern Models of Budgeting in Domestic Banks.....	319

MANAGEMENT AND MARKETING

Zosymova Z. S. Measures on Realisation of the Anti-Crisis Strategy under Conditions of Unstable Environment	325
Halitsyn V. K., Suslov O. P., Samchenko N. K. Conceptual Foundations of Monitoring.....	330
Kalynychenko M. P. Administering in Marketing Management of an Industrial Enterprise	336
Mozhova L. O., Kotov A. M. Methodical Provision of Assessment and Identification of a Possibility of Appearance of Corporate Conflicts.....	343
Pavlenko I. H. Client-Oriented Approach to Managing Marketing Interaction of a Hotel	347
Solomyanyuk N. M. Levelling Marketing and Sales at an Enterprise.....	354
Sytnyk H. V. Strategic Financial Planning in the System of Managing a Trading Company.....	359
Naumenko M. O., Cherkashyna M. V. Strategic Management Accounting and Balanced Scorecard in the Cycle of Anti-Crisis Management of Integrated Corporate Structures.....	370
Tkachenko S. A. Methodology of Planning and Introduction of the Sub-System of Accounting and Analytical Provision in Functionally Developed Management Systems of Special Purpose of Industrial Enterprises and Production Associations	376
Daniali F. Systemacy of Managing Small Public Catering Enterprises.....	383
Tsymbalyuk O. V. Organisational and Methodical Mechanism of Managing Technical Risks.....	388

INFORMATION

Information for authors	394
Terms of publication in the «Business Inform»	396

ГАЗОВІ РИНКИ ЄС ТА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

КАСИЧ А. О., ЯКОВЕНКО Я. Ю.

УДК 339.166:662.767:339.923:061.1

Касич А. О., Яковенко Я. Ю. Газові ринки ЄС та України: сучасний стан і перспективи розвитку

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану і тенденцій розвитку газових секторів ЄС та України, виявленні проблем вітчизняного енергетичного сектора. Проаналізовано зміни у світовому газовому секторі. Розглянуто європейську систему енергозабезпечення. Зосереджено увагу на дослідженні стану газового ринку ЄС за базовими показниками, джерелами постачання газу та нормативно-правовими засадами функціонування. Проаналізовано проблеми диверсифікації поставок природного газу до країн Європи. Обґрунтовано роль України як головного транзитера природного газу. На основі проведеного дослідження визначено напрями підвищення потенціалу газової промисловості України. Наголошено на зацікавленості України та ЄС в активізації розвитку енергетичної політики України. Виокремлено основні проблеми, які постають перед Україною на шляху входження до єдиного енергетичного ринку ЄС. Подано інструменти вирішення забезпечення ефективного функціонування газотранспортної системи України.

Ключові слова: природний газ, енергетична політика ЄС, газотранспортна система України, диверсифікація, енергоефективність, газовий ринок, споживання газу.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 28.

Касич Алла Олександрівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: kasich.alla@gmail.com

Яковенко Ярослава Юріївна – студентка, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: yaroslavayakovenko@gmail.com

УДК 339.166:662.767:339.923:061.1

Касич А. А., Яковенко Я. Ю. Газовые рынки ЕС и Украины: современное состояние и перспективы развития

Цель статьи заключается в исследовании современного состояния и тенденций развития газовых секторов ЕС и Украины, выявлении проблем отечественного энергетического сектора. Проанализированы изменения в мировом газовом секторе. Рассмотрена европейская система энергообеспечения. Сосредоточено внимание на исследовании состояния газового рынка ЕС по базовым показателям, источникам поставки газа и нормативно-правовым основам функционирования. Проанализированы проблемы диверсификации поставок природного газа в страны Европы. Обоснована роль Украины как главного транзитера природного газа. На основе проведенного исследования определены направления повышения потенциала газовой промышленности Украины. Отмечена заинтересованность Украины и ЕС в активизации развития энергетической политики Украины. Выделены основные проблемы, которые возникают перед Украиной на пути вхождения в единый энергетический рынок ЕС. Представлены инструменты решения обеспечения эффективного функционирования газотранспортной системы Украины.

Ключевые слова: природный газ, энергетическая политика ЕС, газотранспортная система Украины, диверсификация, энергоэффективность, газовый рынок, потребление газа.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 28.

Касич Алла Александровна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудита, Кременчуцкий национальный университет им. М. Остроградского (ул. Первомайская, 20, Кременчук, 39600, Украина)

E-mail: kasich.alla@gmail.com

Яковенко Ярослава Юрьевна – студентка, Кременчуцкий национальный университет им. М. Остроградского (ул. Первомайская, 20, Кременчук, 39600, Украина)

E-mail: yaroslavayakovenko@gmail.com

UDC 339.166:662.767:339.923:061.1

Kasych A. O., Yakovenko Ya. Yu. Gas Markets of EU and Ukraine: Modern State and Prospects of Development

The goal of the article is to study the modern state and tendencies of development of gas sectors of EU and Ukraine and to reveal problems of the domestic energy sector. The article analyses changes in the world gas sector. It considers the European system of energy provision. It focuses on the study of the state of the gas market of EU by basic indicators, sources of gas supplies and regulatory foundations of functioning. It analyses problems of diversification of supply of natural gas into European countries. It grounds the role of Ukraine as the main transitor of natural gas. On the basis of the study it identifies directions of increase of potential of the gas industry of Ukraine. It marks interest of Ukraine and EU in activation of development of energy policy of Ukraine. It underlines main problems that arise before Ukraine on the way of joining the common energy market of EU. It provides instruments of solution of provision of effective functioning of the gas transportation system of Ukraine.

Key words: natural gas, energy policy of EU, gas transportation system of Ukraine, diversification, energy efficiency, gas market, gas consumption.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 28.

Kasych Alla O. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Audit, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: kasich.alla@gmail.com

Yakovenko Yaroslava Yu. – Student, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: yaroslavayakovenko@gmail.com

Сьогодні особливо гостро постають проблеми реформування газового ринку України, підвищення ефективності його функціонування, у тому числі за рахунок адаптації енергетичного законодавства та інституційної бази до вимог Європейського Союзу (ЄС).

Енергетичне співробітництво з ЄС вигідне для України завдяки всебічному використанню своїх можливостей як держави-транзитера та закріпленню намірів європейської інтеграції. У свою чергу, для ЄС співпраця з Україною забезпечить посилення загальноєвропей-

ської енергетичної безпеки. Разом з тим, ЄС не відіграє ключової ролі на енергоринку України. Це пов'язано з неготовністю вітчизняного газового сектора до виходу на світові ринки, відсутністю прозорості та чітких критеріїв для нових учасників, необхідності модернізації української газотранспортної системи (ГТС) і багатовекторністю енергетичної політики України.

Проблемам реформування енергетичного ринку України присвячені наукові праці таких учених: Ромашко О. М. [8], яка досліджує розвиток базових показників газового сектора ЄС; Селезньова О. А. [10], чий дослідження присвячені вивченню змісту енергетичної політики ЄС; Саприкін В. А. [9], який досліджує взаємозалежність України, Росії та ЄС на енергоринку, та багатьох інших. Однак питання розробки стратегічних завдань енергетичної політики України, власного видобутку газу за рахунок невикористаних ресурсів і транзитної ролі України для європейського ринку газу повною мірою не досліджено.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану і тенденцій розвитку газових секторів ЄС та України, у виявленні проблем вітчизняного енергетичного сектора та обґрунтуванні необхідних заходів, реалізація яких забезпечить реформування ринку природного газу України.

Світовий газовий ринок – це сукупність регіональних ринків природного газу, що включає особливості відносин виробників і споживачів та специфіку ціноутворення. До світового газового ринку, беручи до уваги чинники географічного розташування та обсяги експорту-імпорту, можна віднести: Північно-американський, Азіатсько-Тихоокеанський, Європейський газовий ринок тощо. Виняток становить лише загальносвітовий ринок скрапленого природного газу (СПГ) – через технологічні особливості видобутку та транспортування. Вітчизняне законодавство дає таке визначення: «ринок природного газу – сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу природного газу, надання послуг з його транспортування, зберігання, розподілу та постачання» [5].

Загалом, газовий ринок виконує такі функції:

- ✦ *контрольно-регулююча* – забезпечує організацію видобутку, розподілу, зберігання та транспортування газу до кінцевого споживача; контроль за відокремленим виконанням перелічених процедур;
- ✦ *ціноутворююча* – встановлює рівень ринкових цін на газ на основі контрактів між споживачами та постачальниками;
- ✦ *інформаційна* – відслідковує обсяги споживання, зміни цін тощо;
- ✦ *посередницька* – створює умови для вільної торгівлі енергоресурсами та право вибору споживачем постачальника.

Останнім часом світовий газовий сектор зазнав помітних змін, які стосувалися, перш за все, динаміки обсягів споживання та цін. Так, за 2011 – 2012 рр. зростання обсягів споживання природного газу у Північній Америці склало 4,0%, Південній та Центральній Америці – 5,3%, Африці – 7,5%, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – 5,0%, на Близькому Сході – 4,0% [21]. У Європі склалася протилежна ситуація – обсяги споживання природно-

го газу скоротилися на 2,3%, а у державах колишнього СРСР – на 2,6%. Це є наслідком рецесії, високої ціни на газ та орієнтованості енергетичної політики на відновлювальні джерела енергії (привабливість газу для електроенергетики зменшується). Протилежні тенденції в динаміці споживання зумовлені різницею цін на газ. Так, ціна на газ у США у 2012 р. була майже в чотири рази менша, ніж загальноєвропейська та складала 2,76 дол. США за мн ВТУ (британських термічних одиниць) для США, тоді як у Німеччині, відповідно, 11,03 дол. США.

Комплексне дослідження сучасного стану газового ринку ЄС проведемо у розрізі:

- а) аналізу тенденцій розвитку ринку газу;
- б) оцінки джерел постачання газу;
- в) вивчення нормативно-правових засад функціонування даного сектора економіки;
- г) порівняння ефективності функціонування енергоринків ЄС та України.

ЄС, як найбільше інтеграційне угруповання, споживає найбільше енергоресурсів у світі, у тому числі природного газу. Протягом останніх років обсяги споживання природного газу зросли на 9,73% – з 400,7 млрд м³ у 1997 р. до 443,9 млрд м³ у 2012 р. (рис. 1).

Показники, які комплексно характеризують ситуацію на газовому ринку, наведено в *табл. 1*.

На тлі поступового зростання обсягів споживання газу в 2009 р. спостерігалось падіння обсягів споживання природного газу на 7,48% порівняно з 2008 р., але вже у 2010 р. обсяг споживання перевищив показник дворічної давності на 1,1%. Тимчасове зменшення обсягів споживання було зумовлене економічною кризою та газовим конфліктом між Росією та Україною протягом 2008 – 2009 рр., який зумовив перебої постачання газу до ЄС. Тому в подальшому ЄС планує диверсифікувати джерела постачання природного газу, зменшити залежність від найбільшого постачальника енергоносіїв («Газпрому») та робить ставку на «зелену» енергетику. Саме такі напрями енергетичної політики ЄС задекларовано в європейській стратегії економічного розвитку «Європа 2020», де, окрім іншого, наголошується на важливості скорочення імпорту нафти та газу, що дозволить заощадити 60 млрд євро, та переходу до низьковуглецевої економіки [4, с. 16]. Незначне зменшення обсягів споживання газу країнами ЄС у 2012 р. уже є результатом підвищення енергоефективності газу та збільшення обсягів використання альтернативних енергоресурсів. Частка відновлюваних джерел у загальному енергоспоживанні в 2012 р. склала 13% [11]. До 2020 р. ЄС планує збільшити цей показник до 20%. Глобальний запас енергії за рахунок гідроенергетики, енергії сонця, вітру та інших відновлюваних джерел, згідно з прогнозами, збільшиться більш ніж на 40% протягом наступних п'яти років [28].

Активний пошук альтернативних джерел енергії пояснюється тим, що ЄС не в змозі задовольнити попит на природній газ силами країн-учасників. Обсяги видобутку природного газу в Європі знизилися в останні роки (див. табл. 1), через що зросла залежність ЄС від імпорту природного газу з Росії для покриття дефіциту.

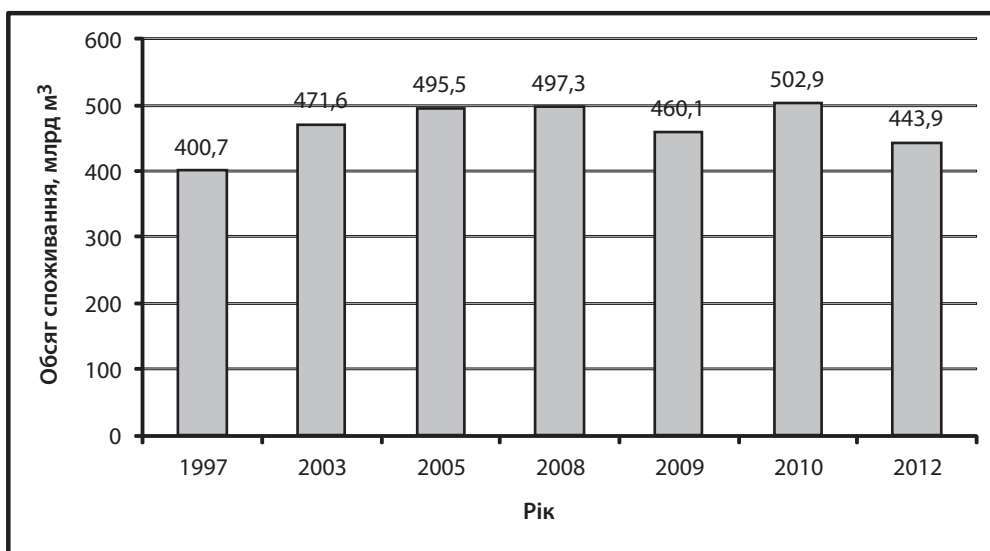

Рис. 1. Динаміка обсягу споживання природного газу у ЄС

Джерело: [17, 20, 21].

Таблиця 1

Показники газового ринку ЄС

Рік	Обсяг споживання, млрд м³	Обсяг власного видобутку, млрд м³	Дефіцит, млрд м³	Обсяг імпорту, млрд м³	Частки найбільших імпортерів у обсязі імпорту, %				
					Росія	Норвегія	Алжир	Нігерія	Катар
2002	451,7	227,6	224,1	284,87	45,0	26,2	21,2	2,2	0,9
2004	486,7	227,3	259,4	299,04	43,8	24,9	18,2	3,7	1,4
2006	489,7	201,3	288,4	328,98	39,3	25,5	16,4	4,3	1,8
2008	497,3	193,3	304,0	338,56	37,6	28,9	14,7	4,0	2,2
2010	502,9	177,8	325,1	347,26	31,8	28,2	14,4	3,6	8,6
2012	443,9	149,6	294,3	377,2	34,5	28,3	8,7	-	-

Джерело: [11, 14 – 16, 18, 19, 21].

До числа найбільших імпортерів газу у ЄС, окрім Росії, входять Норвегія, Алжир, Нігерія та Катар. У 2012 р. перелічені країни поставили до ЄС 60,76% обсягу споживання. Значний потенціал у видобутку природного газу мають також країни Центральної Азії та Північної Африки, що дасть можливість диверсифікувати постачання газу та знизити залежність від Росії. Так, на півночі Африки вже є кілька трубопроводів до Європи і СПГ-терміналів для експорту.

Імпортний газ, що надходить до країн ЄС, транспортується переважно трубопроводами, частка зрідженого природного газу в імпорті енергоносіїв до Європи та Євразії – незначна та коливається у межах від 53 до 69 млрд м³ протягом останніх п'яти років [11]. Росія і Норвегія використовують трубопроводи; при цьому в 2012 р. через територію України було транспортовано 81,18 млрд м³ газу, що складає 18,3% від обсягу споживання ЄС за аналогічний період [13]. Зрозуміло, що транспортований газ – переважно російський. Завдяки цьому Україна поки що залишається одним з найбільших транзитерів природного газу європейським споживачам.

Однак в умовах диверсифікації поставок газу у ЄС буде відбуватись і зміна ролі України як транзитера.

Визначати перспективи розвитку ситуації можливо на основі дослідження нормативної бази, яка регулює розвиток ринку газу, і діючих контрактів, зміст яких досить часто є таємницею.

Ключовими положеннями основних нормативно-правових документів щодо функціонування газового ринку ЄС [22 – 24, 27] є:

- ✦ створення повноцінно діючого внутрішнього ринку газу ЄС і визначення принципів функціонування національних і регіональних газових ринків;
- ✦ розмежування функцій видобутку, постачання та розподілу природного газу між незалежними операторами;
- ✦ уніфікація технічних вимог до газових сховищ, мереж і LNG-терміналів (терміналів з прийому скрапленого газу).

Загалом, перетворення у сфері енергетики у ЄС у рамках становлення Спільної енергетичної політики характеризуються послідовністю та систематичністю. Це

забезпечить остаточну імплементацію Третього енергетичного пакету та стане завершальним етапом створення інтегрованого енергетичного ринку ЄС у 2015 р. До цього часу відбуватиметься розширення прав споживачів, розвиток технологій та інновацій, заходи щодо досягнення енергоефективності. Перелічені пріоритети включені до Енергетичної Стратегії ЄС і Третього енергетичного пакету. Невирішеним залишається питання входження України до єдиного енергоринку ЄС.

За результатами проведеного дослідження можемо виокремити такі тенденції розвитку енергоринку ЄС:

- ✦ збереження високих обсягів споживання природного газу в ЄС;
- ✦ започаткування програм видобутку газу із сланцевого і вугільних пластів, що дасть змогу ЄС убезпечити себе від залежності від одного постачальника природного газу;
- ✦ приділення значної уваги відновлюваним джерелам енергії, ринку СПГ шляхам диверсифікації його поставок;
- ✦ визначення етапів створення інтегрованого енергетичного ринку ЄС;
- ✦ впровадження єдиного законодавства та енергетичної стратегії ЄС для забезпечення енергобезпеки всіх країн-членів.

Алі дослідимо відмінності у рівні розвитку енергетичних ринків України і ЄС і виокремимо основні виклики для національної енергетичної політики. Входженню України до єдиного енергетичного ринку ЄС перешкоджають такі бар'єри:

- ✦ висока енергоемність і низька енергоефективність;
- ✦ невикористані ресурси природного та нетрадиційного газу;
- ✦ відмінність змісту енергетичних стратегій;
- ✦ застарілість інфраструктури енергетичного ринку;
- ✦ монополізованість газового ринку;
- ✦ енергозалежність;
- ✦ необхідність налагодження реверсного функціонування ГТС.

Енергоемність та енергоефективність. В Україні енергоемність одна з найвищих в світі, а енергоефективність залишається низькою (табл. 2). Енергоемність, згідно з даними Міжнародного енергетичного агентства (IEA), становить 0,4 кілограма нафтового еквівалента на 1 дол. США з урахуванням паритету купівельної спроможності, що у 2,1 раза перевищує середнє значення енергоемності ВВП розвинутих держав світу, а рівень забезпечення енергоефективності у порівнянні з ЄС – лише 52%. Найбільш енергозатратними, порівняно з Європою, визнано такі напрями діяльності, як хімічна промисловість, первинна обробка металів і неметалевих корисних копалин [26]. Це пояснюється зношеністю більшої частини основних фондів та їх неефективністю, що спричинює перевитрати палива та негативні екологічні наслідки. За Енергетичною стратегією України [3] планується зменшення енергоемності за період 2005 – 2030 рр. на 2% щорічно, аби забезпечити швидший темп зменшення енергоемності в Україні, ніж у світі (1,5 – 2%).

Проте такі заходи можуть виявитися недостатніми через значне відставання.

Таблиця 2

Енергоемність ВВП за 1990 – 2012 рр., обчислена в постійних паритетах купівельної спроможності

Країна	Рік								
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2011 – 2012 (%/рік)	2000 – 2012 (%/рік)
Світ	0,247	0,232	0,212	0,203	0,190	0,187	0,184	-1,6	-1,2
Росія	0,471	0,549	0,491	0,384	0,349	0,343	0,334	-2,6	-3,2
Україна	0,582	0,799	0,713	0,543	0,472	0,466	0,445	-4,5	-3,9
Євросоюз	0,169	0,158	0,141	0,135	0,124	0,118	0,117	-0,8	-1,5
Бельгія	0,192	0,198	0,188	0,174	0,170	0,161	0,157	-2,5	-1,5
Іспанія	0,117	0,122	0,121	0,120	0,103	0,101	0,101	0,0	-1,5
Фінляндія	0,246	0,259	0,228	0,212	0,214	0,198	0,194	-2,0	-1,3
Франція	0,159	0,159	0,148	0,145	0,136	0,129	0,128	-0,8	-1,2
Великобританія	0,152	0,147	0,128	0,113	0,101	0,093	0,096	3,2	-2,4
Італія	0,112	0,111	0,109	0,111	0,105	0,103	0,101	-1,9	-0,6
Нідерланди	0,167	0,161	0,138	0,138	0,136	0,125	0,128	2,4	-0,6
Польща	0,333	0,288	0,198	0,176	0,152	0,152	0,141	-7,2	-2,8
Португалія	0,107	0,115	0,114	0,118	0,102	0,102	0,101	-1,0	-1,0
Чехія	0,296	0,259	0,243	0,215	0,185	0,183	0,181	-1,1	-2,4
Німеччина	0,172	0,148	0,135	0,131	0,120	0,111	0,111	0,0	-1,6
Румунія	0,342	0,284	0,236	0,190	0,150	0,149	0,144	-3,4	-4,0
Швеція	0,220	0,226	0,179	0,174	0,161	0,147	0,150	2,0	-1,5

Джерело: [25].

Як видно з табл. 2, енергоемність ВВП України у 2012 р. перевищила показник ЄС у 3,8 раза, попри продемонстроване найбільше зменшення у процентному відношенні (-3,9% за 2000 – 2012 рр.). На противагу Україні центральноевропейські держави, що мали схожі стартові позиції, змогли значно покращити показники енергоемності ВВП.

Один зі шляхів підвищення енергоефективності – перехід на альтернативні види енергії. До цього спонукає зростання цін на імпортований природний газ. Це призводить до збільшення собівартості вітчизняної продукції та робить її неконкурентоздатною на світовому ринку. Уряд України має посилити політику енергоефективності, сприяти скороченню споживання енергії населенням і промисловістю. Задля цього варто модернізувати газові, електричні та теплові мережі, розробити державні програми стимулювання підвищення енергоефективності.

Невикористані ресурси природного та нетрадиційного газу. Для зростання внутрішнього видобутку України потрібно залучити компанії, які володіють відповідними технологіями, мають досвід і фінансові можливості. Такі заходи стануть можливими лише після поліпшення умов ліцензування, забезпечення вільного доступу міжнародних компаній на газовий ринок України та застосування прозорих умов проведення тендерів.

Згідно з Енергетичною стратегією України до 2030 р. визначено пріоритетними завдання подвоєння внутрішнього виробництва газу до 40 – 45 млрд м³ на рік і значної диверсифікації джерел постачання газу. Окрім того, диверсифікація джерел постачання газу стане можливою після закінчення будівництва національного проекту «LNG-Термінал», який дозволить знизити вартість імпортованого газу на 15 – 20% вартості та сприятиме не лише розбудові вітчизняної інфраструктури, але й енергетичній незалежності держави та забезпеченню участі України у міжнародних проектах з видобутку та транспортування вуглеводнів [2]. За рахунок постачання СПГ очікується забезпечення 10 млрд м³, що складає близько 19% від нинішніх обсягів споживання природного газу Україною. Однак окупність даного проекту можлива лише через 5 – 7 років, а орієнтовний термін реалізації – 2017 р. На разі будівництво проекту ускладнюється відсутністю кредитів, забезпечених державною гарантією. Проте розпочаті Україною заходи вже привернули увагу ряду іноземних інвесторів не лише в галузі розвідки газу, але і подачі газу та розробки відновлювальних джерел енергії. Прикладом може служити підписання угоди про розподіл продукції з компанією Shell та Chevron.

Відмінність змісту енергетичних стратегій. Україна мала б наблизити власні стратегію та практику до Енергетичної Стратегії ЄС, за якою має створюватися спільний енергетичний ринок з диверсифікацією джерел і шляхів постачання енергоресурсів, акцентом на відновлювальній економіці та декарбонізації. Натомість в оновленні до Енергетичної Стратегії України ставка робиться на зростання видобутку вугілля у 1,5 раза, що погіршить екологію та ускладнить виконання

енергетичних директив ЄС. Крім того, згідно з європейськими принципами обсяги споживання енергії в майбутньому мають знижуватися за рахунок технічних нововведень. Згідно з прогнозами ЄС, у 2030 р. структура енергетичного балансу декарбонізованої енергетичної системи буде різнитися не лише кількісно, але й якісно. Зокрема, зазначається, що частка газу в рамках поточної політики декарбонізації в 2030 р. складе не більше однієї п'ятої кінцевого попиту, тобто у межах 20%. Частка газу після 2030 р. знижуватиметься і надалі, що пов'язано з підвищенням ролі електрики в системах опалення та для забезпечення енергії у виробничих секторах. Натомість український варіант передбачає зростання споживання енергії. За базовим сценарієм [3] споживання первинних енергоресурсів у 2030 р. становитиме 302,7 млн т у.п. Це означає, що заплановано зростання у 1,4 раза за період 2010 – 2030 рр., але при цьому рівень енергоемності ВВП залишиться високим. Крім того, Україна значно відстає від Енергетичного Співтовариства, хоч вже 2,5 роки поспіль є його повноправним членом. Протягом 2012 р. Енергетичним Співтовариством було ухвалено Регіональну Стратегію та прийнято рішення про імплементацію нових Директив ЄС у рамках Третього енергетичного пакету. Україна поки що проводить процес реформ стосовно Другого енергетичного пакету, але і він вимагає перегляду і аналізу. Зокрема, рішення про приватизацію у сфері енергетики радше сприяють монополізації, ніж вільній конкуренції. Найбільшими проблемами у сфері запровадження директив експерти виокремлюють неузгодженість дій влади, закритість урядових документів і повільний темп реформ [12].

Застарілість інфраструктури енергетичного ринку, необхідність модернізації української ГТС. Зокрема, у Проекті Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 рр. наголошується на закінченні терміну експлуатації 70% атомних енергоблоків і навантаженні енергосистеми внаслідок нестачі потужностей. Високим рівнем моральної та фізичної зношеності характеризується також значний відсоток газоперекачувальних агрегатів вітчизняної ГТС, які відпрацювали встановлений моторесурс чи наближаються до цього. Євроінтеграція сприяла б залученню інвестицій та вирішенню проблем переоснащення об'єктів паливно-енергетичного комплексу. Тому нині Україна активно шукає шляхи отримання грошової допомоги для модернізації ГТС у ЄС.

Монополізованість газового ринку. Вітчизняна соціально-економічна модель держави, під яку підлаштовується робота енергоринків, не відповідає європейській моделі, оскільки в Україні власники енергооб'єктів сприяють монополізації ринку, через що гальмуються процеси лібералізації та існування конкуренції. На разі тривають структурні перетворення у головній енергетичній компанії України – НАК «Нафтогаз», яка контролює процеси видобутку, зберігання і розподілу природного газу в Україні. Слід відзначити, що понад 90% природного газу в Україні видобувається «Чорноморнафтогазом», «УкрГазвидобуванням» і контролюваною приватними акціонерами «Укрнафтою». Приватним компаніям залишаються порівняно невеликі обсяги видобування.

Нетрадиційні технології видобутку газу, зокрема буріння сланцю, можуть стати фактором послаблення монополістів природного газу. Проте головним напрямком диверсифікації природного газу має стати власний видобуток на шельфі та на суходолі.

Енергозалежність. Україна – найбільший споживач і транзитер енергоресурсів Росії. Через енерго неефективність України Росія має можливість бути активно присутньою на вітчизняному енергоринку. Проте Україна може забезпечити себе дешевим газом зі спотового ринку. Росія і Європа не мають достатньої кількості підземних газових сховищ, на відміну від України. Таким чином, Україна могла б купувати енергоносії в літній період, коли наявний профіцит газу та зниження ціни на нього, і закачувати в наявні підземні резервуари.

Необхідність налагодження реверсного функціонування ГТС. ГТС України є однією з найбільших у світі. Вона розрахована на прийом близько 288 млрд м³ та видачу до 178 млрд м³, з яких частка постачання до країн Європи складає 142 млрд м³ [13]. Українська ГТС складається з таких компонентів: газопроводів з компресорними станціями (39,8 тис. км), мережею газорозподільних (ГРС) і газомірювальних станцій (ГВС), 13 підземних сховищ газу (ПСГ). Саме за рахунок підземних сховищ у разі необхідності компенсується нерівномірність поставок, що служить особливістю української ГТС.

Країни ЄС зацікавлені у використанні українських газосховищ. ЄС планує створення українського газозабезпечення хабу, в якому зберігатимуться стратегічні запаси газу для європейського енергоринку.

У цей же час стратегія Росії проявляється у заволодінні значної частини внутрішнього газового ринку України та створенні перешкод для проектів альтернативного постачання газу та нафти з Росії. Інструментом тиску з боку Росії є зменшення транзиту газу українськими газопроводами та підвищення ціни на газ. Відтак Україна втрачає

прибутки за послуги транспортування. У 2012 р. транзит газу скоротився зі 103 до 84,2 млрд м³ [6]. Що стосується цінової політики «Газпрому», то ціни зростають не лише для України, але і для ЄС (рис. 2).

Україні потрібно розширювати власні транспортні потужності. Як член Енергетичного Співтовариства наша держава має унікальні можливості стати гравцем розширеного енергоринку ЄС за рахунок відкриття реверсних газових коридорів. У даному напрямку відбулися позитивні зрушення. Компанія «Укртрансгаз» продовжує нарощувати свій транзитний потенціал, завдяки купівлі газу у німецької RWE, що транспортується через Польщу і дешевший за російський на 100 дол. США. Окрім того, розпочато тестові прокачування газу через ГТС Угорщини та Словаччини до України.

Збільшення реверсного прокачування ГТС України дозволить не лише отримувати газ за нижчими цінами, але і гарантуватиме безперервне реверсне функціонування української ГТС, у випадку реалізації «Південного потоку» (газопровід в обхід України).

Отже, якщо уряд України подолає виклики сучасних і перспективних тенденцій розвитку газового ринку, то створена конкурентна основа сприятиме залученню закордонних інвестицій, покращенню рівня політичної довіри ЄС до України та підвищенню ефективності в енергетичному секторі. Попри те, що реформи енергоринку України продовжуються, простір для нових результативних рішень та інноваційних підходів зберігається.

ВИСНОВКИ

Енергетичний сектор України значно відстає від енергосекторів передових країн Європи за: технічним оснащенням ГТС, рівнем розширення можливостей держави як транзитера газу, розвитком енергозберігаючих технологій тощо. У дослідженні було проаналізо-

Дол. США

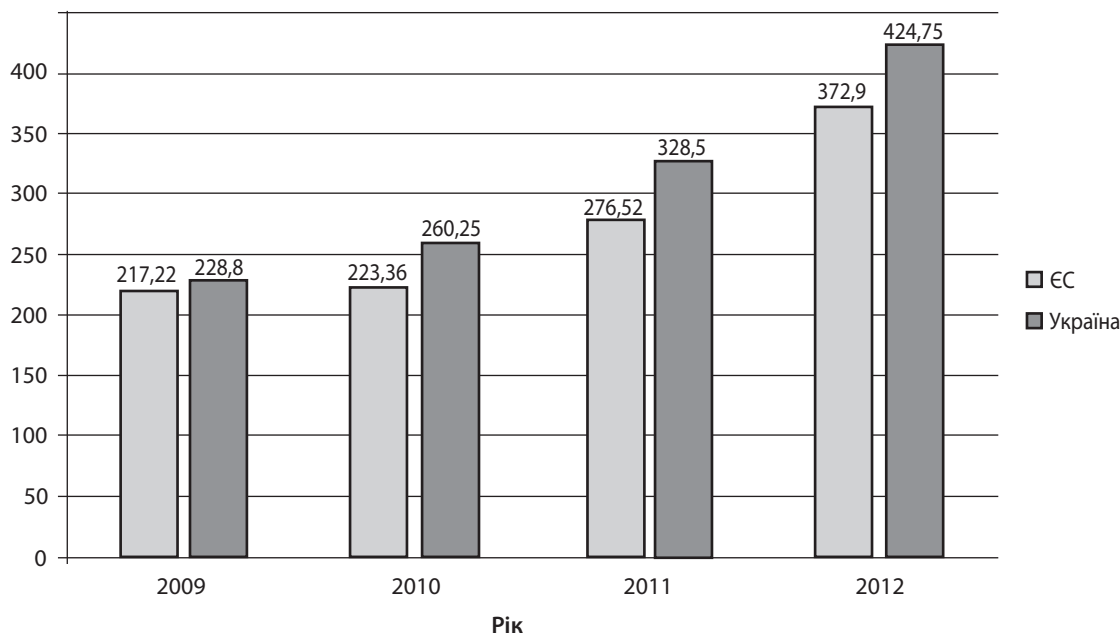

Рис. 2. Середня ціна реалізації російського газу у дол. США за 1000 м³

Джерело: [1, 7].

вано сучасний стан і тенденції розвитку газових секторів ЄС та України. Також ідентифіковано проблеми, що перешкоджають інтеграції українського газового ринку до енергетичного ринку ЄС, зокрема: збереження високої енергоемності економіки, надмірне використання Україною дорогого імпортного палива, недосконалість Енергетичної Стратегії України, низький рівень впровадження відновлюваної енергетики, монополізованість газового ринку, енергозалежність від найбільшого постачальника газу, необхідність налагодження реверсного функціонування ГТС.

Інструментами вирішення перелічених вище проблем мають стати:

- ✦ гармонізація законодавчої бази у сфері електроенергетики та газу, включаючи регуляторну політику, з політикою ЄС;
- ✦ нарощення потужностей з використання альтернативних джерел енергії;
- ✦ сприяння прозорості українського газового ринку шляхом структурних перетворень регулюючого органу;
- ✦ вживання заходів щодо підвищення енергоефективності.

За таких умов Україна зможе підвищити енергетичну безпеку та рівень енергоефективності, позбутися залежності від імпорту природного газу за рахунок суттєвого нарощування внутрішнього видобутку газу, а також прискорити входження до єдиного енергетичного ринку ЄС. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Газпром в вопросах и ответах // ОАО «Газпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://gazpromquestions.ru/>
2. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. Сторінка національного проекту «LNG-Термінал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/node/27>
3. Енергетична стратегія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>
4. Євробюлетень. Інформаційний бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні № 4, квітень 2010.
5. Закон України від 08.07.2010 № 2467-VI «Про засади функціонування ринку природного газу» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 566.
6. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/>
7. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>
8. Ромашко О. М. Особливості функціонування ринку газу в ЄС / О. М. Ромашко // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 5. – червень 2012.
9. Саприкін В. Л. «Газовий трикутник» ЄС – Україна – Росія: єдність та боротьба інтересів / В. Л. Саприкін // Дзеркало тижня. – 2004. – № 8(332). – 13 квітня. – С. 49 – 52.
10. Селезньова О. А. Енергетична політика Європейського Союзу / О. А. Селезньова // Наукові праці МАУП. – 2010. – № 1(24). – С. 207 – 212.
11. Статистична служба Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
12. Україна і Енергетичне Співтовариство: два роки в очікуванні/ Український аналітичний центр «Діксі Груп» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/29041>
13. Укртрансгаз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.utg.ua/uk/press/publications/Газотранспортна система України: надійність та безпека>
14. BP Statistical Review of World Energy, June 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/B/BP_statistical_review_of_world_energy_2003_print_version.pdf
15. BP Statistical Review of World Energy, June 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/switzerland/corporate_switzerland/STAGING/local_assets/downloads_pdfs/s/statistical_review_of_world_energy_2005.pdf
16. BP Statistical Review of World Energy, June 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschebp.de/liveassets/bp_internet/germany/STAGING/home_assets/assets/deutsche_bp/broschueren/statistical_review_of_world_energy_full_report_2007.pdf
17. BP Statistical Review of World Energy, June 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2008.html>
18. BP Statistical Review of World Energy, June 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf
19. BP Statistical Review of World Energy, June 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf
20. BP Statistical Review of World Energy, June 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2012.html>
21. BP Statistical Review of World Energy, June 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf
22. Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply (Official Journal of the European Union, 2004 L 127, p. 92-96).
23. Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC. Official Journal L 176, 15.7.2003, p. 57–78.
24. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC (Official Journal of the European Union, 2003 L 176, p. 57- 78).
25. Global Energy Statistical Yearbook 2013. Energy intensity of GDP at constant purchasing power parities. [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yearbook.enerdata.net/#energy-intensity-GDP-by-region.html>

26. IEA Energy Efficiency Indicators Workshop. Ukrainian Energy Index// Borys Dodonov, Natalya Yemchenko. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iea.org/media/workshops/2012/eeindicators/Session2b_Dodonov_Yemchenko.pdf

27. Regulation 715/2009/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005 (Official Journal of the European Union, 2009 L 211, p. 36 – 54).

28. Renewable energy Medium – Term Market Report 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iea.org/media/MRMR_Launch_Presentation_05Jul12.pdf

REFERENCES

“BP Statistical Review of World Energy, June 2003”. http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/B/BP_statistical_review_of_world_energy_2003_print_version.pdf

“BP Statistical Review of World Energy, June 2005”. http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/switzerland/corporate_switzerland/STAGING/local_assets/downloads_pdfs/s/statistical_review_of_world_energy_2005.pdf

“BP Statistical Review of World Energy, June 2007”. http://www.deutschebp.de/liveassets/bp_internet/germany/STAGING/home_assets/assets/deutsche_bp/broschueren/statistical_review_of_world_energy_full_report_2007.pdf

“BP Statistical Review of World Energy, June 2008”. <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2008.html>

“BP Statistical Review of World Energy, June 2009”. http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf

“BP Statistical Review of World Energy, June 2011”. http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf

“BP Statistical Review of World Energy, June 2012” <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/statistical-review-of-world-energy-2012.html>

“BP Statistical Review of World Energy, June 2013”. http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf

“Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply”. *Official Journal of the European Union*, no. L127 (2004): 92-96.

“Derzhavne ahentstvo z investytzii ta upravlinnia natsionalnymy proektamy Ukrainy. Storinka natsionalnoho proektu «LNG-Terminal»” [State Agency for Investment and National Projects of Ukraine. Page National Project «LNG-Terminal”]. <http://www.ukrproject.gov.ua/node/27>

“Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC”. *Official Journal*, no. L176: 57-78.

“Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the

internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC”. *Official Journal of the European Union*, no. L176 (2003): 57-78.

“Enerhetychna stratehiia Ukrainy” [Energy Strategy of Ukraine]. <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

“Gazprom v voprosakh i otvetakh” [Gazprom in questions and answers]. <http://gazpromquestions.ru/>

“Global Energy Statistical Yearbook 2013. Energy intensity of GDP at constant purchasing power parities”. <http://yearbook.enerdata.net/#energy-intensity-GDP-by-region.html>

“IEA Energy Efficiency Indicators Workshop. Ukrainian Energy Index” http://www.iea.org/media/workshops/2012/eeindicators/Session2b_Dodonov_Yemchenko.pdf// Borys Dodonov, Natalya Yemchenko. http://www.iea.org/media/workshops/2012/eeindicators/Session2b_Dodonov_Yemchenko.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2010).

Ministerstvo enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy. <http://mpe.kmu.gov.ua/>

Ministerstvo finansiv Ukrainy. <http://www.minfin.gov.ua/>
Romashko, O. M. “Osoblyvosti funktsionuvannia rynku hazu v IES” [Features functioning of the gas market in the EU]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*, no. 5 (2012).

“Regulation 715/2009/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005”. *Official Journal of the European Union*, no. L211 (2009): 36-54.

“Renewable energy Medium – Term Market Report 2012” http://www.iea.org/media/MRMR_Launch_Presentation_05Jul12.pdf

Statystychna sluzhba levropeiskoho soiuzu. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Seleznyova, O. A. “Enerhetychna polityka IEVropeiskoho Soiuzu” [Energy policy of the European Union]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 1(24) (2010): 207-212.

Saprykin, V. L. “«Hazovyi trykutnyk» IES – Ukraina – Rosiia: iednist ta borotba interesiv” [“Gas Triangle” of the EU – Ukraine – Russia: unity and struggle of interests]. *Dzerkalo tyzhnia*, no. 8 (332) (2004): 49-52.

“Ukrtransgaz” [Ukrtransgas]. <http://www.utg.ua/uk/press/publications/Газотранспортна система України: надійність та безпека>

“Ukraina i Enerhetychne Spivtovarystvo: dva roky v ochikuvanni” [Ukraine and ECT: two years in anticipation]. <http://ua-energy.org/post/29041>.

Yevrobiuletyn, no. 4 (2010).

ЗБАЛАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І ГЛОБАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ

МАРКОВИЧ І. Б.

УДК 330.341.1

Маркович І. Б. Збалансування національних і глобальних пріоритетів: актуальні виклики українській економіці

Мета статті полягає у виявленні закономірностей у зміні структури світового економічного середовища внаслідок трансформації зв'язків між національними економіками, регіональними утвореннями та наднаціональними структурами. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було розглянуто концептуальне бачення трансформаційних перетворень в управлінні національною економікою в умовах наростання глобальних дисбалансів. Обґрунтовано, що посилення комплементарності національного та глобального може бути успішним виключно за умов урахування особливостей перебігу міжнародних контактів в умовах постбіполярної системи відносин при розробці стратегій розвитку, оскільки вплив її структурних факторів на перебіг відносин між державами є визначальним. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є пошук емпіричного зв'язку між окремими параметрами якості інституційного забезпечення та розвитком національних економік.

Ключові слова: глобалізація, національна економіка, держава, інституційне забезпечення.

Бібл.: 19.

Маркович Ірина Богданівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансів, обліку і контролю, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (вул. Руська, 56, Тернопіль, 46001, Україна)

E-mail: sorira@ukr.net

УДК 330.341.1

UDC 330.341.1

Маркович И. Б. Сбалансирование национальных и глобальных приоритетов: актуальные вызовы украинской экономике

Цель статьи состоит в выявлении закономерностей в изменении структуры мировой экономической среды как следствия трансформации связей между национальными экономиками, региональными образованиями и наднациональными структурами. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, было рассмотрено концептуальное видение трансформационных преобразований в управлении национальной экономикой в условиях нарастания глобальных дисбалансов. Обосновано, что усиление комплементарности национального и глобального может быть успешным только при условии учета особенностей протекания международных контактов в условиях постбиполярной системы отношений при разработке стратегий развития, поскольку влияние ее структурных факторов на ход отношений между государствами является определяющим. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является поиск эмпирической связи между отдельными параметрами качества институционального обеспечения и развитием национальных экономик.

Ключевые слова: глобализация, национальная экономика, государство, институциональное обеспечение.

Библ.: 19.

Маркович Ирина Богдановна – кандидат экономических наук, ассистент, кафедра финансов, учета и контроля, Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя (ул. Русская, 56, Тернополь, 46001, Украина)

E-mail: sorira@ukr.net

Markovych I. B. Balancing National and Global Priorities: Urgent Challenges to Ukrainian Economy

The goal of the article lies in detection of regularities in changing the structure of the world economic environment as a consequence of transformation of links between national economies, regional formations and supranational structures. Analysing, systemising and generalising scientific works of many scientists, the article considers a conceptual vision of transformational conversions in managing national economy under conditions of increased global imbalances. The article proves that strengthening of complementarity of national and global issues could be successful only under conditions of accounting of specific features of making international contacts under conditions of post-bipolar system of relations when developing development strategies, since influence of its structural factors upon the course of relations between the states is determining. The prospect of further studies in this direction is the search for empirical connection between individual parameters of the quality of institutional provision and development of national economies.

Key words: globalisation, national economy, state, institutional provision.

Bibl.: 19.

Markovych Iryna B. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Finance, Accounting and Control, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University (Ruska str., 56, Ternopil, 46001, Ukraine)

E-mail: sorira@ukr.net

Структура глобальної економіки сьогодні різко трансформується під впливом факторів як загальносвітового характеру, так і внутрішніх національних біфуркацій. З огляду на слабопрогнозовані та багатокомпонентні зміни в економічній світобудові, усе різкіше звучать питання щодо розробки механізмів досягнення максимальної ефективності формування та функціонування державних утворень із урахуванням особливостей впливів наднаціональних структур. Незважаючи на численні дискусії стосовно співвідношення сили впливів національних, регіональних і глобальних інститутів, очевидним стає той факт, що виключно функції держав уже не можуть захистити національні економіки від небажаних зовнішніх флуктуацій та асиметричностей розвитку.

Тенденції зміщення акцентів в економічній теорії та емпіризмі з національного рівня на регіональний і глобальний залишаються предметом глибоких загальнотеоретичних та економічних суперечок.

Концептуальне бачення трансформаційних перетворень управління національною економікою в умовах наростання глобальних дисбалансів містять роботи таких відомих закордонних науковців, як Д. Норт, Р. Каплан, Ф. Кругман, Д. Стігліц й інші. Питання пошуку нових можливостей для економічного розвитку розглядали такі вітчизняні вчені, як О. Амоша, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гражевська, В. Чужиков, І. Малий, Л. Федулова та ін.

З огляду на протиріччя окреслених досліджень, їх варто розширити в напрямку виявлення закономірно-

стей у зміні структури світового економічного середовища внаслідок трансформації зв'язків між національними економіками, регіональними утвореннями та наднаціональними структурами.

Транспарентність міждержавних кордонів, яка є одним із проявів глобалізації, супроводжується активізацією наддержавних і недержавних гравців у світовій політиці – міжурядових і різного роду неурядових організацій. Беззаперечним є той факт, що рівноважність національних економік є дуже відносною характеристикою, адже економічні системи можуть вважатися такими, якщо їхні параметри залишаються незмінними впродовж певного часу. А це характерно лише для закритих систем, які не взаємодіють із компонентами зовнішнього оточення. Сьогодні економіки є відкритими за своєю суттю, що зменшує ризик поширення ентропійних процесів внаслідок внутрішньої сталості. Така відкритість характерна не лише для виробничо-збутової та торгівельної сфери, а й значною мірою інституційної. Мається на увазі необмеженість впливів на розвиток держав виключно внутрішніми. Відтак, науковці однозначно дотримуються підходу, що «марно аналізувати процеси суспільного розвитку наших різноманітних національних «суспільств» так, нібито вони були автономними внутрішніми структурами, що розвиваються, у той час як вони є і завжди були, насамперед, структурами, створеними світовими процесами і такими, що набувають своєї форми як реакція на ці процеси» [1, с. 86].

Досліджуючи проблематику співвідношення національного та глобального, Е. Кочетов зазначає: «сучасна світова економіка – це складна мозаїка із держав та наддержавних транснаціональних утворень – інтернаціоналізованих відтворювальних ядер (циклів). За цих обставин національні економіки перетворюються на інтернаціональні, а на світовій арені взаємодіють не країни, а країни-системи. Йдеться про невідповідність економічних кордонів країн-систем кордонам національних держав внаслідок «проникнення» інтернаціональних відтворювальних ядер крізь національні економіки та «виривання» з них окремих анклавів для участі в глобальних циклах» [2, с. 118].

Таким чином, адміністративна карта світу вже втратила свою чіткість з економічної точки зору внаслідок поширення принципів зближення та співпраці між країнами, що робить їхні групи окремими економічними суб'єктами у світовому просторі. Ці зміни супроводжуються появою нових зв'язків і послабленням вже існуючих. Національні економічні системи демонструють розвиток відповідно до принципів нового економічного регіоналізму, який «... поступово перетворюється із суттєвої флуктуації в атрактор структурування світового економічного середовища» [3, с. 142].

За сучасних умов світова економіка є комбінацією національних, регіональних і глобальних економічних систем. При цьому:

- ✦ державні устрої, національні економіки та чіткі кордони юрисдикції держав-націй не збігаються з розвитими лініями глобальних економічних систем;

- ✦ нації економічно взаємозалежні, оскільки в межах своїх транснаціональних і регіональних структур володіють спільними елементами економічних систем;
- ✦ високий рівень взаємозалежності й інтегрованості економічних систем у глобальній економіці супроводжується виникненням системного й синергетичного ефектів;
- ✦ усі країни, яким належать частини спільного економічного простору, зацікавлені в ефективності глобальної економічної системи [4, с. 25 – 26].

Водночас світове господарство можна розглядати в контексті тривимірної структури розвитку: глобалізації, локалізації та маргіналізації як триєдиної сукупності «глобальної» економіки світових лідерів, макрорегіональних «локальних» економічних угруповань і «маргінальних» економік країн, що не залучені до зазначених процесів [5, с. 47].

Необхідно зауважити, що національну економіку однозначно слід сприймати як гетерархічну економічну систему, компоненти якої мають нечіткі межі, тобто справляють багатоаспектний вплив на усі сфери життя держави. Цілком адекватною є думка Д. Старка, який вказує на те, що впорядкованість сучасних економічних систем ґрунтується на принципах нового способу організації, який «не є ні ринковим, ні ієрархічним. Тоді як ієрархія припускає відносини залежності, гетерархія передбачає відносини взаємозалежності та... характеризується мінімальним ступенем ієрархічності й організаційною гетерогенністю» [6, с. 55]. При ширшому розгляді даної тези можна зрозуміти, що навіть чітка ієрархія в національному управлінні безумовно поєднується із компонентами світової економічної системи через зв'язки часткового та загального. Тобто, національна економіка, по суті, є фрактальною частиною глобальної.

Сучасна економіка вже має ряд важливих наддержавних політичних інститутів і міжнародних організацій (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація, Організація економічного співробітництва і розвитку, Світова організація торгівлі і т. д.). Незважаючи на задекларовану ними відсутність дискримінації чи необ'єктивності у відношенні до окремих країн, неупередженість цих організацій піддається сумніву багатьма аналітиками. На думку деяких експертів, наднаціональні організації сьогодні далекі від регулювання діяльності транснаціонального капіталу і швидше об'єктивно відстоюють його інтереси, оскільки «найбагатші індустріальні країни не просто панують у цих інститутах, їхня діяльність, зокрема, визначається інтересами торговельного і фінансового світу цих країн» [7, с. 17]. Тому суверенним державам доводиться поступово – спочатку економічно, а потім і політично – ділити владу із наддержавними інститутами транснаціонального капіталу. При цьому влада усе більше переходить у руки транснаціонального капіталу і підконтрольних йому міжнародних інститутів, послаблюючи роль національних урядів [8, с. 59].

Як зазначає відомий американський соціолог І. Валлерстайн [9, с. 102], «держава почала розвиватися за низ-

хідною траєкторією» і перестав бути «основним центром прийняття рішень». Такої ж думки дотримується Зб. Бжезінський, який вважає, що глобалізація «стимулює суперечливі процеси, що призводять до ерозії традиційних державних суверенітетів», загрожує «втратою національного контролю над головними економічними та соціальними цінностями» [10, с. 7, с. 185]. Ще більш категорично виступає російський вчений В. Іноземцев, який пише: «Спостерігаючи реалії початку XXI століття, я все більшою мірою переконуюся у тому, що для сучасного людства в цілому, як і для більшості народів, що його утворює, не існує більшого ворога, ніж держава» [11].

На наш погляд, слід дотримуватися обережності в таких різких оцінках, адже «держава не зникає взагалі – зникає традиційна (класична) держава індустріального суспільства, звична для нас держава модерністської культури. Водночас у великих муках, ще, природно, повною мірою не визначивши свої засади, народжується держава нового типу – держава постіндустріалізму» [12, с. 270].

Наразі основними якісними характеристиками трансформації світу на початку XXI століття є такі [13, с. 12]:

- ✦ перерозподіл владних повноважень з національного рівня на глобальний;
- ✦ поява таких нових суб'єктів влади, як міжнародні регулюючі органи, неформальні центри впливу надвисокого рівня компетенції;
- ✦ феномен країни – системи;
- ✦ деформалізація влади, зменшення ролі та значення представницьких органів влади, публічної політики на загал, тенденція до розширення зони неформальних процедур прийняття рішень;
- ✦ нові горизонти судової влади, утвердження нової міжнародно-правової парадигми;
- ✦ транснаціоналізація еліт, поява нової глобальної спільноти – Світової Півночі, паралельна глобалізація альтернативного простору Світового Півдня;
- ✦ злиття політичних та економічних функцій, формування на цій основі нової системи стратегічної взаємодії та глобального впливу;
- ✦ просторова локалізація різних окремих видів господарської діяльності, поява нових форм міжнародного поділу праці, перерозподіл світового прибутку й зняття «глобальної ренти»;
- ✦ розвиток транснаціональних мереж співробітництва, мережевої культури на загал.

Крім того, декілька останніх десятиліть можна спостерігати масштабні проблеми системного характеру, такі як волатильність та асиметрія в інформаційних потоках, що є причиною зростання дисипативності економік та нерівномірності розвитку в регіональному зрізі.

Отже, глобалізація зумовлює ускладнення світової економіки в структурному аспекті. Особливо привертає увагу аналіз масштабів криз останнього століття, які спостерігаються у світовому господарстві, у результаті якого стає очевидно, що локальні кризи втрачають виключно макроекономічне походження та справляють багатовекторний вплив на розвиток багатьох національних

економік. Така ситуація спричинена збільшенням рівня чутливості країн до зовнішніх шоків і тісною взаємодією в площині торгівельно-інформаційних, монетарних потоків, тотальною фрагментацією виробництва.

У праці К. Омае про розпад держав-націй особливо наголошено на ролі техніки та технічних проривів, насамперед у галузі комунікації та фінансів у розвитку держави: «...кордони між країнами на політичній карті визначено дуже чітко. Проте на порівняльній карті, як показує справжній рух фінансової та промислової активності, ці кордони здебільшого зникли. З усіх чинників, які спричиняють таке нівелювання, мабуть, найстарішим є рух інформації, яка колись була монополізована урядами» [14, с. 15]. Розподіл цих чинників, як доводить К. Омае, порушує важливі проблеми і щодо необхідності, і щодо ефективності розгляду національних урядів як фундаменту для обговорення, а значно менше – керування економічною діяльністю.

Сьогодні можна говорити про відносну резистентність національних економік, тобто їх здатність чинити опір негативним екзогенним шокам, лише за умов збалансованого розвитку внутрішньодержавних інституцій та ефективного ринкового механізму. Розвиток світової економіки показує, що найбільші інститути – держава та ринок – не можуть проявляти найвищий рівень своєї ефективності для суспільства в ізоляції. На часі стоїть проблема заміни застарілих ланок процесу державотворення, які проявляють неспроможність адекватного врахування світоглобалізаційних тенденцій. Разом з тим, як зазначає А. Етціоні [17], стара система не спроможна впоратися зі зростаючим валом транснаціональних проблем, однак водночас капітулює перед складностями наукового пошуку, коли заявляє, що, врешті-решт, усе йде до заперечення держави як суспільного утворення.

На сьогоднішній день цілком зрозуміло, що традиційна економічна теорія, яка переобтяжена інерційністю мислення, не здатна пояснити нові реалії світогосподарського розвитку економік. Наприкінці XX століття виникли нові теорії, які на основі численних емпіричних досліджень переконували в існуванні оберненого зв'язку між масштабами державного втручання в економіку і темпами економічного зростання. Проте, був виявлений прямий зв'язок між якістю інституційного середовища, захистом прав власності та економічним зростанням [15, 16].

За еволюцією національного управління та інституційними змінами можна спостерігати з позицій розгляду їх як демонстраторів розвитку суспільства. Така думка є центральною в дослідженнях Д. Норта. Він стверджує, що «інституції – це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І як наслідок вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни» [18, с. 11]. Тобто, державні інституції є водночас наслідком якості суспільно-економічного життя та його форматором.

Як зазначає А. Філіпенко [19], «за сучасних умов глобальна мегасистема економічних координат, її кількісні та якісні параметри, вектор господарської еволюції, коридор економічної свободи з об'єктивними обмеженнями створюють той необхідний контекст, у межах якого формуються відмінні риси та властивості основних ешелонів сучасного світогосподарського розвитку: центру або ядра, перехідних (транзитивних) економік, традиційних, або периферійних економічних систем».

Інституційне середовище має доволі складну архітектуру, і вплив окремих його компонент часто має опосередкований та пролонгований в часі характер. Тому значення держави в розвитку національних і регіональних економік слід вважати складно детермінованим і плюралістичним за своїми наслідками. Інституціоналізація суспільства водночас є доволі суперечливою сферою досліджень, адже, з одного боку, неоліберальна модель, яка демонструє достатньо високий рівень ефективності в сучасних умовах на прикладі розвинутих країн, не передбачає подальшого посилення ролі інституцій в суспільстві, з іншого – узгодження та синхронізація різноспрямованих процесів соціально-економічного життя макро- і геопросторів є завданням саме інституційних суб'єктів. Така дуалістичність є іманентною характеристикою сучасного світового економічного середовища.

ВИСНОВКИ

Дисипативність економіки є її незаперечною особливістю, яка характеризує її як структуру, в якій зв'язок між внутрішнім і зовнішнім є дуже тісним, а межі між ними – умовними. Можна переконатися в тому, що процеси суспільного розвитку національного рівня є абсолютно неавтономними, а такими, що формуються світовими процесами та змінюють свої характеристики в результаті реакції на ці процеси. Тобто, такі характеристики світової економіки, як відкритість, синергетичність, нелінійність з чіткими проявами бифуркаційності трансформують підходи до національного управління. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Уоллерстайн И. Общественное развитие или развитие мировой системы? / И. Уоллерстайн // Вопросы социологии. – 1992. – С. 77 – 88.
2. Кочетов Э. Г. Геоэкономика: Освоение мирового экон. пространства : учеб. для вузов по курсу «Мировая экономика» / Э. Г. Кочетов. – М. : НОРМА, 2006. – 528 с.
3. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
4. Гладій І. Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект [Текст] : монографія / І. Й. Гладій. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 544 с.
5. Економічні системи : монографія. – Т. 1 / За ред. д-ра екон. наук, проф. Г. І. Башнянина. – Л. : Вид-во Львів. Комерц. Акад., 2006. – 484 с.
6. Старк Д. Гетерархия: неоднозначность активов и организация разнообразия в постсоциалистических странах / Д. Старк // Экономическая социология: новые подходы к институциональному и сетевому анализу. – М., 2002. – С. 115 – 132.
7. Стиглиц Дж. В тени глобализации / Дж. Стиглиц // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – No 2. – С. 17 – 18.

8. Мовсесян А. Транснациональный капитал и национальные государства / А. Мовсесян, С. Огнивцев // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – No 6. – С. 55 – 63.

9. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология XXI века / Иммануил Валлерстайн / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исслед. постиндустр. о-ва. – М. : Логос, 2003. – 262 с.

10. Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Зб. Бжезинский – М. : Международные отношения, 2004. – 288 с.

11. Бек У. Космополитическое мировоззрение / У. Бек. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с.

12. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку / А. С. Гальчинський – К. : АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.

13. Неклесса А. Внешняя политика нового мира: движение к нестационарной системе мировых связей / А. Неклесса // Московский центр Карнеги, том 7, Осень, 2002. – 19 с.

14. Ohmae K. The borderless world: Power and strategy in the interlinked economy / K. Ohmae. – New York. Harper Perennial, 1991. – 18 p.

15. Alesina A. The Political Economy of High and Low Growth / Alesina A. // Annual World Bank Conference on Developing Economies, 1997. – 33 p.

16. Barro R. Determinants of Economic Growth: A Cross; Country Empirical Study / R. Barro. – HIID Development Discussion Paper, 579, April, 1997. – 118 p.

17. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони. – М., 2004. – С. 193 – 206.

18. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

19. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А. С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.

REFERENCES

- Alesina, A. "The Political Economy of High and Low Growth". In *Annual World Bank Conference on Developing Economies*, 1997.
- Bzhezinskiy, Z. *Vybor. Mirovoe gospodstvo ili globalnoe liderstvo* [Select. World Domination or Global Leadership]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 2004.
- Bek, U. *Kosmopoliticheskoe mirovozzrenie* [Cosmopolitan outlook]. Moscow: Tsentr issledovaniy postindustrialnogo obshchestva, 2008.
- Barro, R. "Determinants of Economic Growth: A Cross; Country Empirical Study". *HIID Development Discussion Paper*, 1997.
- Ekonomichni systemy* [Economic system]. Lviv: Vyd-vo Lviv. Komerts. Akad., 2006.
- Ettzioni, A. *Ot imperii k soobshchestvu: novyy podkhod k mezhdunarodnym otnosheniim* [From Empire to Community: A New Approach to International Relations]. Moscow, 2004.
- Filipenko, A. S. *Ekonomichniy rozvytok suchasnoi tsyvilizatsii* [Economic development of modern civilization]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2006.
- Hrazhevskaya, N. I. *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin* [The economic system of the era of global change]. Kyiv: Znannia, 2008.
- Halchynskiy, A. S. *Kryza i tsykly svitovoho rozvytku* [The crisis and the global development cycles]. Kyiv: ADEF-Ukraine, 2009.
- Hladii, I. I. *Rehionalizatsiia svitovoho rynku: ievrointehratsiinyi aspekt* [Regionalization of the world market: European integration aspect]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2006.
- Kochetov, E. G. *Geoekonomika: Osvoenie mirovogo ekonomicheskogo prostranstva* [Geo-economics: Mastering the global economic space]. Moscow: NORMA, 2006.
- Movsesian, A., and Ognivtsev, S. "Transnationalny kapital i natsionalnye gosudarstva" [Transnational capital and the nation-

state]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 6 (1999): 55-63.

Neklessa, A. "Vneshniaia politika novogo mira: dvizhenie k nestatsionarnoy sisteme mirovykh svyazey" [The foreign policy of the new world: the movement to non-stationary system of international relations]. *Pro et contra*, vol. 7, no. 4 (2002): 10-25.

Nort, D. *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and economic distortions]. Kyiv: Osnovy, 2000.

Ohmae, K. *The borderless world: Power and strategy in the interlinked economy*. New York: Harper Perennial, 1991.

Stark, D. "Getearkhiia: neodnoznachnost aktivov i organi-

zatsiia raznoobrazii v postsotsialisticheskikh stranakh" [Heterarchy: the ambiguity of the assets and organization of diversity in post-socialist countries]. In *Ekonomicheskaiia sotsiologiia: novye podkhody k institutsionalnomu i setevomu analizu*, 115-132. Moscow, 2002.

Stiglits, Dzh. "V teni globalizatsii" [In the shadow of globalization]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 2 (2003): 17-18.

Uollerstayn, I. "Obshchestvennoe razvitie ili razvitie mirovoy sistemy?" [Community development or the development of the world system?]. *Voprosy sotsiologii* (1992): 77-88.

Vallerstain, Y. *Konets znakomoho myra: sotsyolohiia KhKhI veka* [The end of the familiar world: sociology of the XXI century]. Moscow: Lohos, 2003.

УДК 338.242:67.05

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

КОНДРАТЕНКО Н. О., ГУСАК Ю. В.

УДК 338.242:67.05

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Підходи до формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі

У статті проаналізовано існуючий стан підприємств машинобудівної галузі національного господарства України у контексті організаційно-ресурсного забезпечення. Визначені певні проблеми, які якісно впливають на діяльність машинобудівних підприємств. Запропоновано структуру механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення на підприємствах машинобудівної галузі. Виділено теоретичні підходи до формування та вдосконалення механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення та основні організаційно-економічні напрями економії матеріальних ресурсів, які пов'язані з комплексною та ефективною переробкою сировини та оптимальним використанням відходів, тобто вторинних ресурсів. Визначено необхідність розробки комплексних цільових програм щодо раціонального та ефективного використання ресурсів. Доведено необхідність формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі на основі науково обґрунтованих підходів, який сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Ключові слова: організаційно-ресурсне забезпечення, державне регулювання, формування, механізм

Рис.: 2. **Бібл.:** 11.

Кондратенко Наталія Олегівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Гусак Юлія Володимирівна – аспірантка, кафедра менеджменту і маркетингу в міському господарстві, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: 949184@inbox.ru

УДК 338.242:67.05

UDC 338.242:67.05

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Подходы к формированию механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения машиностроительной отрасли

Kondratenko N. O., Husak Yu. V. Approaches to Formation of the Mechanism of State Regulation of Organisational and Resource Provision of the Engineering Industry

В статье проанализировано существующее состояние предприятий машиностроительной отрасли национального хозяйства Украины в контексте организационно-ресурсного обеспечения. Выделены определенные проблемы, которые качественно влияют на деятельность машиностроительных предприятий. Предложена структура механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения на предприятиях машиностроительной отрасли. Выделены теоретические подходы к формированию и совершенствованию механизма регулирования организационно-ресурсного обеспечения и основные организационно-экономические направления экономики материальных ресурсов, которые связаны с комплексной и эффективной переработкой сырья и оптимальным использованием отходов, т. е. вторичных ресурсов. Определена необходимость разработки целевых программ по рациональному и эффективному использованию ресурсов. Доказана необходимость формирования механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения машиностроительной отрасли на основе научно обоснованных подходов, который будет способствовать повышению конкурентоспособности отечественной продукции.

The article analyses the existing state of enterprises of the engineering industry of the national economy of Ukraine in the context of the organisational and resource provision. It specifies certain problems, which qualitatively influence upon activity of engineering enterprises. It offers a structure of the mechanism of state regulation of the organisational and resource provision at engineering enterprises. It allocates theoretical approaches to formation and improvement of the mechanism of regulation of the organisational and resource provision and main organisational and economic directions of saving material resources, which are connected with a complex and effective processing of raw materials and optimal use of wastes, i.e. secondary resources. The article identifies a necessity of development of target-oriented programmes on rational and effective use of resources. Using scientifically justified approaches, the article proves a necessity of formation of the mechanism of state regulation of organisational and resource provision of the engineering industry, which would facilitate increase of competitiveness of domestic products.

Key words: organisational and resource provision, state regulation, formation, mechanism.

Pic.: 2. **Bibl.:** 11.

Ключевые слова: организационно-ресурсное обеспечение, государственное регулирование, формирование, механизм.

Рис.: 2. **Библ.:** 11.

Кондратенко Наталья Олеговна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Гусак Юлия Владимировна – аспирантка, кафедра менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: 949184@inbox.ru

Kondratenko Natalya O. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management and Marketing in the Municipal Economy, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Husak Yuliya V. – Postgraduate Student, Department of Management and Marketing in the Municipal Economy, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: 949184@inbox.ru

state]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 6 (1999): 55-63.

Neklessa, A. "Vneshniaia politika novogo mira: dvizhenie k nestatsionarnoy sisteme mirovykh svyazey" [The foreign policy of the new world: the movement to non-stationary system of international relations]. *Pro et contra*, vol. 7, no. 4 (2002): 10-25.

Nort, D. *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and economic distortions]. Kyiv: Osnovy, 2000.

Ohmae, K. *The borderless world: Power and strategy in the interlinked economy*. New York: Harper Perennial, 1991.

Stark, D. "Getearkhiia: neodnoznachnost aktivov i organi-

zatsiia raznoobrazii v postsotsialisticheskikh stranakh" [Heterarchy: the ambiguity of the assets and organization of diversity in post-socialist countries]. In *Ekonomicheskaiia sotsiologiia: novye podkhody k institutsionalnomu i setevomu analizu*, 115-132. Moscow, 2002.

Stiglits, Dzh. "V teni globalizatsii" [In the shadow of globalization]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 2 (2003): 17-18.

Uollerstayn, I. "Obshchestvennoe razvitie ili razvitie mirovoy sistemy?" [Community development or the development of the world system?]. *Voprosy sotsiologii* (1992): 77-88.

Vallerstain, Y. *Konets znakomoho myra: sotsyolohiia KhKhI veka* [The end of the familiar world: sociology of the XXI century]. Moscow: Lohos, 2003.

УДК 338.242:67.05

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

КОНДРАТЕНКО Н. О., ГУСАК Ю. В.

УДК 338.242:67.05

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Підходи до формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі

У статті проаналізовано існуючий стан підприємств машинобудівної галузі національного господарства України у контексті організаційно-ресурсного забезпечення. Визначені певні проблеми, які якісно впливають на діяльність машинобудівних підприємств. Запропоновано структуру механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення на підприємствах машинобудівної галузі. Виділено теоретичні підходи до формування та вдосконалення механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення та основні організаційно-економічні напрями економії матеріальних ресурсів, які пов'язані з комплексною та ефективною переробкою сировини та оптимальним використанням відходів, тобто вторинних ресурсів. Визначено необхідність розробки комплексних цільових програм щодо раціонального та ефективного використання ресурсів. Доведено необхідність формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі на основі науково обґрунтованих підходів, який сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Ключові слова: організаційно-ресурсне забезпечення, державне регулювання, формування, механізм

Рис.: 2. **Бібл.:** 11.

Кондратенко Наталія Олегівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Гусак Юлія Володимирівна – аспірантка, кафедра менеджменту і маркетингу в міському господарстві, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: 949184@inbox.ru

УДК 338.242:67.05

UDC 338.242:67.05

Кондратенко Н. О., Гусак Ю. В. Подходы к формированию механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения машиностроительной отрасли

Kondratenko N. O., Husak Yu. V. Approaches to Formation of the Mechanism of State Regulation of Organisational and Resource Provision of the Engineering Industry

В статье проанализировано существующее состояние предприятий машиностроительной отрасли национального хозяйства Украины в контексте организационно-ресурсного обеспечения. Выделены определенные проблемы, которые качественно влияют на деятельность машиностроительных предприятий. Предложена структура механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения на предприятиях машиностроительной отрасли. Выделены теоретические подходы к формированию и совершенствованию механизма регулирования организационно-ресурсного обеспечения и основные организационно-экономические направления экономики материальных ресурсов, которые связаны с комплексной и эффективной переработкой сырья и оптимальным использованием отходов, т. е. вторичных ресурсов. Определена необходимость разработки целевых программ по рациональному и эффективному использованию ресурсов. Доказана необходимость формирования механизма государственного регулирования организационно-ресурсного обеспечения машиностроительной отрасли на основе научно обоснованных подходов, который будет способствовать повышению конкурентоспособности отечественной продукции.

The article analyses the existing state of enterprises of the engineering industry of the national economy of Ukraine in the context of the organisational and resource provision. It specifies certain problems, which qualitatively influence upon activity of engineering enterprises. It offers a structure of the mechanism of state regulation of the organisational and resource provision at engineering enterprises. It allocates theoretical approaches to formation and improvement of the mechanism of regulation of the organisational and resource provision and main organisational and economic directions of saving material resources, which are connected with a complex and effective processing of raw materials and optimal use of wastes, i.e. secondary resources. The article identifies a necessity of development of target-oriented programmes on rational and effective use of resources. Using scientifically justified approaches, the article proves a necessity of formation of the mechanism of state regulation of organisational and resource provision of the engineering industry, which would facilitate increase of competitiveness of domestic products.

Key words: organisational and resource provision, state regulation, formation, mechanism.

Pic.: 2. **Bibl.:** 11.

Ключевые слова: организационно-ресурсное обеспечение, государственное регулирование, формирование, механизм.

Рис.: 2. **Библ.:** 11.

Кондратенко Наталья Олеговна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Гусак Юлия Владимировна – аспирантка, кафедра менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: 949184@inbox.ru

Kondratenko Natalya O. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management and Marketing in the Municipal Economy, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: nokondratenko@yandex.ru

Husak Yuliya V. – Postgraduate Student, Department of Management and Marketing in the Municipal Economy, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: 949184@inbox.ru

Сьогодні сучасні ринкові умови, існуюче конкурентне середовище, обмеженість ресурсів та їх здорожчання примушують керівників вітчизняних підприємств для пошуку нових, більш ефективних форм господарювання та використання більш заощадливих ресурсів у процесі виробничо-господарчої діяльності. Тому вкрай важливим для ефективного функціонування підприємств галузей національного господарства України є формування і раціональне використання ресурсного забезпечення для кожної сфери його діяльності.

Питання організаційного та ресурсного забезпечення як найважливішої умови життєдіяльності підприємств та організацій вивчалася багатьма вітчизняними та закордонними вченими-економістами, такими як: Амоша О., Білопольський Н., Василенко В., Долішний М., Дорогунцев С., Карлоф Б., Лук'янченков Н., Максимов В., Мартиненко В., Потравневий І., Сенге Питер М., Скаленко О., Чумаченко М., Швець І. та ін.

Так, Василенко В. зазначає, що «в основі функціонування підприємства повинен лежати його потенціал, визначений як «джерела», можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-яких завдань, досягнення визначеної мети: можливості окремої особи, суспільства, держави в окремі галузі» [1]. На думку Скаленко О. «засади соціально-економічного зростання законодавчо базуються на трьох основах, а саме: інформаційній, інтелектуальній та інноваційній» [2]. В. П. Мартиненко зазначає, що «технологія є тим фактором, який найбільш впливає на продуктивність, але у взаємодії з іншим фактором – кадрами» [3].

Пітер Сенге надав характеристику теорії та практиці «організацій, що самонавчаються» з погляду таких дисциплін, куди входить багато інструментів та інфраструктур, зокрема: 1) система мислення; 2) удосконалення особистості; 3) інтелектуальні моделі; 4) загальне бачення; 5) групове навчання [4]. У свою чергу Б. Карлоф приділяє увагу управлінню ресурсами для досягнення внутрішньої ефективності і під ресурсами розуміє поєднання витрат та капіталу [5].

Державне регулювання економіки має глибоке історичне коріння. Державне регулювання зумовлене появою нових економічних потреб, з якими ринок за своєю природою не може справитися. У найзагальнішому вигляді державне регулювання економіки в умовах ринкового господарства являє собою систему законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правочинними державними установами і громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної систем до умов, що змінюються [6]. Взагалі, сучасні ринкові механізми припускають різноплановість державного впливу на заходи, що здійснюються у межах промислової політики.

Нами визначено, що сьогодні фактично немає контролю від держави за організаційно-ресурсним забезпеченням підприємств у приватизованій сфері. Істотний дефіцит державних інвестицій для освоєння сучасних технік і технологій і технічного переозброєння потребують пошуку напрямів впливу на забезпечення планомірного і повноцінного розвитку підприємств. У такій ситуації об'єктивно виникає необхідність транс-

формації форм державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення.

В умовах інноваційного розвитку авангардних країн світу зростає актуальність подолання критичної невідповідності рівнів потенціалу інших країн інноваційно-технологічним і гуманістично-ноосферним потребам постіндустріального суспільства. Недостатні можливості країн, що розвиваються, у формуванні й управлінні розвитком людини інноваційної визначають гостроту й актуальність проблем розробки механізмів управління високотехнологічним розвитком підприємств.

В умовах ринкової економіки багатьом промисловим підприємствам важко досягати нового якісного стану за рахунок економічних, політичних та інших організаційних обмежень. При цьому можливо вичленити такі проблеми, що якісно впливають на діяльність підприємства:

- ✦ підприємницький ризик;
- ✦ ускладнення ролі топ-менеджерів;
- ✦ нові задачі управління;
- ✦ якісні здвиги у роботі з персоналом;
- ✦ пріоритети у розвитку;
- ✦ інформаційне забезпечення [7].

Машинобудівна галузь України є найважливішою галуззю промисловості. Її стан визначає стан виробничого потенціалу держави та являє собою підґрунтя для сталого розвитку та стабільного функціонування всіх галузей економіки України. Від рівня розвитку машинобудівної галузі залежать всі ключові макроекономічні показники ефективності виробництва на рівні підприємств, галузей та національного господарства в цілому. Галузева структура машинобудування є дуже різноманітною: важке машинобудування, транспортне, сільськогосподарське, верстатобудування, радіотехнічне та електротехнічне обладнання, обладнання хімічної та харчової промисловості, інше обладнання.

Сьогодні немає єдиного методичного підходу до визначення, формування і функціонування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення, заснованого на оптимізації споживання сукупних ресурсів і спрямованого на підвищення ефективності їх використання. Тому розробка такого механізму має не лише теоретичне, але і важливе практичне значення. Необхідність побудови механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення з позиції системного підходу стає більш актуальною у зв'язку з високою ресурсомісткістю продукції вітчизняних промислових підприємств і тенденцією до її збільшення.

Механізм державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення у машинобудівній галузі є складовою частиною загального механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення промисловості України і являє собою сукупність економічних важелів, методів і організаційних заходів забезпечення сучасних підприємств, які мають відповідати сучасним вимогам у сфері інноваційного розвитку економіки України.

У процесі розробки механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення слід, насамперед, виходити з того, що сучасні форми і методи здійснення

цього забезпечення повинні відрізнятися підвищеною гнучкістю, реактивністю і бути уніфікованими або, напро́ти диференційованими з урахуванням факторів, що впливають, й особливо за:

- ✦ структурними елементами суспільно-економічної формації (для здійснення матеріального базису та виробничих відносин);
- ✦ стадіями відтворювального циклу;
- ✦ сферами виробничої діяльності, галузям народного господарства (у тому числі промисловості, будівництва, сільського господарства);
- ✦ регіонами країни;
- ✦ часовими періодами [8].

Вивчаючи проблему, можна виділити такі теоретичні підходи до формування та вдосконалення механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення:

1) розвиток механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення повинен базуватися на міждисциплінарному підході, який відображає різноманітні аспекти багатofункціональних зв'язків підприємства зі своїм середовищем функціонування;

2) побудову і аналіз застосування регулювання організаційно-ресурсного забезпечення слід здійснювати на основі системно-ситуаційного підходу;

3) необхідно вирішити питання стосовно організаційної системи регулювання організаційно-ресурсного забезпечення;

4) неможливо чітко розрізнити організаційну і економічну частини механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення, оскільки всі елементи механізму взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного. Тому пропонується у складі регулювання організаційно-ресурсного забезпечення виділити: нормативно-правову, організаційну і практичну частини (процес та інструментарій управління);

5) доцільно ввести зворотні зв'язки в механізм регулювання організаційно-ресурсного забезпечення, оскільки це дає можливість зробити його адаптивним до умов ринкового середовища в умовах трансформаційної економіки. Тобто, він повинен бути достатньо змістовним, але простим у практичному використанні;

6) до розробки механізму регулювання організаційно-ресурсного забезпечення має залучатися якомога більше фахівців різних напрямів, крім того, його структура має бути погодженою з власниками підприємств і керівниками всіх рівнів. Такий підхід має за мету запобігти конфлікту інтересів і розширити коло пошуку напрямів удосконалення цього механізму [9].

У процесі послідовної й комплексної реалізації організаційних, економічних і технічних заходів, спрямованих на економію й раціональне використання економічних ресурсів, досягається економічний ефект, що дає змогу встановлювати конкурентоспроможну ціну й досягати конкурентних переваг на цій основі [10].

На кожному рівні управління раціональним ресурсоспоживанням механізм має свої внутрішні особливості, які за правилом, відображаються не в структурі елементів, що входять у нього, а у змісті функцій, які ви-

конують кожний з цих елементів. Формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення у машинобудівній галузі ґрунтується на певних закономірностях, серед яких: залежність механізму від середовища; якість основного господарюючого суб'єкта, яка дозволяє розкрити і якість всього механізму; необхідність якісного і кількісного різноманіття структури (рис. 1).

У машинобудуванні повинні бути розроблені цільові програми з раціонального та ефективного використання ресурсів, які повинні діяти за такими напрямками:

- ✦ покращення якості матеріально-технічних ресурсів, які задіяні у виробництві;
- ✦ скорочення витрат матеріально-технічних ресурсів при виробництві промислової продукції;
- ✦ зниження витрат на комплектуючі вироби та напівфабрикати;
- ✦ зниження витрат на ділові відходи при виробництві продукції;
- ✦ використання ділових відходів при виробництві основної продукції;
- ✦ використання ділових відходів при виробництві запасних частин і напівфабрикатів;
- ✦ комплексне використання напівфабрикатів;
- ✦ використання ділових металовідходів;
- ✦ використання відходів при виробництві додаткової продукції та супутніх товарів.

Регулювання організаційно-ресурсного забезпечення – це складний інтеграційний процес, що вимагає наявності системи зворотних зв'язків на всіх рівнях управління (рис. 2).

До основних організаційно-економічних напрямів економії матеріальних ресурсів відносять такі: удосконалення та підвищення наукового рівня нормування і планування матеріаломісткості продукції; розроблення і впровадження технічно обґрунтованих норм і нормативів витрат матеріальних ресурсів тощо.

Головним напрямом економії матеріальних ресурсів на підприємстві є збільшення виходу кінцевої продукції з однієї і тієї ж кількості сировини і матеріалів. Це, у свою чергу, залежить від технічного рівня виробництва, рівня кваліфікації, майстерності робітників, що виготовляють продукцію, раціональної організації матеріально-технічного забезпечення, норм витрат і запасів матеріальних ресурсів.

Важливим напрямом економії матеріальних ресурсів є скорочення витрат у виробничому процесі. Найбільші за величиною резерви підвищення рівня використання найважливіших видів матеріальних ресурсів пов'язані з комплексною та ефективною переробкою сировини та оптимальним використанням відходів, тобто вторинних ресурсів [12].

На нашу думку, слід відзначити, що з метою оцінки діяльності машинобудівної галузі національного господарства України у контексті організаційно-ресурсного забезпечення слід дотримуватися певного порядку, який би детально та всебічно давав змогу виявити стан та тенденції розвитку галузі:

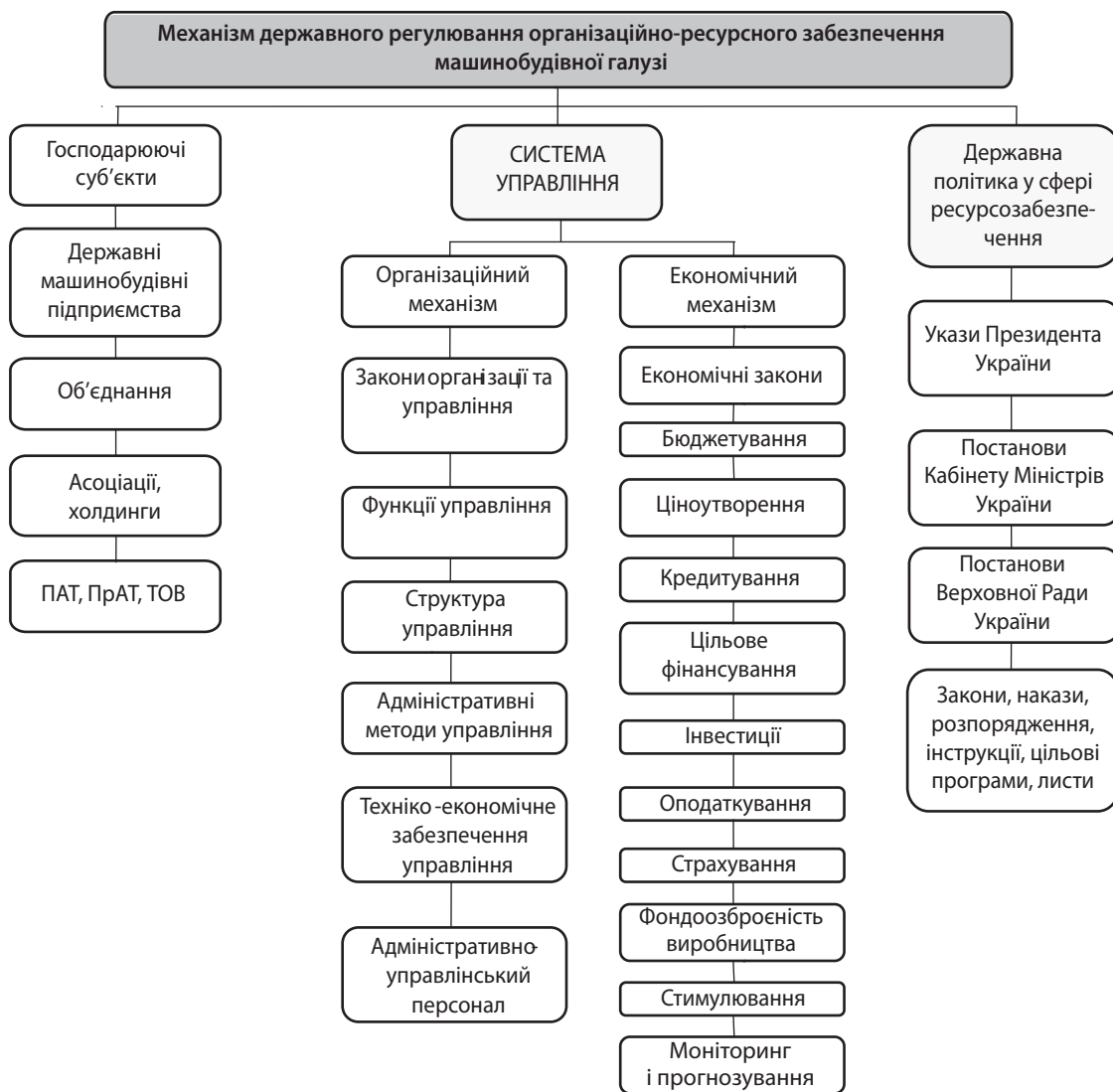

Рис. 1. Структура механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення на підприємствах машинобудівної галузі (авторська розробка)

- ✦ виявлення виробничих можливостей галузі (ступень використання виробничих можливостей та рівень застосування інноваційних технологій);
 - ✦ виявлення кадрових можливостей галузі (рівень кваліфікації персоналу та розвиненість системи мотивування працівників);
 - ✦ виявлення науково-технічних можливостей галузі (рівень витрат на науково-технічні досягнення та наукові розробки у собівартості товарної продукції);
 - ✦ виявлення маркетингових можливостей галузі (застосування принципів раціональності та ефективності використання каналів збуту продукції, гнучке ціноутворення);
 - ✦ виявлення організаційних можливостей (застосування сучасних принципів менеджменту щодо управління виробництвом і процесами, пов'язаними з отриманням підприємствами галузі найбільшого економічного ефекту);
 - ✦ виявлення фінансових можливостей (фінансова стійкість).
- Таким чином, формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі національного господарства України необхідно для:
- ✦ створення нової структури управління сукупними ресурсами;
 - ✦ підвищення точності прогнозування потреби у сукупних ресурсах;
 - ✦ створення альтернативності використання ресурсів (альтернативні програми їх використання);
 - ✦ планування діяльності організації по всіх видах економічної діяльності, які пов'язані з організаційно-ресурсним забезпеченням;
 - ✦ підвищення точності розробки стратегій організації (обсяги реалізації продукції, мінімально необхідні обсяги ресурсного забезпечення);
 - ✦ якісного використання сучасного ризик-менеджменту;
 - ✦ податкового планування.

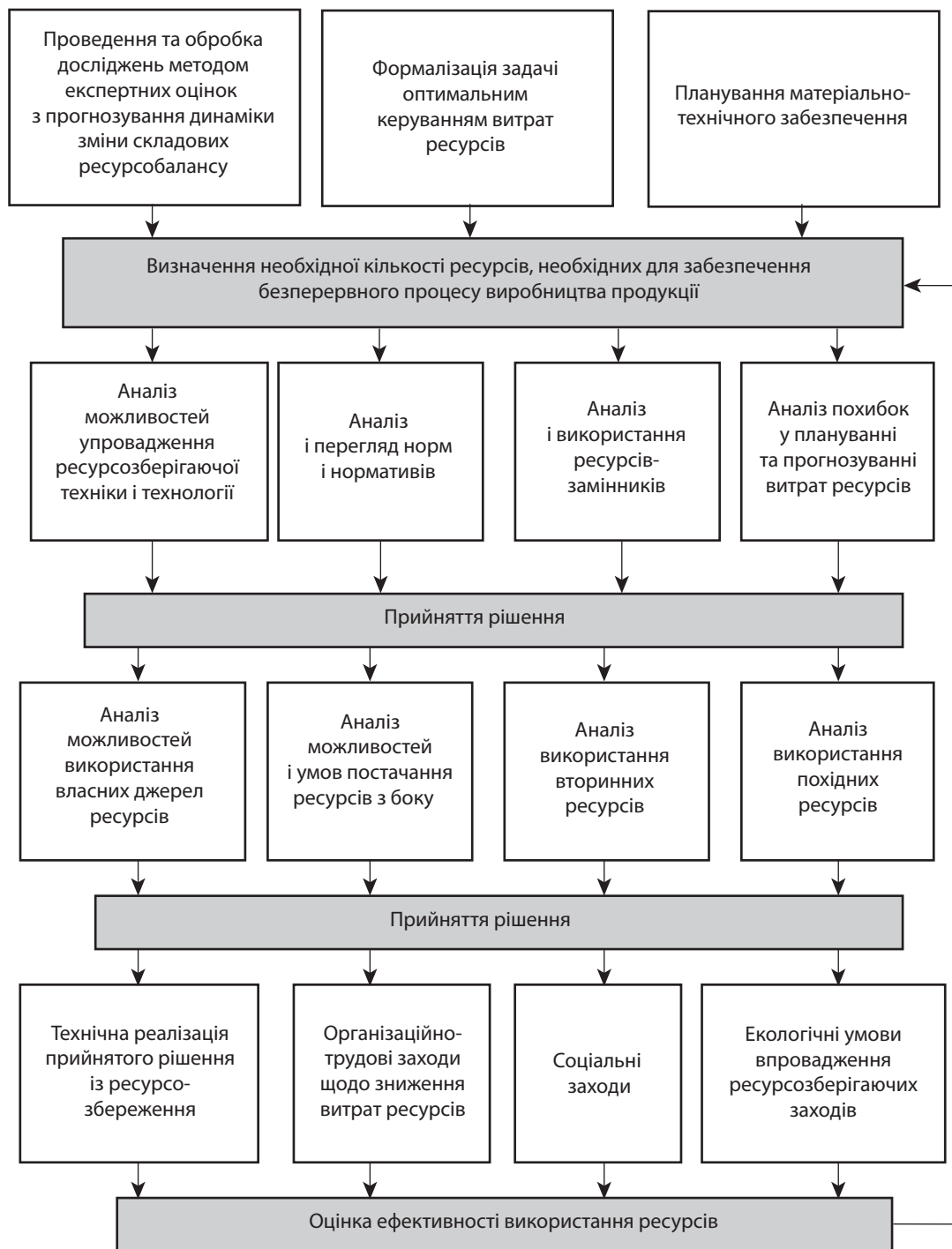

Рис. 2. Процес прийняття рішень щодо ресурсозабезпечення та ресурсозбереження [11]

ВИСНОВКИ

Резюмуючи все вищенаведене, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку економіки України формування механізму державного регулювання організаційно-ресурсного забезпечення машинобудівної галузі на основі науково обґрунтованих підходів сприятиме покращенню стану галузі в контексті ефективного використання всіх наявних ресурсів і підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. А. Менеджмент устійчивого розвитку підприємств : монографія / В. А. Василенко. – Київ : Центр учебної літератури, 2005. – 648 с.

2. Скаленко О. Глобальні резерви поступу: інформація + інтелект + інновації / О. Скаленко. – К. : Основи, 2000. – 394 с.

3. Мартиненко В. П. Стратегія життєдіяльності підприємств промисловості : навч. посібник / В. П. Мартиненко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

4. Сенге Питер М. Пятая дисциплина: искусство и практика самообучающейся организации / П. Сенге. – М. : Олимп – Бизнес, 2009. – 448 с.

5. Карлоф Б. Вызов лидеров / Б. Карлоф, С. Седерберг / Пер. со швед. – М. : Дело, 1996. – 351 с.

6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : монографія / С. А. Єрохін. – К. : Видавництво «Світ Знань», 2002. – 528 с.

7. Ягунова Н. Стратегія розвитку промислового підприємства: проблеми і рішення / Н. Ягунова, А. Зверев // Проблеми теорії і практики управління. – 2012. – № 9-10. – С. 151 – 157.

8. Кузьміна Е. А. Функціонально-стоимостной аналіз і метод ABC / Е. А. Кузьміна, А. М. Кузьмін // Методи менеджмента качества. – 2002. – № 12. – С. 6 – 10.

9. Бачинский Г. А. Социэкология: теоретические и прикладные аспекты / Г. А. Бачинский. – К. : Наукова думка, 1991. – 152 с.

10. Дикань В. Л. Фактори економічного зростання та розвитку національної економіки / В. Л. Дикань, О. М. Чупир // Вісн. економ. транспорту і промисл. – 2011. – № 36. – С. 15 – 22.

11. Кондратенко Н. О. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах : дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.05 / Н. О. Кондратенко. – К., 2011. – 469 с.

REFERENCES

Bachinskiy, G. A. *Sotsioekologiya: teoreticheskie i prikladnye aspekty* [Sotsioekologiya: theoretical and applied aspects]. Kyiv: Naukova dumka, 1991.

Dykan, V. L., and Chupyr, O. M. "Faktory ekonomichnogo zrostannia ta rozvytku natsionalnoi ekonomiky" [Factors of economic growth and development of the national economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 36 (2011): 15-22.

Karlof, B., and Sederberg, S. *Vyzov liderov* [Calling the leaders]. Moscow: Delo, 1996.

Kuzmina, E. A., and Kuzmin, A. M. "Funktionalno-stoimostnyy analiz i metod ABC" [Activity-based costing method and ABC]. *Metody menedzhmenta kachestva*, no. 12 (2002): 6-10.

Kondratenko, N. O. "Teoretyko-metodolohichni zasady stratehii resursozberezhennia u rehionalnykh ekonomichnykh systemakh" [Theoretical and methodological principles of resource conservation strategies in regional economies]. *Dys. ... d-ra ekonom. nauk: 08.00.05*, 2011.

Martynenko, V. P. *Stratehiia zhyttiedialnosti pidpriemstv promyslovosti* [The strategy of the enterprise industry]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2005.

Senge, Peter M. *Piataia distsiplina: iskusstvo i praktika samobuchaiushchey organizatsii* [The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization]. Moscow: Olimp – Biznes, 2009.

Skalenko, O. *Hlobalni rezervy postupu: informatsiia + intelekt + innovatsii* [Global reserves of progress: information innovation intelligence]. Kyiv: Osnovy, 2000.

Vasylenko, V. A. *Menedzhment ustoichyvoho rozvytyia predpriiatyi* [Management of sustainable development of enterprises]. Kyiv: Tsentri uchebnoi lyteratury, 2005.

Yagunova, N., and Zverev, A. "Strategiia razvitiia promyshlennogo predpriiatia: problemy i resheniia" [The strategy of development of industrial enterprises: problems and solutions]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 9-10 (2012): 151-157.

Yerokhin, S. A. *Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichniy aspekt)* [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv: Svit Znan, 2002.

УДК 336.143.01

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ВОЗНЯК Г. В.

УДК 336.143.01

Возняк Г. В. Бюджетная политика та її вплив на економічний розвиток регіону: теоретичні аспекти

У статті проаналізовано та систематизовано наукові погляди дослідників на визначення поняття «бюджетна політика». Запропоновано та обґрунтовано концептуальне авторське бачення бюджетної політики регіону. Виокремлено її структурні елементи, надано їх характеристику та виділено вектор впливу. Наведено класифікацію типів бюджетної політики. У результаті дослідження визначено особливості та протиріччя впливу бюджетної політики на економічний розвиток регіону. Доведено, що не існує єдиної, усталеної думки в питаннях впливу відносних обсягів державних видатків на економічний розвиток. Запропоновано подальші дослідження проводити з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків впливу бюджетної політики на економічний розвиток.

Ключові слова: бюджетна політика, розвиток регіону, бюджетні ресурси, формування, реалізація.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 30.

Возняк Галина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту регіональних досліджень НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)
E-mail: gvoznyak@gmail.com

УДК 336.143.01

UDC 336.143.01

Возняк Г. В. Бюджетная политика и ее влияние на экономическое развитие региона: теоретические аспекты

Voznyak H. V. Budget Policy and its Influence upon the Economic Development of a Region: Theoretical Aspects

В статье проанализированы и систематизированы научные подходы к определению понятия «бюджетная политика». Предложено и обосновано концептуальное авторское видение бюджетной политики региона. Приведена характеристика структурных элементов бюджетной политики региона и возможные пути влияния. Предложена классификация типов бюджетной политики. В результате исследования установлены особенности и противоречия влияния бюджетной политики на экономическое развитие региона. Обосновано отсутствие единого мнения в вопросах относительных объемов государственных расходов на экономическое развитие. Предложено проводить исследования с учетом как позитивных, так и негативных последствий влияния бюджетной политики на экономическое развитие.

The article analyses and systemises scientific approaches to definition of the "budget policy" notion. It offers and justifies the conceptual author's vision of the budget policy of a region. It provides a characteristic of structural elements of the budget policy of a region and possible ways of influence. It offers classification of types of the budget policy. The study helped to establish specific features and contradictions of influence of the budget policy upon economic development of a region. The article justifies absence of a common opinion in issues of respective volumes of state expenditures on economic development. It offers to conduct studies with consideration of both positive and negative consequences of influence of the budget policy upon economic development.

Ключевые слова: бюджетная политика, развитие региона, бюджетные средства, формирование, реализация.

Key words: budget policy, development of a region, budget funds, formation, realisation.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 30.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 30.

Возняк Галина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту регіональних досліджень НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)
E-mail: gvoznyak@gmail.com

Voznyak Halyna V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Candidate on Doctor Degree of the Institute of Regional Researches NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)
E-mail: gvoznyak@gmail.com

7. Ягунова Н. Стратегія розвитку промислового підприємства: проблеми і рішення / Н. Ягунова, А. Зверев // Проблеми теорії і практики управління. – 2012. – № 9-10. – С. 151 – 157.

8. Кузьміна Е. А. Функціонально-стоимостной аналіз і метод ABC / Е. А. Кузьміна, А. М. Кузьмін // Методи менеджмента качества. – 2002. – № 12. – С. 6 – 10.

9. Бачинский Г. А. Социэкология: теоретические и прикладные аспекты / Г. А. Бачинский. – К. : Наукова думка, 1991. – 152 с.

10. Дикань В. Л. Фактори економічного зростання та розвитку національної економіки / В. Л. Дикань, О. М. Чупир // Вісн. економ. транспорту і промисл. – 2011. – № 36. – С. 15 – 22.

11. Кондратенко Н. О. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах : дис. ... д-ра економ. наук: 08.00.05 / Н. О. Кондратенко. – К., 2011. – 469 с.

REFERENCES

Bachinskiy, G. A. *Sotsioekologiya: teoreticheskie i prikladnye aspekty* [Sotsioekologiya: theoretical and applied aspects]. Kyiv: Naukova dumka, 1991.

Dykan, V. L., and Chupyr, O. M. "Faktory ekonomichnogo zrostannia ta rozvytku natsionalnoi ekonomiky" [Factors of economic growth and development of the national economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 36 (2011): 15-22.

Karlof, B., and Sederberg, S. *Vyzov liderov* [Calling the leaders]. Moscow: Delo, 1996.

Kuzmina, E. A., and Kuzmin, A. M. "Funktionalno-stoimostnyy analiz i metod ABC" [Activity-based costing method and ABC]. *Metody menedzhmenta kachestva*, no. 12 (2002): 6-10.

Kondratenko, N. O. "Teoretyko-metodolohichni zasady stratehii resursozberezhennia u rehionalnykh ekonomichnykh systemakh" [Theoretical and methodological principles of resource conservation strategies in regional economies]. *Dys. ... d-ra ekonom. nauk: 08.00.05*, 2011.

Martynenko, V. P. *Stratehiia zhyttiedialnosti pidpriemstv promyslovosti* [The strategy of the enterprise industry]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2005.

Senge, Peter M. *Piataia distsiplina: iskusstvo i praktika samobuchaiushcheytsia organizatsii* [The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization]. Moscow: Olimp – Biznes, 2009.

Skalenko, O. *Hlobalni rezervy postupu: informatsiia + intelekt + innovatsii* [Global reserves of progress: information innovation intelligence]. Kyiv: Osnovy, 2000.

Vasylenko, V. A. *Menedzhment ustoichyvoho rozvytyia predpriyatiy* [Management of sustainable development of enterprises]. Kyiv: Tsentri uchebnoi lyteratury, 2005.

Yagunova, N., and Zverev, A. "Strategiia razvitiia promyshlennogo predpriiatia: problemy i resheniia" [The strategy of development of industrial enterprises: problems and solutions]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 9-10 (2012): 151-157.

Yerokhin, S. A. *Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichniy aspekt)* [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv: Svit Znan, 2002.

УДК 336.143.01

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ВОЗНЯК Г. В.

УДК 336.143.01

Возняк Г. В. Бюджетная политика та її вплив на економічний розвиток регіону: теоретичні аспекти

У статті проаналізовано та систематизовано наукові погляди дослідників на визначення поняття «бюджетна політика». Запропоновано та обґрунтовано концептуальне авторське бачення бюджетної політики регіону. Виокремлено її структурні елементи, надано їх характеристику та виділено вектор впливу. Наведено класифікацію типів бюджетної політики. У результаті дослідження визначено особливості та протиріччя впливу бюджетної політики на економічний розвиток регіону. Доведено, що не існує єдиної, усталеної думки в питаннях впливу відносних обсягів державних видатків на економічний розвиток. Запропоновано подальші дослідження проводити з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків впливу бюджетної політики на економічний розвиток.

Ключові слова: бюджетна політика, розвиток регіону, бюджетні ресурси, формування, реалізація.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 30.

Возняк Галина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту регіональних досліджень НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)

E-mail: gvoznyak@gmail.com

УДК 336.143.01

UDC 336.143.01

Возняк Г. В. Бюджетная политика и ее влияние на экономическое развитие региона: теоретические аспекты

Voznyak H. V. Budget Policy and its Influence upon the Economic Development of a Region: Theoretical Aspects

В статье проанализированы и систематизированы научные подходы к определению понятия «бюджетная политика». Предложено и обосновано концептуальное авторское видение бюджетной политики региона. Приведена характеристика структурных элементов бюджетной политики региона и возможные пути влияния. Предложена классификация типов бюджетной политики. В результате исследования установлены особенности и противоречия влияния бюджетной политики на экономическое развитие региона. Обосновано отсутствие единого мнения в вопросах относительных объемов государственных расходов на экономическое развитие. Предложено проводить исследование с учетом как позитивных, так и негативных последствий влияния бюджетной политики на экономическое развитие.

The article analyses and systemises scientific approaches to definition of the "budget policy" notion. It offers and justifies the conceptual author's vision of the budget policy of a region. It provides a characteristic of structural elements of the budget policy of a region and possible ways of influence. It offers classification of types of the budget policy. The study helped to establish specific features and contradictions of influence of the budget policy upon economic development of a region. The article justifies absence of a common opinion in issues of respective volumes of state expenditures on economic development. It offers to conduct studies with consideration of both positive and negative consequences of influence of the budget policy upon economic development.

Key words: budget policy, development of a region, budget funds, formation, realisation.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 30.

Ключевые слова: бюджетная политика, развитие региона, бюджетные средства, формирование, реализация.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 30.

Возняк Галина Васильевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант Института региональных исследований НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)

Voznyak Halyna V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Candidate on Doctor Degree of the Institute of Regional Researches NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)
E-mail: gvoznyak@gmail.com

У сучасних умовах модернізації економіки України гостро стоїть потреба пошуку дієвих механізмів забезпечення розвитку та зростання добробуту громадян як країни в цілому, так і її регіонів зокрема. Сучасні процеси соціально-економічного розвитку регіонів України характеризуються наявністю різновекторних тенденцій, причому диференціація рівнів розвитку має стійкий характер. У цьому контексті бюджетна політика, яка є ключовою складовою державної фінансової політики та визначає масштаби первинного розподілу ВВП, впливає на структуру заощаджень і динаміку боргів, а відтак стає і активним елементом системи державного регулювання, є потенційно найбільш дієвою та ефективною у вирішенні ключових завдань соціально-економічного розвитку і в середньостроковій перспективі повинна стати інструментом реалізації внутрішнього потенціалу зростання.

Зазначене актуалізує потребу концентрування зусиль на обґрунтуванні концептуальних засад функціонування бюджетної політики в контексті її впливу на регіональний розвиток, позаяк така потреба продиктована необхідністю забезпечити регіонам таких умов, за яких вони б мали достатній потенціал для розширеного відтворення і при цьому були економічно і фінансово самодостатніми.

Тематиці досліджень впливу бюджетної політики на економічний розвиток країни та її регіонів присвячена значна кількість робіт зарубіжних і вітчизняних учених. Так, проблеми впливу бюджетної політики на економічний розвиток представлені в фундаментальних роботах західних економістів Р. Барро [1], Д. Адшауера [2], Дж. Ейджела, Т. Лінда, Х. Ольсона [3]; існування стійкого взаємозв'язку між розміром держави і темпами економічного зростання показано в роботах російських дослідників А. Ілларіонова та Н. Півоварової [4]; серед вітчизняних дослідників, які займаються зазначеними проблемами, слід виділити І. Луніну [5], О. Василика [6], І. Чугунова [7], В. Зимовця [8].

Водночас систематизація наукового доробку з досліджуваної проблематики має незавершений характер і свідчить про відсутність консенсусу та методологічну невизначеність у питаннях ролі держави в економічному розвитку.

Мета статті – дослідити теоретичні аспекти бюджетної політики регіону та визначити особливості її впливу на економічний розвиток.

Досягнення поставленої мети потребує розкриття змісту поняття «бюджетна політика регіону». Не вдаючись в етимологію понять «політика» і «бюджет», доцільно виділити існуючі в науковій літературі підходи до розуміння змісту бюджетної політики, а саме:

- ✦ *вид діяльності в фінансово-бюджетній сфері.* Автори даного напрямку трактують бюджетну політику як діяльність держави у сфері формування та використання бюджетних коштів у цілях забезпечення соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і регіонів зокрема. При цьому слід зазначити, що, формулюючи розуміння бюджетної політики в такий спосіб, автори не акцентують увагу на фінансовій чи

правовій формі її реалізації в умовах бюджетної децентралізації [9; 10];

- ✦ *систему цілей та заходів.* Прихильники такого напрямку вважають, що бюджетна політика виступає системою цілей та заходів як державних органів влади, так і органів місцевого самоврядування у сфері управління бюджетним процесом з метою досягнення певного економічного і соціального ефекту. Сутнісні аспекти бюджетної політики в цьому ключі вбачаються в підпорядкуванні певній фінансовій доктрині [11 – 13];
- ✦ *сукупність пріоритетів.* У такій інтерпретації бюджетна політика розглядається як сукупність пріоритетів, наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу та використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни [14].

У західній економічній науці бюджетна політика ототожнюється з «фіскальною політикою» і включає в себе політику державних доходів і витрат, їх загальних обсягів і структури [15].

Систематизація наукових поглядів щодо розуміння сутності «бюджетної політики» дозволила розширити та доповнити їх із урахуванням сучасної спрямованості регіонального розвитку. У даному дослідженні позиція автора збігається з думкою тих вчених, які під бюджетною політикою регіону розуміють цілеспрямовану діяльність державних і регіональних органів влади, пов'язану із мобілізацією бюджетних фінансових ресурсів, їх перерозподілом та ефективним використанням у цілях реалізації соціально-економічних завдань і досягнення встановлених параметрів розвитку регіону. Поняття «бюджетна політика регіону» в науково-методичній літературі не є усталеним, однак у цілях даного дослідження представляє певний науковий інтерес.

З уважимо, що розвиток регіону є тією домінуючою, яка, з одного боку, характеризує його як складову соціально-економічної системи держави, а з іншого – як об'єкт аналізу та управління самостійного цілісного утворення, яке має власні цілі розвитку. Регіональна бюджетна політика покликана сприяти зростанню власних доходів адміністративно-територіальних одиниць, підвищенню ефективності і цільового характеру їх витрачання та стимулювати розвиток їх фінансового потенціалу. Незважаючи на певні обмеження правового, економічного і фінансового характеру, бюджетна політика регіону повинна узгоджуватися зі стратегічною і тактичною спрямованістю державної бюджетної політики, а тому важливим є врахування особливостей розвитку кожного регіону та його місця в соціально-економічній системі держави при розробленні бюджетної стратегії країни.

Формування регіональної бюджетної політики пов'язане з прийняттям рішень щодо забезпечення цілеспрямованого впливу на місцевий бюджет, шляхом затвердження основних напрямів бюджетної політики на певний період з метою досягнення встановлених пріоритетів у програмі соціально-економічного розвитку території.

Зміст бюджетної політики регіону розкривається не тільки поєднанням процесів формування та реалізації, але і достеменним обґрунтуванням її функціональних, часових (оскільки на кожному конкретному етапі формулюються певні цілі та пріоритети, які потребують реалізації) та інституціональних аспектів (рис. 1). Функціональний аспект бюджетної політики регіону включає: політику доходів, політику витрат; політику ефективного управління місцевим боргом і трансфертну політику. Часовий аспект бюджетної політики включає бюджетну стратегію (політика на довгострокову перспективу) та бюджетну тактику (реалізація заходів в короткостроковій перспективі), які є взаємодоповнюваними. Інституціональний аспект відображає повноваження органів державного управління, які розробляють та реалізують бюджетну політику в рамках діючого Бюджетного кодексу України.

Бюджетна політика, з одного боку, є складовою державної бюджетної політики, а з іншого – соціально-економічної політики регіону, а отже узгоджується з цілями та пріоритетами розвитку відповідно. Головною стратегічною метою бюджетної політики на місцевому рівні є забезпечення стійкості та розвитку фінансового потенціалу регіону, позаяк саме потенціал території в сучасних умовах глобалізації та загострення конкуренції стає домінуючим фактором, що визначає вектор соціально-економічного розвитку. Короткотермінова ціль зводиться до збалансування доходів і витратків місцевих бюджетів.

Бюджетна політика регіону реалізується через фінансові механізми (сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів та інструментів формування і використання бюджетних коштів у цілях забезпечення розвитку регіону), функціональна структура яких, у тому числі, визначається рівнем розвитку фінансових відносин «держава – регіони». Зрозуміло, що ефективна взаємодія складових визначає рівень реалізації бюджетної політики.

Серед ключових завдань механізмів бюджетної політики регіонального розвитку доцільно виокремити:

- ✦ формування та підтримка ефективно діючої системи управління бюджетними ресурсами на всіх етапах бюджетного процесу;
- ✦ визначення пріоритетних напрямків витрачання бюджетних ресурсів;
- ✦ організація процесів регулювання та стимулювання розширеного відтворення економічної системи регіону бюджетними методами;
- ✦ підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів як результат дієвості бюджетної політики.

Бюджетна політика регіонального розвитку реалізується виходячи із цілей:

- ✦ збільшення обсягу надходжень від власних джерел місцевих бюджетів;
- ✦ зменшення фінансової залежності місцевих бюджетів від державного бюджету;
- ✦ зростання обсягів залучення ресурсів, у т. ч. інвестиційних;

- ✦ підвищення ефективності витратків місцевих бюджетів;
- ✦ оптимізація діяльності Державного фонду регіонального розвитку.

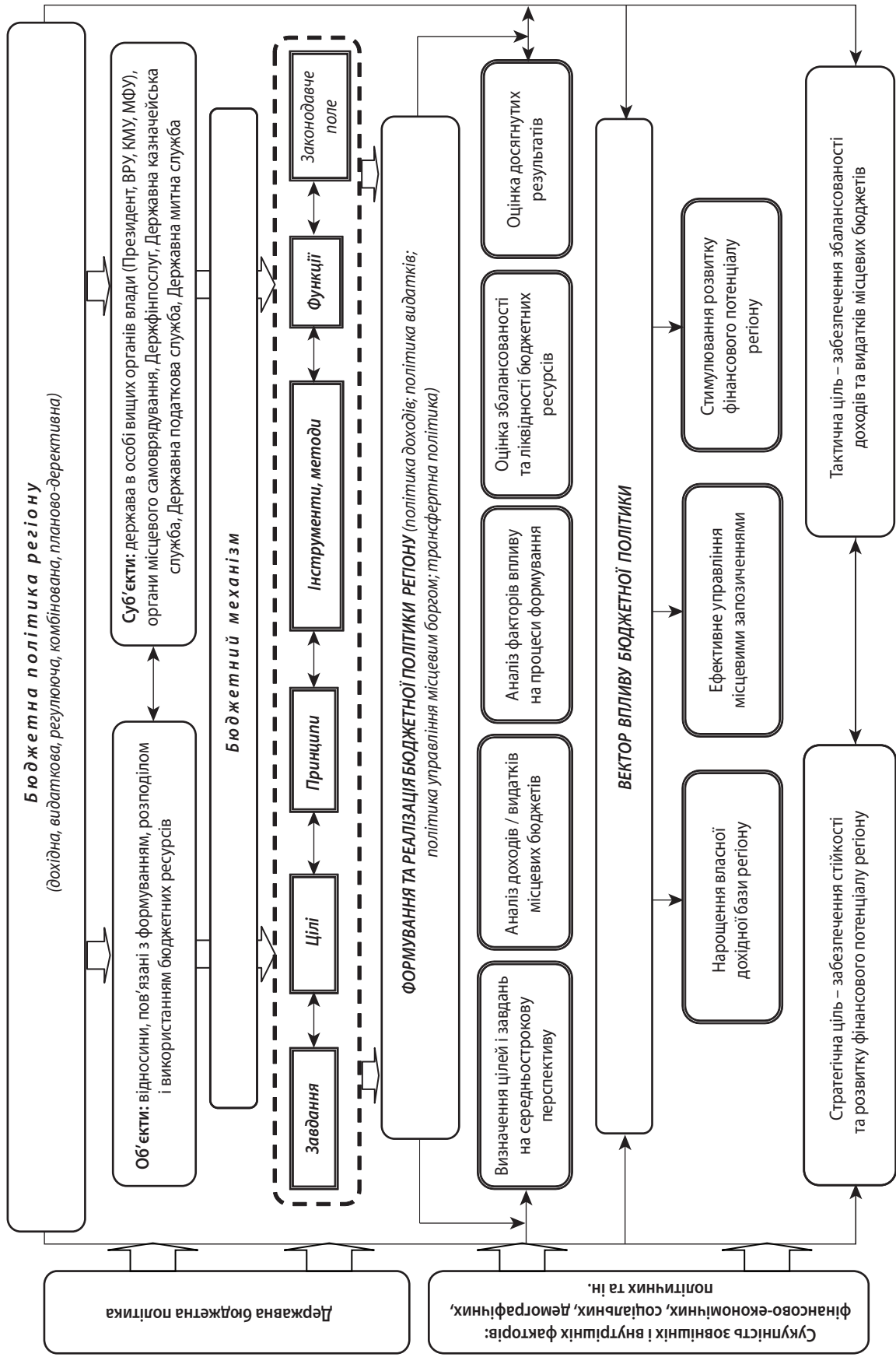
Ефективне формування бюджетної політики на регіональному рівні передбачає існування низки принципів (об'єктивності, гласності, обов'язковості, композиції, еківалентності, результативності), які покликані сприяти комплексному та системному її розвитку. Зазначимо, що сьогодні серед науковців немає єдності в систематизації принципів формування бюджетної політики.

У науковій літературі прийнято розрізняти такі функції, які виконує бюджетна політика на регіональному рівні: *регулююча* (полягає в визначенні рівня розподілу бюджетних коштів у цілях забезпечення соціальних стандартів, розвитку фінансового потенціалу території); *контролююча* (усуває нецільове та неефективне витрачання бюджетних коштів у процесі розв'язання стратегічних і тактичних завдань органами місцевого самоврядування); *стимулююча* (допомагає створенню сприятливого інвестиційного клімату, розвитку бізнесу, сприяє посиленню зацікавленості місцевих органів влади в нарощуванні власної дохідної бази); *превентивна* (запобігає появі негативних тенденцій формування та використання бюджетних ресурсів, управління місцевими позиками тощо).

Процеси формування та реалізації бюджетної політики регіону піддаються впливу *зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) факторів* (політичних, економічних, фінансових, соціальних, демографічних та ін.), дія яких не завжди спричиняє позитивні наслідки.

Залежно від цілей розвитку суспільно-економічне призначення бюджетної політики найбільш повно розкривається в її класифікації за типами. Так, розрізняють дохідну, витраткову, регулюючу, комбіновану та планово-директивну бюджетну політику (табл. 1). Очевидно, що кожен з них має свої переваги та недоліки, а отже, не слід застосовувати в «чистому вигляді». Фінансові експерти схиляються до думки, що в сучасних умовах розвитку регіонів України, найбільш придатним є комбінований тип бюджетної політики, позаяк комбінована бюджетна стратегія спрямована на реалізацію всіх функцій бюджету та досягнення економічного і соціального ефекту.

Залежно від стратегії соціально-економічного розвитку країни бюджетна політика може передбачати різний ступінь перерозподілу валового внутрішнього продукту за допомогою бюджету, певний рівень централізації фінансових ресурсів у межах бюджетної системи, посилення чи послаблення регламентації використання бюджетних коштів, пріоритетність бюджетного фінансування тих чи інших заходів, вибір шляхів досягнення збалансованості бюджетних доходів і витратків тощо [17]. Слід зазначити, що на сьогоднішній день у наукових колах не вироблено єдиного бачення щодо оптимальних і граничних рівнів таких індикаторів розвитку, як частка перерозподілу ВВП через витратки державного бюджету, дефіциту бюджету, частка державного і гарантованого боргу тощо. А тому видається, що теоретичні засади бюджетної політики та її вплив на регіональний розвиток

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РЕГІОНУ

Рис. 1. Структурно-логічна схема бюджетної політики регіону

слід розглядати саме в контексті функціонування економічної моделі держави як суб'єкта такої політики, оскільки без концептуальної визначеності у питаннях бачення місця держави у відносинах «держава – регіони» важко віднайти теоретико-методологічне підґрунтя для стратегії фінансової політики регіонального розвитку.

ських ідей грошово-кредитна політика мала пристосуватися до бюджетного механізму регулювання і доповнювати його [19]. Така концепція передбачала відмову від ідеї збалансованого бюджету як головного орієнтира фінансової політики уряду та розроблення теорії впливу бюджетного дефіциту на динаміку виробництва.

Таблиця 1

Типи бюджетної політики та їх характеристики *

Тип бюджетної політики	Характеристика
Дохідна	Планування, організація та виконання бюджету базується на доходах, під обсяги яких прогнозуються бюджетні видатки. Така політика передбачає зростання доходів місцевих бюджетів шляхом збільшення дотацій, субвенцій, участь у регіональних програмах розвитку. Різновидністю такої політики є політика високих податків і мінімальних пільг
Видаткова	Побудована на поєднанні стратегії і тактики бюджетного планування, регулювання і контролю видаткової частини місцевих бюджетів. Суми видатків виділяються чітко під обсяги суспільних послуг. Ефективність цього типу політики корелює з економічною стабільністю: чим стабільніша ситуація, тим вища ефективність бюджетної політики
Регулююча	ґрунтується на максимальному використанні місцевими органами влади регулюючих властивостей бюджету, місцевих видатків і замовлень, податкових пільг і санкцій тощо. Кінцевою метою такої політики є пошук способів штучного втручання в економіку для збалансування доходів і видатків
Комбінована	Орієнтована на збільшення кількості та якості послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, а також зростання власних джерел доходів. Серед пріоритетних напрямів реалізації такого типу бюджетної політики є: впорядкування системи місцевих замовлень, зростання частки інвестиційної складової в загальній сумі видатків, скорочення нецільових і неефективних видатків
Планово-директивна	Даний тип політики використовується в країнах з адміністративно-командною системою управління економікою. Мета такої політики – максимальна централізація бюджетних ресурсів з подальшим перерозподілом відповідно до основних напрямів державного плану

* Складено автором з використанням [16].

Питання впливу бюджетної політики в контексті забезпечення економічного розвитку лежить у площині визначення оптимальної частки перерозподілу ВВП через зведений бюджет держави, яке зрештою зводиться до вибору однієї з альтернатив: збільшення ролі держави у регулюванні економіки або проведення економічної лібералізації. Зауважимо, що дуалізм думок у питаннях оцінки впливу держави на економічний розвиток зумовлений множинністю оцінок і підходів.

Теоретичне підґрунтя сучасної бюджетної політики базується на фундаментальній ідеї Дж. Кейнса, суть якої зводиться до того, що зріла капіталістична економіка не спроможна ефективно використовувати наявні в неї господарські ресурси, а тому потребує державного регулювання. Принцип податкової політики полягає у максимізації податкового навантаження з метою вилучення надлишкових заощаджень, які трансформуються в інвестиції [18]. Кейнсіанська модель передбачала активну дію уряду, спрямовану на розширення сукупного попиту в період кризових спадів і його обмеження у фазі економічного піднесення. Головним інструментом такого регулювання були визнані бюджетна політика – податки і державні видатки, бюджетний дефіцит, а також інструменти грошово-кредитної політики, яка проводилася центральними банками (регулювання процентних ставок і банківських резервів, операції на відкритому ринку). Відповідно до кейнсіан-

Попри чималі дебати навколо кейнсіанської моделі державного регулювання вона була багато років загально визнаним теоретичним обґрунтуванням стабілізаційної та антициклічної політики держави.

Недооцінка інфляційного чинника і зростання соціальних витрат в кінці 60-х років ХХ століття призвела до серйозних проблем, пов'язаних із зростанням дефіциту бюджету та нагромадженням державних боргів. Саме в цей період набуває поширення теорія «суспільного добробуту», яка була завжди популярною, інколи вона зводилася у ранг соціальної політики урядів, але ніколи не була абсолютно визначеною [20]. Ознаками держави загального добробуту були масштабні процеси перерозподільного характеру. Особливістю бюджетної політики держави цієї доби було те, що значна частина валового національного продукту акумулювалася в бюджеті за допомогою прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб і спрямовувалася на фінансування найважливіших суспільних потреб, при чому домінували ті, які мали соціальне спрямування. Відміна фіксованого валютного курсу і повсюдна економічна лібералізація призвели до деформації бюджетної політики, яка з часом набувала інфляційного характеру в силу надмірного зростання державних витрат і появи бюджетних дефіцитів.

Посилення соціальної ролі держави вимагало додаткових коштів, як наслідок вже у 1937 р. у середньому частка державних витрат у ВВП найбільш розвинених країн майже вдвічі перевищила рівень 1913 р. і зростає до

22,8%, а у 1980 р. відповідний рівень для країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зріс до 43%, а у таких країнах, як Бельгія, Нідерланди і Швеція перевищив 50% ВВП [21, 22].

Такі негативні тенденції вимагали перегляду методів державного регулювання, хоча науковцями було доведено, що зростання частки витратків на фінансування соціальних послуг у видатках бюджету справляє позитивний вплив на економічне зростання, позаяк у секторі суспільних послуг створюється додана вартість, яка прямо збільшує обсяги номінального ВВП [23]. Позитивний вплив соціальних витратків на економічне зростання було також підтверджено низкою емпіричних досліджень, де на основі аналізу статистичних даних по групі 14 країн за період 1970 – 1990 рр. було зроблено висновок про позитивний вплив на економічне зростання витратків на охорону здоров'я [24 – 26]. Таким чином, обсяги витратків на соціальну сферу (які є складовою державних витрат) стали ключовою детермінантою державної фінансової політики.

Протилежної думки притримуються західні науковці, котрі в своїх дослідженнях доводять, що зростання державних витрат негативно впливає на темпи економічного розвитку країни. Зокрема, автори Д. Авіль та Р. Строч у своєму дослідженні про вплив державних фінансів на економічне зростання в довгостроковій перспективі на основі емпіричних даних за 40 років по європейських країнах довели, що зростання частки державних витрат у ВВП на 1 в.п. призводить до уповільнення темпів економічного зростання на 0,5 в.п. [27].

До схожих висновків дійшли автори дослідження ЄЦБ про ефективність публічного сектора. На основі аналізу даних по європейських країнах було доведено, що оптимальний розмір частки державних витрат у ВВП з урахуванням соціальних трансфертів і пенсійних виплат не повинен перевищувати 40% ВВП [28]. Зазначимо, що висновок щодо спадної ефективності державних витрат у довгостроковому періоді є загальноприйнятним в економічній науці та застосовується на практиці в бюджетній політиці багатьох європейських країн.

З різними оцінками експертів, оптимальна частка державних витрат для країн, ринки яких формуються, повинна знаходитись в межах від 20 до 40% ВВП. Так, на думку російських економістів Ілларіонова А. та Півоварової Н., для пострадянських країн граничним є рівень 36 – 38% ВВП, оскільки перевищення цієї межі сповільнює економічне зростання [29]. У своєму дослідженні автори дійшли висновку, що тим країнам, які характеризуються меншою питомою вагою державних витрат у ВВП, притаманні більш високі темпи економічного зростання. Слушність цього положення підтверджує невисокий рівень державних витрат відносно ВВП у країнах, які динамічно розвиваються, а саме: у 2006 р. у Китаї ця частка становила 19,8% ВВП, у Індії – 27,4% ВВП, у Бразилії – 29,7% ВВП [30].

Таким чином, узагальнення викладеного вище дозволяє стверджувати, що попри те, що проблема впливу бюджетної політики на економічний розвиток країни в цілому та регіонів зокрема не є новою, у наукових ко-

лах не існує єдиної, усталеної думки в питаннях впливу відносних обсягів державних видатків на економічний розвиток. Результати одних досліджень свідчать про негативний вплив, інших – що державні видатки можуть стимулювати сукупний попит, а отже, і зростання ВВП.

Поряд із позитивним впливом бюджетної політики на економічний розвиток країни та її регіонів (збільшення обсягів фінансування витрат), доцільно враховувати і негативні наслідки від недофінансування державних витратків, позаяк державні видатки мають спадну граничну ефективність. Йдеться про те, що державні видатки позитивно впливають на економічне зростання країни тільки до певної межі: для кожної країни існує така точка бифуркації – частка державних витрат у ВВП, перетин якої уповільнює економічне зростання. Негативний вплив бюджетної політики на економічний розвиток проявляється як у нарощуванні державного боргу, так і у витісненні приватних інвестицій державними витратами, що неминуче призводить до послаблення дієвості та ефективності державної фінансової політики. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Barro R. Economic growth in a cross section of countries / R. Barro // Quarterly Journal of Economics. – 1991. – № 106. – P. 407 – 444.
2. Aschauer D. Is public expenditure productive? / D. Aschauer // Journal of Monetary Economics. – 1989. – № 23. – P. 177 – 200.
3. Agell J; Lindh T. and Ohlsson H. Growth and the Public Sector: A Critical Review Essay // European Journal of Political Economy. – 1997. – Vol. 13. – № 1. – P. 33 – 52; Agell J; Lindh T. and Ohlsson H. Growth and the Public Sector: A Reply // European Journal of Political Economy. – 1999. – Vol. 15. – № 2. – P. 359 – 366.
4. Илларионов А. Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18 – 45.
5. Луніна І. О. Державні фінанси України та їх вплив на економічний розвиток: уаук. доп. / І. О. Луніна, О. В. Короткевич, Т. П. Вахненко / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К., 2000. – 96 с.
6. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
7. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І. Я. Чугунов. – К.: НІОС, 2003. – 488 с.
8. Зимовець В. Структура державних витратків та економічне зростання: теоретичний аспект / В. Зимовець // Економіка і держава. – 2006. – № 6. – С. 17 – 20.
9. Огонь Ц. Г. Проблеми підвищення ефективності формування та використання бюджетних коштів / Ц. Г. Огонь // Наукові праці НДФІ. – 2005. – Вип. 4 (33). – С. 27 – 33.
10. Бюджетна система України: посібник / [С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, Л. В. Єрмошенко та ін.]. – К.: Київ.нац.торг.екоп. ун-т, 2003. – 288 с.
11. Боднарук Т. Г. Роль місцевих бюджетів у забезпеченні суспільного добробуту / Т. Г. Боднарук // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. – 2003. – № 1(20). – С. 474 – 479.
12. Василик О. Д. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
13. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін; за наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.

14. Засади формування бюджетної політики держави : монографія / М. М. Ермошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужніков, Л. М. Бабич, А. М. Соколовська, Ю. В. Чередниченко ; за наук. ред. д. е. н., проф. М. М. Ермошенка. – К. : НАУ, 2003. – 284 с.
15. **Фишер С.** Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело, 1997. – 549 с.
16. **Усков И. В.** Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : монография / И. В. Усков. – Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2012. – 452 с.
17. **Лисяк Л.** Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 358 – 364.
18. **Суторміна В. М.** Держава-податки-бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання економіки) / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.
19. **Федосов В. М.** Бюджетна система : підруч. [Текст] / За наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навч. літератури ; Тернопіль: Екон. думка, 2012. – 871 с.
20. **Мельникова В. І.** Національна економіка : навч. посіб. / В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, Т. В. Сідлярчук, І. Ю. Тур, Г. М. Шведова. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 248 с.
21. **Гайдар Е.** Государственная нагрузка на экономику / Е. Гайдар // Вопросы экономики. – 2004. – № 9. – С. 4 – 23.
22. База даних Економічного огляду // ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/document>
23. **Lin S. A. Y.** Government Spending and Economic and Growth / S. A. Y. Lin // Applied Economics. – 1994. – № 26. – P. 83 – 94.
24. **Devarajan S.** The composition of public expenditure and economic growth / S. Devarajan, V. Swaroop, H. Zou // Journal of Monetary Economics. – 1996. – № 37. – P. 313 – 344.
25. **Bloom D.** The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence / D. Bloom, D. Canning, J. Sevilla // NBER Working Paper №8587. – Cambridge MA, 2001;
26. **Bleaney M.** Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation and Growth Over the Long Run / M. Bleaney, N. Gemmell, R. Kneller // Canadian Journal of Economics. – 2001. – Vol. 34. – № 1. – P. 36 – 57.
27. **De Avila D. R., Strauch R.** Public Finances and Long-term Growth in Europe – Evidence from a Panel-Data Analysis [Електронний ресурс] // European Central Bank. – Working Paper. – 2003. – № 246. – 50 p. – P. 5.– Режим доступу : <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp246.pdf>
28. **Afonso A., Schuknecht L. and Tanzi V.** Public Sector Efficiency: an International Comparison [Електронний ресурс] // ECB Working Paper. – 2003. – № 242. – 37 p. – Режим доступу : <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp242.pdf>
29. **Илларионов А.** Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18 – 45.
30. Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/yearbook/2008/gfsy08.pdf>
- Bulhakova, S. O., Vasylenko, L. I., and Yermoshenko, L. V. *Biudzhetsna sistema Ukrainy* [The budget system of Ukraine]. Kyiv: KNTU, 2003.
- Bodnaruk, T. H. "Rol mistsevykh biudzhethiv u zabezpechenni suspilnoho dobrobutu" [The role of local budgets to ensure social welfare]. *Visnyk NUVHP*, no. 1(20) (2003): 474-479.
- Baza danykh Ekonomichnoho ohliadu. <http://www.oecd.org/document>
- Bloom, D., Canning, D., and Sevilla, J. "The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence". *NBER Working Paper*, no. 8587 (2001).
- Bleaney, M., Gemmell, N., and Kneller, R. "Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation and Growth Over the Long Run". *Canadian Journal of Economics*, vol. 34, no. 1 (2001): 36-57.
- Barro, R. "Economic growth in a cross section of countries". *Quarterly Journal of Economics*, no. 106 (1991): 407-444.
- Chuhunov, I. Ya. *Biudzhetni mekhanizmy rehulivannia ekonomichnoho rozvytku* [Budget adjustment mechanism of economic development]. Kyiv: NIOS, 2003.
- Devarajan, S., Swaroop, V., and Zou, H. "The composition of public expenditure and economic growth". *Journal of Monetary Economics*, no. 37 (1996): 313-344.
- De, Avila D. R., and Strauch, R. "Public Finances and Long-term Growth in Europe - Evidence from a Panel-Data Analysis". <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp246.pdf>
- Fedosov, V., Oparin, V., and Lyovochkin, S. *Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy i napriamy* [Financial Restructuring in Ukraine: Challenges and directions]. Kyiv: KNEU, 2002.
- Fisher, S., Dornbush, R., and Shmalenzi, R. *Ekonomika* [Economy]. Moscow: Delo, 1997.
- Fedosov, V. M. *Biudzhetsna sistema* [Budget System]. Kyiv; Ternopil: Tsentr uchbovoi literatury; Ekonomichna dumka, 2012.
- Gaydar, E. "Gosudarstvennaia nagruzka na ekonomiku" [Public burden on the economy]. *Voprosy ekonomiki*, no. 9 (2004): 4-23.
- Illarionov, A., and Pivovarova, N. "Razmery gosudarstva i ekonomicheskii rost" [Size of government and economic growth]. *Voprosy ekonomiki*, no. 9 (2002): 18-45.
- Illarionov, A., and Pivovarova, N. "Razmery gosudarstva i ekonomicheskii rost" [Size of government and economic growth]. *Voprosy ekonomiki*, no. 9 (2002): 18-45.
- Lin, S. A. Y. "Government Spending and Economic and Growth". *Applied Economics*, no. 26 (1994): 83-94.
- Lunina, I. O., Korotkevych, O. V., and Vakhnenko, T. P. *Derzhavni finansy Ukrainy ta ikh vplyv na ekonomichni rozvytok* [Ukraine's public finances and its impact on economic development]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia, 2000.
- Lysiak, L. "Kontseptualni zasady biudzhethoi polityky u sferi derzhavnykh vydatkiv" [Conceptual foundations of fiscal policy in public spending]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, no. 19 (2009): 358-364.
- Melnykova, V. I., Melnykova, O. P., and Sidliaruk, T. V. *Natsionalna ekonomika* [National economy]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2011.
- Mizhnarodnyi valiutnyi fond. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/yearbook/2008/gfsy08.pdf>
- Ohon, Ts. H. "Problemy pidvyshchennia efektyvnosti formuvannia ta vykorystannia biudzhethnykh koshtiv" [Problems of improving the efficiency of formation and use of public funds]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 4(33) (2005): 27-33.
- Sutormina, V. M., Fedosov, V. M., and Andrushchenko, V. L. *Derzhava – podatky – biznes (Iz svitovoho dosvidu fiskalnoho rehulivannia ekonomiky)* [State – tax – business (the experience of fiscal management of the economy)]. Kyiv: Lybid, 1992.
- Uсков, I. V. *Biudzhetsna politika v usloviakh transformatsii systemy mestnykh finansov v Ukraine* [Fiscal policy in the transformation of the system of local finance in Ukraine]. Simferopol: ARIAL, 2012.

REFERENCES

- Aschauer, D. "Is public expenditure productive?". *Journal of Monetary Economics*, no. 23 (1989): 177-200.
- Agell, J.; Lindh T., and Ohlsson, H. "Growth and the Public Sector: A Critical Review Essay". *European Journal of Political Economy*, vol. 13, no. 1 (1997): 33-52.
- Agell, J., Lindh, T., and Ohlsson, H. "Growth and the Public Sector: A Reply". *European Journal of Political Economy*, vol. 15, no. 2 (1999): 359-366.
- Afonso, A., Schuknecht, L., and Tanzi, V. "Public Sector Efficiency: an International Comparison". <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp242.pdf>

Vasylyk, O. D., and Pavliuk, K. V. *Biudzhetna systema Ukrainy* [The budget system of Ukraine]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004.

Vasylyk, O. D. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: NIOS, 2000.

Yermoshenko, M. M., Yerokhin, S. A., and Pluzhnikov, I. O.

Zasady formuvannya biudzhetnoi polityky derzhavy [Principles of formation of fiscal policy]. Kyiv: NAU, 2003.

Zymovets, V. "Struktura derzhavnykh vydatkiv ta ekonomichne zrostantia: teoretychnyi aspekt" [The structure of public expenditure and economic growth: a theoretical perspective]. *Ekonomika i derzhava*, no. 6 (2006): 17-20.

УДК 351.824.1

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ФОРМИ ДЕРЖАВНО-КОРПОРАТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНФРАСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ

ПОПОВ О. Є., КАРКАЛЬОВА П. І.

УДК 351.824.1

Попов О. Є., Каркальова П. І. Обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів регіонального інфраструктурного розвитку

Узагальнено основні підходи до регіонального управління інфраструктурним розвитком території. Обґрунтовано доцільність використання територіально-господарського підходу щодо розробки та реалізації проєктів регіонального розвитку. Доведено необхідність налагодження ефективного співробітництва учасників процесу регіонального розвитку за умови реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Дано характеристику сутності та принципів державно-корпоративного партнерства на регіональному рівні. Запропоновано методичний підхід та інструментарій обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів регіонального інфраструктурного розвитку. Розроблено систему показників оцінки параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів міжрегіонального розвитку.

Ключові слова: регіон, інтеграція, інфраструктурний розвиток, державно-корпоративне партнерство, організаційна форма.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 12.

Попов Олександр Євгенійович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: aeporov@ukr.net

Каркальова Полина Ігорівна – аспірантка кафедри політичної економіки, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 351.824.1

Попов А. Е., Каркалева П. И. Обоснование выбора организационной формы государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов регионального инфраструктурного развития

Обобщены основные подходы к региональному управлению инфраструктурным развитием территории. Обоснована целесообразность использования территориально-хозяйственного подхода относительно разработки и реализации проектов регионального развития. Доказана необходимость налаживания эффективного сотрудничества участников процесса регионального развития при условии реализации масштабных инфраструктурных проектов. Дана характеристика сущности и принципов государственно-корпоративного партнерства на региональном уровне. Предложен методический подход и инструментарий обоснования выбора организационной формы государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов регионального инфраструктурного развития. Разработана система показателей оценки параметров отношений участников государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов межрегионального развития.

Ключевые слова: регион, интеграция, инфраструктурное развитие, государственно-корпоративное партнерство, организационная форма.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 12.

Попов Александр Евгеньевич – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: aeporov@ukr.net

Каркалева Полина Игоревна – аспирантка кафедры политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 351.824.1

Popov O. Ye., Karkaleva P. I. Justification of Selection of Organisational Form of State and Corporate Partnership when Realising Integration Projects of Regional Infrastructure Development

The article generalises main approaches to regional management of infrastructure development of the territory. It justifies expediency of use of the territorial and economic approach with respect to development and realisation of projects of regional development. It proves a necessity of establishment of effective co-operation of participants of the process of regional development under conditions of realisation of large-scale infrastructure projects. It characterises essence and principles of state and corporate partnership at the regional level. It offers a methodical approach and tools of justification of selection of organisational form of the state and corporate partnership while realising integration projects of regional infrastructure development. It develops a system of indicators of assessment of parameters of relations of participants of the state and corporate partnership while realising integration projects of inter-regional development.

Key words: region, integration, infrastructure development, state and corporate partnership, organisational form.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 12.

Popov Oleksandr Ye. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: aepopov@ukr.net

Karkalyova Polina I. – Postgraduate Student, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Vasylyk, O. D., and Pavliuk, K. V. *Biudzhetna systema Ukrainy* [The budget system of Ukraine]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004.

Vasylyk, O. D. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: NIOS, 2000.

Yermoshenko, M. M., Yerokhin, S. A., and Pluzhnikov, I. O.

Zasady formuvannya biudzhetnoi polityky derzhavy [Principles of formation of fiscal policy]. Kyiv: NAU, 2003.

Zymovets, V. "Struktura derzhavnykh vydatkiv ta ekonomichne zrostantia: teoretychnyi aspekt" [The structure of public expenditure and economic growth: a theoretical perspective]. *Ekonomika i derzhava*, no. 6 (2006): 17-20.

УДК 351.824.1

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ФОРМИ ДЕРЖАВНО-КОРПОРАТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНФРАСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ

ПОПОВ О. Є., КАРКАЛЬОВА П. І.

УДК 351.824.1

Попов О. Є., Каркальова П. І. Обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів регіонального інфраструктурного розвитку

Узагальнено основні підходи до регіонального управління інфраструктурним розвитком території. Обґрунтовано доцільність використання територіально-господарського підходу щодо розробки та реалізації проєктів регіонального розвитку. Доведено необхідність налагодження ефективного співробітництва учасників процесу регіонального розвитку за умови реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Дано характеристику сутності та принципів державно-корпоративного партнерства на регіональному рівні. Запропоновано методичний підхід та інструментарій обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів регіонального інфраструктурного розвитку. Розроблено систему показників оцінки параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проєктів міжрегіонального розвитку.

Ключові слова: регіон, інтеграція, інфраструктурний розвиток, державно-корпоративне партнерство, організаційна форма.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 12.

Попов Олександр Євгенійович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: aeporov@ukr.net

Каркальова Полина Ігорівна – аспірантка кафедри політичної економіки, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 351.824.1

Попов А. Е., Каркалева П. И. Обоснование выбора организационной формы государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов регионального инфраструктурного развития

Обобщены основные подходы к региональному управлению инфраструктурным развитием территории. Обоснована целесообразность использования территориально-хозяйственного подхода относительно разработки и реализации проектов регионального развития. Доказана необходимость налаживания эффективного сотрудничества участников процесса регионального развития при условии реализации масштабных инфраструктурных проектов. Дана характеристика сущности и принципов государственно-корпоративного партнерства на региональном уровне. Предложен методический подход и инструментарий обоснования выбора организационной формы государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов регионального инфраструктурного развития. Разработана система показателей оценки параметров отношений участников государственно-корпоративного партнерства при реализации интеграционных проектов межрегионального развития.

Ключевые слова: регион, интеграция, инфраструктурное развитие, государственно-корпоративное партнерство, организационная форма.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 12.

Попов Александр Евгеньевич – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: aeporov@ukr.net

Каркалева Полина Игоревна – аспирантка кафедры политической экономии, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 351.824.1

Popov O. Ye., Karkaleva P. I. Justification of Selection of Organisational Form of State and Corporate Partnership when Realising Integration Projects of Regional Infrastructure Development

The article generalises main approaches to regional management of infrastructure development of the territory. It justifies expediency of use of the territorial and economic approach with respect to development and realisation of projects of regional development. It proves a necessity of establishment of effective co-operation of participants of the process of regional development under conditions of realisation of large-scale infrastructure projects. It characterises essence and principles of state and corporate partnership at the regional level. It offers a methodical approach and tools of justification of selection of organisational form of the state and corporate partnership while realising integration projects of regional infrastructure development. It develops a system of indicators of assessment of parameters of relations of participants of the state and corporate partnership while realising integration projects of inter-regional development.

Key words: region, integration, infrastructure development, state and corporate partnership, organisational form.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 12.

Popov Oleksandr Ye. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: aeporov@ukr.net

Karkalyova Polina I. – Postgraduate Student, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Управління інфраструктурним розвитком території пов'язане з необхідністю проведення масштабних внутрішньорганізаційних перетворень, зміни форм і методів управління господарською діяльністю, оптимізації виробничих потужностей і асортиментів продукції й послуг, що виробляються, відновлення технологічної бази виробничо-господарської діяльності. Успішна реалізація цих заходів дозволяє сформувати належні організаційно-економічні умови пристосування інфраструктурного комплексу регіону (ІКР) до змін у ринковому оточенні.

Проблеми організації та управління розвитком ІКР з урахуванням різнобічності інтересів учасників даного процесу пригортали до себе увагу багатьох дослідників, таких як Асплунд К. [6], Гавкалова Н. [12], Даймані М. [10], Дарегівар А. [10], Дубницький В. [1], Кизим М. [2], Котлер Ф. [6], Кузьменко Л. [3], Лисенко Ю. [4], Манілич М. [5], Матюшенко І. [2], Медвідь В. [7], Полтарак Н. [2], Пономаренко В. [8], Рейн І. [6], Сергеева Л. [4], Стеченко Д. [9], Томас В. [10], Федан Р. [10], Хайдер Д. [6] та ін. Проте деякі важливі теоретико-методичні аспекти формування організаційно-економічного забезпечення реалізації інтеграційних проектів регіонального інфраструктурного розвитку досі не дістали належного висвітлення. Зокрема, на необхідність поглиблення вимагає наукове обґрунтування вибору організаційної форми державно-корпоративного партнерства, створення якого є однією з найважливіших складових досягнення збалансованого поєднання та захисту інтересів різних учасників даного процесу.

Метою дослідження у статті є розробка методичного підходу щодо обґрунтування вибору організаційної форми державно-приватного партнерства при реалізації інтеграційних проектів інфраструктурного розвитку.

Територіальний поділ відіграє важливу й різноманітну роль у розвитку суспільства та економічних відносин у ньому. Складові регіональної структури економіки розрізняються за ознаками масштабу, статусу або внутрішньої структури господарського комплексу регіону. Масштаб і статус є основою адміністративно-територіального підходу до визначення регіональної структури економіки на рівні автономної республіки, області, району, міста. Групування територій за ознакою однорідності внутрішньої структури господарчого комплексу використовується при поділі економічних регіонів за територіально-виробничим або територіально-господарчим принципом.

Обидва підходи відбивають специфічні соціально-економічні параметри регіонів, на території яких функціонують певні господарчі комплекси. Ці характеристики обов'язково слід враховувати в поточному управлінні регіоном, у процесі розробки та реалізації стратегії його розвитку. Але довершена система централізованого планування та управління існує лише в регіональних господарських комплексах, які створено на базі адміністративно-територіального поділу. Формування саме такої системи зумовлено об'єктивними географічними, історичними, демографічними, політичними причинами. Крім того, внутрішня структура господарчих комплексів регіонів не є досить стійкою характеристи-

кою, такою як адміністративно-територіальний поділ. Господарські комплекси постійно розвиваються та змінюються відповідно до появи нових ринків, технологій виробництва, перетворення інтересів економічно активних груп населення та інших факторів. Адміністративно-територіальний поділ, навпаки, проводиться у відповідності до територіальних пропорцій і оптимального розміщення виробничих сил, тобто більш стійких і стабільних ознак. Тому важливими перевагами адміністративно-територіального підходу до регіонального управління економікою є також можливість забезпечення стабільності державного устрою, підвищення керованості соціально-економічними процесами в регіонах, оптимізація витрат на державне управління.

В умовах ринкового реформування економіки, плюралізму форм власності, відображення якого стає самостійність і відповідальність економічних суб'єктів за прийняття та реалізацію управлінських рішень, протиріччя між адміністративно-територіальним і територіально-господарчим підходом до управління стратегічним і поточним соціально-економічним розвитком регіонів різко посилюються. Економічні інтереси власників підприємств найчастіше виходять за межі окремої адміністративної одиниці, тобто можуть суттєво відрізнятися від прагнень та інтересів населення регіону. Неминуче зіткнення інтересів може призвести до виникнення та загострення протиріч, погіршення соціально-економічного становища в регіоні. Такого роду протиріччя в рамках адміністративно-територіального підходу до регіонального управління економікою відносно легко вирішуються на рівні поточного управління при пошуку компромісів між зацікавленими групами впливу або з використанням адміністративних та економічних важелів впливу з боку державної влади. Але в процесі стратегічного планування розвитку регіонів ігнорування широкого кола інтересів промисловців і підприємців, які можуть і будуть виходити за межі певного регіону, здається безперспективним.

Тому при розробці та реалізації проектів регіонального розвитку більш ефективним виявляється застосування територіально-господарського підходу, основою якого має стати визначення та аналіз структури господарського комплексу економічного регіону, складовими якого будуть виступати корпоративні мережі та їхні учасники. *Корпоративна мережа* – це сукупність стійких відносно замкнутих економічних зв'язків (переважно – заснованих на дотриманні принципів корпоративізму) суб'єктів господарювання, діяльність та інтереси яких пов'язані з певною територією. Участь у корпоративній мережі не завжди буде мати формалізований характер, який зумовлено відносинами власності або фінансовими зобов'язаннями, проте така участь обов'язково накладає на учасників обов'язки щодо виконання певних норм і правил, прийнятих в межах корпоративної мережі. Чітке виконання цих зобов'язань поєднане з існуванням багатьох економічних переваг, що пов'язані з участю у корпоративному співробітництві такого роду, до складу яких належать економія на трансакційних витратах, забезпечення економічної без-

пеки, можливість отримання на пільгових умовах додаткових послуг від інших учасників мережі та ін. З нашої точки зору, використання територіально-господарчого підходу до розробки та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону дозволить підвищити ефективність цього процесу, запобігти появі багатьох протиріч, що виникають при ігноруванні інтересів промисловців і підприємців, інших учасників КВ у регіоні.

Особливу роль у виникненні соціально-економічних протиріч, вирішення яких стає невід'ємною складовою забезпечення сталого розвитку території, відіграють стан і перспективи трансформацій інфраструктурного забезпечення функціонування регіонального господарського комплексу. Так, до складу причин регіональних загальновідтворювальних протиріч насамперед слід віднести можливі диспропорції між територіальним поділом праці й міжрайонною інтеграцією, з одного боку, і рівнем інфраструктурного обслуговування господарських зв'язків (всередині та поза межами території), з іншого. Комплексність розвитку регіональної економіки полягає в досягненні пропорційності співвідношень елементів регіонального відтворювального процесу, що забезпечують стикування і синхронність фаз відтворювального процесу, насамперед – між галузями спеціалізації регіону (відповідно до умов загальнонаціонального поділу праці) і допоміжними інфраструктурними виробництвами. Порушення пропорційності розвитку інфраструктури регіону (виникнення дефіциту інфраструктурних послуг) здатне стати суттєвою перешкодою для інтенсифікації регіонального економічного розвитку.

Інше складне об'єктивне протиріччя пов'язане із випереджальним характером розвитку продуктивних сил, внаслідок якого виробничі відносини (у тому числі на рівні регіону) знаходяться в безперервному перетворенні. Проте саме на рівні певних територій потенційна гострота такого роду протиріч може додатково посилюватися через наявність регіональних особливостей територіально-галузевої, економічної та соціальної структури господарського комплексу, насамперед – в інфраструктурній сфері. Крім того, необхідність сприйняття додаткового інвестиційного навантаження, важливого для стимулювання регіонального розвитку, часто визначає також необхідність випереджувального розвитку інфраструктури території, потрібної для обслуговування інноваційно-інвестиційних процесів.

Розмаїття форм власності суб'єктів господарювання (у тому числі – для об'єктів регіональної інфраструктури) визначає можливості виникнення численних протиріч між приватними власниками таких об'єктів і органами державної влади та місцевого самоврядування, що презентують загальнодержавні пріоритети розвитку та інтереси територіальної громади. З одного боку, зазначені протиріччя значно ускладнюють управління ІКР (як в суто організаційній сфері, так і при вирішенні більш суттєвих економічних проблем залучення інвестицій до модернізації існуючих і створення нових об'єктів інфраструктури – ОІ), а з іншого – вимагають створення ефективного мотиваційного механізму зацікавленості органів

регіонального управління у забезпеченні ефективності функціонування ОІ недержавної форми власності.

Отже, реалізація проектів інфраструктурного розвитку носить чітко виражений корпоративний характер, оскільки певною мірою зачіпає інтереси й впливає на велику кількість учасників соціально-економічних відносин, прямо або опосередковано пов'язаних з корпораціями (персонал, постачальники, споживачі, органи державної влади й ін.). Особливо актуально ця проблема постає на регіональному рівні, оскільки незадовільність умов інфраструктурного забезпечення цілком ймовірно може стати причиною скорочення чисельності працюючих, перепрофілювання виробництва, зміни обсягів і структури випуску продукції або повного закриття підприємств, що буде прямо відображатися на загальній ситуації в економіці й господарстві регіону.

У свою чергу, для підвищення ефективності функціонування інфраструктурного комплексу регіону необхідне проведення попереджувальних заходів по створенню нових робочих місць у сфері функціонування ІКР, реформуванню соціальної інфраструктури, стимулюванню випуску стратегічних послуг й інших заходів інфраструктурного характеру, реалізація яких виходить за межі можливостей окремих суб'єктів господарювання, що входять до складу ІКР. Проте на практиці часто управління господарською діяльністю підприємств ІКР в кожному конкретному випадку носить ізольований, автономний характер.

Таким чином, управління регіональним соціально-економічним розвитком є складною динамічною системою, яка ґрунтується на певних принципах, реалізується на різних рівнях, що виокремлюються за характером відносин між учасниками (суб'єктами) регіональних процесів трансформацій та набувають конкретного вияву у формах стосунків між зазначеними суб'єктами взаємодії. Генерація та реалізація управлінських рішень у сфері регулювання регіонального розвитку (РР) звичайно відноситься до компетенції центральних і місцевих органів влади, проте, за сучасні умови неухильного ускладнення та підвищення невизначеності умов РР неабиякого значення набуває також необхідність залучення широкого кола недержавних інституцій, підприємницьких структур, об'єднань людей і навіть приватних осіб до вирішення регіональних проблем.

Необхідність налагодження ефективного співробітництва учасників процесу регіонального розвитку стає особливо нагальною за умови реалізації масштабних інфраструктурних проектів, пов'язаних із формуванням великих об'єктів забезпечення життєдіяльності населення та обслуговування потреб господарського комплексу території. Реалізація проектів розвитку регіональної інфраструктури стосується інтересів надзвичайно широкого кола мешканців певної території (а іноді навіть виходить за межі регіону), що обумовлюється як провідною роллю та високим значенням інфраструктури для функціонування і розвитку регіону, так і необхідністю належного ресурсного забезпечення процесів функціонування новоутворених об'єктів інфраструктури РР.

По-перше, розбудова регіональної інфраструктури надає прямий та безпосередній вплив на якість життя усього населення, який (тобто, вплив) може набувати позитивного (наприклад, за умови розширення доступу людей до користування новітніми послугами транспорту, зв'язку та ін.) або негативного характеру (наприклад, при погіршенні екологічного стану території). *По-друге*, реалізація масштабних інфраструктурних проектів звичайно вимагає залучення величезних обсягів інвестицій як з державного бюджету, так і з приватних джерел, що, у свою чергу, обумовлює необхідність всілякого захисту прав учасників спільного інвестування. *По-третє*, необхідною умовою для надійного обслуговування об'єктів сучасної інфраструктури є формування належного людського капіталу, тобто якісних і кількісних параметрів трудових ресурсів, що будуть залучатися до цієї справи (особливу актуальність вирішення цього питання набуває через прискорення сучасних процесів стрімкого формування засад постіндустріального суспільства). *По-четверте*, розбудова належної інфраструктури території здатна тільки створити сприятливі передумови для усталеного розвитку господарського комплексу регіону, проте для використання цих передумов необхідною є реалізація складного комплексу заходів із зниження загальних підприємницьких ризиків та підвищення інвестиційної привабливості території.

Дія цих та інших чинників інфраструктурного розвитку обумовлена нагальністю вимог щодо забезпечення плідної співпраці та взаємодії державних і місцевих органів влади, широкого кола мешканців регіону, підприємств та установ при вирішенні проблем розвитку території на засадах розбудови ефективного регіонального державно-корпоративного партнерства.

Вихідними передумовами розробки і реалізації заходів із розбудови системи державно-корпоративного партнерства в регіональному розвитку територій України є чітко визначені стратегічні суспільні та державні пріоритети, зокрема орієнтація на забезпечення сталого регіонального розвитку, побудова цивілізованого громадянського суспільства та соціальної ринкової економіки, курс на інноваційне, орієнтоване на інтелектуальний капітал економічне зростання.

Державно-корпоративне партнерство на регіональному рівні являє собою нормовану систему організаційно-правових та економічних відносин між представниками територіальної громади, роботодавцями, найманими робітниками і державою (або їхніми представницькими органами), що за допомогою відповідних механізмів реалізують свої права й інтереси у сфері соціально-економічного розвитку території. Принципами державно-корпоративного партнерства є такі: рівноправність сторін; добровільність; неприпустимість обмеження інтересів учасників; паритетність представництва; пріоритетність примирливих процедур, пошук компромісних рішень, прагнення уникнути конфліктів; обґрунтованість і реальність вимог і взаємних зобов'язань сторін; відповідальність за виконання домовленостей і зобов'язань; неодмінний розгляд кожною стороною звертання інших сторін.

Відносини державно-корпоративного партнерства обов'язково мають ґрунтуватися на колективному інтересі. З цієї точки зору на найбільш широке використання при реалізації інфраструктурних проектів РР у сучасних умовах заслуговують агентства регіонального розвитку, регіональні наукові центри, корпоративні фундації, регіональні бізнес-центри, регіональні бізнес-інкубатори, регіональні технополіси (технопарки, промислові парки).

Для обґрунтування послідовності вибору організаційної форми, створення та реалізації державно-корпоративного партнерства (Д-КП) при здійсненні проектів розвитку міжрегіонального співробітництва акціонерних товариств машинобудування та підприємств, які здійснюють інші види економічної діяльності, пропонується використання матриці параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації проектів регіонального розвитку (рис. 1). Площина матриці сформована різними оцінками таких характеристик: розмаїття сфер спільної діяльності (корпоративних відносин) учасників міжрегіонального партнерства; структурні параметри корпоративних відносин учасників міжрегіонального партнерства; просторово-часові параметри корпоративних відносин учасників міжрегіонального партнерства, сполучення яких визначає характеристика осередків матриці (табл. 1, табл. 2).

Формалізацію оцінки параметрів відносин учасників Д-КП при реалізації проектів міжрегіонального розвитку пропонується здійснювати на основі розрахунку відповідної системи показників (табл. 3). Для встановлення меж виявлення зазначених характеристик було запропоновано трьохрівневу шкалу, граничні значення узагальнюючих показників за якою відповідали рівням прояву параметрів державно-корпоративного партнерства при реалізації проектів міжрегіонального розвитку, наведеним у трьохмірній матриці вибору.

Таким чином, поширення форм державно-корпоративного партнерства сприятиме не тільки підвищенню виробничого потенціалу регіонів, але й активізації нагальних процесів розвитку корпоративного сектора національної економіки зокрема та інтенсифікації структурно-інноваційного оновлення господарства України в цілому.

ВИСНОВКИ

Державно-корпоративне партнерство на регіональному рівні являє собою нормовану систему організаційно-правових та економічних відносин між представниками територіальної громади, роботодавцями, найманими робітниками і державою (або їхніми представницькими органами), що за допомогою відповідних механізмів реалізують свої права й інтереси у сфері соціально-економічного розвитку території. Відносини державно-корпоративного партнерства обов'язково мають ґрунтуватися на колективному інтересі. З цієї точки зору на найбільш широке використання при реалізації інфраструктурних проектів РР у сучасних умовах заслуговують агентства регіонального розвитку, регіональ-

ні наукові центри, корпоративні фундації, регіональні бізнес-центри, регіональні бізнес-інкубатори, регіональні технополіси (технопарки, промислові парки).

Для обґрунтування послідовності вибору організаційної форми, створення та реалізації державно-корпоративного партнерства при здійсненні проектів розвитку міжрегіонального співробітництва акціонерних товариств машинобудування та підприємств, які здій-

снюють інші види економічної діяльності, пропонується використання матриці параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації проектів регіонального інфраструктурного розвитку

На подальше дослідження потребують проблеми формування організаційно-економічного механізму взаємодії учасників державно-корпоративного партнерства в межах обраної організаційної форми ДКП. ■

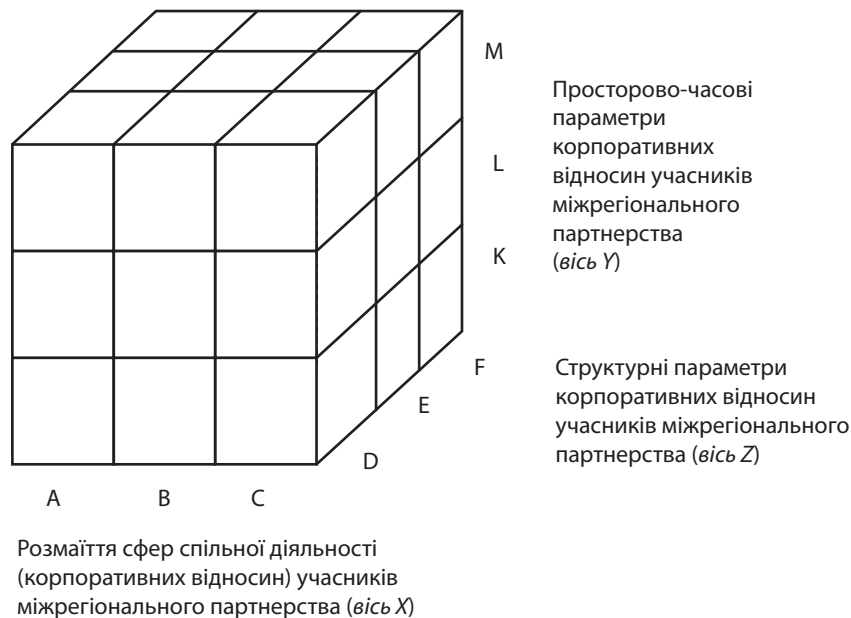

Рис. 1. Площина матриці та параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації проектів міжрегіонального розвитку

Таблиця 1

Характеристика параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проектів міжрегіонального партнерства

Параметри КВ	Рівень	Характеристика параметрів
1	2	3
Розмаїття сфер спільної діяльності (корпоративних відносин) учасників міжрегіонального партнерства (X)	A	До сфери співробітництва потенційних учасників ДКП належать однорідні види діяльності (науково-дослідні роботи; виробництво товарів і послуг; збут результатів співробітництва або спільна експлуатація об'єктів інфраструктури)
	B	Спільна діяльність потенційних учасників ДКП складається з окремих (звичайно, прямо і безпосередньо пов'язаних між собою) етапів ланцюжку утворення нової вартості, на виконанні господарських операцій, у межах яких спеціалізуються учасники ДКП (коопераційні зв'язки)
	C	Сфера співробітництва потенційних учасників ДКП охоплює всі стадії ланцюжку утворення нової вартості (від наукового обґрунтування інноваційного проекту до збуту і після-продажного обслуговування споживачів)
Структурні параметри корпоративних відносин учасників між-регіонального партнерства (Z)	D	Корпоративні відносини потенційних учасників ДКП не вимагають утворення спеціальних форм інституціоналізації КВ для координації спільних дій. Відносини спільного (перехресного) володіння між учасниками відсутні
	E	Співробітництво потенційних учасників ДКП виникає навколо виконання господарських операцій, від результативності реалізації яких певною мірою залежить успішність досягнення широкого кола загальних цілей економічного, соціального, науково-технічного та ін. характеру, які ставлять перед собою корпоранти. Керівництво діями учасників такого співробітництва здійснюється спеціально утвореними (у межах організаційної структури управління корпорантів – підприємств і установ) структурними підрозділами, що відповідають за координацію спільної діяльності. Між окремими учасниками можливо встановлення відносин перехресного володіння

1	2	3
	F	Спільна діяльність потенційних учасників ДКП здійснюється в межах реалізації масштабних інвестиційних проектів, необхідною умовою виконання яких є формування різних організаційних форм співробітництва (суб'єктів господарювання або некомерційних організацій), юридично відокремлених від засновників-корпорантів, що виступають співвласниками зазначених об'єктів
Просторово-часові параметри корпоративних відносин учасників міжрегіонального партнерства (Y)	K	Спільна діяльність потенційних корпорантів носить епізодичний, тимчасовий характер і здійснюється в межах території окремих регіонів (адміністративно-територіальних одиниць – АТО) однієї держави, причому просторово-часові параметри співробітництва майже не обумовлюються (не залежать) характером виконуваних операцій учасників
	L	Сфера корпоративних відносин потенційних учасників ДКП складається з регулярних, періодично повторюваних господарських операцій, що здійснюються на території декількох АТО держави
	M	Співробітництво потенційних учасників ДКП здійснюється на постійній основі та охоплює територію декількох регіонів (АТО) декількох країн (прикордонне співробітництво за принципом утворення євро регіонів і т. ін.)

Таблиця 2

Характеристика осередків матриці параметрів відносин учасників міжрегіонального партнерства

Осередок матриці	Характеристика відносин потенційних учасників ДКП	Характеристика потреб корпорантів у державному регулюванні та підтримці КВ	
1	2	3	
ADK	Комерційне співробітництво	Стратегічне планування науково-технічної та інноваційної діяльності	Планування коопераційного співробітництва
AEK	Координація діяльності корпорантів у певній сфері співробітництва («невидима горизонтальна інтеграція»)		
AFK	Горизонтальна інтеграція (м'яка форма)	Державне замовлення. Державні гарантії.	Розробка кодексів і норм підприємницької етики
ADL	Реалізація єдиної політики розвитку певної сфери співробітництва	Стратегічне планування науково-технічної та інноваційної діяльності	Планування коопераційного співробітництва
AEL	Утворення стратегічних альянсів у певній сфері співробітництва	Державне замовлення. Державні гарантії	Розробка кодексів і норм підприємницької етики
AFL	Утворення спільних підприємств (з предметною спеціалізацією)	Формування системи галузевих стандартів і норм якості, технічних вимог та умов	Організація, методична підтримка патентної роботи на підприємствах і в установах галузі
ADM	Субпідрядні відносини (горизонтальний аутсорсинг)		
AEM	Економічна інтеграція (картель)	Державне замовлення. Державні гарантії.	Розробка кодексів і норм підприємницької етики
AFM	Економічна концентрація (горизонтальна)		
BDK	Субпідрядна кооперація (разова, тимчасова)	Формування системи галузевих стандартів і норм якості, технічних вимог та умов	Організація, методична підтримка патентної роботи на підприємствах і в установах галузі
BEK	Договірна спеціалізація		
BFK	Субпідрядні відносини		
BDL	Виробнича кооперація (постійна)		
BEL	Мережево-логістична кооперація	Формування системи галузевих стандартів і норм якості, технічних вимог та умов	
BFL	Утворення спільних підприємств (зі стадійною спеціалізацією)	Державне замовлення. Державні гарантії	
BDM	Виробнича кооперація (проектна)	Формування системи галузевих стандартів і норм якості, технічних вимог та умов	
BEM	Економічна інтеграція (родова)		

1	2	3		
BFM	Економічна інтеграція (консорціум)	Державне замовлення. Видача державних гарантій	Розробка кодексів і норм підприємницької етики	Організаційно-методична підтримка діяльності галузевих СРО
CDK	Координація діяльності корпорацій у певній сфері співробітництва	Стратегічне планування. Планування коопераційного співробітництва		
CEK	Економічна інтеграція (асоціація)	Державне замовлення. Державні гарантії		Організаційно-методична підтримка діяльності галузевих саморегулювальних організацій (СРО)
CFK	Вертикальна маркетингова система			
CDL	Реалізація єдиної політики економічного розвитку корпорацій	Стратегічне планування. Планування коопераційного співробітництва		
CEL	Корпоративна логістична система	Формування системи галузевих стандартів і норм якості, технічних вимог та умов		
CFL	Утворення стратегічних альянсів (змішана, гетерогенна інтеграція)	Державне замовлення. Державні гарантії	Розробка кодексів і норм підприємницької етики	Організаційно-методична підтримка діяльності галузевих СРО
CDM	Економічна інтеграція (мережева)			
CEM	Економічна інтеграція (картель, синдикат, пул)			
CFM	Утворення спільних підприємств (концерн)			

Таблиця 3

Показники оцінки параметрів відносин учасників державно-корпоративного партнерства при реалізації інтеграційних проектів міжрегіонального розвитку

Параметр	Показник	Характеристика показника	Розрахунок	Умовні позначення
1	2	3	4	5
Розмаїття сфер спільної діяльності учасників міжрегіонального партнерства	Рівень диференціації видів спільної діяльності (D_v)	Середня частка видів (K_c) спільної діяльності у загальній кількості видів економічної діяльності i -го учасника (K_{zi})	$D_v = \frac{\sum_{i=1}^n (K_{ci}/K_{zi})}{n}$	i – кількість учасників мережі співробітництва ($i = 1 \dots n$); j – кількість j -тих видів діяльності ($j = 1 \dots m$); z – кількість контактів між учасниками мережі співробітництва ($z = 1 \dots a$)
	Рівень диференціації обсягів спільної діяльності (D_o)	Середня частка обсягів спільної діяльності (B_c) у загальному обсязі (B_z) основної (операційної) діяльності i -го учасника	$D_o = \frac{\sum_{i=1}^n (B_{ci}/B_{zi})}{n}$	
	Коефіцієнт середньої щільності мережі ($K_{ц}$)	Середня частка реальних парних контактів за однорідними видами діяльності (K_n) учасників мережі у загальній кількості контактів (K_m)	$K_{ц} = \frac{\sum_{j=1}^n K_{nj}}{K_m}$	
	Коефіцієнт централізації мережі співробітництва ($K_{ц}$)	Співвідношення числа учасників, співробітництво яких з іншими обмежується одним видом діяльності (ψ^1), до кількості корпорацій, що беруть участь у більш, ніж одному виді спільної діяльності (ψ^{-1})	$K_{ц} = \psi^1 / \psi^{-1}$	
Структурні параметри відносин учасників міжрегіонального партнерства	Коефіцієнт середньої тривалості відносин (K_t)	Середнє співвідношення тривалості a -х контактів між учасниками спільної діяльності (T_a) до терміну існування мережі (T)	$K_t = \sum_{a=1}^z (T_a/T)$	
	Коефіцієнт сили корпоративних зв'язків (K_z)	Співвідношення числа учасників, пов'язаних відносинами спільного (перехресного) володіння (ψ^e), до загальної кількості корпорацій	$K_z = \psi^e / n$	

1	2	3	4	5
	Коефіцієнт формалізації КВ ($K\phi$)	Співвідношення кількості операцій у межах формально регламентованих відносин ($O\phi$) до загальної кількості укладених і виконаних угод ($Зз$)	$K\phi = O\phi / Зз$	
	Коефіцієнт тісноти відносин ($Kтв$)	Співвідношення кількості господарських операцій, учасниками яких були корпоранти ($\Gamma\kappa$), до кількості укладених і виконаних угод ($Зз$)	$Kтв = \Gamma\kappa / \Gammaз$	
Просторово-часові відносини учасників міжрегіонального партнерства	Рівень територіальної диференціації видів спільної діяльності ($Дт$)	Середня частка видів ($Kс$) спільної діяльності, що здійснюється у співробітництві на території різних АТО, у загальній кількості видів економічної діяльності i -го учасника ($Кзі$)	$Дт = \frac{\sum_{i=1}^n (Kpi / Kzi)}{n}$	
	Рівень міждержавної територіальної диференціації видів спільної діяльності ($Дм$)	Середня частка видів ($K\delta$) спільної діяльності, що здійснюється у співробітництві на території різних АТО, у загальній кількості видів економічної діяльності i -го учасника ($Кзі$)	$Дм = \frac{\sum_{i=1}^n (K\delta i / Kzi)}{n}$	
	Рівень територіальної диференціації обсягів спільної діяльності ($Дто$)	Середня частка обсягів спільної діяльності ($Bт$), що здійснюється у співробітництві на території різних АТО, у загальному обсязі ($Bз$) основної (операційної) діяльності i -го учасника	$Дто = \frac{\sum_{i=1}^n (Bci / Bzi)}{n}$	
	Коефіцієнт стабільності співробітництва (Kcc)	Співвідношення кількості операцій, які мали стабільний характер – тривалістю не менш, ніж певний проміжок часу T , між учасниками ($Зс$), до загальної кількості укладених і виконаних угод ($Зз$)	$Kcc = Зс / Зз$	

ЛІТЕРАТУРА

- Дубницький В.** Механізми управління маркетингом промислового регіона (монографія) / В. І. Дубницький. – Донецьк : ІЗПИ НАН України, ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – 315 с.
- Кизим М. О.** Оцінка якості цільових програм державної підтримки розвитку малого бізнесу : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, Н. І. Полтарак ; НДЦ ІПР НАН України. – Х. : ВД «НЖЕК», 2009. – 328 с.
- Кузьменко Л.** Управление функционированием и развитием экономики региона. / Л. М. Кузьменко. – Донецьк : ІЗП НАН України, 2004. – 284 с.
- Лисенко Ю.** Структура цілей управління регіоном / Ю. Лисенко, Л. Сергєєва // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 37 – 43.
- Манілич М.** Трансформація регіонального економічного механізму: монографія / М. І. Манілич. – Чернівці : Книги-XXI, 2004. – 164 с.
- Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 376 с.
- Медвідь В. Ю.** Стратегія територіального економічного розвитку: теоретичний аспект / В. Ю. Медвідь // Економіка розвитку. – 2013. – № 1. – С. 48 – 51.
- Осноvy устойчивого развития Харьковской области до 2020 г. : монография: [Кол-в авторов]. – Х. : ИД «ИН-ЖЭК», 2010. – 528 с.
- Стеченко Д.** Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.
- Федан Р.** Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці / Р. Федан. – Львів ; ІРД НАН України, 2003. – 336 с.
- Якість економічного зростання / В. Томас, М. Даймані, А. Дарегивар та ін. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.
- Gavkalova N.** The Economy of Ukraine Regions: Specifics of Development. / N. Gavkalova. // Ekonomika rozvytku. – 2013. – № 2. – Рр. 5 – 10.

REFERENCES

- Dubnitskiy, V. I. *Mekhanizmy upravleniia marketingom promyshlennogo regiona* [Mechanisms of control of marketing of the industrial region]. Donetsk: IEPi NAN Ukrainy; Yugo-Vostok LTD, 2003.
- Fedan, R. *Rehionalni faktory aktyvizatsii transkordonnoi spivpratsi* [Regional factors enhance cross-border cooperation]. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 2003.
- Gavkalova, N. "The Economy of Ukraine Regions: Specifics of Development". *Ekonomika rozvytku*, no. 2 (2013): 5-10.

Kotler, F., Asplund, K., and Reyn, I. *Marketing mest. Privlechenie investitsiy, predpriyatiy, zhitel'ev i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Evropy* [Marketing places. Attracting investments, businesses, residents and tourists in the city, commune, regions and countries in Europe]. St. Petersburg: Stokgolmskaia shkola ekonomiki v Sant-Peterburge, 2005.

Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Poltarak, N. I. *Ot-sinka iakosti tsilyovykh proham derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu* [Quality assessment of targeted programs for state support of small business]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Kuzmenko, L. M. *Upravlenie funktsionirovaniem i razvitiem ekonomiki regiona* [Manage the operation and development of the regional economy]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 2004.

Lysenko, Yu., and Serhieieva, L. "Struktura tsilei upravlinnia rehionom" [Structure of the objectives of regional management]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 5 (2004): 37-43.

Manilych, M. I. *Transformatsiia rehionalnoho ekonomichnoho mekhanizmu* [Transforming regional economic mechanism]. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 2004.

Medvid, V. Yu. "Stratehiia terytorialnoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychnyi aspekt" [The strategy of territorial economic development: a theoretical perspective]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1 (2013): 48-5.

Osnovy ustoychivogo rozvitiia Kharkovskoy oblasti do 2020 g. [The basis for sustainable development of the Kharkiv region to 2020]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Stechenko, D. M. *Upravlinnia rehionalnym rozvytkom* [Management of regional development]. Kyiv: Vyshcha shkola, 2000.

Tomas, V., Daimani, M., and Darehyvar, A. *Yakist ekonomichnoho zrostannia* [The quality of economic growth]. Kyiv: Osnova, 2002.

УДК 330.138.12. 061:331.5

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ РИНКУ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР ГАЛЬМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

ГЛУШАЧ А. В.

УДК 330.138.12. 061:331.5

Глушач А. В. Трансакційні витрати ринку праці як фактор гальмування економічного розвитку в трансформаційній економіці та шляхи їх мінімізації

У статті обґрунтовано необхідність інституціонального напрямку дослідження шляхів мінімізації трансакційних витрат ринку праці, завищений рівень яких гальмує економічний розвиток у країнах із трансформаційною економікою. У результаті дослідження проблем функціонування інститутів вітчизняного ринку праці автором визначено методи регулювання трансакційних витрат його суб'єктів, які умовно були поділені на два рівні – макроекономічний (рівень державного управління) та мікроекономічний (рівень окремого підприємства), здійснено їх класифікацію та визначено регулюючі механізми. Відповідно до інституціональних проблем і трансформаційних особливостей вітчизняного ринку праці запропоновано певні заходи зі зниження трансакційних витрат ринку праці на макрорівні, а також заходи зі зниження трансакційних витрат на мікрорівні (на рівні взаємодії суб'єктів ринку праці), які систематизовано та узагальнено за напрямками їх здійснення.

Ключові слова: ринок праці, конкурентоспроможність, інституціональні проблеми, шляхи мінімізації трансакційних витрат.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Глушач Анна Володимирівна – аспірантка, кафедра економічної теорії, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

УДК 330.138.12. 061:331.5

Глушач А. В. Трансакционные издержки рынка труда как фактор торможения экономического развития в трансформационной экономике и пути их минимизации

В статье обоснована необходимость институционального направления исследования путей минимизации трансакционных издержек рынка труда, завышенный уровень которых тормозит экономическое развитие в странах с трансформационной экономикой. В результате исследования современных проблем функционирования институтов отечественного рынка труда автором определены методы регулирования трансакционных издержек его субъектов, которые условно были поделены на два уровня – макроэкономический (уровень государственного управления) и микроэкономический (уровень отдельного предприятия), осуществлена их классификация и определены регулирующие механизмы. В соответствии с институциональными проблемами и трансформационными особенностями отечественного рынка труда предложены определенные мероприятия по снижению трансакционных издержек на макроуровне, а также мероприятия по снижению трансакционных издержек на микроуровне (на уровне взаимодействия субъектов рынка труда), которые были систематизированы и обобщены по направлениям их осуществления.

Ключевые слова: рынок труда, конкурентоспособность, институциональные проблемы, пути минимизации трансакционных издержек.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Глушач Анна Владимировна – аспирантка, кафедра экономической теории, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

UDC 330.138.12. 061:331.5

Glushach A. V. Transaction Costs of the Labour Market as a Factor of Slowdown of Economic Development in the Transformational Economy and Ways of their Minimisation

The article justifies a necessity of institutional direction of the study of ways of minimisation of transactions costs of the labour market, the overstated level of which shows down economic development in countries with transformation economies. In the result of the study of modern problems of functioning of institutes of the domestic labour market, the author identifies methods of regulation of transaction costs of its subjects, which were conditionally divided into two levels – macro-economic (level of state administration) and micro-economic (level of an individual enterprise), conducts their classification and identifies regulating mechanisms. In accordance with the institutional problems and transformation specific features of the domestic labour market, the article offers specific measures on reduction of transaction costs at the macro-level and also measures on reduction of transaction costs at the micro-level (at the level of interaction of the labour market subjects), which were systemised and generalised by directions of their carrying out.

Key words: labour market, competitiveness, institutional problems, ways of minimisation of transaction costs.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Glushach Anna V. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

Kotler, F., Asplund, K., and Reyn, I. *Marketing mest. Privlechenie investitsiy, predpriyatiy, zhitel'ev i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Evropy* [Marketing places. Attracting investments, businesses, residents and tourists in the city, commune, regions and countries in Europe]. St. Petersburg: Stokgolmskaia shkola ekonomiki v Sant-Peterburge, 2005.

Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Poltarak, N. I. *Ot-sinka iakosti tsilyovykh proham derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu* [Quality assessment of targeted programs for state support of small business]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Kuzmenko, L. M. *Upravlenie funktsionirovaniem i razvitiem ekonomiki regiona* [Manage the operation and development of the regional economy]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 2004.

Lysenko, Yu., and Serhieieva, L. "Struktura tsilei upravlinnia rehionom" [Structure of the objectives of regional management]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 5 (2004): 37-43.

Manilych, M. I. *Transformatsiia rehionalnoho ekonomichnoho mekhanizmu* [Transforming regional economic mechanism]. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 2004.

Medvid, V. Yu. "Stratehiia terytorialnoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychnyi aspekt" [The strategy of territorial economic development: a theoretical perspective]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1 (2013): 48-5.

Osnovy ustoychivogo rozvitiia Kharkovskoy oblasti do 2020 g. [The basis for sustainable development of the Kharkiv region to 2020]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Stechenko, D. M. *Upravlinnia rehionalnym rozvytkom* [Management of regional development]. Kyiv: Vyshcha shkola, 2000.

Tomas, V., Daimani, M., and Darehyvar, A. *Yakist ekonomichnoho zrostannia* [The quality of economic growth]. Kyiv: Osnova, 2002.

УДК 330.138.12. 061:331.5

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ РИНКУ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР ГАЛЬМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

ГЛУШАЧ А. В.

УДК 330.138.12. 061:331.5

Глушач А. В. Трансакційні витрати ринку праці як фактор гальмування економічного розвитку в трансформаційній економіці та шляхи їх мінімізації

У статті обґрунтовано необхідність інституціонального напрямку дослідження шляхів мінімізації трансакційних витрат ринку праці, завищений рівень яких гальмує економічний розвиток у країнах із трансформаційною економікою. У результаті дослідження проблем функціонування інститутів вітчизняного ринку праці автором визначено методи регулювання трансакційних витрат його суб'єктів, які умовно були поділені на два рівні – макроекономічний (рівень державного управління) та мікроекономічний (рівень окремого підприємства), здійснено їх класифікацію та визначено регулюючі механізми. Відповідно до інституціональних проблем і трансформаційних особливостей вітчизняного ринку праці запропоновано певні заходи зі зниження трансакційних витрат ринку праці на макrorівні, а також заходи зі зниження трансакційних витрат на мікрорівні (на рівні взаємодії суб'єктів ринку праці), які систематизовано та узагальнено за напрямками їх здійснення.

Ключові слова: ринок праці, конкурентоспроможність, інституціональні проблеми, шляхи мінімізації трансакційних витрат.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Глушач Анна Володимирівна – аспірантка, кафедра економічної теорії, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

УДК 330.138.12. 061:331.5

Глушач А. В. Трансакционные издержки рынка труда как фактор торможения экономического развития в трансформационной экономике и пути их минимизации

В статье обоснована необходимость институционального направления исследования путей минимизации трансакционных издержек рынка труда, завышенный уровень которых тормозит экономическое развитие в странах с трансформационной экономикой. В результате исследования современных проблем функционирования институтов отечественного рынка труда автором определены методы регулирования трансакционных издержек его субъектов, которые условно были поделены на два уровня – макроэкономический (уровень государственного управления) и микроэкономический (уровень отдельного предприятия), осуществлена их классификация и определены регулирующие механизмы. В соответствии с институциональными проблемами и трансформационными особенностями отечественного рынка труда предложены определенные мероприятия по снижению трансакционных издержек на макроуровне, а также мероприятия по снижению трансакционных издержек на микроуровне (на уровне взаимодействия субъектов рынка труда), которые были систематизированы и обобщены по направлениям их осуществления.

Ключевые слова: рынок труда, конкурентоспособность, институциональные проблемы, пути минимизации трансакционных издержек.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Глушач Анна Владимировна – аспирантка, кафедра экономической теории, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

UDC 330.138.12. 061:331.5

Glushach A. V. Transaction Costs of the Labour Market as a Factor of Slowdown of Economic Development in the Transformational Economy and Ways of their Minimisation

The article justifies a necessity of institutional direction of the study of ways of minimisation of transactions costs of the labour market, the overstated level of which shows down economic development in countries with transformation economies. In the result of the study of modern problems of functioning of institutes of the domestic labour market, the author identifies methods of regulation of transaction costs of its subjects, which were conditionally divided into two levels – macro-economic (level of state administration) and micro-economic (level of an individual enterprise), conducts their classification and identifies regulating mechanisms. In accordance with the institutional problems and transformation specific features of the domestic labour market, the article offers specific measures on reduction of transaction costs at the macro-level and also measures on reduction of transaction costs at the micro-level (at the level of interaction of the labour market subjects), which were systemised and generalised by directions of their carrying out.

Key words: labour market, competitiveness, institutional problems, ways of minimisation of transaction costs.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Glushach Anna V. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: ann.j.lo@mail.ru

Інституціоналізація вітчизняного ринку праці, що відбувалась в умовах ринкової трансформації економіки країни та співпала у часі з тривалою економічною кризою, мала свою специфіку, яка полягала у використанні переважно нестандартних механізмів адаптації до ринкових умов у вигляді гнучкого маневрування тривалістю трудовим процесом, оплатою праці та інших.

Відсутність цілісної концептуальної державної політики на ринку праці призвела до формування сталих «інституційних пасток», що ускладнюють процеси структурних трансформацій та проведення реформ у країні, серед яких економісти називають [1]: *інерційність зайнятості*, феномен якої проявляється у невідповідності динаміки зайнятості динаміці виробництва; *надмірну зарегульованість трудових відносин*, що обмежує гнучкість інститутів ринку праці; *«інтенсивний холостий обіг» робочої сили*; *недосконалість інституційного механізму формування заробітної плати*, що проявляється в існуванні надзвичайно високої еластичності заробітної плати замість високої еластичності зайнятості; *неефективність інститутів трудового права*, що проявляється в слабкій системі правозастосування і породжує масову практику неформальних домовленостей; *слабкість інститутів укладення контракту та ведення переговорів*; *невідповідність сфери професійної освіти потребам ринку праці*; *відсутність державного планування розвитку ринку праці* та інші.

Дослідження чинників інституціональних диспропорцій ринку праці, що формують його особливості в умовах ринкової трансформації, було здійснене автором у попередніх публікаціях [2, 3]. Трансформаційні особливості ринку праці аналізувалися з урахуванням як економічних, так і трансакційних чинників впливу на ці процеси. Попередні дослідження довели важливу роль трансакційних витрат (ТВ) у механізмі ефективного використання трудових ресурсів країни, тому виникла необхідність в узагальненні та систематизації заходів, що сприятимуть їх скороченню.

Важливість обраного напрямку дослідження пояснюється тим, що саме існування завищених ТВ, що

мають місце в країнах з трансформаційною економікою в результаті недосконалого інституційного середовища, є причиною гальмування їх економічного розвитку.

Пояснення такої позиції базується на результатах дослідження країн з різним рівнем економічного розвитку, які демонструють наявність тісного кореляційного зв'язку між економічним і соціальним прогресом (рівнем конкурентоспроможності), з одного боку, і ефективністю функціонування суспільних і приватних інститутів, з іншого [4]. Розвинені країни, що є лідерами в таблиці про ранги конкурентоспроможності рейтингу ВЕФ, демонструють цей зв'язок (рис. 1).

З рис. 1 видно, що саме якісне інституційне середовище є визначальною умовою можливості держави проводити реформи, які необхідні для формування різних аспектів національної конкурентоспроможності.

Але, на відміну від розвинених країн, у країнах з трансформаційною економікою не існує тісного кореляційного зв'язку між якістю інституційного середовища та економічною ефективністю. Цю особливість економісти пояснюють існуванням ТВ, що викликані ірраціональною поведінкою учасників внаслідок їх слабкої обізнаності, низького рівня освіти і культури, недосконалого законодавства, неефективного державного захисту прав власності, високої мінливості умов бізнесу і таке інше. Трансакційний підхід у поясненні гальмування економічного розвитку був введений представником неінституціональної теорії Т. Еггертсоном, який при дослідженні виробничих можливостей суспільства ввів додаткові обмеження, доповнивши класичну криву технологічних можливостей кривими трансакційних і соціальних можливостей [5].

Цим пояснюється важливість і актуальність інституціонального напрямку дослідження шляхів мінімізації ТВ, чітке визначення яких сприятиме ефективності державних реформ у сфері зайнятості.

Перш ніж розглянути питання, що складають предмет нашого дослідження, визначимо поняття «*трансакційні витрати ринку праці*». У вузькому сенсі це витрати, що виникають між суб'єктами цього ринку (підприємця-

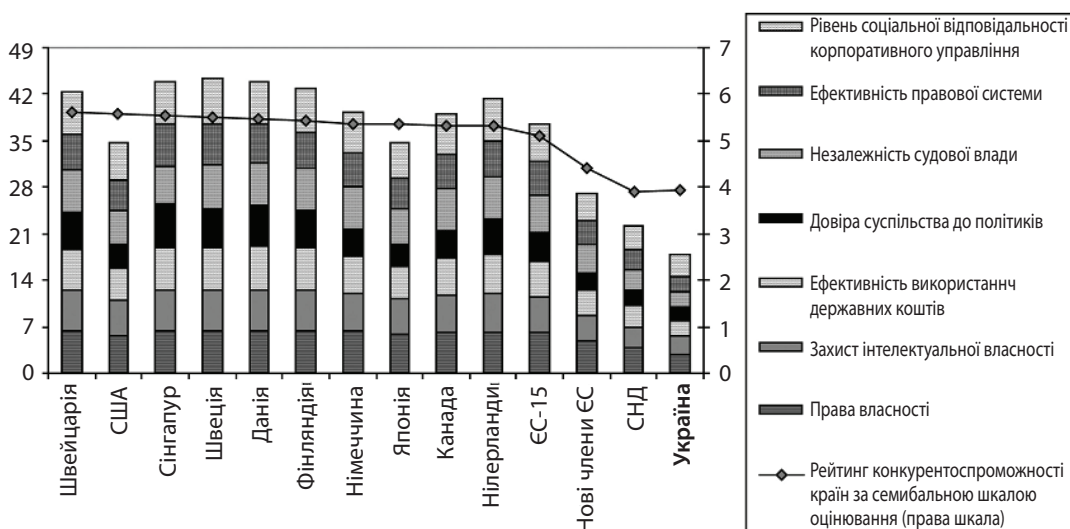

Рис. 1. Рівень конкурентоспроможності країн та якість державних і суспільних інститутів [4]

ми, найнятими робітниками та суспільними інститутами, у тому числі й державою) з приводу передачі прав власності на послуги (результати) праці. Вони включають витрати на найом або звільнення; на отримання інформації про вакансії і працівників; на пошук роботи і мобільність; на відбір кандидатів; на контроль за виконанням трудової угоди тощо.

Аналіз інституціонального середовища ринку праці та особливостей, обумовлених його інституціональною недосконалістю, який здійснено автором у попередніх публікаціях [2, 3], доводить, що ТВ мінімальні, якщо права власності чітко визначені, диференційовані та захищені. У ситуації, що склалася на вітчизняному ринку праці, усі права власності не можуть бути чітко детерміновані. Але, за умови подальшого вдосконалення інституціонального середовища, можливо наблизитися до умов мінімізації трансакційних витрат.

Оскільки саме законодавча база є свого роду фундаментом інституціонального середовища, тому прийняття законів і нормативних актів, що закріплюють правила поведінки працівників і роботодавців, може як сприяти зниженню ТВ за рахунок збільшення рівня специфікації прав власності на робочу силу, так і перешкоджати йому через зростання витрат з приводу повного дотримання законів. Прикладом подвійного впливу на динаміку ТВ можна вважати введення таких соціальних норм, як-то мінімальна заробітна плата, вихідна допомога, страхові виплати з непрацездатності та безробіття тощо, які, з одного боку, покликані згладити так звані «провали» ринку і тим самим знизити ризики опортуністичної поведінки працівників, але, з іншого боку – вимагають додаткових витрат від роботодавця.

Інакше кажучи, інститути правового регулювання можуть по-різному впливати на динаміку ТВ: вони не тільки обмежують або коригують привласнення ренти, але й можуть допускати і навіть стимулювати рентоорієнтовану поведінку. До того ж, законодавство, через тривалість процесів законотворчості, часто відстає від реалій економічного життя, тому суб'єкти вимушені функціонувати за своїми правилами, які виробляються ними з метою зниження ТВ. З цих причин центральною проблемою процесу зниження ТВ суб'єктів ринку праці можна вважати саме недосконалість інституту його правового регулювання.

Для зниження ТВ потрібні відповідні заходи, які були визначені автором у попередніх публікаціях [2, 3], але які потребують певного узагальнення та систематизації.

Отже, кроки зі зниження ТВ умовно можна поділити на два рівні – макроекономічний та мікроекономічний (на рівні окремого підприємства).

Вплив на ТВ на макрорівні може відбуватися як прямим, так і опосередкованим шляхом, а на **мікрорівні**, тобто на рівні взаємодії суб'єктів ринку праці, – з використанням методів нормативного і ненормативного регулювання (табл. 1).

Методи мінімізації ТВ можливо також класифікувати відносно видів ТВ або відповідно до трансформаційних особливостей вітчизняного ринку праці.

Кожна з груп методів зниження ТВ заслуговує на окреме глибоке вивчення, яке неможливо здійснити в рамках однієї статті. Тому розглянемо деякі з них.

Однією з трансформаційних особливостей вітчизняного ринку праці є тісне поєднання жорстких законодавчих норм трудового законодавства з поширеною практикою неформальних домовленостей, що дозволяють пом'якшити або навіть уникнути цих норм. Зберегання робочих місць ціною зниження заробітної плати пояснює ще одну парадоксальну особливість вітчизняного ринку праці – поєднання високого рівня зайнятості з високим рівнем бідності.

Отже, за таких умов, одним з напрямків зниження ТВ є **зниження рівня закритих домовленостей, підвищення ступеня «прозорості» відносин між суб'єктами ринку праці**.

Для реалізації цього напрямку потрібно задіяти методи податкового стимулювання, а саме, знизити податковий тиск на роботодавця з виплат єдиного соціального внеску (ЄСВ). Законодавчі зміни повинні торкатися вдосконалення контрактного права та зниження ступеня жорсткості соціальних гарантій з одночасним вдосконаленням механізмів їх забезпечення.

Крім того, держава повинна забезпечити певні гарантії в пошуку нової роботи або гарантії робітника у допомозі з перепідготовки відповідно до потреб ринку праці. Реалізація цих гарантій вимагає **вдосконалення інформаційної та освітньої інфраструктур ринку праці**.

Недорозвиненість інформаційного середовища ринку праці – ще одна з трансформаційних особливостей, яка є важливою причиною неефективної зайнятості і втрат суспільства внаслідок недовикористання людського капіталу. Дії в напрямку побудови та розвитку інформаційної інфраструктури передбачають впровадження комплексу заходів, серед яких:

- ✦ *по-перше*, організація оперативного доступу до загальноінформаційних ресурсів, що включає: вдосконалення комп'ютерного оснащення (стимулювання конкуренції на ринку цифрових технологій, державне фінансування програмного забезпечення тощо); розвиток мережі Інтернет (державне фінансування підключення до глобальної мережі державних і муніципальних установ і підприємств); розробка і впровадження електронних довідкових інформаційних систем на основі держзамовлення.

Найбільш актуальною проблемою забезпечення доступу до інформаційних ресурсів залишається для малих населених пунктів, особливо у сільській місцевості, які внаслідок недорозвиненості інформаційної та транспортної інфраструктури практично залишаються поза ринком праці. Зважаючи на це, розвиток усіх видів зв'язку – є першочерговим завданням влади;

- ✦ *по-друге*, забезпечення ефективного обміну спеціалізованою інформацією щодо попиту і пропозиції робочих місць між координуючими органами центральної та регіональної гілками влади, службами зайнятості та роботодавцями шляхом створення спеціалізованих інформа-

ційних центрів, проведення аудіо-, відеоконференцій тощо;

- ✦ *по-третє*, формування загальноукраїнського та регіональних банків вакансій і забезпечення їх швидкої доступності з будь-якої точки країни через мережу Інтернет.

Регіональні служби зайнятості та кадрові агенції мають досить великі бази даних щодо спеціалістів, у тому числі і мігрантів, що шукають роботу та житло в Києві та інших великих містах. Але ці бази розрізнені й не завжди доступні. Тому доречно створити регіональну мережу державних аналітичних центрів зайнятості, які б збирали і обробляли дані не лише відносно вакансій і характеру руху робочої сили в регіоні, але і дані про рівень заробітної плати, наявність і вартість житла або його оренди, рівня витрат на забезпечення нормальної життєдіяльності працівника в регіоні. І на підставі цих даних могли б давати аналітичні пояснення у загальнодержавний банк вакансій про доцільність переїзду працівника в даний регіон у разі відсутності роботи по місцю його проживання.

Окрему роботу таким центрам потрібно проводити в напрямку працевлаштування молоді, а також ви-

значення необхідної кількості фахівців, що повинні підготувати освітні установи.

Потрібно оснастити регіональні, районні центри зайнятості населення необхідним технічним обладнанням і відповідним програмним забезпеченням, провести подальшу модернізацію і заміну застарілої комп'ютерної техніки.

Уже зараз важливим кроком у цьому напрямку стало інтенсивне впровадження у практику роботи державної служби зайнятості Єдиної технології обслуговування незайнятого населення (ЄТОНН) та Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Служба зайнятості» (ЄІАС), що призначені для підвищення якості соціальних послуг населенню та роботодавцям за сучасними міжнародними стандартами [6]. Ця система відкриває принципово нові можливості для оперативного опрацювання великих інформаційних масивів, що дозволяє виявляти тенденції розвитку процесів на ринку праці та у сфері надання послуг клієнтам центру зайнятості. Вона надає реальні можливості для автоматизації функцій управління і дозволяє обрати найбільш оптимальні управлінські рішення на основі багатofакторного аналізу наявної в базах даних інформації.

Таблиця 1

Класифікація методів регулювання ТВ суб'єктів ринку праці та їх механізми

Методи регулювання трансакційних витрат	
На макрорівні	На мікрорівні
<p>Методи прямого впливу:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) введення обов'язкових стандартів, щодо: <ul style="list-style-type: none"> – процедури і форм контрактації; – соціальних гарантій (мінімальна заробітна плата, мінімальна оплачувана відпустка, гарантії при звільненні); – умов праці та освітніх стандартів; 2) розгортання державних програм зайнятості стосовно: <ul style="list-style-type: none"> – створення і фінансування бірж праці; – освітніх програм з підготовки і перепідготовки робочої сили; – програм з формування робочих місць; 3) здійснення контролю за дотриманням прав і обов'язків роботодавця і працівника через створення: державних контролюючих органів (інспекцій праці); організацію профсоюзів, асоціацій підприємців. <p>Методи опосередкованого впливу:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) податкове регулювання (пільги при прийомі на роботу певних категорій населення: інвалідів, багатодітних батьків та ін.; заохочення розвитку певних галузей тощо); 2) грошово-кредитне регулювання (спрямоване на загальну підтримку ринку праці); 3) розвиток інформаційної інфраструктури (зниження витрат з пошуку інформації на ринку праці); 4) розвиток ринків житла, освітніх послуг і транспортної інфраструктури (сприяє підвищенню мобільності робочої сили) 	<p>Методи нормативного регулювання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) контрактна форма взаємодії між працівником і роботодавцем як основа специфікації прав власності на робочу силу; 2) колективний договір між працівниками і роботодавцем як засіб узгодження їх інтересів; 3) методи контролю з боку працівників і роботодавців; 4) методи мотивації працівників; 5) методи збору і обробки інформації; 6) формалізація методів контролю, мотивації та збору й обробки інформації через введення правил внутрішнього розпорядку; 7) розвиток внутрішньофірмового ринку праці, що передбачає систему кар'єрного зростання та систему підготовки і перепідготовки кадрів; 8) методи податкової оптимізації. <p>Методи ненормативного регулювання:</p> <p>Інститути вищого порядку, що сприяють антиопортуністичній поведінці суб'єктів ринку праці:</p> <ul style="list-style-type: none"> – спонтанні неформалізовані домовленості; – взаємодовіра; – лояльність
<p>Регулюючі механізми:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) закони та укази, що регламентують: – господарську діяльність у цілому (Конституція, Громадянський кодекс та ін); – діяльність суб'єктів на ринку праці (КЗпП); – діяльність суб'єктів на ринку освітніх послуг, що пов'язані безпосередньо з ринком праці); 2) інструкції та накази міністерств, відомств і державних агенцій, що спрямовані на розвиток господарської діяльності та суб'єктів ринку праці; тарифні та інші угоди профспілок, уряду, асоціацій виробників; загальнодержавні та регіональні програми розвитку з відповідним бюджетним фінансуванням 	

У межах ЄІАС служби зайнятості здійснюється автоматизований підбір роботи, у тому числі у нічний час за відсутності безробітного; створено єдину базу даних вільних робочих місць і претендентів на роботу по всій державі та забезпечено реальну допомогу в підборі роботи у різних регіонах України засобами віддаленого пошуку вакансій; забезпечено облік надходжень до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та організація видатків на матеріальне забезпечення безробітних.

Але, не зважаючи на безліч можливостей, які надає така система, проблема її ефективного використання в Україні криється в упередженості та психологічній неготовності персоналу центру зайнятості прийняти та оцінити переваги такої системи. «Вона інколи сприймається як контролер, налаштований на пошук недоліків, тому значні зусилля персоналу, які витрачаються на обслуговування системи, нерідко розглядаються як демонстрація доцільності дій з метою попередження можливої критики» [6].

Використання всіх можливостей такої системи потребує інтеграції в неї не тільки комп'ютерів, але й персоналу, спеціалістів і керівників, які б мали достатню мотивацію та навички користування такою системою.

Тому заходи щодо технічного забезпечення інформаційної інфраструктури ринку не можуть бути ефективними без впровадження заходів, спрямованих на **формування у людей вмінь та навичок для роботи з інформаційними ресурсами** і на формування у них стимулів до такого навчання.

Навчання повинно здійснюватися відносно не тільки спеціалістів органів влади, а й спеціалістів з кадрових питань на підприємствах та індивідуальних підприємців. Ефективне використання державних коштів, спрямованих на реалізацію заходів з розвитку інфосфери ринку праці, потребує найкращих спеціалістів, відбір яких здійснюється на конкурсній основі за освітніми критеріями (оскільки освіта є суттєвим сигналом при здійсненні пошуку на ринку праці).

Тому в комплексі з вищезазначеними заходами зі зниження інформаційних ТВ повинні бути ті, що спрямовані на **розвиток освітньої інфраструктури**.

Ще однією трансформаційною особливістю вітчизняного ринку праці, що спричинена його інституціональною недосконалістю, є проблема дисбалансу між попиту і пропозицією робочої сили за професійно-кваліфікаційними характеристиками, важливою причиною якої є невідповідність сфери професійної освіти потребам ринку праці.

Для подолання цієї проблеми потрібно здійснити певні кроки в напрямку вдосконалення освітньої інфраструктури, а саме:

- ✦ впровадити систему безперервної професійної освіти, яка включає базову, додаткову освіту та професійну перепідготовку;
- ✦ розробити прогноз потреби в робітниках і фахівцях за групами професій та спеціальностей, по видах економічної діяльності та по окремих регіонах і ув'язати потреби з обсягами підго-

товки робітників і фахівців у системі професійної освіти з метою досягнення збалансованості попиту і пропозиції відносно робочої сили;

- ✦ розробити механізм визначення потреби організації у випускниках установ професійної освіти всіх рівнів, а також критеріїв оцінки ефективності вкладення бюджетних коштів у професійну освіту молоді;
- ✦ створити систему контролю якості освіти – публікації річних звітів навчальних закладів, проведення незалежних рейтингів;
- ✦ розвивати «гібридні» професії, що поєднують технічні, підприємницькі та соціальні функції. Чим вище рівень освіти робітника, тим більше він схильний до перманентного вдосконалення і навчання;
- ✦ розширити зв'язки організації з місцевими освітніми установами всіх рівнів з метою залучення інвестицій у розвиток матеріальної бази навчальних закладів;
- ✦ розвивати систему внутрішньовиробничого навчання персоналу організацій, а також випереджаючого професійного навчання працівників, що підлягають звільненню.

Вища освіта на українському ринку праці є визначальним інформаційним сигналом, який суттєво підвищує позицію робітника на ринку праці. Робітник з вищою освітою в Україні заробляє в середньому на 30% більше. За даними DT.UA Київського міжнародного інституту соціології, за результатами опитування 2032 респондентів в Україні повну вищу освіту мають 25,1% жінок і 22,6% чоловіків [7]. Ці дані підтверджують, що українці значну увагу приділяють вищій освіті, навіть спостерігається викривлення частки професійної освіти на користь вищої школи [8, с. 17].

Особливою проблемою, з якою стикаються студенти у своїх ВНЗ, є **проблема хабарництва** (за даними опитування студентів, проведеного в 2011 р. Фондом Демократичні ініціативи, 60% українців стикалися у своїх вищах із хабарами особисто або чули про це від своїх товаришів). Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) дозволяє підготовленим абітурієнтам вступити без хабара, але, ставши студентами, вони змушені платити за заліки та іспити.

Хабарі обумовлені недостатнім розвитком освітніх послуг, відсутністю адекватної системи винагороди викладачів, невирішеністю питання щодо співвідношення платної та безоплатної освіти.

Хабарництво наносить економічну втрату в двох напрямках:

1) неефективний розподіл фінансових ресурсів – відбувається через хабарі на етапі прийому у ВНЗ на безкоштовній основі. Навчальні заклади не можуть акумулювати гроші, які сім'ї витрачають на хабарі, – вони осідають у вузького прошарку певного кола осіб (адміністрації вишів, багатих викладачів). Основна ж маса продовжує отримувати низьку зарплату, що не сприяє поліпшенню якості вищої освіти;

2) втрата цінності вищої освіти як сигналу на ринку праці – обумовлено тим, що за хабарі купуються не знання, а лише гарні оцінки і, як наслідок, лише «скориночки» документа про освіту.

Найбільш значні витрати на хабарі несуть сім'ї, чії діти вчаться на безкоштовній основі. Помітно нижче ця величина у витратах на навчання в тих, чії діти вчаться на умовах контракту.

Україна не відстає від провідних країн Європи за рівнем інвестицій в освіту і навчання. За часів незалежності частка витрат держбюджету на освіту в Україні в середньому становила 5,8% ВВП, а у 2010 р. вона склала 8,4% (майже 80 млрд грн), що вище за середньосвітові показники. Більшою є також частка видатків на освіту в загальному обсязі бюджетних видатків [9].

Тобто, за умови збереження існуючих тенденцій і стабільному зростанні ВВП це повинно привести до зростання абсолютних сум видатків і видатків з розрахунку на одну особу. Але розподіл бюджетних коштів, витрачених на освіту, не є раціональним, бо здійснюється на користь вищої освіти (30,9%), тоді як фінансування професійної технічної освіти є недостатнім (6,8%). Недофінансування професійно-технічної освіти є важливою причиною дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили за професійно-кваліфікаційними характеристиками. Навіть за умови суттєвого спаду промислового виробництва за часів незалежності, сьогодні в Україні гостро відчувається брак робітників технічних спеціальностей, що обумовлено значним скороченням професійно-технічних навчальних закладів [8].

Крім того, недостатня ефективність державних видатків на освіту зумовлена існуванням певних вад в організаційно-управлінській структурі галузі. Так, понад 90% державних інвестицій в освіту спрямовується на поточні видатки, сплату комунальних послуг, харчування та ін. Така структура видатків не забезпечує достатньої можливості для перерозподілу ресурсів на користь тих, хто безпосередньо визначає якість освітніх послуг (підвищення кваліфікації освітян, розширення та оновлення ресурсної бази навчальних закладів, впровадження новітніх технологій) і сприяє вдосконаленню освітньої інфраструктури (наприклад, завдяки підвищенню транспортної доступності навчальних закладів для дітей з віддалених районів). Але, незважаючи на абсолютне зростання державних витрат на освіту (впродовж 2005 – 2010 рр. вони зросли втричі – з 9,9 млрд грн до 28,8 млрд грн), їх частка у фінансуванні вищої освіти, порівняно з початковою і професійною, скорочується, що негативно впливає на ступінь доступності безкоштовної освіти – скорочується загальна кількість навчальних закладів усіх рівнів акредитації та кількість бюджетних місць у них (державне замовлення на підготовку спеціалістів у ВНЗ скоротилося з 351 тис. до 182 тис. [10]). Внаслідок цього все більша кількість громадян вимушена користатися платною формою навчання. Це, з одного боку, веде до зростання ТВ, пов'язаних з отриманням освіти у майбутніх робітників, але, з іншого, – сприяє значному зниженню ТВ, пов'язаних з хабарництвом при вступі до навчальних закладів і є шляхом подолання неефективного

розподілу фінансових ресурсів, пов'язаних з освітою, що підвищує якість освітніх послуг внаслідок спрямування коштів за навчання на поліпшення науково-технічної бази навчальних закладів.

Крім впровадження платної освіти, шляхом подолання хабарництва є *вдосконалення системи відбору абітурієнтів при вступі на навчання на безоплатній основі*. Для цього потрібно здійснити такі заходи: 1) широке впровадження при відборі студентів у ВНЗ принципу меритократії – створення початкових умов для обдарованих і працездатних дітей (як критерій при відборі абітурієнтів на безкоштовну освіту треба враховувати призові місця, отримані ними на шкільних олімпіадах та інші свідоцтва їх інтелектуальних здібностей); 2) вдосконалення механізму прийому студентів за результатами ЗНО (забезпечити вільний та своєчасний доступ абітурієнтів до даних щодо кількості прийнятих оригіналів сертифікатів та їх рейтинг у балах);

3) здійснення цільового прийому (прийом студентів на навчання певним спеціальностям, в яких є потреба на ринку праці, може здійснюватися на основі договірних зобов'язань за рахунок фінансових субсидій держави, а після закінчення ВНЗ вони повинні будуть або відпрацювати за своєю спеціальністю певну кількість років, або повернути державі отриману субсидію). Ефективність таких заходів можлива за умови наявності механізму реального покарання за відмову від відпрацювання обумовленого терміну або неповернення субсидій.

Істотний вплив на розвиток ринку освітніх послуг можуть надати *освітні кредити*. Потрібно надання кожному громадянину гарантованого законодавством і відповідним державним фінансуванням права на отримання протягом життя декількох освітніх кредитів на пільгових умовах (тривалий термін і невеликий відсоток): на здобування вищої освіти і декілька кредитів на перепідготовку і підвищення кваліфікації. Кожен подальший кредит повинен надаватися на більш важких умовах, ніж попередній (на здобування вищої освіти – триваліший і з мінімальною відсотковою ставкою, ніж інші). Економічна ефективність освітніх кредитів порівняно з безоплатною освітою полягає в тому, що, з одного боку, людина буде більш виважено ставитися до обрання професії та якості отриманих знань, оскільки платить вона сама, а з іншого боку, – пільгові умови дають можливість доступу до елітної освіти тим, хто не в змозі вступити до ВНЗ на безоплатній основі.

Значну роль на ринку праці відіграє *транспортна інфраструктура*. Масовий відтік населення працездатного віку з малих міст, і особливо, із сільської місцевості, багато в чому обумовлений транспортною відірваністю цих районів від потенційних робочих місць та інфраструктури. Тому наступним напрямом по зниженню ТВ на ринку праці є розвиток транспортної системи, основна умова якого – створення державою здорового конкурентного середовища і фінансова підтримка малорентабельних транспортних напрямків.

Проблема розвитку транспорту в Україні споріднена з проблемою *розвитку ринку житла*, для вирішення якої потрібен такий комплекс заходів:

- ✦ податкове і грошово-кредитне стимулювання будівництва нового житла;
- ✦ розвиток іпотеки шляхом істотного зниження відсотка по кредиту і зміни іпотечного законодавства відносно жорсткості вимог до позичальника.

На заваді розвитку іпотечного кредитування стає проблема поширення непрозорості трудових відносин. Неформальні домовленості та неформальні виплати заробітної плати обмежують можливості працівника в іпотечному кредиті, оскільки, згідно з чинним законодавством, для його отримання потрібні довідки про формальний дохід, а можливий розмір кредиту обумовлюється у відсотковому вимірі розміром такого доходу. Саме тому вирішення проблеми іпотечного кредитування не можна здійснити без вирішення проблеми виходу частини ринку праці з тіні, про що говорилося вище.

Важливою передумовою для зростання життєвого рівня населення та формування нових робочих місць є **розвиток малого підприємництва**. Така форма організації бізнесу формує більш функціональних і мобільних робітників, які можуть вільно переміщатися як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку праці. Особливе значення цей напрямок має для підтримки зайнятості сільського населення, що обумовлено об'єктивними економічними та соціальними чинниками, серед яких: зростання чисельності працездатного населення, слабкий розвиток агропромислового комплексу, недостатня кількість створюваних нових робочих місць, специфіка умов сільської праці та інші. Для заохочення створення та функціонування малих підприємств потрібні відповідні податкові та грошово-кредитні стимули, що сприятимуть загальному зниженню ТВ на ринку праці.

Ще одним заходом, який би сприяв зниженню ТВ на вітчизняному ринку праці, є **сприяння розвитку са-**

мозайності та родинному бізнесу. Характерною особливістю цих видів зайнятості є те, що вони не генерують ТВ, які або зовсім відсутні (як-то відсутність ТВ специфікації прав власності при самозайнятості, оскільки працедавець і працівник – одна і та ж особа), або наближаються до нуля (у родинному бізнесі переважають спонтанні домовленості як інститути вищого порядку, які ефективно мінімізують ТВ).

Основною умовою розвитку самозайнятості та родинного бізнесу є прийнятна ціна їх легалізації. Ускладнює легалізацію самозайнятості необхідність реєстрації й отримання різного роду дозволів, а також сплата податків.

Для сприяння легалізації самозайнятості та родинного бізнесу держава повинна забезпечити таку її вартість, за якою нелегальне положення стає економічно недоцільним. Для цього потрібно спростити процедуру реєстрації й ліцензування та мінімізувати оподаткування.

До завдань щодо мінімізації ТВ ринку праці можна також віднести **зміну суспільної та індивідуальної свідомості** відносно сучасного робітника, що можливо досягти за умови орієнтування на універсалізацію працівників, на їх багатопрофільну професійну підготовку, що підвищить їх функціональну мобільність; формування підвищеної суспільної оцінки здатності працівника до зміни видів праці відповідно до структурних змін в економіці і кон'юнктури на ринку праці; заохочення працівників на підвищення власної конкурентоспроможності, своєї професійної майстерності, рівня кваліфікації.

Формування нових суспільних пріоритетів неможливе без **інформаційної політики держави і участі засобів масової інформації**.

Крім макроекономічних заходів зі зниження ТВ потрібні заходи, що здійснюються на мікрорівні, тобто на рівні взаємодії суб'єктів ринку праці (робітників, роботодавців і посередників – державних і недержавних служб зайнятості), які в систематизованому вигляді представлені в *табл. 2*.

Таблиця 2

Заходи по зниженню ТВ на мікрорівні

Напрямки зниження	Заходи по зниженню ТВ
1	2
Підвищення ефективності роботи суб'єктів ринку праці, що виконують посередницькі функції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування експрес-центрів пошуку вакансій, де здійснюється послуга з отриманням інформації про вакансії, без взяття на облік як безробітного). 2. Проведення так званих «гарантованих співбесід», на які запрошуються організації та підприємства однієї галузевої спрямованості та безробітні громадяни, які мають відповідні професійне спрямування та кваліфікацію. Гарантовані співбесіди, на відміну від ярмарок вакансій, є найбільш мобільною формою підбору персоналу і займають менш тривалий підготовчий етап. 3. Психологічне тестування і співбесіда з психологом – дозволяє виявити певні вади працівника, що заважають у пошуку роботи. 4. Створення в організаціях, що передбачають вивільнення працівників у процесі реструктуризації галузей економіки, пунктів для консультування перед звільненням і сприяння в працевлаштуванні працівників. 5. Розширення спектру методів, спрямованих на ефективність пошуку: <ul style="list-style-type: none"> – поглиблення спеціалізації пошуку – підбір персоналу для підприємств певної галузі та працевлаштування громадян на робочі місця певної галузевої приналежності, або певного рівня внутрішньофірмової ієрархії (директори, секретаріат, головні інженери (менеджери) і т. п.); – тимчасове працевлаштування; – оренда персоналу – тимчасове використання робочої сили, уже зайнятої в іншого працедавця, за узгодженням з останнім;

1	2
	– використання інформаційних технологій (Інтернета) – відкриття та використання власного електронного представництва (сайту), який завдяки доступності через локальну електронну мережу або мережу Інтернет і можливості працювати цілодобово дозволяє скорочувати час і простір пошуку
Підвищення ефективності роботи з пошуку та виміру якісних характеристик робочої сили на рівні підприємства	<p><i>На рівні підприємства (у роботодавця):</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Залучення до кадрової роботи висококваліфікованих фахівців відповідного профілю. 2. Навчання фахівців відділу кадрів сучасним технологіям пошуку і відбору претендентів на вакансії. 3. Створення спеціалізованих підрозділів по відборі персоналу, свого роду кадрового агентства всередині структури фірми (доречно для великих фірм). 4. Тісна співпраця директора з розвитку та начальника відділу кадрів з питань пошуку внутрішніх ресурсів робочої сили. 5. Зміна стереотипів пошуку керівників вищої ланки (надання переваги не особовим якостям претендента, а його професійним здібностям відповідно до цілей і завдань фірми. 6. Реальне, а не формальне використання колективних договорів, що дозволить у рамках договірної політики між представниками профспілок і роботодавцями приймати альтернативні рішення щодо проблем невиплати заробітної плати, подальшого падіння її реального рівня, неоплачуваних відпусток, реорганізації підприємства тощо. 7. Розвиток внутрішньофірмового ринку праці, яке передбачає побудову системи внутрішньофірмових переміщень та формування на великих підприємствах центрів внутрішнього навчання та відбору (наприклад, організація Корпоративного університету (КУ) – освітнього центру всередині компанії)
Скорочення спектру розповсюдження опортунізму	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стандартизація виробничих процесів і забезпечення їх прозорості (введення звітних показників кожної робочої процедури або інших фактів доцільності дій робітника). 2. Вдосконалення контрактів шляхом введення таких умов, за яких опортунізм стає не вигідним; урахування у складі індивідуальних обов'язків робітників пункту про відповідальність за розкриття комерційної таємниці. 3. Обрання відповідної форми координації та способу примусу до виконання контракту (оскільки ризик опортунізму зазвичай зростає зі зростанням ступеня специфічності активів, то потрібний диференційований підхід до форм координації та примусу, а саме: за умови низької специфічності інвестицій у фахівця достатньо <i>звичайного ринкового контракту</i>; за умови інвестиції середньої специфічності доцільно обрати форму <i>кооперації</i>, в якій контроль здійснювався би нейтральною стороною (інспекцією з праці); для інвестицій з високою специфічністю слід застосовувати елементи <i>ієрархічної координації</i> з більш суворим контролем (так, у разі надання працівникові кредиту на навчання, він повинен відповідати по зобов'язаннях не лише перед працедавцем, але й перед банком, де підприємство взяло для працівника кредит або засоби на його навчання). 4. Посилення мотивації персоналу до сумлінної роботи без проявів опортунізму шляхом встановлення тісної залежності між особистими результатами роботи, спрямованими на досягнення чітко означених цілей компанії, і винагородою за отриманий результат, використання ринкових стимулів (отримання зиску від операцій з трансфертними цінами, від організації центрів прибутку) і мотиваційних систем участі в успіху фірми. 5. Посилення контролю за діями персоналу за допомогою використання інформаційних технологій (моніторинг спілкування співробітників, яке здійснюється через електронну пошту, систему сайтів, за допомогою електронних засобів зв'язку – телефонів, факсів; спостереження за переміщенням у приміщеннях організації тощо). 6. Розробка документу, який би чітко регламентував всі питання щодо захисту корпоративної інформації на підприємстві (для мінімізації ризику розголошення комерційної таємниці та використання конфіденційної інформації у власних цілях). 7. Впровадження заходів макроекономічного регулювання у вигляді прийняття більш жорстких законодавчих норм трудового права за порушення трудового законодавства (по суті, за опортуністичну поведінку по відношенню до робітників), найбільш поширеними з яких є: <ul style="list-style-type: none"> – відсутність письмових трудових договорів, положень про оплату праці та преміювання; – недотримання встановленого порядку оплати наднормової роботи, роботи в нічний час і святкові дні; – порушення норм КЗпП про робочий час і час відпочинку працівників; – оформлення трудових відносин цивільно-правовими договорами
Підвищення ефективності пошуку роботи у працівника	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення культури пошуку роботи (уникнення помилок при здійсненні процедур пошуку, найпоширенішими серед яких є: <ul style="list-style-type: none"> – непродумана стратегія пошуку роботи: хаотичне розсилання резюме, використання тільки одного джерела (наприклад, Інтернету); нечітке формулювання цілей; завищені зарплатні й кар'єрні амбіції; невдала самопрезентація на співбесіді; обман у резюме або нечесність на співбесіді; погані манери; неправильне самопозиціонування

ВИСНОВКИ

Таким чином, у рамках даної статті:

- ✦ обґрунтовано необхідність інституціонального напрямку дослідження шляхів мінімізації ТВ ринку праці, завищений рівень яких гальмує економічний розвиток у трансформаційних економіках;
- ✦ здійснено класифікацію методів регулювання ТВ суб'єктів ринку праці та визначено регулюючі механізми;
- ✦ відповідно до інституціональних проблем і трансформаційних особливостей вітчизняного ринку праці запропоновано певні макроекономічні заходи зі зниження ТВ його суб'єктів;
- ✦ визначено заходи зі зниження ТВ на мікрорівні (на рівні взаємодії суб'єктів ринку праці), які систематизовані та узагальнені за напрямками їх здійснення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Пищуліна О. М. Системні вади ринку праці України та пріоритети його реформування [Текст] : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, О. О. Кочемировська ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2010. – 70 с.
2. Глушач А. В. Інституціональні диспропорції та трансакційні витрати ринку праці – діалектика взаємодії / А. В. Глушач // Міжнародна економічна політика. – Спец. вип. у 2 ч. – Ч. 1. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 81 – 88.
3. Архієреєв С. І. Інституційна складова ринку праці як фактор зниження трансакційних витрат в трансформаційній економіці / С. І. Архієреєв, А. В. Глушач // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ», – 2012. – № 5. – С. 121 – 135.
4. Ходжаян А. Інституційне забезпечення конкурентоспроможності економіки України / Аліна Ходжаян // Економіст. – 2010. – № 2. – С. 26 – 29.
5. Eggertsson T. The economics of institutions in transactions economies. Word Bank discussion papers; 241 // Institutional changes and the public sector in transitional economies/ Edited by Salvatore Schiavo-Campo. – Pp.19 – 42.
6. Сутність єдиної інформаційно-аналітичної системи «Служба зайнятості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev.convdocs.org/docs/92/index-22376.html?page=22>
7. Ukrainian Scientists Worldwide [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usw.com.ua/forum/topics/v-ukrayini-povnu-vischu-osvitu>
8. Закатнов Д. Професійна орієнтація молоді на робітничі професії: проблеми і перспективи / Д. Закатнов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 15 – 21.
9. Комарова І. В. Фінансування освіти в країні з бюджетів різних рівнів / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14). – С. 125 – 129.
10. Витрати на освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>

Науковий керівник: Архієреєв С. І. – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

REFERENCES

- Arkhiiereiev, S. I., and Hlushach, A. V. "Instyutsiina skladova rynku pratsi iak faktor znyzhennia transaktsiinykh vytrat v transformatsiunii ekonomitsi" [The institutional component of the labor market as a factor in reducing transaction costs in transformation economy]. *Visnyk NTU «KhPI». Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytstva*, no. 5 (2012): 121-135.
- Eggertsson, T. "The economics of institutions in transactions economies. Word Bank discussion papers; 241". In *Institutional changes and the public sector in transitional economies*, 19-42.
- Hlushach, A. V. "Instyutsionalni dysproportsii ta transaktsiini vytraty rynku pratsi – dialektyka vzaiemodii" [Institutional distortions and transaction costs of the labor market – the dialectic interaction]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 1 (2012): 81-88.
- Khodzhaian, A. "Instyutsiine zabezpechennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy" [Institutional support for Ukraine's economic competitiveness]. *Ekonomist*, no. 2 (2010): 26-29.
- Komarova, I. V. "Finansuvannia osvity v kraini z biudzhetyv riznykh rivniv" [Financing of education in the country from the budgets of different levels]. *Visnyk BUMiB*, no. 2(14) (2011): 125-129.
- Pyshchulina, O. M., Koval, O. P., and Kochemyrovska, O. O. *Systemni vady rynku pratsi Ukrainy ta priorytety ioho reformuvannia* [System defects Ukraine's labor market and its reform priorities]. Kyiv: NISD, 2010.
- "Sutnist iedynoi informatsiino-analitychnoi systemy "Sluzhba zainiatosti"" [The essence of a single information-analytical system "employment service"]. <http://kiev.convdocs.org/docs/92/index-22376.html?page=22>
- Ukrainian Scientists Worldwide. <http://www.usw.com.ua/forum/topics/v-ukrayini-povnu-vischu-osvitu>
- "Vytraty na osvitu" [Expenditure on education]. <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>
- Zakatnov, D. "Profesiina orientatsiia molodi na robitnychi profesii: problemy i perspektyvy" [Career guidance for young workers profession: Problems and Prospects]. *Profesiino-tekhnichna osvita*, no. 1 (2011): 15-21.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

ТЮЛЕНЄВА Ю. В.

УДК 334.7:346.2

Тюленева Ю. В. Нормативно-правова база регулювання процесів злиття та поглинання підприємств України

Мета даної статті полягає у вивченні нормативно-правової бази регулювання процесів поглинання та злиття вітчизняних підприємств, оскільки питання злиття та поглинання є суперечними аспектами розвитку ринкового середовища. Аналізуючи наукові напрацювання вітчизняних і закордонних учених та порівнюючи їх із правовою базою регулювання операцій злиття та поглинання, було виявлено відсутність терміну поглинання, його заміну на термін приєднання та частково суперечливе трактування поняття злиття. У статті досліджено правові аспекти регулювання діяльності акціонерних товариств у процесі злиття та приєднання. Виявлено, що найбільш повно розписана ця процедура саме для корпоративного капіталу, тобто акціонерних товариств. Причому інший різновид корпоративних відносин – корпорація – у процесі злиття брати участі не може, оскільки вона є об'єднанням підприємств. Встановлено, що «об'єднання підприємств» і «злиття» не є тотожними поняттями. Для акціонерних товариств визначено поетапне проходження операцій злиття та приєднання, виявлено відсутність типових документів для успішного їх проходження, зокрема передавального акту. Встановлено, що злиття та приєднання в різних законах трактуються або як різновиди реорганізації, або як концентрація суб'єкта господарювання. Усе вищезазначене створює ризикове середовище для здійснення операцій злиття та поглинання, тому перспективою подальшого дослідження є виявлення інших ризикових моментів у операціях злиття та поглинання.

Ключові слова: реорганізація, злиття, поглинання, приєднання, суб'єкти господарювання, акціонерні товариства, правове регулювання.

Табл.: 1. **Бібл.:** 19.

Тюленева Юлія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: Jul.v.tul@gmail.com

УДК 334.7:346.2

Тюленева Ю. В. Нормативно-правовое регулирование процессов слияния и поглощения предприятий Украины

Цель данной статьи заключается в изучении нормативно-правовой базы регулирования процессов поглощения и слияния отечественных предприятий, поскольку вопросы слияния и поглощения являются противоречивыми аспектами развития рыночной среды. Анализируя научные работы отечественных и зарубежных ученых и сравнивая их с правовой базой регулирования сделок слияния и поглощения, было выявлено отсутствие понятия поглощения, его замена на понятие присоединения и частично противоречивое трактование понятия слияния. В статье исследованы правовые аспекты регулирования деятельности акционерных обществ в процессе слияния и присоединения. Обнаружено, что наиболее полно расписана эта процедура именно для корпоративного капитала, т. е. акционерных обществ. Причем другая разновидность корпоративных отношений – корпорация – в процессе слияния принимать участия не может, поскольку она является объединением предприятий. Установлено, что «объединение предприятий» и «слияние» не являются тождественными понятиями. Для акционерных обществ определено поэтапное прохождение операций слияния и присоединения, выявлено отсутствие типовых документов для успешного их прохождения, в частности, передаточного акта. Установлено, что слияние и присоединение в различных законах трактуются или как разновидности реорганизации, или как концентрация предприятия. Все вышеперечисленное создает рисковую среду для осуществления сделок слияний и поглощений, поэтому перспективой дальнейшего исследования является выявление других рискованных моментов в операциях слияния и поглощения.

Ключевые слова: реорганизация, слияние, поглощение, присоединение, предприятия, акционерные общества, правовое регулирование.

Табл.: 1. **Библ.:** 19.

Тюленева Юлия Валерьевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: Jul.v.tul@gmail.com

UDC 334.7:346.2

Tiulenieva I. V. Legal Regulation of Processes of Merger and Acquisition of Enterprises of Ukraine

The goal of the article lies in the study of regulatory and legal basis of regulation of the processes of acquisition and merger of domestic enterprises, since the issues of merger and acquisition are contradictory aspects of market environment development. Analysing scientific developments of domestic and foreign scientists and comparing them with the legal basis of regulation of merger and acquisition transactions, the article revealed absence of the acquisition notion and its replacement with the joining notion and partially contradictory interpretation of the merger notion. The article studies legal aspects of regulation of joint stock companies activity in the process of merger and joining. It detects that this procedure is the most detailed just for corporate capital, i.e. joint stock companies. Moreover, another type of corporate relationship – corporation – cannot participate in the process of merger, since it is a union of enterprises. It is established that “union of enterprises” and “merger” are not equal notions. The article identifies stage-by-stage passing through operations of merger and joining for joint stock companies, reveals absence of standard documents for their successful passing, in particular, a transfer act. The article establishes that merger and joining is interpreted in different laws either as a type of re-organisation or as concentration of an enterprise. All the above creates a risky environment for carrying out merger and acquisition transactions, that is why, the prospect of further study is detection of other risks in merger and acquisition operations.

Key words: re-organisation, merger, acquisition, joining, enterprises, joint stock companies, legal regulation.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 19.

Tiulenieva Iuliia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: Jul.v.tul@gmail.com

Злиття та поглинання в умовах сучасного розвитку економіки набувають все більших змін. Процеси злиття та поглинання часто вважаються тотожними поняттями. Проте *злиття* – це процес поєднання двох або більше господарюючих одиниць, у результаті якого утворюється нова, об'єднана одиниця. *Поглинання* – це також поєднання двох або більше підприємств, але в результаті якого одне з них стає власником решти підприємств, і всі підприємства залишаються юридично самостійними господарюючими одиницями [1, 2].

З приводу явища поглинання та злиття існує декілька наукових підходів до їх економічного змісту. Деякі вчені-економісти вважають ці процеси необхідними ринковими явищами, які підтримують ефективність розвитку економіки, є її стимулами. Інші, навпаки, вважають, що ринкова економіка ліквідується через втрату конкуренції, оскільки ці процеси ведуть до монополізації економіки і призупиняють або зовсім не сприяють розвитку.

Інша проблема, яка пов'язана з поглинанням і злиттям, – це проблема *рейдерства*. З розвитком економіки ці економічні явища стають тотожними з рейдерством, бо їх обирають як інструмент захоплення влади на підприємствах.

Питання поглинання та злиття підприємств розглядаються у фундаментальних роботах, представлених О. Кузьмичим, Р. Шуляром, І. Томашевською, Ю. Брігхемом, С. Майерсом та ін. Аналіз особливостей трансформації підприємств, методика проведення реорганізації та реструктуризації промислових підприємств, зокрема поглинання та злиття, зосереджено в дослідженнях і публікаціях таких провідних вітчизняних і зарубіжних учених і практиків, як: В. М. Заболотний, Є. М. Андрущак, А. М. Штангрет, О. І. Копилюк, А. П. Белих, М. А. Федотова тощо. Питанням стосовно процесів злиття і поглинання як різновидів реструктуризації та реорганізації підприємств присвячені роботи таких закордонних і вітчизняних учених, як Д. Депамфіліс, Ф. Рид, М. Бредлі, М. Марсальєз, І. Мекнінг, В. Андрійчук, О. Мозговий, А. Румянцев, Є. Савельєв тощо.

Як зазначалось вище, питанням дослідження сутності, особливостей різновидів поглинання та злиття присвячено багато праць. Але потребує дослідження регулювання цих процесів, роль держави в їх реалізації, захисті економіки від негативних ефектів злиття та поглинання. Також потребує дослідження особливості законодавчого регулювання цих процесів у національній економіці. Таким чином, *метою* даної статті є вивчення нормативно-правової бази регулювання процесів поглинання та злиття вітчизняних підприємств.

Діяльність будь-якого підприємства або організації в першу чергу регулюється Цивільним і Господарським кодексами України [3, 4]. Так само процес злиття та поглинання регулюються цими законодавчими документами. Необхідно відзначити, що визначення поняття «злиття» у [3] відсутнє, а термін «поглинання» взагалі не використовується, у той час як згадуються інші форми реорганізації юридичної особи: приєднання, поділ і перетворення. У даному документі визначається лише, що рішення стосовно злиття та приєднання приймається учасниками юридичної особи або органом юридичної

особи, уповноваженого на це установчими документами, а у деяких випадках, за рішенням суду або відповідними органами державної влади. Також, одночасно відзначається, що для деяких випадків, крім рішення власників юридичної особи щодо злиття та приєднання, буде необхідна згода відповідних органів державної влади [3], особливо це стосується підприємств провідних галузей економіки з метою захисту конкуренції. Цивільним кодексом визначається порядок припинення діяльності юридичної особи шляхом зазначених реорганізаційних заходів. Так, відповідно до цього документу, у першу чергу задовольняють зобов'язання юридичної особи перед кредиторами, а після закінчення строку погашення всіх заборгованостей складається передавальний акт, де зазначається положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняє свою діяльність, стосовно всіх її кредиторів і боржників. Цей акт затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення її діяльності, і потім передається відповідним органам, які здійснюють державну реєстрацію ліквідації та створення юридичних осіб.

Що стосується Господарського кодексу України [4], то відповідно до його положень злиття та приєднання є також різновидами реорганізації підприємства, за рахунок яких створюється нова юридична особа та ліквідується старі підприємства, з яких, власне, і утворюється нове. У разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до нього переходять усі майнові права та обов'язки цих суб'єктів [4]. Аналогічно до Цивільного кодексу України злиття та приєднання згадуються стосовно припинення діяльності суб'єктами господарювання, а дефініція поглинання знову відсутня.

Якщо розглядати злиття з економічної точки зору, то під ним розуміється поєднання (об'єднання) декількох суб'єктів господарювання, що узгоджується із законодавством України. У Господарському кодексі [4] визначаються аспекти роботи об'єднання підприємств, тобто вже результату злиття підприємств, поєднання їх майнових цінностей. Відмічаються різновиди таких об'єднань, виділяють господарські об'єднання, державні та комунальні господарські об'єднання, для яких встановлюються особливості їх створення. Так, господарські об'єднання утворюються за ініціативи підприємств на добровільних засадах і діють далі на основі установчих документів (договору, статуту), державні ж господарські об'єднання утворюються за ініціативи рішення Кабінету Міністрів України. Це рішення та статут є документами, на основі яких працює таке об'єднання [5].

За Господарським кодексом [4] також визначаються організаційно-правові форми об'єднання, серед яких асоціації, корпорації, консорціуми, концерни. Але необхідно відмітити, що всі ці об'єднання створюються на основі підприємств, які не втрачають статус юридичної особи після такого об'єднання, що є протилежним за суттю до

злиття. Тобто така форма господарського об'єднання, як корпорація, яка є у світовій практиці і найчастіше є результатом злиття чи поглинання, не може мати місце у вітчизняних процесах злиття та приєднання.

У цілому обидва ці законодавчо-нормативних документи описують процес злиття і приєднання однаково, доповнюючи один одного, що ж стосується процесу поглинання, то в цих двох нормативно-правових актах його не згадується. Можна вважати, що приєднання – це тотожний термін до поглинання, оскільки описує зрештою той самий процес. Різниця полягає лише в змістовному забарвленні сутності цих трактувань, оскільки поглинання найчастіше асоціюється з недружнім приєднанням підприємств [6, 7].

Наступним законодавчим документом, який регулює відносини та процедури проведення злиття, є закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [8]. Оскільки, відповідно до попередніх викладок, у процесі злиття відбувається ліквідація суб'єктів господарювання та створення нової одиниці, усі ці зміни повинні відобразитися у відповідних документах і реєстраційних базах.

Державна реєстрація утвореного в результаті злиття чи приєднання підприємства здійснюється аналогічно процедурі створення нового підприємства: термін, перелік документів та місце подання нічим не відрізняється [8]. Однак перед створенням нової юридичної особи в процесі злиття чи приєднання юридичної особи, які входять до цих об'єднань, ліквідується з відповідним внесенням до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Звичайно в законі визначається необхідний перелік документів, які необхідно подати для припинення діяльності підприємств зі зазначенням правонаступника в результаті їх ліквідації. Так само в законі, як і в [3, 4], зазначається, що підприємство може бути ліквідовано лише після погашення своїх боргових зобов'язань перед кредиторами.

Особливий акцент в законі робиться на ліквідації акціонерних товариств у процесі злиття підприємств з відзначенням особливостей у документах, що подаються. Злиття вважається завершеним з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття.

Тобто у даному законі визначаються особливості проведення процедур злиття і приєднання, без визначення їх трактувань. Але так само як і попередні закони, у ньому не визначається процедура поглинання.

У законі України «Про господарські товариства» [9] трактування понять злиття та приєднання не надається, згадуються дані поняття лише відносно способу реорганізації товариства у процесі припинення їх діяльності. Що ж стосується поглинання, то даний термін не згадується і в даному документі.

Наступний закон, який регулює відносини злиття, – «Про акціонерні товариства» [10]. Найчастіше злиття та поглинання асоціюють з корпоративними правами [11], з діяльністю акціонерних товариств, відповідно в даному законі більш повно відображені особливості злиття.

Як зазначалось у попередніх законах [3 – 5], злиття може регулюватися державними органами влади. Відповідно до даного закону визначається, що створення акціонерного товариства шляхом злиття підприємницьких товариств, державних і комунальних підприємств регулюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а за участю державних та (чи) комунальних підприємств ще і Фондом державного майна України. Це обумовлено тим, що статутний капітал акціонерного товариства формується за рахунок розміщення акцій. А тому в законі визначаються і особливості формування вартості акцій, які розміщуються в результаті злиття чи приєднання.

Рішення щодо злиття всередині товариства відносяться до компетенції загальних зборів і наглядової ради, так само як і визначення ціни акцій. Крім рішення зборів, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку можливо буде необхідно отримання згоди відповідних державних органів на припинення акціонерного товариства шляхом злиття або приєднання.

Необхідно відзначити, що одночасно злиття, приєднання та інші способи реорганізації товариство здійснювати не може. Також необхідно відзначити, що акціонерне товариство може брати участь у злитті лише з іншим акціонерним товариством.

Також у законі регулюється питання викупу акцій самим товариством, якщо акціонер голосував проти рішення про злиття чи приєднання товариства. Акції товариства, що припиняється внаслідок злиття, приєднання, конвертуються в акції товариства- правонаступника та розміщуються серед його акціонерів. Та при цьому не підлягають конвертації акції товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі, перетворенні, власниками яких є акціонери, які звернулися до акціонерного товариства з вимогою про обов'язковий викуп належних їм акцій та які мають таке право. Ці акції будуть анульовані.

Знову ж таки регулювання відносин товариства з акціонерами у процесі конвертації акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

У процесі злиття та приєднання відбувається з'єднання майнових цінностей, тому в законі регулюються відносини акціонерів з приводу володіння їх цінними паперами, інших крім акцій. Закон [10] захищає інтереси всіх учасників злиття: обсяг прав за емісійними цінними паперами повинен бути не менший, ніж той, що надавався ними до злиття, приєднання; при конвертації акцій під час злиття або приєднання акціонерного товариства акціонери товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, можуть також отримувати грошові виплати, що не повинні перевищувати розміру визначеного статутом товариства.

Відповідно до закону, аналогічно [3, 4], усі реорганізаційні зміни будуть вважатися завершеними, коли будуть внесені до Єдиного державного реєстру записи про припинення діяльності підприємств, які були об'єктами злиття чи приєднання, і створено новий суб'єкт підприємницької діяльності (для злиття) чи внесено зміни до установчих документів (при приєднанні).

Для того, що уникнути невизначеності та організаційних перешкод, у законодавстві прописується пункт складання договору злиття (приєднання). Компетенції зі складання договору покладено на наглядову раду товариства. Саме в даному документі регламентуються особливості злиття підприємств, умови конвертації акцій і грошових виплат, відносини співвласників, права, що надають інші цінні папери, крім акцій. Також обов'язково визначаються посадові особи товариства, порядок голосування на спільних зборах.

У компетенцію наглядової ради покладаються і обов'язок роз'яснення її акціонерам умов договору, складання економічного обґрунтування та доцільності злиття чи приєднання, визначаються методи оцінки вартості майна.

Як і в попередніх законах [3, 4], у даному законі [10] також згадується передавальний акт, та крім нього – ще висновок незалежного експерта щодо умов злиття, приєднання, річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки. Усі ці документи повинні бути затвердженні на загальних зборах усіх товариств, які беруть участь у злитті. Для того, щоб все було прозоро, істотні умови договору повинні бути ідентичні на всіх зборах.

У законі «Про акціонерні товариства» [10] прописано процедуру захисту прав кредиторів як учасників процесу злиття та приєднання: строки виконання вимог, особливості вирішення спірних питань правонаступником.

Усі вищеперераховані аспекти в законі прописані як поетапні кроки виконання злиття (табл. 1). Так само прописуються послідовні кроки процедури приєднання. Якщо порівнювати її з процедурою злиття, то виконуються аналогічні кроки: так само приймається рішення про припинення товариства, складається договір при припиненні. Але на відміну від складання нового статуту, за даної процедури вносяться зміни до статуту існуючого товариства. Але у даної процедури є включення. У разі, коли підприємство вже є власником 90 відсотків простих акцій товариства, що приєднується, і таке приєднання не спричиняє необхідності внесення змін до статуту, то всі зміни затверджуються наглядовою радою товариства, і тоді не вимагаються пояснення до умов договору приєднання та висновок незалежного експерта.

Отже, враховуючи опис цих двох процедур відповідно до [10]: вони є схожими, за деяким виключеннями, які були зазначені вище, а також мають деяку від-

Таблиця 1

Алгоритм процедури злиття акціонерного товариства

Дія	Виконавець
Прийняття рішення про припинення товариства	Загальні збори акціонерного товариства
Створення комісії з припинення товариства та обрання складу комісії	Загальні збори акціонерного товариства
Задоволення вимог кредиторів	Правління товариством
Реалізації права вимоги обов'язкового викупу належних акцій	Акціонери товариством
Складання передавального акта	Комісія з припинення акціонерного товариства
Прийняття рішення про затвердження проекту договору про злиття акціонерних товариств, про затвердження пояснень до умов договору про злиття, про схвалення передавального акту, підготовленого комісією з припинення товариства, а також про затвердження умов конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції товариства, створюваного в результаті злиття	Наглядова рада товариства
Отримання висновку незалежного експерта щодо умов злиття акціонерних товариств	Наглядова рада товариства
Подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку	Уповноважені особи акціонерного товариства
Реєстрація випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
Укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії акцій	Правління товариством
Обмін акцій товариства, створюваного в результаті злиття, на акції товариств, що припиняються	Правління товариством
Затвердження результатів розміщення (обміну) акцій	Уповноважений орган акціонерного товариства
Державна реєстрація статуту акціонерного товариства, створюваного в результаті злиття, в органах державної реєстрації	Уповноважений орган акціонерного товариства
Подання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення (обміну) акцій; його реєстрація та скасування реєстрації випуску акцій товариств, що припинилися	Уповноважений орган акціонерного товариства
Реєстрація припинення акціонерних товариств	ЄДРПОУ
Отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій товариства, створюваного в результаті злиття	Уповноважений орган акціонерного товариства

мінність документи, які складаються у процесі злиття та приєднання. Так, баланс, який складається у процесі злиття, формується баланс нової юридичної особи, а при приєднанні змін підлягає баланс підприємства, до якого приєднано юридичну особу.

Що стосується передавального акта, то в усіх попередніх законах він згадується, але форма його складання відсутня. Тобто підприємства складають його на власний розсуд у довільній формі, що може ускладнювати процедуру злиття та приєднання.

Оскільки діяльність акціонерних товариств пов'язана з рухом цінних паперів, очевидно, що питання злиття та приєднання також повинні віддзеркалюватися у Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» [12]. Але всупереч даному твердженню єдине згадування про злиття стосується діяльності професійних учасників фондового ринку з приводу заборон передачі своєї ліцензії іншим учасникам ринку, крім випадків злиття таких учасників з юридичною особою.

Інший закон, в якому згадуються поняття злиття та приєднання, пов'язаний з попередженням не допущення негативних наслідків цих процесів, тобто це закон України «Про захист економічної конкуренції» [13]. За даним законом злиття та приєднання пов'язані з категорією концентрації суб'єкта господарювання. Одночасно з процесами злиття та приєднання за даним законом виділяються схожі процедури привласнення майна інших суб'єктів. Відповідно до даного закону процедура злиття повинна узгоджуватися в деяких випадках з Антимонопольним комітетом.

До інших документів, які регулюють відносини злиття та приєднання, можна віднести закони України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [14], «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [15], наказ міністерства економіки України «Про затвердження Методичних вказівок щодо проведення реструктуризації державних підприємств» [16], наказ Фонду державного майна «Положення про порядок реструктуризації підприємств» [17]. Але дані документи частково регулюють відносини злиття та приєднання через опис і визначення процедур проведення реструктуризації, узагальненого поняття для цих двох процедур.

Іншим важливим аспектом у процесі регламентування процесів злиття та приєднання є їх регулювання і на рівні самого підприємства, у його документообороті. Усі правила введення та фіксації операцій суб'єктів господарювання відображені в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (П(С)БО). Відповідно до змін, запроваджених наказом Міністерства фінансів від 31.05.08 р. № 756 [18], злиття підприємств у бухгалтерському обліку нормативно не регламентовано. З П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» термін «злиття підприємств» вилучено, і також відповідно до пункту 3 цей стандарт не застосовується до операцій з об'єднання підприємств шляхом злиття. Тобто регулювання відносин злиття для підприємств на рівні їх документообороту ніякими законодавчими нормативами не регламентується.

Ще один важливий аспект у регулюванні операцій злиття – це *регулювання податкових відносин*. Єдиним законодавчим актом, який регулює питання правонаступництва податкової заборгованості або податкового боргу внаслідок реорганізації, є Податковий кодекс України [19]. За даним законом надається визначення поняття реорганізації платника податків, злиття платників податків. За даним законом злиттям платників податків вважається передача майна платника податків до статутних фондів інших платників податків, унаслідок чого відбувається ліквідація платника податків, який зливається з іншими [19]. За суттю дане визначення тотожне визначенням, наданими [3, 4, 10], так само відбувається поєднання майна та ліквідація суб'єктів господарювання, які це майно об'єднують. Визначення приєднання даний закон не дає, так само як і трактування поняття поглинання. За даним законом визначаються особливості обліку, для акціонерних товариств – особливості обміну акцій та зазначається, що операції злиття та приєднання не є об'єктами оподаткування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведене дослідження свідчить про часткове регламентування поняття «злиття», тотожне поняттю «приєднання», і про повну відсутність у термінологічній базі законодавства поняття «поглинання». У деяких законодавчих документах надаються різні термінологічні поняття злиття та приєднання – такі, як концентрація суб'єкта господарювання та реорганізація. Також не повне регулювання відносин злиття та приєднання державними органами влади доповнюється і відсутністю нормативної бази для введення документообороту на підприємствах у процесі цих процедур, їх фіксації, обліку, що може призводити до порушень з боку сторін, які вирішили реорганізувати. Це віддзеркалюється і у відсутності розроблених типових документів, які необхідні для проведення цих процедур.

Іншим аспектом є велика кількість органів влади, перед якими повинні звітувати суб'єкти господарювання, що вирішили почати операції злиття та поглинання. Це пояснюється протидією негативним наслідкам процесів злиття та поглинання, але саме ці органи влади і повинні були розробити типові документи, які їм і подаються для полегшення дій суб'єктів господарювання.

Усе перераховане створює середовище для протиправних дій деяких суб'єктів господарювання, що не сприяє розвитку нормальних ринкових відносин. Тобто, створює ризикове середовище для здійснення операцій злиття та поглинання. Перспективами подальшого дослідження є виявлення інших ризикових моментів у операціях злиття та поглинання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Депамфилис Д.** Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации предприятия / Дональд Депамфилис / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 960 с.
2. **Рид Ф.** Искусство слияний и поглощения / Стэнли Фостер Рид, Александра Рид Лажу / Пер. с англ. – 3-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 957 с.

3. Цивільний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40 – 44, ст. 356 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

4. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

5. **Юркевич Ю. М.** Правове регулювання злиття юридичних осіб / Ю. М. Юркевич // Науковий вісник ; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Вип. 2. – 2008. – С. 1 – 9.

6. **Тарасова О. В.** Проблеми та перспективи ринку злиття та поглинання в Україні / О. В. Тарасова // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [збірник наукових праць] / Під. ред. Є. В. Кузьміна. – 2010. – Вип. – С. 223 – 230.

7. **Гордєєва Т. А.** Злиття та поглинання як інструменти антикризового управління / Т. А. Гордєєва // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1 – С. 20 – 23.

8. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 31-32, ст.263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

9. Про господарські товариства. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 49, ст. 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>

10. Про акціонерні товариства. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, № 50-51, ст. 384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

11. **Россоха В. В.** Світові тенденції корпоративного злиття та поглинання / В. В. Россоха, О. П. Осетрова // Агроінком : науковий журнал [Електронний ресурс]. – 2010. – Вип. 4-6. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_4-6/ROSSOKHA.pdf

12. Про цінні папери та фондовий ринок. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 31, ст. 268 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

13. Про захист економічної конкуренції. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 12, ст. 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

14. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 31, ст. 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

15. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 47, ст. 251 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>

16. Про затвердження Методичних вказівок щодо проведення реструктуризації державних підприємств. Наказ міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0187-98>

17. Положення про порядок реструктуризації підприємств. Наказ Фонду державного майна України [Електрон-

ний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0414-02>

18. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19. Наказ міністерства фінансів України від 31.05.08 р. №756 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>

19. Податковий кодекс України. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

REFERENCES

Depamfilis, D. *Sliianii, pogloshcheniia i drugie sposoby restrukturizatsii predpriatiia* [Mergers, acquisitions and other ways to restructure the company]. Moscow: Olimp-Biznes, 2007.

Hordeieva, T. A. "Zlyttia ta pohlynannia iak instrumenty antykrizovoho upravlinnia" [Mergers and acquisitions as instruments of crisis management]. *Visnyk KhNU*, vol. 1, no. 1 (2010): 20-23.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

[Legal Act of Ukraine] (1992). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0414-02>

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99>.

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

"Pro zatverdzhennia Metodychnykh vказivok shchodo provedennia restrukturizatsii derzhavnykh pidpriemstv" [On the approved guidelines on restructuring of public enterprises]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0187-98>

Rossokha, V. V., and Osetrova, O. P. "Svitovi tendentsii korporativnoho zlyttia ta pohlynannia" [Global trend of corporate mergers and acquisitions]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_4-6/ROSSOKHA.pdf

Rid, S. F., and Lazhu, A. R. *Iskusstvo sliiani i pogloshcheniia* [Art of mergers and acquisitions]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2007.

Tarasova, O. V. "Problemy ta perspektyvy rynku zlyttia ta pohlynannia v Ukraini" [Problems and prospects of mergers and acquisitions in Ukraine]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku* (2010): 223-230.

Yurkevych, Yu. M. "Pravove rehuliuвання zlyttia iurydychnykh osib" [Rights merging entities]. *Naukovyi visnyk LDUVS*, no. 2 (2008): 1-9.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

БАБИНА О. Є., КАРПЕНКО О. О.

УДК 658: 338.2

Бабина О. Є., Карпенко О. О. Узагальнення властивостей економічного потенціалу в контексті системного підходу

Потенціал є фундаментальною характеристикою будь-якої системи, базисом процесу розвитку. У статті розглянуто сутність поняття «потенціал» у різних науках. Досліджено потенціал підприємства як економічну категорію з точок зору ресурсної концепції (як сукупність ресурсів і зв'язків між ними), функціональної концепції (як сукупність функцій, які забезпечують реалізацію здібностей і можливостей), ресурсно-цілової концепції. Систематизовано багатоаспектність визначень потенціалу. Визначено, що існуючі суперечності щодо різних підходів до визначення потенціалу зникають, якщо розрізнити поняття «потенціалу» як статичної величини (ресурси, можливості, що існують в даний момент часу) і динамічної величини (процес і результат розвитку). У статті проаналізовано еволюцію трактування поняття «потенціал» і доведено, що тільки з позицій системного підходу сьогодні можна досліджувати питання оцінки потенціалу, управління його розвитком, визначення достатності його величини. Досліджено наукові підходи до формування потенціалу як системи. Зазначено, що важливою характеристикою процесів розвитку систем є час. Авторами запропоновано класифікувати системні властивості потенціалу залежно від прояву їх у часі. Усі властивості потенціалу підприємства за цією ознакою згруповано у три групи: статичні, динамічні та синтетичні.

Ключові слова: потенціал, економічна система, системні властивості потенціалу.

Рис.: 4. **Бібл.:** 17.

Бабина Олена Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: ek_m_2013@ukr.net

Карпенко Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: karp_o_2012@ukr.net

УДК 658: 338.2

Бабина Е. Е., Карпенко О. А. Обобщение свойств экономического потенциала в контексте системного подхода

Потенциал является фундаментальной характеристикой любой системы, базисом процесса развития. В статье рассмотрена сущность понятия «потенциал» в различных науках. Исследован потенциал предприятия как экономическая категория с точки зрения ресурсной концепции (как совокупность ресурсов и связей между ними), функциональной концепции (как совокупность функций, которые обеспечивают реализацию способностей и возможностей), ресурсно-целевой концепции. Систематизирована многоаспектность определений потенциала. Определено, что существующие разногласия относительно различных подходов к определению потенциала исчезают, если различать понятия «потенциала» как статической величины (ресурсы, возможности, существующие в данный момент времени) и динамической величины (процесс и результат развития). В статье проанализирована эволюция трактовки понятия «потенциал» и доказано, что только с позиций системного подхода сегодня можно исследовать вопросы оценки потенциала, управления его развитием, определение достаточности его величины. Исследованы научные подходы к формированию потенциала как системы. Отмечено, что важной характеристикой процессов развития систем является время. Авторами предложено классифицировать системные свойства потенциала в зависимости от проявления их во времени. Все свойства потенциала предприятия по этому признаку сгруппированы в три группы: статические, динамические и синтетические.

Ключевые слова: потенциал, экономическая система, системные свойства потенциала.

Рис.: 4. **Библ.:** 17.

Бабина Елена Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики и менеджмента, Киевская государственная академия водного транспорта имени гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: ek_m_2013@ukr.net

Карпенко Оксана Александровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и менеджмента, Киевская государственная академия водного транспорта имени гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: karp_o_2012@ukr.net

UDC 658: 338.2

Babyna O. Ye., Karpenko O. O. Generalisation of Properties of Economic Potential in the Context of the System Approach

Potential is a fundamental characteristic of any system and basis of the process of development. The article considers essence of the "potential" notion in different sciences. It studies enterprise potential as an economic category from the point of view of the resource concept (as an aggregate of resources and links between them), functional concept (as an aggregate of functions, which ensure realisation of abilities and possibilities) and resource and purpose concept. The article systemises multi-aspect nature of definitions of the potential. It identifies that the existing discrepancies between different approaches to definition of the potential vanish if we differentiate the "potential" notion as a static value (resources and possibilities that exist at this moment) and dynamic value (process and result of development). The article analyses evolution of interpretation of the "potential" notion and proves that one can study today issues of assessment of the potential, management of its development and identification of sufficiency of its value only from the positions of the system approach. It studies scientific approaches to formation of the potential as a system. It underlines that time is an important characteristic of the process of development of systems. The authors offer to classify system properties of the potential depending on their manifestation in time. All properties of the enterprise potential are grouped by this feature in three groups: static, dynamic and synthetic.

Key words: potential, economic system, system properties of the potential.

Pic.: 4. **Bibl.:** 17.

Babyna Olena Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Management, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyy (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: ek_m_2013@ukr.net

Karpenko Oksana O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economy and Management, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyy (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: karp_o_2012@ukr.net

Національна парадигма сталого розвитку України передбачає необхідність визначення сучасних домінант, стратегічних засад і перспективних напрямів сталого розвитку України в глобальному середовищі на основі аналізу й оцінки новітніх наукових концепцій господарювання, з одного боку – відповідно до світових домінант сталого розвитку на майбутнє, з іншого – відповідно до наявного стратегічного потенціалу держави, включаючи основні природні ресурси (земельний, водний, лісовий тощо), соціальну складову, умови гарантування природно-техногенної та екологічної безпеки, визначення національної еколого-економічної політики з програмною основою перспективного розвитку держави [1]. Тобто на макрорівні визначено, що потенціал є базисом процесу розвитку. Це твердження є справедливим і для мезо- та мікрорівня економічних систем, що і актуалізує дослідження різних аспектів визначення та управління потенціалом.

Впродовж останніх років поняття «потенціал» є предметом ґрунтовних досліджень багатьох науковців. Дослідженню питань визначення сутності цього поняття, питанням формування та ефективного використання потенціалу економічних систем присвятили наукові праці багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: О. В. Ареф'єва [13], І. А. Ачкасов [5], Б. Є. Бачевський [7], К. Г. Вобль [8], Ю. Ф. Врода [11], І. В. Гречина [3], О. О. Ільчук [12], І. М. Карапейчик [16], В. О. Козловський [6], О. І. Маслак [9], К. М. Нужний [10], І. А. Пастушкова [7], І. В. Причепка [6], Т. А. Пушкар [5], С. М. Судомир [14], В. Г. Федорова [5], Є. А. Яцура [7]. Однак аналіз їх праць свідчить про відсутність єдності думок щодо визначення сутності потенціалу як економічної категорії, щодо концептуальних підходів до його оцінки. Крім того, недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані із систематизацією різновидів потенціалу економічних систем, визначенням системних властивостей потенціалу.

Відаючи належне працям науковців, які присвятили свої роботи проблематиці розвитку економічних систем і формуванню їх потенціалу, слід, однак, зазначити, що з метою розробки адекватних методів управління потребують подальших досліджень питання узагальнення системних властивостей потенціалу економічних систем, у тому числі потенціалу підприємства.

Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо визначення сутності поняття «потенціал» з позицій системного підходу, а також угруповання системних властивостей потенціалу за характером їх прояву в часі та з точки зору впливу на процеси розвитку економічних систем.

Загальноновизнано, що поняття «потенціал» є фундаментальною характеристикою будь-якої системи. Походження термін «потенціал» пов'язують з латинськими словами *«potentia»* (означає «приховані можливості») та *«potential»* (сила) [2].

Індоевропейський корінь *«pot»*, що означає «могти», має розгалужену систему похідних у латинській мові (*posse* – могли; *potens* – могутній; *possidere* – володіти; *potentatus* – влада). В англійській мові до цього продуктивного кореня належить низка слів, які означають: *possible* (можливий), *possibility* (можливість), *potency* (потенція, міць), *potent* (потужний, сильний), *potential* (потенціал, потен-

ційний), *potentiate* (оможлиблювати, надавати чинність), *possess* (володіти), *possession* (володіння, майно, власність), *power* (влада, чинність, міць, потужність, могутність, енергія), *powerful* (сильний, потужний, могутній) [3].

Поняття «потенціал» використовується у багатьох науках. У фізиці «потенціал» – це енергетична характеристика будь-якої визначеної точки силового поля. Потенціал існує лише для полів такої конфігурації, де робота з пересування об'єкта не залежить від шляху, яким воно відбувається, а залежить лише від координат початкової та кінцевої точки [4]. У психології «потенціал» – можливості особистості, які вона може реалізувати за певних умов [4].

В економіці категорія «потенціал» є однією з базових, фундаментальних і багатоаспектних категорій, що характерні для систем різних рівнів.

На рівні підприємства потенціал як економічну категорію можна розглядати з різних точок зору, ґрунтуючись на ресурсній концепції (як сукупність ресурсів і зв'язків між ними), функціональній концепції (як сукупність функцій, які забезпечують реалізацію здібностей і можливостей), ресурсно-цільовій концепції (як сукупність ресурсів та здібностей щодо досягнення певних результатів, цілей) та інших концепціях [5].

Як зазначають науковці, існуючі визначення даної категорії досить різноманітні та широкі, мають місце значні розходження у формулюваннях: від надзвичайно вузьких, таких як річний випуск продукції та потужність підприємства, до таких загальних, як соціально-економічна система [6].

Багатоаспектність визначень потенціалу систематизовано на *рис. 1*.

На думку авторів даної статті, усі суперечності щодо таких різних підходів до визначення потенціалу зникають, якщо розрізнити поняття «потенціалу» як статичної величини (ресурси, можливості, що існують в даний момент часу) і динамічної величини (процес і результат розвитку).

Уявлення науковців-економістів про потенціал підприємства змінювалась з часом. Вперше термін «потенціал виробничих сил» був застосований українським радянським економістом К. Г. Воблем у 1924 р., який розумів під ним потенційну можливість країни виробляти матеріальні блага для задоволення потреб населення [8].

О. І. Маслак та О. О. Безручко [9] виділили історичні етапи в еволюції трактування поняття «економічний потенціал», які наведено на *рис. 2*.

Як бачимо, сучасна наукова думка щодо визначення сутності поняття «потенціал» базується на системному підході. Так, К. М. Нужний [10] зазначає, що економічний потенціал підприємства являє собою складну, динамічну, ієрархічну й стохастичну систему взаємопов'язаних елементів.

І тільки з позицій системного підходу сьогодні можна досліджувати питання оцінки потенціалу, управління його розвитком, визначення достатності його величини.

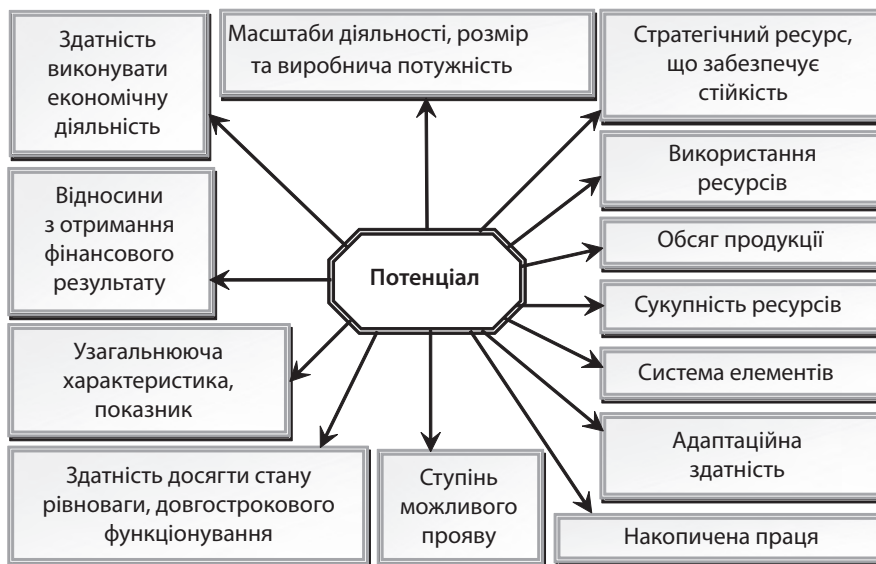

Рис. 1. Групування наукових поглядів на визначення категорії «потенціал» (складено авторами за [7])

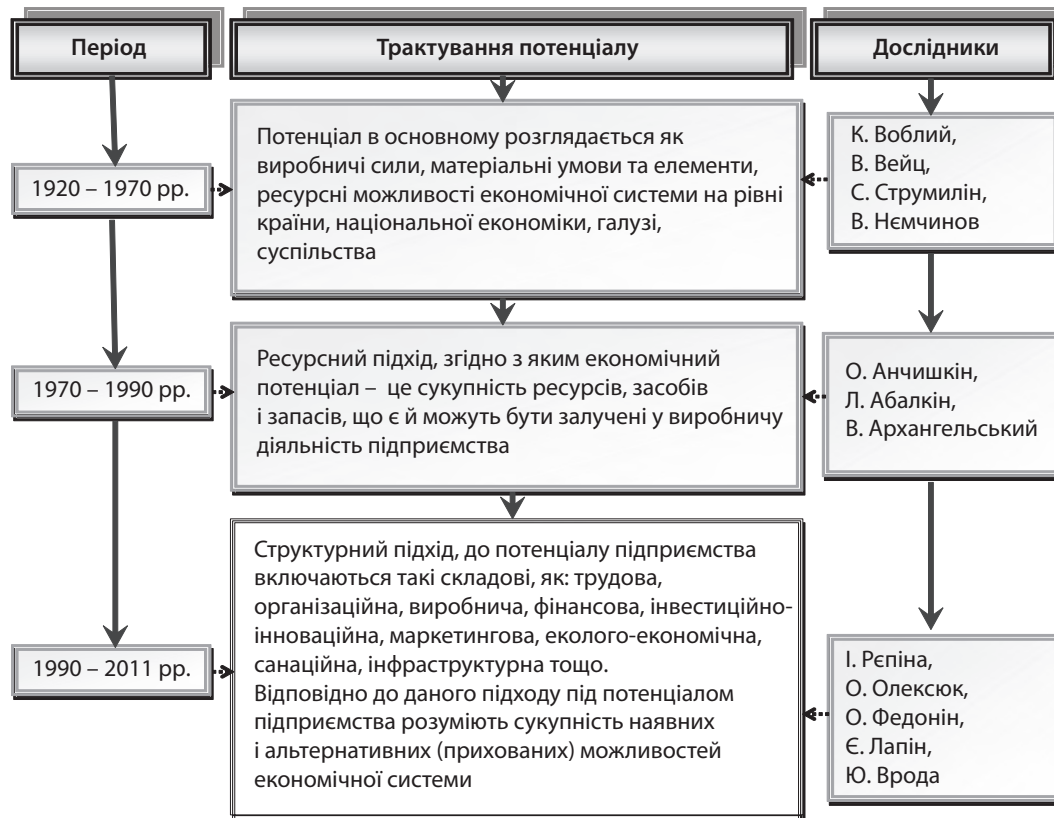

Рис. 2. Еволюція трактування поняття потенціал (сформовано за [9])

Поняття «система» (від грец. *systema* – ціле, що складається з частин) означає безліч елементів, що вступають у взаємодію, залежать один від одного та становлять певну цілісність, єдність [5].

Досліджуючи економічний потенціал підприємства з позиції системного аналізу, вітчизняні науковці виділяють такі найсуттєвіші його характеристики:

- ✦ складність, динамічність та ієрархічність (Ю. Ф. Врода [11], О. О. Ільчук [12]);
- ✦ синергійність (О. О. Ільчук [12], О. В. Ареф'єва [13]);

- ✦ тісні взаємозв'язки між складовими економічного потенціалу (Ю. Ф. Врода [11], О. О. Ільчук [12]).

Системне уявлення науковців про потенціал не є гомогенним, погляди вчених розрізняються в частині цільової спрямованості потенціалу як системи. На рис. 3 наведено наукові підходи, у межах яких потенціал визначається як система.

Дослідження потенціалу з позицій системного підходу викликає необхідність групування та класифікації його системних властивостей, оскільки науковці виділяють значний їх перелік.

Рис. 3. Наукові підходи до формування потенціалу як системи (складено авторами за [14])

Важливою характеристикою процесів розвитку систем є час: по-перше, будь-який розвиток здійснюється в реальному часі, по-друге, тільки часовий фактор виявляє спрямованість розвитку [15].

З урахуванням часового прояву характеризує потенціал І. М. Карапейчик. На його думку, економічний потенціал доцільно розглядати як миттєву характеристику здатності підприємства, станом на момент оцінки, генерувати чистий дохід за будь-яких умов зовнішнього середовища. У цьому визначенні спостерігається повна аналогія між поняттями економічного потенціалу підприємства та потенціальною енергією матеріального тіла [16].

Саме тому авторами запропоновано класифікувати системні властивості потенціалу залежно від прояву їх в часі. Усі властивості потенціалу підприємства за цією ознакою згруповано у три групи: статичні, динамічні та синтетичні [17]. Угрупування системних властивостей потенціалу наведено на *рис. 4*.

До *статичних властивостей* віднесено ті, що визначають особливості конкретного стану потенціалу в будь-який фіксований момент часу.

До *динамічних властивостей* потенціалу віднесено ті властивості, що проявляються лише в процесі його функціонування. Це ті зміни у стані потенціалу та оточуючого середовища, які відбуваються між двома моментами спостереження статичних властивостей. Визначити динамічні властивості можна тільки, спостерігаючи за системою в часі (в динаміці).

До *синтетичних властивостей* віднесено інтегральні властивості, які хоча й визначаються статичними та динамічними властивостями, однак сутністю їх є взаємодія потенціалу з оточуючим зовнішнім середовищем, і вони проявляються саме у взаємодії систем з навколишнім середовищем. Синтетичні властивості визначають цілісність системи у найзагальнішому розумінні.

З точки зору управління потенціалом економічних систем найважливіше значення має прояв тих його властивостей, які забезпечують розвиток, тобто в першу чергу динамічних і синтетичних властивостей. Системне врахування зазначених властивостей у процесі управління потенціалом сприятиме забезпеченню необхідних темпів та визначених напрямків розвитку.

ВИСНОВКИ

Сьогодні у науковій економічній літературі одночасно співіснують принципово різні тлумачення потенціалу економічних систем, які іноді є досить суперечливими стосовно одне одного. Наслідком цього є відсутність науково обґрунтованої класифікації властивостей потенціалу з точки зору системного підходу. Економічний потенціал підприємства є складною, динамічною системою взаємопов'язаних елементів. Тому запропонована авторами логічна класифікація системних властивостей потенціалу залежно від прояву їх в часі дозволить у межах концепції потенціалу, як здатності підприємства до здійснення певної діяльності, визначити найважливіші властивості з точки зору забезпечення розвитку підприємства, і, як наслідок, підвищити ефективність процесу управління потенціалом. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна парадигма сталого розвитку України / За заг. ред. академіка НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
2. Бабина О. Є. Потенціал як системна економічна категорія / О. Є. Бабина // Вісник економіки транспорту і промисловості. Збірник науково-практичних статей Української

Рис. 4. Угрупування системних властивостей потенціалу (складено авторами)

державної академії залізничного транспорту. – Х. : УДАЗТ, 2011. – Вип. 36. – С. 23 – 26.

3. Гречина І. В. Потенціалогія економічних систем [Текст] / І. В. Гречина // Торгівля і ринок України : Темат. зб. наук. пр. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – Вип. 33. – С. 198 – 204.

4. Потенціал (фізика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/

5. Ачкасов І. А. Потенціал підприємства: формування та оцінювання [Конспект лекцій з курсу] / І. А. Ачкасов, Т. А. Пушкар, В. Г. Федорова; Харк.нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 89 с.

6. Козловський В. О. Теоретико-методологічні підходи до визначення потенціалу підприємства / В. О. Козловський, І. В. Причепа // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2007. – № 3. – С. 28 – 33.

7. Бачевський Б. Є. Визначення економічного потенціалу підприємства / Б. Є. Бачевський, І. А. Пастушкова, Є. А. Яцюра // Збірник наукових праць: економічні науки. – 2011. – № 7 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/21VER.pdf. – ISSN 2219-5378

8. Воблый К. Г. Производственные силы Украины. Техника, экономика, право / К. Г. Воблый // Научные записки Ин-та народного хоз-ва. – 1924. – № 4-5. – С. 126 – 149.

9. Маслак О. І. Синергетичний підхід до трактування економічного потенціалу підприємства / О. І. Маслак, О. О. Безручко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/11.../10_107495.doc.htm

10. Нужний К. М. Сутність та структурні елементи економічного потенціалу підприємства / К. М. Нужний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24240.doc.htm

11. Врода Ю. Ф. Оцінка та формування стратегічних напрямів розвитку потенціалу машинобудівного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон.

наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ю. Ф. Врода. – Х., 2009. – 14 с.

12. Ільчук О. О. Особливості утворення синергетичного ефекту управління економічним потенціалом торговельного підприємства в сучасних умовах господарювання / О. О. Ільчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.1 – С. 162 – 165.

13. Ареф'єва О. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства / О. В. Ареф'єва, Т. В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 7(85). – С. 71 – 76.

14. Судомир С. М. Методологічні засади до формування управління потенціалом як системної цілісності / С. М. Судомир // Інноваційна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../83.pdf

15. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

16. Карапейчик И. Н. Потенциалы и конкурентоспособность предприятий: признаки сходства и различия как объектов оценки / И. Н. Карапейчик // Бизнес Информ. – 2013. – № 3. – С. 249 – 254.

17. Тарасенко Ф. П. Прикладной системный анализ (наука и искусство решения проблем) [Учебник] / Ф. П. Тарасенко. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2004. – 186 с.

REFERENCES

Achkasov, I. A., Pushkar, T. A., and Fedorova, V. H. *Potential pidpriemstva: formuvannia ta otsiniuvannia* [Potential Company: development and evaluation]. Kharkiv: KhNAMH, 2010.

Aref'ieva, O. V., and Kharchuk, T. V. "Ekonomiczni zasady formuvannia potentsialu pidpriemstva" [Economic principles forming potential of the company]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7(85) (2008): 71-76.

Bachevskiy, B. Ie., Pastushkova, I. A., and Yatsura, Ye. A. "Vyznachennia ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva" [Determining the economic potential of the company]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/21VEP.pdf. - ISSN 2219-5378

Babyna, O. Ie. "Potentsial iak systemna ekonomichna katehoriia" [The potential of the system as an economic category]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 36 (2011): 23-26.

Filosofskiy entsiklopedicheskii slovar [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Moscow: Sov. Entsiklopediia, 1983.

Hrechyna, I. V. "Potentsialohiia ekonomichnykh system" [Potentsialohiia economies]. *Torhivlia i rynek Ukrainy*, no. 33 (2011): 198-204.

Ilchuk, O. O. "Osoblyvosti utvorennia synerhetychnoho efektu upravlinnia ekonomichnym potentsialom torhovelnoho pidpriemstva v suchasnykh umovakh hospodariuvannia" [The peculiarities of synergy management and economic potential of commercial enterprise in the modern business environment]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 20.1 (2010): 162-165.

Kozlovskiy, V. O., and Prychepa, I. V. "Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia potentsialu pidpriemstva" [Theoretical and methodological approaches to building enterprise]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, no. 3 (2007): 28-33.

Karapeychik, I. N. "Potentsialy i konkurentosposobnost predpriiaty: pryznaki skhodstva i razlichiiia kak obektov otsenki" [The potentials and competitiveness: signs similarities and differences as evaluation sites]. *Biznes Inform*, no. 3 (2013): 249-254.

Maslak, O. I., and Bezruchko, O. O. "Synerhetychnyi pidkhid do traktuvannia ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva"

[Synergetic approach to the interpretation of the economic potential of the company]. www.rusnauka.com/11.../10_107495.doc.htm

Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [National paradigm of sustainable development in Ukraine]. Kyiv: Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy, 2012.

Nuzhnyi, K. M. "Sutnist ta strukturni elementy ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva" [Essence and structural elements of the economic potential of the company]. http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24240.doc.htm

"Potentsial (fizyka)" [Potential (physics)]. uk.wikipedia.org/wiki/

Sudomyr, S. M. "Metodolohichni zasady do formuvannia upravlinnia potentsialom iak systemnoi tsilnosti" [Methodological bases for the formation of potential management system as a whole]. www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/.../83.pdf?

Tarassenko, F. P. *Prikladnoy sistemnyy analiz (nauka i iskusstvo reshenia problem)* [Applied Systems Analysis (science and art of solving problems)]. Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 2004.

Voblyy, K. G. "Proizvodstvennye sily Ukrainy. Tekhnika, ekonomika, pravo" [Productive Forces of Ukraine. Engineering, economics, and law]. *Nauchnye zapiski Instituta narodnogo khoziaystva*, no. 4-5 (1924): 126-149.

Vroda, Yu. F. "Otsinka ta formuvannia stratehichnykh napriamiv rozvytku potentsialu mashynobudivnoho pidpriemstva" [Assessment and formulation of strategic directions of potential building enterprise]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ek. n.: spets. 08.00.04*, 2009.

ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОПАРКОВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В УКРАИНЕ И РОССИИ

ЗОЛОТЫХ И. Б., ЖЕРНОВ Е. Е., ЖЕРНОВА Н. А.

УДК 330.341.13

Золотых И. Б., Жернов Е. Е., Жернова Н. А. Целенаправленность и проблемы развития технопарков при формировании экономики знаний в Украине и России

В статье рассматриваются проблемные аспекты развития технопарков при формировании экономики знаний в Украине и России. Обоснована актуальность для этих стран полноценной инновационной деятельности, которая не может развиваться без таких принципиально новых хозяйственно-территориальных инновационно активных образований, как технопарки. Подчеркнута роль технопарка как эффективного механизма возрождения и выхода из кризисных ситуаций, поскольку результат его деятельности – благоприятные в социально-экономическом плане регионы, тысячи новых рабочих мест. Рассмотрены внутренние и внешние цели создания первых технопарков в развитых странах и сделан вывод о том, что каждый парк создаётся для достижения целей, обусловленных местными социально-экономическими условиями и имеющимися природными условиями территории. Дана классификация технопарков по видам. Определены основные направления создания технопарков и условия их эффективного функционирования.

Ключевые слова: технопарк, целенаправленность, научные разработки, внедрение, экономика знаний.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Золотых Ирина Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории и общественных наук, Николаевский национальный аграрный университет (ул. Парижской коммуны, 9, Николаев, 54020, Украина)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

Жернов Евгений Евгеньевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики, Кузбасский государственный технический университет им. Т. Ф. Горбачева (ул. Весенняя, 28, Кемерово, 650000, Россия)

E-mail: eugjernov@mail.ru

Жернова Наталья Александровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра отраслевой экономики, Кузбасский государственный технический университет им. Т. Ф. Горбачева (ул. Весенняя, 28, Кемерово, 650000, Россия)

E-mail: eugjernov@mail.ru

УДК 330.341.13

UDC 330.341.13

Золотих І. Б., Жернов Є. Є., Жернова Н. О. Цілеспрямованість і проблеми розвитку технопарків при формуванні економіки знань в Україні та Росії

У статті розглядаються проблемні аспекти розвитку технопарків при формуванні економіки знань в Україні та Росії. Обґрунтовано актуальність для цих країн повноцінної інноваційної діяльності, яка не може розвиватися без таких принципово нових господарсько-територіальних інноваційно активних утворень, як технопарки. Підкреслено роль технопарку як ефективного механізму відродження і виходу з кризових ситуацій, оскільки результат його діяльності – соціально-економічні сприятливі регіони, тисячі нових робочих місць. Розглянуто внутрішні та зовнішні цілі створення перших технопарків у розвинених країнах і зроблено висновок про те, що кожен парк створюється для досягнення цілей, обумовлених місцевими соціально-економічними умовами і наявними природними умовами території. Дана класифікація технопарків за видами. Визначено основні напрями створення технопарків та умови їх ефективного функціонування.

Ключові слова: технопарк, цілеспрямованість, наукові розробки, впровадження, економіка знань.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Золотих Ірина Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії та суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет (вул. Паризької комуни, 9, Миколаїв, 54020, Україна)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

Жернов Євген Євгенійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки, Кузбаський державний технічний університет ім. Т. Ф. Горбачова (вул. Весняна, 28, Кемерово, 650000, Росія)

E-mail: eugjernov@mail.ru

Жернова Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра галузевої економіки, Кузбаський державний технічний університет ім. Т. Ф. Горбачова (вул. Весняна, 28, Кемерово, 650000, Росія)

E-mail: eugjernov@mail.ru

Zolotykh I. B., Zhernov Ye. Ye., Zhernova N. A. Purposefulness and Problems of Development of Technological Parks in the Process of Formation of the Knowledge Economy in Ukraine and Russia

The article considers problem aspects of development of technological parks in the process of formation of knowledge economy in Ukraine and Russia. It justifies urgency of full value innovation activity, which cannot develop without such principally new economic and territorial innovation-active formations as technological parks. The article underlines the role of a technological park as an efficient mechanism of revival and going out of crisis situations, since the result of its activity – socio-economically favourable regions and thousands of new working places. The article considers internal and external goals of creation of first technological parks in developed countries and makes a conclusion that each park is established for achievement of goals caused by local socio-economic conditions and available natural conditions of the territory. It gives classification of technological parks by types. It identifies main directions of creation of technological parks and conditions of their effective functioning.

Key words: technological park, purposefulness, scientific developments, implementation, knowledge economy.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Zolotykh Irina B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory and the Social Sciences, Mykolayiv National Agrarian University (vul. Paryzkoyi komuny, 9, Mykolayiv, 54020, Ukraine)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

Zhernov Yevgeniy Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics, (ul. Vesennyaya, 28, Kemerovo, 650000, Russia)

E-mail: eugjernov@mail.ru

Zhernova Nataliia A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Industrial Economics, (ul. Vesennyaya, 28, Kemerovo, 650000, Russia)

E-mail: eugjernov@mail.ru

В настоящее время в качестве приоритетов экономического развития в Украине и России отмечается переход к социально ориентированному типу формирования и развития экономики знаний. В современных условиях эти страны активно занимаются формированием модели экономики знаний, одним из элементов которой являются технопарки. Технопарки, которые способны объединить науку и бизнес, значительно ускорить реализацию инновационных процессов, имеют большое значение для развития экономики знаний. Именно поэтому в Украине и России развитие технопарков стало государственными приоритетами.

Сегодня большое внимание в официальных документах и научных изданиях уделяется проблемам развития экономики знаний, в частности технопарков. Данные проблемы освещались в работах Макарова В. А., Гееца В. М., Семиножко В. П., Гретченко А. А., Ивановой И. С., Кусургашевой Л. В., Логачева В. А., Осокиной Н. В., Урбан М. С. и др.

Однако пока еще недостаточно изученными остаются проблемы становления и развития инновационной инфраструктуры, в частности таких её высокоэффективных объектов, как технопарки. Изучению проблемных аспектов развития технопарков в условиях формирования экономики знаний и посвящена данная статья.

Сегодня является очевидным, что полноценная инновационная деятельность не может развиваться без принципиально новых хозяйственно-территориальных образований: бизнес-инкубаторов, региональных инновационных фондов, венчурных фирм и технопарков.

Технопарки должны стать движущей силой развития наукоемких секторов экономики во всех отраслях экономики. Практическая реализация идеи нуждается в современном переосмыслении целей создания первых технопарков за рубежом (табл. 1).

Эффективность деятельности технопарка, как и любой другой структуры, определяется прежде всего наличием целей. Единая цель способствует механизму взаимодействия между всеми заинтересованными сторонами, создающими технопарк. Каждая из них имеет свои конкретные задачи, но желаемый суммарный результат от их выполнения представляет собой общую цель создания технопарка. Наличие такой цели координирует общие действия через связь отдельных элементов научно-производственной структуры, каковой является технопарк, в единое целое под руководством координирующего органа.

Каждый научный парк создается для достижения своих целей, исходя из местных условий и ресурсов, значения и требований времени (актуальности). Главная цель, которую должен достичь парк, есть та фундаментальная причина, по которой он образуется: цели структуры могут быть определены как основная причина ее существования. Эта дефиниция вытекает из контекста конкретной ситуации, в которой возникает технопарк. Например, первый в мире американский технопарк при

* Исследование выполнено при поддержке Министерства образования и науки Российской Федерации, соглашение № 14.В37.21.1996.

Стэнфордском университете, как и последующие, среди своих целей ставили обновление традиционных отраслей промышленности, охваченных спадом и безработицей, на основе проникновения наукоемкого бизнеса в регионы базирования таких отраслей.

Кризис в экономике был причиной создания технопарков и в Европе – Великобритании, Франции, Германии, Финляндии и др. Решение английского правительства под руководством М. Тэтчер создать технопарки вблизи университетов касалось прежде всего регионов, пораженных кризисом в текстильной и угольной промышленности. Стабилизация положения в этих отраслях показала правильность выбора технопарков в качестве антикризисной меры, основанной на внедрении новейших достижений науки и техники. Создание технопарка – эффективный механизм возрождения и выхода из кризисных ситуаций, поскольку результат его деятельности – социально-экономические благоприятные регионы, сотни тысяч новых рабочих мест.

Любой научный парк может иметь несколько целей, но их значимость определяется местными условиями и зависит от уровня основного учредителя: правительства, региональных органов управления, вуза, бизнес-организации. Следует отметить, что лишь немногие научные парки мира созданы одной организацией-учредителем. Большинство из них образованы на базе общности интересов нескольких организаций (от 2 до 20). При этом, естественно, каждый учредитель имеет свои приоритеты, которые и определяют цели научного парка (рис. 1).

Такой механизм, более сложный, чем с одним учредителем, считается эффективнее, особенно с позиций доступа к разным источникам финансирования и диверсификации рисков. В случае нескольких учредителей формируется либо совместное предприятие, либо общество с ограниченной ответственностью. Вклад каждого из учредителей зависит от его ресурсов и состоит в следующем:

- ✦ *вуз:* технологии, земля, здания, оборотный капитал (последний – за рубежом);
- ✦ *местная администрация:* земля, инфраструктура, гранты;
- ✦ *банк:* капитал, в том числе венчурный, финансовая экспертиза;
- ✦ *промышленные предприятия:* земля, инфраструктура, капитал, экспертиза проектов.

В качестве определяющих целей развития современных технопарков выступает не фундаментализация научных знаний, а формирование условий реализации способности науки решать практические проблемы национального хозяйства. Поэтому на первый план выдвигаются методики и технологии, основанные на методологии. Теория более не может развиваться независимо от практики организационно-управленческой деятельности. Поэтому в технопарках, как ни в каких других научно-производственных структурах, проблема использования теоретических знаний в практической деятельности стоит особенно остро.

Создание первых технопарков по странам мира

Страна / Характеристика	США	Япония	Великобритания	Китай	Россия
Год создания	1950	1963	1971	1988	1990
Место создания	г. Сан-Франциско, при Стэнфордском университете	префектура Ибаракы (около Токио)	г. Кембридж, при Кембриджском университете	район Хайдань (около Пекина)	г. Томск
Название парка	ResearchPark (первоначально Industrial Park)	технополис «Цукуба»	научный парк «Тринити»	Пекинская экспериментальная зона развития новых технологий	Томский научно-технологический парк
Цели создания (по отношению к науке) – внутренние: фундаментальные / прикладные – внешние: финансовые / социальные	накопление критической массы знаний в области компьютеризации / образование новых форм связи науки и бизнеса	формирование модели будущего общества / развитие электротехники, робототехники, медицинской промышленности, биотехнологий, космических исследований	трансфер технологий между научной сферой и промышленностью / развитие электронно-вычислительной и авиа-космической техники	превращение в мировую high-tech лабораторию / прорыв к новым технологиям в стратегических отраслях экономики	формирование малого наукоемкого предпринимательства (ученый становится предпринимателем, «выращивание мозгов») / выживание науки в условиях кризиса
	сдача в аренду земли и помещений, принадлежащих университету, компаниям, получившим военные заказы / обновление отраслей, охваченных спадом производства	объект инвестирования со стороны японского правительства; привлечение инвестиций / всесторонняя поддержка предприятий малого и среднего бизнеса	сдача в аренду земли собственникам наукоемких фирм / инкубаторы технологического бизнеса, генераторы создания в промышленности новых рабочих мест	ускоренное привлечение иностранных инвестиций и «мозгов» / создание предприятий с качественно новым уровнем технологий для выпуска экспортно-ориентированной продукции	создание и рост малых инновационных фирм / увеличение благосостояния местного сообщества

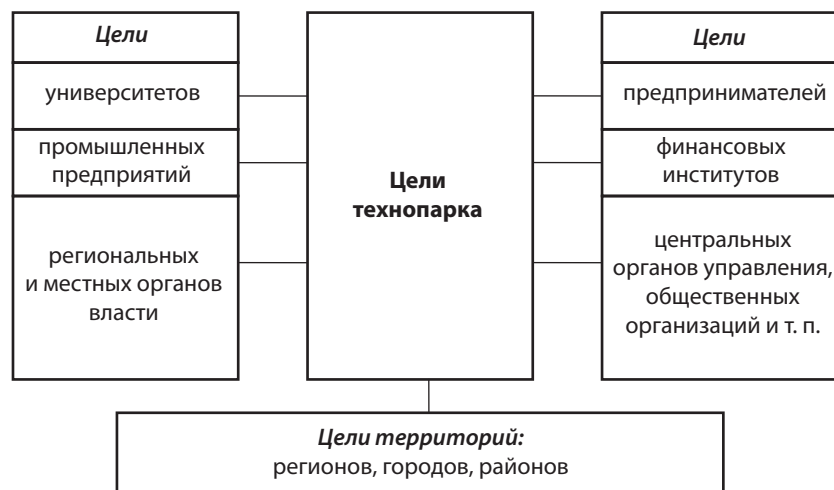

Рис. 1. Взаимосвязь целей технопарка с целями его учредителей

- Технопарки способны решать такие задачи, как:
- ✦ установление связи университета с производственной сферой;
 - ✦ содействие экономическому развитию региона;
 - ✦ получение прибыли учредителями технопарка;
 - ✦ решение социальных проблем региона;
 - ✦ увеличение рабочих мест (особенно для выпускников вузов);
 - ✦ коммерциализация лицензий и патентов.

Различное понимание структуры технопарка приводит к расширительному толкованию самого термина «технопарк». По мнению зарубежных специалистов, полная модель технопарка может включать в себя не только инкубатор бизнеса (ИБ), окруженный сервисными, консалтинговыми, лизинговыми и т. п. фирмами, но и инновационно-технологический центр (ИТЦ). Последний рассматривается как вторая после ИБ ступень поддержки развития малых инновационных предприятий, на которой они могут оставаться достаточно долго.

Нередко под технопарками понимают и все другие организационные формы инновационного развития: технологические деревни, научные «отели», технополисы, антиполисы, наукограды, академгородки, бывшие закрытые административные территориальные образования (ЗАТО), диверсифицированные научные зоны, научные и технологические центры, зоны ускоренного технического развития, полюса конкурентоспособности и др. Не углубляясь в исследование различий между всеми этими понятиями, отметим, к примеру, что технополис, понимаемый как совокупность технопарков, инкубаторов и комплекс разнообразных структур, обеспечивающих жизнь города, строго говоря, более широкое понятие, чем технопарк, используется как ему тождественное. В частности, Новосибирск – единственный из российских городов, принятый во Всемирную ассоциацию технополисов [1, с. 358]. Не следует только путать понятия «бизнес-парк» и «технопарк». Малые частные компании и в первом, и во втором понятиях «делят кров» с научно-исследовательскими центрами или (и) заводами и платят умеренную арендную плату. Но в первом случае такое соседство объясняется, прежде всего, желанием работать в современном офисе, а во втором – стремлением получать знания от сотрудников находящихся рядом НИИ. Есть и такое мнение: «Технопарк – это скорее офисные плюс производственные помещения, бизнес-парк же рассчитан под непроизводственные проекты».

Многочисленность целей технопарка приводит не только к терминологической путанице, но и к отсутствию единой классификации видов технопарков. Наиболее распространена классификация, приведенная в табл. 2. Несмотря на многообразие видов, речь идет об организационно-территориальных образованиях, где концентрируются интеллектуальные силы, и наступает экономическое обновление. Мировой опыт, в том числе и российский, показывает, что организационные формы, в которых интеллект людей может использоваться эффективно, многообразны. Всего в России, по разным оценкам, от 60 до 70 территориальных образований (в 25 – 35 регионах) с высоким уровнем научно-технического персонала. Примерно 40% из них находятся в Московской области, более 30% – в Сибирском федеральном округе, в Уральском – 14%. Таким образом, накапливается ценный опыт, характеризующийся: 1) непрерывным обменом работниками и идеями между наукой и бизнесом; 2) передачей современных технологий в производство; 3) созданием в бизнес-инкубаторе

при университете юридически самостоятельных малых наукоемких и инновационных фирм.

Вместе с тем нельзя не видеть недостатков научных парков. Прежде всего, судя по опыту даже развитых с точки зрения рыночной экономики стран, научный парк – не самое выгодное место для вложения капитала. Технопарк не является организацией, приносящей немедленный эффект (кроме социального). Отдача от вложений получается главным образом от фирм, инкубированных в парке, срок же их становления обычно составляет 3-4 года, иногда 5-6 лет. Вторым недостатком связан с конфликтами между научным парком и университетом, на базе которого он создан. Сама возможность конфликта заложена в ограниченности ресурсов (площадей, оборудования, специалистов), которые нужно делить. Третий недостаток, на наш взгляд, заключается в том, что фирмы, выросшие из бизнес-инкубатора, приучены к «тепличным» условиям и поэтому склонны к своего рода иждивенчеству. И, наконец, соседство в бизнес-инкубаторе со структурами, не имеющими никакого отношения к науке, не лучшим образом воздействует на организационную культуру наукоемких и действительно инновационных фирм.

Точно так же, как преимущества технопарка проявляются ярче в общей благоприятной обстановке (законодательной, налоговой, упрощенного бухгалтерского учета и пр.), недостатки усиливаются в неблагоприятной среде. По мнению законодателей и представителей исполнительной власти, существующая юридическая база не позволяет создать условия для увеличения экспортного потенциала России, улучшения инвестиционного климата и деловой активности, к примеру, в отрасли информационных технологий, где создаются ИТ-парки. Так, режим особых экономических зон [2] не учитывает специфику данной отрасли, основную долю которой составляет сегмент науки. Не решены ключевые проблемы возврата налога на добавленную стоимость на продукцию и услуги в сфере информационных технологий. Льгота по единому социальному налогу оказывается неприменимой к большинству компаний-разработчиков, имеющих территориально разветвленную структуру производства.

Как «потенциально технопарковые» отрасли авторы предлагают рассматривать как в России, так и в Украине, авиапром, оборонно-промышленный комплекс и космическую отрасль. По нашему мнению, в роли технопарков названные сферы могут быть очень результативными, хотя это одно и не переориентирует экономику страны с сырьевой направленности на высокие технологии. В целом же создание в любой сфере технопарков с многоцелевым характером, несомненно, будет способствовать решению проблемы инновационного развития экономики в вышеназванных странах. В частности, в Кемеровской области в 2007 г. создан «угольный» технопарк, деятельность которого регламентируется соответствующим областным законом [3]. Его основная цель – организация инновационной деятельности по созданию и внедрению новых, модернизации существующих техники и технологий для развития топливно-энергетического комплекса, горнорудной, коксохимической, металлургии

Классификация технопарков по видам

Вид технопарка	Основная сфера деятельности по стадиям цикла «наука – производство»	Связь с вузами	Продукт деятельности	Перспектива реализации продукта	Прибыльность и финансовое обеспечение
1. Исследовательский парк	Фундаментально-прикладные научные исследования. Действует от стадии завершения фундаментальных исследований до стадии технического прототипа	Тесная	Новейшие научные идеи и вытекающие из них проектные разработки, которые могут иметь или имеют прикладное значение	Нередко в долгосрочной перспективе (свыше 10 лет)	Неприбыльный. Финансирование из госбюджета
2. Научно-технологический парк	Прикладной научно-экспериментальный трансфер. Действует преимущественно от стадии прикладных НИОКР до стадии производства опытно-экспериментальной партии нового продукта (отработки новой технологии)	Тесная	Тиражирование технической документации и подготовка продукта (технологии) к освоению в производстве (выпуск первой промышленной партии)	Нередко в среднесрочной перспективе (свыше 5 лет)	Неприбыльный или прибыльный. Финансирование соответственно из бюджетов всех уровней или средств бизнеса
3. Технологический парк	Экспериментально-производственная деятельность. Действует преимущественно со стадии ОК и ЭР до организации серийного производства новой продукции (освоение новой технологии)	Менее тесная	Реализация готовой документации (ноу-хау). Производство нового продукта возможно малыми партиями. Участие в его серийном производстве	Почти гарантированный спрос на рынке	Прибыльный. Финансируется за счет средств бизнеса
4. Промышленно-технологический парк	Предоставление во временное пользование (аренду) площадей, помещений и оборудования для организации производства	Наименее тесная	Производство новой продукции по новой технологии	Гарантированный спрос на рынке	Прибыльный. Финансируется полностью за счет средств бизнеса
5. Технологические ареалы	Кластер взаимозависимых малых предприятий, работающих в общей и (или) связанных отраслях, и расположенных в одном географическом регионе	Менее тесная	Производство новой продукции по новой технологии	Общий рынок труда и услуг, схожие возможности и угрозы	Прибыльный. Финансируется полностью за счет средств бизнеса
6. Технологические инкубаторы	Специализируются на коммерциализации научных и коммерческих разработок	Тесная	Реализация венчурных проектов	Негарантированный спрос на рынке	Финансово независимы, но располагаются в существующем технопарке

ческой, химической отраслей, строительной индустрии, агропромышленного комплекса, инженерной и социальной инфраструктуры, профилактики и реабилитации здоровья населения [4]. Кузбасский технопарк правомерно рассматривается как инструмент реализации стратегии социального и экономического развития ресурсодобывающего региона [5].

Активное развитие технопарков в Украине наблюдалось с 1996 по 2004 гг. Нужно отметить, что за этот период было зарегистрировано 17 технопарков, результатом деятельности которых стало принятие 116 инновационных проектов, что обеспечило выпуск действительно новой продукции, соответствующей уровню мировых стандартов, реализовано инновационной продукции на сумму 14 337 млн грн, в том числе экспортной продукции на сумму 1 724 млн грн, отчисления денежных средств в госбюджет составило 893 млн грн, создано 3 246 новых рабочих мест [6].

Далее, с 2005 по 2008 гг., сформировалась тенденция резкого сокращения показателей эффективности национальных технопарков. Так, согласно статистическим данным, за период 2001 – 2004 гг. было принято 108 проектов, а в 2005 – 2008 гг. лишь 8. Поставки на экспорт сократились в 3,7 раза. Количество рабочих мест сократилось в 1,8 раза, перечисления денег в госбюджет сократилось в 2,2 раза по сравнению с аналогичным периодом.

Такая ситуация поясняется отменой налоговых и таможенных льгот для технопарков [7], которые составляли основу специального режима деятельности технопарков [8]. Позднее с определенными дополнениями и изменениями был возвращен специальный режим для технопарков [9], но выйти на уровень 2001 – 2004 г. уже не удалось.

В Российской Федерации формирование первых технопарков началось в 1990-е гг., в 1996 г. было зарегистрировано 58 технопарков, в 2004 г. – приблизительно 60, а в 2008 г. – 84 технопарка. Большинство таких объектов было сформировано на базе научных организаций, причем большинство из них – на базе крупных промышленных предприятий.

Параллельно с развитием технопарков началось формирование объектов инновационной инфраструктуры, функции которых пересекаются с деятельностью технопарков или дублируют их. Этими структурами стали инновационно-промышленные центры (ИПЦ) и центры трансфера технологий (ЦТТ). В результате в 2008 г. количество инновационно-промышленных центров составило 48, центров трансфера технологий – 66. Такое расширение инновационной инфраструктуры способствовало росту показателей эффективности инновационной деятельности, как на уровне Федерации, так и на уровне инновационно-активных регионов [6]. Таким образом, в РФ за 1990 – 2008 гг. было зарегистрировано 84 технопарка, результатом деятельности которых стало принятие 350 проектов и создание 12 000 рабочих мест.

Стоит отметить, что до 2007 г. существовала проблема несоответствия технопарков мировым критериям. Так, в 2000 г. была проведена аккредитация, которую прошли почти 30 технопарков, и лишь 11 из них отвечали мировым стандартам.

Оценка проводилась по следующим критериям: степень связи технопарка с университетом, привлечение студентов, число созданных и реализованных на промышленных предприятиях технологий, степень заинтересованности региона. Основной причиной низких показателей эффективности технопарков в 2000 г. было отсутствие каких-либо льгот для действующих объектов инновационной инфраструктуры.

В 2004 г. правительство Российской Федерации утвердило концепцию создания технопарков, которые могут действовать в условиях специального режима налогообложения. В 2005 г. начался процесс пересмотра и анализа существующих законодательных актов, которые регулировали процессы создания и функционирования технопарков. С учетом основных недостатков и особенностей настоящего времени были разработаны новые законопроекты. В результате уже в 2008 г. среди 84 зарегистрированных технопарков, которые функционировали в 35 регионах, почти 50 можно считать высокоэффективными, соответствующими международным стандартам.

Можно согласиться с мнением М. С. Урбан о том, что существующие механизмы стимулирования являются действенными, однако разработка единой системы льгот, субсидий и других стимулов значительно увеличила бы уровень эффективности данных объектов инновационной инфраструктуры в Российской Федерации.

Исследуя особенности функционирования российских технопарков, важно отметить, что они успешно реализуют одну из основных своих функций общегосударственного уровня, а именно – обеспечение условий для полноценного развития малого инновационного бизнеса. Благодаря этому малое предпринимательство защищено от факторов внешней среды и имеет возможность принимать участие в реализации масштабных инновационных проектов. Срок пребывания малых фирм в технопарке не ограничен и сегодня составляет в среднем 10 лет (в международной практике 2-3 года). В лучших инновационных технопарках России период становления выживает 90% малых инновационных предприятий, тогда как вне технопарка этот показатель не превышает 5%. Это объясняется высокими инновационными рисками, финансовой уязвимостью, долгим периодом окупаемости инновационной деятельности, отсутствием защиты со стороны территориальных органов власти и управления. Данные факторы практически уничтожают все шансы малых инновационных предприятий самостоятельно выйти на рынок и укрепиться на нем, тогда как технопарк создает все условия для него. Лучшего инструмента поддержки и развития малого инновационного бизнеса мировая практика пока еще не нашла.

Одновременно есть и другой взгляд на ситуацию. В связи с тем, что срок пребывания малых предприятий в составе технопарка неограниченный, это может, как уже отмечалось, угрожать уменьшению позитивной динамики развития малых предприятий, которые начинают воспринимать условия, созданные технопарком, как явление постоянное. Поэтому для повышения эффективности работы малого инновационного бизнеса

стоит внедрять временной лимит пребывания в составе технопарка или практику подписания договора о сроках работы в составе данной структуры между руководством технопарка и фирмой.

ВЫВОДЫ

Таким образом, технопарки являются основополагающим элементом модели экономики знаний. Главная задача, которая ставится перед технопарками, – обеспечить благоприятные условия для коммерциализации научных разработок посредством предоставления в пользование инициаторам инновационных проектов производственных площадей и коллективных бизнес-услуг.

При создании технопарков и в процессе их функционирования важную роль играет целеполагание. В качестве определяющих целей развития современных технопарков выступает формирование условий реализации способности науки решать практические проблемы национального хозяйства.

Цели технопарка могут быть определены как основная причина его существования. Эта дефиниция вытекает из контекста конкретной ситуации, в которой возникает технопарк. Так, кризис в угольной промышленности Великобритании был преодолен благодаря созданию технопарков, которые располагались рядом с университетами. Стабилизация положения в этих отраслях показала правильность выбора технопарков в качестве антикризисной меры, основанной на внедрении новейших достижений науки и техники.

Создание технопарка – эффективный механизм возрождения и выхода из кризисных ситуаций, поскольку результат его деятельности – социально-экономические благоприятные регионы, тысячи новых рабочих мест.

Технопарк как структура обладает не только преимуществами, но и недостатками. Достоинствами технопарков являются: 1) непрерывный обмен работниками и идеями между наукой и бизнесом; 2) эффективная передача современных технологий в производство; 3) создание в бизнес-инкубаторах при университетах юридически самостоятельных малых наукоемких и инновационных фирм.

К недостаткам технопарков относятся: 1) технопарк – не самое выгодное место для вложения капитала; 2) технопарк не является организацией, приносящей немедленный эффект (кроме социального). Отдача от вложений получается главным образом от фирм, инкубированных в парке, срок же их становления составляет иногда 5-6 лет.

По мнению авторов, хотя очевидно «потенциально технопарковыми» отраслями являются авиакосмическая промышленность, оборонно-промышленный комплекс, они не гарантируют переориентацию экономики с сырьевой направленности на высокие технологии. Для этого создаются специализированные технопарки в ресурсодобывающих регионах, например, в Кемеровской области (РФ).

Технопарки должны развиваться в условиях благоприятной внешней среды: стабильной законодательной базы, предусматривающей льготное кредитование, налогообложение на стадии формирования технопарка,

как уже было отмечено, в течение 2 – 5 лет, но не более того, с целью избежания иждивенчества.

В целом же создание в любой сфере технопарков с многоцелевым характером, несомненно, будет способствовать решению проблемы формирования экономики знаний в Украине и Российской Федерации. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Унтура Г. А. Экономика знаний в стратегическом развитии региона / Г. А. Унтура, А. В. Евсеенко // Альманах «Наука. Инновации. Образование». – 2006. – Выпуск 1. – С. 349 – 367.
2. Федеральный закон РФ от 22.07.2005 №116-ФЗ «Об особых экономических зонах в Российской Федерации».
3. Закон Кемеровской области от 02.07.2008 № 55-ОЗ «О технопарках в Кемеровской области».
4. Официальный сайт Кузбасского технопарка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.technopark42.ru>
5. Фридман Ю. А. Кузбасский технопарк и региональные аспекты инновационного развития / Ю. А. Фридман, Г. Н. Речко, Н. А. Оськина // Вестник Кузбасского государственного технического университета. – 2009. – № 1. – С. 77 – 89.
6. Урбан М. С. Порівняльний аналіз досвіду функціонування технологічних парків у Російській Федерації та Україні / М. С. Урбан // Проблеми науки. – 2011. – № 1. – С. 24 – 30.
7. Закон України «Про спеціальний режим інвестування та інноваційної діяльності технологічних парків» від 25.03.2005 р., № 2505 – IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>
8. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999, № 991-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>
9. Закон України «Про внесення змін до закону «Про спеціальний режим інвестування та інноваційної діяльності технологічних парків» від 12.07.2006 р., № № 3333-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>

REFERENCES

- Fridman, Yu. A., Rechko, G. N., and Oskina, N. A. "Kuzbasskiy tehnopark i regionalnye aspekty innovatsionnogo razvitiia" [Kuzbass Technopark and regional aspects of innovation]. *Vestnik Kuzbasskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, no. 1 (2009): 77-89.
- [Legal Act of Ukraine] (2005).
- [Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>
- [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>
- [Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14/>
- "O tehnoparkakh v Kemerovskoy oblasti" [On the industrial parks in the Kemerovo region]. *Zakon Kemerovskoy oblasti*, 2008.
- Oftsiyalnyy sayt Kuzbasskogo tekhnoparka. <http://www.technopark42.ru>
- Urban, M. S. "Porivnialnyi analiz dosvidu funktsionuvannia tekhnolohichnykh parkiv u Rosiiskiyi Federatsii ta Ukraini" [Comparative analysis of the experience of the Technology Parks in the Russian Federation and Ukraine]. *Problemy nauky*, no. 1 (2011): 24-30.
- Untura, G. A., and Evseenko, A. V. "Ekonomika znanii v strategicheskoy razvitii regiona" [Knowledge economy in the strategic development of the region]. *Nauka*, no. 1 (2006): 349-367.

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА, РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ПОСТАВОК ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В УСЛОВИЯХ ЭНЕРГОРЫНКА УКРАИНЫ

ГАМБАРОВ Л. А., ШЕВЧЕНКО С. В., ЧЕРНЫШЕВА Н. П.

УДК 338.242

Гамбаров Л. А., Шевченко С. В., Чернышева Н. П. Оптимизация производства, распределения и поставок электроэнергии в условиях энергорынка Украины

В статье рассмотрены подходы к моделированию производства, распределения и поставок электроэнергии в энергосистеме Украины в условиях энергорынка. Рассматриваются особенности электроэнергии как товара и, как следствие этих особенностей, отмечается дисбаланс между поставками и потреблением электроэнергии. Обосновывается возникновение задачи согласования объемов производства и поставок с установленным уровнем спроса, подверженным динамическим изменениям, в условиях дефицита ресурсов. Учитывается, что электроэнергия поступает потребителям через промежуточные узлы – гидроаккумулирующие станции. Авторами предлагается сведение задачи нахождения оптимального плана передачи электроэнергии из пунктов производства в пункты потребления при минимизации транспортных расходов к многомерной транспортной задаче с промежуточными узлами. В статье формулируется математическая модель этой задачи, приводятся алгоритмы её решения, а также рассматривается практический пример применения предлагаемого подхода и приводится анализ полученных результатов.

Ключевые слова: энергосистема, электроэнергия, энергорынок, моделирование, модель, распределение, передача, оптимизация.

Формул: 21. **Библ.:** 11.

Гамбаров Леонид Арамович – доктор технических наук, профессор, профессор кафедры экономической кибернетики и маркетингового менеджмента, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Шевченко Сергей Васильевич – доцент, кафедра автоматизированных систем управления, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Чернышева Надежда Петровна – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и маркетингового менеджмента, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

УДК 338.242

Гамбаров Л. А., Шевченко С. В., Чернышева Н. П. Оптимізація виробництва, розподілу та поставок електроенергії в умовах енергоринку України

У статті розглянуто підходи до моделювання виробництва, розподілу і постачання електроенергії в енергосистемі України в умовах енергоринку. Розглядаються особливості електроенергії як товару і, як наслідок цих особливостей, відзначається дисбаланс між поставками і споживанням електроенергії. Обґрунтовується виникнення задачі узгодження обсягів виробництва і поставок з установленим рівнем попиту, схильним до динамічних змін, в умовах дефіциту ресурсів. Враховується, що електроенергія надходить споживачам через проміжні вузли – гідроаккумулюючі станції. Авторами пропонується зведення задачі знаходження оптимального плану передачі електроенергії з пунктів виробництва в пункти споживання при мінімізації транспортних витрат до багатовимірної транспортної задачі з проміжними вузлами. У статті формулюється математична модель цієї задачі, наводяться алгоритми її вирішення, а також розглядається практичний приклад застосування запропонованого підходу і наводиться аналіз отриманих результатів.

Ключові слова: енергосистема, електроенергія, енергоринок, моделювання, модель, розподіл, передача, оптимізація.

Формул: 21. **Бібл.:** 11.

Гамбаров Леонід Арамович – доктор технічних наук, професор, професор кафедри економічної кибернетики і маркетингового менеджменту, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Шевченко Сергій Васильович – доцент, кафедра автоматизованих систем управління, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Чернышева Надія Петрівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кибернетики і маркетингового менеджменту, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

UDC 338.242

Gambarov L. A., Shevchenko S. V., Chernyshova N. P. Optimisation of Production, Distribution and Supply of Electric Energy under the Conditions of the Energy Market of Ukraine

The article considers approaches to modelling production, distribution and supply of electric energy in the energy system of Ukraine under conditions of the energy market. It considers specific features of electric energy as a commodity and, as a consequence of these specific features, a disbalance between supply and consumption of electric energy. It justifies appearance of the task of co-ordination of volumes of production and supply with the established level of demand, subject to dynamic changes, under conditions of deficit of resources. It takes into account that electric energy is delivered to consumers through intermediary nodes – pumped-storage plants. The authors propose to reduce the task of finding an optimal plan of transmission of electric energy from points of production to points of consumption with minimisation of transportation expenditures to a multi-dimensional transportation task with intermediary nodes. The article formulates a mathematical model of this task, provides algorithms of its solution and considers a practical example of application of the proposed approach and provides analysis of the obtained results.

Key words: energy system, electric energy, energy market, modelling, model, distribution, transmission, optimisation.

Formulae: 21. **Bibl.:** 11.

Gambarov Leonid A. – Doctor of Sciences (Engineering), Professor, Professor of the Department of Economic Cybernetics and marketing management, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Shevchenko Sergiy V. – Associate Professor, Department of Automated Control Systems, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Chernyshova Nadezhda P. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics and marketing management, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Тепловая и электрическая энергия – необходимое условие жизнедеятельности человеческого общества. Эффективное функционирование электроэнергетики является необходимым условием стабильности процессов национальной экономики, ее развития, выполнения плановых структурных преобразований, удовлетворения потребностей в электрической энергии, обеспечения уровня энергетической безопасности [3]. В условиях дефицита ресурсов, кризисных состояний экономики, перехода к рыночным механизмам регулирования деятельности достаточно важным становится оптимизация принимаемых решений в планировании и управлении распределением и поставками электроэнергии [4].

Все сделки купли-продажи электрической энергии в Украине осуществляются на оптовом рынке. Оптовый рынок электроэнергии (ОРЭ) Украины был создан в 1996 году по образцу модели пула электроэнергии Англии. Физически электроэнергия, произведенная генерирующими компаниями, попадает к потребителю через магистральные и распределительные электрические сети на основании договоров на передачу электрической энергии между соответствующими субъектами ОРЭ [7].

Наиболее важными особенностями электроэнергетики как товара, которые необходимо учитывать при организации рынка электроэнергии, являются следующие: производство, доставка (передача и распределение) и потребление электроэнергии в силу его физической природы происходят практически одновременно, и ее невозможно складировать (накапливать) в значительных объемах, электроэнергия является в высшей степени стандартизированным продуктом, поставляемым множеством производителей в общие электрические сети и мгновенно потребляемым отсюда же множеством потребителей. Поэтому с физической точки зрения невозможно определить, кто произвел электроэнергию, потребляемую тем или иным потребителем, – можно лишь контролировать объемы поставки в общую сеть от каждого производителя и объемы потребления из нее каждым потребителем [5]. Используемое диспетчерское управление в электроэнергетике используется для минимизации отклонения объемов производства электроэнергии от установленного уровня спроса [6]. Однако приведенные особенности ее использования влекут дисбаланс между поставками и потреблением [8]. Возникает задача согласования объемов производства и поставок электроэнергии с установленным уровнем спроса, подверженным динамическим изменениям в ходе рассматриваемых периодов времени [9].

Целью работы является построение математической модели для управления производством, распределением и поставками электроэнергии в условиях функционирования оптового рынка электроэнергии, формирование подходов для ее решения с учетом текущих состояний электроэнергетической системы, ресурсных ограничений и характеристик процессов функционирования и управления.

Суть обсуждаемой проблемы заключается в следующем. Все сделки купли-продажи электрической энергии в Украине осуществляются на оптовом рынке. Физически

электроэнергия, произведенная генерирующими компаниями, попадает к потребителю через магистральные и распределительные электрические сети на основании договоров на передачу электрической энергии между соответствующими субъектами ОРЭ. В энергосистеме Украины большую долю составляют мощности тепловых и атомных электростанций, которые не могут быстро снижать выработку электроэнергии при снижении энергопотребления (например, ночью) или же делают это с большими потерями. Имеющиеся в составе энергосистемы гидроаккумулирующие электростанции (ГАЭС) используются для выравнивания суточной неоднородности графика электрической нагрузки [1, 2]. Электроэнергия, произведенная электростанциями, передается посредством линий электропередач (ЛЭП) в электросеть, для поставки конечным потребителям.

Пусть имеется n пунктов производства электроэнергии и m пунктов ее потребления, а также k промежуточных пунктов аккумуляции электроэнергии. Производство и потребление сбалансированы, т. е. общие объемы производства и потребления равны между собой. Задача состоит в отыскании рационального плана передачи из пунктов производства в пункты потребления электроэнергии, при котором транспортные расходы минимальны. Полученный в результате решения план передачи электроэнергии должен отвечать следующим требованиям:

- 1) спрос каждого из пунктов потребления должен полностью удовлетворяться;
- 2) вся электроэнергия, произведенная в каждом пункте производства, должна быть полностью использована.

Таким образом, рассматривается ситуация, когда электроэнергия поступает потребителям не непосредственно, а через промежуточные узлы (гидроаккумулирующие станции). Задача составления плана транспортировок, которая позволяет минимизировать общие затраты, сводится к многомерной транспортной задаче [10]. Формализуем поставленную задачу. Введем следующие обозначения:

x_{ik}, \hat{x}_{kj} – количество единиц продукта, перевозимого в соответствии с маршрутами $i \rightarrow k$ и $k \rightarrow j$;

c_{ik}, \hat{c}_{kj} – стоимости перевозки единицы продукта по соответствующим маршрутам $i \rightarrow k$ и $k \rightarrow j$;

a_i – количество единиц продукта, произведенное в i -ом пункте;

b_j – количество единиц продукта, потребленное в j -м пункте;

d_k – суммарная пропускная способность k -го узла.

В результате получаем транспортную задачу с промежуточными узлами (ТЗПУ) следующего вида: найти

$$x = (x_{ik}), \hat{x} = (\hat{x}_{kj}), i \in I = \{1, \dots, n\}, j \in J = \{1, \dots, m\}, k \in K, \quad (1)$$

обеспечивающие

$$\min_{x, \hat{x}} \left(\sum_{i \in I} \sum_{k \in K} c_{ik} x_{ik} + \sum_{k \in K} \sum_{j \in J} \hat{c}_{kj} \hat{x}_{kj} \right) \quad (2)$$

при ограничениях

$$\sum_{k \in K} x_{ik} = a_i, \quad i \in I = \{1, \dots, n\}, \quad (3)$$

$$\sum_{i \in I} x_{ik} = \sum_{j \in J} \hat{x}_{kj}, \quad k \in K = \{1, \dots, r\}, \quad (4)$$

$$\sum_{k \in K} \hat{x}_{kj} = b_j, \quad j \in J = \{1, \dots, m\}, \quad (5)$$

$$\sum_{j \in J} \sum_{k \in K} \hat{x}_{kj} \leq d_k, \quad k \in K, \quad (6)$$

$$x_{ik} \geq 0, \quad \hat{x}_{kj} \geq 0, \quad i \in I, \quad k \in K, \quad j \in J. \quad (7)$$

Математическая модель (1) – (7) описывает транспортную задачу с промежуточными узлами (ТЗПУ). Суть ее – в нахождении оптимального плана перевозок продукта из пунктов производства i в пункты потребления j при наличии ограничений на пропускные способности промежуточных узлов k . Предполагается, что весь произведенный продукт в каждом i -м пункте производства используется, а спрос каждого j -го пункта потребления удовлетворяется.

Возрастание числа индексов у переменных до трех резко увеличивает размерность задачи и делает принципиально невозможным ее решение простыми способами, подобными методу потенциалов и его модификациями [10]. Использование методов линейного программирования при значительных n, m, r (точнее, при достаточно большом значении их произведения) также невозможно из-за возрастания размерности задачи. С математической точки зрения предполагаемый подход является разновидностью метода линеаризации в пространстве потенциалов и примыкает к проблематике негладкой оптимизации.

Особенность ТЗПУ связана с наличием ограничений (4). Если ввести переменные $h_k, k \in K$:

$$\sum_{i \in I} x_{ik} = \sum_{j \in J} \hat{x}_{kj} = h_k, \quad k \in K \quad (8)$$

и предположить, что $h_k = \bar{h}_k$ – определены, то поставленная ранее задача распадается на две независимые двух-индексные транспортные подзадачи [10].

В первой подзадаче T нужно найти:

$$x = (x_{ik}), \quad i \in I = \{1, \dots, n\}, \quad k \in K = \{1, \dots, r\} \quad (9)$$

$$\min_x \sum_{i \in I} \sum_{k \in K} c_{ik} x_{ik}$$

при ограничениях:

$$\sum_{k \in K} x_{ik} = a_i, \quad i \in I; \quad (10)$$

$$\sum_{i \in I} x_{ik} = \bar{h}_k, \quad k \in K; \quad (11)$$

$$x_{ik} \geq 0, \quad i \in I, \quad k \in K. \quad (12)$$

Во второй подзадаче необходимо определить:

$$\hat{x} = (\hat{x}_{kj}), \quad j \in J = \{1, \dots, m\}, \quad k \in K = \{1, \dots, r\} \quad (13)$$

$$\min_x \sum_{k \in K} \sum_{j \in J} \hat{c}_{kj} \hat{x}_{kj}$$

при ограничениях:

$$\sum_{j \in J} \hat{x}_{kj} = \bar{h}_k, \quad k \in K; \quad (14)$$

$$\sum_{k \in K} \hat{x}_{kj} = b_j, \quad j \in J; \quad (15)$$

$$\hat{x}_{kj} \geq 0, \quad j \in J, \quad k \in K. \quad (16)$$

Введем в рассмотрение вектор $h = \{h_k\}$. Оптимальное значение функции цели задачи T при $\bar{h} = h$ обозначим через $f(h)$. Функция $f(h)$ определена, выпукла и непрерывна на множестве H_0 , задаваемом условиями

$$\sum_{k \in K} h_k = \sum_{i \in I} a_i,$$

$$h_k \geq 0, \quad k \in K.$$

Аналогично по задаче \hat{T} находится функция $\hat{f}(h)$. Пусть $H_s(\varepsilon)$ – множество векторов $h(s+1) = \{h_k(s+1)\}$, удовлетворяющих ограничениям

$$\sum_{k \in K} h_k(s+1) = \sum_{i \in I} a_i,$$

$$h_k(s+1) \leq d_k, \quad k \in K,$$

$$h_k(s+1) \geq (1-\varepsilon)\bar{h}_k(s), \quad k \in K,$$

где $\bar{h}_k(s)$ выбраны на $(s-1)$ -м шаге, $\varepsilon \in [0, 1]$, $s = 1, \dots, [3]$.

Определение оптимальных наборов

$$x^* = \{x_{ik}^*\} \text{ и } \hat{x}^* = \{\hat{x}_{kj}^*\}$$

связем с задачей построения последовательности $\{\bar{h}_k(s)\}$. Рассмотрим функцию

$$\Phi(h) = f(h) + \hat{f}(h)$$

и поставим задачу: найти вектор $h^* \in H$ такой, что

$$\min \{ \Phi(h) \mid h \in H \} = \Phi(h^*), \quad (17)$$

где множество $H = H_s(1)$ не зависит от s . Обозначим через $g_\Phi(h)$ субградиент функции $\Phi(h)$ и решим задачу

$$\min \{ \langle g_\Phi(\bar{h}(s)), h(s+1) \rangle \mid h(s+1) \in H_s \}, \quad (18)$$

где $\langle g_\Phi(\bar{h}(s)), h(s+1) \rangle$ – скалярное произведение соответствующих векторов. Субградиент $g_\Phi(\bar{h}(s))$ выразим

через двойственные оценки задач T и \hat{T} . Тогда выражение (18) можно переписать в виде: найти

$$\min_{h(s+1) \in H_s(\varepsilon)} \sum_{k \in K} (v_k(s) - \hat{u}_k(s)) h_k(s+1), \quad (19)$$

где $v_k(s), k \in K$ – оптимальные двойственные оценки ограничений

$$\sum_{i \in I} x_{ik} = \bar{h}_k(s), \quad k \in K,$$

задачи T , а $\hat{u}_k(s), k \in K$ – оптимальные двойственные оценки ограничений

$$\sum_{j \in J} \hat{x}_{kj} = \bar{h}_k(s), \quad k \in K$$

задачи \hat{T} .

Для определения $\bar{h}(s+1)$ используется задача следующего вида: найти

$$\min_{0 \leq \varepsilon \leq 1} \left\{ \Phi \left(\arg \min_{h(s+1) \in H_s(\varepsilon)} \langle g_\phi(\bar{h}(s)), h(s+1) \rangle \right) \right\}. \quad (20)$$

Она предполагает решение последовательности вспомогательных задач (19), в которых ε выбирается с определенным шагом дискретности (например, 0, 1), начиная с $\varepsilon = 1$. В качестве $\bar{h}(s+1)$ берется решение вспомогательной задачи (19) при $\varepsilon = \varepsilon(s)$, на котором достигается минимум функции

$$\Phi \left(\arg \min_{h(s+1) \in H_s(\varepsilon)} \langle g_\phi(\bar{h}(s)), h(s+1) \rangle \right)$$

по дискретным значениям ε .

Итеративный процесс определения решения h^* задачи (17) состоит в следующем.

Задается вектор $\bar{h}(1) \in H_s(1)$. Его можно найти, например, по формулам

$$h_k = d_k \sum_{i \in I} a_i / \sum_{k \in K} d_k, \quad k \in K. \quad (21)$$

Соотношения (21) означают, что через промежуточные узлы проходят потоки, пропорциональные их пропускным способностям. Для любого $s \geq 1$ вектор $\bar{h}(s+1)$ определяется на итерации s , включающей несколько этапов.

1. Вычисляется $\Phi(h(s))$ путем решения двух независимых транспортных задач T и \hat{T} любым методом, например, потенциалов, позволяющим получить оптимальные двойственные оценки.

2. Определяется субградиент $g_\phi(h(s))$.

3. Решается задача (20) для нахождения оптимального значения $\varepsilon = \varepsilon(s)$ и вычисления $\bar{h}(s+1)$. Далее идет возврат к этапу 1.

Пример 1. Пусть $n = 4$, $r = 4$, $m = 5$. С целью исследования скорости практической сходимости алгоритма и точности получаемого результата этот пример решен параллельно при помощи стандартной процедуры ЛП. Точность решения существенно зависит от точности определения оптимального значения шагового множителя $\varepsilon = \varepsilon(s)$. На широком диапазоне статистической информации время решения этого примера с использованием схемы декомпозиции и процедуры ЛП практически совпадало (при достижении точности порядка 1% за четыре итерации). Вычислительная эффективность подхода значительно повышается, если на этапе 3 при $s=1$ отказаться от задачи (20) и в качестве $\bar{h}(2)$ выбрать решение задачи (19) при $\varepsilon = 1$. Далее алгоритм функционирует без измерений, согласно описанной выше схеме. В этом случае, в условиях того же примера точность около 1% была достигнута за две итерации, а время решения ТЗПУ сократилось почти в 3 раза.

Пример 2. Положим $n = 30$, $r = 10$, $m = 20$. Исследование алгоритма в этих условиях подтвердило сделанное выше предположение. Для достижения одной и той же точности время решения задачи по двум предложенным модификациям этапа 3 при $s = 1$ различалось в 7 – 10 раз в зависимости от предъявленных требова-

ний. Учитывая, что на практике априорная информация о целевой функции, как правило, неточна, получение высокоточного результата теряет смысл. Если исследуются задачи, для которых высокая точность решения не нужна, то достаточно ограничиться лишь двумя итерациями, причем решение задачи (20) нужно осуществлять только для $s = 2$. При этом требование к точности определения шагового множителя $\varepsilon(2)$ невысоко, что значительно снижает объем вычислений и делает процедуру легко доступной пользователю. Исследование задач, для которых высокая точность решения крайне важна, также предполагает вычисление $\bar{h}(s+1)$ по правилу (21), начиная с $s = 2$. Однако в этом случае требование, предъявляемое к точности шаговых множителей, жесткое, а число итераций определяется, в конечном счете, точностью получаемого решения. При этом объем вычислений существенно возрастает, а эффективность предлагаемого подхода снижается.

Рассмотренная в работе схема декомпозиции ТЗПУ допускает и иной подход к решению задачи. Он связан со снятием условия монотонности метода и специальной регулировкой шаговых множителей. При реализации соответствующего алгоритма $\varepsilon(s)$ задаются априорно, а не вычисляются с помощью решения задачи (20), как прежде. Например, в качестве $\varepsilon(s)$ можно выбрать

$$\varepsilon(s) = (q)^s, \quad q \in (0, 1), \quad s = 1, 2, \dots$$

Подобная регулировка шага отличается крайней простотой и быстро приводит в окрестность решения задачи (17). Дальнейшее уменьшение функции $\Phi(h)$ замедляется, и начинаются колебания возле точки экстремума. Так, в условиях примера 1 последовательность $h(s)$ за 10 итерации попала в окрестность множества решения с точностью до 1%. При этом время решения ТЗПУ сократилось почти в три раза по сравнению со временем, затраченным при использовании процедуры ЛП. Точность 0,1% была достигнута за 22 итерации, а время решения сократилось в 1,5 раза. Дальнейшие вычисления не привели к существенному повышению точности.

Исследование результатов примера 2 показало вычислительную эффективность нерелаксационного алгоритма с возрастанием размерности задачи.

ВЫВОДЫ

В результате анализа процессов производства распределения и поставок электроэнергии в условиях энергорынка на Украине выделена задача согласования объемов производства электроэнергии со значениями спроса, установленными в результате функционирования рынка двусторонних договоров и балансирующего рынка; сформирована математическая модель в виде транспортной задачи с промежуточными узлами и предложены алгоритмы ее решения. Полученные результаты решения свидетельствуют о возможности их использования в составе задач планирования и управления украинской электроэнергетики.

Авторы считают, что в данной работе новыми являются следующие положения и результаты: выделены процессы управления объемами производства,

распределения и поставок электроэнергии, построена математическая модель, обеспечивающая согласование уровня спроса и объемов производства, распределения и поставок электроэнергии с минимальными затратами, предложены алгоритмы ее решения. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Синюгин В. Ю. Гидроаккумулирующие электростанции в современной электроэнергетике / В. Ю. Синюгин, В. И. Магрук, В. Г. Родионов. – Изд. ЭНС, 2008, 352с.
2. Баландин Д. В. Структура и особенности рынка электроэнергии межстрановой анализ / Д. В. Баландин // Вестник СПбГУ. Сер. 8.– 2005. – Вып. 3.
3. Закон України «Про електроенергетику» (Редакція від 19.01.2012, підстава 4220-17).
4. Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», вносився депутат. України Глуценком І. М., від 17.07.2012 р.
5. Александров Г. Н. Передача электрической энергии / Г. Н. Александров. – 2-е изд. – С-Птб. : Изд. политех. универ., 2009. – 410 с.
6. Красник В. В. Рыночная электроэнергетика. Подключение к электросетям, покупка и продажа электроэнергии / В. В. Красник. – Москва : Энергосервис, 2007. – 248 с.
7. Кальченко В. М. Оптовый рынок электрической энергии Украины: функционирования, проблемы, досвід та перспективи / В. М. Кальченко // Энергетика и электрификация. – Спецвыпуск. – 2001. – август.
8. ГНД 34.104-2003 Методика складання структури балансу електроенергії в електричних мережах 0,38-154 кВ, аналізу його складових і нормування технологічних витрат електроенергії. Затверджено наказом № 757 Мінпаливенерго України від 17.12.03.
9. Дерзский В. Г. Обоснование уровня нормативных потерь электроэнергии в распределительных сетях / В. Г. Дерзский, В. Ф. Скиба // Энергетика и электрификация. – 2007. – № 12.
10. Габасов Р. Методы линейного программирования. Часть 2. Транспортные задачи / Р. Габасов, Ф. М. Кириллова.– М. : Либроком, 2010. – 240 с.
11. Гамбаров Л. А. Итеративный алгоритм решения одного класса задач линейного программирования / Л. А. Гамбаров, 1981.

REFERENCES

- Aleksandrov, G. N. *Peredacha elektricheskoy energii* [Transfer of electrical energy]. St. Petersburg: Izdatelstvo SPbGPU, 2009.
- Balandin, D. V. "Struktura i osobennosti rynka elektroenergii mezhstranovyy analiz" [Structure and cross-country analysis of the electricity market]. *Vestnik SPbGU*, no. 3 (2005).
- Derzskiy, V. G., and Skiba, V. F. "Obosnovanie urovnia normativnykh poter elektroenergii v raspredelitelnykh setiakh" [Setting the level of regulatory power losses in distribution networks]. *Energetika i elektrifikatsiya*, no. 12 (2007).
- Gabasov, R., and Kirillova, F. M. *Metody lineynogo programmirovaniia* [Linear programming techniques]. Moscow: Librokom, 2010.
- Krasnik, V. V. *Rynochnaia elektroenergetika. Podkliuchenie k elektrosetiam, pokupka i prodazha elektroenergii* [Electricity

market. Connection to the electricity grid, the purchase and sale of electricity]. Moscow: Energoservis, 2007.

Kalchenko, V. M. "Optovyi rynek elektrychnoi enerhii Ukrainy: funktsionuvannia, problemy, dosvid ta perspektyvy" [Wholesale Electricity Market of Ukraine: performance, challenges, experiences and perspectives]. *Enerhetyka y elektryfikatsiia* (2001).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

Metodyka skladannia struktury balansu elektroenergii v elektrychnykh merezhakh 0,38-154 kV, analizu ioho skladovyykh i normuvannia tekhnolohichnykh vytrat elektroenergii, 2003.

Siniugin, V. Yu, Magruk, V. I., and Rodionov, V. G. *Gidroakumuliruiushchie elektrostantsii v sovremennoy elektroenergetike* [Pumped storage power plant in a modern power]. Moscow: ENAS, 2008.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПЛОЩ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ДІЛЯНОК СКЛАДУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ

КУЗЬМІН О. Є., МЕЛЬНИК О. Г., ГАНАС Л. М.

УДК 658.512.8

Кузьмін О. Є., Мельник О. Г., Ганас Л. М. Ідентифікація площ функціональних ділянок складу виробничих запасів

Розглянуто позиції науковців щодо поділу площі складського приміщення на ділянки і зони, проаналізовано їх класифікацію та узагальнено погляди на виокремлення відповідних видів. На основі аналізу виокремлено і графічно інтерпретовано функціональні ділянки складу виробничих запасів з їх диференціацією на відповідні зони та подано коротку характеристику кожного виду. Наведено методи ідентифікації площ функціональних приміщення, призначенням якого є зберігання виробничих запасів з урахуванням функціональних ділянок і наявності в них необхідних зон. Проведено відповідні узагальнення та визначено значення застосування наведеного методу ідентифікації площ функціональних ділянок і зон складу виробничих запасів.

Ключові слова: виробничі запаси, склади виробничих запасів, функціональна ділянка складу, зони функціональних ділянок складу, площа складу виробничих запасів.

Рис.: 1. **Формул:** 7. **Бібл.:** 10.

Кузьмін Олег Євгенович – доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки і менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Мельник Ольга Григорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: olia_melnyk@ukr.net

Ганас Любов Миколаївна – аспірантка, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: lybov2004@mail.ru

УДК 658.512.8

UDC 658.512.8

Кузьмин О. Е., Мельник О. Г., Ганас Л. Н. Идентификация площадей функциональных участков склада производственных запасов

Рассмотрены позиции ученых относительно деления площади складского помещения на участки и зоны, проанализированы их классификации и обобщены взгляды на выделение соответствующих видов. На основе анализа выделены и графически интерпретированы функциональные участки склада производственных запасов с их дифференциацией на соответствующие зоны, дана краткая характеристика каждого вида. Приведены методы идентификации площадей функциональных участков, зон и общей площади склада производственных запасов. Предложен инструментарий, позволяющий произвести вычисления площади складского помещения, назначением которого является хранение производственных запасов с учетом функциональных участков и наличия в них необходимых зон. Проведены соответствующие обобщения и определено значение приведенного метода идентификации площадей функциональных участков и зон склада производственных запасов.

Ключевые слова: производственные запасы, склады производственных запасов, функциональный участок склада, зоны функциональных участков склада, площадь склада производственных запасов.

Рис.: 1. **Формул:** 7. **Библ.:** 10.

Кузьмин Олег Евгениевич – доктор экономических наук, профессор, директор Института экономики и менеджмента, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Мельник Ольга Григорьевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой внешнеэкономической и таможенной деятельности, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: olia_melnyk@ukr.net

Ганас Любовь Николаевна – аспирантка, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: lybov2004@mail.ru

Kuzmin O. Y., Melnyk O. G., Hanas L. M. Identification of Areas of Functional Sectors of the Production Reserves Storehouse

The article considers positions of scientists with respect to division of the area of a storehouse into sectors and zones, analyses their classifications and generalises opinions on allocation of relevant types. On the basis of analysis the article allocates and graphically interprets functional sectors of the production reserves storehouse with their differentiation by relevant zones and provides a brief characteristic of each type. It provides methods of identification of areas of functional sectors, zones and total area of the production reserves storehouse. It offers tools that allow calculation of the area of the storehouse, the purpose of which is storing production reserves with consideration of functional sectors and availability or required zones in them. It conducts respective generalisations and identifies significance of this method of identification of areas of functional sectors and zones of the production reserves storehouse.

Key words: production reserves, production reserves storehouses, functional sector of a storehouse, zones of functional sectors of a storehouse, area of the production reserves storehouse.

Pic.: 1. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 10.

Kuzmin Oleh Ye. – Doctor of Science (Economics), Professor, Director of the Institute of Economics and Management, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Melnyk Olha H. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of foreign trade and customs operations, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: olia_melnyk@ukr.net

Hanas Lyubov M. – Postgraduate Student, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: lybov2004@mail.ru

Сучасні ринкові умови характеризуються високою динамічністю, глобалізацією, загостренням конкурентної боротьби, непередбачуваністю, невизначеністю, нестабільністю та дією низки інших чинників, як позитивного, так і негативного характеру, які вимагають від вітчизняних підприємств впорядкування усіх видів діяльності, пошуку додаткових можливостей, підвищення конкурентоспроможності та грамотного управління. Важливим аспектом управлінської діяльності є раціональний розподіл ресурсів (матеріально-сировинних, фінансових, інтелектуальних, трудових тощо). Для підприємств виробничої сфери матеріально-сировинні ресурси є невід'ємною складовою виробничого процесу, наявність яких забезпечує ефективне функціонування без збоїв і простоювання. Внаслідок цього підприємства змушені накопичувати необхідну їх кількість під виглядом виробничих запасів. Політика управління виробничими запасами в останні десятиліття тяжіє до їх мінімізування або повної відмови, що закладе в основу низки методів формування та поповнення. Проте, дослідження свідчать про неефективність повної відмови від виробничих запасів, адже внаслідок цього зростуть витрати на інших ланках виробничого процесу (на транспортування матеріально-сировинних ресурсів, формування замовлень тощо), також зростає ймовірність перебоїв у виробничому процесі.

Відмова від виробничих запасів зумовлюється складністю та високовартісністю їх утримання, досить часто саме через це підприємства приймають такі рішення, наражаючи себе на небезпеку простоювання. Правильність складування виробничих запасів залежить від низки чинників, першочерговим з яких є склад та його технологічні характеристики. Функціональність складського приміщення залежить, у першу чергу, від правильного розрахунку його ділянок і зон при виборі того чи іншого способу складування. Це забезпечить зменшення витрат на утримання додаткових приміщень внаслідок збільшення функціональності складського приміщення. Зважаючи на вищевикладене, набуває актуальності вибір та обґрунтування методичних підходів до ідентифікування площ функціональних ділянок складу виробничих запасів.

Проблематиці визначення площ функціональних ділянок складського приміщення присвятила свої доробки когорта науковців (В. Алькема, О. С. Біляєва, Н. Т. Гринів, О. С. Костюк, М. А. Костючина, А. Г. Кравцов, Є. В. Крикавський, М. В. Крук, В. М. Момот, М. А. Окландер, О. М. Сумець, Н. В. Чернописька, Н. І. Чухрай та інші).

О. С. Біляєва, А. Г. Кравцов, О. М. Сумець визначають загальну площу складського приміщення на основі суми площ низки відокремлених ділянок, до яких зараховують вантажну, допоміжну, приймання, комплектування, робочих місць, міжстелажних проїздів, приймальної та відправної експедиції складу [1, с. 273 – 277]. У наведеному науковцями диференціальному поділі площі складського приміщення є дублювання функціональних ділянок, а саме: допоміжна ділянка, що зайнята проходами і проїздами, та ділянка міжстелажних проїздів складу, ділянки приймання та комплектування і ділянки приймальної та відправної експедиції складу. Отже,

така класифікація зумовлює збільшення загальної площі складу внаслідок дублювання ділянок, що призначені для обслуговування запасів на зберіганні.

М. А. Окландер визначає загальну площу складу, розраховуючи корисну, експедиційну, допоміжну та службову площі функціональних ділянок складського приміщення [2, с. 140 – 143]. Вищенаведений перелік не містить дублювань, проте, розгляд відокремлених ділянок необхідно структурувати, виділивши основну та обслуговуючу ділянки, що, у свою чергу, зазнають детальнішого поділу.

В. Алькема виокремлює такі складські зони, як великого комірного складування, малого складування, тимчасового зберігання, стелажів та зону С (призначена для зберігання запасів з низьким попитом) [3, с. 49 – 50]. Запропоновані науковцем зони поділяють лише корисну площу складу без визначення допоміжних ділянок складу.

До показників інтенсивності роботи складу Є. В. Крикавський, Н. В. Чернописька та Н. І. Чухрай зараховують загальну площу складу (проектна площа приміщення ділянки тощо), вантажну площу, зайняту обладнанням (частина загальної площі, яка призначена під зберігання товарів, що зберігаються особливим чином з використанням обладнання) і площу зони зберігання (проектна площа зони зберігання) [4, с. 52]. Запропоновані науковцями площі поділені на два типи, проте їх сутнісна характеристика збігається за призначенням (зберігання) та невизначено зон обслуговування запасів.

Аналізування сучасних досліджень та публікацій дозволяє стверджувати, що питанню поділу саме складів виробничих запасів на функціональні ділянки та визначенню їх площ не відводилась належна увага, що зумовлює актуальність дослідження.

Основними цілями статті є ідентифікування функціональних ділянок складу виробничих запасів і спеціфіки розрахунку площ кожної з виокремлених ділянок.

Отже, враховуючи функціональність складських приміщень при визначенні їх площі, необхідно провести типологізування функціональних ділянок складського приміщення. Наукові напрацювання [1, с. 273 – 277; 2, с. 140 – 143; 3, с. 49 – 50; 4, с. 52; 5, с. 60 – 64; 6, с. 185 – 187; 7, с. 93 – 97; 8; 9, с. 74 – 79; 10, с. 18 – 19] і практичне використання дозволяють виокремити основну (під складування виробничих запасів) та обслуговуючу (для підтримання процесу зберігання виробничих запасів) ділянки складу виробничих запасів (рис. 1). Основна функціональна ділянка складського приміщення надалі поділяється на зони наземного складування, складування на платформу, стелажного складування тощо. Обслуговуюча ділянка складу виробничих запасів ділиться на службову (використовується адміністрацією складу при обліку виробничих запасів, перебування працівників складу тощо), допоміжну (для прийому, передання, доступу до виробничих запасів та для зберігання інвентарю, обладнання і устаткування).

Якщо розглядати класичний варіант визначення основної площі складського приміщення при наявності лише зони наземного складування ($S_{оч}^H$), то її визначення проводиться з урахуванням навантаження на 1 м^2 , або

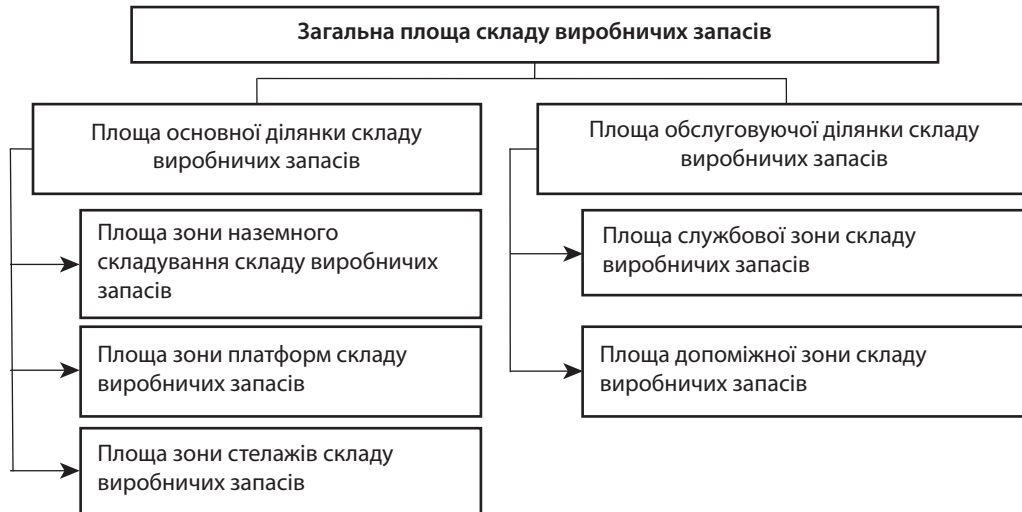
кількості виробничих запасів, розміщених на 1 м² складської площі за формулою:

$$S_{осн}^H = \frac{Q_{зан}^H}{N_{зан}^H}, \quad (1)$$

де $Q_{зан}^H$ – обсяг виробничих запасів, що підлягає наземному складуванню (шт.);

$N_{зан}^H$ – максимально-можливе розміщення виробничих запасів на 1 м² складської площі (шт./м²).

облаштовують зони платформ та стелажів. Використання платформ на складі забезпечує створення додаткової поверхні, тому і визначення її площі ($S_{осн}^{nl}$) здійснюється на основі попередніх формул для різних типів складів виробничих запасів (спеціальних, змішаних і комплексних). З практичної точки зору необхідно відзначити, що максимально можливе розміщення на 1 м² платформи виробничими запасами є менше рівне за відповідне наземне розміщення на 1 м² ($N_{зан}^{nl} \leq N_{зан}^H$). Визначити обсяг

* – сформовано авторами на основі аналізу літературних джерел [1, с. 273 – 277; 2, с. 140 – 143; 3, с. 49 – 50; 4, с. 52; 5, с. 60 – 64; 6, с. 185 – 187; 7, с. 93 – 97; 8; 9, с. 74 – 79; 10, с. 18 – 19]

Рис. 1. Типологія площ складу виробничих запасів

Визначення таким чином основної площі складу можливе за умови, якщо здійснюється наземне складування одного типу виробничих запасів, що поширене лише у спеціалізованих типах складів виробничих запасів. Для змішаних і комплексних типів складів виробничих запасів відповідна формула зазнає певного модифікування, а саме:

$$S_{осн}^H = \frac{Q_{зан1}^H}{N_{зан1}^H} + \frac{Q_{зан2}^H}{N_{зан2}^H} + \dots + \frac{Q_{занn}^H}{N_{занn}^H} = \sum_{i=1}^n \frac{Q_{занi}^H}{N_{занi}^H}, \quad (2)$$

де $Q_{зан1}^H, Q_{зан2}^H, Q_{занn}^H$ – обсяги окремих типів виробничих запасів, що підлягають наземному складуванню (шт.);

$Q_{занi}^H$ – обсяг i -того типу виробничих запасів, що підлягає наземному складуванню (шт.);

$N_{зан1}^H, N_{зан2}^H, N_{занn}^H$ – максимально можливе розміщення окремих типів виробничих запасів на 1 м² складської площі (шт./м²);

$N_{занi}^H$ – максимально можливе розміщення i -того типу виробничих запасів на 1 м² складської площі (шт./м²).

Максимально-можливе розміщення на 1 м² складської площі для кожного типу виробничих запасів визначається індивідуально та залежить від наявності контейнерів, тари і способу наземного складування. Для збільшення місткості складського приміщення також

виробничих запасів, що підлягає наземному складуванню та складуванню на платформу, можна поділивши обсяг виробничих запасів, що підлягає складуванню на дві частини. Враховуючи вищезазначене, необхідно відзначити, що на практиці на платформу припадає менший обсяг виробничих запасів через дію таких чинників, як висота платформи у порівнянні з висотою складського приміщення, міцність конструкції, забезпечення доступу до платформи тощо. Визначення обсягу виробничих запасів, що підлягає складуванню на платформу ($Q_{зан}^{nl}$) при відомій її основній площі має такий вигляд:

$$Q_{зан}^{nl} = S_{осн}^{nl} \times N_{зан}^{nl}, \quad (3)$$

де $S_{осн}^{nl}$ – основна площа платформи (м²);

$N_{зан}^{nl}$ – максимально можливе розміщення виробничих запасів на 1 м² платформи (шт./м²).

Зона стелажів також збільшує місткість складських приміщень. Грамотне її розташування збільшує основну площу, призначену під складування виробничих запасів в кілька разів. Застосування стелажного складування передбачає наявність на підприємствах відповідного устаткування. Визначення основної площі зони стелажів ($S_{осн}^{cm}$) має такий вигляд:

$$S_{осн}^{cm} = \frac{Q_{зан}^{cm}}{N_{зан}^{cm}}, \quad (4)$$

де $Q_{зан}^{cm}$ – обсяг виробничих запасів, що підлягає стелажному складуванню (шт.);

$N_{зан}^{cm}$ – максимально можливе розміщення виробничих запасів на 1 м² площі стелажу (шт./м²).

Площа допоміжної зони складу виробничих запасів ($S_{дон}$) формується на основі суми площ проходів, під'їздів і ділянок приймання та передання виробничих запасів.

$$S_{дон} = S_{np} + S_{прійм} + S_{перед} =$$

$$l_{np1} \times m_{np1} + \dots + l_{npn} \times m_{npn} + l_{прійм1} \times m_{прійм1} +$$

$$+ l_{пріймj} \times m_{пріймj} + l_{перед1} \times m_{перед1} + \dots + l_{передk} \times m_{передk} =$$

$$= \sum_{i=1}^n l_{np_i} \times m_{np_i} + \sum_{i=1}^j l_{прійм_i} \times m_{прійм_i} +$$

$$+ \sum_{i=1}^k l_{перед_i} \times m_{перед_i}, \quad (5)$$

де S_{np} – площа проходів і проїздів у складському приміщенні (м²);

$S_{прійм}$ – площа ділянок приймання виробничих запасів у складському приміщенні (м²);

$S_{перед}$ – площа ділянок передавання виробничих запасів у складському приміщенні (м²);

n – кількість проходів і проїздів на складі (одн.);

j – кількість ділянок приймання виробничих запасів на складі (одн.);

k – кількість ділянок передавання виробничих запасів на складі (одн.);

$m_{np}; m_{npn}$ – ширина проходів і проїздів на складі (м);
 $l_{np1}; l_{npn}$ – довжина проходів і проїздів на складі (м);
 $l_{прійм1}; l_{пріймj}$ – довжина ділянок приймання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$m_{прійм1}; m_{пріймj}$ – ширина ділянок приймання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$l_{перед1}; l_{передk}$ – довжина ділянок передавання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$m_{перед1}; m_{передk}$ – ширина ділянок передавання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

m_{np_i} – ширина i -того проходу і проїзду на складі (м);
 l_{np_i} – довжина i -того проходу і проїзду на складі (м);
 $l_{прійм_i}$ – довжина i -тої ділянки приймання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$m_{прійм_i}$ – ширина i -тої ділянки приймання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$l_{перед_i}$ – довжина i -тої ділянки передавання виробничих запасів у складському приміщенні (м);

$m_{перед_i}$ – ширина i -тої ділянки передавання виробничих запасів у складському приміщенні (м).

Визначення площі службової зони ($S_{сл}$) складів виробничих запасів ґрунтується на визначенні площ ділянок, що використовуються для зберігання обладнання та устаткування обслуговування складських приміщень та площі ділянок перебування персоналу складу і їх робочих місць:

$$S_{сл} = l_{сл1} \times m_{сл1} + l_{сл2} \times m_{сл2} + \dots +$$

$$+ l_{слp} \times m_{слp} = \sum_{i=1}^p l_{сл_i} \times m_{сл_i}, \quad (6)$$

де p – кількість службових ділянок на складі (одн.);

$l_{сл1}; l_{сл2}; l_{слp}$ – довжина службових ділянок складу виробничих запасів (м);

$m_{сл1}; m_{сл2}; m_{слp}$ – ширина службових ділянок складу виробничих запасів (м);

$l_{сл_i}$ – довжина i -тої службової ділянки складу виробничих запасів (м);

$m_{сл_i}$ – ширина i -тої службової ділянки складу виробничих запасів (м).

Загальна площа складу виробничих запасів ($S_{заг}$) визначається як сума площ функціональних ділянок з урахуванням наявності чи відсутності розміщених зон.

$$S_{заг} = S_{осн} + S_{дон} + S_{сл} =$$

$$= (S_{осн}^H + S_{осн}^{nl} + S_{осн}^{cm}) + S_{дон} + S_{сл}. \quad (7)$$

Вищенаведений інструментарій дозволяє ідентифікувати площі складського приміщення, призначенням якого є зберігання виробничих запасів з урахуванням функціональних ділянок і наявності в них необхідних зон. Грамотне обчислення площ функціональних ділянок і відповідних зон складу виробничих запасів забезпечує ефективне функціонування проєктованих складів виробничих запасів.

ВИСНОВКИ

Визначення площ складів виробничих запасів необхідно здійснювати на основі виокремлення функціональних ділянок і відповідно підібраних (з урахуванням потреб складу виробничих запасів) функціональних зон. Склад виробничих запасів поділяється на дві функціональні ділянки: основну та обслуговуючу. У свою чергу, основна функціональна ділянка поділяється на зони наземного складування, платформ і стелажів. Підприємство на власний розсуд вибирає будь-які з виокремлених зон з урахуванням низки чинників (наявність приміщень, обсяги виробничих запасів, особливості і спосіб складування тощо). Обслуговуюча функціональна ділянка складу виробничих запасів також зазнає поділу на службову та допоміжну функціональні зони. Виокремлені функціональні зони обслуговуючої ділянки забезпечують доступ до виробничих запасів, їх приймання та передавання у виробничий процес. Сформувавши перелік функціональних зон і ділянок складу виробничих запасів, можна проводити обчислення їх площ на основі вищенаведених формул, що забезпечить правильний розподіл площі складського приміщення з урахуванням потреб підприємства та особливостей побудови складів виробничих запасів. Подальші дослідження в даному напрямку можуть базуватися на визначенні ефективності розрахованих функціональних ділянок і відповідних зон складу виробничих запасів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Сумець О. М.** Методика оцінки ефективності функціонування складу в транспортно-логістичній підсистемі логістичного утворення / О. М. Сумець, А. Г. Кравцов, О. С. Біляєва // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – Харків: ХНТУСГ, 2012. – Вип. 123. «Системотехніка і технології лісового комплексу». «Транспортні технології». – С. 271 – 281.

2. Окландер М. А. Логістика: [підручник] / М. А. Окландер. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 346 с.

3. Алкема В. Аналіз діяльності складу в системі економічної безпеки комерційного підприємства / В. Алкема // Економічний аналіз : [збірник наукових праць]. – Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2010. – Вип. 5 – С. 48 – 52.

4. Крикавський Є. В. Логістика: компендіум і практикум : [навчальний посібник] / Є. В. Крикавський, Н. І. Чухрай, Н. В. Чорнописька – К. : Кондор, 2006. – 340 с.

5. Костюк О. С. Ефективне функціонування складської системи підприємства / О. С. Костюк, Н. Т. Гринів, М. В. Крук // Вісник національного університету «Львівська політехніка» – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – Серія: «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – № 691. – С. 59 – 65.

6. Кузнецова Т. О. Шляхи оптимізації роботи складського господарства / Т. О. Кузнецова, О. М. Клименко, Л. В. Сидорчук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування : [збірник наукових праць]. – 2009. – Випуск 4 (48). Економіка. Частина 1. – С. 185 – 190.

7. Жилінська Л. О. Напрями модернізації складського господарства підприємства / Л. О. Жилінська // Держава та регіони. – 2011. – Серія: Економіка та підприємництво. – № 1. – С. 93 – 98.

8. Лісовський В. І. Економіко-математичні моделі визначення оптимальних параметрів складів матеріально-технічних ресурсів / В. І. Лісовський // Економічний вісник університету : [збірник наукових праць]. – 2011. – Випуск 17/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Lisovskyi.pdf

9. Ганас Л. М. Організування складського господарства на промислових підприємствах / Л. М. Ганас // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2012. – № 11 (182), Ч. 1. – С. 73 – 80.

10. Ганас Л. М. Типологія складів виробничих запасів підприємств / Л. М. Ганас // Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів і молодих вчених «Обґрунтування фінансово-економічного та управлінського потенціалу економіки України», (м. Київ, 4 – 5 травня 2013 р.). – К. : Аналітичний центр «Нова економіка», 2013. – С. 18 – 19.

REFERENCES

Alkema, V. "Analiz diialnosti skladu v systemi ekonomichnoi bezpeky komertsiinoho pidpriemstva" [Analysis of the system of economic security of business]. *Ekonomichniy analiz*, no. 5 (2010): 48-52.

Hanas, L. M. "Orhanizuvannia skladskoho gospodarstva na promyslovykh pidpriemstvakh" [Organize storage facilities in industry]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Dalia*, vol. 1, no. 11(182) (2012): 73-80.

Hanas, L. M. "Typolohiia skladiv vyrobnychkykh zapasiv pidpriemstv" [Types of warehouse inventory enterprises]. *Obgruntuvannia finansovo-ekonomichnoho ta upravlinskoho potentsialu ekonomiky Ukrainy*. Kyiv: Nova ekonomika, 2013. 18-19.

Krykavskiy, Ye. V., Chukhray, N. I., and Chornopyska, N. V. *Lohistyka: kompendium i praktykum* [Logistics: компендіум і практикум]. Kyiv: Kondor, 2006.

Kostiuk, O. S., Hryniv, N. T., and Kruk, M. V. "Efektyvne funktsionuvannia skladskoi systemy pidpriemstva" [Effective

functioning storage systems company]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*, no. 691 (2010): 59-65.

Kuznetsova, T. O., Klymenko, O. M., and Sydoruk, L. V. "Shliakhy optymizatsii roboty skladskoho gospodarstva" [Ways to optimize storage facilities]. *Visnyk NUVHP*, no. 4(48) (2009): 185-190.

Lisovskyi, V. I. "Ekonomiko-matematychni modeli vyznachennia optimalnykh parametriv skladiv materialno-tekhnichnykh resursiv" [Economic-mathematical model for determining the optimal parameters warehouses inputs]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Lisovskyi.pdf

Oklander, M. A. *Lohistyka* [Logistics]. Kyiv: Tsentр uchbovov literatury, 2008.

Sumets, O. M., Kravtsov, A. H., and Biliaieva, O. S. "Metodyka otsinky efektyvnosti funktsionuvannia skladu v transportno-lohistychnii pidsystemi lohistychnoho utvorennia" [Methods of assessing the efficiency of storage in transport and logistics subsystem logistics education]. *Visnyk KhNTUSH*, no. 123 (2012): 271-281.

Zhylinska, L. O. "Napriamy modernizatsii skladskoho gospodarstva pidpriemstva" [Directions upgrade warehousing company]. *Derzhava ta rehiony*, no. 1 (2011): 93-98.

ДИСКРЕТНО-СОБЫТИЙНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КОНВЕЙЕРНЫХ ЛИНИЙ

ТИМОХИН В. Н., ПОДСКРЕБКО А. С.

УДК 338.3

Тимохин В. Н., Подскребко А. С. Дискретно-событийное моделирование конвейерных линий

Целью статьи является исследование особенностей применения дискретно-событийного моделирования в процессе принятия управленческих решений, связанных с переконфигурированием конвейерной линии крупного промышленного предприятия. Анализируя и систематизируя научные работы отечественных и зарубежных ученых, авторы акцентируют внимание на недостаточности разработки вопросов, связанных с применением имитационного моделирования к переконфигурировке конвейерных линий. В статье рассмотрены аспекты дискретно-событийного моделирования в процессе принятия управленческих решений, связанных с определением узких мест системы, используя методологию теории ограничений и анализа возможности их устранения, то есть повышения эффективности функционирования системы. Приводится дискретно-событийная модель процесса сборки компрессора. Представленная модель позволяет выявить узкие места в системе, а также проанализировать различные возможности их устранения.

Ключевые слова: система операционного менеджмента, имитационное моделирование, дискретно-событийное моделирование, теория ограничений, кайдзен, принятие управленческих решений, управление изменениями.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Библ.:** 11.

Тимохин Владимир Николаевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой моделирования экономики, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: volodya.timokhin@gmail.com

Подскребко Александр Сергеевич – аспирант, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: alexandr.donnu@mail.ru

УДК 338.3

UDC 338.3

Тимохин В. М., Подскребко О. С. Дискретно-подієве моделювання конвеєрних ліній

Метою статті є дослідження особливостей застосування дискретно-подієвого моделювання в процесі прийняття управлінських рішень, пов'язаних із переконфигурируванням конвеєрної лінії великого промислового підприємства. Аналізуючи і систематизуючи наукові роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, автори акцентують увагу на недостатності розробки питань, пов'язаних із застосуванням імітаційного моделювання до переконфигурирування конвеєрних ліній. У статті розглянуто аспекти дискретно-подієвого моделювання в процесі прийняття управлінських рішень, пов'язаних із визначенням вузьких місць системи, використовуючи методологію теорії обмежень і аналізу можливості їх усунення, тобто підвищення ефективності функціонування системи. Наводиться дискретно-подієва модель процесу зборки компресора. Надана модель дозволяє виявити вузькі місця в системі, а також проаналізувати різні можливості їх усунення.

Ключові слова: система операційного менеджменту, імітаційне моделювання, дискретно-подієве моделювання, теорія обмежень, кайдзен, прийняття управлінських рішень, управління змінами.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 11.

Тимохин Владимир Николаевич – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри моделювання економіки, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: volodya.timokhin@gmail.com

Подскребко Александр Сергійович – аспірант, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: alexandr.donnu@mail.ru

Tymohyn V. M., Podskrebko O. S. Discrete-Event Modelling of Conveyor Lines

The goal of the article is a study of specific features of application of discrete-event modelling in the process of making managerial decisions connected with re-trimming of a conveyor line of a major industrial enterprise. Analysing and systemising scientific works of domestic and foreign scientists, the author focuses on insufficiency of development of issues connected with application of simulation modelling to re-trimming of conveyor lines. The article considers aspects of discrete-event modelling in the process of making managerial decisions connected with identification of bottle-necks of the system using methodology of the limitations theory and analysis of possibilities of their elimination, i.e. increase of effectiveness of system functioning. The author provides a discrete-event model of the process of compressor assembly. The provided model allows detection of bottle-necks in the system and also analysis of various possibilities of their elimination.

Key words: system of operation management, simulation modelling, discrete-event modelling, limitations theory, kaizen, making managerial decisions, management of changes.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 11.

Tymohyn Volodymyr M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economics modeling, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: volodya.timokhin@gmail.com

Podskrebko Oleksandr S. – Postgraduate Student, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: alexandr.donnu@mail.ru

Современные условия хозяйствования, характеризующиеся давлением со стороны конкурентов, высокой степенью неопределенности и рисков, приводят к необходимости поиска малозатратных способов повышения эффективности функционирования экономических объектов. Достаточно важным является подбор оптимального инструмента, который позволил бы минимизировать риски и области его приложения. Существует достаточно обширный инструментарий, позволяющий влиять на эффективность функционирования. Наиболее популярными являются реинжиниринг, аутсорсинг, кайдзен, теория ограничений и т. д. В качестве области приложения часто выбирают оказывающие решающее влияние на конечный результат, составляющие системы операционного менеджмента, в частности конвейерные линии.

В условиях возрастающей конкуренции и динамики изменений важным аспектом выступает принятие качественных, малобюджетных управленческих решений. В подавляющем большинстве случаев руководство предприятий под тяжестью ответственности, недостаточного количества информации медлит с принятием необходимых управленческих воздействий. Нередко подобное промедление приводит к снижению эффекта от их внедрения, а иногда недостаточно взвешенные решения приводят к негативным последствиям, на устранение которых требуется дополнительные как временные, так и финансовые ресурсы. Своевременный анализ и оценка планируемых изменений позволит избежать подобных проблем, повысить качество и оперативность принимаемых управленческих решений. Одним из мощнейших современных инструментов анализа является имитационное моделирование, предоставляющее возможность оценить эффективность внедряемых изменений, в том числе связанных с перебалансировкой конвейерной линии.

Исследованию проблемы применения имитационного моделирования в процессе принятия управленческих решений посвящены работы отечественных и зарубежных ученых: Д. Ю. Каталевского [5], В. В. Меженской, А. С. Подскребко [6], А. Н. Стерлиговой [8], В. Н. Тимохина [9], Дж. Д. Стермана [11] и др. В этих работах на достаточно высоком уровне рассмотрены вопросы, связанные с использованием имитационного моделирования в управлении. Однако, несмотря на значительный объем публикаций по данной тематике, многие вопросы, в частности, связанные с перебалансировкой конвейерной линии, остаются недостаточно разработанными. Отмеченное предопределяет актуальность, цель и задачи данного исследования.

Целью данной статьи является рассмотрение аспектов использования имитационного моделирования в процессе принятия управленческих решений, связанных с перебалансировкой конвейерной линии.

Имитационное моделирование – один из видов компьютерного моделирования, использующий методологии системного анализа, дискретно-событийного, агентного моделирования, центральной процедурой которых является построение обобщенной модели, отражающей все факторы реальной системы, в качестве же

методологии исследования выступает вычислительный эксперимент [9]. Целью моделирования является анализ системы необходимый для принятия качественных, оперативных управленческих решений. В связи с усложнением внешней среды, давлением со стороны конкурентов имитационное моделирование стало основным инструментом оценки и проверки на адекватность управленческих решений.

Предложенная дискретно-событийная модель процесса сборки компрессора (рис. 1), построенная с помощью ППП Arena, позволяет выявить узкие места системы и оценить меры по их устранению.

Представленная модель построена на следующих начальных данных.

ТАСТ – время, необходимое для производства одного изделия с целью удовлетворения спроса потребителя.

Время производства:

Смена = 12 часов

–2 × 30 мин (перерывы)

= 11 часов

= 660 минут

Смена = 39600 секунд

План = 2100 компрессоров в смену

ТАСТ = $\frac{39600}{2100} = 18.9$ секунд

Таблица 1

Описание процесса «Сборка компрессора»

№	Перечень операции	Перечень операций в модели	Среднее время	Лучшее время	Худшее время	Количество операторов
1	2	3	4	5	6	7
1	Демонтаж деталей	Unload Parts	15,5	12,6	21	1
2	Узел 1	Unit1	17	9	31	4
3	Узел 2	Unit2	12,5	9	16	1
4	Тест биения ротора	Inspection	15,5	11	27	1
5	Узел 3	Unit3	14,3	10	19	6
6	Контроль вылета поршня	Inspect piston	13,5	10	20	2
7	Подсборка клапана	valve sub assembly	16,4	16,4	16,4	2
8	Установка клапана	fitting valve	13,3	11	18	3
9	Подсборка кожуха	casket inserts	18,5	15,3	22,3	1

Окончание табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
10	Подсборка кожуха	casket springs	19,9	15,5	23,5	1
11	Подсборка кожуха	casket starter	12,9	10	16	1
12	Пайка стыка	soldering	11,1	7	20	1
13	Контр. сопротивления	Inspection	15,6	8	34	1
14	Установка демпфера	damper	13,5	10	16	1
15	Параметрический контроль	insp(oil)	15,2	14	18	1
16	Доводочный контроль	insp(final)	18,1	12	27	1
17	Установка крышки	lid fit	16,4	10	25	1
18	Испытание	Electric test	22,4	20	24	1
Sub total			281,6	210,8	394,2	30
Average			15,6	11,7	21,9	

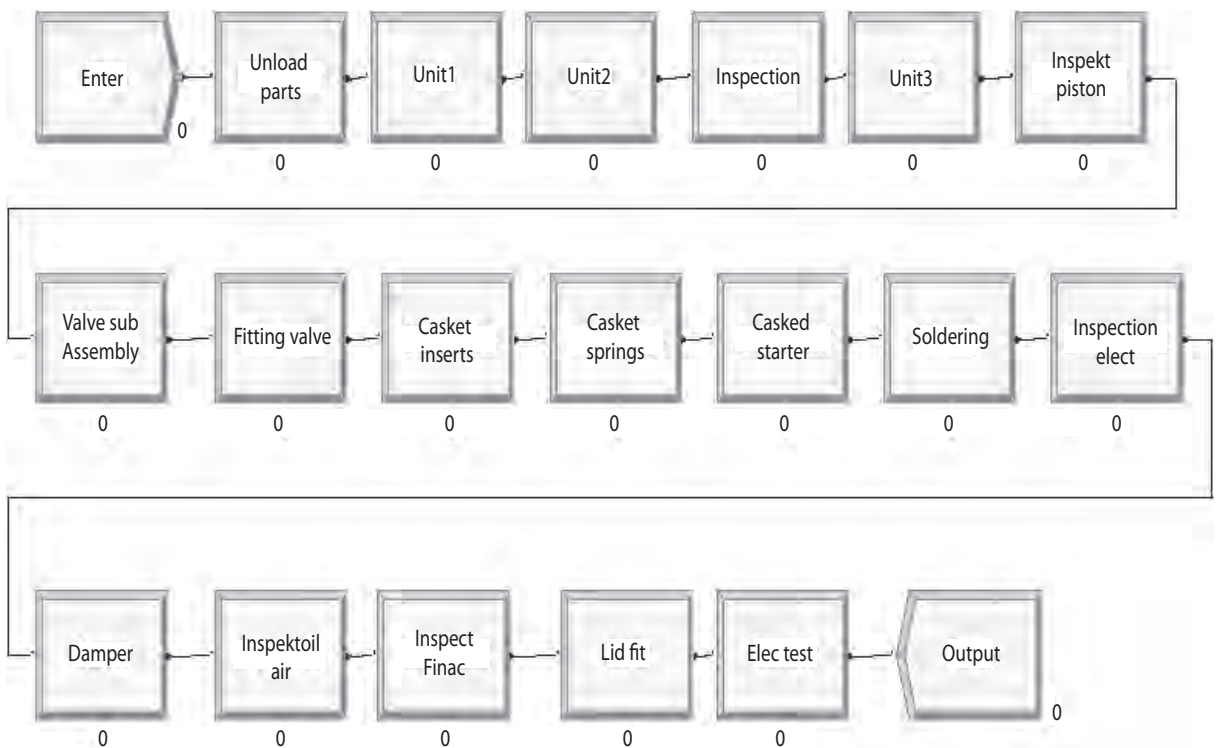

Рис. 1. Имитационная модель сборки компрессора

Имитационный эксперимент проведен в 6 этапов, так как студенческая лицензия (Student mode) не позволяет моделировать высокочастотные конвейерные линии. Алгоритм процесса сбора данных на основе проведенного исследования представлен на рис. 2 – 4.

По истечению 01:11:02 модельного эксперимента можно отметить возникновение очереди размером бо-

лее одной единицы незавершенного производства, на таких операциях как Unit1 – 4 единицы, Unit3 – 2 единицы, Inspekt piston – 2 единицы, Inspection elect – 2 единицы, Inspekt Finac – 3 единицы, Elec test – 2 единицы незавершенного производства. Дальнейший анализ результатов имитационного эксперимента направлен на выявление тенденции образования очередей в операциях.

По истечению 05:05:49 модельного эксперимента проанализируем результат и отметим возникшие очереди в более чем единицу незавершенного производства. Unit1 – 5 единиц незавершенного производства, Fitting valve – 2 единиц, Casket springs – 2 единиц, Inspekt oil air – 2 единиц, Inspekt Finac – 2 единиц.

Проанализируем образование очередей в более чем одну единицу незавершенного производства. Unit1 – 4 единицы, Inspektion – 2 единицы, Inspekt piston – 2 единицы, Casket inserts – 2 единицы, Elec test – 2 единицы.

Результат имитационного исследования представлен в табл. 2.

Следовательно, только три операции представляют наибольший интерес, а именно:

Unit1 – общее количество незавершенного производства, накопившегося на протяжении шести этапов – 26;

Unit2 – общее количество незавершенного производства, накопившегося на протяжении трех этапов – 6;

Elec test – общее количество незавершенного производства, накопившегося на протяжении четырех этапов – 9.

Основным утверждением ТОС является то, что все системы имеют ограничения. Именно ограничение системы является ее слабым звеном, оно задает ритм работы, определяет пропускную способность. Имитационная модель даст возможность найти слабое звено в описываемой системе и пересбалансировать конвейерную линию таким образом, чтобы повысить эффективность ее функционирования.

01:11:02

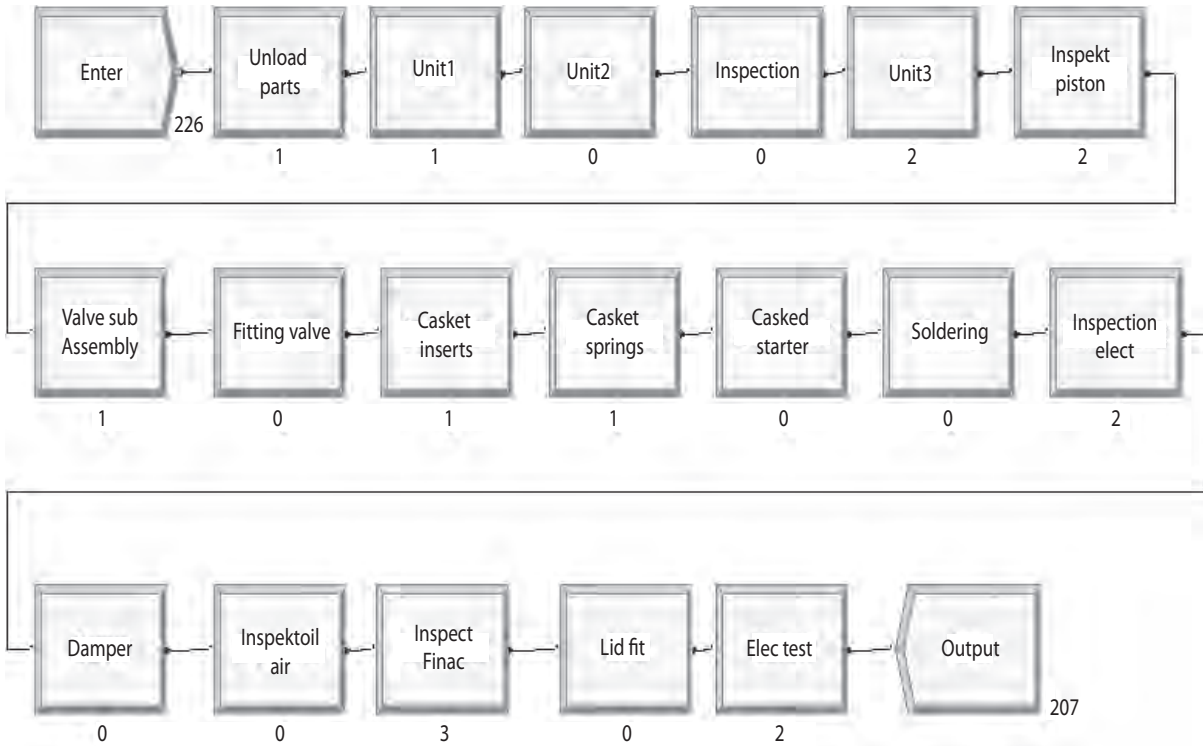

Рис. 2. Первый этап имитационного эксперимента, модельное время 1 час 11 минут

05:05:49

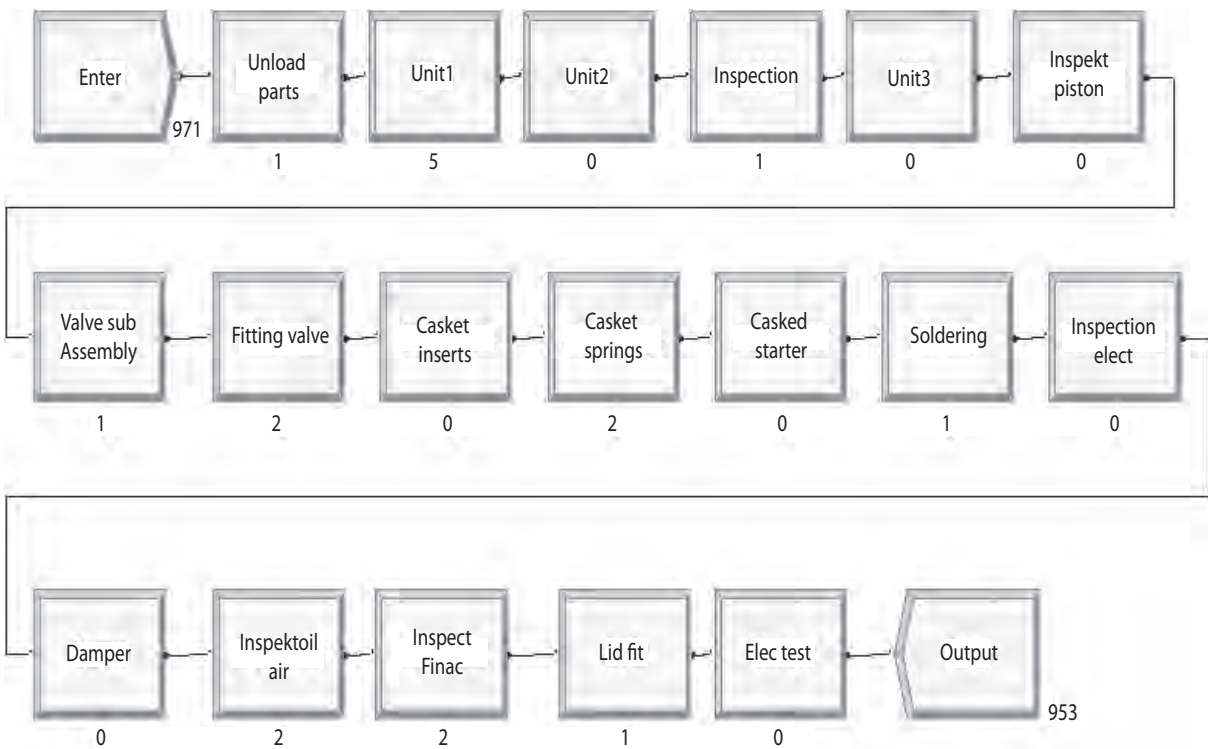

Рис. 3. Третий этап имитационного эксперимента, модельное время 5 часов 5 минут

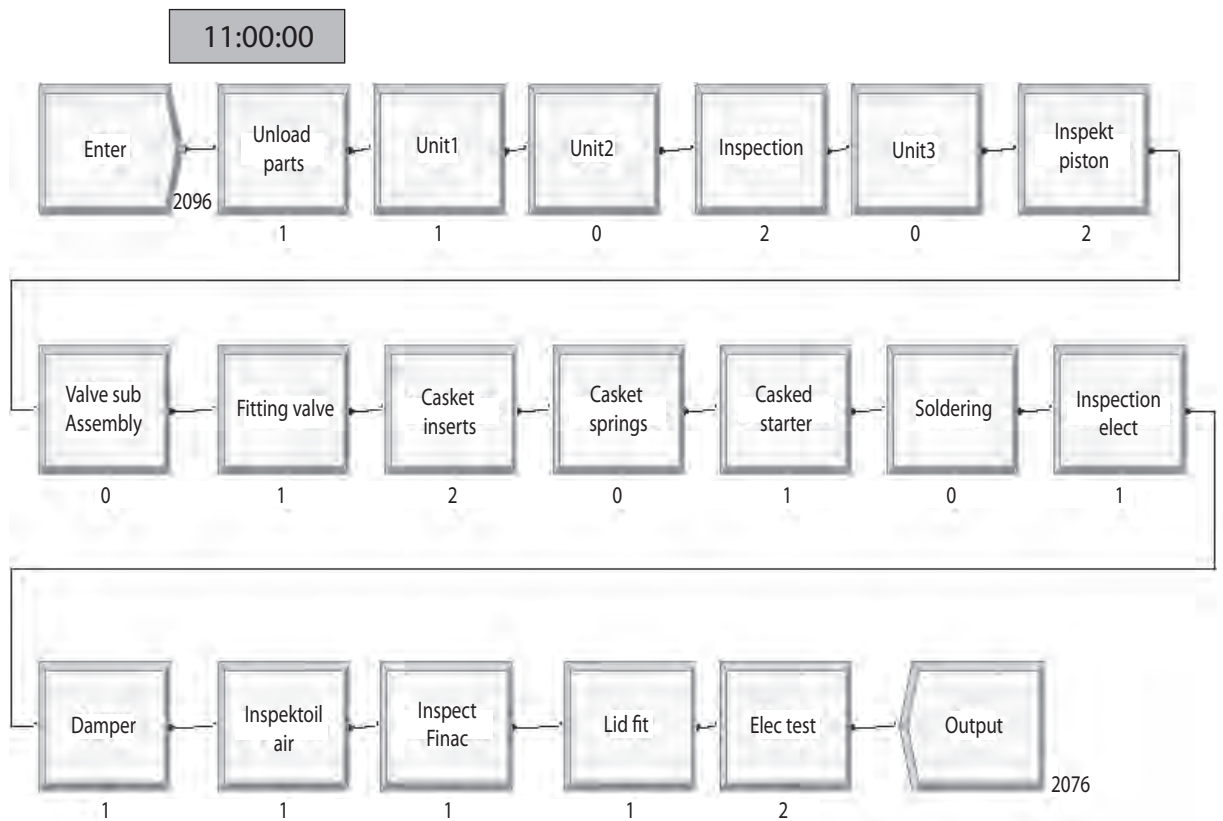

Рис. 4. Шестой этап имитационного эксперимента, модельное время – 11 минут

Таблица 2

Количество незавершенного производства на разных этапах исследования

Название операции	Этап 1	Этап 2	Этап 3	Этап 4	Этап 5	Этап 6	Сумма	Кол-во этапов
Unit1	4	4	5	4	5	4	26	6
Inspektion	0	0	0	0	0	2	2	1
Unit3	2	2	0	2	0	0	6	3
Inspekt piston	2	0	0	0	0	2	4	2
Valve sub Assembly	0	2	0	0	2	0	4	2
Fitting valve	0	0	2	2	0	0	4	2
Casket inserts	0	0	0	0	0	2	2	1
Casket springs	0	0	2	0	0	0	2	1
Casket starter	0	0	0	0	3	0	3	1
soldering	0	2	0	0	0	0	2	1
Inspection elect	2	0	0	2	0	0	4	2
Inspect oil air	0	0	2	2	0	0	4	2
Inspect Finac	3	0	2	0	0	0	5	2
Lid fit	0	2	0	0	0	0	2	2
Elec test	2	2	0	0	3	2	9	4

Добавим дополнительного работника для выполнения операции Unit1 и проведем новое исследование, направленное на выявление большого количества незавершенного производства (более двух единиц) и оценку данного мероприятия. Проанализируем работу системы в разные моменты времени. Результат последнего этапа имитационного исследования представлен на рис. 5.

Таким образом, в ходе проведенного модельного эксперимента не было выявлено образования большого количества незавершенного производства. Перебалансировка конвейерной линии позволила увеличить количество производимых компрессоров на 5 единиц в смену за счет добавления в систему всего одного дополнительного оператора. Дальнейшее повышение эффективности

11:00:00

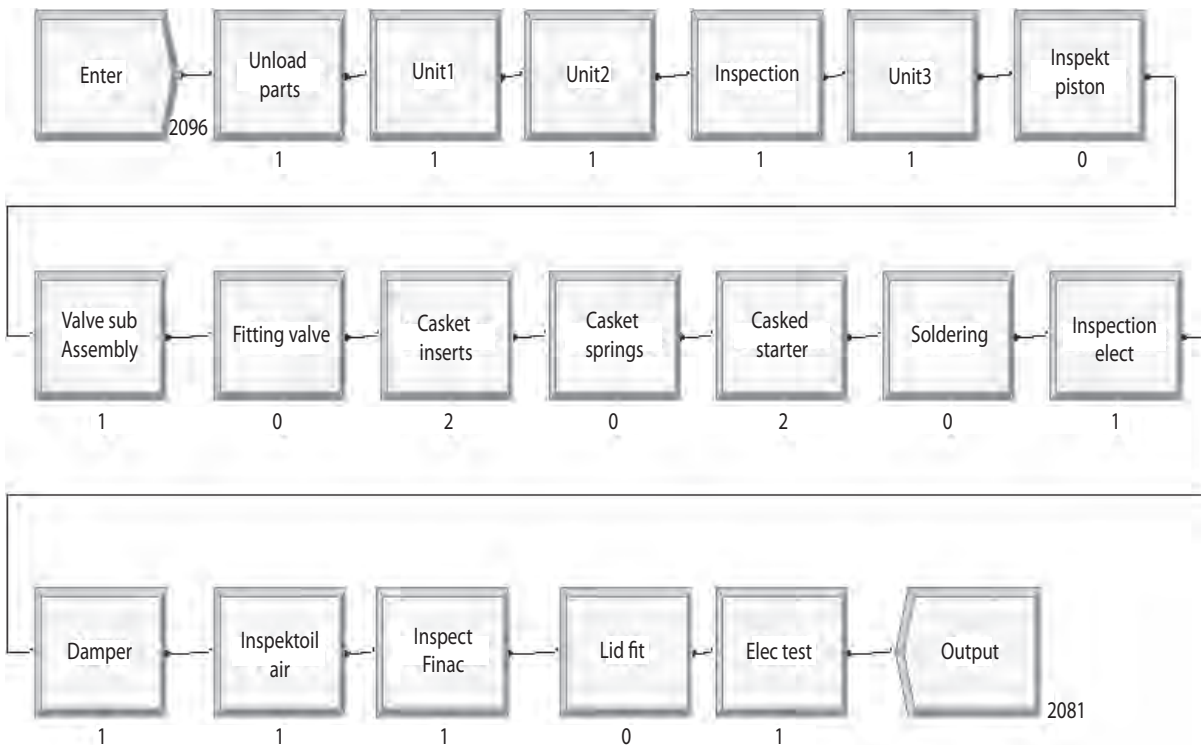

Рис. 5. Результат последнего этапа имитационного эксперимента

процесса сборки компрессора целесообразно проводить, используя инструменты непрерывного совершенствования, то есть так называемые кайдзен-инструменты, например бережливое производство. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Андерсен Б.** Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / Бьерн Андерсен / Пер. с англ. С. В. Ариничева. – Изд. 3-е. – М.: Стандарты и качество, 2005. – 271 с.
2. **Грин М.** Управление изменениями: Модели, инструменты и технологии организационных изменений / М. Грин, Э. Кемерон – М.: Добрая книга, 2006. – 360 с.
3. **Детмер У.** Теория ограничений Голдратта / У. Детмер. – Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 448 с.
4. Имитационное моделирование экономических систем: учеб. пособ. / Ю. Г. Лысенко, Г. С. Овечко, А. В. Овечко и др.; под ред. Ю. Г. Лысенко; Донецкий нац. ун-т, каф. эконом. кибернетики. – Донецк: Юго-Восток, 2007. – 286 с.
5. **Каталевский Д. Ю.** Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении: учебное пособие / Д. Ю. Каталевский. – М.: Издательство Московского университета, 2011. – 304 с., ил.
6. **Меженская В. В.** Имитационное моделирование как инструмент принятия управленческих решений, связанных с переконфигурированием конвейерной линии / В. В. Меженская, А. С. Подскребко // Модели управления в рыночной экономике: Сб. науч. тр.; общ. ред. и предисл. Ю. Г. Лысенко; Донецкий нац. ун-т. – Донецк: ДонНУ, 2009. – Спец. выпуск. – С. 260 – 268.
7. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике: монография / Ю. Г. Лысенко, В. Н. Тимохин,

Р. А. Руденский и др. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 350 с. – (Сер.: Жизнеспособные системы в экономике).

8. **Стерлигова А. Н.** Операционный (производственный) менеджмент: учеб. пособие / А. Н. Стерлигова, А. В. Фель. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 187 с.

9. **Тимохин В. Н.** Методология моделирования экономической динамики: Монография / В. Н. Тимохин. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 269 с.

10. **Широкова Г. В.** Управление организационными изменениями: учеб. пособие / Г. В. Широкова; С.-Петербург. гос. ун-т, ф-т менеджмента. – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2005. – 431 с.

11. **Sterman J. D.** Business Dynamics. System thinking and modeling for a Complex World [Электронный ресурс] / J. D. Sterman. – Irwin: McGraw-Hill, 2000. – Режим доступа: <http://www.mhhe.com/business/opsci/sterman/>

REFERENCES

Andersen, B. *Biznes-protsessy. Instrumenty sovershenstvovaniia* [Business processes. Tools to improve]. Moscow: Standarty i kachestvo, 2005.

Detmer, U. *Teoriia ogranicheniy Goldratta* [Goldratt's Theory of Constraints]. Moskva: Alpina Biznes Buks, 2007.

Grin, M., and Kameron, E. *Upravlenie izmeneniiami: Modeli, instrumenty i tekhnologii organizatsionnykh izmeneniy* [Change Management: Models, tools and techniques of organizational change]. Moscow: Dobraia kniga, 2006.

Katalevskiy, D. Yu. *Osnovy imitatsionnogo modelirovaniia i sistemnogo analiza v upravlenii* [Fundamentals of simulation modeling and systems analysis in management]. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 2011.

Lysenko, Yu. G., Ovechko, G. S., and Ovechko, A. V. *Imitatsionnoe modelirovanie ekonomicheskikh sistem* [Simulation modeling of economic systems]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2007.

Lysenko, Yu. G., Timokhin, V. N., and Rudenskiy, R. A. *Metodologiya modelirovaniia zhiznesposobnykh sistem v ekonomike* [Modeling methodology of viable systems in the economy]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2009.

Mezhenskaia, V. V., and Podskrebko, A. S. "Imitatsionnoe modelirovanie kak instrument priniatia upravlencheskikh resheniy, svyazannykh s perebalansirovkoj konveyernoy linii" [Simulation modeling as a tool for decision-making related to the rebalancing of the conveyor line]. In *Modeli upravleniia v rynochnoy ekonomike*, 260-268. Donetsk: DonNU, 2009.

Sterligova, A. N., and Fel, A. V. *Operatsionnyy (proizvodstvennyy) menedzhment* [Operating (production) management]. Moscow: INFRA-M, 2009.

Shirokova, G. V. *Upravlenie organizatsionnymi izmeneniyami* [Organizational change management]. St. Petersburg: SPbGU, 2005.

Sterman, J. D. "Business Dynamics. System thinking and modeling for a Complex World". <http://www.mhhe.com/business/opsci/sterman/>

Timokhin, V. N. *Metodologiya modelirovaniia ekonomicheskoy dinamiki* [Modeling methodology of economic dynamics]. Donetsk: Yugo-Vostok Ltd, 2007.

УДК 330.4:519.86:519.876.5

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ ДИНАМІКИ ПЕНСІЙНОГО СОЦІУМУ

ЯКИМОВА Л. П.

УДК 330.4:519.86:519.876.5

Якимова Л. П. Моделювання просторово-часової динаміки пенсійного соціуму

У статті запропоновано та досліджено клітинно-автоматну мультиагентну імітаційну модель динаміки процесу поширення недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ), що дозволяє імітувати та візуалізувати просторово-часову динаміку пенсійного соціуму, відтворювати механізми міжсуб'єктної взаємодії у соціумі, диференційованому за соціально-психологічними та рольовими ознаками, з урахуванням синергетичного ефекту спільної дії агентів системи НПЗ і впливу ЗМІ на суб'єктів соціуму. Проведення серії імітаційних експериментів дозволило встановити залежності сценаріїв еволюції пенсійного соціуму від параметрів процесу поширення НПЗ: коефіцієнтів охоплення пенсійного соціуму професійними агентами та ЗМІ, кількості ефективних контактів, коефіцієнта зниження рівня недовіри населення до НПЗ, рівня сприйняття інформації агентів НПЗ і рівня їх впливу. В еволюції пенсійного соціуму виявлено регулярні аттрактори, моменти настання та характеристики яких залежать від параметрів процесу поширення НПЗ, деякі з цих параметрів є керованими.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, пенсійний соціум, просторово-часова динаміка, імітаційна модель, клітинний автомат.

Рис.: 3. **Бібл.:** 9.

Якимова Лариса Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

УДК 330.4:519.86:519.876.5

Якимова Л. П. Моделирование пространственно-временной динамики пенсионного социума

В статье предложена и исследована клеточно-автоматная мультиагентная имитационная модель динамики процесса распространения негосударственного пенсионного обеспечения (НПО), позволяющая имитировать и визуализировать пространственно-временную динамику пенсионного социума, воспроизводит механизмы межсубъектного взаимодействия в социуме, дифференцированном по социально-психологическим и ролевым признакам, с учетом синергетического эффекта совместного воздействия агентов системы НПО и влияния СМИ на субъектов социума. Проведение серии имитационных экспериментов позволило установить зависимости сценариев эволюции пенсионного социума от параметров процесса распространения НПО: коэффициентов охвата пенсионного социума профессиональными агентами и СМИ, количества эффективных контактов, коэффициента снижения уровня недоверия населения к НПО, уровня восприятия информации агентов НПО и уровня их влияния. В эволюции пенсионного социума выявлены регулярные аттракторы, моменты наступления и характеристики которых зависят от параметров процесса распространения НПО, отдельные из этих параметров являются управляемыми.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионный социум, пространственно-временная динамика, имитационная модель, клеточный автомат.

Рис.: 3. **Библ.:** 9.

Якимова Лариса Петровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

UDC 330.4:519.86:519.876.5

Yakimova L. P. Modelling the Space-Time Dynamics of the Pension Social Medium

The article offers and studies a cellular automaton multi-agent imitation model of dynamics of the process of propagation of the non-state pension provision (NPP) that allows imitation and visualisation of the space-time dynamics of the pension social medium, reproduction of mechanisms of inter-subject interaction in the social medium differentiated by socio-psychological and role properties with consideration of a synergetic effect of joint impact of agents of the NPP system and influence of mass media on the subjects of the social medium. A series of imitation experiments allowed establishment of dependence of scenarios of evolution of the pension social medium on parameters of the process of propagation of NPP: ratios of coverage of the pension social medium by professional agents and mass media, number of effective contacts, ratio of reduction of the level of distrust of the population to NPP, level of perception of information of NPP agents and level of their influence. The article detects regular attractors in evolution of the pension social medium, the moments of appearance and characteristics of which depend on parameters of the process of propagation of NPP, some of these parameters are controlled.

Key words: non-state pension provision, pension social medium, space-time dynamics, imitation model, cellular automaton.

Pic.: 3. **Bibl.:** 9.

Yakymova Larysa P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

Lysenko, Yu. G., Ovechko, G. S., and Ovechko, A. V. *Imitatsionnoe modelirovanie ekonomicheskikh sistem* [Simulation modeling of economic systems]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2007.

Lysenko, Yu. G., Timokhin, V. N., and Rudenskiy, R. A. *Metodologiya modelirovaniia zhiznesposobnykh sistem v ekonomike* [Modeling methodology of viable systems in the economy]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2009.

Mezhenskaia, V. V., and Podskrebko, A. S. "Imitatsionnoe modelirovanie kak instrument priniatia upravlencheskikh resheniy, svyazannykh s perebalansirovkoj konveyernoy linii" [Simulation modeling as a tool for decision-making related to the rebalancing of the conveyor line]. In *Modeli upravleniia v rynochnoy ekonomike*, 260-268. Donetsk: DonNU, 2009.

Sterligova, A. N., and Fel, A. V. *Operatsionnyy (proizvodstvennyy) menedzhment* [Operating (production) management]. Moscow: INFRA-M, 2009.

Shirokova, G. V. *Upravlenie organizatsionnymi izmeneniyami* [Organizational change management]. St. Petersburg: SPbGU, 2005.

Sterman, J. D. "Business Dynamics. System thinking and modeling for a Complex World". <http://www.mhhe.com/business/opsci/sterman/>

Timokhin, V. N. *Metodologiya modelirovaniia ekonomicheskoy dinamiki* [Modeling methodology of economic dynamics]. Donetsk: Yugo-Vostok Ltd, 2007.

УДК 330.4:519.86:519.876.5

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ ДИНАМІКИ ПЕНСІЙНОГО СОЦІУМУ

ЯКИМОВА Л. П.

УДК 330.4:519.86:519.876.5

Якимова Л. П. Моделювання просторово-часової динаміки пенсійного соціуму

У статті запропоновано та досліджено клітинно-автоматну мультиагентну імітаційну модель динаміки процесу поширення недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ), що дозволяє імітувати та візуалізувати просторово-часову динаміку пенсійного соціуму, відтворювати механізми міжсуб'єктної взаємодії у соціумі, диференційованому за соціально-психологічними та рольовими ознаками, з урахуванням синергетичного ефекту спільної дії агентів системи НПЗ і впливу ЗМІ на суб'єктів соціуму. Проведення серії імітаційних експериментів дозволило встановити залежності сценаріїв еволюції пенсійного соціуму від параметрів процесу поширення НПЗ: коефіцієнтів охоплення пенсійного соціуму професійними агентами та ЗМІ, кількості ефективних контактів, коефіцієнта зниження рівня недовіри населення до НПЗ, рівня сприйняття інформації агентів НПЗ і рівня їх впливу. В еволюції пенсійного соціуму виявлено регулярні аттрактори, моменти настання та характеристики яких залежать від параметрів процесу поширення НПЗ, деякі з цих параметрів є керованими.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, пенсійний соціум, просторово-часова динаміка, імітаційна модель, клітинний автомат.

Рис.: 3. **Бібл.:** 9.

Якимова Лариса Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

УДК 330.4:519.86:519.876.5

Якимова Л. П. Моделирование пространственно-временной динамики пенсионного социума

В статье предложена и исследована клеточно-автоматная мультиагентная имитационная модель динамики процесса распространения негосударственного пенсионного обеспечения (НПО), позволяющая имитировать и визуализировать пространственно-временную динамику пенсионного социума, воспроизводит механизмы межсубъектного взаимодействия в социуме, дифференцированном по социально-психологическим и ролевым признакам, с учетом синергетического эффекта совместного воздействия агентов системы НПО и влияния СМИ на субъектов социума. Проведение серии имитационных экспериментов позволило установить зависимости сценариев эволюции пенсионного социума от параметров процесса распространения НПО: коэффициентов охвата пенсионного социума профессиональными агентами и СМИ, количества эффективных контактов, коэффициента снижения уровня недоверия населения к НПО, уровня восприятия информации агентов НПО и уровня их влияния. В эволюции пенсионного социума выявлены регулярные аттракторы, моменты наступления и характеристики которых зависят от параметров процесса распространения НПО, отдельные из этих параметров являются управляемыми.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионный социум, пространственно-временная динамика, имитационная модель, клеточный автомат.

Рис.: 3. **Библ.:** 9.

Якимова Лариса Петровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

UDC 330.4:519.86:519.876.5

Yakimova L. P. Modelling the Space-Time Dynamics of the Pension Social Medium

The article offers and studies a cellular automaton multi-agent imitation model of dynamics of the process of propagation of the non-state pension provision (NPP) that allows imitation and visualisation of the space-time dynamics of the pension social medium, reproduction of mechanisms of inter-subject interaction in the social medium differentiated by socio-psychological and role properties with consideration of a synergetic effect of joint impact of agents of the NPP system and influence of mass media on the subjects of the social medium. A series of imitation experiments allowed establishment of dependence of scenarios of evolution of the pension social medium on parameters of the process of propagation of NPP: ratios of coverage of the pension social medium by professional agents and mass media, number of effective contacts, ratio of reduction of the level of distrust of the population to NPP, level of perception of information of NPP agents and level of their influence. The article detects regular attractors in evolution of the pension social medium, the moments of appearance and characteristics of which depend on parameters of the process of propagation of NPP, some of these parameters are controlled.

Key words: non-state pension provision, pension social medium, space-time dynamics, imitation model, cellular automaton.

Pic.: 3. **Bibl.:** 9.

Yakymova Larysa P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: l_p_yakimova@mail.ru

Хронічний дефіцит Пенсійного фонду України, повільний розвиток недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) в умовах глобальної демографічної кризи актуалізують питання розробки теоретико-методичного базису та практичного інструментарію для аналізу, моделювання та прогнозування сценаріїв розвитку національної пенсійної системи та її складових з метою прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень щодо пенсійного забезпечення сучасного та майбутніх поколінь.

Метою даного дослідження є розробка клітинно-автоматної мультиагентної імітаційної моделі поширення недержавного пенсійного забезпечення – спеціального програмного комплексу, що дозволить імітувати просторово-часову динаміку пенсійного соціуму, відтворювати механізми міжсуб'єктної взаємодії у соціумі, диференційованому за соціально-психологічними та рольовими ознаками, з урахуванням синергетичного ефекту спільної дії агентів системи НПЗ і впливу ЗМІ на суб'єктів соціуму.

Традиційні [1] клітинні автомати є дискретними динамічними системами, поведінка яких повністю визначається локальними та всюди однаковими правилами взаємодій. Незважаючи на порівняльну простоту клітинних автоматів, модельовані на їх основі процеси здатні виявляти досить складну та цікаву динаміку. Аналіз причин виникнення та розвитку теорії клітинних автоматів, а також численні приклади [1 – 7] вдалого моделювання фізичних, біологічних, соціально-економічних явищ клітинно-автоматним методом приводять до висновку, що основним призначенням цього методу є моделювання просторово-часової динаміки дискретних процесів.

Під просторово-часовою динамікою пенсійного соціуму розуміється зміна структури пенсійного соціуму (населення старше 15 років [8]) стосовно відношення його суб'єктів до самостійного забезпечення старості через інститути НПЗ у просторі та часі. Моделювання динаміки пенсійного соціуму засноване на таких гіпотезах:

- ✦ кожен суб'єкт (індивідуум) соціуму може знаходитися в одному із трьох станів: 1) особа, яка є сприйнятливою до ідеї НПЗ, тобто схильною до самостійного забезпечення старості через інститути НПЗ, але не є учасником системи – потенційний учасник системи НПЗ; 2) особа, яка є дійсним учасником системи, – агент системи НПЗ; 3) особа, яка є несприйнятливою до ідеї самостійного забезпечення старості через інститути НПЗ, – контрагент системи НПЗ;
- ✦ на кожного індивідуума у момент t впливають індивіди з його оточення та професійні агенти системи НПЗ – фінансові консультанти страхових компаній, співробітники недержавних пенсійних фондів і банків, які за певних умов можуть виступати як контрагенти;

Саме просторово-розподілена структура пенсійного соціуму з дискретним набором станів і пенсійна поведінка індивідуума, яка перш за все визначається установками його найближчого оточення (а при наявності професійних агентів ще й їх впливом), зумовили вибір концепції клітинних автоматів для імітаційно-

го моделювання процесу поширення НПЗ. Побудову клітинно-автоматної моделі засновано на механізмі поширення недержавного пенсійного забезпечення та математичних моделях динаміки цього процесу у вигляді систем диференціальних і різницьових рівнянь без урахування синергетичного ефекту спільної дії агентів системи НПЗ і впливу ЗМІ на суб'єктів соціуму [8] та з його врахуванням [9]. При врахуванні синергетичного ефекту додатково вводяться ще дві гіпотези: 1) ймовірність залучення до системи НПЗ при взаємодії агентів системи вище ймовірності при їх незалежній дії; 2) на індивідуума істотно впливають лише перші агенти (ефективні контакти), подальші майже не впливають, а в окремих випадках навіть спричиняють негативну реакцію – відторгнення самої ідеї НПЗ.

Клітинно-автоматну імітаційну модель реалізовано в інтегрованому середовищі розробки Microsoft Visual Studio 2010 Express на мові програмування C++ з використанням технології Windows Forms. Для уникнення крайових ефектів решітка автомата «загортається» у тор, що дозволяє для всіх клітин автомата (суб'єктів пенсійного соціуму) використовувати загальну ймовірнісну функцію переходів. Ймовірнісні характеристики клітинного автомата забезпечуються застосуванням генератора псевдовипадкових чисел, розподілених за рівномірним законом. Для визначення наступного стану клітини як параметри у функцію переходів p передаються поточні значення станів самої клітини та клітин її околу (окіл Мура – восьмизв'язний), а також параметри професійних агентів (контрагентів), функцій синергетичного ефекту та впливу ЗМІ. Генерація переходів з ймовірністю p здійснюється за умови: $rand < p$.

Відповідно до розробленої програми-імітатора при заданні початкового стану пенсійного соціуму, параметрів процесу поширення НПЗ (які задаються згідно з пенсійною статистикою та експертними оцінками фахівців з НПЗ), кількості ітерацій (номер місяця з моменту запровадження НПЗ) користувач отримує візуалізацію стану пенсійного соціуму на цій ітерації – портрет пенсійного соціуму, його структуру у відсотках, таблицю та графіки, що відбивають динаміку визначених груп з моменту запровадження НПЗ до поточної ітерації включно. Послідовний перехід від ітерації до ітерації дозволяє спостерігати процес поширення НПЗ у часі й просторі – еволюцію пенсійного соціуму.

Якщо з деякого моменту часу параметри процесу змінились, то задаються початковий стан пенсійного соціуму, що відповідає цьому моменту, та нові параметри. При імітації процесу поширення НПЗ в окремих регіонах використовуються регіональні початковий стан і параметри процесу. Отже, програму імітаційної моделі розроблено таким чином, що вона є універсальною, тобто може враховувати різні параметри процесу поширення НПЗ, може застосовуватися у будь-яких соціально-економічних умовах і регіонах (країнах). Разом з тим перш ніж використовувати імітаційну модель для прогнозування процесів поширення НПЗ, вона повинна пройти випробування, перевірку адекватності. Але на цьому етапі виникає проблема: для процесу поширення НПЗ характерним є неповнота

даних про дійсних учасників системи та їх повна відсутність щодо несприйнятливих осіб і потенційних учасників, що унеможливає повноцінну валідацію моделі статистичними методами. Тому для перевірки відповідності між поведінкою моделі та поведінкою реальної системи обмежимось зіставленням отриманих значень за серією імітаційних експериментів з експертними оцінками та наявною пенсійною статистикою.

Реалізація початкового стану пенсійного соціуму (рис. 1) відображає реальний його портрет на момент запровадження НПЗ в Україні – 01.01.2004 р.

У результаті проведення серії імітаційних експериментів при базовому наборі параметрів моделі на 96-й ітерації, тобто станом на 01.01.12 р. отримано таку структуру пенсійного соціуму: несприйнятливі особи – 31,32%, потенційні учасники – 64,84%, дійсні учасники системи – 3,84% пенсійного соціуму. Така структура (відхилення від середнього складають 1-2%) задовільно узгоджується з оцінками фахівців – 3-4% населен-

ня старше 15-ти років є дійсними учасниками системи НПЗ. Поведінка моделі не порушує експертні знання про процес поширення НПЗ, адекватно відображає логіку та закономірності цього процесу у часі та просторі, що дає підстави вважати розроблену імітаційну модель такою, що заслуговує на довіру, та використовувати її для аналізу, прогнозування та прийняття рішень.

Необхідно зазначити, що, комбінуючи параметри, які характеризують процес поширення НПЗ, можна як завгодно близько підігнати результати імітаційних експериментів до динаміки реального процесу, але така підгонка не є самоціллю. Найбільш важливо, з точки зору прогнозування та регулювання даного процесу знання можливих сценаріїв його розвитку, знання залежності сценаріїв від параметрів процесу. Під таким знанням розуміється залежність просторово-часової динаміки (портрета пенсійного соціуму та форм кривих) від областей зміни параметрів. Тому далі шля-

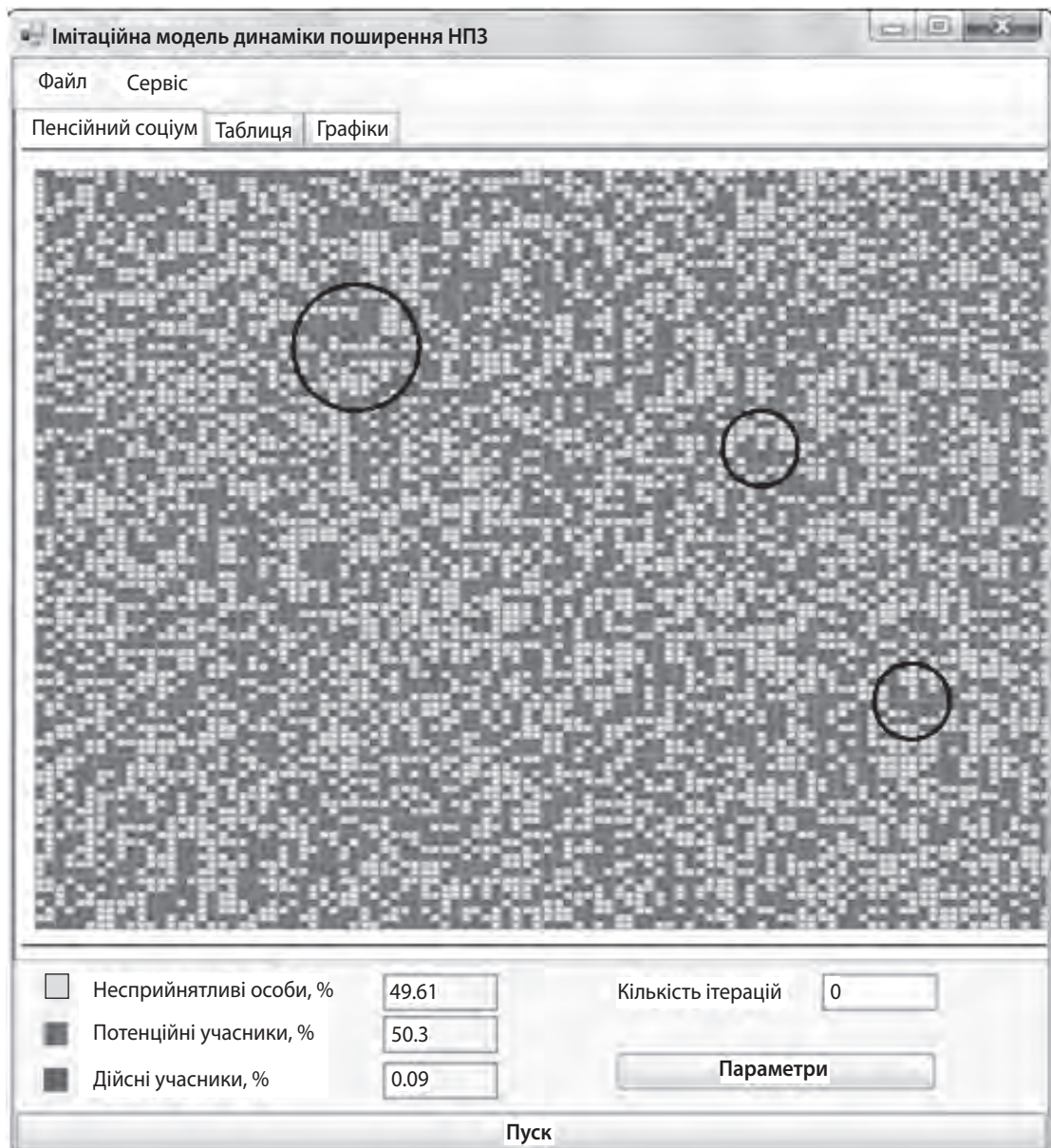

Рис. 1. Початковий портрет пенсійного соціуму (станом на 01.01.04 р.)

хом проведення серії експериментів досліджуються реакції відгуків моделювання (портрет пенсійного соціуму та його динаміка) на зміну значень параметрів процесу поширення НПЗ та аналізуються залежності сценаріїв еволюції пенсійного соціуму від зазначених параметрів. Нижче наведено деякі з них.

1. Збільшення коефіцієнта охоплення пенсійного соціуму професійними агентами з 5% до 10% при незмінності решти параметрів моделі приводить у результаті 96-ї ітерації до такої структури пенсійного соціуму: несприйнятливі особи – 25,7%, потенційні учасники – 55,28%, дійсні учасники – 19,02% пенсійного соціуму. Тобто збільшення коефіцієнта охоплення пенсійного соціуму професійними агентами на 5 процентних пунктів (п. п.) активізує процес поширення НПЗ і спричиняє збільшення кількості дійсних учасників на 15 п. п. Отже, регуляторам системи НПЗ необхідно сприяти розвитку мережі професійних агентів (фінансових консультантів страхових компаній, НПФ і банківських співробітників) і технологій для роботи на пенсійному ринку.

2. Збільшення значення кількості ефективних контактів з 5 до 7 при незмінності решти параметрів моделі у результаті 96-ї ітерації приводить до такої структури пенсійного соціуму: несприйнятливі особи – 30,25%, потенційні учасники – 46,98%, дійсні учасники – 22,77% пенсійного соціуму. Отримано ще кращу структуру пенсійного соціуму, причому така структура має місце вже на 55-й ітерації, а далі спостерігається стаціонарний режим з незначними коливаннями чисельності груп соціуму навколо їх середнього – аттрактор. Разом з тим варто мати на увазі, що це психофізичний чинник, на який важко вплинути, але ж коректна поведінка фінансових консультантів, їх професійна підготовка щодо проведення співбесід, побудова правильних комунікацій, тобто вдосконалення клієнтського сервісу сприятимуть підвищенню кількості ефективних контактів, реалізації додатної дії синергетичного ефекту.

3. Зменшення коефіцієнта зниження рівня недовіри потенційних учасників під впливом агентів НПЗ з 0,99 до 0,8 при незмінності решти параметрів моделі у результаті 96-ї ітерації приводить до такої структури пенсійного соціуму: несприйнятливі особи – 39,37%, потенційні учасники – 35,64%, дійсні учасники – 24,99% пенсійного соціуму. Отже, збільшення ефекту співбесід із агентами системи на 19 п. п. спричиняє збільшення кількості учасників системи на 21 п. п.

4. Збільшення рівня сприйняття інформації агентів НПЗ несприйнятною особою у 10 разів з 0,0002 до 0,002 при незмінності решти параметрів моделі у результаті 96-ї ітерації приводить до збільшення кількості дійсних учасників більш ніж у 6 разів. Досягти збільшення рівня сприйняття інформації агентів НПЗ несприйнятливими особами є можливим, як і у попередніх випадках, шляхом удосконалення клієнтського сервісу інститутів системи НПЗ.

5. Збільшення рівня сприйняття інформації агентів НПЗ потенційним учасником у 2 рази з 0,35 до 0,7 спричиняє збільшення кількості дійсних учасників у 10 разів. Такої найбільш сприятливої структури 3:3:3 пенсійний

соціум набуває вже на 70-й ітерації, тобто менше, ніж через 6 років з моменту запровадження НПЗ.

6. Збільшення рівня впливу агентів пенсійного соціуму з 0,5 до 0,8 приводить до збільшення кількості дійсних учасників майже у 7 разів. Середнє значення цього показника 25% спостерігається з 55 ітерації.

7. Збільшення коефіцієнта охоплення пенсійного соціуму ЗМІ на 9 п. п. з 1% до 10% приводить до збільшення кількості дійсних учасників майже на 14 п. п., що обумовлює необхідність розробки інформаційних та освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності населення щодо питань НПЗ та фінансової грамотності.

Для передбачення подальшої еволюції пенсійного соціуму здійснено серію імітаційних експериментів на прогностичний період. Так, станом на 1 січня 2021 р., тобто через 17 років з моменту впровадження системи НПЗ (результат 204-ї ітерації, *рис. 2*), лише кожна п'ята особа старше 15 років є дійсним учасником системи НПЗ, а майже кожен четвертий категорично проти самостійного забезпечення старості через інститути системи. Реалізація такого сценарію в умовах старіння населення та краху солідарної системи може спричинити масову бідність непрацездатного населення та призвести до соціальної нестабільності суспільства.

Прогнозування процесу поширення НПЗ на більш тривалий період із детермінованими параметрами цього процесу, напевне, не має практичного сенсу, але може бути цікавим з точки зору теоретичного дослідження тенденцій, виявлення можливих аттракторів. Імітаційні експерименти доводять, що з плином часу встановлюється стаціонарний режим функціонування системи НПЗ. При цьому поряд зі сталим станом рівноваги спостерігаються коливальні зміни чисельності усіх трьох груп пенсійного соціуму. За прийнятих параметрів, починаючи зі 130 – 150-ї ітерації (залежно від експерименту), структура пенсійного соціуму залишається практично незмінною (*рис. 3*): несприйнятливі особи – 24 – 26%, потенційні учасники – 49 – 52%, дійсні учасники – 22 – 24% пенсійного соціуму.

ВИСНОВКИ

Проблемний аналіз імітаційних експериментів дав можливість зробити такі висновки:

- ✦ побудована клітинно-автоматна мультиагентна імітаційна модель дозволяє імітувати та візуалізувати просторово-часову динаміку пенсійного соціуму, відтворювати механізми міжсуб'єктної взаємодії у соціумі, диференційованому за соціально-психологічними та рольовими ознаками, з урахуванням синергетичного ефекту спільної дії агентів системи НПЗ та впливу ЗМІ на суб'єктів соціуму;
- ✦ збереження параметрів процесу поширення НПЗ на поточному рівні в умовах старіння населення та краху солідарної системи може спричинити у майбутньому глобальну бідність літніх людей і соціальну нестабільність у суспільстві;

Рис. 2. Прогноз динаміки поширення НПЗ: портрет пенсійного соціуму (станом на 01.01.21 р.)

- ✦ кількісно підтверджено очікувані висновки стосовно необхідності розширення та вдосконалення клієнтського сервісу професійних фінансових консультантів, розробки інформаційних та освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності населення щодо питань НПЗ та фінансової грамотності;
- ✦ в еволюції пенсійного соціуму виявлено регулярні аттрактори, моменти настання та характеристики яких залежать від параметрів процесу поширення НПЗ, деякі з цих параметрів є керованими. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Тоффоли Т.** Машини клеточных автоматов / Т. Тоффоли, Н. Марголус / Пер. с англ. – М.: Мир, 1991. – 280 с.
2. **Беркович С. Я.** Клеточные автоматы как модель реальности: поиски новых представлений физических и информационных процессов / С. Я. Беркович / Пер.с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.

3. **Даніч В. М.** Моделювання швидких соціально-економічних процесів : [монографія] / В. М. Даніч. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2004. – 304 с.

4. **Плотинский Ю. М.** Модели социальных процессов : учебное пособие для высших учебных заведений / Ю. М. Плотинский. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2001. – 296 с.

5. **Малинецкий Г. Г.** Моделирование движения толпы с помощью клеточных автоматов [Электронный ресурс] / Г. Г. Малинецкий, М. Е. Степанцов. – Режим доступа : <http://mews.ru/pdf/pnd97.pdf>

6. **Ландэ Д. В.** Моделирование электоральных процессов на основе концепции клеточных автоматов / Д. В. Ландэ, В. Н. Фурашев // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – Харьков : НАКУ, 2007. – Вып. 36. – С. 123 – 128.

7. **Нижегородцев Р. М.** Модели клеточных автоматов в теории диффузии инноваций / Р. М. Нижегородцев, В. Д. Секерин, С. В. Лисафьев // Вопросы новой экономики. – 2012. – № 3. – С. 39 – 43.

8. **Даніч В. М.** Динамічні моделі розповсюдження недержавного пенсійного забезпечення / В. М. Даніч, Л. П. Якимова // Современные подходы к моделированию сложных социально-

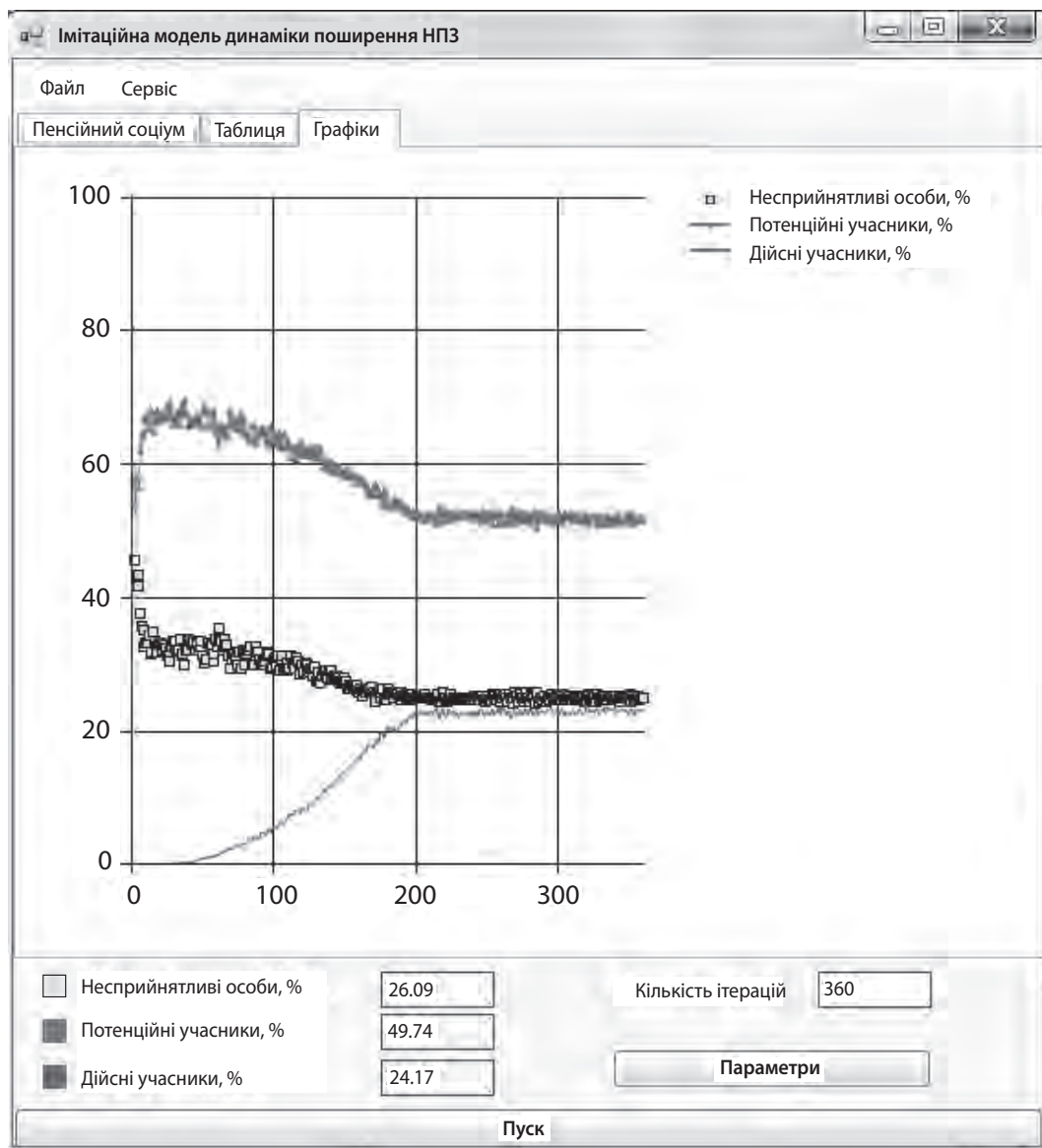

Рис. 3. Прогноз динаміки поширення НПЗ: стаціонарний режим

экономических систем: монография / Под ред. В. С. Пономаренко, Т. С. Клебановой, Н. А. Кизима. – Х. : ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2011. – С. 187 – 198.

9. Якимова Л. П. Синергетичний ефект в моделях динаміки поширення недержавного пенсійного забезпечення / Л. П. Якимова // Економіка розвитку. – 2013. – № 1(65). – С. 10 – 14.

REFERENCES

Berkovich, S. Ya. *Kletochnye avtomaty kak model realnosti: poiski novykh predstavleniy fizicheskikh i informatsionnykh protsessov* [Cellular automata as a model of reality: the search for new concepts of physical and information processes]. Moscow: MGU, 1993.

Danich, V. M. *Modeliuvannia shvydkykh sotsialno-ekonomichnykh protsesiv* [Simulation of rapid socio-economic processes]. Luhansk: SNU imeni V. Dalia, 2004.

Danich, V. M., and Yakymova, L. P. "Dynamichni modeli rozpovsiudzhennia nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia" [Dynamic model of the distribution of private pensions]. In *Sovremennye podkhody k modelirovaniyu slozhnykh sotsialno-ekonomicheskikh system*, 187-198. Kharkiv: Aleksandrova K. M.; YNZhEK, 2011.

Lande, D. V., and Furashev, V. N. "Modelirovanie elektoralnykh protsessov na osnove kontseptsii kletochnykh avtomatov" [Simulation of electoral processes based on the concept of cellular automata]. *Otkrytye informatsionnye i kompiuternye integrirovannye tekhnologii*, no. 36 (2007): 123-128.

Malinetskiy, G. G., and Stepanov, M. E. "Modelirovanie dvizheniya tolpy s pomoshchiu kletochnykh avtomatov" [Simulation of the motion of the crowd with the help of cellular automata]. <http://mews.ru/pdf/pnd97.pdf>

Nizhegorodtsev, R. M., Sekerin, V. D., and Lisafev, S. V. "Modeli kletochnykh avtomatov v teorii diffuzii innovatsiy" [Cellular automata model in the theory of diffusion of innovations]. *Voprosy novoy ekonomiki*, no. 3 (2012): 39-43.

Plotinskiy, Yu. M. *Modeli sotsialnykh protsessov* [Models of social processes]. M.: Logos, 2001.

Toffoli, T., and Margolus, N. *Mashiny kletochnykh avtomatov* [Machines cellular automata]. Moscow: Mir, 1991.

Yakymova, L. P. "Synerhetychnyi efekt v modeliakh dynamiky poshyrennia nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia" [Synergetic effects in models of the dynamics of the spread of private pensions]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1(65) (2013): 10-14.

МОДЕЛЮВАННЯ «ГОРИЗОНТАЛЬНОЇ» ВЗАЄМОДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ НАБОРУ ІГОР

СОКОЛОВСЬКИЙ Д. Б.

УДК 330.4+519.83

Соколовський Д. Б. Моделювання «горизонтальної» взаємодії економічних агентів за допомогою набору ігор

Тематику пропонованої статті є моделювання горизонтальної та вертикальної взаємодії економічних суб'єктів, що реалізуються, зокрема, угодами про продаж і про найм. Складність моделей «горизонтальних» відносин є причиною суттєво менших, порівняно з моделями «вертикальних» стосунків, напрацювань. Тому здійснено спробу спростити загальну модель «горизонтальної» взаємодії економічних агентів. Запропоновано модель «горизонтальних» взаємин двох економічних суб'єктів, кожний з яких може дотримуватися укладеної між ними угоди, ухилитися від неї та контролювати дотримання угоди своїм визаві. Установлено, що угода про продаж може бути визначена набором ігор, що використовуються для моделювання угоди про найм шляхом декомпозиції гри для опису взаємодії загального типу. З'ясовано умови такої декомпозиції. Тобто модель угоди про продаж можна позиціонувати як узагальнення моделі угоди про найм. Поза тим змодельовано прийняття рішень окремим агентом щодо розподілу обмежених коштів між контролем визаві та дизайном власної діяльності. Пропоновані моделі можуть знайти своє використання в теорії угод для поглиблення окреслення угоди про продаж. Передбачається застосування отриманих результатів до різноманітних предметних галузей шляхом конкретизації платіжних функцій ігор моделі. Краще розуміння їхньої природи за допомогою дослідження запропонованих моделей сприятиме збільшенню якості та продуманості угод, приміром, із правової точки зору. Подальший розвиток досліджень передбачається проводити в напрямку розв'язання моделей, що наразі мають постановочний вигляд, знаходження умов рівноваги Неша, аналіз логіки еволюції взаємин контрагентів.

Ключові слова: поведінка, взаємодія, теорія ігор, угода про найм, угода про продаж.

Формул: 8. **Бібл.:** 13.

Соколовський Дмитро Борисович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем моделювання економічних систем, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Университетська, 77, Донецьк, 83048, Україна)

E-mail: dmy.falko@gmail.com

УДК 330.4+519.83

Соколовский Д. Б. Моделирование «горизонтального» взаимодействия экономических агентов с помощью набора игр

Тематикой статьи является моделирование горизонтального и вертикального взаимодействия экономических субъектов, реализуемое, в частности, контрактами о продаже и о найме. Сложность моделей «горизонтальных» отношений является причиной существенно меньших, по сравнению с моделями «вертикальных» отношений, работок. Поэтому сделана попытка упростить общую модель «горизонтального» взаимодействия экономических агентов. Предложена модель «горизонтальных» взаимоотношений двух экономических субъектов, каждый из которых может придерживаться заключенного между ними контракта, уклоняться от него и контролировать выполнение контракта своим визави. Установлено, что контракт о продаже может быть определен набором игр, используемых для моделирования контракта о найме путем декомпозиции игры для описания взаимодействия общего вида. Уточнены условия такой декомпозиции. То есть модель контракта о продаже может быть позиционирована как обобщение модели контракта о найме. Кроме того, смоделировано принятие решений отдельным агентом относительно распределения ограниченных ресурсов между контролем визави и дизайном собственной деятельности. Предложенные модели могут найти свое применение в теории контрактов, например, для углубления описания контракта о продаже. Предполагается использование полученных результатов в разнообразных предметных областях путем конкретизации платежных функций игр модели. Лучшее понимание их природы с помощью исследования предложенных моделей будет способствовать повышению качества и продуманности контрактов, например, с правовой точки зрения. Дальнейшее развитие исследований предполагается проводить в направлении решения моделей, имеющих в настоящий момент постановочный вид, нахождения условий равновесия Нэша, анализ логики эволюции взаимоотношений контрагентств.

Ключевые слова: поведение, взаимодействие, теория игр, контракт о найме, контракт о продаже.

Формул: 8. **Библ.:** 13.

Соколовский Дмитрий Борисович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела проблем моделирования экономических систем, Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Университетская, 77, Донецк, 83048, Украина)

E-mail: dmy.falko@gmail.com

UDC 330.4+519.83

Sokolovskiy D. B. Modeling of «Horizontal» Interaction Between Economic Agents Using a Set of Games

The article deals with modeling of «horizontal» and «vertical» interaction between economic agents, which is realized, particularly, by sales and employment contract. The models of «horizontal» interaction are complex; this causes the less groundwork as compared to models of «vertical» interaction. That's why we attempted to simplify the general model of «horizontal» interaction between economic agents. We proposed a model of «horizontal» interaction between two economic agents, each of which can keep to the term of the contract, erase the fulfillment of contractual obligations and supervise the contract by its counterpart. We established that the sales contract can be determined by set of games, using for modeling of an employment contract by way of game decomposition in order to describe the interaction in general form. The conditions of such decomposition are specified. I. e. the model of sales contract can be held out as generalization of model of employment contract. Besides we have modeled the decision-making by separate agent concerning the allocation of limited resources between of control over the activities of vis-a-vis and their own design activity. Proposed models can be applied in contract theory, notably to examine the description of sales contract. Obtained results are suitable for different object domains by way of specification of game payoff functions in the model. The investigation of proposed models will improve the quality and reasoning of contracts, notably as a matter of law. Further research can deal with solution of models, which are currently stated, finding the conditions of Nash equilibrium, analyzing the logic of evolution of counterparties' interaction.

Key words: behavior, interaction, game theory, employment contract, sale contract.

Formulae: 8. **Bibl.:** 13.

Sokolovskiy Dmytro B. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow of the Department of modeling problems of economic systems, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (vul. Unyversytetska, 77, Donetsk, 83048, Ukraine)

E-mail: dmy.falko@gmail.com

Однією із засадничих функцій економіки є обмін благами. Природно, що обмін не може відбуватися без взаємовідносин між елементами економічної системи: об'єкт – об'єктами, суб'єкт – об'єктами та суб'єкт – суб'єктами. Причому, останні є найбільш важливими, бо саме внаслідок наявності в обох (чи більше) взаємодіючих суб'єктів свободної волі, а отже альтернативи поведінки, економічні взаємини набувають неоднорядного, правдиво взаємозалежного характеру.

Структура будь-якої реальної економічної системи є достатньо складною і містить як «горизонтальні», так і «вертикальні» (ієрархічні) взаємозв'язки між економічними суб'єктами, які оформлюються угодами. Економічна теорія, насамперед, інституціональна розглядає кілька класифікацій угод [1-7], що характеризуються:

- ✦ економіко-правовими відмінностями – формальні та неформальні;
- ✦ вектором взаємовідносин в економічній системі – угоди про продаж і найм;
- ✦ повнотою – угоди повні, неповні (імпліцитні), неявні (самовиконувані), тощо.

Тематикою пропонованої статті є моделювання елементів другої з цих класифікацій: горизонтальних і вертикальних стосунків контрагентів, інакше, кажучи, симетричних і несиметричних, що реалізуються, зокрема, угодами про продаж і про найм. Власне, угода про найм розглядає «вертикальні» взаємовідносини суб'єктів, а угода про продаж – «горизонтальні», рівноправні.

В угоді про найм вважається, що один із взаємодіючих суб'єктів – агент – наймається виконати певну роботу (принести певний дохід) іншому суб'єкту взаємовідносин – принципалу, у результаті чого отриманий дохід ділиться між агентом і принципалом у наперед визначеному співвідношенні; до того ж принципал має право контролювати виконання роботи агентом. Тобто, принципал делегує агенту право на виконання певної потрібної принципалу роботи, зі свого боку агент делегує принципалу право контролю за своїми діями.

Угода про продаж, фактично, являє собою обмін благами між двома суб'єктами, скажімо: «товар – товар», «товар – кошти», «робота – товар», «робота – кошти», «робота – робота». Третій і четвертий варіанти аналогічні обміну під час угоди про найм, але угода про продаж має ще одну особливість: на відміну від угоди про найм, право контролю візаві мають обидва взаємодіючі суб'єкти. Прийнято вважати, що угоди про продаж і про найм відповідають кожна за свій сегмент взаємовідносин економічних суб'єктів. Проте, з наведеного вище опису її характеру видно, що угода про продаж є узагальненням угоди про найм.

Слід зазначити, що на перший погляд угода про продаж за своїм визначенням, так само як і угода про найм, є асиметричною. Якщо в угоді про найм взаємодіють різнопланові суб'єкти: замовник (принципал) і виконавець (агент) з різними функціями, правами й обов'язками, то в угоді про продаж наявний несиметричний обмін априорі невизначеного блага на гроші. Втім, остання умова не є обов'язковою, що підтверджує економічна історія людства: гроші є найзручнішим й універсальним, але не обов'язково єдиним засобом оплати. Тому угода про

продаж у загальному вигляді цілком може розглядатися як обмін між наперед не фіксованими, а отже рівноправними економічними агентами, довільними наперед не фіксованими благами, а значить бути симетричною.

У парадигмі математичної економіки принциповою методологією дослідження економічних систем є моделювання, у рамках якої усталеним, перевіреним часом і тому – засадничим способом аналізу суб'єкт – суб'єктної взаємодії визнано моделі теорії ігор. При цьому «вертикальні», асиметричні стосунки є досить ґрунтовно розробленими, насамперед, у теорії принципала й агента [8 – 11]. Водночас, навіть за таких умов численні нюанси дозволяють будувати уточнюючі оригінальні моделі. Зокрема, автором для окреслення угоди про найм у загальному вигляді, тобто, взаємовідносин типу «принципал – агент» з альтернативами: для агента – «дотримуватися угоди» / «ухилитися від угоди»; для принципала – контролювати чи ні виконання угоди агентом, було використано ігрову модель, 2 осіб із 2 чистими стратегіями у кожній, описану, наприклад, у [12].

Водночас, для «горизонтальних», симетричних відносин, попри їхню позірну простоту в порівнянні з «вертикальними», модельні напрацювання є суттєво меншими і мають, здебільшого, розрізнено-прикладний характер. Пояснення останньому факту, напевне, слід шукати у зростаючій на порядок складності «горизонтальних» моделей, порівняно з «вертикальними», Зокрема, якщо «вертикальна» взаємодія принципала й агента із двома можливими чистими стратегіями у кожного описується грою 2×2 , то для моделювання аналогічних «горизонтальних» стосунків двох осіб потрібна вже гра 3×3 і т. д.

Тобто, складність моделей «горизонтальних» відносин є головною проблемою їх дослідження. Тому постає завдання спробувати спростити загальну ігрову модель «горизонтальної» взаємодії економічних агентів шляхом її декомпозиції на набір більш простих взаємопов'язаних ігор.

Засадничі для окреслення економічної взаємодії категорії індивідуальної та взаємної поведінки, детальну формалізацію угоди про найм, окреслення угоди загального типу, що, як зазначалося вище, втілюється в угоду про продаж, наведено в [13]. Для угоди загального типу наведено статті можливих витрат контрагентів: виконання зобов'язань за угодою, дизайн власної діяльності, контроль діяльності візаві. Зрозуміло, що сумарні витрати кожного з агентів не повинні перевищувати загальний обсяг наявного в нього ресурсу.

Окреслення гри 2×2 , що описує «вертикальну» взаємодію. Модель стосунків принципала й агента описується грою (1):

де R – продуктивність агента; τ – частка доходу, що за угодою відходить принципалу; p, q – частоти виявлення, відповідно, фактичного та фіктивного ухилення агента від дотримання угоди; λ, ν, μ – ресурси, відповідно, на контроль діяльності агента, на маскування агентом ухилень і на підтримання ним прозорості своєї діяльності; γ – штрафний коефіцієнт за ухилення агента від виконання угоди [12]:

$$\Gamma = (SA, SP, (G, H)(SA \times SP));$$

$$(G, H) = \begin{pmatrix} \begin{Bmatrix} R-v; \\ 0 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-p(v, \pi)(1+\gamma)\tau)R-v; \\ p(v, \pi)(1+\gamma)\tau R-\pi \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-\tau)R-\mu; \\ \tau R \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} 1-(1+q(\mu, \pi)(1+\gamma)\tau)R-\mu; \\ (1+q(\mu, \pi)(1+\gamma))\tau R-\pi \end{Bmatrix} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

Розглянемо взаємодію двох контрагентів із параметрами витрат $U_1, \pi_1, v_1, \mu_1; U_2, \pi_2, v_2, \mu_2$ де U_1, U_2 – максимально можливі витрати 1-го та 2-го контрагентів (ресурс коштів); π_1, π_2 – витрати 1-го та 2-го контрагентів на контроль дотримання угоди їх візаві; v_1, v_2 – витрати 1-го та 2-го контрагентів на маскуванню ухилення від виконання угоди; μ_1, μ_2 – витрати 1-го та 2-го контрагентів на презентацію дотримання угоди (у цій, дещо спрощеній версії, знехтувано витратами на виконання зобов'язань за угодою – власне, на виробництві блага, які вважаються фіксованими).

Засади гра для опису «горизонтальної» взаємодії економічних агентів міститиме по три чисті стратегії для кожної зі сторін: витратити кошти на презентацію власний дизайн (дотримання угоди або маскуванню ухилення від дотримання угоди); на контроль за дотриманням угоди візаві; не витратити кошти (витрата коштів і на дизайн, і на контроль є вже змішаною стратегією).

Платіжні функції для даної гри є досить нетривіальними, багатоваріантними і залежними від конкретних значень параметрів системи. Тому постає питання декомпозиції гри 3×3 на низку простіших ігор 2×2 виду (1), для яких суттєво простіше отримати локальні рішення.

З'ясуємо можливість такої декомпозиції. Мають місце два варіанти.

1) оптимальні значення зазначених параметрів витрат такі, що

$$\begin{aligned} \pi_1 + v_1 + \mu_1 &\leq U_1; \\ \pi_2 + v_2 + \mu_2 &\leq U_2, \end{aligned} \quad (2)$$

тоді загальна модель взаємодії розпадається на дві самостійні гри 2×2 – модифікації (1), у кожній із яких один із контрагентів виступає в ролі замовника (принципала), а інший – виконавця (агента):

$$\Gamma = (SA_1, SP_2, (G_1, H_2)(SA_1 \times SP_2));$$

$$(G_1, H_2) = \begin{pmatrix} \begin{Bmatrix} R_2 - v_2; \\ 0 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-p_1(v_2, \pi_1)(1+\gamma_1)\tau_1)R_2 - v_2; \\ p_1(v_2, \pi_1)(1+\gamma_1)\tau_1 R_2 - \pi_1 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-\tau_1)R_2 - \mu_2; \\ \tau_1 R_2 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} 1-(1+q_1(\mu_2, \pi_1)(1+\gamma_1)\tau_1)R_2 - \mu_2; \\ (1+q_1(\mu_2, \pi_1)(1+\gamma_1))\tau_1 R_2 - \pi_1 \end{Bmatrix} \end{pmatrix}; \quad (3)$$

$$\Gamma = (SA_2, SP_1, (G_2, H_1)(SA_2 \times SP_1));$$

$$(G_2, H_1) = \begin{pmatrix} \begin{Bmatrix} R_1 - v_1; \\ 0 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-p_2(v_1, \pi_2)(1+\gamma_2)\tau_2)R_1 - v_1; \\ p_2(v_1, \pi_2)(1+\gamma_2)\tau_2 R_1 - \pi_2 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} (1-\tau_2)R_1 - \mu_1; \\ \tau_2 R_1 \end{Bmatrix} \\ \begin{Bmatrix} 1-(1+q_2(\mu_1, \pi_2)(1+\gamma_2)\tau_2)R_1 - \mu_1; \\ (1+q_2(\mu_1, \pi_2)(1+\gamma_2))\tau_2 R_1 - \pi_2 \end{Bmatrix} \end{pmatrix}; \quad (4)$$

2) хоча б одну з умов (2) не дотримано – в такому випадку слід урахувувати обмеженість ресурсів. Утім, якщо (2) виконується для одного з контрагентів, то його поведінка не відрізняється від поведінки в умовах попереднього пункту (тобто, в умовах виконання (2)). Інша річ, що поведінка другого контрагента не буде оптимальною чи в першій, чи у другій, чи в обох локальних взаємодіях внаслідок обмеженості його ресурсу.

Розглянемо поведінку одного контрагента щодо оптимізації його витрат на перевірки. Будемо вважати, що функція ймовірності знаходження наявного порушення експоненційно залежить від співвідношення витрат на перевірки 1-м контрагентом і витрат на маскуванню ухилення від виконання угоди 2-м контрагентом, тобто

$$p(\pi, v) = \left(1 - e^{-\alpha \frac{\pi}{v}}\right),$$

де α – коефіцієнт параметризації.

Тоді функція доходів 1-го контрагента залежно від витрат на перевірки дорівнюватиме:

$$\begin{aligned} g_{10}(\pi, v) &= p(\pi, v)(1+\gamma)\tau R - \pi = \\ &= \left(1 - e^{-\alpha \frac{\pi}{v}}\right)(1+\gamma)\tau R - \pi. \end{aligned}$$

Знайдемо її екстремум:

$$\begin{aligned} \frac{dg_{10}(\pi, v)}{d\pi} &= \frac{\alpha}{v} e^{-\alpha \frac{\pi}{v}} (1+\gamma)\tau R - 1; \\ \frac{dg_{10}(\pi, v)}{d\pi} = 0 &\Leftrightarrow \frac{\alpha}{v} e^{-\alpha \frac{\pi}{v}} (1+\gamma)\tau R = 1; \\ e^{-\alpha \frac{\pi}{v}} &= \frac{v}{\alpha(1+\gamma)\tau R}; \end{aligned} \quad (5)$$

$$\alpha \frac{\pi}{v} = -\ln \frac{v}{\alpha(1+\gamma)\tau R};$$

$$\hat{\pi} = -\frac{v}{\alpha} \ln \frac{v}{\alpha(1+\gamma)\tau R}.$$

Позаяк

$$\frac{d^2 g_{10}(\pi, v)}{d\pi^2} = -\frac{\alpha^2}{v^2} e^{-\alpha \frac{\pi}{v}} (1+\gamma)\tau R;$$

$$\gamma, \tau, R > 0 \Rightarrow \frac{d^2 g_{10}(\pi, \nu)}{d\pi^2} < 0 \Leftrightarrow g_{10}(\pi, \nu)|_{\pi=\hat{\pi}} \rightarrow \max,$$

оптимальний дохід дорівнюватиме

$$g_{10}(\hat{\pi}, \nu) = \left(1 - e^{-\alpha \frac{\hat{\pi}}{\nu}}\right) (1 + \gamma) \tau R - \hat{\pi} =$$

$$= \left(1 - e^{-\alpha \frac{\frac{\nu \ln \frac{\nu}{\alpha(1+\gamma)\tau R}}{\nu}}{\nu}}\right) (1 + \gamma) \tau R + \frac{\nu}{\alpha} \ln \frac{\nu}{\alpha(1+\gamma)\tau R}; \quad (6)$$

$$g_{10}(\hat{\pi}, \nu) = (1 + \gamma) \tau R - \frac{\nu}{\alpha} \left(1 - \ln \frac{\nu}{\alpha(1+\gamma)\tau R}\right).$$

Аналогічні розрахунки можна провести для функції ймовірності знаходження фіктивного порушення залежно від співвідношення витрат на перевірки 1-м контрагентом і витрат на промоцію дотримання угоди 2-м контрагентом:

$$q(\pi, \nu) = \left(1 - e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}}\right),$$

де β – коефіцієнт параметризації.

У цьому випадку функція доходів 1-го контрагента залежно від витрат на перевірки дорівнюватиме:

$$g_{11}(\pi, \mu) = (1 + q(\pi, \mu)(1 + \gamma)) \tau R - \pi =$$

$$= \left(1 + \left(1 - e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}}\right) (1 + \gamma)\right) \tau R - \pi.$$

Знайдемо її екстремум:

$$\frac{dg_{11}(\pi, \mu)}{d\pi} = \frac{\beta}{\mu} e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}} (1 + \gamma) \tau R - 1;$$

$$\frac{dg_{11}(\pi, \mu)}{d\pi} = 0 \Leftrightarrow \frac{\beta}{\mu} e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}} (1 + \gamma) \tau R = 1;$$

$$e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}} = \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R}; \quad (7)$$

$$\beta \frac{\pi}{\mu} = -\ln \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R};$$

$$\hat{\pi} = -\frac{\mu}{\beta} \ln \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R}.$$

Позаяк

$$\frac{d^2 g_{11}(\pi, \mu)}{d\pi^2} = -\frac{\beta^2}{\mu^2} e^{-\beta \frac{\pi}{\mu}} (1 + \gamma) \tau R;$$

$$\gamma, \tau, R > 0 \Rightarrow \frac{d^2 g_{11}(\pi, \mu)}{d\pi^2} < 0 \Leftrightarrow g_{11}(\pi, \mu)|_{\pi=\hat{\pi}} \rightarrow \max,$$

оптимальний дохід дорівнюватиме

$$g_{11}(\hat{\pi}, \nu) = \left(1 + \left(1 - e^{-\beta \frac{\hat{\pi}}{\mu}}\right) (1 + \gamma)\right) \tau R - \hat{\pi} = \quad (8)$$

$$= \left(1 + \left(1 - \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R}\right) (1 + \gamma)\right) \tau R + \frac{\mu}{\beta} \ln \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R};$$

$$P(\hat{\pi}, \nu) = (2 + \gamma) \tau R - \frac{\mu}{\beta} \left(1 - \ln \frac{\mu}{\beta(1 + \gamma) \tau R}\right).$$

Отже, за умови обмежених ресурсів кожний із контрагентів постає перед вибором: яким чином розподілити кошти між контролем візаві та дизайном (маскуванням ухилення або презентацією дотримання угоди) власної діяльності? Чистих стратегій тут для кожної із взаємодіючих сторін так само дві: усі кошти – на контроль або всі кошти на дизайн. Тобто, горизонтальні взаємовідносини також можна описати грою 2×2. При цьому платіжна функція буде розраховуватися як сума платіжних функцій двох окремих локальних ігор 2×2 (3) і (4). Що стосується визначення величини коштів на дизайн між маскуванням і презентацією, то їх оптимальний (сідловий) розподіл визначається з розв'язання відповідної локальної гри.

ВИСНОВКИ

Отже, у статті запропоновано модель «горизонтальних» взаємин двох економічних суб'єктів, кожний з яких може дотримуватися укладеної між ними угоди, ухилитися від неї та контролювати дотримання угоди своїм візаві, у вигляді гри 3×3, а також її декомпозиції на 3 гри 2×2 з окресленням альтернативних варіантів, залежно від значень параметрів системи.

Отримані моделі можуть знайти своє використання в теорії угод для окреслення угоди про продаж. Позаяк одна із 3 ігор, отриманих у процесі декомпозиції початкової гри 3×3, моделює угоду про найм, можна стверджувати, що угода про продаж є не просто альтернативним варіантом, а узагальненням угоди про найм, прийнятні, на рівні математичної моделі.

Водночас, різноманітні угоди доволі широко застосовуються в реальному житті, тож актуальною є проблема їх оптимізації. Краще розуміння їхньої природи з допомогою дослідження запропонованих моделей сприятиме укладанню більш якісних і продуманих, наприклад, із правової точки зору, угод.

Ураховуючи той факт, що наведені у статті моделі чималою мірою є постановочними, подальші зусилля буде спрямовано на їх розв'язання, знаходження умов нешевих рівноваг, дослідження логіки еволюції взаємин контрагентів. Також передбачається застосування отриманих результатів до різноманітних предметних галузей шляхом конкретизації платіжних функцій ігор моделі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Stiglitz J. E.** Incentives and Risk Sharing in Sharecropping / J. E. Stiglitz // Review of Economic Studies. – 1974. – #41. – P. 219 – 255.
2. **Mirrlees J. A.** The Optimal Structure of Incentives with Authority within an Organization / J. A. Mirrlees // Bell Journal of Economics. – 1976. – #7. – P. 105-131.
3. **Уильямсон О. И.** Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка / О. И. Уиль-

ямсон : Гальперин В. М. (ред.) Теория фирмы. – СПб. : Экономическая школа; 1985. – С. 33 – 53.

4. Telser L. G. A Theory of Self-Enforcing Agreements / L. G. Telser // *Journal of Business*. – 1980. – Vol. 53, No. 1. – P. 27 – 44.

5. Klein B. The Role of Market Forces in Assuring Contractual Performance / B. Klein, K. B. Leffler // *Journal of Political Economy*. – 1981. – #89. – P. 615 – 641.

6. Akerlof G. A. Labor Contracts as Partial Gift Exchange / G. A. Akerlof // *Quarterly Journal of Economics*. – 1982. – #97. – P. 543 – 569.

7. Scott R. E. A theory of self-enforcing indefinite Agreements / R. E. Scott // *Columbia Law Review*. – 2003, Vol.103, #7 (Nov). – P. 1641 – 1699.

8. Ross S. The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem / S. Ross // *American Economic Review*. – 1973. – #63. – P. 134 – 139.

9. Shavell S. Risk Sharing and Incentives in the Principal Agent Relationship / S. Shavell // *Bell Journal of Economics*. – 1979. – #80. – P. 55 – 73.

10. Grossman S. J. An Analysis of the Principal Agent Problem / S. J. Grossman, O. D. Hart // *Econometrica*. – 1983. – #51. – P. 7 – 46.

11. Stiglitz J. Principal and Agent / Stiglitz J. // *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*; J. Eatwell, M. Milgate and P. Newman (eds.). London: Macmillan, 1987. – 1098 p.

12. Соколовський Д. Умови виникнення несприятливого відбору ex post у процесі еволюції взаємин в ігровій моделі «принципал – агент» / Д. Соколовський // *Формування ринкової економіки в Україні: Зб. наук. праць*. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. – 2010. – Вип. 22. – С. 274 – 278.

13. Соколовський Д. Формалізація загальної моделі економічної взаємодії / Д. Соколовський // *Бізнес Інформ*. – 2012. – № 4. – С. 6 – 9.

REFERENCES

Akerlof, G. A. "Labor Contracts as Partial Gift Exchange". *Quarterly Journal of Economics*, no. 97 (1982): 543-569.

Grossman, S. J., and Hart, O. D. "An Analysis of the Principal Agent Problem". *Econometrica*, no. 51 (1983): 7-46.

Klein, B., and Leffler, K. B. "The Role of Market Forces in Assuring Contractual Performance". *Journal of Political Economy*, no. 89 (1981): 615-41.

Mirrlees, J. A. "The Optimal Structure of Incentives with Authority within an Organization". *Bell Journal of Economics*, no. 7 (1976): 105-131.

Ross, S. "The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem". *American Economic Review*, no. 63 (1973): 134-139.

Stiglitz, J. E. "Incentives and Risk Sharing in Sharecropping". *Review of Economic Studies*, no. 41 (1974): 219-255.

Scott, R. E. "A theory of self-enforcing indefinite Agreements". *Columbia Law Review*, vol. 103, no. 7 (2003): 1641-1699.

Shavell, S. "Risk Sharing and Incentives in the Principal Agent Relationship". *Bell Journal of Economics*, no. 80 (1979): 55-73.

Stiglitz, J. "Principal and Agent" In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 1098. London: Macmillan, 1987.

Sokolovskyi, D. "Umovy vynyknennia nespriyatlyvoho vidboru ex post u protsesi evoliutsii vzaiemyn v ihrovii modeli «pryntsygal – agent»" [Terms of adverse selection ex post in the evolution of relationships in the gaming model "princi-

pal – agent"]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, no. 22 (2010): 274-278.

Sokolovskyi, D. "Formalizatsiia zahalnoi modeli ekonomichnoi vzaiemodii" [The formalization of a general model of economic interaction]. *Biznes Inform*, no. 4 (2012): 6-9.

Telser, L. G. "A Theory of Self-Enforcing Agreements". *Journal of Business*, vol. 53, no. 1 (1980): 27-44.

Uiliamsion, O. I. "Vertikalnaia integratsiia proizvodstva: soobrazheniia po povodu neudach rynka" [The vertical integration of production: considerations about the failures of the market]. In *Teoriia firmy*, 33-53. St. Petersburg: Ekonomicheskaiia shkola, 1985.

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ В КОРПОРАТИВНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ

МЕЛЬНИК Г. В.

УДК 303.131.7

Мельник Г. В. Моделювання системи управління інформаційними ризиками в корпоративній інформаційній системі

Мета статті полягає у дослідженні можливості мереж Петрі для моделювання системи управління інформаційними ризиками в корпоративній інформаційній системі. Запропоновано використання нечітких часових мереж Петрі з інгібіторними зв'язками для моделювання динаміки дозволу чи заборони доступу користувачів до об'єктів комп'ютерної системи. У результаті дослідження було побудовано нечітку часову мережу Петрі з інгібіторними зв'язками, що дозволяє змодельовувати динаміку процесу аутентифікації та ідентифікації користувача, контроль відповідності розмежування прав доступу до інформаційних ресурсів комп'ютерної системи. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є використання мереж Петрі для формування нечітких висновків про дієвість системи управління інформаційними ризиками в корпоративній системі.

Ключові слова: корпоративна інформаційна система, інформаційні ризики, нечітка мережа Петрі, аутентифікація та ідентифікація користувачів.

Рис.: 2. **Формул:** 7. **Бібл.:** 9.

Мельник Галина Василівна – асистент, кафедра прикладної математики, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна)

E-mail: mehalyna@rambler.ru

УДК 303.131.7

Мельник Г. В. Моделирование системы управления информационными рисками в корпоративной информационной системе

Цель статьи состоит в исследовании возможностей сетей Петри для моделирования системы управления информационными рисками в корпоративной информационной системе. Предлагается использование нечетких временных сетей Петри с ингибиторными связями для моделирования динамики разрешения или запрета доступа пользователей к объектам компьютерной системы. В результате исследования была построена нечеткая временная сеть Петри с ингибиторными связями, позволяющая моделировать динамику процесса аутентификации и идентификации пользователя, контроль соответствия разграничения прав доступа к информационным ресурсам компьютерной системы. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является использование сетей Петри для формирования нечетких выводов о действенности системы управления информационными рисками в корпоративной системе.

Ключевые слова: корпоративная информационная система, информационные риски, нечеткая сеть Петри, аутентификация и идентификация пользователей.

Рис.: 2. **Формул:** 7. **Библ.:** 9.

Мельник Галина Васильевна – ассистент, кафедра прикладной математики, Черновицкого национального университета им. Ю. Федьковича (ул. Коцюбинского, 2, Черновцы, 58012, Украина)

E-mail: mehalyna@rambler.ru

UDC 303.131.7

Melnyk H. V. Modelling the System of Managing Information Risks in the Corporate Information System

The goal of the article lies in the study of possibilities of Petri nets for modelling the system of managing information risks in the corporate information system. The article offers to use fuzzy timed Petri nets with inhibitory links for modelling dynamics of permitting or forbidding access of users to the objects of the computer system. In the result of the study the article builds up a fuzzy timed Petri net with inhibitory links that allows modelling dynamics of the process of authentication and identification of the user, control of correspondence of differentiation of rights of access to information resources of the computer system. The prospect of further studies in this direction is the use of Petri nets for formation of fuzzy conclusions on effectiveness of the system of managing information risks in the corporate system.

Key words: corporate information system, information risks, fuzzy Petri net, authentication and identification of users.

Pic.: 2. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 9.

Melnyk Halyna V. – Assistant, Department of Applied Mathematics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (2 Kotsjubynskiy Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine)

E-mail: mehalyna@rambler.ru

Прийняття управлінських рішень ґрунтується на застосуванні інформаційних технологій, що передбачають сприймання потужних інформаційних потоків, надійне їх збереження, забезпечення швидкого та безпечного доступу до даних, реалізацію їх обміну за всіма наявними каналами та обробку інформації з подальшим наданням користувачам необхідних даних та забезпеченням ефективної підтримки прийняття рішень. Впровадження нових інформаційних технологій завжди пов'язане з новими ризиками. Чим складнішою є структура корпоративної інформаційної системи (КІС), тим вищим є ризик здійснення стосовно неї загроз: проникнення ззовні чи несанкціонований доступ зсередини підприємства, зокрема з метою фінансового шахрайства або розкриття комерційної таємниці, несанкціонована зміна чи знищення інформації тощо.

Міжнародний досвід розвитку стандартів безпеки інформаційних технологій у захищених комп'ютерних системах показує, що загрози несанкціонованого доступу, на думку західних фахівців, займають пріоритетне місце і вважаються найбільш узагальненою характеристикою стану захищеності комп'ютерної системи в цілому [1]. Кваліфікований порушник інформаційної безпеки відносно легко використовує функціональні можливості ресурсів комп'ютерної системи для несанкціонованого доступу до тих об'єктів КІС, що підлягають захисту, шляхом введення відповідних запитів або команд. Одним із стратегічних напрямків управління інформаційними ризиками є запобігання ризику, а саме – контроль і аудит доступу користувачів до об'єктів і ресурсів інформаційної системи.

Сучасні комп'ютерні імітаційні моделі дозволяють змодельовати динаміку дієвості дозволу чи заборони доступу користувача до об'єктів комп'ютерної системи. Але такі системи не надають повної інформації про взаємодію об'єктів системи, особливо якщо система має складну структуру. Великі можливості досліднику складних систем надає теорія графів. Графічна форма представлення систем є наочною і дозволяє досить просто масштабувати рівні розгляду об'єктів і процесів та моделювати не тільки статичні системи, але й динамічні процеси. Одним із найбільш перспективних інструментаріїв моделювання з теорії графів є мережа Петрі – граф, який має у своєму розпорядженні дві різні групи вершин: вузли та переходи. Вузли можуть бути вільними або зайнятими маркером (міткою). Вони володіють низкою властивостей, що дозволяють вважати мережі Петрі придатними для моделювання інформаційних ризиків [2].

Нечіткі мережі Петрі умовно можуть бути розділені на дві частини. Перша частина, що описує структуру мережі, зазвичай є стандартною, а процеси початкової розмітки та переміщення маркерів по мережі визначаються за допомогою засобів та методів нечітких множин і нечіткої логіки. Для аналізу інформаційних ризиків можуть застосовуватися нечіткі мережі Петрі різних модифікацій [3, 4]. Для аналізу динамічних властивостей процесів, що підлягають моделюванню, використовують нечіткі часові мережі Петрі [5]. Такі моделі доповнюють статичні моделі структурного системного аналізу і дозволяють всебічно досліджувати подібні процеси. Використання мереж Петрі з такою метою забезпечує наочність представлення правил нечітких продукцій, які дозволяють здійснювати виведення нечітких висновків.

Таким чином, для аналізу інформаційних ризиків пропонується використовувати нечіткі часові мережі Петрі для дослідження динамічних процесів, а також нечіткі мережі Петрі, що були адаптовані до отримання нечітких висновків про можливість використання певних механізмів захисту від інформаційних ризиків, про ступінь небезпеки окремих ризиків тощо. Для динамічного моделювання процесів пропонується застосовувати нечітку часову мережу, що доповнена можливістю використання інгібіторних зв'язків (дуг). Інгібіторна дуга мережі Петрі – дуга, що забезпечує можливість перевірки позиції мережі на відсутність маркера. Інгібіторна дуга забороняє спрацювання переходу, якщо у вхідній позиції, що пов'язана з переходом інгібіторною дугою, знаходиться маркер. Доведено, що мережа Петрі з інгібіторними дугами еквівалентна машині Тьюринга, та з її допомогою можна визначити дозволений алгоритм [6].

Формально узагальнена нечітка часова мережа Петрі з інгібіторними дугами може бути представлена таким чином:

$$NP_{\tau} = (P, T, I, I_d, O, m_0, Z, \Theta), \quad (1)$$

де $P = \{p_1, p_2, \dots, p_N\}$ – скінчена множина позицій; $T = \{t_1, t_2, \dots, t_K\}$ – скінчена множина переходів; I – вхідна функція переходів, що визначена як відображення $I: P \times T \rightarrow N^0$; I_d – бінарна функція інгібіторних зв'язків,

що визначається як відображення $I_d: P \times T \rightarrow \{0, 1\}$; O – вихідна функція переходів, що визначена як відображення $O: P \times T \rightarrow N^0$; $m^0 = \{m_1^0, m_2^0, \dots, m_N^0\}$ ($m_i^0 \in N^0, i = \overline{1, N}$) – вектор початкового маркування мережі, компонента якого m_i^0 є деякою нечіткою невід'ємною величиною; Z – вектор параметрів часових затримок маркерів у позиціях, компонента якого z_j ($j = \overline{1, N}$) є нечіткою невід'ємною величиною; Θ – вектор параметрів часу спрацювання дозволених переходів, компонента якого θ_l ($l = \overline{1, K}$) є нечіткою невід'ємною величиною; N^0 – множина натуральних чисел і нуль.

На рис. 1 представлено нечітку часову мережу Петрі, що дозволяє дослідити процес дозволу чи заборони доступу користувача до інформаційних ресурсів (бази даних, каналів передачі інформації тощо) певного контуру корпоративної інформаційної системи (КІС). За допомогою цієї моделі може бути досліджено динаміку процесу автентифікації та ідентифікації користувача, контроль відповідності розмежування прав доступу та визначено вплив окремих подій на час виконання процесу дозволу чи заборони доступу до об'єктів захисту.

Позиціям $P = \{p_1, p_2, p_3, p_4, p_5, p_6, p_7, p_8, p_9, p_{10}\}$ мережі Петрі відповідають процеси, що забезпечують виконання основного процесу контролю доступу користувача до інформаційних ресурсів. За допомогою переходів $T = \{t_1, t_2, t_3, t_4, t_5, t_6, t_7, t_8\}$ задається порядок виконання процесів. Позиціям мережі поставлені у відповідність такі процеси: p_1 – запит на авторизацію користувача; p_2 – введення користувачем паролю; p_3 – передача запиту в підсистему захисту; p_4 – обробка запиту підсистемою захисту; p_5 – отримання і аналіз даних з підсистеми; p_6 – запит на продовження роботи; p_7 – формування відмови користувачу в доступі; p_8 – повідомлення користувачу про результат запиту на доступ; p_9 – доступ до об'єкта захисту; p_{10} – запис результатів авторизації та ідентифікації.

Для моделювання процесу дозволу чи заборони доступу користувача до інформаційного ресурсу пропонується використовувати нечітку часову мережу з інгібіторної зв'язками безпечного типу [9]. У мережі Петрі безпечного типу в позиції не може перебувати більше одного маркера.

Динаміка переміщення маркерів по мережі визначається такими правилами R_i :

R_1 – правило визначення поточного маркування. Будь-який стан мережі визначається вектором $m = \{m_1, m_2, \dots, m_N\}$ ($m_i \in N^0, i = \overline{1, N}$), компоненти якого задаються за допомогою трапецієподібних нечітких інтервалів

$m_i = \langle a_1^i, a_2^i, a_3^i, a_4^i \rangle$ і визначають функції належності нечіткої присутності маркера у відповідній позиції $p_i \in P$ відносно періоду часу, що минув з моменту завантаження даної мережі. Початковий стан мережі визначається вектором початкового маркування m^0 .

R_2 – правило активності переходу. Перехід $t_j \in T$ є активним (дозволеним) при деякому доступному маркуванні ($m_i \in N^0, i = \overline{1, N}$), якщо виконуються такі умови:

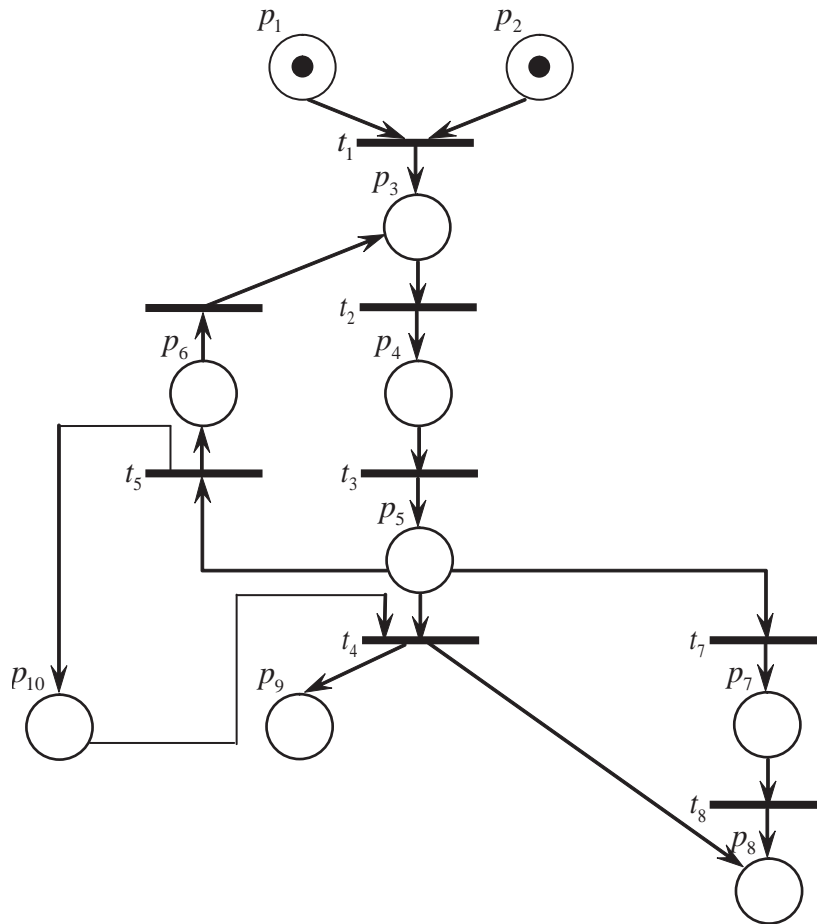

Рис. 1. Початкове маркування нечіткої часової мережі Петрі з інгібіторними зв'язками, що моделює процес дозволу доступу користувача до інформаційного ресурсу

$$m_i > 0 ((\forall p_i \in P) \wedge (I(p_i, t_j) > 0)) \wedge ((\forall p_d \in P) \wedge (I_d(p_d, t_j) = 1))$$

і, крім того, за умови, якщо $m_d = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle$.

Тобто у всіх вхідних позиціях даного переходу $t_j \in T$ в певний момент часу повинні бути маркери з відповідною функцією належності, що відмінна від нуля, і на всіх вхідних інгібіторних дугах підтримується режим дозволу спрацьовування переходу.

R_3 – правило нечіткого спрацьовування переходу. Якщо перехід $t_j \in T$ є активним (виконується правило R_2) за умовами маркування, то перехід спрацьовує за час θ_j і маркування m змінюється на маркування m'' за таким правилом:

1) для кожної вхідної позиції $p_i \in P$ за умови $I(p_i, t_k) > 0$ маркування позиції p_i змінюється на $m_i'' = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle$;

2) усі вихідні позиції $p_j \in P$ за умови $O(t_k, p_j) > 0$ змінюють стан за формулою:

$$m_j' = \min\{\bar{m}_i + \theta_k, m_j\}, (\forall p_i \in P) \wedge (O(t_k, p_j) > 0) \wedge (m_j \neq \langle 0, 0, 0, 0 \rangle),$$

де $\bar{m}_i = \max\{m_i\}, (i = \overline{1, N}) \wedge (I(p_i, t_k) > 0)$.

Операція є розширеною операцією максимуму для трапецієподібних нечітких чисел. Операція над двома нечіткими трапецієподібними числами a і b виконується таким чином [7, 8]:

$$\max(a, b) = \langle c_1, c_2, c_3, c_4 \rangle \text{ де } c_i = \max\{a_i, b_i\}, i = \overline{1, 4}.$$

Операція \min є розширеною операцією мінімуму для трапецієподібних нечітких чисел. Для виконання операції \min над двома нечіткими числами a і b необхідно виконати:

$$\min(a, b) = \langle c_1, c_2, c_3, c_4 \rangle, \text{ де } c_i = \min\{a_i, b_i\}, i = \overline{1, 4}.$$

3) для позицій $p_l \in P$, що не є ні вхідними, ні вихідними по відношенню до переходу t_k маркування не змінюється:

$$m_l'' = m_l \quad \forall p_l \in P \mid I(p_l, t_k) = 0 \wedge O(t_k, p_l) = 0.$$

Якщо позиція є одночасно і вхідною і вихідною, то спочатку проводиться розрахунок як для вхідної позиції (п. 1), а потім – як для вихідної (п. 2).

R_4 – правило нечіткої затримки в позиціях. Після нечіткого спрацьовування активних переходів за правилом R_3 нове маркування m_j'' встановлюється із затримкою, яка визначається нечітким інтервалом z_j для кожної вихідної позиції. Доступне маркування визначається за формулою:

$$m_j''' = m_j'' + z_j \quad \forall p_j \in P \mid O(t_k, p_j) > 0 \wedge m_j'' \neq \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.$$

Операція додавання двох трапецієподібних нечітких чисел a і b виконується таким чином:

$$\text{sum}(a, b) = \langle c_1, c_2, c_3, c_4 \rangle, \text{ де } c_i = a_i + b_i, i = \overline{1, 4}.$$

За допомогою додатку PetriNet Toolbox пакету Matlab була змодельована мережа Петрі, що представлена на рис. 1. Для аналізу досяжності маркувань була

побудована діаграма (граф досяжності) за умовами приведенного прикладу (рис. 2). Вершинами графу є досяжні маркування; дуги вказують порядок безпосереднього слідування маркування. Кожна дуга помічена переходом $m^r \rightarrow t_k \rightarrow m^d$, де m^r і m^d – маркування, t_k – перехід, внаслідок активації якого досягається маркування m^d .

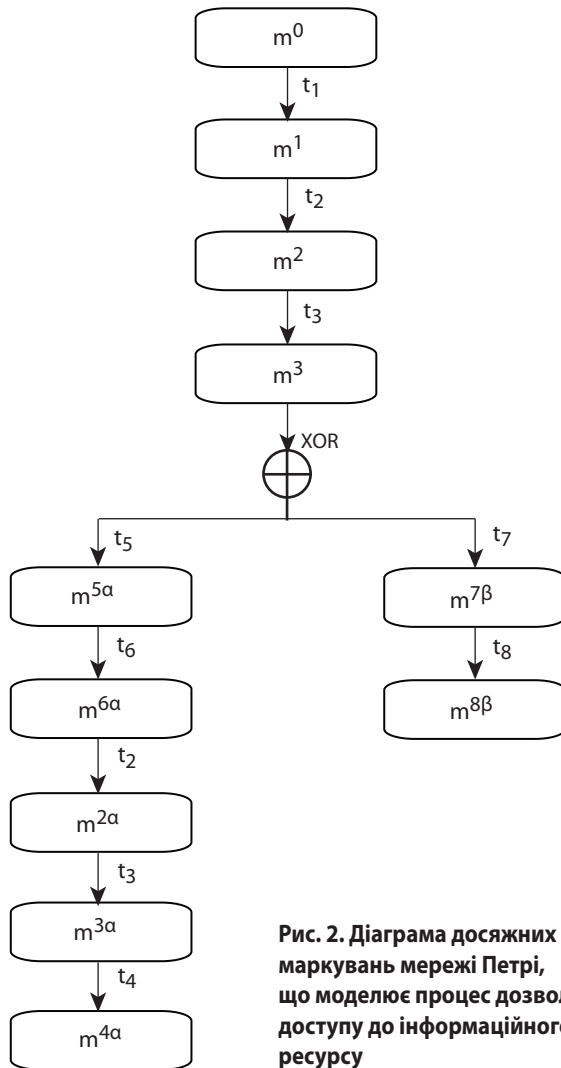

Рис. 2. Діаграма досяжних маркувань мережі Петрі, що моделює процес дозволу доступу до інформаційного ресурсу

Розглянемо приклад моделювання процесу дозволу користувача до інформаційного ресурсу на певному контурі корпоративної інформаційної системи. Вихідними даними прикладу є початкове маркування мережі ($m^0_i, i = 1, 10$) (див. рис. 1), дані про затримку маркерів в позиціях ($z_p, p = 1, 10$) та дані про час спрацювання переходів t_k ($\theta_k, k = 1, 8$). Вихідні дані представлені множиною трапецієподібних нечітких інтервалів.

Нехай початкове маркування мережі m^0 задається такою множиною інтервалів:

$$\begin{aligned}
 m_1^0 &= \langle 0, 1, 2, 3 \rangle, m_2^0 = \langle 2, 3, 4, 5 \rangle, m_3^0 = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_4^0 &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^0 = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_6^0 = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_7^0 &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^0 = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_9^0 = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_{10}^0 &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.
 \end{aligned}$$

Час затримки маркерів в позиціях z_i визначається тривалістю відповідних інформаційних процесів і задається у вигляді трапецієподібних нечітких інтервалів:

$$\begin{aligned}
 z_1 &= \langle 1, 2, 5, 6 \rangle, z_2 = \langle 1, 3, 8, 10 \rangle, z_3 = \langle 2, 4, 6, 8 \rangle, \\
 z_4 &= \langle 1, 3, 6, 9 \rangle, z_5 = \langle 1, 3, 6, 9 \rangle, z_6 = \langle 2, 4, 6, 8 \rangle, \\
 z_7 &= \langle 2, 3, 5, 7 \rangle, z_8 = \langle 1, 2, 4, 6 \rangle, z_9 = \langle 2, 4, 7, 9 \rangle, \\
 z_{10} &= \langle 3, 5, 8, 10 \rangle.
 \end{aligned}$$

Час θ_k , що відводиться на спрацювання переходів t_k розглядається як тривалість виконання деяких операцій (реакція на отриману інформацію, виконання допоміжних операцій тощо). Множина часових затримок спрацювання переходів задається також у вигляді трапецієподібних нечітких інтервалів:

$$\begin{aligned}
 \theta_1 &= \langle 1, 2, 4, 5 \rangle, \theta_2 = \langle 1, 2, 4, 5 \rangle, \theta_3 = \langle 1, 2, 4, 5 \rangle, \\
 \theta_4 &= \langle 2, 4, 7, 9 \rangle, \theta_5 = \langle 2, 3, 6, 7 \rangle, \theta_6 = \langle 2, 3, 5, 6 \rangle, \\
 \theta_7 &= \langle 2, 3, 6, 7 \rangle, \theta_8 = \langle 2, 3, 5, 6 \rangle.
 \end{aligned}$$

З урахуванням правил R_1 і R_4 доступним є початкове маркування з урахуванням затримок у позиціях:

$$\begin{aligned}
 m_1^{0''} &= \langle 1, 3, 7, 9 \rangle, m_2^{0''} = \langle 3, 6, 12, 15 \rangle, m_3^{0''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_4^{0''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{0''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_6^{0''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_7^{0''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^{0''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_9^{0''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_{10}^{0''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.
 \end{aligned}$$

За правилом R_2 активним є перехід t_1 , який спрацює згідно з правилом R_3 . Далі послідовно спрацюють переходи t_2 і t_3 , після чого з урахуванням часу затримок у позиціях буде отримане маркування m^3 :

$$\begin{aligned}
 m_1^{3''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_2^{3''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_3^{3''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_4^{3''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{3''} = \langle 11, 23, 42, 55 \rangle, m_6^{3''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_7^{3''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^{3''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_9^{3''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_{10}^{3''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.
 \end{aligned}$$

За даного маркування активними є переходи t_4 і t_5 . Розглянемо обидва альтернативні шляхи мережі (див. рис. 1, 2). На представленій діаграмі (див. рис. 2) досяжні маркування мережі Петрі позначаються $m^{i\alpha}$ та $m^{j\beta}$ відповідно.

У випадку спрацювання переходу t_5 маркери надходять у позиції p_6 і p_{10} . З урахуванням затримки у даних позиціях буде отримане маркування $m^{5\alpha}$:

$$\begin{aligned}
 m_1^{5\alpha''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_2^{5\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_3^{5\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_4^{5\alpha''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{5\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_6^{5\alpha''} &= \langle 13, 26, 48, 62 \rangle, m_7^{5\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_8^{5\alpha''} &= \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_9^{5\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, \\
 m_{10}^{5\alpha''} &= \langle 18, 35, 62, 80 \rangle.
 \end{aligned}$$

Для отриманого маркування активним є перехід t_6 . Після його спрацювання маркер з позиції p_6 перейде в позицію p_3 . Далі послідовно спрацюють переходи t_2 і t_3 , маркер зупиниться в позиції p_5 і буде доступним таке маркування $m^{3\alpha}$:

$$m_1^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_2^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_3^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_4^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{3\alpha''} = \langle 22, 44, 79, 103 \rangle,$$

$$m_6^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{3\alpha''} = \langle 22, 44, 79, 103 \rangle,$$

$$m_6^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_7^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_9^{3\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_{10}^{3\alpha''} = \langle 18, 35, 62, 80 \rangle.$$

З урахуванням інгібіторного зв'язку таке маркування забезпечує активність переходу t_4 , після спрацювання якого та беручи до уваги затримки в позиціях p_8 і p_9 , встановлюється маркування $m^{4\alpha}$:

$$m_1^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_2^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_3^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_4^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_6^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_7^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^{4\alpha''} = \langle 26, 53, 96, 127 \rangle,$$

$$m_9^{4\alpha''} = \langle 27, 55, 99, 130 \rangle, m_{10}^{4\alpha''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.$$

Це маркування відповідає успішному доступу користувача до інформаційного ресурсу.

Розглянемо альтернативний варіант, за яким після досягнення маркування m^3 активним буде перехід t_7 , а потім послідовно спрацює перехід t_8 . У результаті буде отримане маркування $m^{8\beta}$:

$$m_1^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_2^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_3^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_4^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_5^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_6^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle,$$

$$m_7^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_8^{8\beta''} = \langle 18, 34, 62, 81 \rangle,$$

$$m_9^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle, m_{10}^{8\beta''} = \langle 0, 0, 0, 0 \rangle.$$

За такого маркування користувачу буде відмовлено в доступі до інформаційного ресурсу та буде надано повідомлення про причину відмови.

Таким чином, побудована нечітка часова мережа Петрі дозволяє дослідити процес дозволу чи заборони доступу користувача до інформаційних ресурсів та об'єктів певного контуру КІС. За допомогою цієї моделі було досліджено динаміку процесу автентифікації та ідентифікації користувача, контроль відповідності розмежування прав доступу та може бути визначено вплив окремих подій на час виконання процесу дозволу чи заборони доступу до об'єктів захисту.

Головною перевагою імовірнісних мереж Петрі є можливість моделювання як технічних, так і людиномашинних (соціотехнічних) систем. З їх допомогою є можливим моделювати як процес передачі інформації по каналах зв'язку, так і процес подолання зловмисником системи захисту комп'ютерної системи. У мережах Петрі допускається агрегування об'єктів і процесів. Це дозволяє при необхідності в рамках однієї моделі описувати різні об'єкти або процеси в різних масштабах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. High-level Principles for Business Continuity, Basel, Switzerland, August 2006.
2. Murata M. Temporal Uncertainty and Fuzzy-Timing High-Level Petri Nets. Invited paper at the 17th International

Conference on Application and Theory of Petri Nets / M. Murata. – Osaka, Japan, LNCS Vol. 1091, 1996. – P. 11-28.

3. Кульба В. В. Модифицированные сети Петри / В. В. Кульба и др. – М.: ИПУ, 1991. – 45 с.

4. Язов Ю. К. Основы методологии количественной оценки эффективности защиты информации в компьютерных системах / Ю. К. Язов. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКНЦ ВШ, 2006. – 274 с.

5. Кульба В. В. Модифицированные функциональные графы как аппарат моделирования сложных динамических систем / В. В. Кульба и др. – М.: ИПУ, 1995. – 43 с.

6. Котов В. Е. Сети Петри / В. Е. Котов. – М.: Наука, 1984. – 160 с.

7. Zadeh, L. A. Fuzzy sets / L. A. Zadeh // Information and Control. – 1965. – № 8. – P. 338 – 353.

8. Zadeh L. A. On optimal control and linear programming / L. A. Zadeh, B. H. Whalen // IRE Trans. Automatic control, Ac-7, 1962. – P. 45 – 46.

9. Завгородний В. И. Управление информационными рисками предприятия / В. И. Завгородний. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – 174 с.

REFERENCES

High-level Principles for Business Continuity., 2006.
Kulba, V. V. *Modifitsirovannye seti Petri* [Modified Petri nets]. Moscow: IPU, 1991.

Kulba, V. V. *Modifitsirovannye funktsionalnye grafy kak apparat modelirovaniia slozhnykh dinamicheskikh sistem* [The modified functional graphs as a tool for simulating complex dynamic systems]. Moscow: IPU, 1995.

Kotov, V. E. *Seti Petri* [Petri nets]. Moscow: Nauka, 1984.
Murata, M. "Temporal Uncertainty and Fuzzy-Timing High-Level Petri Nets". *17th International Conference on Application and Theory of Petri Nets*. Osaka: LNCS, 1996. 11-28.

Yazov, Yu. K. *Osnovy metodologii kolichestvennoy otsenki effektivnosti zashchity informatsii v kompiuternykh sistemakh* [Fundamentals of quantitative methodology for evaluating the effectiveness of information security in computer systems]. Rostov-na-Donu: SKNTs VSh, 2006.

Zadeh, L. A. "Fuzzy Sets". *Information and Control*, no. 8 (1965): 338-353.

Zadeh, L. A., and Whalen, B. H. "On optimal control and linear programming" In *IRE Trans. Automatic control*, 45-46, 1962.

Zavgorodnyi, V. I. *Upravlenie informatsionnymi riskami predpriiatiia* [Information Risk Management Company]. Moscow: INION RAN, 2009.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

ЦЁХЛА С. Ю., БУРЛАЙ М. Н.

УДК 330.5:001.102:37

Цёхла С. Ю., Бурлай М. Н. Основные задачи реализации программы информатизации высшего учебного заведения

В статье исследованы факторы конкурентоспособности образовательного учреждения: востребованность специальностей, их популярность и стоимость обучения. Проведенный анализ показал, что эти факторы напрямую связаны с квалифицированным кадровым потенциалом вуза, уровнем учебно-методического и компьютерно-технического обеспечения, наличием полноценного библиотечного фонда, разветвленной инфраструктурой. Определены основополагающие принципы и приоритеты развития вуза в области внедрения информационных и сетевых технологий, сформирована долгосрочная программа информатизации. Выделены ее основные задачи: развитие и совершенствование образовательной и научной информационно-коммуникационной среды вуза, обеспечение эффективной и качественной подготовки специалистов, интеграция вуза в национальную и мировую систему образования. Изучение количественных и качественных показателей реализации комплексной программы информатизации свидетельствует о важности инновационной составляющей в деятельности вуза. Дальнейшее изучение информационно-образовательной среды вуза направлено на установление связи с качеством учебного процесса, эффективностью научных исследований, управленческой и инновационной деятельности.

Ключевые слова: информатизация, высшие учебные заведения, программа информатизации, конкурентоспособность, развитие.

Рис.: 4. **Библ.:** 8.

Цёхла Светлана Юрьевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента предпринимательской деятельности, Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского (пр. Вернадского, 4, Симферополь, 95007, Украина)

E-mail: tsohla@bigmir.net

Бурлай Михаил Николаевич – начальник Центра компьютерных технологий, Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского (пр. Вернадского, 4, Симферополь, 95007, Украина)

УДК 330.5:001.102:37

UDC 330.5:001.102:37

Цьохла С. Ю., Бурлай М. М. Основні завдання реалізації програми інформатизації вищого навчального закладу

У статті досліджено фактори конкурентоспроможності освітньої установи: затребуваність спеціальностей, їх популярність і вартість навчання. Проведений аналіз показав, що ці фактори безпосередньо пов'язані з кваліфікованим кадровим потенціалом ВНЗ, рівнем навчально-методичного та комп'ютерно-технічного забезпечення, наявністю повноцінного бібліотечного фонду, розгалуженою інфраструктурою. Визначені основні принципи та пріоритети розвитку ВНЗ у галузі впровадження інформаційних і мережевих технологій, сформовано довгострокову програму інформатизації. Виділено її основні завдання: розвиток і вдосконалення освітнього та наукового інформаційно-комунікаційного середовища ВНЗ, забезпечення ефективною та якісною підготовкою фахівців, інтеграція вищого навчального закладу в національну та світову систему освіти. Вивчення кількісних і якісних показників реалізації комплексної програми інформатизації свідчить про важливість інноваційної складової в діяльності ВНЗ. Подальше вивчення інформаційно-освітнього середовища ВНЗ спрямоване на встановлення зв'язку з якістю навчального процесу, ефективністю наукових досліджень, управлінською та інноваційною діяльністю.

Ключові слова: інформатизація, вищі навчальні заклади, програма інформатизації, конкурентоспроможність, розвиток.

Рис.: 4. **Бібл.:** 8.

Цьохла Світлана Юрїївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту підприємницької діяльності, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (пр. Вернадського, 4, Симферополь, 95007, Україна)

E-mail: tsohla@bigmir.net

Бурлай Михайло Миколайович – начальник Центру комп'ютерних технологій, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (пр. Вернадського, 4, Симферополь, 95007, Україна)

Tsohla S. Yu., Burlay M. M. Main Tasks of Realisation of the Programme of Informatisation of a Higher Educational Establishment

The article studies factors of competitiveness of an educational establishment: demand on specialties, their popularity and cost of education. The conducted analysis showed that these factors are directly connected with the qualified personnel potential of a higher educational establishment, level of educational and methodical and computer and technical provision, availability of a proper library and a manifold infrastructure. It identifies basic principles and priorities of development of a higher educational establishment in the field of introduction of information and network technologies and forms a long-term programme of informatisation. It specifies its main tasks: development and improvement of educational and scientific information and communication environment of a higher educational establishment, provision of effective and high quality training of specialists and integration of a higher educational establishment into the national and world system of education. The study of quantitative and qualitative indicators of realisation of a complex programme of informatisation testifies to importance of the innovation component in activity of a higher educational establishment. The further study of the information and educational environment of a higher educational establishment is directed at establishment of a connection with the quality of educational process, effectiveness of scientific studies? managerial and innovation activity.

Key words: informatisation, higher educational establishment, programme of informatisation, competitiveness, development.

Pic.: 4. **Bibl.:** 8.

Tsohla Svitlana Yu. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Management of business, Taurida National V. I. Vernadsky University (pr. Vernadskogo, 4, Simferopol, 95007, Ukraine)

E-mail: tsohla@bigmir.net

Burlay Mykhaylo M. – Head of the Computer Technology Center, Taurida National V. I. Vernadsky University (pr. Vernadskogo, 4, Simferopol, 95007, Ukraine)

Формирование информационного общества опирается на новейшие информационные, телекоммуникационные технологии и технологии связи. Именно новые технологии привели к бурному распространению глобальных информационных сетей, открывающего принципиально новые возможности международного информационного обмена. Перспективные информационные технологии выступают как обязательным элементом работы современного образовательного учреждения, так и инструментом обеспечения конкурентоспособности.

В последние годы в Украине одним из стратегических направлений дальнейшего социально-экономического развития нашего общества выбрана информатизация всей сферы образования, начиная с внедрения информационных и компьютерных технологий в повседневную образовательную и научную деятельность и заканчивая полной автоматизацией процессов управления учебным заведением [1, 2].

На сегодняшний день усиление конкуренции среди вузов Украины в связи с недофинансированием государственных образовательных учреждений, нарастанием демографического кризиса, вовлечением новых потенциальных участников конкурентного противостояния на рынке образовательных услуг является важной проблемой, обуславливающей проведение постоянного поиска и реализации новых эффективных методов, оказывающих положительное влияние на конкурентоспособность образовательного учреждения. Одним из важных факторов, способствующих обеспечению конкурентоспособности и развитию вуза в современных условиях, является реализация перспективной комплексной программы информатизации образовательного учреждения, учитывающей все инновационные особенности и потребности в деятельности вуза [3].

В работах ученых М. Ю. Бухаркиной, Г. Р. Громова, В. П. Заболотского, И. Г. Захаровой, М. В. Моисеевой, А. Е. Петрова, Е. С. Полата, В. П. Тихомирова, Р. М. Юсупова представлены новые научно-методологические принципы и подходы внедрения информатизации и компьютеризации, как одного из факторов дальнейшего развития системы высшего образования.

Так, по мнению М. Ю. Бухаркиной, «применение новейших средств информационных технологий в различных сферах человеческой деятельности, в том числе и в образовании, приобретает все большее значение. В отечественных и зарубежных изданиях компьютеризация учебного процесса рассматривается как один из актуальных факторов организации обучения тому или иному предмету» [4, с. 29].

Г. Р. Громов считает, что «решить проблемы, стоящие перед высшим образованием, можно с использованием новых информационных технологий, позволяющих осуществлять самостоятельную работу студентов, направленную на развитие логического и аналитического мышления и адаптировать процесс получения знаний к индивидуальным особенностям учащихся» [5, с. 10].

Несмотря на многообразие различных работ по изучению и исследованию вышеуказанных проблем, на сегодняшний день вопросы влияния информатизации

на конкурентоспособность высших учебных заведений рассмотрены в недостаточной степени или требуют уточнения или обоснования.

Целью статьи является анализ влияния комплексной программы информатизации на обеспечение развития и конкурентоспособности вуза.

Среди факторов, оказывающих существенное влияние на конкурентоспособность учебного учреждения, прежде всего, на региональном рынке образовательных услуг, несомненно, главными являются такие, как востребованность специальностей, предоставляемых вузом, их популярность и разнообразие, а также стоимость обучения. Однако наряду с основными факторами нельзя не учитывать и то, что конкурентоспособность современного вуза обеспечивается, прежде всего, конкурентоспособностью студентов, обучаемых в данном вузе, и конкурентоспособностью выпускников, получающих престижные профессии и востребованных на рынке труда после окончания учебного заведения. Все эти факторы напрямую связаны с квалифицированным кадровым потенциалом вуза, уровнем учебно-методического и компьютерно-технического обеспечения, наличием полноценного библиотечного фонда, разветвленной инфраструктурой учебных корпусов, расположенных по всему региону и др.

За последние 15 лет система образования в АР Крым претерпела ряд существенных изменений. Поменялась динамика количества выпускников школ и поступивших в вузы абитуриентов (*рис. 1*). Так, в период с 2004 г. по 2010 г. количество выпускников школ уменьшилось с 27,5 тыс. чел. до 19,5 тыс. чел., а количество поступивших в вузы с 13,9 тыс. чел. до 7,7 тыс. чел.

Технические преобразования, происходящие в мире в совокупности с необратимым переходом к рыночным условиям функционирования экономики страны, открывают колоссальные возможности использования информационно-компьютерных технологий в системе высшего образования [6, с. 89]. В то же время они выдвигают существенные требования к материально-техническому оснащению вузов, уровню квалификации кадрового состава и учебно-методическому обеспечению преподаваемых дисциплин.

Для вузов, которые только входят на региональный рынок образовательных услуг, такой показатель, как информатизация, может быть и не самым главным. Однако для Таврического национального университета имени В. И. Вернадского (ТНУ) – крупнейшего вуза Крыма, имеющего широкую известность, обладающего разветвленной инфраструктурой учебных корпусов по всему региону, квалифицированным кадровым потенциалом, старыми традициями, выдающимися выпускниками, – реализация программы информатизации становится одним из важных конкурентных преимуществ.

Для определения стратегических целей, основных направлений, основополагающих принципов и приоритетов развития вуза в области внедрения информационных и сетевых технологий в ТНУ сформирована долгосрочная программа информатизации (начиная с 2000 г.), которая постоянно дополняется и уточняет-

ся. Эта программа определяет перспективы развития информационно-образовательной среды вуза и позволяет значительно повысить качество учебного процесса, а также эффективность научных исследований, управленческой и инновационной деятельности.

- ✦ повысить уровень образовательной и научной деятельности университета, информационной подготовки студентов всех специальностей на основе внедрения в учебный процесс передовых достижений в области информационно-компьютерных технологий;

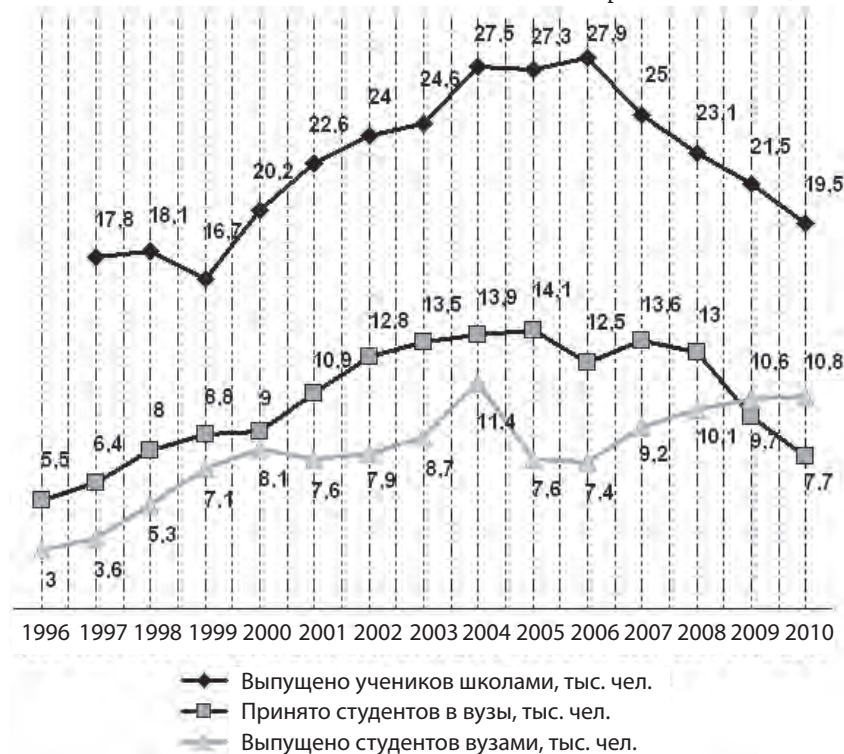

Рис. 1. Сопоставительный график данных по количеству выпускников школ и студентов вузов Крыма

Источник: составлено авторами на основе данных Главного управления статистики в Автономной Республике Крым [6, с. 427; 7, с. 41, 85, 91].

Целью программы информатизации является дальнейшее развитие и совершенствование образовательной и научной информационно-коммуникационной среды университета, обеспечивающей эффективную и качественную подготовку специалистов, направленное на интеграцию ТНУ в национальную и мировую систему образования.

Достижение этой цели позволит университету укрепить свое положение как учебного и научного центра информатизации Крымского региона и повысить его имидж и конкурентоспособность в образовательном пространстве Украины.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие основные задачи:

- ✦ осуществлять дальнейшее развитие единой высокотехнологичной информационно-телекоммуникационной среды университета, обеспечивающей интеграцию в национальное и международное информационное пространство;
- ✦ обеспечить развитие интегрированной информационно-образовательной и научной среды университета, его учебно-методических центров и институтов на основе современных информационных, сетевых и дистанционных технологий во всех формах обучения, самообразования, повышения квалификации;

- ✦ обеспечить дальнейшее развитие информационных систем и средств поддержки образовательного процесса, формирование единого информационного образовательного пространства вуза;
- ✦ развивать инновационные проекты в области информационно-образовательных технологий на основе сотрудничества с ведущими региональными, национальными и международными образовательными и научными организациями и учреждениями;
- ✦ обеспечить проведение мониторинга и дальнейшего дооснащение структурных подразделений университета современными аппаратно-программными средствами, развивать и модернизировать информационно-телекоммуникационную инфраструктуру вуза.

В ходе реализации программы информатизации в университете создана материально-техническая база, достаточная для обеспечения минимальных потребностей учебного процесса и рабочих мест преподавателей и сотрудников.

Так, если в 1999 г. в университете функционировало 68 компьютеров, то уже 2004 г. – 664 компьютера, 105 принтеров, 12 мультимедийных проекторов, а к 2012 г. парк компьютерной и мультимедийной техники уже насчитывал 1175 компьютеров, 162 принтера, 52 сканера,

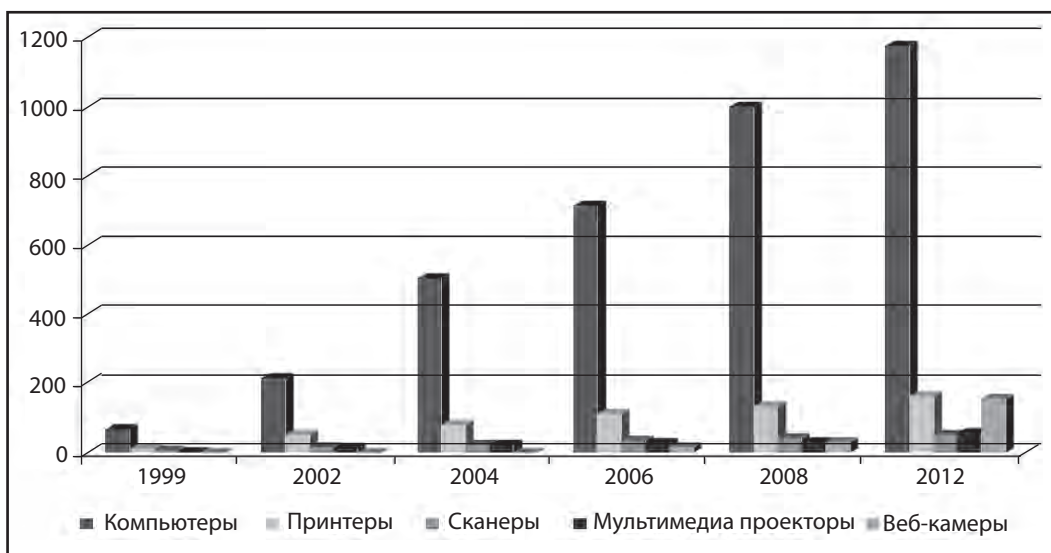

Рис. 2. Динамика роста парка компьютерной техники в ТНУ, ед.

58 мультимедийных проекторов, 156 веб-камер и другие технические средства (рис. 2).

Важным достижением научно-технического прогресса и внедрения передовых информационно-коммуникационных технологий является организация международной компьютерно-телекоммуникационной сети Интернет, положившая начало выработке новых стереотипов информационного взаимодействия между людьми. Именно Интернет закладывает передовую техническую основу не только для концентрации знаний, созданных и накопленных человечеством, но и для превращения этих знаний в единое коллективное средство информационно-образовательной системы, которым может воспользоваться любой человек.

Информационно-образовательные технологии позволяют обеспечить доступ студентов через Интернет к информационным ресурсам корпоративной, региональной, государственной, европейской и мировой информационно-образовательной инфраструктуры.

Конкурентоспособность современного вуза во многом зависит от его возможности оперативно получать ак-

туальную информацию, а также своевременно интегрироваться в информационно-образовательное пространство, предоставляя свои информационные ресурсы и сведения. Такая возможность достигается только путем организации в вузе выделенных высокоскоростных каналов связи и создания самостоятельного телекоммуникационного узла. Поэтому в ходе реализации программы информатизации в ТНУ создан современный телекоммуникационный узел, который подключен к международной сети Интернет по спутниковому и оптоволоконным каналам связи. Пропускная способность передачи данных составляет более 150 Мбит/сек (рис. 3).

В телекоммуникационном узле функционирует современный пул на 5 линий для предоставления удаленного доступа к компьютерной сети преподавателям, ученым, сотрудникам и студентам вуза. ТНУ стал базовым телекоммуникационным узлом Крымского региона по организации сети образовательных учреждений Украины.

Продолжает расширяться сеть компьютеров библиотеки, позволившая обеспечить доступ сотрудников и студентов к электронному каталогу, электронным

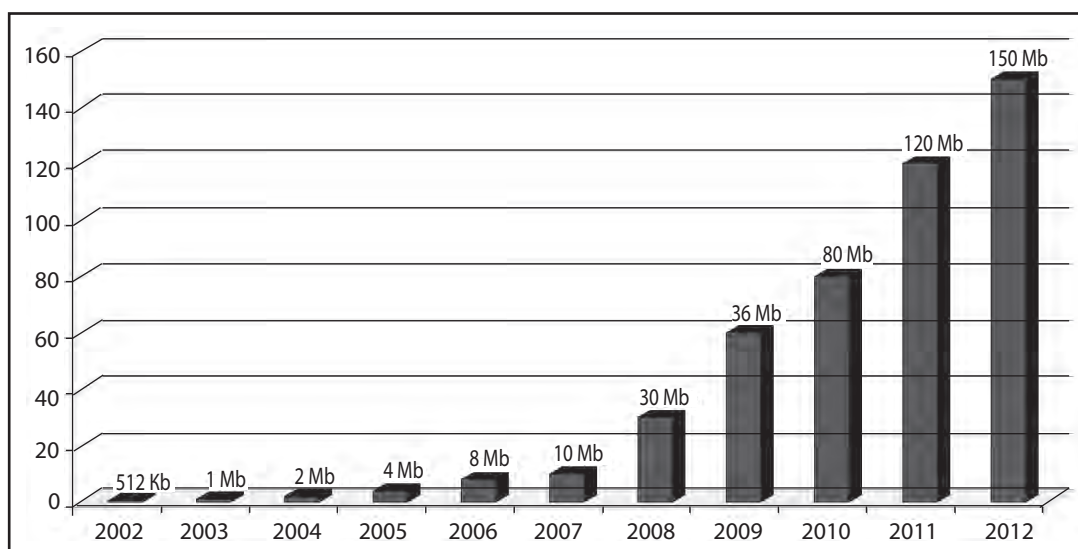

Рис. 3. Скорость доступа к сети Интернет (по годам, в Мбит/сек)

версиям книг, пособий, публикаций и т. д. Организованы два зала электронной библиотеки (38 компьютера).

Для обеспечения учебного процесса в университете создано 26 учебных и специализированных компьютерных классов, в которых эксплуатируется более 300 компьютеров, а также общеуниверситетский лекционно-практический учебный компьютерный класс на 20 рабочих мест, в котором для проведения занятий используются современные программно-технические средства и ресурсы сети Интернет. Для проведения курсового и дипломного проектирования, самоподготовки студентов и работы преподавателей и аспирантов функционируют два компьютерных класса. Оборудован зал защит диссертаций, оснащенный мультимедийными и аудиовизуальными средствами.

Для обеспечения мобильного доступа к учебно-методическим и научным электронным ресурсам университета в 2011 г. организована Wi-Fi сеть, позволяющая использовать личные портативные устройства. В 2010 – 2012 гг. создано 21 компьютеризированная лекционная аудитория, оборудованная необходимыми техническими средствами: компьютер лектора, мультимедийный проектор, проекционный экран, система аудиосопровождения.

В программе информатизации ТНУ это направление реализуется на основе внедрения информационно-образовательных технологий в учебный процесс. Преподавателями университета в практике проведения учебных занятий широко используются различные учебные информационно-программные средства (рис. 4).

В ТНУ отработаны новые формы обучения студентов с использованием технологий дистанционного образования. Создана программная оболочка, соответствующая новейшим принципам дидактики электронного обучения. Это позволило разработать около 100 мультимедийных электронных учебных комплексов на компакт-дисках и учебном сервере для студентов очной и заочной форм обучения. В целом более чем по 350 дисциплинам занятия проводятся с использованием мультимедийной техники, лазерных дисков и информационных ресурсов сети Интернет.

Повышение квалификации преподавателей и сотрудников университета, а также проведение конференций и семинаров позволило применить полученные знания в учебном процессе. Более 50 преподавателей самостоятельно разработали мультимедийные электронные учебные комплексы на компакт-дисках для студентов очной и заочной форм обучения, около 20 преподавателей используют компьютерное тестирование для контроля знаний студентов, более 30 преподавателей разместили обучающие материалы и контролирующие задания для студентов в системе MOODLE и т. д.

Всесторонняя информатизация университета дала возможность:

- ✦ обеспечить значительный рост производительности труда преподавателей и сотрудников за счет применения компьютерной техники;

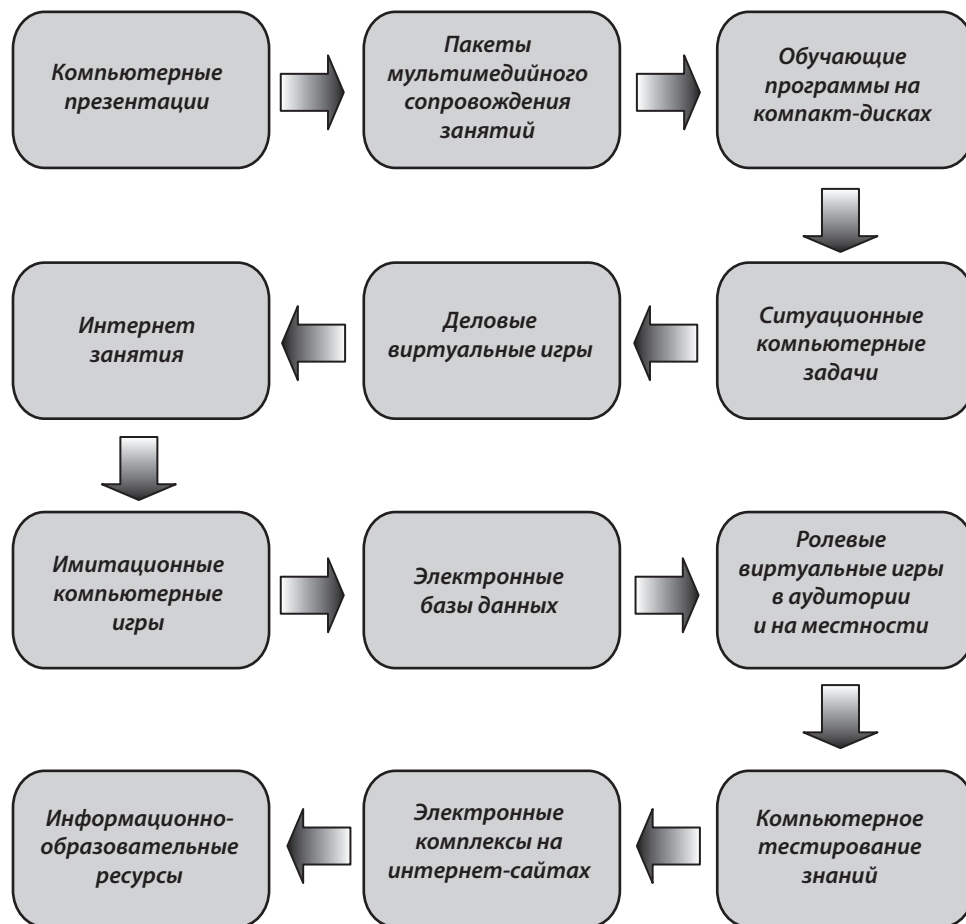

Рис. 4. Учебные информационно-программные средства и ресурсы

- ✦ підняти ефективність самостійної і лекційно-практичної роботи завдяки використанню сучасного програмного забезпечення і навчально-методических, науково-пізнавальних, інформаційно-освітніх і спеціалізованих інформаційних ресурсів;
- ✦ забезпечити контроль рівня знань студентів на основі введення комп'ютерного тестування і постійного моніторингу якості підготовки;
- ✦ досягти результативності в набутті навичок, умінь і знань шляхом впровадження інноваційних методик викладання з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій і т. д. [8, с. 89].

В результаті впровадження комплексної програми інформатизації ТНУ вийшов на якісно новий рівень в сфері інформатизації і став одним із провідних вузів не тільки кримського регіону, але й України. Досягнення ТНУ удостоєні срібної медалі в 2003 г. в області комп'ютеризації і інформатизації навчального процесу, золотий медалі в 2004 г. в області впровадження інноваційних педагогічних технологій в навчальному процесі, бронзової медалі в 2009 г. в області підвищення якості підготовки спеціалістів, золотий медалі в 2010 г. в області компетентного підходу в освітній діяльності і двох золотих медалей в 2012 г. в області інтеграції вузу в європейське і світове простір і інноваційної діяльності в міжнародному співробітництві на міжнародних виставках навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні» і «Сучасні заклади освіти».

Таким чином, інформатизація вузу, спрямована на інформаційно-комп'ютерне забезпечення різних процесів діяльності, сприяє зміцненню позицій вузу на регіональному ринку освітніх послуг і виступає одним із важливих інструментів, що мають суттєвий вплив на імідж університету в умовах зростаючої конкуренції між вузами.

ВИВОДИ

Проведений аналіз реалізації комплексної перспективної програми інформатизації Таврицького національного університету імені В. І. Вернадського дозволяє відзначити, що інформатизація вузу є складним багатоплановим процесом, спрямованим на забезпечення розвитку і конкурентоспособності вузу. Створення комп'ютерно-технічної бази університету і проведення інформатизації всіх форм освітньої, наукової, управлінської діяльності на основі реалізації комплексної перспективної програми інформатизації дозволили підвищити рейтинг університету на регіональному ринку освітніх послуг, забезпечують доступність і відкритість освіти в ТНУ, а також підвищують якість підготовки і в кінцевому підсумку конкурентоспособність студентів і випускників вузу. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердженні Державної програми «Інформаційні і комунікаційні технології в освіті» на 2006 – 2010 роки» від 07.12.2005 № 1153.
2. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» № 537-У від 09.01.2007р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С.102.
3. Розвиток інформаційного суспільства в Україні (Огляд матеріалів парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні) // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2005. – № 8. – С. 3 – 17.
4. Бухаркіна М. Ю. Мультимедійний навчальний посібник: що це? / М. Ю. Бухаркіна // Іноземні мови в школі. – 2001. – № 4. – С. 29 – 33.
5. Громов Г. Р. Очерки інформаційної технології / Г. Р. Громов. – М.: Інфо-АРТ, 1992. – 331 с.
6. Статистичний щорічник Автономної Республіки Крим за 2009 рік. – Сімферополь: Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим, 2010. – 559 с.
7. Освіта в АР Крим на початок 2009/2010 навчального року. Статистичний збірник. – Сімферополь: Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим, 2010. – 128 с.
8. Цєхла С. Ю. Використання інформаційних технологій в відкритій освітній системі / С. Ю. Цєхла, М. Н. Бурлай // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного конф. «Етичність і економіка». Збірник наукових праць // Російська академія наук, Уральське відділення Інституту економіки, Курганський філіал. – Курган: Курганський філіал ІЕ УрОРАН, 2010. – Т. 2. – С. 88 – 89.

REFERENCES

- Bukharkina, M. Yu. "Multimediynyy uchebnik: chto eto?" [Multimedia tutorial What is this?]. *Inostrannyye yazyki v shkole*, no. 4 (2001): 29-33.
- Gromov, G. R. *Ocherki informatsionnoy tekhnologii* [Essays on information technology]. Moscow: Info-ART, 1992.
- [Legal Act of Ukraine] (2005).
- [Legal Act of Ukraine] (2007).
- Osvita v AR Krym na pochatok 2009/2010 navchalnoho roku* [Education in the Crimea at the beginning of 2009/2010 academic year]. Simferopol: Holovne upravlinnia statystyky v Avtonomnii Respublitsi Krym, 2010.
- "Rozvytok informatsiinoho suspilstva v Ukraini" [The development of information society in Ukraine]. *Komp'uter u shkoli ta sim'i*, no. 8 (2005): 3-17.
- Statystychnyi shchorichnyk Avtonomnoi Respubliki Krym za 2009 rik* [Statistical Yearbook of the Autonomous Republic of Crimea in 2009]. Simferopol: Holovne upravlinnia statystyky v Avtonomnii Respublitsi Krym, 2010.
- Tsëkhla, S. Yu., and Burlay, M. N. "Ispolzovanie informatsonnykh tekhnologiy v otkrytoy obrazovatelnoy sisteme" [The use of information technology in the public education system]. *Nravstvennost i ekonomika. Kurgan: Kurganskiy filial IE UrORAN*, 2010. 88-89.

ГАРМОНІЯ СТРУКТУРИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

КАШУБА Я. М.

УДК 330.341.1

Кашуба Я. М. Гармонія структури в забезпеченні життєздатності підприємництва

Автором обґрунтовано принципи формування структури та прояви структурних властивостей, що приводять до стану життєздатності підприємництва та його елементів. Життєздатність підприємництва розглядається відповідно до концепції С. Біра і включає п'ять Систем. За моделлю С. Біра, підприємництво на сьогодні не має структури, яка відповідає життєздатній системі. У сучасних умовах Системи підприємці, що відповідають за координацію та контроль підприємницької діяльності, і системи управління є розрізненими. Розвиток інформаційних каналів та узгодження наведених систем обумовлюють необхідність послаблення межі малого бізнесу й органів державного управління, оскільки життєздатність, зокрема стійкість системи, залежить від її зв'язків із зовнішнім середовищем. При цьому необхідною є участь громадських організацій. У роботі набули подальшого розвитку принципи формування структури, які приводять до стану життєздатності підприємництва та його елементів і базуються на циклічності процесів організації та самоорганізації, що породжують процеси управління та самоуправління. Автором зроблено висновок, що управління життєздатністю системи підприємництва має відбуватися шляхом подолання суперечностей, узгодження структури, гармонізації функцій та зв'язків.

Ключові слова: підприємництво, життєздатність, структура.

Рис.: 2. **Бібл.:** 13.

Кашуба Ярослав Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Інститут економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: y_kashuba@ukr.net

УДК 330.341.1

Кашуба Я. Н. Гармония структуры в обеспечении жизнеспособности предпринимательства

Автором обоснованы принципы формирования структуры и проявления структурных свойств, которые приводят к состоянию жизнеспособности предпринимательства и его элементов. Жизнеспособность предпринимательства рассматривается согласно концепции С. Бира и включает пять Систем. По модели С. Бира, предпринимательство на сегодня не имеет структуры, соответствующей жизнеспособной системе. В современных условиях Системы предприниматели, отвечающие за координацию и контроль предпринимательской деятельности, и системы управления являются разрозненными. Развитие информационных каналов и согласование приведенных систем обуславливают необходимость ослабления границ малого бизнеса и органов государственного управления, поскольку жизнеспособность, в частности, устойчивость системы, зависит от ее связей с внешней средой. При этом необходимым является участие общественных организаций. В работе получили дальнейшее развитие принципы формирования структуры, которые приводят к состоянию жизнеспособности предпринимательства и его элементов и основаны на цикличности процессов организации и самоорганизации, порождающих процессы управления и самоуправления. Автором сделан вывод о том, что управление жизнеспособностью системы предпринимательства должно происходить путем преодоления противоречий, согласования структуры, гармонизации функций и связей.

Ключевые слова: предпринимательство, жизнеспособность, структура.

Рис.: 2. **Библ.:** 13.

Кашуба Ярослав Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры теоретической и прикладной экономики, Институт экономики и менеджмента Национального университета «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)
E-mail: y_kashuba@ukr.net

UDC 330.341.1

Kashuba Ya. M. Harmony of Structure in Ensuring Viability of Entrepreneurship

The author grounds principles of formation of structure and manifestation of structural properties, which result in the state of viability of entrepreneurship and its elements. Viability of entrepreneurship is considered in accordance with the S. Beer concept and includes five Systems. According to the S. Beer model, modern entrepreneurship has no structure which would correspond with a viable system. Under modern conditions of the system, entrepreneurs, that are responsible for co-ordination and control of entrepreneurial activity, and management systems are uncoordinated. Development of information channels and co-ordination of the systems justify a necessity of weakening the borders of small business and bodies of state administration, since viability, in particular system stability, depends on its connections with external environment. Moreover, participation of public organisations is mandatory. The article develops principles of formation of a structure, which result in the state of viability of entrepreneurship and its elements and are based on cyclicity of processes of organisation and self-organisation that give birth to the processes of management and self-management. The author makes a conclusion that management of viability of the system of entrepreneurship should take place by means of overcoming contradictions, co-ordination of the structure and harmonisation of functions and connections.

Key words: entrepreneurship, viability, structure.

Pic.: 2. **Bibl.:** 13.

Kashuba Yaroslav M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: y_kashuba@ukr.net

Суб'єкт малого підприємництва – це складний, цілісний в часі об'єкт дослідження, що не завжди має за мету економічну вигоду, залежить від комплексу психологічних, соціальних, етичних і генетичних чинників. Не можна ігнорувати діалектичний характер підприємництва, основною суперечністю якого є те, що він в змозі вирішувати вагомими економічними, соціальними, екологічними завданнями, бути джерелом загострення соціальних, політичних і навіть етнічних проблем [1].

В управлінні підприємництвом заслугоує уваги підхід до забезпечення життєздатності, оскільки доцільно представляти підприємництво як систему з розвиненими зворотними зв'язками, а також здатну достатньо довго зберігати й підтримувати самостійне існування. Актуальність досягнення ефективності методів державної підтримки при стратегічному розвитку підприємництва обумовлюють представлення підприємництва та його елементів і підсистем як цілеспрямованих систем.

Базисною моделлю життєздатності економічної системи є модель С. Біра (*Viable System Model*) [2]. Управління соціально-економічною системою (або її життєздатністю) зумовлене динамікою її внутрішньої структури, яка безперервно навчається, адаптується та еволюціонує.

С. Бір [2] описує потрібний вектор для характеристики діяльності життєздатної системи:

1. *Фактичний рівень*, що включає визначення потенціалу в певний час при існуючих ресурсах та обмеженнях з метою вирішення завдання та досягнення кінцевої мети.

2. *Прогнозний рівень* – стан системи, що можна досягти при наявних ресурсах і обмеженнях.

3. *Потенційний рівень* – стан системи, що досягається при розвитку і мінімізації обмежень.

Для системи підприємництва потребується забезпечення реалізації потенціалу та зниження обмежень для реалізації розвитку.

У визначенні А. Сергеевої [3, с. 20] життєздатна система – це система, що здатна нескінченно довго зберігати й підтримувати самостійне існування. Концепція визначення життєздатності соціально-економічної системи включає оцінювання:

- ✦ *стійкості*, що характеризує взаємодію системи із середовищем;
- ✦ *надійності*, що характеризує внутрішні сили системи;
- ✦ *живучості*, що характеризує потенціал системи, який спрямований на розвиток;
- ✦ *вмотивованості*, що характеризує тривалість та інтенсивність дій, спрямованих на розвиток [4, с. 160].

Забезпечення життєздатності є ітераційним процесом узгодження статичних і динамічних характеристик системи шляхом гармонізації та подолання суперечностей елементів, зв'язків, функцій та цілей.

Згідно із Сучасним економічним словником під гармонізацією розглядаються економічні процеси, що відбуваються за принципом взаємного узгодження, зведення в систему, уніфікації, координації, впорядкування, забезпечення взаємної відповідності [5]. У цьому визначенні ключовим є забезпечення відповідності різних дій, функцій і характеристик елементів.

У визначенні Г. Клейнера [6]: «гармонія в цілому – це поєднання єдності і різноманіття, співпраця, синтез, сумісна еволюція, перш за все – відносно до простору та часу. При цьому гармонія – не статичне, а динамічне поняття».

Узгодженість елементів, функцій та зв'язків передбачає врахування структури. Структура є найконсервативнішою характеристикою системи, оскільки стан системи змінюється, а структура зберігається досить довго. Якщо розглядати поняття «структура» у зв'язку з поняттям «мета», то структура – це спосіб досягнення мети за допомогою реалізації функцій. Структура є первинною відносно поведінки системи і, як наслідок, її траєкторії розвитку і функцій елементів [7].

У загальному вигляді структура є вектором у просторі, в якому функціонує соціально-економічна сис-

тема, багатовимірним поняттям, розмірність якого характеризується кількістю факторів, що впливають на соціально-економічну систему, отже її зміни неможна цілком точно передбачити. Властивості зв'язків визначають коридор поведінки елементів, підсистем і системи в цілому. Отже, при управлінні структурою формується певний коридор траєкторій досягнення мети розвитку соціально-економічної системи з конкретизацією інтервалу цільових показників. Формалізація структурної зв'язності елементів забезпечує розподіл повноважень і прийняття рішень.

Аналіз джерел показав, що життєздатність підприємства пов'язана з її структурою. Залишається невивченими аспекти залежності життєздатності підприємств малого та середнього бізнесу та їх об'єднань від сформованої територіальної структури, структури діяльності, взагалі структур підприємництва.

Метою роботи є обґрунтування принципів формування структури та прояв структурних властивостей, що приводять до стану життєздатності підприємства, його елементів.

Підприємництво відповідно до концепції С. Біра [2] повинно складатися з п'яти взаємодіючих підсистем.

Система 1 в моделі життєздатної системи забезпечує декілька основних видів діяльності – це є безпосередньо підприємці. «Життєздатне підприємство» повинно поєднувати три складові процесу розвитку: економічні, соціальні та природоохоронні аспекти. Структура діяльності підприємців формується за рахунок інноваційних послуг, вдосконалення послуг обслуговування населення та створення передумов для забезпечення екологічності виробленої продукції. Кожна Система 1 перш за все сама повинна бути життєздатною системою, тобто мати узгоджену частину функцій, що реалізують основний напрям розвитку малого бізнесу.

Система 2 забезпечує інформаційні канали та органи, які дозволяють Системам 1 спілкуватися між собою та з Системою 3 для контролю і координації діяльності Систем 1. За допомогою Системи 2 виконуються функції координації та контролю, діалогу, спілкування. Системою 2 можуть бути громадські організації як носії громадської думки.

Система 3 представляє структури управління, які організовані з метою встановлень правил, забезпечення ресурсами, прав і обов'язків Систем 1, а також для забезпечення взаємодії з системами 4 та 5. Системою 3 виступають органи державного управління, що включають до себе функції системи 4 та 5.

Органи, що входять в *Систему 4*, відповідають за спостереження за навколишнім середовищем з метою контролю способів адаптації підприємництва для забезпечення життєздатності, за забезпеченням екологічності діяльності підприємців.

Система 5 формує і реалізує політичні рішення в рамках підприємництва в цілому з метою збалансування потреб і запитів різних частин підприємництва та керування в цілому.

За моделлю С. Біра, підприємництво на сьогодні не має структури, що відповідає життєздатній сис-

мі. У сучасних умовах Системи 1, 2, 3 є розрізненими, а функції систем 4 та 5 майже не існують і не зрозумілі суб'єктами, які повинні їх реалізувати. Розвиток інформаційних каналів та узгодження систем 1, 2, 3 обумовлюють необхідність послаблення межі малого бізнесу й органів державного управління, оскільки життєздатність, зокрема стійкість системи, залежить від її зв'язків із зовнішнім середовищем.

Відсутність систем 4, 5 вже означає нежиттєздатність підприємництва, оскільки відсутні підсистеми взаємодії із зовнішнім середовищем. Проблема підвищення стійкості обумовлюється, по-перше, тим, що зворотні зв'язки із зовнішнім середовищем впливають на функціонально-цільові характеристики підприємництва (мають відобразитись тренди глобалізації). По-друге, управління підприємством та його елементами є цілеспрямованою дією колективу людей або власником-індивідом. Тому забезпечення стійкості повинно враховувати характер елементів і зв'язків, властивості підприємства до організації та самоорганізації.

Забезпечення стійкості можна розглядати з позицій структури як збереження цілісності, організаційної єдності за наявності різних інтересів суб'єктів, що входять у систему, самовідтворювання, а також як підтримка функціонально-цільової стійкості, що включає механізми адаптації та управління альтернативами розвитку.

У функціонально-цільовій стійкості важливими є індивідуальні функції елементів, їх несуперечливість; для забезпечення надійності – зв'язки, що визначають внутрішні сили системи і водночас є шляхами поширення зовнішніх і внутрішніх збурень (навантажень).

Традиційним є підхід до управління підприємством, отже його структурою, ззовні, що базується на розробці державної політики та методах державного управління розвитком малого та середнього бізнесу. Так, Л. Воробйовою [8] розроблено систему взаємопов'язаних інтегральних показників, відбиваючих загальний вплив на малий бізнес зовнішніх макроекономічних і внутрішніх факторів. Вона містить в собі:

1. Показник приживлюваності малого бізнесу, відбиваючий ступінь сприятливості для нього законодавства та економічної політики держави.
2. Показник виживаності малого бізнесу, відбиваючий ступінь сприятливості навколишньої економічної макросфери.
3. Показник економічної продуктивності малого бізнесу, віддзеркалюючий фактичний рівень персонального внеску зайнятих в ньому працівників у валовий продукт суспільства.
4. Показник ефективності малого бізнесу, віддзеркалюючий персональний внесок кожного працюючого в ньому робітника в збільшення валового продукту країни [8].

Разом з тим, є необхідність у внутрішньому управлінні структурою, що спрямоване на підвищення вмотивованості й узгодження цілей, гармонізацію. Гармонізація структури є ітераційними процесом, який полягає в тому, що, з одного боку, у процесі досягнення мети проявляються суперечності, з іншого – вони вирішуються. Гармонізація структури елементів системи може при-

вести й до узгодження функцій та зв'язків. Водночас й гармонізація цілей, свідомості приводить до узгодження елементів. Маємо двохсторонній процес, що реалізується лише при здатності системи самовідтворюватися і розвиватися.

Як було зазначено вище, структура діяльності підприємств малого бізнесу залежить від глобалізаційних зовнішніх процесів, потреб суспільства та якості життя індивідуумів на певній території, в економічному просторі. Прояв суперечностей у структурі малих і середніх підприємств відбувається в таких властивостях простору, як досягнення цілісності, інтегрованості, однорідності, симетричності або їх протилежних характеристик.

Від розмірів і цілісності реального економічного простору, його співвідношення з формальними просторовими межами вирішальною мірою залежать і стан соціально-економічної системи суб'єктів підприємницької діяльності, динаміка їх розвитку [9].

Підтримка необхідних територіальних, внутрішніх і видових пропорцій, помірної організації та самоорганізації, подолання дезінтеграційних тенденцій і розширення міжрегіональної економічної взаємодії додають розвитку підприємництва позитивну спрямованість, гармонізують економічні перетворення (рис. 1).

Таким чином, управління життєздатності системи підприємства відбувається шляхом подолання суперечностей, узгодження структури, гармонізації функцій та зв'язків. Важливою є «гармонізація майбутнього» – відповідність кінцевих орієнтирів розвитку потенціалу та мотивації системи підприємства та його елементів-суб'єктів.

Кожен суб'єкт підприємства має власний механізм для самостійного вирішення проблемних ситуацій, які виникають. З метою забезпечення життєздатності система підприємства, а також окремі її елементи повинні мати здатність відповідати на звичні події (наприклад, забезпечення прибутковості, можливість виконувати вимоги податкової системи) і потенціал для реагування на несподівані події (такі, як дії конкурентів). Здатність адаптації до зовнішнього середовища, що змінюється, є характерною ознакою життєздатної системи.

Для підприємства в Україні характерними є високі адаптивні здібності, але, скоріше, не завдяки системі державного регулювання, а всупереч їй.

Властивість адаптації до зовнішнього середовища привела до того, що суб'єкт підприємства в Україні діє в межах певного кола контрагентів (постачальник – споживач), і до цього кола не завжди входять професійні об'єднання підприємців, або органи державної підтримки. Відсутність додатного зв'язку з державною владою, різноманітні види діяльності обумовлюють проблеми як в статистичних підрахунках обсягів підприємства, так і у визначенні його реальної прибутковості, що унеможливило спроби вдосконалення механізмів державного регулювання підприємства, наприклад, оподаткування.

Необхідність взаємодії суб'єктів підприємства обумовлює врахування процесів організації. Організація – це сукупність процесів, явищ і форм, що приводять

до створення та вдосконалення внутрішньої сутності соціально-економічної системи, зокрема її структури та цілей, гармонізації її внутрішніх властивостей та зв'язків, що визначає стійке функціонування та розвиток системи в умовах змін зовнішнього середовища [10].

підприємництва необхідним є послаблення межі малого бізнесу й органів державного управління. Управління життєздатністю системи підприємництва відбувається шляхом подолання суперечностей, узгодження структури, гармонізації функцій та зв'язків.

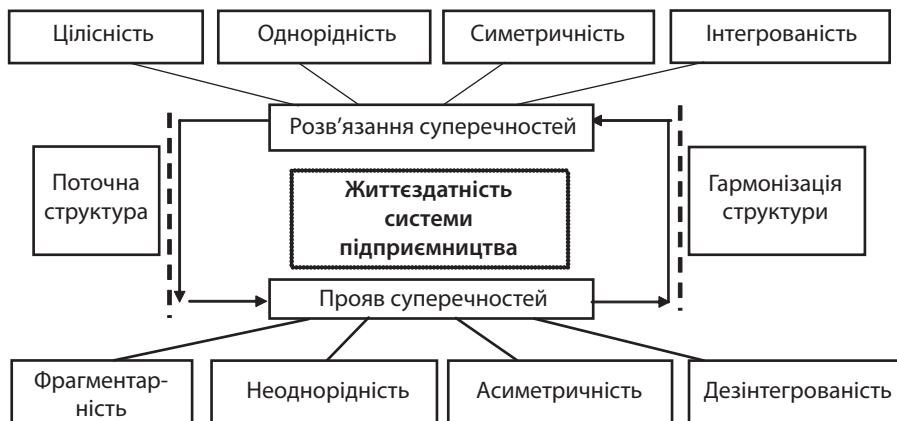

Рис. 1. Процес прояву та подолання суперечностей для гармонізації системи підприємства

У праці Е. Смирнова [11] з позицій теорії організації встановлюється зв'язок між поняттями організації та самоорганізації, управління і самоуправління, де організація й управління розуміються як штучні, штатні процеси, а самоуправління та самоорганізація пов'язуються з несанкціонованим управлінням та організацією.

М. Ахтямов передбачає при організації та самоорганізації створення неперервних зустрічних інформаційно-інтелектуальних потоків у системі «освіта – наука – підприємство – держава». Отже, функції держави, що поєднані в системі 3, 4, 5, переносяться на галузі освіти й науки [12].

Самоорганізація ініціює самоуправління, яке в результаті нагромадження досвіду управління починає домінувати над самоорганізацією та поступається місцем професійному управлінню, яке формує організаційні функції і структури управління. А. Бакуровою зроблено висновок, що існує циклічність процесів управління і самоуправління, організації та самоорганізації [10].

Така циклічність є причиною відсутності чіткої межі між процесами самоорганізації та управління в соціально-економічних системах, яка дає деяким авторам [13] підстави справедливо стверджувати, що управління – це впорядкована самоорганізація.

На рис. 2 наведено взаємозв'язки процесів управління та самоуправління, організації та самоорганізації та виокремлено їх наслідки при формуванні стратегічних напрямів розвитку підприємства.

ВИСНОВКИ

У роботі набули подальшого розвитку принципи формування структури, що приводять до стану життєздатності підприємства та його елементів, базуються на циклічності процесів організації та самоорганізації, що породжують процеси управління та самоуправління.

Автором зроблено висновок, що для стимулювання процесів організації та підвищення життєздатності

Перспективою подальших досліджень є розробка стратегії та сценаріїв розвитку з метою підвищення життєздатності приватних підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Хамидуллин Ф. Ф. Институциональные факторы становления и развития малого бизнеса / Ф. Ф. Хамидуллин [Текст]. – Москва : Издательство «Креативная экономика», 2007. – 284 с.
2. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир [Текст]. – М. : Либроком, 2009. – 416 с.
3. Моделирование структуры життєздатних соціально-економічних систем : монографія / Л. Н. Сергєєва, А. В. Бакурова, В. В. Воронцов, С. О. Зульфугарова [Текст]. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 200 с.
4. Сергєєва Л. Н. Концептуальні основи управління життєздатністю комерційного банку з урахуванням принципів гармонійності структури / Л. Н. Сергєєва, Т. М. Книшенко [Текст] // Экономика Крыма : науч.-пр. журнал. – 2010. – № 3(32). – С. 158 – 163.
5. Лозовский Л. Ш. Современный экономический словарь / Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, Е. Б. Стародубцева [Текст]. – М. : Инфра-М, 2007. – 495 с.
6. Клейнер Г. Экономика должна быть гармоничной! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kleiner.ru/Econ_garmony.htm
7. Философский энциклопедический словарь / [Под ред. С. С. Аверинцева и др.] [Текст]. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
8. Воробьева Л. А. Механизм управления малым бизнесом / Л. А. Воробьева [Текст] // Менеджер. – 1998. – № 1. – С. 39 – 42.
9. Орехова Е. А. Экономическое развитие национального хозяйства в современных условиях / Е. А. Орехова [Текст]. – Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2007. – 233 с.
10. Бакурова А. В. Самоорганизация социально-экономических систем: модели и методы : монография / А. В. Бакурова [Текст]. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 328 с.

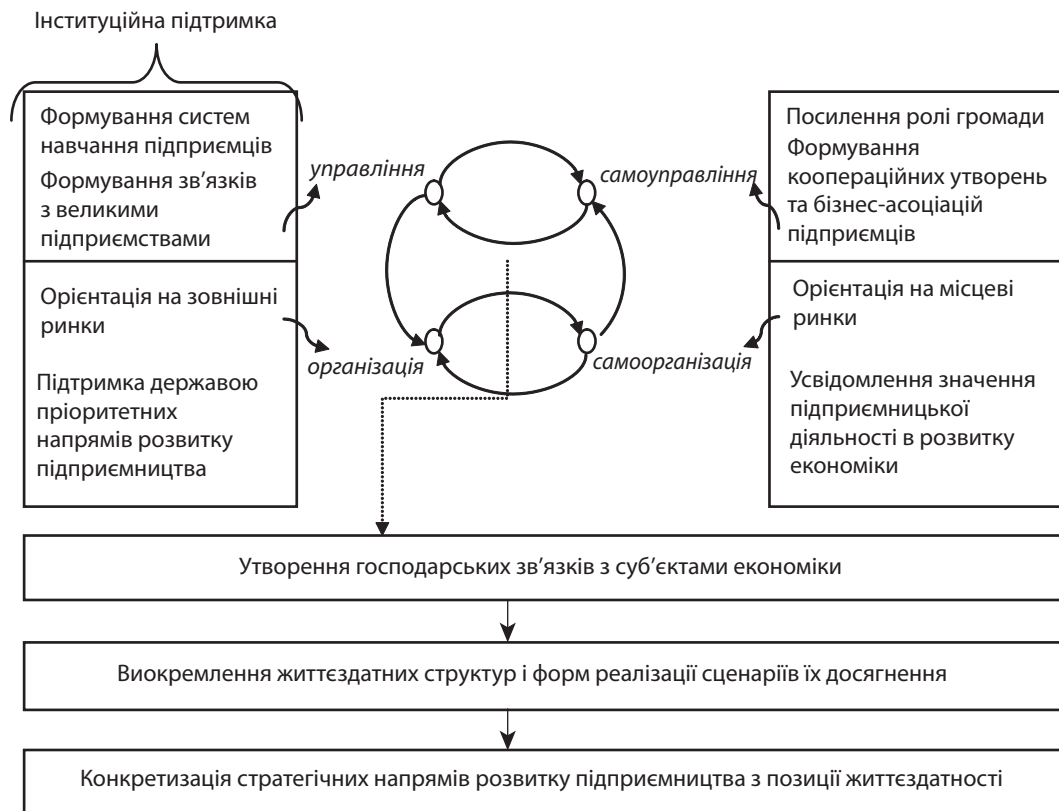

Рис. 2. Наслідки взаємозв'язку процесів управління та самоуправління, організації й самоорганізації при формуванні стратегічних напрямів розвитку підприємництва (з використанням [10])

11. Смирнов Э. А. Теория организации : учеб. пособ. / Э. А. Смирнов [Текст]. – М. : ИНФРА, 2003. – 248 с.

12. Конкурентоспособность организаций в экономике знаний: концепции и модели // Проблемы обеспечения конкурентоспособности социально-экономических систем: Монография [Ахтямов М. К., Ардасова О. О., Горбачев Н. И. и др.] [Текст]. – Новосибирск : ЦРНС – Изд-во «СИБПРИНТ», 2009. – 153 с.

13. Богданова Э. Н. Самоорганизация и управление в сложных эволюционных системах : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук / Э. Н. Богданова [Текст]. – Нальчик, 2009. – 42 с.

REFERENCES

Akhtiamov, M. K., Ardasova, O. O., and Gorbachev, N. I. "Konkurentosposobnost organizatsiy v ekonomike znaniy: kontseptsii i modeli" [The competitiveness of organizations in the knowledge economy: concepts and models]. In *Problemy obespecheniia konkurentosposobnosti sotsialno-ekonomicheskikh sistem*. Novosibirsk: TsRNS; SIBPRINT, 2009.

Bir, S. *Mozg firmy* [The brain of the firm]. Moscow: Librokom, 2009.

Bakurova, A. V. *Samoorganizatsiia sotsialno-ekonomichnykh system: modeli i metody* [Self-organizing social and economic systems: models and methods]. Zaporizhzhia: KPU, 2010.

Bogdanova, E. N. "Samoorganizatsiia i upravlenie v slozhnykh evoliutsionnykh sistemakh" [Self-organization and management of complex evolutionary systems]. *Avtoref. diss. ... d-ra filos. nauk*, 2009.

Filosofskiy entsiklopedicheskii slovar [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia, 1989.

Kleyner, G. "Ekonomika dolzhna byt garmonichnoy!" [The economy must be harmonious!]. http://www.kleiner.ru/Econ_garmony.htm

Khamidullin, F. F. *Institutsionalnye faktory stanovleniia i razvitiia malogo biznesa* [Institutional factors of formation and development of small businesses]. Moskva: Kreativnaia ekonomika, 2007.

Lozovskiy, L. Sh., Rayzberg, B. A., and Starodubtseva, E. B. *Sovremennyy ekonomicheskii slovar* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow: Infra-M, 2007.

Orehkova, E. A. *Ekonomicheskoe razvitie natsionalnogo khoziaystva v sovremennykh usloviakh* [The economic development of the national economy at present]. Volgograd: Volgogradskoe nauchnoe izdatelstvo, 2007.

Serhieieva, L. N., Bakurova, A. V., and Vorontsov, V. V. *Modeliuvannia struktury zhyttiezdatsnykh sotsialno-ekonomichnykh system* [Modeling the structure of viable socio-economic systems]. Zaporizhzhia: KPU, 2009.

Smirnov, E. A. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: INFRA, 2003.

Serhieieva, L. N., and Knyshenko, T. M. "Kontseptualni osnovy upravlinnia zhyttiezdatsnistiu komertsiiinoho banku z urakhuvanniam pryntsyviv harmoniinosti struktury" [Conceptual foundations of viable commercial bank based on the principles of harmony structure]. *Ekonomyka Kryma*, no. 3(32) (2010): 158-163.

Vorobyova, L. A. "Mekhanizm upravleniia malym biznesom" [The mechanism of small business management]. *Menedzher*, no. 1 (1998): 39-42.

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

КОВАЛЕВСЬКА А. В., ПОСПЕЛОВ О. В.

УДК 338:330.101.54

Ковалевська А. В., Поспелов О. В. Визначення факторів впливу на рівень економічної безпеки малих підприємств України

У статті представлено актуальність та значущість малих суб'єктів підприємницької діяльності в економіці країни та її регіонів, визначено актуальність питання дослідження стану економічної безпеки саме малих підприємств. На основі аналізу статистичних даних доведено, що сучасний стан суб'єктів малого підприємництва є нестійким і небезпечним. На стан економічної безпеки малих підприємств справляє вплив численна кількість факторів, найбільш дослідженими з яких є макроекономічні. Водночас, мезо- та мікроекономічні фактори впливу на рівень економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу залишаються поза увагою фахівців. Визначено необхідність проведення поглибленого дослідження та систематизації загроз (як внутрішніх, так і зовнішніх) економічній безпеці суб'єктів малого бізнесу шляхом анкетування та опитування. Точна ідентифікація загроз, їх класифікація та розподіл за рівнями впливу, вибір вимірників їх прояву є першим і головним етапом розробки системи управління економічною безпекою підприємства. Залежно від цього формується комплекс необхідних заходів попередження і нейтралізації небезпеки, відповідних масштабу і характеру загроз.

Ключові слова: мале підприємство, економічна безпека, загрози і небезпеки, фактори впливу на рівень економічної безпеки, компетенції.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 10.

Ковалевська Алла Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств міського господарства, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: profit-ua@ukr.net

Поспелов Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту міського та регіонального розвитку, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: torpal@ukr.net

УДК 338:330.101.54

Ковалевская А. В., Поспелов А. В. Определение факторов влияния на уровень экономической безопасности малых предприятий Украины
В статье показана актуальность и значимость малых субъектов предпринимательской деятельности в экономике страны и ее регионов, определена важность вопроса исследования состояния экономической безопасности именно малых предприятий. На основе анализа статистических данных доказано, что сегодняшнее состояние субъектов малого предпринимательства можно охарактеризовать как неустойчивое и опасное. На состояние экономической безопасности малых предприятий влияет большое количество факторов, наиболее исследованными среди которых являются макроэкономические. В то же время мезо- и микроэкономические факторы влияния на уровень экономической безопасности субъектов малого бизнеса остаются без внимания специалистов. Определена необходимость проведения углубленного исследования и систематизации угроз (как внутренних, так и внешних) экономической безопасности субъектов малого бизнеса путем анкетирования и опроса. Точная идентификация угроз, их классификация и распределение по уровням влияния, выбор показателей измерения их влияния является первым и главным этапом разработки системы управления экономической безопасностью предприятия. В зависимости от этого формируется комплекс необходимых мероприятий предупреждения и нейтрализации опасностей, соответствующих масштабу и характеру угроз.

Ключевые слова: малое предприятие, экономическая безопасность, угрозы и опасности, факторы влияния на уровень экономической безопасности, компетенции.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Библ.:** 10.

Ковалевская Алла Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятий городского хозяйства, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: profit-ua@ukr.net

Поспелов Александр Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента городского и регионального развития, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: torpal@ukr.net

UDC 338:330.101.54

Kovalevska A. V., Pospelov O. V. Identification of Factors of Influence upon the Level of Economic Security of Small Enterprises of Ukraine

The article shows actuality and importance of small subjects of entrepreneurial activity in the economy of the country and its regions and identifies importance of the issue of the study of the state of economic security especially of small enterprises. Having analysed statistical data, the article proves that the modern state of subjects of small entrepreneurship could be characterised as instable and dangerous. The state of economic security of small enterprises is influenced by a big number of factors, the most studied among which are macro-economic ones. At the same time, meso- and micro-economic factors of influence upon the level of economic security of subjects of small business are not studied properly. The article identifies a necessity of a conduct of a deep study and systematisation of threats (both internal and external) of economic security of subjects of small business through questioning and surveys. Exact identification of threats, their classification and distribution by levels of influence, selection of indicators of measuring their influence is the first and main stage of development of the system of management of economic security of an enterprise. This influences formation of the complex of necessary measures of warning and neutralisation of dangers, which correspond with the scale and nature of threats.

Key words: small enterprise, economic security, threats and dangers, factors of influence upon the level of economic security, competences.

Pic.: 3. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 10.

Kovalevska Alla V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business economics of municipal economy, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: profit-ua@ukr.net

Pospelov Oleksandr V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management of city and regional development, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: torpal@ukr.net

Мале підприємництво є необхідною складовою розвитку економіки країни, ефективним інструментом підтримки життєдіяльності народу та формою їх участі в економіці країни. Загальновідомо, що мале підприємництво – це обов'язковий елемент ринку, важливий фактор розвитку та ефективного функціонування економіки. Як зазначають фахівці, «двома китами», на яких стоїть <...> економіка є, з одного боку, великі структури, що надають їй стабільності та керованості, відчиняють шлях до широкомасштабної інновації, з другого боку – мале підприємництво, що формує конкурентне середовище та забезпечує гнучкість, індивідуалізацію виробництва [1]. Безумовно, малий бізнес та малі підприємства складають основу конкурентного середовища. Вони створюють умови для здійснення ринкового ціноутворення, реалізації свободи підприємництва. Саме підприємства цього сектора бізнесу здатні активно генерувати нові точки зростання, здійснювати дієвий вплив на диверсифікацію та збільшення ефективності економіки, переборення кризових явищ.

Малий бізнес є гарантом соціальної стабільності в суспільстві [2, с. 8]. Суть та значення малого бізнесу полягає в тому, що він є провідним сектором ринкової економіки; складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидко окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживачькими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління [3, с. 100]. Це відбувається за рахунок відкриття власної справи та самозайнятості, і, як результат, збільшується рівень доходу населення та відповідно зростає сукупний попит, наслідком якого є збільшення виробництва.

У роботі [4, с. 22] відзначено, що без малого та середнього бізнесу не обійтися в невеликих населених пунктах, у сфері послуг, а також там, де потрібна конкуренція між постачальниками. І з даною тезою не можна не погодитись. Дійсно, найбільша кількість малих за розміром суб'єктів господарювання створюється і функціонує саме у сфері обслуговування, у сфері послуг і нематеріального виробництва. Дані офіційної статистики свідчать, що найбільша частка (57,7%) суб'єктів малого підприємництва функціонує у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових приладів і предметів особистого вжитку; понад 38% суб'єктів надають послуги у сфері оптової торгівлі; 15,2% – у сфері роздрібною торгівлі; 11,6% – у сфері операцій з нерухомістю [10].

Як визначає О. В. Рарок, «сьогодні – в період економічної кризи, роль малого бізнесу у процесі реформування вітчизняної економіки важко переоцінити. Вирішення проблеми безробіття, формування середнього класу, наповнення бюджетів усіх рівнів, розвиток конкурентного ринкового середовища, насичення ринку різноманітними товарами і послугами – це тільки «вершина айсберга» у величезному переліку суспільно важливих функцій, які покладаються на суб'єктів малого підприємництва» [5].

Досвід зарубіжних країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що малий бізнес має певні переваги, які дають змогу йому домінувати на деяких ринках. Він оперативно реагує на зміни споживчого попиту, добре пристосований до обмежених ринків і ринків, де інновації і персональні взаємовідносини є дуже важливі, надає економіці потрібної гнучкості, характеризується високою швидкістю обігу авансованого капіталу, робить внесок у формування конкурентного середовища. Крім того, малий бізнес надає робочі місця тисячам і навіть мільйонам громадян, він простий у формуванні і управлінні, швидко реагує на можливості, оскільки характеризується мобільністю у прийнятті рішень під впливом кон'юнктури ринку, потребує порівняно невеликого початкового капіталу, в багатьох країнах користується державними пільгами.

Але малий бізнес має і недоліки: він не завжди має рівний доступ до ресурсів, особливо до фінансових, а невеликі обсяги діяльності не дають змоги успішно використовувати переваги масштабності, вирішувати питання про внутрішню спеціалізацію. За цих умов серед підприємств малого бізнесу дуже високий рівень банкрутства. На думку західних спеціалістів, мала фірма з 20 або меншим числом працівників має тільки один шанс із трьох протриматися більше чотирьох років. Більшість банкрутств пов'язують із поганим управлінням [6, с. 221].

Відмінні риси малого бізнесу від великих бізнес-структур, у тому числі й більша ризикованість господарчої діяльності, обумовлюють актуальність питання забезпечення належного рівня їх економічної безпеки. Кризові явища, які відбуваються в економіці країни, нестабільність, нестійкість та швидка змінність умов ведення бізнесу мають визначальний вплив на діяльність вітчизняних підприємств. Це вимагає особливої уваги до вивчення питання економічної безпеки підприємства, яка забезпечує такий його стан, що дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби підприємства з урахуванням інтересів окремої людини, суспільства, держави.

Усе більша кількість наукових робіт спрямована на вирішення питань забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства. При цьому фахівцями наголошується, що необхідною є розробка концепції, політики, стратегії економічної безпеки господарюючого суб'єкта, формування системи економічної безпеки, що дозволить реалізовувати належний ефективний процес управління нею, побудови організаційно-економічних механізмів забезпечення економічної безпеки. Водночас, для суб'єктів малого бізнесу всі ці інструменти (заходи) мають бути адаптовані, переглянуті та за необхідності змінені. Перш за все, це пов'язано з обмеженістю ресурсного забезпечення малих суб'єктів (як фінансових ресурсів, так і трудових ресурсів, які можуть бути спрямовані на самозабезпечення економічної безпеки), відмінністю виробничо-комерційного процесу (він є нетривалим, часто характеризується поодинокими операціями, відсутністю чіткого закріплення завдань і робіт за виконавцями, перевагою горизонтальних зв'язків, мінімальним використанням формальних правил

і процедур тощо). Авторами вже було доведено власну точку зору щодо необхідності та доцільності формування системи економічної безпеки малими суб'єктами господарювання [7], яка має визначити «що?», «коли?» і «як?» робити підприємству, його фахівцям і власникам за умови виникнення загрози і переростання її в реальну небезпеку, для їх нейтралізації і ліквідації за тих чи інших обставин. При цьому підприємство (а особливо мале) не обов'язково має створювати власну службу безпеки, яка є однією зі складових чи основною ланкою системи економічної безпеки.

Можливість формування системи економічної безпеки безпосередньо пов'язана із визначенням загроз і ризиків діяльності малих підприємств. Загальновідомо, що найбільш розповсюдженим підходом до дослідження загроз діяльності підприємства є їх розділення на зовнішні та внутрішні.

Процес формування системи економічної безпеки підприємства вимагає обов'язкового вивчення специфіки бізнесу, сегмента ринку, на якому працює підприємство, аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз – ці дії є одними із перших та основних етапів. Саме від точної ідентифікації загроз, від правильного вибору вимірників їх прояву залежить ступінь адекватності управління економічною безпекою підприємства. Залежно від цього формується комплекс необхідних заходів попередження і нейтралізації небезпеки, відповідних масштабу і характеру загроз.

Метою даної статті є визначення закономірностей розвитку малого сектора підприємництва за регіонами України, які впливають (як позитивно, так і негативно) на рівень їх економічної безпеки. Усвідомлення найбільш впливових зовнішніх загроз – *макроекономічних* (з боку країни – державних програм, інструментів впливу на діяльність малого підприємства, заходів регулювання тощо), *мезоекономічних* (з боку регіону – регіональні впливи), *мікроекономічних* (як галузі діяльності малого підприємства – покупці, постачальники, конкуренти,

партнери) дозволяє визначити найбільш впливові чинники, що зміцнюють або руйнують стійкість соціально-економічної системи малого підприємства, впливають на стан його економічної безпеки.

Відповідно до Господарчого кодексу малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує 7 млн грн.

Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» надає аналогічне визначення поняття малого підприємства. Згідно зі ст. 1 Закону суб'єктами малого підприємництва є:

- ✦ *фізичні особи*, які зареєстровані в установленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;
- ✦ *юридичні особи* – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, на яких середньоспискова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн грн.

За даними офіційної статистики представимо динаміку зміни кількості суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення в Україні (рис. 1) [10].

Як наочно видно з рис. 1, криза, яка охопила вітчизняну економіку у 2008 – 2009 рр., негативно позначилася на кількості суб'єктів малого підприємництва. Якщо протягом 2007 – 2009 рр. спостерігалася збільшення кількості суб'єктів, то з 2010 р. тенденції зворотні. Станом на 2010 р. кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення зменшилася на 12% у порівнянні з 2009 р., а кількість фізичних осіб-підприємців – на 32%. У 2011 р. продовжує зменшуватися кількість фізичних осіб-підприємців. У порівнянні з 2010 р. дана кількість зменшилася на 104 суб'єкти.

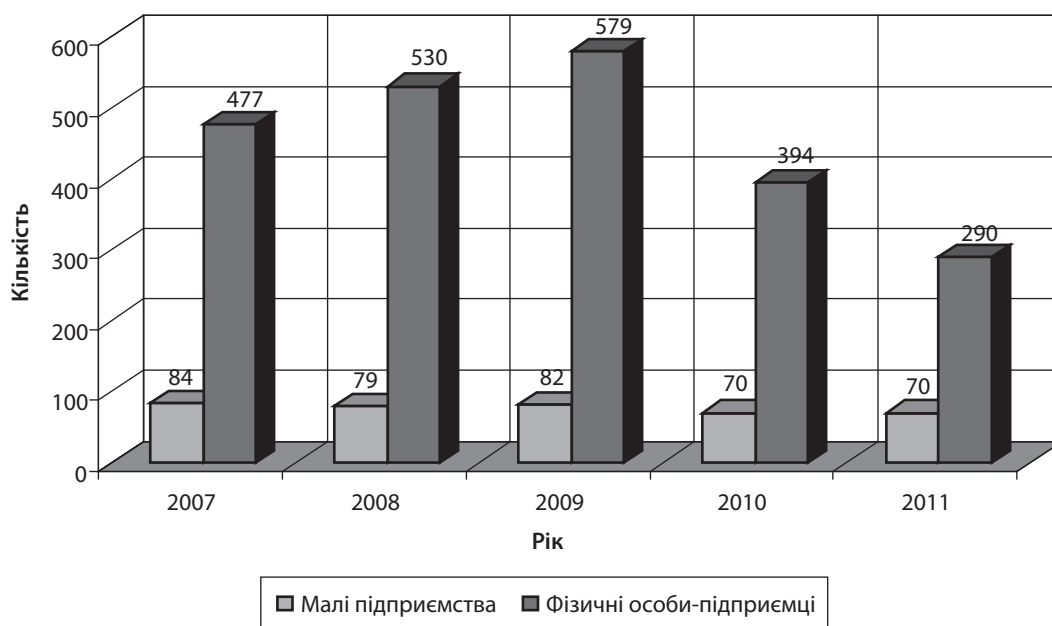

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення

Аналогічні процеси відбуваються за всіма регіонами України (табл. 1). Станом на 2008 р. у порівнянні з 2007 р. спостерігається зростання кількості суб'єктів малого підприємництва в регіонах. Найбільші темпи зростання відповідають Київському регіону, де загальна кількість суб'єктів малого бізнесу збільшилася на 94 одиниці, або на 16,9%. Помірними темпами зростала кількість суб'єктів у Донецькому, Кіровоградському та Рівненському регіонах (5,5% на рік). У 2008 р. в 15 регіонах спостерігається перевищення темпу зростання кількості суб'єктів малого підприємництва над середньоукраїнським показником. Водночас, цифри свідчать, що зростання загальної кількості суб'єктів малого підприємництва відбувалося за рахунок зростання кількості фізичних осіб підприємців. Навіть на 2008 р. за регіонами країни спостерігається зменшення кількості малих підприємств у порівнянні з 2007 р.

У 2009 р. (див. рис. 1) відбулося збільшення суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення по Україні на 52 одиниці: на 3 одиниці малих підприємств і на 49 одиниць фізичних осіб підприємців. У даному році за регіонами України спостерігаються аналогічні середньоукраїнським тенденції (за винятком Херсонського регіону, де кількість малих підприємств зменшилася на 6 одиниць).

Найбільшими темпами зростала кількість суб'єктів малого підприємництва у Львівському регіоні – 17,7% у порівнянні до значення 2008 р. Перевищення над середньоукраїнським темпом зростання становить більше ніж 2 рази. Це зумовлено зростанням кількості фізичних осіб підприємців на 10 тис. осіб наявного населення на 80 одиниць – найбільший показник приросту серед всіх регіонів. На останньому місці за темпами зміни кількості суб'єктів малого підприємництва серед

Таблиця 1

Динаміка кількості суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами України за 2007 – 2011 рр.

Регіон, область	2007 р.	2008 р.	Абсолютні зміни	Темп зростання	2009 р.	Абсолютні зміни	Темп зростання	2010 р.	Абсолютні зміни	Темп зростання	2011 р.	Абсолютні зміни	Темп зростання
Україна	561	609	48	8,6	661	52	8,5	464	-197	-29,8	360	-104	-22,4
АРК	581	636	55	9,5	682	46	7,2	372	-310	-45,5	342	-30	-8,1
Вінницька	557	614	57	10,2	658	44	7,2	432	-226	-34,3	326	-106	-24,5
Волинська	517	566	49	9,5	604	38	6,7	400	-204	-33,8	286	-114	-28,5
Дніпропетровська	545	585	40	7,3	627	42	7,2	420	-207	-33,0	331	-89	-21,2
Донецька	433	457	24	5,5	505	48	10,5	398	-107	-21,2	325	-73	-18,3
Житомирська	523	557	34	6,5	599	42	7,5	410	-189	-31,6	319	-91	-22,2
Закарпатська	533	569	36	6,8	613	44	7,7	416	-197	-32,1	317	-99	-23,8
Запорізька	655	721	66	10,1	753	32	4,4	465	-288	-38,2	364	-101	-21,7
Ів.-Франківська	471	513	42	8,9	573	60	11,7	445	-128	-22,3	318	-127	-28,5
Київська	557	651	94	16,9	717	66	10,1	547	-170	-23,7	429	-118	-21,6
Кіровоградська	532	561	29	5,5	601	40	7,1	400	-201	-33,4	323	-77	-19,3
Луганська	484	529	45	9,3	569	40	7,6	409	-160	-28,1	325	-84	-20,5
Львівська	436	469	33	7,6	552	83	17,7	400	-152	-27,5	284	-116	-29,0
Миколаївська	697	752	55	7,9	830	78	10,4	583	-247	-29,8	406	-177	-30,4
Одеська	671	725	54	8,0	801	76	10,5	562	-239	-29,8	419	-143	-25,4
Полтавська	555	610	55	9,9	650	40	6,6	456	-194	-29,8	460	4	0,9
Рівненська	462	488	26	5,6	512	24	4,9	390	-122	-23,8	284	-106	-27,2
Сумська	466	530	64	13,7	562	32	6,0	406	-156	-27,8	307	-99	-24,4
Тернопільська	446	482	36	8,1	525	43	8,9	358	-167	-31,8	283	-75	-20,9
Харківська	639	696	57	8,9	746	50	7,2	523	-223	-29,9	410	-113	-21,6
Херсонська	667	727	60	9,0	772	45	6,2	497	-275	-35,6	349	-148	-29,8
Хмельницька	611	665	54	8,8	711	46	6,9	515	-196	-27,6	397	-118	-22,9
Черкаська	490	537	47	9,6	596	59	11,0	445	-151	-25,3	336	-109	-24,5
Чернівецька	647	711	64	9,9	766	55	7,7	562	-204	-26,6	347	-215	-38,3
Чернігівська	426	494	68	16,0	513	19	3,8	418	-95	-18,5	318	-100	-23,9

регіонів у 209 р. є Чернігівський, хоча і в ньому збільшувалася і кількість юридичних, і кількість фізичних осіб малого бізнесу.

Слід відзначити, що станом на 2010 р. (див. табл. 1) у Херсонському регіоні спостерігається зростання загальної кількості суб'єктів на 10 тис. осіб наявного населення, однак при цьому на 7,3% зменшується кількість малих підприємств і на 6,1% зростає кількість фізичних осіб-підприємців.

За даними рис. 1 і табл. 1 видно, що станом на 2010 р. ситуація із кількістю суб'єктів малого підприємництва погіршується як в цілому по Україні, так і за окремими її регіонами. У середньому по Україні загальна кількість суб'єктів малого підприємництва зменшилася у порівнянні до 2009 р. на 197 одиниць (темп зміни склав 30%). На 2010 р. кількість суб'єктів малого підприємництва по Україні є меншою, ніж на 2007 р. У даному році зменшилася кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення на 12 одиниць (15%) і кількість фізичних осіб-підприємців на 185 одиниць (32%). З табл. 1 видно, що найбільшими темпами зменшувалася кількість суб'єктів малого бізнесу в Автономній Республіці Крим – на 45,5% у порівнянні з 2009 р. За всіма без винятку регіонами спостерігалася зменшення і фізичних і юридичних осіб малого бізнесу.

На жаль, визначені тенденції скорочення активності малого бізнесу залишаються незмінними і станом на 2011 р. Лише у Полтавському регіоні у 2011 р. спостерігається зростання кількості суб'єктів малого підприємництва на 4 одиниці. Зменшення кількості малих суб'єктів господарчої діяльності свідчить про їх нестійкість, незахищеність, нездатність протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам. Можна зробити висновок щодо їх низького рівня економічної безпеки.

На нашу думку, одним із ключових факторів, що обумовив дану негативну тенденцію, слід визнати очікування прийняття, а потім і прийняття нового Податкового кодексу України. Лише очікування нових змін призвело до зменшення кількості зареєстрованих підприємств. Також безумовним негативним фактором є кількість контролюючих органів, які впливають на діяльність суб'єктів господарювання. Ще однією причиною таких тенденцій зміни кількості суб'єктів малого підприємництва є підвищена чутливість до економічних змін.

Ми підтримуємо точку зору тих науковців, які відзначають такі фактори, що перешкоджають та загрожують розвитку малого бізнесу, як: обтяжливість та неста-

більність системи оподаткування, недосконалість системи обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва [5, 8]; існування адміністративних бар'єрів у сфері малого підприємництва (недосконалість процедури реєстрації, складність та тривалість процедур одержання документів дозвільного характеру, необхідних для початку підприємницької діяльності, ліцензування, сертифікації) і в цілому забюрократизованість процедур створення малих підприємств, що призводить до необґрунтованого зростання трансакційних витрат [5, 8]; надмірне втручання органів державної влади у діяльність суб'єктів господарювання [8]; надмірно високий рівень криміналізації і тінізації господарської діяльності у секторі МСП [9, с. 202].

Водночас слід визнати, що загрози економічній безпеці малого бізнесу з боку макросередовища не є виключеними. Негативними факторами, що впливають на стан економічної безпеки малих суб'єктів господарчої діяльності, є і регіональні особливості, і специфіка управління кожним окремим суб'єктом.

Велика кількість факторів (як загроз і небезпек, так і позитивних моментів) впливає не лише на кількість суб'єктів малого підприємництва. Безпосередній вплив вони здійснюють і на результати їх господарської діяльності. У табл. 2 представлено основні економічні результати господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва по Україні.

Слід відзначити, що у 2007 – 2008 рр. спостерігалася тенденція до збільшення показника обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктів малого підприємництва, що відповідало напрямку зміни кількості даних суб'єктів. Однак, уже в 2009 р. (недивлячись на зростання загальної кількості суб'єктів) результати їх господарювання погіршилися. Так, обсяг реалізованої продукції малими підприємствами зменшився у порівнянні до 2008 р. на 7%, а фізичними особами-підприємцями – на 4,4%. У 2010 р. наявна тенденція до збільшення показника обсягу реалізованої продукції. Однак постає питання, це зумовлено покращенням економічної діяльності суб'єктів малого підприємництва чи зростанням інфляційного чинника, скороченням кількості збиткових підприємств?

Як видно з табл. 2, фінансовий результат господарчої діяльності малих суб'єктів до оподаткування також має різноспрямовані тенденції зміни. Ознайомлення з даними офіційної статистики показує, що станом на 2011 р. відсоток прибуткових підприємств малого бізнесу становить 65% до загальної кількості суб'єктів малого підприємни-

Таблиця 2

Динаміка результатів господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва по Україні за 2007 – 2011 рр. (млн грн)

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Обсяг реалізованої продукції малими підприємствами	440011	496683	461691	484394	523638
Обсяг реалізованої продукції фізичними особами-підприємцями	153020	204952	195953	230418	211216
Фінансовий результат до оподаткування	5699,1	-37482,2	-21783,7	935,3	-6767,7

цтва. Він збільшився у порівнянні з 2010 р. на 6,5 відсоткових пункти. Водночас, фінансовий результат на 2011 р. є набагато гіршим, ніж на 2010 р.

На рис. 2 представлено фінансовий результат до оподаткування малих суб'єктів підприємницької діяльності за регіонами України за 2011 р. Як наочно видно з даного рисунку, у 10 регіонах спостерігається наявність збитку від господарчої діяльності суб'єктів малого підприємництва. Серед цих регіонів: Донецький (-227,7 млн грн), Київський (-941,9 млн грн), Одеський (-1045,5 млн грн), Харківський (-383,5 млн грн). Це саме ті регіони, які представлені найбільшими містами-осередками, які мають найкращі показники функціонування і розвитку, які є донорами для інших депресивних регіонів. Безумовно, що не тільки макроекономічні умови вплинули на стан економічної безпеки малих суб'єктів господарювання, який вимірюємо через показник прибутку. Це і високий рівень конкуренції; і підвищення цін, яке супроводжується стрімким зростанням операційних і транзакційних витрат; і зростання кількості кримінальних посягань на підприємців тощо.

досягнення мети до планових. При цьому мета підприємства може бути виражена будь-яким показником: прибутком, ринковою часткою, рентабельністю, ринковою вартістю тощо.

Ефективність діяльності суб'єктів малого підприємництва можна характеризувати через показник продуктивності праці, який представлено в динаміці на рис. 3.

Слід констатувати, що за виключенням 2009 р. спостерігається стійка тенденція до зростання розрахункового показника продуктивності праці. На фоні збільшення обсягів реалізованої продукції (див. табл. 2) постійно відбувається скорочення чисельності зайнятих працівників. Так, у 2010 р. спостерігається скорочення зайнятих працівників у малому бізнесі на 1491 тис. осіб. Отже, в Україні відповідно до зменшення кількості суб'єктів малого бізнесу зменшувалася і кількість зайнятих працівників.

На 2011 р. зменшення чисельності зайнятих працівників на малих підприємствах відповідно дорівнює 75 тис. осіб, а у фізичних осіб-підприємців – 443 тис. особи. Можна констатувати, що саме зменшення кіль-

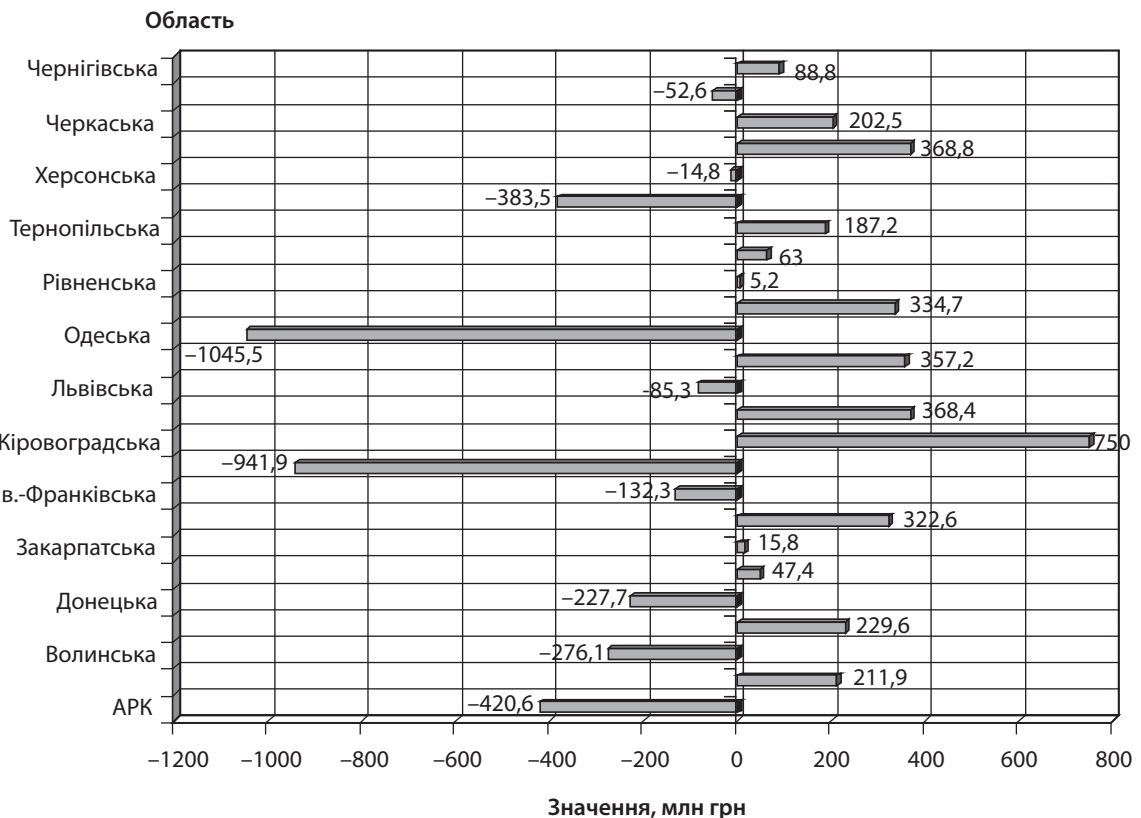

Рис. 2. Фінансовий результат до оподаткування малих суб'єктів підприємницької діяльності за регіонами України за 2011 р.

Доходимо висновку, що економічні показники діяльності суб'єктів малого підприємництва не відображують стійких тенденцій розвитку, не забезпечують стабільності та надійності функціонування, отже, не характеризують стан економічної безпеки як стабільний.

Одним із підходів до проведення оцінки економічної безпеки суб'єктів господарчої діяльності є індексний. Найчастіше він передбачає розрахунок індексу економічної дієвості – співвідношення фактичних параметрів

кості зайнятих працівників є найбільш впливовим чинником у зростанні рівня продуктивності праці.

Якщо основними параметрами мети діяльності бізнес-суб'єктів обрати обсяг реалізованої продукції, кількість персоналу, будь-який показник ефективності діяльності, то бажаним результатом розрахункового індексу є його значення більше за 1. Чим ближче цей індекс до одиниці або перевищує її, тим більш дієздатна

фірма. Розрахунок відповідних індексів за наведеними чисельними показниками представлено в табл. 3.

Доходимо висновку, що значення індексу дієвості за показником продуктивності праці є близьким до одиниці, що може свідчити про намагання суб'єктів малого підприємництва утримувати свій безпечний стан. Однак основним фактором, який впливає на можливість утримувати стійкість соціально-економічної системи малого підприємства, є чисельність зайнятих працівників. На нашу думку, постійне зменшення чисельності персоналу малих підприємств обумовлено, у першу чергу, впливом макроекономічних факторів, які вже були визначені. Водночас, саме персонал є найбільш важливим і значущим ресурсом будь-якого бізнес-суб'єкта. Зменшення чисельності персоналу призводить до зміни внутрішнього стану підприємства, до втрати конкурентного фактору успіху, до зменшення сукупного рів-

ня знань та компетенцій, а, отже, до зменшення рівня економічної безпеки.

Безумовно, що загальна компетентність підприємства (під якою ми розуміємо сукупність стратегічних активів підприємства, що віддзеркалює колективне знання, досвід і здібності та у поєднанні з унікальною технологією дозволяє створювати конкурентні переваги підприємства [7]) залежить не лише від персоналу. Це і технології, і бізнес-процеси, і обслуговуваний ринок, і канали постачань, збуту, комунікацій, і фінансова спроможність та інші відмінні і унікальні риси кожного окремого суб'єкта. Водночас кожен унікальний або ключову компетенцію формують люди (як власники, так і працівники підприємства). Саме вивчення та ідентифікація компетенцій малого підприємства, управління ними сприяє формуванню конкурентних переваг підприємства на ринку, забезпечення належного рівня економіч-

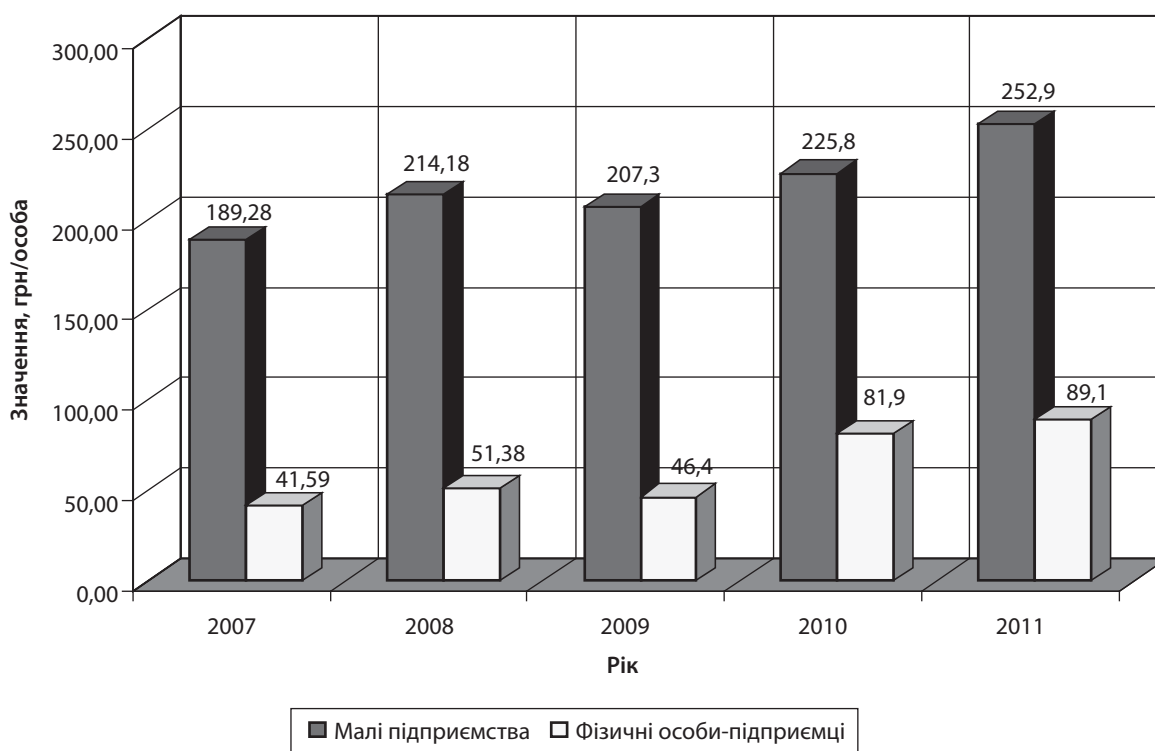

Рис. 3. Динаміка продуктивності праці суб'єктів малого підприємництва по Україні за 2007 – 2011 рр.

Таблиця 3

Динаміка індексів економічної дієвості суб'єктів малого підприємництва по Україні за 2007 – 2011 рр.

Індекс економічної дієвості	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2011/2010
<i>За показником обсягу реалізованої продукції</i>				
Індекс МП	1,13	0,93	1,05	1,08
Індекс ФОП	1,34	0,96	1,18	0,92
<i>За показником чисельності зайнятих працівників</i>				
Індекс МП	1,00	0,96	0,96	0,97
Індекс ФОП	1,08	1,06	0,67	0,84
<i>За показником продуктивності праці</i>				
Індекс МП	1,13	0,97	1,09	1,12
Індекс ФОП	1,24	0,90	1,76	1,09

ної безпеки з урахуванням певних ресурсних обмежень і специфіки бізнесу.

ВИСНОВКИ

Маємо зауважити, що велика кількість спеціалістів у своїх роботах звертає підвищену увагу на макроекономічні та мезоекономічні чинники, що впливають на рівень економічної безпеки малого підприємства. До таких робіт слід віднести [1, 4, 8, 9] та інші, які ми вже аналізували. Однак, на нашу думку, удосконалення лише умов функціонування малого бізнесу, інструментів державного та регіонального управління підприємництвом не є достатнім. Вельми важливим є усвідомлення проблем всередині кожного окремого суб'єкта – визначення внутрішніх загроз і небезпек, слабких сторін власної діяльності.

Безумовно, забезпечення економічної безпеки підприємства будь-якого розміру (великого чи малого) неможливо без створення, регулювання і підтримки державою сприятливих для цього умов. Це один із основних принципів екосистеми – забезпечення соціально-економічній системі більш низького рівня належного рівня безпеки з боку системи вищого рівня. Такий підхід, у свою чергу, має і зворотній позитивний вплив. Бо саме належний рівень економічної безпеки системи низького рівня створює базис безпеки системи високого рівня з тих причин, що зростання кількості підприємств із високим рівнем економічної безпеки сприятиме зміцненню економічної безпеки регіонів та країни. Водночас, не слід нівелювати необхідність власних зусиль з боку кожного підприємця для забезпечення високого рівня економічної безпеки.

Варто наголосити, що вельми важливим є визначення внутрішніх проблем, загроз і небезпек в діяльності суб'єктів малого підприємництва. Якщо стосовно великих підприємств дана проблема є відносно вирішеною – тобто загрози класифіковано, усвідомлено, зроблено ряд узагальнень щодо внутрішніх загроз підприємств певного сектора (галузі, виду економічної діяльності), то відносно малих суб'єктів підприємництва дане питання залишається відкритим. Саме з цих причин подальшими напрямками авторської роботи визначено необхідність проведення дослідження та систематизації загроз (як внутрішніх, так і зовнішніх) економічній безпеці суб'єктів малого бізнесу. Таке дослідження пропонується проводити шляхом анкетування та опитування підприємців різних сфер діяльності, різних регіонів країни. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Воротіна Л. І.** Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України / Л. І. Воротіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tpe/2009_19/Zb19_05.pdf
- Высоков В. В.** Малый бизнес: предпринимательский всеобщ для школьников : научно-практическое пособие / В. В. Высоков. – Ростов н/Д. : Рост. гос. экон. ун-т. (РИНХ), 2010. – 100 с.
- Варналій З. С.** Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Знання, КОО, 2003. – 302 с.
- Балановська Т. І.** Особливості функціонування малого підприємництва в Україні / Т. І. Балановська, О. П. Гоголя, К. Л. Тужик // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 8 (34). – С. 22 – 31.
- Рарок О. В.** Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в регіоні / О. В. Рарок // Економічний форум. – 2011. – № 3.
- Колодяжна І. В.** Організація та регулювання розвитку малого бізнесу в Україні / І. В. Колодяжна // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. науково-технічних праць. – Вип. 21.19, 2011. – С. 219 – 223.
- Ковалевська А. В.** Формування системи економічної безпеки малого підприємства / А. В. Ковалевська // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 11 (182), Ч.1, 2012. – С.194 – 202.
- Черванівська О. С.** Ефективність функціонування малого підприємництва в Україні / О. С. Черванівська, Н. Ю. Піксайнін // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 22.1, 2012. – С. 332 – 336.
- Васильців Т. Г.** Напрями зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні / Т. Г. Васильців, О. Ю. Соколова // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. науково-технічних праць. – Вип. 17.3, 2007. – С.202 – 206.
- Діяльність суб'єктів малого підприємництва 2011 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август-Трейд», 2012. – 190 с.

REFERENCES

- Balanovska, T. I., Hohulia, O. P., and Tuzhyk, K. L. "Osoblyvosti funktsionuvannya maloho pidpriemnytstva v Ukraini" [Features of the operation of small business in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 8(34) (2012): 22-31.
- Chervanivska, O. S., and Piksainin, N. Yu. "Efektyvnist funktsionuvannya maloho pidpriemnytstva v Ukraini" [Effectiveness of Small Business in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 22.1 (2012): 332-336.
- Diialnist sub'ektiv maloho pidpriemnytstva 2011* [Business small business 2011]. Kyiv: Avhust-Treid, 2012.
- Kolodiazna, I. V. "Orhanizatsiia ta rehulivannia rozvytku maloho biznesu v Ukraini" [Organization and regulation of small business in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.19 (2011): 219-223.
- Kovalevska, A. V. "Formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky maloho pidpriemnytstva" [Formation of economic security small business]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia*, vol. 1, no. 11(182) (2012): 194-202.
- Rarok, O. V. "Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho biznesu v rehioni" [Problems and prospects of small businesses in the region]. *Ekonomichnyi forum*, no. 3 (2011).
- Vorotina, L. I. "Mozhlyvosti zberezhenia pidpriemstv sektoru maloho biznesu ekonomiky Ukrainy" [Features storage business small business sector of the economy of Ukraine]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tpe/2009_19/Zb19_05.pdf
- Vysokov, V. V. *Malyy biznes: predprinimatelskiy vseobuch dlia shkolnikov* [Small business: entrepreneurial general education for school children]. Rostov-na-Donu: RGEU "RINKh", 2010.
- Vasylytsiv, T. H., and Sokolova, O. Yu. "Napriamy zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemnytstva v Ukraini" [Directions to strengthen the economic security of business in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 17.3 (2007): 202-206.
- Varnalii, Z. S. *Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small business: basic theory and practice]. Kyiv: Znannia; KOO, 2003.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ ЯК ВИД ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕГІОНУ

АНДРЕНКО О. А.

УДК 332.1

Андренко О. А. Соціальна напруженість як вид загрози соціально-економічній безпеці регіону

Оцінка соціальної напруженості як однієї з основних загроз соціальній безпеці регіону, її причин і наслідків, закономірностей розвитку та методів прогнозування на сьогодні є актуальним завданням міждисциплінарних досліджень. Узагальнення теоретичних досліджень свідчить про відсутність єдиного методологічного підходу до формування науково-методичної бази оцінки і розробки системи індикаторів, що характеризують рівень соціальної напруженості у регіонах. У статті запропоновано економіко-математичну модель, що дозволяє сформулювати обґрунтовані набори частинних індикаторів і визначити комплексну рейтингову оцінку рівня соціальної напруженості регіонів України. Дослідження показали, що зростання соціальної напруженості пов'язане з незадовільним кримінальним та екологічним станом, неможливістю населення своєчасно погашати заборгованість за комунальні платежі через низький рівень доходів і несвоєчасну виплату заробітної плати. Високий рівень напруженості зберігається у промислово розвинених східних регіонах України.

Ключові слова: регіон, соціально-економічна безпека, соціальна напруженість, частинний індикатор, інтегральний індикатор.

Рис.: 3. **Формул:** 2. **Бібл.:** 11.

Андренко Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: landr_59@mail.ru

УДК 332.1

Андренко Е. А. Социальная напряженность как вид угрозы социально-экономической безопасности региона

Оценка социальной напряженности как одной из основных угроз социальной безопасности региона, ее причин и последствий, закономерностей развития является актуальным заданием междисциплинарных исследований. Анализ теоретических исследований свидетельствует об отсутствии единого методологического подхода к формированию научно-методической базы оценки и разработке системы индикаторов, которые характеризуют уровень социальной напряженности в регионах. В статье предложена экономико-математическая модель, позволяющая сформировать обоснованные наборы частных индикаторов и получить рейтинговую оценку уровня социальной напряженности регионов Украины. Исследования показали, что рост социальной напряженности связан с неудовлетворительной криминальной и экологической обстановкой, невозможностью населения своевременно погашать задолженность за коммунальные платежи из-за низкого уровня доходов и несвоевременной выплаты заработной платы. Высокий уровень напряженности сохраняется в промышленно развитых восточных регионах Украины.

Ключевые слова: регион, социально-экономическая безопасность, социальная напряженность, частный индикатор, интегральный индикатор.

Рис.: 3. **Формул:** 2. **Библ.:** 11.

Андренко Елена Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: landr_59@mail.ru

UDC 332.1

Andrenko O. A. Social Tension as a Threat to Socio-Economic Security of a Region

Assessment of social tension as one of the main threats of social security of a region, its causes and consequences and regularities of development is a topical task of interdisciplinary studies. Analysis of theoretical studies testifies to the absence of a common methodological approach to formation of the scientific and methodical basis of assessment and development of the system of indicators, which characterise the level of social tension in regions. The article offers an economic and mathematical model that allows formation of justified sets of private indicators and obtain a rating assessment of the level of social tension in Ukrainian regions. The studies showed that the growth of social tension is linked with the unsatisfactory criminal and ecological situation, inability of the population to pay for utilities in time due to a low level of income and untimely payment of wages. The high level of tension is observed in industrially developed eastern regions of Ukraine.

Key words: region, socio-economic security, social tension, private indicator, integral indicator.

Pic.: 3. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 11.

Andrenko Olena A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Financial and Economic Safety, Account and Audit, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: landr_59@mail.ru

Метою державної регіональної політики України є забезпечення високого рівня якості життя людини незалежно від місця її проживання. Таким чином, основними довгостроковими пріоритетами концепції стратегії соціально-економічної безпеки регіону є:

- ✦ підвищення рівня та якості життя населення;
- ✦ зменшення соціальної напруженості;
- ✦ урегулювання кризових явищ соціально-економічного характеру за участю значної кількості населення.

Висока соціальна напруженість – важливий показник соціального неблагополуччя в соціумі. Під соціаль-

ною напруженістю розуміється багатогранний соціальний феномен, що формується на підставі незадоволення населення своїм соціальним, економічним і політичним становищем, характеризує динаміку особливого соціального стану частини суспільства і функціонує під впливом як домінуючих тенденцій розвитку суспільства, так й особливих умов та обставин. Головними причинами, які викликають напруженість і внаслідок цього і конфлікт, є економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші процеси. Найбільш загальні передумови напруженості – це стійка і тривалий час нерозв'язна ситуація неузгодженості між потребами, інтересами, соціальними очікуваннями значної частини населення і мірою

їхнього фактичного задоволення, що призводить до накопичення невдоволення, посилення агресивності окремих груп і категорій людей, наростання психічної втоми й дратівливості більшості [1].

Рівень соціальної напруженості носить помітно виражений регіональний характер. Автори [2] розглядають соціальну напруженість як одну з основних загроз соціальної безпеці регіону. Мета роботи полягає в розробці економіко-математичної моделі інтегрального індикатора, що характеризує рівень соціальної напруженості в регіонах на основі об'єктивної статистичної інформації.

Оцінка соціальної напруженості, її причин і наслідків, закономірностей розвитку і методів прогнозування сьогодні є актуальним завданням міждисциплінарних досліджень. Різні аспекти соціальної напруженості є предметом вивчення економіки, соціології, політології та ін. Наукові дослідження [2 – 8], що пов'язані з оцінкою рівня соціальної напруженості, використовують методики, які умовно поділяють на три групи:

- ✦ експертна оцінка суб'єктивної інформації (опитування, анкетування);
- ✦ застосування методів багатовимірного аналізу об'єктивної статистичної інформації;
- ✦ моделі, які включають два види інформації (суб'єктивну та об'єктивну), із залученням експертної оцінки або використанням статистичних методів обробки інформації.

У [2, с. 177] подано перелік показників, що характеризують загрозу соціальній напруженості: кількість потерпілих на виробництві, кількість зареєстрованих шлюбів і розлучень, рівень смертності від вбивств і самогубств. На думку В. Узунова [3], на соціальну напруженість в країні та її регіонах впливає безліч груп факторів, серед яких одним з найбільш важливих є якість життя населення. До групи факторів якості життя населення в першу чергу входять такі: низький матеріальний рівень; зростання злочинності; безробіття; несправедливий розподіл доходів; низький рівень соціального забезпечення; демографічні фактори; смертність усіх видів; зростання кількості психічних захворювань; загострення житлової проблеми; збільшення кількості розлучень; зменшення обсягів і якості медичних послуг; екологічна ситуація.

У монографії [4] наведено модель діагностики соціальної напруженості (на прикладі Ставропольського краю РФ), побудовану на основі критеріїв, розташованих у певній послідовності: соціально-економічне самопочуття населення (включає індикатори: рівень доходів і якість життя, тривалість життя, стан ринку праці, народжуваність і смертність, міграційний відтік і міграційні установки населення); характер соціальної поведінки (до його складу входять такі індикатори, як: злочинність, відношення шлюбів та розлучень, кількість дітей, що залишилися без піклування батьків, міра поширеності девіантної поведінки); політичне і громадське життя (характеризується електоральною поведінкою, протестною поведінкою, недовірою до влади, втратою соціальної опірності); особливості індивідуальних психічних станів населення, здоров'я населення.

Ф. Бородкін [5, с. 576] запропонував шість індикаторів, що характеризують соціальну напруженість: рівень безробіття; навантаження безробітних на одне вакантне місце; частка тривалих безробітних; середня заборгованість із заробітної плати у відношенні до прожиткового мінімуму; глибина бідності; коефіцієнт міграційного приросту.

За дослідженнями А. Барсукова, проблемами, які найбільше хвилювали населення регіону, виявилися: високий рівень злочинності, відсутність робочих місць, злидні, соціальна незахищеність, зростання цін на товари та послуги, недоступність якісних медичних послуг [6, с. 217 – 224]. Для комплексної об'єктивної оцінки рівня соціальної напруженості в регіоні А. М. Коробейников [7] запропонував використовувати такі статистичні показники: чисельність осіб непрацездатного віку на 1 тис. осіб працездатного віку; рівень зареєстрованого безробіття; середня тривалість безробіття; кількість зареєстрованих злочинів на 10 тис. жителів; рівень розкриття злочинів; кількість самогубств на 100 тис. жителів; частка протестного електорату серед усіх виборців.

У статистичному збірнику [8] рівень соціальної напруженості як складової частини соціального середовища характеризують три десятки статистичних показників, серед яких слід відзначити заборгованість із виплати заробітної плати; заборгованість населення по сплаті житлово-комунальних послуг; рівень зареєстрованого безробіття; кількість штатних працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості; коефіцієнт злочинності; коефіцієнти смертності населення.

У статті [9] проаналізовані методики оцінки соціальної напруженості у суспільстві. На думку автора, слід продовжити наукові пошуки, успішність яких визначатиметься дієвістю запропонованих і реалізованих заходів, спрямованих на пом'якшення соціальної напруженості в українському суспільстві й забезпеченні подальшого соціально-економічного зростання, а отже стабільності й добробуту в кожній родині.

Узагальнення теоретичних і методичних досліджень свідчить про відсутність єдиного методологічного підходу до формування науково-методичної бази оцінки і розробки системи індикаторів, що характеризують рівень соціальної напруженості у регіонах. Таким чином, залишаються актуальними завдання побудови і використання інтегральних індикаторів для оцінки рівня соціальної напруженості як однієї з основних загроз соціальній безпеці регіону.

Як показав аналіз, оцінка за окремими статистичними показниками неповно характеризує рівень соціальної напруженості, що обумовлює необхідність побудови інтегрального індикатора для здійснення комплексної рейтингової оцінки. Сукупність частинних індикаторів формує групові інтегральні індикатори, що в більшості випадків є лінійною комбінацією

частинних індикаторів $F_j^k = \sum_{k=1}^m \mu_{kj} i_j^k$, де i_j^k – система

частинних індикаторів для певного напрямку соціально-економічного розвитку (СЕР), μ_{ki} – вагові коефіцієнти.

Найчастіше система частинних індикаторів формується на основі статистичних показників, що характеризують певний напрям СЕР. Складність формування частинних індикаторів полягає в тому, що офіційна статистична інформація є неповною і часто неоперативною. Ще одна проблема при побудові частинних індикаторів – відбір найважливіших показників, які б досить повно відображали рівень соціальної напруженості регіону і його районів. Важливою є проблема надмірності показників. Практичне використання моделі інтегрального індикатора показало, що кількість частинних індикаторів не повинна перевищувати шести-семи. Інакше рейтингова оцінка може виявитися неправдоподібною. Необхідно проводити ретельне дослідження впливу того або іншого частинного індикатора на підсумковий результат, що дозволить встановити зайві індикатори і спростити дослідницьке завдання.

Для побудови інтегрального індикатора рівня соціальної напруженості автор запропонувала частинні індикатори i_j^k (де j – номер регіону ($j = 1, \dots, n$), k – номер показника ($k = 1, \dots, 6$), що характеризують:

i_j^1 – рівень безробіття (за методологією МОП);

i_j^2 – смертність населення від зовнішніх причин у побуті на 100 тис. осіб наявного населення;

i_j^3 – рівень злочинності: відношення кількості зареєстрованих злочинів до 100 тис. осіб;

i_j^4 – середньорічна заборгованість із виплати заробітної плати до середньорічної кількості працездатного населення;

i_j^5 – середньорічна заборгованість населення з платежів за житлово-комунальні послуги до середньорічної чисельності населення;

i_j^6 – обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу зі стаціонарних джерел у розрахунку на 1 особу.

Попередній аналіз на початок 2013 р. показав:

- ✦ найвищий рівень безробіття відмічено в Чернігівській, Житомирській, Рівненській і Тернопільській областях;
- ✦ високий рівень злочинності зареєстровано у сімох областях (рис. 1);

- ✦ найбільша смертність населення від зовнішніх причин у побуті на 100 тис. осіб наявного населення зареєстрована в Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Луганській, Одеській областях та в АРК;
- ✦ найбільша середньорічна заборгованість із виплати заробітної плати має місце в Сумській, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Харківській, Луганській, Запорізькій областях і в АРК;
- ✦ середньорічна заборгованість населення з платежів за житлово-комунальні послуги перевищує 200 грн на одну особу в семи регіонах країни (рис. 2);
- ✦ неблагополучна екологічна ситуація складається у Донецькому, Дніпропетровському, Запорізькому, Луганському регіонах.

Частинні безрозмірні індикатори підраховані за формулою:

$$i_j^k = \frac{\pi_{kj} - \tilde{\pi}_{kj}}{\sigma_{kj}}, \quad (1)$$

де $\tilde{\pi}_{kj}$ – середнє значення статистичного показника k -го показника серед n регіонів; σ_{kj} – середнє квадратичне відхилення k -го показника серед n регіонів.

Для побудови моделі інтегрального індикатора запропоновано використовувати економіко-математичну модель, основу на методі головних компонент [11]. Головні компоненти є укрупненими показниками, які відображають об'єктивно існуючі, але безпосередньо не спостережувані закономірності між частинними індикаторами. Лінійна модель, що базується на методі головних компонент та оцінює n районів регіону на підставі m частинних індикаторів, записується у вигляді:

$$F_j^k = \lambda_k^{-0.5} \sum_{l=1}^6 w_l^k \tilde{i}_j^l, \quad (2)$$

де w_l^k – власні вектори; λ_k – власні значення; \tilde{i}_j^l – центровані частинні індикатори: $\tilde{i}_j^k = i_j^k - \sum_{j=1}^n i_j^k / n$. При

виконанні умови $\lambda_1 / \sum_{k=1}^m \lambda_k \geq 0,55$ першу головну компоненту можна прийняти як інтегральний індикатор.

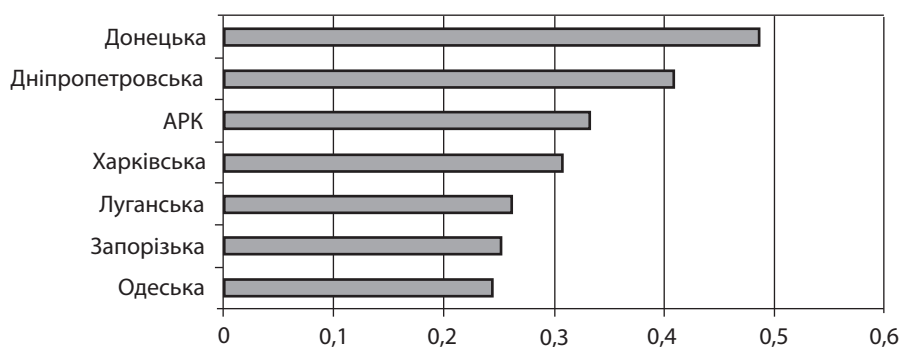

Рис. 1. Регіони з високим рівнем злочинності (складено за даними МВС України [10])

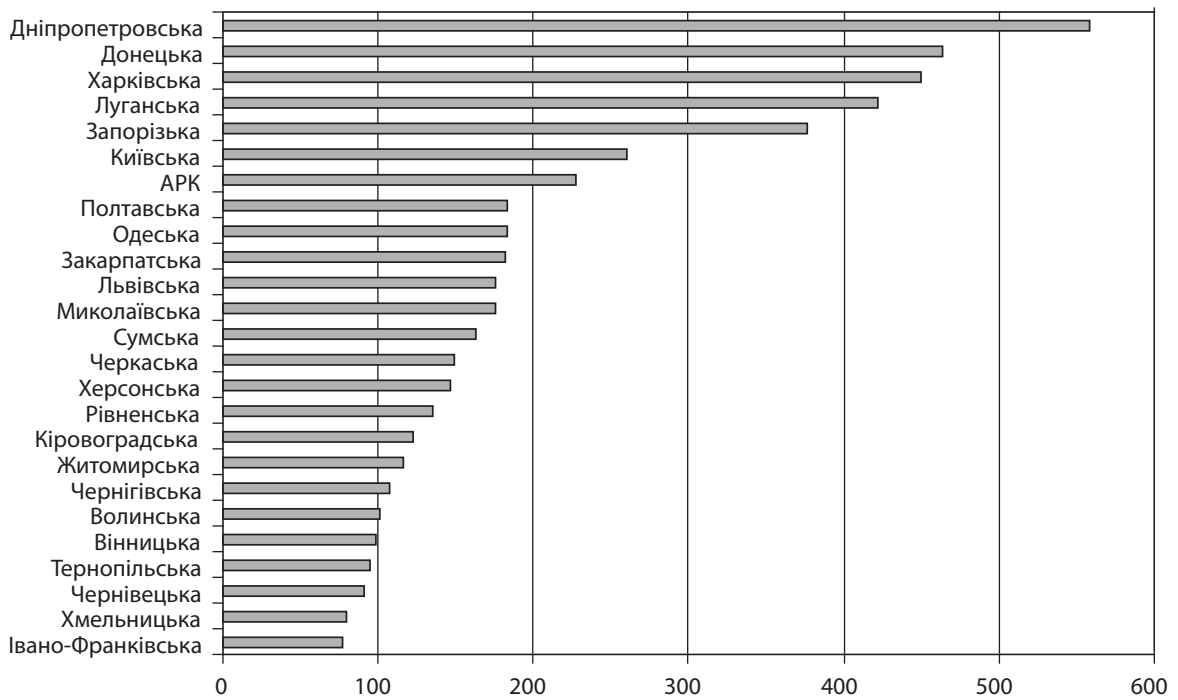

Рис. 2. Середньорічна заборгованість населення з платежів за житлово-комунальні послуги до середньорічної чисельності населення, грн на 1 особу

Як правило, для аналізу використовують перші k -компонент, якими вичерпується не менше 60% дисперсії початкових індикаторів. Для зручності аналізу інтегральний індикатор перетворюють за формулою:

$$\tilde{F}_j = 10 \cdot (F_j^1 - F_{\min}) / (F_{\max} - F_{\min}),$$

де F_{\min} ; F_{\max} – мінімальне і максимальне значення показника F_j^1 , $0 \leq \tilde{F}_j \leq 10$.

Використання моделі дозволило отримати інтегральний індикатор \tilde{F}_1 (при виконанні умови

$$\lambda_1 / \sum_{k=1}^m \lambda_k = 0,65),$$

що характеризує рівень соціальної напруженості регіонів України на початок 2013 р., і визначити регіони з високим рівнем соціальної напруженості (рис. 3). Високий рівень напруженості зберігається у промислово розвинених східних регіонах ($\tilde{F}_1 < 6$).

Незважаючи на відносно невисокий рівень безробіття, населення цих регіонів має найбільшу заборгованість з виплати заробітної плати і комунальних платежів. У Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій і Луганській областях протягом тривалого періоду складається неблагополучна кримінальна та екологічна ситуація, що викликає невдоволення населення. Прикладом може стати сплеск соціальної напруженості в Маріуполі в 2012 р., який вилився у багатотисячні мітинги протесту маріупольських громадян, невдоволених поганою екологічною обстановкою.

ВИСНОВКИ

Оцінка за окремими статистичними показниками неповно характеризує рівень соціальної напруженості,

що обумовлює необхідність побудови інтегрального індикатора для здійснення комплексної рейтингової оцінки. Запропоновано економіко-математичну модель побудови інтегральних індикаторів, яка основана на методі головних компонент і обґрунтованому наборі частинних індикаторів, дозволяє визначити регіони з високим рівнем соціальної напруженості. Дослідження показали, що зростання соціальної напруженості пов'язане з незадовільною кримінальною та екологічною обстановкою, неможливістю населення своєчасно погашати заборгованість за комунальні платежі через низький рівень доходів і несвоєчасну виплату заробітної плати. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Рукавишников В. О.** Социальная напряженность: диагноз и прогноз / В. О. Рукавишников // Социологические исследования. – 1992. – № 3. – С. 23.
- 2. Геєць В. М.** Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк, та ін. ; за ред. Геєця В. М. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
- 3. Узунов В. В.** Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны : [монография] / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2007. – 204 с.
- 4.** Диагностика социальной напряженности в обществе: региональный аспект / Под ред. П. В. Акинина, С. В. Рязанцева. – Ставрополь : Сервисшкола, 2002. – 240 с.
- 5. Бородкин Ф. М.** Социальные индикаторы / Ф. М. Бородкин, С. А. Айвазян. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 607 с.
- 6. Барсуков А. В.** Динаміка соціального самопочуття львів'ян та актуальні проблеми регіональної соціальної політики. / А. В. Барсуков // Регіональна економіка. – 2004. – № 1. – С. 217 – 224.

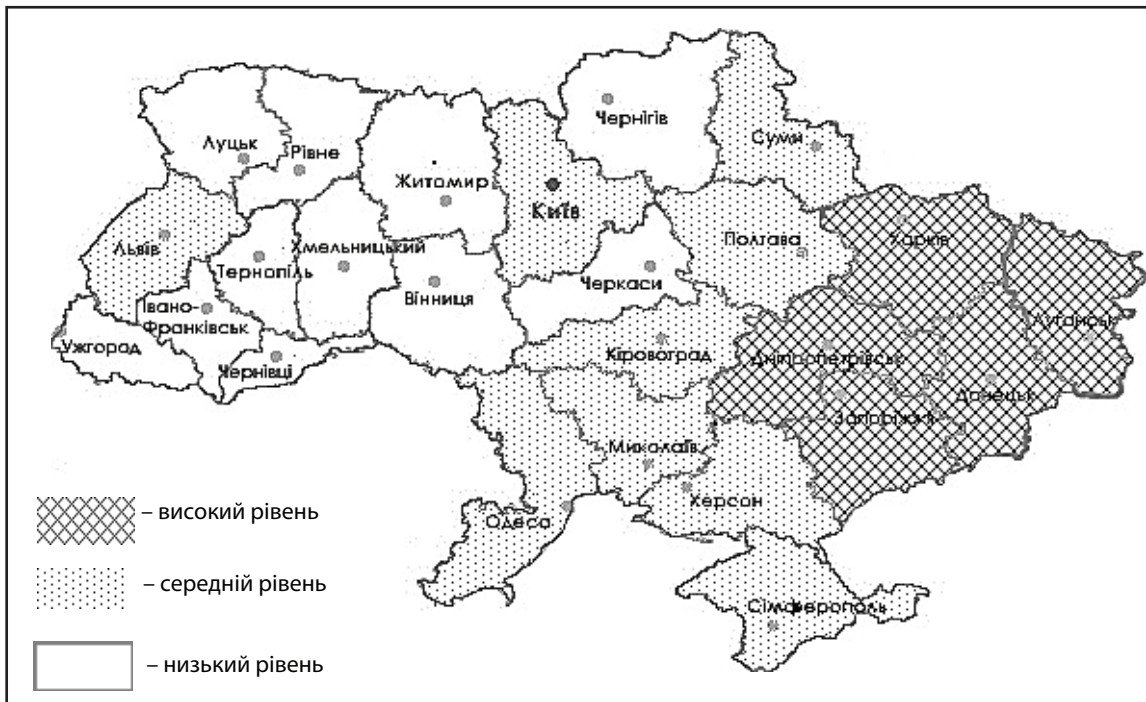

Рис. 3. Розподіл регіонів України за рівнем соціальної напруженості на початок 2013 р.

7. Коробейников А. М. Оценка эффективности регионального развития // В сб.: Особенности стратегического планирования развития городов в постсоветских странах. – С.-Пб., 2000. – С. 118 – 121.

8. Соціальні індикатори рівня життя населення : Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Повстин О. В. Методи оцінки соціальної напруженості у суспільстві / О. В. Повстин // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. – № 35. – С. 169 – 180.

10. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157;jsessionid=AEE7E3E81406CA4844D1090450BA26B4>

11. Андренко Е. А. Построение интегральных индикаторов социально-экономического развития районов Харьковского региона / Е. А. Андренко // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 237, Т. 3. – С. 830 – 839.

REFERENCES

Andrenko, E. A. "Postroyeniye yntehralnykh yndikatorov sotsyalno-ekonomicheskogo razvityia raionov Kharkovskogo rehyona" [Construction of integrated indicators of socio-economic development of the Kharkiv region]. *Ekonomika : problemy teorii ta praktyky*, vol. 3, no. 237 (2008): 830-839.

Borodkin, F. M., and Ayvazian, S. A. *Sotsialnye indykatory* [Social indicators]. Moscow: YuNITI-DANA, 2006.

Barsukov, A. "Dynamika sotsialnoho samopochuttia lviv'ian ta aktualni problemy rehionalnoi sotsialnoi polityky" [Dynamics of social well-being citizens and actual problems of regional social policy]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1 (2004): 217-224.

Diagnostika sotsialnoy napriazhennosti v obshchestve: regionalnyy aspekt [Diagnosis of social tension in society: a regional perspective]. Stavropol: Servisshkola, 2002.

Heiets, V. M., Kyzym, M. O., and Klebanova, T. S. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Simulation of economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Kizim, N. A., and Uzunov, V. V. *Programmno-tselevoy podkhod k gosudarstvennomu upravleniiu sotsialnoy napriazhennosti v regionakh strany* [Target-oriented approach to governance of social tension in the country]. Kharkov: INZhEK, 2007.

Korobeynikov, A. M. "Otsenka effektivnosti regionalnogo razvitiia" [Assessment of the effectiveness of regional development]. In *Osobennosti strategicheskogo planirovaniia razvitiia gorodov v postsovetskikh stranakh*, 118-121. St. Petersburg, 2000.

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157;jsessionid=AEE7E3E81406CA4844D1090450BA26B4>

Povstyn, O. V. "Metody otsinky sotsialnoi napriazhennosti u suspilstvi" [Methods for assessing social tension in society]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 35 (2010): 169-180.

Rukavishnikov, V. O. "Sotsialnaia napriazhennost: diagnoz i prognoz" [Social tensions: the diagnosis and prognosis]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, no. 3 (1992): 23-.

"Sotsialni indykatory rivnia zhyttia naseleennia" [Social indicators of living standards]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ПОРІВНЯЛЬНА ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЕВООБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ

ГАЗУДА Л. М., ХАУСТОВА К. М.

УДК 330.322.011 (338.4)

Газуда Л. М., Хаустова К. М. Порівняльна інтегральна оцінка інвестиційно-інноваційного потенціалу деревообробної промисловості Закарпаття

Проведено порівняльну оцінку інвестиційно-інноваційного потенціалу провідних видів промислової діяльності регіону з метою окреслення стратегічних альтернатив розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності деревообробної промисловості. Методичною основою аналізу виступає поєднання методики рейтингового та інтегрального оцінювання потенціалу за видами економічної діяльності. З метою дотримання принципу співставності даних для різномірних за обсягами, технологіями, ринками збуту та використовуваними ресурсами видів діяльності застосовується система відносних показників забезпеченості та ефективності використання виробничих, інвестиційних та інноваційних ресурсів. Результати проведеного дослідження свідчать про певну диспропорцію розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу окремих видів промислової діяльності. Зокрема, деревообробна промисловість характеризується відносно високим рівнем інвестиційного потенціалу та низьким рівнем інноваційного, що зумовлює актуальність формування системи заходів активізації інноваційної діяльності на рівні галузі на основі залучення інвестиційних ресурсів.

Ключові слова: потенціал, інвестиційний потенціал, інноваційний потенціал, рейтингова оцінка, інтегральна оцінка, ресурсний потенціал, ринковий потенціал, інвестиційна активність.

Рис.: 1. **Табл.:** 5. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 14.

Газуда Леся Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємства, Ужгородський національний університет (вул. Підгірна, 46, Ужгород, Закарпатська обл., 88000, Україна)

E-mail: lesyagazuda@gmail.com

Хаустова Ксенія Михайлівна – старший викладач, кафедра менеджменту та управління економічними процесами, Мукачівський державний університет (вул. Ужгородська, 26, Мукачево, 89600, Україна)

E-mail: khaustovaksy@mail.ru

УДК 330.322.011 (338.4)

Газуда Л. М., Хаустова К. М. Сравнительная интегральная оценка инвестиционно-инновационного потенциала деревообрабатывающей промышленности Закарпатья

Проводится сравнительная оценка инвестиционно-инновационного потенциала ведущих видов промышленной деятельности региона с целью определения стратегических альтернатив развития инвестиционно-инновационной деятельности деревообрабатывающей промышленности. Методической основой проведенного анализа выступает сочетание методики рейтинговой и интегральной оценок потенциала по видам экономической деятельности. Для соблюдения принципа сопоставимости данных для разнородных по объемам, технологиям, рынкам сбыта и используемым ресурсам видов деятельности используется система относительных показателей обеспеченности и эффективности использования производственных, инвестиционных и инновационных ресурсов. Результаты проведенного исследования свидетельствуют об определенной диспропорции развития инвестиционного и инновационного потенциала отдельных видов промышленной деятельности. В частности, деревообрабатывающая промышленность характеризуется относительно высоким уровнем инвестиционного потенциала и низким уровнем инновационного потенциала. Это обуславливает актуальность формирования первоочередной системы мер по активизации инновационной деятельности на уровне отрасли с привлечением инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: потенциал, инвестиционный потенциал, инновационный потенциал, рейтинговая оценка, интегральная оценка, ресурсный потенциал, рыночный потенциал, инвестиционная активность.

Рис.: 1. **Табл.:** 5. **Формул.:** 4. **Библ.:** 14.

Газуда Леся Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятия, Ужгородский национальный университет (ул. Подгорная, 46, Ужгород, Закарпатская обл., 88000, Украина)

E-mail: lesyagazuda@gmail.com

Хаустова Ксения Михайловна – старший преподаватель, кафедра менеджмента и управления экономическими процессами, Мукачевский государственный университет (ул. Ужгородская, 26, Мукачево, 89600, Украина)

E-mail: khaustovaksy@mail.ru

UDC 330.322.011 (338.4)

Hazuda L. M., Khaustova K. M. Comparative Integral Assessment of Investment and Innovation Potential of the Wood Processing Industry of the Carpathian Region

The article conducts a comparative assessment of the investment and innovation potential of the leading types of industrial activity of the region with the aim to identify strategic alternatives of development of the investment and innovation activity of the wood processing industry. The methodical basis of the conducted analysis is a combination of the methods of rating and integral assessment of the potential by types of economic activity. In order to follow the principle of comparability of data for types of activity differing in volumes, technologies, sales markets and used resources, the article uses the system of relative indicators of provision and effectiveness of use of production, investment and innovation resources. The results of the conducted study testify to a certain disproportion of development of the investment and innovation potential of individual types of industrial activity. In particular, the wood processing industry is characterised with a relatively high level of investment potential and low level of innovation potential. It substantiates urgency of formation of a system of measures of activation of innovation activity at the level of the industry on the basis of attraction of investment resources.

Key words: potential, investment potential, innovation potential, rating assessment, integral assessment, resource potential, market potential, investment activity.

Pic.: 1. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 14.

Hazuda Lesya M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Business Economics, Uzhgorod National University (vul. Pidgirna, 46, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88000, Ukraine)

E-mail: lesyagazuda@gmail.com

Khaustova Kseniya M. – Senior Lecturer, Department of Management and economic management, Mukachevo State University (vul. Uzhgorodska, 26, Mukachevo, 89600, Ukraine)

E-mail: khaustovaksy@mail.ru

Сучасні тенденції постіндустріальної економіки вимагають нових підходів до розвитку промислової діяльності на більш якісному рівні. При цьому інноваційно-інвестиційний потенціал та його ефективне використання стає ключовим джерелом формування конкурентних переваг.

Деревообробна промисловість Закарпаття є однією з пріоритетних галузей економіки області. Дослідження можливостей її інноваційного зростання є важливим аспектом регіональної політики та формування стратегічних альтернатив розвитку промислових підприємств.

Однак недостатньо розробленими як у науковому, так і в практичному аспектах залишаються питання аналізу та оцінки інвестиційно-інноваційного потенціалу окремих видів економічної діяльності та розробка на цій основі стратегії розвитку промислових підприємств.

Метою роботи є визначення рівня інноваційного та інвестиційного потенціалу, тобто здатності підприємств галузі розвиватися інтенсивним шляхом: генерувати, освоювати та впроваджувати інновації у виробничу, ринкову та управлінську діяльність з урахуванням його інвестиційних можливостей. Наявність інформації про інвестиційно-інноваційні можливості окремих галузей і видів економічної діяльності має важливе значення для усіх учасників інвестиційного процесу, а саме: банківських установ, фондового ринку, державних і регіональних адміністрацій і, безпосередньо, для керівників підприємств.

Проведений аналіз літературних джерел свідчить про те, що науковий інтерес до проблематики визначення та оцінки інвестиційно-інноваційного потенціалу в українській економічній науці неупинно зростає. Формуванню теоретико-методичних і прагматичних підходів щодо категорії інвестиційно-інноваційного потенціалу, окресленню структури потенціалу регіону та рейтингу регіонів України присвячені праці таких науковців, як І. О. Бланк, С. М. Ілляшенко, М. С. Ільїн, В. М. Гриньова, Р. А. Фатхутдинов. На мікрорівні питання оцінки інвестиційно-інноваційного потенціалу досліджуються науковцями О. Ю. Ємельяновим, І. З. Кретом, О. М. Сегедієм, О. А. Кійком, І. В. Анделом та іншими. Зокрема, розроблено багато моделей та підходів щодо оцінки інвестиційного та інноваційного потенціалу на різних рівнях з використанням системного підходу і широкого спектра абсолютних і відносних показників.

З позиції цільового підходу «потенціал» – це засоби, запаси, джерела, які є в наявності та можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети або розв'язання певного завдання [12, с. 7]. Переважна більшість підходів до визначення інвестиційного та інноваційного потенціалу ґрунтується на його системному розгляді як цілісного об'єкта дослідження. Враховуючи взаємозалежність інвестиційно-інноваційної діяльності, інноваційний потенціал розглядають як частину інвестиційної привабливості об'єкта досліджень, а окремі показники інвестиційного потенціалу – як вагому складову інноваційного потенціалу.

Розробка інвестиційно-інноваційної стратегії потребує деталізації та певного розмежування даних показників з метою формування інвестиційних та інноваційних

альтернатив розвитку на рівні підприємств, видів економічної діяльності та регіонів в цілому. Загальна методологія проведення дослідження базується на поєднанні рейтингового інтегрального оцінювання з основами стратегічного позиціонування суб'єктів економічної діяльності.

Алгоритм проведення інтегрального оцінювання побудований на загальних засадах методології, яка використана Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій для визначення рейтингу інвестиційної привабливості регіонів і включає такі етапи [10, с. 58]:

1. Вибір кола об'єктів порівняльної оцінки.

У зв'язку з тим, що метою дослідження є визначення інтегральної оцінки інвестиційного та інноваційного потенціалу деревообробної галузі, об'єктами для рейтингового порівняння обрано провідні галузі промислової діяльності Закарпатської області, які формують найбільшу частку валового продукту (73%) промисловості області, а саме: машинобудування, виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, хімічна та нафтохімічна промисловість і легка промисловість.

2. Обґрунтування критеріїв оцінки.

Оскільки об'єктами для порівняння обираються різні галузі з різними обсягами діяльності та різноманітним набором ресурсів розвитку, пропонується використовувати відносні показники або індекси, що характеризують рівень забезпечення та освоєння інвестиційних та інноваційних ресурсів в окремих галузях. При цьому з процесу аналізу виключено фактори, які мають майже однаковий вплив на розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності промисловості на регіональному та державному рівнях. Оцінку таких факторів пропонується здійснювати шляхом проведення SWOT, PEST-аналізу або інших інструментів стратегічного моделювання.

3. Формування матриці даних,

в якій по горизонталі розміщуються синтетичні показники інтегрального оцінювання інвестиційної та, відповідно, інноваційної діяльності, а по горизонталі – назви об'єктів оцінки. У результаті порівняння показників отримуємо їх еталонне значення в межах порівнюваної сукупності, співставлення з яким дає можливість визначити слабкі сторони господарської діяльності в промисловості, а також основи конкурентних переваг на визначеному етапі розвитку.

Інноваційний потенціал визначає здатність саморозвитку галузі на більш якісній основі залежно від стану її життєвого циклу і якості впливу на технологічний уклад економічної системи. Узагальнення основних підходів [7] до оцінки інноваційного потенціалу дає можливість виокремити складові оцінки рівня інноваційного потенціалу досліджуваної сфери порівняно з аналогічними та з іншими видами економічної діяльності в межах країни, регіону, області на основі статистичної інформації.

З урахуванням цільового підходу інноваційний потенціал можна структурувати за трьома блоками, а саме:

1. Ресурсний потенціал – як сукупність наявних ресурсних можливостей щодо генерування, освоєння та впровадження інновацій у розвиток. Наявність необхідних для функціонування та розвитку видів виробничих ресурсів є одним з факторів, які стимулюють інвести-

ційну привабливість певної сфери діяльності на рівні регіону. У зв'язку з цим ми надали наведеній групі показників найвищий ваговий коефіцієнт.

2. *Споживчий (ринковий) потенціал галузі*, що характеризується можливістю збереження і розширення ринкового сегмента, який обслуговує галузь, у тому числі за рахунок інновацій.

3. *Інноваційна активність* – як результативна компонента, що характеризує досягнуті результати щодо створення та освоєння інноваційного потенціалу на рівні кожного виду промислової діяльності регіону.

До складу показників інноваційного потенціалу певного виду промислової діяльності регіону можна віднести багато інших факторів, які не включено до інтегрального показника оцінки у зв'язку з відсутністю статистичного вимірювання. Зокрема, це показники інституційного та інформаційного забезпечення розвитку, наукового забезпечення розвитку окремих видів промислової діяльності та їх інтеграції на державному та міжнародному рівні. Розрахунки показників оцінки інноваційного потенціалу галузей переробної промисловості Закарпатської області за 2011 р. наведено в *табл. 1*.

Оцінка інвестиційного потенціалу сприяє визначенню можливостей підприємств окремих видів економічної діяльності з метою інвестування власного перспективного розвитку і створення додаткових фінансових потоків за рахунок власних і залучених коштів. Інвестиційний потенціал включає рівень фінансового забезпечення підприємств власними фінансовими ресурсами, рівень прибутковості галузі та рівень її інвестиційної привабливості в даному регіоні. На основі теоретичних підходів стосовно визначення інтегральної оцінки інвестиційного потенціалу і привабливості економічних суб'єктів [1, с. 172 – 178], [2, с. 82 – 94], [4, с. 66 – 71], [11], [14] нами узагальнено показники інтегральної оцінки інвестиційного потенціалу основних видів промислової діяльності регіону:

1. *Показники прибутковості видів промислової діяльності*, що визначають потенційні можливості підприємств формувати інвестиційні ресурси за рахунок внутрішніх джерел, тобто розвиватися в умовах дефіциту інших джерел інвестування. Прибутковість та рентабельність економічної діяльності є однією з найважливіших умов інвестиційної привабливості і стимулює зовнішні

Таблиця 1

Показники інноваційного потенціалу пріоритетних галузей промислового комплексу Закарпаття станом за 2011 р. *

Показники інноваційного потенціалу	Види промислової діяльності				
	Виробництво деревини та виробів з деревини, крім меблів	Машинобудування	Виробництво харчових напоїв та тютюнових виробів	Легка промисловість	Хімічна та нафтохімічна промисловість
1. Ресурсний потенціал					
1.1. Кадрова складова					
1.1.1. Якісний склад персоналу, %	12	11	19	6	21
1.1.2. Продуктивність праці, тис. грн	105,6	263,9	297,2	47,1	403,1
1.1.3. Рентабельність витрат на персонал, %	19	17	26	-26	15
1.1.4. Ціна робочої сили, грн	1427	2057	1573	1747	2583
1.2. Техніко-технологічна складова					
1.2.1. Коефіцієнт зносу основних засобів	0,17	0,3	0,06	0,05	0,1
1.2.2. Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,08	0,06	0,07	0,03	0,09
1.2.3. Фондовіддача, тис. грн	1,19	1,37	1,48	1,45	5,1
1.2.4. Матеріаловіддача, тис. грн	1,57	1,82	1,51	5,7	1,6
1.2.5. Електровіддача, тис. грн/тис. кВт-год	15,9	86,1	49,2	29,4	34,3
2. Ринковий потенціал					
2.1. Темпи зростання ринку, %	22	-3	1	2	20
2.2. Рівень експортного потенціалу, %	79	99	17	98	61
2.3. Рівень імпортозалежності галузі, %	6	202	14	280	24
3. Інноваційна активність					
3.1. Частка інноваційної продукції, %	2	19	1,3	0,2	16
3.2. Частка витрат на інноваційну діяльність, %	0,3	0,5	0,2	0,05	1
3.3. Частка інноваційно-активних підприємств, %	8,9	18,2	9,1	6,7	15,4

* Розраховано за джерелами [5, 6, 7, 9].

інвестиційні потоки. Тому, на нашу думку, відмічений показник набуває вагомого значення в процесі аналізу.

2. Показники ділової активності впливають на швидкість обертання інвестиційних ресурсів, і, як наслідок, на термін окупності інвестицій.

3. Результативна компонента – рівень інвестиційної активності в галузі. Інвестиційна активність – це інтенсивність залучення інвестицій в економіку з різних джерел [11, 14]. Важливим показником для інвесторів є також рівень інвестиційної віддачі, а саме: обсяги виробництва продукції на одиницю залучених інвестиційних ресурсів. Результати розрахунків наведено в табл. 2.

4. Наступним етапом порівняльного аналізу є стандартизація показників з подальшим переведенням їх в бали (B_i), на основі модифікованої шкали бажаності Дж. Харрінгтона, в якій використана бальна шкала з проміжком від 0 до 6 балів. Відповідно 6 балів набирає показник, значення якого є еталонним з досліджуваної сукупності, а 0 балів – найнижчий показник у порівнянні з еталоном. Для визначення стандартизованих значень показників, нами використано метод min-max, який дозволяє звести всі дані до одного діапазону в межах від 0 до 1.

$$\bar{X}_i = \frac{X_n - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}},$$

$$\bar{X}_i = 1 - \frac{X_n - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (1)$$

де X_i – стандартизоване значення відповідного i -го показника досліджуваного підприємства, для $\bar{X}_i \rightarrow \max$ та $\bar{X}_i \rightarrow \min$.

X_n – значення статистичного показника для підприємства (галузі).

X_{\min} і X_{\max} – мінімальне та відповідно максимальне значення показника.

5. Визначення вагових коефіцієнтів показників. Для визначення ваг одиничних і системних показників, які входять до складу інтегрального показника, найчастіше використовуються експертні методи. Використання запропонованої методики має прикладний характер і відносну універсальність у використанні, яка дозволяє надавати вагу окремим факторам залежно від стратегічних цілей та інтересів підприємства. З метою більш детального дослідження окремих факторів запропоновано зважувати окремі складові оцінки на кожному рівні агрегування, за формулою:

$$K_i = B_i \cdot w_i, \quad (2)$$

Таблиця 2

Показники інвестиційного потенціалу пріоритетних видів промислової діяльності Закарпаття за 2011 р. *

Показники інвестиційного потенціалу	Види промислової діяльності				
	Виробництво деревини та виробів з деревини, крім меблів	Машинобудування	Виробництво харчових напоїв та тютюнових виробів	Легка промисловість	Хімічна та нафтохімічна промисловість
1. Прибутковість і рентабельність					
1.1. Частка прибуткових підприємств галузі, %	66,7	56,1	65,8	71,2	56,4
1.2. Коефіцієнт прибутковості, тис. грн	0,06	0,03	0,04	0,05	0,04
1.3. Рентабельність операційної діяльності, %	3	2	1,8	0,1	1
1.4. Рентабельність капіталу, %	11,5	22	14,2	28,6	25
1.5. Рентабельність активів, %	4,7	3,7	3,2	11,7	8
2. Рівень ділової активності					
1.1. Коефіцієнт оборотності активів	0,75	1,06	0,88	2,39	2,09
1.2. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	4,55	2,57	2,99	7,4	6,46
1.3. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	2,72	2,63	2,19	2,83	6,64
3. Рівень інвестиційної активності					
1.1. Індекс капітальних вкладень в розрахунку на одного працюючого, тис. грн	10,4	6,5	11,1	4	11,8
1.2. Індекс іноземних інвестицій в розрахунку на одного працюючого, тис. дол. США	15,5	6,3	11,3	2,7	7,9
1.3. Інвестиційна віддача, тис. грн	10,1	4,1	26,7	11,8	34,1

* Розраховано за джерелами [3, 9].

де B_i – бали i -го показника;
 w_i – ваговий коефіцієнт i -го показника в системі показників певного рівня.

Наступний рівень агрегування – формування інтегральних показників (P_i) окремих складових потенціалу за формулою:

$$P_i = \sum_{i=1}^n K_i \cdot w_i. \quad (3)$$

Результати розрахунку стандартизованих балів синтетичних показників оцінки інноваційно-інвестиційного потенціалу пріоритетних видів промислової діяльності Закарпатської області відображає *табл. 3*.

На даному етапі можна виділити основні «вузькі місця» і «сильні сторони» у структурі інноваційного потенціалу досліджуваних видів промислової діяльності. Зокрема, сильними сторонами деревообробної галузі, як видно з *табл. 3*, є: низька ціна робочої сили, порівня-

но високий показник оновлення основних засобів, високі темпи зростання ринку та порівняно низький рівень імпортозалежності. У розрізі показників, зокрема кадрової складової, спостерігаються високі значення екстенсивних факторів, зокрема низька ціна робочої сили, та, відповідно, висока рентабельність витрат на персонал. Наведені показники, хоча і використані в методиці як переважаючі з позиції інвестора, є негативними з позицій соціальної ефективності. Негативними також є показники ефективності використання основних засобів, сировини і матеріалів та електроенергії. Одними з найгірших є показники інноваційної активності, а саме: частка інноваційної продукції, частка інноваційно активних підприємств цього виду промислової діяльності, частка витрат на інноваційну діяльність. Результати аналізу свідчать про нагальну необхідність активізації інноваційної діяльності на підприємствах галузі, що потребує відповідного інвестиційного забезпечення.

Таблиця 3

Стандартизовані значення та бали синтетичних показників оцінки інноваційного потенціалу пріоритетних видів промислової діяльності

Показники, рівні агрегування	Вагові коефіцієнти	Види промислової діяльності									
		Виробництво деревини та виробів з деревини, крім меблів		Машинобудування		Виробництво харчових напоїв і тютюнових виробів		Легка промисловість		Хімічна та нафтохімічна промисловість	
		X_i	B_i	X_i	B_i	X_i	B_i	X_i	B_i	X_i	B_i
1. Ресурсний потенціал, P_1	0,4										
1.1. Кадрова складова, $P_{к1.1}$	0,4										
1.1.1. Якісний склад персоналу, $K_{1.1.1}$	0,1	0,40	3	0,33	2	0,87	5	0,00	0	1,00	6
1.1.2. Продуктивність праці, $K_{1.1.2}$	0,1	0,16	1	0,61	3	0,70	4	0,00	0	1,00	6
1.1.3. Рентабельність витрат на персонал, $K_{1.1.3}$	0,1	0,87	5	0,83	5	1,00	6	0,00	0	0,79	4
1.1.4. Ціна робочої сили, $K_{1.1.4}$	0,1	1,00	6	0,46	3	0,87	5	0,72	4	0,00	0
1.2. Техніко-технологічна складова, $R_{к1.2}$	0,6										
1.2.1. Коефіцієнт зносу основних засобів, $K_{1.2.1}$	0,2	0,52	3	0,00	0	0,96	6	1,00	6	0,80	5
1.2.2. Коефіцієнт оновлення основних засобів, $K_{1.2.2}$	0,2	0,83	5	0,50	3	0,67	4	0,00	0	1,00	6
1.2.3. Фондовіддача, $K_{1.2.3}$	0,2	0,00	0	0,05	0	0,07	0	0,07	0	1,00	6
1.2.4. Матеріаловіддача, $K_{1.2.4}$	0,2	0,01	0	0,07	0	0,00	0	1,00	6	0,02	0
1.2.5. Електровіддача, $K_{1.2.5}$	0,2	0,00	0	1,00	6	0,47	3	0,19	1	0,26	2
2. Ринковий потенціал, P_2	0,3										
2.1. Темпи зростання ринку, $K_{2.1}$	0,4	1,00	6	0,00	0	0,16	1	0,20	2	0,92	6
2.2. Рівень експортного потенціалу, $K_{2.2}$	0,3	0,76	4	1,00	6	0,00	0	0,99	6	0,54	3
2.3. Рівень імпортозалежності галузі, $K_{2.3}$	0,3	1,00	6	0,28	2	0,97	6	0,00	0	0,93	6
3. Інноваційна активність, P_3	0,3										
3.1. Частка інноваційної продукції, $K_{3.1}$	0,4	0,10	0	1,00	6	0,06	0	0,00	0	0,84	5
3.2. Частка витрат на інноваційну діяльність, $K_{3.2}$	0,3	0,26	2	0,47	3	0,16	1	0,00	0	1,00	6
3.3. Частка інноваційно-активних підприємств, $K_{3.3}$	0,3	0,19	1	1,00	6	0,21	2	0,00	0	0,76	4

Результати стандартизації запропонованих показників оцінки інвестиційного потенціалу досліджуваних видів промислової діяльності наведено в табл. 4.

Результати проведеного порівняльного аналізу інвестиційного потенціалу свідчать, що серед досліджуваних видів промислової діяльності Закарпаття, підприємства з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів, характеризуються найвищими показниками прибутковості, операційної рентабельності та є інвестиційно привабливими для іноземних інвесторів. Слабкими сторонами в структурі інвестиційного потенціалу є порівняно низькі показники ділової активності, зокрема показники оборотності кредиторської активності, оборотності кредиторської заборгованості.

6. Визначення інтегральних показників інвестиційного та інноваційного потенціалу визначалося за формулою:

$$S = \sum_{i=1}^n P_i \cdot W_{P_i}, \quad (4)$$

де S – інтегральний показник місця підприємства на матриці за певною критеріальною ознакою;

W_p – ваговий коефіцієнт факторної ознаки в системному критерію.

Розраховані таким чином інтегральні показники інвестиційного та інноваційного потенціалу основних видів промислової діяльності Закарпаття наведено в табл. 5.

Для репрезентативності отриманих даних, використовуємо матрицю інвестиційно-інноваційного потенціалу (рис. 1), на якій інтегральні показники окремих видів промислової діяльності відображають координати їх позиціонування відносно порівнюваних галузей.

Отже, як свідчать результати дослідження, найвищий рівень інноваційного та інвестиційного потенціалу належить хімічній та нафтохімічній промисловості. В інших видах економічної діяльності спостерігається певна диспропорція ефективності використання інвестиційно-інноваційного потенціалу. Зокрема, для деревообробної промисловості характерним є досить високий рівень інвестиційного потенціалу та один з найнижчих рівнів інноваційного потенціалу. Це свідчить про екстенсивний шлях розвитку цього виду

Таблиця 4

Стандартизовані значення та бали синтетичних показників оцінки інвестиційного потенціалу пріоритетних видів промислової діяльності

Показники, рівні агрегування	Вагові коефіцієнти	Види промислової діяльності									
		Виробництво деревини та виробів з деревини, крім меблів		Машинобудування		Виробництво харчових напоїв та тютюнових виробів		Легка промисловість		Хімічна та нафтохімічна промисловість	
		w_i	X_i	B_i	X_i	B_i	X_i	B_i	X_i	B_i	X_i
1. Прибутковість і рентабельність, P_1	0,4										
1.1. Частка прибуткових підприємств галузі, $K_{1,1}$	0,2	0,70	4	0,00	0	0,64	4	1,00	6	0,02	0
1.2. Коефіцієнт прибутковості, $K_{1,2}$	0,2	1,00	6	0,00	0	0,33	2	0,67	4	0,33	2
1.3. Рентабельність операційної діяльності, $K_{1,3}$	0,2	1,00	6	0,66	4	0,59	3	0,00	0	0,31	2
1.4. Рентабельність капіталу, $K_{1,4}$	0,2	0,00	0	0,61	3	0,16	1	1,00	6	0,79	4
1.5. Рентабельність активів, $K_{1,5}$	0,2	0,18	1	0,06	0	0,00	0	1,00	6	0,56	3
2. Ділова активність, P_2	0,3										
1.1. Коефіцієнт оборотності активів, $K_{2,1}$	0,3	0,00	0	0,19	1	0,08	0	1,00	6	0,82	5
1.2. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, $K_{2,2}$	0,3	0,41	3	0,00	0	0,09	0	1,00	6	0,81	5
1.3. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, $K_{2,3}$	0,3	0,12	1	0,10	0	0,00	0	0,14	1	1,00	6
3. Інвестиційна активність, P_3	0,3										
1.1. Індекс капітальних вкладень в розрахунку на одного працюючого, $K_{3,1}$	0,3	0,82	5	0,32	2	0,91	6	0,00	0	1,00	6
1.2. Індекс іноземних інвестицій в розрахунку на одного працюючого, $K_{3,2}$	0,3	1,00	6	0,28	2	0,67	4	0,00	0	0,41	3
1.3. Інвестиційна віддача, $K_{3,3}$	0,4	0,20	2	0,00	0	0,75	4	0,26	2	1,00	6

економічної діяльності. Основу інвестиційної привабливості галузі формує дешева робоча сила і доступність та відносно дешева сировина, ціна якої не залежить від валютних коливань, що на даний час стимулює виробників здійснювати переважно первинну обробку

деревини і експортувати її за кордон. Виробники не зацікавлені у впровадженні активної інноваційної діяльності, і це є одним з негативних результатів нехтування стратегічним підходом на всіх рівнях, від підприємства до галузевого та регіонального управління.

Таблиця 5

Інтегральна оцінка інвестиційно-інноваційного потенціалу пріоритетних видів промислової діяльності

Інтегральні показники	Галузі переробної промисловості				
	Виробництво деревини та виробів з деревини, крім меблів	Машинобудування	Виробництво харчових напоїв та тютюнових виробів	Легка промисловість	Хімічна та нафтохімічна промисловість
Інноваційний потенціал (X)	2,7	2,9	1,9	1,5	4,1
Інвестиційний потенціал (Y)	3,0	1,0	2,2	3,2	3,9

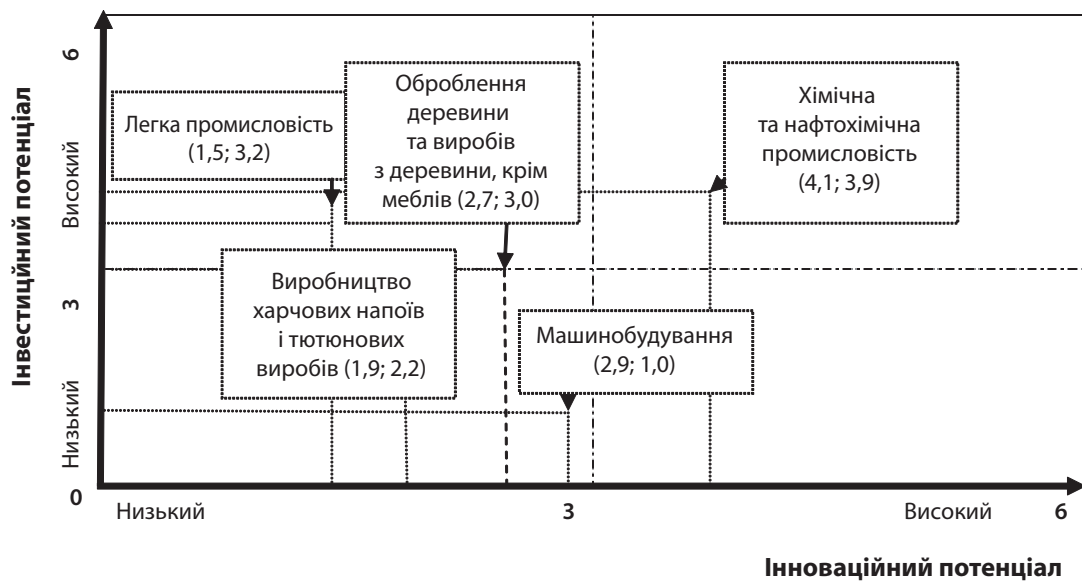

Рис. 1. Матриця інвестиційно-інноваційного потенціалу основних видів промислової діяльності Закарпаття

ВИСНОВКИ

Проведений порівняльний аналіз дає можливість окреслити основні пріоритети формування стратегії розвитку деревообробної промисловості Закарпаття, а саме:

- ✦ стимулювання інвестиційних потоків, зокрема іноземних, у розвиток та активізацію інноваційної діяльності деревообробних підприємств;
- ✦ активізація співпраці з навчальними закладами та науковими установами з метою підготовки кваліфікованого персоналу та проведення наукових досліджень щодо розробки, удосконалення технологій переробки деревини та виробництва інноваційної конкурентоспроможної продукції, дослідження вітчизняного та міжнародного ринку.
- ✦ спрямування інноваційних розробок передусім на впровадження енерго- та ресурсозберігаю-

чих технологій а також технологій переробки відходів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андел І. В. Рейтингова оцінка інвестиційної привабливості галузей економіки регіонів з урахуванням фінансових показників функціонування підприємств / І. В. Андел // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Випуск 20.10, С. 172 – 178.
2. Бланк І. А. Інвестиційний менеджмент / І. А. Бланк. – К.: МП «ІТЕМ» ЛТД, 1995. – 448 с.
3. Діяльність суб'єктів господарювання Закарпатської області / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012.
4. Ємельянов О. Ю. Інформаційне забезпечення аналізу інвестиційного потенціалу галузей економіки / О. Ю. Ємельянов, І. З. Крет, О. М. Сегедій // Проблеми економіки та управління : [збірник наукових праць]. – Львів :

- Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2003. – 418 с. – С. 66 – 71.
5. Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання за видами промислової діяльності області за 2012 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012.
6. Звіт про наявність, стан та рух основних засобів за видами промислової діяльності області за 2011 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012..
7. Інновації у промисловості: Статистичний збірник // Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012..
8. **Овечкіна О. А.** Огляд методів оцінки рівня інноваційного потенціалу економічних суб'єктів / О. А. Овечкіна, К. В. Іванова // Економічний вісник Донбасу. – 2007. – № 4. – С. 130 – 139.
9. Промисловий комплекс Закарпаття. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012.
10. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. // Підготовлено Київським міжнародним інститутом соціології у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. – Київ, 2013, ст. 333.
11. **Скоробогатова Н. Є.** Інвестиційна активність регіонів України / Н. Є. Скоробогатова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://194/44/242/244/Partial/Natural/nvkpi/2009-5/4.pdf>
12. **Федонін О. С.** Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 316 с.
13. **Хаустова К. М.** Оцінка інноваційного потенціалу деревообробної промисловості області / К. М. Хаустова // Науковий вісник УжНУ, Серія «Економіка», Вип. 2(39), 2013. – С. 306.
14. **Шевченко О. В.** Інвестиційна активність регіонів України: вплив на економічне зростання / О. В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/StrPnyor/10/22.pdf>

REFERENCES

- Andel, I. V. "Reitynhova otsinka investytsiinoi pryvablyvosti haluzei ekonomiky rehioniv z urakhuvanniam finansovykh pokaznykiv funktsionuvannia pidpriemstv" [Rating evaluation of investment attractiveness of regions sectors including the financial performance of the companies]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy (2010)*: 172-178.
- Blank, I. A. *Investitsionnyy menedzhment* [Investment management]. Kyiv: ITEM LTD, 1995.
- Diialnist sub'iektiv hospodariuvannia Zakarpatskoi oblasti* [Business entities Transcarpathian region]. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti, 2012.
- Fedonin, O. S., Riepina, I. M., and Oleksiuk, O. I. *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [Potential Company: development and evaluation]. Kyiv: KNEU, 2004.
- Innovatsii u promyslovosti* [Innovation in the industry]. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti, 2012.
- Khaustova, K. M. "Otsinka innovatsiinoho potentsialu derevoobrobnoi promyslovosti oblasti" [Evaluation of innova-

tive potential timber industry area]. *Naukovyi visnyk UzhNU*, no. 2(39) (2013): 306-.

Oviechkina, O. A., and Ivanova, K. V. "Ohliad metodiv otsinky rivnia innovatsiinoho potentsialu ekonomichnykh sub'iektiv" [Overview of assessment of innovation potential economic actors]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 4 (2007): 130-139.

Promyslovyi kompleks Zakarpattia [The industrial complex of Transcarpathia]. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti, 2012.

Reitynh investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv, 2013.

Skorobohatova, N. Ie. "Investytsiina aktyvnist rehioniv Ukrainy" [Investment activity regions of Ukraine]. <http://194/44/242/244/Partial/Natural/nvkpi/2009-5/4.pdf>

Shevchenko, O. V. "Investytsiina aktyvnist rehioniv Ukrainy: vplyv na ekonomichne zrostanttia" [Investment activity regions of Ukraine: the impact on economic growth]. <http://www.niss.gov.ua/book/StrPnyor/10/22.pdf>

Yemelianov, O. Yu., Kret, I. Z., and Sehedii, O. M. "Informatsiine zabezpechennia analizu investytsiinoho potentsialu haluzei ekonomiky" [Information for the analysis of the investment potential of the economy]. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia (2003)*: 66-71.

Zvit pro naiavnist, stan ta rukh osnovnykh zasobiv za vydamy promyslovoi diialnosti oblasti za 2011 rik [Report on the presence, position and movement of fixed assets by type of industrial activity of the region in 2011]. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti, 2012.

Zvit pro killist pratsivnykiv, ikhnii iakisnyi sklad ta profesiine navchannia za vydamy promyslovoi diialnosti oblasti za 2012 rik [Report on the number of employees and the quality of their training by type of industrial activity area for 2012]. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti, 2012.

АЛЬТЕРНАТИВА СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ, НЕ СВЯЗАННАЯ С МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНЦИЕЙ

ЕРГИН С. М.

УДК 330.341.2/42:339.137.2

Ергин С. М. Альтернатива стратегического развития регионов, не связанная с международной конкуренцией

Цель статьи состоит в обосновании теоретико-методических подходов к реализации альтернативных вариантов стратегического развития Автономной Республики Крым, не связанных с отраслями её международной специализации. Анализируя хозяйственную практику последнего времени, систематизируя и обобщая работы многих ученых, была доказана необходимость проведения отраслевой диверсификации регионов Украины в целом и Автономной Республики Крым в частности, в которых отсутствуют перспективы вхождения в международные цепочки создания стоимости. В результате исследований были выделены этапы трансформации экономической политики в Крыму, обоснована необходимость разработки комплексной программы социально-экономического развития автономии, которая позволила бы задействовать весь природно-экономический потенциал региона, в том числе активизацию разработки местных ресурсов минерально-сырьевой базы строительных материалов, которыми хорошо обеспечены недра полуострова. Это направление развития особенно ценно тем, что добыча ископаемого сырья может развиваться в депрессивных регионах Крыма. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение степени воздействия роста добычи строительно-минерального сырья на общий уровень социально-экономического развития южных регионов Украины, отдельных отраслей и секторов её экономики.

Ключевые слова: глобальный кризис, внутренние источники роста, сектор добычи строительно-минерального сырья Крыма, проблемы развития сектора, стратегическое развитие сектора.

Библ.: 10.

Ергин Сергей Михайлович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия, Крымский экономический институт Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана (ул. Севастопольская, 21/4, Симферополь, 95015, Украина)
E-mail: yergin777@rambler.ru

УДК 330.341.2/42:339.137.2

Ергин С. М. Альтернатива стратегічного розвитку регіонів, не пов'язана з міжнародною конкуренцією

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів до реалізації альтернативних варіантів стратегічного розвитку Автономної Республіки Крим, не пов'язаних з галузями її міжнародної спеціалізації. Аналізуючи господарську практику останнього часу, систематизуючи та узагальнюючи роботи багатьох учених, була доведена необхідність проведення галузевої диверсифікації регіонів України в цілому та Автономної Республіки Крим зокрема, в яких відсутні перспективи входження в міжнародні ланцюжки створення вартості. У результаті досліджень були виділені етапи трансформації економічної політики в Криму, обґрунтована необхідність розробки комплексної програми соціально-економічного розвитку автономії, яка дозволила б задіяти весь природно-економічний потенціал регіону, у тому числі активізацію розробки місцевих ресурсів мінерально-сировинної бази будівельних матеріалів, якими добре забезпечені недра півострова. Цей напрямок розвитку особливо цінний тим, що видобуток вичопної сировини може розвиватися в депресивних регіонах Криму. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є визначення ступеню впливу зростання видобутку будівельно-мінеральної сировини на загальний рівень соціально-економічного розвитку південних регіонів України, окремих галузей і секторів її економіки.

Ключові слова: глобальна криза, внутрішні джерела зростання, сектор видобутку будівельно-мінеральної сировини Криму, проблеми розвитку сектора, стратегічний розвиток сектора.

Бібл.: 10.

Ергин Сергей Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (вул. Севастопольська, 21/4, Симферополь, 95015, Україна)
E-mail: yergin777@rambler.ru

UDC 330.341.2/42:339.137.2

Yergin S. M. Alternative of Strategic Development of Regions not Connected with International Competition

The goal of the article is to justify theoretical and methodical approaches to realisation of alternative variants of strategic development of the Autonomous Republic of Crimea not connected with branches of its international specialisation. Analysing the economic practice of the recent time and systematising and generalising works of many scientists, the article proves a necessity of conduct of the branch diversification of Ukrainian regions in general and Autonomous Republic of Crimea in particular, which have no prospect of joining international chains of cost creation. In the result of the study the article specifies stages of transformation of economic policy in the Crimea, justifies a necessity of development of a complex programme of socio-economic development of the Autonomous Republic of Crimea, which would allow engaging the whole natural and economic potential of the region, including activation of development of local resources of minerals for construction purposes, which are in abundance in the region. This direction of development is especially valuable since mineral mining can develop in depressive regions of the Crimea. Prospects of further studies in this direction is identification of the degree of impact of growth of mineral mining for construction purposes on the general level of socio-economic development of the southern regions of Ukraine and individual branches and sectors of its economy.

Key words: global crisis, internal sources of growth, Crimean sector of mineral mining for construction, problems of sector development, strategic sector development.

Bibl.: 10.

Yergin Serhey M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Economics, Crimean Economic Institute of the Kiev National Economic University named after V. Getman (vul. Sevastopolska, 21/4, Simferopol, 95015, Ukraine)
E-mail: yergin777@rambler.ru

Доминирующая в последние десятилетия экономическая концепция утверждает, что отрасли, работающие на внутренний рынок, продукция которых не экспортируется, влияют на процветание страны в гораздо меньшей степени, нежели влияние интернациональных отраслей, которые могут усиленно развиваться и производить продукции больше, чем нужно для внутреннего рынка. Вхождение экономики Украины в систему международного разделения труда было осуществлено за счёт двух отраслей: металлургической и химической промышленности. Другие две-три развитые отрасли народного хозяйства конкурентоспособны только в границах национального рынка и в ближайшее время не смогут выдержать глобальной конкуренции без минимальной защиты. Встраивание в транснациональные хозяйственные цепочки создания стоимости, на которое сделало ставку национальное руководство Украины в постперестроечные годы, было в условиях мирового экономического роста привлекательным проектом, но разрушение этих цепочек в условиях кризиса создаёт угрозу промышленного и общеэкономического обвала, на который правительство страны повлиять не в силах. В ситуации нарастающего мирового экономического кризиса развитие экономики Украины немыслимо без опоры на регионы и вовлечение в хозяйственный оборот местных ресурсов. Так, Автономная Республика Крым как неотъемлемая часть Украины, развиваясь в рамках экономической стратегии страны, имеет свои конкурентные преимущества, не схожие с рядом других регионов.

Взаимосвязь численности конкурентоспособных отраслей в экономике страны и её способности снижать последствия экономических кризисов рассматривались рядом отечественных и зарубежных исследователей. М. Портер утверждает: «Перестройка и рост экономики пойдут быстрее, если страна займёт на мировом рынке прочные позиции в широком спектре отраслей, которые она будет в состоянии упрочить, а не зависеть всецело от экспорта продукции двух трёх отраслей [1, с. 33]». Ю. М. Пахомов показал, что «...нет ни одной страны в мире, в которой все отрасли были бы конкурентоспособными» [2, с. 26]. Но чем больше конкурентоспособных отраслей, тем более устойчива экономика. Так, ... Япония доминирует в 19 отраслях мировой экономики, США – в 15, Великобритания – в 12, ФРГ – в 9, Гонконг, Испания и Тайвань – в четырёх [2, с. 26]. Следовательно, регионы страны, не связанные с отраслями её международной специализации, особенно в период развития кризисных явлений в мире, должны самостоятельно осуществлять выбор своего стратегического социально-экономического развития. В этой связи Л. С. Гурьянова пишет: «Формирование структурных дисбалансов, существенное замедление темпов экономического роста регионов с высоким уровнем развития, являющихся «опорными» для национальной экономики, подтверждает необходимость корректировки региональной политики. Последняя должна обеспечивать финансовую поддержку не только депрессивных регионов, но и стагнирующих регионов с высоким уровнем экономического развития с целью сохранения позитивного тренда развития национальной экономики в целом» [3, с. 187].

Целью статьи является обоснование теоретико-методических подходов по реализации альтернативных вариантов стратегического развития Автономной Республики Крым, не связанных с отраслями её международной специализации.

Экономика Крыма за время, прошедшее после приобретения Украиной независимости, прошла ряд этапов своей трансформации, которые всегда были связаны с доминированием в руководстве автономии той или иной экономической группировки, и существенно отличавшиеся по своему содержанию и последовательности от других украинских регионов. *Первый этап* (1991 – 1994 гг.) связан со стремлением развивать денежный сектор экономики автономной республики, что выражалось в попытках создания в Крыму оффшорной зоны и основания Крымской валютной биржи. На *втором этапе* (1994 – 1997 гг.) приоритет отводился инвестированию в разработку нефтегазовых месторождений на шельфе Чёрного и Азовского морей. На *третьем этапе* (1998 – 2002 гг.) преимущество было отдано развитию депрессивных регионов Крыма, где под предлогом сохранения промышленного потенциала и рабочих мест ускоренно организовывались свободные экономические зоны и зоны приоритетного развития [4]. Самый длительный *четвёртый этап* связан с восстановлением работы крупных крымских химических предприятий и развитием курортно-рекреационной сферы.

Эти направления не раскрыли весь потенциал Крыма как одного из перспективных регионов, а глобальный экономический кризис 2008 – 2009 гг., ориентируясь на опыт стран Южной Европы и Северной Африки, показал отсутствие перспектив текущего развития. Ведь в мире в большей степени от спада пострадали предприятия химии, металлургии и туризма. Продолжение текущей экономической политики втягивает крымскую экономику в ловушку кризиса без надежды на последующий экономический рост.

При установлении приоритетов экономики Крыма необходимо учесть, что одна-две отрасли (туризм и химия) не смогут обеспечить экономическую стабильность, поэтому необходима разработка комплексной программы по обеспечению социально-экономического развития, способная задействовать весь природно-экономический потенциал. Главная проблема здесь в нежелании руководства регионов определять свои стратегические приоритеты. В то же время Крым – единственный регион Украины, который имеет свою конституцию [5] и владеет набором полномочий, что не присуще другим территориям страны.

Как показывает хозяйственная практика, рост объёма производства возможен только при увеличении потребительских расходов на отечественные продукты. И здесь главное место занимает строительная сфера, особенно жилищное строительство. Здесь потребители расходуют основные сбережения, именно строительству отводится важнейшая роль в создании новой добавленной стоимости, именно в нём сосредоточен основной спрос на местные ресурсы. А это в современной ситуации возможно только при развитии в Крыму

добычи местных ресурсов строительного сырья. На полуострове располагается хорошо развитая сырьевая база строительных материалов с 197 месторождениями полезных ископаемых, из которых 85 пребывают в промышленной разработке. В этом контексте особенно ценным является то, что в наибольшей степени обеспечены перспективными запасами минерального сырья депрессивные регионы Крыма. В то же время другие отрасли промышленности из-за ряда объективных факторов не смогли здесь получить своё развитие.

Ключевой проблемой сектора добычи строительного сырья, с которой сталкиваются как его руководители, так и общество в целом, является склонность менеджмента части горных предприятий к чрезмерной хищнической эксплуатации при использовании исчерпаемых ресурсов. В академическом сообществе данная проблема получила название «трагедии общин» [6, 7, 8], на которую впервые обратил внимание ещё Аристотель. Он в своём произведении «Политика» писал: «К тому, что составляет предмет владения очень большого числа людей, прилагается меньше забот. Люди беспокоятся, прежде всего, о том, что принадлежит им лично, и в меньшей степени о том, что является общим, то есть принадлежит им всем» [9, с. 37]. Gordon H. утверждает: «Старое изречение, согласно которому общая собственность означает ничейную собственность, содержит некоторую истину. Богатство, которым свободно распоряжаются все, никем не ценится, потому что тот, кто настолько безумен, чтобы выжидать, пока не наступит подходящее время для использования [ресурса], обнаружит лишь то, что все уже использовано другими» [6, с. 124]. Это обусловило установление государственного контроля при разработке недр. В результате в подавляющем числе стран мира, в том числе и в Украине, в практику государственного регулирования недропользования была введена лицензионная система, по которой на правительство возложена задача по оптимальному регулированию использования минеральных ресурсов. Специфические проблемы отрасли тесно связаны с ключевой, являются её результатом и имеют следующий состав.

1. Монополизация отраслевого рынка, являющаяся следствием государственного регулирования сферы недропользования, которая приводит к ограничениям по свободному переливу капитала между отраслями и территориями страны. Это приводит в конечном итоге к возникновению и формированию на рынке закрытых монополий, являющихся не самыми эффективными организационными формами функционирования отрасли.

2. Разбалансировка потребительского спроса, когда потребители, руководствуясь рыночными ценами, стремятся к сокращению закупок продукта в случае роста цен на него. Как результат – перетекание спроса из более монополизированного сектора добычи строительного камня в менее монополизированный сектор стеновых материалов в рамках интегральной отрасли, что приведёт к перепроизводству и снижению цен в последнем. Таким образом, существование монополий в отрас-

ли приводит к искажению цен как в монопольных, так и в сопутствующих монополиям конкурентных секторах.

3. Разбалансировка отраслевого производства. В монополизированных секторах экономики предприятия всегда в качестве стратегии выбирают рост цен и сокращение объёма производства, тогда как в немонополизированной отрасли – доминирующая стратегия связана с ростом физического выпуска. Это стимулирует перетекание ресурсов из монополизированного сектора добычи строительного камня в немонополизированный сектор стеновых материалов. Поэтому в первом секторе необходим жёсткий контроль над ценами с тем, чтобы стратегией его развития при максимизации прибыли был только рост физического объёма производства, а не рост цен.

4. Нерациональность регулирования мелкоотварного производства центральными органами исполнительной власти страны. Особенностью сектора добычи стеновых материалов в Крыму является то, что на нём работает значительное число добывающих горных предприятий (около 35), а количество карьеров, разрабатываемых месторождения полезных ископаемых данных видов, превышает сотню. Осуществлять регулирование и контроль деятельности такого количества экономических субъектов из центра сложно. В то же время пыльные камни и блоки, входящие в состав стеновых материалов, относятся к категории сырья, регулируемого на общенациональном уровне. Естественной передачей полномочий на более низкий уровень управленческой иерархии может повысить эффективность управления отраслью.

5. Низкий уровень конкурентоспособности сектора добычи строительного сырья Крыма, который является следствием слабого развития производственной инфраструктуры и высоких затрат на создание и поддержание данного бизнеса. Особенно сильно влияние величины инвестиционных затрат: присоединение к электрическим сетям и получение специального разрешения на промышленную разработку месторождений, а также эксплуатационных затрат по поставкам электроэнергии. В структуре инвестиционные затраты составляют почти 10% от общей суммы, но не оказывают влияния на создание производственного потенциала предприятия.

6. Узкоспециализированное производство в секторе добычи строительного сырья Крыма. Расширение продуктового ряда продукции горных предприятий позволит не только привлекать различных по уровню дохода потребителей, но и вывести их на новый уровень конкурентоспособности, при котором даст возможность на равных конкурировать с импортной продукцией.

7. Узость границ локального рынка строительного сырья. Имеющийся уровень производственных и сбытовых затрат является естественной преградой для выхода горных предприятий Крыма за границы своего локального рынка, охватывающего Крымский полуостров и близлежащие области юга Украины. Стоимость продукции сектора сопоставима по величине с тарифами по её транспортировке к месту потребления, поэтому расширение границ локального рынка возможно только при резком сокращении транспортных расходов.

Для максимального развития отрасли были разработаны цель, принципы и задачи реализации стратегического развития институциональной структуры в секторе добычи строительно-минерального сырья Крыма. Целью стратегического развития сектора добычи строительно-минерального сырья Крыма является решение ключевой проблемы сектора – максимальное обеспечение высоко конкурентным недорогим сырьём строительный комплекс Украины при сохранении и/или возобновлении плодородия почв. Принципами реализации стратегического развития являются:

- ✦ программно-целевой метод планирования, организации и контроля деятельности предприятий сектора добычи строительного сырья Крыма;
- ✦ сбалансированная аллокация горного производства по территории Крыма с учетом её обеспеченности запасами строительно-минерального сырья;
- ✦ комплексный подход при территориальной организации бизнеса, использование конкурентных преимуществ Крыма в зависимости от наличия имеющегося потенциала запасов полезных ископаемых его регионов;
- ✦ экологическая и природоохранная регламентация сектора добычи строительно-минерального сырья Крыма;
- ✦ приоритетность экономических инструментов регулирования отношений в сфере добычи строительно-минерального сырья Крыма, оптимальное их сочетание с организационными и правовыми рычагами;
- ✦ привлечение к процессам обсуждения при планировании и контроле использования недр Крыма широкой общественности.

Достижение поставленной стратегической цели должно осуществляться путем реализации следующего комплекса задач.

Задача 1. Формирование новой рациональной институциональной структуры сектора добычи строительно-минерального сырья в регионе. Основные этапы ее формирования представлены ниже.

Этап 1. Изменение численности горных предприятий и укрупнения их части. Предполагается сокращение численности предприятий, производящих строительный камень, до 13 с увеличением из их числа до четырёх количества крупнейших, которые должны вырабатывать до 84% отраслевого производства. Численность горных предприятий, производящих стеновые материалы, должна быть сокращена до 26, из них два будут больших (средних) по размеру предприятия, которые произведут около 25% от общего выпуска. Таким образом, оптимизация численности предприятий (определённая монополизация рынка строительно-минерального сырья Крыма) будет способствовать не только усилению борьбы за охрану недр земли, но и повышать эффективность производства.

Этап 2. Учреждение открытой промышленной ассоциации средних и малых предприятий сектора добычи строительно-минерального сырья, которая должна быть подотчетна общему собранию ассоциации и пред-

полагающая выполнение ряда функций, прежде всего, по сокращению производственных и сбытовых затрат:

- ✦ подготовка документации по проведению лицензирования новых месторождений;
- ✦ разработка документации и подключение к энергетическим сетям;
- ✦ определение возможностей по выпуску из сырья нового продукта;
- ✦ выявление и вычленение определённых процессов, которые могут быть переданы на аутсорсинг, для сокращения общепромышленных производственных затрат;
- ✦ внедрение системы загрузки продукцией сектора грузового транспорта на его обратном маршруте, что позволит существенно расширить границы локального рынка.

Снижение производственных затрат должно стать важнейшим направлением стратегического развития отрасли. Крупные предприятия, имеющие в своём составе более двух карьеров, в ассоциацию не принимаются или удаляются при переходе в более мощную по размеру категорию.

Задача 2. Стратегические изменения в продуктовой политике. Продуктовая политика в сфере добычи строительно-минерального сырья связана, прежде всего, с диверсификацией производства, то есть с разработкой новых товаров и формированием оптимального товарного ассортимента. Наиболее перспективное направление диверсификации – это изготовление облицовочных материалов из изверженных пород, а также пильных танковых и нуммулитовых известняков, обладающих высокими декоративными свойствами и используемых для изготовления фасадных облицовочных плит. Опыт декоративной обработки камня в Крыму давно известен [10, с. 59].

Задача 3. Разработка и внедрение научно обоснованной целостной системы госрегулирования, обеспечивающей развитие сектора добычи строительно-минерального сырья Крыма. Реализация организационной и продуктовой компонент стратегического развития требует внесения радикальных изменений в существующую правовую базу Украины и предполагает решение следующих проблем:

- ✦ создание и ведение кадастра природно-минеральных ресурсов Крыма;
- ✦ перевод основных механизмов регулирования добычи строительно-минерального сырья с общенационального на региональный уровень;
- ✦ закрепление ответственности региональных чиновников, вплоть до уголовной, за соблюдением национального законодательства Украины в сфере недропользования, неукоснительного выполнения правового механизма возврата объекта лицензионной защиты в государственный земельный фонд.

ВЫВОДЫ

В условиях усиления кризисных явлений в мировой экономике создание точек внутреннего экономического роста – важнейшая задача руководства Украины

или её регионов. В этом контексте разработка стратегических направлений развития сектора строительно-минерального сырья Крыма позволит обеспечить повышение экономической активности депрессивных регионов автономной республики. Кроме того, это повысит качество жизни населения и создаст мультипликативный эффект роста сопутствующих экономических секторов, связанных как с продажей недвижимости, так и обустройства быта граждан Украины. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Портер М.** Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / М. Портер / [Пер. с англ., под ред. В. Д. Щетинина]. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
2. **Пахомов Ю. М.** Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський – К. : Видавництво Україна, 1997. – 237 с.
3. **Гурьянова Л. С.** Применение производственных функций панельных данных в анализе регионального развития / Л. С. Гурьянова // Проблемы Экономіки. – 2012. – № 3. – С. 187 – 191.
4. Закон України Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону «Порт Крим» в Автономній Республіці Крим // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Ст. 110. – (зі змінами та доповненнями) (Бібліотека офіційних видань).
5. Закон України Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5. – Ст. 43. – (зі змінами та доповненнями) (Бібліотека офіційних видань).
6. **Gordon H.** The economic theory of the common property resource: the fishery / H. Gordon // Journal of Political economy. – 1954. – Vol. 62. – P. 124 – 142.
7. **Hardin G.** The Tragedy of the Commons / G. Hardin // Science. – 1968. – Vol. 162. – P. 1243 – 1248.
8. **Остром Э.** Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности / Элино Остром. – М. : Мысль, ИРИСЭН, 2010. – 447 с.
9. **Аристотель.** Політика. – Видання 3-є / Аристотель [переклад з давньогрецької Олександр Кислюк]. – К. : Основи, 2005. – 239 с.
10. **Науменко П. И.** Античный период освоения минеральных богатств Керченско-Таманской области / П. И. Науменко // Геологический журнал. – 1979. – Т. 39, №2. – С. 56 – 63.

REFERENCES

- Aristotel. *Polityka* [Policy]. Kyiv: Osnovy, 2005.
- Gordon, H. "The economic theory of the common property resource: the fishery". *Journal of Political economy*, vol. 62 (1954): 124-142.
- Hurianova, L. S. "Prymenenye proyzvodstvennykh funktsiyi panelnykh dannykh v analyze rehyonalnoho razvytyia" [The use of production functions panel data analysis of regional development]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2012): 187-191.
- Hardin, G. "The Tragedy of the Commons". *Science*, vol. 162 (1968): 1243-1248.
- [Legal Act of Ukraine] (1999).
- [Legal Act of Ukraine] (2001).

Naumenko, P. I. "Antichnyy period osvoiniia mineralnykh bogatstv Kerchensko-Tamanskoj oblasti" [Antiquity of mineral wealth of the Kerch-Taman region]. *Geologicheskij zhurnal*, vol. 39, no. 2 (1979): 56-63.

Ostrom, E. *Upravliaia obshchim. Evoliutsiia institutov kolektivnoy deiatelnosti* [Managing general. The evolution of institutions of collective action]. Moscow: Mysl; IRISSEN, 2010.

Porter, M. *Mezhdunarodnaia konkurentsia. Konkurentnye preimushchestva stran* [International competition. Competitive advantages of countries]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.

Pakhomov, Yu. M., Luk'ianenko, D. H., and Hubsnyi, B. V. *Natsionalni ekonomiky v hlobalnomu konkurentnomu seredovyshchi* [National economies in the global competitive environment]. Kyiv: Vydavnytstvo Ukraina, 1997.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

ПЕДЧЕНКО Н. С., ІГНАТЕНКО В. Ю.

УДК 336.226.212.1:336.14

Педченко Н. С., Ігнатенко В. Ю. Удосконалення механізму оподаткування нерухомого майна в контексті формування бюджетного потенціалу регіону

Мета статті полягає в дослідженні сучасних проблем механізму нарахування податку на нерухоме майно та визначення комплексу заходів щодо його вдосконалення. На основі аналізу зарубіжного досвіду оподаткування нерухомості запропоновано комплекс заходів реформування механізму оподаткування нерухомого майна. Визначено, що використання площі нерухомості як бази оподаткування в Україні зумовлено недостатньою розробленістю кадастру нерухомості та реєстру прав на нерухомість. Обґрунтовано, що діючий метод нарахування податку є неефективним і потребує вдосконалення шляхом впровадження коригуючих коефіцієнтів. Запропонована у роботі формула розрахунку обсягу податку дозволить урахувувати рівень платоспроможності громадян, збільшити доходи місцевих бюджетів і розширити самостійність органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: податок на нерухоме майно; місцеві податки і збори, місцевий бюджет, оподаткування; бюджетний потенціал.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 8.

Педченко Наталія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету фінансів і обліку, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалю, 3, Полтава, 36014, Україна)

E-mail: pedchenko_ns@ukr.net

Ігнатенко Вікторія Юрїєвна – асистент, кафедра фінансів, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалю, 3, Полтава, 36014, Україна)

E-mail: vi_tochka@bk.ru

УДК 336.226.212.1:336.14

UDC 336.226.212.1:336.14

Педченко Н. С., Ігнатенко В. Ю. Усовершенствование механизма налогообложения недвижимого имущества в контексте формирования бюджетного потенциала региона

Pedchenko N. S., Ignatenko V. Yu. Improvement of the Mechanism of Taxation of Real Property in the Context of Formation of the Budget Potential of the Region

Целью статьи является исследование современных проблем механизма начисления налога на недвижимое имущество и определение комплекса мероприятий по его совершенствованию. На основе анализа зарубежного опыта налогообложения недвижимости предложен комплекс мероприятий реформирования механизма налогообложения недвижимого имущества. Определено, что использование площади недвижимости как базы налогообложения в Украине обусловлено недостаточной разработанностью кадастра недвижимости и реестра прав на недвижимость. Обосновано, что действующий метод начисления налога является неэффективным и нуждается в усовершенствовании путем внедрения корректирующих коэффициентов. Предложенная в работе формула расчета объема налога позволит учитывать уровень платежеспособности граждан, увеличить доходы местных бюджетов и расширить самостоятельность органов местного самоуправления.

The goal of the article is the study of modern problems of the mechanism of charging real property tax and identification of a complex of measures on its improvement. On the basis of analysis of foreign experience of real property taxation the article offers a complex of measures of reformation of the mechanism of real property taxation. It states that the use of the property area as a basis of taxation in Ukraine is caused by insufficient development of the cadastre of real property and register of real property rights. It grounds that the existing method of charging the tax is not efficient and needs to be improved through introduction of adjustment ratios. The offered formula of calculation of tax size would allow taking into consideration the citizens solvency level, increase receipts of local budgets and expand independence of the bodies of local self-governing.

Ключевые слова: налог на недвижимое имущество; местные налоги и сборы, бюджет, налоговая система.

Key words: real property tax, local taxes and dues, budget, tax system.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 8.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Педченко Наталія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, декан факультета фінансов і учета, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалю, 3, Полтава, 36014, Україна)

Pedchenko Nataliya S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance and Accounting, Poltava University of Economics and Trade (vul. Kovalyua, 3, Poltava, 36014, Ukraine)

E-mail: pedchenko_ns@ukr.net

E-mail: pedchenko_ns@ukr.net

Ігнатенко Вікторія Юрїєвна – асистент, кафедра фінансов, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалю, 3, Полтава, 36014, Україна)

Ignatenko Viktoriya Yu. – Assistant, Department of Finance, Poltava University of Economics and Trade (vul. Kovalyua, 3, Poltava, 36014, Ukraine)

E-mail: vi_tochka@bk.ru

E-mail: vi_tochka@bk.ru

З апроваджені Податковим кодексом податки та збори відкрили значні можливості для формування бюджетного потенціалу регіону, особливо це стосується податку на нерухоме майно, оскільки він, на відміну від основних податків (на додану вартість, прибуток, доходи фізичних осіб), які несуть вірогідний характер, характеризується стабільністю і прогнозованістю податкових надходжень до бюджету. Це зумовлено такими перевагами, як: стабільність місця розташування, обов'язковість державної реєстрації, наочний контроль. Зміна складу надходжень місцевих податків і зборів за Податковим кодексом покращила ситуацію

щодо наповнення місцевих бюджетів, однак механізм їх нарахування залишається недосконалим і суперечливим. З погляду на це, визначення найбільш ефективного механізму нарахування податку на нерухоме майно є актуальною проблемою сьогодення.

Питання оподаткування нерухомості є предметом дослідження багатьох українських вчених: Короткевича О. В. і Багрія О. О., Бобоха Н. М., Сидорович О., Рудницької Ю. та інших [4; 7; 8]. Водночас в науковій літературі недостатньо висвітлені питання оцінки ефективності існуючого механізму нарахування податку на нерухоме майно та напрями його реформування у контексті податкової реформи.

Метою статті є дослідження сучасних проблем механізму нарахування податку на нерухоме майно та визначення комплексу заходів щодо його вдосконалення.

Аналізуючи оподаткування нерухомого майна, який є новим для нашої країни, відмічаємо значну відмінність у базі оподаткування в Україні порівняно із

зарубіжними країнами (рис. 1). Умовно підходи до визначення податкової бази оподаткування нерухомого майна можна поділити на такі групи: на основі вартості нерухомості і на основі її площі.

Для країн з високо розвинутою економікою характерним є податок, який базується на ринковій вартості не-

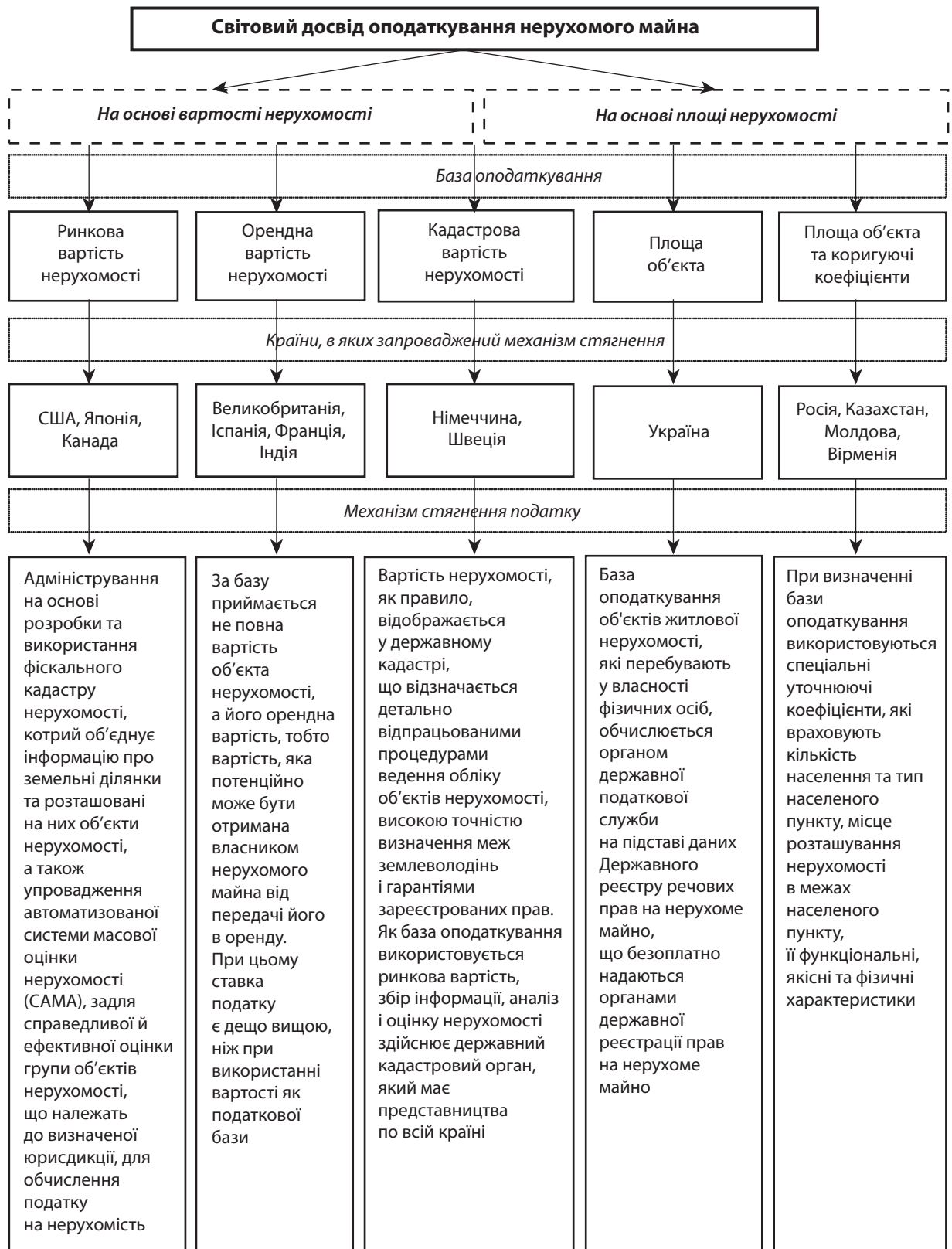

Рис. 1. Світовий досвід оподаткування нерухомого майна

Джерело: складено автором.

рухомості (*market value*). Перевагою даного методу є справедливий розподіл податкового тягаря, однак у країні має бути добре розвинутий фіскальний кадастр нерухомості. Прикладом ефективного застосування даного податку є США та Канада, в яких діє система оподаткування, за якої переоцінка ринкової вартості нерухомості та відповідно зміна податкової ставки проводиться щороку. Погоджуємося із твердженням Короткевича О. В. та Багрія О. О., що це дозволяє зробити оподаткування нерухомості максимально справедливим з точки зору об'єктивного розподілу податкового навантаження в умовах постійних перетворень на ринку нерухомості та в економіці країни в цілому [7, с. 55]. Важливим при цьому є поділ оподатковуваної нерухомості на комерційну (промислову), сільськогосподарського призначення та нерухомість громадян, що дає змогу встановлювати різні ставки для класів нерухомості і підкреслює справедливість стягнення податку з різних суб'єктів оподаткування.

Широким розповсюдженням в останні роки набула система оподаткування нерухомості на основі орендної вартості. Однак така система має значні вади: складність обрахунку вартості оренди для деяких груп об'єктів нерухомості. Ключовим фактором у виборі даного методу оподаткування є доступність інформації про розмір орендної плати або ціни продажу нерухомості. Так, у Франції податок на житло стягується тільки з нерухомості, яка офіційно знаходиться в оренді, а сплачує його особа, яка станом на 1 січня є її користувачем. Вважаємо, що така модель є неприйнятною для України, оскільки поряд із недоступністю даної інформації розповсюдженням є факт приховування доходів від здачі в оренду житлових приміщень.

Відмінною рисою використання оподаткування нерухомості на основі її кадастрової вартості є наявність державного кадастрового органу, який займається збором інформації, аналізом і оцінкою нерухомості.

Використання площі нерухомості при встановленні обсягу податку на нерухоме майно зумовлено відсутністю (недостатньою розробленістю) в країнах кадастру нерухомості або реєстру прав на нерухомість. Однак даний метод, який впроваджений в Україні з прийняттям Податкового кодексу, має суттєві недоліки, основним з яких є неврахування рівня платоспроможності населення. Крім того, для досягнення справедливості в оподаткуванні нерухомості потрібно враховувати диференціацію нерухомості за місцем розташування. Так, провівши аналіз вартості нерухомості у столиці України та містах обласного значення Полтавської області (рис. 2, рис. 3), можемо стверджувати про значне перевищення вартості житла в м. Києві над вартістю житла в найбільших містах Полтавської області. Разом з тим, згідно з положеннями Податкового кодексу [2], громадянин, який проживає у місті обласного значення, має сплачувати такий самий обсяг податку на нерухомість, як і громадянин у м. Києві, незважаючи на перевищення вартості нерухомості останнього у десятки разів.

Крім того, визначаємо дискусійність положення щодо оподаткування житлової, а не загальної площі об'єкта житлової нерухомості. Погоджуємося з твердженням Сидорович О. А., Рудницької Ю. В., що це створює ситуацію, в якій значна частина площі нерухомості, яка перебуває у власності фізичних осіб, залишається поза зоною оподаткування [8].

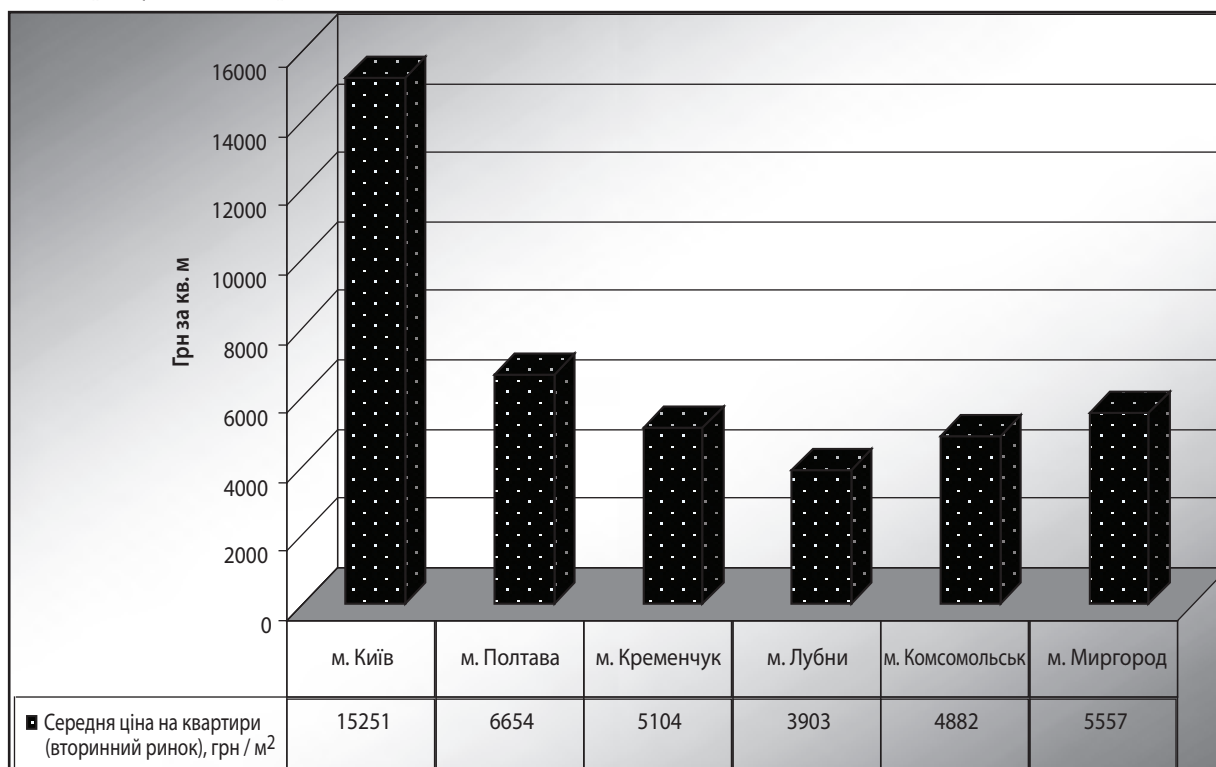

Рис. 2. Диференціація вартості квартир на вторинному ринку в містах України у 2012 р.

Джерело: складено автором на основі даних [5]

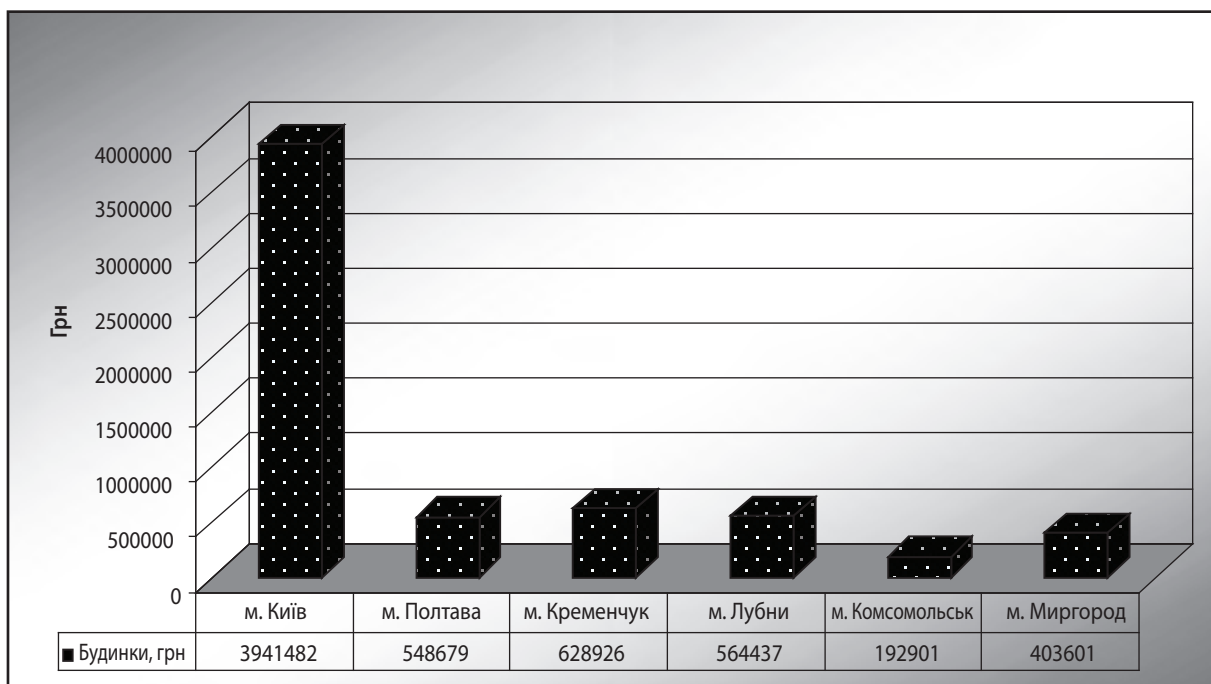

Рис. 3. Диференціація середньої вартості будинків в містах України у 2012 р.

Джерело: складено автором на основі даних [5].

Вважаємо, що така ситуація порушує принцип справедливості, на якому має будуватися бюджетна система в Україні [1], а тому назріває потреба у зміні механізму формування податку на нерухомість. Визнаючи ефективність, прозорість та справедливість розрахунку податку на основі ринкової вартості, вважаємо, що за сучасних умов Україна не має необхідної бази для його справляння. Встановлення ставки податку на основі вартісної оцінки майна потребує поступового реформу-

вання системи оподаткування нерухомості, що передбачає створення кадастру нерухомості, діючої системи масової оцінки нерухомості, створення державного кадастрового органу, досягнення необхідного рівня платоспроможності та податкової дисципліни громадян. Тому нами запропоновано поетапний процес реформування системи оподаткування шляхом поступового переходу від площі об'єкта як бази нарахування податку до вартості об'єкта нерухомості (табл. 1).

Таблиця 1

Реформування механізму оподаткування нерухомого майна

Етап	Заходи
1 етап. Коригування діючого механізму оподаткування нерухомим майном	– Внесення змін у формульний розрахунок ставки оподаткування шляхом впровадження уточнюючих коефіцієнтів, які враховують дохідні спроможності та місце розташування нерухомості (тип населеного пункту); – зміна бази оподаткування шляхом встановлення неоподаткованої площі та визначення платників податків; – роз'яснення схем розрахунку податку шляхом проведення семінарів для працівників податкових служб, юридичних і фізичних осіб
2 етап. Впровадження диверсифікованої системи об'єктів оподаткування	– Виділення класів нерухомості: комерційна (промислова) нерухомість, нерухомість сільськогосподарського призначення, нерухомість громадян; – створення інформаційної бази нарахування податку; – диференціація ставок оподаткування
3 етап. Формування кадастру нерухомості	– Створення необхідної бази для вартісної оцінки майна
4 етап. Створення державного кадастрового органу	– Визначення нормативно-правових основ діяльності організації; – затвердження статуту організації та визначення її основних завдань і функцій; – встановлення взаємодії державного кадастрового органу та державної податкової адміністрації; – формування діючої системи масової оцінки нерухомості
5 етап. Встановлення ставки податку на основі вартісної оцінки майна	– впровадження системи оцінки майна на основі ринкової вартості

Джерело: складено автором.

Оскільки даний процес є довготривалим, то першочерговим етапом є вдосконалення діючої бази оподаткування на основі впровадження коригуючих коефіцієнтів. На основі проведеного дослідження вартості нерухомості у різних адміністративно-територіальних одиницях вважаємо за доцільне впровадити уточнюючі коефіцієнти, які враховують дохідні спроможності та місце розташування нерухомості (тип населеного пункту). Коефіцієнт дохідної спроможності пропонуємо розраховувати виходячи з індексу середньої заробітної плати, який буде розраховуватися за формулою:

$$K_{дсз} = \frac{ЗПс_i}{ЗПр}, \quad (1)$$

де $ЗПс_i$ – середня заробітна плата в i -му регіоні;
 $ЗПр$ – середня заробітна плата в цілому по Україні.

Оскільки рівень життя населення у невеликих населених пунктах є нижчим, ніж у великих містах, тому пропонуємо використовувати таку шкалу врахування місця розташування нерухомості:

- міста, села, селища міського типу – 0,3;
- міста обласного значення – 0,9;
- м. Київ і м. Севастополь – 1.

Розрахунок суми податку з урахуванням наведених елементів буде мати вигляд:

$$P_{нм} = (S_n - H_{\min}) \times C_n \times K_{дсз} \times K_{км}, \quad (2)$$

де S_n – площа об'єкта нерухомого майна;
 H_{\min} – неоподаткований мінімумум;
 C_n – ставка податку;
 $K_{дсз}$ – коефіцієнт дохідної спроможності громадянина;
 $K_{км}$ – коефіцієнт коригування місцезнаходження нерухомого майна.

При цьому встановлення пільги з оплати податку на квартири, які не перевищують 120 кв. метрів (для житлового будинку – на 250 кв. метрів), на нашу думку, є економічно необґрунтованим. Так, за дослідженням АЦ «Бюро економічних та соціальних досліджень» [3], кількість будинків (квартир) у Полтавській області, які відповідають даним вимогам, складають всього 9 тис. од., а отже, очікуваний економічний ефект, який передбачався із запровадженням даного податку, є значно більшим від фактичного. Тому вважаємо за доцільне використовувати показник неоподаткованого мінімуму, тобто стандартне податкове вирахування, що буде застосовуватися до об'єкта житлової нерухомості як гарантія соціального захисту населення. Чинне законодавство встановлює норму загальної площі житла на одного мешканця у розмірі 21 кв. м. за основним місцем проживання та додатково 10,5 кв. м на родину. З урахуванням цих норм величина неоподаткованого мінімуму визначається як добуток норми житлової площі на кількість зареєстрованих у даному житловому помешканні осіб. При цьому пільга у вигляді звільнення від сплати податку буде надаватися у випадку, якщо: $S_n \leq H_{\min}$.

Розрахуємо економічний ефект від впровадження запропонованого механізму формування податку на нерухомість (табл. 2). На основі даних головного управління статистики у Полтавській області [6] нами розраховано неоподаткований мінімум площі нерухомого майна у Полтавській області, який буде визначатися як добуток кількості постійного населення на неоподатковану площу 21 кв. м (звісно, розраховане значення буде умовним, оскільки деякі громадяни живуть в квартирах з меншою площею у розрахунку на одного прописаного і навпаки).

Таблиця 2

Шкала нарахування податку на нерухомість

Тип адміністративно-територіального утворення	Кількість жителів, тис. осіб	Загальна площа нерухомого майна, тис. м ²	Площа, що не оподатковується, тис. м ²	Коефіцієнт коригування місцезнаходження нерухомого майна	Коефіцієнт дохідної спроможності громадянина	Обсяг податку, тис. грн
1	2	3	4	5	6	7
м. Полтава	296,9	6265,9	6234,9	0,9	1,084	346,89
м. Комсомольськ	51,7	1138,4	1085,7	0,9	1,084	589,72
м. Кременчук	225,9	4896,2	4743,9	0,9	1,084	1704,26
м. Лубни	47,6	1147	999,6	0,9	1,084	1649,43
м. Миргород	41,1	912,5	863,1	0,9	1,084	552,79
Райони:						
Великобагачанський	25,8	672	541,8	0,3	1,084	485,65
Гадяцький	55,6	1648,6	1167,6	0,3	1,084	1794,15
Глобинський	45,9	1434,4	963,9	0,3	1,084	1754,99
Гребінківський	23,1	566,1	485,1	0,3	1,084	302,13

1	2	3	4	5	6	7
Диканський	19,3	495,5	405,3	0,3	1,084	336,45
Зіньківський	36	1116,5	756	0,3	1,084	1344,68
Карлівський	34,9	911,7	732,9	0,3	1,084	666,93
Кобеляцький	43,8	1365	919,8	0,3	1,084	1660,62
Козельщинський	20,3	582,1	426,3	0,3	1,084	581,14
Котелевський	19,9	542,3	417,9	0,3	1,084	464,02
Кременчуцький	40,5	1087	850,5	0,3	1,084	882,16
Лохвицький	44,5	1249,6	934,5	0,3	1,084	1175,34
Лубенський	33,2	1025,3	697,2	0,3	1,084	1223,83
Машівський	20	510	420	0,3	1,084	335,70
Миргородський	33,5	980,2	703,5	0,3	1,084	1032,10
Новосанжарський	35,5	1054,8	745,5	0,3	1,084	1153,70
Оржицький	24,9	693,7	522,9	0,3	1,084	637,09
Пирятинський	32,5	921	682,5	0,3	1,084	889,62
Полтавський	66,8	1609,1	1402,8	0,3	1,084	769,51
Решетилівський	26,9	740,2	564,9	0,3	1,084	653,88
Семенівський	26,5	793,2	556,5	0,3	1,084	882,90
Хорольський	35,9	1049,3	753,9	0,3	1,084	1101,85
Чорнухинський	12	448	252	0,3	1,084	731,09
Чутівський	23,7	568	497,7	0,3	1,084	262,22
Шишацький	21	565,5	441	0,3	1,084	464,39
Усього міста обласного значення	663,2	14360	13927,2	0,9	1,084	4843,09
Усього міста, села, селища міського типу в районах	802	22629,1	16842	0,3	1,084	21586,14
Разом	1465,2	36989,1	30769,2	X	X	26429,23

Джерело: розраховано на основі даних Головного управління статистики у Полтавській області.

Оскільки податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, запроваджено з січня 2013 р., то в 2012 р. фактичні надходження зазначеного податку до місцевих бюджетів області відсутні. Однак на 2013 р. місцевими радами Полтавської області затверджено податку на нерухоме майно у розмірі 233 200 грн. При цьому дане надходження затверджено лише по чотирьох адміністративно-територіальних утвореннях області: м. Лубни і м. Миргород і Лохвицькому та Хорольському районах. Використання запропонованої методики нарахування податку на нерухоме майно дає можливість збільшити фактичні надходження до 26429,23 тис. грн, а отже, економічна доцільність такого реформування механізму оподаткування нерухомого майна не підлягає сумнівам.

ВИСНОВКИ

Податок на нерухоме майно в Україні потребує подальшого вдосконалення, незважаючи на введення в дію норм Податкового кодексу. Запропонований механізм нарахування податку на нерухоме майно дозволить: 1) збільшити доходи місцевих бюджетів; 2) забезпечити виконання принципів справедливості та результативності побудови бюджетної системи; 3) розширити самостійність органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : від 08.07.2010 р. № 2456-VI : станом на 4 серпня 2010 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>. – Заголовок з екрану.
2. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI : станом на 4 лист. 2011 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html. – Заголовок з екрану.
3. Аналіз формування доходної частини міських бюджетів Полтавської області [Електронний ресурс] : громадське обговорення від 30 серпня 2011 року/АЦ «Бюро економічних та соціальних досліджень». – Режим доступу : <http://esoc.blox.ua>. – Заголовок з екрану.
4. **Бобох Н. М.** Податок на нерухомість: функції та цілі запровадження в Україні як необхідної складової частини податкової системи / Н. М. Бобох // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2008. – № 7. – С. 9 – 15.
5. Загальна площа житлового фонду Полтавської області станом на 2012 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zhitlo.net.ua/analytics.php?city=16&archive_id=28. – Заголовок з екрану.
6. Інформація Головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poltavastat.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
7. **Короткевич О. В.** Формування системи оподаткування нерухомого майна фізичних осіб / О. В. Короткевич, О. О. Ба-

грий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_1/4_Korotkevych_Bagriy.pdf. – Заголовок з екрану.

8. Сидорович О. А. Фіскальна та соціально-економічна ефективність оподаткування нерухомого майна в Україні / О. А. Сидорович, Ю. В. Рудницька // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2012. – № 17. – С. 120 – 127.

REFERENCES

“Analiz formuvannia dokhodnoi chastyny miskykh biudzhethiv Poltavskoi oblasti” [Analysis of the formation of revenues of local budgets Poltava region]. <http://esoc.blox.ua>

Bobokh, N. M. “Podatok na nerukhomist: funktsii ta tsili zaprovadzhennia v Ukraini iak neobkhdnoi skladovoi chastyny podatkovoi systemy” [Property tax: the function and purpose of implementation in Ukraine as a necessary part of the tax system]. *Naukovyi visnyk VNU imeni Lesi Ukrainky*, no. 7 (2008): 9-15.

“Informatsiia Holovnoho upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti” [To the Department of Statistics in the Poltava region]. <http://www.poltavastat.gov.ua>

Korotkevych, O. V., and Bahrii, O. O. “Formuvannia systemy opodatkuvannia nerukhomoho maina fizychnykh osib” [Formation of immovable property taxation of individuals]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_1/4_Korotkevych_Bagriy.pdf [Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>

[Legal Act of Ukraine] (2011). http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html

Sydorovych, O. A., and Rudnytska, Yu. V. “Fiskalna ta sotsialno-ekonomichna efektyvnist opodatkuvannia nerukhomoho maina v Ukraini” [Fiscal and socio-economic efficiency of taxation of real estate in Ukraine]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*, no. 17 (2012): 120-127.

“Zahalna ploshcha zhytlovoho fondu Poltavskoi oblasti stanom na 2012 rik” [Total area of housing Poltava region as of 2012]. http://www.zhitlo.net.ua/analytics.php?city=16&archive_id=28

УДК 331.5

ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСУВАННЯ СТРУКТУРИ РИНКУ РОБОЧОЇ СИЛИ

ЧУРСІНА Н. М.

УДК 331.5

Чурсіна Н. М. Оцінка трудового потенціалу регіону в контексті збалансування структури ринку робочої сили

У статті запропоновано методологічні засади визначення інтегрального показника трудового потенціалу району, а саме: розроблено схему проведення оцінки та визначено показники – стимулятори та дестимулятори, що формують структуру інтегральної оцінки трудового потенціалу. Запропоновано оцінювати стан трудового потенціалу району з урахуванням трьох компонент (демографічної, економічної та освітньої) на основі розрахунків багатомірної середньої. З використанням розробленої методики визначено інтегральну оцінку трудового потенціалу районів Донецької області у динаміці за 2007 – 2011 рр. Установлено, що у 2011 р. перше місце серед районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу посідав Мар'їнський район, а на останньому був Новоазовський. Проведено класифікацію районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу (виокремлено райони з низьким, середнім і високим рівнем трудового потенціалу), яка має бути враховано при обґрунтуванні вибору стратегії розвитку регіону, розробці кадрової політики та напрямів збалансування регіонального ринку робочої сили.

Ключові слова: трудовий потенціал, ринок робочої сили, оцінка трудового потенціалу, збалансованість регіонального ринку робочої сили.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 8.

Чурсіна Надія Михайлівна – асистент, кафедра «Маркетинг», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: nm-81@mail.ru

УДК 331.5

Чурсіна Н. М. Оценка трудового потенциала региона в контексте обеспечения сбалансированности структуры рынка труда

В статье предложены методологические основы определения интегрального показателя оценки трудового потенциала района, а именно: разработана схема оценки и выделены показатели – стимуляторы и дестимуляторы, которые формируют структуру комплексной оценки трудового потенциала. Предложено оценивать состояние трудового потенциала района, принимая во внимание три компонента (демографическую, экономическую и образовательную), основываясь на расчетах многомерной средней. С использованием разработанной методики проведена оценка трудового потенциала районов Донецкой области в динамике за 2007 – 2011 гг. Установлено, что в 2011 г. среди районов Донецкой области максимальный интегральный показатель трудового потенциала был в Мар'инском районе, а минимальный – в Новоазовском. Проведена классификация районов Донецкой области по значению интегрального показателя трудового потенциала (выделены районы с низким, средним и высоким уровнем трудового потенциала), которая должна приниматься во внимание при обосновании стратегии развития региона, разработке кадровой политики и направлений сбалансирования регионального рынка рабочей силы.

Ключевые слова: трудовой потенциал, рынок рабочей силы, оценка трудового потенциала, сбалансированность регионального рынка рабочей силы.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 3. **Библ.:** 8.

Чурсіна Надежда Михайловна – асистент, кафедра «Маркетинг», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: nm-81@mail.ru

UDC 331.5

Chursina N. M. Assessment of Labour Potential of a Region in the Context of Ensuring Equilibrium of the Labour Market Structure

The article offers methodological foundations of identification of an integral indicator of assessment of labour potential of a region, namely: it develops a scheme of assessment and allocates indicators – stimulators and de-stimulators, which form the structure of a complex assessment of the labour potential. The article offers to assess the state of labour potential of a region, taking into account three components (demographic, economic and educational), based on calculations of a multi-dimensional mean value. The developed methods were used for an assessment of labour potentials of the districts of the Donetsk oblast in dynamics for 2007 – 2011. It is established that the maximum integral indicator in 2011 among the districts of the Donetsk oblast was in the Maryinsky district and the minimum one – in the Novoazovsk district. The article conducts a classification of the districts of the Donetsk oblast by the value of integral indicator of the labour potential (it allocates districts with a low, average and high level of labour potential), which should be taken into account when grounding the regional development strategy, development of the personnel policy and directions of balancing the regional labour force market.

Key words: labour potential, labour force market, assessment of labour potential, equilibrium of the regional labour force market.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Chursina Nadiya M. – Assistant, Department of, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: nm-81@mail.ru

грий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_1/4_Korotkevych_Bagriy.pdf. – Заголовок з екрану.

8. Сидорович О. А. Фіскальна та соціально-економічна ефективність оподаткування нерухомого майна в Україні / О. А. Сидорович, Ю. В. Рудницька // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2012. – № 17. – С. 120 – 127.

REFERENCES

“Analiz formuvannia dokhodnoi chastyny miskykh biudzhethiv Poltavskoi oblasti” [Analysis of the formation of revenues of local budgets Poltava region]. <http://esoc.blox.ua>

Bobokh, N. M. “Podatok na nerukhomist: funktsii ta tsili zaprovadzhennia v Ukraini iak neobkhdnoi skladovoi chastyny podatkovoi systemy” [Property tax: the function and purpose of implementation in Ukraine as a necessary part of the tax system]. *Naukovyi visnyk VNU imeni Lesi Ukrainky*, no. 7 (2008): 9-15.

“Informatsiia Holovnoho upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti” [To the Department of Statistics in the Poltava region]. <http://www.poltavastat.gov.ua>

Korotkevych, O. V., and Bahrii, O. O. “Formuvannia systemy opodatkuvannia nerukhomoho maina fizychnykh osib” [Formation of immovable property taxation of individuals]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_1/4_Korotkevych_Bagriy.pdf [Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>

[Legal Act of Ukraine] (2011). http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html

Sydorovych, O. A., and Rudnytska, Yu. V. “Fiskalna ta sotsialno-ekonomichna efektyvnist opodatkuvannia nerukhomoho maina v Ukraini” [Fiscal and socio-economic efficiency of taxation of real estate in Ukraine]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*, no. 17 (2012): 120-127.

“Zahalna ploshcha zhytlovoho fondu Poltavskoi oblasti stanom na 2012 rik” [Total area of housing Poltava region as of 2012]. http://www.zhitlo.net.ua/analytics.php?city=16&archive_id=28

УДК 331.5

ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСУВАННЯ СТРУКТУРИ РИНКУ РОБОЧОЇ СИЛИ

ЧУРСІНА Н. М.

УДК 331.5

Чурсіна Н. М. Оцінка трудового потенціалу регіону в контексті збалансування структури ринку робочої сили

У статті запропоновано методологічні засади визначення інтегрального показника трудового потенціалу району, а саме: розроблено схему проведення оцінки та визначено показники – стимулятори та дестимулятори, що формують структуру інтегральної оцінки трудового потенціалу. Запропоновано оцінювати стан трудового потенціалу району з урахуванням трьох компонент (демографічної, економічної та освітньої) на основі розрахунків багатомірної середньої. З використанням розробленої методики визначено інтегральну оцінку трудового потенціалу районів Донецької області у динаміці за 2007 – 2011 рр. Установлено, що у 2011 р. перше місце серед районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу посідав Мар'їнський район, а на останньому був Новоазовський. Проведено класифікацію районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу (виокремлено райони з низьким, середнім і високим рівнем трудового потенціалу), яка має бути враховано при обґрунтуванні вибору стратегії розвитку регіону, розробці кадрової політики та напрямів збалансування регіонального ринку робочої сили.

Ключові слова: трудовий потенціал, ринок робочої сили, оцінка трудового потенціалу, збалансованість регіонального ринку робочої сили.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 8.

Чурсіна Надія Михайлівна – асистент, кафедра «Маркетинг», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: nm-81@mail.ru

УДК 331.5

Чурсіна Н. М. Оценка трудового потенциала региона в контексте обеспечения сбалансированности структуры рынка труда

В статье предложены методологические основы определения интегрального показателя оценки трудового потенциала района, а именно: разработана схема оценки и выделены показатели – стимуляторы и дестимуляторы, которые формируют структуру комплексной оценки трудового потенциала. Предложено оценивать состояние трудового потенциала района, принимая во внимание три компонента (демографическую, экономическую и образовательную), основываясь на расчетах многомерной средней. С использованием разработанной методики проведена оценка трудового потенциала районов Донецкой области в динамике за 2007 – 2011 гг. Установлено, что в 2011 г. среди районов Донецкой области максимальный интегральный показатель трудового потенциала был в Мар'инском районе, а минимальный – в Новоазовском. Проведена классификация районов Донецкой области по значению интегрального показателя трудового потенциала (выделены районы с низким, средним и высоким уровнем трудового потенциала), которая должна приниматься во внимание при обосновании стратегии развития региона, разработке кадровой политики и направлений сбалансирования регионального рынка рабочей силы.

Ключевые слова: трудовой потенциал, рынок рабочей силы, оценка трудового потенциала, сбалансированность регионального рынка рабочей силы.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул.:** 3. **Библ.:** 8.

Чурсіна Надежда Михайловна – асистент, кафедра «Маркетинг», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: nm-81@mail.ru

UDC 331.5

Chursina N. M. Assessment of Labour Potential of a Region in the Context of Ensuring Equilibrium of the Labour Market Structure

The article offers methodological foundations of identification of an integral indicator of assessment of labour potential of a region, namely: it develops a scheme of assessment and allocates indicators – stimulators and de-stimulators, which form the structure of a complex assessment of the labour potential. The article offers to assess the state of labour potential of a region, taking into account three components (demographic, economic and educational), based on calculations of a multi-dimensional mean value. The developed methods were used for an assessment of labour potentials of the districts of the Donetsk oblast in dynamics for 2007 – 2011. It is established that the maximum integral indicator in 2011 among the districts of the Donetsk oblast was in the Maryinsky district and the minimum one – in the Novoazovsk district. The article conducts a classification of the districts of the Donetsk oblast by the value of integral indicator of the labour potential (it allocates districts with a low, average and high level of labour potential), which should be taken into account when grounding the regional development strategy, development of the personnel policy and directions of balancing the regional labour force market.

Key words: labour potential, labour force market, assessment of labour potential, equilibrium of the regional labour force market.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Chursina Nadiya M. – Assistant, Department of, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: nm-81@mail.ru

Прийняття рішення щодо вибору стратегії забезпечення збалансованості ринку робочої сили та розробки пріоритетів кадрової політики в регіоні має базуватися на достовірних оцінках наявного трудового потенціалу та тенденцій його розвитку (деградації). Отже, актуальним завданням є розробка методики розрахунку інтегрального показника оцінки трудового потенціалу, що дозволить провести вимірювання рівня трудового потенціалу та встановити територіальні відмінності цього показника з метою подальшого їх урахування при обґрунтуванні оптимального сценарію розвитку трудового потенціалу та забезпечення збалансованості структури ринку робочої сили регіону.

Проблеми забезпечення збалансованості ринків робочої сили є достатньо висвітленими у вітчизняній економічній науці, зокрема їм присвячено роботи таких науковців, як С. Бандур, Д. Богиня, О. Власюк, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Т. Заяць, С. Калініна, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'яненко, І. Петрова, В. Петюх. Науково-методологічні підходи щодо оцінки та виміру трудового потенціалу на різних рівнях управління опрацьовано у дослідженнях Р. Атаманюка, І. Джаїн, С. Злупка, А. Малюкіної, А. Михайлюк, А. Шаульської та інших. Однак у сучасних умовах нагальною є потреба вдосконалення та поглиблення методологічних засад оцінки трудового потенціалу в системі регіонального управління ринком робочої сили.

Метою статті є розробка методики оцінки інтегрального показника трудового потенціалу та її апробація на прикладі адміністративних районів Донецької області задля визначення сценаріїв розвитку регіонального ринку робочої сили.

Вивчення сучасних підходів щодо оцінки трудового потенціалу та регіонального розвитку [4, 6, 8] дозволяє констатувати, що це є складний та багатоетапний процес, який базується на використанні значного масиву неоднорідної інформації. Виходячи з цього, у ході дослідження нами розроблено схему проведення цієї оцінки (рис. 1).

Інтегральну оцінку трудового потенціалу району пропонуємо визначати на основі розрахунків багатомірної середньої [3, с. 264]:

$$I_{ТП_j} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m z_{ij}, \quad (1)$$

де $I_{ТП_j}$ – інтегральний показник оцінки трудового потенціалу j -го району;

m – число показників, що формують інтегральний показник трудового потенціалу,

z_{ij} – стандартизовані значення показників.

Структуру інтегральної оцінки трудового потенціалу району сформуємо виходячи з таких показників, що містяться у масиві даних регіональних органів статистики, а також районних та обласної державних адміністрацій:

- ✦ чисельність постійного населення, тис. осіб;
- ✦ коефіцієнт природного приросту (у розрахунку на 1000 осіб);
- ✦ середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб;
- ✦ середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн;

- ✦ використання фонду робочого часу, % до фонду робочого часу;
- ✦ кількість працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості (знаходились у відпустках без збереження заробітної плати та/або були переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень)), осіб;
- ✦ навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб;
- ✦ питома вага працівників, що мають повну вищу освіту, % до середньооблікової кількості штатних працівників;
- ✦ питома вага молоді серед зайнятих, % до облікової кількості штатних працівників;
- ✦ питома вага працівників передпенсійного віку серед зайнятих, % до облікової кількості штатних працівників.

Оскільки показники мають різні одиниці виміру й напрями впливу на трудовий потенціал району, вони мають бути стандартизовані. Використаємо такий метод стандартизації:

– для показників-стимуляторів, що позитивно впливають на стан трудового потенціалу:

$$z = x_{\text{факт}} / x_{\text{max}}; \quad (2)$$

– для показників-дестимуляторів, що негативно впливають на стан трудового потенціалу району:

$$z = 1 - (x_{\text{факт}} / x_{\text{max}}). \quad (3)$$

Розподіл обраних показників на стимулятори та дестимулятори наведено на рис. 2, який ілюструє формування стану трудового потенціалу з трьох компонент: демографічної, економічної та освітньої.

При цьому слід пояснити, що коефіцієнт природного приросту віднесено до показників-дестимуляторів, оскільки попередній аналіз цього показника протягом досліджуваного періоду (2007 – 2011 рр.) виявив його від'ємні значення, як по області в цілому, так і по окремих районах. Це призводить до зменшення чисельності постійного населення, що негативно впливає на стан трудового потенціалу.

Оцінку трудового потенціалу за розробленою методикою проведено з використанням вихідних даних, отриманих у Головному управлінні статистики Донецької області [1, 2, 7]. Для розрахунку стандартизованих значень показників, що формують інтегральну оцінку було використано формули (2) та (3). На основі проведених допоміжних розрахунків визначено інтегральну оцінку трудового потенціалу районів Донецької області (табл. 1).

Отримані інтегральні оцінки трудового потенціалу районів Донецької області за 2007 – 2011 рр. показують, що максимальне значення трудового потенціалу мало місце у Волноваському районі у 2008 р. (0,7196), а мінімальне – у Новоазовському районі у 2011 р. (0,4433).

Найбільше зростання інтегральної оцінки трудового потенціалу у 2011 р. порівняно з 2007 р. спостерігалось у Великоновосілківському та Красноармійському районах. Найбільш суттєве зниження зазначеного показника за аналізований період мало місце у Володарському, Новоазовському, Першотравневому, Слов'янському,

Старобешівському районах. Усього зниження інтегрального показника оцінки стану трудового потенціалу у 2011 р. порівняно з 2007 р. відбулося у 9 районах області з 17 досліджуваних.

З використанням статистичних методів, зокрема – визначення медіанного значення розподілимо райони Донецької області за показником інтегральної оцінки трудового потенціалу (табл. 2). При цьому районами з низьким рівнем трудового потенціалу будемо вважати ті, для яких визначена інтегральна оцінка трудового потенціалу нижче медіанного значення за районами у відповідному періоді. Районами з високим рівнем трудового потенціалу вважаємо за доцільне класифікувати такі, інтегральна оцінка трудового потенціалу яких складає не нижче 90% максимального значення відповідного показника у певному періоді. Решта районів можуть бути віднесені до районів із середнім рівнем трудового потенціалу.

Таким чином, можна зробити висновок, що для Донецької області у 2011 р. мала місце негативна тенденція скорочення районів з високим рівнем трудового

потенціалу з п'яти (у 2009 р.) до двох. У той же час, скорочується кількість районів області, що мають низький трудовий потенціал з 12 у 2008 р. до 6 у 2011 р.

Проведена класифікація районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу має бути врахована при обґрунтуванні вибору стратегії розвитку району, розробці кадрової політики та напрямів збалансування ринку праці.

Проранжуємо досліджувані райони Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу (табл. 3).

Отже, ранжування показує, що у 2011 р. на першому місці серед районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу знаходився Мар'їнський район, а на останньому – Новоазовський. Перший – на один пункт покращив свій рейтинг порівняно з 2010 р., а другий – погіршив також на один пункт.

Аналізуючи динаміку рейтингів районів за оцінюваним показником у 2007 – 2011 р., можна зробити висновок, що деякі райони мали відносно стабільні позиції

Рис. 1. Пропонована схема розрахунку інтегрального показника оцінки трудового потенціалу району

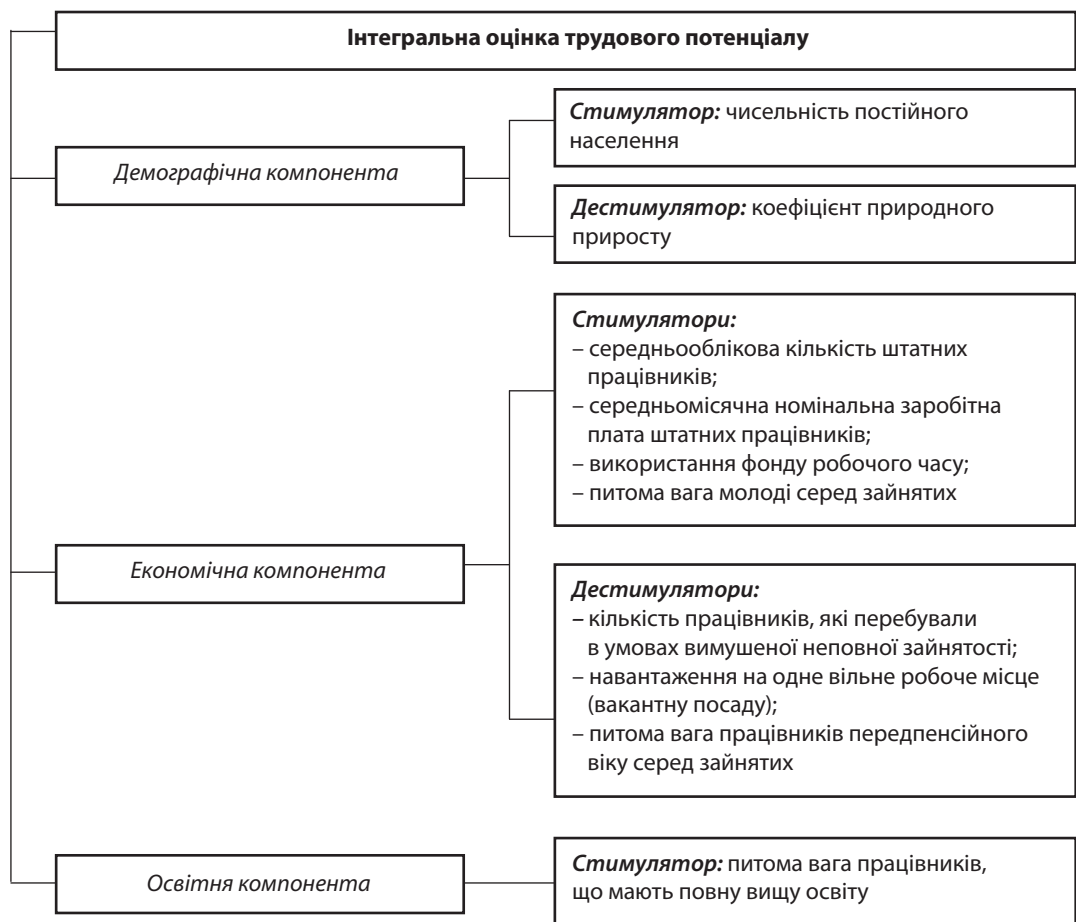

Рис. 2. Показники, що формують інтегральну оцінку стану трудового потенціалу району

Таблиця 1

Інтегральна оцінка трудового потенціалу районів Донецької області у 2007 – 2011 рр.

Район	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Амвросіївський	0,6287	0,6476	0,6267	0,6152	0,6304
Артемівський	0,5381	0,5977	0,5382	0,5412	0,5581
Великоновосілівський	0,4479	0,5187	0,5787	0,5683	0,5726
Волноваський	0,6671	0,7196	0,6495	0,6644	0,6666
Володарський	0,6044	0,6138	0,5407	0,5176	0,5587
Добропільський	0,5844	0,5948	0,5899	0,6010	0,6021
Костянтинівський	0,6180	0,6072	0,6113	0,5426	0,5697
Красноармійський	0,5595	0,5824	0,5626	0,6018	0,6192
Мар'їнський	0,6949	0,7170	0,6878	0,6811	0,7018
Новоазовський	0,5947	0,5726	0,5346	0,4868	0,4433
Олександрівський	0,5673	0,5941	0,5845	0,5843	0,5876
Першотравневий	0,6181	0,6158	0,6001	0,5497	0,5423
Слов'янський	0,6206	0,5249	0,5127	0,5654	0,5741
Старобешівський	0,7035	0,6250	0,6671	0,6838	0,6106
Тельманівський	0,5965	0,6063	0,5405	0,4666	0,5571
Шахтарський	0,6051	0,6255	0,6232	0,6413	0,6298
Ясинуватський	0,6122	0,6111	0,6162	0,5730	0,5835

Таблиця 2

Розподіл районів Донецької області за показником інтегральної оцінки трудового потенціалу в 2007 – 2011 рр.

Групи районів	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Райони з низьким рівнем трудового потенціалу	Великоново-сілківський Артемівський Красноармійський Олександрівський	Великоново-сілківський Слов'янський Новоазовський Красноармійський Олександрівський Добропільський Артемівський Тельманівський Костянтинівський Ясинуватський Володарський Першотравневий	Слов'янський Новоазовський Артемівський Тельманівський Володарський Красноармійський Великоновосілківський Олександрівський Добропільський Першотравневий	Тельманівський Новоазовський Володарський Артемівський Костянтинівський Першотравневий Слов'янський Великоновосілківський Ясинуватський	Новоазовський Першотравневий Тельманівський Артемівський Володарський Костянтинівський
Райони із середнім рівнем трудового потенціалу	Добропільський Новоазовський Тельманівський Володарський Шахтарський Ясинуватський Костянтинівський Першотравневий Слов'янський Амвросіївський	Старобешівський Шахтарський	Костянтинівський Ясинуватський	Олександрівський Добропільський Красноармійський Амвросіївський	Великоново-сілківський Слов'янський Ясинуватський Олександрівський Добропільський Старобешівський Красноармійський Шахтарський Амвросіївський
Райони з високим рівнем трудового потенціалу	Волноваський Мар'їнський Старобешівський	Амвросіївський Мар'їнський Волноваський	Шахтарський Амвросіївський Волноваський Старобешівський Мар'їнський	Шахтарський Волноваський Мар'їнський Старобешівський	Волноваський Мар'їнський

Таблиця 3

Ранги районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу

Район	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Амвросіївський	4	3	4	5	3
Артемівський	16	11	15	14	14
Великоновосілківський	17	17	11	10	11
Волноваський	3	1	3	3	2
Володарський	10	7	13	15	13
Добропільський	13	12	9	7	7
Костянтинівський	7	9	7	13	12
Красноармійський	15	14	12	6	5
Мар'їнський	2	2	1	2	1
Новоазовський	12	15	16	16	17
Олександрівський	14	13	10	8	8
Першотравневий	6	6	8	12	16
Слов'янський	5	16	17	11	10
Старобешівський	1	5	2	1	6
Тельманівський	11	10	14	17	15
Шахтарський	9	4	5	4	4
Ясинуватський	8	8	6	9	9

у зазначеному рейтингу (Амвросіївський, Волноваський, Мар'їнський, Ясинуватський), а у деяких спостерігали значні коливання (Володарський, Добропільський, Красноармійський, Новоазовський, Першотравневий, Слов'янський, Старобешівський, Тельманівський).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. 8 районів Донецької області покращили свої позиції за показником інтегральної оцінки трудового потенціалу, 4 – погіршили, а позиції 5 районів залишилися не змінними.

Розглядаючи зміну рейтингів районів Донецької області у 2011 р. порівняно з 2007 р., необхідно підкреслити стрімке падіння позицій Першотравневого району за інтегральним показником трудового потенціалу (з 6 до 16), Старобешівського (з 1 до 6), Костянтинівського (з 7 до 12), Новоазовського (з 12 до 17), Слов'янського (з 5 по 10) районів. Втім, позитивної оцінки заслугове зростання рейтингу Красноармійського району з 15 до 5 позиції. У цілому, за інтенсивністю зміни рейтингу у 2011 р. порівняно з 2007 р. усі райони області можна поділити на такі групи:

- ✦ суттєво не змінили позицію (зміна 1-2 пунктів у рейтингу): Амвросіївський, Волноваський, Мар'їнський, Ясинуватський;
- ✦ покращили позицію (до 5 пунктів): Артемівський, Шахтарський;
- ✦ погіршили позицію (до 5 пунктів): Володарський, Тельманівський;
- ✦ суттєво покращили позицію (понад 5 пунктів): Великоновосіківський, Добропільський, Красноармійський, Олександрівський;
- ✦ суттєво погіршили позицію (понад 5 пунктів): Костянтинівський, Новоазовський, Першотравневий, Слов'янський, Старобешівський.

Отже, таке групування дозволяє виокремити ті райони області, що першочергово потребують прискіпливішою уваги державних органів і спільних активних дій соціальних партнерів щодо розробки кадрової політики відносно покращання стану трудового потенціалу та створення сприятливих умов його використання. За підсумками 2011 р. до них слід віднести Костянтинівський, Новоазовський, Першотравневий, Слов'янський та Старобешівський райони, що потрапили до п'ятої групи.

Порівняємо побудований рейтинг районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу зі зведеним рейтингом районів за рівнем соціально-економічного розвитку за 2011 р. [5], що формується Донецькою обласною державною адміністрацією (табл. 4).

Представлене у табл. 4 порівняння доводить, що високий рейтинг району за інтегральною оцінкою трудового потенціалу не завжди забезпечує високий загальний соціально-економічний рейтинг. Це пояснюється найбільшим впливом на зведені рейтингові оцінки району фінансових і загальноекономічних показників. Рейтингові оцінки інтегрального показника трудового потенціалу та соціально-економічного розвитку районів (територій) Донецької області дозволяють побудувати матрицю сценаріїв формування трудового потенціалу. Отримані в ході дослідження результати

мають бути враховані при формуванні регіональної та районних програм соціально-економічного розвитку, які в тому числі повинні бути спрямовані на розробку заходів щодо збалансування структури регіонального ринку робочої сили.

Таблиця 4

Рейтинг районів Донецької області за інтегральним показником трудового потенціалу та зведений рейтинг районів за рівнем соціально-економічного розвитку за 2011 р.

Район	Визначений рейтинг за інтегральним показником трудового потенціалу	Зведений рейтинг району (за розрахунками Донецької обласної державної адміністрації)
Амвросіївський	3	10 – 11
Артемівський	14	16
Великоновосіківський	11	10 – 11
Волноваський	2	5
Володарський	13	3
Добропільський	7	12
Костянтинівський	12	1
Красноармійський	5	14
Мар'їнський	1	15
Новоазовський	17	13
Олександрівський	8	17
Першотравневий	16	2
Слов'янський	10	9
Старобешівський	6	4
Тельманівський	15	7
Шахтарський	4	6
Ясинуватський	9	8

ЛІТЕРАТУРА

1. Донецька область у цифрах у 2010 році : Статистичний збірник; за редакцією О. А. Зеленого. – Донецьк : Головне управління статистики у Донецькій області, 2011. – 66 с.
2. Донецька область у цифрах у 2011 році : Статистичний збірник ; за редакцією Л. О. Мішиної. – Донецьк : Головне управління статистики у Донецькій області, 2012. – 68 с.
3. Економічна статистика : уавч. посіб. / За наук. ред. д-ра екон. наук Р. М. Моторина. – К. : КНЕУ. 2005. – 362 с.
4. Малюкіна А. О. Розробка методики оцінки якості трудового потенціалу персоналу банку / А. О. Малюкіна // Бізнес Інформ. – 2011. – № 11. – С. 114 – 115.
5. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.donoda.gov.ua>
6. Савків У. С. Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону / У. С. Савків // Бізнес Інформ. – 2012. – № 1. – С. 45 – 50.
7. Статистичний збірник «Праця Донецької області за 2010 рік». – Відп. за випуск О. Л. Волкова. – Донецьк : Головне управління статистики у Донецькій області, 2011. – 304 с.
8. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2005. – 502 с.

REFERENCES

Donetska oblast u tsyfrakh u 2011 rotsi [Donetsk region in numbers in 2011]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2012.

Donetska oblast u tsyfrakh u 2010 rotsi [Donetsk region in numbers in 2010]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2011.

Ekonomichna statystyka [Economic Statistics]. Kyiv: KNEU, 2005.

Maliukina, A. O. "Rozrobka metodyky otsinky yakosti trudovoho potentsialu personalu banku" [Development of methodology

for assessing the quality of employment of staff of the bank]. *Biznes Inform*, no. 11 (2011): 114-115.

Ofitsiyniy sait Donetskoï oblasnoï derzhavnoï administratsii. <http://www.donoda.gov.ua>

Pratsia Donetskoï oblasti za 2010 rik [Work Donetsk region in 2010]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2011.

Savkiv, U. S. "Intehralna otsinka staloho rozvytku rehionu" [Integrated assessment of sustainable development]. *Biznes Inform*, no. 1 (2012): 45-50.

Shaulska, L. V. *Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy* [Strategy of development of labor potential of Ukraine]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 2005.

УДК 005.332.4:658.62

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ОСНОВІ КОМЕРЦІЙНОЇ ОЦІНКИ ЇЇ ЯКОСТІ

ГРИНЬОВА В. М., МИСЬКО Н. В.

УДК 005.332.4:658.62

Гриньова В. М., Мисько Н. В. Оцінка конкурентоспроможності промислової продукції на основі комерційної оцінки її якості

Проблема пошуку нових досконалих методів оцінки рівня конкурентоспроможності продукції та ефективних шляхів її зростання є актуальною і потребує більш детального дослідження. Метою та завданням статті є дослідження основних напрямів оцінки якості продукції як основної складової її конкурентоспроможності та розробка на цій основі вираження показника конкурентоспроможності товарів. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було розглянуто основні підходи щодо оцінки якості продукції, виділено той, що найширше використовується при оцінці конкурентоспроможності промислової продукції. У ході проведеного співставлення категорій «споживча вартість продукції» та «якість продукції», як складових конкурентоспроможності промислової продукції підприємства, було встановлено, що якість – більш конкретне і багатше за змістом поняття у порівнянні із споживчою вартістю, що відображає всі сторони задоволення потреб споживача і особливості сприйняття ним продукції. Як результат дослідження було розроблено вираження показника конкурентоспроможності продукції. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розгляд підходів щодо оцінки дієвості організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислової продукції підприємства та основних напрямів його вдосконалення.

Ключові слова: конкурентоспроможність, якість продукції, споживча вартість продукції, витрати виробництва.

Формул: 11. **Табл.** 1. **Библ.:** 18.

Гриньова Валентина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Мисько Наталія Василівна – аспірантка, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: natalymisko@gmail.com

УДК 005.332.4:658.62

UDC 005.332.4:658.62

Гринева В. Н., Мисько Н. В. Оценка конкурентоспособности промышленной продукции на основе коммерческой оценки её качества

Проблема поиска новых усовершенствованных методов оценки уровня конкурентоспособности продукции и эффективных путей ее роста является актуальной и требует более детального исследования. Целью и заданием статьи является исследование основных направлений оценки качества продукции как основной составляющей её конкурентоспособности и разработка на этой основе выражения показателя конкурентоспособности товаров. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, были рассмотрены основные подходы к оценке качества продукции, выделен наиболее широко используемый при оценке конкурентоспособности промышленной продукции. В ходе проведенного сопоставления категорий "потребительская стоимость продукции" и «качество продукции» было установлено, что качество – более конкретное и широкое по содержанию понятие по сравнению с потребительской стоимостью, которое отображает все стороны удовлетворения потребностей потребителя и особенности восприятия им продукции. В результате исследования было разработано выражение показателя конкурентоспособности продукции. Перспективой дальнейших исследований по данному направлению является рассмотрение подходов к оценке действенности организационно-экономического механизма обеспечения конкурентоспособности промышленной продукции и основных направлений его совершенствования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, качество продукции, потребительская стоимость продукции, затраты производства.

Формул: 11. **Табл.** 1. **Библ.:** 18.

Гринева Валентина Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Мисько Наталья Васильевна – аспирантка, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: natalymisko@gmail.com

Hrynyova V. M., Mysko N. V. Assessment of Competitiveness of Industrial Products on the Basis of Commercial Assessment of its Quality

The problem of search for new improved methods of assessment of the level of product competitiveness and efficient ways of its growth is topical and requires a more detailed study. The goal and task of the article is a study of main directions of assessment of product quality as a main component of its competitiveness and development of expression of the indicator of goods competitiveness on the basis of it. Analysing, systemising and generalising scientific works of many scientists, the article considers main approaches to assessment of quality of products and allocates the one that is more widely used when assessing competitiveness of industrial products. The article compares "consumption cost of production" and "product quality" categories and establishes that, if compared with the consumption cost, the quality is a more specific and content-wide notion, which reflects all sides of satisfaction of customer needs and specific features of the customer's perception of products. In the result of the study the article develops an expression of the indicator of product competitiveness. The prospect of further study in this direction is consideration of approaches to assessment of effectiveness of the organisational and economic mechanism of ensuring competitiveness of industrial products and main directions of its improvement.

Key words: competitiveness, product quality, consumption cost of production, production costs.

Formulae: 11. **Table.** 1. **Bibl.:** 18.

Hrynyova Valentyna M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Mysko Natalya V. – Postgraduate Student, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: natalymisko@gmail.com

REFERENCES

Donetska oblast u tsyfrakh u 2011 rotsi [Donetsk region in numbers in 2011]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2012.

Donetska oblast u tsyfrakh u 2010 rotsi [Donetsk region in numbers in 2010]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2011.

Ekonomichna statystyka [Economic Statistics]. Kyiv: KNEU, 2005.

Maliukina, A. O. "Rozrobka metodyky otsinky yakosti trudovoho potentsialu personalu banku" [Development of methodology

for assessing the quality of employment of staff of the bank]. *Biznes Inform*, no. 11 (2011): 114-115.

Ofitsiyniy sait Donetskoï oblasnoï derzhavnoï administratsii. <http://www.donoda.gov.ua>

Pratsia Donetskoï oblasti za 2010 rik [Work Donetsk region in 2010]. Donetsk: Holovne upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti, 2011.

Savkiv, U. S. "Intehralna otsinka staloho rozvytku rehionu" [Integrated assessment of sustainable development]. *Biznes Inform*, no. 1 (2012): 45-50.

Shaulska, L. V. *Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy* [Strategy of development of labor potential of Ukraine]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 2005.

УДК 005.332.4:658.62

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ОСНОВІ КОМЕРЦІЙНОЇ ОЦІНКИ ЇЇ ЯКОСТІ

ГРИНЬОВА В. М., МИСЬКО Н. В.

УДК 005.332.4:658.62

Гриньова В. М., Мисько Н. В. Оцінка конкурентоспроможності промислової продукції на основі комерційної оцінки її якості

Проблема пошуку нових досконалих методів оцінки рівня конкурентоспроможності продукції та ефективних шляхів її зростання є актуальною і потребує більш детального дослідження. Метою та завданням статті є дослідження основних напрямів оцінки якості продукції як основної складової її конкурентоспроможності та розробка на цій основі вираження показника конкурентоспроможності товарів. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було розглянуто основні підходи щодо оцінки якості продукції, виділено той, що найширше використовується при оцінці конкурентоспроможності промислової продукції. У ході проведеного співставлення категорій «споживча вартість продукції» та «якість продукції», як складових конкурентоспроможності промислової продукції підприємства, було встановлено, що якість – більш конкретне і багатше за змістом поняття у порівнянні із споживчою вартістю, що відображає всі сторони задоволення потреб споживача і особливості сприйняття ним продукції. Як результат дослідження було розроблено вираження показника конкурентоспроможності продукції. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розгляд підходів щодо оцінки дієвості організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислової продукції підприємства та основних напрямів його вдосконалення.

Ключові слова: конкурентоспроможність, якість продукції, споживча вартість продукції, витрати виробництва.

Формул: 11. **Табл.** 1. **Библ.:** 18.

Гриньова Валентина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Мисько Наталія Василівна – аспірантка, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: natalymisko@gmail.com

УДК 005.332.4:658.62

UDC 005.332.4:658.62

Гринева В. Н., Мисько Н. В. Оценка конкурентоспособности промышленной продукции на основе коммерческой оценки её качества

Проблема поиска новых усовершенствованных методов оценки уровня конкурентоспособности продукции и эффективных путей ее роста является актуальной и требует более детального исследования. Целью и заданием статьи является исследование основных направлений оценки качества продукции как основной составляющей её конкурентоспособности и разработка на этой основе выражения показателя конкурентоспособности товаров. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, были рассмотрены основные подходы к оценке качества продукции, выделен наиболее широко используемый при оценке конкурентоспособности промышленной продукции. В ходе проведенного сопоставления категорий "потребительская стоимость продукции" и «качество продукции» было установлено, что качество – более конкретное и широкое по содержанию понятие по сравнению с потребительской стоимостью, которое отображает все стороны удовлетворения потребностей потребителя и особенности восприятия им продукции. В результате исследования было разработано выражение показателя конкурентоспособности продукции. Перспективой дальнейших исследований по данному направлению является рассмотрение подходов к оценке действенности организационно-экономического механизма обеспечения конкурентоспособности промышленной продукции и основных направлений его совершенствования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, качество продукции, потребительская стоимость продукции, затраты производства.

Формул: 11. **Табл.** 1. **Библ.:** 18.

Гринева Валентина Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Мисько Наталья Васильевна – аспирантка, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: natalymisko@gmail.com

Hrynyova V. M., Mysko N. V. Assessment of Competitiveness of Industrial Products on the Basis of Commercial Assessment of its Quality

The problem of search for new improved methods of assessment of the level of product competitiveness and efficient ways of its growth is topical and requires a more detailed study. The goal and task of the article is a study of main directions of assessment of product quality as a main component of its competitiveness and development of expression of the indicator of goods competitiveness on the basis of it. Analysing, systemising and generalising scientific works of many scientists, the article considers main approaches to assessment of quality of products and allocates the one that is more widely used when assessing competitiveness of industrial products. The article compares "consumption cost of production" and "product quality" categories and establishes that, if compared with the consumption cost, the quality is a more specific and content-wide notion, which reflects all sides of satisfaction of customer needs and specific features of the customer's perception of products. In the result of the study the article develops an expression of the indicator of product competitiveness. The prospect of further study in this direction is consideration of approaches to assessment of effectiveness of the organisational and economic mechanism of ensuring competitiveness of industrial products and main directions of its improvement.

Key words: competitiveness, product quality, consumption cost of production, production costs.

Formulae: 11. **Table.** 1. **Bibl.:** 18.

Hrynyova Valentyna M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: grineva@hneu.edu.ua

Mysko Natalya V. – Postgraduate Student, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: natalymisko@gmail.com

В умовах сучасних ринкових відносин виникає об'єктивна потреба у підвищенні якості та конкурентоспроможності продукції як одного з визначних факторів успіху виробника на ринку. Жорстка боротьба за споживачів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку потребує створення і виробництва конкурентоспроможних товарів. У зв'язку з цим проблема пошуку нових досконалих методів оцінки рівня конкурентоспроможності продукції та ефективних шляхів її зростання є актуальною і потребує більш детального дослідження.

Різноманітні методичні підходи до вирішення проблеми оцінки рівня конкурентоспроможності продукції викладено у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: Б. В. Буркинського, В. М. Гриньової, М. В. Коржа, І. В. Журило, Ю. Б. Іванова, Н. Н. Павлова, Т. С. Мельника, П. С. Зав'ялова, У. Конуея, Е. Демінга та ін. На сьогодні існує велика кількість методик оцінки конкурентоспроможності продукції, як відносно простих, так і набагато складніших, що вимагають від підприємства відповідних витрат і рівня професіоналізму персоналу. Аналіз доступних джерел по темі дослідження дає підстави для того, щоб погодитись із існуючою в економічній літературі думкою щодо того, що «загальноновизнана методика оцінки конкурентоспроможності на сьогоднішній день все ж відсутня».

Мета та завдання статті передбачають дослідження основних напрямів оцінки якості продукції як основної складової її конкурентоспроможності та розробку на цій основі вираження показника конкурентоспроможності товарів.

У. Конуей [18], розробник власної системи формування і реалізації конкурентних переваг товару, заснованої на спільних з Е. Демінгом статистичних дослідженнях в галузі якості та організації промислового виробництва, відзначає, що «... головне в забезпеченні конкурентоспроможності – система і методологія досягнення якості при низьких витратах шляхом усунення (мінімізації) втрат у всіх робочих процесах» [18, с. 7]. Девізом його системи формування і реалізації конкурентних переваг товару є таке: «Надмірні витрати є головною причиною втрати конкурентоспроможності» [18, с. 42]. Дієвістю такої системи, що забезпечує конкурентоспроможність продукції при прийнятних цінах, заснована на аналізі та раціональному розподілі матеріальних і фінансових ресурсів підприємства. Оскільки всі витрати на підтримку конкурентоспроможності продукції оплачуються підприємством, облік і дослідження впливу витрат на кінцевий результат і прибуток підприємства повинні стати основним напрямом роботи економічних служб [18, с. 58], вони забезпечать повноту та надійність даних для ефективного розподілу ресурсів і вибору оптимальної стратегії виробництва і збуту.

Таким чином, особливу увагу необхідно приділяти обліку і аналізу витрат і втрат, пов'язаних з непродуктивними витратами праці і матеріалів, браком і дефектами виробів, як найбільш істотної складової конкурентоспроможності промислової продукції. Як показують дослідження, способи обліку [5 – 8, 10], що практикуються в даний час, дозволяють виявити ледве одну десяту цих втрат [1, с. 60], а насправді витрати на доробки виробів

і спроби здати їх споживачеві разом з втратами від неврахованих бракованих або оброблених з відхиленнями у показниках якості виробів досягають 30 – 40 % усіх витрат виробництва [9, с. 54].

Продукція підприємства характеризується великою кількістю властивостей, що мають відношення не лише до задоволення потреб споживачів, але і до процесів виробництва, контролю, упаковки, транспортування, зберігання. Так, різні вироби однакового призначення можуть потребувати у процесі виробництва різного обсягу матеріалів і комплектуючих виробів, різних трудовитрат при виготовленні деталей, збірці і регулюванні продукції. Проте властивості продукції, що визначають будь-які витрати виробника, не мають значення для споживачів. Так само не представляють інтересу для споживачів вартість і трудомісткість контролю якості виробу, його упаковки, транспортування, зберігання, а вони можуть істотно розрізнятися для виробів одного призначення. Ці властивості відносяться до інших характеристик виробу, таких як технологічність, можливість транспортування, зберігання і впливають на собівартість продукції та техніко-економічні показники виробництва.

Реально можна виділити ряд властивостей продукції, що визначають її цінність (U) для задоволення споживача, які можуть виражатися єдиними грошовими складовими матеріального ефекту, результату використання продукції. Зокрема, цими групами властивостей визначаються складові цінності продукції:

- ✦ для товарів, що виробляють при використанні за призначенням продукцію, – вартість продукції або послуг, що виробляються, товаром за термін його служби (U_p);
- ✦ для товарів, що виробляють при використанні інформацію, наприклад, комп'ютери, засоби зв'язку, радіомовлення, телебачення, радіолокації – вартість інформації, що надається (U_i);
- ✦ для виробів культурного і художнього призначення вартість інтелектуальних і естетичних благ, що надаються виробом (U_e);
- ✦ вартість корисних для здоров'я і довкілля результатів використання виробу (U_z), наприклад, усунення витрат на страхування життя при використанні захисного пристрою;
- ✦ вартість виробів, що вивільняються, які можуть бути реалізовані завдяки використанню даної продукції (U_b), наприклад, вартість автомобіля, що раніше був у експлуатації та підлягає заміні новим при обмеженій місткості гаража;
- ✦ вартість гарантійних та інших послуг, що надаються постачальником продукції (U_n), наприклад, послуг щодо обслуговування, ремонту, заміни частин;
- ✦ вартість інших точкових для споживача результатів придбання або вживання продукції, що мають грошове вираження (U_m), наприклад, підвищення якості послуг, збільшення можливостей сумісності виробу, зменшення витрат на страхування і т. ін.

Усі ці складові мають для виробів різного призначення різну питому вагу, але можуть бути тією чи іншою мірою представлені одночасно, тому для їх загального кількісного вираження слід використовувати сумарний вартісний ефект для споживача при використанні за призначенням продукції, що дорівнює

$$C = C_p + C_i + C_e + C_z + C_b + C_n + C_m. \quad (1)$$

Ця величина з відомою мірою допущення може бути ототожнена із споживчою вартістю продукції, вона є економічною категорією, тому при дослідженні конкурентоспроможності продукції доцільно розглянути, як вона співвідноситься з якістю продукції, оскільки і споживна вартість і якість виробу є складовими частинами конкурентоспроможності промислової продукції підприємства.

Відмінність якості від споживної вартості продукції обумовлена існуванням цілого ряду складових якості продукції, що не мають грошового вираження. До них належать:

- ✦ *комфорт* – задоволення від зручності, простоти управління, надійності та стабільності властивостей виробу (C_k);
- ✦ естетичне задоволення від зовнішнього виду, дизайну, кольору, запаху, упаковки продукції та документації до неї (C_e);
- ✦ престижність – задоволення від модності, новизни, рідкості, оригінальності або унікальності виробу (C_n);
- ✦ задоволення діями постачальників, пов'язане з їх готовністю і пунктуальністю при виконанні зобов'язань, з авторитетністю підприємства, товарного знаку, репутацією країни постачальника, з довірою до можливостей виробника щодо забезпечення якості та стабільності постачань, компенсації збитків і т. д.

Використовувані на практиці методи, за допомогою яких окремі складові якості продукції промислового підприємства, виражені кількісно, об'єднуються в комплексну оцінку якості наведено в *табл. 1*.

Представлення комплексного показника якості продукції (K) сумою у вигляді:

$$K = \sum_{i=1}^n K_i, \quad (2)$$

де K_i – одиничні показники якості продукції загальною кількістю n .

Як одиничні показники якості продукції можуть виступати і відносні значення, отримані шляхом ділення значень конкретних показників для продукції на максимальні значення або на відповідні показники для найбільш конкурентоспроможної продукції. У цьому випадку комплексний показник відобразить рівень якості продукції по відношенню до продукції конкурента.

Даний метод відрізняється простотою, але може спотворювати загальну оцінку якості продукції, оскільки одиничні показники не завжди будуть однаково важливі для загальної оцінки.

Представлення комплексного показника якості продукції (K) на основі використання середнього зваженого арифметичного показника одиничних показників якості:

$$K = \sum_{i=1}^n W_i K_i, \quad (3)$$

де K_i – одиничні показники якості продукції загальною кількістю n ; W_i – показник значимості (ваги) i -го одиничного показника якості.

Найчастіше на практиці використовують нормовані значення ваги одиничних показників якості, тобто їх сума має дорівнювати одиниці. Тоді комплексний показник якості вимірюватиметься за тою ж шкалою вимірювання, що й одиничні показники якості.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методів конструювання інтегральних показників якості промислової продукції

Спосіб формування інтегрального показника	Переваги методу	Недоліки методу
Адитивна модель	Простота побудови, розрахунків, інтерпретації результатів.	Необхідно обґрунтовувати базу порівняння конкретних показників якості продукції, що досліджується. Може спотворювати загальну оцінку якості продукції, оскільки одиничні показники не оцінюються за показниками значимості
Адитивно-мультиплікативна модель	Враховується важливість одиничних показників якості, що дає упевненість в тому, що комплексний показник якості буде більш точно відображати вимірювану властивість	Суб'єктивність визначення значущості (ваги) одиничних показників якості продукції
Мультиплікативна модель	Найбільш точний метод розрахунку інтегрального показника якості при урахуванні важливості одиничних показників якості продукції	Суб'єктивність визначення значущості (ваги) одиничних показників якості продукції
Змішана модель (адитивно-кратна)	Оцінка орієнтована на урахування потреб споживачів продукції	Необхідно проводити попередній аналіз продукції для виявлення потреб споживачів та кількісної оцінки забезпечення цих потреб

Цей підхід до визначення комплексного показника якості пропонують використовувати Артур А. Томпсон і А. Дж. Стрікленд [7, 15, 16]. Метод дозволяє визначити оцінки комплексних показників якості продукції для підприємства та його конкурентів і виявити відносну позицію продукції на ринку також, як і в попередньому методі. Перевага даного підходу полягає в тому, що враховується важливість одиничних показників якості, що дає упевненість в тому, що комплексний показник якості буде більш точно відображати вимірювану властивість. До недоліків цього підходу слід віднести суб'єктивність визначення значущості (ваги) одиничних показників якості продукції.

Представлення комплексного показника якості продукції на основі використання середнього зваженого геометричного показника одиничних показників якості:

$$K = \prod_{i=1}^n K_i^{W_i}, \quad (4)$$

де K_i – одиничні показники якості продукції загальною кількістю n ; W_i – значимість i -го одиничного показника якості.

Характеризуючи в цілому даний метод, заснований на використанні середнього зваженого геометричного показника одиничних показників якості для визначення комплексного показника, можна констатувати, що він забезпечує більшу точність оцінки комплексного показника, ніж метод, заснований на визначенні середнього зваженого арифметичного показника.

Визначення комплексного показника якості продукції на основі корисного ефекту від її використання та ціни експлуатації [2, 3, 4, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 17]. Цей підхід широко використовується при оцінці конкурентоспроможності промислової продукції. На основі відносних значень відносних показників якості продукції і відносної ціни використання (експлуатації) цієї продукції комплексний показник якості продукції визначають на основі вираження:

$$K = \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{ЦП_i}, \quad (5)$$

де x_i – відносне значення i -го одиничного показника якості продукції; $ЦП_i$ – відносна ціна використання (експлуатації) промислової продукції.

Відносні значення показників якості та ціни використання (експлуатації) виходять з порівняння показників якості та ціни експлуатації оцінюваної продукції з аналогічними показниками і ціною експлуатації базової продукції. За базову продукцію приймають ідеальну споживчу модель продукції, тобто ту продукцію, яку бажають придбати споживачі. Часто дослідники враховують значущість (вагу) показників якості та ціни використання (експлуатації). Необхідно відзначити, що в даному випадку корисний ефект характеризує здатність продукції задовольняти конкретну потребу користувача і визначається набором показників якості і ринкової привабливості продукції, включаючи рівень якості та його стабільність, рівень новизни, імідж, інформативність, ціну використання продукції [5]. Даний підхід більшою мірою, ніж інші підходи, орієнтований на спо-

живачів продукції і враховує їх потреби, тому при проведенні комерційної оцінки якості продукції доцільно розраховувати комплексний показник якості продукції на основі корисного ефекту від її використання (експлуатації) та ціни використання.

Оцінюючи якість продукції значення складових досліджуваної продукції, співвідносять з опорними значеннями [2, 3, 7, 8, 11, 13, 14] аналогічних складових виробів того ж призначення, що добре зарекомендували себе на ринку. Опорні значення визначаються за допомогою експертної оцінки з урахуванням усіх наявних даних про кон'юнктуру попиту ($C_{кп}$, $C_{эп}$, $C_{нп}$, $C_{ап}$). Так отримують коефіцієнти рівня якості за складовими:

$$K_k = \frac{C_k}{C_{кп}}; K_э = \frac{C_э}{C_{эп}}; K_n = \frac{C_n}{C_{нп}}; K_a = \frac{C_a}{C_{ап}} \quad (6)$$

і результуючий коефіцієнт приведення:

$$K = K_k \cdot K_э \cdot K_n \cdot K_a. \quad (7)$$

За допомогою останнього отримуємо комерційну оцінку якості продукції:

$$O = \frac{K}{Ц}, \quad (8)$$

з якої видно, що якість – більш конкретне і багатше за змістом поняття у порівнянні зі споживчою вартістю, що відображає всі сторони задоволення потреб споживача і особливості сприйняття ним продукції. При однаковій споживчій вартості якості для різних груп споживачів і умови використання (експлуатації) можуть відрізнятися, що відображає конкретність сприйняття якості продукції споживачами. За наявності виражених відмінностей в цьому відношенні для різних сегментів ринку показники комерційної оцінки якості повинні виражатися для таких сегментів окремо з використанням індексів сегментів:

$$O_i = \frac{K_i}{Ц_i}. \quad (9)$$

Показник конкурентоспроможності продукції (K_c) може бути виражений як відношення оцінки якості O до повних витрат споживача на її придбання та використання (експлуатацію). Для отримання величини цих витрат необхідно підсумовувати ціну продукції при покупці $Ц_{нок}$ і повні витрати B на її використання (експлуатацію). Наприклад, для продукції машинобудування до них відносять витрати на: енергію та енергоносії B_e ; витратні матеріали і напівфабрикати $B_{нф}$; експлуатаційне обслуговування B_o ; підтримку справного технічного стану $B_{мс}$; забезпечення безпеки та екологічності експлуатації $B_б$; інші експлуатаційні витрати $B_{інші}$:

$$B = B_e + B_{нф} + B_o + B_{мс} + B_б + B_{інші}. \quad (10)$$

Таким чином, отримуємо вираження показника конкурентоспроможності продукції:

$$K_c = \frac{O}{Ц_{нок} + B} = \frac{K/Ц}{Ц_{нок} + B}. \quad (11)$$

Таким чином, ми бачимо залежність показника конкурентоспроможності промислової продукції від якості продукції та її ціни, яка, у свою чергу, визначається ринковим попитом на продукцію підприємства.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного співставлення категорій «споживча вартість продукції» та «якість продукції», як складових конкурентоспроможності промислової продукції підприємства, встановлено, що якість – більш конкретне і багатше за змістом поняття у порівнянні зі споживчою вартістю, що відображає всі сторони задоволення потреб споживача і особливості сприйняття ним продукції.

Сформований на основі залежностей маржинального аналізу методичний підхід до оцінки дієвості організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислової продукції підприємства обґрунтовує залежність показника конкурентоспроможності промислової продукції від якості продукції та її ціни, яка, у свою чергу, визначається ринковим попитом на продукцію підприємства.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розгляд підходів оцінки дієвості організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислової продукції підприємства та основних напрямів вдосконалення організаційно-економічного цього механізму. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Євтушевський В.** Сучасний стан та проблеми забезпечення якості продукції на вітчизняних підприємствах / В. Євтушевський, Г. Махінч // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – Випуск 108. – С. 59 – 63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Current_state_and_problems_of_product_quality_provision_at_domestic_enterprises_14232.pdf
- 2. Завгородній Є. Є.** Вибір методу оцінки якості промислової продукції / Є. Є. Завгородній, Є. О. Снітко, Т. М. Жучок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/NPM/Economics/13_13_zavgorodniy.doc.htm
- 3. Кирчата І. М.** Напрямок формування економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства / І. М. Кирчата // Зб. статей. – Харків, 2010. – № 8. – С. 18 – 19.
- 4. Коношенкова Т. Б.** Концептуальний підхід до визначення конкурентоспроможності промислової продукції / Т. Б. Коношенкова, Л. С. Лісовська // Вісник НУ «Львівська політехніка»: Проблеми економіки та управління. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2001. – № 425. – С. 253 – 257.
- 5. Лифиц І. М.** Теория и практика конкурентоспособности товара и услуг / И. М. Лифиц. – М. : Юрайт-М, 2001.
- 6. Окрепилов В. В.** Экономические и организационные проблемы повышения качества [Текст] : учеб. пособие / В. В. Окрепилов ; Ленингр. финансово-экон. ин-т им. Н. А. Вознесенского, Каф. орг. и размещения произв. комплексов. – Л. : ЛФЭИ, 1990. – 128 с.
- 7. Павлова О. В.** Методичні основи визначення комплексного показника конкурентоспроможності продукції підприємств сільськогосподарського машинобудування / О. В. Павлова // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2008. – № 2. – С. 193 – 200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/2_1_econ/27_Pavl.pdf
- 8. Пархоменко В. М.** Економічний аналіз якості продукції: компоненти методики [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу : http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/2_48/17.pdf

9. Саллі В. І. Стратегічне управління виробництвом конкурентоспроможної продукції машинобудування [Текст] : монографія / В. І. Саллі, О. А. Паршина ; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ : НГУ, 2008. – 231 с.

10. Свириденко А. Облік втрат від браку // Спецвипуск. Газета «Податки та бухгалтерський облік». – № 2 від 28 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.buhgalter.com.ua/articles/details/5614/>

11. Статистические методы управления качеством / Под ред. Хитоси Куме. – М. : Финансы и статистика, 1980. – 304 с.

12. Теребух А. А. Підходи до оцінювання конкурентоспроможності продукції промислового призначення / А. А. Теребух, Л. С. Лісовська // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону – Львів : Вид-во Інституту регіональних досліджень НАН України. – 2001. – випуск XXXI. – С. 210 – 218.

13. Тимчак Н. В. Аналіз та оцінка управління якістю продукції на підприємстві / Н. В. Тимчак // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : Вісник НУ «Львівська політехніка». – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2004. – № 517. – С. 96 – 100.

14. Тимчак Н. В. Методичні підходи по забезпеченню конкурентоспроможності продукції / Н. В. Тимчак // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми : зб. наук. праць за матеріалами доповідей міжнар. наук.-практ. конф., 21 – 23 трав. 1998 р. / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. М. І. Долішній – Львів, 1998. – С. 410 – 413. – (в 3-х ч.; ч. 2).

15. Томпсон-мл. Артур А., Стрикленд III А. Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. – 928с.

16. Трещов М. М. Методи оцінювання конкурентоспроможності продукції / М. М. Трещов // Економічний простір. – 2009. – № 23/1. – С. 118 – 126.

17. Федоров Г. Є. Контроль якості продукції в машинобудуванні : навч. посіб. / Г. Є. Федоров, М. М. Ямшинський, А. М. Фесенко, М. А. Фесенко. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2008. – 332 с.

18. Conway William E. The Quality Secret: The Right Way To Manage. – Nashua, Conway Management Company, Inc., 2010. – 231 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amazon.com/The-Quality-Secret-Manage-ebook/dp/B00BD3XE8I/ref=sr_1_2?s=digital-text&ie=UTF8&qid=1362573259&sr=1-2

REFERENCES

- Conway, William E. "The Quality Secret: The Right Way To Manage". http://www.amazon.com/The-Quality-Secret-Manage-ebook/dp/B00BD3XE8I/ref=sr_1_2?s=digital-text&ie=UTF8&qid=1362573259&sr=1-2
- Evtushevskiy, V., and Makhinich, N. "Suchasnyi stan ta problemy zabezpechennia yakosti produktsii na vitchyznianskykh pidpriemstvakh" [Current status and problems of quality products to domestic enterprises]. http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Current_state_and_problems_of_product_quality_provision_at_domestic_enterprises_14232.pdf
- Fedorov, H. IE., Yamshynskiy, M. M., and Fesenko, A. M. *Kontrol yakosti produktsii v mashynobuduvanni* [Quality control in engineering]. Kyiv: Politekhnik, 2008.

Konoshenkova, T. B., and Lisovska, L. S. "Kontseptualnyi pidkhid do vyznachennia konkurentospromozhnosti promyslovoi produktsii" [Conceptual approach to determining the competitiveness of industrial products]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»: Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 425 (2001): 253-257.

Kyrchata, I. M. "Napriamky formuvannia ekonomichnoho mekhanizmu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva" [Directions formation mechanism of increasing economic competitiveness]. In *Zbirnyk statei*, 18-19. Kharkiv, 2010.

Lifits, I. M. *Teoriia i praktika konkurentospobnosti tovara i uslug* [Theory and practice of competitive goods and services]. Moscow: Yurayt-M, 2001.

Okrepilov, V. V. *Ekonomicheskie i organizatsionnye problemy povysheniia kachestva* [Economic and organizational problems of quality improvement]. Leningrad: LFEI, 1990.

Parkhomenko, V. M. "Ekonomichni analiz iakosti produktsii: komponenty metodyky" [Economic analysis of product quality : components method]. http://www.ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/2_48/17.pdf

Pavlova, O. V. "Metodychni osnovy vyznachennia kompleksnoho pokaznyka konkurentospromozhnosti produktsii pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia" [Methodological basis for determining the complex index of competitiveness of companies in Agricultural Engineering]. http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/2_1_econ/27_Pavl.pdf

Svyrydenko, A. "Oblik vtrat vid braku" [Accounting losses from spoilage]. <http://ukr.buhgalter.com.ua/articles/details/5614/>

Statisticheskie metody upravleniia kachestvom [Statistical methods for quality control]. Moscow: Finansy i statistika, 1980.

Salli, V. I., and Parshyna, O. A. *Stratehichne upravlinnia vyrobnytstvom konkurentospromozhnoi produktsii mashynobuduvannia* [Strategic management of competitive production engineering]. Dnipropetrovsk: NHU, 2008.

Tymchak, N. V. "Analiz ta otsinka upravlinnia iakistiu produktsii na pidpriemstvi" [Analysis and evaluation of quality management in the enterprise]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, no. 517 (2004): 96-100.

Tymchak, N. V. "Metodychni pidkhody po zabezpecheniu konkurentospromozhnosti produktsii" [Methodological approaches to ensure competitiveness]. *Rehionalna polityka Ukrainy: naukovy osnovy, metody, mekhanizmy*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen, 1998. 410-413.

Tompson-ml., Artur A., and Striklend, III A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment. Kontseptsii i situatsii dlia analiza* [Strategic management. Concepts and situation analysis]. Moscow: Viliams, 2006.

Treshchov, M. M. "Metody otsiniuvannia konkurentospromozhnosti produktsii" [Methods for evaluating competitiveness]. *Ekonomichniy prostir*, no. 23/1 (2009): 118-126.

Terebukh, A. A., and Lisovska, L. S. "Pidkhody do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti produktsii promyslovoho pryznachennia" [Approaches to the evaluation of industrial competitiveness]. *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Ekonomichni problemy rozvytku vyrobnytstva rehionu*, no. 31 (2001): 210-218.

Zavhorodnii, Ie. Ie., Snitko, Ie. O., and Zhuchok, T. M. "Vybir metodu otsinky iakosti promyslovoi produktsii" [The method of assessing the quality of industrial products]. http://www.rusnauka.com/NPM/Economics/13_13_zavgorodniy.doc.htm

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ БІОПАЛИВНОЇ ГАЛУЗІ: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

КАЛЕТНИК Г. М., ГОНЧАРУК Т. В.

УДК 338.43:330.341.1:620.95

Калетник Г. М., Гончарук Т. В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та вітчизняний досвід

У статті проаналізовано сучасні напрями інноваційного розвитку галузі виробництва біопалива. Досліджено теоретико-методологічні положення щодо сутності та змісту інноваційної діяльності в аграрному секторі, зокрема її стимулювання й забезпечення ефективності в біопаливній галузі. Охарактеризовано сучасний стан і проблеми розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі України та світу. Метою статті є акцентування на: зміцненні партнерства органів державної влади та місцевого самоврядування, науки, освіти, бізнесу, громадських організацій для поліпшення стану довкілля в Україні; інтеграції екологічної політики в галузеву політику; створенні еколого-економічних умов для збалансованого (сталого) розвитку держави; гарантуванні екологічної безпеки, збереженні біорізноманіття; формуванні умов для відтворення природних ресурсів; підвищенні ресурсо- та енергоефективності економіки; узагальненні досвіду міжрегіонального й міжнародного співробітництва та розробленні рекомендацій щодо комплексного розв'язання екологічних проблем.

Ключові слова: агропромисловий сектор економіки, біопаливо, біоенергетика, інновації, інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційний потенціал, технологічна платформа.

Рис.: 3. **Бібл.:** 14.

Калетник Григорій Миколайович – доктор економічних наук, професор, академік НАН України, завідувач кафедри менеджменту альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, Вінниця, 21008, Україна)

E-mail: kaletnik_g_m@mail.ru

Гончарук Тетяна Вікторівна – аспірантка, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, Вінниця, 21008, Україна)

E-mail: TanaGoncharuk@mail.ru

УДК 338.43:330.341.1:620.95

UDC 338.43:330.341.1:620.95

Калетник Г. М., Гончарук Т. В. Инновационное обеспечение развития биотопливной отрасли: мировой и отечественный опыт

В статье проанализированы современные пути инновационного развития отрасли производства биотоплива. Изучены теоретико-методологические положения сути и содержания инновационной деятельности в аграрном секторе, в частности её стимулирование и обеспечение эффективности в биотопливной отрасли. Дана характеристика современного этапа и проблем инновационной деятельности в аграрном секторе Украины и мира. Целью статьи является акцентирование на: укреплении партнёрства органов государственной власти и местного самоуправления, науки, образования, бизнеса, общественных организаций для улучшения состояния окружающей среды в Украине; интеграции экологической политики в отраслевые политики; создании эколого-экономических условий для сбалансированного (устойчивого) развития государства; гарантии экологической безопасности, сбережении биоразнообразия; формировании условий для восстановления природных ресурсов; повышении ресурсо- и энергоэффективности экономики; обобщении опыта межрегионального и международного сотрудничества и разработке рекомендаций для комплексного решения экологических проблем.

Ключевые слова: агропромышленный сектор экономики, биотопливо, биоэнергетика, инновации, инновационная деятельность, инновационный процесс, инновационный потенциал, технологическая платформа.

Рис.: 3. **Библ.:** 14.

Калетник Григорий Николаевич – доктор экономических наук, профессор, академик НАН Украины, заведующий кафедрой менеджмента альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (ул. Солнечная, 3, Винниця, 21008, Україна)

E-mail: kaletnik_g_m@mail.ru

Гончарук Татьяна Викторовна – аспірантка, Вінницький національний аграрний університет (ул. Солнечная, 3, Винниця, 21008, Україна)

E-mail: TanaGoncharuk@mail.ru

Kaletnyk H. M., Goncharuk T. V. Innovation Provision of Development of the Bio-Fuel Industry: World and Domestic Experience

The article analyses modern ways of innovation development of the biological fuel production industry. It studies theoretical and methodological provisions of the essence of innovation activity in the agrarian sector, in particular, its stimulation and provision of effectiveness in the bio-fuel industry. It characterises the modern stage and problems of innovation activity in the agrarian sector of Ukraine and the world. The goal of the article is to strengthen partnership of the bodies of the state authority and local self-government, science, education, business, public organisations for improvement of the state of environment in Ukraine; integration of the ecological policy into industrial policies; creation of ecological and economic conditions for the balanced (sustainable) development of the state; guarantee of ecological security and preservation of the biological diversity; formation of conditions for restoration of natural resources; increase of resource and energy efficiency of the economy; generalisation of experience of interregional and international co-operation and development of recommendations for complex solution of ecological problems.

Key words: agro-industrial sector of economy, bio-fuel, bio-energy, innovations, innovation activity, innovation process, innovation potential, technological platform.

Pic.: 3. **Bibl.:** 14.

Kaletnyk Hryhoriy M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Academician of NAS of Ukraine, Head of the Department of Management of alternative energy sources, Vinnitsa National Agrarian University (vul. Sonyachna, 3, Vinnitsa, 21008, Ukraine)

E-mail: kaletnik_g_m@mail.ru

Goncharuk Tetyana V. – Postgraduate Student, Vinnitsa National Agrarian University (vul. Sonyachna, 3, Vinnitsa, 21008, Ukraine)

E-mail: TanaGoncharuk@mail.ru

Посилення глобалізаційних процесів у світовому господарстві, зростання потреб у високотехнологічній продукції, підвищення цін на енергоресурси зумовлюють необхідність формування ресурсів, які можуть бути використані як інновації. Особливо це є

актуальним для вітчизняної економіки, забезпечення поживлення якої на сучасному етапі можливе саме за рахунок активізації відтворення її інноваційного потенціалу.

Дослідженню теоретико-методологічних положень щодо сутності та змісту інноваційної діяльності в

аграрному секторі, особливостей її стимулювання й забезпечення ефективності в біопаливній галузі присвячені праці Л. А. Антонюк, В. О. Василенка, С. А. Володіна, О. І. Дація, О. В. Донця, М. В. Зубця, С. М. Ілляшенка, М. І. Кісіля, І. М. Криворучка, О. В. Крисального, М. Ю. Коденської, М. Х. Корецького, М. Ф. Кропивка, О. А. Лапко, М. І. Лобанова, П. М. Макаренка, М. Й. Маліка, Л. І. Михайлової, І. М. Міщенко, Ю. Н. Новікова, І. А. Павленка, П. Т. Саблука, М. А. Садикова, А. Б. Твісса, С. В. Шолудченка, Й. А. Шумпетера, О. Г. Шпикуляка та інших відомих вчених. Проте кризові економічні явища в глобальному масштабі та у вітчизняному аграрному секторі висувають відкриті наукові питання стосовно регіональної адаптації загальної моделі інноваційного розвитку біопаливної галузі.

Метою статті є зміцнення партнерства органів державної влади та місцевого самоврядування, науки, освіти, бізнесу, громадських організацій для поліпшення стану довкілля в Україні; інтеграція екологічної політики в галузеві політики; створення еколого-економічних умов для збалансованого (сталого) розвитку держави; гарантування екологічної безпеки, збереження біорізноманіття; формування умов для відтворення природних ресурсів; підвищення ресурсо- та енергоефективності економіки; узагальнення досвіду міжрегіонального й міжнародного співробітництва та розроблення рекомендацій щодо комплексного розв'язання екологічних проблем.

Наразі є актуальним питання інноваційного забезпечення розвитку та становлення біопаливної галузі в Україні та світі, і нам, у першу чергу, потрібно зрозуміти, що становлення інноваційної моделі цієї галузі та підвищення конкурентоздатності на базі інновацій є необхідними для вітчизняної та зарубіжної економік.

Головний шлях до розширення внутрішнього та зовнішнього ринку продукції сільського господарства, продовольства та використання на виробництво біопалива полягає у технічному й технологічному оновленні техносфери сільськогосподарських підприємств, адаптування всього ланцюга інноваційного процесу до сформованих ринкових відносин, нових напрямів державної науково-технічної політики у аграрній сфері економіки країни. Домінуючою та вирішальною роллю у визначенні кола конкурентів в майбутньому є їхня інноваційна спроможність, тому що лише інновації є основою створення стратегічних переваг. Ефективне використання інновацій виступає найсприятливішим інструментом досягнення завдань продовольчої, енергетичної безпеки, збереження оточуючого середовища, збільшення продуктивності праці та залучення закордонних інвестицій. Усе це забезпечить покращення рівня та якості життя громадян і зможе зробити селянина насправді заможною людиною.

В економічній науці існує велике число визначень інновацій. Різні вчені, в основному зарубіжні, трактують це поняття залежно від об'єкта і предмета свого дослідження.

Найбільш істотна відмінність між різними визначеннями полягає в тому, якого підходу до поняття інновації дотримується автор. Можна виділити три альтернативні підходи до визначення поняття інновація: процесний, функціональний та предметний.

Процесний підхід розглядає інновацію як сукупність певних дій та може бути проілюстрований на прикладі визначення відомого угорського вченого Б. Санто, який вважає, що інновація – «це такий суспільний техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів та технологій, та у випадку, коли вони зорієнтовані на економічну вигоду, на прибуток, їх поява на ринку може принести додатковий дохід. Таким чином, інновація охоплює весь спектр видів діяльності від досліджень і розробок до маркетингу» [11].

Б. Твісс вважав, що нововведення – це пропозиція на ринку чогось нового, за що споживач готовий платити. Винахід стає нововведенням, якщо здобуває успіх на ринку. Інновація визначається як процес, в якому винахід або ідея набуває економічного змісту. Б. Твісс характеризує інновацію як процес, в якому винахід чи ідея отримують економічний зміст [12]. Ю. Бажал окреслює інновацію як комерційне впровадження нової продукції чи нових засобів виробництва [4].

Яскравим прикладом функціонального підходу є визначення інновації П. Друкером як специфічного інструменту підприємця, що надає ресурсам нові можливості створення багатства.

Ознакою предметного підходу є результативний характер інновації. Д. В. Соколов, А. Б. Титов, М. М. Шабанова під інновацією розуміють підсумковий результат створення й впровадження принципово нового чи модифікованого, що задовольняє конкретні суспільні потреби і створює ряд ефектів (економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний) [5].

Д. Мессі, П. Квінтас і Д. Уїлд відзначають: «термін «інновація» використовується в двох сенсах. По-перше, для опису першого використання нового продукту, процесу або системи. По-друге, для опису процесу, включаючи такі види діяльності, як дослідження, проектування, розробку і організацію виробництва нового продукту, процесу або системи. У цьому останньому сенсі часто використовують термін «інноваційний процес».

Інноваційний процес – структурний багатоетапний процес створення, впровадження та комерціалізації результатів науково-технічної діяльності [13]. Це процес створення, розгортання та вичерпання науково-технічного, виробничо-економічного та соціально-організаційного потенціалу нововведень [7].

Інноваційний потенціал є сукупністю матеріальних, фінансових, інтелектуальних, науково-технічних ресурсів і методів їх оптимального використання для впровадження та економічно і комерційно ефективного використання досягнень науки та техніки [13].

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [8]. Інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки. Інноваційна продукція – нові конкурентоздатні товари чи послуги [9].

Вивчивши та проаналізувавши дослідження кола вчених питання теоретико-методологічних положень сутності та змісту інноваційної діяльності в аграрному секторі, особливостей її стимулювання й забезпечення ефективності в біопаливній галузі, можна дійти висновку, що інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі – це створення умов переходу до інноваційної моделі економіки виробництва біопалива України та діючих механізмів регулювання інноваційної діяльності в країнах світу, розроблення владою механізмів стимулювання інноваційної діяльності виробництва біопалива в Україні.

Агропромисловий сектор вітчизняної економіки досить глибоко інтегрований у світову агропродовольчу систему. Це, з одного боку, зумовлює необхідність проведення детального аналізу всіх інноваційних трансформацій, що відбуваються на глобальному рівні, з метою використання найприйнятніших із них у вітчизняній практиці, а з іншого – спонукає до розроблення дієвих механізмів протидії ймовірному негативному впливу окремих інноваційних змін на розвиток вітчизняного аграрного сектора у визначеному з огляду на національну стратегію напрямі. Такий підхід дозволить вітчизняній агросфері як розвиватися з урахуванням загальносвітових тенденцій, так і вчасно й адекватно реагувати на сучасні інноваційні виклики, заздалегідь розробляти механізми протистояння можливому дестабілізуючому впливу глобального середовища [14].

Фундамент інноваційного прориву формують енергозберігаючі технології і пов'язана з ними біоенергетика, які є запорукою пом'якшення залежності людства від невідновлюваних джерел енергії. Під впливом зазначених процесів відбуваються суттєві трансформації світової агросфери, які, у свою чергу, несуть зміни і у вітчизняній агропродовольчій розвитку.

Інноваційний процес в аграрному секторі української економіки на сучасному етапі має такі характеристики (рис. 1).

Рис. 1. Характеристика інноваційної діяльності АПК в Україні

Отже, з огляду на стан справ, який склався у сфері інноваційної діяльності вітчизняного аграрного сектора, можна констатувати відсутність системної основи її розвитку, яка передбачає наявність і взаємну узгодженість пріоритетів, а також поєднання інноваційних і структурних перетворень галузі.

Розуміючи проблему, Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк на позачерговій сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України запевнив, що керівництво держави буде всебічно сприяти розвитку й впровадженню інноваційних аграрних проектів біоекономіки у виробництво.

Ми швидкими темпами повинні втілювати в життя весь свій теоретичний досвід і навички, запозичені у світової спільноти, і якомога швидше формувати інноваційну систему біоекономіки України.

Проте до розгляду питання про переваги й недоліки інновацій в біоенергетиці потрібно підходити не тільки з економічної точки зору, але не забувати й екологічні проблеми, наприклад, вимоги Кіотського протоколу. Американці говорять: «Think outside the barrel» («Думай за межами нафтового бареля»). А нам, українцям, слід взяти на озброєння девіз: «Думай за межами газової й нафтової труб, що прокладені між Росією й Україною».

Ми всі є свідками: починається ера біоекономіки, тобто економіки, заснованої на біотехнологіях. Саме виробництво поновлюваної сировини для одержання енергії буде засновано на біотехнологіях.

У зв'язку з цим було б доречним навести висловлення академіка В. Кухаря про те, що сьогодні у світі продовжують розвиватись явища, які порушують цивілізований плин життя: вичерпуються традиційні джерела енергії, зростає вартість їх видобування, інтенсивно забруднюється довкілля, руйнується біосфера, а ліквідація всіх цих негараздів має здійснюватися прискореними темпами, інакше людство неминуче чекає доля ви-

мерлих динозаврів. Біоенергетика – це вибір, який має глобальну перспективу для подальшого успішного розвитку цивілізації (рис. 2) [10].

Аналізуючи скрутну ситуацію, яка склалась в Україні з інноваційним забезпеченням АПК, зокрема розвитку виробництва біопаливної індустрії, доцільно розповісти про зарубіжний досвід вирішення таких проблем.

ших цілей, технологічна платформа повинна, у довгій перспективі, генерувати життєдіяльну конкурентоспроможність і світове лідерство ЄС у відповідних областях, стимулюючи збільшене та більш ефективне інвестування в науково-дослідну діяльність шляхом розвитку інновацій та знімаючи перешкоди щодо розміщення та розвитку нових технологій.

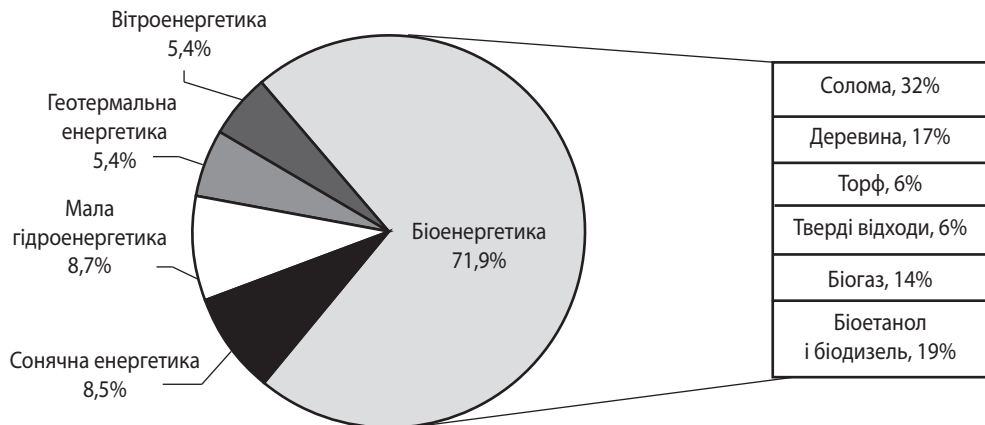

Рис. 2. Структура нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії України (прогноз згідно з енергетичною стратегією на 2030 р.)

Національні системи сільського господарства більшості країн світу перебувають в стані трансформації від споживчого підходу до напрямку оптимального поєднання виробництва біоенергії і продовольства та збереження довкілля. Запровадження глобальних інформаційних систем відстеження стану природних і продовольчих ресурсів в аграрному секторі є необхідним. Такі дії вимагають розвитку міжнародних процедурних, термінологічних та аналітичних підходів, створення програм збереження природних ресурсів від деградації, формування сталого розвитку сільських територій. Критерії конкурентоспроможності змінюються пріоритетами сталого розвитку аграрного сектора, що в умовах «досягнутих» техногенних зрушень потребує запровадження найновітніших технологій, у першу чергу в процесі координації зусиль та визначення спільних пріоритетів, на довго-, середньо- та короткострокових дистанціях. Тому все більше країн світу вступають в діалог щодо гармонізації нормативно-правового забезпечення за програмами СОТ та Євроінтеграції [1].

Система економічного розвитку європейської спільноти, що реалізується протягом останніх 5 років у вигляді національних науково-технологічних платформ, дозволяє значно підвищити можливості узгодженого перетворення економічних механізмів і для сусідніх країн. За змістом, технологічна платформа – це механізм, призначений об'єднати всі інтереси зацікавлених сторін для розвитку довгострокового передбачення конкретних проблем, створення послідовної динамічної стратегії для виконання такого передбачення та керівництва виконанням плану дій. Такий механізм дасть можливість досягти бажаного результату щодо узгодженої програми дій та оптимізувати вигоди всіх сторін. Розвиток стратегічного плану досліджень є вирішальним елементом реалізації стратегії. З метою досягти її більш шир-

Сприяючи ефективному партнерству між державними та приватними інституціями, технологічні платформи мають потенціал, щоб зробити значний внесок до поновленої Лісабонської стратегії та розвитку Європейського дослідницького простору. По суті, вони доводять свою роль потужних учасників розвитку європейської дослідницької політики, зокрема орієнтуючи Сьому рамкову програму на краще задоволення потреб промисловості.

Приєднання до цього інноваційного процесу, спеціалізованого за кожним галузевим напрямком і повним спектром внутрішньої та міжнародної ринкової діяльності, сприяє спільній меті досягнення світових рівнів конкурентоспроможності, в тому числі для України.

Одночасно від України, щодо СОТ, вимагають системних інституційних реформ, запровадження високого рівня державного моніторингу ринкових процесів, оновленої організації законодавчої бази та системи технічного регулювання, підвищення якості продукції, тощо. У цьому контексті доцільно звернути увагу на проект ВЕСОТЕР (*Bio-Economy Technology Platforms* – Біоекономічні технологічні платформи), започаткований Європейською сьомою рамковою програмою (7th Framework Programme (FP7)).

Проект ВЕСОТЕР поєднує усі галузі, пов'язані із біологічними об'єктами економічної діяльності (рис. 3). Цей новітній економічний напрям створює основу зростання природної довговічності та повноцінної працездатності людини, відновлення довкілля, зменшення витрат на лікування та боротьбу з екологічними катастрофами [1].

В основу проекту покладено принципи Біоекономіки, заснованої на знаннях (*Knowledge-Based Bio-Economy*). ВЕСОТЕР об'єднує у своєму складі 9 європейських технологічних платформ:

1) ЕТП «*Global Animal Health*» – Європейська технологічна платформа «Глобальне здоров'я тварин»;

2) ETP «Plants for the Future» – Європейська технологічна платформа «Рослини для майбутнього»;

3) ETP «Food for Life» – Європейська технологічна платформа «Їжа для життя»;

4) ETP «Sustainable Chemistry» – Європейська технологічна платформа «Стала хімічна промисловість»;

5) ETP «Sustainable Farm Animal Breeding and Reproduction (FABRE-TP)» – Європейська технологічна платформа «Стале розведення та відтворення сільськогосподарських тварин»;

6) ETP «Forest Based Sector» – Європейська технологічна платформа «Сектор лісівництва»;

7) ETP «Biofuels» – Європейська технологічна платформа «Біопаливо»;

8) ETP «Agricultural Engineering» – Європейська технологічна платформа «Аграрна інженерія»;

9) ETP «Aquaculture and Innovation» (EATiP) – Європейська технологічна платформа «Технологія аквакультури та інновації».

Європейська біопаливна технологічна платформа контролюється керуючим комітетом. Діяльність здійснюється членами 5 робочих груп і керується *Member State Mirror Group*. Вона підтримується секретаріатом, який отримує часткову фінансову підтримку від Європейської комісії в рамках гранту FP7 [2].

Рух, заснований на знаннях біоекономіки, охоплює все більше країн, водночас запровадження елементів нанонауки, нанотехнології, нових матеріалів і продуктивних технологій, що використовуються при виробництві агрохарчової продукції, вимагають нового рівня знань та комунікаційних систем, а також узгоджених стандартів, технічних регламентів тощо [3].

Чи не тому видається доцільним формування як національної програми «Системи біоекономіки України», що передбачала б створення відповідних правових стимулів, визначення пріоритетів у науці, місця у діалозі зі світовими ринками та керувалась принципами Біоекономіки, заснованої на знаннях (*Knowledge-Based Bio-Economy*)?

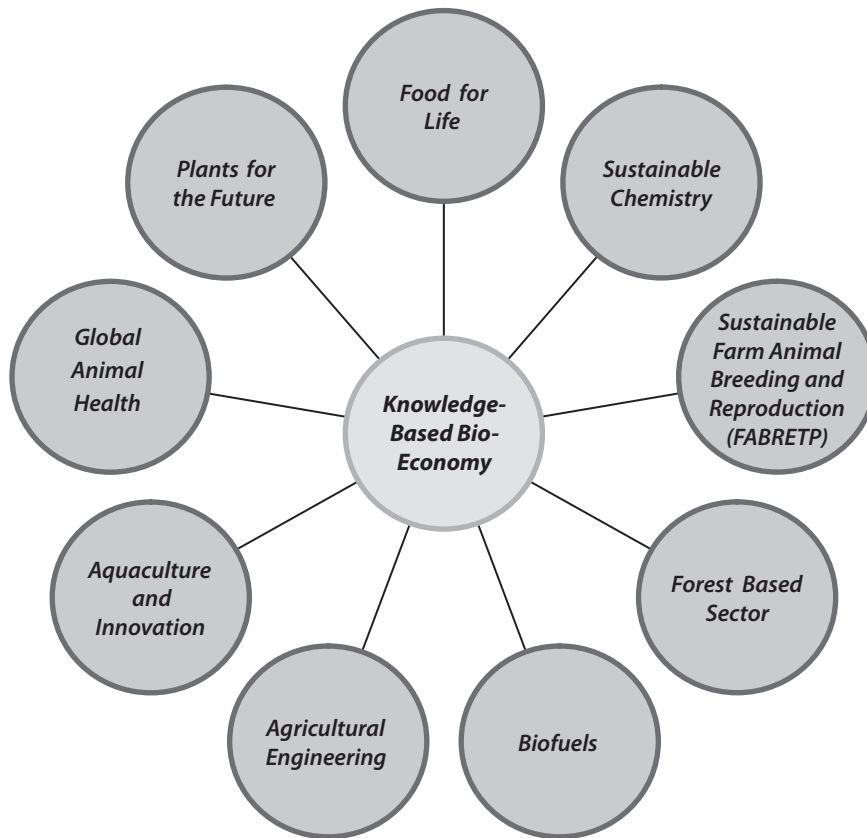

Рис. 3. Біоекономіка заснована на знаннях (*Knowledge-Based Bio-Economy*), проекту BECOTEP

Щоб зробити нашу державу більш енергонезалежною і сильною та сприяти розвитку потужної і впливової біопаливної індустрії в Україні та Європі в цілому, Україні (нашому уряду) слід розпочати приєднання до європейської технічної платформи «Біопаливо» (*Biofuels*).

Місія Європейської Біопаливної Технологічної платформи – сприяння розвитку економічної конкуренції у світових ланцюгах біопаливного значення, створення здорової біопаливної промисловості, прискорення сталого розгортання біопалива в ЄС, тощо, через процес керівництва, встановлення пріоритетів і просування досліджень, розвитку технології та демонстрації.

Участь України у цій асоціації дасть можливість сільському господарству, зокрема біопаливній індустрії, значно зміцнити свій рівень інноваційно-інвестиційної привабливості у світі.

ВИСНОВКИ

Україна може і повинна бути інноваційно привабливою в біоенергетиці, мало того, зробити вагомий внесок у забезпеченні енергетичної безпеки інших країн, планети у цілому. І світове співтовариство, без сумніву, буде вдячне за це Україні. Але для цього усе українське суспільство, усі ті, хто причетний до аграрних справ

країни, повинні об'єднати свої зусилля для надання реального пріоритету розвитку сільського господарства в уособленні виробництва біопалива (біопаливної індустрії) та зрозуміти і серцем і розумом, що у впровадженні інновацій – могутність держави! ■

ЛІТЕРАТУРА

1. EUR-Lex.europa.eu [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/> – Назва з екрану.
2. The European Biofuels Technology Platform [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biofuelstp.eu/> – Назва з екрану.
3. Welcome to the European Technology Platform 'Plants for the Future' [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.plantetp.org/> – Назва з екрану.
4. **Бажал Ю. М.** Економічна теорія технологічних змін : навчальний посібник / Ю. М. Бажал – Київ : Заповіт, 1996. – 238 с.
5. **Бунчук М. А.** Национальные инновационные системы: основные понятия и приложения / М. А. Бунчук. – М. : Аналитический центр по научной и промышленной политике, 1999. – 120 с.
6. **Ильчук В.** Методические материалы для коммерциализации технологий [Електронний ресурс] / В. Ильчук. – Режим доступа : http://www.researchclub.com.ua/journal/56#_ftn2 – Назва з екрану.
7. **Монастырный Е. А.** Термины и определения в инновационной сфере / Е. А. Монастырный // Инновации. – 2008. – № 2 (112). С. 28 – 31.
8. Про інноваційну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV- ВР зі змін. та допов. станом на 16.10.2012 р.. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. – Назва з екрану.
9. Про інвестиційну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18.09.1991 № 1561-XII – ВР зі змін. та допов. станом на 4.07.2013 р.. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>. – Назва з екрану.
10. **Роїк М. В.** Біоенергетика в Україні: стан та перспективи розвитку / М. В. Роїк, В. Л. Курило, М. Я. Гументик, О. М. Ганженко // Біоенергетика. – 2013. – № 1. – С. 5 – 10.
11. **Санто Б.** Инновация как средство экономического развития / Б. Санто. – М. : Прогресс, 1990. – 296 с.
12. **Твасс Б.** Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твасс. – М. : Экономика, 1989. – 271 с.
13. Управління інноваціями в сучасній організації / [Під ред. В. А. Євтушевського]. – К. : Нічлава. – 2006. – 359 с.
14. **Шубравська О. В.** Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії / О. В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 90 – 102.

REFERENCES

- Vazhal, Yu. M. *Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin* [Economics of technological change]. Kyiv: Zapovit, 1996.
- Bunchuk, M. A. *Natsionalnye innovatsionnye sistemy: osnovnye poniatia i prilozheniia* [National Innovation Systems: Basic Concepts and Applications]. Moscow: Analiticheskiy tsentr po nauchnoy i promyshlennoy politike, 1999.
- "EUR-Lex.europa.eu" <http://eur-lex.europa.eu/>
- Ilchuk, V. "Metodicheskie materialy dlia kommersializatsii tekhnologiy" [Methodical materials for the commercialization of technology]. http://www.researchclub.com.ua/journal/56#_ftn2

- [Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
- [Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
- Monastyrnyy, E. A. "Terminy i opredeleniia v innovatsionnoy sfere" [The terms and definitions in the area of innovation]. *Innovatsii*, no. 2(112) (2008): 28-31.
- Roik, M. V., Kurylo, V. L., and Humentyk, M. Ya. "Bioenerhetyka v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku" [Bioenergy in Ukraine: status and prospects]. *Bioenerhetyka*, no. 1 (2013): 5-10.
- Santo, B. *Innovatsiia kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiia* [Innovation as a means of economic development]. Moscow: Progress, 1990.
- Shubravskaya, O. V. "Innovatsiini transformatsii ahroprodovolchoho sektora ekonomiky: svitovi tendentsii ta vitchyzniani realii" [Innovative Transformation agri-food economy: global trends and domestic realities]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, no. 3 (2010): 90-102.
- Tvass, B. *Upravlenie nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniami* [Management of scientific and technological innovations]. Moscow: Ekonomika, 1989.
- "The European Biofuels Technology Platform" <http://www.biofuelstp.eu/>
- Upravlinnia innovatsiiami v suchasniy orhanizatsii* [Innovation Management in the modern organization]. Kyiv: Nichlava, 2006.
- "Welcome to the European Technology Platform 'Plants for the Future'" <http://www.plantetp.org/>

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

ДАНІАЛІ ПЕДРАМ

УДК 334.7

Даніали Педрам. Розвиток підприємницької діяльності переробної галузі в умовах поглиблення інтеграційних процесів

У статті розглянуто теоретичні аспекти підприємницької діяльності в умовах поглиблення інтеграційних процесів. Досліджено тенденції розвитку господарюючих суб'єктів. Визначено інтеграцію підприємницьких структур на міжфірмовому і внутрішньофірмовому рівнях. Проаналізовано частини синергетичного ефекту. Розглянуто різні форми інтеграції. Визначено світову практику форм інтеграції компаній, а саме: стратегічні альянси, консорціуми, картелі, синдикати, пули, асоціації, конгломерати, трести, концерни, промислові холдинги, фінансово-промислові групи. Виокремлено переваги створення консорціумів. Розроблено матрицю основних організаційних форм інтеграції та їх характеристичних ознак. Систематизовано основні форми інтеграції компаній. Визначено характерні особливості угод в Україні.

Ключові слова: підприємницька діяльність, інтеграційні процеси, стратегічні альянси, консорціуми, картелі, синдикати, пули, асоціації, конгломерати, трести, концерни, промислові холдинги, фінансово-промислові групи.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Даніали Педрам – аспірант, кафедра «Економіка підприємств», Європейський університет (бульв. академіка Вернадського, 16-В, Київ, 03115, Україна)
E-mail: network_01@mail.ru

УДК 334.7

Даниали П. Развитие предпринимательской деятельности перерабатывающей отрасли в условиях углубления интеграционных процессов

В статье рассмотрены теоретические аспекты предпринимательской деятельности в условиях углубления интеграционных процессов. Исследованы тенденции развития хозяйствующих субъектов. Определена интеграция предпринимательских структур на межфирменном и внутрифирменном уровнях. Проанализированы части синергетического эффекта. Рассмотрены различные формы интеграции. Определена мировая практика форм интеграции компаний, а именно: стратегические альянсы, консорциумы, картели, синдикаты, пулы, ассоциации, конгломераты, тресты, концерны, промышленные холдинги, финансово-промышленные группы. Выделены преимущества создания консорциумов. Разработана матрица основных организационных форм интеграции и их характеристических признаков. Систематизированы основные формы интеграции компаний. Определены характерные особенности сделок в Украине.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, интеграционные процессы, стратегические альянсы, консорциумы, картелі, синдикаты, пулы, ассоциации, конгломераты, трести, концерны, промышленные холдинги, финансово-промышленные группы.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Даниали Педрам – аспірант, кафедра «Економіка підприємств», Європейський університет (бульв. академіка Вернадського, 16-В, Київ, 03115, Україна)
E-mail: network_01@mail.ru

UDC 334.7

Daniali Pedram. Development of Entrepreneurial Activity of the Processing Industry under Conditions of Deepening of Integration Processes

The article considers theoretical aspects of entrepreneurial activity under conditions of deepening of integration processes. It studies tendencies of development of economic subjects. It identifies integration of entrepreneurial structures at inter-firm and intra-firm levels. It analyses parts of the synergetic effect. It considers different forms of integration. It analyses the world practice of the forms of integration of companies, namely: strategic alliances, consortia, cartels, syndicates, pools, associations, conglomerates, trusts, concerns, industrial holdings and financial and industrial groups. It allocates advantages of creation of consortia. It develops a matrix of main organisational forms of integration and their characteristic features. It systemises main forms of integration of companies. It determines specific features of transactions in Ukraine.

Key words: entrepreneurial activity, integration processes, strategic alliances, consortia, cartels, syndicates, pools, associations, conglomerates, trusts, concerns, industrial holdings, financial and industrial groups.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 9.

Daniali Pedram – Postgraduate Student, Department of Economy of the Enterprises, European university (bulv. akademika Vernadskogo, 16-V, Kyiv, 03115, Ukraine)
E-mail: network_01@mail.ru

Українська економіка характеризується активним формуванням і розвитком ринкових відносин й інститутів. Ключову роль у цьому процесі має відігравати підприємництво як особливий вид економічної активності, доцільна діяльність, спрямована на отримання прибутку, заснована на ініціативі, відповідальності та інноваційності. Типовим для сучасного стану ринкової економіки є розвиток різноманітних форм підприємництва, де провідна роль належить компаніям та їх об'єднанням.

Актуальність, перш за все, полягає в тому, що в умовах динамічного розвитку, загострення конкурентної боротьби виявляється, що кооперація і співпраця дають підприємницьким структурам переробної галузі

більш вагомі стратегічні переваги, ніж сама конкурентна боротьба. У зв'язку з цим багатьма з них усвідомлюється необхідність міжфірмової інтеграції, від формування корпоративних структур до входження в різні об'єднання і альянси, зокрема і в міжнародні.

Проблемам розвитку підприємницької діяльності переробної галузі в умовах поглиблення інтеграційних процесів приділяється значна увага в роботах таких учених, як: Єфремов В. С., Владимірова І. Г., Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І. та ін.

Метою статті є розвиток теоретичних питань, що стосуються концепції формування інтеграційних утворень у процесі розвитку підприємницьких структур.

Наукова новизна статі полягає у виявленні закономірності формування і розвитку інтеграційних утворень у процесі розвитку підприємницьких структур переробної галузі в Україні.

Інтеграційні процеси являють собою економічну основу становлення підприємницьких структур, їх бізнес-систем, базу з'єднання різних стадій відтворювального процесу. Створення великих і складних по організаційній структурі суб'єктів підприємницької діяльності, які перетворилися на двигун економічного розвитку, відбувається шляхом інтеграції капіталу в різних його видах. Інтеграція – це процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій у цілісному організмі. У цьому контексті автор дотримується думки, що інтеграція – це побудова організаційних відносин. У досліджуваному понятті виділяються два аспекти: динамічний, тобто процес формування інтеграційних утворень, і статичний – функціонування цих утворень [6, с. 63].

Інтеграційні процеси – це економічна основа становлення підприємницьких структур, їх бізнес-систем, бази для з'єднання різних стадій відтворювального процесу. Створення великих і складних по організаційній структурі суб'єктів підприємницької діяльності, які перетворилися на двигун економічного розвитку, відбувається шляхом інтеграції капіталу в різних його видах.

Інтеграція – це процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій в цілісному організмі. У цьому контексті автор дотримується думки, що інтеграція – це побудова організаційних відносин. У досліджуваному понятті виділяються два аспекти: динамічний, тобто процес формування інтеграційних утворень, і статичний – функціонування цих утворень.

Інтеграція підприємницьких структур на міжфірмовому і внутрішньофірмовому рівні припускає встановлення таких взаємовідносин між суб'єктами, які забезпечують довгострокове зближення їх генеральних цілей. При цьому повинні створюватися умови їх взаємодії, при яких інтереси і цілі з різноспрямованих стають односпрямованими. З точки зору дисертанта, інтеграція компаній – це поглиблення і посилення взаємодії, взаємозв'язків і співпраці суб'єктів господарювання з метою більш повного використання ними конкурентних переваг, заповнення відсутніх сторін і отримання синергетичного ефекту від об'єднання [8, с. 50].

Навколо кожної великої підприємницької структури створюється зона інтеграційної взаємодії, що складається з компаній, у тому числі зарубіжних, з варіюваним ступенем акціонерного та неакціонерного контролю. Характерним для сучасних інтеграційних процесів є те, що на основі різного роду угод, наприклад, про субпідряд, про виробничу і науково-технічну кооперацію, про спільне у маркетингу, рекламі, збуті й т. ін. встановлюється контроль над формально самостійними підприємствами. Штаб-квартиру можна розглядати як ядро бізнес-системи, навколо якого залежно від тісноти зв'язку з ним формуються своєрідні орбіти, на яких розміщуються підрозділи, дочірні, залежні чи самостійні компанії. Зона інтеграційної взаємодії є результатом як інтеграційних процесів (висновок стратегічних альянсів і вступ компа-

нії у всякого роду угруповання), так і дезінтеграційних (виділення зі складу корпоративної структури самостійних юридичних осіб з відповідними повноваженнями).

При створенні інтеграційних утворень обов'язково повинен бути присутнім ефект інтеграції, який робить саме об'єднання різних суб'єктів у загальну систему взаємовигідним і економічно ефективним. Цей ефект можна визначити як суму всіх вигод від інтеграційних процесів для кожного її учасника, включаючи маркетингові, технологічні, інформаційні, економічні і фінансові складові, – вигода, вилучення яких було б неможливо при розрізненому функціонуванні суб'єктів. Єдиної методики вимірювання даного показника не існує, і визначення доцільності створення інтеграційної структури – завдання досить складне [2, с. 30]. Кожен з існуючих на сьогодні підходів до оцінки ефекту враховує в основному лише одну із сторін інтеграції. Однак ці процеси дуже багатогранні і проявляються по-різному, тому існує необхідність використання комплексного підходу до оцінки ефекту інтеграції, що враховує всі його аспекти. З нашої точки зору, в основу цього комплексного підходу доцільно покласти концепцію отримання синергетичного ефекту, а саме це поняття розглядати набагато ширше, ніж традиційно. Пропонується враховувати такі складові частини синергетичного ефекту, одержаного в результаті інтеграційних процесів[9]:

- ✦ зниження трансакційних витрат (зовнішніх);
- ✦ скорочення трансформаційних витрат на одиницю продукції;
- ✦ зниження організаційних витрат (внутрішніх трансакційних);
- ✦ досягнення довгострокових конкурентних переваг;
- ✦ зміна рівня конкуренції;
- ✦ придбання нових знань і навичок;
- ✦ освоєння нових ринків;
- ✦ отримання доступу до нових джерел ресурсів;
- ✦ підвищення рівня транснаціоналізації компанії;
- ✦ впровадження інновацій і трансферт технологій;
- ✦ зростання частки ринку;
- ✦ зниження ризиків і ступеня невизначеності.

Перш за все, досліджуємо інтеграційні процеси в рамках основних концепцій теорії фірми, що дозволить уточнити їх сутність, зміна меж компаній і фактори, що його визначають. Інтеграційні процеси на рівні компаній, організаційні форми інтеграції найсуттєвіше відображення отримали в інституційній та неоінституційній теорії фірми і, перш за все, її складової частини, що стосується трансакційного підходу. Певною мірою сутність інтеграційних процесів розкрита і в теорії організаційного потенціалу, ресурсноорієнтованому підході та підході, заснованому на знаннях [1, с. 23].

Фокусування уваги на трансакційному підході пов'язана з логікою аналізу інтеграційних процесів як способу зниження витрат від ринкової (цінової) координації дій. Трансакційні витрати пропонується визначати як витрати економічної взаємодії, в яких би формах воно не протікало. У ринковій економіці доцільно виділяти три групи витрат фірми:

- 1) трансформаційні;
- 2) трансакційні (зовнішні);
- 3) організаційні (внутрішні трансакційні).

Трансакційні (зовнішні) та організаційні витрати є взаємопов'язаними: збільшення одних веде до зменшення інших і навпаки.

Вивчення поняття трансакційних витрат і виділення основних їх видів стало найважливішою основою виявлення закономірностей інтеграційних процесів, їх причин та організаційних форм формування підприємницьких структур і транснаціональних бізнес-систем.

Ці витрати необхідно розуміти інтегрально, як витрати функціонування системи.

Різні форми інтеграції – це не що інше, як знаряддя з економії трансакційних витрат, причому окремі форми організації діяльності володіють неоднаковою ефективністю з точки зору їх економії. Цим і пояснюється еволюція організаційних форм інтеграції. Ті, що вимагають дуже високих витрат, відмирають, ті, що виявляються більш економічними, виживають і набувають поширення. Ці витрати неоднорідні за своїм складом, їх різноманіття зумовлює множинність можливих способів їх економії, що призводить до співіснування найрізноманітніших форм організації діяльності. Причому кожній організаційній формі відповідає своя, особлива конфігурація трансакційних витрат [5, с. 30].

У світовій практиці склалися такі форми інтеграції компаній: стратегічні альянси, консорціуми, картелі, синдикати, пули, асоціації, конгломерати, трести, концерни, промислові холдинги, фінансово-промислові групи, які умовно можна розділити на дві групи: тверді і м'які. До жорстких організаційних форм інтеграції компаній відносяться концерни, трести, а до м'яких – асоціації, консорціуми, стратегічні альянси. М'які форми інтеграції компаній характерні для міжнародних об'єднань, оскільки дозволяють вести спільну діяльність при збереженні засновниками юридичної та господарської самостійності [3, с. 74].

У країнах з розвинутою ринковою економікою рівень економічної інтеграції зазвичай має більш глибокий характер. Учасники консорціуму на час будівництва об'єднують парк обладнання (крім спеціалізованих механізмів), транспортно-складське та ремонтне господарство, трудові ресурси (допоміжного призначення) та оборотні фінансові кошти. Такий підхід дозволяє досягти максимальної інтенсивності й економічної ефективності використання технічного та трудового потенціалу будівельних компаній (в українських умовах важливе значення має можливість використовувати найбільш передове в технічному відношенні устаткування, наявне в учасників консорціуму), зниження потреби в оборотних і кредитних коштах. У цілому консорціум за рахунок економічної інтеграції отримує можливість істотно зменшити собівартість будівельно-монтажних робіт і, отже, підвищити свою конкурентоспроможність і рентабельність. Фактично, тут має місце створення тимчасової спільної компанії. Відповідно і доходи (прибуток) консорціуму розподіляються між його учасниками пропорційно внеску в загальні витрати на виконання

підрядних робіт. Консорціуми третього типу в процесі глибокої економічної інтеграції одержать широке поширення і в українських умовах.

Створення консорціумів має такі переваги [5, с. 20]:

- ✦ об'єднання авторитету учасників консорціуму, що дозволяє подолати попередньої кваліфікації бар'єр;
- ✦ підвищення якості та обґрунтованості представленої конкурсної заявки (проектна документація, метод і програма робіт, терміни їх виконання, обсяги та вартість);
- ✦ консолідація заставних ресурсів учасників консорціуму при отриманні банківської гарантії підряду, підвищення відповідальності підрядних організацій;
- ✦ можливість залучення дешевих кредитних ресурсів за рахунок включення в консорціум фінансових структур;
- ✦ можливість укладення вигідних цінових угод за рахунок включення в консорціум постачальників будівельних матеріалів і конструкцій;
- ✦ розподіл між учасниками консорціуму економічних ризиків за проектом (спільне страхування об'єкта, спільна відповідальність за інтегральні дефекти, за зрив термінів будівництва);
- ✦ підвищення ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів будівельних компаній за рахунок економічної інтеграції, зниження собівартості будівельно-монтажних робіт.

Ступінь інтеграції багато в чому залежить від характеру взаємодії суб'єктів, тобто характеру взаємозв'язків і взаємозалежностей усередині об'єднання і способу організації їх узгодженої діяльності. Виділяються такі види зв'язків:

- ✦ майнові, акціонерні (участь головної фірми в капіталі дочірніх і залежних компаній; система перехресного володіння акціями);
- ✦ виробничі взаємозв'язки, взаємні поставки і товарообмін;
- ✦ управлінські взаємозв'язки – координації і субординації (перехресний директорат; постійність зв'язків керівників фірм-учасниць; участь у роботі директоратів групи компаній представників головної фірми);
- ✦ технологічні: надання головною фірмою технологій компаніям, що входять в групу; технічне співробітництво;
- ✦ фінансові, у тому числі кредитні взаємозв'язки;
- ✦ персональні зв'язки.

Партнери інтеграційного утворення можуть бути пов'язані або взаємними відносинами власності (володіння пакетами акцій, обмін акціями), або взаємними управлінськими зв'язками (включення до складу ради директорів однієї компанії представників іншої), або наданням різних послуг (розробка технології, інформаційно-рекламне обслуговування і т. ін.). Більш жорсткі форми інтеграції засновані, як правило, з одного боку, на майнових (фінансових, акціонерних) зв'язках,

з іншого – на механізмах управління, що приводять до виникнення єдиних компаній [5, с. 34].

Результати порівняльного аналізу організаційних форм інтеграції підприємницьких структур можна представити у вигляді рис. 1.

Прагнення знайти баланс між перевагами централізації та децентралізації управління та відповідальності при об'єднанні компаній часто призводить до вибору таких форм інтеграції, які займають проміжне місце між повністю централізованою корпоративною структурою і співробітництвом у чисто ринковому середовищі. У рамках стратегічних альянсів, консорціумів виникає можливість мобілізації переваг потужної корпоративної структури при збереженні відособленості її членів.

Систематизуючи організаційні форми міжнародного бізнесу під дещо іншим кутом зору, доцільно виділяти три групи форм [6, с. 21]:

- ✦ форми із закріпленням юридичного статусу в країні базування, тобто зі створенням юридичних осіб (підприємства з іноземними інвестиціями);
- ✦ форми із закріпленням податкового статусу, але без створення юридичних осіб (представництва та філії іноземних юридичних осіб);
- ✦ форми, засновані на договірних відносинах (без створення юридичних осіб і закріплення податкового статусу).

Характерними особливостями угод в Україні на цей час є [6, с. 22]:

Таблиця 1

Матриця основних організаційних форм інтеграції і їх характеристичних ознак

Характеристичні риси	Концерн	Конгломерат	Консорціум	Картель	Синдикат	Пул	Трест	Асоціація	Стратегічний альянс	
									неінвест. хар-ру	інвестиц. хар-ру
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ступінь юридичної самостійності	7	6	1	0	3	0	9	0	0	3
Наявність виробничої спільності	7	0	7	8	8	0	8	5	5	5
Рівень централізації та децентралізації діяльності поєднаних компаній	8	5	3	2	3	2	9	1	3	5
Ступінь об'єднання фінансової діяльності	9	9	3	0	3	3	9	0	3	5
Ступінь об'єднання збутової діяльності	7	3	0	1	7	0	9	0	4	4
Участь в капіталі	7	7	2	0	3	0	9	0	0	5
Характеристика управління діяльністю інтегрованого утворення	9	7	4	2	4	4	9	2	4	5
Тимчасові параметри існування інтегрованого утворення	9	9	6	3	6	3	9	3	6	6
Можливість входження в кілька інтеграційних утворень	9	9	0	0	0	0	9	0	0	0
Характер контракту, що укладається	9	9	6	3	6	3	9	3	6	6

Виробнича кооперація	Є	Альянси і стратегічні союзи неінвестиційного характеру, картелі, синдикати, консорціуми, пули	Концерни, трести, стратегічні альянси інвестиційного характеру
	Немає	Самостійні підприємства, консорціуми, асоціації, пули	Конгломерати, стратегічні альянси інвестиційного характеру
		Немає	Є
		Спільна власність	

Рис. 1. Систематизація основних форм інтеграції компаній

- ✦ переважання горизонтальних злиттів і поглинань: у більшості галузей йде консолідація бізнесу;
- ✦ яскраво виражені галузеві особливості угод: тип інтеграції залежить від галузі.

Так, абсолютним лідером з операцій, що характеризується вертикальною інтеграцією, є металургійні компанії.

Залежність розміру угоди від галузі: найбільш великі з них відбуваються в одних і тих самих галузях (нафтогазовій, металургійній, телекомунікаційній).

Вагоме місце серед угод продовжують займати недружні поглинання. Протягом значного періоду часу гостро стоїть проблема корпоративних захоплень.

Такий цивілізований тип угод, як МВО, залишається в Україні досить рідкісним явищем, що свідчить про недостатню роль менеджерів.

Показниками успішного злиття або поглинання компанії служить збільшення обсягу виробничих і комерційних операцій, скорочення витрат виробництва і збуту продукції на 10 – 20%, зростання курсу акцій об'єднаної компанії. Перш за все, ефективність операції визначається зміною курсу акцій компанії щодо середньогалузевого рівня протягом трирічного періоду після оголошення про злиття або поглинання. Якщо акції об'єднаної компанії перевершують за результатами галузевий індекс, угода вважається успішною.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи тенденції розвитку господарюючих суб'єктів, можна зробити висновок, що в майбутньому зміняться не тільки самі підприємницькі структури, ставши організаціями «без внутрішніх перегородок», компаніями-мережами, але й традиційні зв'язки і взаємовідносини між ними, що спричинить виникнення компаній «без кордонів», мереж компаній. Розширення коопераційних зв'язків між конкурентами, постачальниками та споживачами, прогрес інформатики, автоматизація виробництва та управління змінюють традиційні уявлення про межі компанії, руйнують їх замкнутість. Здійснюється поступовий перехід до нової наукової моделі управління, в основі якої лежать інтеграційні процеси як в компаніях, так і в їх взаємозв'язках. Відбувається об'єднання компаній за допомогою глобальних інформаційних систем у стратегічні альянси та інші союзи різних типів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Владимирова И. Г.** Интеграционные процессы в развитии компаний : монография / И. Г. Владимирова. – М. : ГУУ, 2007.
2. **Владимирова И. Г.** Теория транснационализации компаний: организационные аспекты : монография / И. Г. Владимирова. – М. : Граница, 2008.
3. **Владимирова И. Г.** Какие бывают компании. Структуры управления. Как растут компании / И. Г. Владимирова // Энциклопедия. Том 26. Бизнес / Ред. коллегия М. Аксенова, Е. Терехина, М. Боярский и др. – М. : Мир энциклопедий, 2005.
4. **Ефремов В. С.** Глобализация мировой экономики и бизнес: проблемы, перспективы, ожидания / В. С. Ефре-

мов, И. Г. Владимирова // В сб. : Современная теория глобализации: экономические очерки / Колл. авторов под ред. Б. А. Денисова. – М. : ГУУ, 2002.

5. **Владимирова И. Г.** Международный менеджмент : Учебное пособие / И. Г. Владимирова. – М. : ГУУ, 2007.

6. **Мочерный С. В.** Экономический энциклопедический словарь: у 2-х т. Т. 2 / С. В. Мочерный, Я. С. Ларина, О. А. Устинко, С. И. Юрий / За ред. С. В. Мочерного. – Львів : Вид-во «Світ», 2006. – 324 с.

7. **Перельгина Л. Б.** Сучасний погляд на підприємництво : препринт / Л. Б. Перельгина. – С-Пб. : Изд-во ГОУ ВПО «ЛОИЭФ», 2005.

8. **Томилина Э.** Слияния и поглощения: ценность оценки / Э. Томилина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://meracg.narod.ru/stati/cl_l_pogcennocstenki.htm

9. **Уманців Ю.** Злиття та поглинання компаній у контексті фінансово-економічної кризи / Ю. Уманців // Банківська справа. – 2011. – № 3. – С. 48 – 55.

Науковий керівник: Ястремський О. І., доктор економічних наук, професор

REFERENCES

Efremov, V. S., and Vladimirova, I. G. "Globalizatsiia mirovoy ekonomiki i biznes: problemy, perspektivy, ozhidaniia" [Globalization of the world economy and business: problems, prospects, expectations]. In *Sovremennaiia teoriia globalizatsii: ekonomicheskie ocherki*. Moscow: GUU, 2002.

Mochernyi, S. V. and others. *Ekonomichni entsiklopedichni slovniki* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit, 2006.

Perelygina, L. B. *Sovremennyy vzgliad na predprinimatel'stvo* [The modern view of entrepreneurship]. St. Petersburg: LOIEF, 2005.

Tomilina, E. "Sliianiia i pogloshcheniia: tsennost otsenki" [Mergers and acquisitions: the value of evaluation]. http://meracg.narod.ru/stati/cl_l_pogcennocstenki.htm

Umantsiv, Yu. "Zlyttia ta pohlynannia kompanii u konteksti finansovo-ekonomichnoi kryzy" [Mergers and acquisitions in the context of the financial crisis]. *Bankivska sprava*, no. 3 (2011): 48-55.

Vladimirova, I. G. *Teoriia transnatsionalizatsii kompaniy: organizatsionnye aspekty* [Theory of transnationalization companies: organizational aspects]. Moscow: Granitsa, 2008.

Vladimirova, I. G. *Kakie byvaiut kompanii. Struktury upravleniia. Kak rastut kompanii* [What are the company. Management structure. Growing of a company]. Moscow: Mir entsiklopediy, 2005.

Vladimirova, I. G. *Integratsionnye protsessy v razvitii kompaniy* [Integration processes in development of companies]. Moscow: GUU, 2007.

Vladimirova, I. G. *Mezhdunarodnyy menedzhment* [International Management]. Moscow: GUU, 2007.

ФОРМУВАННЯ КОМБІНОВАНОЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ПІДПРИЄМСТВА АВТОСЕРВІСУ В УМОВАХ КОНТРОЛІНГУ

ЧЕРВЯКОВА В. В.

УДК 658

Червякова В. В. Формування комбінованої бізнес-моделі підприємства автосервісу в умовах контролінгу

У статті розглянуто основні наукові підходи до побудови бізнес-моделі підприємства, яка б повністю відтворювала логіку його фінансово-господарської діяльності. Запропоновано комбіновану бізнес-модель підприємства автосервісу, яка об'єднує позитивні характеристики статичних бізнес-моделей, оснований на виділенні центрів відповідальності, та динамічних процесноорієнтованих бізнес-моделей. Статико-динамічна бізнес-модель підприємства автосервісу представлена системами створення та споживання цінності, які обумовлюють пропозицію цінності і визначають структуру витрат і доходів. Дана бізнес-модель надає можливість контролерам аналізувати результати фінансово-господарської діяльності та управління підприємства автосервісу в статичній та динамічній, оцінюючи рівень досягнення цільових показників на певний момент часу, і терміни, за які вони отримані, а менеджерам – приймати ефективні управлінські рішення з урахуванням змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі.

Ключові слова: контролінг, бізнес-модель, підприємство автосервісу, центр відповідальності, бізнес-процес, ефективність управління.

Рис.: 1. **Бібл.:** 31.

Червякова Валентина Володимирівна – аспірантка, Національний транспортний університет (вул. Суворова, 1, Київ, 01010, Україна)
E-mail: ChervyakovaV@bigmir.net

УДК 658

Червякова В. В. Формирование комбинированной бизнес-модели предприятия автосервиса в условиях контроллинга

В статье рассмотрены основные научные подходы к построению бизнес-модели предприятия, которая бы полностью воспроизводила логику его финансово-хозяйственной деятельности. Предложена комбинированная бизнес-модель предприятия автосервиса, объединяющая положительные характеристики статических бизнес-моделей, основанных на выделении центров ответственности и динамических процессноориентированных бизнес-моделей. Статико-динамическая бизнес-модель предприятия автосервиса представлена системами создания и потребления ценности, которые обуславливают предложение ценности и определяют структуру расходов и доходов. Данная бизнес-модель позволяет контролерам анализировать результаты финансово-хозяйственной деятельности и управления предприятия автосервиса в статике и динамике, оценивая уровень достижения целевых показателей на определенный момент времени, и сроки, за которые они получены, а менеджерам – принимать эффективные управленческие решения с учетом изменений во внешней и внутренней среде.

Ключевые слова: контроллинг, бизнес-модель, предприятие автосервиса, центр ответственности, бизнес-процесс, эффективность управления.

Рис.: 1. **Библ.:** 31.

Червякова Валентина Владимировна – аспірантка, Національний транспортний університет (вул. Суворова, 1, Київ, 01010, Україна)
E-mail: ChervyakovaV@bigmir.net

UDC 658

Chervyakova V. V. Formation of a Combined Business Model of a Car-Service Enterprise under Conditions of Controlling

The article considers main scientific approaches to building a business model of an enterprise, which would completely reproduced the logic of its financial and economic activity. The article offers a combined business model of a car-service enterprise that unites positive characteristics of static business models based on allocation of responsibility centres and dynamic process-oriented business models. The static-dynamic business model of a car-service enterprise is represented by systems of creation and consumption of a value, which determine supply of the value and the structure of expenditures and receipts. This business model allows controllers to analyse results of the financial and economic activity and management of a car-service enterprise in statics and dynamics, assessing the level of achievement of target indicators in a certain moment of time and terms, during which they were received, and managers – to make effective managerial decisions with consideration of changes in external and internal environment.

Key words: controlling, business model, car-service enterprise, responsibility centre, business process, effectiveness of management.

Pic.: 1. **Bibl.:** 31.

Chervyakova Valentyna V. – Postgraduate Student, National Transport University (vul. Suvorova, 1, Kyiv, 01010, Ukraine)
E-mail: ChervyakovaV@bigmir.net

У сучасних умовах господарювання стрімкі зміни зовнішнього середовища вимагають від підприємств створення і функціонування новітніх технологій управління. Однією з таких технологій є контролінг, який являє собою інтегровану систему інформаційно-аналітичної та методичної підтримки керівників у процесі планування, контролю, аналізу й прийняття управлінських рішень за всіма функціональними сферами діяльності підприємства, орієнтовану на досягнення його цілей. Практика застосування контролінгу свідчить, що без його інструментарію в даний період розвитку економіки неможливо витримувати конкуренцію з тими компаніями, які його успішно застосовують. Важливість вирішення нерозв'язаних питань теорії і практики побудови бізнес-моделі підприємства в умовах контролінгу, яка б давала повне уявлення про

перебіг усіх господарських процесів й основні показники фінансово-господарської діяльності на певний момент часу та дозволяла б контролерам оцінювати якість управління, визначає актуальність даної статті.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів контролінгу присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як А. М. Карминський, С. Г. Фалько, М. В. Тарасюк, Л. В. Попова, Р. Е. Ісакова, Т. А. Головіна, Ю. П. Яковлев, О. А. Дедов та інших. Проблеми формування бізнес-моделі підприємства висвітлені в працях О. Остервальдера, Ів Пінье, Дж. К. Лафти, В. В. Репіна, В. Г. Єліферова та інших.

Мета статті – побудова бізнес-моделі підприємства автосервісу, яка б повністю відтворювала логіку його фінансово-господарської діяльності та дозволяла контролерам аналізувати результати фінансово-гос-

подарської діяльності та управління підприємства в статистиці та динаміці.

Ефективне функціонування служби контролінгу в управлінні суб'єктами автосервісного підприємництва потребує обґрунтування його бізнес-моделі, яка б давала повне уявлення про перебіг усіх господарських процесів й основні показники господарської діяльності на певний момент часу та дозволяла контролерам оцінювати якість управління та господарювання.

Таким вимогам повною мірою відповідають комбіновані бізнес-моделі підприємства. Комбіновані бізнес-моделі підприємства, з одного боку, враховують принципи статичних бізнес-моделей, основаних на формуванні центрів відповідальності, з іншого – принципи динамічних процесноорієнтованих бізнес-моделей.

Таким чином, бізнес-модель підприємства автосервісу, побудована з використанням принципів статичних і динамічних бізнес-моделей, дозволить повністю відтворити логіку господарської діяльності суб'єктів підприємства та надасть контролерам можливість проводити статичну та динамічну оцінку відповідності параметрів господарювання визначеній системі цілей та завдань.

При формуванні статичної бізнес-моделі підприємства його можна розглядати як сукупність квазіпідприємств (центрів відповідальності) з відносною свободою в оперативному управлінні, які повністю відповідають за результати своєї діяльності та досягнення встановлених цільових показників.

На підприємстві автосервісу як структурні одиниці, що здійснюють свою діяльність за певним функціональним напрямом управління, можна виділити: продаж автомобілів, загальний сервіс, кузовний сервіс, продаж запчастин. Керівники цих підрозділів несуть особисту відповідальність за результати функціонування підпорядкованого йому підрозділу. Тому по кожному центру відповідальності доцільно проводити збирання, систематизацію, накопичення та зберігання інформації про результати господарської діяльності на певний момент часу, а саме: про обсяги реалізації товарів та послуг, обсяги витрат (змінні витрати) та рівень прибутку [1, 2, 3, 4].

Крім визначених центрів відповідальності можна виділити також центри дискреційних витрат, керівники яких відповідають за витрати, які важко оцінити (представити в грошовому вимірнику) або неможливо чітко визначити співвідношення між обсягом використуваних ресурсів та отриманим результатом (встановити причинно-наслідковий зв'язок між витратами та результатами). Керівники центрів дискреційних витрат повинні забезпечити дотримання планових показників витрат та досягнення встановлених цілей.

У науковій літературі центри дискреційних витрат також називають сервіс-центрами [1], тобто центрами відповідальності, що працюють на внутрішньому ринку підприємства. Результат їх діяльності оцінюється за обсягами обороту, розрахованого за внутрішніми (трансфертними) цінами, що відповідають, зазвичай, ринковим [5, 6, 7, 8, 9, 10].

На підприємствах автосервісу до центрів дискреційних витрат можна віднести: відділ кадрів, відділ маркетингу, відділ інформаційних технологій, фінансовий відділ, бухгалтерію та інші.

Таким чином, виділення центрів відповідальності суб'єкта автосервісного підприємництва дозволить контролерам оцінювати діяльність та якість управління на певний момент часу, тобто здійснювати статичну оцінку діяльності підприємства та його підрозділів.

Запропонована класифікація центрів відповідальності, як елементів статичних бізнес-моделей суб'єктів автосервісного підприємництва, дозволить підібрати адекватні інструменти контролінгу для підприємства та усіх його структурних підрозділів.

Запровадження центрів відповідальності на підприємствах автосервісу забезпечить ефективне управління відповідальністю шляхом розподілу і закріплення за керівниками структурних підрозділів підприємства відповідальності за виконання оперативних, тактичних і стратегічних цільових показників.

Формування структури центрів відповідальності на підприємствах автосервісу сприяє вдосконаленню управління і контролінгу, а саме [2]:

- ✦ створює умови для ефективного досягнення системи цілей діяльності підприємства автосервісу шляхом поєднання централізованого управління та максимальної ініціативності менеджерів його центрів відповідальності;
- ✦ дозволяє чітко встановити керівників, відповідальних за виконання певних цільових завдань діяльності підприємства автосервісу та чітко визначити підрозділи, які не виконали планові завдання і застосовувати до їх персоналу заходи управлінського впливу;
- ✦ сприяє розвитку самоконтролю з боку керівників центрів відповідальності за результати їх діяльності, підвищенню виконавчої дисципліни та імовірності виконання цільових завдань;
- ✦ дозволяє організувати роботу підприємства автосервісу як єдиної економічної системи, кожний елемент якої функціонує в напрямку виконання загально корпоративних цілей та завдань;
- ✦ дає можливість оцінювати діяльність підприємства автосервісу та усіх його структурних підрозділів на визначений момент часу та управляти суб'єктом автосервісного підприємництва в режимі on-line;
- ✦ наближення центрів прийняття управлінських рішень до їх безпосередніх виконавців сприяє оперативності реагування менеджерів центрів відповідальності на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі та підвищує імовірність досягнення встановленої системи цілей;
- ✦ збільшення обсягів релевантної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень керівниками центрів відповідальності, забезпечує підвищення адекватності управлінських рішень;
- ✦ підвищення вмотивованості керівників центрів відповідальності в результатах підпорядкова-

ного їм підрозділу підприємства автосервісу сприяє розвитку компетенцій менеджерів та зростанню якості управління;

- ✦ сприяє роботі співробітників центру відповідальності як єдиної команди, діяльність якої спрямована на виконання спільних цілей, і розвитку корпоративної культури підприємства автосервісу;
- ✦ створює умови для внутрішньофірмового підприємництва та дозволяє послідовно й ефективно використовувати принципи підприємництва у взаємовідносинах керуючої системи і об'єктів управління – центрів відповідальності та інші.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що створення бізнес-моделі підприємства автосервісу, основаної на формуванні структури центрів відповідальності, дозволить контролерам оцінювати діяльність суб'єкта автосервісного підприємства на певний момент часу. Проте, повне увялення про хід виконання системи цілей підприємства автосервісу можна отримати лише на основі об'єктивної оцінки динаміки цього процесу.

Задовольнити дану умову дозволяє бізнес-модель, основана на виділенні в господарській системі підприємства бізнес-процесів, яка надасть можливість контролерам оцінювати виконання цілей та завдань в динаміці та підвищить ефективність контролінгу.

Бізнес-процес підприємства можна визначити як стійку, структуровану сукупність послідовних дій з виконання певного виду діяльності, спрямованих на досягнення будь-якого результату, визначеного системою цілей суб'єкта підприємства [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17].

Основи даного підходу було закладено засновником наукового менеджменту Ф. Тейлором та іншими провідними вченими і практиками протягом ХХ століття. У науковій економічній літературі такий тип бізнес-моделі називається моделлю процесноорієнтованого управління [18].

Бізнес-процес розглядається як вартісний ланцюг, який являє собою набір видів діяльності, що реалізуються з метою розробки, позиціонування на ринку, постачання та обслуговування реалізованих товарів, робіт і послуг [19]. Схема вартісного ланцюга включає основну та допоміжну діяльність.

Основна діяльність підприємства автосервісу спрямована на безпосереднє задоволення споживачів товарів і послуг шляхом реалізації циклу бізнес-процесів (залучення клієнтів, узагальнення замовлень й уподобань клієнтів, виконання замовлень, реалізація автомобілів і запасних частин, післяпродажне обслуговування, проведення розрахунків, обґрунтування інноваційних підходів до задоволення потреб клієнтів та розробка нових бізнес-процесів).

Допоміжна діяльність підприємства автосервісу спрямована на задоволення різноманітних вимог підрозділів підприємств автосервісу, а також вимог власників капіталу, кредиторів, органів державної влади та інших контрагентів та суб'єктів ринкової економіки. До бізнес-

процесів, що становлять допоміжну діяльність підприємства автосервісу, можна віднести такі [18, 2]:

- ✦ ведення бухгалтерського (фінансового, податкового, статистичного) обліку господарських операцій;
- ✦ ведення управлінського обліку;
- ✦ планування фінансово-господарської діяльності;
- ✦ контролінг фінансово-господарської діяльності;
- ✦ проведення маркетингових заходів;
- ✦ управління персоналом;
- ✦ управління інформаційними технологіями;
- ✦ виконання вимог органів державної влади з охорони навколишнього середовища;
- ✦ управління діловою репутацією та іміджем підприємства автосервісу;
- ✦ виконання соціальних програм для клієнтів і співробітників підприємства.

Незважаючи на те, що будь-який суб'єкт підприємницької діяльності має повну незалежність у виборі методів і засобів ефективного управління своїм підприємством, міжнародне співтовариство запропонувало використовувати низку стандартів управління – ISO 9000; ISO 14000; ISO 20000; OHSAS 18000; SA8000; AS 9100; GMP; TL та інші [20, 21, 22, 23, 24].

Міжнародні стандарти менеджменту, як правило, встановлюють вимоги до організації управлінської діяльності для досягнення різноманітних цілей. Стандарти серії ISO визнані в багатьох країнах, у тому числі й в Україні, та затверджені як національні стандарти [25, 26, 27]. Імплементация міжнародних стандартів сфери менеджменту у вітчизняну теорію та практику сприяє адаптації суб'єктів бізнесу до умов господарювання у світовій економічній системі та підвищує рівень їх конкурентоспроможності.

Стандарти ISO 9000:2000 встановлюють основні вимоги, виконання яких дозволяє побудувати високо-ефективну систему управління суб'єктом бізнесу для задоволення потреб споживачів та інших зацікавлених осіб. До інших осіб, зацікавлених у функціонуванні підприємства автосервісу, можна віднести: власників (зацікавлені у зростанні рівня їх добробуту внаслідок зростання вартості підприємства автосервісу); керівників і співробітників (зацікавлені у найбільш вигідному продажу своєї робочої сили); інвесторів (прагнуть отримати максимальний прибуток від інвестованого капіталу); партнерів (зацікавлені в отриманні якісних товарів і послуг); суспільство (зацікавлене, передусім, в отриманні податків, зборів та обов'язкових платежів).

Сучасна система управління, побудована з урахуванням вимог стандартів серії ISO, передбачає розробку системи спеціальної регламентуючої документації підприємства, основними складовими якої є: політика в сфері управління; порядок забезпечення якості при управлінні підприємством; внутрішні документи, що визначають порядок виконання процедур та використання ресурсів; методики ефективного планування та реалізації процесів; положення про підрозділи і посадові інструкції.

Використання процесноорієнтованої бізнес-моделі в управлінні підприємствами автосервісу сприяє:

- ✦ підвищенню результативності основних процесів;
- ✦ підвищенню прозорості виконання управлінських і допоміжних процесів;
- ✦ встановленню поетапного формування витрат обігу, визначенню заходів, які мають безпосередній вплив на них, а також причин і ступеня їх впливу на розмір понесених витрат;
- ✦ довгостроковому існуванню підприємства автосервісу на ринку внаслідок врахування інтересів усіх зацікавлених осіб;
- ✦ підвищенню координованості діяльності підприємства та його функціональних підрозділів відповідно до змін у зовнішньому середовищі [28];
- ✦ скороченню зайвих ланок у господарській діяльності;
- ✦ зниженню ризиків ведення бізнесу;
- ✦ підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень.

Для оцінки ефективності управління бізнес-процесами пропонується використовувати низку показників [11]. З урахуванням специфіки автосервісного підприємництва можна сформулювати такий перелік показників оцінки ефективності управління бізнес-процесами: обсяг наданих послуг визначеної якості, оплачених за певний проміжок часу; кількість споживачів товарів і послуг; кількість типових операцій, які необхідно виконати при реалізації товарів і послуг за певний проміжок часу; витрати обігу на реалізацію товарів; тривалість виконання типових операцій; капіталовкладення у господарську діяльність.

Використання моделі процесноорієнтованого управління передбачає також проведення реінжинірингу бізнес-процесів, який являє собою метод кардинальної перебудови бізнес-процесів підприємства з метою досягнення якісно нового, більш високого рівня показників фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності [29].

Є. Г. Ойхман, Е. В. Попов [29] визначають ряд ключових аспектів реінжинірингу: реінжиніринг – це фундаментальний процес, у ході якого переглядаються, виявляються та переосмислюються правила й положення, що є основою поточного ведення бізнесу. Реінжиніринг передбачає реалізацію радикальних змін – радикальне перепроєктування, що впливає на сутність усіх господарських явищ. Зміни ж відбуваються різко (стрибокподібно), отже проведення реінжинірингу доцільне у випадку необхідності різкого покращення основних показників діяльності суб'єкта підприємництва, а основна увага має бути сконцентрована на цих процесах.

Г. Шишков [30] наводить більш широкий перелік характерних особливостей реінжинірингу: проведення радикальних змін; багатостороннє покращення функціонування підприємства; високі потенційні прибутки; організація підприємства будується навколо бізнес-процесів; орієнтованість на споживачів; активне використання інформаційних технологій; висока швидкість реалізованих змін; високі ризики.

Використання принципів реінжинірингу на підприємствах автосервісу цілком узгоджується із сучасною концепцією контролінгу, оскільки реінжиніринг проводиться один раз через визначені проміжки часу (від декількох місяців до декількох років). Після завершення даного терміну підприємство автосервісу знову стає об'єктом реінжинірингу для подальшого вдосконалення його бізнес-процесів. Реінжиніринг бізнес-процесів передбачає радикальний перегляд існуючих в підприємстві автосервісу організаційних принципів і заміну існуючих процесів для того, щоб домогтися стрімкого підвищення ефективності господарської діяльності та управління суб'єкта бізнесу.

Принципово нова сукупність бізнес-процесів підприємства автосервісу після проведення реінжинірингу повинна мати такі особливості: реінтеграція або горизонтальне стискання певного процесу (декілька операцій об'єднуються в одну), вертикальне стискання процесів (виконавці, яким делегована частина владних повноважень, приймають самостійні рішення), суміщення чи паралельне виконання частини раніше послідовних робіт, зменшення перевірок та управлінських впливів, мінімізація кількості погоджень, превалювання змішаного централізованого-децентралізованого підходу в управлінні.

Виходячи зі змісту реінжинірингу та його цілей і завдань, можна зробити висновок про те, що контролери повинні брати активну участь в процесі його реалізації. Інструментарій реінжинірингу слід використовувати в ході циклу стратегічного контролінгу, коли відбувається підтримка стратегічного управління та, зокрема, визначення перспективних напрямків господарської діяльності.

Таким чином, процесноорієнтована бізнес-модель дозволить контролерам встановити відповідальних за динаміку виконання окремих бізнес-процесів, проводити оцінку динаміки реалізації системи цілей та завдань суб'єкта автосервісного підприємництва та надавати менеджменту відповідну інформацію для прийняття ефективних управлінських рішень.

Комбінована статико-динамічна бізнес-модель дилерського автоцентру наведена на рис. 1. Статико-динамічна бізнес-модель підприємства автосервісу представлена системами створення та споживання цінності, які обумовлюють пропозицію цінності і визначають структуру витрат і доходів [31]. Її можна вважати типовою бізнес-моделлю підприємства автосервісу. Запропонована бізнес-модель може використовуватись будь-яким суб'єктом автосервісного бізнесу після адаптації її з урахуванням особливостей його фінансово-господарської діяльності та управління.

ВИСНОВКИ

Запропонована бізнес-модель суб'єкта автосервісного підприємництва є комбінованою бізнес-моделлю підприємства, яка об'єднує позитивні характеристики статичних бізнес-моделей, оснований на принципах виділення центрів відповідальності, та динамічних процесноорієнтованих бізнес-моделей. Дана бізнес-модель дозволяє отримати повне уявлення про перебіг усіх господарських процесів та надає можливість контролерам

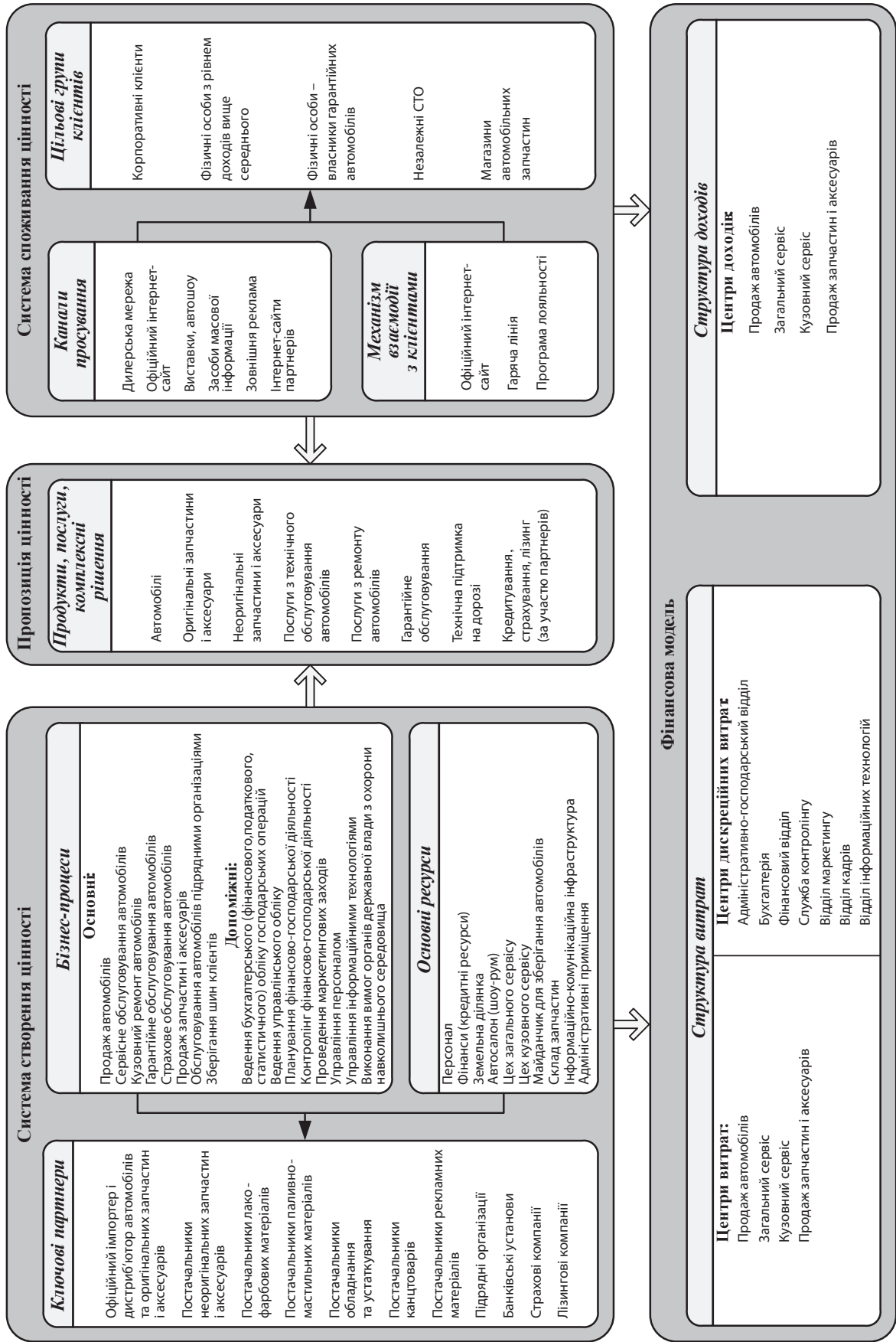

Рис. 1. Типова комбінована статико-динамічна бізнес-модель дилерського автоцентру

аналізувати результати фінансово-господарської діяльності та управління підприємства автосервісу в статистичній динаміці, оцінюючи рівень досягнення цільових показників на певний момент часу та терміни, за які вони отримані, а менеджерам – приймати ефективні управлінські рішення з урахуванням змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Карминский А. М. Контроллинг: учебник / А. М. Карминский, С. Г. Фалько, А. А. Жевага, Н. Ю. Иванова; под ред. А. М. Карминского, С. Г. Фалько. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.: ил.
2. Тарасюк М. В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика: монографія / М. В. Тарасюк. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 548 с.
3. Нападівська Л. В. Управлінський облік: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Нападівська. – К.: Книга, 2004. – 544 с.
4. Ивашкевич В. Б. Бухгалтерский управленческий учет: учебник [для вузов] / В. Б. Ивашкевич. – М.: Юристъ, 2006. – 460 с.
5. Попова Л. В. Современный управленческий анализ. Теория и практика контроллинга: учебное пособие / Л. В. Попова, Т. А. Головина, И. А. Маслова. – М.: Дело и сервис, 2006. – 272 с.
6. Сердюк О. Д. Теория та практика менеджменту: навч. посіб. / О. Д. Сердюк. – К.: Професіонал, 2004. – 432 с.
7. Лень В. С. Управлінський облік: навч. посіб. / В. С. Лень. – К.: Знання-Прес, 2003. – 287 с.
8. Drury C. Management & cost accounting / C. Drury. – Business Press, Thomson Learning, 2000. – 580 p.
9. Kaplan R. S. Advanced management accounting / R. S. Kaplan, A.A. Atkinson. – Prentice-Hall, 1998. – 624 p.
10. Merchant K. A. Modern management control system: text and cases / K. A. Merchant. – Prentice-Hall, 1998. – 280 p.
11. Мазур И. И. Эффективный менеджмент: учеб. пособие [для вузов] // И. И. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге. – М.: Высш. шк., 2003. – 555 с.
12. Яковлев Ю. П. Контролінг на базі інформаційних технологій: навч. посіб. / Ю. П. Яковлев. – К.: Кондор, 2008. – 400 с.
13. Реинжиниринг бизнес-процессов / Н. М. Абдикеев, Т. П. Данько, С. В. Ильдеменов, А. Д. Киселев. – М.: Эксмо, 2005. – 592 с.
14. Зотов В. В. Понятийные аспекты реинжиниринга бизнес-процессов / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. В. Рас-тольный // Экономические и математические методы. – 2008. – Т. 4. – № 2. – С. 58 – 67.
15. Тельнов Ю. Ф. Реинжиниринг бизнес-процессов. Компонентная методология / Ю. Ф. Тельнов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 320 с.
16. Ованесов А. Принципы выделения бизнес-единиц / А. Ованесов // ЖУК. – 2007. – № 1(68). – С. 6 – 10.
17. Томаля Т. С. Ефективність бізнес-процесів підприємства як чинник зростання його ринкової вартості / Т. С. Томаля // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5(71). – С. 139-147.
18. Шигаев А. И. Контроллинг стратеги развития предприятия: учеб. пособие [для студ. вузов] / А. И. Шигаев. – М.: ЮНИТИ-ДИАНА, 2008. – 351 с.

19. Pearce J. A. Strategik management: formulation, implementatoin and control / J. A. Pearce, R. B. Robinson. – McGraw-Hill Higher Education, 2000. – 368 p.

20. Дедов О. А. Методология контроллинга и практика управления крупным промышленным предприятием: учеб. пособие / О. А. Дедов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 248 с.

21. Королев В. Экономическая эффективность и стандарт ISO 9001:2000 / В. Королев // Фин. директор. – 2006. – № 4. – С. 77 – 82.

22. Момот О. І. Менеджмент якості та елементи системи якості: навч. посіб. / О. І. Момот. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 368 с.

23. Векслер Е. М. Менеджмент якості: навч. посіб. / Е. М. Векслер, В. М. Рифа, Л. Ф. Василевич. – К.: ВД «Професіонал», 2008. – 320 с.

24. Основы комплексного управления качеством (TQM) / Є. Ландицькі, Х. Мрук, Х. Янушек та ін.; пер. з пол. М. Г. Бойко, Л. М. Гопкало, Б. О. Голуб; за ред. Н. В. Мережко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 289 с.

25. ДСТУ ISO 9000-2001 Системи управління якістю. Основні положення та словник. На заміну ДСТУ 3230-95: чинний від 01.10.2001. – К.: Держстандарт України, 2001. – 27 с.

26. ДСТУ ISO 9001-2001 Системи управління якістю. Вимоги. На заміну ДСТУ 9001-95, ДСТУ 9002-95, ДСТУ 9003-95: чинний від 01.10.2001. – К.: Держстандарт України, 2001. – 23 с.

27. ДСТУ ISO 9004-2001 Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності. На заміну ДСТУ 9004-1-95: чинний від 01.10.2001. – К.: Держстандарт України, 2001. – 44 с.

28. Лафта Дж. К. Менеджмент: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / Дж. К. Лафта. – М.: ТК Вслби, 2005. – 592 с.

29. Ойхман Е. Г. Реинжиниринг бизнеса: Реинжиниринг организаций и информационные технологии / Е. Г. Ойхман, Э. В. Попов. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 336 с.

30. Шишков Г. Менеджмент качества: реинжиниринг и BSC / Г. Шишков // Менеджмент і менеджер. – 2007. – № 9. – С. 58 – 64.

31. Остервальдер А. Построение бизнес-моделей: Настольная книга стратега и новатора / Александр Остервальдер, Ив Пинье / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 288 с.

Науковий керівник: Козак Л. С., кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри «Економіка» Національного транспортного університету (Київ)

REFERENCES

- Abdikeev, N. M., Danko, T. P., and Ildemenov, S. V. *Reinzhiniring biznes-protsessov* [Re-engineering of business processes]. Moscow: Eksmo, 2005.
- Drury, C. *Management & cost accounting*: Business Press; Thomson Learning, 2000.
- Dedov, O. A. *Metodologija kontrollinga i praktika upravleniia krupnym promyshlennym predpriatiem* [The methodology of controlling and management practices to large industrial enterprise]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.
- DSTU ISO 9000-2001 Systemy upravlinnia yakistiu* [EN ISO 9000-2001 Quality Management System]. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy, 2001.
- DSTU ISO 9001-2001 Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy* [Of ISO 9001-2001 Quality Management System. Requirements]. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy, 2001.

- DSTU ISO 9004-2001 *Systemy upravlinnia iakistiu. Nastanovy shchodo polipshennia diialnosti* [EN ISO 9004-2001 Quality Management System . Guidelines for improving the activity]. Kyiv: Derzhstandart Ukrainy, 2001.
- Ivashkevich, V. B. *Bukhgalterskiy upravlencheskiy uchët* [Accounting Management Accounting]. Moscow: Yurist, 2006.
- Kaplan, R. S., and Atkinson, A. A. *Advanced management accounting*: Prentice-Hall, 1998.
- Karminskiy, A. M., Falko, S. G., and Zhevaga, A. A. *Kontrolling* [Controlling]. Moscow: Finansy i statistika, 2006.
- Korolev, V. "Ekonomicheskaya effektivnost i standart ISO 9001:2000" [Economic efficiency and the standard of ISO 9001:2000]. *Finansovyy direktor*, no. 4 (2006): 77-82.
- Lantsyski, Ye., Mruk, X., and Yanushek, X. *Osnovy kompleksnogo upravlinnia iakistiu (TQM)* [Basics of integrated quality management (TQM)]. Kyiv: KNTU, 2006.
- Len, V. S. *Upravlinskyi oblik* [Management Accounting]. Kyiv: Znannia-Pres, 2003.
- Lafta, Dzh. K. *Menedzhment* [Management]. Moscow: Velbi, 2005.
- Merchant, K. A. *Modern management control system: text and cases*: Prentice-Hall, 1998.
- Momot, O. I. *Menedzhment iakosti ta elementy systemy iakosti* [Quality management and quality system elements]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.
- Mazur, I. I., Shapiro, V. D., and Olderoqe, N. G. *Effektivnyy menedzhment* [Effective management]. Moscow: Vysshaia shkola, 2003.
- Napadovska, L. V. *Upravlinskyi oblik* [Management Accounting]. Kyiv: Knyha, 2004.
- Ovanesov, A. "Printsipy vydeleniia biznes-edinits" [Principles for business units]. *ZhUK*, no. 1(68) (2007): 6-10.
- Oykhman, E. G., and Popov, E. V. *Reinzhiniring biznesa: Reinzhiniring organizatsiy i informatsionnye tekhnologii* [Reengineering Business: Re-engineering and information technology organizations]. Moscow: Finansy i statistika, 1997.
- Ostervalder, A., and Pine, I. *Postroenie biznes-modeley: Nastolnaia kniga stratega i novatora* [Building business models : Handbook strategist and innovator]. Moscow: Alpina Pabliisher, 2012.
- Popova, L. V., Golovina, T. A., and Maslova, I. A. *Sovremenny upravlencheskiy analiz. Teoriia i praktika kontrollinga* [Modern management analysis . Theory and practice of controlling]. Moscow: Delo i servis, 2006.
- Pearce, J. A., and Robinson, R. B. *Strategik management: formulation, implementatoin and control*: McGraw-Hill Higher Education, 2000.
- Shigaev, A. I. *Kontrolling-strategiia razvitiia predpriatiia* [Controlling-стратегия развития предприятия]. Moscow: YuNI-TI-DANA, 2008.
- Serdiuk, O. D. *Teoriia ta praktyka menedzhmentu* [Theory and practice of management]. Kyiv: Profesional, 2004.
- Shyshkov, H. "Menedzhment kachestva: reynzhynirynh y BSC" [Management качества: реинжиниринг и BSC]. *Menedzhment i menedzher*, no. 9 (2007): 58-64.
- Tarasiuk, M. V. *Kontrolinh v upravlinni torhovelnymy meretzhamy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Controlling in the management of retail chains : theory , methodology , practice]. Kyiv: KNTU, 2010.
- Tel'nov, Yu. F. *Reinzhiniring biznes-protsesov. Komponentnaia metodologiia* [Re-engineering of business processes. Component-based methodology]. Moscow: Finansy i statistika, 2005.
- Tomalia, T. S. "Efektyvnist biznes-protseviv pidpriemstva iak chynnyk zrostantiia ioho rynkovoi vartosti" [Efficiency of business processes as a factor in the growth of its market value]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5(71) (2007): 139-147.
- Veksler, E. M., Ryfa, V. M., and Vasylevych, L. F. *Menedzhment iakosti* [Quality Management]. Kyiv: Profesional, 2008.
- Yakovliev, Yu. P. *Kontrolinh na bazi informatsiinykh tekhnolohii* [Controlling based on information technology]. Kyiv: Kondor, 2008.
- Zotov, V. V., Presniakov, V. F., and Rastolnny, V. V. "Poniatynye aspekty reynzhiniringa biznes-protsesov" [Conceptual aspects of business process reengineering]. *Ekonomicheskije i matematicheskie metody*, vol. 4, no. 2 (2008): 58-67.

СВЯЗЬ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ СИСТЕМ С СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

МОРГАЧЁВ И. В.

УДК 338.24

Моргачёв И. В. Связь научно-технических систем с сельскохозяйственными предприятиями

Целью исследования является выявление и изучение характера связи научно-технических систем Украины с сельскохозяйственными предприятиями страны в процессе реализации последними инновационно-инвестиционных проектов. Уточнена структура направлений инвестиций, источников осуществления инновационно-инвестиционной деятельности сельскохозяйственных предприятий, а также влияние финансово-экономического кризиса на основные результаты их хозяйствования. Анализ результатов деятельности отечественных сельскохозяйственных предприятий позволил выявить их более высокий уровень стойкости к мировым финансово-экономическим кризисам в сравнении с промышленными предприятиями, что делает первые привлекательным заказчиком научных и инженеринговых работ для отечественных научно-технических систем. Основанием такого вывода является позитивная динамика объема сбыта сельскохозяйственной продукции и позитивное значение рентабельности ее реализации даже в период действия экономического кризиса. По мере накопления собственного капитала, увеличения количества и стоимости объектов залога для банковского кредитования в будущем роль исследуемых предприятий в финансировании инновационно-инвестиционных проектов усилится. Кризисное состояние банковской системы негативно сказывается на объемах инвестиций исследуемых предприятий, что коррелирует с объемами работ организаций сферы инженеринга и косвенно негативно влияет на объемы работ научных организаций.

Ключевые слова: научно-технические системы, сельскохозяйственные предприятия, инновационные проекты, инвестиции.

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Моргачёв Илья Викторович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятия, Северодонецкое отделение института последипломного образования и дистанционного обучения Восточноевропейского национального университета им. В. Даля (ул. Космонавтов, 18, Луганская обл., г. Северодонецк, 93400, Украина)
E-mail: ilya-morgachov@mail.ru

УДК 338.24

Моргачов І. В. Зв'язок науково-технічних систем із сільськогосподарськими підприємствами

Метою досліджень є виявлення і аналіз характеру зв'язку науково-технічних систем України із сільськогосподарськими підприємствами країни в процесі реалізації останніми інноваційно-інвестиційних проектів. Уточнено структуру напрямів інвестицій, джерел здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств, а також вплив фінансово-економічної кризи на основі показників їх господарювання. Аналіз результатів діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств дозволив виявити їх більш високий рівень стійкості до світових фінансово-економічних криз у порівнянні з промисловими підприємствами, що робить перші привабливим замовником наукових і інжинірингових робіт для вітчизняних науково-технічних систем. Підґрунтям такого висновку є позитивна динаміка обсягу збуту сільськогосподарської продукції і позитивне значення рентабельності її реалізації в період дії економічної кризи. За мірою накопичення власного капіталу, збільшення кількості і вартості об'єктів застави для банківського кредитування в майбутньому роль досліджуваних підприємств у фінансуванні інноваційно-інвестиційних проектів зростає. Кризовий стан банківської системи негативно позначається на обсягах інвестицій досліджуваних підприємств, що корелює з обсягами робіт організацій сфери інжинірингу та опосередковано впливає на обсяги робіт наукових організацій.

Ключові слова: науково-технічні системи, сільськогосподарські підприємства, інноваційні проекти, інвестиції.

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Моргачов Ілля Вікторович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства, Северодонецьке відділення інституту післядипломної освіти і дистанційного навчання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (вул. Космонавтів, 18, Луганська обл., м. Северодонецк, 93400, Україна)
E-mail: ilya-morgachov@mail.ru

UDC 338.24

Morgachov I. V. Connection of Scientific and Technical Systems with Agricultural Companies

The goal of the study is to reveal and study the character of the connection of scientific and technical systems of Ukraine with agricultural companies of the country in the process of realisation of innovation and investment projects by the latter. The article specifies the structure of directions of investments, sources of performance of innovation and investment activity of agricultural companies and also influence of the financial and economic crisis on main results of their economic activity. Analysis of results of activity of domestic agricultural companies allowed detection of their higher level of resistance to the world financial and economic crises if compared to industrial enterprises, which makes the former an attractive customer of scientific and engineering works for the domestic scientific and technical systems. The basis for such a conclusion is the positive dynamics of the volume of sales of agricultural products and positive value of profitability of its realisation even during an economic crisis. The role of the studied companies in financing innovation and investment projects will increase in future in the process of accumulation of own capital and increase of a number and cost of objects of collateral for bank crediting. The crisis state of the banking system negatively influences the volumes of investments of the studied companies, which correlates with volumes of works of engineering organisations and indirectly influences the volumes of works of scientific organisations.

Key words: scientific and technical systems, agricultural companies, innovation projects, investments.

Pic.: 5. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Morgachov Ilya V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of Economics of Enterprise, Severodonetsk Branch of the Institute of Postgraduate Education and Distance Learning of East-Ukraine National University named after V. Dahl (vul. Kosmonavtiv, 18, Luhanska obl., m. Syevyerodonetsk, 93400, Ukraine)
E-mail: ilya-morgachov@mail.ru

Во многих странах с пригодным для сельского хозяйства климатом сельскохозяйственные предприятия будут играть важную роль в национальном хозяйстве. Не исключением являются соответствующие предприятия Украины. Весомая роль этих субъектов хозяйствования заключается не только в обеспечении населения продуктами питания, но и в том, что данные предприятия выступают либо могут выступать участниками инновационно-инвестиционных проектов. Развитие национального хозяйства невозможно без таких проектов, что делает актуальными исследования по данному направлению. Поскольку весомым элементом инфраструктуры реализации данных проектов являются научно-технические системы (в том числе научные организации и организации сферы инжиниринга), актуальным вопросом является связь данных систем с сельскохозяйственными предприятиями.

Анализ последних исследований по направлению [1 – 9] позволяет выявить популярность инновационной тематики среди украинских ученых-экономистов. Значительное внимание уделено видам научно-технических систем и факторам, влияющим на их развитие. Также нередкими являются публикации относительно проблем и задач развития сельскохозяйственных предприятий, однако комплексные исследования, посвященные выявлению взаимосвязи научно-технических систем и сельскохозяйственных предприятий в процессе разработки и реализации инновационных проектов, являются редкими.

Крючко Л. С. в работе [9] также отмечает, что в научных работах по направлению недостаточно внимания уделяется информационно-аналитическим системам как части инновационной инфраструктуры в сельском хозяйстве. Также автор работы отмечает, что структуры инновационной инфраструктуры Украины находятся на начальной стадии, а в сфере сельскохозяйственного производства практически отсутствуют.

Анализ представленных научных работ по направлению позволяет еще раз убедиться в актуальности более глубокого изучения вопросов взаимосвязи научно-технических систем с сельскохозяйственными предприятиями в процессе реализации последними инновационных проектов, поскольку эти вопросы еще остаются малоизученными.

Целью статьи является выявление и изучение характера связи научно-технических систем Украины с сельскохозяйственными предприятиями страны в процессе реализации последними инновационно-инвестиционных проектов.

Сельскохозяйственные предприятия Украины (как и иных стран) являются участниками инвестиционных проектов в качестве руководителей, заказчиков и инвесторов. Часть из этих проектов относится к инновационным. Учитывая относительный характер инновационности данных проектов, что является основной причиной отсутствия их соответствующей дифференциации и в статистическом учете, для оценки инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий предлагается рассматривать объемы и показатели их инвестиционной деятельности.

Согласно официальным статистическим данным [10] около 60% инвестиций исследуемых предприятий направляется на приобретение (изготовление) новой техники: тракторы, комбайны, грузовики, инвентарь для осуществления полевых работ и обслуживания животных (табл. 1). В этом отношении связь сельскохозяйственных предприятий с отечественными научно-техническими системами является очень косвенной и непрямой.

Таблица 1

Динамика структуры основных направлений инвестиционной деятельности сельскохозяйственных предприятий (%)

Год	Всего	В том числе		
		на строительство	на приобретение (изготовление) новых основных средств	на приобретение ранее существующих основных средств
2006	100,0	25,58	62,29	11,82
2007	100,0	26,47	66,03	7,18
2008	100,0	29,03	67,06	3,65
2009	100,0	34,78	59,88	4,70
2010	100,0	27,53	64,93	7,21

Соответствующую технику разрабатывают конструкторские бюро, которые являются самостоятельными юридическими лицами или входят в состав промышленных предприятий. Производство этой техники может быть отечественным или заграничным. Инвестиции в приобретение импортной техники стимулирует развитие заграничных научно-технических систем, но такая техника может быть более эффективной.

Около 25% инвестиций сельскохозяйственных предприятий Украины направляется на строительство, при этом необходимой является проектная документация организаций сферы инжиниринга. К сожалению, в редких случаях такое строительство имеет явно инновационный характер, что можно рассматривать в качестве резерва совершенствования инновационной деятельности исследуемых предприятий.

Многие понимают, что в современных условиях в сельской местности необходимо реализовывать немалый перечень инновационных проектов (например, ветряные электростанции), поэтому теоретически связь сельскохозяйственных предприятий с отечественными научно-техническими системами должна быть прямой либо косвенной.

Косвенно связь между исследуемыми предприятиями и организациями сферы инжиниринга прослеживается по динамике капитальных инвестиций первых и объемам работ последних. Согласно данным статистики в 2009 – 2010 гг. в Украине было отмечено снижение данных показателей, связанное с действием мирового финансового кризиса, что подтвердило взаимосвязь

организаций сферы инжиниринга с сельскохозяйственными предприятиями, а также позволило выявить свойство запаздывания кризисных явлений в инновационно-инвестиционной деятельности. Данное свойство было характерным как для сельскохозяйственных, так и для промышленных предприятий.

Динамика валовых капитальных инвестиций сельскохозяйственных предприятий представлена на *рис. 1*.

Рассматривая данные *рис. 1*, следует уточнить, что аналогичный характер динамики имел место и относительно объемов выполнения работ организаций сферы инжиниринга: 2009 г. также был кризисным.

Запаздывание кризисных явлений в инновационно-инвестиционной деятельности сельскохозяйственных предприятий можно констатировать исходя из того, что «удар» финансового кризиса пришелся на 2008 г. (*рис. 2, рис. 3*), а снижение объемов инвестиций – в 2009 и 2010 гг. Как видно на *рис. 2 и 3*, 2010 г. с точки зрения динамики финансового результата и рентабельности реализации продукции исследуемых субъектов хозяйствования уже не является кризисным, но объем инвестиций в этом году ниже, чем в 2008 г.

Отличительными чертами сельскохозяйственных предприятий Украины по сравнению с промышленными в период действия мирового финансового (а позже и внутреннего) кризиса являются следующие:

- ✦ даже в условиях экономического кризиса объем продаж сельскохозяйственной продукции не снизился, а, наоборот, повысился;
- ✦ в этих условиях в целом по всем сельскохозяйственным предприятиям рентабельность реализации продукции была позитивной и не снижалась менее 8%;
- ✦ объем инвестиций сельскохозяйственных предприятий в посткризисный период снизился, но причиной этого снижения было то, что основным источником этих инвестиций были банковские кредиты, объем которых резко сократился в 2009 – 2010 гг. из-за проблем в банковской сфере. Если в 2006 г. на 1 грн прибыли сельскохозяйственных предприятий приходилось 2,5 грн их инвестиций, то в 2010 г. – уже 0,6 грн. Следовательно, в 2006 г. основные объемы инвестиций осуществлялись за счет кредитов, а в 2010 г. – за счет собственного капитала.

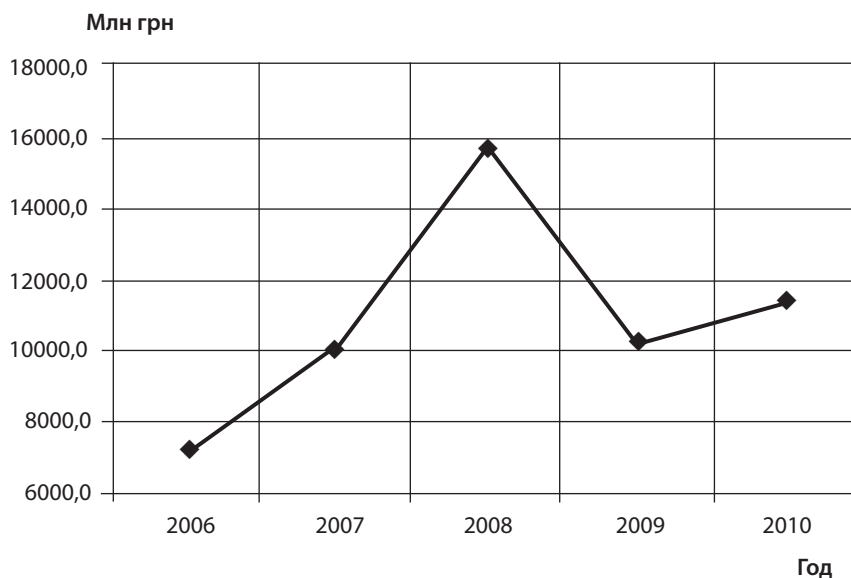

Рис. 1. Динамика валовых капитальных инвестиций сельскохозяйственных предприятий Украины

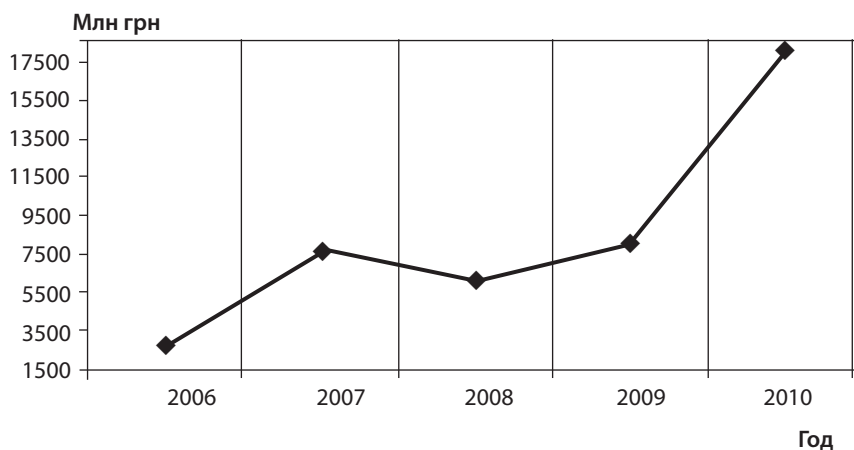

Рис. 2. Динамика финансового результата сельскохозяйственных предприятий

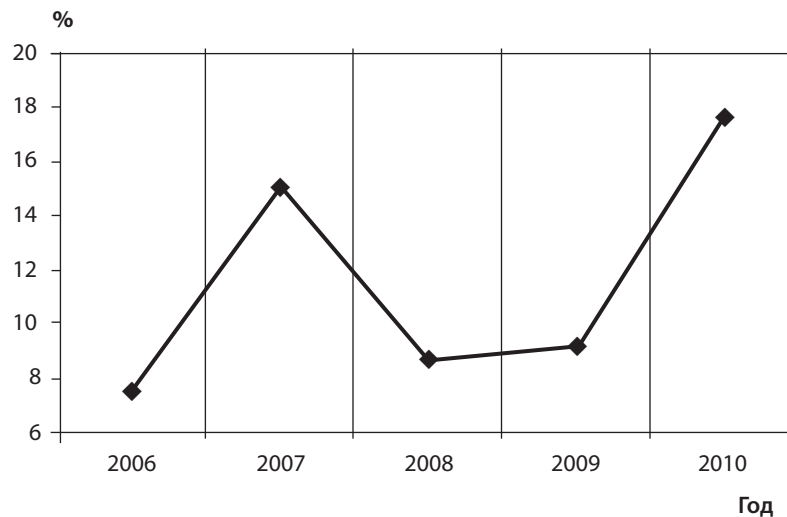

Рис. 3. Динамика рентабельности реализации продукции сельскохозяйственных предприятий

Позитивная тенденция объемов реализации продукции сельскохозяйственных предприятий Украины, даже в условиях экономического кризиса, объясняется спросом населения на продукты питания, который не сильно зависит от мировых финансовых кризисов. В условиях ухудшения финансового состояния население не перестает потреблять продукты питания, меняется только структура их потребления в направлении повышения удельного веса более дешевых продуктов. Стойкость сельскохозяйственных предприятий Украины к финансово-экономическим кризисам делает эти субъекты хозяйствования привлекательным заказчиком работ для научных организаций и организаций сферы инжиниринга.

Основной «удар» мирового финансового кризиса 2008 г. в национальном хозяйстве пришелся на банковскую систему, результатом чего стало уменьшение объемов кредитования сельскохозяйственных предприятий в 2009 – 2010 гг. Согласно статистическим данным в 2010 г. основным источником инвестиций отечественных сельскохозяйственных предприятий был собственный капитал, а до 2010 г. – банковские кредиты.

Взаимосвязь отечественных научно-технических систем с исследуемыми предприятиями Украины является скорее косвенной экономической, чем прямой и технологической (рис. 4).

Традиционно большая часть научных и инжиниринговых работ научно-технических систем потреблялась промышленными предприятиями. Незначительный уровень прямых отношений этих систем с сельскохозяйственными предприятиями Украины следует рассматривать в качестве резерва улучшения деятельности как первых, так и вторых.

В качестве резерва совершенствования государственной поддержки инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий предлагается рассматривать возможность оценки и использования побочного результата от реализации инвестиционных проектов данных субъектов хозяйствования в виде увеличения поступлений в государственный и местные бюджеты. Оценка такого результата может осуществляться при участии специализированного государственного учреждения и отечественных научно-технических систем. Часть такого побочного результата может использоваться в качестве финансовой основы компенсации государством процентов по банковским кредитам или выступать в качестве страхового обеспечения.

Причинно-следственная связь интенсификации участия отечественных научно-технических систем в реализации инновационных проектов сельскохозяйственными предприятиями представлена на рис. 5.

Рис. 4. Косвенная экономическая связь отечественных научно-технических систем с сельскохозяйственными предприятиями Украины

Рис. 5. Причинно-следственная связь интенсификации участия отечественных научно-технических систем в реализации инновационных проектов сельскохозяйственных предприятий

В качестве дополнительного аргумента государственной поддержки инновационных проектов сельскохозяйственных предприятий можно выделить то, что согласно данным статистики более 90% продукции таких предприятий было произведено субъектами, которые являются плательщиками налогов на общих основаниях (НДС и налог на прибыль). В таких условиях увеличение государственной поддержки инновационных проектов этих субъектов является фактором появления позитивного мультипликационного эффекта от увеличения объемов производства продукции и увеличения налоговых поступлений.

ВЫВОДЫ

Анализ результатов деятельности отечественных сельскохозяйственных предприятий позволил выявить их более высокий уровень стойкости к мировым финансово-экономическим кризисам в сравнении с промышленными предприятиями, что делает первые привлекательным заказчиком научных и инженерных работ для отечественных научно-технических систем. Основанием такого вывода является позитивная динамика объема сбыта сельскохозяйственной продукции и позитивное значение рентабельности ее реализации даже в период действия экономического кризиса.

По мере накопления собственного капитала, увеличения количества и стоимости объектов залога для банковского кредитования в будущем роль исследуемых предприятий в финансировании инновационно-инвестиционных проектов усилится.

В качестве основного источника финансирования инновационно-инвестиционных проектов сельскохозяйственных предприятий на протяжении исследуемого периода определены банковские кредиты, объем которых значительно снизился в 2009 – 2010 гг. вследствие финансового кризиса. В таких условиях кризисное состояние банковской системы негативно сказывается на объемах инвестиций исследуемых предприятий, что коррелирует с объемами работ организаций сферы инжиниринга и косвенно негативно влияет на объемы работ научных организаций.

Определен преимущественно косвенный характер влияния отечественных научно-технических систем на сельскохозяйственные предприятия страны. Незначительный уровень прямых отношений соответствующих систем с исследуемыми предприятиями необходимо рассматривать в качестве резерва улучшения деятельности как первых, так и последних. Перспективой дальнейших исследований по направлению является уточнение путей совершенствования государственного регулирования инновационных проектов сельскохозяйственных предприятий. ■

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Богма О. С.** Кластеры і технопарки – основа переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку / О. С. Богма // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – № 6 (Т. 3). – С.189 – 193.
- 2. Гончаров В. М.** Теоретико-методичні основи підвищення інвестиційної привабливості інноваційного по-

тенціалу регіону : [монографія] / [В. М. Гончаров, Д. В. Солоха, Є. В. Гончаров та ін.] - Донецьк : СПД Купріянов В.С., 2010. – 282 с.

3. Кузнецова В. Н. Инновационные процессы в экономике: мировые тенденции и украинские реалии / В. Н. Кузнецова, А. С. Кузнецов, О. В. Пенез // Прометей. – 2011. – № 1(34). – С. 73 – 79.

4. Наєнко Г. В. Розвиток економічного механізму агропромислового виробництва / Г. В. Наєнко, І. М. Дмитрієвська // Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2005. – № 13. – С. 45 – 49.

5. Польшаков В. І. Управління інноваційними проектами на регіональному рівні / В. І. Польшаков, А. М. Лашук // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2005. – № 1(13). – С. 63 – 67.

6. Сериков А. В. К вопросу об инновационно-инвестиционной привлекательности субъектов хозяйствования / А. В. Сериков, Е. А. Бурлака // Бізнес Інформ. – 2011. – № 3. – С. 53 – 58.

7. Швець Ю. Ю. Инновационное развитие как фактор повышения конкурентоспособности региона / Ю.Ю. Швець // Бізнес Інформ. – 2011. – № 3. – С. 61 – 63.

8. Бовсунівський В. В. Ефективність сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах України / В. В. Бовсунівський // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С.128 – 131.

9. Крючко Л. С. Особливості формування інноваційної інфраструктури у сільському господарстві / Л. С. Крючко // Прометей. – 2013. – № 1(40). – С. 100 – 103.

10. Діяльність суб'єктів господарювання [статистичний збірник Державного комітету статистики України]. – Київ : Державна служба статистики України ; Вид-во ТОВ «Август Трейд», 2011. – 454 с.

REFERENCES

Bohma, O. S. "Klastery i tekhnoparky - osnova perekhodu vitchyznianoї ekonomiky na innovatsiyni shliakh rozvytku" [Clusters and technology parks – the basis of the transition of the national economy to an innovative way of development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, no. 6 (2006): 189-193.

Bovsunovskiy, V. V. "Efektyvnist silskohospodarskoho vyrobnytstva v ahrarnykh pidpriemstvakh Ukrainy" [Efficiency of agricultural production in agricultural enterprises of Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 12 (2012): 128-131.

Dialnist sub'ektiv hospodariuvannia [Business entities]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy; Avhust Treid, 2011.

Honcharov, V. M., Solokha, D. V., and Honcharov, Ye. V. *Teoretyko-metodychni osnovy pidvyshchennia investytsiinoї pryvablyvosti innovatsiinoho potentsialu rehionu* [Theoretical and methodological foundations to increase the investment attractiveness of the innovation potential of the region]. Donetsk: SPD Kupryianov, 2010.

Kriuchko, L. S. "Osoblyvosti formuvannia innovatsiinoї infrastruktury u silskomu hospodarstvi" [Features of the innovation infrastructure in agriculture]. *Prometei*, no. 1(40) (2013): 100-103.

Kuznetsova, V. N., Kuznetsov, A. S., and Penez, O. V. "Innovatsionnye protsessy v ekonomike: mirovye tendentsii i ukrainskie realii" [Innovation processes in the economy: global trends and Ukrainian realities]. *Prometei*, no. 1(34) (2011): 73-79.

Naenko, H. V., and Dmytriievskaya, I. M. "Rozvytok ekonomichnoho mekhanizmu ahropromyslovoho vyrobnytstva" [The

development of the economic mechanism of agricultural production]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*, no. 13 (2005): 45-49.

Polshakov, V. I., and Lashuk, A. M. "Upravlinnia innovatsiynymy proektamy na rehionalnomu rivni" [Managing innovation projects at the regional level]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, no. 1(13) (2005): 63-67.

Shvets, Yu. Yu. "Ynnovatsyonnoe razvytye kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti rehiona" [Innovative development as a factor in increasing the competitiveness of the region]. *Biznes Inform*, no. 3 (2011): 61-63.

Serykov, A. V., and Burlaka, E. A. "K voprosu ob ynnovatsyonno-ynvestytsyonnoi pryvlekatelnosti subektov khoziaistvovaniya" [On the issue of innovation and investment attractiveness of business entities]. *Biznes Inform*, no. 3 (2011): 53-58.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

КОНЯХІНА Т. В.

УДК 504

Коняхіна Т. В. Нормативно-правове забезпечення реалізації економічного механізму природокористування

У статті розкрито структуру сучасного правового механізму охорони навколишнього природного середовища; систематизовано джерела вітчизняного екологічного права, надано їх стислу характеристику; досліджено пріоритетні цілі та завдання громадських організацій у сфері природокористування; визначено зв'язок національного та міжнародного правового механізму природокористування. Результатом дослідження є вдосконалення науково-методичного підходу до забезпечення єдиного принципу щодо нормопроектування у сфері охорони навколишнього природного середовища на основі систематизації вихідних принципів функціонування міжнародного еколого-правового механізму (принцип запобігання, принцип причинності, принцип «винуватець забруднень платить», принцип проникності, принцип економічної ефективності в процесі розробки та реалізації екологічної політики держави, принцип суспільної справедливості, принцип субсидіарності) для оптимізації національного правового механізму еколого-економічних відносин.

Ключові слова: механізм правового регулювання, джерела екологічного права, природоресурсне законодавство, міжнародне право навколишнього середовища, правовий механізм еколого-економічних відносин.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Коняхіна Тетяна В'ячеславівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: tatyana.scorpio@mail.ru

УДК 504

Коняхина Т. В. Нормативно-правовое обеспечение реализации экономического механизма природопользования

В статье раскрыта структура современного правового механизма охраны окружающей природной среды; систематизированы источники отечественного экологического права, представлена их краткая характеристика; исследованы приоритетные цели и задачи общественных организаций в сфере природопользования; определена связь национального и международного правового механизма природопользования. Результатом исследования является совершенствование научно-методического подхода к обеспечению единого принципа нормопроектирования в сфере охраны окружающей природной среды на основе систематизации исходных принципов функционирования международного эколого-правового механизма (принцип предотвращения, принцип причинности, принцип «виновник загрязнения платит», принцип проницаемости, принцип экономической эффективности в процессе разработки и реализации экологической политики государства, принцип общественной справедливости, принцип субсидиарности) для оптимизации национального правового механизма эколого-экономических отношений.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, источники экологического права, природоресурсное законодательство, международное право окружающей среды, правовой механизм эколого-экономических отношений.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Коняхина Татьяна Вячеславовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Донецкий государственный университет управления (ул. Челюскинцев, 163а, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: tatyana.scorpio@mail.ru

UDC 504

Konyakhina T. V. Regulatory Provision of Realisation of the Economic Mechanism of Nature Management

The article shows the structure of the modern legal mechanism of environmental protection, systemises sources of the domestic ecological law, provides their brief characteristics, studies priority goals and tasks of public organisations in the sphere of nature management, identifies connection between the national and international legal mechanisms of nature management. The result of the study is improvement of scientific and methodical approach to ensuring of a common principle of developing norms in the sphere of environmental protection on the basis of systematisation of original principles of functioning of the international ecological and legal mechanism (prevention principle, causality principle, "polluter pays" principle, permeability principle, principle of economic effectiveness in the process of development and realisation of ecological policy of the state, social fairness principle and subsidiarity principle) for optimisation of the national legal mechanism of ecological and economic relations.

Key words: mechanism of legal regulation, sources of ecological law, legislation on natural resources, international environmental law, legal mechanism of ecological and economic relations.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Konyakhina Tetyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Management, Donetsk State University of Management (ul. Chelyuskintsev, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: tatyana.scorpio@mail.ru

Система регулювання еколого-економічних відносин природокористування насамперед реалізується за допомогою комплексів взаємопов'язаних організаційних економічних, політичних, технічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку суспільства і природи на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Треба відмітити, що одним із важливих засобів реалізації економічного механізму оптимізації та регулювання еколого-економічних відносин природо-

користування є механізм нормативно-правового забезпечення (або механізм правового регулювання).

Проблематика вдосконалення екологічного законодавства та економіко-правового механізму природокористування протягом тривалого періоду часу успішно розроблялася представниками різних наукових шкіл і течій у працях, а саме: В. Андрейцевим, Б. Буркинським, В. Бурковим, С. Васильченком, Т. Галушкіною, Н. Данилюк, О. Поповою, О. Саксоною, І. Синякевичем, Г. Федиником, Ю. Шемшученком, Е. Лука, Ф. Сендс та ін. Саме

роботи даних авторів зробили вирішальний вплив на формування поглядів, висловлюваних у представленому дослідженні. Незважаючи на різноманітність напрямів методологічних досліджень правового механізму природокористування, їх зміст можна звести до наукового пошуку найбільш пріоритетних з точки зору еколого-економічних інтересів варіанту дій. Також необхідно констатувати недостатній ступінь вивченості проблеми вибору принципів оптимізації екологічного законодавства.

Мета статті – аргументування науково-методичного підходу до забезпечення оптимізації національного правового механізму еколого-економічних відносин на основі систематизації вихідних принципів функціонування міжнародного еколого-правового механізму.

Механізм правового регулювання – сукупність юридичних засобів (норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридичні факти, владні акти правозастосовних органів, організаційна діяльність держави та її органів), за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. Достатність цих коштів, їх якість є умовою ефективної дії права [5, с. 53]. Цей механізм дозволяє [6, с. 175]: забезпечити комплексний вплив різних засобів на суспільні відносини, поведінку людей; показати динаміку права, механізм його реального функціонування; виявити специфічні функції та регулятивні можливості кожного з явищ правової дійсності, його зв'язку з іншими правовими явищами і процесами. Вирішальну роль у впровадженні цього механізму відіграє держава, створюючи відповідні умови, коли поєднуються як державні інтереси, так і інтереси суб'єктів господарювання, забезпечується сталий розвиток економічної та екологічної політики. Завдання правового регулювання у цьому контексті полягає в тому, щоб допомогти розв'язати конфлікт економічних та екологічних інтересів, зробивши екологічно некоректну діяльність не вигідною також і економічно, а дотримання екологічних вимог у господарській діяльності економічно вигідним. Такий підхід має стати основою екологічної політики держави як системи намірів, програм та засобів їх реалізації з метою досягнення цілей охорони навколишнього природного середовища.

Основою реалізації правового механізму регулювання еколого-економічних відносин природокористування є джерела екологічного права, а саме: Конституція України, Закони та інші нормативно правові акти [8, с. 64]. Аналіз даних джерел показав таке. Конституція України як Основний Закон держави є політико-правовим актом, що має найвищу юридичну силу. В екологічному аспекті Конституція є основою для формування екологічної політики і реалізації екологічної функції держави. На конституційному рівні закріплені обов'язки держави щодо охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки (ст. 16), прав власності на природні ресурси (ст. 13), права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Водночас Основний Закон покладає на кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі та відшкодувати завдані їй збитки (ст. 66). Ряд норм Конституції визначають основи діяльності й компетенцію державних органів у екологіч-

ній сфері (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України), в тому числі шляхом прийняття ними відповідних нормативно-правових актів (ст.ст. 92, 106, 116 та ін.). Норми Конституції України є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції й повинні відповідати їй (ст. 8) [7, с. 49]. Це конституційне положення повною мірою стосується й актів екологічного права.

У галузі екологічного права діють чотири природо-ресурсні кодекси – Земельний, Водний, Лісовий та Кодекс України про надра. Ними регламентуються відносини щодо використання й охорони відповідно землі, вод, лісів і надр. Кодекси мають системотворююче значення для земельного, водного, лісового та гірничого законодавства. Центральне місце у системі екологічного законодавства, що регулює охорону навколишнього природного середовища як інтегрованого об'єкта, посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. Він складається з преамбули та 16 розділів і визначає концептуальні засади правового регулювання екологічних відносин – завдання та основні принципи охорони навколишнього природного середовища, право власності на природні ресурси та їх використання, екологічні права та обов'язки громадян, повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування у галузі охорони навколишнього природного середовища, спостереження, прогнозування, облік та інформування, стандартизація і нормування у галузі охорони навколишнього природного середовища, відповідальність за порушення екологічного законодавства тощо [4; 7]. Система законів України з охорони навколишнього середовища та природокористування представлено в *табл. 1*.

Аналіз правового регулювання екологічних відносин в Україні засвідчує, що законам і кодексам належить провідне місце. При цьому йдеться не лише про закони спеціального екологічного призначення («Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про екологічний аудит» тощо), а й про закони загального характеру, які також належать до джерел екологічного права. Значну кількість екологічних норм містять, зокрема, закони України «Про власність» (1991), «Про підприємства в Україні» (1991), «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991), «Про транспорт» (1994), «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994), «Про туризм» (2003) та інші [5, с. 101].

Екологічна ситуація та зростання свідомості і активності населення обумовили те, що в Україні існує понад 20 екологічних організацій, асоціацій та груп національного рівня та понад 300 – місцевого. Серед них Українське товариство охорони природи, Українське товариство мисливців і рибалок, асоціація «Зелений світ», республіканські ботанічні, орнітологічні, географічні, гідро-екологічні товариства, Українська молодіжна екологічна ліга, Національний екологічний центр, Українська екологічна академія наук, Всеукраїнська екологічна ліга та ін. Для взаємодії з ними при Мінприроди створено Громадську екологічну раду [6, с. 97].

Характеристика системи екологічного законодавства України (складено за [1, 2, 3, 4, 7])

Назва закону	Номер та дата прийняття	Змістовна сутність
1	2	3
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	№ 1264-XII від 25.06.1991	Регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною
Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»	№ 2818-VI від 21.12.2010	Алгоритм впровадження державної екологічної політики на галузевому (секторальному) рівні, інструменти впровадження екологічної політики в галузевий та регіональний розвиток
Закон України «Про охорону атмосферного повітря»	№ 2707-XII від 16.10.1992	Установлення єдиних для України нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, до яких відносяться гранично допустимі концентрації (ГПК) забруднюючих речовин в атмосферному повітрі і гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого й іншого видів шкідливого фізичного і біологічного впливу на атмосферне повітря; установлення більш твердих екологічних нормативів для атмосферного повітря курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних і інших районів, де пред'являються підвищені вимоги до якості повітряного середовища
Закон України «Про відходи»	№ 187/98-ВР від 05.03.1998	Визначення основних принципів державної політики у сфері поводження з відходами; правове регулювання відносин щодо діяльності у сфері поводження з відходами; визначення основних умов, вимог і правил щодо екологічно безпечного поводження з відходами, а також системи заходів, пов'язаних з організаційно-економічним стимулюванням ресурсозбереження; забезпечення мінімального утворення відходів, розширення їх використання у господарській діяльності, запобігання шкідливому впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини
Закон України «Про пестициди та агрохімікати»	№ 87/95-ВР від 02.03.1995	Регулювання правових відносин, що пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, торгівлею та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів, визначення прав і обов'язків підприємств, установ, організацій та громадян, а також повноваження органів державної виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері
Закон України «Про природно-заповідний фонд України»	№ 2456-XII, 16.06.1992	Визначення правових основ організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів
Закон України «Про екологічну мережу України»	№ 1864-IV від 24.06.2004	Регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства
Закон України «Про тваринний світ»	№ 3042-XII від 03.03.1993	Регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу; збереження та поліпшення середовища існування диких тварин; забезпечення умов збереження всього видового і популяційного різноманіття тварин
Закон України «Про рослинний світ»	№ 591-XIV від 09.04.1999	Регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань

1	2	3
Закон України «Про мисливське господарство та полювання»	№ 1478-III від 22.02.2000	Визначення правових, економічних та організаційних засад діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання, забезпечення рівних прав усім користувачам мисливських угідь у взаємовідносинах з органами державної влади щодо ведення мисливського господарства, організації охорони, використання та відтворення тваринного світу
Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»	№ 2806-IV від 06.09.2005	Визначення правових та організаційних засад функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлення порядку діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів

Для досягнення своїх статутних цілей і завдань, залучення широких верств населення до охорони довкілля та формування належної екологічної свідомості відповідні громадські організації мають право [6, с. 98]:

- ✦ вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50 Конституції);
- ✦ розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;
- ✦ брати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві і республіканські референдуми;
- ✦ проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, і публічні слухання або відкриті засідання щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;
- ✦ виконувати за власні кошти та з трудовою участю членів організацій роботи по охороні і відтворенню природних ресурсів, збереженню і покращенню стану навколишнього природного середовища;
- ✦ брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства та попередження відповідних правопорушень. Громадський екологічний контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища на підставі відповідного Положення, затвердженого Мінекології 30 січня 2002 р., яким інспектори наділені певними контрольними повноваженнями;
- ✦ пред'являти до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства, в тому числі здоров'ю громадян та майну громадських об'єднань;
- ✦ здійснювати співробітництво з міжнародними та іноземними неурядовими екологічними організаціями, які, до речі, відіграють значну роль

і мають великий вплив на суспільні процеси в розвинутих країнах.

Отже, нинішній стан довкілля, як підкреслюється в Основних напрямках державної політики України в галузі охорони природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки можна характеризувати як кризовий. Він формувався протягом тривалого періоду і причиною його було зневаження законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Розвиток суспільства на сучасному етапі настійно вимагає вироблення збалансованого підходу до вирішення не лише економічних та соціальних, а й екологічних проблем. Вирішення останніх нерозривно пов'язане з чітким визначенням місця і ролі економічних інтересів людей та їх синхронізацією з екологічними нормативами. Політика сталого розвитку повинна бути чітко спрямована на неухильне забезпечення тісного зв'язку економіки з екологічними потребами.

Розв'язання екологічних проблем у сучасний період не може бути забезпечене тільки національними заходами. Перевіченим засобом розв'язання цих та інших глобальних екологічних проблем є міжнародне співробітництво держав у галузі охорони навколишнього середовища, а нормативною базою такого співробітництва – міжнародне право навколишнього середовища (*International Environmental Law*) [9, с. 77; 10, с. 58].

Вивчення та узагальнення міжнародного досвіду правового регулювання природокористування та відносин у сфері охорони навколишнього середовища дозволяють систематизувати і розкрити основоположні принципи функціонування правового механізму еколого-економічних відносин:

- ✦ *принцип запобігання*, який вказує на превентивний характер політики оптимізації еколого-економічних відносин;
- ✦ *принцип причинності*, що означає попередження виникнення забруднень вже у їхніх витоків, насамперед шляхом введення нових технологій та продуктів сприятливих середовищі;
- ✦ *принцип «винуватець забруднень платить»*, який передбачає насамперед відповідальність суб'єктів, що викликали екологічний збиток;
- ✦ *принцип проникності*, що означає визнання вищою охорони середовища істотною складовою

частиною всіх інших областей національної та міжнародної політики;

- ✦ *принцип економічної ефективності в процесі розробки та реалізації екологічної політики держави* означає прагнення до отримання найбільш ефективних результатів з найменшими витратами;
- ✦ *принцип суспільної справедливості*, що має на меті пропорційне обкладання витратами з охорони навколишнього природного середовища окремі країни, відповідно до їх можливостей;
- ✦ *принцип субсидіарності*, який встановлює, що всі законодавчі та організаційні дії повинні прийматися на найнижчому рівні юрисдикції або управління, який забезпечить дієве та ефективне рішення даної проблеми.

Необхідність адаптації вітчизняної правової системи, у т. ч. законодавства, до міжнародних вимог є необхідним та актуальним у сфері охорони навколишнього середовища. Виділені принципи функціонування правового механізму еколого-економічних відносин покладено в основу цього процесу (рис. 1).

Проведені дослідження дозволяють сказати, що економіко-правовий механізм регулювання еколого-економічних відносин природокористування повинен передбачати рішення комплексних проблем різних рівнів: локального, національного, загальносвітового.

ВИСНОВКИ

Дослідження показали, що програми міжнародної екологічної політики на всіх етапах розвитку міжнарод-

них економічних відносин ґрунтувалися на застосуванні економічних і ринкових інструментів охорони середовища, формуванні системи екологічного партнерства між урядами, бізнесом і громадянами у сфері прийняття рішень, спрямованих на забезпечення екологічної якості промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства, туризму, тощо. Докладне вивчення численних законодавчих і нормативних актів у сфері формування вітчизняної та міжнародної еколого-економічної політики показало, що пріоритетною екологічною метою є забезпечення такого економічного зростання та підвищення рівня життя (споживання благ і послуг), які не вели б до погіршення стану середовища і гарантували б доступність її ресурсів для майбутніх поколінь.

Дослідження дозволило сформулювати вихідні принципи оптимізації національного правового механізму еколого-економічних відносин, а саме: принцип запобігання, принцип причинності, принцип «винуватець забруднень платить», принцип проникності, принцип економічної ефективності в процесі розробки та реалізації екологічної політики держави, принцип суспільної справедливості, принцип субсидіарності. Саме ці принципи, на яких функціонує міжнародне екологічне право, дозволяють забезпечити єдині підходи до нормопроєктування у сфері охорони навколишнього природного середовища, а значить зменшити невідповідність вітчизняного та міжнародного правового механізму регулювання еколого-економічних відносин природокористування. ■

Рис. 1. Схема впливу принципів міжнародного екологічного права на національний правовий механізм у сфері охорони навколишнього природного середовища (складено автором)

ЛІТЕРАТУРА

1. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України – [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/pro_dozvil_nu_sistemu_u_sferi_gospodars_koi_diyal_nosti.htm

2. Про екологічну мережу України: Закон України – [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2010_12_21/an/15/T102818.html#15

4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_navkolishn_ogo_prirodnogo_seredoviwa.htm

5. **Андрейцев В. І.** Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.

6. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

7. **Лазор О.** Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади : монографія / О. Лазор. – Львів : Ліґа-прес, 2003. – 541 с.

8. **Costanza R.** An Introduction to Ecological Economics / R. Costanza. – Stuttgart : Lucius&Lucius, 2001. – 355 p.

9. **Louka E.** International Environmental Law / E. Louka. – Cambridge, 2006. – 496 p.

10. **Sands Ph.** Principles of International Environmental Law / 2nd Edition / Ph. Sands. – N.Y., 2003. – 422 p.

REFERENCES

Andreitsev, V. I. *Pravo ekolohichnoi bezpeky* [The right to environmental safety]. Kyiv: Znannia-Press, 2002.

Costanza, R. *An Introduction to Ecological Economics*. Stuttgart: Lucius&Lucius, 2001.

Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law in Ukraine]. Kyiv: Yurydychna dumka, 2008.

[Legal Act of Ukraine]. http://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_navkolishn_ogo_prirodnogo_seredoviwa.htm

[Legal Act of Ukraine]. http://kodeksy.com.ua/pro_dozvil_nu_sistemu_u_sferi_gospodars_koi_diyal_nosti.htm

[Legal Act of Ukraine]. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2010_12_21/an/15/T102818.html#15

Lazor, O. *Derzhavne upravlinnia u sferi realizatsii ekolohichnoi polityky v Ukraini* [The government in implementing environmental policy in Ukraine]. Lviv: Liha-pres, 2003.

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1864-15>

Louka, E. *International Environmental Law*. Cambridge, 2006.

Principles of International Environmental Law. N.Y., 2003.

Sands, Ph. *Principles of International Environmental Law*. N.Y., 2003.

НАУКА «ЕНВІРОНІКА» – ДОМІНАНТНИЙ ВЕКТОР СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

КЛИМЧУК С. А.

УДК 168.4:338.45

Климчук С. А. Наука «енвіроніка» – домінантний вектор стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики

Метою статті є вивчення сучасного науково-методичного інструментарію та розроблення практичних рекомендацій для гнучкої адаптації підприємств альтернативної енергетики в умовах ентропії зовнішнього середовища в процесі досягнення цілей їх подальшого розвитку на основі використання сучасних досягнень науки енвіроніки. Аналізуючи та систематизуючи наукові доробки вчених, доведено, що ресурсний потенціал альтернативної енергетики України відкриває перспективний і економічно вигідний шлях для розвитку стратегічно важливих підприємств біо-енергетики в контексті забезпечення енергонезалежності та енергоефективності. У результаті дослідження вирішено проблему розуміння семантики і дії законів енвіроніки при дослідженні стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики. Автором запропоновано ідентифікувати такі компоненти взаємозалежності стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики та науки енвіроніки: екологічна, інтеграційно-інституційна, нова енергетична парадигма, економічна, оптимізація виробничо-господарських систем, соціальна, пізнавальна, просвітницька, інвестиційно-інноваційна, інформаційно-сигнальна, суспільний імідж. Обґрунтовано, що альтернативна енергетика та наука енвіроніка є взаємозалежними і доповнюють одна одну. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розробка механізму стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики, основою якого стануть закони енвіроніки та компоненти взаємозалежності.

Ключові слова: енвіроніка, підприємства альтернативної енергетики, стратегія розвитку, закони енвіроніки.

Табл.: 2. **Бібл.:** 14.

Климчук Сергій Андрійович – аспірант, кафедра теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

УДК 168.4:338.45

UDC 168.4:338.45

Климчук С. А. Наука «энвироника» – доминантный вектор стратегии развития предприятий альтернативной энергетики

Klymchuk S. A. Environics – a Dominant Vector of Development Strategy of Alternative Energy Enterprises

Целью статьи является изучение современного научно-методического инструментария и разработка практических рекомендаций для гибкой адаптации предприятий альтернативной энергетики в условиях энтропии внешней среды в процессе достижения целей их дальнейшего развития на основе использования современных достижений науки энвироники. Анализируя и систематизируя научные труды ученых, доказано, что ресурсный потенциал альтернативной энергетики Украины открывает перспективный и экономически выгодный путь для развития стратегически важных предприятий биоэнергетики в контексте обеспечения энергонезависимости и энергоэффективности. В результате исследования решена проблема понимания семантики и действия законов энвироники при исследовании стратегии развития предприятий альтернативной энергетики. Автором предложено идентифицировать следующие компоненты взаимозависимости стратегии развития предприятий альтернативной энергетики и науки энвироники: экологическая, интеграционно-институциональная, новая энергетическая парадигма, экономическая, оптимизация производственно-хозяйственных систем, социальная, познавательная, просветительская, инвестиционно-инновационная, информационно-сигнальная, общественный имидж. Обосновано, что альтернативная энергетика и наука энвироника взаимосвязаны и дополняют друг друга. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является разработка механизма стратегии развития предприятий альтернативной энергетики, основой которого станут законы энвироники и компоненты взаимозависимости.

The goal of the article is the study of the modern scientific and methodical tools and development of practical recommendations for flexible adaptation of alternative energy enterprises under conditions of entropy of environment in the process of achievement of goals of their further development on the basis of use of modern achievements of environics. Analysing and systemising scientific works of scientists, the article proves that resource potential of alternative energy in Ukraine opens a prospective and economically profitable way for development of strategically important enterprises of bio-energy in the context of ensuring energy independence and energy efficiency. In the result of the study the article solves the problem of understanding semantics and action of laws of environics when studying strategy of development of alternative energy enterprises. The author offers to identify the following components of interdependence of the strategy of development of alternative energy enterprises and environics: ecological, integration and institutional, new energy paradigm, economic, optimisation of production and economic systems, social, cognitive, educational, investment and innovation, information and signal, and public image. The article justifies that alternative energy and environics are interconnected and supplement each other. The prospect of further studies in this direction is development of a mechanism of strategy of development of alternative energy enterprises, in the basis of which the laws of environics and components of interdependence would lie.

Ключевые слова: энвироника, предприятия альтернативной энергетики, стратегия развития, законы энвироники.

Key words: environics, alternative energy enterprises, development strategy, laws of environics.

Табл.: 2. **Библ.:** 14.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 14.

Климчук Сергей Андреевич – аспірант, кафедра теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

Klymchuk Serhiy A. – Postgraduate Student, Department of Theoretical and Applied Economics, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnical Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

Стрімкий і некерований науково-технічний прогрес (НТП) з плином часу призвів до того, що природні непоновлювальні ресурси нафти, газу та інших викопних багатств наблизилися до виснаження, а також – до безпрецедентного забруднення довкілля життєво-небезпечними компонентами, які спричинили парниковий ефект, озонові діри, глобальне потепління, зміну клімату, підвищення захворюваності людей тощо. Негативний вплив НТП на довкілля набагато перевищує шкоду, яку завдала навколишньому середовищу цивілізація за весь період свого існування [3]. Нові реалії демонструють епоху все більш дорогих нафти і газу, ресурси яких поступово вичерпуються. Ресурсний потенціал альтернативної енергетики України відкриває перспективний і економічно вигідний шлях для розвитку стратегічно важливих підприємств біоенергетики в контексті забезпечення енергонезалежності та енергоефективності.

Суспільство, усвідомивши, що необхідність розроблення нової парадигми енергетики майбутнього вимагає сучасний стан енергетичного комплексу, що вже реально загрожує не тільки цивілізації, але й планеті в цілому. Онтологізації альтернативної енергетики та імплентація в сучасні реалії призведе до покращення стану навколишнього середовища, і якнайшвидшої переорієнтації економічної інфраструктури на використання екологічно безпечних і поновлювальних джерел енергії.

Забродський В. А. і Кизим М. О. вважають, що « розвиток економіко-виробничих систем – це процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан за рахунок нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується її здатність чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування » [6, 10].

Питанням розвитку альтернативної енергетики присвячено низку наукових праць вчених і практиків, зокрема І. В. Андрійчука, Д. М. Гродзинського, О. Ф. Дембно-вельського, Т. І. Дем'яненко, Г. М. Калетніка, Н. О. Передрій та ін. Проблематику розробки стратегії підприємств досліджують у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці: В. А. Забродський, М. О. Кизим, В. С. Пономаренко, О. М. Тридід та ін. Водночас, малодослідженими залишаються питання, пов'язані з використанням новітніх науково-методичних розробок, що є домінуючим вектором розвитку підприємств альтернативної енергетики, зокрема сучасної науки енвіроніки, що потребує подальшого вивчення.

Більшість авторів розглядає розвиток альтернативної енергетики з метою вирішення фрагментарних проблем, бо є необхідність вивчення сучасного науково-методичного інструментарію та розроблення практичних рекомендацій для гнучкої адаптації підприємств в умовах ентропії зовнішнього середовища в процесі досягнення цілей їх подальшого розвитку на основі використання сучасних досягнень науки енвіроніки. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності поглиблене вивчення семантики і визначення дії законів енвіроніки та ідентифікації взаємозалежності стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики та енвіроніки.

Енвіроніка – загальна універсальна наука про розвиток і вдосконалення об'єктивного матеріального світу. Повний розквіт її буде виражати інтенсивний і ефективний розвиток підприємств, галузей, держав, інтеграцію, взаємовідношення, гармонію між ними і природою [2, с. 202].

Гносеологія даної дефініції актуалізує важливість розробки домінують-симбіозного підходу між енвіронікою та стратегією розвитку підприємств альтернативної енергетики.

В Україні реалізується багато пілотних проектів з метою розвитку підприємств альтернативної енергетики. У 2013 р. Європейський банк реконструкції та розвитку вдвічі збільшив обсяг фінансування програми реалізації проектів альтернативної енергетики в Україні (USELF) – до 140 млн євро з нинішніх 70 млн євро. Країни ЄС активно інтегрують альтернативну енергетику з метою соціально-економічного розвитку суспільства, де спостерігається тенденція до заміни традиційних джерел енергії на поновлювані. У 2011 р. частка поновлюваних джерел в енергетичному балансі Євросоюзу виросла до 13%. Згідно з даними Eurostat, найвищий показник частки відновлюваних джерел енергії в 2011 р. був зафіксований у Швеції (46,8% у загальному обсязі споживання), Латвії (33,1%), Фінляндія (31,8%) та Австрії (30,9%). Маленькі успіхи мають Мальта (0,4%), Люксембург (2,9%), Великобританія (3,8%), Бельгія (4,1%) і Нідерланди (4,3%). Найбільш динамічне заміщення викопного палива відновлюваними джерелами продемонстрували Швеція (з 38,3% у 2004 р. до 46,8% в 2011 р.), Данія (14,9% до 23,1%), Австрія (з 22,8% до 30,9%), Німеччина (з 4,8% до 12,3%) і Естонія (з 18,4% до 25,9%) [7,11].

Головним трендом у сфері виробництва твердого біопалива (пеллети та брикети) спостерігається постійне зростання попиту на українську продукцію як на внутрішньому, так і на європейському ринках. Як зазначив у своїй доповіді Віктор Андрієнко, голова аналітичного департаменту ІВCentre: «Україна в 2012 році експортувала до Європи 1300 тис. тонн твердого біопалива, що складає близько 80% сумарного обсягу виробництва. У свою чергу з кожним роком зростає потреба на внутрішньому ринку, що формується розвитком проектів з переведення муніципальних і приватних котелень на біопаливо » [7].

Україна має значний потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії. Біомаса – біологічно відновлювальна речовина органічного походження. Основною сировиною біомаса може бути для виробництва твердого біопалива. Тверде біопаливо – тверда біомаса, що використовується як котельно-пічне паливо, у тому числі дрова, торф, тирса, тріска, солома, інші сільськогосподарські відходи, гранули та брикети, вироблені з біомаси, деревне вугілля та вуглиста речовина [8].

Згідно з експертними оцінками, виконаними за офіційними статистичними даними 2007 р. [12], теоретичний потенціал біомаси в Україні складає близько 50 млн т у п., технічно досяжний – 36 млн т у п., економічно доцільний – 27 млн т у п.

В Україні існує така проблема, що прогресивні розробки вітчизняних учених не мають широкого застосування, внаслідок чого сьгоднішнє виробництво біопалива в країні ґрунтується на дещо застарілих і досить дорогих технологіях і не забезпечує ні його належної вартості, ні кількості. На жаль, ситуацію не покращують чинні державні програми розвитку виробництва біопалива. Їх необхідно оперативнo розширити, врахувавши наукові здобутки в цій галузі українських учених [3].

Розробка ефективної стратегії розвитку підприємств у сучасних умовах господарювання на довготермінову перспективу, у контексті науки енвіроніки, є ключовою проблемою сьгодення, адже онтологізація альтернативної енергетики є необхідною компонентою сталого розвитку всіх сфер суспільства. Від оптимальності вирішення цієї проблеми залежить подолання енергетичної, екологічної криз та досягнення загального соціально-економічного зростання. Стратегія – це специфічний управлінський план дій, спрямованих на досягнення встановлених цілей. Вона визначає, як організація функціонуватиме та розвиватиметься, а також яких підприємницьких, конкурентних і функціональних заходів і дій буде вжито для того, щоб організація досягла бажаного стану [13], тобто в процесі свого розвитку виробничо-економічна система досяє поставлених цілей.

Основна ідея, яка закладена в енвіроніке, – це ідея розвитку. І не просто розвитку, а саме розумного розвитку вдосконалення суспільних систем і природи. При переході на розумний метод розвитку слід виробити перспективні парадигму і методи управління суспільними системами. Це має бути новий етап еволюції нашої цивілізації. Необхідні також нові ідеологія, культура, стиль мислення, а отже, нова наука і широке управлінське освіту [2].

Н. Г. Білопільський у своїй роботі «Енвіроніка – наука майбутнього розвитку людства» [2, с. 210 – 211] виділяє такі основні групи законів енвіроніки: загальні закони, закони взаємодіючих процесів і функціональні. У цьому зв'язку виникає проблема розуміння семантики і визначення дії законів енвіроніки при дослідженні стратегії розвитку. Особливості даної науки при вивченні даної проблематики такі:

- ✦ *по-перше*, вона дає цілісне уявлення про розвиток виробничих, господарських систем, суспільства і світу в цілому;
- ✦ *по-друге*, практичні працівники в процесі управління повинні звертати увагу не тільки на економічну, а й на організаційну, технічну, соціальну, природно-екологічну та функціональну сторони розвитку суспільних систем;
- ✦ *по-третє*, наука енвіроніка встановлює тісний взаємозв'язок між теорією і практикою. Закони, які вивчає енвіроніка, дають можливість суспільним системам розвиватися, спираючись на весь потенціал сучасних наук.

У процесі готової продукції підприємствами альтернативної енергетики (паливних брикетів і пелет),

а також при виробленні єдиної технологічної політики з удосконалення техніки, технології проявляються технологічні закони енвіроніки.

У суспільстві функціонують економічні закони, які становлять сукупність бізнес-процесів обміну, розподілу і споживання готової продукції. Проте, на практиці недосконала організація економічних процесів або ігнорування економічних законів збитковo впливають на господарську діяльність, що, у свою чергу, згубно позначається на розвитку економічної системи суспільства і, природно, кожного його члена.

Соціологічні закони відображають всі прагнення, культуру, ступінь свободи і демократії кожної людини і суспільства в цілому.

Природно-екологічні закони реалізуються при взаємодії виробничих і господарських систем з неживої (надра землі, вода, повітря і т. д.) і живої (рослинний світ, сама людина) природою в процесах технологічної, економічної та соціологічної діяльності суспільства. Практика показує, що ігнорування цих законів завдає величезної шкоди не тільки природі, але і самій людині. Вирішення цієї проблеми можливо на основі врахування дії природно-екологічних законів, що дозволяє гармонійно розвиватися суспільним системам і самій природі шляхом розвитку альтернативної енергетики. Функціональні закони зумовлюють всі процеси, що відбуваються в громадських системах (закон прямого зв'язку – прогнозування, моделювання, нормування, планування) і відображають фактичний стан справ у цих самих системах (закон зворотного зв'язку – облік, аналіз, контроль, регулювання).

Дія цих законів розвитку є комплексною, взаємно обумовлюючою і доповнюючою один одного. Вивчення цих законів, повноти їх дії в процесі стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики дає можливість виявити їх організаційні, технологічні, економічні, соціологічні, природно-екологічні та функціональні можливості, перспективу синергійно-симбіозного розвитку.

Дослідження семантики законів енвіроніки (взаємодіючих процесів і функціональних) дозволило визначити сферу їх дії при дослідженні стратегії розвитку підприємства альтернативної енергетики. Зазначимо, що в сукупності із загальними законами енвіроніки дані закони дозволять всебічно підійти до вирішення проблематики формування ефективної стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики (*табл. 1*).

Енвіроніка – це наука стратегічного напрямку. А формувати стратегію – це панування над сукупністю факторів негативного впливу в умовах нестабільності. Проблема створення стратегії, звичайно, виходить за рамки однієї науки, але якщо енвіроніка володіє принципами загального охоплення цілого ряду наук, то вона може вирішувати стратегічні проблеми.

На основі узагальнення науково-методичних напрацювань, а також враховуючи особливості розвитку підприємств альтернативної енергетики, пропонуємо ідентифікувати основні компоненти взаємозалежності їх стратегії з наукою енвіронікою (*табл. 2*).

Семантика законів енвайроніки інтерпретації сфери дії в контексті дослідження стратегії розвитку

Група законів	Семантика	Сфера дослідження в контексті стратегії розвитку
Закони взаємодіючих процесів		
Технологічні закони	Відображають стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки між предметами і засобами праці	При дослідженні стратегії розвитку виробничо-економічної системи
Економічні закони	Відображають стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки між засобами праці і працівниками у процесі основної діяльності та ін.	При дослідженні стратегії розвитку виробничо-економічної системи
Соціологічні закони	Відображають стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки між людьми в процесі повсякденної виробничої, торгової діяльності	При дослідженні розробці стратегії розвитку виробничо-економічної системи, її основної діяльності та кадрової політики
Природно-екологічні закони	Відображають стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки між економічною системою і природою	При дослідженні стратегії розвитку виробничо-економічної системи та навколишнього середовища
Функціональні закони		
Закон прямого зв'язку	Відображає стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки, спрямовані від вищестоящих рівнів систем одного виду і навколишнього середовища до систем нижчого рівня	При дослідженні процесів прогнозування, моделювання нормування і планування стратегії розвитку виробничо-економічних систем
Закон зворотного зв'язку	Відображає стійкі, необхідні, об'єктивні, повторювані, істотні, причинно-наслідкові зв'язки, спрямовані від систем нижчого рівня до вищестоящих систем і навколишньому середовища	При дослідженні процесів діагностики, контролю і регулювання стратегії розвитку підприємства

Таблиця 2

Компоненти взаємозалежності стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики та енвайроніки

Компонента взаємозалежності	Характеристика
1	2
Екологічна	Екологічні показники діяльності підприємства є запорукою покращення їх економічного стану та вагомим фактором конкурентної боротьби. Виникає необхідність у формуванні та реалізації на всіх рівнях розвитку гармонізації відносин між суспільством, виробництвом і природою
Інтеграційно-інституційна	Генерація, фільтрація, інкубація та імплантація соціально-економічних інститутів, що активізує діяльність виробничо-економічної системи альтернативної енергетики
Нова енергетична парадигма	Перехід до сталого використання альтернативної енергетики та зменшення залежності економіки від традиційних викопних джерел енергії, шляхом розробки комплексної стратегії розвитку
Економічна	Запровадження екологічно безпечних технологій виробництва на підприємствах, що забезпечить підвищення економічного ефекту
Оптимізація виробничо-господарських систем	Оптимізація діяльності виробничо-господарських систем як первинної відтворювальної ланки національного господарства України є ефективною формою концентрації ресурсів і забезпечення комунікаційних зв'язків, що створює передумови використання і залучення додаткового потенціалу, досягнення мети за рахунок розробки і реалізації відповідних пілотних проектів у сфері альтернативної енергетики
Соціальна	Забезпечення громадян роботою відповідно до освіти та здібностей. Реалізація потреб відповідно до колективу, соціальної оцінки особистості
Пізнавальна	Вивчення в процесі діяльності особливостей ринків товарів і ресурсів, технологій, технічних систем, найбільш ефективних способів організації виробництва
Просвітницька	Здобуття окремими працівниками та колективами виробничих (у т. ч. техніко-технологічних, організаційно-економічних) знань, набуття навичків, досвіду роботи

1	2
Інвестиційно-інноваційна	Генерація, фільтрація, інкубація та розповсюдження інновацій серед підприємств, пов'язаних партнерськими чи конкурентними відносинами. Залучення інвестицій
Інформаційно-сигнальна	Розповсюдження інформації про особливості альтернативної енергетики, позитивного впливу на вирішення соціально-економічних, екологічних та енергетичних проблем
Суспільний імідж	Активна участь у роботі пілотних проектів у сфері альтернативної енергетики та програм соціального розвитку та охорони навколишнього середовища сприяють посиленню позицій на ринку конкурентних переваг та формування позитивного іміджу

Розроблено автором.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті вирішена проблема розуміння семантики та дії законів енвіроніки при дослідженні стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики. Результативним моментом на основі узагальнення науково-методичних напрацювань, а також враховуючи особливості розвитку підприємств альтернативної енергетики, є авторська пропозиція ідентифікувати такі компоненти взаємозалежності стратегії розвитку та енвіроніки: екологічна, інтеграційно-інституційна, нова енергетична парадигма, економічна, оптимізація виробничо-господарських систем, соціальна, пізнавальна, просвітницька, інвестиційно-інноваційна, інформаційно-сигнальна, суспільний імідж. Проведені дослідження дозволили визначити, що альтернативна енергетика та енвіроніка є взаємозалежні та доповнюють одна одну.

В умовах ентропії зовнішнього середовища для підтримки стійкої конкурентної переваги перед підприємствами постає необхідність сталого розвитку, основою якого виступають енвіроніка. Сформульовані висновки є вагомим підґрунтям розробки механізму стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики, основою якого стануть закони енвіроніки. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Андрійчук І. В.** Ефективність використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів в регіоні (на прикладі Івано-Франківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І. В. Андрійчук ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2006. – 20 с.
- 2. Белопольський Н. Г.** Энвироника – наука будущего развития человечества [Текст] / Н. Г. Белопольский. – 3-е изд., перераб. и доп. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2007. – 436 с.
- 3. Гродзинський Д. М.** Розв'язання проблем екологічної безпеки вченими Національної академії наук України / Д. М. Гродзинський, О. Ф. Дембновецький, Р. Б. Рудий // Проблеми науки. – 2001. – № 6. – С. 44 – 54.
- 4. Гречина І. В.** Семантика законів енвироніки при дослідженні потенціалу економічних систем / І. В. Гречина // Бізнес Інформ. – 2011. – № 2. Т. 1. – С. 58 – 61.
- 5. Дем'яненко Т. І.** Нові перспективи розвитку альтернативної енергетики / Т. І. Дем'яненко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 9. – С. 135 – 137.
- 6. Забродський В. А.** Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 72 с.

7. ЕБРР даст Украине больше денег на альтернативную энергетику [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://recentre.com/news-and-insights/8898>

8. Закон України « Про альтернативні джерела енергії » від від 20.02.2003 № 555-IV [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/555>

9. Калетник Г. М. Соціально-економічне значення розвитку ринку біопалива в Україні / Г. М. Калетник // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 128 – 132.

10. Кизим Н. А. Организация крупномасштабных экономико-производственных систем / Н. А. Кизим. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 108 с.

11. Науково-технічний центр «Біомаса» : План дій по біомасі для України. – К., 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biomass.kiev.ua>

12. Передерій Н. О. Формування ринку альтернативних джерел енергії з біомаси в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Н. О. Передерій. – Київ, 2009. – 19 с.

13. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х. : Вид. Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.

14. Hellberg M. Biomass the alternative to fossil fuel with the greatest potential / Maija Hellberg // Timberjack news. The International Forest Machine Magazine 2/1999. – S. 12 – 14.

Научный руководитель: Шевчук Е. А., кандидат экономических наук, доцент факультета менеджмента и маркетинга Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт»

REFERENCES

- Andriichuk, I. V. "Efektyvnist vykorystannia alternatyvnykh palyvno-enerhetychnykh resursiv v rehioni (na prykladі Ivano-Frankivskoi oblasti)" [Effective use of alternative energy resources in the region (for example, Ivano-Frankivsk region)]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk*, 2006.
- Belopolskiy, N. G. *Environika – nauka budushchego razvitiia chelovechestva* [Environmental Science – the science of the future development of humanity]. Donetsk, 2007.
- Dem'ianenko, T. I. "Novi perspektyvy rozvytku alternatyvnoi enerhetyky" [New prospects of alternative energy]. *Biznes Inform*, no. 9 (2012): 135-137.
- "EBRR даст Ukraine bolshe deneg na alternativnuuiu energetiku" [Bank will give Ukraine more money on alternative energy]. <http://recentre.com/news-and-insights/8898>
- Hrodzynskiy, D. M., Dembnovetskiy, O. F., and Rudyi, R. B. "Rozv'iazannia problem ekolohichnoi bezpeky vcheny my Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy" [Addressing environmental safety scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Problemy nauky*, no. 6 (2001): 44-54.
- Hrechyna, I. V. "Semantyka zakoniv envyronyky pry doslidzhenni potentsialu ekonomichnykh system" [Semantics laws envi-

roniky potential in the study of economic systems]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 2 (2011): 58-61.

Hellberg, M. "Biomass the alternative to fossil fuel with the greatest potential". *Timberjack news*, no. 2 (1999): 12-14.

Kaletnyk, H. M. "Sotsialno-ekonomichne znachennia rozvytku rynku biopalyva v Ukraini" [Socio-economic importance of the biofuels market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 6 (2008): 128-132.

Kizim, N. A. *Organizatsiia krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The organization of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: INZhEK, 2000.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/555>

"Naukovo-tekhnichnyi tsentr «Biomasa»" [Scientific Engineering Centre "Biomass"]. <http://www.biomass.kiev.ua>

Perederii, N. O. "Formuvannia rynku alternatyvnykh dzherel enerhii z biomasy v Ukraini" [Formation of market of alternative energy sources from biomass in Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk*, 2009.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, O. M. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

Zabrodskiy, V. A. *Razvitie krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The development of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: INZhEK, 2000.

УДК 657.6:658.7.03

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ, РОБІТ І ПОСЛУГ ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ

МІНЯЙЛО В. П.

УДК 657.6:658.7.03

Міняйло В. П. Методологічні засади контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти

У статті виокремлено чинники, які впливають на ефективність державних закупівель. Окремлено елементи системи контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, яка ґрунтується на симбіозі складових фінансового контролю як функції управління та безпосередньо державних закупівель. Визначено суб'єкти, об'єкти, форми здійснення контролю та принципи його організації. Кількість форм і методів контролю закупівель за державні кошти обумовлена тим, що перевірка державних закупівель може здійснюватись як у процесі інспектування, державного фінансового аудиту, моніторингу, так і в окремому порядку. Контроль закупівель за державні кошти повинен охоплювати ефективність застосування придбаних об'єктів, їх цільового використання та зберігання. Визначено внутрішні чинники, які відображають наявність кризової ситуації в системі державних закупівель. Для дієвості внутрішнього контролю слід налагодити інформаційні зв'язки між внутрішніми та зовнішніми суб'єктами контролю та контрагентами процедури торгів.

Ключові слова: державні закупівлі, фінансовий контроль, внутрішній контроль, ефективність.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 19.

Міняйло Вікторія Петрівна – аспірантка, кафедра фінансового аналізу і контролю, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: vikrak@yandex.ru

УДК 657.6:658.7.03

Міняйло В. П. Методологические основы контроля закупок товаров, работ и услуг за государственные средства

В статье определены факторы, влияющие на эффективность государственных закупок. Определены элементы системы контроля закупок товаров, работ и услуг за государственные средства, которая основывается на симбиозе составляющих финансового контроля как функции управления и непосредственно государственных закупок. Определены субъекты, объекты, формы осуществления контроля и принципы его организации. Количество форм и методов контроля закупок за государственные средства обусловлена тем, что проверка государственных закупок может осуществляться как в процессе инспектирования, государственного финансового аудита, мониторинга, так и в отдельном порядке. Контроль закупок за государственные средства должен охватывать эффективность применения приобретенных объектов, их целевого использования и хранения. Определены внутренние факторы, которые отражают наличие кризисной ситуации в системе государственных закупок. Для действенности внутреннего контроля следует наладить информационную связь между внутренними и внешними субъектами контроля и контрагентами процедуры торгов.

Ключевые слова: государственные закупки, финансовый контроль, внутренний контроль, эффективность.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Библ.:** 19.

Міняйло Вікторія Петрівна – аспірантка, кафедра фінансового аналізу і контролю, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: vikrak@yandex.ru

UDC 657.6:658.7.03

Minyaylo V. P. Methodological Grounds of Control of Purchases of Goods, Works and Services Using Public Funds

The article identifies factors that influence effectiveness of state purchases. It identifies elements of the system of control of purchases of goods, works and services using public funds, which is based on symbiosis of components of financial control as a function of management and state purchases. It identifies subjects, objects and forms of control and principles of its organisation. The number of forms and methods of control of purchases using public funds is caused by the fact that the check of state purchases could be carried out both in the process of inspection, state financial audit, monitoring and individually. Control of purchases with the use of public funds should cover effectiveness of application of acquired items and their purposeful application and storage. The article identifies internal factors, which reflect availability of the crisis situation in the system of state purchases. In order to make internal control effective, it is necessary to adjust information links between internal and external subjects of control and counter-agents of the bidding procedure.

Key words: state purchases, financial control, internal control, effectiveness.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 19.

Minyaylo Viktoriya P. – Postgraduate Student, Department of Financial Analysis and Control, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: vikrak@yandex.ru

roniky potential in the study of economic systems]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 2 (2011): 58-61.

Hellberg, M. "Biomass the alternative to fossil fuel with the greatest potential". *Timberjack news*, no. 2 (1999): 12-14.

Kaletnyk, H. M. "Sotsialno-ekonomichne znachennia rozvytku rynku biopalyva v Ukraini" [Socio-economic importance of the biofuels market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 6 (2008): 128-132.

Kizim, N. A. *Organizatsiia krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The organization of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: INZhEK, 2000.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/555>

"Naukovo-tehnichniy tsentr «Biomasa»" [Scientific Engineering Centre "Biomass"]. <http://www.biomass.kiev.ua>

Perederii, N. O. "Formuvannia rynku alternatyvnykh dzherel enerhii z biomasy v Ukraini" [Formation of market of alternative energy sources from biomass in Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk*, 2009.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, O. M. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

Zabrodskiy, V. A. *Razvitie krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The development of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: INZhEK, 2000.

УДК 657.6:658.7.03

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗАКУПІВЕЛЬ ТОВАРІВ, РОБІТ І ПОСЛУГ ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ

МІНЯЙЛО В. П.

УДК 657.6:658.7.03

Міняйло В. П. Методологічні засади контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти

У статті виокремлено чинники, які впливають на ефективність державних закупівель. Окремлено елементи системи контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, яка ґрунтується на симбіозі складових фінансового контролю як функції управління та безпосередньо державних закупівель. Визначено суб'єкти, об'єкти, форми здійснення контролю та принципи його організації. Кількість форм і методів контролю закупівель за державні кошти обумовлена тим, що перевірка державних закупівель може здійснюватись як у процесі інспектування, державного фінансового аудиту, моніторингу, так і в окремому порядку. Контроль закупівель за державні кошти повинен охоплювати ефективність застосування придбаних об'єктів, їх цільового використання та зберігання. Визначено внутрішні чинники, які відображають наявність кризової ситуації в системі державних закупівель. Для дієвості внутрішнього контролю слід налагодити інформаційні зв'язки між внутрішніми та зовнішніми суб'єктами контролю та контрагентами процедури торгів.

Ключові слова: державні закупівлі, фінансовий контроль, внутрішній контроль, ефективність.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 19.

Міняйло Вікторія Петрівна – аспірантка, кафедра фінансового аналізу і контролю, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: vikrak@yandex.ru

УДК 657.6:658.7.03

Міняйло В. П. Методологические основы контроля закупок товаров, работ и услуг за государственные средства

В статье определены факторы, влияющие на эффективность государственных закупок. Определены элементы системы контроля закупок товаров, работ и услуг за государственные средства, которая основывается на симбиозе составляющих финансового контроля как функции управления и непосредственно государственных закупок. Определены субъекты, объекты, формы осуществления контроля и принципы его организации. Количество форм и методов контроля закупок за государственные средства обусловлена тем, что проверка государственных закупок может осуществляться как в процессе инспектирования, государственного финансового аудита, мониторинга, так и в отдельном порядке. Контроль закупок за государственные средства должен охватывать эффективность применения приобретенных объектов, их целевого использования и хранения. Определены внутренние факторы, которые отражают наличие кризисной ситуации в системе государственных закупок. Для действенности внутреннего контроля следует наладить информационную связь между внутренними и внешними субъектами контроля и контрагентами процедуры торгов.

Ключевые слова: государственные закупки, финансовый контроль, внутренний контроль, эффективность.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Библ.:** 19.

Міняйло Вікторія Петрівна – аспірантка, кафедра фінансового аналізу і контролю, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: vikrak@yandex.ru

UDC 657.6:658.7.03

Minyaylo V. P. Methodological Grounds of Control of Purchases of Goods, Works and Services Using Public Funds

The article identifies factors that influence effectiveness of state purchases. It identifies elements of the system of control of purchases of goods, works and services using public funds, which is based on symbiosis of components of financial control as a function of management and state purchases. It identifies subjects, objects and forms of control and principles of its organisation. The number of forms and methods of control of purchases using public funds is caused by the fact that the check of state purchases could be carried out both in the process of inspection, state financial audit, monitoring and individually. Control of purchases with the use of public funds should cover effectiveness of application of acquired items and their purposeful application and storage. The article identifies internal factors, which reflect availability of the crisis situation in the system of state purchases. In order to make internal control effective, it is necessary to adjust information links between internal and external subjects of control and counter-agents of the bidding procedure.

Key words: state purchases, financial control, internal control, effectiveness.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 19.

Minyaylo Viktoriya P. – Postgraduate Student, Department of Financial Analysis and Control, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: vikrak@yandex.ru

Успішність проведення соціально-економічної політики в Україні залежить від багатьох факторів, одним з яких є сфера державних закупівель (закупівля товарів, робіт і послуг за державні кошти), ефективність якої обумовлюється дотриманням норм законодавства та виваженої політики диверсифікації. Тому пріоритетним завданням для органів управління державними фінансами є забезпечення контролю за витратами державних коштів як з позиції гарантування виконання функцій держави, так і з позиції виконання зобов'язання перед населенням.

Вагомий внесок у дослідження різних аспектів закупівель за державні кошти зробили такі вітчизняні вчені: Дишкант О. [4], Карасьова В. [7], Мельников О. [10], Овсянюк-Бердадіна О. [11], Підмогильний О. [12], Ткаченко Н. [17] та інші. Серед наукових досліджень зарубіжних вчених можна назвати праці Кузнецова К. [8], Стігліца Дж. [15], Яковлева І. [19] та інших.

Не применшуючи значущості наукових робіт вищевикладених авторів, слід зауважити, що, на нашу думку, варто було б акцентувати увагу на деяких важливих аспектах у контексті здійснення контролю за цільовим використанням коштів і шляхів підвищення ефективності функціонування системи державних закупівель в Україні з метою економії державних коштів і забезпечення вільного конкурентного середовища.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних аспектів контролю закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти.

Оцінка стану державних закупівель в Україні показала, що за період 2007 – 2012 рр. їх обсяг збільшився з 142 млрд 285 млн грн до 428 млрд 063 млн грн, що складає майже 200% [14]. Обсяг виділених коштів свідчить про те, що такі закупівлі є потужним інструментом у системі державного регулювання національної економіки, а їх зростання збільшує рівноважний обсяг ВВП, що, у свою чергу, стимулює соціально-економічне зростання в країні [9, с. 5]. Однак наукові оцінки сучасного стану законодавчої бази системи державних закупівель в Україні дозволяють зробити висновок, що в правовому полі таких закупівель залишається значна частка невизначеностей як на макро-, так і на мікрорівні. Це стосується, насамперед, процедур внутрішнього контролю та аудиту державних закупівель, визначення місця та ролі громадського контролю, вимог до змісту звернення (оскарження) закупівлі. Ряд проблем, починаючи від законодавчого забезпечення та закінчуючи питаннями, пов'язаними з відсутністю підготовлених висококваліфікованих кадрів, що здатні працювати в конкурсних комітетах і забезпечувати технічне супроводження всіх договорів, гальмують розвиток системи державних закупівель товарів, робіт і послуг.

Поряд з цим простежується неконтрольованість державних закупівель, яка аргументується тенденцією щодо збільшення порушень та зловживань у цій сфері. Так, у 2012 р. питома вага порушень у сфері державних закупівель до загального розміру бюджетних правопорушень становила 24,9%, що на 5,7% більше, ніж 2011 р. [6]. Слід зазначити, що з року в рік результативність контрольних заходів зростає, але при цьому погіршується ситуація з

усуненням порушень та реагуванням на їх виявлення. Даний факт вказує на те, що численні зміни до закупівельного законодавства не вирішують проблемних питань, які виникають при проведенні торгів, а кількість проведених контрольних заходів не зменшують обсягів порушень.

Часто члени конкурсних торгів не обмежуються лише завданням з організації та проведенням торгів, вони змушені поєднувати свої функціональні обов'язки з іншим навантаженням, що є наслідком низької зацікавленості в економічній результативності та ефективності торгів. Відсутність чіткого уявлення про сутність і види фінансових порушень, про ознаки різних видів фінансових порушень та санкцій, відповідних кожному виду порушень, призводять до виникнення прецедентів оскарження результатів торгів. За даними Антимонопольного комітету України, який є органом оскарження державних закупівель, його постійною діючою адміністративною колегією з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель протягом 2011 – 2012 рр. прийнято 2517 рішень внаслідок скарг поданих суб'єктами оскарження (табл. 1) [5, 6].

Результативність даних вказує на тенденцію до збільшення скарг, поданих до органу оскарження, які найчастіше є наслідком відмінного трактування замовниками та учасниками процедур закупівель вимог Закону України «Про здійснення державних закупівель». Це свідчить про необхідність посилення ролі фінансового контролю закупівель за державні кошти та окреслення чітких методологічних засад проведення контрольно-аналітичної роботи.

Виходячи з цього нами було виокремлено чинники, які впливають на ефективність державних закупівель, незалежно від особливостей замовників чи сфер розміщення замовлень (рис. 1).

Складовими будь-якої системи є елементи, їх особливості, зв'язки з іншими її складовими. Окреслення елементів системи контролю закупівель за державні кошти ґрунтується на симбіозі складових фінансового контролю як функції управління та безпосередньо державних закупівель, як об'єкта контролю, що передбачає взаємозближення і утворення взаємозв'язків між цими складовими (табл. 2).

Ключовою групою елементів системи фінансового контролю та контролю закупівель є її теоретична база. Адже без належної теоретичної бази не будуть функціонувати інші елементи цієї системи, не буде єдиної, цілісної впорядкованої системи фінансового контролю.

Виходячи з табл. 2 встановлено, що основним елементом теоретичної бази системи контролю закупівель є визначення його поняття. Ю. О. Голуб визначає контроль державних закупівель як систематичне спостереження за об'єктом контролю та процедурою державних закупівель [3, с. 56]. Однак, на нашу думку, систематичне спостереження не повністю розкриває зміст і функції контролю закупівель за державні кошти, адже контроль повинен бути на всіх стадіях закупівельного процесу, а оскільки однією з таких стадій є реалізація умов договору, то, відповідно, і потрібно контролювати чи повністю виконані умови договору, чи ефективно використо-

вуються придбані товари або отримані належні послуги, проведені роботи. Адже процедурно і документально закупівля може бути проведена правильно, а придбані предмети використовуватись не за цілями, або ж взагалі не використовуватись, як це часто буває, наприклад, з придбаним медичним устаткуванням, коли відсутні фахівці, які б могли експлуатувати придбане обладнання або не належним чином підготовлені умови для використання устаткування.

Наступною умовою досягнення мети контролю закупівель за державні кошти, побудови його цілісної та ефективної системи є дотримання принципів, що охоплюють теорію контролю в цілому та сферу закупівель. Основними серед них є принципи:

- ✦ **законності** – суб'єкти контролю повинні суворо слідувати нормам і правилам, встановленим законодавством;

Таблиця 1

Інформація органу оскарження щодо кількості скарг та прийнятих рішень протягом 2011 – 2012 рр.

Інформація щодо скарг	Рік		Відхилення	
	2011	2012	абсолютне	відносне
Усього надійшло скарг, шт.	665	787	122	18,4
Прийнято рішень, у тому числі, шт.:	1077	1440	363	33,7
– прийняття до розгляду	557	712	155	27,8
– відмовлено у задоволенні скарги	159	171	12	7,5
– задоволено скарг (повністю та частково)	234	338	104	44,4
Сума коштів, що була сплачена до Державного бюджету України за подання скарг, тис. грн	3310	4080	770	23,3

Рис. 1. Чинники, що впливають на ефективність державних закупівель

Таблиця 2

Елементи системи контролю закупівель за державні кошти

ЕЛЕМЕНТИ					
Теоретична база	Нормативна база і методичне забезпечення	Організаційні структури	Науково-дослідна і навчальна бази	Матеріально-технічне і фінансове забезпечення	Інформаційно-комунікативна інфраструктура
Визначення поняття, змісту і сутності, цілей і задач, принципів, суб'єкта і об'єкта, форм і методів контролю державних закупівель. Побудова класифікації видів фінансового контролю, методологію організації і проведення фінансового контролю, визначити критерії ефективності фінансового контролю	Система нормативно-правових актів, стандарти фінансового контролю, контрольні процедури і тести, блок-схеми, анкети, періодичні видання, методологічні посібники	Суб'єкти, котрі здійснюють фінансовий контроль: органи, ЦОВВ, департаменти, підрозділи та відповідальні особи, їх статус, взаємодія, розподіл обов'язків	Науково-дослідні та навчальні заклади (центри, частини, ВНЗ тощо), програми, курси	Фінансові ресурси, техніка, оргтехніка, технології, приміщення тощо	Інформаційне забезпечення та системи комунікації

- ✦ *гласності* – відкритість діяльності органів фінансового контролю, наявність доступу до інформації про результати контрольної діяльності та до змісту виявлених порушень;
- ✦ *незалежності* – суб'єкти контролю повинні володіти організаційною, матеріальною незалежністю від суб'єктів, які здійснюють закупівлю товарів, робіт чи послуг;
- ✦ *об'єктивності* – діяльність суб'єктів контролю повинна виключати упередженість і схильність впливу на прийняття рішення;
- ✦ *відповідальності* – суб'єкти контролю повинні нести економічну, дисциплінарну та адміністративну відповідальність за неналежне виконання покладених на нього контрольних функцій і завдань;
- ✦ *системності* – припускає наявність системи суб'єктів фінансового контролю за державними закупівлями з поділу їх функціональних обов'язків.

Ступінь наявності та дотримання саме цих домінант можна використовувати як еталон якості системи прийняття рішень та для перевірки наявності перепон на шляху здійснення державних закупівель.

Система фінансового контролю закупівель за державні кошти неможлива без таких його взаємопов'язаних елементів, як суб'єкт і об'єкт контролю. Суб'єктами фінансового контролю загально-

прийнято вважати органи, що здійснюють цей контроль: спеціальні державні контрольні органи (відомства, департаменти, комітети), підрозділи та служби підприємства (бухгалтерія, служби контролю, внутрішнього аудиту, планово-економічний відділ тощо), громадські організації. Система суб'єктів фінансового контролю визначає їх підзвітність та підконтрольність, а також механізм взаємодії між цими органами (табл. 3). Склад об'єкта контролю державних закупівель характеризується різносторонністю в поглядах науковців. Так, Шевчук В. О. [18, с. 14] зазначає, що об'єктом контролю є «діяльність певного суб'єкта, на яку спрямовуються контрольні дії». Виговська Н. Г. [2, с. 56] до складових об'єкта контролю відносить процеси господарської діяльності, майно підприємства та джерела його формування. На наш погляд, об'єктами фінансового контролю закупівель за державні кошти є підконтрольні об'єкти, що беруть участь у закупівельному процесі (є замовниками товарів, робіт чи послуг), організовують і проводять процедури закупівлі, а також інформаційно-аналітичне забезпечення закупівель за державні кошти (планові документи; господарські договори; документація конкурсних торгів).

Не менш важливою ознакою контролю закупівель за державні кошти є форма його здійснення, під якою слід розуміти спосіб конкретного вираження й організації контрольної дії, спрямованої на виконання функцій контролю, тобто техніку здійснення контролю та конфігурацію контрольного заходу [16, с. 84].

Таблиця 3

Форми та прийоми контролю закупівель за державні кошти

Форми та прийоми	Застосування під час контролю
1. Моніторинг	Забезпечення додержання замовниками законодавства у сфері державних закупівель та ефективного і раціонального використання державних коштів, максимальної їх економії при здійсненні державних закупівель
2. Інспектування	Подальший контроль за дотриманням законодавства при здійсненні замовниками державних закупівель, здійснюється у формі ревізій і перевірок
3. Перевірка	спосіб документального виявлення незаконного та нецільового використання коштів, у т. ч. бюджетних, матеріальних цінностей, упередження фінансових зловживань, інших порушень законодавства у сфері державних закупівель
3.1. Арифметична перевірка документів	Контроль проведених у документах обчислень, правильність алгоритму визначення переможця торгів
3.2. Зустрічна перевірка	Підтвердження у суб'єктів господарювання, які мали правові відносини з підконтрольною установою, виду, обсягу та якості операцій і розрахунків, що здійснювалися між ними, для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку підконтрольної установи
4. Ревізія	Повне, комплексне, системне та об'єктивне обстеженням фінансово-господарської діяльності підконтрольного об'єкта, вивчення первинних фінансових документів щодо правильності відображення в них усіх фінансово-економічних операцій з метою встановлення відповідності прийнятих управлінських рішень та здійснених фінансових операцій вимогам законодавства, у т. ч. вимогам державних закупівель
5. Анкетування	Отримання необхідної для проведення контролю закупівель інформації від посадових осіб суб'єкта господарювання або осіб, які є користувачами товарів, робіт і послуг суб'єкта господарювання, шляхом застосування анкет
6. Інвентаризація	Підтвердження наявних обсягів, кількості придбаних товарів зазначених у звітах
7. Контрольний обмір робіт	Встановлення фактичних обсягів і вартості виконаних будівельних, ремонтних робіт, перевірка їх правильності відображення в актах приймання робіт, правильність списання матеріалів на проведення цих робіт
8. Нагляд	Пов'язаний із спостереженням за дотриманням підконтрольним об'єктом встановлених чинним законодавством закупівельних правил і нормативів
9. Фінансовий аудит	Перевірка та аналіз фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання коштів виділених на закупівлю з метою надання висновку з відповідними рекомендаціями

Зазначена в табл. 3 кількість форм і методів контролю закупівель за державні кошти обумовлена тим, що перевірка державних закупівель може здійснюватись як у процесі інспектування, державного фінансового аудиту, моніторингу, так і в окремому порядку. Під час моніторингу державних закупівель може проводитись аналіз ефективності такої закупівлі та визначатись наявність впливу порушень (у разі їх виявлення) на об'єктивність, правомірність визначення переможця процедури закупівлі та може встановлюватись наявність обґрунтованої підстави вважати, що закупівля, здійснена з такими порушеннями та/або відповідно до умов пропозиції, визнаної замовником найбільш економічно вигідною, завдала або може завдати збитків державі [13]. Разом з тим в Порядку відсутні чіткі критерії віднесення порушень до тих, які вплинули або не вплинули на результати закупівлі. Конкретизація в даному питанні дозволила б забезпечити однаковість у роботі контролюючих органів, зняти можливі розбіжності з організаціями, що перевіряються.

Використовуючи аналітичні дані Державної фінансової інспекції України за останні п'ять років, було виявлено негативні тенденції у проведенні контролю за державними закупівлями товарів, робіт і послуг головними розпорядниками бюджетних коштів (керівниками міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, державними адміністраціями), що дає змогу визначити внутрішні чинники, які відображають наявність кризової ситуації у системі державних закупівель. До них належать:

- ✦ незабезпечення оптимальної чисельності внутрішніх ревізорів та/або необґрунтовані їх скорочення;
- ✦ відсутність дієвої системи внутрішнього контролю для попередження та запобігання порушен-

- ✦ ням законодавства у сфері державних закупівель; підрозділи внутрішнього контролю на місцях не проводять та не інформують безпосередньо вище керівництво установи про результати кожної перевірки;
- ✦ не здійснюється внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів.

Відсутність належного внутрішнього контролю за державними закупівлями дало змогу виділити типові порушення, які мали місце у різних відомствах органів державної влади протягом 2012 р. (табл. 4).

Таким чином, суттєві порушення і недоліки, виявлені при закупівлі за державні кошти, деякою мірою є наслідком відсутності контролю з боку вищого керівництва, результатом чого є безпідставне придбання товарів і проведення робіт, заниження чи завищення їх вартості, лишки та неефективне використання або ж взагалі неосвоєння нового обладнання.

Це свідчить про послаблення функції внутрішнього контролю в середовищі певного інституційного забезпечення. Тому актуальним є посилення внутрішнього контролю за підприємствами, установами чи організаціями, що належать до сфери державного управління, а отже, і посилення повсякденного контролю за станом справ на місцях. Адже недоліки в організації контролю істотно знижують якість всієї інституційної системи та системи державних закупівель. Більшість порушень у сфері державних закупівель відбуваються на стадіях підготовки конкурсної документації та проведення процедури закупівлі, коли свідомо встановлюються дискримінаційні умови. Тому для дієвості внутрішнього контролю слід налагодити інфомаційні зв'язки між внутрішні-

Таблиця 4

Типові порушення у сфері державних закупівель протягом 2012 р. [6]

Структура	Сума, млн грн
Міністерство охорони здоров'я України	
Неврахування реальної потреби у медичних препаратах (закуплено більше потреби та списано)	2,6
Не забезпечено належного управління коштами субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам зазначених регіонів на закупівлю витратних матеріалів і медичного обладнання для комунальних закладів охорони здоров'я	35,8
Вищий адміністративний суд України	
Придбане комп'ютерне устаткування не використовується	1,5
Державна податкова служба	
Придбане за завищеними цінами апаратне забезпечення	3,5
Міністерство праці та соціальної політики України	
Придбане устаткування для обробки даних не використовується	39,7
Міністерство внутрішніх справ України	
Недосконалі системи управління матеріально-технічним забезпеченням та необґрунтовані управлінські рішення	6,9
Оплата послуг за завищеною вартістю та придбання товарно-матеріальних цінностей, які надалі не використовувалися у миротворчій діяльності	7

ми та зовнішніми суб'єктами контролю та контрагентами. Виходячи з цього інформаційний аспект контролю закупівель є системою обробки інформації, що складається з таких частин: підсистема збору і сортування інформації, підсистема зберігання інформації, підсистема аналізу інформації (рис. 2).

Рис. 2. Структура процесу обробки інформації державних закупівель

Система обробки інформації є базисом для створення інформаційного механізму закупівель і дозволяє оперативно реагувати на зміни в юридичних основах і фінансовому середовищі, прогнозувати і планувати необхідний обсяг закупівель, створювати реєстр учасників торгів тощо.

Таким чином, моніторинг і оцінка сучасного стану законодавчої бази системи державних закупівель в Україні дозволяє зробити висновок, що в правовому полі залишається значна частка невизначеностей, які знижують ефективність процесу закупівель, обумовлюють необґрунтоване витрачання бюджетних коштів, зниження якості наданих послуг. Ключові чинники, які негативно впливають на розвиток системи державних закупівель, лежать у площині недостатнього рівня контрольно-аналітичного забезпечення організації конкурсних торгів, невизначеності та нестабільності нормативно-правової бази у цій сфері. До першочергових чинників, що впливають на ефективність державних закупівель, належать: інформаційне забезпечення, прозорість процедури, розвиток конкурентного середовища, законодавча урегульованість, система контролю, компетентність замовника та його відповідальність.

Встановлено, що контроль має здійснюватись на всіх стадіях закупівельного процесу. Контроль закупівель за державні кошти повинен охоплювати також ефективність застосування придбаних об'єктів, їх цільового використання та зберігання. Значні порушення і відхилення при здійсненні державних закупівель свід-

чать про послаблення функції внутрішнього контролю в середовищі певного інституційного забезпечення. Налагоджені інформаційні зв'язки, які з'єднують три області процесу закупівлі (власне виявлення потреб, що потрібно в першу чергу для планування; безпосередньо проведення процедури закупівлі та виконання догово-

ру), задовольняють контрактні, законодавчі та регламентувальні вимоги закупівельного середовища. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Беляева О. А.** Правовые проблемы аукционов и конкурсов / О. А. Беляева. – М.: ИД Юриспруденция, 2011. – 296 с.
2. **Виговська Н. Г.** Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / Н. Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.
3. **Голуб Ю. О.** Сутність та роль контролю державних закупівель у сучасних умовах / Ю. О. Голуб // Економіка розвитку. – 2012. – № 1 (61). – С. 54 – 58. – С. 56.
4. **Дишкант О.** Теоретико-організаційні засади фінансового контролю державних закупівель / О. Дишкант // Світ фінансів. – 2011. – Вип. 4. – С. 128 – 139.
5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>
6. Звіт Рахункової палати України за 2012 рік. [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – Електронні дані. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf
7. **Карасьова В. В.** Наслідки протекціонізму в державних закупівлях / В. В. Карасьова // Державні закупівлі України. – 2006. – № 11. – С. 33 – 35.
8. **Кузнецов К. В.** Прокьюремент: тендери, конкурси, конкурентные закупки / К. В. Кузнецов. – М., 2005. – 227 с.

9. Кучумова І. Ю. Державне регулювання національної економіки в глобальному конкурентному середовищі / І. Ю. Кучумова // Бізнес Інформ. – 2011. – № 8. – С. 4 – 8.

10. Мельников О. С. Економіко-математична модель оцінки доцільності проведення конкурсних торгів при здійсненні державних закупівель / О. С. Мельников // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 47 – 56.

11. Овсянюк-Бердадіна О. Напрями вдосконалення елементів процедурної підсистеми механізму державних закупівель послуг / О. Овсянюк-Бердадіна // Державні закупівлі України. – 2009. – № 5. – С. 14 – 16.

12. Підмогильний О. О. Актуальні проблеми регулювання сфери державних закупівель в Україні в сучасних політичних та економічних умовах / О. О. Підмогильний // Держава та регіони. – Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 93 – 97.

13. Порядок здійснення моніторингу державних закупівель. Наказ Мінекономрозвитку України від 19.10.2011 № 155 [Електронний ресурс] / Мінекономрозвитку України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1377-11>

14. Проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти в Україні [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

16. Стефанюк І. Б. Методологічні засади функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю в Україні / І. Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 84 – 102.

17. Ткаченко Н. Б. Управління державними закупівлями : монографія / Н. Б. Ткаченко. – К. : Книга, 2007. – 296 с.

18. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології) : монографія / В. О. Шевчук. – К., 1998. – 370 с.

19. Яковлев А. А. Система госзакупок: на пути к новому качеству / А. А. Яковлев, О. Г. Аллилуева, И. В. Кузнецова и др. // Вопросы экономики. – 2010. – № 6. – С. 88 – 107.

Науковий керівник: Мних Є. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансового аналізу і контролю Київського національного торговельно-економічного університету

REFERENCES

Beliaeva, O. A. *Pravovye problemy auktsionov i konkursov* [Legal problems of auctions and tenders]. Moscow: Yurisprudentsiia, 2011.

Stihlits, Dzhozef E. *Ekonomika derzhavnoho sektora* [Economics of the public sector]. Kyiv: Osnovy, 1998.

Dyshkant, O. "Teoretyko-orhanizatsiini zasady finansovoho kontroliu derzhavnykh zakupivel" [Theoretical and organizational framework for financial control of public procurement]. *Svit finansiv*, no. 4 (2011): 128-139.

Holub, Yu. O. "Sutnist ta rol kontroliu derzhavnykh zakupivel u suchasnykh umovakh" [The essence and role of government procurement in the modern world]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1(61) (2012): 54-58.

Karasyova, V. V. "Naslidyky protektsionizmu v derzhavnykh zakupivliakh" [The consequences of protectionism in public procurement]. *Derzhavni zakupivli Ukrainy*, no. 11 (2006): 33-35.

Kuznetsov, K. V. *Prokiurement: tendery, konkursy, konkurentnye zakupki* [PROCUREMENT: Tenders, competitions, competitive procurement]. Moscow, 2005.

Kuchumova, I. Yu. "Derzhavne rehuliuвання natsionalnoi ekonomiky v hlobalnomu konkurentnomu seredovyshti" [State regulation of the national economy in a global competitive environment]. *Biznes Inform*, no. 8 (2011): 4-8.

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1377-11>

Melnykov, O. S. "Ekonomiko-matematychna model otsinky dotsilnosti provedennia konkursnykh torhiv pry zdiisnenni derzhavnykh zakupivel" [Economic- mathematical model for evaluating the feasibility of bidding for public procurement]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 9 (2012): 47-56.

Ovsianiuk-Berdadina, O. "Napriamy vdoskonalennia elementiv protsedurnoi pidsystemy mekhanizmu derzhavnykh zakupivel posluh" [Areas of improvement items procedural mechanism subsystem procurement services]. *Derzhavni zakupivli Ukrainy*, no. 5 (2009): 14-16.

Pidmohylnyi, O. O. "Aktualni problemy rehuliuвання sfery derzhavnykh zakupivel v Ukraini v suchasnykh politychnykh ta ekonomichnykh umovakh" [Actual problems of regulation of public procurement in Ukraine in the current political and economic conditions]. *Derzhava ta rehiony*, no. 1 (2010): 93-97.

"Provedennia zakupivel tovariv, roboti i posluh za derzhavni koshty v Ukraini" [Procurement of goods, works and services for state facilities in Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Stefaniuk, I. B. "Metodolohichni zasady funktsionuvannia systemy derzhavnoho vnutrishnyoho finansovoho kontroliu v Ukraini" [Methodological Principles of public internal financial control in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (2011): 84-102.

Shevchuk, V. O. *Kontrol hospodarskykh system v suspilstvi z perekhidnoiu ekonomikoju: Problemy teorii, orhanizatsii, metodolohii* [Control of economic systems in a society in transition: Theory, organization, methodology]. Kyiv, 1998.

Tkachenko, N. B. *Upravlinnia derzhavnymy zakupivliamy* [Management of public procurement]. Kyiv: Knyha, 2007.

Vyhovska, N. H. *Hospodarskyi kontrol v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia* [Economic control in Ukraine: Theory, Methodology, organization]. Zhytomyr: ZhDTU, 2008.

Yakovlev, A. A., Allilueva, O. G., and Kuznetsova, I. V. "Sistema goszakupok: na puti k novomu kachestvu" [Public procurement system: towards a new quality]. *Voprosy ekonomiki*, no. 6 (2010): 88-107.

"Zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2012 rik" [Report of the Antimonopoly Committee of Ukraine for 2012]. <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>

"Zvit Rakhunkovoi palaty Ukrainy za 2012 rik" [Report of the Accounting Chamber of Ukraine for 2012]. www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

АВЕДЯН Л. Й.

УДК 336.143

Аведян Л. Й. Аспекти розвитку системи соціальних послуг Пенсійного Фонду України

У статті розглянуто систему соціального захисту в частині надання соціальних послуг Пенсійним фондом України для поліпшення обслуговування населення. Визначено заходи щодо оптимізації соціального захисту населення в руслі нової соціальної політики, зокрема пошуку нових форм соціальної роботи та нових видів соціальних послуг. Проаналізовано стан надання соціальних послуг Пенсійним фондом України, розроблених у Концепції реформування системи соціальних послуг, а саме: впровадження стандартів соціальних послуг, спрямованих на покращення якості життя отримувачів послуг; запровадження системи контролю за якістю соціальних послуг і відповідністю послуг встановленим державною стандартам; впровадження у сферу соціальних послуг ринкових механізмів, які стимулюватимуть надавачів послуг до постійного покращення їх якості; удосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх гнучкого та раціонального використання.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні послуги, «єдине вікно», «мобільний соціальний офіс», електронні послуги.

Бібл.: 10.

Аведян Людмила Йосипівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: s-lyuda@mail.ru

УДК 336.143

Аведян Л. И. Аспекты развития системы социальных услуг Пенсионного Фонда Украины

В статье рассмотрена система социальной защиты в части предоставления социальных услуг Пенсионным фондом Украины для улучшения обслуживания населения. Определены мероприятия по оптимизации социальной защиты населения в русле новой социальной политики, в частности, поиска новых форм социальной работы и новых видов социальных услуг. Проанализировано состояние предоставления Пенсионным фондом Украины социальных услуг, разработанных в Концепции реформирования системы социальных услуг, а именно: внедрение стандартов социальных услуг, направленных на улучшение качества жизни получателей услуг; внедрение системы контроля качества социальных услуг и соответствие услуг установленным государством стандартам; внедрение в сферу социальных услуг рыночных механизмов, которые будут стимулировать поставщиков услуг к постоянному улучшению их качества; совершенствование управления государственными расходами на социальные услуги с целью их гибкого и рационального использования.

Ключевые слова: социальная защита, социальные услуги, «единое окно», «мобильный социальный офис», электронные услуги.

Библ.: 10.

Аведян Людмила Иосифовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра публичного администрирования и региональной экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: s-lyuda@mail.ru

UDC 336.143

Avedyan L. J. Aspects of Development of the System of Social Services of the Pension Fund of Ukraine

The article considers the system of social protection in the context of providing social services by the Pension Fund of Ukraine for improvement of quality of services to the population. It identifies measures on optimisation of social protection of the population in view of the new social policy, in particular, search for new forms of social work and new types of social services. It analyses the state of provision of social services of the Pension Fund of Ukraine, developed in the Concept of reformation of the system of social services, namely: introduction of standards of social services directed at improvement of the quality of life of recipients of services; introduction of the system of control of quality of social services and correspondence of the services with the set state standards, introduction of market mechanisms, which would stimulate suppliers of services to constantly improve quality of services, into the sphere of social services; improvement of management of state expenditures on social services with the aim of their flexible and rational use.

Key words: social protection, social services, "single window", "mobile social office", electronic services.

Bibl.: 10.

Avedyan Lyudmila J. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Public Administration and Regional Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: s-lyuda@mail.ru

Питання соціальних послуг розглядають у своїх працях такі українські вчені, як Реут А. Г., Медвідь З. В., Борецька Н.П., Макарова О. В. та інші. Разом з тим деякі теоретичні та практичні питання, зокрема щодо новітніх тенденцій та інноваційних процесів у системі соціальних послуг України, розроблені ще недостатньо.

Метою даної статті є аналіз системи соціальних послуг, що надаються Пенсійним фондом України для поліпшення обслуговування населення.

На шляху інтеграції України до ЄС одним із пріоритетних завдань держави є забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією України, наближення стандартів життя до європейських і проведення активної соціальної політики, що має на меті соціальний розвиток суспільства, його

соціальної сфери, досягнення європейських соціальних стандартів такого соціального середовища, яке б гарантувало реалізацію соціальних прав для всього населення та забезпечувало якість їх життя громадян [1]. Така ситуація вимагає вжиття заходів щодо оптимізації системи соціального захисту населення в руслі нової соціальної політики, зокрема пошуку нових форм соціальної роботи та нових видів соціальних послуг.

Витоки процесу реформування системи соціальних послуг беруть свій початок з часу набуття чинності Закону України «Про соціальні послуги». З його прийняттям перед державною соціальною політикою поставили нові завдання. Серед них головними визначено розробку і впровадження чітко та ефективно діючих інноваційних механізмів функціонування системи соціальних послуг. Починаючи з 2006 р., роботу Міністер-

ства соціальної політики України було зосереджено на розробці концептуальних засад нової політики соціальних послуг. Результатом наполегливої роботи фахівців Мінпраці, інших центральних органів виконавчої влади, ряду міжнародних проектів, громадських об'єднань стала розробка Концепції реформування системи соціальних послуг, яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 № 178.

Найважливішими складовими реформування, відповідно до Концепції реформування системи соціальних послуг, є:

- ✦ впровадження стандартів соціальних послуг, спрямованих на покращення якості життя отримувачів послуг;
- ✦ запровадження системи контролю за якістю соціальних послуг і відповідністю послуг встановленим державою стандартам;
- ✦ впровадження у сферу соціальних послуг ринкових механізмів, які стимулюватимуть надавачів послуг до постійного покращення їх якості;
- ✦ вдосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх гнучкого та раціонального використання.

Реалізація основних напрямів Концепції дозволить закласти основи для формування сучасної моделі соціальних послуг для осіб з обмеженими можливостями. Це сприятиме постійному покращенню якості життя інвалідів, забезпечить їм доступ до послуг, що сприятиме посиленню соціальної захищеності цієї категорії громадян [2].

Узявши на себе зобов'язання щодо перетворення на соціально орієнтовану державу, Україна спрямувала свої дії на підвищення рівня добробуту населення, приділяючи особливу увагу його вразливим групам, і розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р схвалено СТРАТЕГІЮ реформування системи надання соціальних послуг, яка визначає цілі та пріоритетні напрями проведення реформи у сфері надання соціальних послуг, передбачає заходи щодо розширення доступу осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, до соціальних послуг, забезпечення їх якості та ефективності [3].

Стратегія відповідає пріоритетам розвитку держави, що визначені у Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Законі України «Про соціальні послуги».

За Стратегією система соціальних послуг повинна базуватися на таких принципах:

- ✦ орієнтованість на задоволення потреб отримувачів соціальних послуг;
- ✦ адресність їх надання;
- ✦ залучення отримувача соціальних послуг до самостійного розв'язання власних проблем;
- ✦ надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб і забезпечення проживання отримувачів таких послуг у територіальній громаді;

- ✦ створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг;
- ✦ якість та ефективність надання соціальних послуг;
- ✦ прозорість надання таких послуг.

Метою Стратегії є забезпечення доступності осіб до соціальних послуг, підвищення якості та ефективності їх надання. Для досягнення зазначеної мети необхідно: запровадити механізм запобігання виникненню складних життєвих обставин і вдосконалити систему управління, координації та взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги; модернізувати наявну інфраструктуру соціальних послуг і створити конкурентний ринок зазначених послуг шляхом впровадження механізму стимулювання суб'єктів, що надають соціальні послуги, до постійного підвищення рівня якості таких послуг; розширити перелік соціальних послуг, що надаються за місцем проживання їх отримувачів; затвердити перелік соціальних послуг і запровадити їх стандартизацію з метою забезпечення надання гарантованого державою обсягу соціальних послуг; визначити критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги; розробити і запровадити методiku проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї як обов'язкову умову для планування та надання соціальних послуг; забезпечити оптимізацію використання коштів державного, місцевого бюджетів та інших джерел для фінансування соціальних послуг, що дасть змогу вплинути на ефективність їх надання, а також удосконалити методiku проведення розрахунку вартості послуг; забезпечити підвищення статусу соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні послуги, та запровадити механізм їх соціальної захищеності; удосконалити систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації таких працівників та фахівців [3].

Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян [4].

Система соціального захисту населення в Україні включає: пенсії, допомогу по безробіттю, допомогу при народженні дитини, допомогу сім'ям з дітьми, програму дотацій та житлових субсидій, допомогу на поховання, державну систему охорони здоров'я, державну систему освіти, соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС. З метою забезпечення соціального захисту населення в Україні створено: Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві.

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, признає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійно-

го фонду України, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України [5].

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 9) від 9 липня 2003 р. № 1058-IV за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком; пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника [6].

За рахунок коштів Накопичувального фонду, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснюються такі пенсійні виплати: довічна пенсія з установленим періодом; довічна обумовлена пенсія; довічна пенсія подружжя; одноразова виплата.

У солідарній системі надаються соціальні послуги за рахунок коштів Пенсійного фонду. До соціальних послуг, передбачених цим Законом, належить допомога на поховання пенсіонерів. Одними із послуг, які надаються Пенсійним фондом України безкоштовно є: призначення (перерахунок) пенсій; виплата пенсій; видача пенсійних посвідчень; призначення та виплата допомоги на поховання пенсіонера; виплата недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера; виплата пенсії у разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон; пересилання пенсійної справи у разі зміни одержувачем пенсії місця проживання; встановлення стажу роботи за показами свідків; підтвердження стажу роботи, що дає право на пільгове пенсійне забезпечення; підготовка документів для виплати частини пенсії за міжнародними угодами; призначення пенсій за особливі заслуги перед Україною; надання консультацій з питань застосування законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування при призначенні, перерахунках і виплаті пенсій; надання довідок про вид і розмір пенсії на вимогу одержувача; видача свідоцтв про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; надання на вимогу застрахованої особи інформації, що міститься на її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку; ведення обліку застрахованих осіб, персоніфікований облік страхового стажу та заробітної плати, з якої сплачені страхові внески; реєстрація платників внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та видача повідомлення про реєстрацію юридичних і фізичних осіб: на яких поширюється Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»; на яких не поширюється Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»; видача довідок державному реєстратору для зняття з обліку суб'єктів підприємницької діяльності; видача довідок установам банків про суми заборгованості для отримання платником зарплати; погодження проектів мирових угод у справах про банкрутство суб'єктів; підприємницької діяльності, які мають заборгованість до ПФУ; укладання договорів про добровільну участь у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; страхування фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність за кордоном.

Пенсійним фондом України запроваджено нову організаційно-технологічну систему обслуговування громадян, а саме: прийом громадян за принципом «єдиного вікна», який буде діяти згідно з Положенням про організацію прийому та обслуговування громадян органами Пенсійного фонду України за принципом «єдиного вікна», затвердженого Постановою Пенсійного фонду України 21.02.2012 № 4-3 «Деякі питання удосконалення прийому та обслуговування осіб, що звертаються до органів Пенсійного фонду України». Прийом та обслуговування осіб, що звертаються до органів Пенсійного фонду України, за принципом «єдиного вікна», запроваджується з метою: спрощення процедур отримання послуг в органах Пенсійного фонду України; скорочення строків надання послуг; підвищення комфортності отримання одержувачами послуг; підвищення якості надання послуг; підвищення інформованості одержувачів про порядок, способи та умови отримання послуг.

Засадами здійснення прийому та обслуговування одержувачів послуг за принципом «єдиного вікна» є: прозорість, відкритість та зрозумілість дій у сфері надання послуг; орієнтація на одержувача – формування ефективної системи взаємодії з одержувачем послуги; інформованість – функціонування постійно діючої системи інформаційного забезпечення одержувача послуги.

Прийом та обслуговування осіб, що звертаються до органів Пенсійного фонду України, забезпечується підрозділом з обслуговування громадян (у разі утворення). Основні вимоги до організації роботи підрозділу з обслуговування громадян, оснащення робочих місць працівників, графік їх роботи визначаються керівником відповідного органу Пенсійного фонду України з урахуванням вимог Положення. Також Пенсійним фондом України здійснюється виїзний прийом для жителів сільської місцевості за участю представників органів виконавчої влади [7]. «Мобільні соціальні офіси» – пересувний пункт для здійснення повноважень стосовно посилення адресності та підвищення якості надання соціальної підтримки населенню.

О основними завданнями «мобільного соціального офісу» є: забезпечення в межах своїх повноважень реалізації державної політики соціального захисту населення; суттєве покращення соціального обслуговування та надання соціальної підтримки населенню шляхом обслуговування безпосередньо за місцем проживання; підвищення рівня інформованості населення про заходи соціального захисту, які передбачені діючим законодавством; сприяння ефективному «зворотному зв'язку» органів соціального захисту з населенням для оперативного реагування та задоволення актуальних потреб.

«Мобільний соціальний офіс» здійснює діяльність шляхом проведення прийому населення фахівцями відповідних підрозділів Управління безпосередньо за місцем проживання. У роботі «мобільного соціального офісу» беруть участь представники (за згодою): органів Пенсійного фонду; центрів зайнятості; територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) [8]. За необхідності можуть запрошуватися

до виїзду представники інших органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, установ та громадських організацій.

«Мобільний соціальний офіс» відповідно до покладених на нього завдань здійснює виїзди в населені пункти району (райони міста, сільські/селищні ради) для виконання заходів соціального захисту населення.

Фахівці органів Пенсійного фонду України, які беруть участь у роботі «мобільного соціального офісу», проводять виїзний прийом для жителів сільської місцевості відповідно Положення про організацію прийому та обслуговування громадян органами Пенсійного фонду України за принципом «єдиного вікна», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 21.02.2012 № 4-3, зареєстрованою у Міністерстві юстиції України від 27.02.2012 р за № 314/20627 [8].

З метою покращення якості та оперативності обслуговування громадян, впровадження технологій електронного урядування в соціальній сфері Пенсійний фонд України розробив веб-портал електронних послуг Пенсійного фонду України, який почав працювати з 1 жовтня 2012 року, забезпечуючи надання органами Пенсійного фонду України послуг в електронному вигляді відповідно до «Порядку надання органами Пенсійного фонду України послуг в електронному вигляді», затвердженому постановою правління Пенсійного фонду України від 7 вересня 2012 р. № 16-1, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 11 вересня 2012 р. за № 1565/21877.

Веб-портал забезпечує надання таких електронних послуг:

- ✦ реєстрація користувачів на веб-порталі;
- ✦ доступ до розміщеної на веб-порталі інформації для громадян, застрахованих осіб, страховальників, у тому числі фізичних осіб – підприємців та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно;
- ✦ доступ для громадян, застрахованих осіб і страховальників, у тому числі фізичних осіб – підприємців та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, до інформації про стан відомостей про застраховану особу, пенсійних виплат, обробки звіту, поданого в електронному вигляді, стан взаєморозрахунків за зобов'язаннями платника (за умови підтвердження автентичності особи, що одержує доступ, шляхом реєстрації особи в базі даних веб-порталу);
- ✦ взаємодія громадян, застрахованих осіб і страховальників, у тому числі фізичних осіб – підприємців та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, з територіальними органами Пенсійного фонду України;
- ✦ одержання іншої необхідної довідкової інформації (місцезнаходження, телефони територіальних органів Пенсійного фонду України, новини тощо).

Отже реалізація стратегічного курсу на досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися насамперед не на екстенсивному збільшенні об-

сягів соціальних видатків бюджету та розширенні спектру напрямів соціального забезпечення, а на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери. Лише в разі вжиття дієвих заходів у цьому напрямі видається можливим органічне поєднання завдань стимулювання економічного зростання та посилення його соціальної складової [9].

Підвищення якості та адресності надання соціальних послуг при раціональному використанні бюджетних коштів – це один із пріоритетів реформування системи соціального обслуговування України. На сьогодні соціальна підтримка населення, що здійснюється у трьох основних формах (соціальні пільги, соціальна допомога й субсидії), є надто складною й непрозорою. Сучасна система соціальних пільг в Україні формувалась на основі системи соціального захисту населення УРСР, а широкі коло осіб, які мають право на отримання пільг (пільговики), та вагомий перелік самих пільг спричинюють істотне фінансове навантаження на зведений бюджет України.

Діючі державні інформаційні системи і ресурси з питань соціального захисту громадян, формувалися окремими органами державної влади в умовах відсутності єдиної нормативної та технологічної бази. Відомості, що містяться в них, недоступні іншим органам державної влади для оперативного використання, що на практиці призводить до значних часових затримок при міжвідомчому обміні інформацією, багаторазового збору і дублювання інформації в різних системах.

До основних проблем чинної системи соціальної підтримки слід віднести: низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою; низька адресність при наданні соціальної підтримки; механізм надання житлових субсидій та пільг з оплати житлово-комунальних послуг побудований на завищених нормативах споживання цих послуг, що призводить до неефективного використання коштів бюджету.

Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток суспільства. За даними дослідження державної установи «Науково-дослідний інституту соціально-трудова відносин» використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з впровадженням електронних соціальних карток як персонального інструмента для автоматизованого підтвердження прав на отримання соціальної допомоги та обліку її фактичного надання є необхідним кроком, що забезпечить удосконалення системи соціального захисту населення, дасть змогу ефективно використовувати бюджетні кошти, що спрямовуються до соціальної сфери, організувати контроль за їх використанням, формувати звітність у розрізі конкретних одержувачів соціальної підтримки.

Реалізація реформи системи соціальної підтримки населення повинна забезпечити вирішення таких завдань: впровадження прозорого механізму видавання одержувачам соціальної допомоги, нарахованих компенсаційних і дотаційних виплат; персональне надання та облік наданої соціальної допомоги на транспорті,

у сфері житлово-комунального господарства, на лікарське і медичне забезпечення тощо; забезпечення централізованого контролю за цільовим використанням коштів, що виділяються на соціальні цілі.

Порядок виплати пенсій та установлених законодавством пільг, послуг, виплат та інших соціальних гарантій, що мають грошовий еквівалент, з використанням електронної соціальної картки, через поточні рахунки одержувачів пенсій та установлених законодавством пільг, послуг, виплат та інших соціальних гарантій, що мають грошовий еквівалент, відкриті ними в уповноважених банках буде визначатися відповідними уповноваженими органами виконавчої влади [10]. Одержання установлених законодавством пільг, послуг, виплат та інших соціальних гарантій, з використанням електронної соціальної картки, буде здійснюватися через термінальне обладнання, яке буде встановлюватися у надавачів послуг (товарів).

Такі завдання можуть бути вирішені в стислі терміни виключно на основі єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку та управління коштами соціальної сфери та впровадження електронних соціальних карток як персонального інструмента для автоматизованого підтвердження прав на отримання соціальної допомоги та обліку її фактичного надання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. № 178 «Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг» (Офіційний вісник України, 2007 р., № 28, ст. 1122). режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. СТРАТЕГІЯ реформування системи надання соціальних послуг затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/556-2012>
4. Олійник А. Ю. Правознавство / А. Ю. Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/19110522/pravo/>
5. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», м. Київ, 9 липня 2003 року № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
7. Положення про організацію прийому та обслуговування громадян органами Пенсійного фонду України за принципом «єдиного вікна», затвердженого Постановою Пенсійного фонду України 21.02.2012 № 4-3 «Деякі питання удосконалення прийому та обслуговування осіб, що звертаються до органів Пенсійного фонду України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>
8. Методичні рекомендації щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу», які затверджені

наказом Міністерства соціальної політики України №137 від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>

9. Порядок надання органами Пенсійного фонду України послуг в електронному вигляді, затверджений постановою правління Пенсійного фонду України від 7 вересня 2012 року № 16-1» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>

10. Коновалюк В. І. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про електронну соціальну картку» реєс. № 83» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://auc.org.ua/sites/default/>

REFERENCES

- Konovaliuk, V. I. "Poiasnivualna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro elektronnu sotsialnu kartku»" [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On electronic social card"]. <http://auc.org.ua/sites/default/>
[Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon2.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/556-2012>
[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>
[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://www.mlsp.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon1.rada.gov.ua>
Oliinyk, A. Yu. "Pravoznavstvo" [Jurisprudence]. <http://pidruchniki.ws/19110522/pravo/>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПІЛОК ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

ДОРОНІНА О. А.

УДК 331.105.44

Дороніна О. А. Проблеми та перспективи діяльності профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні

У статті порушено питання щодо ролі профспілок у забезпеченні гідної праці в Україні. Розроблено багаторівневу систему бенефіції гідної праці для учасників соціально-трудова відносин, яка доводить, що представники всіх учасників соціально-трудова відносин є однаково зацікавлені у просуванні принципів гідної праці, хоча найбільш активну позицію з цього питання у всьому світі посідають профспілки. Встановлено, що останніми роками програмні документи ФПУ та пріоритетні напрями її діяльності пов'язані із забезпеченням гідних умов праці та життя для громадян України. У ході ретроспективного аналізу досвіду ФПУ щодо реалізації програми гідної праці в Україні визначено основні дії профспілкової сторони у цьому напрямі. Проведено оцінку чинників, що перешкоджають ефективній боротьбі профспілок за гідну працю. Зокрема, проаналізовано тенденції зміни профспілкового членства в Україні та Донецькій області, рівня довіри профспілкам, висвітлено недоліки кадрової політики профспілкових організацій. На основі отриманих результатів запропоновано першочергові дії профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні.

Ключові слова: профспілки, гідна праця, соціально-трудова відносини, соціальне партнерство, кадрова політика.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Дороніна Ольга Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра «Управління персоналом і економіка праці», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: doronina_oo@mail.ru

УДК 331.105.44

Дороніна О. А. Проблемы и перспективы деятельности профсоюзов в сфере обеспечения достойного труда в Украине

В статье затронут вопрос о роли профсоюзов в обеспечении достойного труда в Украине. Разработана многоуровневая система бенефиций достойного труда для участников социально-трудова отношений, которая доказывает, что представители всех участников социально-трудова отношений одинаково заинтересованы в продвижении принципов достойного труда, хотя наиболее активную позицию по этому вопросу во всем мире занимают профсоюзы. Установлено, что в последние годы программные документы ФПУ и приоритетные направления ее деятельности связаны с обеспечением достойных условий труда и жизни для граждан Украины. В ходе ретроспективного анализа опыта ФПУ относительно реализации программы достойного труда в Украине определены основные действия профсоюзной стороны в этом направлении. Проведена оценка факторов, препятствующих эффективной борьбе профсоюзов за достойный труд. В частности, проанализированы тенденции изменения профсоюзного членства в Украине и Донецкой области, уровня доверия профсоюзам, выявлены недостатки кадровой политики профсоюзных организаций. На основе полученных результатов предложены первоочередные действия профсоюзов относительно обеспечения достойного труда в Украине.

Ключевые слова: профсоюзы, достойный труд, социально-трудова отношения, социальное партнерство, кадровая политика.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Дороніна Ольга Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра «Управление персоналом и экономика труда», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: doronina_oo@mail.ru

UDC 331.105.44

Doronina O. A. Problems and Prospects of Activity of Trade Unions in the Sphere of Providing Decent Work in Ukraine

The article speaks about the role of the trade union in providing decent work in Ukraine. It develops a multi-level system of benefits of decent work for participants of socio-labour relations, which proves that representatives of all participants of socio-labour relations are similarly interested in promoting principles of decent work, however, trade unions take the most active position on this issue. The article establishes that the programme documents of Federation of Trade Unions of Ukraine (FPU) and priority directions of its activity have been connected recently with provision of decent conditions of labour and life for citizens of Ukraine. In the course of retrospective analysis of experience of FPU with respect to realisation of the programme of decent work in Ukraine the article identifies main actions of the trade union in this direction. The article conducts assessment of factors that impede with effective struggle of trade unions for decent work. In particular, it analyses tendencies of change of trade union membership in Ukraine and Donetsk oblast, level of trust to trade unions, it reveals shortcomings of the personnel policy of trade union organisations. The article offers priority actions of trade unions with respect to provision of decent work in Ukraine on the basis of the obtained results.

Key words: trade union, decent work, socio-labour relations, social partnership, personnel policy.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 9.

Doronina Olga A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: doronina_oo@mail.ru

Уже друге десятиліття поспіль у світі активно реалізується програма Міжнародної організації праці (МОП) «Гідна праця для всіх». Ця програма складається з чотирьох елементів: зайнятість, права, захист та діалог і ґрунтується на переконанні, що всі ці елементи потрібні для створення якнайкращих умов для економічного та соціального розвитку [4]. Профспілки, як об'єднання, що представляють та захищають інтереси найбільш численної сторони соціально-трудова відносин – найманих працівників, – виказують

найбільшу зацікавленість у впровадженні принципів і стандартів гідної праці на всіх рівнях – від робочого місця до глобальної економіки. Українські профспілкові об'єднання, що входять до складу Федерації профспілок України (ФПУ), активно підтримують міжнародні ініціативи щодо поширення гідної праці, плідно співпрацюють з МОП і Міжнародною конфедерацією профспілок у цьому напрямі, розробляють та впроваджують заходи щодо усунення дефіциту гідної праці в Україні. Проте, більшість індикаторів стану соціально-трудова сфери в

країні не відповідають стандартам гідної праці, а результативність профспілкової боротьби за встановлення та дотримання умов гідної праці знижується внутрішньо-організаційними проблемами.

Проблематику становлення та розвитку профспілкового руху в Україні у своїх роботах порушували такі вітчизняні науковці, як І. Гнібіденко, І. Гончарова, К. Женгал, В. Жуков, А. Колот, Т. Лепейко, Г. Осовий, А. Решетніченко, В. Скуратівський та інші. Останніми роками серед пріоритетних завдань профспілок актуалізувався захист права найманих працівників на гарантовану зайнятість у безпечних умовах праці з гідною винагородою за працю та за відсутності дискримінації. Наявні перешкоди щодо реалізації цього завдання обумовляють необхідність подальшого дослідження ролі профспілок у забезпеченні гідної праці та визначення заходів, що забезпечать результативність їх діяльності.

Метою статті є вивчення досвіду профспілок щодо впровадження гідної праці в Україні, визначення перешкод їх ефективній діяльності у цьому напрямі та розробка пріоритетних напрямів впливу профспілкових організацій на погашення дефіциту гідної праці в економіці країни.

Сучасний стан світової економіки та проголошені пріоритети її розвитку вимагають від країн вирішення двох дещо суперечливих завдань: підвищення рівня конкурентоспроможності на глобальних ринках і зростання якості життя населення. На нашу думку, на тлі сучасних трансформаційних процесів їх реалізація неможлива без забезпечення та поширення гідної праці, яка несе значні переваги для всіх учасників соціально-трудових відносин (рис. 1).

Рис. 1 наочно ілюструє, що незабезпечення гідних умов праці для найманих працівників на виробничому рівні знижає ймовірність стійкого розвитку господарюючих суб'єктів та унеможливає формування соціально-орієнтованої конкурентоспроможної економіки на національному рівні. Отже, представники всіх учасників соціально-трудових відносин є однаково зацікавлені у просуванні принципів гідної праці, хоча найбільш активну позицію з цього питання у всьому світі посідають профспілки, створені задля захисту прав та інтересів найманих працівників. Відносно Концепції гідної праці профспілки можуть розглядатися і як суб'єкт реалізації принципів гідної праці, і як один з компонентів, що формують умови гідної праці для найманих працівників. Отже, Концепція гідної праці передбачає зобов'язання держави забезпечити право кожної людини створювати для захисту своїх економічних і соціальних прав та інтересів професійні спілки та вступати у них за своїм вибором за умови виконання правил відповідної організації [1, с.15].

У сучасних умовах цілями діяльності профспілок є [5, с. 104]:

- 1) забезпечення повної зайнятості, покращення умов праці;
- 2) стабільне зростання заробітної плати;
- 3) стабільність угод між роботодавцями й найманими працівниками, подальше вдосконалення їх змісту.

Розглядаючи їх як базові, Федерація профспілок України визначає такі ключові принципи, які охоплює концепція гідної праці: можливість отримати роботу, праця в умовах свободи, продуктивна праця, рівність у праці, безпека на виробництві, гідність у праці [1, с. 13].

Рис. 1. Багаторівнева система бенефіцій гідної праці для учасників соціально-трудових відносин

Останніми роками програмні документи ФПУ та пріоритетні напрями її діяльності пов'язані із забезпеченням гідних умов праці та життя для громадян України. Гідна праця українських працівників розглядається профспілками як основа соціального й економічного прогресу, запорука конкурентності підприємств і національної економіки [8].

Федерация профспілок України виступає за практичну реалізацію норм міжнародного права, зокрема конвенцій Міжнародної організації праці, шляхом соціальної згуртованості, збалансування інтересів та ефективного соціального діалогу держави, роботодавців і найманих працівників на принципах і засадах гідної праці:

- ✦ забезпечення справедливого та своєчасного заробітку;
- ✦ безпеки на робочому місці, соціального захисту працівників;
- ✦ продуктивної зайнятості чоловіків і жінок в умовах свободи, рівності та поваги до людської гідності;
- ✦ гарантування права на об'єднання в профспілки, ведення колективних переговорів і участі працівників в управлінні підприємством [8].

ФПУ у своїх документах неодноразово наголошує на тому, що, підтримуючи практичними діями сформульовану МОП Концепцію гідної праці, Федерация та її членські організації докладають максимум зусиль до впровадження в Україні принципів гідної праці у повному обсязі. При цьому пріоритетним шляхом забезпечення гідної праці визначається соціальний діалог, який, до речі, є одним з чотирьох елементів гідної праці, визначених МОП. До того ж, досягнення стандартів гідної праці має бути забезпечено шляхом здійснення підтриманих суспільством структурних реформ в економіці та розбудови економічно сильної та соціально відповідальної держави [8].

Ретроспективний аналіз досвіду ФПУ щодо реалізації програми гідної праці в Україні показав, що основні дії профспілкової сторони з цього приводу пов'язані з таким:

- ✦ популяризація поняття «гідна праця», підвищення інформованості учасників соціально-трудових відносин щодо її принципів та стандартів;
- ✦ активне відзначення Всесвітнього дня дій за гідну працю, започаткованого у 2008 р.;
- ✦ участь в обговоренні індикаторів гідної праці для України, підготовці профілю гідної праці для країни;
- ✦ проведення нарад і конференцій з питань гідної праці (спільно з іншими соціальними партнерами, МОП, міжнародними організаціями та фондами тощо);
- ✦ участь в розробці та реалізації програм «Гідна праця в Україні», зокрема підготовці відповідної програми на 2012 – 2016 рр.;
- ✦ обговорення проблем гідної праці на VI з'їзді ФПУ, затвердження комплексної програми «Гідна праця – основа соціального добробуту та економічного прогресу» (25.05.2011 р.).

Водночас, слід зауважити, що у своїй діяльності щодо забезпечення гідної праці в Україні профспілки відчувають низку перешкод, що пов'язані не лише із зовнішніми чинниками, а й зі специфічними проблемами внутрішнього характеру. Проаналізуємо найбільш суттєві з них.

Останніми роками у світі відстежується тенденція зниження питомої ваги працівників, які є членами профспілок. Це є одним з наслідків глобальної економічної кризи, відповідного зростання безробіття і поширення нестандартної зайнятості. За даними Міжнародної конфедерації профспілок, рівень охоплення профспілковим членством зайнятого населення у розвинутих країнах Європи знизився до 20%, а у країнах, що розвиваються, – до 3 – 5% [1, с. 19]. В Україні діяльність профспілок також здійснюється в умовах скорочення чисельності членів профспілкових організацій, що входять до Федерації профспілок України (ФПУ). Станом на 01.01.2012 р. ФПУ об'єднувала 42 всеукраїнські профспілки та 27 територіальних об'єднань загальною чисельністю 8182,3 тис. членів профспілок, що на 3,5% менше, ніж у 2011 р. Основними чинниками зменшення профспілкового членства в Україні є збільшення тіньового сектора, реорганізація та ліквідація підприємств, поширення атипових форм зайнятості, зростання кількості незалежних профспілок, що не входять до складу ФПУ, скорочення чисельності зайнятих у окремих галузях [6].

Попри загальне скорочення численності профспілок рівень охоплення профспілковим членством на підприємствах, в організаціях і установах, де функціонують профспілкові організації ФПУ, залишається досить високим (станом на кінець 2011 р. – 90,6%) [6]. Однак, зауважимо, що такий стан речей не може розглядатися надто оптимістично, оскільки, на думку вітчизняних дослідників, у сучасних умовах вільного членства працівників у профспілках лише незначна їх частина залишається у профспілках свідомо для захисту своїх інтересів, а більша – механічно, тому що вони вже є членами профспілок. Як результат – профспілки не можуть належним чином виконувати роль ефективної сторони соціально-трудових відносин [2, с. 56].

Скорочення профспілкового членства є характерним для всіх регіонів України, у тому числі й для Донецької області, профоб'єднання якої, незважаючи на це, залишаються найчисленнішими в Україні. Проведений аналіз показників зведених статистичних звітів Донецької обласної ради профспілок за 2007 – 2011 рр. показав, що за п'ятирічний період кількість первинних профспілкових організацій у Донецькій області зменшилася на 11,22% (з 7022 до 6234). При цьому, як видно з *табл. 1*, найбільш інтенсивно скорочення відбувалося серед профорганізацій підприємств і установ, ніж серед профорганізацій навчальних закладів області.

Загальна кількість членів профспілок у Донецькій області (включаючи студентів навчальних закладів різних рівнів і непрацюючих пенсіонерів) знизилася у 2011 р. порівняно з 2007 р. на 329 021 особу, або на 27,02%. Це певною мірою обумовлено майже двократним скороченням кількості непрацюючих пенсіонерів серед членів первинних профорганізацій, що викликано у тому числі

й природними чинниками. Кількість членів профспілок серед працівників підприємств та організацій області скоротилася за досліджуваний період майже на чверть, при цьому знизалась й питома вага членів профспілок у загальній чисельності працівників (з 93,4% у 2007 р. до 69,9% у 2011 р.).

поінформованості профспілкового активу, членів профспілки щодо діяльності профорганів усіх рівнів; забезпечення морального й матеріального стимулювання членів профспілки; поширення провідного досвіду й впровадження нових технологій щодо підвищення мотивації профспілкового членства. Як наслідок, на тлі визначе-

Таблиця 1

Динаміка кількісних характеристик первинних профспілкових організацій, що входять до складу Донецької обласної ради профспілок

Показник	2007 р.	2011 р.	Відхилення, 2011 р. до 2007 р., %
Кількість первинних профорганізацій підприємств, організацій, установ (крім навчальних закладів)	6866	6088	-11,33
Усього працюючих	1013386	875738	-13,58
із них членів профспілок	947092	716311	-24,37
Первинні профорганізації навчальних закладів I – IV рівнів акредитації:			
усього	84	77	-8,33
загальна кількість студентів	113356	90305	-20,34
із них членів профспілок	103104	81930	-20,54
Первинні профорганізації ПТНЗ:			
усього	72	69	-4,17
загальна кількість учнів	35142	24267	-30,95
з них членів профспілок	31365	20493	-34,66
Усього первинних профорганізацій	7022	6234	-11,22
Непрацюючих пенсіонерів, які перебувають на профспілковому обліку	136263	70069	-48,58
Усього членів профспілок:	1217824	888803	-27,02
у тому числі : – жінок	648695	540996	-16,60
– молоді до 35 років включно	398446	329989	-17,18
Вибуло з профспілок за власним бажанням	7716	7359	-4,63

Протягом останніх років спостерігається скорочення чисельності в 30 з 42 членських організацій Донецького облсовпрофу. Скорочення чисельності членів профспілок у Донецькій області обумовлене процесами реорганізації, перепрофілювання підприємств, розширенням недержавного сектора економіки й приватного підприємництва, зміною власників, перешкоджанню з їхнього боку діяльності профспілкових організацій. Це також відбувається через недостатню поінформованість трудящих про діяльність профспілок щодо захисту прав і гарантій членів профспілок [7].

Враховуючи вищевикладене, облсовпрофом постійно розробляються й ухвалюються заходи щодо проведення цілеспрямованої роботи із залучення в профспілкові організації області нових членів і покращання іміджу профспілкових організацій. Робота з мотивації профспілкового членства проводиться у Донецькій області за такими основними напрямками: посилення соціально-економічного захисту прав і інтересів членів профспілки; залучення молоді в профспілку, активізація їх участі у внутрішньо-профспілковому житті; підвищення іміджу профспілки; підвищення рівня

них негативних тенденцій у Донецькій області спостерігається позитивне скорочення кількості осіб, які вибули з профспілок за власним бажанням (на 4,63%).

Разом із скороченням масштабів профспілкового членства вагомим чинником, що знижує результативність профспілкової діяльності, є погіршення іміджу профспілок і зниження довіри громадян і спілчан до відповідних об'єднань. За даними соціологічних опитувань Центру Разумкова, у квітні 2011 р. про повну довіру профспілкам висловилися лише 6,3% опитаних (у грудні 2008 р., тобто на початку кризи, ці відповіді були значно песимістичними – 2,5% опитаних) [1, с. 64]. Це був найкращий показник за останні роки (вище він був лише у жовтні 2004 р. – 6,8%), у грудні 2011 р. він суттєво знизився – про повну довіру профспілкам висловилися 4,7% опитаних. Наступні опитування, проведені Центром у всіх регіонах України у вересні 2012 р. і березні 2013 р., встановили, що повністю довіряють профспілкам 5,9% респондентів [9].

Вважаємо, що зниження довіри до профспілок викликано невиконанням їх захисної функції повною мірою, неефективністю соціального діалогу профспілкової сторони з урядом і стороною власників, порушенням

уставних принципів деякими профспілковими лідерами, низькою інформованістю працівників щодо діяльності профспілок, невисоким рівнем соціальної активності переважної більшості найманих працівників та членів профспілок. Саме низький рівень соціальної активності громадян та їх критичне ставлення до соціальних інститутів, на думку таких науковців, як І. Гнібіденко, В. Жуков, А. Колот, Г. Осовий, В. Скуратівський, є причинами «кризи» профспілкового руху в Україні [2, с. 57].

Професор І. Ф. Гнібіденко для пояснення «кризи» профспілкового руху в Україні пропонує дві пояснювальні моделі [2, с. 57]:

- ✦ інтереси найманих працівників представляють неякісні профспілки, які неякісно їх захищають, від чого довіра до профспілок знижується і роль профспілок у регулюванні соціально-трудоких відносин послаблюється;
- ✦ наймані працівники пасивні щодо захисту своїх інтересів і байдужі щодо участі у формуванні їх представництва, звідси неналежне функціонування профспілок та інших представницьких органів і організацій.

На нашу думку, виникнення першої моделі пов'язано з недосконалою кадровою політикою профспілок, що створює суттєві перешкоди захисту прав працівників на гідну працю. До основних «кадрових» проблем, що негативно впливають на якість виконання профспілками уставних функцій та не дозволяють повною мірою виборювати право працівників на гідну працю, слід віднести: недостатній рівень освіченості профлідерів і профактиву, відсутність у них сучасних знань з широкого кола профспілкових питань, зокрема з питань гідної праці; низьку активність молоді та «старіння» профспілок; відсутність дієвого резерву профспілкових кадрів та ефективної системи їх підготовки, невисокий рівень вмотивованості та виконавчої дисципліни профактиву. Відсутність міцного кадрового потенціалу профспілок, стихійність кадрової роботи у первинних профспілкових організаціях та їх об'єднаннях обмежує можливості забезпечення гідних умов праці для найманих працівників під час проведення колективних переговорів та укладання колективних договорів (угод). У такій ситуації, що є характерною для більшості профспілкових об'єднань України, доречною є розробка та впровадження програмних документів щодо вдосконалення кадрової політики профспілок. Провідним у цій площині є досвід Донецької обласної ради профспілок, що у 2012 р. розробила Концепцію підвищення ефективності кадрового забезпечення профспілок Донецької області, яка представляє собою систему основних напрямів і пріоритетів профспілкової діяльності у сфері формування та підготовки кадрового потенціалу, його ефективного використання.

У ситуації що склалася, реалізація основних завдань профспілок, у тому числі – щодо поширення гідної праці, на думку науковців, потребує приділення додаткової уваги з боку керівних органів профспілкових організацій таким напрямам:

- 1) дослідження нормативної бази щодо вирішення поточних задач;
- 2) наближення цілей профспілкових організацій до вирішення питань, які турбують її членів на різних рівнях;
- 3) постійне вивчення потреб членів профспілкових організацій;
- 4) збільшення чисельності членів профспілкових організацій;
- 5) контроль за дотриманням колективних угод;
- 6) підвищення якості професійної навчання членів профспілок [5, с. 104].

Вважаємо, що з метою погашення дефіциту гідної праці в Україні профспілки на всіх рівнях повинні діяти згуртовано, а також використовувати сучасні методи представництва та захисту прав і інтересів членів профспілок. Пріоритетні напрями впливу профспілок на погашення дефіциту гідної праці в економіці країни повинні бути орієнтовані на недопущення прекарізації у соціально-трудоких відносинах, під якою розуміють тенденцію до перетворення гарантованих трудових відносин у негарантовані та незахищені, відмову від правового регулювання трудових відносин при одночасній повній або частковій відміні соціальних гарантій з метою підвищення інтенсивності праці та збільшення примушення до праці [1, с. 52].

Необхідною є адаптація змісту всіх напрямів профспілкової діяльності відповідно до сучасних викликів та принципів гідної праці, що має базуватися на прогресі соціального діалогу та соціального партнерства як компонентах гідної праці (рис. 2).

ВИСНОВКИ

Таким чином, вивчення проблем, що є актуальними для профспілкового руху в Україні, свідчить про гостру необхідність трансформації основних форм і пріоритетів профспілкової діяльності та їх орієнтації на поширення гарантій гідної зайнятості для найманих працівників. При цьому значні зусилля профспілок повинні бути спрямовані на задоволення свідомої потреби найманих працівників солідарно виборювати свої права. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко Г. В.** Достойный труд и прекарнизация в трудовых отношениях / Г. В. Бойко. – Донецк: Донецкая областная организация профсоюза металлургов и горняков Украины, 2011. – 100 с.
2. **Гнібіденко І. Ф.** Діалог соціальних партнерів: основа захисту прав і свобод працюючого населення / І. Ф. Гнібіденко // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2012. – № 1. – С. 49 – 58.
3. Зведені статистичні звіти Донецької обласної ради профспілок за 2007 – 2011 рр.
4. Звернення Президії Федерації профспілок України з нагоди Всесвітнього дня дій за гідну працю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psv.org.ua>
5. **Лепейко Т. І.** Основні засади формування системи соціального партнерства на підприємстві / Т. І. Лепейко, Н. К. Назаров // Бізнес Інформ. – 2011. – № 11. – С. 103 – 104.
6. Постанова Президії Федерації професійних спілок України № П-11-10 від 14.03.2012 р. «Про основні статистичні дані членських організацій ФПУ за 2011 рік».

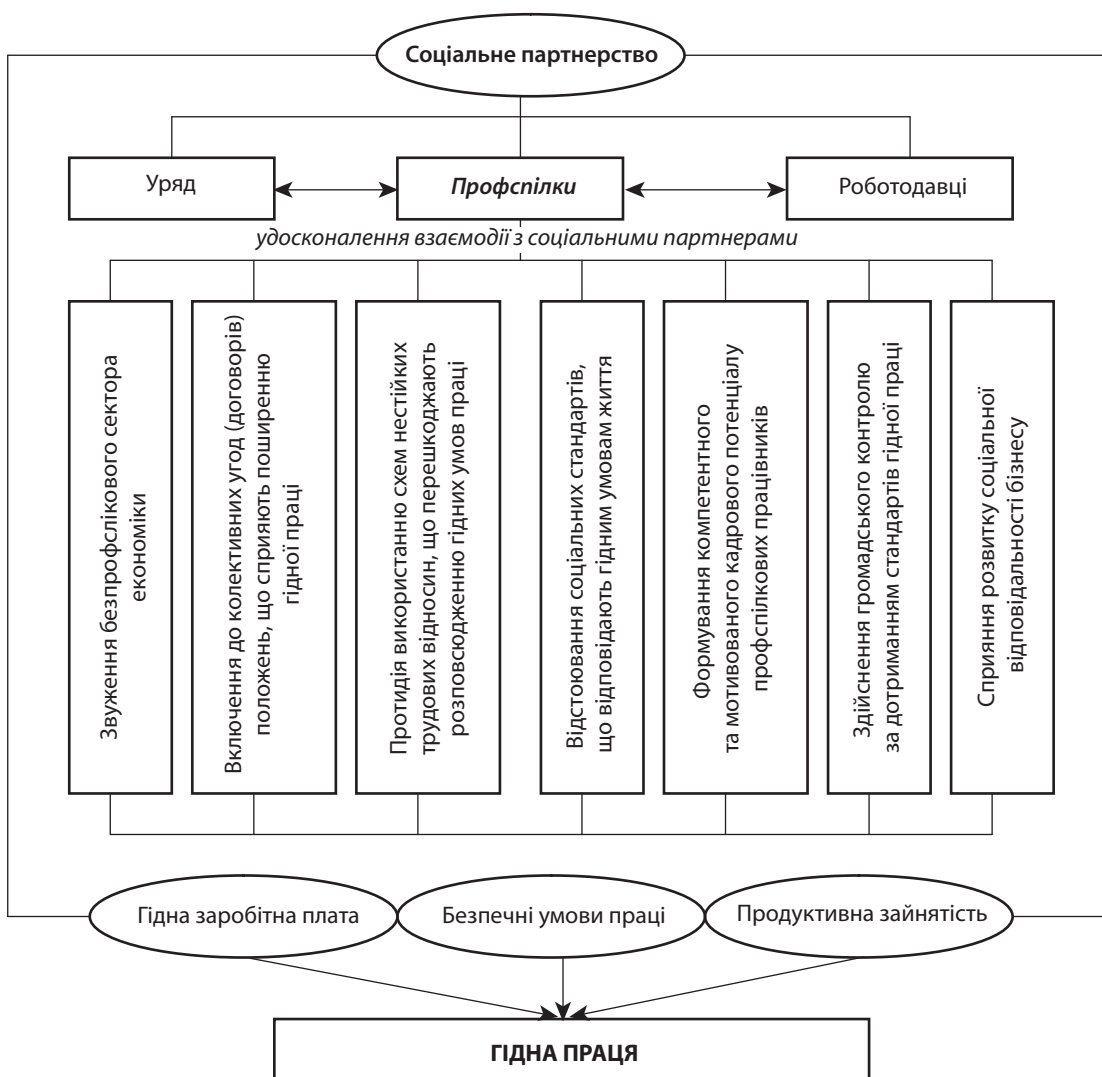

Рис. 2. Першочергові дії профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні

7. Постановление Президиума Донецкого областного совета профессиональных союзов № п-22-4 от 15.02.2012 г. «О практике работы областных организаций профсоюзов работников образования и науки, агропромышленного комплекса, Добропольской территориальной организации профсоюза работников угольной промышленности по повышению мотивации профсоюзного членства в современных условиях».

8. Програма резолюція VI З'їзду Федерації професійних спілок України «Гідна праця – основа соціального добробуту та економічного прогресу». Додаток 1 до постанови VI З'їзду ФПУ від 24.03.2011 № 63 – 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua>

9. Соціологічне опитування «Чи довіряєте Ви профспілкам?» / Офіційний сайт Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84

REFERENCES

Boyko, G. V. *Dostoyyny trud i prekarizatsiia v trudovykh ot-nosheniakh* [Decent work and precarisation in labor relations]. Donetsk: Donetskaia oblastnaia organizatsiia profsoiuzu metallurgov i gorniakov Ukrainy, 2011.

Hnibidenko, I. F. "Dialog sotsialnykh partneriv: osnova zahystu prav i svobod pratsiuiuchoho naselennia" [The dialogue social partners: the basis of protection of the rights and freedoms

of the working population]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 1 (2012): 49-58.

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

Lepeiko, T. I., and Nazarov, N. K. "Osnovni zasady formuvannia systemy sotsialnoho partnerstva na pidpriemstvi" [Basic principles of formation of social partnership in the company]. *Biznes Inform*, no. 11 (2011): 103-104.

"Prohramna rezoliutsiia VI Z'izdu Federatsii profesiinykh spilok Ukrainy «Hidna pratsia – osnova sotsialnoho dobrobutu ta ekonomichnoho prohresu»" [Software resolution VI Congress of the Federation of Trade Unions of Ukraine "Decent work – the basis of social welfare and economic progress"]. <http://www.fpsu.org.ua>

"Sotsiolohichne opytuvannia «Chy doviriaiete Vy profspil-kam?»" [The survey "Do you trust the unions?"]. http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84

"Zvernennia Prezydii Federatsii profspilok Ukrainy z nahody Vsesvitnyoho dnia dii za hidnu pratsiu" [Address of the Presidium of the Federation of Trade Unions of Ukraine on the occasion of International Day of Action for Decent Work]. <http://www.psv.org.ua>

Zvedeni statystychni zvity Donetskoii oblasnoi rady profspilok za 2007 – 2011 rr.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ПРОЦЕС КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ЗНАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ

КОБА Н. В.

УДК 330.14:658.589

Коба Н. В. Вплив соціального капіталу на процес комерціалізації знання в організації

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності соціального капіталу, виявленні його структури, форм і рис, а також вивченні його ролі та впливу на процес комерціалізації знання в організації. У результаті аналізу наявних у наукових працях дефініцій поняття «соціального капіталу» у статті уточнено його сутність. Аналізуючи та систематизуючи теоретичні положення різних дослідників, було представлено структуру соціального капіталу, виділено його основні форми, види та спільні й відмінні риси відносно інших видів капіталу організації. На підставі узагальнення результатів досліджень зарубіжних вчених визначено вплив соціального капіталу на процес трансформації знання в організації. На прикладі проектних організацій газової промисловості України проаналізовано зовнішній контур соціального капіталу, у результаті чого встановлено безпосередній вплив соціального капіталу на комерціалізацію знань у цих організаціях. Обґрунтовано необхідність забезпечення позитивного характеру цього впливу сучасними організаціями. Актуальними та пріоритетними напрямками досліджень є розробка теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління соціальним капіталом організацій як вирішальним фактором забезпечення комерціалізації їх знань.

Ключові слова: соціальний капітал, знання, організація, комерціалізація знання.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 18.

Коба Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту та інновацій, Міжнародний університет фінансів (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: ashatan@ukr.net

УДК 330.14:658.589

UDC 330.14 : 658.589

Коба Н. В. Влияние социального капитала на процесс коммерциализации знания в организации

Цель статьи заключается в определении сущности социального капитала, выявлении его структуры, форм и черт, а также изучении его роли и влияния на процесс коммерциализации знания в организации. В результате анализа существующих в научных трудах дефиниций понятия «социальный капитал» в статье уточнена его сущность. Анализируя и систематизируя теоретические положения различных исследователей, была представлена структура социального капитала, выделены его основные формы, виды, общие и отличительные черты по отношению к другим видам капитала организации. На основании обобщения результатов исследований зарубежных ученых определено влияние социального капитала на процесс трансформации знания в организации. На примере проектных организаций газовой промышленности Украины проанализирован внешний контур социального капитала, в результате чего установлено непосредственное влияние социального капитала на коммерциализацию знаний в этих организациях. Обоснована необходимость обеспечения положительного характера этого влияния современными организациями. Актуальными и приоритетными направлениями исследований является разработка теоретико-методических положений и практических рекомендаций по управлению социальным капиталом организаций как решающим фактором обеспечения коммерциализации их знаний.

Ключевые слова: социальный капитал, знания, организация, коммерциализация знания.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Библ.:** 18.

Коба Наталья Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и инноваций, Международный университет финансов (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: ashatan@ukr.net

Koba N. V. Impact of Social Capital on the Process of Commercialisation of Knowledge in an Organisation

The goal of the article lies in identification of the essence of social capital, understanding its structure, forms and features and study its role and influence upon the process of commercialisation of knowledge in an organisation. Having analysed the "social capital" notions from existing scientific literature, the article specifies its essence. Having analysed and systemised theoretical provisions of various researchers, the article provides a structure of social capital, specifies its main forms, types, common and distinguishing features with respect to other types of capital of an organisation. Having generalised results of studies of foreign scientists, the article identifies influence of social capital upon the process of transformation of knowledge in an organisation. Using example of project organisations of the gas industry of Ukraine, the article analyses the outer contour of the social capital, in the result of which it establishes direct impact of social capital on commercialisation of knowledge in these organisations. The article grounds a necessity of ensuring the positive character of this influence by modern organisations. Development of theoretical and methodical provisions and practical recommendations on managing the social capital of organisations as a decisive factor of ensuring commercialisation of their knowledge are considered to be priority directions of studies.

Key words: social capital, knowledge, organisation, commercialisation of knowledge.

Pic.: 3. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 18.

Koba Nataliya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Innovation, (pr. Peremogy, 37, 03056, Ukraine)

E-mail: ashatan@ukr.net

В умовах становлення економіки знань безперервний інноваційний розвиток на основі використання передових наукових знань стає основним завданням сучасних організацій. Водночас все більше вчених-економістів при розгляді факторів успішності даного процесу в своїх працях апелюють до таких соціальних факторів, як соціальні мережі, довіра, цінності, норми та правила, надаючи таким чином визначаль-

ної ролі концепції соціального капіталу в забезпеченні ефективності та життєдіяльності сучасної організації. За таких умов дослідження впливу соціального капіталу на процес комерціалізації знання в організації набуває надзвичайної актуальності.

У науковий обіг поняття «соціальний капітал» запровадили П. Бурд'є [2], Дж. Коулман [5], Р. Патнем [18], Ф. Фукуяма [9], які вперше розглядали дане поняття

через призму його впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Подальшого розвитку концепція соціального капіталу набула в працях таких зарубіжних вчених, як А. Портес [16], Дж. Нахап'єт і С. Гошал [15], Л. Прусак і Д. Коен [17], Дж. Котрел і Е. Л. Лессер [14], В. Н. Белкін [1] та інші. Окремі аспекти соціального капіталу досліджують вітчизняні вчені, зокрема О. Грішнова [4], Ю. Мішин [7], А. Смоляр [8] та інші.

Огляд наукових праць з обраної проблематики показав, що залишається багато питань, які досліджено недостатньо або взагалі не досліджено. Зважаючи на різноманітність підходів різних вчених до розгляду соціального капіталу, потребують узагальнення та систематизації теоретичні положення щодо його сутності, структури, взаємозв'язку з іншими видами капіталу та характерних рис. Крім того, у науковій літературі недостатньо висвітлені питання ролі та впливу соціального капіталу на процес комерціалізації знань в організації.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності соціального капіталу, виявленні його структури, форм і рис, а також вивченні його ролі та впливу на процес комерціалізації знання в організації.

Процеси глобалізації, інтенсивного науково-технічного прогресу на основі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та трансдисциплінарних наукових знань, посилення як міжособистої, так і міжорганізаційної конкуренції, які ха-

рактеризують сучасну глобальну економічну систему, докорінно змінюють не лише економічні процеси, але й роль та місце в них людини та характер її взаємозв'язків з іншими учасниками даних процесів. Тому сьогодні особливої актуальності набуває розкриття концепції соціального капіталу та інтерпретація її положень в межах економічної науки.

З метою дослідження сутності поняття «соціальний капітал» нами було проведено теоретичний аналіз наявних в наукових працях визначень даного поняття та зведено їх в *табл. 1*.

Як видно з *табл. 1*, існує велика різноманітність підходів до визначення сутності поняття «соціальний капітал». На нашу думку, найраціональнішим з них є підхід, який передбачає семантичний аналіз даного поняття. Так, термін «соціальний» передбачає наявність зв'язків та взаємовідносин між людьми. Водночас поняття «капітал» передбачає здатність приносити дохід. Поєднання цих понять приводить до чіткого усвідомлення того, що соціальний капітал – це сукупність зв'язків і взаємовідносин між людьми, які здатні приносити дохід. Причому, як справедливо зазначає Дж. Коулман, що соціальний капітал є суспільним благом і учасники, які створюють соціальний капітал, зазвичай, отримують лише його малу частину [5, с. 138]. Таким чином, коли мова йде про соціальний капітал організації, то вигода від взаємовідносин між її співробітниками, у першу чергу, стосується всієї організації, а не кожного її учасника особисто.

Таблиця 1

Дефініції поняття «соціальний капітал» [2 – 6, 9, 15 – 18]

Автор	Визначення
П. Бурд'є	Сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання – іншими словами, з членством у групі
Дж. Коулман	Соціальний капітал визначається своїми функціями. Він включає в себе багато різних складових, які характеризуються двома загальними властивостями: вони, по-перше, складаються з декількох соціальних структур, і, по-друге, полегшують певні дії акторів всередині структури, незалежно від того, чи це індивід чи корпорація.
Р. Патнем	Соціальний капітал відноситься до характеристик соціальної організації, зокрема, до таких, як довіра, норми, мережі, які можуть покращити ефективність суспільства
А. Портес	Це такі очікування для дій в колективі, що впливають на економічні цілі та на поведінку його членів у процесі досягнення цілей, навіть якщо ці очікування не зорієнтовані на економічну сферу
Ф. Фукуяма	Це певний потенціал суспільства чи його частини, який виникає як результат наявності довіри між його членами
Дж. Нахап'єт, С. Гошал	Сума фактичних і потенційних ресурсів, які вбудовані, доступні через чи походять від мережі відносин індивіда або соціальної одиниці. Таким чином, соціальний капітал охоплює як мережі, так і активи, які можуть бути мобілізовані через цю мережу
Л. Прусак, Д. Коен	Взаємовідносини, які дозволяють організації працювати ефективно
І. Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксон, Ж. Сіманавічене	Свідоме використання індивідом, організацією, соціальною групою чи всім суспільством загалом соціальних мереж, які завдяки довірі, загальним нормам і правилам стають засобом досягнення цілі
Ф. В. Горячук	Це сукупність діючих норм (правил) і організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для рішення загальних економічних завдань (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних завдань (на основі соціальної справедливості) з метою забезпечення відкритого доступу до благ і захисту для всіх членів суспільства
О. Грішнова	Це свідоме використання організацією соціальних мереж, які завдяки довірі, загальним нормам і правилам стають засобом отримання економічних вигід

У науковій літературі існує багато поглядів відносно структурної побудови соціального капіталу. Так, класик концепції соціального капіталу Дж. Коулман виділяє такі його складові: надійність соціального середовища, в якому виникають певні зобов'язання та очікування його учасників; інформаційні канали; норми та ефективні санкції [5, с. 138]. Ф. Фукуяма як такі структурні елементи, окрім норм, виділив загальні цінності, а також довіру, яка виникає внаслідок дотримання цих норм і цінностей всіма членами соціальної групи [9, с. 27]. Варто зазначити, що першим виділив довіру як конструктивну складову соціального капіталу П. Бурд'є [2, с. 66]. Російський вчений-економіст В. Н. Белкін стверджує [1, с. 38]: «норми відносин встановлюються у відповідності до моральних і духовних цінностей ... відповідність норм і цінностей породжує довіру працівників один до одного та до всього колективу. Ця триєдність породжує соціальний капітал, забезпечує його функціонування та розвиток». Українська дослідниця О. А. Грішнова, досліджуючи структуру соціального капіталу, виділяє такі його елементи: соціальні мережі, соціальні норми та довіра [4].

Отже, виходячи з існуючих в наукових працях підходів до структуризації соціального капіталу, на нашу думку, як його структурні елементи доцільно виділити загальні норми та цінності, соціальні мережі та довіру (рис. 1).

Рис. 1. Структуризація соціального капіталу

Складено на основі [6].

Запропонована структура соціального капіталу (див. рис. 1) найбільшою мірою акумулює всі положення класичної концепції соціального капіталу та відповідає трьом формам соціального капіталу, які виділяються в науковій літературі, – структурній, релятивній та когнітивній [7, 11, 15]. Так, когнітивна форма соціального капіталу проявляється в ідеях, специфічних нормах, цінностях, переконаннях і поглядах персоналу, які посилюються організаційною культурою та створюють єдину систему мислення та розуміння, яка розподіляється між всіма членами колективу, сприяючи при цьому покращенню їх співпраці. Структурна форма соціального капіталу проявляється, насамперед, через соціальні мережі, а також соціальні ролі, процедури, які полегшують встановлення соціальних зв'язків між співробітниками та сприяють ефективній співпраці. Релятивна форма соціального капіталу проявляється через довіру в колективі, яка, у свою чергу, сприяє чи не сприяє виникненню спільних зобов'язань та очікувань. Така форма соціального капіталу на відміну від структурної його форми,

яка детермінує зв'язки всередині колективу, визначає якість, характер і «забарвлення» цих зв'язків.

Крім форм соціального капіталу, дослідники виділяють такі його види [1, 4, 7, 11]:

- ✦ залежно від характеру взаємозв'язків: внутрішній та зовнішній;
- ✦ залежно від рівня дослідження: індивідуальний, колективний, організаційний, державний.

Аналіз наукових джерел дозволяє виділити такі спільні та відмінні риси соціального капіталу порівняно з іншими видами капіталу (табл. 2).

Таблиця 2

Спільні та відмінні риси соціального капіталу

Спільні риси	Відмінні риси
Потребує інвестицій (капіталовкладення в розвиток культури, тощо)	Приносить дохід через тривалий проміжок часу
Здатний до нагромадження	«Невловимий» та «безтілесний», включений до структури взаємовідносин співробітників, а не зосереджений в самих співробітниках чи засобах виробництва
Може передаватися у спадок	Не зношується ні фізично, ні морально, не входить у витрати виробництва
Є чинником виробництва, який створює додану вартість	Практично неможливо оцінити інвестиції, необхідні для розвитку соціального капіталу, та віддачу від них
Може нагромаджуватися протягом тривалого часу, створюючи таким чином своєрідний «запас»	Примножується в процесі його використання (що ще характерно для людського та інтелектуального капіталів) і втрачається за невикористання
Є обмеженим ресурсом, дефіцит якого заважає людям використовувати доступні їм економічні можливості	Не є власністю суб'єкта, який його використовує

Складено на основі [1, 2, 4, 5].

Таким чином, соціальний капітал має багато рис, які притаманні економічному капіталу в класичному його розумінні. Водночас він представляє собою особливий нематеріальний актив організації, який примножується у процесі використання і зникає в разі невикористання, є суспільним благом та зосереджується у відносинах між співробітниками.

Результати багатьох сучасних досліджень свідчать про необхідність розгляду соціального капіталу в якості однієї з актуальних вимог для побудови організації, що навчається, та формування системи управління знаннями [11, 15, 17-18]. За таких обставин ми вважаємо очевидним зв'язок соціального та інтелектуального капіталів в організації. Для того, щоб визначити місце соціального капіталу в процесі формування інтелектуального капіталу, представимо структуру інтелектуального капіталу (рис. 2).

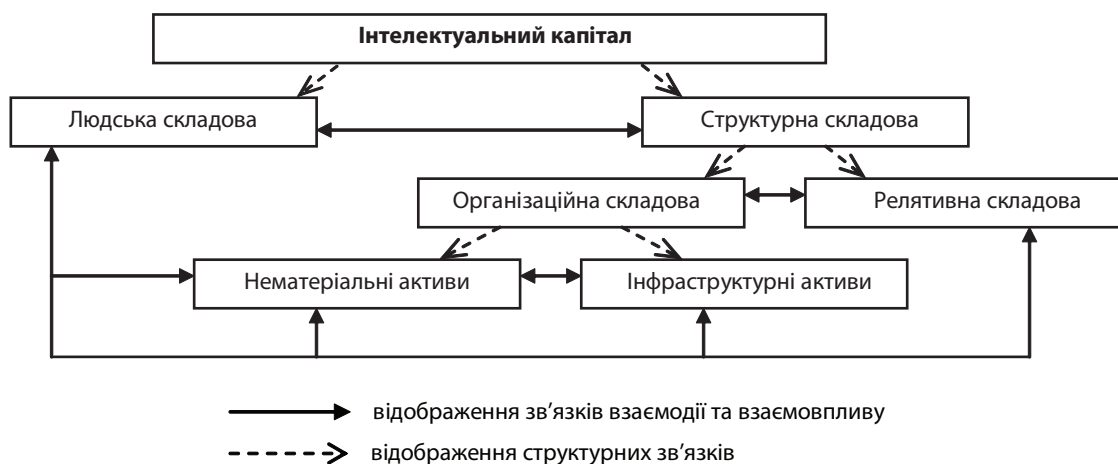

Рис. 2. Структура інтелектуального капіталу організації

[Власна розробка].

Представлена на рис. 2 структура найкраще відображає сутність інтелектуального капіталу як сукупності всіх знань організації. Щодо місця соціального капіталу в даній структурі, то очевидно те, що він не відноситься до людської складової. Це положення підтверджується багатьма науковими працями [3 – 5, 7, 9]. Тому можна зробити припущення, що соціальний капітал відноситься до структурної складової, яка сприяє розвитку та реалізації людського капіталу. Дане припущення відповідає концептуальним положенням Дж. Коулмана щодо взаємозв'язку людського та соціального капіталів [5, с. 126]. Організаційна та релятивна складова в представленій структурі інтелектуального капіталу співвідносяться відповідно з внутрішнім і зовнішнім середовищем організації. При цьому релятивна складова відображає взаємозв'язки організації з її зовнішнім середовищем, що відповідає зовнішньому контуру соціального капіталу. Внутрішній соціальний капітал зосереджений в організаційній складовій, зокрема у соціальних мережах як інфраструктурному активі, організаційній культурі, яка уособлює собою загальні цінності та норми, які розподіляють всі співробітники.

Отже, соціальний капітал є одним з найвпливовіших факторів формування інтелектуального капіталу, який допомагає розкрити свій потенціал людському капіталу та забезпечує рух інформації та знання в організації. Тобто, соціальний капітал забезпечує динаміку інтелектуального капіталу та поєднує всі його складові шляхом побудови інформаційно-комунікаційних каналів та соціальних мереж всередині організації та по її зовнішньому контуру. Виходячи з одержаних результатів можна стверджувати, що соціальний капітал має значний вплив на процес комерціалізації знань в організації, що передбачає трансформацію його з ресурсної в товарну форму.

Процес трансформації знання з ресурсної в товарну форму передбачає проходження таких субпроцесів: збирання даних та інформації, набуття знання, формалізація та збереження знання, трансфер і дифузія, використання. На сьогодні у зарубіжних наукових джерелах існує значна кількість проведених досліджень щодо впливу соціального капіталу організації на окремі суб-

процеси. Так, на підставі своїх досліджень П. С. Адлер і С. В. Квон дійшли висновку, що існує значний взаємозв'язок соціального капіталу та процесу трансферу знань в організації [10]. Крім того, ці автори вважають, що соціальний капітал може підтримувати неявне знання кожного співробітника в організації. Б. Когут у своїх працях наводить докази впливу соціального капіталу на процеси створення та використання знання [11]. Учені Дж. Нахп'ет і С. Гошал вважають, що соціальний капітал може неабияк сприяти налагодженню процесів створення, обміну та розповсюдження знань через тісніші взаємозв'язки (структурну форму), через використання позитивних і сильних відносин одного з одним (релятивну форму) та через розуміння та використання знання (когнітивну форму) [15]. В. Бекер стверджує, що будь-яка організація, яка може сприяти ефективній взаємодії між своїми співробітниками та між різними організаційними групами і департаментами, може забезпечити створення нових знань та подальшу їх передачу і обмін між співробітниками [12]. Тому, узагальнюючи результати проведених досліджень, можна визначити вплив соціального капіталу на процес трансформації знання (табл. 3).

Таким чином, соціальний капітал впливає на всі субпроцеси трансформації знання в організації. Доцільно при цьому зазначити, що для таких субпроцесів, як набуття (особливо створення знання за рахунок внутрішніх джерел інтелектуальних ресурсів), формалізація, трансфер і дифузія знання, вплив соціального капіталу має вирішальне значення. При цьому особливо сильний його вплив на процеси створення неявного знання, яке складає до 80% всіх знань організації. Крім того, у даному аспекті необхідно окремо виділити зовнішній контур соціального капіталу організації. Адже в умовах високої мінливості ринкового середовища зв'язки (інколи особистісного характеру) зі споживачами, партнерами, державними структурами, конкурентами та іншими організаціями значною мірою здатні забезпечити успішність організації.

Нами було проаналізовано особливості діяльності проектних організацій в газовій промисловості України та, зокрема, їх зовнішніх комунікацій, що дозволило на теоретичному рівні визначити основні потоки знання у процесі їх взаємодії з іншими суб'єктами ринку (рис. 3).

Вплив соціального капіталу на процес трансформації знання в організації

Процес	Опис впливу соціального капіталу
Збирання даних та інформації	<ul style="list-style-type: none"> Зовнішні та внутрішні зв'язки співробітників створюють можливості доступу та одержання потрібних даних та інформації для організації
Набуття знання	<ul style="list-style-type: none"> Внутрішні та зовнішні неформальні мережі та наставництво сприяють процесу набуття неявної форми знання Внутрішні та зовнішні формальні комунікаційні канали, навчання, моніторинг конкурентного середовища сприяють одержанню явних знань Використання зв'язків організації з іншими організаціями, аутсорсинг сприяють залученню готових знань у вигляді експертів
Формалізація та збереження знання	<ul style="list-style-type: none"> Використання метафор, аналогій, спільних кодів і сленгу за умови тісної співпраці допомагають процесу формалізації неявних знань окремих членів колективу (команд, груп, спільнот, підрозділів) та створенню явних колективних знань
Трансфер та дифузія знання	<ul style="list-style-type: none"> Розмови, бесіди, виступи тощо у процесі особистого спілкування та усного обміну знаннями, а також виконання практичної діяльності, спостерігаючи за якою, інші співробітники переймають неявне знання, сприяють процесам трансферу (передачі) та дифузії (розповсюдженню) знання в організації та за її межі
Використання знання	<ul style="list-style-type: none"> Взаємовідносини з іншими співробітниками та організаціями через особисте та віртуальне спілкування сприяє кращому застосуванню вже накопиченого організаційного знання

[Власна розробка].

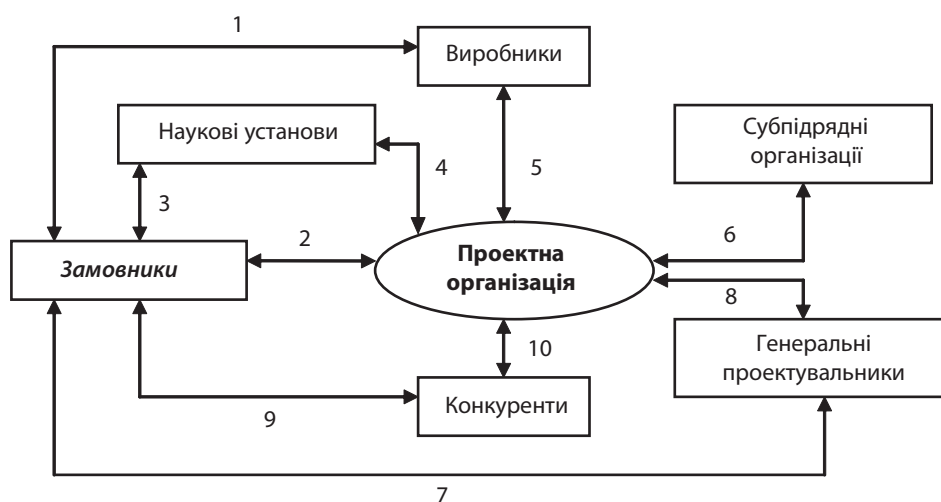

Рис. 3. Потоки знань у проектних організаціях у взаємодії з іншими ринковими суб'єктами

[Власна розробка].

Як видно з рис. 3, нами виділено замовника серед ринкових контрагентів проектної організації як особливе та найважливіше джерело інформації та знання, оскільки ці потоки перебувають на вході процесу проектування.

Слід зазначити, що потоку знань 2 може передувати потік знання 1, який відображає співпрацю замовника та виробника відповідного обладнання, що буде використовуватись на об'єкті газотранспортної системи. У результаті цього формуються технічні вимоги замовника на проектування (потік 2), на які орієнтується проектна організація під час розроблення проектно-кошторисної документації (див. рис. 3).

Розроблення вимог щодо проектування (потік 2) може бути також результатом проведення замовником науково-дослідних робіт з науковими установами галузі (потік 3). Для того, щоб відповідати вимогам замовника, проектна організація може проводити свої дослідження

разом з науковими установами (потік 4), результатом чого стане спроможність не лише задовольнити вимогливість замовників, але й запропонувати альтернативні та інноваційні варіанти проектних рішень. Потік знання 5 (див. рис. 3) може відображати такі процеси: залучення виробників обладнання проектною організацією до участі в проекті; надання виробниками технічних характеристик обладнання, на основі яких здійснюються технічні розрахунки по проекту; надання виробником консультаційних послуг з метою підвищення рівня знань промислового обладнання інженерами проектної організації. Важливо відмітити підтримку, яку надають проектні організації вітчизняним машинобудівним організаціям, залучаючи їх до участі в проектах різних рівнів. Вагомим також тут є рівень доступності інформації про будівництво об'єкта для виробника, який зростає у разі тіснішої взаємодії проектної організації та виробника.

Проектному комплексу газової промисловості притаманний високий рівень кооперації з іншими організаціями для спільного виконання проектів (особливо великих). Формами реалізації такої співпраці можуть бути як складні (спільні підприємства, консорціуми), так і побудовані на основі субпідрядних відносин. У такому разі можливе залучення субпідрядних організацій для виконання певних частин (дисциплін) проектування. Потік 7 відображає виграв тендеру та здійснення проекту іншою організацією, яка виступає головним проектувальником. За таких умов можлива участь проектною організацією як субпідрядника щодо певного проекту (потік 8). Крім того, в умовах високої вартості та складності проектування до співпраці можуть долучатися конкурентні організації (потік 10) як субпідрядники. Можлива ситуація, коли для виконання певної частини проектних робіт конкурент запрошує проектну організацію до співпраці як субпідрядника. Таку форму співпраці називають кооперацією [13].

Аналіз зображених на рис. 3 зовнішніх комунікацій і результатів анкетування персоналу проектних організацій газової промисловості України виявив такі проблеми щодо трансформації та комерціалізації знань: втрата механізмів управління інноваційним процесом та інноваційними знаннями на основі співпраці з іншими ринковими суб'єктами не лише на рівні окремих організацій, а на рівні галузі в цілому, що можна розцінювати як результат розриву соціально-економічних зв'язків; недостатній рівень моніторингу галузевого і, зокрема, конкурентного середовища; низький рівень взаємодії спеціалістів відповідних напрямів проектних організацій та співробітників замовника у процесі проектування. Усі ці проблеми тісно пов'язані й обумовлені з нестачею уваги до соціального капіталу в даних організаціях. Причому особливо гострою для проектного комплексу газової промисловості України проблемою є часткова втрата механізмів управління процесом створення інноваційної продукції через розривання зв'язків з іншими організаціями після розпаду радянського союзу. У даному аспекті співпраця збереглася лише у сфері проведення науково-дослідних робіт спільно з науковими установами газової промисловості та вищими навчальними закладами. Так, ВАТ «Укргазпроект» постійно проводить спільні наукові дослідження з НТУУ «Київський політехнічний інститут». Враховуючи ці обставини, пріоритетними напрямками розвитку зовнішнього контуру соціального капіталу у цій сфері нами вбачається кооперування з іншими проектними установами, що дасть можливість об'єднати не лише фінансові, але й інтелектуальні капітали. Це можливо робити у межах асоціації проектних організацій, в яких вже мають членство деякі з проектних інститутів. Окрім того, доцільне кооперування з машинобудівними організаціями щодо розроблення ресурсозберігаючих та екологічно безпечних установок на об'єктах газотранспортної системи України.

ВИСНОВКИ

Отже, результати проведеного теоретичного дослідження та аналізу проектного комплексу газової промисловості України засвідчують те, що соціальний капі-

тал має безпосередній вплив на процес комерціалізації знання в організації. Тому найголовнішим завданням сучасних організацій є забезпечення позитивного характеру такого впливу. Зважаючи на вищевикладене, актуальними та пріоритетними напрямами досліджень є розробка теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо управління соціальним капіталом організацій як вирішальним фактором забезпечення комерціалізації їх знань. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белкин В. Н.** Социальный капитал организации [Электронный ресурс] / В. Н. Белкин, Н. А. Белкина, О. А. Антонова, В. Ю. Виноградова // Челябинский гуманитарий. – 2009. – № 3. – С. 34 – 40. – Режим доступа : intell-service.ru
2. **Бурдые П.** Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Экономическая социология (электронный журнал). – 2002. – Том 3. – № 5. – С. 60 – 74. – Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru
3. **Горячук В. Ф.** Семантический анализ понятия «социальный капитал» [Электронный ресурс] / В. Ф. Горячук // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 2 ч. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. С. Фіялка. – К.: КНЕУ, 2011. – Ч. 1. – С. 144 – 152. – Режим доступу : <http://ir.kneu.kiev.ua>
4. **Гришнова О. А.** Соціальний капітал у системі економічних ресурсів [Електронний ресурс] / О. А. Гришнова, І. Ю. Кочума // Соціоекономіка : зб. наук. пр. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2009. – С. 38 – 48. – Бібліогр.: 5 назв. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua>
5. **Коулман Дж.** Капитал социальный и человеческий [Электронный ресурс] / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121 – 139. – Режим доступа : <http://skabber.nir.com.ua>
6. **Мачеринскене И.** Социальный капитал организации: методология исследования [Электронный ресурс] / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // Социологические исследования. – 2006. – № 3. – С. 29 – 39. – Режим доступа : sociology-institute.ru
7. **Мішин Ю. Р.** Формування соціального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / Ю. Р. Мішин // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя : ЗДІА, 2008. – Вип. № 35. – С. 118 – 124. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua
8. **Смоляр Л. Г.** Роль соціального капіталу у стратегічному управлінні інноваційним розвитком підприємства [Електронний ресурс] / Л. Г. Смоляр, А. А. Халімон // Актуальні проблеми економіки. – К., 2010. – № 2 (104). – С. 201 – 209. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua
9. **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
10. **Adler P. S.** Social Capital: Prospects for a new concept [Электронный ресурс] / P. S. Adler, S. W. Kwon // Academy of Management Review. – 2002. – Vol. 27. – No.1. – P. 17 – 40. – Режим доступу : <http://www.jstor.org>
11. **Ahmadi A. A.** Role of the Social Capital in Effectiveness of Knowledge Management within Iran Khodro Diesel Company [Электронный ресурс] / A. A. Ahmadi // International Journal

of Learning & Development. – 2012. – Vol. 2. – № 1. – P. 209 – 231. – Режим доступу: www.macrothink.org

12. Baker W. Enabling positive social capital in organizations [Електронний ресурс] / W. Baker, J. E. Dutton // Exploring positive relationships at work. – 2005. – Режим доступу : bus.umich.edu

13. Branderburger A. Coopetition [Електронний ресурс] / A. Branderburger, B. Nalebuff. – 1998. – Режим доступу : www.summaries.com

14. Lesser E. Fast Friends: Virtuality and Social Capital [Текст] / Lesser E., Cothrel J. // Knowledge Directions. – 2001. – P. 67 – 79.

15. Nahapiet, J. Social Capital, Intellectual Capital and the organizational advantage [Електронний ресурс] / J. Nahapiet, S. Ghoshal // Academy of management Review. – 1998. – Vol. 23. – № 2. – P. 242 – 260. – Режим доступу : <http://staffweb.hkbu.edu.hk>

16. Portes A. Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action [Електронний ресурс] / A. Portes, J. Sensenbrenner // The American Journal of Sociology. – 1993. – Vol. 98. – No. 6. – P. 1320 – 1350. – Режим доступу : <http://www.jstor.org>

17. Prusak L. How to invest in social capital [Електронний ресурс] / Prusak L, Cohen D // Harvard Business Review. – 2001. – Vol. 79. – Issue: 6. – P. 86 – 92. – Режим доступу : fds.oup.com

18. Putnam R. The Prosperous Community : Social Capital and Public Life [Електронний ресурс] / R. Putnam // American Prospect. – 1993. – № 13. – P. 35 – 42. – Режим доступу : <http://xroads.virginia.edu>

REFERENCES

Adler, P. S., and Kwon, S. W. "Social Capital: Prospects for a new concept". <http://www.jstor.org>

Ahmadi, A. A. "Role of the Social Capital in Effectiveness of Knowledge Management within Iran Khodro Diesel Company". www.macrothink.org

Belkin, V. N. and others. "Sotsialnyy kapital organizatsii" [The social capital of the organization]. *Cheliabinskiy gumanitarniy*, no. 3 (2009): 34-40.

Burde, P. "Formy kapitala" [The forms of capital]. www.ecsoc.msses.ru

Baker, W., and Dutton, J. E. "Enabling positive social capital in organizations" bus.umich.edu

Branderburger, A., and Nalebuff, B. "Coopetition" www.summaries.com

Fukuizama, F. *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu* [Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity]. Moscow: ACT; Ermak, 2004.

Horiachuk, V. F. "Semantychnyi analiz poniattia «sotsialnyi kapital»" [Semantic analysis of the concept of "social capital"]. <http://ir.kneu.kiev.ua>

Hrshnova, O. A. "Sotsialnyi kapital u systemi ekonomichnykh resursiv" [Social capital in the system of economic resources]. <http://dspace.nbu.gov.ua>

Koulman, Dzh. "Kapital sotsialnyy i chelovecheskiy" [Social and human capital]. <http://skabber.nir.com.ua>

Lesser, E., and Cothrel, J. "Fast Friends: Virtuality and Social Capital". *Knowledge Directions* (2001): 67-79.

Macherinskene, I., Minkute-Genrikson, R., and Simanavichene, Zh. "Sotsialnyy kapital organizatsii: metodologiya issledovaniia" [The social capital of the organization: methodology of the study]. sociology-institute.ru

Mishyn, Yu. R. "Formuvannia sotsialnoho kapitalu pidpriemstva" [Formation of social capital]. archive.nbu.gov.ua

Nahapiet, J., and Ghoshal, S. "Social Capital, Intellectual Capital and the organizational advantage" <http://staffweb.hkbu.edu.hk>

Portes, A., and Sensenbrenner, J. "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action" <http://www.jstor.org>

Prusak, L., and Cohen, D. "How to invest in social capital" fds.oup.com

Putnam, R. "The Prosperous Community : Social Capital and Public Life" <http://xroads.virginia.edu>

Smoliar, L. H., and Khalimon, A. A. "Rol sotsialnoho kapitalu u stratehichnomu upravlinni innovatsiynom rozvytkom pidpriemstva" [The role of social capital in the strategic management of innovation development company]. archive.nbu.gov.ua

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА З РЕГУЛЮВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ

ХАЗАХ К. О.

УДК 331.2

Хазак К. О. Проблеми та перспективи розвитку соціального партнерства з регулювання заробітної плати в Україні

У статті досліджено прикладні аспекти сучасного стану соціального партнерства у сфері формування та регулювання заробітної плати. На основі узагальнення досвіду зарубіжних країн виділено та охарактеризовано чотири основні моделі формування заробітної плати за участі інституту соціального партнерства. У науково обґрунтованій формі, з використанням комплексного підходу проведено аналіз ключових проблем колективно-договірного регулювання оплати праці як основної форми прояву соціального партнерства у цій галузі, аргументовано необхідність їх нагального вирішення. Наведено основні причини недосконалості колективно-договірної роботи. Розглянуто недоліки чинної на сучасному етапі в Україні системи угод, зокрема, на рівні Генеральної угоди та на прикладі регіональної угоди Донецької області. Надано рекомендації щодо посилення ролі інституту соціального партнерства та перетворення його у потужний фактор формування заробітної плати на ринку праці.

Ключові слова: соціальне партнерство, заробітна плата, Генеральна угода, регіональна угода, колективний договір.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 13.

Хазак Катерина Олександрівна – аспірантка, кафедра «Управління персоналом та економіка праці», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: katrin0107_donnu@mail.ru

УДК 331.2

Хазак Е. А. Проблемы и перспективы развития социального партнерства по регулированию заработной платы в Украине

В статье исследованы прикладные аспекты современного состояния социального партнерства в сфере формирования и регулирования заработной платы. На основании обобщения опыта зарубежных стран выделены и охарактеризованы четыре основные модели формирования заработной платы при участии института социального партнерства. В научно обоснованной форме, с использованием комплексного подхода проведен анализ основных проблем коллективно-договорного регулирования оплаты труда как основной формы проявления социального партнерства в этой отрасли, аргументирована необходимость их скорейшего решения. Приведены основные причины несовершенства коллективно-договорной работы. Рассмотрены недостатки действующей на современном этапе в Украине системы соглашений, в частности, на уровне Генерального соглашения и на примере регионального соглашения Донецкой области. Представлены рекомендации по усилению роли института социального партнерства и его преобразования в весомый фактор формирования заработной платы на рынке труда.

Ключевые слова: социальное партнерство, заработная плата, Генеральное соглашение, региональное соглашение, коллективный договор.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Библ.:** 13.

Хазак Екатерина Александровна – аспірантка, кафедра «Управление персоналом и экономика труда», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: katrin0107_donnu@mail.ru

UDC 331.2

Khazah K. O. Problems and Prospects of Development of Social Partnership on Regulation of Wages in Ukraine

The article studies applied aspects of the modern state of social partnership in the sphere of formation and regulation of wages. On the basis of generalisation of experience of foreign countries the article specifies and characterises four main models of formation of wages with participation of the institute of social partnership. Using the complex approach and scientifically justified form the article conducts analysis of main problems of collective and contractual regulation of payment for labour as a main form of manifestation of social partnership in this branch and argues the need of their fast solution. The article states main reasons of imperfection of the collective and contractual labour. It considers shortcomings of the currently existing system of contracts in Ukraine, in particular, at the level of the General Agreement and using example of the regional agreement of the Donetsk oblast. It provides recommendations on strengthening the role of the institute of social partnership and its transformation into a weighty factor of formation of wages in the labour market.

Key words: social partnership, wages, General Agreement, regional agreement, collective agreement.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 13.

Khazah Kateryna O. – Postgraduate Student, Department of, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: katrin0107_donnu@mail.ru

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України основою забезпечення добробуту населення є методи задоволення матеріальних потреб і раціонально побудована система формування заробітної плати. Однак, на жаль, реалії сьогодення демонструють, що рівень оплати праці українців є наднизьким, структура доходів спотворена (оскільки частка заробітної плати в них складає близько 40% замість оптимальних 65 – 80%), характерною є значна поляризація доходів і майнове розшарування (коефіцієнт Джині протягом довгого часу залишається на рівні 30%, що є високим показником для Європи) [8].

Для багатьох українців заробітна плата – це єдине джерело доходу, а тому проблема низької ціни праці потребує якнайшвидшого вирішення. З моменту здобуття

Україною незалежності уряд, роботодавці та профспілки визнали соціальний діалог та, зокрема, соціальне партнерство пріоритетною формою регулювання соціально-трудових відносин. Однак, на жаль, існуюча національна модель трипартизму не є достатньо ефективною та не сприяє подоланню соціальної нерівності та напруги у суспільстві. Отже, актуальним питанням на сучасному етапі постає розгляд існуючих недоліків і проблем у сфері впливу соціального партнерства на формування заробітної плати українців та якомога швидше їх усунення.

Проблема ролі соціального партнерства у процесі формування та регулювання оплати праці належить до кола наукових інтересів багатьох вчених, зокрема, таких, як Д. Богиня [1], О. Грішнова, А. Колосок [4], А. Колот [5], Г. Куліков, О. Новікова [7], В. Павлов [10], Н. Павловська

[11] та інші. Також це питання досліджується фахівцями в науково-дослідних інститутах праці та зайнятості населення, є предметом дискусій у Федерації профспілок України та органах виконавчої та законодавчої влади.

Але, недивлячись на значний науковий доробок, питання регулювання оплати праці, у тому числі за допомогою соціального партнерства, не втратили своєї гостроти та злободенності, потребують подальших досліджень та вирішення. Зокрема, відсутність ефективного впливу інституту соціального партнерства на формування заробітної плати не сприяє визначенню її оптимального рівня, що, у свою чергу, не мотивує працівників до легальної праці, робить її непрестижною, призводить до впливу кваліфікованих професійних кадрів та загалом підриває соціальний-економічний розвиток суспільства і держави. Враховуючи реальний стан справ у сфері регулювання заробітної плати та соціального партнерства необхідно є розробка якісно нових підходів до вдосконалення взаємодії соціальних партнерів на ринку праці.

Метою статті є глибинний аналіз проблем у сфері впливу соціального партнерства на формування заробітної плати та розробка рекомендацій щодо їх усунення.

У період реформування українського суспільства, існування різноманітних форм власності проблема цивілізованих відносин у соціально-трудої сфері стає найважливішим напрямом соціально-економічного та політичного розвитку держави. На етапі формування ринкової економіки відбуваються кардинальні зміни у галузі соціально-трудої відносин, та, насамперед, у сфері оплати праці, які потребують становлення відповідних інститутів, що враховували б національні та соціальні особливості.

Соціальне партнерство як особливий інститут ринкової економіки, який склався в країнах світу та забезпечує взаємодію основних верств суспільства, узгодження їх суперечливих інтересів, давно визнається як

один із ключових факторів стабільного економічного розвитку. Безліч проблем економіки та суспільного життя, у том числі й регулювання заробітної плати, можна вирішити більш швидко та ефективно, якщо соціальні партнери будуть прагнути не до конфронтації, а до об'єднання зусиль та плідної співпраці.

Зазначимо, що соціальне партнерство у його сучасному вигляді склалося у другій половині ХХ ст. у провідних західноєвропейських країнах, а також у Японії, Канаді та США. Сьогодні соціальне партнерство з теоретичної точки зору розглядається як система відносин між роботодавцями, їх організаціями і об'єднаннями та найманими працівниками, профспілковими організаціями та їх об'єднаннями й органами виконавчої влади, що складаються у процесі співробітництва, пошуку компромісів і підготовки ними узгоджених рішень з питань соціально-трудої відносин. Тристороння співпраця повинна забезпечувати постійне прагнення до соціальної симетрії та гармонізації інтересів соціальних партнерів (рис. 1).

Одним з основних предметів протиріч і спорів у системі соціального партнерства є оплата праці. Для працівників заробітна плата – це основне джерело доходу, у той час як для роботодавців – це елемент операційних витрат, тому логічно, що перші прагнуть до її максимізації, а другі – до мінімізації. Водночас держава виступає регулятором можливостей роботодавців у встановленні умов оплати праці та забезпечує мінімальні соціальні гарантії.

Для того, щоб механізм реалізації системи соціального партнерства забезпечував реальний захист інтересів найманих працівників щодо заробітної плати, сприяв «ввімкненню» соціальних амортизаторів, оптимізував співвідношення в оплаті праці за галузями, підприємствами та категоріями персоналу, враховував

Рис. 1. Схема гармонізації інтересів сторін у «трикутнику» соціального партнерства

тенденції змінного попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці, необхідно провести ґрунтовний аналіз цілого каскаду існуючих проблем і працювати у напрямку їх вирішення.

Перш за все, слід зазначити, що основною формою, через яку реалізується соціальне партнерство у сфері формування заробітної плати та центральною ланкою ринкової моделі організації оплати праці є система колективно-договірного регулювання. Узагальнення зарубіжного досвіду дозволило нам зробити висновок, що сьогодні існують чотири моделі формування заробітної плати за участі інституту соціального партнерства (табл. 1). При цьому класифікацію моделей проведено на основі таких критеріїв: ступінь децентралізації переговорів (національний і галузевий рівні або рівень підприємства); густота профспілок (кількість працівників, які належить до профспілок) і ступінь організованості роботодавців; наявність законодавства про оплату і умови праці, а також про поширення дії колективних угод; право на проведення промислових акцій протесту (страйків, локаутів) і обмеження цього права [4, 12, 13].

Зазначимо, що в Україні згідно чинного законодавства (зокрема, Закону України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. з останніми змінами та доповненнями) передбачається укладання угод на таких

рівнях: національний, галузевий, регіональний, рівень підприємства (рис. 2).

Однак існуючий механізм соціального партнерства в країні поки що не забезпечує обов'язковості виконання прийнятих роботодавцями, профспілками та органами державної влади угод.

Зокрема, зауважимо, що аналіз виконання норм Генеральної угоди на 2010 – 2012 рр. засвідчує, що сьогодні роботодавцями не виконується зобов'язання щодо ліквідації заборгованості з виплати заробітної плати. Несвоєчасна виплата заробітної плати ввійшла у постійну практику діяльності підприємств. Розквіт цього явища припав на час фінансово-економічної кризи, що розпочалася у 2008 р. Як результат, сума заборгованості з виплати заробітної плати у 2009 р. сягнула апогею та становила близько 1,5 млрд грн (рис. 3).

Починаючи з 2010 р. спостерігалась тенденція до зменшення обсягів невиплаченої працівникам заробітної плати, однак, її сума продовжує залишатися значною та на 1 січня 2013 р. становила 893,7 млн. грн.

Щодо Донецької області, то, як і на загальнонаціональному рівні, проблема своєчасної оплати праці продовжує залишатися гострою (рис. 4). Крім того, ситуація поглиблюється тим, що заборгованість «переміщується» від підприємств-банкротів до економічних активних підприємств.

Таблиця 1

Моделі формування заробітної плати за участі інституту соціального партнерства

Модель	Характеристика	Приклади
Скандинавська	Формування заробітної плати відбувається на національному і/або галузевому рівнях. Густота профспілок є високою (80%). Водночас 80% компаній належать до організацій роботодавців. Високим є і відсоток тих, на кого поширюються колективні угоди (80%). Усі угоди містять положення про збереження миру. Існує небагато обмежень щодо промислових акцій протесту.	Скандинавські країни та Ірландія. У промисловому секторі Данії тільки мінімальні зарплати встановлюються на галузевому рівні, питання про реальну заробітну плату вирішується лише на рівні підприємства
Континентальна	Як правило, формування заробітної плати відбувається на галузевому рівні. У Німеччині це – прерогатива кожної землі. Відсоток великих компаній, які належать до організацій роботодавців, є вищим, ніж відсоток працівників членів профспілок. Колективними угодами охоплено величезну кількість компаній і працівників. Згідно з законом їхню дію можна поширювати і на інші компанії та працівників. Право на проведення акцій протесту є обмеженим.	Німеччина, Австрія і Нідерланди
Англосаксонська	Формування зарплати відбувається лише на рівні підприємства. Тільки незначна кількість компаній і працівників належать до організацій. Колективними угодами охоплено порівняно небагато компаній і працівників. Натомість законодавство містить положення про мінімальну заробітну плату, плату за понаднормову роботу, відпустки, вихідну допомогу тощо.	Великобританія, Канада, Сполучені Штати, Австралія
Південно-європейська	Формування заробітної плати відбувається на рівні галузі та підприємства. Густота профспілок є незначною. Профспілки розколоті. Вони часто ворогують з роботодавцями, які є добре організованими. Колективними угодами охоплено невелику кількість компаній і працівників. Згідно із законодавством застосовується принцип поширення дії колективної угоди. Мінімальний розмір зарплати визначено у законодавстві	Франція, Іспанія, Італія, Португалія і Греція

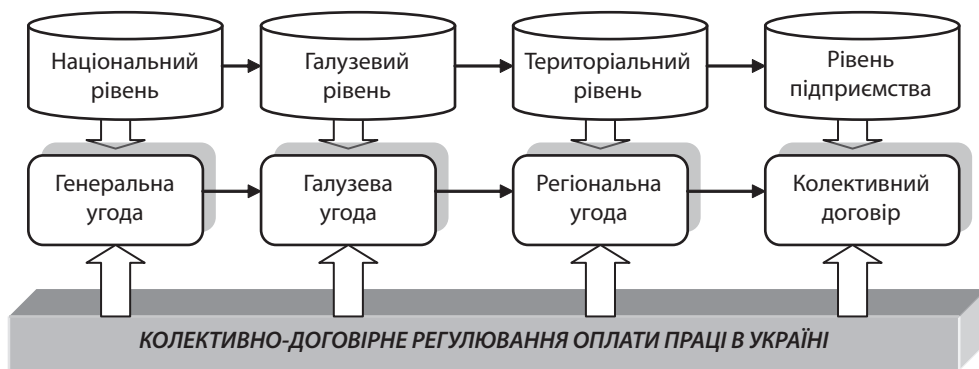

Рис. 2. Система колективно-договірне регулювання оплати праці в Україні

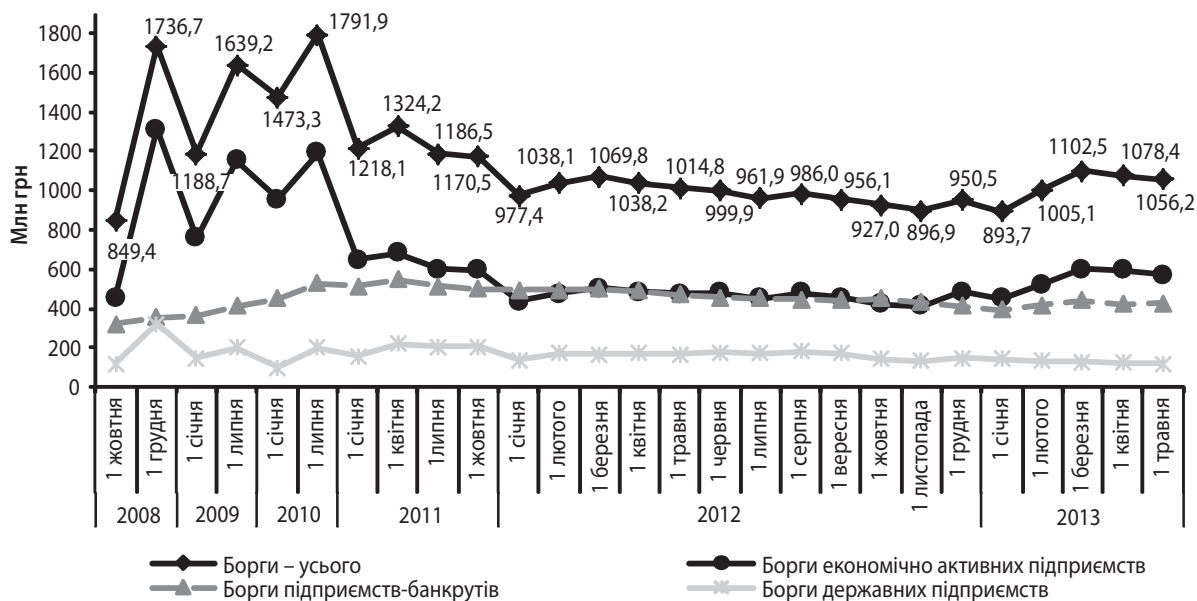

Рис. 3. Динаміка обсягів заборгованості з виплати заробітної плати станом на 1 січня відповідного року [9]

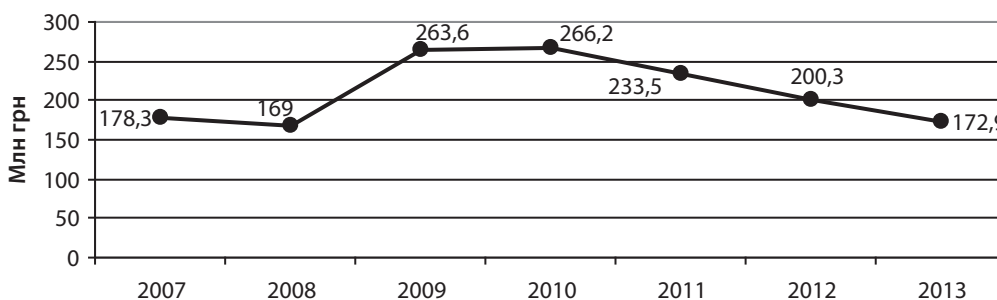

Рис. 4. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати у Донецькій області на 1 січня відповідного року [8]

Вважаємо, що така ситуація пов'язана з тим, що чинна Генеральна угода містить дещо узагальненні зобов'язання у сфері оплати праці та не передбачає суворої відповідальності сторін за невиконання передбачених нею норм. Але слід зазначити, що є і певні позитивні зрушення. Аналіз структури та змісту генеральних угод, укладених з десятирічним інтервалом, свідчить, що зміни у складі суб'єктів сторони власників значною мірою вплинули на характер і розподіл зобов'язань, посилюючи їх взаємозв'язок з колективними угодами на галузевому рівні та на підприємствах. Особливо це стосується умов оплати праці та забезпечення продуктивної зайнятості (табл. 2).

Слід звернути увагу на те, що наявність певної правової невизначеності характерна й для угод інших рівнів, зокрема регіональних. Беручи до уваги сучасні умови господарювання, необхідно посилити їх роль у сфері оплати праці. Перенесення акцентів економічної політики держави на рівень територіальних утворень потребує конкретизації змісту регіональних угод у цій сфері в напрямку більшої їх визначеності у встановленні умов оплати праці, які б враховували соціальні, екологічні та інші особливості регіону [3, с. 219]. Зокрема, розглядаючи особливості регіональної угоди, чинної в Донецькій області, зазначимо, що в ній містяться нор-

ми застосування коефіцієнта 1,15, що сприяє підвищенню тарифної ставки 1 розряду на базовому рівні на 38%. Хоча такі норми оплати праці є найвищими порівняно з іншими регіональними угодами, однак купівельна спроможність заробітної плати продовжує залишатися низькою. Зокрема, це підтверджує опитування проведене Центром Разумкова серед представників окремих професій в різних регіонах, у тому числі й Донецькому. Так, за його результатами працюючі донеччани розподіляють заробітну плату на необхідні платежі ще до її отримання і намагаються «дотягнути» до наступної [2, с. 88].

Проведений аналіз стану укладання колективних договорів дозволяє зробити висновок, що колективно-договірне регулювання є досить вагомим важелем управління на ринку праці. На кінець 2012 р. в Україні укладено 101 712 колективних договорів, що на 3,2% більше у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Але при цьому кількість працівників, охоплених колективними договорами, знижується та у 2012 р. становила 8730 тис. осіб, що на 0,4% за попередній рік (рис. 5).

Незважаючи на значну кількість укладених колективних договорів, характерною є певна диференціація, охоплені ними працівників. Станом на 31 грудня 2012 р. майже кожний п'ятий працівник сільськогосподарських підприємств і кожний третій, зайнятий у торгівлі, не був охоплений системою колективного трудового права. Водночас у галузі добувної промисловості рівень охоплення договірним регулюванням сягає майже 100%. Аналіз у розрізі областей демонструє, що у Донецькій області на кінець 2012 р. було укладено найбільшу кількість колективних договорів і досягнуто переваги над показником аналогічного періоду 2011 р. на 7,4%. За даними Донецької обласної ради профспілок, загальна кількість укладених договорів за останні п'ять років зросла майже на 23%, а показник охоплення працівників колективно-договірним регулюванням більше показника по Україні (у 2012 р. він сягнув 85,5%, що на 4,1% від національного).

Загалом, колективно-договірні відносини у рамках інституту соціального партнерства характеризуються низкою негативних моментів: формальність системи

Таблиця 2

Порівняння структури і розподілу зобов'язань генеральних угод в Україні

Генеральна угода на 2002 – 2003 рр.					Генеральна угода на 2010 – 2012 рр.				
Розділ	Зобов'язання				Розділ	Зобов'язання			
	СД/СЗ	СВ	КМУ	СП		СД/СЗ	СВ	КМУ	СП
1. Сприяння розвитку виробництва, забезпечення продуктивної зайнятості	9	–	9	–	1. Розвиток вітчизняного виробництва для забезпечення продуктивної зайнятості	18	30	24	6
2. Оплата праці, підвищення рівня доходів	6	–	5	1	2. Оплата праці	16	4	6	3
4. Соціальний захист і задоволення духовних потреб	2	1	27	4	4. Соціальний захист	11	–	16	–
					5. Задоволення духовних потреб	5	1	9	5
					6. Соціальний діалог	11	–	–	–
Заключні положення	16	–	–	–	Заключні положення	10	–	1	–
Усього зобов'язань сторін, у % до загальної кількості	46 46,5%	4 4%	41 41,4%	8 8,1%	Усього зобов'язань сторін/у % до загальної кількості	82 40,4%	35 17,2%	67 33%	19 9,4%
Усього зобов'язань в угоді	99				Усього зобов'язань в угоді	203			

* Примітка. СД/СЗ – сторони домовилися або спільні зобов'язання; СВ – сторона власників; КМУ – Кабінет Міністрів України; СП – сторона профспілок.

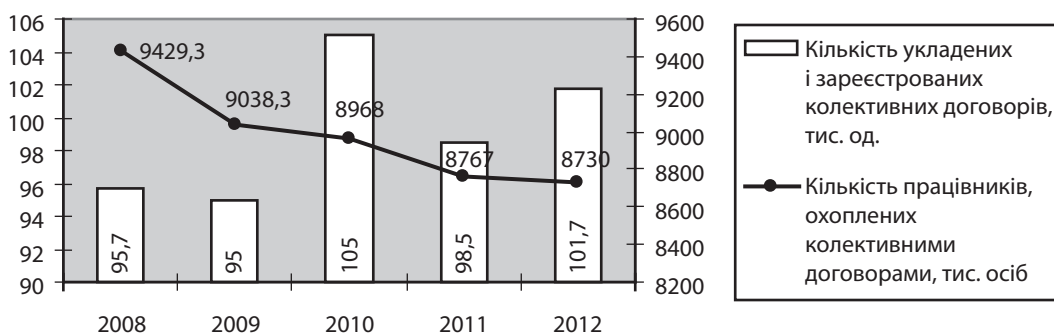

Рис. 5. Динаміка стану укладення колективних договорів в Україні у 2008 – 2012 рр. [9]

угод; багато місцевих, тарифних, колективних угод дублюють одна одну, містять чимало декларативних моментів, непідкріплених необхідними розрахунками; існування проблеми створення ефективної системи участі працівників в управлінні підприємствами, проблема підготовки фахівців, що досконало володіють концепцією соціального партнерства.

Основними причинами, що негативно впливають на рівень колективно-договірної роботи, є: фінансово-економічна нестабільність переважної більшості підприємств, що пов'язано з кризою взаємних неплатежів, зростанням цін; правова невизначеність щодо обов'язковості укладення колективного договору; пасивність працівників; недосконалість механізму контролю за укладенням колективних договорів.

Таким чином, нагальною постає необхідність роботи та реалізації системи заходів, які б «змусили» функціонувати норми, що закріплюють соціальне партнерство і сприяють забезпеченню оптимального узгодження інтересів працівників, роботодавців, органів державної влади та місцевого самоврядування з питань регулювання оплати праці.

Вирішення зазначених проблем вважаємо можливим за допомогою низки спланованих і виважених заходів, серед яких пропонуємо таке:

1. Узгодити систему угод і колективних договорів за термінами їх укладання та пріоритетністю регулювання тих чи інших питань оплати праці. Так, під час укладання угод нижчого рівня необхідно уникати дублювання норм угод вищого рівня. Основним завданням Генеральної угоди має стати відродження відтворювальної та регулюючої функції заробітної плати. Генеральна угода повинна бути не декларацією про наміри соціальних партнерів, що її укладають, а чітко фіксованими зобов'язаннями, що перевіряються з огляду на виконання, у частині регулювання заробітної плати. Говорячи про вдосконалення регіональних угод, вважаємо, що варто встановити норми щодо тарифних ставок першого розряду за основними видами економічної діяльності, що панують у регіоні. Також доречним є впровадження системи регіональних мінімальних соціальних стандартів, зокрема прожиткових мінімумів.

2. Для боротьби з проблемою заборгованості з виплати заробітної плати профспілкам необхідно добиватися включення в угоди та колективні договори механізму компенсацій втрат працівникам, пов'язаних із затримками виплати заробітної плати, та одночасно сприяти прийняттю закону, який би передбачав компенсацію у випадку несвоєчасної виплати заробітної плати у розмірі банківського відсотка за весь час затримки.

3. На сучасному етапі профспілки повинні вимагати включення до генеральної угоди чіткого та дієвого механізму індексації заробітної плати, паралельно передбачити заходи щодо захисту інтересів працівників у збереженні та підвищенні купівельної спроможності заробітної плати через угоди більш низького рівня та колективні договори. Перш за все, необхідно передбачити чітку періодичність проведення індексації та встановлення граничного значення індексу споживчих цін,

при досягненні якого повинні підвищуватися тарифні ставки та оклади.

4. Для подолання проблеми низького рівня заробітних плат і небажання роботодавців її підвищувати профспілкам доречно використовувати прецедентний підхід. Його сутність полягає в тому, що первинна профспілкова організація порівнює рівень оплати праці на своєму підприємстві з аналогічними підприємствами галузі в межах свого регіону. Якщо він нижчий, то це є основою для конструктивної розмови з роботодавцем. Іноді посилення на можливість переходу дефіцитних кадрів до більш «щедрої» організації може виявитися більш ефективною, ніж спроба проведення економічного аналізу діяльності підприємства та вимоги працівників участі у розподілі прибутків. У випадку ж якщо оплата праці вища, ніж «у сусідів», то таке підприємство стає прикладом для інших підприємств на даному рівні переговорів та орієнтиром для переговорів більш високого рівня. Так, за принципом ланцюгової реакції відбувається порівняння з підприємствами інших регіонів і, як результат, «підприємства-передовики» підтягують за собою усі інші.

Отже, фундаментом формування заробітної плати повинна стати не «внутрішньовиробнича тарифна система», яка спирається переважно на економічні можливості підприємств та організацій, а тарифна система, встановлена механізмом соціального партнерства.

ВИСНОВОК

Таким чином, науковці, урядовці, представники всеукраїнських профспілок та об'єднань роботодавців мають спрямувати свої зусилля на вдосконалення системи оплати праці українців і забезпечення її гідного рівня. Роль інституту соціального партнерства у цьому питанні повинна стати активною, конструктивною і вирішальною. Система соціального партнерства повинна представляти собою взаємопов'язаний та узгоджений механізм функціонування різних видів угод і колективних договорів, що забезпечують надійні гарантії та ефективне регулювання заробітної плати. Саме розробка пропозицій щодо закріплення чітких норм оплати праці в угодах різних рівнів регулювання заробітної плати становитиме основу подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богиня Д.** Соціально-трудова відносина в Україні в контексті організації оплати праці і регулювання доходів / Д. Богиня // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 20 – 24.
2. Інтерв'ю. Зарплата, яку ми отримуємо // Національна безпека і оборона: Центр Разумкова. – 2010. – № 10. – С. 86 – 89.
3. **Івашина О.** Удосконалення соціального партнерства в сфері регулювання оплати праці в Україні / О. Івашина // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2009. – Вип. 21. – С. 217 – 223.
4. **Колосок А. М.** Інституційне забезпечення соціального партнерства. / А. М. Колосок // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 74 – 79.
5. **Колот А. М.** Договірне регулювання заробітної плати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slv.com.ua/book/116/7784.html>

6. Лепейко Т. І. Основні засади формування системи соціального партнерства на підприємстві / Т. І. Лепейко, Н. К. Назаров // *Бізнес Інформ*. – 2011. – № 11. – С. 103 – 104.

7. Новікова О. Захист трудових прав у контексті збереження трудового потенціалу / О. Новікова // *Профспілки України*. – 2004. – № 4. – С. 10 – 12.

8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

9. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mlsp.kmu.gov.ua/>

10. Павлов В. Соціальне партнерство на ринку праці в Україні: монографія / В. І. Павлов, А. М. Колосок ; Академія економічних наук України, Інститут регіональних досліджень НАН України, Національний ун-т водного господарства та природокористування. Рівне : [НУВГП], 2009. – 223 с.

11. Павловська Н. Удосконалення державного та колективного-договірного регулювання оплати праці / Н. Павловська // *Україна: аспекти праці*. – 2003. – № 5.

12. Зелененький М. М. Соціальне партнерство в зарубіжних країнах / М. Зелененький, А. О. Куртакова // *Наукові праці МАУП*. – 2011. – Вип. 1(28). – С. 156 – 164.

13. Кудряченко А. І. Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна / А. І. Кудряченко // *Стратегічні пріоритети*. – 2008. – № 3 (8). – С. 132 – 141.

Научный руководитель: Доронина О. А., канд. экон. наук, доцент, докторант кафедры «Управление персоналом и экономика труда» Донецкого национального университета

REFERENCES

Bohynia, D. "Sotsialno-trudovi vidnosyny v Ukraini v konteksti orhanizatsii oplaty pratsi i rehuliuвання dokhodiv" [Labor Relations in Ukraine in the context of wages and incomes policy]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 7 (2003): 20-24.

"Interv'iu. Zarplata, iaku my otrymuiemo" [Interview. Salary we receive]. *Natsionalna bezpeka i oborona*, no. 10 (2010): 86-89.

Ivashyna, O. "Udoskonalennia sotsialnoho partnerstva v sferi rehuliuвання oplaty pratsi v Ukraini" [Improvement of social partnership in the regulation of wages in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, no. 21 (2009): 217-223.

Kolosok, A. M. "Instytutsiine zabezpechennia sotsialnoho partnerstva" [Institutional support for social partnership]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 10 (2009): 74-79.

Kolot, A. M. "Dohovirne rehuliuвання zarobitnoi platy" [Contractual regulation of wages]. <http://slv.com.ua/book/116/7784.html>

Kudriachenko, A. I. "Sotsialne partnerstvo: ievropeyskyi dosvid i Ukraina" [Social partnership: European experience and Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, no. 3(8) (2008): 132-141.

Lepeiko, T. I., and Nazarov, N. K. "Osnovni zasady formuvannia systemy sotsialnoho partnerstva na pidpriemstvi" [Basic principles of formation of social partnership in the company]. *Biznes Inform*, no. 11 (2011): 103-104.

Novikova, O. "Zakhyst trudovykh prav u konteksti zberzhennia trudovoho potentsialu" [Protection of labor rights in the context of maintaining employment potential]. *Profspilky Ukrainy*, no. 4 (2004): 10-12.

Ofitsiyni sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. <http://mlsp.kmu.gov.ua/>

Ofitsiyni sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Pavlovska, N. "Udoskonalennia derzhavnoho ta kolektyvno-dohovirnoho rehuliuвання oplaty pratsi" [Improving public and collective bargaining regulation of wages]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 5 (2003).

Pavlov, V. I., and Kolosok, A. M. *Sotsialne partnerstvo na rynku pratsi v Ukraini* [Social partnership in the labor market in Ukraine]. Rivne: NUVHP, 2009.

Zelenenkyi, M. M., and Kurtakova, A. O. "Sotsialne partnerstvo v zarubizhnykh krainakh" [Social partnership in foreign countries]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 1(28) (2011): 156-164.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ

БОРДАНОВА Л. С.

УДК 331.6

Борданова Л. С. Концептуальні засади регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці

Стаття присвячена обґрунтуванню необхідності регулювання процесів працевлаштування молоді на ринку праці регіону, що визначається як цілеспрямований вплив на поведінку суб'єктів молодіжного сегмента регіонального ринку праці з метою забезпечення максимально можливого рівня працевлаштування молоді, що дозволить підвищити якість її життя та створити підґрунтя для сталого розвитку економіки регіону. Розроблено концептуальну схему регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці, яка містить методи регулювання, його суб'єкти, забезпечуючі системи, напрями регулювання та очікувані результати і спрямована на забезпечення максимально можливого рівня працевлаштування молоді; підвищення якості життя молоді; створення підґрунтя для сталого розвитку економіки регіону. Основними пріоритетними напрямами регулювання процесів працевлаштування молоді на ринку праці Донецької області визначено підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці; розвиток компетенцій щодо працевлаштування; розширення гнучких форм зайнятості; стимулювання самозайнятості; збалансування ринків праці та освітніх послуг, удосконалення інформаційного забезпечення процесів працевлаштування, розвиток колективно-договірних методів регулювання працевлаштування молоді. Запропоновано конкретні заходи за цими напрямками.

Ключові слова: ринок праці, молодь, працевлаштування молоді, регулювання процесу працевлаштування молоді, дистанційна зайнятість.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Борданова Людмила Сергіївна – здобувач, кафедра «Управління персоналом та економіка праці», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: bordanova.mila@yandex.ru

УДК 331.6

UDC 331.6

Борданова Л. С. Концептуальные основы регулирования процесса трудоустройства молодежи на региональном рынке труда

Статья посвящена обоснованию необходимости регулирования процессов трудоустройства молодежи на рынке труда региона, которое рассматривается как целенаправленное воздействие на поведение субъектов молодежного сегмента рынка труда региона с целью обеспечения максимально возможного уровня трудоустройства молодежи, что позволит повысить качество её жизни и создать предпосылки для стабильного развития экономики региона. Разработана концептуальная схема регулирования процесса трудоустройства молодежи на региональном рынке труда, включающая методы регулирования, его субъекты, обеспечивающие системы, направления регулирования и ожидаемые результаты и ориентированная на увеличение уровня трудоустройства молодежи, что позволит повысить качество жизни молодежи и создать предпосылки для стабильного развития экономики региона. Основными приоритетными направлениями регулирования процессов трудоустройства молодежи на рынке труда Донецкой области определены: повышение конкурентоспособности молодежи на рынке труда, развитие компетенций в сфере трудоустройства, расширение гибких форм занятости, стимулирование самозанятости, сбалансирование рынков труда и образовательных услуг, совершенствование информационного обеспечения данного процесса, развитие коллективно-договорных методов регулирования трудоустройства молодежи. Предложены конкретные мероприятия по данным направлениям.

Ключевые слова: рынок труда, молодежь, трудоустройство молодежи, регулирование процесса трудоустройства молодежи, дистанционная занятость.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Борданова Людмила Сергеевна – соискатель, кафедра «Управление персоналом и экономика труда», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: bordanova.mila@yandex.ru

Bordanova L. S. Conceptual Basis of Regulation of the Process of Employment of Youth at the Regional Labour Market

The article is devoted to substantiation of the necessity to regulate processes of youth employment in the regional labour market, which is considered as a purposeful influence upon behaviour of subjects of the youth segment of the regional labour market with the aim to ensure the maximum possible level of youth employment, which would allow increase of the life quality of the youth and creation of prerequisites for stable development of the regional economy. The article develops a conceptual scheme of regulation of the process of youth employment at the regional labour market, which includes regulation methods, its subjects, service systems, directions of regulation and expected results and is oriented at increase of the level of youth employment, which allows increase of the quality of life of the youth and creation of prerequisites for stable development of the regional economy. The main priority directions of regulation of processes of youth employment in the labour market of the Donetsk oblast are as follows: increase of competitiveness of the youth in the labour market, development of competences in the sphere of employment, expansion of flexible forms of employment, stimulation of self-employment, balancing the labour and educational services markets, improvement of the information provision of this process and development of collective and contractual methods of regulation of youth employment. The article offers specific measures on these directions.

Key words: labour market, youth, youth employment, regulation of the process of youth employment, distance employment.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Bordanova Lyudmyla S. – Applicant, Department of, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: bordanova.mila@yandex.ru

Сучасний ринок праці характеризується суттєвою розбалансованістю, а його молодіжний сегмент, що є найбільш вразливим, неспроможний повнобірно задовольнити потреби пошукачів роботи в ефективних робочих місцях. Значна частина молодих громадян, здобуваючи професійну освіту, не впевнені в

майбутньому працевлаштуванні за фахом, а тому після закінчення навчання працюють не за отриманою спеціальністю або стають безробітними. Така ситуація обумовлена впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників і має негативні наслідки як для економіки країни (регіону), так і для носіїв робочої сили, яка залишається

незатребуваною на ринку праці або використовується неефективно. Отже, дослідження проблем регулювання процесу працевлаштування молоді є актуальним не лише з наукової точки зору, але й з позиції реальної соціально-економічної практики.

Проблеми працевлаштування молоді та забезпечення її ефективної зайнятості досліджено в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед українських вчених ці питання висвітлені у дослідженнях О. Абашиної, О. Балакіревої, Д. Богині, І. Бондар, І. Демченко, М. Долішнього, О. Дяків, А. Ільч, Т. Заяць, В. Золотарьова, Т. Кір'ян, Е. Лібанової, А. Лісогор, Н. Лук'янченко, А. Шаульської, І. Петрової, В. Петюха, О. Яременко та інших. Різні аспекти формування та розвитку молодіжного ринку праці викладено у роботах таких зарубіжних науковців, як Р. Джекман, Р. Леярд, К. Маккен, Д. Мортенсен, Т. Парсонс, Т. Роззак, А. Розенмайер, Г. Стенлі, Р. Філер, Х. Холзер та інші.

Водночас актуалізується потреба розробки концептуальних основ регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному рівні з метою покращання стану ринку праці регіону та забезпечення молоді робочими місцями з гідними умовами праці. Саме це й визначає мету даної статті.

Дослідження стану та тенденцій розвитку ринку праці молоді в Донецькій області протягом останніх років дозволило дійти висновку, що процеси працевлаштування молоді на регіональному ринку праці потребують виваженого регулювання. Встановлено, що сучасний ринок праці молоді як саморегульована система, на жаль, неспроможний повністю задовольнити потреби молоді в робочих місцях, а кожен із суб'єктів даного ринку, у свою чергу, одноосібно також неспроможний вирішити питання працевлаштування молоді.

Регулювання процесу працевлаштування молоді пропонуємо розглядати як цілеспрямований вплив на поведінку суб'єктів молодіжного сегмента регіонального ринку праці з метою забезпечення максимально можливого рівня працевлаштування молоді, що дозволить підвищити якість її життя та створити підґрунтя для сталого розвитку економіки регіону. Вважаємо, що регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці має відбуватися за допомогою як загальноновизначених, так і специфічних методів і базуватися на інформаційному, інституційному, науковому та нормативно-правовому забезпеченні (рис. 1).

При цьому зазначене регулювання повинно бути орієнтовано на забезпечення таких гарантій у сфері зайнятості і працевлаштування для молодих громадян [2]:

- ✦ гарантії, спрямовані на забезпечення вільного вибору роботи;
- ✦ гарантії, спрямовані на захист трудових прав працівників під час встановлення і припинення трудових відносин;
- ✦ гарантії, спрямовані на зниження безробіття та забезпечення безробітних засобами до існування;
- ✦ спеціальні гарантії працівникам зі зниженою конкурентоспроможністю на ринку праці (зокрема молоді, яка вперше виходить на ринок праці).

У своєму дослідженні Р. І. Шабанов виділяє такі принципи правового регулювання працевлаштування: добровільність вступу громадян у правовідносини з працевлаштування; здійснення працевлаштування, як правило, спеціально уповноваженими на те органами; загальний характер працевлаштування; надання особливої підтримки особам, які потребують підвищеного соціального захисту й не здатні на рівних конкурувати на ринку праці; поєднання інтересів громадян, роботодавців і держави в правових нормах про працевлаштування; раціональне використання трудових ресурсів [11, с. 9]. До зазначених принципів, на нашу думку, доцільно додати ще такі, як обов'язковість надання першого робочого місця фахівцям, підготовленим за рахунок цільового замовлення; орієнтація під час працевлаштування на ефективну та офіційну зайнятість; відповідальність роботодавця за адаптацію молодого фахівця на підприємстві та його закріплення на робочому місці.

Найважливішим посередником і партнером щодо працевлаштування на молодіжному ринку праці в сучасних умовах має стати держава, оскільки в умовах економічної кризи, що загострила стан регіонального ринку праці та його молодіжного сегмента, решта суб'єктів працевлаштування одноосібно неспроможні ефективно вирішити проблему забезпечення молоді робочими місцями. Саме завдяки державному регулюванню ринок праці стає невід'ємним елементом ринкової економіки, забезпечує нормальне функціонування економіки, соціальну стабільність суспільства і відтворення робочої сили.

При цьому саме держава повинна піклуватись розвитком соціальної стабільності та захищеності молоді (по мірі зміни ситуації на ринку праці – коригування політики у сфері працевлаштування, перегляд і доопрацювання законодавчої бази, своєчасне фінансування державних програм зайнятості, розробка системи заохочень і пільг регіонам з низьким рівнем безробіття серед молоді) [10, с. 111].

Відсутність пріоритетної державної політики по відношенню до ринку праці молоді зумовила ряд негативних явищ у процесі його формування. Тому кризові процеси повною мірою відбилися на становищі молоді як найменш захищеної категорії.

Невирішені проблеми працевлаштування молоді призводять до зростання безробіття та зниження рівня життя, поширення пасивних, нерегламентованих і деструктивних моделей поведінки, спонукають до зовнішніх трудових міграцій, спричиняють психологічні зміни (втрату мотивації до праці, зміну структури ціннісних орієнтацій і падіння престижної легальної зайнятості). Проте, держава має певні важелі регулювання зайнятості. Реалізація державної політики в царині працевлаштування молоді має впроваджуватися системно та послідовно на всіх трьох стадіях виходу молоді на ринок праці: при виборі професії та формуванні професійних планів; професійній підготовці та професійній адаптації [1, с. 88].

Останніми роками в Україні в цілому та в Донецькій області зокрема, особливої уваги потребує працевлаштування молоді – випускників вищих навчальних закладів, оскільки їх питома вага у кількості безробітних становить майже 20 відсотків [7, с. 171].

Рис. 1. Концептуальна схема регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці

З метою адаптації молоді, яка вперше шукає роботу, до умов сучасного ринку праці слід прийняти спеціальні заходи, орієнтовані на школярів і студентів, а саме:

- ✦ формування мотивації молоді до працевлаштування;
- ✦ інформування молодих людей про стан ринку праці, умови його функціонування, найбільш затребувані професії та спеціальності;
- ✦ ознайомлення із законодавством про працю і зайнятість (у школах, ліцеях, вузах, на курсах тощо);
- ✦ профорієнтаційна і профконсультаційна робота в школах і професійних навчальних закладах;
- ✦ ілюстрація різноманіття шляхів можливої самореалізації особистості;

- ✦ формування у молодих людей навичок активного пошуку роботи і працьовитості;
- ✦ надання допомоги в плануванні професійної кар'єри, сприяння усвідомленому вибору молодими людьми форми зайнятості, виду професії;
- ✦ організація тимчасових робочих місць для молоді та підлітків з метою придбання ними трудових навиків, досвіду роботи за фахом.

На думку фахівців [1, с. 89], яку ми повністю поділяємо, дієвим заходом сприяння молодіжному працевлаштуванню є встановлення контролю за працевлаштуванням молодих спеціалістів-випускників, потреба у яких була заявлена раніше; започаткування та розвиток у навчальних закладах комплексних програм з організа-

ції практики та можливість фіксування такої практики у трудовій книжці як частини трудового стажу.

Проблема працевлаштування тих молодих громадян, які особливо потребують соціального захисту (інваліди, багатодітні батьки тощо) повинна забезпечуватися методами адресного, вузькоспеціалізованого підходу, розрахованого на індивідуальні особливості даної категорії молоді, включаючи квотування робочих місць.

Необхідно підтримати точку зору багатьох фахівців, які вважають, що процес розвитку гнучкого ринку праці та ефективного працевлаштування молоді повинен підкріплюватися державними заходами зі скорочення стандартних форм найму і стимулювання нових гнучких форм зайнятості молодих працівників [9, с. 303]. Однією з таких форм у сучасних умовах може стати телеработа, або дистанційна зайнятість. «Телеработа» означає роботу вдома з передачею результатів через телекомунікаційні технології [3, с. 51].

Дистанційна зайнятість визначається як нестандартна форма зайнятості, що передбачає гнучкі соціально-трудова відносини між працівником і роботодавцем безпосередньо у віртуальному середовищі з використанням інформаційних і комунікаційних технологій. Нестандартність цієї форми зайнятості обумовлюється нестаціонарністю робочого місця, ненормованим робочим часом, нестабільністю й гнучкістю соціально-трудова відносин. Віртуальне середовище дистанційної зайнятості передбачає широке застосування інформаційних і комунікаційних технологій, роботу через інформаційні мережі, роботу вдома та у спеціальних центрах, просторово віддалених від основного офісу компанії [6].

Узагальнення результатів сучасних досліджень з використання такої форми зайнятості [3, 6, 8] дозволяє визначити переваги її використання для основних суб'єктів молодіжного ринку праці (табл. 1).

Застосування дистанційної зайнятості є можливою у таких формах. *По-перше*, це може бути основна форма зайнятості в організації. Віддалена робота – пре-

красний варіант для творчих професій: художників, програмістів, дизайнерів, копірайтерів, веб-майстрів, фотографів, журналістів, редакторів, коректорів, перекладачів тощо. Проте при грамотній постановці справи роботу додому можуть перенести більшість охочих. *По-друге*, це можливість віддаленої роботи для окремих співробітників компанії [6].

Водночас, незважаючи на окреслені переваги дистанційної зайнятості, вважаємо що її використання задля працевлаштування молоді може мати певні обмеження. По-перше, робота вдома характеризується зниженням кількості візуальних та усних комунікацій, і для молоді людини, яка має обмежені соціальні контакти, але орієнтована на комунікації та є екстравертом, така форма працевлаштування може бути неефективною. По-друге, можливості використання дистанційної форми зайнятості певною мірою залежать від сумлінності та досвіду кожного окремого працівника, а молоді працівники, особливо у віці 16 – 20 років, можуть не мати цих якостей у достатній мірі. Як наслідок – через невисоку самоорганізацію можливе збільшення робочого часу для виконання необхідного завдання за рахунок вільного часу. По-третє, фахівці відзначають майже повну тінізацію телеработи в Україні [8, с. 7], що має безумовно негативний вплив на ринок праці та економіку країни.

Одним із пріоритетних напрямів сприяння працевлаштуванню молоді має стати створення підґрунтя для розвитку серед молоді підприємницької діяльності. В. Ярошенко вважає, що вибір людиною сфери зайнятості (державний або недержавний сектор) та її форми значною мірою залежить від віку, статі, професії. Саме молоді, на його думку, найбільш схильна до підприємницької діяльності. Для одних це пов'язано з можливістю підвищити свої доходи, для інших, зокрема молодих фахівців, – проявити свою індивідуальність, задовольнити потребу у творчості [12, с. 13].

Для вирішення проблеми розвитку альтернативних форм зайнятості – приватного підприємництва необхідно виділити такі заходи:

Таблиця 1

Основні переваги використання дистанційної зайнятості для суб'єктів молодіжного ринку праці

Регіон	Підприємство	Молодь
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання рівня працевлаштування без додаткових витрат на створення нових робочих місць. 2. Можливість зниження навантаження на суспільний транспорт. 3. Можливість більш рівномірно використовувати трудові ресурси різних районів, використовуючи ресурси віддалених регіонів. 4. Створення передумов щодо гуманізації праці 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Значне зниження витрат на офісне приміщення, обладнання, використання персоналу, облаштування робочих місць, забезпечення інформаційними засобами. 2. Підвищення продуктивності праці завдяки її організації відповідно до індивідуальних запитів індивіда в комфортніших домашніх умовах та за відсутності офісних перешкод, непотрібних зустрічей, втрати часу на переїзди. 3. Підвищення рівня та якості обслуговування клієнтів за рахунок оперативності, його продовження за межі робочого дня чи тижня. 4. Зниження залежності від зовнішніх проблем (природні та погодні катаклізми, збої в роботі транспортного комплексу) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення матеріальних і часових витрат на поїздки на роботу. 2. Розширення можливостей працевлаштування, зниження необхідності переміщення в інші регіони для забезпечення кар'єрного зростання. 3. Покращення балансу «сім'я – робота» або «навчання – робота». 4. Гнучкість робочого часу. 5. Можливість найбільш ефективно використовувати часові інтервали максимально продуктивної праці організму. 6. Зникає необхідність виконувати однорідні операції та з'являється можливість стати генератором ідей

- ✦ створення розвиненої інфраструктури підтримки підприємницької ініціативи за допомогою надання грошової дотації громадянам в організації власної справи;
- ✦ визначення пріоритетних сфер прикладання праці молоді;
- ✦ координація роботи всіх державних органів у цьому напрямку з урахуванням необхідності сприяння самозайнятості, передусім, тих громадян, чії професійні навички і здібності залишаються незатребуваними на ринку праці;
- ✦ розробка регіональних програм сприяння розвитку молодіжного мікробізнесу, зокрема його фінансового-кредитного регулювання.

Також працевлаштування молоді неможливе без ефективної державної політики зайнятості, яка повинна бути спрямована на забезпечення гнучкості ринку праці молоді, підвищення мобільності працівників, регулювання сегмента прихованого безробіття, легалізацію неформальної й нелегальної зайнятості, а також стимулювання трудової активності молоді та попиту на працю. Але забезпечення зайнятості залежатиме від зростання обсягів виробництва та інвестицій, спрямованих на створення нових робочих місць. Тому важливим напрямом державної політики у сфері зайнятості стає забезпечення взаємозв'язку заходів економічного розвитку, бюджетної та податкової політики. На сучасному етапі розвитку основними напрямками державної політики зайнятості щодо працевлаштування молоді повинні стати розширення сфери прикладання праці, формування сприятливого підприємницького середовища, підвищення соціальної захищеності громадян.

Державна політика зайнятості повинна бути більшою мірою спрямована на створення нових продуктивних робочих місць. Саме політика створення робочих місць в Україні є однією з найменш ефективних. Навіть в умовах фінансової кризи, політика створення нових робочих місць могла б реалізуватися за допомогою використання непрямих економічних важелів, таких як податкові пільги, розвиток малого та середнього бізнесу, залучення іноземних інвестицій, фінансового стимулювання підприємств за умови працевлаштування ними молодих безробітних.

Вважаємо, що у сучасних умовах ефективно регулювання процесів працевлаштування молоді на регіональному ринку праці не вбачається можливим поза сферою дії механізмів соціального партнерства.

Р. І. Шабанов у своєму дослідженні довів, що з розбудовою демократичної та правової держави особливе місце серед правових актів про працевлаштування повинні зайняти соціально-партнерські угоди, прийняті за участю представників працівників, роботодавців, органів виконавчої влади, у тому числі колективні договори. Це дозволить більшою мірою враховувати особливості окремих галузей, регіонів, організацій, підприємств і підсилити диференціацію в правовому регулюванні зазначених відносин [11, с. 7].

У контексті розвитку колективно-договірного регулювання процесів працевлаштування молоді на регіо-

нальному ринку праці вважаємо за доцільне включити до регіональної угоди, що укладається у Донецькій області (можливо як додаток) Програму сприяння працевлаштуванню молоді Донецької області. Щодо періоду, на який вона розробляється, можна обрати один з двох варіантів: або відповідно до періоду, на який укладається регіональна угода, або на період, на який розробляється в області Програма зайнятості населення. Перший варіант вважаємо більш доцільним, оскільки, по-перше, досягнуті домовленості соціальних партнерів на регіональному ринку є чинними у період дії відповідної угоди, а по друге – ця програма має тісно прив'язуватися до інших показників соціально-економічного життя регіону, що встановлюються у ході колективних переговорів на регіональному рівні.

Рекомендована структура Програми сприяння працевлаштуванню молоді Донецької області має такий вигляд:

1. Вступ.

2. Мета та завдання програми.

3. Шляхи та способи досягнення визначених завдань щодо працевлаштування молоді.

4. Основні заходи Програми (із зазначенням термінів реалізації, фінансування та відповідальних суб'єктів).

5. Очікувані результати.

Також слід зазначити, що ефективно регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці не вбачається можливим без наявності достовірних прогнозів щодо перспективної зміни попиту та пропозиції на молодіжному ринку праці, а також удосконалення інформаційного забезпечення зазначеного процесу.

Вітчизняний моніторинг молодіжної зайнятості потребує вдосконалення, оскільки не дає об'єктивної оцінки молодіжному ринку праці за багатьма аспектами. Так, обстеження економічної активності населення не відображають дані про чисельність молоді, яка працювала без укладання трудових угод, у важких або шкідливих умовах, в умовах неповного робочого часу або з подовженою тривалістю робочого дня, виконувала роботи на посаді нижче рівня своєї кваліфікації [4, с. 20].

Для повноти характеристики молодіжного ринку праці слід розглядати також частку молоді, що не працює і не навчається. Такий індикатор обчислюється у Великій Британії, Китаї, Японії та Кореї та охоплює економічно неактивну молодь, яка не працює і не навчається після отримання обов'язкової загальної середньої освіти через хворобу, інвалідність, необхідність виконувати сімейні обов'язки або безробіття.

Крім того, в Україні не ведеться статистика середньої тривалості працевлаштування випускників навчальних закладів у розрізі галузей знань. Цей показник відображає середню тривалість працевлаштування на перше робоче місце після закінчення закладу професійної освіти. Водночас він є індикатором затребуваності знань ринком, тобто інформативним чинником формування держзамовлення на спеціалістів і магістрів за галузями знань [4, с. 20].

Моніторинг тривалості працевлаштування вкрай важливим, оскільки зростання терміну тривалості ви-

мушеного безробіття веде до втрати знань та кваліфікації, зневіри, поширення трудової апатії тощо. Крім того, науковцями доведено, що для випускників, які на початку свого трудового шляху стикаються з тривалим періодом безробіття, властива більша вірогідність погіршення якості трудового життя через чергування періодів низькооплачуваної зайнятості. Ефективним підґрунтям ефективного регулювання працевлаштування молоді, на думку фахівців, має бути оперативне забезпечення державних органів управління достовірною та повною інформацією про обсяги поточної й перспективної додаткової потреби підприємств у працівниках за професійно-кваліфікаційним складом, з одного боку, і професійно-кваліфікаційною структурою пропозиції робочої сили, – з іншого. В умовах дефіциту необхідної інформації щодо стану сегментів ринку праці його ефективне регулювання вбачається неможливим [5, с. 77].

Таким чином, підсумовуючи викладення отриманих результатів дослідження, зазначимо, що основними пріоритетними напрямками регулювання процесів працевлаштування молоді на ринку праці Донецької області мають бути підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці; розвиток компетенцій щодо працевлаштування; розширення гнучких форм зайнятості; стимулювання самозайнятості; збалансування ринків праці та освітніх послуг, удосконалення інформаційного забезпечення процесів працевлаштування, розвиток колективно-договірних методів регулювання працевлаштування молоді. Практичне впровадження розроблених концептуальних засад регулювання процесу працевлаштування молоді на регіональному ринку праці дозволить підвищити рівень працевлаштування молоді та якість життя представників цієї соціально-демографічної групи, а також буде сприяти створенню підґрунтя для сталого розвитку економіки регіону. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірева О. М. Проблеми працевлаштування та міграційні орієнтації молоді / О. М. Балакірева, О. В. Валькована // Економічний простір. – 2006. – № 2. – С. 76 – 91.
2. Безусий В. В. Правове регулювання працевлаштування в Україні / В. В. Безусий : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; спеціальність 12.00.05. – Харків, 2007.
3. Волкова О. В. Розвиток телеработи та інтернет-професій на віртуальному ринку праці XXI ст. / О. В. Волкова // Науковий Вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2008. – № 2. Частина 1. – С. 51 – 54.
4. Ільч Л. Розвиток молодіжного ринку праці: сучасний стан, тенденції та перспективи / Л. Ільч // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 8. – С. 12 – 18.
5. Корецька С. О. Удосконалення системи інформаційного забезпечення кількісно-якісного оцінювання трудових ресурсів / С. О. Корецька // Держава та регіони. – 2004. – № 2. – С. 76 – 81.
6. Красномоєць В. А. Характеристика трудових відносин в умовах дистанційної зайнятості / В. А. Красномоєць // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 86 – 91.
7. Майсюра Е. Н. Занятість населення и решение кадровой проблемы в Украине / Е. Н. Майсюра // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 5. – С. 166 – 174.

8. Моторна І. Дистанційна зайнятість в умовах глобалізації економіки та соціально-економічні вигоди від її реалізації / І. Моторна // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 6 – 12.

9. Пірон І. В. Сучасна державна політика зайнятості населення в Україні / І. В. Пірон // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 300 – 305. С. 303.

10. Федорова А. А. Реалізація кадрового потенціалу молоді на ринку праці України / А. А. Федорова, Т. В. Карпенко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 11. – С. 109 – 111.

11. Шабанов Р. І. Правове регулювання працевлаштування в Україні / Р. І. Шабанов : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; спеціальність 12.00.05. – Київ, 2006.

12. Ярошенко В. Проблема конкурентоспроможності національного ринку праці України / В. Ярошенко // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 10 – 17.

Научный руководитель: **Доронина О. А.**, канд. экон. наук, доцент, докторант кафедры «Управление персоналом и экономика труда» Донецкого национального университета

REFERENCES

- Balakirieva, O. M., and Valkovana, O. V. "Problemy pratsvelashtuvannia ta mihratsiini oriientatsii molodi" [Problems of employment and Migration orientation of young people]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 2 (2006): 76-91.
- Bezusi, V. V. "Pravove rehulivannia pratsvelashtuvannia v Ukraini" [Legal regulation of employment in Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. iuryd. nauk: spets. 12.00.05*, 2007.
- Fedorova, A. A., and Karpenko, T. V. "Realizatsiia kadrovoho potentsialu molodi na rynku pratsi Ukrainy" [Implementation of young human resources in the labor market of Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 11 (2011): 109-111.
- Ilich, L. "Rozvytok molodizhnogo rynku pratsi: suchasnyi stan, tendentsii ta perspektyvy" [The development of the youth labor market: current situation, trends and prospects]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 8 (2011): 12-18.
- Koretska, S. O. "Udoskonalennia systemy informatsiinoho zabezpechennia kilkisno-iakisnoho otsiniuvannia trudovykh resursiv" [Improving information of quantitative and qualitative assessment of human resources]. *Derzhava ta rehiony*, no. 2 (2004): 76-81.
- Krasnomovets, V. A. "Kharakterystyka trudovykh vidnosyn v umovakh dystantsiinoi zainiatosti" [Characteristics of employment in remote employment]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 2 (2011): 86-91.
- Maisiura, E. N. "Zaniatost naseleniia y reshenye kadrovoi problemy v Ukraini" [Employment and human resources problem solution in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (2010): 166-174.
- Motorna, I. "Dystantsiina zainiatist v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta sotsialno-ekonomichni vyhody vid ii realizatsii" [Distance employment in a globalized economy and socio-economic benefits from its implementation]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 6 (2008): 6-12.
- Piron, I. V. "Suchasna derzhavna polityka zainiatosti naselennia v Ukraini" [Current national employment policy in Ukraine]. *Forum prava*, no. 1 (2010): 300-305.
- Shabanov, R. I. "Pravove rehulivannia pratsvelashtuvannia v Ukraini" [Legal regulation of employment in Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. iuryd. nauk: 12.00.05*, 2006.
- Volkova, O. V. "Rozvytok teleroboty ta internet-profesii na virtualnomu rynku pratsi XXI st." [The development of telecommuting and online jobs on the virtual labor market XXI century]. *Naukovyi Visnyk PUSKU*, vol. 1, no. 2 (2008): 51-54.
- Yaroshenko, V. "Problema konkurentospromozhnosti natsionalnoho rynku pratsi Ukrainy" [The problem of competitiveness of the national labor market of Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 6 (2008): 10-17.

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ПІДПРИЄМСТВ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

КОВБАТЮК М. В., СТІЛЛОК І. І.

УДК 303.732.4

Ковбатюк М. В., Стрілок І. І. Обґрунтування системи показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту

У статті розглядається проблема формування системи показників рейтингової оцінки, яка б враховувала фінансові, виробничі та споживчі показники воднотранспортних підприємств, умови функціонування яких є досить специфічними. Зважаючи на особливості діяльності таких підприємств, рейтингове оцінювання запропоновано проводити окремо за основними сегментами галузі (судноплавні компанії, торговельні порти та судноремонтні заводи). Згруповано критерії, якими варто керуватись при виборі підприємств водної галузі, це: фінансово-економічний стан підприємства (оцінка показників ліквідності, ділової активності, прибутковості господарської діяльності), виробничий потенціал підприємства (оцінка масштабів діяльності підприємств та їх виробничі можливості) та орієнтованість підприємства на споживача / клієнта (безпека, репутація). Усі запропоновані показники охарактеризовано, наведено їх розрахункові формули, нормативні значення та спосіб оцінки споживчих показників при здійсненні рейтингового оцінювання підприємств водного транспорту. Запропонований підхід проведення рейтингової оцінки за сформованою системою показників може сприяти оптимальному вибору водних транспортних послуг серед конкуруючих підприємств споживачем і стимулюванню підприємств до надання якісних послуг.

Ключові слова: система показників, рейтингова оцінка, підприємства водного транспорту.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 12.

Ковбатюк Марина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: mvkov58@yandex.ru

Стрілок Іванна Іванівна – аспірантка, кафедра економічної теорії, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: ivanka1488@mail.ru

УДК 303.732.4

Ковбатюк М. В., Стрілок І. І. Обоснование системы показателей рейтинговой оценки предприятий водного транспорта

В статье рассматривается проблема формирования системы показателей рейтинговой оценки, которая бы учитывала финансовые, производственные и потребительские показатели воднотранспортных предприятий, условия функционирования которых являются довольно специфическими. Учитывая особенности деятельности таких предприятий, рейтинговое оценивание предложено проводить отдельно по основным сегментам отрасли (судоходные компании, торговые порты и судоремонтные заводы). Сгруппированы критерии, которыми следует руководствоваться при выборе предприятий водной отрасли, это: финансово-экономическое состояние предприятия (оценка показателей ликвидности, деловой активности, доходности хозяйственной деятельности), производственный потенциал предприятия (оценка масштабов деятельности предприятий и их производственные возможности) и ориентированность предприятия на клиента (безопасность, репутация). Все предложенные показатели охарактеризованы, приведены их расчетные формулы, нормативные значения и способ оценки потребительских показателей при осуществлении рейтингового оценивания предприятий водного транспорта. Предложенный подход проведения рейтинговой оценки по сформированной системе показателей может способствовать оптимальному выбору водных транспортных услуг среди конкурирующих предприятий потребителем и стимулировать предприятия на оказание качественных услуг.

Ключевые слова: система показателей, рейтинговая оценка, предприятия водного транспорта.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 12.

Ковбатюк Марина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой экономической теории, Киевская государственная академия водного транспорта им. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: mvkov58@yandex.ru

Стрілок Іванна Іванівна – аспірантка, кафедра економічної теорії, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: ivanka1488@mail.ru

UDC 303.732.4

Kovbatiuk M. V., Strilok I. I. Justification of the Scorecard of Rating Assessment of Water Transport Companies

The article considers the problem of formation of the scorecard of the rating assessment, which would take into consideration financial, production and consumption indicators of water transport companies, conditions of functioning of which are rather specific. Taking into account specific features of activity of such enterprises, the article offers to conduct rating assessment separately by main segments of the industry (shipping companies, commercial ports and shipyards). The article groups categories, which have to be followed when selecting water transport companies. These are: financial and economic state of a company (assessment of liquidity indicators, business activity and profitability of economic activity), production potential of a company (assessment of scales of activity of companies and their production capacities) and orientation of a company at the client (security and reputation). The article characterises all offered indicators, provides their calculation formulae, normative values and a method of assessment of consumption indicators when performing rating assessment of water transport companies. The offered approach of conducting rating assessment by a formed scorecard can facilitate optimal selection of water transportation services among competing companies by the customer and stimulate the companies to provide quality services.

Key words: scorecard, rating assessment, water transport companies.

Pic.: 3. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 12.

Kovbatiuk Maryna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Economic Theory, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyy (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: mvkov58@yandex.ru

Strilok Ivanna I. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachnyy (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: ivanka1488@mail.ru

У результаті сильної конкуренції на транспортному ринку підприємства пропонують клієнтам широкі можливості та різноманітні переваги використання транспортних послуг своєї компанії. Різноманітний спектр додаткових послуг часто утруднює вибір підприємства з необхідним рівнем якості сервісу та послуг. Можливість порівняння з кращими підприємствами надає проведення рейтингової оцінки.

Недивлячись на узагальнене поняття «підприємства водного транспорту», умови функціонування їх окремих видів досить специфічні. При застосуванні рейтингової оцінки необхідний набір таких показників, щоб відображали особливості сфери діяльності та ефективність роботи підприємства в галузі зокрема.

Проблемами, які стосуються формування систем показників рейтингових оцінок підприємств, займалися вчені: Єпіфанова І. Ю., Лисак К. С. [1], Логвиненко Ю. А. [2] та ін., зокрема конкурентні переваги водотранспортних підприємств розглядали: Воркунова О. В. [3], Турчанинова Т. В. [4]. Незважаючи на значну кількість наукових праць за рейтинговою тематикою, а також істотний прикладний доробок фахівців вітчизняних і міжнародних рейтингових агентств, не існує єдиного загального показника, який би враховував різні сторони діяльності підприємства та за допомогою якого можна було б оцінити водотранспортні підприємства в цілому та вибрати найкращий варіант.

Мета статті полягає у формуванні системи показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту, яка б враховувала фінансові, виробничі та споживчі показники.

Найбільш складним етапом методики визначення рейтингу є вибір, розробка та обґрунтування системи показників. Зважаючи на особливості діяльності водотранспортної галузі, підприємства можна розподілити на основні сегменти, для яких рейтингове оцінювання доцільно проводити окремо, це: судноплавні компанії, торговельні порти та судноремонтні заводи. Система показників для рейтингового оцінювання буде дворівнева: перший рівень включає оцінювання показників на основі нормативних значень, другий – містить показники, яким

потрібне присвоєння оцінки (рис. 1). Для кожного конкретного сегмента обрано ряд фінансових, виробничих і споживчих показників привабливості з числа відомих.

За наведеною системою показників рейтингової оцінки можна проаналізувати, оцінити та обрати відповідне підприємство водотранспортних послуг. Цей вибір повинен здійснюватися у відповідності з визначеним набором критеріїв, що наведені на рис. 2.

Показники фінансового боку діяльності підприємства не мають прямого відношення до укладання, наприклад, договору перевезення і до вимог клієнта (споживача) щодо підприємства, проте вони непрямо впливають на прийняття рішення і цей вплив є значно сильніший. Їх можна умовно групувати за відображенням різних фінансових сторін підприємства. До них належать: показники оцінки ліквідності (коефіцієнт поточної ліквідності; абсолютної ліквідності; автономії; маневреності власного капіталу; коефіцієнт інвестування), показники оцінки ділової активності (коефіцієнт загальної оборотності капіталу; коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості; фондівдача основних коштів й інших необоротних активів; коефіцієнт оборотності власного капіталу; коефіцієнт оборотності оборотних коштів; коефіцієнт оборотності найбільш ліквідних коштів) і показники оцінки прибутковості господарської діяльності (рентабельність активів, чистого прибутку, продажів, власного капіталу).

Система фінансових коефіцієнтів з точки зору ефективності рейтингової оцінки повинна відповідати таким вимогам:

1. Фінансові коефіцієнти повинні бути максимально інформативними і давати цілісну картину стійкості фінансового стану підприємства.
2. В економічній суті фінансові коефіцієнти повинні мати однакову спрямованість (позитивну кореляцію, тобто зростання коефіцієнтів означає покращення фінансового стану підприємства).
3. Для всіх показників повинні бути вказані числові нормативи мінімального задовільного рівня або діапазону змін.

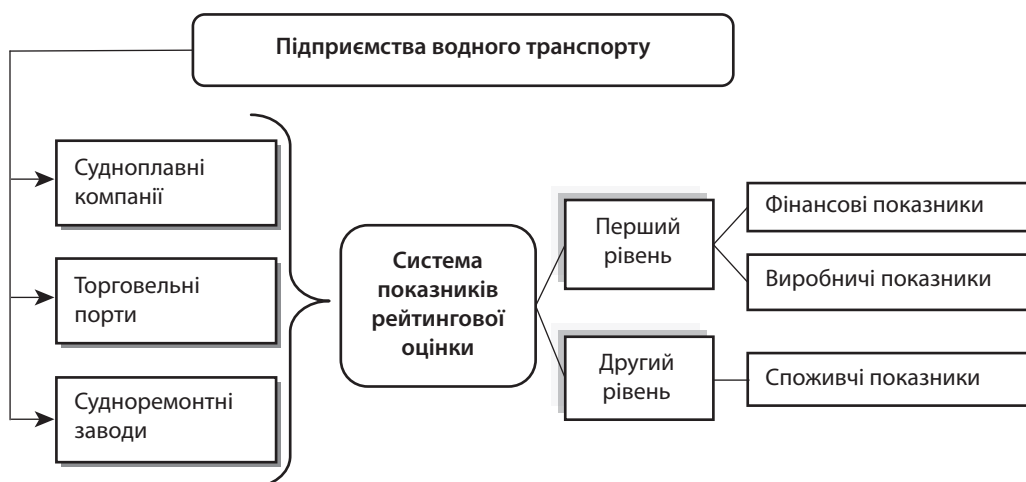

Рис. 1. Схема структури системи показників рейтингової оцінки підприємств водного транспорту

Авторська розробка.

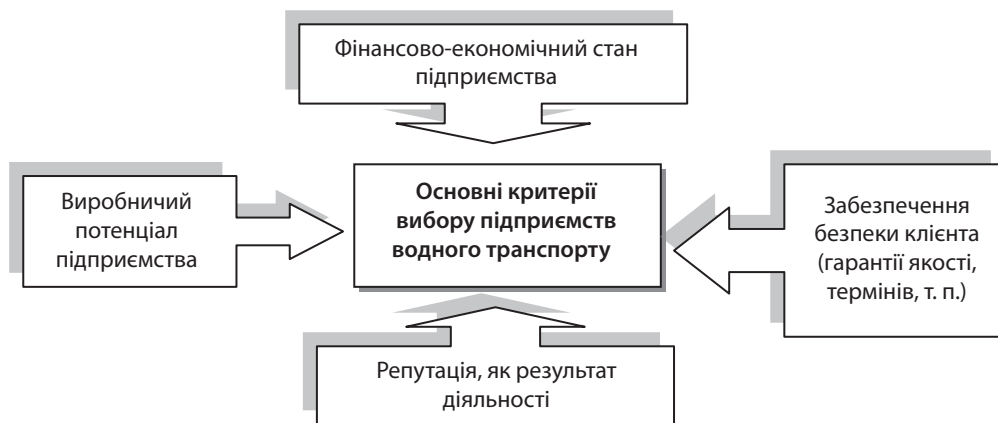

Рис. 2. Узагальнені критерії вибору підприємств водного транспорту, авторська розробка

4. Фінансові коефіцієнти повинні давати можливість проводити рейтингову оцінку як у просторі (тобто в порівнянні з іншими підприємствами), так і в часі (за ряд періодів) [2, с. 303 – 309].

Важливими показниками роботи водотранспортних підприємств є виробничі показники, за якими оцінюють масштаби діяльності підприємств та його виробничі можливості. Рівень показників виробничих процесів залежить від багатьох факторів: природно-кліматичних умов, структури вантажів, складу флоту, технічної оснащеності портів, а також технологічних процесів перевезення та перевалки вантажів та ін. [5].

Результати виробничих процесів судноплавних компаній розраховують за основними показниками:

- ✦ сумарний тонаж (дозволяє оцінити виробничі потужності, якими володіє компанія);
- ✦ кількість суден (є немаловажним показником, адже сьогодні більшість українських судноплавних компаній у своєму складі мають одного судовласника і одне судно);
- ✦ вантажообіг і пасажиропотік (масштаби конкуренції та темпи її зростання).

Виробничий бік торговельного порту можна охарактеризувати такими показниками:

- ✦ обсяг вантажообігу (показує сукупний обсяг вантажів, оброблених на власних причалах порту, включаючи вантажі, перевалені іншими операторами на причалах порту);
- ✦ пропускна спроможність порту (характеризує розміри порту і його значимість);
- ✦ час обробки суден (показує створені умови для можливості раціональної організації та виконання процесів в порту).
- ✦ суднообіг порту (що характеризує інтенсивність судноплавства, рівний числу суден, які проходять через порт в прямому і зворотному напрямках за певний період).

Для судноремонтних заводів найбільш значимими є такі виробничі показники:

- ✦ обсяг товарної продукції – (показник обсягу виробництва, характеризує вартість всієї виробленої продукції (робіт, послуг), призначеної для продажу чи для власних потреб);

- ✦ кількість суден, які знаходяться в ремонті: з них відремонтовано;
- ✦ рівень використання виробничих потужностей;
- ✦ вартість норми/год.

Донедавна більшість транспортних компаній виконували тільки перевізні операції, не піклуючись при цьому про надання інших послуг. Це було викликано відсутністю конкуренції та ринкових відносин. Сьогодні під транспортною послугою розуміють не тільки перевезення вантажів або пасажирів, а будь-яку операцію, що не входить до складу перевізного процесу, але пов'язана з його підготовкою і здійсненням [6]. Тому споживча цінність транспортної послуги набагато більша, ніж сама послуга, оскільки до неї, крім самої послуги, входить те, що супроводжує покупку і що при цьому є не менш важливим для споживача. Успішна діяльність будь-якого підприємства залежить від правильного врахування факторів, які впливають на попит, і від можливості підприємства сформулювати додаткові споживчі цінності, які значно посилюють базову якість товару (послуги) [7, с. 70].

Так, судноплавні компанії, працюючи в умовах ринкової економіки та конкуренції, прагнуть до забезпечення високого ступеня задоволеності клієнтів, йдучи на розширену диверсифікацію своєї діяльності. Це підвищує потенціал приваблення клієнтури, збільшує прибуток, прискорює впровадження новітніх транспортних технологій, зміцнює становище на ринку.

Для судноплавних компаній найбільш значимим споживчими показниками є: наявність контейнерних і комбінованих перевезень; наявність складських приміщень; наявність фрахтування суден; наявність агентування флоту; наявність страхування вантажу та пасажирів; наявність послуги надання транспортних засобів на умовах оренди чи прокату; вік флоту; своєчасність доставки; частка ринку компанії; термін роботи на ринку; кількість рекламаций.

Наявність контейнерних перевезень. Уже майже 20 років перевезення вантажів у контейнерах стали одним із найпопулярніших способів міжнародних перевезень та найбільш економічним видом доставки вантажів. Таке транспортування вантажів дозволяє замовнику знизити витрати, пов'язані з перевезенням, зберіганням і перевалюванням вантажів. До очевидних переваг, яки-

ми володіють контейнерні перевезення вантажів, можна віднести високу ступінь схоронності вантажу (за рахунок опломбування) та можливість перевезення контейнерів будь-яким типом транспорту (у тому числі широко використовуються – залізничні контейнерні перевезення).

Зазвичай для клієнта неважливо, буде використовуватися один вид транспорту чи кілька. Для клієнта головне – доставити товар з точки відправлення в точку доставки в потрібний час, а також з оптимальним співвідношенням ціни і якості. Для того, щоб мати можливість задовольняти такі вимоги, судноплавні компанії будують ланцюжки з різних видів транспорту, а також складають різні комбіновані варіанти.

Комбіновані перевезення вигідно відрізняються тим, що весь процес від початку і до кінця організується і контролюється однією транспортною компанією. Поєднання різних видів транспорту може скоротити транспортні витрати, підвищити ефективність та безпеку. При грамотному підході дозволяють регулювати не тільки швидкість доставки, але і загальну вартість транспортування вантажу.

Наявність складських приміщень. Як для судноплавної компанії, так і для порту пропонувати надання складських приміщень – сервіс, широко затребуваний у всьому світі. Добре розвинена мережа складських приміщень уможливає накопичення партій вантажу з подальшою їх консолідацією. Складськими послугами користується велика кількість компаній і організацій, забезпечуючи тим самим безперебійну і злагоджену роботу воднотранспортної та транспортної галузі в цілому. Наявність у транспортної компанії своїх складів, власного транспорту також говорить про надійність і дає додаткові сервісні переваги.

Наявність фрахтування суден. Фрахтування є невід'ємною частиною процесу перевезення вантажу водним транспортом. Основне завдання судноплавної компанії на етапі фрахтування – це економія коштів клієнта, шляхом уникання додаткових посередників при укладанні договору.

Наявність агентування флоту – послуга, викликана необхідністю підвищення ефективності роботи флоту, скорочення витрат з перебування судна в порту та захисту прав та інтересів судовласника [8].

Наявність страхування вантажу та пасажирів значно спрощує процес і скорочує термін доставки вантажу до одержувача, якщо судноплавна компанія чи порт відповідально підходить до підготовки всіх необхідних супровідних і страхувальних документів для перевезення пасажирів і транспортування вантажу.

Наявність послуги надання транспортних засобів на умовах оренди чи прокату. Річкові та морські подорожі на комфортабельних суднах чи катерах завжди приваблювали людей. Тому попит на послуги надання водних транспортних засобів судноплавними компаніями на умовах оренди (чи прокату) з кожним роком лише набирають обертів.

Вік флоту. Існує думка, що зростання аварійності суден, пошкодження або втрата вантажу значною мірою викликана загальним старінням флоту, середній вік суден яких 21 – 22 роки [9]. Судна можуть мати різ-

ні періоди експлуатації, залежно їх від типу і характеру експлуатації: балкери і танкери близько 20 років; судна-рефрижератори та інші спеціалізовані судна – до 30 років; круїзні та пасажирські судна можуть експлуатуватися до моменту списання на металобрухт протягом 40 – 50 років. Однак у середньому економічно виправданий період експлуатації суден вантажного флоту оцінюється в 12 – 15 років. Вік суден може також впливати на вартість перевезення.

Сучасний рухомий склад, сучасна складська техніка і устаткування підвищують ймовірність надійної доставки. Плюсом є також наявність системи відстеження вантажу в дорозі.

Своечасність доставки характеризує компанію з точки зору виконання термінів перевезення. Зазвичай в договорі обумовлюється штраф (певний процент від вартості невідвантаженого вантажу), який буде зобов'язаний виплатити компанія замовнику за кожен день прострочення. Випадки несвоечасної доставки вказують на ненадійність, їх велике число знижує рейтинг компанії.

Частка ринку компанії. Показником успіху судноплавної компанії в конкурентній боротьбі вважають частку ринку, яку займає компанія. Ця частка залежить від рейтингу судноплавної компанії та конкурентів, співвідношення попиту і пропозиції, конкурентоспроможності продукції. Чим вищий рейтинг компанії, тим більша частка ринку, яку вона може завоювати, водночас розширення частки ринку судноплавної компанії має вплив на її рейтинг [3, с. 158].

Термін роботи на ринку та кількість реклаमाцій. Компанії з великим стажем роботи більш детально знають ринок, різними шляхами утримують свій завойований сегмент, тому можуть запропонувати клієнту найкращі варіанти надання послуг. Якість наданих послуг можна охарактеризувати за кількістю наданих реклаमाцій.

Сучасний морський торговельний порт – це підприємство, яке є сполучною ланкою суднопотоку і вантажопотоку. Представляючи інтереси різних сторін, служби флоту порту намагаються зменшити час перебування судна в порту, тим самим пропонують виконання додаткових операцій. Серед найважливіших показників, які впливають на привабливість порту і його послуг для вантажовласників і перевізників, можна виділити: наявність логістичного центру чи можливість його створення; стафірування; наявність експедиторських послуг; наявність страхування вантажу; наявність складських приміщень; наявність упаковки вантажу; наявність послуги ремонту судових двигунів і механізмів; наявність митно-брокерських послуг; медичні послуги; наявність можливості оформлення свідоцтва моряка та продовження строку його дії.

Наявність логістичного центру в порту чи можливість його створення. Наявність логістичного центру в порту відкриває перед клієнтами послуги з реалізації всього логістичного ланцюжка, серед яких основні: термінальні послуги, залізничні та/чи автомобільні перевезення, послуги оформлення документації, перевезення негабаритних вантажів, експедирування, а також логістичні проектні послуги. Виконання операцій по переван-

таженню морських вантажів на внутрішніх напрямках, також можливість приймання вантажів на зберігання та надавання послуги з митного оформлення товарів.

Створення логістичного центру можливе для порту, в якого: вигідне географічне розташування, вихід на залізничні мережі, автотранспортні магістралі, річкові маршрути, можливість переробки практично всіх видів вантажів, наявність зони зі спеціальним митним режимом, налагоджений ефективний менеджмент та конкурентні умови вартості портових послуг.

Наявність стафірування. Якщо стафірування (завантаження контейнерів) здійснюється централізовано і безпосередньо на території порту, керується самим портом, то можна досягти більшої економії при транспортуванні вантажів в контейнерах.

Наявність експедиторських послуг у порту, які надані якісно та в повному обсязі, мають ключове значення для провізного процесу. Вони вимагають точного дотримання необхідних формальностей, тому ці послуги надають спеціально навчені й досвідчені співробітники. Налагоджена схема транспортно-експедиторського обслуговування в порту є вагомим перевагою для клієнтів, які хочуть отримувати транспортні послуги в комплексі.

Можливість упаковки вантажу. Внутрішньо портове експедирування вантажів – одна з важливих і складних транспортних послуг, до складу якої входить підбір необхідної тари для завантаження вантажів замовника, упаковка і закріплення його, наприклад, в контейнері.

Наявність послуги ремонту суднових двигунів і механізмів у порту є важливим критерієм, адже суднові двигуни становлять енергетичну установку суден. Існують головні двигуни, які забезпечують хід судна, а також допоміжні, які приводять у рух суднові електрогенератори, насоси, вентилятори та іншу техніку. Суднові двигуни характеризуються великим ресурсом роботи, можливістю реверсування, помірною трудомісткістю профілактичного і ремонтного обслуговування, що важливо в умовах плавання.

Наявність митно-брокерських послуг. Простої і затримки в бізнесі можуть обернутися прямими збитками або упущеною вигодою для підприємства. Тому підприємства водного транспорту (торговельні порти, судноремонтні заводи) пропонують допоміжну послугу – митно-брокерські послуги, забезпечивши максимально швидко проходження митних формальностей.

В умовах ринку судноремонтне підприємство (завод) є суб'єктом господарювання, незалежним товаровиробником, економічний простір для якого практично необмежений, але цілком залежить від умінь працювати беззбитково, адаптуючись до умов мінливого економічного середовища [4].

Сьогодні судноремонтні підприємства не обмежуються тільки пропозицією послуг у сфері судноремонту, а пропонують своїм клієнтам у разі необхідності допоміжні операції, найбільшу споживчу цінність яких можна охарактеризувати такими показниками: наявність мобільних ремонтних бригад; можливість переобладнання і добудови суден; наявність

послуг з постачання суднового оснащення, запчастин, електрообладнання; входження в кластер; наявність послуг агентування; наявність митно-брокерських послуг.

Мобільні ремонтні бригади. Часто створюються ситуації, коли на судні виникає несправність, що не вирішується силами суднового екіпажу, а виведення судна з експлуатації не доцільно або не можливо. У даному випадку судноремонтні заводи пропонують можливість замовлення ремонтної бригади у портах заходження.

Послуги добудови та переобладнання суден різного призначення (пасажирські судна, плав крани, землеробство, буксири і т. п.) та зміну класу Регістру надають заводи з великим накопиченим досвідом та освоєними тонкощами ремонту суден нових серій.

Наявність послуг з постачання суднового оснащення. Суднове обладнання і суднові системи мають вирішальне значення в забезпеченні високої надійності і головне, безпеки експлуатації судна. Постачання якісного суднового обладнання актуальне сьогодні, адже якісне обладнання в кінцевому підсумку є запорукою безпеки пасажирів і команди судна. Тільки постійно контролюючи якість оснащення судна, можна гарантувати успішність виходу в море [10].

Умовою більш ефективного функціонування судноремонтного заводу є можливість його входження в кластер. У цьому випадку він повинен відповідати ключовим вимогам (рис. 3).

Пропонуючи послуги агентування суден, завод відстоює інтереси своїх клієнтів, гарантує дотримання міжнародних і національних законодавчих норм, вирішує всі питання з морською адміністрацією, митними, прикордонними, санітарними та іншими місцевими органами [12].

Наявність сертифікату відповідності системи менеджменту якості вимогам міжнародного стандарту ISO є також сильною стороною судноремонтних заводів. Відповідно до нього на заводі діє створений і задокументований саморегулюючий механізм виробляти послуги і продукцію хорошої якості.

Ще одним серйозним показником успішного підприємства є надання гарантій на ремонтні послуги. Це стосується як термінів виконання робіт, так і їх якості.

Важливим критерієм вибору судноремонтного заводу є його досвід роботи у ремонтній сфері. Найкращий варіант, коли практична діяльність підприємства перевищує 3 роки.

Враховуючи найсуттєвіші показники діяльності та обмежений доступ до інформації, пропонується така система показників (табл. 1).

Така система показників містить необхідну кількість критеріїв, які можуть забезпечити об'єктивну і достовірну оцінку об'єктів рейтингування, оскільки вона всебічно відображає діяльність підприємств воднотранспортної галузі.

Розрахункові формули запропонованих показників та їхні нормативні значення наведені в табл. 2.

Дані запропонованих споживчих показників воднотранспортних послуг можна поділити на дві групи залежно від методу їх оцінювання:

Рис. 3. Передумови входження в кластер судноремонтних заводів

Розроблено за [11, с. 10].

Таблиця 1

Перелік показників для формування рейтингу підприємств водного транспорту

Підприємства водного транспорту		
Судноплавні компанії	Порти	Судноремонтні заводи
1	2	3
Фінансові показники		
Показники оцінки ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)	
	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	
	Коефіцієнт автономії	
	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	
	Коефіцієнт інвестування	
Показники оцінки ділової активності	Коефіцієнт загальної оборотності капіталу	
	Коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів	
	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	
	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	
	Фондовіддача основних коштів й інших необоротних активів	
	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	
	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	
Показники оцінки прибутковості господарської діяльності	Рентабельність активів	
	Рентабельність чистого прибутку	
	Рентабельність власного капіталу	
	Рентабельність продажів	
Виробничі показники		
Сумарний тоннаж суден компанії	Обсяг вантажообігу	Обсяг виробництва (обсяг продукції)
Вантажообіг	Пропускна спроможність порту	Кількість суден, які знаходяться в ремонті: – з них відремонтовано
Пасажирооборот	Час обробки суден	Використання виробничих потужностей, %

1	2	3
Кількість суден	Суднообіг порту	Вартість норми/год.
Споживчі показники		
Контейнерні перевезення	Наявність логістичного центру чи можливість його створення	Наявність бригади для виконання ремонтних робіт на місці стоянки суден у портах
Комбіновані перевезення	Стафірування контейнерів	Наявність можливості переобладнання і добудови суден
Наявність складських приміщень	Наявність експедиторських послуг	Входження в кластер
Наявність фрахтування суден	Наявність складських приміщень	Наявність послуг з постачання суднового оснащення, запчастин, електрообладнання
Наявність агентування флоту	Наявність страхування вантажу	Наявність митно-брокерських послуг
Наявність страхування вантажу та пасажирів	Наявність упаковки вантажу	Наявність агентування суден
Наявність послуги надання транспортних засобів на умовах оренди чи прокату	Наявність послуги ремонту суднових двигунів і механізмів	Наявність сертифікату відповідності системи менеджменту якості вимогам міжнародного стандарту ISO
Вік флоту (технічні можливості)	Наявність митно-брокерських послуг	Гарантія якості і термінів наданих послуг
Дотримання строків надання послуг (своєчасність доставки)		Термін роботи на ринку (досвід роботи)
Частка ринку компанії		Кількість рекламацій
Термін роботи на ринку (досвід роботи)		
Кількість рекламацій		

Авторська розробка.

Таблиця 2

Перелік виробничо-фінансових показників для формування рейтингу підприємств водного транспорту

	Показник	Розрахункова формула	Нормативне значення
1	2	3	4
Показники оцінки ліквідності			
Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)		$k_n = \frac{ДК + K^t + ДЗ + Z}{ПЗ}$	> 1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності		$k_{ал} = \frac{ДК + K^t}{ПЗ}$	≥ 0,2
Коефіцієнт автономії		$k_a = \frac{ВК}{К}$	> 0,5
Коефіцієнт маневреності власного капіталу		$k_{ман} = \frac{ОК}{ВК}$	0,2 – 0,5
Коефіцієнт інвестування		$k_{инв} = \frac{ВК}{F_{cp}}$	1
Показники оцінки ділової активності			
Коефіцієнт загальної оборотності капіталу		$k_{1a} = \frac{N}{B_{cp}}$	Зростання

1	2	3	4
Коефіцієнт оборотності матеріальних оборотних коштів		$k_{2a} = \frac{N}{Z}$	Зростання
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості		$k_{3a} = \frac{N}{ДЗ}$	Зростання
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості		$k_{4a} = \frac{N}{КЗ}$	Зростання
Фондовіддача основних коштів й інших необоротних активів		$k_{5a} = \frac{N}{F_{cp}}$	Зростання
Коефіцієнт оборотності власного капіталу		$k_{6a} = \frac{N}{BK}$	Зростання
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів		$k_{7a} = \frac{N}{OK}$	Зростання
Коефіцієнт оборотності найбільш ліквідних коштів		$k_{8a} = \frac{N}{ДК + K^t}$	Зростання
Показники оцінки прибутковості господарської діяльності			
Рентабельність активів		$R_A = \frac{ЧП}{Бб} \times 100\%$	> 0, Зростання
Рентабельність чистого прибутку		$R_A = \frac{ЧП}{N} \times 100\%$	> 0, Зростання
Рентабельність власного капіталу		$R_{BK} = \frac{ЧП}{BK} \times 100\%$	> 0, Зростання
Рентабельність продажів		$R_n = \frac{ЧП}{N} \times 100\%$	> 0, Зростання
Виробничі показники			
Судноплавні компанії	Сумарний тоннаж суден компанії	$T = \sum_{p=1}^p Dq_p$	Зростання
	Вантажообіг	$\sum Ql = Q_1 \bar{l}_1 + Q_2 \bar{l}_2 + \dots + Q_n \bar{l}_n$	> 0, Зростання
	Пасажиропотік	$\sum Pl = P_1 \bar{l}_1 + P_2 \bar{l}_2 + \dots + P_n \bar{l}_n$	> 0, Зростання
	Кількість суден	од.	-
Торговельні порти	Обсяг вантажообігу	$P = Q \times le$	> 0, Зростання
	Пропускна спроможність	$П_c = \frac{\text{Фактична } П_c}{\text{Потенційна } П_c} \times 100\%$	-
	Час обробки суден	$t_{не} = \sum_{i=1}^n \frac{Q_i}{H_i}$	Скорочення
	Суднообіг порту	$n_s = \sum \frac{Q_i}{D_i \times \beta_i}$	Зростання
Судноремонтні заводи	Обсяг товарної продукції	$ТП = \sum_{i=1}^n N_i \times Ц_i + P$	> 0, Зростання

1	2	3	4
Судноремонтні заводи	Середньоспиксова чисельність ремонтних працівників	$Ч_{с.р.} = \frac{\sum_{i=1}^{12} Ч_{с.м.}}{12}$	-
	Відремонтовано суден	од.	> 0, Зростання
	Випущено контейнерів	шт.	> 0, Зростання
	Рівень використання виробничих потужностей	$ВП = V_{пот.} \times K_{вук.}$	Зростання

- ✦ шляхом присвоєння кожному фактору: 1 – «Так», 0 – «Ні». Якщо в діяльності воднотранспортного підприємства присутня так звана споживча перевага – то присвоюється оцінка 1, якщо ні – оцінка 0;
- ✦ шляхом розробки шкали значень споживчого показника і присвоєння відповідної кількості балів.

Таким чином, за кількістю набраних балів можна отримати інформацію про підприємства з високим професійним рівнем в галузі.

Запропонований підхід проведення рейтингової оцінки за сформованою системою показників може сприяти: оптимальному вибору водних транспортних послуг серед конкуруючих підприємств; поширенню передового досвіду кращих підрозділів підприємства або інших підприємств; ідентифікації та аналізу процесів, що потребують покращення; визначенню обсягу змін, що відбулися з моменту проведення попередньої рейтингової оцінки; визнанню досягнень і стимулюванню підприємств (працівників).

ВИСНОВКИ

Отже, сьогодні рейтингова оцінка виступає як систематичний підхід до вдосконалення діяльності. Її особлива цінність для морських торговельних портів, судноплавних підприємств і судноремонтних заводів, також полягає у створенні передумов для отримання кредитно-інвестиційних ресурсів, зокрема на пільгових засадах, з метою уникнення кризи фінансування, забезпечення безперервності виробничого процесу та стимулювання розвитку.

Таким чином, застосування на практиці розробленої системи показників для проведення рейтингової оцінки підприємств водного транспорту дозволить оцінити ключові функціональні напрямки їх діяльності та формувати об'єктивні та дієві рейтинги. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Єпіфанова І. Ю. Рейтингова оцінка фінансової стійкості підприємств сільськогосподарського виробництва / І. Ю. Єпіфанова, К. С. Лисак // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Вип. 5. – Т. II. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2009. – С. 117 – 125.

2. Логвиненко Ю. Л. Користувачі підприємницької рейтингової інформації / Ю. Л. Логвиненко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2009. – Вип. 18. – С. 303 – 309.

3. Воркунова О. В. Основные элементы конкурентной среды судоходной компании // Развитие методов управления та господарювання на транспорті : зб. наук. праць. – Одеса : ОНМУ, 2008. – № 28. – С. 154 – 165.

4. Турчанинова Т. В. Ключевые факторы разработки стратегии судоремонтного предприятия при осуществлении предпринимательской деятельности / Т. В. Турчанинова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grsu.by/emconf/forumdoc/doklad24grsu.doc>

5. Винников В. В. Экономика предприятия морского транспорта (экономика морских перевозок) : учебник для вузов водного транспорта. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одеса : Латстар, 2001. – 416 с.

6. Транспортные услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sike.ru/articles/transportnye-uslugi>

7. Мельник Т. С. Показники безпеки пасажирського транспорту в системі SERVQUAL та комплексній оцінці / Т. С. Мельник, О. В. Христофор // Транспортні системи та технології перевезень : зб. наук. праць. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2011. – № 2. – С. 69 – 73.

8. Агенти́рование судов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.answer-logistic.ru/agentirovaniesudov/agentirovaniesudov.html#_UgTo3s797Dc

9. Тыртышный Н. Н. Логистические риски в сфере перевозок грузов морским транспортом в Российской Федерации / Н. Н. Тыртышный, В. В. Троилин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uecs.ru/logistika/item/1200-2012-03-30-07-31-02>

10. Судовое оборудование: судовые запчасти и системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tral.com.ua/index.php?id=52>

11. Пятинкин С. Ф. Развитие кластеров : сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.

12. Офіційний сайт судноремонтного заводу «Южный Севастополь» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yusev.com.ua/uslugi/agentirovanie>

REFERENCES

"Agentirovanie sudov" [Shipping Agency]. http://www.answer-logistic.ru/agentirovaniesudov/agentirovaniesudov.html#_UgTo3s797Dc

Lohvynenko, Yu. L. "Korystuvachi pidprijemnytskoi reytynhovoi informatsii" [User rating business information]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 18 (2009): 303-309.

Melnyk, T. S., and Khrystofor, O. V. "Pokazyky bezpeky pasazhyrskoho transportu v systemi SERVQUAL ta kompleksnii otsyntsi" [Indicators of passenger transport safety in the system SERVQUAL and comprehensive assessment]. *Transportni systemy ta tekhnolohii perevezhen*, no. 2 (2011): 69-73.

Oftsiyniy sait sudnoremontnoho zavodu Yuzhnyi Sevastopol. <http://www.yusev.com.ua/uslugi/agentirovanie>

Piatinkin, S. F., and Bykova, T. P. *Razvitie klasterov : sushchnost, aktualnye podkhody, zarubezhnyy opyt* [Cluster development: the nature, current approaches to foreign experience]. Minsk: Tesey, 2008.

"Sudovoe oborudovanie: sudovye zapchasti i sistemy" [Marine equipment: ship spare parts and systems]. <http://tral.com.ua/index.php?id=52>

Tyrtysnyy, N. N., and Troilin, V. V. "Logisticheskie riski v sfere perevozok gruzov morskim transportom v Rossiyskoy Federatsii" [Logistics risks in the field of cargo transportation by sea in the Russian Federation]. <http://www.uecs.ru/logistika/item/1200-2012-03-30-07-31-02>

"Transportnye uslugi" [Transportation services]. <http://sike.ru/articles/transportnye-uslugi>

Turchaninova, T. V. "Kliuchevye faktory razrabotki strategii sudoremontnogo predpriiatia pri osushchestvlenii predprinimatelskoy deiatelnosti" [Key factors in the development of strategies dockside for a business]. <http://www.grsu.by/emconf/forumdoc/doklad24grsu.doc>

Vinnikov, V. V. *Ekonomika predpriiatia morskogo transporta (ekonomika morskikh perevozok)* [Economics of the maritime transport (economy shipping)]. Odessa: Latstar, 2001.

Vorkunova, O. V. "Osnovnye elementy konkurentnoi sredy sudokhodnoi kompaniy" [The main elements of the competitive environment of the shipping company]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*, no. 28 (2008): 154-165.

Yepifanova, I. Yu., and Lysak, K. S. "Reitynhova otsinka finansovoi stiikosti pidpriemstv silskohospodarskoho vyrobnytstva" [Rating score financial sustainability of agricultural production enterprises]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 2, no. 5 (2009): 117-125.

УДК 338.124.4

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ АНТИКРИЗОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

КОЮДА В. О., КОСТИНА О. М.

УДК 338.124.4

Кююда В. О., Костіна О. М. Методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства

Узагальнено підходи фахівців і науковців щодо оцінювання економічної стійкості й обґрунтовано методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства (АСП) за виробничо-технічною і фінансово-економічною складовими. На основі вимог до системи оцінки, груп показників, інструментарію та впливу середовища запропоновано: 1) алгоритм формування системи показників; 2) послідовність розрахунку інтегральних показників за складовими; 3) розрахунок узагальнюючого показника щодо кількісної та якісної оцінок АСП. Ці показники можуть бути використані для розподілу підприємств за зонами антикризової стійкості як бази для розробки комплексу превентивних і оперативних заходів.

Ключові слова: система оцінки, інструментарій, інтегральний показник, узагальнюючий показник, зони стійкості.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 18.

Кююда Віра Олександрівна – кандидат економічних наук, професор, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Костіна Ольга Миколаївна – викладач, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: yourola@gmail.com

УДК 338.124.4

Кююда В. А., Костина О. Н. Методический подход к оценке антикризисной устойчивости предприятия

Обобщены подходы специалистов и ученых по оценке экономической устойчивости и обоснован методический подход к оценке антикризисной устойчивости предприятия (АУП) по производственно-технической и финансово-экономической составляющим. На основе требований системы оценки, групп показателей, инструментария и влияния среды предложено: 1) алгоритм формирования системы показателей; 2) последовательность расчета интегральных показателей по составляющим; 3) расчет обобщающего показателя по количественной и качественной оценке АУП. Эти показатели могут быть использованы для распределения предприятий по зонам антикризисной устойчивости как базы для разработки комплекса превентивных и оперативных мероприятий.

Ключевые слова: система оценки, инструментарий, интегральный показатель, обобщающий показатель, зоны устойчивости.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Библ.:** 18.

Кююда Вера Александровна – кандидат экономических наук, профессор, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Костина Ольга Николаевна – преподаватель, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: yourola@gmail.com

UDC 338.124.4

Koyuda V. O., Kostina O. M. Methodical Approach to Assessment of Anti-Crisis Stability of an Enterprise

The article generalises approaches of specialists and scientists on assessment of the economic stability and justifies the methodical approach of assessment of the anti-crisis stability of an enterprise by components – production-technical and financial-economic. On the basis of requirements of the system of assessment, groups of indicators, tools and environmental influence, the article offers: 1) an algorithm of formation of a scorecard; 2) consecution of calculation of integral indicators by components; 3) calculation of a generalised indicator by quantitative and qualitative assessment of the anti-crisis stability of an enterprise. These indicators could be used for distribution of enterprises by zones of anti-crisis stability as a basis for development of a complex of preventive and operative measures.

Key words: assessment system, tools, integral indicator, generalising indicator, stability zones.

Pic.: 4. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 18.

Koyuda Vira O. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Kostina Olha M. – Lecturer, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: yourola@gmail.com

Melnyk, T. S., and Khrystofor, O. V. "Pokaznyky bezpeky pasazhyrskoho transportu v systemi SERVQUAL ta kompleksnii otsyntsi" [Indicators of passenger transport safety in the system SERVQUAL and comprehensive assessment]. *Transportni systemy ta tekhnolohii perevezhen*, no. 2 (2011): 69-73.

Oftsiyniy sait sudnoremontnoho zavodu Yuzhnyi Sevastopol. <http://www.yusev.com.ua/uslugi/agentirovanie>

Piatinkin, S. F., and Bykova, T. P. *Razvitie klasterov : sushchnost, aktualnye podkhody, zarubezhnyy opyt* [Cluster development: the nature, current approaches to foreign experience]. Minsk: Tesey, 2008.

"Sudovoe oborudovanie: sudovye zapchasti i sistemy" [Marine equipment: ship spare parts and systems]. <http://tral.com.ua/index.php?id=52>

Tyrtysnyy, N. N., and Troilin, V. V. "Logisticheskie riski v sfere perevozok gruzov morskim transportom v Rossiyskoy Federatsii" [Logistics risks in the field of cargo transportation by sea in the Russian Federation]. <http://www.uecs.ru/logistika/item/1200-2012-03-30-07-31-02>

"Transportnye uslugi" [Transportation services]. <http://sike.ru/articles/transportnye-uslugi>

Turchaninova, T. V. "Kliuchevye faktory razrabotki strategii sudoremontnogo predpriiatia pri osushchestvlenii predprinimatelskoy deiatelnosti" [Key factors in the development of strategies dockside for a business]. <http://www.grsu.by/emconf/forumdoc/doklad24grsu.doc>

Vinnikov, V. V. *Ekonomika predpriiatia morskogo transporta (ekonomika morskikh perevozok)* [Economics of the maritime transport (economy shipping)]. Odessa: Latstar, 2001.

Vorkunova, O. V. "Osnovnye elementy konkurentnoi sredy sudokhodnoi kompaniy" [The main elements of the competitive environment of the shipping company]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*, no. 28 (2008): 154-165.

Yepifanova, I. Yu., and Lysak, K. S. "Reitynhova otsinka finansovoi stiikosti pidpriemstv silskohospodarskoho vyrobnytstva" [Rating score financial sustainability of agricultural production enterprises]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 2, no. 5 (2009): 117-125.

УДК 338.124.4

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ АНТИКРИЗОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

КОЮДА В. О., КОСТИНА О. М.

УДК 338.124.4

Кююда В. О., Костіна О. М. Методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства

Узагальнено підходи фахівців і науковців щодо оцінювання економічної стійкості й обґрунтовано методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства (АСП) за виробничо-технічною і фінансово-економічною складовими. На основі вимог до системи оцінки, груп показників, інструментарію та впливу середовища запропоновано: 1) алгоритм формування системи показників; 2) послідовність розрахунку інтегральних показників за складовими; 3) розрахунок узагальнюючого показника щодо кількісної та якісної оцінок АСП. Ці показники можуть бути використані для розподілу підприємств за зонами антикризової стійкості як бази для розробки комплексу превентивних і оперативних заходів.

Ключові слова: система оцінки, інструментарій, інтегральний показник, узагальнюючий показник, зони стійкості.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 18.

Кююда Віра Олександрівна – кандидат економічних наук, професор, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Костіна Ольга Миколаївна – викладач, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: yourola@gmail.com

УДК 338.124.4

Кююда В. А., Костина О. Н. Методический подход к оценке антикризисной устойчивости предприятия

Обобщены подходы специалистов и ученых по оценке экономической устойчивости и обоснован методический подход к оценке антикризисной устойчивости предприятия (АУП) по производственно-технической и финансово-экономической составляющим. На основе требований системы оценки, групп показателей, инструментария и влияния среды предложено: 1) алгоритм формирования системы показателей; 2) последовательность расчета интегральных показателей по составляющим; 3) расчет обобщающего показателя по количественной и качественной оценке АУП. Эти показатели могут быть использованы для распределения предприятий по зонам антикризисной устойчивости как базы для разработки комплекса превентивных и оперативных мероприятий.

Ключевые слова: система оценки, инструментарий, интегральный показатель, обобщающий показатель, зоны устойчивости.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Библ.:** 18.

Кююда Вера Александровна – кандидат экономических наук, профессор, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Костина Ольга Николаевна – преподаватель, кафедра менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: yourola@gmail.com

UDC 338.124.4

Koyuda V. O., Kostina O. M. Methodical Approach to Assessment of Anti-Crisis Stability of an Enterprise

The article generalises approaches of specialists and scientists on assessment of the economic stability and justifies the methodical approach of assessment of the anti-crisis stability of an enterprise by components – production-technical and financial-economic. On the basis of requirements of the system of assessment, groups of indicators, tools and environmental influence, the article offers: 1) an algorithm of formation of a scorecard; 2) consecution of calculation of integral indicators by components; 3) calculation of a generalised indicator by quantitative and qualitative assessment of the anti-crisis stability of an enterprise. These indicators could be used for distribution of enterprises by zones of anti-crisis stability as a basis for development of a complex of preventive and operative measures.

Key words: assessment system, tools, integral indicator, generalising indicator, stability zones.

Pic.: 4. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 18.

Koyuda Vira O. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kouda.vera@gmail.com

Kostina Olha M. – Lecturer, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: yourola@gmail.com

Стратегія розвитку промислового підприємства передбачає стійке та стабільне функціонування в умовах мінливого конкурентного середовища, що набуває особливої актуалізації сьогодні для виходу з економічної кризи. Обґрунтування цих заходів потребує наявного методичного підходу до оцінки рівня антикризової стійкості підприємства (АСП) з урахуванням його специфіки і особливостей як відкритої соціально-економічної системи.

Широке коло питань, пов'язаних із оцінкою та забезпеченням економічної стійкості підприємства, досліджено як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-економістами. Зокрема, у працях Л. Лігоненко [6], Ю. Прохорова [7], Ю. Терлецької [10], Я. Фоміна [12], В. Фучеджи [13], Л. Шаблістої [16], З. Шершньової [17] та інших науковців висвітлюються методичні підходи щодо оцінювання стійкості, але неоднозначність та розбіжність поглядів потребує системного підходу для обґрунтування методики оцінки антикризової стійкості конкретного підприємства з урахуванням його потенційних можливостей подолання кризи. Це насамперед фактори впливу зовнішнього і внутрішнього оточення, а саме: циклічність розвитку економіки, життєвий цикл підприємства, стан економіки і політики, фінансово-господарський стан суб'єкта, виробничо-техніко-технологічний потенціал тощо та особливості підприємства для виходу з кризового стану.

Мета статті – дослідження й аналіз методичних підходів щодо оцінювання антикризової стійкості та розроблення методики оцінки антикризової стійкості промислового підприємства у конкретній виробничо-економічній ситуації та стану економіки в цілому.

Будь-яка система оцінки, у т. ч. антикризової стійкості підприємства, потребує необхідної бази для її проведення, а саме:

- 1) обґрунтування складових для оцінки антикризової стійкості;
- 2) відбір груп показників для оцінки за складовими АСП з урахуванням особливостей впливу зовнішнього оточення та внутрішніх потенційних можливостей підприємства для подолання кризового стану;
- 3) формування інструментарію для проведення необхідних розрахунків з урахуванням переваг і недоліків стосовно складових і показників;

4) послідовність оцінки рівня антикризової стійкості;

5) урахування впливу оточення підприємства відповідної галузі.

Усе це потребує дотримання відповідних вимог, які дозволяють отримати об'єктивні та логічні результати. На основі аналізу та систематизації точок зору [2, 4, 5, 14, 15] сформовані вимоги (табл. 1) щодо оцінки антикризової стійкості підприємства.

У результаті попередніх досліджень автором [3] було виокремлено дві функціональні складові антикризової стійкості: виробничо-технічну і фінансово-економічну, які рекомендуються для використання. Відбір показників для оцінки АСП пропонується здійснювати в межах цих складових за таким алгоритмом. На першому етапі проводиться систематизація на основі дослідження інформаційних джерел і створення бази даних для формування системи показників згідно із запропонованими складовими. На основі розглянутих вимог, що відповідають завданням дослідження, обґрунтовується система показників за складовими антикризової стійкості та інструментарій оцінки, що у сукупності забезпечує оптимізацію системи показників (рис. 1).

Сформована система показників є базою для реалізації методичних положень оцінювання АСП, запропонованих авторами, які вміщують розрахунок інтегральних показників за такими групами показників: техніко-технологічний рівень, рівень організації, кадровий склад, фінансова стійкість, прибутковість, ліквідність. Для розрахунку інтегральних показників оцінки антикризової стійкості за кожною її складовою було обрано метод вирішення завдань багатокритеріальної оптимізації, сутність якого полягає в об'єднанні часткових показників в один інтегральний для знаходження його максимум або мінімуму. При об'єднанні (згортанні) часткових показників на основі їх об'єктивного взаємозв'язку, буде отримане оптимальне рішення яке є коректним [1].

Залежно від методу згортання часткових показників в інтегральний розрізняють три основні види згортання [8, 9, 11, 13]: адитивне, мультиплікативне та згортання за критерієм максимуму (мінімаксу). Врахо-

Таблиця 1

Вимоги для оцінки антикризової стійкості підприємств

Елементи	Зміст
Система оцінки	Наявність відповідної структури згідно з упорядкованою множиною елементів; вміщованість і достатність ключових показників (КП) з можливістю їх деталізації; оптимальність кількості КП; охоплюваність найбільш визначальних складових; врахування змін середовища (макро-, мезо-, мікрорівень); відповідність стратегії функціонування і розвитку підприємства
Показники	Можливість кількісного вимірювання; універсальність і динамічність; охоплення найбільш суттєвих елементів антикризової стійкості; збалансованість; раціональність щодо співвідношення; урахування стадій життєвого циклу підприємства; орієнтованість на існуючі форми звітності підприємства
Інструментарій	Забезпечення адекватного оцінювання об'єкта експертизи; простота і раціональність використання; урахування КП; можливість проведення аналізу та економічної інтерпретації отриманих результатів
Оточення підприємства	Урахування впливу зовнішнього оточення (соціально-економічних, політико-правових, циклічності розвитку, законодавчої бази, адміністративного впливу тощо) і внутрішнього середовища (життєвого циклу підприємства, потенційних можливостей і резервів розвитку; рівня керованості, інноваційності та інвестиційної привабливості тощо)

вуючи переваги та недоліки кожного виду згортання, а також умови, за яких доцільно застосовувати кожен з них, нами обраний для розрахунку інтегральних показників метод адитивного згортання компонентів вектора, оскільки абсолютні значення часткових показників мають більш важливе значення для оцінки антикризової стійкості, ніж їх зміна при варіації вектора. Розрахунок інтегральних показників оцінки антикризової стійкості підприємства за її складовими пропонується здійснювати у послідовності, яка на наведена на рис. 2.

Наступним етапом є розрахунок узагальнюючого показника антикризової стійкості підприємства ($УП_{АС}$) як такого, що акумулює значення інтегральних показників антикризової стійкості за її складовими. Інтерпретація результатів розрахунку $УП_{АС}$ дає змогу оцінити результати діяльності та вплив кожної складової анти-

кризової стійкості на результативність функціонування та розвитку підприємства. Для розрахунку узагальнюючого показника рекомендується до використання метод адитивного згортання компонентів вектора, що дозволяє об'єктивно оцінити вплив кожної складової на загальний рівень антикризової стійкості підприємства. Послідовність розрахунку узагальнюючого показника ($УП_{АС}$) вміщує п'ять етапів (рис. 3).

Рівні значущості інтегральних показників складових антикризової стійкості слід визначати експертним шляхом з використанням методу рангової кореляції. Група експертів формується з числа спеціалістів і фахівців, які були залучені у процесі визначення значущості часткових показників при розрахунку інтегральних показників антикризової стійкості за її складовими.

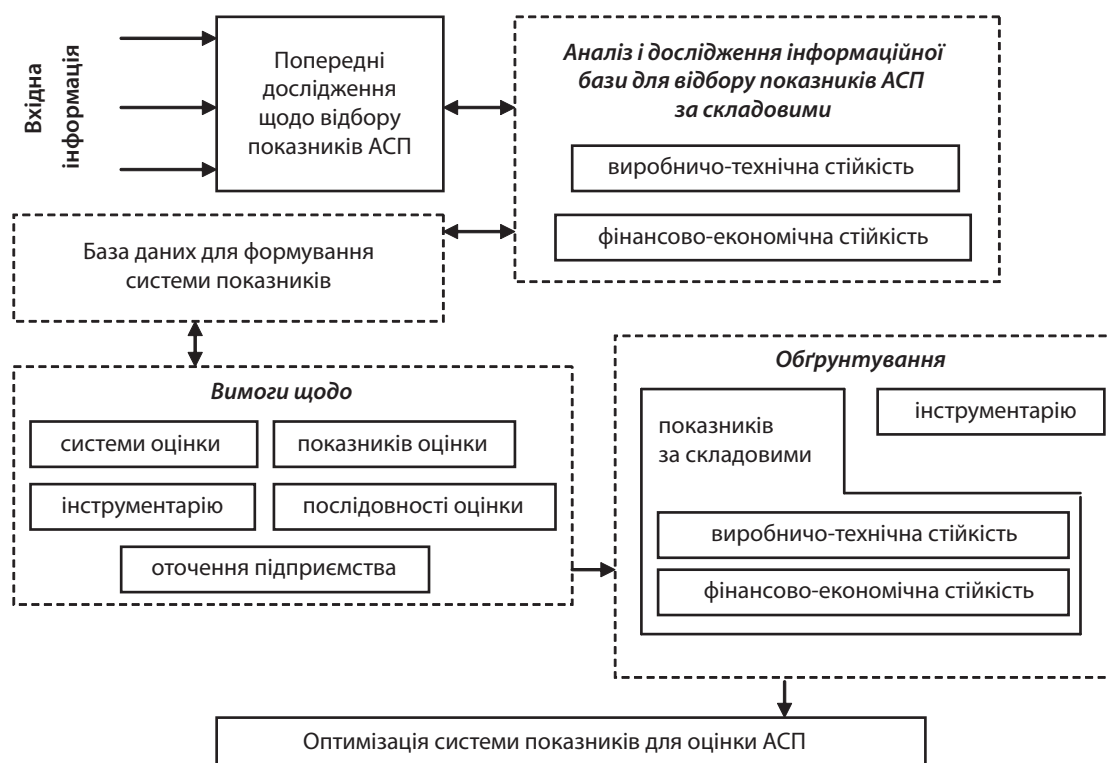

Рис. 1. Алгоритм формування системи показників для оцінки антикризової стійкості підприємства

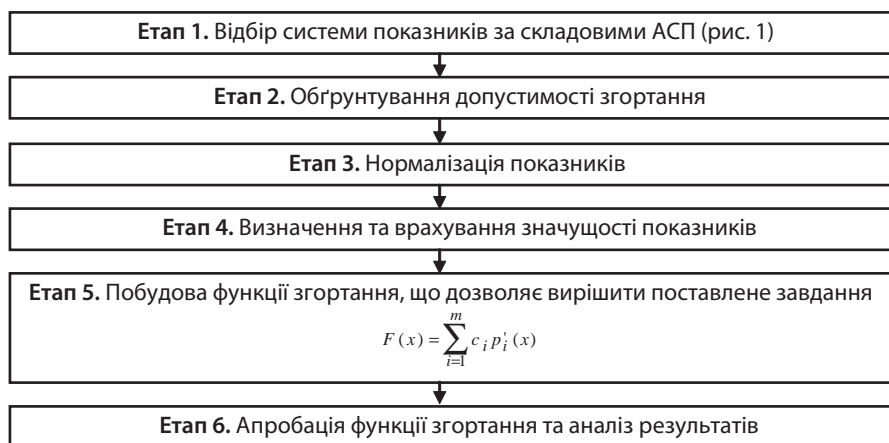

Рис. 2. Послідовність розрахунку інтегральних показників антикризової стійкості підприємства за складовими

Рис. 3. Послідовність розрахунку узагальнюючого показника АСП

Побудова функції згортання на основі метода адитивного згортання компонентів вектора передбачає розрахунок узагальненого скалярного показника у вигляді суми зважених часткових показників за формулою ($УП_{АС}$):

$$УП_{АС} = 0,232 \times I_{\phi} + 0,225I_{mm} + 0,178I_n + 0,143I_o + 0,115I_k + 0,107I_l,$$

де Інтегральні показники відповідно:

- I_{ϕ} – фінансової стійкості;
- I_{mm} – техніко-технологічного рівня;
- I_n – прибутковості;
- I_o – організаційного рівня;
- I_k – кадрового складу;
- I_l – ліквідності.

Залежно від цілі здійснення оцінки АСП в конкретний період часу пропонується застосовувати один із способів оцінки – кількісна або якісна. Кількісна оцінка здійснюється на основі розрахованих інтегральних показників антикризової стійкості за її складовими та узагальнюючого показника антикризової стійкості. Якісна оцінка проводиться шляхом розподілу складових антикризової стійкості та узагальнюючого показника антикризової стійкості за зонами («висока», «середня», «низька»). Використання методу експертних оцінок для розрахунку зон стійкості, на нашу думку, є недоцільним, оскільки межі зон потребують постійного перегляду, додаткових розрахунків і обґрунтованого коригування щодо впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Після коригування граничних меж зон стійкості для узагальнюючого показника АСП ($УП_{АС}$) зникає можливість зіставлення якісних оцінок антикризової стійкості, отриманих у даному році, порівняно з попередніми роками. І тому пропонується обмежити зони стійкості для узагальнюючого показника АСП інтервалами належності, сформованими за універсальною шкалою Харрінгтона [18], а межі інтервалів якісних оцінок для даного показника наведені в *табл. 2*.

Таблиця 2

Межі зон стійкості для узагальнюючого показника АСП

Якісна характеристика зони стійкості	Межі зони стійкості
Висока	0,65 – 1,00
Середня	0,37 – 0,64
Низька	0 – 0,36

Проведення кількісної та якісної оцінки антикризової стійкості є заключним етапом запропонованої послідовності для оцінки антикризової стійкості підприємства (*рис. 4*).

ВИСНОВКИ

Рекомендований методичний підхід до проведення оцінки АСП вміщує послідовність розрахунку інтегральних показників за виробничо-технічною та фінансово-економічною складовими на основі шести груп показників та узагальнюючого показника антикризової стійкості окремого підприємства. На основі апробації методики на даних конкретного суб'єкта господарювання й результатів аналізу цієї оцінки за складовими та в цілому по підприємству слід забезпечити розробку, прийняття та реалізацію управлінських рішень на основі комплексу заходів превентивного й оперативного характеру залежно від зони стійкості. Ці заходи спрямовуються на удосконалення системи АСП або на подолання кризового стану конкретного підприємства, і це є наступним етапом дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Анфілатов В. С.** Системный анализ в управлении / В. С. Анфилатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин ; под. ред. А. А. Емельянова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.

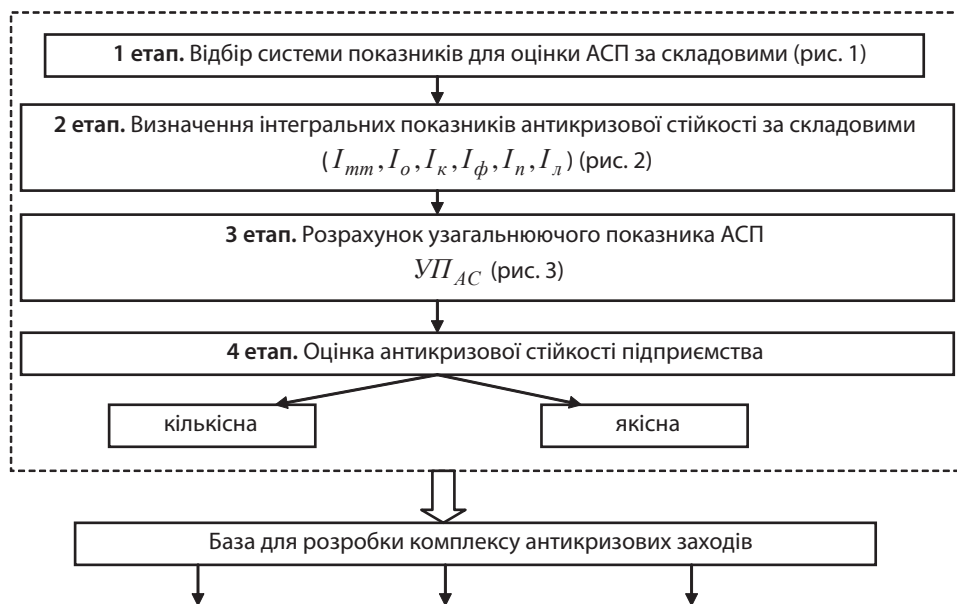

Рис. 4. Методичний підхід до оцінки антикризової стійкості підприємства

2. Гончаренко А. П. Роль національної системи науково-технічної інформації в розбудові інноваційної економіки в Україні / А. П. Гончаренко // Проблеми науки. – 2007. – № 12. – С. 14 – 18.

3. Костіна О. М. Система антикризової стійкості промислових підприємств / О. М. Костіна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції та актуальні питання соціально-економічного розвитку підприємств». Тези доповідей. Частина 1. – Харків: ХНУБА, 2013. – 216 с.

4. Крылов Э. И. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: учебное пособие / Э. И. Крылов, В. М. Власова, И. В. Журавкова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 608 с.

5. Коюда В. О. Інноваційна діяльність підприємства та оцінка її ефективності: монографія / В. О. Коюда, Л. А. Лисенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. – 224 с.

6. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с.

7. Прохорова Ю. В. Анализ современных методов и моделей диагностики кризисных состояний предприятий машиностроения / Ю. В. Прохорова // Бизнес Информ. – 2008. – № 2. – С. 52 – 57.

8. Пушкарь А. И. Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы: научное издание / А. И. Пушкарь, А. Н. Тридед, А. А. Колос. – Харьков: ООО «Модель вселенной», 2001. – 452 с.

9. Раевнева Е. В. Некоторые подходы к анализу кризисных явлений на предприятии / Е. В. Раевнева, В. Ф. Байцим // Вестник ХГУ. – 2000. – № 1(13). – С. 89 – 93.

10. Терлецька Ю. О. Антикризова діагностика підприємства: методи, способи та умови застосування / Ю. О. Терлецька // Вісник Донецького університету: Науковий журнал. Серія В: Економіка і право. – Донецький національний університет. – 2006. – № 1, том 2. – С. 504 – 509.

11. Тридід О. М. Багатокритеріальна класифікаційна система факторів динаміки фінансової стійкості підприємства / О. М. Тридід, К. В. Орехова. – Х., 2005. – 36 с.

12. Фомин Я. А. Диагностика кризисного состояния предприятия / Я. А. Фомин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 349 с.

13. Фучеджи В. І. Характеристика методів та моделей діагностики кризового стану підприємства / В. І. Фучеджи // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і

проблеми розвитку: [збірник наукових праць] / Відповідальний редактор О. Є. Кузьмін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 240 – 245.

14. Черкасов А. В. Управління соціальним та економічним розвитком на засадах стійкості / А. В. Черкасов // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 14 – 16.

15. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М.: Экономика, 1975. – 191 с.

16. Шабліста Л. Тенденції збитковості промислових підприємств та чинники, що її зумовлюють / Л. Шабліста // Економіка України. – 2006. – № 12. – С. 38 – 48.

17. Шершньова З. Є. Антикризове управління підприємством: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / З.Є. Шершньова, С. В. Оборська. – К.: КНЕУ, 2004. – 196 с.

18. Harrington, J. The desirability function // Industrial Quality Control. – 1965 – No 21(10). – PP. 494 – 498.

REFERENCES

Anfilatov, V. S., Emelianov, A. A., and Kukushkin, A. A. *Sistemnyy analiz v upravlenii* [System analysis in management]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Cherkasov, A. V. "Upravlinnia sotsialnym ta ekonomichnym rozvytkom na zasadakh stiikosti" [Managing social and economic development based on sustainability]. *Problemy nauky*, no. 7 (2011): 14-16.

Cherniak, Yu. I. *Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy* [System analysis in management економікою]. Moscow: Ekonomika, 1975.

Fomin, Ya. A. *Diagnostika krizisnogo sostoianniia predpriiatiia* [Diagnosis of a crisis condition of the enterprise]. Moscow: YuNITI-DANA, 2003.

Fuchedzhy, V. I. "Kharakterystyka metodiv ta modelei diahnostyky kryzovoho stanu pidpriiemstva" [Description of methods and models Diagnostic crisis enterprises]. *Menedzhment ta pidpriiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku* (2010): 240-245.

Honcharenko, A. P. "Rol natsionalnoi systemy naukovo-tekhnichnoi informatsii v rozbudovi innovatsiinoi ekonomiky v Ukraini" [The role of the national scientific and technical information in the development of innovative economy in Ukraine]. *Problemy nauky*, no. 12 (2007): 14-18.

Harrington, J. "The desirability function". *Industrial Quality Control*, no. 21(10) (1965): 494-498.

Krylov, E. I., Vlasova, V. M., and Zhuravkova, I. V. *Analiz efektivnosti investitsionnoy i innovatsionnoy deiatelnosti predpriiatiia* [Analysis of the efficiency of investment and innovation enterprise]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Koiuda, V. O., and Lysenko, L. A. *Innovatsiina diialnist pidpriemstva ta otsinka ii efektyvnosti* [Innovation Enterprise and evaluation of its effectiveness]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.; INZhEK, 2011.

Kostina, O. M. "Systema antykrizovoi stiiikosti promyslovykh pidpriemstv" [Crisis management system stability industry]. *Suchasni tendentsii ta aktualni pytannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv*. Kharkiv: KhNUBA, 2013.

Lihonenko, L. O. *Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii* [Crisis management: theoretical and methodological principles and practical tools]. Kyiv: KNTU, 2001.

Pushkar, A. I., Trided, A. N., and Kolos, A. A. *Antykrizisnoe upravlenie: modeli, strategii, mekhanizmy* [Crisis management: models, strategies and mechanisms]. Kharkov: Model vselennoy, 2001.

Prokhorov, Yu. V. "Analiz srovenennykh metodov i modely diagnostiki krizisnykh sostoiiany predpriiaty mashinostroeniia"

[Analysis of modern diagnostic methods and models of crisis conditions of mechanical engineering]. *Biznes Inform*, no. 2 (2008): 52-57.

Raevneva, E. V., and Baytsim, V. F. "Nekotorye podkhody k analizu krizisnykh iavleniy na predpriatii" [Some approaches to the analysis of the crisis in the enterprise]. *Vestnik KhGU*, no. 1(13) (2000): 89-93.

Shablista, L. "Tendentsii zbytkovosti promyslovykh pidpriemstv ta chynnyky, shcho ii zumovliuiut" [Trends loss industry and the factors that cause it]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12 (2006): 38-48.

Shershnyova, Z. Ie., and Oborska, S. V. *Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom* [Crisis management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Terletska, Yu. O. "Antykrizova diahnozyka pidpriemstva: metody, sposoby ta umovy zastosuvannia" [Anti-crisis diagnostics company: techniques, methods and conditions of use]. *Visnyk Donetskoho universytetu*, vol. 2, no. 1 (2006): 504-509.

Trydid, O. M., and Orekhova, K. V. *Bahatokryterialna klasyfikatsiina sistema faktoriv dynamiky finansovoi stiiikosti pidpriemstva* [Multicriteria classification system dynamics factors of enterprise financial stability]. X., 2005.

УДК 658:005336.3

ПІДХІД ДО ТРАКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ ЯКОСТІ

СТРОКОВИЧ Г. В.

УДК 658:005336.3

Строкович Г. В. Підхід до трактування розвитку підприємства з позицій якості

В умовах інтеграції України у світовий економічний простір важливим для вітчизняних підприємств є вдосконалення їх розвитку. Але це неможливо без якісного функціонування підприємства. Тому актуальним є вирішення питання щодо вдосконалення підходів стосовно трактування розвитку підприємства в сучасних економічних умовах. Метою статті є проведення семантичного аналізу терміна «розвиток», визначення особливостей розвитку сучасних підприємств та взаємозв'язку розвитку та якості. У статті здійснено аналітичний огляд терміна «розвиток» та визначено особливості розвитку сучасних підприємств: високий рівень конкуренції, інтеграція у світове співтовариство, формування інформаційної економіки, зростання вимог до якості функціонування підприємств, вибір поставальників і потенційних споживачів, наявність взаємозв'язку розвитку та якості. Автор робить такі висновки: розвиток – це динамічна категорія, результат певних змін як на самому підприємстві, так і в оточуючому середовищі; функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності спрямоване на розвиток; розвиток здійснюється у прогресивному та регресивному напрямках; підґрунтям прогресивного розвитку підприємства є зростання якості його функціонування, якості вибору поставальників і потенційних покупців; прогресивний розвиток – це основа зростання конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: розвиток, підприємство, якість, функціонування, конкуренція.

Табл.: 1. **Бібл.:** 15.

Строкович Ганна Віталіївна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки підприємства, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (вул. Лермонтовська, 27, Харків, 61000, Україна)

E-mail: anna_strokovych@meta.ua

УДК 658:005336.3

UDC 658:005336.3

Строкович А. В. Подход к трактовке развития предприятия с позиций качества
В условиях интеграции Украины в мировое экономическое пространство важным для отечественных предприятий является совершенствование их развития. Но это невозможно без качественного функционирования предприятия. Поэтому актуальным является решение вопроса совершенствования подходов к трактовке развития предприятия в современных экономических условиях. Целью статьи является проведение семантического анализа термина «развитие», определение особенностей развития современных предприятий и взаимосвязи развития и качества. В статье проведен аналитический обзор термина «развитие» и определены особенности развития современных предприятий: высокий уровень конкуренции, интеграция в мировое сообщество, формирование информационной экономики, рост требований к качеству функционирования предприятий, выбор поставщиков и потенциальных потребителей, наличие взаимосвязи развития и качества. Автор делает следующие выводы: развитие – это динамическая категория, результат определенных изменений как на самом предприятии, так и в окружающей среде; функционирование любого субъекта экономической деятельности нацелено на развитие; развитие осуществляется в прогрессивном и регрессивном направлениях; основой прогрессивного развития предприятия является рост качества его функционирования, качества выбора поставщиков и потенциальных покупателей; прогрессивное развитие – это основа роста конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: развитие, предприятие, качество, функционирование, конкуренция.

Табл.: 1. **Библ.:** 15.

Строкович Анна Витальевна – кандидат экономических наук, заведующая кафедрой экономики предприятия, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» (ул. Лермонтовская, 27, Харьков, 61000, Украина)
E-mail: anna_strokovych@meta.ua

Strokovych G. V. Approach to Treatment of Enterprise Development from the Quality Positions

The most important for domestic companies under conditions of integration of Ukraine into the world economic environment is improvement of their development. But this is impossible without high quality functioning of an enterprise. That is why, it is topical to solve the issue of improvement of approaches to treatment of enterprise development under modern economic conditions. The goal of the article is to conduct a semantic analysis of the "development" term, to identify specific features of development of modern enterprises and interconnections of development and quality. The article conducts an analytical review of the "development" term and identifies specific features of development of modern enterprises: high level of competition, integration into the world community, formation of information economy, growth of requirements to the quality of enterprise functioning, selection of suppliers and potential consumers and availability of interaction of development and quality. The author makes the following conclusions: development is a dynamic category and the result of certain changes both at an enterprise and in external environment; functioning of any subject of economic activity is focused at development; development is carried out in progressive and regressive directions; the basis of the progressive development of an enterprise is growth of quality of its functioning, quality of selection of suppliers and potential consumers; progressive development is a basis of growth of competitiveness of an enterprise.

Key words: development, enterprise, quality, functioning, competition.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 15.

Strokovych Hanna V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department of Business Economics, Kharkiv University of Humanities (vul. Lermontovska, 27, Kharkiv, 61000, Ukraine)

E-mail: anna_strokovych@meta.ua

Krylov, E. I., Vlasova, V. M., and Zhuravkova, I. V. *Analiz efektivnosti investitsionnoy i innovatsionnoy deiatelnosti predpriiatiia* [Analysis of the efficiency of investment and innovation enterprise]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Koiuda, V. O., and Lysenko, L. A. *Innovatsiina diialnist pidpriemstva ta otsinka ii efektyvnosti* [Innovation Enterprise and evaluation of its effectiveness]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.; INZhEK, 2011.

Kostina, O. M. "Systema antykrizovoi stiičnosti promyslovykh pidpriemstv" [Crisis management system stability industry]. *Suchasni tendentsii ta aktualni pytannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv*. Kharkiv: KhNUBA, 2013.

Lihonenko, L. O. *Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii* [Crisis management: theoretical and methodological principles and practical tools]. Kyiv: KNTU, 2001.

Pushkar, A. I., Trided, A. N., and Kolos, A. A. *Antykrizisnoe upravlenie: modeli, strategii, mekhanizmy* [Crisis management: models, strategies and mechanisms]. Kharkov: Model vselennoy, 2001.

Prokhorov, Yu. V. "Analiz srovennykh metodov i modely diagnostiki krizisnykh sostoiany predpriiaty mashinostroeniia"

[Analysis of modern diagnostic methods and models of crisis conditions of mechanical engineering]. *Biznes Inform*, no. 2 (2008): 52-57.

Raevneva, E. V., and Baytsim, V. F. "Nekotorye podkhody k analizu krizisnykh iavleniy na predpriatii" [Some approaches to the analysis of the crisis in the enterprise]. *Vestnik KhGU*, no. 1(13) (2000): 89-93.

Shablista, L. "Tendentsii zbytkovosti promyslovykh pidpriemstv ta chynnyky, shcho ii zumovliuiut" [Trends loss industry and the factors that cause it]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12 (2006): 38-48.

Shershnyova, Z. Ie., and Oborska, S. V. *Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom* [Crisis management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Terletska, Yu. O. "Antykrizova diahnozyka pidpriemstva: metody, sposoby ta umovy zastosuvannia" [Anti-crisis diagnostics company: techniques, methods and conditions of use]. *Visnyk Donetskoho universytetu*, vol. 2, no. 1 (2006): 504-509.

Trydid, O. M., and Orekhova, K. V. *Bahatokryterialna klasyfikatsiina sistema faktoriv dynamiky finansovoi stiičnosti pidpriemstva* [Multicriteria classification system dynamics factors of enterprise financial stability]. X., 2005.

УДК 658:005336.3

ПІДХІД ДО ТРАКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ ЯКОСТІ

СТРОКОВИЧ Г. В.

УДК 658:005336.3

Строкович Г. В. Підхід до трактування розвитку підприємства з позицій якості

В умовах інтеграції України у світовий економічний простір важливим для вітчизняних підприємств є вдосконалення їх розвитку. Але це неможливо без якісного функціонування підприємства. Тому актуальним є вирішення питання щодо вдосконалення підходів стосовно трактування розвитку підприємства в сучасних економічних умовах. Метою статті є проведення семантичного аналізу терміна «розвиток», визначення особливостей розвитку сучасних підприємств та взаємозв'язку розвитку та якості. У статті здійснено аналітичний огляд терміна «розвиток» та визначено особливості розвитку сучасних підприємств: високий рівень конкуренції, інтеграція у світове співтовариство, формування інформаційної економіки, зростання вимог до якості функціонування підприємств, вибір постачальників і потенційних споживачів, наявність взаємозв'язку розвитку та якості. Автор робить такі висновки: розвиток – це динамічна категорія, результат певних змін як на самому підприємстві, так і в оточуючому середовищі; функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності спрямоване на розвиток; розвиток здійснюється у прогресивному та регресивному напрямках; підґрунтям прогресивного розвитку підприємства є зростання якості його функціонування, якості вибору постачальників і потенційних покупців; прогресивний розвиток – це основа зростання конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: розвиток, підприємство, якість, функціонування, конкуренція.

Табл.: 1. **Бібл.:** 15.

Строкович Ганна Віталіївна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки підприємства, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (вул. Лермонтовська, 27, Харків, 61000, Україна)

E-mail: anna_strokovych@meta.ua

УДК 658:005336.3

UDC 658:005336.3

Строкович А. В. Подход к трактовке развития предприятия с позиций качества
В условиях интеграции Украины в мировое экономическое пространство важным для отечественных предприятий является совершенствование их развития. Но это невозможно без качественного функционирования предприятия. Поэтому актуальным является решение вопроса совершенствования подходов к трактовке развития предприятия в современных экономических условиях. Целью статьи является проведение семантического анализа термина «развитие», определение особенностей развития современных предприятий и взаимосвязи развития и качества. В статье проведен аналитический обзор термина «развитие» и определены особенности развития современных предприятий: высокий уровень конкуренции, интеграция в мировое сообщество, формирование информационной экономики, рост требований к качеству функционирования предприятий, выбор поставщиков и потенциальных потребителей, наличие взаимосвязи развития и качества. Автор делает следующие выводы: развитие – это динамическая категория, результат определенных изменений как на самом предприятии, так и в окружающей среде; функционирование любого субъекта экономической деятельности нацелено на развитие; развитие осуществляется в прогрессивном и регрессивном направлениях; основой прогрессивного развития предприятия является рост качества его функционирования, качества выбора поставщиков и потенциальных покупателей; прогрессивное развитие – это основа роста конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: развитие, предприятие, качество, функционирование, конкуренция.

Табл.: 1. **Библ.:** 15.

Строкович Анна Витальевна – кандидат экономических наук, заведующая кафедрой экономики предприятия, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия» (ул. Лермонтовская, 27, Харьков, 61000, Украина)
E-mail: anna_strokovych@meta.ua

Strokovych G. V. Approach to Treatment of Enterprise Development from the Quality Positions

The most important for domestic companies under conditions of integration of Ukraine into the world economic environment is improvement of their development. But this is impossible without high quality functioning of an enterprise. That is why, it is topical to solve the issue of improvement of approaches to treatment of enterprise development under modern economic conditions. The goal of the article is to conduct a semantic analysis of the "development" term, to identify specific features of development of modern enterprises and interconnections of development and quality. The article conducts an analytical review of the "development" term and identifies specific features of development of modern enterprises: high level of competition, integration into the world community, formation of information economy, growth of requirements to the quality of enterprise functioning, selection of suppliers and potential consumers and availability of interaction of development and quality. The author makes the following conclusions: development is a dynamic category and the result of certain changes both at an enterprise and in external environment; functioning of any subject of economic activity is focused at development; development is carried out in progressive and regressive directions; the basis of the progressive development of an enterprise is growth of quality of its functioning, quality of selection of suppliers and potential consumers; progressive development is a basis of growth of competitiveness of an enterprise.

Key words: development, enterprise, quality, functioning, competition.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 15.

Strokovych Hanna V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department of Business Economics, Kharkiv University of Humanities (vul. Lermontovska, 27, Kharkiv, 61000, Ukraine)

E-mail: anna_strokovych@meta.ua

В умовах інтеграції України у світовий економічний простір та як наслідок зростання динамічності оточуючого середовища важливим для вітчизняних підприємств є вдосконалення їх розвитку. Але це неможливо без якісного функціонування підприємства, яке є підґрунтям подальшого прогресивного розвитку. Тому особливої актуальності набувають питання, пов'язані з удосконаленням підходів щодо трактування розвитку підприємства в сучасних економічних умовах.

Продовж останнього десятиліття проблема розвитку активно розглядається вітчизняними науковцями. Значний вклад в дослідження питань розвитку підприємств внесли Василенко В. О., Гапоненко О. Л., Забродський В. А., Кизим М. О., Кучин Б. Л., Мельник А. Г., Мочерний С. В., Панкрухин О. П., Пономаренко В. С., Путятін Ю. А., Пушкар О. І., Раєвнева О. В., Райко Д. В., Сурмін Ю. П., Тридід О. М., Юдін Е. Г. та багато інших.

Поряд з тим, аналіз наукових трудів свідчить про відсутність єдиного методологічного підходу щодо трактовки категорії «розвиток», і це питання й досі залишається дискусійним. Вітчизняні підприємства, що функціонують в складних економічних умовах, які характеризуються високим рівнем конкуренції та незначною питомою вагою суб'єктів господарювання, що виробляють кінцеву продукцію, яка може конкурувати із закордонними аналогами, зумовлюють теоретичну і практичну доцільність уточнення категорії «розвиток».

Метою статті є проведення семантичного аналізу терміна «розвиток», визначення особливостей розвитку сучасних підприємств і взаємозв'язку розвитку та якості.

Сучасне підприємство – це відкрита система, яка виконує безліч функцій, характеризується певним рівнем складності та функціонує в ринкових умовах. Жодне підприємство, яке не є монополістом на відповідному ринку або ринках, не може дозволити собі не здійснювати зміни продовж певного часу. Кількість і частота змін залежать в першу чергу від рівня конкуренції на тому чи іншому ринку. Завдяки змінам, що здійснюються на підприємстві, відбувається його певний розвиток. На розвиток підприємства впливає безліч факторів. Безпосередній вплив на розвиток підприємства здійснює якість його функціонування, тому що визначає певні його властивості, які дозволяють йому на умовах досягнення консенсусу задовольняти існуючі та потенційні потреби, що виникають як у зовнішньому оточенні, так й у внутрішньому середовищі протягом усього життєвого циклу підприємства. У процесі функціонування підприємство проходить певні стадії життєвого циклу, перехід з однієї стадії на іншу обумовлюється певними змінами, тобто розвитком підприємства, таким чином змінюється його якість. Слід погодитися з думкою Г. Б. Клейнера, що життєвий цикл – це динамічний процес створення, трансформації та ліквідації підприємства [1]. Тому керівник повинен знати, на якому етапі розвитку знаходиться підприємство, і оцінювати, наскільки прийнятий стиль керівництва відповідає цьому етапу [2]. Саме тому в науковій літературі суттєво поширене поняття життєвого циклу підприємств як послідовність його визначених станів протягом часу. Крім того, життєвий цикл підприємства безпосередньо залежить від

життєвого циклу продукції, яка на ньому виготовляється, та від якості управлінських рішень.

Отже, основою розвитку підприємства є якість його функціонування: чим вище якість функціонування, тим краще можливості прогресивного розвитку. Усі господарські суб'єкти прагнуть до зростання якості функціонування, тобто до переходу підприємства з одного рівня до іншого, більш високого, який характеризується трансформацією на нову стадію життєвого циклу та супроводжується прогресивним розвитком. Одним з напрямків розвитку є економічний прогрес, який дозволяє підприємству підвищити якість функціонування. Поняття «прогрес» (лат. – *progressive*) означає рух вперед, поступальний розвиток підприємства, а категорія «регрес» відображає процеси деградації, зниження якості функціонування підприємства.

Термін «розвиток» досліджується у філософії, соціології, історії та як економічне явище, де може розглядатись як багатомірний процес, що включає реорганізацію й переорієнтацію всієї соціально-економічної системи [3 – 15]. Тому доцільним уявляється проведення семантичного аналізу терміна «розвиток», який представлено в *табл. 1*.

На основі проведеного семантичного аналізу можна зробити висновок, що більшість авторів досліджують розвиток не тільки як прогресивний, але є й як регресивний. Обидва напрямки розвитку можливі згідно з теорією життєвих циклів підприємства.

В умовах інформаційної економіки та як наслідок у динамічному середовищі жодне підприємство не може перебувати в стані стабільності. Під стабільністю підприємства в цьому випадку розуміється незмінність, приведення в постійний, стійкий стан всіх характеристик якості функціонування підприємства. Але це неможливо, як вже зазначалося, у зв'язку з постійними змінами, які відбуваються як у зовнішньому, так й у внутрішньому середовищі. Тому доцільним вважається використання адаптаційного підходу для забезпечення зростання якості функціонування підприємства та як результат його розвитку.

Найбільш важливе значення щодо якісного функціонування підприємства мають:

- ✦ *організаційна адаптивність*, яка сприяє поступовій трансформації організаційній структурі, а в деяких випадках й організаційно-правовій формі;
- ✦ *трудова адаптивність*, що передбачає цілеспрямований вплив на компетентність персоналу, режим роботи, чисельність й т. ін.;
- ✦ *інвестиційна адаптивність*, яка сприяє найбільш якісній реалізації інвестиційних проектів на підприємстві;
- ✦ *інноваційна адаптивність*, яка заснована на проведенні науково-дослідницької діяльності або придбанні патентів, поступовому впровадженні нових технологій, виготовленні нових товарів;
- ✦ *виробнича адаптивність*, яка заснована поступовому переоснащенні виробництва, його диверсифікації;

- ✦ *фінансова адаптивність*, що здійснюється з метою задоволення фінансових потреб підприємства;
- ✦ *природна адаптивність*, яка передбачає врахування особливостей природного ландшафту у місцях розташування підприємства, його здібності до самоочищення;
- ✦ *законодавча адаптивність*, врахування вимог законодавства стосовно господарської діяльності підприємства, зокрема податкові, митні вимоги, відповідність стандартам, необхідність ліцензування та патентування, вимоги щодо охорони оточуючого середовища, інші;
- ✦ *інформаційна адаптивність*, яка передбачає поступове впровадження нових інформаційних технологій щодо збору інформації, її перетворенню та обробки, аналізу, збереженню та захисту, передачі для використання, інше;
- ✦ *інфраструктурна адаптивність*, яка передбачає поступову трансформацію комплексу взаємопов'язаних обслуговуючих компонентів які забезпечують функціонування підприємства.

Таблиця 1

Семантичний аналіз терміну «розвиток»

Автор(-и)	Тлумачення	Характеристика
1	2	3
Е. Г. Юдін [3, с. 409]	Необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних й ідеальних об'єктів	Загальне визначення з філософської точки зору
Е. Г. Юдін [3, с. 409]	Процес руху від нижчого до вищого, у результаті чого відбувається зміна якості предмета, явища, діяльності, перехід до нового, більш прогресивного	Здійснено акцент на те, що здійснюється: перехід до більш прогресивного, але у деяких випадках може спостерігатися перехід й до регресивного стану
С. І. Ожегов [4, с. 592]	Процес закономірних змін, переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід з одного старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого	Робиться акцент на трансформації до більш досконалого стану, але не визначено, з чиєї позиції більш досконалого. Досконалість може й зменшуватися
В. А. Забродський, М. О. Кизим [5, с. 6]	Процес переходу економіко-виробничої системи в новий, більш якісний, стан за рахунок нагромадження кількісного потенціалу, змін і підвищення складності структури й складу, у результаті чого підвищується її здатність перешкоджати руйнівному впливу зовнішнього середовища й ефективності функціонування	У процесі розвитку не завжди відбувається перехід в більш якісний стан. Це є метою розвитку, але, на жаль, підприємства не завжди спроможні її досягти. Тому й розрізняється два види розвитку: прогресивний і регресивний
О. Л. Гапоненко, О. П. Панкрухин [6, с. 11]	Рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта. Розвиток означає його еволюцію, поліпшення, удосконалення, прогрес, а також зростання і розширення. Стосовно до організації розвитку означає стійкі зміни напрямку діяльності виконуваних функцій, структури організації, рівня ефективності та якості діяльності організації	Акцентується увага на прогресивному розвитку, на поліпшенні діяльності підприємства, на зміні напрямків функціонування й т. ін. Поряд з тим у разі неадекватності сприйняття зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на підприємство, відсутності гнучкості розвиток може здійснюватися у регресивному напрямку
В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим [7, с. 62]	Процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, у результаті чого підвищується її опірність дестабілізуючому впливу зовнішнього середовища й ефективність функціонування	Найбільш повне визначення, але акцентується увага на підвищенні ефективності, яке не у всякому разі можливо для підприємства
Ю. П. Сурмін [8, с. 62]	Одна з фундаментальних основ існуючого: від Всесвіту, що розвивається, від хаосу до впорядкованих утворень, до будь-якої його частини, будь-якої системи тощо	Дуже широке визначення. Характеризує тільки прогресивний напрямок розвитку, а це тільки одна зі складових
С. В. Мочерний [9, с. 114]	Незворотні, спрямовані закономірні зміни матеріальних систем, зміст і зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики	Розглядаються тільки матеріальні зміни, але в епоху інформаційної економіки важливу роль відіграють нематеріальні системи
Б. Л. Кучин [10, с. 52]	Сукупна зміна у взаємозв'язку кількісних, якісних і структурних категорій у системі; структурні зміни – це зміни співвідношення складових частин, які не завжди супроводжуються збільшенням або зменшенням кількості та якості елементів системи	Одно з найбільш повних визначень. У даному визначенні акцент робиться тільки структурних змінах, але підприємство може змінюватись ще й за рахунок впровадження нових технологій, освоєння нових видів продукції й т. ін.

1	2	3
Ю. А. Путятін, О. І. Пушкар [11]	Розвиток підприємства розглядається як тип змін, що підвищують ступінь організованості системи	Безперечним є те що розвиток зв'язується зі змінами, але ці зміни не у всіх ситуаціях підвищують ступінь організованості системи, а в деяких випадках навпаки, знижують
О. В. Раєвнева [12, с. 108]	Унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переводом його в новий аттрактор функціонування	Дисипативна структура характеризується відкритістю, нерівновагою та нелінійністю. Нерівновага передбачає наявність процесів обміну між елементами дисипативної системи. Тому недоцільним є висновок щодо створення нової дисипативної структури
В. О. Василенко [13, с. 101]	Це не разові перетворення з метою досягнення «найкращого» (а тому і споконвічного) стану системи, а процес, що не припиняється в часі, плин якого не завжди відбувається постійно і безупинно, найчастіше йде стрибкоподібно з подоланням різних по глибині й охопленню криз	«Найкраще» – це характеристика системи, яка може бути доцільною протягом незначного проміжку часу. Тому на кожному етапі трансформації здійснюється й перетворення критеріїв що характеризують успішність функціонування підприємства
Д. В. Райко [14, с. 113]	Цілеспрямований процес кількісно-якісних змін у внутрішньому середовищі підприємства, що супроводжує перетворення його зовнішнього середовища на основі вирішення існуючих суперечностей між інтересами суб'єктів господарювання, його партнерів і споживачів на основі їх інформаційної взаємодії	У даному визначенні акцент робиться на тому, що спочатку здійснюються перетворення у внутрішньому середовищі підприємства, які вже потім супроводжуються відповідними змінами у зовнішньому середовищі з метою вирішення проблем які виникають, але послідовність може бути й іншою
Л. Г. Мельник [15, с. 24]	Феномен розвитку характеризується певними протиріччями: з одного боку, це здатність системи щодо зберігання стійкості та протидія змінам (забезпечує незворотність та направленість); з іншого боку, це зв'язок зі здатністю до здійснення трансформацій	Зміни обумовлюють здійснення трансформацій. Фактично зміни безпосередньо в функціонуванні підприємств або в умовах його функціонування є катализатором здійснення трансформацій та головною умовою розвитку

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумок дослідженню проблематики розвитку, можна зробити такі висновки. Розвиток – це результат певних змін як на самому підприємстві, так і в оточуючому середовищі. Функціонування будь-якого суб'єкта економічної діяльності націлено на розвиток (за виключенням монополій у короткостроковому періоді). Розвиток підприємства може здійснюватися у двох напрямках: прогресивному та регресивному. Основою прогресивного розвитку підприємства є зростання якості його функціонування, якості вибору постачальників, потенційних покупців, і навпаки. Прогресивний розвиток – це основа зростання конкурентоздатності підприємства. Розвиток є динамічною категорією, що обумовлена впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, на які підприємство може певним чином впливати. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегии бизнеса: аналитический справочник / Под общей редакцией академика РАЕН, д. э. н. Г. Б. Клейнера. – Москва: КОНСЭКО, 1998. – 443 с.
2. Мильнер Б. З. Теория организации: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 480 с.
3. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методол. пробл. совр. науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Оникс, Мир и образование. – 2007. – 1200 с.
5. Забродский В. А., Кизим Н. А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 72 с.

6. Гапоненко А. Л. Стратегическое управление : учеб. / А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухин. – М.: Омега-Л, 2004. – 472 с.

7. Пономаренко В. С. Стратегия развития предприятия в условиях кризиса : монография / В. С. Пономаренко, О. М. Тридид, М. О. Кизим. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.

8. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.

9. Мочерний С. В. Экономическая теория : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – 4-те вид., стереотип. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 640 с.

10. Кучин Б. Л. Управление развитием экономических систем: технологический прогресс, устойчивость / Б. Л. Кучин, Е. В. Якушева. – М.: Экономика, 1990. – 157 с.

11. Путятин Ю. А. Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятий / Ю. А. Путятин, А. И. Пушкар, А. Н. Тридид. – Х.: Основа, 1999. – 488 с.

12. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.

13. Василенко В. А. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 56. – С. 100-107.

14. Райко Д. В. Визначення розвитку маркетингової діяльності промислового підприємства // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011, – № 3, Т. 1. – С. 109 – 117.

15. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2003. – 288 с.

REFERENCES

- Gaponenko, A. L., and Pankrukhin, A. P. *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow: Omega-L, 2004.
- Kuchin, B. L., and Yakusheva, E. V. *Upravlenie razvitiem ekonomicheskikh sistem: tekhnologicheskii progress, ustoychivost* [Manag-

ing the development of economic systems : technological progress, stability]. Moscow: Ekonomika, 1990.

Mochernyi, S. V. *Ekonomichna teoriia* [Economics]. Kyiv: Akademia, 2009.

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: INFRA-M, 2000.

Melnik, L. G. *Fundamentalnye osnovy razvitiia* [The fundamentals of development]. Sumy: Universitetskaia kniga, 2003.

Ozhegov, S. I. *Slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: Oniks; Mir i obrazovanie, 2007.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZHEK, 2003.

Putiatin, Yu. A., Pushkar, A. I., and Trided, A. N. *Finansovye mekhanizmy strategicheskogo upravleniia razvitiem predpriiaty* [Financial arrangements of strategic management of enterprises]. Kharkiv: Osnova, 1999.

Raievnieceva, O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Management of the Company: methodology and mechanisms, models]. Kharkiv: INZHEK, 2006.

Raiko, D. V. "Vyznachennia rozvytku marketynhovoii diialnosti promyslovoho pidpriemstva" [Definition of marketing activities of industrial enterprises]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, vol. 1, no. 3 (2011): 109-117.

Surmin, Yu. P. *Teoriia sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kyiv: MAUP, 2003.

Strategii biznesa: analiticheskiy spravochnik [Business strategy : an analytical guide]. Moskva: KONSEKO, 1998.

Vasilenko, V. A. "Organizatsionno-tsiklicheskaia i strukturno-funktsionalnaia modeli razvitiia organizatsii" [Organizational and cyclical and structural- functional model of the organization]. *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 56 (2004): 100-107.

Yudin, E. G. *Sistemnyy podkhod i printsip deiatelnosti: metodologicheskie problemy sovremennoy nauki* [The systems approach and the principle of activity: methodological problems of modern science]. Moscow: Nauka, 1978.

Zabrodskiy, V. A., and Kizim, N. A. *Razvitie krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The development of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: Biznes Inform, 2000.

УДК 657.6

РОЗРОБКА ПІДХОДУ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АУДИТОРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

МУЛТАНІВСЬКА Т. В., ВОІНОВА Т. С.

УДК 657.6

Мултанівська Т. В., Воїнова Т. С. Розробка підходу до вдосконалення організації аудиторського процесу

У статті обґрунтовано доцільність урахування при визначенні сутності аудиторського процесу його спрямованості на досягнення мети, визначеної МСА. Обґрунтовано, що досягнення цієї мети відбувається через низку проміжних цілей, які й визначають зміст кожної зі стадій аудиторського процесу. Такий підхід дозволяє більш точно структурувати аудиторський процес і переглядати його зміст і послідовність перебігу стадій відповідно до уточнень потреб користувачів, пов'язаних із необхідністю реагування на виклики господарської практики. Обґрунтовано актуальність доповнення стадій аудиторського процесу шляхом виокремлення стадії «Взаємодія між аудитором та управлінським персоналом» через важливість здійснюваних процедур як для досягнення взаєморозуміння між учасниками аудиторського процесу, так і реалізації цілей таких учасників. Уточнено визначення поняття «організація аудиторського процесу», що створює передумови для забезпечення більш раціонального підходу до вирішення низки теоретичних і практичних проблем забезпечення належної взаємодії в аудиторському процесі.

Ключові слова: аудиторський процес, стадія аудиторського процесу, організація аудиторського процесу.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 23.

Мултанівська Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, фахівець кафедри контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна). **E-mail:** auditor_tw@mail.ru

Воїнова Тетяна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра контролю та аудиту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна). **E-mail:** tatiavanovoinova1@rambler.ru

УДК 657.6

Мултановская Т. В., Воинова Т. С. Разработка подхода к совершенствованию организации аудиторского процесса

В статье обоснована целесообразность учета при определении сущности аудиторского процесса его направленности на достижение цели, определенной МСА. Обосновано, что достижение этой цели происходит через ряд промежуточных целей, которые и определяют содержание каждой из стадий аудиторского процесса. Такой подход позволяет более точно структурировать аудиторский процесс, пересматривать его содержание и последовательность протекания стадий в соответствии с уточнениями потребностей пользователей, связанных с необходимостью реагирования на вызовы хозяйственной практики. Обоснована актуальность дополнения стадий аудиторского процесса путем выделения стадии «Взаимодействие между аудитором и управленческим персоналом» ввиду важности осуществляемых процедур как для достижения взаимопонимания между участниками аудиторского процесса, так и реализации целей таких участников. Уточнено определение понятия «организация аудиторского процесса», которое создает предпосылки для обеспечения более рационального подхода к решению ряда теоретических и практических проблем обеспечения надлежащего взаимодействия в аудиторском процессе.

Ключевые слова: аудиторский процесс, стадия аудиторского процесса, организация аудиторского процесса.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 23.

Мултановская Татьяна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, специалист кафедры контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: auditor_tw@mail.ru

Воинова Татьяна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: tatiavanovoinova1@rambler.ru

UDC 657.6

Multanivska T. V., Voinova T. S. Development of an Approach to Improvement of Organisation of the Auditing Process

The article justifies expediency of accounting when determining the essence of the auditing process and its orientation at achievement of the goal identified by MSA. It shows that achievement of this goal passes a number of intermediary goals, which identify essence of each of the stages of the auditing process. Such an approach allows more accurate structuring of the auditing process, re-consideration of its essence and consequence of the progress of stages in accordance with specifications of needs of users connected with a necessity to respond to challenges of the economic practice. The article justifies urgency of supplementing stages of the auditing process through allocation of the "interaction between the auditor and managerial personnel" stage due to significance of conducted procedures both for achievement of mutual understanding between the participants of the auditing process and for realisation of goals of these participants. The article defines the "organisation of the auditing process" notion, which creates prerequisites for ensuring a more rational approach to solution of a number of theoretical and practical problems of ensuring proper interaction in the auditing process.

Key words: auditing process, stage of the auditing process, organisation of the auditing process.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 23.

Multanivska Tetyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Specialist of the Department of Control and Audit, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: auditor_tw@mail.ru

Voinova Tetyana S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Control and Audit, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: tatiavanovoinova1@rambler.ru

ing the development of economic systems : technological progress, stability]. Moscow: Ekonomika, 1990.

Mochernyi, S. V. *Ekonomichna teoriia* [Economics]. Kyiv: Akademiia, 2009.

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: INFRA-M, 2000.

Melnik, L. G. *Fundamentalnye osnovy razvitiia* [The fundamentals of development]. Sumy: Universitetskaia kniga, 2003.

Ozhegov, S. I. *Slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: Oniks; Mir i obrazovanie, 2007.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZHEK, 2003.

Putiatin, Yu. A., Pushkar, A. I., and Trided, A. N. *Finansovye mekhanizmy strategicheskogo upravleniia razvitiem predpriiaty* [Financial arrangements of strategic management of enterprises]. Kharkiv: Osnova, 1999.

Raievnieceva, O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Management of the Company: methodology and mechanisms, models]. Kharkiv: INZHEK, 2006.

Raiko, D. V. "Vyznachennia rozvytku marketynhovoii diialnosti promyslovoho pidpriemstva" [Definition of marketing activities of industrial enterprises]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, vol. 1, no. 3 (2011): 109-117.

Surmin, Yu. P. *Teoriia sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kyiv: MAUP, 2003.

Strategii biznesa: analiticheskiy spravochnik [Business strategy : an analytical guide]. Moskva: KONSEKO, 1998.

Vasilenko, V. A. "Organizatsionno-tsiklicheskaia i strukturno-funktsionalnaia modeli razvitiia organizatsii" [Organizational and cyclical and structural- functional model of the organization]. *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 56 (2004): 100-107.

Yudin, E. G. *Sistemnyy podkhod i printsip deiatelnosti: metodologicheskie problemy sovremennoy nauki* [The systems approach and the principle of activity: methodological problems of modern science]. Moscow: Nauka, 1978.

Zabrodskiy, V. A., and Kizim, N. A. *Razvitie krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem* [The development of large-scale economic and production systems]. Kharkiv: Biznes Inform, 2000.

УДК 657.6

РОЗРОБКА ПІДХОДУ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АУДИТОРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

МУЛТАНІВСЬКА Т. В., ВОІНОВА Т. С.

УДК 657.6

Мултанівська Т. В., Воїнова Т. С. Розробка підходу до вдосконалення організації аудиторського процесу

У статті обґрунтовано доцільність урахування при визначенні сутності аудиторського процесу його спрямованості на досягнення мети, визначеної МСА. Обґрунтовано, що досягнення цієї мети відбувається через низку проміжних цілей, які й визначають зміст кожної зі стадій аудиторського процесу. Такий підхід дозволяє більш точно структурувати аудиторський процес і переглядати його зміст і послідовність перебігу стадій відповідно до уточнень потреб користувачів, пов'язаних із необхідністю реагування на виклики господарської практики. Обґрунтовано актуальність доповнення стадій аудиторського процесу шляхом виокремлення стадії «Взаємодія між аудитором та управлінським персоналом» через важливість здійснюваних процедур як для досягнення взаєморозуміння між учасниками аудиторського процесу, так і реалізації цілей таких учасників. Уточнено визначення поняття «організація аудиторського процесу», що створює передумови для забезпечення більш раціонального підходу до вирішення низки теоретичних і практичних проблем забезпечення належної взаємодії в аудиторському процесі.

Ключові слова: аудиторський процес, стадія аудиторського процесу, організація аудиторського процесу.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 23.

Мултанівська Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, фахівець кафедри контролю і аудиту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна). **E-mail:** auditor_tw@mail.ru

Воїнова Тетяна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра контролю та аудиту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна). **E-mail:** tatiavanovoinova1@rambler.ru

УДК 657.6

Мултановская Т. В., Воинова Т. С. Разработка подхода к совершенствованию организации аудиторского процесса

В статье обоснована целесообразность учета при определении сущности аудиторского процесса его направленности на достижение цели, определенной МСА. Обосновано, что достижение этой цели происходит через ряд промежуточных целей, которые и определяют содержание каждой из стадий аудиторского процесса. Такой подход позволяет более точно структурировать аудиторский процесс, пересматривать его содержание и последовательность протекания стадий в соответствии с уточнениями потребностей пользователей, связанных с необходимостью реагирования на вызовы хозяйственной практики. Обоснована актуальность дополнения стадий аудиторского процесса путем выделения стадии «Взаимодействие между аудитором и управленческим персоналом» ввиду важности осуществляемых процедур как для достижения взаимопонимания между участниками аудиторского процесса, так и реализации целей таких участников. Уточнено определение понятия «организация аудиторского процесса», которое создает предпосылки для обеспечения более рационального подхода к решению ряда теоретических и практических проблем обеспечения надлежащего взаимодействия в аудиторском процессе.

Ключевые слова: аудиторский процесс, стадия аудиторского процесса, организация аудиторского процесса.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 23.

Мултановская Татьяна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, специалист кафедры контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: auditor_tw@mail.ru

Воинова Татьяна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра контроля и аудита, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: tatiavanovoinova1@rambler.ru

UDC 657.6

Multanivska T. V., Voinova T. S. Development of an Approach to Improvement of Organisation of the Auditing Process

The article justifies expediency of accounting when determining the essence of the auditing process and its orientation at achievement of the goal identified by MSA. It shows that achievement of this goal passes a number of intermediary goals, which identify essence of each of the stages of the auditing process. Such an approach allows more accurate structuring of the auditing process, re-consideration of its essence and consequence of the progress of stages in accordance with specifications of needs of users connected with a necessity to respond to challenges of the economic practice. The article justifies urgency of supplementing stages of the auditing process through allocation of the "interaction between the auditor and managerial personnel" stage due to significance of conducted procedures both for achievement of mutual understanding between the participants of the auditing process and for realisation of goals of these participants. The article defines the "organisation of the auditing process" notion, which creates prerequisites for ensuring a more rational approach to solution of a number of theoretical and practical problems of ensuring proper interaction in the auditing process.

Key words: auditing process, stage of the auditing process, organisation of the auditing process.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 23.

Multanivska Tetyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Specialist of the Department of Control and Audit, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: auditor_tw@mail.ru

Voinova Tetyana S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Control and Audit, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: tatiavanovoinova1@rambler.ru

В умовах ринкової економіки реалізація соціальної функції щодо усунення наявних протиріч між інтересами власників капіталу, управлінського персоналу та третіх сторін покладається на таку складову системи фінансового контролю, як аудит. Суб'єкти аудиту (аудиторські фірми та аудитори) через висловлення незалежної думки стосовно того, чи надає фінансова звітність, складена управлінським персоналом суб'єкта господарювання, правдиву та достовірну інформацію відповідно до концептуальної основи, створюють умови для формування більш надійної інформаційної бази прийняття економічних рішень, визначеними її користувачами. Разом з тим, в Україні, незважаючи на двадцятилітній термін існування, аудит ще не перетворився на невід'ємний елемент супроводження управлінських процесів. Однією з причин такого стану, яка донедавна не привертала належної уваги суспільства, є недостатній розвиток інформаційної взаємодії між суб'єктами аудиту та тими особами, що відповідають за нагляд за стратегією суб'єкта господарювання. Виправленню ситуації певною мірою сприяє запровадження Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2010 р. (далі – МСА) [1], які посилили відповідальність аудиторів за налагодження механізму такої взаємодії. Крім того, певні нарікання з боку користувачів викликає недостатня якість вітчизняного аудиту. Запровадження у 2007 р. системи зовнішнього контролю якості аудиту в Україні стало важливим чинником пошуку шляхів удосконалення аудиторського процесу. Проте відсутність однозначного трактування теоретичних засад аудиторського процесу та його організації створює перешкоди на цьому шляху. Тому дослідження проблем організації аудиторського процесу в умовах дії нової редакції МСА є актуальним.

Поняття аудиторського процесу та підходи щодо організації аудиторського процесу досліджують як вітчизняні, так і іноземні автори: Р. Адамс, А. Аренс, М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, О. М. Ганяйло, С. І. Дерев'янка, Р. Додж, Н. І. Дорош, А. Я. Гончарук, С. Б. Ільїна, Дж. Лоббек, М. Ф. Огійчук, С. О. Олійник, І. Т. Новіков, Я. В. Петраков, О. А. Петрик, І. І. Пилипенко, І. І. Рагуліна, В. С. Рудницький, О. Ю. Редько, В. В. Рядська, В. Я. Савченко, В. В. Скобара, В. В. Сопко, В. П. Суйц, А. Д. Шеремет тощо. У роботах цих авторів закладено підвалини сучасної теорії аудиторського процесу.

Водночас аналіз літературних джерел та оцінка діючої практики аудиту дозволяє стверджувати, що існує низка проблем, пов'язаних з організацією аудиторського процесу:

- ✦ відсутність чіткого визначення поняття «організація аудиторського процесу»;
- ✦ відсутність єдиного підходу до розуміння взаємозв'язку стадій, етапів, напрямків та процедур як елементів аудиторського процесу;
- ✦ включення в зміст організації аудиторського процесу елементів, не притаманних йому (зокрема, процедур створення аудиторської фірми тощо).

Метою статті є теоретичне обґрунтування і розробка підходу щодо вдосконалення організації аудиторського процесу.

Об'єктом дослідження є організація аудиторського процесу.

Предметом дослідження є теорія та практика аудиторського процесу в умовах запровадження нової редакції МСА.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем аудиту, господарського контролю, теорії інформації; законодавча та нормативна база України; Міжнародні стандарти фінансової звітності; Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг; офіційні публікації Аудиторської плати України, ВПГО «Спілка аудиторів України», дані НКЦПФР; публікації та дослідження професійних аудиторських організацій; періодичні та наукові видання, матеріали науково-практичних конференцій; результати опитувань практикуючих зовнішніх і внутрішніх аудиторів, вищого та середнього управлінського персоналу суб'єктів господарювання; публічна фінансова звітність ПАТ, ПрАТ і підприємств, які є емітентами цінних паперів; робочі документи аудиторських фірм.

Важливо зазначити, що до сьогодення спеціальній літературі термін «аудиторський процес» вживається поряд з термінами «процес аудиту» і «процес аудиторської перевірки». Так, наприклад, А. Я. Гончарук, В. С. Рудницький, розглядаючи зміст аудиторського процесу, його стадії та етапи, застосовують усі три терміни («аудиторський процес» [2, с. 155], «процес аудиту» [2, с. 156], «процес аудиторської перевірки» [2, с. 157]); С. І. Дерев'янка, С. О. Олійник, Н. П. Кузик, О. М. Ганяйло при характеристиці етапів аудиту – терміни «процес аудиту», «процес аудиторської перевірки» [3, с. 94], Н. І. Дорош при узагальненні процесу аудиту – терміни «аудиторський процес» [4, с. 157], «процес аудиту» [4, с. 159, с. 184] тощо.

Загалом такий підхід не викликає серйозних заперечень, але, на думку авторів, було б доцільно застосовувати один термін, що дозволить досягти більшого рівня взаєморозуміння між фахівцями при визначенні шляхів розв'язання проблем при організації та проведенні аудиту. У цьому контексті перевагу слід було б надати терміну «аудиторський процес», оскільки саме таке словосполучення дозволяє відразу зрозуміти, хід розвитку якого саме явища розглядається («процес» – лат., проходження, просування вперед; послідовна зміна станів у розвитку будь-чого [5]). Крім того, варто зазначити, що складнощі в застосуванні даного терміна пов'язані з тим, що, незважаючи на досить широке використання його в теорії та практиці аудиту, трактується він неоднозначно.

Тому заслуговує на увагу трактування терміна «аудиторський процес» Ф. Ф. Бутинецем як відповідної системи послідовних змін стадій аудиту, що відбуваються в певному порядку. Стадію процесу аудиту він визначає як «певний момент, період процесу здійснення аудиту, що має свої якісні особливості. Стадії аудиту можуть включати ряд етапів» [6, с. 136]. Н. І. Дорош, розвиваючи цю ідею, зазначає, що «з метою ефективної організації аудиторського дослідження необхідно структурувати аудиторський процес, тобто визначити основні стадії, етапи пере-

вірки [4, с. 158]. З цим погоджуються також Я. А. Гончарук та В. С. Рудницький: «Аудиторський процес, безумовно, характеризується його стадіями та етапами» [2, с. 156].

У цілому погоджуючись з висновками попередників, автори вважають за доцільне при визначенні сутності аудиторського процесу відмітити його спрямованість на досягнення визначеної мети. Такою метою є загальна мета аудиту – підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності [1, с. 77]. Крім того, слід зазначити, що досягнення цієї мети відбувається через низку проміжних цілей, що й визначають зміст кожної зі стадій аудиторського процесу та об'єктивно обумовлюють їх виокремлення. Такий підхід дозволяє більш точно

структурувати аудиторський процес і переглядати його зміст і послідовність протікання стадій та етапів відповідно до уточнень потреб користувачів, пов'язаних із необхідністю реагування на виклики господарської практики.

Разом з тим, автори не погоджуються з позицією [2, с. 155 – 156] стосовно включення до змісту аудиторського процесу засобів, предметів праці та самої праці. Ці компоненти є елементами ресурсного забезпечення аудиту.

Вивчення спеціальної літератури показало, що в теорії аудиту до теперішнього часу не склався єдиний підхід до визначення як кількості стадій та етапів аудиторського процесу, так їх назв (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення переліку стадій (етапів) аудиторського процесу в спеціальній літературі

Стадії та етапи		Джерело							
стадії	етапи	А. Я. Гончарук, В. С. Рудницький [2, с. 161 – 162]	В. Я. Савченко [9, с. 130]	Ф. Ф. Бутинець [7, с. 164]	М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков, І. І. Рагуліна [8, с. 73]	Н. І. Дорош [4, с. 158]	С. І. Дерев'яно, С. О. Олійник, Н. П. Кузик, О. М. Ганяйло [3, с. 95]	С. Б. Ільїна [10, с. 62 – 64]	В. В. Рядська, Я. В. Петраков [11, с. 90]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Початкова	1. Вибір суб'єкта аудиту, ознайомлення з його бізнесом та станом обліку.	+							
	2. Ознайомлення зі статутом, установчими документами та правовими зобов'язаннями клієнта.								
	3. Вивчення надійності системи обліку та внутрішнього контролю.								
	4. Визначення обсягу робіт, узгодження суми оплати та складання угоди.								
	5. Розробка плану та програми аудиту								
Початково-організаційна			+						
Організаційна	Вивчення діяльності господарюючого суб'єкта, його засновницьких документів, організації стану бухгалтерського обліку, звітності та внутрішньогосподарського контролю. Підготовка листа-зобов'язання про згоду на проведення аудиту. Укладання договору на проведення аудиту та обґрунтування завдань аудиту				+				
	Підготовчий						+	+	
	Проміжний						+		
	Переддоговірний								+
	Укладення договору на здійснення аудиту							+	+
Підготовча	Формування аудиторської групи. Складання загального плану та програми аудиту				+				
Попередня	Підготовчий. Попереднє ознайомлення і діяльністю підприємства				+				
	Планування							+	+

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розробка стратегії та планування аудиторської перевірки						+			
Тестування засобів контролю						+			
Перевірка господарських операцій по суті (перевірка оборотів і сальдо за рахунками та аналітичні процедури)						+			
Стадія дослідження	1. Вивчення господарських операцій, тестування контрольних елементів або перевірка облікових записів. 2. Коригування плану та робочої програми. 3. Перевірка (аналіз) фінансової звітності	+							
Дослідна			+						
Методична	Вивчення об'єкта аудиту. Коригування програми аудиту. Перевірка, інвентаризація, опитування. Вивчення змісту документів і господарських операцій			+					
	Основний						+		
	Процес аудиторської перевірки							+	
	Проведення процедур отримання аудиторських доказів								+
Основна	Проведення аудиту				+				
Завершальна стадія	Оцінка (аналіз) результатів перевірки. Написання, підготовка пропозицій і ознайомлення з ними замовника. Складання аудиторського висновку й акта виконання робіт	+							
Завершальна стадія (узагальнення результатів аудиту)			+						
Результативна	Підготовка та надання письмової інформації замовнику за результатами проведення аудиту. Погодження результатів аудиту із замовником. Складання та підписання аудиторського звіту і висновку			+					
	Заключний						+		
	Підготовка аудиторського висновку та його підписання (заключний етап)							+	
	Здійснення заключних процедур								+
Заключна	Складання висновку. Прийняття рішення. Передача висновку до призначення				+				
Завершення процесу аудиту						+			

Як показано в табл. 1, вітчизняні дослідники по-різному підходять до деталізації аудиторського процесу. Умовно їх можна поділити на три групи:

- ✦ дослідники, які визнають та називають як стадії, так і етапи аудиторського процесу [2; 7; 8];
- ✦ дослідники, які називають тільки стадії аудиторського процесу [9];

- ✦ дослідники, які називають тільки етапи аудиторського процесу [3; 10; 11].

Аналогічні підходи характерні й для російської теорії аудиторського процесу. Так, В. Д. Андреев у 1994 р., розглядаючи підходи до аудиторської перевірки, говорив про стадії (етапи) [12, с. 47]. Етапи ревізійної (вплив радянської теорії економічного контролю) роботи він

розглядав як частину процесу ревізійної діяльності, яка складається з чотирьох самостійних етапів (підготовка, проведення, підготовка матеріалів та їх реалізація). При цьому він відмічав, що в економічній літературі відсутня однозначна думка щодо кількості етапів, меж їх початку та завершення [12, с. 311]. Слід зазначити, що для періоду зародження та становлення теоретичних засад і власної практики аудиту зазначений рівень вирішеності проблеми був об'єктивно обумовленим, а констатація проблеми ставала поштовхом до подальших наукових пошуків у цьому напрямку. Для сьогодення ж збереження такого стану в теорії аудиту є вже суттєвим недоліком.

Аналіз роботи Р. А. Алборова, А. І. Хоружий та С. М. Концевої дозволяє встановити, що автори ведуть мову про стадії аудиту, але, розкриваючи питання організації, порядок підготовки та принципи проведення аудиту, вони не наводять впорядкований перелік таких стадій [13, с. 80 – 91].

Ще характерно й для робіт А. Д. Шеремета та В. П. Суйца [14; 15], які одними з перших на пострадянському просторі досить докладно виклали технологію аудиту з урахуванням західної теорії та практики аудиту. Так, у [15, с. 26] зазначено, що аудиторська перевірка здійснюється на основі виконання аудитором таких основних стадій, як планування аудиту, отримання аудиторських доказів, використання роботи інших осіб і контакти з керівництвом економічного суб'єкта третіми сторонами, документування аудиту, узагальнення висновків, формування та вираження думки про бухгалтерську звітність економічного суб'єкта, а в [15, с. 239 – 241] аудиторську перевірку розподіляють на етапи: оцінка потреб клієнта, формування груп по проведенню аудиту та визначення її завдань; нарада з планування проекту аудиторської перевірки; отримання уявлення про кон'юнктуру ринку, ділове середовище; оцінка суттєвих процедур внутрішнього контролю; оцінка ризику; суттєві та загальні аудиторські процедури; створення зведеного звіту з аудиту; проведення заключної наради; оцінка результатів роботи та розробка плану удосконалення. Тобто автори, по-перше, не розрізняють поняття «стадія аудиту» та «етап аудит» і не пов'язують їх з поняттям «аудиторський процес»; по-друге, названі етапи охоплюють лише окремі види робіт і заходи, які здійснюють аудитори, що не дає змоги отримати цілісне уявлення про аудиторський процес.

Не вирішене це питання й в роботі Е. М. Мерзлічної та Ю. П. Нікольської [16]. Так, автори виділяють три головні етапи, які називають початкова стадія, етап збору й обробки інформації, заключна стадія [16, с. 144 – 145], тобто не бачать різниці між стадією та етапом. Проте далі цілком справедливо зазначається, що «стадії аудиту, у свою чергу, складаються з самостійних етапів», але етапи мають вже інші назви: попередня діяльність (підготовчий етап), планування аудиту, тестування засобів контролю (процедури узгодження), виконання незалежних процедур (аудиторських процедур по суті), формування думки й складання аудиторського висновку (завершальний етап) [16, с. 146]. Відповідно, не зрозумі-

лим є питання кількості стадій та етапів й чому останні не входять до раніше названих.

Г. О. Юдіна та М. М. Черних з посиланням на Федеральні правила (стандарти) аудиторської діяльності, що діють в РФ, називають як основні етапи аудиторської перевірки організацію і планування, збір аудиторських доказів, завершення аудиту [17, с. 117]. Тут слід зазначити, що виокремлення збору аудиторських доказів як окремого етапу не відповідає визначенню поняття «аудиторські докази» в МСА («аудиторські докази – інформація, яку використовує аудитор під час формулювання висновків, на яких ґрунтується аудиторська думка» [1, с. 12]).

А. І. Вороніна подає основні етапи аудиту (попередня діяльність – підготовчий етап, планування аудиту, процедури аудиту, незалежні процедури, формування думки та складання звіту – завершальний етап) відповідно до нормативної моделі процесу аудиту, розробленої у 1986 р. [18, с. 73 – 74]. Слід зазначити, що з того часу відбулися певні зміни у трактуванні як окремих понять, так і загального уявлення про зміст аудиторського процесу в нормативних документах з питань аудиту. Тому автори вважають недоцільним визначати як етапи аудиту «процедури аудиту» та «незалежні процедури», оскільки вони пронизують весь аудиторський процес.

Загалом названі підходи різняться ступенем деталізації аудиторського процесу. У деяких випадках стадії та етапи мають однакові назви, а назви етапів у різних дослідників мають відмінності. Як правило, це залежить від точки зору окремого дослідника на групування аудиторських процедур у певні блоки. На думку авторів, доцільним є виокремлення етапів аудиторського процесу з об'єднанням їх в стадії. Таке об'єднання варто здійснювати залежно від визначення проміжних цілей аудитора в аудиторському процесі. Разом з тим автори не погоджуються з позицією С. Б. Ільїної, яка процесом аудиторської перевірки називає тільки четвертий етап проведення аудиту й відносить до нього здійснення аудиту, оцінку і тестування системи внутрішнього контролю; підтвердження залишків на рахунках бухгалтерського обліку, стратегію низького ризику; заключні процедури [10, с. 62 – 64]. Дійсно, ці блоки процедур є найважливішими з точки зору отримання аудиторських доказів для формування судження аудитора про ступінь достовірності інформації, наданої управлінським персоналом клієнта у фінансовій звітності. Але їх виконання згідно з МСА має передувати виконання значного обсягу робіт, які часто називають передаудитом (питома вага витрат часу на його проведення, як показує практика, досягає майже 40% всього обсягу робіт). Виконання таких процедур є обов'язковим для аудитора. Проте МСА, встановлюючи загальні вимоги до змісту аудиторського процесу, не поділяють його на окремі стадії та етапи.

Крім того, керуючись МСА, слід враховувати, що вони розроблені на основі узагальнення досвіду розвинутих країн з ринковою економікою, де аудит традиційно є важливим джерелом інформації для користувачів фінансової звітності й протікає, як правило, впродовж звітного року та після складання фінансової звітності. Відтак послідовність виконання як окремих процедур,

так і їх блоків у західних країнах є дещо іншою, ніж в Україні, де аудиторський процес відбувається у досить стислі терміни.

Не містять вичерпних рекомендацій стосовно послідовності окремих стадій та етапів аудиторського процесу й інші національні нормативні документи з питань аудиту. Разом з тим, вирішувати його має кожна аудиторська фірма. Більш того, кожний суб'єкт аудиторської діяльності має розробити та впровадити в свою практику таку систему контролю якості, яка б забезпечувала обґрунтовану впевненість у тому, що й фірма, і її персонал діють відповідно до МСА, Кодексу етики професійних бухгалтерів і законодавчих і нормативних вимог, що регулюють аудиторську діяльність, а висновки (звіти), що надаються фірмою, відповідають умовам завдання [19]. Одним з елементів системи контролю якості аудиту є внутрішньофірмові стандарти, які мають містити викладення політики та процедур стосовно послідовності аудиторського процесу. Тому визначення стадій та етапів аудиторського процесу є не лише теоретичною проблемою, але й має велике практичне значення.

Важливо зазначити, що до теперішнього часу існують певні відмінності у визначенні різними дослідниками моментів початку та завершення аудиторського процесу. Так, наприклад Н. І. Дорош вважає, що аудиторський процес розпочинається стадією планування, а звершується складанням аудиторського висновку (звіту) та листа-повідомлення управлінської ланки та аудиторського комітету щодо недоліків системи внутрішнього контролю [4, с. 159 – 165]; Я. А. Гончарук і В. С. Рудницький відповідно – вибором суб'єкта аудиту й складанням аудиторського висновку й акта виконаних робіт [23, с. 161 – 162], Ф. Ф. Бутинець – моментом реклами послуг аудиторських фірм і передачею висновку замовнику [7, с. 164].

На думку авторів, аудиторський процес за своїм змістом охоплює комплекс процедур, виконуваний аудитором стосовно певного клієнта. При цьому, безумовно, мають місце певні особливості організації аудиторського процесу в разі первинного та узгодженого (повторюваного) аудиту.

Аналіз діючої практики здійснення аудиту показує, що, як правило, відправною точкою аудиторського процесу є усне або письмове звернення потенційного клієнта до аудитора, яке при виявленні останнім зацікавленості оформлюється листом-пропозицією. Саме з цього часу аудитор розпочинає активні дії стосовно певного завдання. Тому недоцільно такою точкою вважати розміщення реклами, оскільки це є частиною діяльності аудитора стосовно пошуку майбутніх клієнтів. Також слід зазначити, що аудиторський процес не завершується наданням висновку та інформації управлінському персоналу. Згідно з МСКЯ 1 аудиторська фірма має сформувати остаточний файл протягом 60 днів після дати аудиторського звіту [1, с. 70], і в цей період аудиторський процес ще не є завершеним.

Варто відмітити, що в період складання остаточного аудиторського файлу аудитор не лише систематизує робочі документи й перевіряє їх повноту для поперед-

ження можливих зауважень при проходженні зовнішнього контролю якості, але й ще раз переглядає й осмислює хід аудиторського процесу для розробки заходів щодо його вдосконалення з метою підвищення ефективності виконання наступних завдань. Аналіз нормативних документів Аудиторської палати України з питань зовнішніх перевірок систем контролю якості аудиторських фірм (аудиторів) і власний досвід щодо практичного проходження такої перевірки показує, що зовнішні перевірки зараз обмежуються переважно встановленням відповідності остаточних аудиторських файлів визначеному переліку обов'язкових документів. Наступним кроком, на думку авторів, має стати зовнішня перевірка змісту та обґрунтованості висновків аудитора, що містяться в робочих документах. Виходячи з цього на стадії оформлення остаточного аудиторського файлу аудитор має критично оцінити хід поточного аудиторського процесу, розглянути проблеми й виявлені внутрішньою системою контролю якості недоліки та сформулювати пропозиції як щодо внесення змін як у форми робочих документів, так і щодо коригування аудиторського процесу. Такі пропозиції доцільно систематизувати за результатами узагальнення пропозицій за всіма виконаними впродовж поточного року завданнями з надання впевненості та враховувати при перегляді внутрішньофірмових стандартів аудиту.

Крім того, аудитор протягом певного часу після надання висновку продовжує періодичне спілкування з клієнтом на предмет виявлення чинників, що можуть вплинути на його судження, і у зв'язку з цим подальшу співпрацю з клієнтом вато розглядати як окрему стадію аудиторського процесу.

У сучасних умовах у зв'язку із запровадженням редакції МСА видання 2010 р. з'явилися нові вимоги, які значно розширюють зміст аудиторського процесу. Перш за все це стосується впровадження в практику:

- ✦ на стадії документування й прийняття завдання (*передаудит*) – п. 17 – 19 МСА 210, (п. 35 МСА 240, п. 156, Д23 МСА 530);
- ✦ на стадії планування – МСА 315 п. 11а, Д17 – 19), МСА 510 п. 6а, Д1 – Д2;
- ✦ на стадії аудиторського дослідження – МСА 330 п. 5, Д2 – Д3, МСА230 п. 13, Д21 – Д22, МСА 200 п. 4, Д2 – Д11, МСА 600 п. 46, п. 49, МСКЯ1 п. 30а [1].

Ці зміни значною мірою торкнулися питань налагодження інформаційної взаємодії аудитора з клієнтом в аудиторському процесі, що в сучасних умовах потребує більш глибокого вивчення.

Урахування новацій МСА видання 2010 р. робить актуальним доповнення стадій аудиторського процесу стадією «Взаємодія між аудитором та управлінським персоналом» (рис. 1) через важливість здійснюваних процедур як для досягнення взаєморозуміння між учасниками аудиторського процесу, так і реалізації цілей таких учасників.

Як показано на рис. 1, стадія «Взаємодія між аудитором та управлінським персоналом» є специфічною стадією. Вона, на відміну від інших, включає низку етапів, які мають виконуватись після завершення кожної з

чотирьох перших стадій, але у зв'язку із важливістю налагодження таких взаємозв'язків як з метою досягнення загальної мети аудиту, так і з метою виконання вимог МСА 260 і МСА 265 стосовно відповідальності аудитора за їх виконання, варто розглядати комплекс таких процедур як окрему стадію.

його стадій виходячи з низки проміжних цілей, які визначають їх зміст, дозволяє більш точно структурувати аудиторський процес та переглядати його зміст і послідовність протікання відповідно до уточнень потреб користувачів, пов'язаних із необхідністю реагування на виклики господарської практики. Уточнення визначен-

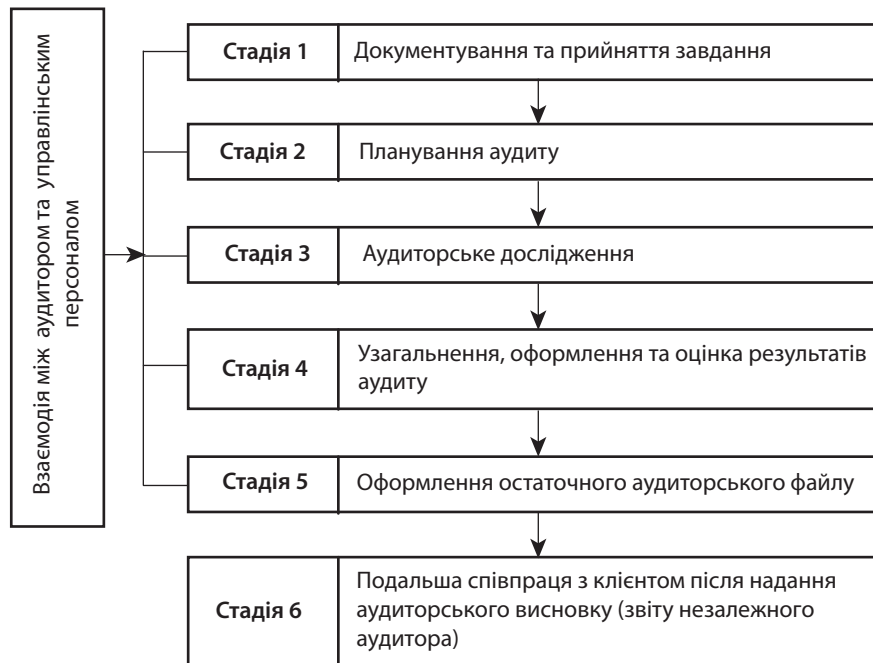

Рис. 1. Стадії аудиторського процесу (доповнено авторами)

Такий підхід до трактування структури аудиторського процесу авторами покладено в основу формулювання власного визначення поняття «організація аудиторського процесу». При цьому було враховано підходи до трактування поняття «організація».

Організація (від франц. *organisation*) – влаштувати, заснувати, створити [20, с. 430]. Під організацією розуміють також сукупність процесів або дій, спрямованих на об'єднання елементів, частин у цілу життєздатну, стійку систему [21, с. 521]. М. Т. Білуха зазначає, що організація – це «впорядкованість, взаємодія окремих елементів, що знаходяться у функціональній залежності [12, с. 24], а Б. А. Райзберг та Л. Ш. Лозовський – «Складає процес управління, сутність якої – координація дій окремих елементів системи, набуття відповідності функціонування її частин [23, с. 341].

На підставі вивчення різних підходів до визначення понять «аудиторський процес» та «організація» автори пропонують своє трактування поняття «організація аудиторського процесу». **Організація аудиторського процесу** – це сукупність дій, спрямованих на систематизацію складових частин аудиторського процесу, починаючи від отримання аудитором листа-пропозиції від потенційного клієнта й закінчуючи подальшою співпрацею з клієнтом після надання аудиторського висновку (звіту незалежного аудитора).

ВИСНОВКИ

Визнання спрямованості аудиторського процесу на досягнення визначеної мети, а також виокремлення

ная поняття «організація аудиторського процесу» створює передумови для забезпечення більш раціонального підходу до вирішення низки теоретичних і практичних проблем забезпечення належної взаємодії в аудиторському процесі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : видання 2010 року. Частина 1 / Пер. з англ. О. Л. Ольховікова, О. В. Селезньов, О. О. Зеніна, О. В. Гик, С. Г. Біндер. – К. : Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2010. – 846 с.
2. Гончарук Я. А. Аудит : навч. посіб. / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 443 с.
3. Основи аудиту : навч. посібник / С. І. Дерев'яноко, С. О. Олійник, Н. П. Кузик, О. М. Ганяйло. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 328 с.
4. Дорош Н. І. Аудит: теорія і практика / Н. І. Дорош. – К. : Знання, 2006. – 495 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://что-означает.рф/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%8>
6. Бутинець Ф. Ф. Аудит : підручник / Ф. Ф. Бутинець. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Житомир : ПП «Рута», 2002. – 672 с.
7. Бутинець Ф. Ф. Аудит : підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / Ф. Ф. Бутинець. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Житомир : ПП «Рута», 2006. – 512 с.

- 8. Огійчук М. Ф.** Аудит: організація і методика : навч. посібник / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков, І. І. Рагуліна. – К. : Алерта, 2010. – 584 с.
- 9. Савченко В. Я.** Аудит : навч. посібник / В. Я. Савченко. – К. : КНЕУ, 2005. – 322 с.
- 10. Ільїна С. Б.** Основи аудиту : навчально-практичний посібник / С. Б. Ільїна. – К. : Кондор, 2009. – 378 с.
- 11. Рядська В. В.** Аудит : навч. пос. / В. В. Рядська, Я. В. Петраков. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 416 с.
- 12. Андреев В. Д.** Практический аудит (справочное пособие) / В. Д. Андреев. – М. : Экономика, 1994. – 366 с.
- 13. Алборов Р. А.** Основы аудита : учебное пособие / Р. А. Алборов, Л. И. Хоружий, С. М. Концевая. – М. : Издательство «Дело и Сервис», 2001. – 224 с.
- 14. Суйц В. П.** Аудит: общий, банковский, страховой : учебник / В. П. Суйц, А. Н. Ахметбеков, Т. А. Дубровина. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 556 с.
- 15. Шеремет А. Д.** Аудит: Учебник. – 2-е изд. доп. и перераб. / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 352 с.
- 16. Мерзликina Е. М.** Аудит : учебник. – 3-е изд., перераб и доп. / Е. М. Мерзликina, Ю. П. Никольская. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 368 с.
- 17. Юдина Г. А.** Основы аудита : учебное пособие / Г. А. Юдина, М. Н. Черных. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2012. – 384 с.
- 18. Воронина Л. И.** Аудит: теория и практика : учебник для бакалавров / Л. И. Воронина. – М. : Изд-во «Омега-Л», 2012. – 674 с.
- 19.** Про затвердження Положення з національної практики контролю якості аудиторських послуг 1 «Організація аудиторськими фірмами та аудиторами системи контролю якості аудиторських послуг» : Рішення АПУ від 27.09.2007 р. № 182/4 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.kiev.ua>
- 20.** Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык, 1989. – 624 с.
- 21. Борисов А. Б.** Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.
- 22. Белуха Н. Т.** Контроль и ревизия в отраслях народного хозяйства. / Н. Т. Белуха. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 368 с.
- 23. Райзберг Б. А.** Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский. – М. : ИНФА-М, 1996. – 496 с.
- Honcharuk, Ya. A., and Rudnytskyi, V. S. *Audyt* [Audit]. Kyiv: Znannia, 2007.
- Ilna, S. B. *Osnovy audytu* [Fundamentals of Auditing]. Kyiv: Kondor, 2009.
- [Legal Act of Ukraine] (2007). <http://www.liga.kiev.ua>
- Merzlikina, E. M., and Nikolskaia, Yu. P. *Audit* [Audit]. Moscow: INFRA-M, 2009.
- Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh* [International standards of quality control, auditing, review, other assurance and related services]. Kyiv: Mizhnarodna federatsiia bukhhalteriv; Audytorska palata Ukrainy, 2010.
- Ohiichuk, M. F., Novikov, I. T., and Rahulina, I. I. *Audyt: orhanizatsiia i metodyka* [Audit: організація і методика]. Kyiv: Alerta, 2010.
- Ozhegov, S. I., and Shvedova, N. Yu. "Tolkovyy slovar russkogo iazyka" [Dictionary of Russian language]. <http://что-означает.рф/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%8>
- Riadska, V. V., and Petrakov, Ya. V. *Audyt* [Audit]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2008.
- Rayzberg, B. A., and Lozovskiy, L. Sh. *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow: INFRA-M, 1996.
- Savchenko, V. Ya. *Audyt* [Audit]. Kyiv: KNEU, 2005.
- Sheremet, A. D., and Suyts, V. P. *Audit* [Audit]. Moscow: INFRA-M, 2001.
- Slovar inostrannykh slov* [Dictionary of foreign words]. Moscow: Russkiy iazyk, 1989.
- Suyts, V. P., Akhmetbekov, A. N., and Dubrovina, T. A. *Audit* [Audit]. Moscow: INFRA-M, 2001.
- Voronina, L. I. *Audit* [Audit]. Moscow: Omega-L, 2012.
- Yudina, G. A., and Chernykh, M. N. *Osnovy audita* [The fundamentals of auditing]. Moscow: KNORUS, 2012.

REFERENCES

- Andreev, V. D. *Prakticheskiy audit* [Practical auditing]. Moscow: Ekonomika, 1994.
- Alborov, R. A., Khoruzhiy, L. I., and Kontsevaia, S. M. *Osnovy audita* [The fundamentals of auditing]. Moscow: Delo i Servis, 2001.
- Butynets, F. F. *Audyt* [Audit]. Zhytomyr: Ruta, 2002.
- Butynets, F. F. *Audyt* [Audit]. Zhytomyr: Ruta, 2006.
- Borisov, A. B. *Bolshoy ekonomicheskyy slovar* [Large Dictionary of Economics]. Moscow: Knizhnyy mir, 2003.
- Belukha, N. T. *Kontrol i reviziya v otrasliakh narodnogo khoziaystva* [Control and audit in the national economy]. Moscow: Finansy i statistika, 1992.
- Dorosh, N. I. *Audyt: teoriia i praktyka* [Audit: теорія і практика]. Kyiv: Znannia, 2006.
- Derev'ianko, S. I., Oliinyk, S. O., and Kuzyk, N. P. *Osnovy audytu* [Fundamentals of Auditing]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2008.

РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО ЗМІСТ АУДИТУ

РЯДСЬКА В. В.

УДК 336.225

Рядська В. В. Розвиток уявлень про зміст аудиту

У статті проведено аналіз змісту аудиту як професійної практики, що виникла та розвивається в системі тристоронніх відносин. Тристоронні відносини розглядаються як об'єктивна форма існування аудиту як такого. Такий підхід дозволив прослідкувати зміни в уявленнях про аудит у взаємозв'язку зі змінами характеру відносин, які складаються між користувачем і відповідальною стороною. Основні метаморфози відбуваються внаслідок розвитку відносин власності та відносин контролю з боку користувача до відповідальної сторони. Імплементация аудиту у країнах посттоталітарної економіки відбувалась в умовах, що відповідали найнижчому рівню організації відносин «користувач – відповідальна сторона», а саме: домінування відносин власності та прямого контролю користувачів по відношенню до відповідальної сторони. Такий тип організації відносин «користувач – відповідальна сторона» мав об'єктивним наслідком формування завдань аудиту через делегування частини контрольних функцій незалежному суб'єкту – аудитору. Цим пояснюється спосіб відокремлення аудиту від інших видів контролю через застосування ознаки «незалежний» у формулюванні його змісту. Розвиток відносин «користувач – відповідальна сторона» мав наслідком втрату відносин власності та відносин контролю. Такий тип відносин формує новий зміст завдань аудиту – зменшення інформаційних ризиків шляхом проведення незалежної оцінки фінансової інформації. Таким чином, було ідентифіковано конфлікт між історично сформованим уявленням про аудит як форму або метод незалежного фінансового контролю та його актуальним станом як формою оцінки фінансової інформації та методом зменшення інформаційних ризиків.

Ключові слова: аудит, тристоронні відносини, користувач, відповідальна сторона, незалежний контроль.

Бібл.: 13.

Рядська Валентина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра аудиту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: ppafotos@gmail.com

УДК 336.225

UDC 336.225

Рядская В. В. Развитие представлений о содержании аудита

В статье проведен анализ содержания аудита как профессиональной практики, которая возникла и развивается в системе трехсторонних отношений. Трехсторонние отношения рассматриваются как объективная форма существования аудита. Такой подход позволил проследить изменения в представлениях об аудите во взаимосвязи с изменениями характера отношений, которые складываются между пользователем и ответственной стороной. Основные метаморфозы происходят в результате развития отношений собственности и отношений контроля со стороны пользователя к ответственной стороне. Имплементация аудита в странах посттоталитарной экономики происходила в условиях, соответствующих низкому уровню организации отношений «пользователь – ответственная сторона», а именно: доминирование отношений собственности и прямого контроля пользователей по отношению к ответственной стороне. Такой тип организации отношений «пользователь – ответственная сторона» имел объективным следствием формирование задач аудита через делегирование части контрольных функций независимому субъекту – аудитору. Этим объясняется способ отделения аудита от других видов контроля путем применения признака «независимый» в формулировках его содержания. Развитие отношений «пользователь – ответственная сторона» имело следствием потерю отношений собственности и отношений контроля. Такой тип отношений формирует новое содержание задач аудита – уменьшение информационных рисков путем проведения независимой оценки финансовой информации. Таким образом, был идентифицирован конфликт между исторически сложившимся представлением об аудите как форме или методе независимого финансового контроля и его актуальным состоянием как формой оценки финансовой информации и методом уменьшения информационных рисков.

Ключевые слова: аудит, трехсторонние отношения, пользователь, ответственная сторона, независимый контроль.

Библ.: 13.

Рядская Валентина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра аудита, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: ppafotos@gmail.com

Ryadska V. V. Development of Ideas on the Essence of Audit

The article analyses the essence of audit as a professional practice, which appeared and is developed in the system of triangular relationship. It considers triangular relationship as an objective form of audit existence. This approach allowed tracing changes in understanding audit in connection with changes of the character of relations, which are established between the user and responsible party. Main metamorphoses occur in the result of development of property relationship and control relationship from the direction of the user towards the responsible party. Implementation of audit in the countries of post-totalitarian economy took place under conditions that correspond with a low level of organisation of "user – responsible party" relationship, namely: domination of property relationship and direct control of users with respect to the responsible party. This type of organisation of "user – responsible party" relationship had an objective consequence of formation of audit tasks through delegation of a part of control functions to an independent subject – auditor. This explains the method of separation of audit from other types of control through application of the "independent" property in wording of its essence. Development of "user – responsible party" relationship resulted in loss of property relationship and control relationship. This type of relationship forms a new content of audit tasks – reduction of information risks through conduct of independent assessment of financial information. Thus, the article identifies a conflict between historical views on audit as a form or method of independent financial control and its actual state as a form of assessment of financial information and method of reduction of information risks.

Key words: audit, triangular relationship, user, responsible party, independent control.

Bibl.: 13.

Ryadska Valentyna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of audit, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: ppafotos@gmail.com

Сучасні представлення про аудит як форму незалежного контролю сформувався перш за все на підґрунті того, що він виник та розвивається як професійна практика. За висловом професора Г. М. Давидова, «теоретична сторона процесу взаємодії теорії та практики в економічній сфері починається з аналізу дійсності. У результаті подібних досліджень накопичується різноманітна інформація про різні економічні процеси і явища, яка потребує узагальнення й осмислення, результатом чого є наступна ланка – передбачувана ідея» [7, с. 42]. Отже, відправною точкою дослідження питання про місце і роль аудиту в сучасних економічних відносинах повинен стати аналіз поглядів на зміст аудиту.

У публікаціях з теорії аудиту можна зустріти різні підходи до розкриття змісту аудиту як незалежної професійної діяльності та галузі наукових знань. Особливий інтерес з цього питання представляють роботи групи російських вчених Я. В. Соколова, С. М. Бичкової, А. В. Газаряна, К. І. Козлової, а також представників української наукової школи, зокрема Ф. Ф. Бутинця, О. А. Петрик, О. Ю. Редька, Г. М. Давидова, Н. С. Шалімової. Як правило, зміст аудиту визначається його кінцевою метою, що обумовлюється суспільнонеобхідною потребою у підвищенні якісних характеристик фінансової інформації. Виходячи з цього основний акцент робиться на те, що сучасний аудит представляє собою форму, або метод незалежного контролю, внаслідок реалізації якого формується аудиторська думка, що надає користувачам відповідний рівень впевненості щодо достовірності фінансової інформації.

Основна проблема полягає в тому, що за понад двадцятирічний досвід аудиторської практики в Україні стало словосполучення «незалежний контроль» починає викликати наукові дискусії з приводу того, а чи дійсно аудит можна розглядати як самостійну систему контролю, чи взагалі притаманні аудиту контрольні функції? Сам факт постановки таких питань необхідно розглядати як результат розвитку аудиту, який відбувається під впливом соціально-економічних зрушень у цілому й змісту тристоронніх відносин зокрема.

Метою цієї статті є дослідження розвитку уявлень про зміст аудиту як професійної практики у взаємозв'язку між процесами трансформації тристоронніх відносин.

Існують різні погляди вчених щодо першопричин виникнення аудиту. Так, О. Ю. Редько висловлює припущення, що «... першоосною появи аудиту були Жадібність та Страх пересічного власника – учасника ринкових відносин. Ці дві рушійні сили, що спонукають людину до дій, особливо в економічних відносинах, при абсолютно невизначеному навколишньому ринковому середовищі та недовірою людини-власника до будь якої інформації, які він сам не створював але яка зачіпає його економічні або майнові інтереси, – це і народило феномен аудиту» [4, с. 27].

Така точка зору вченого фактично віддзеркалює базову концепцію теорії агентів. Треба зазначити, що Р. Адамс, досліджуючи аудит з позиції цієї теорії, більш точно обґрунтовує необхідність аудиту, акцентуючи увагу на наслідки процесу поступового відділення влас-

ника від управління підприємством [1, с. 86]. Саме ці обставини стали визначальними для виникнення та формування так званих тристоронніх відносин, які й сьогодні є фундаментальним елементом Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості [9, с. 10 – 11]. Отже, тристоронні відносини необхідно розглядати як об'єктивну форму існування аудиту. Тристоронні відносини як першооснова незалежної аудиторської діяльності передбачають участь трьох окремих сторін: фахівця-практика (незалежного аудитора), відповідальної сторони та визначених користувачів. Таким чином, зміст процесів, що відбуваються в системі тристоронніх відносин, приймаються нами як базові для проведення подальшого дослідження змісту аудиту в процесі його еволюційного розвитку.

Практика аудиту як в Україні, так і на пострадянському просторі, отримала свій початок внаслідок перетворень в економіці, що відбулись наприкінці ХХ сторіччя. Професор О. А. Петрик так описує процес зародження незалежної аудиторської діяльності: «Наслідком залучення іноземного капіталу в економіку СРСР і, згодом, країн СНД стало створення спільних підприємств, діяльність яких не підлягала відомчому контролю. З метою здійснення фінансових перевірок їх господарської діяльності у 1987 – 1989 рр. були створені спеціальні ревізійні групи та консалтингова фірма «Інаудит» у Москві (а в Києві – її дочірнє підприємство «Інаудит-Україна»), яка в основному здійснювала контроль підприємств, створених з участю іноземного капіталу. Незалежних перевірок насамперед вимагали зарубіжні інвестори.» [11, с. 12 – 13]. Зафіксований історичний факт якнайкраще втілює в собі всі суттєві обставини, що супроводжували становлення аудиту як складової ринкової інфраструктури.

По-перше, превалююча більшість суб'єктів господарювання, які складали галузеву структуру економіки України, знаходилась у державній власності, тобто можна говорити про те, що не було сформовано сталого підґрунтя для появи тристоронніх відносин: одноосібний власник – держава мав прямий контроль над діяльністю підприємств.

По-друге, іноземний інвестор, який фактично був відокремлений від процесів прямого контролю об'єкта інвестування, став носієм зовнішнього спонукального мотиву для утворення суб'єктів аудиторської діяльності. Але поєднання перших і других обставин мало наслідком те, що аудиторські послуги сприймались лише з позицій накопиченого досвіду контрольно-ревізійної практики, що, у свою чергу, проявилось у формулюваннях перших термінів понятійного апарату, якими описувався зміст незалежної аудиторської діяльності. Так, у довідковому посібнику «Практичний аудит» 1993 р. видання В. Д. Андреев застосовує термін «аудиторська ревізія», а працівників суб'єкта аудиторської діяльності називає «бригадою ревізорів» [2, с. 49].

Перші дослідження, які були присвячені узагальненню практичного досвіду аудиторської діяльності, містили в собі спробу знайти спільний знаменник між накопиченим досвідом країн з розвинутою ринковою економікою,

сформованою теорією аудиту західних шкіл і тим новим, що сприймалось дещо як «чужорідне тіло» в системі взаємовідносин між господарюючими суб'єктами та користувачами інформації про результати їх діяльності. Цікавою є порівняльна характеристика професора Я. В. Соколова російського та західних підходів до проведення аудиторських перевірок, що існували наприкінці минулого сторіччя [10, с. 20 – 21]. Беручи до уваги, що обставини, які мали суттєвий вплив на оцінку соціально-економічного рівня розвитку України та Росії, на той час були ідентичними, можна вважати прийнятними ці характеристики і для процесів імплементації аудиту в Україні.

Описані відмінності практики аудиту на момент її становлення в порівнянні із західною практикою є свідченням реалізації завдань аудиту для випадку тристоронніх відносин, що характеризуються наявністю відносин прав власності та прямого контролю з боку користувачів по відношенню до відповідальної сторони. Основним користувачем результатів виконання аудиту були на той час державні контролюючі органи (податкова інспекція, бо фінансова звітність використовувалась як база оподаткування податком на прибуток) при цьому суттєвими під час перевірки визначались ті статті балансу, викривлення в яких могли відбутись внаслідок незаконного вилучення активів, а застосування аудиторських стандартів мало рекомендаційний (необов'язковий) характер. Таким чином, можна говорити про фактичне перенесення практики контрольно-ревізійної роботи за межі функцій державних контролюючих органів. Саме цим пояснюється проведення порівняння аудиту та ревізії та дослідження аудиту як складової системи фінансово-господарського контролю майже у всіх публікаціях, що містили в собі питання розкриття змісту та функцій аудиту на той час. Як приклад поглядів того часу на зміст аудиту може бути наведений один із перших підручників професора М. Т. Білухи «Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту» [6]. Тобто, теорія аудиту розглядалась як складова теорії контролю в цілому.

Ортодоксальний напрямок, що визначає аудит лише як форму або метод контролю, був розвинутий професором Ф. Ф. Бутинцом [5] та представниками його школи, і сьогодні служить підґрунтям для наукової полеміки.

Інституціональне формування аудиторської практики було започатковано із прийняттям в 22 квітня 1993 р. Закону України «Про аудиторську діяльність», яким було визначено основні регуляторні засади здійснення аудиторської діяльності через створення Аудиторської палати України як незалежного органу. Разом з тим, перші нормативні документи, якими визначались методологічні засади проведення аудиту, були прийняті Аудиторською палатою України лише в 1995 – 1997 рр. Таким чином, можна говорити про те, що майже п'ять років після отримання свого офіційного статусу аудиторська практика фактично базувалась на ідеології контрольно-ревізійної роботи.

Головним результатом проведених узагальнень першого практичного досвіду аудиторської практики в Україні стало те, що аудит визначається як незалежний

контроль, який розглядається як складова системи фінансового контролю. Такий статус аудиту закріплений сьогодні в нормах діючої редакції Закону України «Про аудиторську діяльність» [12, ст. 2]. При цьому сучасні погляди не тільки законотворців, але й науковців на місце аудиту в інфраструктурі ринкової економіки ґрунтуються на тому, що «дедалі невідкладнішим є інкорпороване вбудування незалежного ... аудиту в інфраструктуру контролю, здійсненого у загальнодержавних масштабах. Розбудова цієї інфраструктури має спиратися на досвід становлення аудиту і сприяти його розвитку» [4, с. 20].

Незалежність, як головна ознака, що відокремлює аудит від інших споріднених видів діяльності, пов'язаних із будь-якими перевітками інформації про факти та наслідки господарських операцій, присутня в більшості визначень аудиту. Цей факт є наслідком специфіки процесу входження аудиту як практики в ринкову інфраструктуру посттоталітарної економіки, який відбувався «зверху», і саме ознака незалежності, була першою відчутною відмінністю, яка й відокремлювала аудит від будь-чогось іншого. Синонімом цієї ознаки можна вважати застосування в окремих визначеннях словосполучення «позавідомчий контроль». Акцент на незалежність зберігається у визначенні, що містить діючу редакція Закону України «Про аудиторську діяльність» [12, ст. 3, п. 2]. Натомість трактування, що містять публікації західних видань, жодним способом не оперують «незалежністю» як корінною ознакою аудиту. Як відомо, питання незалежності аудитора розглядаються лише в контексті етичних норм, що супроводжують процес виконання професійних завдань аудитора.

Трактування змісту аудиту на початку 90-х років ХХ сторіччя містить в собі ще одну, досить важливу характеристику, яка розкриває його цільове призначення. Так, М. Т. Білуха визначає аудит як «незалежну форму економічного контролю, що надається суб'єктам підприємницької діяльності на договірних засадах з питань ефективності господарювання та достовірності її відображення у бухгалтерському обліку і звітності» [6, с. 41]. Як бачимо, на перше місце вчений ставить завдання, що направлене на підвищення «ефективності господарювання» суб'єкта підприємницької діяльності, і лише потім, як другорядне завдання називається оцінка «достовірності відображення господарської діяльності у бухгалтерському обліку та звітності». Якщо розглядати аудит як форму контролю, тоді, очевидно, він повинен володіти всіма притаманними йому функціональними завданнями, серед яких головним приймалось завдання виявлення резервів підвищення ефективності використання всіх наявних ресурсів суб'єкта господарювання. Пріоритет такого завдання є наслідком того, що на етапі започаткування аудиторської практики між користувачами та відповідальною стороною превалювали відносини, в яких користувач мав відносини власності та відносини контролю щодо відповідальної сторони. Отже, такі відносини орієнтують завдання аудиту на компенсацію окремих функцій контролю.

Визначення аудиту в трактуваннях західних фахівців, які наводились у різних публікаціях, починаючи з 1973 р.

по теперішній час, базуються на тому, що аудит розглядається перш за все як «оцінка» фінансової інформації на предмет її достовірності, або «оцінка» з метою надання впевненості користувачам щодо достовірності такої фінансової інформації. Тобто, абсолютно природним для країн з розвинутою ринковою економікою та сталою практикою аудиту є позиціонування аудиту як способу оцінки фінансової інформації, а не форми її контролю.

А. Аренс і Дж. Лоббек трактують аудит як «процес, за допомогою якого компетентний незалежний працівник накопичує й оцінює свідчення про інформацію, що піддається кількісній оцінці і що належить до специфічної господарській системи, щоб визначити і виразити у своєму висновку ступінь відповідності цієї інформації встановленим критеріям» [3, с. 7]. Такий підхід є цілком зрозумілим, бо відображає об'єктивну картину функціонування західної практики аудиту, яка здійснювалась в економіках з розвинутим фондовим ринком, що, у свою чергу, визначає найбільш високий рівень відносин «користувач – відповідальна сторона»: наявність відносин власності та непрямий контроль користувача щодо відповідальної сторони; відсутність відносин власності та відносин контролю користувача щодо відповідальної сторони; об'єкт відповідальної сторони, на який направлений економічний інтерес користувача – фінансова звітність та інша економічна інформація; пріоритетна потреба користувача, що визначає завдання зовнішнього аудиту, є підвищення рівня довіри до фінансової звітності та іншої економічної інформації, що пов'язано зі зменшенням інформаційних ризиків під час прийняття управлінських рішень.

На наш погляд, відокремлення аудиту від інших видів діяльності у визначеннях західних фахівців є принципово важливим з огляду на те, що практика аудиту пов'язана із виконанням досить широкого спектру завдань, які не завжди мають наслідком висловлення суження щодо достовірності фінансової інформації.

Натомість погляди окремих науковців щодо змісту аудиту не містять відокремлення аудиту як виду завдань з надання впевненості, від інших робіт. Внаслідок цього аудит трактується як «підприємницька діяльність аудиторів (аудиторських фірм) зі здійснення позаповідомчих перевірок бухгалтерської (фінансової) звітності, документів бухгалтерського обліку, податкових декларацій та інших фінансових зобов'язань і вимог економічних суб'єктів, а також надання інших аудиторських послуг» [8, с. 6]. Таке розуміння змісту цілком характерне для тристоронніх відносин, в яких переважають відносини «користувач – відповідальна сторона» так званого перехідного типу: наявність відносин власності та непрямий контроль користувача щодо відповідальної сторони; об'єкт відповідальної сторони, на який направлений економічний інтерес користувача – результати діяльності, фінансова звітність та інша економічна інформація; пріоритетна потреба користувача, що визначає завдання зовнішнього аудиту, є забезпечення адекватності звітної інформації реальним фактам господарських операцій та встановленим параметрам

контролю, а також підвищення рівня довіри до фінансової звітності та іншої економічної інформації.

На наш погляд, таке «широке трактування» змісту аудиту є хибним з огляду на те, що виконання будь-яких завдань, у результаті яких користувач не знижує своїх інформаційних ризиків (не отримує впевненості щодо достовірності фінансової інформації), можуть виконуватись за межами існування тристоронніх відносин.

Закон України «Про аудиторську діяльність» оперує поняттям «аудиторська діяльність» [12, ст. 3, п. 1]. Тобто, аудиторська практика (діяльність) у цілому трактується як загальне поняття, що виходить за межі професійних стандартів аудиту. Таким чином, норми діючого законодавства окреслюють межі особливого виду підприємницької діяльності – аудиторської діяльності.

На відміну від визначень професійних стандартів утилітарний зміст аудиту значно ширше і фактично охоплює в себе все, що розуміється як «завдання з надання впевненості». У визначенні Закону України «Про аудиторську діяльність» аудит розглядається як сукупність всіх аудиторських перевірок «даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів» [12, ст. 3, п. 2]. У свою чергу загальна сукупність аудиторських перевірок зводиться до більш стислого, концентрованого терміна – «аудит».

Отже, дефініція «завдання з надання впевненості», якою оперують «Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг», можна визначити як ідентичну дефініції «аудиторські перевірки», або «аудит», що використовується Законом України «Про аудиторську діяльність».

Наступна індикативна ознака, яка повинна бути досліджена у зв'язку зі змінами у трактуваннях змісту аудиту, – це «контроль». У цьому зв'язку необхідно зазначити важливість результатів наукового дослідження Н. С. Шалімової, які викладено у монографії «Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика» [13].

Н. С. Шалімова визначає, що аудит представляє собою «соціально-нейтральний інститут, який виконує функції збору та оцінки інформації і представлення висновку стосовно результатів своєї роботи в складних та великих системах контролю, зменшуючи інформаційний ризик та виступаючи одним із засобів забезпечення певного рівня інформаційної безпеки в суспільстві» [13, с. 70], якому не притаманні будь-які контрольні функції. Головна сентенція вченої може бути представлена таким чином: по-перше, аудит не можна розглядати як самостійну систему незалежного контролю, по-друге, аудит є складовою системи контролю, яка «охоплює лише певну частину функцій контролю, реалізація яких дозволяє зафіксувати реальний стан об'єкта, що контролюється, і лише «допомагає» суб'єктові контролю при прийнятті рішень», по-третє, головна функція аудиту полягає у зменшенні інформаційних ризиків.

Наукова цінність дослідження Н. С. Шалімової полягає в тому, що вона з позицій інституціональної теорії зробила перший крок до обґрунтування змісту аудиту в системі соціально-економічних відносин. Разом з тим, висновок про те, що аудит не можна розглядати як самостійну систему незалежного контролю внаслідок відсутності у нього владних повноважень, вона не розвинула далі й визначила місце аудиту як складової загальної системи контролю, якому відводиться роль інструмента зменшення інформаційних ризиків. Така «зупинка», безумовно, є наслідком обмежень предметної області дослідження. Разом з тим, вважаємо, що подальший пошук відповіді на питання про місце аудиту в системі контролю повинен розглядатись через аналіз змісту контролю як процесу.

ВИСНОВКИ

Системне розуміння змісту аудиту вимагає визначити його як результат виникнення та розвитку тристоронніх відносин. В основі тристоронніх відносин знаходяться соціально-економічні відносини, що розкриваються через відносини власності та відносини контролю між користувачами та відповідальною стороною.

Традиційне розуміння аудиту як форми або методу незалежного фінансового контролю відповідає найбільш низькому рівню організації відносин «користувач – незалежна сторона», для яких притаманні відносини власності та відносини контролю. Натомість, зрушення у сучасних трактуваннях змісту аудиту як оцінки фінансової інформації, фактично входить у конфлікт із традиційним його розумінням його як складової системи фінансового контролю. Таким чином, подальший розвиток досліджень повинен здійснюватись в напрямку вирішення питання щодо місця та функцій аудиту в системі контролю в цілому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Адамс Р.** Основы аудита / Адамс Р. / Пер. с англ. / Под ред. Я. В. Соколова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.
2. **Андреев В. Д.** Практический аудит (справочное пособие) / В. Д. Андреев. – М. : Экономика, 1994. – 336 с.
3. **Аренс А.** Аудит / А. Арэнс, Дж. Лоббек / Пер. с англ. / Гл. редактор Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
4. Аудит. (Основы державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : підручник / За ред. проф. Немченко В. В., Редько О. Ю. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 540 с.
5. Аудит і ревізія підприємницької діяльності : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / Ф. Ф. Бутинець та ін. ; За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута», 2001. – 416 с.
6. **Білуха М. Т.** Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту : підручник / М. Т. Білуха – К. : Вища шк., 1994. – 364 с.
7. **Давидов Г. М.** Формування теоретичних основ аудиту // дис...доктора економічних наук: 08.00.09 / Г. М. Давидов. – К., 2006. – 463 с.
8. **Данилевский Ю. А.** Общий аудит в вопросах и ответах / Ю. А. Данилевский. – М. : Бух. учет, 1995. – 112 с.

9. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2010 року, частина 2 / Пер. з англ. : Ольховікова О. Л., Селезньов О. В., Зеніна О. О., Гик О. В., Біндер С. Г. – К. : Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2010. – 409 с.

10. Основы аудита : учебник / [С. М. Бычкова, А. В. Газарян, Г. И. Козлова и др.] / Под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. – 456 с.

11. **Петрик О. А.** Аудит: методологія і організація : монографія / О. А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.

12. Про аудиторську діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>

13. **Шалімова Н. С.** Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика: монографія / Н. С. Шалімова. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 672 с.

REFERENCES

- Adams, R. *Osnovy audita* [The fundamentals of auditing]. Moscow: Audit; YuNITI, 1995.
- Andreev, V. D. *Prakticheskiy audit* [Practical auditing]. Moscow: Ekonomika, 1994.
- Arens, A., and Lobbek, Dzh. *Audit* [Audit]. Moscow: Finansy i statistika, 1995.
- Audit. Osnovy derzhavnoho, nezaleznoho profesiynoho ta vnutrishnyoho audytu* [Audit. Fundamentals of public, independent and professional internal audit]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2012.
- Butynets, F. F. *Audit i reviziya pidpriyemnytskoi diialnosti* [Audit and audit business]. Zhytomyr: Ruta, 2001.
- Bilukha, M. T. *Teoriia finansovo-hospodarskoho kontroliu i audytu* [Theory of financial and economic control and audit]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1994.
- Bychkova, S. M., Gazarian, A. V., and Kozlova, G. I. *Osnovy audita* [The fundamentals of auditing]. Moscow: Bukhgalterskiy uchet, 2000.
- Danilevskiy, Yu. A. *Obshchiy audit v voprosakh i otvetakh* [General audit in questions and answers]. Moscow: Bukhgalterskiy uchet, 1995.
- Davydov, H. M. "Formuvannya teoretychnykh osnov audytu" [Formation of the theoretical foundations of the audit]. *Dys...doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.09*, 2006.
- Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh* [International standards of quality control, auditing, review, other assurance and related services]. Kyiv: Mizhnarodna federatsiia bukhhalteriv; Audytorska palata Ukrainy, 2010.
- Petryk, O. A. *Audit: metodolohiia i orhanizatsiia* [Audit: methodology and organization]. Kyiv: KNEU, 2003.
- "Pro audytorsku diialnist" [On Auditing]. <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>
- Shalimova, N. S. *Sotsialno-ekonomichni aspekty audytu: teoriia i praktyka* [Socio-economic aspects of the audit: Theory and Practice]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 2012.

ГАРМОНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ – ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО КОНТРОЛЮ ВИТРАТ У ЦІЛЯХ ОПОДАТКУВАННЯ

ДАШКЕВИЧ О. Ю.

УДК 657. 47

Дашкевич О. Ю. Гармонізація бухгалтерського та податкового обліку – основа ефективного контролю витрат у цілях оподаткування

Метою публікації є формулювання та обґрунтування шляхів гармонізації бухгалтерського та податкового обліку в напрямі оптимізації процесу контролю витрат у цілях оподаткування. Проаналізувавши, систематизувавши і узагальнивши здобутки дослідників, що займались проблемами гармонізації податкового та бухгалтерського обліку витрат, було розглянуто існуючі проблеми практичного та теоретичного характеру, пов'язані з контролем витрат у цілях оподаткування. У результаті дослідження було виділено напрями гармонізації податкового та бухгалтерського обліку витрат, а саме: виявлено проблеми невідповідності визнання витрат у бухгалтерському та податковому обліку; проведено порівняння структур собівартості, що формуються в бухгалтерському та податковому обліку в цілях оподаткування; виявлено невідповідності у понятійному апараті, затвердженому нормативними актами бухгалтерського та податкового обліку; вказано на необхідність коригування існуючих облікових регістрів, призначених для обліку і контролю витрат, з метою оптимізації та підвищення рівня контролю. З метою гармонізації та ідентифікації чинної податкової бази запропоновано: затвердити на законодавчому рівні для практичного використання об'єднуюче поняття «собівартість готової / реалізованої продукції (товарів, робіт чи послуг)»; у цілях запобігання виникненню «податкових різниць» повноцінно інтегрувати ПКУ, НП(С)БО та П(С)БО в єдиний нормативно-правовий акт; з метою оптимізації та підвищення рівня контролю витрат окреслити варіанти оптимізації системи облікових регістрів, призначених для бухгалтерського обліку та податкового контролю.

Ключові слова: облік, витрати, контроль, гармонізація, податок.

Табл.: 1. **Бібл.:** 11.

Дашкевич Олег Юрійович – старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпін, Київська обл., 08201, Україна)

E-mail: bellomor85@mail.ru

УДК 657. 47

UDC 657. 47

Дашкевич О. Ю. Гармонизация бухгалтерского и налогового учета – основа эффективного контроля расходов в целях налогообложения

Целью публикации является формулировка и обоснование направлений гармонизации бухгалтерского и налогового учета с целью оптимизации процесса контроля расходов в целях налогообложения. Проанализировав, систематизировав и обобщив достижения исследователей, которые занимались проблемами гармонизации налогового и бухгалтерского учета расходов, были рассмотрены существующие проблемы практического и теоретического характера, связанные с контролем расходов в целях налогообложения. В результате исследования были выделены направления гармонизации налогового и бухгалтерского учета расходов, а именно: обнаружены проблемы с несоответствием признания расходов в бухгалтерском и налоговом учете; проведено сравнение структур себестоимости, которые формируются в бухгалтерском и налоговом учете в целях налогообложения; обнаружены несоответствия в понятийном аппарате, утвержденном нормативными актами бухгалтерского и налогового учета; указано на необходимость корректировки системы регистров, предназначенных для учета и контроля расходов, с целью оптимизации и повышения уровня контроля. В результате проведенного исследования предложено: с целью гармонизации и идентификации действующей налоговой базы утвердить на законодательном уровне для практического использования объединительное понятие «себестоимость готовой / реализованной продукции (товаров, работ или услуг)»; в целях избежания возникновения «налоговых разниц» полноценно интегрировать ПКУ, НП(С)БУ и П(С)БУ в единый нормативно правовой акт; с целью оптимизации и повышения уровня контроля расходов определить варианты оптимизации системы регистров, предназначенных для бухгалтерского учета и налогового контроля.

Ключевые слова: учет, расходы, контроль, гармонизация, налог.

Табл.: 1. **Библ.:** 11.

Дашкевич Олег Юрьевич – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)

E-mail: bellomor85@mail.ru

Dashkevych O. Yu. Harmonisation of Business and Tax Accounting – the Basis of Efficient Control of Expenditures in the Context of Taxation

The goal of the article is formulation and justification of directions of harmonisation of business and tax accounting with the purpose of optimisation of the process of control of expenditures in the context of taxation. Having analysed, systemised and generalised achievements of the researchers that dealt with the problems of harmonisation of tax and business accounting of expenditures, the article considers existing problems of practical and theoretical character connected with control of expenditures in the context of taxation. In the result of the study the article specifies directions of harmonisation of tax and business accounting of expenditures, namely: it reveals problems with discrepancy between acceptance of expenditures in business and tax accounting; it conducts comparison of cost structures, which are formed in the business and tax accounting in the context of taxation; it reveals discrepancies in the concept mechanism approved by regulatory acts of the business and tax accounting; it points out a necessity of correcting the system of registers, intended for accounting and control of expenditures, with the aim to optimise and increase the control level. In the result of the conducted study the article offers: in order to harmonise and identify the existing tax base – to approve at the legislative level and for practical use the unifying notion “cost of finished / sold products (goods, works or services)”; in order to avoid appearance of “tax differences” – to integrate Tax Code of Ukraine, National Provisions (Standard) of Accounting into a uniform regulatory act; in order to optimise and increase the level of control of expenditures – to identify variants of optimisation of the system of registers intended for business accounting and tax control.

Key words: accounting, expenditures, control, harmonisation, tax.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 11.

Dashkevych Oleh Yu. – Senior Lecturer of the Department of Accounting, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: bellomor85@mail.ru

Мета будь-якого підприємства – це отримання позитивного фінансового результату та пошук шляхів його збільшення. Результативність діяльності відображається у фінансово-економічних показниках, які найбільш точно характеризують фінансовий стан суб'єкта господарювання та дають уявлення про економічний потенціал його розвитку [9, с. 357]. Важливим засобом впливу на фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання, за сучасних умов, виступає ефективна та дієва система контролю витрат. Своєчасний контроль за витратами та собівартістю дає можливість виявити резерви збільшення прибутку, знизити собівартість виробництва продукції і, як наслідок, підвищити конкурентоздатність підприємства.

Залежно від користувачів отриманої інформації слід виділити систему внутрішнього та зовнішнього контролю [3].

Внутрішній контроль здійснюють спеціалісти підприємства. Його завданням є забезпечення виробництва запасами, їх збереження, сприяння впровадженню прогресивних технологій і раціональних методів праці, економне використання паливно-енергетичних ресурсів з метою зниження витрат виробництва.

Зовнішній контроль витрат пов'язаний з виконанням державними органами своєї фіскальної функції, де центральне місце займають органи Міністерства доходів і зборів України (перевірка правильності обчислення витрат і розрахунку податкових платежів) та інспектуючі організації (перевірка правильності сплати місцевих податків і зборів), які одночасно є основними виконавцями бюджетно-податкової політики, що забезпечують стабільність надходжень до бюджету держави [1, с. 146].

Зовнішній (податковий) контроль є елементом управління оподаткуванням і необхідною умовою існування ефективної податкової системи. Він забезпечує зворотний зв'язок платників податків з органами державної влади [11].

Метою податкового контролю витрат у цілях оподаткування є забезпечення належного рівня доходів централізованих державних грошових фондів, а також контроль правомірності та доцільності понесених витрат платниками податків, оскільки саме витрати є основним мінімізуючим фактором впливу на величину результатів діяльності суб'єкта господарсько-комерційної діяльності, що підлягають оподаткуванню.

Основне завдання контролю витрат у системі оподаткування полягає у здійсненні перевірки додержання вимог податкового законодавства, правильності обчислення, повноти і своєчасності сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), установлених чинним законодавством.

Вітчизняна податкова політика багато в чому базується на теоретичних постулатах, але їх ефективність на сьогодні не є достатньо привабливою.

У сучасний період система оподаткування діяльності суб'єктів господарсько-комерційної діяльності характеризується чималою кількістю проблем. Найбільш суттєвими є проблеми, пов'язані із визначенням бази оподаткування, розрізненістю систем бухгалтерського і

податкового обліку, а також існуючими відмінностями в понятійному апараті.

Розбіжності систем бухгалтерського та податкового обліку визнані на найвищому державному рівні, що зумовило необхідність та початок роботи, пов'язаної з процесом їх гармонізації.

У даному контексті актуальності набуває питання скасування відмінностей у формуванні витрат у вказаних системах внаслідок усунення протиріч у нормативних документах, що регламентують ведення бухгалтерського та податкового обліку.

Проблемам гармонізації податкового та бухгалтерського обліку витрат присвячені праці таких дослідників, як М. Я. Азаров, Ф. Ф. Бутинець, В. М. Геєць, С. Ф. Голов, Б. В. Колесніков, С. В. Лекарь, Л. Г. Ловінська, Н. М. Петрук, Ю. М. Покидюк, Н. М. Ткаченко, В. Я. Хомутник, М. Г. Чумаченко, Ф. О. Ярошенко та ін.

Враховуючи значні здобутки попередників, необхідно відмітити, що багато питань залишаються недостатньо висвітленими і потребують проведення подальших досліджень та вироблення пропозицій щодо їх практичного та методичного вирішення.

Зважаючи на вищесказане, метою публікації є формулювання та обґрунтування напрямків гармонізації бухгалтерського та податкового обліку для оптимізації процесу контролю витрат в цілях оподаткування.

Суттєвим досягненням в плані гармонізації податкового та бухгалтерського обліку стало прийняття Верховною Радою України у 2010 р. Податкового кодексу України (ПКУ) [6], в якому відображено та закріплено сукупність важливих кроків на шляху до запровадження єдиної методології формування витрат у податковому та бухгалтерському обліку. Але, незважаючи на це, національна система оподаткування у міжнародних рейтингах продовжує бути аутсайдером. За результатами щорічного рейтингу «The World Bank» щодо зрозумілості та простоти системи оподаткування Україна займає 165 місце (2013 р.). З огляду на це, для розрахунку, оформлення та сплати існуючих податків працівнику облікової служби необхідно витратити 491 годину на рік, що є досить великим показником. Наприклад, величина даного показника для країн Східної Європи та Центральної Азії складає 260 годин на рік, що є майже вдвічі меншим [10].

Поруч з цим, відсутність ефективного підходу до вироблення єдиного «стандарту» ведення в Україні бухгалтерського обліку також вносить негативний ефект, оскільки вітчизняний облік регламентується не єдиним нормативно-законодавчим актом, а декількома:

- ✦ П(С)БО (регулювання процесу ведення бухгалтерського обліку в Україні) [7];
- ✦ НП(С)БО (склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів) [4];
- ✦ ПКУ (додає норми і правила, необхідні для легітимного розрахунку податків і зборів у фіскальному правовому полі) [6].

Таким чином, виявляється невизначеність з боку державного фіскального органу (Міністерства доходів і

зборів України) стосовно визнання вихідної інформації про фінансові результати суб'єктів господарювання, що формується відповідно до рекомендацій вітчизняних стандартів бухгалтерського обліку.

У сфері бухгалтерського обліку формується показник оподаткованого прибутку в частині елементів витрат, які для цілей податкових розрахунків законодавчо визначені ПКУ [6].

Тому в сучасних умовах ринкової економіки України зростає роль контролю витрат у системі нарахування та сплати податків суб'єктів господарсько-комерційної діяльності, оскільки саме від величини витрат, понесених суб'єктами податкових відносин, залежить розмір оподаткованого прибутку та підсумковий фінансовий результат діяльності.

Однією з важливих складових здійснення контролю витрат у системі оподаткування є питання вдосконалення методики податкового контролю податку на прибуток, оскільки він є одним з найбільш складних у методичному відношенні як для бухгалтерських служб платників податків, так і для податківців. У першу чергу це пов'язано з відсутністю гармонізованого зв'язку бухгалтерського та податкового обліку.

Технічна складність справляння податку на прибуток підприємства дозволяє його платникам уникати виконання податкових зобов'язань на законних підставах, у зв'язку з існуванням законодавчої невизначеності стосовно низки податкових процедур, що ускладнює практику контролю правильності процесу обчислення та сплати зазначеного податку [8]. Результати цього прямо залежать від зрозумілості методики оподаткування, технічного забезпечення податкових перевірок та бухгалтерського обліку в цілому.

Передумовою податкових порушень на рівні підприємства є недоліки в організації обліку і контролю на підприємстві, недостатня кваліфікація облікового персоналу тощо.

Податкове навантаження на підприємство значно ускладнює діяльність і вимагає від суб'єкта господарювання пошуку шляхів оптимізації витрат, завчасного виявлення та попередження порушень, тобто організації економічного аналізу й контролю витрат на підприємстві.

Існуючі відмінності між бухгалтерським і податковим законодавством призводять до того, що одним із напрямів контролю на підприємстві постає контроль за правильністю визнання і обчислення витрат для податкових розрахунків як засіб уникнення порушень податкового законодавства та нарахування штрафних санкцій, попередження та проведення превентивних заходів.

У цілях підвищення достовірності процесу контролю над формуванням обліково-економічної інформації, пов'язаної із витратами, з метою оподаткування, обов'язково необхідно розпочинати з аналізу первинних документів. Відповідно, аналіз реєстрів аналітичного та синтетичного обліку розкриє порядок формування бази оподаткування. Саме тому основна сутність контролю витрат підприємств полягає у перевірці легітимності віднесення до складу бази оподаткування окресленого переліку «витрат», вказаних в даних документах.

Не зважаючи на прийняття ПКУ [6], у вітчизняних наукових джерелах все ж таки не знайшли достатнього висвітлення питання визнання витрат. Тому актуалізується необхідність вирішення питання, пов'язаного із визнанням і класифікацією витрат підприємств, з метою оптимального формування фінансової та податкової звітності.

Порівняння порядку визнання витрат в бухгалтерському і податковому обліку, що враховують основні вимоги бухгалтерського обліку та податкового законодавства, наведено в *табл. 1*.

З метою контролю витрат і мінімізації збитків внаслідок ухилення від сплати податків законодавством встановлено численні обмеження щодо складу витрат підприємства, що враховуються при формуванні бази оподаткування податком на прибуток, зокрема стосовно забракованої продукції.

У п. 138.7 ст. 138 ПКУ [6] зазначається, що фактична вартість остаточно забракованої продукції не включається до складу витрат платника податку, крім витрат від браку, які складаються з вартості остаточно забракованої з технологічних причин продукції (виробів, вузлів, напівфабрикатів) і витрат на виправлення такого технічно неминучого браку в разі реалізації такої продукції. Платник податку має право самостійно визначити допустимі норми технічно неминучого браку в наказі по підприємству за умови обґрунтування його розміру. Такі самостійно встановлені платником податку норми діють до встановлення відповідних норм Кабінетом Міністрів України. Тобто, у разі невстановлення норм витрат від браку та витрат на виправлення такого технічно неминучого браку платник податків має право самостійно встановити такі норми та зазначити це в обліковій політиці, за умови обґрунтування їх розміру [5]. Наслідком цього є виникнення зобов'язання у платника податків стосовно ведення аналітичного обліку витрат від браку.

У розділі III ПКУ [6] для включення тих чи інших сум до складу витрат встановлено певні умови.

При цьому в деяких випадках, крім дотримання загальноновстановлених норм, платникам податків потрібно враховувати і граничну суму, що обмежує розмір затрат, які включаються до витрат, оскільки понаднормативні витрати можуть трактуватися фіскальними органами як порушення – заниження бази оподаткування.

Податковий кодекс України [6] містить чимало інших обмежень та особливостей, що стосуються окремих витрат платників податку на прибуток:

Витрати подвійного призначення:

- ✦ витрати з роаялі: загалом відносяться до складу витрат, але є певні обмеження, у тому числі для нерезидентів (пп. 140.1.2 ПКУ [6]);
- ✦ витрати на навчання та професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників (і не тільки працівників) при виконанні певних умов можна включати до витрат у повному обсязі (пп. 140.1.3 ПКУ [6]);
- ✦ витрати на проведення реклами – включаються до витрат у повному обсязі без обмежень (пп. 140.1.5 ПКУ [6]);

Порівняння порядку визнання витрат в бухгалтерському і податковому обліку

Показник		Визнання витрат
ПКУ		
Собівартість виготовлених та реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг	Прямі матеріальні витрати	Визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від реалізації таких товарів, виконання робіт, надання послуг
	Прямі витрати на оплату праці	
	Амортизації виробничих основних засобів та нематеріальних активів, безпосередньо пов'язаних з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг	
	Загальновиробничі витрати, які відносяться на собівартість виготовлених та реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку	
	Вартості придбаних послуг, прямо пов'язаних з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг	
	Інші прямі витрати	Інші витрати (п. 138.5, 138.10 – 138.12, ст. 140, ст. 141 ПКУ) Визнаються витратами того звітного періоду, в якому вони здійснюються
П(С)БО 16 «Витрати»		
Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	Прямі матеріальні витрати	Визнаються витратами певного періоду водночас із визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені
	Прямі витрати на оплату праці	
	Інші прямі витрати	
	Загальновиробничі витрати	
	Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати	
Адміністративні витрати		Відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені
Витрати за збут		
Інші операційні витрати		
Фінансові витрати		
Інші витрати звичайної діяльності		

- ✦ витрати на відрядження – збільшено розмір добових, які можна включити до складу таких витрат; при цьому не вимагається наявність позначок приймаючої сторони у посвідченні про відрядження – досить мати наказ керівника про направлення у відрядження та підтверджуючі документи, як, наприклад, транспортні квитки або позначки прикордонних служб у паспорті (пп. 140.1.7 ПКУ [6]).

Витрати за довгостроковими договорами: для платників, зайнятих виробництвом товарів (робіт, послуг) з довготривалим (більше одного року) технологічним циклом за умови, що договорами не передбачено поетапного їх здавання, витрати, пов'язані з таким виробництвом, включаються до звітного податкового періоду (п. 138.2 ПКУ [6]).

Операції з пов'язаними особами – діє обмежувальна норма: витрати у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у пов'язаних осіб визначаються виходячи з договірних цін, але не вище за звичайні ціни, що діяли на дату такого придбання, якщо договірна вартість відрізняється більше, ніж на 20% від звичайної ціни. Це по-

ложення поширюється також на операції з неплатниками і нестандартними платниками податку на прибуток (п. 153.2 ПКУ [6]).

У чинній редакції ПКУ [6] існує цілий ряд відмінностей у понятійному словнику. Наприклад, у редакції ПКУ наведено поняття «собівартість виготовлених і реалізованих товарів (виконаних робіт, наданих послуг)», тоді як в П(С)БО 16 «Витрати» [7] – «виробнича собівартість продукції (робіт, послуг)».

Чинна редакція ПКУ [6] не розділяє поняття «продукція» і «товари», аналогічно бухгалтерському обліку, а формує два поняття: «придбані та реалізовані товари» (ст. 138 п. 6) та «виготовлені та реалізовані товари» (ст. 138 п. 8). Тому з метою гармонізації та ідентифікації чинної податкової бази пропонуємо затвердити на законодавчому рівні для практичного використання об'єднане поняття «собівартість готової/реалізованої продукції (товарів, робіт чи послуг)».

Отже, наявні відмінності у підходах до сприйняття та врахування витрат з метою розрахунку оподаткованого прибутку та їх контролю продовжують спричиняти «податкові різниці». Уникнути їх можливо, на

нашу думку, внаслідок повноцінної інтеграції ПКУ [6], НП(С)БО [4] та П(С)БО [7].

Вітчизняні науковці пропонують облік і контроль витрат здійснювати з використанням наявної системи облікових реєстрів і рахунків бухгалтерського обліку. З цією метою традиційні реєстри бухгалтерського обліку, призначені для обліку витрат виробництва, потрібно пристосувати до відображення витрат за такими їх видами, що наводяться у декларації про прибуток підприємства. При цьому автори звертають увагу на те, що податкові витрати на підприємствах слід обліковувати та контролювати наростаючими підсумками окремо за кожний квартал і загалом за рік, оскільки декларації про прибуток підприємства подаються щоквартально [2, с. 324].

На нашу думку, оптимізувати даний процес можливо одним із таких способів:

- ★ розробки та затвердження на державному рівні спеціального уніфікованого реєстру з обліку витрат виробництва продукції (товарів, робіт, послуг) для цілей оподаткування – використання даного документа сприятиме спрощенню процедури складання податкової звітності підприємства;
- ★ визнання витрат для визначення бази оподаткування відповідно до вказівок П(С)БО [7] без додаткових обмежень (при умові уніфікації норм ПКУ [6] і П(С)БО [7] щодо обліку доходів). У такий спосіб інформація щодо витрат, отримана із реєстрів бухгалтерського обліку, буде достатньою та оптимальною і з бухгалтерської, і з фіскальної точок зору. Як наслідок – *виникнення можливості розрахунку величини податку на прибуток на основі даних т. ф. № 2 «Звіт про фінансові результати», яка одночасно виконуватиме роль податкової звітності (декларації з податку на прибуток) і в перспективі зменшить витрати робочого часу облікового персоналу на підготовку та подання звітності.*

ВИСНОВКИ

Отже, дослідивши питання відображення та контролю витрат у системі оподаткування, можна зробити висновок, що разом зі постійними змінами в податковому законодавстві здійснюються суттєві кроки на шляху до зближення бухгалтерського й податкового обліку, однак багато питань ще залишається до кінця неохопленими та потребують вирішення у майбутньому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боронос В. Г.** Особливості реалізації бюджетно-податкової політики України та визначення напрямів її розвитку // *Бізнес Інформ*. – 2012. – № 6. – С. 145–148.
2. **Герасим П. М.** Фінансовий, управлінський і податковий облік у господарських товариствах (ВАТ, ЗАТ, ТОВ, ПОП, ПАП) / П. М. Герасим, Г. П. Журавель, П. Я. Хомин. – Тернопіль, 2003. – 522 с.
3. **Дума Н.** Організація контролю в управлінні витратами виробництва продукції / Н. Дума [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conf-cv.at.ua/forum/100-993-1>

4. Національні положення (стандарт) бухгалтерського обліку : Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buhgalter911.com/Res/NPSBO/NPSBO.aspx>

5. Податкове планування : Спеціалізований журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nalogovnet.com/uk/nalogovye-izmeneniya-/1139-normy-poter-ot-braka-obshheproizvodstvennye-i.html>

6. Податковий кодекс України: Закон України. Прийнятий Верховною Радою України від 02.12.2010 № 2755 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку : Інформаційно – правова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000099.html

8. **Скрипник М. І.** Облікове відображення витрат для нарахування та сплати податків / М. І. Скрипник // *Вісник ЖДТУ*. – 2011. – № 3 (57). – С. 152 – 160.

9. **Тесленко Т. І.** Облік фінансових результатів: проблеми та шляхи вдосконалення / Т. І. Тесленко, Н. В. Конькова // *Бізнес Інформ*. – 2013. – № 4. – С. 356 – 360.

10. Doing Business in Ukraine. World Bank Group : Вимірник регулювання бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine/#paying-taxes>

11. Truport. Ru : Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://truport.ru/foe_page2/noinkvrf_11.html

REFERENCES

Boronos, V. H. "Osoblyvosti realizatsii biudzhethno-podatkovoi polityky Ukrainy ta vyznachennia napriamiv ii rozvytku" [Features of the fiscal policy of Ukraine and determination of the directions of its development]. *Biznes Inform*, no. 6 (2012): 145-148.

Duma, N. "Orhanizatsiia kontroliu v upravlinni vytratamy vyrobnytstva produktsii" [Organization of control in managing the costs of production]. <http://conf-cv.at.ua/forum/100-993-1>

"Doing Business in Ukraine. World Bank Group". <http://doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine/#paying-taxes>

Herasym, P. M., Zhuravel, H. P., and Khomyh, P. Ya. *Finansovyi, upravlinskyi i podatkovyi oblik u hospodarskykh tovarystvakh (VAT, ZAT, TOV, POP, PAP)* [Financial, managerial and tax accounting in commercial companies (JSC, LLC, POP, PAP)]. Ternopil, 2003.

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

"Natsionalni polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku" [National provisions (standards)]. <http://buhgalter911.com/Res/NPSBO/NPSBO.aspx>

"Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku" [Regulations (standards)]. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000099.html

"Podatkove planuvannia" [Tax planning]. <http://www.nalogovnet.com/uk/nalogovye-izmeneniya-/1139-normy-poter-ot-braka-obshheproizvodstvennye-i.html>

Skrypnyk, M. I. "Oblikove vidobrazhennia vytrat dlia narakhuvannia ta splaty podatkov" [Credential mapping costs for the calculation and payment of taxes]. *Visnyk ZhDTU*, no. 3(57) (2011): 152-160.

Teslenko, T. I., and Konkova, N. V. "Oblik finansovykh rezultatsiv: problemy ta shliakhy vdoskonalennia" [Accounting for financial performance: problems and ways to improve]. *Biznes Inform*, no. 4 (2013): 356-360.

Truport. Ru. http://truport.ru/foe_page2/noinkvrf_11.html

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ІНСТРУМЕНТІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОКАЗНИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ОБЛІКОВОЇ СТАВКИ НБУ)

ГУБАРЕВА І. О., ОГОРОДНЯ Є. М.

УДК 338.1 (477):330.4

Губарева І. О., Огородня Є. М. Причинно-наслідкові зв'язки інструментів монетарної політики та показників сталого розвитку економіки країни (на прикладі облікової ставки НБУ)

Мета статті полягає у дослідженні впливу монетарної політики на забезпечення сталого розвитку економіки країни та виявленні коінтегрованості між змінними сталого розвитку економіки країни та інструментами монетарної політики. Систематизація, аналіз та узагальнення наукових праць дозволили сформувати сукупність показників сталого розвитку економіки країни для проведення аналізу на причинно-наслідкові зв'язки цих показників та інструментів монетарної політики. У результаті дослідження були виявлені основні показники сталого розвитку економіки країни, чутливі до впливу інструментів монетарної політики. На основі застосування моделей коригування похибки виявлені проблемні аспекти взаємодії облікової ставки НБУ з капітальними інвестиціями, стимулювання яких є одним із базових умов сталого розвитку економіки країни. Перспективами подальшого дослідження у даному напрямі є визначення взаємодії та взаємозалежності інших інструментів монетарної політики з показниками сталого розвитку економіки країни, побудова прогнозів і сценаріїв забезпечення сталого розвитку економіки країни інструментами монетарної політики.

Ключові слова: сталий розвиток економіки країни, монетарна політика, тест на каузальність Грейнджера, коінтеграція.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 21.

Губарева Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу інноваційного розвитку та конкурентоспроможності, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

E-mail: Gubareva_io@mail.ru

Огородня Євгенія Миколаївна – аспірантка, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: ogorodyayaem@mail.ru

УДК 338.1 (477):330.4

UDC 338.1 (477):330.4

Губарева І. О., Огородня Є. М. Причинно-следственные связи инструментов монетарной политики и показателей устойчивого развития экономики страны (на примере учетной ставки НБУ)

Цель статьи заключается в исследовании влияния монетарной политики на обеспечение устойчивого развития экономики страны и выявление коинтегрованности между переменными устойчивого развития экономики страны и инструментами монетарной политики. Систематизация, анализ и обобщение научных трудов позволили сформировать совокупность показателей устойчивого развития экономики страны для проведения анализа на причинно-следственные связи данных показателей и инструментов монетарной политики. В результате исследования были определены основные показатели устойчивого развития экономики страны, чувствительные к воздействию инструментов монетарной политики. На основе применения моделей корректировки ошибки обнаружены проблемные аспекты взаимодействия учетной ставки НБУ с капитальными инвестициями, стимулирование которых является одним из базовых условий устойчивого развития экономики страны. Перспективами дальнейшего исследования в данном направлении являются определение взаимодействия и взаимозависимости других инструментов монетарной политики с показателями устойчивого развития экономики страны, построение прогнозов и сценариев обеспечения устойчивого развития экономики страны инструментами монетарной политики.

Ключевые слова: устойчивое развитие экономики страны, монетарная политика, тест на каузальность Грейнджера, коинтеграция.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Формул.:** 3. **Библ.:** 21.

Губарева Ирина Олеговна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник отдела инновационного развития и конкурентоспособности, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: Gubareva_io@mail.ru

Огородня Евгения Николаевна – аспирантка, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: ogorodyayaem@mail.ru

Hubaryeva I. O., Ohorodnya Ye. M. Cause-Effect Relations of Instruments of the Monetary Policy and Indicators of Sustainable Development of the Country Economy (Using Example of the NBU Discount Rate)

The goal of the article is to study impact of the monetary policy on ensuring sustainable development of the country economy and detection of co-integration between the variables of the sustainable development of the country economy and instruments of the monetary policy. Systematisation, analysis and generalisation of scientific works allowed formation of an aggregate of indicators of sustainable development of the country economy for conducting a cause-effect relations analysis of indicators of sustainable development of the country economy and instruments of the monetary policy. The study results were used for identification of basic indicators of sustainable development of the country economy, which are sensitive to the impact of the instruments of the monetary policy. Using the models of mistake correction, the article reveals problem aspects of interaction of the NBU discount rate with capital investments, stimulation of which is one of the basic conditions of sustainable development of the country economy. Prospects of further studies in this direction are identification of interaction and interdependence of other instruments of the monetary policy with indicators of sustainable development of the country economy, building up forecasts and scenarios of ensuring sustainable development of the country economy using instruments of the monetary policy.

Key words: sustainable development of the country economy, monetary policy, Granger causality test, co-integration.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 21.

Hubaryeva Iryna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Innovation and Competitiveness, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, 61022, Ukraine)

E-mail: Gubareva_io@mail.ru

Ohorodnya Yevheniya M. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: ogorodyayaem@mail.ru

Використання інструментів монетарної політики для забезпечення сталого розвитку економіки країни ґрунтується на якісному аналізі їх взаємодії та взаємозалежності. Але масивність та різноплановість даних не дозволяють в повному обсязі вичленити основні показники, які якісно та чітко характеризують стан сталості розвитку економіки, і його складових, що реагують на вплив монетарної політики Національного банку України. Дану проблему формують ряд чинників: недостатньо ефективний трансмісійний механізм монетарної політики; слабка інфраструктура фінансових ринків; відсутність чутливості економічних процесів до дій представників монетарної влади. Тому виникає потреба уточнити відбір показників, які характеризують сталий розвиток економіки та мають чутливість до зміни монетарної політики, тобто виявити причинно-наслідковий зв'язок між інструментами монетарної політики та сталим розвитком економіки країни.

Проблематика виявлення причинно-наслідкових зв'язків між інструментами монетарної політики та основними макроекономічними й фінансовими показниками знайшла широке висвітлення в економічній літературі. Наукоємне обґрунтування взаємозв'язків між інструментами монетарної політики та основними показниками розвитку економіки висвітлене у роботах таких відомих вчених, як: О. В. Женчак, М. М. Чех, Б. Адамик, А. В. Сомик, Є. В. Аліпєв та інші. Вагомий вклад в дослідження причинно-наслідкових зв'язків інструментів монетарної політики і сталого розвитку економіки зробили такі зарубіжні вчені: Дж. Рігас, Дж. Теодосіо, Н. Рігос, Дж. Блана, Д. Сереніс, П. Сереніс, М. А. Панилов, О. А. Леонт'єва, В. І. Малюгін, М. В. Прановіч, Д. Л. Мурін, Д. Л. Калечіц та інші. Водночас питання взаємодії інструментів монетарної політики зі сталим розвитком економіки країни залишаються дослідженими не повною мірою.

Одним із ґрунтовних методів вирішення даного питання є застосування тесту Грейнджера на каузальність [1, с. 424 – 438], оскільки класичний кореляційний аналіз не дає можливості повною мірою дослідити взаємозв'язки між змінними [2, с. 117] та моделей коригування помилки (ЕСМ) і моделей векторної авторегресії (VAR).

Сутність тесту Грейнджера полягає в тому, що змінна x є каузальною (причинною) по відношенню до змінної y , тобто при впливі $x \rightarrow y$ зміни x повинні передувати змінам y , а не навпаки. Отже, необхідне одночасне виконання основних двох умов: змінна x повинна робити значний внесок у прогноз y , а змінна y не повинна робити суттєвий внесок у прогноз змінної x .

В основі тесту Грейнджера покладено нульову гіпотезу про те, що « x не впливає на y », на основі F -статистики Фішера [3, 4] спростовують або приймають дане твердження. Для відхилення нульової гіпотези на 5-відсотковому рівні значення необхідно, щоб p -значення для відповідної пари показників було в межах до 0,05 [4, с. 118; 5, с. 207].

Але при дослідженні часових рядів виникає питання щодо стаціонарності чи нестаціонарності ряду. Залежно від класифікації часового ряду застосовуються той чи інший тип моделей часових рядів для отримання

якісного, адекватного економетричного аналізу та економічно змістовного результату. Для реалізації та практичного застосування в статистичному аналізі часових рядів дослідники обмежують вибірку, характеристики показників, часовий проміжок. Одним з головних обмежень, покладених в основу подібних досліджень, є стаціонарність часового ряду. Але для вирішення питання щодо дослідження нестаціонарних часових рядів достатньо новим напрямом моделювання є застосування моделей коригування помилки (ЕСМ). В основу ЕСМ покладено концепцію «коінтеграції» змінних, яка припускає наявність довгострокового зв'язку між рівнями досліджуваних часових рядів [4, с. 115]. При цьому передбачається існування деякої спільної рівноважної траєкторії руху цих змінних, від якої вони можуть відхилитися, але економічні механізми діють у напрямі відновлення рівноваги, здійснюючи коригування відповідних відхилень [4, с. 115]. Модель корекції похибки ЕСМ дозволяє використовувати інформацію про довгострокову залежність у вигляді коінтеграційного співвідношення між спільно аналізованими нестаціонарними коінтегрованими часовими рядами під час моделювання короткострокових змін аналізованих змінних [19, с. 5].

Отже, встановлення довгострокової залежності між нестаціонарними змінними можливе, якщо вони коінтегровані, тобто, якщо вони можуть бути скомбіновані в один ряд, який буде стаціонарним [7, с. 84]. В основі коінтеграції покладене твердження, що стохастичні та детерміновані тренди в часових рядах можуть стати причиною хибної регресії. Для усунення тренда можна виконати перетворення у вигляді переходу до різниць певного порядку, внаслідок чого отримуємо стаціонарну лінійну комбінацію [7, с. 83; 4, с. 115; 8].

Дані дослідження змінили бачення щодо моделювання часових рядів. Однією з пріоритетних процедур у моделюванні часових рядів стало визначення стаціонарності та коінтеграції рядів моделі. Коінтеграційний аналіз дає можливість виявити короткострокове та довгострокове співвідношення між змінними, враховуючи короткострокові збурення та довгострокові коливання, що обмежені економічними рівноважними співвідношеннями [4, с. 115]. Адаже, якщо існує стаціонарне рівноважне співвідношення, то економічно це свідчить, що воно спостерігається досить часто, і його можна розглядати як довгострокову рівновагу. Коінтеграційне співвідношення відповідає тому, що між величинами, які розглядаються, існує довгострокова рівновага. Відповідно загальна динаміка поведінки показників може бути розкладена на дві складові: довгострокова і короткострокова поведінка [10, с. 82]. Отже, модель яка відображає зміну довгострокової та короткострокової поведінки динаміки змінних, є ЕСМ [10, с. 82; 4, с. 116].

Таким чином, аналіз на виявлення причинно-наслідкових та коінтеграційних зв'язків між інструментами монетарної політики та показниками сталого розвитку економіки представимо в декілька етапів (рис. 1). Узагальнено на основі досліджень [4; 6; 11; 13; 14; 20].

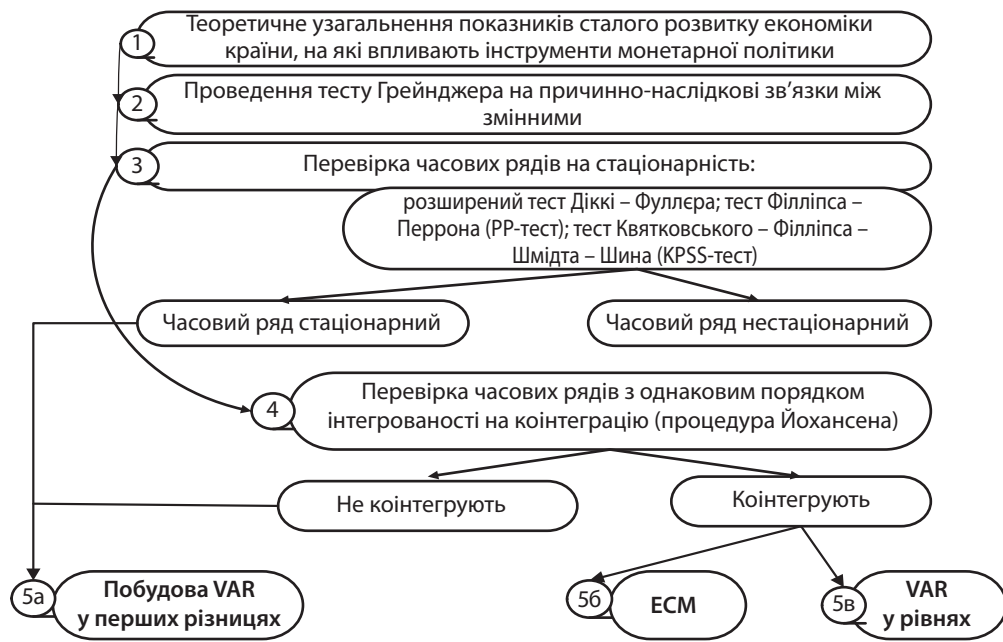

Рис. 1. Етапи дослідження зв'язків між змінними сталого розвитку економіки країни та інструментами монетарної політики

Значення часових рядів було прологарифмовано не лише для їх згладження (перевагою такого підходу є те, що різниця логарифмів є апроксимацією темпів приросту показника [21, с. 438]), а й з метою врахування множинного впливу змінних величин (Dritsaki, 2004). Також логарифмічні перетворення можуть утворювати стаціонарні часові ряди (Box і Jenkins, 1976) [11, с. 22].

Реалізація наведених етапів оцінки монетарної політики та її впливу на забезпечення сталого розвитку економіки країни відбудеться за допомогою прикладного економетричного пакету EViews 3.0 та частково EViews 7.0.

На другому етапі проведено тест Грейнджера на каузальність інструментів монетарної політики і показників сталого розвитку економіки країни. Для тесту були відібрані основні інструменти монетарної політики: облікову ставку НБУ як основний інструмент відсоткової політики НБУ; норму обов'язкового резервування; середньозважену відсоткову ставку за всіма інструментами рефінансування та операції на відкритому ринку з цінними паперами (представлені нормою дохідності ОВДП). На основі теоретичного узагальнення було відібрано основні 22 показники сталого розвитку економіки країни, на які впливає монетарна політика, а саме: валютний курс; індекс споживчих цін; експорт товарів і послуг, % ВВП; імпорт товарів і послуг, % ВВП; сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % ВВП; зміна реального обсягу ВВП (у % до відповідного попереднього періоду); кінцеві споживчі витрати, % ВВП; заощадження, % від сукупних доходів; витрати, % від сукупних доходів; капітальні інвестиції, % ВВП; індекс-дефлятор ВВП, зміна індексу-дефлятора, % до попереднього періоду; реальна заробітна плата, % до попереднього періоду; доходи Зведеного бюджету, % ВВП; видатки Зведеного бюджету, % ВВП; дефіцит (-), профіцит (+) Зведеного бюджету, % ВВП; індекс цін промислової продукції, % до попереднього періоду; рівень безробіття; індекс обсяг сільськогосподарської продукції, % до

відповідного попереднього періоду; ВВП, темпи зростання у відповідних цінах, %; міжнародні резерви НБУ, млн грн, % до попереднього періоду; прямі іноземні інвестиції, % ВВП.

Результати тесту Грейнджера для змінних сталого розвитку економіки країни та облікової ставки з відсіюванням незалежних змінних наведено в *табл. 1* та інтерпретація отриманих результатів тесту – у *табл. 2*. У *табл. 1* наведені значення *F*-статистики Фішера та *p*-значення для відповідної пари показників, для підтримки або відхилення нульової гіпотези. Тест Грейнджелла чутливий до кількості лагів, тому виходячи з розмірності було обрано чотири лаги [18; с. 167], оскільки в дослідженні використовуються квартальні дані за останні десять років.

Відповідно до *табл. 1* і *табл. 2* спостерігається вплив облікової ставки НБУ на експорт, імпорт, витрати, капітальні інвестиції, індекс цін промислової продукції, темпи зростання ВВП, валютний курс, міжнародні валютні резерви. Водночас на облікову ставку впливає індекс-дефлятор ВВП, індекс споживчих цін, рівень безробіття.

Отже, на основі результатів проведеного дослідження для кожного інструменту монетарної політики представимо узагальнююче бачення взаємодії інструментів монетарної політики та показників сталого розвитку економіки, що характеризують реальні економічні процеси (*рис. 2*).

Наступним етапом є перевірка часових рядів на стаціонарність. Нестаціонарні ряди умовно поділяють на два основні типи [13, с. 268]:

1) процес, який приводить до стаціонарного шляхом виділення лінійного тренду TSP (*Trend Stationary Process*);

2) процес даного типу приводиться до стаціонарного процесу шляхом включання в регресію лінійного тренда. Це процес, який містить детермінований тренд. Процес, який приводиться до стаціонарного шляхом взяття першої різниці DSP (*Differencing Stationary Process*).

Тест Гренджера на причинно-наслідкову залежність між обліковою ставкою НБУ та змінними сталого розвитку економіки України

Нульова гіпотеза	Кількість лагів = 1		Кількість лагів = 2		Кількість лагів = 3		Кількість лагів = 4	
	F-значення	p-статистика	F-значення	p-статистика	F-значення	p-статистика	F-значення	p-статистика
Експорт не впливає на Ln облікову ставку НБУ	2,56057	0,11743	4,03214	0,02605	2,06092	0,12378	1,68172	0,17932
LnОблікова ставка НБУ не впливає на Lnекспорт	4,52974	0,03952	3,46257	0,04183	2,06945	0,12261	1,78416	0,15719
Облікова ставка НБУ не впливає на імпорт	8,17159	0,00673	5,56567	0,00771	3,57116	0,02392	3,03873	0,03182
Облікова ставка НБУ не впливає на витрати	0,78403	0,38121	1,38880	0,26207	4,01335	0,01508	2,94495	0,03577
Індекс – дефлятор ВВП не впливає на облікову ставку НБУ	24,5001	1,4	6,44691	0,00396	3,06569	0,04101	1,89918	0,13555
Облікова ставка НБУ не впливає на капітальні інвестиції	0,00211	0,96362	0,45579	0,63746	0,78783	0,50908	3,69648	0,01423
Індекс цін промислової продукції не впливають на облікову ставку НБУ	8,86019	0,00493	1,19417	0,31436	2,46435	0,07907	2,97711	0,03436
Зміна індексу-дефлятора, не впливають на облікову ставку НБУ	23,3023	2,205	5,04345	0,01172	1,91598	0,14618	1,05103	0,39767
Індекс споживчих цін не впливають на облікову ставку НБУ	28,0479	4,606	9,81906	0,00038	6,22502	0,00174	4,60297	0,00493
Облікова ставка НБУ не впливає темпи зростання ВВП	1,32882	0,25603	3,62976	0,03664	6,40749	0,00153	3,62976	0,03664
Рівень безробіття не впливає на облікову ставку НБУ	10,4371	0,00251	3,53444	0,03967	1,72440	0,18105	1,37204	0,26710
Облікова ставка НБУ не впливає на валютний курс	3,89386	0,05540	2,72688	0,07857	3,48863	0,02610	3,28582	0,02345
Усі показники прологарифмовані, тобто використовується Ln експорт								

Для вирішення питання віднесення ряду до класу TS чи DS існує певний перелік процедур. У цьому випадку перевірка нульової гіпотези щодо належності досліджуваного часового ряду до DS класу може бути зведена до перевірки того, що авторегресійний поліном містить хоча б один одиничний корінь [14].

Кожна процедура має власні переваги та недоліки. Більшість дослідників на практиці використовують розширений метод Діккі – Фуллера (*Augmented Dickey – Fuller test, ADF*) [14; 15, с. 168; 16, с. 12; 12, с. 7], який оцінює методом найменших квадратів таку модель:

$$\Delta x_t = \rho x_{t-1} + \delta t + \sum_{i=1}^p s_i \Delta x_{t-1} + u_t, \quad (1)$$

$$t = 1, 2, \dots, N,$$

де u_t – незалежні, нормально розподілені залишки з нульовим математичним сподіванням; N – об'єм вибірки.

У моделі як додатковий регресор вводиться розподільчий лаг залежної змінної [25, с. 76]. Нульова гіпотеза про те, що ряд належить DS класу, еквівалентна тому, що $\rho = 0$. Альтернативна гіпотеза – ряд належить TS класу та $\rho < 0$ залишаються незмінними. На основі порівняння критичних значень ADF-статистики, з t -статистикою приймається або відхиляється гіпотеза про наявність одиничного кореня. Статистика Дікі – Фуллера має нестандартний розподіл [7, с. 75 – 76], тому для неї необхідні відповідні спеціальні таблиці, які емпірично побудовані методом Монте-Карло. Дані таблиці містять елемент невизначеності, тому дається два критичні значення – верхнє і нижнє. Якщо розрахункове значення t -статистики менше, ніж нижнє допустиме критичне значення, нульова гіпотеза про наявність одиничного кореня відхиляється і робиться висновок про стаціонарність $\{x_t\}$.

Цифри в таблиці передбачаються від'ємними [7, с. 76]. І навпаки, якщо розрахункове значення t -статистики більше верхнього допустимого значення критичної величини, то нульова гіпотеза приймається. Між верхніми і нижніми межами – зона невизначеності. Дана таблиця побудована і розподілена по кількості спостережень [6], але якщо у вибірці інша кількість спостережень, використовується формула Маккіннона [MacKinnon, 1991], який навів просту формулу для розрахунку критичного значення t -статистики в критеріях Фуллера. Він довів твердження [6; 10, с. 91]: якщо $t_{крит}$ – критичне значення t -статистики по Фуллеру – відповідає рівню p і кількості спостережень T , то:

Тест Гренджера на причинно-наслідкову залежність між обліковою ставкою НБУ та змінними сталого розвитку економіки України

Кількість лагів = 1	Кількість лагів = 2	Кількість лагів = 3	Кількість лагів = 4
Облікова ставка НБУ → експорт	Облікова ставка НБУ ↔ експорт	Немає зв'язку	Немає зв'язку
Облікова ставка НБУ → імпорт	Облікова ставка НБУ → імпорт	Облікова ставка НБУ → імпорт	Облікова ставка НБУ → імпорт
Немає зв'язку	Немає зв'язку	Облікова ставка НБУ → витрати	Облікова ставка НБУ → витрати
Немає зв'язку	Індекс – дефлятор ВВП → облікова ставка НБУ	Індекс – дефлятор ВВП → облікову ставку НБУ	Немає зв'язку
Немає зв'язку	Немає зв'язку	Немає зв'язку	Облікова ставка НБУ → капітальні інвестиції
ІЦПП → облікова ставка НБУ	Немає зв'язку	Немає зв'язку	ІЦПП → облікова ставка НБУ
Немає зв'язку	Зміна індексу-дефлятора → облікова ставка НБУ	Немає зв'язку	Немає зв'язку
Немає зв'язку	ІСЦ → облікова ставка НБУ	ІСЦ → облікову ставку НБУ	ІСЦ → облікова ставка НБУ
Немає зв'язку	Облікова ставка НБУ → ВВП, темпи зростання	Облікова ставка НБУ → ВВП, темпи зростання	Облікова ставка НБУ → ВВП, темпи зростання
Рівень безробіття → облікова ставка НБУ	Рівень безробіття → облікова ставка НБУ	Немає зв'язку	Немає зв'язку
Облікова ставка НБУ → валютний курс	Немає зв'язку	Облікова ставка НБУ → валютний курс	Облікова ставка НБУ → валютний курс
Немає зв'язку	Немає зв'язку	Немає зв'язку	Облікова ставка НБУ → міжнародні резерви НБУ

Відповідно → - наявність одностороннього зв'язку між змінними, ↔ - двосторонній зв'язок між змінними. Змінні прологарифмовані

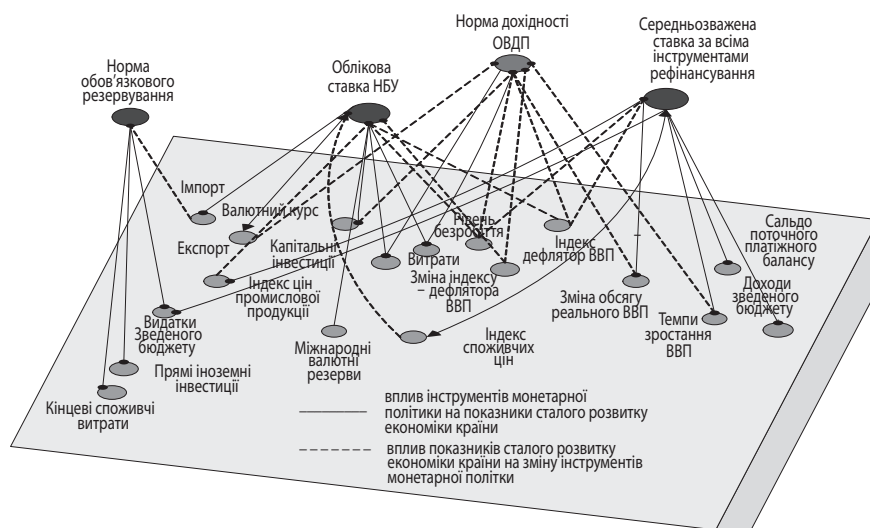

Рис. 2. Причинно-наслідкові зв'язки інструментів монетарної політики та показників сталого розвитку економіки України

$$t_{крит}(p, T) \approx \beta_{\infty} + \beta_1 T - 1 + \beta_2 T - 2, (2)$$

де β_{∞} , β_1 , β_2 – деякі коефіцієнти, які залежні від p і від того, які з трьох з розподілів Фуллера розглядається. Маккіннон наводить таблицю цих коефіцієнтів для $p = 0,01; 0,05; 0,10$. Дана формула використовується у більшості прикладних спеціалізованих комп'ютерних програмах.

При виникненні неточностей та спірних моментів і для визначення специфікації використовують тест Філіпса – Перрона [9; 4, с. 118; 12, с. 7; 16, с. 13].

Тест Філіпса – Перрона (PP-тест) [9], перевірка нульової гіпотези про стаціонарність часових рядів x_t полягає у перевірці гіпотези $\phi = 0$ на основі статистичної моделі (3):

$$\Delta x_t = \varphi x_{t-1} + \alpha + \beta t + u_t, \quad t = 2, \dots, T, \quad (3)$$

де параметри α і β можуть дорівнювати нулю. На відміну від критерія Дікі – Фуллера випадкові складові u_t з нульовим математичним очікуванням можуть бути автокорельовані (з достатньо швидким зменшенням автокореляційної функції), мати різні дисперсії (гетероскедантичність) і необов'язково нормальність розподілу. Відповідно на відміну від тесту Дікі – Фуллера для розгляду береться більш широкий клас часових рядів [6; 16, с. 13].

У результаті проведеного аналізу часові ряди показників відповідно до ADF-статистики та PP-статистики мають різну приналежність до класів. Тому для усунення неточностей проведемо додатковий тест на визначення стаціонарності часового ряду – тест Квятковського – Філіпса – Шмітта – Шина (KPSS-тест) [17]. У межах даного критерію нульова гіпотеза про те, що часовий ряд є TS, відхиляється, якщо значення статистики критерію, що спостерігається, перевищує критичний рівень. Узагальнюючі результати дослідження часових рядів на стаціонарність наведено в *табл. 3*.

Нестационарний процес, перші різниці якого стаціонарні, називають інтегрованим першого порядку і позначають $I(1)$. Стаціонарний процес позначають $I(0)$. Якщо k -ті різниці випадкового процесу стаціонарні, то його називають інтегрованим k -того порядку і позначають $I(k)$ [7, с. 70].

Аналіз часових рядів показників сталого розвитку економіки показав, що значна кількість змінних є інтегрованими з порядком $I(1)$. Відповідно, між рівнями змінних можуть існувати довгострокові зв'язки. У даному випадку існує механізм відновлення рівноваги при відхиленні показників від довгострокової траєкторії, який необхідно враховувати при аналізі короткострокових зв'язків між змінними [18, с. 167]. Взнявши за основу теорію коінтеграцію, перевіримо часові ряди на коінтеграцію, використовуючи процедуру Йохансена для нестационарних рядів [6]. Даний метод дозволяє знайти матрицю коінтегрованих векторів за певного рангу матриці та перевірити гіпотезу про ранг матриці (число коінтегруючих векторів).

Відповідно до результатів тесту Йохансена та наявності коінтеграційних зв'язків між змінними побудуємо чотири VEC (ECM) моделі для часових рядів сталого розвитку економіки та облікової ставки НБУ. Умовами динамічної стабільності моделі ECM є: $0 \leq \gamma_1 < 1$, $0 \leq \gamma_2 < 1$. Коефіцієнти γ_1 , γ_2 – швидкість пристосування моделі. При цьому коефіцієнти γ_1 є відгуком ΔY_1 на відхилення від рівноваги, а коефіцієнт γ_2 є відгуком ΔY_2 .

Модель 1: $D(\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}) = 0.335 * (\text{Ln ОбСНБУ}(-1) - 4.389 * (\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}(-1) + 0.0237 * (@TREND(02:1)) + 12.299) - 0.101 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) - 0.197 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) + 0.257 * D(\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}(-1)) + 0.215 * D(\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}(-2)) + 0.003$

$D(\text{Ln ОбСНБУ}) = -0.016 * (\text{Ln ОбСНБУ}(-1) - 4.3897 * (\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}(-1) + 0.024 * (@TREND(02:1)) + 12.299) + 0.374 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) - 0.011 * D(\text{DRNBU}(-2)) - 0.104 * D(\text{Ln Видатки Зведеного$

$\text{бюджету}(-1)) - 0.096 * D(\text{Ln Видатки Зведеного бюджету}(-2)) + 0.002.$

Модель 2: $D(\text{Ln Імпорт}) = -0.421 * (\text{Ln ОбСНБУ}(-1) + 2.167 * \text{Ln Імпорт}(-1) - 0.007 * (@TREND(02:1)) - 10.611) - 0.01685538636 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) + 0.419 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) + 0.321 * D(\text{Ln Імпорт}(-1)) - 0.253 * D(\text{Ln Імпорт}(-2)) + 0.011$

$D(\text{Ln ОбСНБУ}) = -0.171 * (\text{Ln ОбСНБУ}(-1) + 2.167 * \text{Ln Імпорт}(-1) - 0.007 * (@TREND(02:1)) - 10.611) + 0.542 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) + 0.072 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) + 0.1 * D(\text{Ln Імпорт}(-1)) + 0.084 * D(\text{Ln Імпорт}(-2)) + 0.003.$

Модель 3: $D(\text{Ln Сальдо}) = -5.527 * (\text{ОбСНБУ}(-1) + 0.021 * \text{Ln Сальдо}(-1) - 0.041 * (@TREND(02:1)) - 1.722) - 5.292 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) - 3.227 * D(\text{ОбСНБУ}(-2)) - 0.425 * D(\text{Ln Сальдо}(-1)) + 0.253 * D(\text{Ln Сальдо}(-2)) - 0.17$

$D(\text{Ln ОбСНБУ}) = -0.538 * (\text{Ln ОбСНБУ}(-1) + 0.021 * \text{Ln Сальдо}(-1) - 0.041 * (@TREND(02:1)) - 1.722) - 0.104 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) + 0.0405 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) + 0.029 * D(\text{Ln Сальдо}(-1)) - 0.0003 * D(\text{Ln Сальдо}(-2)) + 0.016$

Модель 4: $D(\text{Ln Кап.інвест}) = -1.837 * (\text{Ln Кап.інвест}(-1) - 0.415 * \text{Ln ОбСНБУ}(-1) + 0.009 * (@TREND(02:1)) - 2.424) + 0.634 * D(\text{Ln Кап.інвест}(-1)) + 0.397 * D(\text{Кап.інвест}(-2)) - 0.582 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) + 0.767 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) - 0.007$

$D(\text{Ln ОбСНБУ}) = 0.074 * (\text{Ln Кап.інвест}(-1) - 0.415 * \text{Ln ОбСНБУ}(-1) + 0.01 * (@TREND(02:1)) - 2.424) - 0.016 * D(\text{Ln Кап.інвест}(-1)) + 0.009 * D(\text{Ln Кап.інвест}(-2)) + 0.3 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-1)) + 0.048 * D(\text{Ln ОбСНБУ}(-2)) + 0.0008.$

Відповідно до попереднього аналізу було побудована модель виправлення помилки, що показує досить тісні взаємозв'язки між обліковою ставкою НБУ і видатками Зведеного бюджету (Модель 1). Отримані оцінки коефіцієнтів $\gamma_1 = 0.335299609$ і $\gamma_2 = -0.0161911848$ означають, що система досить стабільна, оскільки обидва коефіцієнти не перевищують за абсолютною величиною 1, але коінтеграційні зв'язки не досить сильні.

Відповідно до попереднього аналізу було також побудовано модель виправлення помилки, що показує досить тісні взаємозв'язки між обліковою ставкою НБУ та імпортом товарів і послуг (Модель 2). Отримані оцінки коефіцієнтів $\gamma_1 = -0.4208104064$ і $\gamma_2 = -0.1703904919$ означають, що система досить стабільна, оскільки обидва коефіцієнти не перевищують за абсолютною величиною 1. Відповідно, коефіцієнт γ_1 має правильні ознаки (-0,42), тобто 42% миттєво коригується імпортом товарів і послуг, 17% довгострокової рівноваги миттєво коригується обліковою ставкою НБУ.

Відповідно до попереднього аналізу було побудовано модель виправлення помилки, що показує досить тісні взаємозв'язки між обліковою ставкою НБУ і сальдо поточного балансу (Модель 3). Отримані оцінки коефіцієнтів $\gamma_1 = -5.527173914$ і $\gamma_2 = -0.5377799633$ означають, що система не досить стабільна, оскільки коефіцієнт γ_1 (-5,5) за абсолютною величиною значно перевищує 1, що свідчить про те, що система взагалі не повертається до рівноважної траєкторії, тобто можна припустити слабку екзогенність змінної сальдо поточного балансу. Коефіцієнт γ_2 менше 1, відповідно 54% відхилення від рівноваги миттєво коригуються обліковою ставкою НБУ.

Таблиця 3

Тести на визначення стаціонарності та класу часових рядів

Часовий ряд	ADF-статистика		PP-статистика		KPSS-тест		Результат	
	Специфікація	ADF-статистика	Критичні значення	PP-статистика	Критичні значення	KPSS-статистика		Критичні значення
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Облікова ставка НБУ	N,1	-0.401262	-1.9488	-2.630526	-3.5162			DS
Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування	N,1	-0.438879	-1.9488	-2.266631	-3.5162			DS
Норма обов'язкового резервування	N,1	-0.830159	-1.9488	-0.722976	-3.5162			DS
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % ВВП	N,1	-0.760402	-1.9677	-1.270049	-3.7611			DS
Зміна реального обсягу ВВП, % до відповідного попереднього періоду	C,1	-0.853635	-1.9514	-2.348977	-3.5426			DS
Зміна індексу-дефлятора, % до попереднього кварталу	C,1	-0.095028	-1.9490	-1.538484	-3.5189			DS
Доходи Зведеного бюджету, % ВВП	C,1	0.130419	-1.9488	-2.718386	-3.5162			DS
Безробіття за методологією МОП	C,1	-0.443568	-1.9490	-2.578466	-3.5189			DS
Індекс споживчих цін	C,0	0.273637	-1.9488	-4.505689	-3.5162	0.180451	0.146000	TS
Експорт товарів та послуг, % ВВП	C,1	-0.382649	-1.9488	-3.193801	-3.5162	0.185696	0.146000	DS
Імпорт товарів та послуг, % ВВП	C,1	0.005700	-1.9488	3.982479	-3.5162	0.151023	0.146000	DS
Кінцеві споживчі витрати, % ВВП	T,0	0.092710	-1.9490	-5.705403	-3.5189	0.095522	0.146000	TS
Витрати, % від сукупних доходів	C,0	-0.034806	-1.9488	-4.589938	-3.5162	0.069038	0.146000	TS
Капітальні інвестиції, % ВВП	T,1	-0.347239	-1.9488	-7.600564	-3.5162	0.187174	0.146000	DS
Видатки Зведеного бюджету, % ВВП	T,1	0.366858	-1.9488	-6.824135	-3.5162	0.715991	0.347000	DS
Індекс цін промислової продукції, % до попереднього місяця	C,0	-0.209427	-1.9488	-5.363670	-3.5162	0.129617	0.463000	TS
ВВП, темпи зростання у відповідних цінах, %	C,0	0.009766	-1.9490	-7.337778	-3.5189	0.245077	0.463000	TS
Міжнародні резерви НБУ, млн грн, % до попереднього періоду	C,0	-0.121240	-1.9602	-4.439852	-3.6027	0.049596	0.216000	TS
Прямі іноземні інвестиції, % ВВП	C,0	-0.568927	-1.9490	-4.589094	-3.5189	0.162087	0.146000	DS
Норма дохідності ОВДП	C,0	-0.063058	-1.952910	-3.653478	-3.562882	0.235190	0.463000	TS
Валютний курс	N,1	0.77944	-1.9488	-2.035343	-3.5162	0.615505	0.463000	DS
Індекс - дефлятор ВВП	N,0	0.164415	-1.9488	-1.703591	-3.5162	0.198674	0.463000	TS

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Індекс обсяг сільськогосподарської продукції	C,1	-0.318691	-1.9490	-3.795749	-3.5189	0.788220	0.463000	DS
Реальна заробітна плата	C	-0.291803	-1.9490	-10.24735	-3.5189	0.377783	0.463000	TS
Заощадження	C,0	-1.170244	-1.9488	-5.251062	-3.5162	0.105864	0.463000	TS
Рівниця								
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, % ВВП	N,1	-2.129444	-1.9699	-3.209052	-3.7921	0.071137	0.146000	TS
Облікова ставка НБУ (ОС НБУ)	N,1	-4.419882	-1.9490	-3.873856	-3.5189	-	-	TS
Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування	N,1	-4.029679	-1.9490	-7.082735	-3.5189	-	-	TS
Норма дохідності ОВДП	N,1	-3.835133	-1.9546	-9.020899	-3.5796	-	-	TS
Норма обов'язкового резервування	C,1	-4.357444	-1.9490	-7.163256	-3.5189	-	-	TS
Валютний курс	N,1	-4.905451	-1.9490	-6.428067	-3.5189	-	-	TS
Експорт товарів і послуг, % ВВП	N,1	-8.847679	-1.9490	-7.852593	-3.5189	-	-	TS
Імпорт товарів і послуг, % ВВП	N,1	-8.605952	-1.9490	-9.628967	-3.5189	-	-	TS
Зміна реального обсягу ВВП, % до відповідного періоду	N,1	-4.532676	-1.9521	-5.984169	-3.5514	-	-	TS
Капітальні інвестиції, % ВВП	N,1	-7.011671	-1.9490	-25.23124	-3.5189	-	-	TS
Зміна індексу дефлятора, % до попереднього кварталу	C,1	-4.635009	-1.9492	-9.003428	-3.5217	-	-	TS
Доходи Зведеного бюджету, % ВВП	N,1	-7.721331	-1.9490	-6.845922	-3.5189	-	-	TS
Видатки Зведеного бюджету, % ВВП	N,1	-6.857306	-1.9490	-19.75886	-3.5189	-	-	TS
Рівень безробіття (за методологією МОП)	N,1	-7.261608	-1.9492	-6.789104	-3.5217	-	-	TS
Прямі іноземні інвестиції, % ВВП	N,1	-6.191737	-1.9492	-14.73844	-3.5217	-	-	TS
Індекс обсяг сільськогосподарської продукції	N,1	-5.406322	-3.5247	-6.746749	-3.5217	-	-	TS

Відповідно до попереднього аналізу було побудовано модель виправлення помилки, що показує досить тісні взаємозв'язки між обліковою ставкою НБУ та капітальними інвестиціями (Модель 4). Отримані оцінки коефіцієнтів: $\gamma_1 = -1.837224836$ перевищує 1, що свідчить про те, що система взагалі не повертається до рівноважної траєкторії, тобто можна припустити слабку екзогенність змінної капітальних інвестицій; $\gamma_2 = 0.07396475624$ означають, що система не досить стабільна, оскільки коефіцієнт не перевищує за абсолютною величиною 1.

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті проведеного дослідження, після проведення тесту Грейнджера, виявлено каузальні зв'язки між змінними, а саме: норма обов'язкового резервування НБУ має значний вплив на кінцеві споживчі витрати, прямі іноземні інвестиції та видатки Зведеного бюджету, i , у свою чергу, змінюється під впливом імпорту товарів і послуг; облікова ставка НБУ активно впливає на імпорт товарів і послуг, валютний курс, капітальні інвестиції, витрати, міжнародні валютні резерви НБУ та змінюється під впливом індексу споживчих цін, індексу цін промислової продукції, рівня безробіття, індексу-дефлятора, зміни індексу-дефлятора. Визначено двосторонній зв'язок між обліковою ставкою НБУ і експортом товарів і послуг; норма дохідності ОВДП змінюється під впливом темпів зростання ВВП, зміни реального обсягу ВВП, індексу-дефлятора ВВП, зміни індексу – дефлятора ВВП, рівня безробіття, експорту товарів і послуг, валютного курсу, але, у свою чергу, вона впливає на капітальні інвестиції та витрати населення; середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування має значний вплив на сальдо поточного балансу, доходи і видатки Зведеного бюджету, темп зростання ВВП, зміна обсягу реального ВВП, індекс цін промислової продукції. Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування реагує на рівень безробіття в країні та індекс – дефлятор ВВП.

Після проведення тесту Грейнджера, на основі результатів тестів Діккі – Фуллера, Філіпса – Перрона, Квятковського – Філіпса – Шмідта – Шина та процедури Йохансена побудовано моделі коригування помилки змінних сталого розвитку економіки країни та облікової ставки НБУ.

Відповідно до вищевикладеного моделі сталого розвитку економіки показують, що монетарна політика НБУ, а саме: облікова політика є важливим чинником сталого розвитку економіки країни. Але залишається невирішеними питання ефективної трансмісії механізму монетарної політики, розвитку фінансового ринку та тісного взаємозв'язку реального і фінансового секторів економіки, адже облікова політика НБУ, як пріоритетний інструмент монетарної політики, відповідно до монетарного режиму «цінної стабільності» має незначний вплив на капітальні інвестиції. Капітальні інвестиції є підґрунтям для забезпечення сталого розвитку економіки країни. Але у короткостроковій перспективі облікова політика НБУ може сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату для забезпечення рівноваги в довгостроковому періоді.

З апропонований підхід щодо оцінки забезпечення сталого розвитку економіки країни інструментами монетарної політики дозволяє: виявити проблемні аспекти взаємодії інструментів монетарної політики та сталого розвитку економіки країни; проаналізувати кожен інструмент монетарної політики та визначити його спектр дії; побудувати прогнози розвитку економіки країни за його складовими, а отже дослідити тенденцію змін економічних процесів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Granger C. W. J. Investigation Casual Relations by Econometric Methods and Cross-Spectral Methods / C. W. J. Granger // *Econometrica*. – 1974. – Vol. 37. – P. 424 – 438.
2. Juselius K. The Cointegrated VAR Model / K. Juselius. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 457 p.
3. Емменеггер Ж.-Ф. Эконометрическое моделирование грузовой транспортной системы Украины / Ж.-Ф. Емменеггер, А. Первухин, В. Голикова // *Галицький економічний вісник*. – 2011. – № 4(33). – С. 49 – 58.
4. Петровська О. С. Моделювання сукупного капіталу сучасної України / О.С. Петровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Petrovskya208.pdf
5. Сереніс Д. Волатильність валютного курсу та галузевий експорт: емпіричні дані з двадцяти країн ЄС (1973 – 2004) / Д. Сереніс, П. Сереніс // *Журнал Європейської економіки*. – 2011. – Том 10 (№2). – С. 203 – 212.
6. Носко В. П. Эконометрика. Введение в регрессионный анализ временных рядов / В. П. Носко. – М., 2002. – 274 с.
7. Суслов В. И. Эконометрия-3 : Курс лекций / В. И. Суслов, В. Ф. Лапо, Л. П. Талышева, Н. М. Ибрагимов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nashaucheba.ru/v51204/суслов_в.и.,_лапо_в.ф.,_талышева_л.п.,_ибрагимов_н.м._эконометрия-3
8. Капіталізація економіки України : Наукова доповідь / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 220 с.
9. Philips P. C. B. Understating spurious regression in econometrics / P. C. B. Philips // *Journal of econometrics*. – 1986. – Vol. 33 (3). – P. 311 – 340.
10. Канторович Г. Г. Анализ временных рядов. Лекционные и методические материалы / Г. Г. Канторович // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2003. – № 1. – С. 79 – 103.
11. Рігас Дж. Емпіричні дослідження закону Оукена відносно економіки Греції / Дж. Рігас, Дж. Теодосіо, Н. Рігас, Дж. Блана // *Журнал Європейської економіки*. – 2011. – Том.10 (№1). – С. 15 – 33.
12. Панилов М. А. Номинальный валютный курс рубля: теоретические предпосылки и эмпирическая проверка / М. А. Панилов // *Финансы и бизнес*. – 2009. – № 3 – С. 48 – 65.
13. Канторович Г. Г. Анализ временных рядов. Лекционные и методические материалы / Г. Г. Канторович // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2002. – № 2. – С. 251 – 273.
14. Канторович Г. Г. Анализ временных рядов / Г. Г. Канторович // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2002. – № 3. – С. 379 – 401.
15. Назаренко О. М. Моделювання та прогнозування нестационарних часових рядів / О. М. Назаренко, М. В. Карпуша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vcpi/Mmtt/2012_2/16_N_K.pdf

- 16. Кравцов М. К.** Эконометрический анализ временных рядов макроэкономических показателей / М. К. Кравцов, А. В. Пашкевич, Н. М. Бурдыко // Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование. – 2005. – № 3. – С. 3 – 22.
- 17. Kwiatkowski D.** Testing of the Null Hypothesis of Stationary against the Alternative of a Unit Root / D. Kwiatkowski, P. C. B. Phillips, P. Schmidt, Y. Shin // *Journal of Econometrics*. – 1992. – Vol. 54. – P. 159 – 178.
- 18. Петков П. И.** Коинтеграционный анализ торгового баланса Украины / П. И. Петков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Prvs/2008_1/0164.pdf
- 19. Малюгин В. И.** Система эконометрических моделей для анализа, прогнозирования и оценки вариантов денежно-кредитной политики / В. И. Малюгин, М. В. Пранович, Д. Л. Мурин, Д. Л. Калечич // Исследования Банка. Национальный банк Республики Беларусь, 2005. – 41 с.
- 20.** Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк, В. В. Іванов, Н. А. Дубровіна, А. В. Ставицький. – Х. : ВД «ІН-ЖЕК», 2005 – 396 с.
- 21. Sims C.** Macroeconomics and reality / C. Sims // *Econometrica*. – 1980. – Vol. 48. – № 1. – P. 3 – 48.
- REFERENCES**
- Emmenhher, Zh.-F., Pervukhyn, A., and Holykova, V. "Ekonometrycheskoe modelyrovanye hruzovoi transportnoi systemy Ukrainy" [Econometric modeling of the freight transport system of Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 4(33) (2011): 49-58.
- Granger, C. W. J. "Investigation Casual Relations by Econometric Methods and Cross-Spectral Methods". *Econometrica*, vol. 37 (1974): 424-438.
- Heiets, V. M., Klebanova, T. S., and Cherniak, O. I. *Modeli i metody sotsialno-ekonomichnoho prohnozuvannya* [Models and methods of social and economic forecasting]. Kharkiv: INZhEK, 2005: 396.
- Juselius, K. *The Cointegrated VAR Model* Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Kapitalizatsiia ekonomiky Ukrainy* [Capitalization of Economy of Ukraine]. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv., 2007.
- Kantorovich, G. G. "Analiz vremennykh riadov. Lektsionnye i metodicheskie materialy" [Time-series analysis. Lectures and tutorials]. *Ekonomicheskij zhurnal VShE*, no. 1 (2003): 79-103.
- Kantorovich, G. G. "Analiz vremennykh riadov. Lektsionnye i metodicheskie materialy" [Time-series analysis. Lectures and tutorials]. *Ekonomicheskij zhurnal VShE*, no. 2 (2002): 251-273.
- Kantorovich, G. G. "Analiz vremennykh riadov" [Time-series analysis]. *Ekonomicheskij zhurnal VShE*, no. 3 (2002): 379-401.
- Kravtsov, M. K., Pashkevich, A. V., and Burdyko, N. M. "Ekonometrycheskiy analiz vremennykh riadov makroekonomicheskikh pokazateley" [The econometric analysis of time series of macroeconomic indicators]. *Belorusskaia ekonomika: analiz, prognoz, regulirovanie*, no. 3 (2005): 3-22.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., and Schmidt, P. "Testing of the Null Hypothesis of Stationary against the Alternative of a Unit Root". *Journal of Econometrics*, vol. 54 (1992): 159-178.
- Maliugin, V. I., Pranovich, M. V., and Murin, D. L. "Sistema ekonometrycheskikh modeley dlia analiza, prognozirovaniia i otsenki variantov denezhno-kreditnoy politiki" [The system of econometric models to analyze, predict and evaluate options for monetary policy]. *Issledovaniia Banka* (2005): 41.
- Nazarenko, O. M., and Karpusha, M. V. "Modeliuvannya ta prohnozuvannya nestatsionarnykh chasovykh riadiv" [Modeling and forecasting of nonstationary time series]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/Vcpi/Mmtt/2012_2/16_N_K.pdf
- Nosko, V. P. *Ekonometrika. Vvedenie v regressionnyy analiz vremennykh riadov* [Econometrics. Introduction to regression analysis of time series]. Moskva, 2002.
- Panilov, M. A. "Nominalnyy valiutnyy kurs rublia: teoreticheskie predposylki i empiricheskaya proverka" [The nominal exchange rate of the ruble: theoretical framework and empirical testing]. *Finansy i biznes*, no. 3 (2009): 48-65.
- Philips, P. C. B. "Understating spurious regression in econometrics". *Journal of econometrics*, vol. 33 (3) (1986): 311-340.
- Petkov, P. I. "Kointegratsionnyy analiz torgovogo balansa Ukrainy" [Cointegration analysis of the trade balance of Ukraine]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Prvs/2008_1/0164.pdf
- Petrovska, O. S. "Modeliuvannya suchasnoi kapitalu suchasnoi Ukrainy" [Simulation of the total capital of modern Ukraine]. http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Petrovskya208.pdf.
- Rihas, Dzh. and others. "Empirychni doslidzhennia zakonou Okuna vidnosno ekonomiky Hrestsii" [Empirical studies Okun's law regarding the Greek economy]. *Zhurnal Ievropeiskoi ekonomiky*, vol. 10, no. 1 (2011): 15-33.
- Serenis, D., and Serenis, P. "Volatylnist valiutnoho kursu ta haluzevyi eksport: empirychni dani z dvadtsiaty krain IES (1973-2004)" [The volatility of the exchange rate and sectoral exports: empirical evidence from twenty countries in the EU (1973-2004)]. *Zhurnal Ievropeiskoi ekonomiky*, vol. 10, no. 2 (2011): 203-212.
- Suslov, V. I., Lapo, V. F., and Talysheva, L. P. "Ekonometriia-3. Kurs lektsiy" [Econometrics 3. The course of lectures]. http://nashaucheba.ru/v51204/суслов_в.и.,_лапо_в.ф.,_талышева_л.п.,_ибрагимов_н.м._эконометрия-3
- Sims, C. "Macroeconomics and reality". *Econometrica*, vol. 48, no. 1 (1980): 3-48.

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ТА ЇЇ ПІДТРИМАННЯ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ

КОВАЛЕНКО Ю. М.

УДК 336.7

Коваленко Ю. М. Фінансова стійкість та її підтримання у фінансовому секторі економіки: міжнародний і національний контексти
У статті акцентується увага на недостатній кількості досліджень з питань стійкості фінансового сектора економіки. Подано визначення фінансової стійкості як властивості цього сектора сприймати і протидіяти екзогенним чинникам через стабільність відносно ендогенних чинників, підтримувати своє функціонування у динамічній рівновазі, а також виконувати покладені функції та забезпечувати певні параметри всієї фінансової системи й економіки у цілому. Визначено таке поняття, як «структурна стійкість» – характеристика якісної подібності моделей фінансового сектора за зміни різних параметрів. Аргументовано, що оцінювання його стійкості має включати: дотримання міжнародних стандартів у сфері функціонування інституційних одиниць фінансового сектора; макро-, мікропруденційні показники; створення ефективного інституційного середовища через стійке функціонування макрофінансів. Виявлено причини основних дисбалансів у 2007 – 2009 рр. Наведено завдання світової Ради з фінансової стабільності, недоліки у яких дали змогу запропонувати створення Ради з антикризового регулювання. Розглянуто структуру оцінювання стійкості фінансового сектора, а також її основні макро- і мікроекономічні індикатори.

Ключові слова: фінансовий сектор, стійкість, стабільність, глобалізація, розвиток, антикризове регулювання, фінансові корпорації, індикатори.
Табл.: 3. **Бібл.:** 11.

Коваленко Юлія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансових ринків, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна)
E-mail: kovalenko0202@ukr.net

УДК 336.7

Коваленко Ю. М. Финансовая устойчивость и ее поддержание в финансовом секторе экономики: международный и национальный контексты

В статье акцентируется внимание на недостаточном количестве исследований по вопросам устойчивости финансового сектора экономики. Представлено определение финансовой устойчивости как свойства этого сектора воспринимать и противодействовать экзогенным факторам через стабильность относительно эндогенных факторов, поддерживать свое функционирование в динамическом равновесии, а также выполнять возложенные функции и обеспечивать определенные параметры всей финансовой системы и экономики в целом. Дано определение такому понятию, как «структурная устойчивость» – характеристика качественного сходства моделей финансового сектора при изменении различных параметров. Аргументировано, что оценка его устойчивости должна включать: соблюдение международных стандартов в сфере функционирования институциональных единиц финансового сектора; макро-, микропруденциальные показатели, создание эффективной институциональной среды через устойчивое функционирование макрофинансов. Выявлены причины основных дисбалансов в 2007 – 2009 гг. Приведены задачи мирового Совета по финансовой стабильности, недостатки которых позволили предложить создание Совета по антикризисному регулированию. Рассмотрена структура оценки устойчивости финансового сектора, а также ее основные макро- и микроэкономические индикаторы.

Ключевые слова: финансовый сектор, устойчивость, стабильность, глобализация, развитие, антикризисное регулирование, финансовые корпорации, индикаторы.
Табл.: 3. **Библ.:** 11.

Коваленко Юлия Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры финансовых рынков, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)
E-mail: kovalenko0202@ukr.net

UDC 336.7

Kovalenko Yu. M. Financial Stability and its Support in the Financial Sector of Economy: International and National Context

The article focuses on an insufficient number of studies of issues of stability of the financial sector of economy. It defines financial stability as a property of this sector to perceive and oppose to exogenous factors through stability with respect to endogenous factors, to maintain its functioning in the dynamic equilibrium and also to fulfil its functions and provide certain parameters of the whole financial system and economy in general. The article defines such a notion as “structural stability” – characteristics of a qualitative similarity of models of the financial sector when changing different parameters. It argues that assessment of its stability should include: observance of international standards in the sphere of functioning of institutional units of the financial sector; macro- and micro-prudential indicators and creation of effective institutional environment through stable functioning of macro-finances. It reveals the reasons of main imbalances in 2007 – 2009. It shows the tasks of the World Council on Financial Stability, shortcomings of which allowed offering of establishment of the Council on Anti-Crisis Regulation. It considers the structure of assessment of stability of the financial sector and also its main macro- and micro-economic indicators.

Key words: financial sector, stability, globalisation, development, anti-crisis regulation, financial corporations, indicators.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 11.

Kovalenko Yuliya M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Financial Markets, National University of State Tax Service of Ukraine (ul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: kovalenko0202@ukr.net

З а визначенням ООН, розвиток суспільства є стійким, тобто може підтримуватись протягом тривалого терміну часу, якщо він дозволяє задовольняти потреби нинішніх поколінь без завдання при цьому шкоди можливостям, що залишаються у спадок майбутнім поколінням для задоволення їхніх потреб [9]. У контексті цього в умовах реформування світової фінансової архітектури ключовим є стійкий інституцій-

ний розвиток фінансового сектора як його загально-системна властивість. Основне питання цієї стійкості може бути сформульоване так: чи спроможна укріплена інституційна структура фінансового сектора (сектора фінансових корпорацій) донести результати фінансової діяльності до кінцевого споживача фінансової послуги?

Наразі питання фінансової стійкості знаходиться в центрі уваги західної економічної теорії, у т. ч. кейн-

сіанстві, неокласиці і монетаризмі, і зводиться здебільшого до цінової або кон'юнктурної стійкості, а також можливостей антициклічної стабільності цих ринків і систем. Інституціоналісти вважають, що стійкість системи порушується, коли внутрішні та зовнішні чинники підривають сумісність і взаємне «зціплення» інституцій. Після цього настає період радикальних зрушень у суспільстві та економіці [Цит. на основі: [7, с. 84].

Увітчизняній науці фінансова стійкість зосереджується переважно навколо конкретних суб'єктів економіки (корпорацій нефінансового сектора, банків, страхових компаній, пенсійних фондів тощо) або всієї фінансової системи як, наприклад, стану динамічної фінансової системи, за якого вплив будь-яких шоків на фінансову систему (чи окремі її елементи) не заважає їй забезпечувати ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в економіці, функціонування платіжної системи, а також абсорбцію (амортизацію) шоків [5, с. 47]. Щодо фінансового сектора, то дослідження його стійкості не набуло поширення. Проте в умовах фінансової глобалізації та впливу кризових явищ на економічні відносини процеси підтримання його стабільності і стійкості мають особливе значення, оскільки служать макроекономічним індикатором стратегічного розвитку не тільки цього сектора, а й інших секторів, що взаємопов'язані з ним.

Метою даної статті є дослідження сутності фінансової стійкості, стійкого розвитку фінансового сектора економіки, а також розроблення заходів щодо його забезпечення.

Традиційно «фінансова стійкість розуміється як рівноважне функціонування фінансової системи або фінансового ринку за формування і використання його фінансових ресурсів» [1, с. 74]. Стійкість першої, так само, як фінансового сектора, являє собою окремий випадок загальної фінансової стійкості. У цілому ми тлумачимо останню як властивість сприймати і протидіяти екзогенним чинникам (дисбалансам, шокам) через стабільність відносно ендогенних чинників, підтримувати своє функціонування у динамічній рівновазі, а також виконувати покладені на фінансовий сектор функції та забезпечувати певні параметри всієї фінансової системи й економіки у цілому [4, с. 91].

Розмежування стабільності та стійкості знаходимо у роботі «Основи стійкого розвитку» [6]: стабільність (від лат. *stabilis* – той, що діє в незмінному вигляді) – здатність системи зберігати свою структуру і функціональні властивості під впливом внутрішніх чинників; стійкість – це здатність системи зберігати за різних параметрів зовнішнього середовища свою структуру і функціональні особливості, достатні для діяльності. При цьому остання залежить від сполучення міри однорідності та неоднорідності інституційних одиниць¹: повна однорідність призводить до гальмування розвит-

ку і руйнування системи, а повна неоднорідність – до нарощення ентропії та хаосу. Це означає, що зайва внутрішня диверсифікація фінансового сектора є не менш загрозливою, ніж повна однорідність.

Досліджуючи фінансовий сектор як складну структуру, маємо визначити також таке поняття, як «структурна стійкість». Вона характеризує якісну подібність різноманітних моделей фінансового сектора за зміни різних параметрів. На етапі переходу структурної стійкості одного типу у структурну стійкість більш високого типу через стан структурної нестійкості набирає сили новий закон невідворотних змін: зі збільшенням рівня декомпозиції попередньої структури поглиблюється альтернативність процесу розвитку і реальна непередбачуваність кінцевого результату. У зв'язку з цим оцінювання стійкості фінансового сектора має включати: створення ефективного інституційного середовища через стійке функціонування макрофінансів; дотримання міжнародних стандартів у сфері функціонування його інституційних одиниць; макро- і мікропруденційні показники.

В умовах глобалізації відбувається «постійне наближення понять «стійкий розвиток» і «глобальне управління». Інструментом їх практичного втілення у сфері фінансового сектора служить ринок капіталу, ресурсом – інституційне середовище, а об'єктом впливу – глобальне громадянське суспільство, адже «концепція стійкого розвитку економіки являє собою соціально-економічну парадигму, що переорієнтовує економічне зростання на врахування цінностей суспільства» [3, с. 132]. У підсумку різноманітність взаємозв'язків руху фінансового і промислового капіталу, інтеграція депозитних і недепозитних фінансових корпорацій із соціально-економічним середовищем знаходить своє концентроване відображення у стійкості фінансових корпорацій як базової характеристики їх розвитку.

Спеціалісти Ради з фінансової стабільності (РФС), куди входять міністри фінансів і керівники центральних банків провідних країн світу, основними причинами дисбалансів 2007 – 2009 рр. вбачають:

- ✦ помилки у системі управління ризиками фінансових корпорацій;
- ✦ недосконалість вартісної оцінки структурованих фінансових продуктів та інформації щодо них, а також недооцінювання інвесторами ризиків цих інструментів і надмірну довіру до рейтингових агенцій;
- ✦ переоцінювання значення винесення ризиків за баланси фінансових корпорацій, через що такі заходи зі зниження мали зворотну дію;
- ✦ необґрунтовану впевненість фінансових корпорацій у своїй спроможності забезпечувати ліквідність на оптових ринках і механізм рефінансування центральних банків [8].

Стійкими виявились фінансові сектори тих країн, де фінансові корпорації здійснювали: 1) активний системний ризик-менеджмент (з використанням інформації рейтингових агенцій, стрес-тестування, інвесторів); 2) адекватне оцінювання фінансових активів (купівля-продаж невеликих пакетів цінних паперів з визначенням

¹ Інституційна одиниця – це суб'єкт господарювання, який самостійно приймає рішення, що стосуються його економічної діяльності, розпоряджається своїми матеріальними і фінансовими ресурсами та розробляє повний набір бухгалтерських рахунків [10].

їх ціни, а потім проведення масштабних трансакцій); 3) професійне управління ліквідністю (наявність повної і достовірної інформації у головній компанії про потреби і ліквідність всіх підрозділів) [4, с. 93].

На міжнародному рівні до основних завдань Ради з фінансової стабільності (РФС) входять (табл. 1).

Таблиця 1

Основні завдання Ради з фінансової стабільності

№	Завдання
1	Аналіз чинників уразливості, що зачіпають фінансовий сектор, визначення і контроль забезпечення фінансової стабільності
2	Сприяння координації роботи і обміну інформацією між органами, що відповідають за забезпечення фінансової стабільності
3	Відслідковування змін на ринках і їх наслідків для вироблення політики регулювання і надання рекомендацій
4	Надання рекомендацій з оптимального дотримання стандартів регулювання і здійснення постійного моніторингу
5	Проведення спільних стратегічних оглядів діяльності міжнародних організацій із стандартів фінансової діяльності
6	Встановлення керівних принципів для наглядових колегіальних органів і забезпечення участі в них системоутворюючих ТНК
7	Планування надзвичайних заходів з регулювання криз, зокрема, відносно системоутворюючих ТНК
8	Співпраця з МВФ у частині раннього попередження криз, що передбачає виявлення виникаючих макроекономічних і фінансових ризиків, інформування про такі випадки МВФ, представників G20, розробка певних заходів

Перераховане дозволяє зробити висновок, що є лише одне завдання РФС, пов'язане з плануванням надзвичайних заходів, але цього недостатньо. Априорі кризи невідворотні, тож система регулювання має бути націлена на розв'язання двох завдань: а) їх попередження; б) вихід із кризи з мінімальними втратами. Необхідним, на нашу думку, є створення Ради з антикризового регулювання (РАР)². При цьому може бути два варіанти її створення: 1) та сама РФС у період кризи може перейти в інший режим роботи – виконувати функції, націлені на її подолання; 2) формування РАР тільки на період реалізації антикризових заходів. Ефективну роботу РАР можна забезпечити лише за допомогою обов'язкових умов:

1) *легітимності*, тобто її рішення мають носити не лише рекомендаційний характер, а й бути обов'язковими для виконання всіма учасниками ринку. Її створення має будуватись на принципах добровільності та поступовості. Держави G20 можуть об'єднати ресурси, які до-

² Подібну пропонувану РАР у Європі під егідою Європейського центрального банку створено Європейську раду із системних ризиків (ESRC), завданням якої є огляд і аналіз інформації про макропруденційні ризики і загрози фінансовій стабільності. За попередження ESRC про потенційні ризики і загрози члени ЄС мають роботи відповідні коригувальні дії.

зволять розв'язувати глобальні проблеми, а інші країни увійдуть до РАР на добровільному членстві, і візьмуть на себе зобов'язання з обмеження свого суверенітету за кризових явищ. Важливим є те, що РАР має будуватись знизу догори. Так, на першому етапі мають бути сформовані національні та регіональні системи антикризового регулювання, а потім – наднаціональна система;

2) *забезпеченості фінансовими ресурсами*, тобто їх розмір має дозволяти приймати рішення виходячи з доцільності, а не існуючої можливості. Тут можливі такі варіанти: а) створення спеціального фонду (банку), ресурси якого формуються за рахунок внесків учасників; б) використання ресурсів МВФ. Проте спроможність останнього ефективно розпоряджатись виділеними ресурсами у різних колах піддається критиці.

Важливим є включення більшості країн світу у Програму оцінювання стійкості фінансових секторів (*FSAP, Financial Sector Assessment Program*). Вона носить конфіденційний характер, в іншому випадку це може призвести до утікання інформації із виникненням непередбачуваної реакції ринків і негативних наслідків для країни. Ризики, що пов'язані з невірним трактуванням даних, є настільки великими, що деякі країни, наприклад Чеська Республіка, відмовляються від пропозиції МВФ і Світового банку брати участь у проекті. На думку їх урядів, сам факт включення цих країн у програму Дослідження фінансового сектора може розумітись як свідчення існуючих системних проблем і, як наслідок, призведе до суттєвого погіршення умов залучення зовнішніх ресурсів. Наразі в розкритті інформації країнами, що розвиваються, зацікавлені розвинені країни.

Цікаво, що у глобальному контексті саме ті учасники фінансових ринків, які спричинили кризу, роблять висновки про оптимальність державної політики, що націлена на зменшення втрат. Як зазначається у доповідях ООН, потребувалась глобальна фінансова криза, щоб врешті-решт розгорнути серйозну дискусію з приводу необхідності проведення кардинальних реформ для попередження аналогічних криз у майбутньому.

Отже, виникає необхідність створення глобальної системи антикризового регулювання, що вирішуватиме завдання: координації діяльності міжнародних і національних органів регулювання; визначення першочергових заходів із фінансового оздоровлення і джерел їх фінансування; прийняття окремих обов'язкових постанов відносно окремих фінансових інститутів; розробки бюджету антикризових заходів [10].

Практичного значення набуває питання кількісної та якісної оцінки стійкості фінансового сектора економіки, подолання екзогенних і ендемогенних дисбалансів. У табл. 2 і табл. 3 ми пропонуємо структуру оцінювання фінансового сектора, а також основні макро- і мікропруденційні індикатори стійкості фінансового сектора. Рішення про настання кризових явищ має прийматись залежно від поточної ситуації в країні. При цьому кількісні параметри доповнюються якісними – психологічними чинниками, ринковою дисципліною, діловою етикою, моральними ризиками тощо. Вироблення системи кількісних і якісних характеристик фінансової стійкості дає змогу розробити комплексну оцінку стійкості фінансового сектора.

Структура оцінювання стійкості фінансових секторів

Розділ	Системи і підсистемні блоки
Оцінка макроекономічної ситуації в країні	Економічне зростання Платіжний баланс Відсоткові ставки і валютний курс Зростання обсягів кредитування і вартості активів
Структура фінансової системи	Стійкість банків і небанківських фінансових установ Оцінка якості сукупних активів і дохідності Оцінка системи показників, які описують стан банків і небанківських інститутів щодо їх кредитоспроможності, дохідності, ліквідності і ринкових ризиків Аналіз вкладень в окремі сектори
Фінансові ринки	Структура і ефективність роботи організованих грошових і валютних ринків Структура і ефективність організованих ринків капіталу Структура і ефективність кредитних ринків Адаптивність політики у сфері фінансового сектору, системи регулювання і нагляду за функціонуванням ринку капіталу Питання прозорості інформації і роль рейтингових агенцій
Оцінка системи платежів з точки зору системного ризику і управління ризиками	Операції, інструменти і регулювання національних платіжних систем Діяльність клірингових систем і інститутів Статус і розвиток систем управління ризиками і угод про розподіл ризиків
Законодавча база, системи пруденційного регулювання і нагляду, включаючи дотримання стандартів, основних принципів і правил	Розвиток банківського законодавства, що регулює системи і процедури Відповідність основним принципам ефективного банківського нагляду, що розробляється Базельським комітетом Розвиток законодавства і системи регулювання ринків капіталу і страхового ринку Прозорість при проведенні заходів грошової і фінансової політики Розвиток систем ранньої діагностики і попередження криз, віддалений моніторинг і перевірки на місцях, розвиток зовнішнього аудиту Дотримання стандартів бухгалтерського обліку і звітності
Механізми розв'язання банківських криз	Режим припинення діяльності банків, їх ліквідація Гарантійні схеми і схеми захисту депозитів Інституційні і правові основи банкрутств реструктуризації небанківських фірм Якість корпоративного управління
Реформи, що необхідні для посилення фінансової системи і мінімізації системних ризиків	Основні системні ризики і відхилення від загальноприйнятих норм Розробка програми реформи фінансового сектору Пропозиції щодо послідовності реформи Визначення потреби у технічній допомозі

Таблиця 3

Основні макро- і мікропруденційні індикатори фінансової стійкості

Макропруденційні індикатори	Агреговані мікропруденційні індикатори
1	2
Ефекти фінансової глобалізації Зовнішньоторговельні канали розповсюдження кризових подій Кореляція у динаміці ринків капіталу	Достатність капіталу Коефіцієнти сукупної достатності капіталу Концентрація капіталу Достатність капіталу
Економічне зростання Сукупні темпи зростання Темпи зростання окремих секторів економіки	Якість активів фінансових корпорацій Розподіл виданих кредитів за секторами економіки Кредити в іноземній валюті Проблемні кредити Активи в ризикових фінансових інструментах Активи в депозитах і державних зобов'язаннях Коефіцієнти фінансової залежності
Платіжний баланс Сальдо поточного рахунку Достатність валютних резервів Зовнішній борг Умови торгівлі і експортно-імпортні операції Потоки прямих іноземних інвестицій	Стан споживача фінансових послуг Співвідношення борг/капітал Прибуток (доходи) Заборгованість домогосподарств Інші характеристики

1	2
Інфляція	Якість управління Чистий прибуток на одного співробітника Відхилення дохідності інвестиційного портфеля від середньоринкового Показники витрат і зростання вартості активів
Відсоткові ставки і валютний курс Волатильність відсоткових ставок і курсу гривні Рівень облікової ставки Стійкість обмінного курсу Відношення кредитної ставки до депозитної	Показники прибутку Рентабельність активів Рентабельність акціонерного капіталу Доходи і витрати Структурні індикатори прибутковості
Виконання бюджету Рівень доходів Рівень витрат Профіцит/дефіцит	Ліквідність Кредити НБУ фінансовим корпораціям Міжбанківська кредитна ставка Коефіцієнт кредити/депозити Коефіцієнти ліквідності активів Ліквідність цінних паперів
Обсяги кредитування економіки і вартість активів Зростання обсягів кредитування Зростання вартості активів	Чутливість до ринкового ризику Зміна обмінних курсів Зміна відсоткових ставок Зміна курсів цінних паперів Зміна ціна товари і сировину
Грошові індикатори Динаміка внутрішніх кредитів Динаміка внутрішніх депозитів Грошовий мультиплікатор Відношення грошової маси до золотовалютних резервів	Основні характеристики ринку капіталу Ринкова вартість фінансових інструментів Кредитні рейтинги Індикатори надлишкової дохідності Дохідність державних облігацій
Інші чинники Державні кредити й інвестиції Кредитування сектора загальнодержавного управління Зовнішній і внутрішній борг в економіці	

З початку 1980-х рр. на міжнародних і національних ринках було здійснено спроби забезпечити фінансову стійкість через введення певних правил і норм. Велику роботу у цьому напрямі проводить Базельський комітет з банківського нагляду, який оприлюднив «Основні принципи пруденційного нагляду», покладені потім в основу національних механізмів регулювання банківських систем. Нині «сподіватись, що коли-небудь повернеться «затишне життя в стабільній фінансовій системі» ...абсолютно безглуздо. Вже зараз активно діючі фінансові інженери навряд чи це допустять, оскільки вони володіють високоефективною «фінансовою зброєю», проти якої у більшості фінансистів і правників (як і в населення в цілому) поки що немає абсолютно жодного захисту [2, с. 39].

ВИСНОВКИ

Враховуючи те, що Програма оцінки фінансового сектора є актуальною і в ній підкреслено важливість реформ, Україні рекомендується сконцентрувати зусилля на виявленні індикаторів фінансової стійкості, їх моніторингу. Важливо при цьому забезпечити: посилення системи нагляду за фінансовим сектором; підвищення прозорості структур власності, корпоративного контролю і фінансової звітності; сприяння консолідації і подолання фрагментарності приватних фінансових корпорацій; сприяння рівних умов для приватних і держав-

них, депозитних і недепозитних фінансових корпорацій. Надзвичайно важливими є інституційна перебудова суспільства, зв'язок формальної організації фінансового сектора з правовими і неформальними нормами поведінки, що закріплені у звичаях і традиціях нації. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Ахметов Р. Р.** Проблемы стабильности финансового рынка: подход с позиций институциональной теории / Р. Р. Ахметов // Вестник КГФЭИ. – 2011. – № 1(22). – С. 74 – 77.
- Березкин Ю. М.** Финансовая инженерия как фактор несистемности современных финансов / Ю. М. Березкин // Известия ИГЭА. – 2011. – № 6 (80). – С. 38 – 43.
- Вовченко Н. Г.** Институциональные преобразования финансовой системы России в условиях глобализации: [монография] / Вовченко Н. Г. – Ростов н/Д : РГЭУ «РИНХ», 2006. – 235 с.
- Коваленко Ю. М.** Концептуальные основы устойчивого развития финансового сектора экономики: [монография] / Ю. М. Коваленко // Финансовое управление развитием экономических систем. – Новосибирск : СИБ-ПРИНТ, 2012. – Книга 9. – Разд. 3.1. – С. 85 – 95.
- Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи: інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. д. е. н., проф. В. І. Міщенко, к. е. н., доц. О. І. Кіреєва і к. е. н. М. М. Шаповалової. – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.**

6. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / За заг. ред. д. е. н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.

7. Сульповар Л. Б. Развитие теории устойчивости социально-экономических систем / Л. Б. Сульповар // Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. – 2009. – № 2. – С. 83 – 88.

8. Financial Stability Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.financialstabilityboard.org>

9. Report of the World Commission on Environment and Development «Our common future» [Електронний ресурс] / General Assembly Resolution 42/187 of United Nations. – 1987. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>. – Title from a home page.

10. Stress Testing of Financial System: An Overview of Issues, Methodologies and FSAP experience [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0188.pdf>

11. System of National Accounts 2008 – 2008 SNA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp>

REFERENCES

Akhmetov, R. R. "Problemy stabilnosti finansovogo rynka: podkhod s pozitsiy institutsionalnoy teorii" [The problems of financial market stability: an approach from the standpoint of institutional theory]. *Vestnik KGFEI*, no. 1(22) (2011): 74-77.

Berezkin, Yu. M. "Finansovaia inzheneriia kak faktor nesteremnosti sovremennykh finansov" [Financial engineering as a factor in a non-system of modern finance]. *Izvestiia IGEA*, no. 6(80) (2011): 38-43.

"Financial Stability Board". <http://www.financialstabilityboard.org>

Kovalenko, Yu. M. "Kontseptualnye osnovy ustoychivogo razvitiia finansovogo sektora ekonomiki" [The conceptual basis for sustainable development of the financial sector]. In *Finansovoe upravlenie razvitiem ekonomicheskikh sistem*, 85-95. Novosibirsk: SIB-PRINT, 2012.

Orhanizatsiino-metodychni pidkhody do zaprovadzhennia v NBU systemy otsinky stiiikosti finansovoi systemy [Organizational and methodical approaches to the implementation of the NBU assess the stability of the financial system]. Kyiv: Tsentr naukovykh doslidzhen NBU, 2005.

Osnovy stiiikoho rozvytku [Principles of sustainable development]. Sumy: Universytetska knyha, 2005.

"Report of the World Commission on Environment and Development «Our common future»". <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>

Sulповар, L. B. "Razvitie teorii ustoychivosti sotsialno-ekonomicheskikh sistem" [The development of the theory of stability of socio-economic systems]. *Vestnik Assotsiatsii vuzov turizma i servisa*, no. 2 (2009): 83-88.

"Stress Testing of Financial System: An Overview of Issues, Methodologies and FSAP experience". <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0188.pdf>

"System of National Accounts 2008 – 2008 SNA". <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp>

Vovchenko, N. G. *Institutsionalnye preobrazovaniia finansovoy systemy Rossii v usloviakh globalizatsii* [Institutional reforms of the financial system of Russia in the context of globalization]. Rostov-na-Donu: RGEU «RINKh», 2006.

ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

КОВТУН О. А.

УДК 336.02:336.63

Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація

Метою даного дослідження є визначення сутності та обґрунтування структури фінансової поведінки домогосподарств, а також здійснення класифікації існуючих моделей фінансової поведінки за запропонованими ознаками, що дасть змогу чітко уявити можливість застосування певних стратегій та інструментів в будь-якому стані ринку. У статті надано визначення дефініції «фінансова поведінка домогосподарств», в якій враховано операційну та стратегічну фінансові складові; сформовано структуру фінансової поведінки домогосподарств з урахуванням взаємодії з різними фінансовими інститутами та фінансового потенціалу домогосподарства. В процесі дослідження здійснено класифікацію моделей фінансової поведінки за такими ознаками, як: активність на ринку фінансових послуг; за типом результату; за джерелами фінансових ресурсів; за формою; за інструментами, що використовуються на ринках фінансових послуг; за ступенем ризику; за схильністю до новацій; за типом власності фінансових ресурсів. У статті запропоновано розмежовувати економічні категорії «фінансовий ринок», який є сукупністю автономних сегментів фінансової системи, і «ринок фінансових послуг» як поєднання специфічних сегментів фінансового ринку. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз зміни фінансової поведінки домогосподарств протягом періоду трансформації всієї економічної системи, і, зокрема, ринків фінансових послуг, що дозволить у подальшому змодельювати фінансову поведінку домогосподарств.

Ключові слова: фінансова поведінка домогосподарств, фінансовий ринок, ринок фінансових послуг, структура фінансової поведінки, моделі фінансової поведінки.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 18.

Ковтун Оксана Анатоліївна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту (вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18000, Україна)
E-mail: kovtun-oksana71@mail.ru

УДК 336.02:336.63

UDC 336.02:336.63

Ковтун О. А. Финансовое поведение домохозяйств: сущность, структура и классификация

Целью данного исследования является определение сущности и обоснование структуры финансового поведения домохозяйств, а также классификация существующих моделей финансового поведения с учетом предложенных признаков, что позволит четко применять определенные стратегии и инструменты с учетом состояния рынка. В статье дано определение категории «финансовое поведение домохозяйств», в котором учтены операционная и стратегическая финансовые составляющие; а также сформирована структура финансового поведения домохозяйств с учетом его взаимодействия с различными финансовыми институтами и финансового потенциала. В работе предложено различать экономические категории «финансовый рынок», который является совокупностью автономных сегментов финансовой системы, и «рынок финансовых услуг» как объединение специфических сегментов финансового рынка. Перспективным направлением дальнейших исследований является анализ изменения финансового поведения домохозяйств в период трансформации всей экономической системы, и, в частности, рынков финансовых услуг, что позволит в дальнейшем смоделировать финансовое поведение домохозяйств.

Ключевые слова: финансовое поведение домохозяйств, финансовый рынок, рынок финансовых услуг, структура финансового поведения, модели финансового поведения.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 18.

Ковтун Оксана Анатольевна – кандидат наук по государственному управлению, доцент, доцент кафедры финансов и кредита, Восточно-европейский университет экономики и менеджмента (вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкасы, 18000, Украина)
E-mail: kovtun-oksana71@mail.ru

Kovtun O. A. Financial Behaviour of Households: Essence, Structure and Classification

The goal of this study is identification of essence and justification of the structure of financial behaviour of households and also classification of existing models of financial behaviour with consideration of offered features, which would allow clear application of certain strategies and tools with consideration of the state of the market. The article defines the "financial behaviour of households" category, which takes into consideration operational and strategic financial components and also forms the structure of financial behaviour of households with consideration of their interaction with various financial institutions and financial potential. The article offers to differentiate the following economic categories: "financial market", which is an aggregate of autonomous segments of the financial system, and "market of financial services", as a unification of specific segments of the financial market. A prospective direction of further studies is analysis of change of financial behaviour of households during the period of transformation of the whole economic system and, in particular, markets of financial services, which would allow future modelling of financial behaviour of households.

Key words: financial behaviour of households, financial market, market of financial services, structure of financial behaviour, models of financial behaviour.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 18.

Kovtun Oksana A. – Candidate of Sciences (State Administration), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, East European University of economic and management (vul. Nechuya-Levytskogo, 16, Cherkasy, 18000, Ukraine)
E-mail: kovtun-oksana71@mail.ru

У сучасній економіці України, яка повинна мати соціальну орієнтацію з урахуванням економічних законів ринку, спостерігається вкрай велика диференціація доходів домогосподарств та високий ступінь розшарування населення. Це призводить до загострення як економічної, так і соціальної напруги в українському суспільстві, до зниження активності більшої

частини населення країни та до виникнення складної та суперечливої за змістом фінансової поведінки домогосподарств.

Тому актуальним є дослідження щодо сутності фінансової поведінки домогосподарств, проблем її структуризації та визначення факторів, що на неї впливають. Також на сьогодні у вітчизняній та зарубіжній літературі

запропоновано досить велику кількість моделей фінансової поведінки, які враховують різні аспекти, але відсутня чітка їх класифікація.

Отже, метою даної публікації є визначення сутності та обґрунтування структури фінансової поведінки домогосподарств, а також здійснення класифікації існуючих моделей фінансової поведінки за запропонованими ознаками, що дасть змогу чітко уявити можливість застосування певних стратегій та інструментів при будь-якому стані ринку.

Вивченню фінансової поведінки домогосподарств присвячені праці, автори яких є представниками різних галузей науки – соціології, економіки, демографії, психології тощо. Так, економісти вивчають фінансову поведінку з точки зору формування доходів і витрат, бюджетування; соціологи звертають увагу на поведінкові аспекти різних соціальних груп у певних економічних умовах, здійснюють їх соціологічний аналіз. Демографія вивчає певні особливості діяльності домогосподарств з боку різних демографічних складових: шлюб, кількість дітей у родині, розлучення та яким чином вони впливають на фінансову поведінку всього домогосподарства в цілому та кожного його члена окремо. Психологи досліджують, яким чином знання, настанови, сімейні морально-етичні норми впливають на фінансову поведінку особистості, які фактори змінюють її, як індивід реагує на зміну й агресію зовнішнього середовища.

Тому вченим-економістам необхідно досліджувати фактори, що впливають на зміну фінансової поведінки домогосподарств, а також розробити класифікацію моделей такої поведінки під впливом динамічної зміни ринку фінансових послуг. Докладне вивчення особливостей фінансової поведінки, мотивів та факторів її трансформації повинно допомогти в реалізації державної програми підвищення рівня фінансової грамотності та інформаційної культури населення, що, у свою чергу, сприятиме розвитку фінансових інституцій.

Багато вчених загалом під фінансовою поведінкою розуміють поведінку домогосподарств або індивідів у процесі формування та реалізації грошових коштів [1, 2]. Є. В. Галишнікова вважає, що це будь-яка фінансова активність громадян, до якої відносяться: фінансове планування, страхування, заощадження, інвестиції, мінімізація ризиків, розрахунково-касові операції тощо [2].

З точки зору економічної соціології розглядає фінансову поведінку російський вчений А. І. Фатіхов, який під цією категорією розуміє «...діяльність індивідів, соціальних груп і спільнот для досягнення загальних та особистих цілей, спрямованих на задоволення власних потреб через використання фінансових ресурсів при взаємодії між собою та фінансовими інститутами» [3, с. 5]. У цьому трактуванні враховано діалектичну взаємодію конкретних суб'єктів фінансової діяльності та населення як системи, а також зосереджено увагу на тому, що фінансові відносини існують не тільки із інституціями, а й між спільнотами та індивідами.

Російські вчені також приділяють увагу питанням визначення економічної категорії «фінансова поведінка». Так, Є. Є. Бикова та Є. В. Чепрасов визначають, що фінансова поведінка є проекцією сукупності фінансових

стратегій, які реалізуються домогосподарством [4, 5]. Колектив авторів трактує фінансову поведінку як «...систему (соціальних) дій, вчинків індивідів і соціальних груп на фінансовому ринку з використання наявних грошових ресурсів з метою отримання максимального прибутку» [6, с. 235].

Т. Єфременко також дотримується думки, що фінансова поведінка населення – це «...форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, що пов'язана з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема їх інвестуванням» [7, с. 167]. У цих визначеннях мова йдеться про діяльність, пов'язану із функціонуванням фінансових ринків і стратегій інвестування існуючих активів, грошових коштів.

Але існує більш широке розуміння цієї економічної категорії, надане Т. О. Кізімою, яка під фінансовою поведінкою розуміє «...діяльність членів домогосподарств, пов'язану із розподілом і перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних і спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі» [8, с. 20]. У цьому визначенні, окрім поведінки на фінансовому ринку, йде мова про характеристику й інших видів діяльності домогосподарств, пов'язаних із економічною, суспільною, культурною та іншими сторонами їх життєдіяльності.

Російська дослідниця О. В. Кузіна під фінансовою поведінкою розуміє «...сукупність рішень із збереження та залучення, інвестування заощаджень в реальні активи (включаючи й нерухомість) та фінансові активи, а коли мова йде про домогосподарства, що відносяться до малого та середнього бізнесу, й у виробництво, тому що в такому випадку здійснити поділ інвестицій на особисті та ділові майже неможливо» [9, с. 59].

І. А. Ломачинська зазначає, що фінансова поведінка домогосподарств – «...це дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів», що визначається ціннісними орієнтаціями, стандартами фінансового споживання, стратегіями оптимізації фінансового вибору, ступенем раціональності або ірраціональності у прийнятті рішень тощо [10, с. 143].

Здійснивши аналіз існуючих дефініцій, ми дісталися висновків, що більшість вчених розуміють під фінансовою поведінкою форму діяльності індивідів (соціальних груп) з розподілу або перерозподілу грошових коштів з метою формування фондів та їх використання на певні цілі. Але в цих визначеннях, на нашу думку, спостерігається змішування понять «операційна фінансова діяльність» та «стратегічна фінансова діяльність», тобто вміння користуватися фінансовими інструментами.

Під операційною фінансовою діяльністю необхідно розуміти здійснення певних дій, пов'язаних із фінансами, а саме: сплата розрахунків за житлово-комунальні послуги, внесків зі страхування, сплата за навчання, користування платіжними системами, платіжними терміналами та банківськими картками тощо. Тобто це – повсякденні фінансові операції, що дозволяють домогосподарству отримувати та перераховувати грошові кошти.

Що ж стосується фінансових інструментів, то їх використання потребує від домогосподарства знань та вмінь з основ фінансового планування, розробки фінансової стратегії та обрання моделі фінансової поведінки на ринку фінансових послуг. Основною метою застосування фінансових стратегій та моделей в економічному плані є отримання прибутку, а в соціальному, наприклад, – підвищення якості життя домогосподарства, зміна свого соціального статусу, розвиток людського капіталу.

Таким чином, фінансова поведінка домогосподарств – це система дій і фінансових інструментів, направлених на управління власними та залученими фінансовими ресурсами з метою власного соціально-економічного розвитку та задоволення потреб.

Тоді наступним питанням, яке слід вирішити, є визначення структури фінансової поведінки домогосподарств. Стосовно цієї проблеми існує декілька різних підходів. Так, А. І. Фатіхов у своїй науковій праці виділяє не тільки рівні (стратегії в інших працях), а й підрівні, а саме: фінансова поведінка, спрямована на отримання фінансових ресурсів (трудова та підприємницька); на збереження та збільшення фінансових ресурсів, забезпечення фінансового захисту (інвестиційна, заощаджувальна, страхова); на споживання та залучення фінансових ресурсів з метою задоволення різних потреб (споживча та кредитна); на виконання фінансових зобов'язань та надання фінансової допомоги (податкова та благодійна) [3, с. 10 – 11].

Перевагами такої структуризації є те, що в роботі визначені цілі фінансової діяльності та залежно від них і стратегія, або рівень, але необхідно враховувати й те, що домогосподарства диференціюються за рівнем освіти, доходів, соціального прошарку, а тому формування їх фінансової поведінки залежатиме від різних факторів.

Т. О. Кізіма пропонує, враховуючи основні вектори фінансової поведінки домогосподарств у сучасних

умовах, такі складові: *дохідну поведінку* (формування та оптимізація дохідної частини бюджету домогосподарства); *фіскальну* (сплата та мінімізація податкових платежів); *споживчу* (здійснення витрат споживчого характеру); *заощаджувальну* (виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб); *інвестиційну* (вкладення частини неспожитих доходів у фінансові активи з метою отримання майбутніх вигод); *кредитну* (залучення тимчасово вільних коштів у інших суб'єктів на основних принципах кредитування); *доброчинну* (безоплатне надання коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримки їх діяльності) [8, с. 20 – 21]. Тобто основним показником при структуризації фінансової поведінки є розподіл доходів в різні активи, споживання та безповорнене надання коштів з метою задоволення власних потреб.

Фінансова поведінка домогосподарств визначається їх фінансовим потенціалом і факторами впливу на його рівень. Отже структура фінансової поведінки домогосподарств матиме такий вигляд (рис. 1).

За способами взаємодії з різними фінансовими інститутами фінансова поведінка має *інституціональний характер*, коли за допомогою інструментів фінансового менеджменту здійснюється свідомий вибір типу поведінки залежно від рівня фінансового потенціалу, або *неінституціональний характер*, коли фінансова поведінка пов'язана із несвоечасним поверненням боргів, крадіжками та законодавчо не закріпленими відносинами, тому обтяжена певними ризиками.

В інституціональній поведінці необхідно виділити типи фінансової поведінки залежно від рівня фінансового потенціалу та цілей домогосподарства. Також вище зазначалося, що при визначенні структури фінансової поведінки необхідно враховувати, що деякі домогосподарства можуть бути суб'єктами господарської діяльності, тому для них виробництво, продаж і купівля товарів

Рис. 1. Структура фінансової поведінки домогосподарств (розробка автора)

й послуг є життєво необхідними. Споживча поведінка притаманна всім домогосподарствам, оскільки без споживання жодний індивід не є життєздатним, але її вибір залежатиме від середньої схильності до споживання та від ознак самого споживача.

Фінансовий потенціал домогосподарств впливає на їх фінансову активність та формування моделей поведінки, які потребують класифікації, бо в науковій літературі запропоновано багато їх різновидів, але не здійснено єдиної уніфікації за класифікаційними ознаками.

Так, наприклад, у межах формування методології фінансової поведінки населення Росії Т. Ю. Богомоловою та В. С. Тапіліною запропоновано виділяти фінансово активні та фінансово пасивні домогосподарства. У свою чергу, серед фінансово активних автори пропонують виділяти три моделі: *заощаджувачі* (які проявляють позитивну поведінку, використовуючи у своїй діяльності певні інструменти та проводячи нескладні фінансові операції); *антизаощаджувачі*, які проявляють негативну поведінку, живучі в борг, у кредит; *комбі-модель*, коли в домогосподарстві використовується змішаний тип поведінки [1, с. 61].

Р. С. Єкшембієв, який досліджував особливості інвестиційного та ощадного процесів, виокремив такі моделі фінансової поведінки, як *споживачі* (ті, хто не має можливості виділяти частину доходу на заощадження); *активні заощадники*, які здатні сформувавши заощадження; *позичальники* (мають заощадження й використовують залучені кошти); *інвестори* (мають великі у порівнянні із іншими доходи, що дозволяють їх вкласти в активи) [11]. Наведена класифікація заснована на врахуванні рівня доходу та деякою мірою попереднього негативного інвестиційного досвіду населення, яке неодноразово потерпало від різних дефолтів і кризових явищ, а також шахрайств у фінансовій сфері. Усе це обумовлює обережну фінансову поведінку та зниження ступеня довіри до уряду і фінансових інститутів.

Н. М. Івашиненко стверджує, що потенційні споживачі фінансових послуг неоднорідні з точки зору мотивацій своєї поведінки, тому, спираючись на тривалі дослідження та отриманий в їх ході емпіричний досвід, запропонувала три базові типи фінансової поведінки: *активно-інноваційний*, якому притаманні високий рівень інформаційного інтересу до нових фінансових продуктів і змін на ринку фінансових послуг і більша схильність до ризику; *рутинно-еволюційний*, коли основною метою є збереження своїх коштів від інфляції та забезпечення стабільності у майбутньому, спираючись не на раціональні дані, а на потенціал довіри до тієї чи іншої фінансової установи; *показний* (статусно закріплений), коли раціональна оцінка є заниженою, присутній соціальний оптимізм і прагнення перейти до соціальної групи з більш високим статусним рівнем [12].

Таким чином, для ефективної реалізації фінансового потенціалу домогосподарств необхідно врахувати складну систему відносин між домогосподарством та іншими суб'єктами ринків, такими як ринок праці, фінансовий ринок, ринок фінансових послуг, ринок капіталів, ринок товарів, а також державними та суспільними інститутами.

Як вже зазначалося, фінансова активність домогосподарств обумовлена рівнем фінансового потенціалу та впливає на модель фінансової поведінки, класифікацію яких наведено в *табл. 1*.

Як вже зазначалося, фінансова активність домогосподарств обумовлена рівнем фінансового потенціалу та впливає на модель фінансової поведінки, класифікацію яких наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Класифікація моделей фінансової поведінки домогосподарств та їх характеристика

Класифікаційна ознака	Модель фінансової поведінки	Характеристика моделі
1	2	3
Активність на ринку фінансових послуг	Активна	Домогосподарства мають грошові кошти, депозити та володіють багатьма фінансовими активами, здійснюють операції на ринку фінансових послуг
	Пасивна	Відсутні будь-які ознаки активності, не володіють фінансовими активами і не цікавляться інформацією стосовно ринку
За типом результату	Вимушена	Практично не користуються фінансовими продуктами, тільки тими, які вимушені придбати (депозити, страховки, кредити, займи)
	Креативна	Свідоме споживання нових видів фінансових послуг, прагнення до споживання індивідуальних, нетрадиційних послуг
	Доцільна	Зважений підхід до вибору стратегій та продуктів, обдуманий вибір розподілу власних активів, заснований на чітких розрахунках
	Снобістська	Не підкріплена економічною самостійністю, споживання інноваційних послуг є складовою іміджу
За джерелами фінансових ресурсів	Позитивна	Джерелами є офіційні доходи від різних видів діяльності, майна та спадку
	Тіньова	Джерелами є офіційно не визнані доходи (ті, що приховуються, зарплата «у конвертах» тощо)
	Негативна	Джерелами доходу є надходження від кримінального бізнесу, хабарі
За формою	Раціональна	Логічність поведінки, що заснована на жорсткій калькуляції перед прийняттям рішення, повсякденний контроль за витратами

1	2	3
	Ірраціональна	Не враховуються об'єктивні умови функціонування ринку фінансових послуг, що може призвести до збитків або проявитися у бажанні накопичувати багатство заради багатства
	Гуманістична (меценатська)	Безоплатне надання грошових коштів на розвиток суспільних інституцій для підтримки свого іміджу, соціального статусу або з благодійних намірів
	Емфатична	Вибір тактики та стратегії в надзвичайній, нестандартній ситуації
За інструментами, що використовуються на ринках фінансових послуг	Споживча	Основою її є споживання, як поточне, так і довгострокове, спрямоване на вирішення поточних проблем
	Заощаджувальна	Основна задача – збереження заощаджень під час інфляції та використання помірних стратегій та неризикових фінансових інструментів, збереження грошових коштів у ліквідних активах
	Інвестиційна	Високий ступінь диверсифікації фінансових інструментів з метою отримання додаткового доходу, відсутність неліквідних активів
	Страхова	Помірний рівень диверсифікації фінансових інструментів з обов'язковим страхуванням (майна, життя, здоров'я) і вибір фінансових продуктів із «захистом» (наприклад, структурні банківські продукти) та середнім рівнем доходності
За ступенем ризику	Ризикова	Застосування високо ризикових стратегій, вміння розраховувати час та застосування фінансових інструментів з метою отримання максимального прибутку
	З мінімальним ступенем ризику	Чіткий розрахунок ризиків, їх хеджування та страхування через диверсифікацію інструментів та активів
За схильністю до новацій	Інноваційна	Готовність до освоєння інноваційних продуктів і послуг, схильність до ризику, високий рівень фінансового потенціалу та володіння інформацією
	Консервативна	Прихильність до існуючих стереотипів, низький рівень рефлексивності на ринку фінансових послуг, низький рівень інформативності, небажання ризикувати
	Помірна	Готовність споживати нові продукти та послуги, що мають середній ступінь ризику, одночасно диверсифікуючи частку активів у неризикові інструменти
За типом власності фінансових ресурсів	За власні кошти	Здійснення операцій на ринку фінансових послуг тільки за власні кошти, що означає високу схильність до ризику їх втрати
	Кредитна	Здійснення операцій на ринку фінансових послуг тільки за кредитні кошти, ризикуючи не повернути вчасно борг і відсотки, необхідність чіткого розуміння ринкової ситуації та розрахунків
	Змішана	Залучення у фінансові інструменти як власних, так і кредитних засобів, з урахуванням їх ліквідності та співвідношення у портфелі, застосування стратегії оптимізації ризиків

Як бачимо з наведеної класифікації, на фінансову поведінку домогосподарств та її зміну впливають багато факторів: економічні, політичні, соціальні, культурні та субкультурні, психологічні та демографічні.

Отже, фактори, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, необхідно поділити на такі групи:

1) *політичні*, що характеризують законодавчу, нормативно-правову базу функціонування ринку фінансових послуг (законодавчі гарантії щодо вкладів не тільки в банківську систему, але й до небанківських фінансових установ); рівень довіри до влади та стабільність в країні, що дає змогу ефективного ведення бізнесу;

2) *демографічні*, що характеризують вплив статевих, подружніх та інших особливостей (освіта, мовна культура, структура родини) домогосподарства на фінансову поведінку;

3) *культурні*, які впливають на стиль ведення бізнесу, укладання контрактів і ведення переговорів, а також релігійні, субкультурні традиції та установки;

4) *соціальні*, до яких відносяться: соціалізація особистості; рівень освіти; соціальні мережі; рекомендації колег, друзів, близьких родичів; приналежність тому чи іншому соціальному класу (прошарку);

5) *психологічні*, а саме: попередній досвід здійснення фінансових операцій; тип особистості; мотивація до якогось поведінкового аспекту (заощадження, споживання тощо); ставлення до грошей; склад характеру; переконання;

6) *економічні*: рівень доходу; темп інфляції; довіра до фінансових установ; рівень фінансової освіченості; умови договору (кредитного, страхового тощо); фіскальна та бюджетна політика держави; гарантії (держави або установи); життєвий цикл домогосподарства.

Виходячи із вищезазначеного, фінансова поведінка є складним поняттям і процесом, на який впливає багато чинників та який залежить як від внутрішнього світу самого індивіда, так й від оточуючого його зовнішнього середовища.

Для того, щоб здійснити аналіз трансформації фінансової поведінки домогосподарств на фінансовому

ринку протягом останніх двадцяти років, спочатку необхідно розмежувати самі поняття «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг», тому що в багатьох наукових і навчальних джерелах вони ототожнюються.

Однак ці дефініції не є рівнозначними, тому що перше є більш широким, оскільки характеризує перерозподільчі відносини, а також весь спектр фінансових інструментів, інституції, що функціонують на ньому, сукупність фінансових послуг. Про це свідчать трактування, надані російськими та вітчизняними науковцями. Так, С. А. Білозеров під *фінансовим ринком* розуміє особливий механізм взаємодії профіцитних і дефіцитних економічних одиниць, в основі якого є обмін фінансовими ресурсами, що здійснюється згідно із законами попиту та пропозиції. Однак у даному визначенні немає характеристики, що таке економічні одиниці та які системні відносини існують між ними [1].

М. В. Іванов трактує *фінансовий ринок* як місце купівлі-продажу фінансових ресурсів і сукупність фінансових інститутів, що забезпечують їх обіг, тобто сукупність соціально-економічних відносин у сфері трансформації вільних грошових коштів у позичковий капітал через кредитно-фінансові інститути на засадах попиту та пропозиції [13]. У такому трактуванні цієї категорії позитивним є застосування інституціонального підходу, але мова йде тільки про формування позичкового капіталу, а про інші інструменти не згадується (цінні папери, паї у фінансових фондах тощо). Але заради справедливості слід відмітити, що коли було видано зазначену працю, фінансовий ринок був у стадії зародження, на ньому не використовувалось багато існуючих зараз фінансових інструментів.

І. О. Школьник у своєму дослідженні дає таке визначення цієї дефініції: «...фінансовий ринок, під яким пропонується розуміти сукупність економічних відносин з приводу перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів між населенням, суб'єктами господарювання та державою через систему фінансових інститутів на основі взаємодії попиту і пропозиції фінансових активів» [14, с. 7]. Наведений вислів трактує фінансовий ринок з точки зору суб'єктів і об'єктів ринку, тобто з боку інституціональної теорії, та як певну систему економічних відносин, застосовуючи функціональний підхід.

Як бачимо, у наведених визначеннях не йде мова про фінансові послуги, їх особливості та закони формування й функціонування ринку фінансових послуг. Так, у роботі [14] при визначенні структури фінансового ринку не виокремлюється ринок фінансових послуг, але за функціями виділяються грошовий ринок, ринок капіталу, ринок похідних фінансових інструментів. А в праці М. В. Іванова [13] у структурі виокремлюються кредитний та валютний ринки, а також ринок цінних паперів.

Тому, на наш погляд, слід виділяти ринки фінансових послуг – як окрему економічну категорію, що є структурним елементом фінансової системи та складовою фінансового ринку. Такої ж думки дотримується В. С. Лук'янов, який зазначає, що «фінансовий ринок – це множинне, багатомірне, полісистемне явище, що охоплює широку сукупність окремих сфер і сегментів національної економіки та має ряд різновидів: емісійний і

грошово-кредитний ринки, валютний ринок, ринки фінансових послуг, ринок цінних паперів, ринок боргових паперів, міжбанківський ринок, ринок позикових капіталів, фондовий ринок, ринок деривативів і похідних фінансових інструментів, форекс-ринок, спекулятивний ринок, іпотечно-інвестиційний ринок тощо. З певною умовністю їх можна називати «сегментними ринками» [15, с. 37].

Отже, мова йдеться про те, що фінансовий ринок є сукупністю автономних сегментів фінансової системи, у межах яких здійснюються певні фінансові операції та правочинні дії в сфері фінансів, що впливає на розвиток національної економіки.

У своїй статті О. Г. Гуменюк визначає ринок фінансових послуг як той, на якому відбувається обмін фінансовими ресурсами, надання кредиту та мобілізація капіталу [16]. Автор далі стверджує, що до цього ринку відносяться ринки банківських, страхових, інвестиційних послуг, а також операції з цінними паперами, тобто з'являються сегменти (ринки) фактично до трьох: банківського, страхового та фондового. Але необхідно враховувати, що на сьогодні повільно розвивається небанківський фінансовий сектор, а саме: пайові інвестиційні фонди, компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди тощо.

У науковій літературі зустрічається таке визначення: «ринок фінансових послуг – це економічний простір, де за допомогою фінансово-кредитних установ відбуваються відносини привласнення, реалізації власності на фінансові активи через надання фінансових послуг, виробництво й споживання яких збігаються в часі й просторі, і в момент надання послуги її виробник і споживач вступають у безпосередній контакт» [17, с. 672]. Тобто автор вважає, що суттєвої різниці між категоріями «фінансовий ринок», «ринок фінансових послуг» і «ринок фінансового капіталу» немає.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [18] визначає ринок фінансових послуг як сферу діяльності учасників ринків фінансових послуг (юридичних і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які відповідно до закону мають право здійснювати діяльність із надання фінансових послуг на території України, та споживачів таких послуг) із метою надання та споживання фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій із цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів [18].

Тобто під ринком фінансових послуг слід розуміти сукупність сегментів фінансового ринку, у рамках яких функціонують суб'єкти господарювання, домогосподарства та фінансові інститути, що надають певний спектр послуг, отримуючи дохід у вигляді комісійних і відсотків, діяльність яких пов'язана з певним ризиком розміщення залучених фінансових активів.

ВИСНОВКИ

Спираючись на проведені дослідження, слід зазначити, що фінансова поведінка домогосподарств є склад-

ним економічним, соціальним явищем у суспільстві взагалі, й окремо в економіці. Її формування та структура залежать від багатьох чинників, а результат (тобто фінансові дії) однозначно впливають на формування попиту на фінансові активи та розвиток ринку фінансових послуг. Тому в подальших дослідженнях необхідно проаналізувати зміни фінансової поведінки домогосподарств протягом періоду трансформації всієї економічної системи, та, зокрема, ринків фінансових послуг, що дозволить змодельювати фінансову поведінку домогосподарств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богомолова Т. Ю.** Финансовое поведение домохозяйств в России в середине 90-х годов / Т. Ю. Богомолова, В. С. Тапилина // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 4. – С. 58 – 69.
2. **Галишнікова Е. В.** Финансовое поведение населения: сбергать или тратить / Е. В. Галишнікова // Финансовый журнал. – 2012. – № 2. – С. 133 – 140.
3. **Фатихов А. И.** Финансовое поведение социальных групп населения крупного города в современном российском обществе : автореф. дис... канд. социол. наук: 22.00.04 / А. И. Фатихов. – Уфа, 2011. – 25 с.
4. **Быкова Е. Е.** Характеристика инвестиционных стратегий поведения домашних хозяйств / Е. Е. Быкова // Финансы. – 2008. – № 4. – С. 91 – 95.
5. **Чепрасов Е. В.** Трансформация финансового поведения домашнего хозяйства : автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.10 / Е. В. Чепрасов. – Волгоград, 2006. – 25 с.
6. Экономическая социология [текст] ; [под ред. В. И. Верховина]. – М. : Изд-во «ИМТ», 1998. – 446 с.
7. **Єфременко Т.** Фінансова поведінка населення України / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 165 – 175.
8. **Кізіма Т. О.** Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу / Т. О. Кізіма // Світ фінансів. – 2011. – № 4. – С. 19 – 26.
9. **Григорьев Л.** Российский средний класс: анализ структуры и финансового поведения / Л. Григорьев, А. Салмина, О. Кузина. – М. : Экон-Информ, 2009. – 148 с.
10. **Ломачинська І. А.** Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України / І. А. Ломачинська // Економічний простір. – 2011. – № 49. – С. 141 – 149.
11. **Екшембиев Р. С.** Персональные финансы в финансовой системе государства [текст] ; [под ред. В. А. Слепова]. – М. : Магистр, 2008. – 302 с.
12. **Ивашиненко Н. Н.** Механизм взаимодействия на финансовом рынке России: население и финансовые структуры / Н. Н. Ивашиненко // Экономическая социология. – 2001. – № 3. – Т. 2 – С. 27 – 43.
13. **Іванов М. В.** Фінансовий ринок : [текст] / М. В. Іванов. – К. : МАУП, 2001. – 112 с.
14. **Школьник І. О.** Стратегія розвитку фінансового ринку України : автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.08 / І. О. Школьник. – Суми, 2008. – 32 с.
15. **Лук'янов В. С.** Дискусійні аспекти трактування фінансового ринку в сучасних наукових узагальненнях [Електронний ресурс] / В. С. Лук'янов. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ech/2012_5-6/2012_05_06/36_39.pdf
16. **Гуменюк О. Г.** Ринок фінансових послуг в Україні [Електронний ресурс] / О. Г. Гуменюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_3/271.pdf
17. **Іванов В. М.** Ринок фінансових послуг: сутність, структура та використання у різних джерелах / В. М. Іванов // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2004. – Вип. 190. – С. 668 – 674.

18. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

REFERENCES

- Bogomolova, T. Yu., and Tapilina, V. S. "Finansovoe povedenie domokhoziaystv v Rossii v seredine 90-kh godov" [Financial behavior of households in Russia in the mid 90s]. *Ekonomicheskaja nauka sovremennoj Rossii*, no. 4 (1998): 58-69.
- Bykova, E. E. "Kharakteristika investitsionnykh strategiy povedeniia domashnikh khoziaystv" [Characteristics of investment strategies household behavior]. *Finansy*, no. 4 (2008): 91-95.
- Cheprasov, E. V. "Transformatsiia finansovogo povedeniia domashnego khoziaystva" [Transformation of the financial behavior of households]. *Avtoref. dis... kand. ekon. nauk: 08.00.10*, 2006.
- Ekonomicheskaja sotsiologija* [Economic sociology]. Moscow: IMT, 1998.
- Ekshembiev, R. S. *Personalnye finansy v finansovoy sisteme gosudarstva* [Personal Finance in the financial system of the state]. Moscow: Magistr, 2008.
- Fatikhov, A. I. "Finansovoe povedenie sotsialnykh grupp naseleniia krupnogo goroda v sovremennom rossiyskom obshchestve" [Financial behavior of social groups of the population of a large city in modern Russian society]. *Avtoref. dis... kand. sotsiol. nauk: 22.00.04*, 2011.
- Grigorev, L., Salmina, A., and Kuzina, O. *Rossiyskiy sredniy klass: analiz struktury i finansovogo povedeniia* [The Russian middle class: an analysis of the structure and financial behavior]. Moscow: Ekon-Inform, 2009.
- Galishnikova, E. V. "Finansovoe povedenie naseleniia: sberegat ili tratit" [Financial behavior of the population: to save or spend]. *Finansovyy zhurnal*, no. 2 (2012): 133-140.
- Humeniuk, O. H. "Rynok finansovykh posluh v Ukraini" [Market Financial Services in Ukraine]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_3/271.pdf
- Ivanov, M. V. *Finansovyi rynek* [Financial Market]. Kyiv: MAUP, 2001.
- Ivashinenko, N. N. "Mekhanizm vzaimodeystviia na finansovom rynke Rossii: naselenie i finansovye struktury" [The mechanism of interaction of the Russian financial market: the population and financial structure]. *Ekonomicheskaja sotsiologija*, vol. 2, no. 3 (2001): 27-43.
- Ivanov, V. M. "Rynok finansovykh posluh: sutnist, struktura ta vykorystannia u riznykh dzherelakh" [Financial Services Market: the nature, structure and use of different sources]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 190 (2004): 668-674.
- Kizyma, T. O. "Finansova povedinka domohospodarstv: sutnist, klasyfikatsiia, chynnyky vplyvu" [The financial behavior of households: the nature, classification, factors of influence]. *Svit finansiv*, no. 4 (2011): 19-26.
- Luk'ianov, V. S. "Dyskusiini aspekty traktuvannia finansovoho rynku v suchasnykh naukovykh uzahalnenniakh" [Controversial aspects of the interpretation of the financial market in modern scientific generalizations]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ech/2012_5-6/2012_05_06/36_39.pdf
- Lomachynska, I. A. "Optymizatsiia finansovoi povedinky domohospodarstv u transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy" [Optimization of the financial behavior of households in the economy of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 49 (2011): 141-149.
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-1>
- Shkolnyk, I. O. "Stratehiia rozvytku finansovoho rynku Ukrainy" [Strategy of financial market development in Ukraine]. *Avtoref. dys... dokt. ekon. nauk*, 2008.
- Yefremenko, T. "Finansova povedinka naselennia Ukrainy" [Financial behavior of the population of Ukraine]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, no. 2 (2002): 165-175.

АНАЛІЗ ПАСИВІВ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ

МОЛДАВСЬКА О. В., КІЯХ Ю. В.

УДК 336.71

Молдавська О. В., Кіях Ю. В. Аналіз пасивів банків з іноземним капіталом

У статті запропоновано нову, удосконалену класифікацію банків за ступенем участі іноземного інвестора у статутному капіталі банківської установи. На основі даної класифікації проведено економіко-статистичний аналіз діяльності банків з іноземним капіталом, наведена оцінка економічних і фінансових змін, зумовлених входженням іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему та економіку в цілому, з'ясовано основні переваги та ризики присутності іноземних банків в українському банківському секторі. Проаналізовано динаміку пасивів провідних банків із західноєвропейським капіталом і найбільших російських банків у банківському секторі України. На основі виявлених тенденцій проаналізовано основні причини виходу банків із західноєвропейським капіталом з українського ринку банківських послуг і досліджено причини та наслідки інтенсивного входження російського капіталу в банківську систему України.

Ключові слова: банківська система, іноземний капітал, банки з іноземним капіталом, пасиви.

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Молдавська Олена Владислаівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра статистики та економічного прогнозування, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: helenamv74@gmail.com

Кіях Юлія Віталіївна – студентка, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: julia.kiyah@gmail.com

УДК 336.71

Молдавская Е. В., Киях Ю. В. Анализ пассивов банков с иностранным капиталом

В статье предложена новая, усовершенствованная классификация банков по степени участия иностранного инвестора в уставном капитале банковского учреждения. На основе данной классификации проведен экономико-статистический анализ деятельности банков с иностранным капиталом, приведена оценка экономических и финансовых изменений, обусловленных входжением иностранного капитала в отечественную банковскую систему и экономику в целом, выяснены основные преимущества и недостатки присутствия иностранного капитала в банковском секторе. Проанализирована динамика пассивов ведущих банков с западноевропейским капиталом и крупных российских банков в банковском секторе Украины. На основе выявленных тенденций проанализированы основные причины выхода банков с западноевропейским капиталом с украинского рынка банковских услуг и исследованы причины и последствия интенсивного вхождения российского капитала в банковскую систему Украины.

Ключевые слова: банковская система, иностранный капитал, банки с иностранным капиталом, пассивы.

Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Молдавская Елена Владиславовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра статистики и экономического прогнозирования, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: helenamv74@gmail.com

Киях Юлия Витальевна – студентка, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: julia.kiyah@gmail.com

UDC 336.71

Moldavska O. V., Kiyah Yu. V. Analysis of Liabilities of Banks with Foreign Capital

The article offers a new improved classification of banks by degree of participation of a foreign investor in the charter capital of a banking institution. Using this classification the article conducts an economic and statistical analysis of activity of banks with foreign capital, provides assessment of economic and financial changes caused by appearance of foreign capital in the domestic banking system and economy in general, reveals main advantages and shortcomings of availability of foreign capital in the banking sector. The article analyses dynamics of liabilities of leading banks with West-European capital and major Russian banks in the banking sector of Ukraine. On the basis of the revealed tendencies it analyses main reasons of withdrawal of banks with West-European capital from the Ukrainian market of banking services and studies reasons and consequences of intensive movement of the Russian capital into the Ukrainian banking system.

Key words: banking system, foreign capital, banks with foreign capital, liabilities.

Pic.: 5. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Moldavska Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Statistics and Economic Projections, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: helenamv74@gmail.com

Kiyah Yuliya V. – Student, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: julia.kiyah@gmail.com

Іноземний капітал відіграє важливу роль у розвитку банківської системи та економіки, оскільки його наявність є ознакою макроекономічної стабільності країни, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. У переважній більшості країн світу іноземні інвестиції є важливим джерелом фінансування економіки. За умов постійних дисбалансів у національній економіці, спричинених переважно відсутністю стабільного фінансування, наявність іноземного капіталу в банківській системі України дає можливість залучати необхідні ресурси на зовнішніх фінансових ринках.

Подальший розвиток банківської системи України значною мірою буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, що відбуваються у світовій економіці. Разом з тим, зміни, які відбуваються у напрямках і темпах розвитку банківської системи, кардинально впливають на внутрішню та зовнішню економічну стабільність держави. У зв'язку з цим аналіз динаміки іноземного капіталу в українській банківській системі набуває особливої актуальності.

Серед останніх наукових праць, в яких досліджуються проблеми впливу іноземного капіталу на банківську систему України, необхідно виділити роботи таких

учених, як О. Васюренко, А. Мороз, І. Пігленко, О. Кириченко, О. Кіреєв, О. Другов, Т. Смовженко, В. Кажан, О. Павлюк [2, 4, 5, 7, 8] та ін. Ученими були розроблені стратегії входження України в міжнародний банківський простір, проаналізовані мотиви і тенденції присутності іноземного капіталу в банківському секторі України з позицій можливих ризиків для фінансової стабільності й необхідності розроблення адекватного інструментарію регулювання його присутності.

Незважаючи на значну кількість робіт у напрямку дослідження присутності іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі та перспектив подальшої присутності іноземних банків в Україні [7], ряд питань, пов'язаних з визначенням основних тенденцій розвитку іноземного капіталу та його наслідків для банківської системи України залишається неповністю дослідженим і потребують подальшого аналізу.

Мета статті полягає в дослідженні динаміки змін концентрації іноземного капіталу в банківській системі України, визначенню позитивних і негативних наслідків експансії іноземного капіталу в банківську систему України в контексті впливу на забезпечення її фінансової стійкості, фінансової безпеки держави, економічний суверенітет країни.

Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати існуючі види класифікації банків за критерієм капіталу та запропонувати таку класифікацію банків, яка б дозволила об'єктивно оцінити ступінь участі іноземного інвестора в статутному капіталі банківської установи. Необхідно також проаналізувати динаміку пасивів банків із західноєвропейським і російським іноземними капіталами та дослідити переваги й недоліки наявності іноземного капіталу в банківській системі України.

Класифікація банків за критерієм капіталу є важливим етапом системного вивчення процесів та закономірностей, що суттєво впливають на економічні процеси в країні. Перш за все, відповідно до визначення Національним Банком України, банк з іноземним капіталом –

це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10% [6]. Також різні науковці наводять різноманітні класифікації банків за походженням капіталу. Наприклад, Васюренко О. В. розділяє банки за належністю капіталу на вітчизняні, іноземні та спільні за участю іноземного капіталу [2].

Як було зазначено раніше, актуальною ідеєю є розробка такої класифікації банків за походженням капіталу, що дозволить об'єктивно оцінити ступінь участі іноземного інвестора. Дослідження цього питання дає підстави для наведення класифікації, представленій на рис. 1.

З рис. 1 видно, що запропонована класифікація дозволяє розділити банки на три великі класи, кожен з яких є дуже впливовою частиною банківського сектора України. Можна стверджувати, що хоча кожний окремих банк має свою ринкову стратегію, є певні схожі риси цих стратегій, залежно від належності до одного з класів.

Найбільшу питому вагу капіталу серед банків третього класу в банківській системі України займають західноєвропейські та російські банки, тому є необхідність виділення підкласів банків під контролем іноземних власників за ознакою територіальної приналежності іноземного капіталу. Дана класифікація представлена на рис. 2.

У цій статті більш детально розглянуто ситуацію навколо банків із західноєвропейським і російським іноземним капіталом.

Процес інтеграції національного банківського бізнесу в міжнародну фінансову систему розпочався з моменту створення банківської системи та полягав у встановленні кореспондентських відносин із закордонними банками з метою обслуговування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Поступово даний процес закріплювався членством вітчизняних банків у міжнародних платіжних системах, запровадженням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, розширенням присутності іноземного капіталу в економіці України, зокрема в банківському секторі.

Рис. 1. Класифікація банків України за походженням капіталу

Рис. 2. Класифікація банків під контролем іноземних власників

Протягом 2005 – 2011 рр. кількість діючих банків з іноземним капіталом збільшилась із 19 до 55, у тому числі кількість банків зі 100% іноземним капіталом збільшилась з 7 до 22 банків. Майже трикратне зростання кількості іноземних банків у банківській системі України супроводжувалось чотирикратним зростанням обсягу іноземного капіталу. За результатами 2011 р. частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків України зросла до 41,9%, що є рекордним показником для незалежної України [1].

Для аналізу ефективності діяльності банків з іноземним капіталом на українському банківському ринку доцільно також оцінити частку, яку вони займають в кожній групі (згідно з рішенням Комісії Національного Банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків), і яку частку активів контролюють іноземні власники (табл. 1).

Таблиця 1

Групування банків з іноземним капіталом за їх кількістю та за розміром активів

Група банків	Загальна кількість банків у групі	Кількість банків з іноземним капіталом у групі	Частка іноземних банків у групі
Найбільші банки (Група I)	17	10	64%
Великі банки (Група II)	21	13	71%
Середні банки (Група III)	20	8	38%
Малі банки (Група IV)	116	20	17%

З табл. 1 видно, що у першій та другій групі частка банків з іноземними інвестиціями є більш вагомю, зокрема в групі великих банків частка іноземних банків займає 71%. Це свідчить про те, що банки з іноземним капіталом є досить потужними і контролюють досить велику частину активів банківської системи України, витісняючи середні та малі українські банки, що свідчить про значну ефективність їх діяльності в українському банківському секторі.

Серед основних факторів, що сприяли значній активізації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, можна виділити такі: позитивні структурні зрушення у вітчизняній економіці та високі темпи інфляції; активне зростання попиту на банківські послуги з боку

населення; розширення зовнішньоекономічних зв'язків українських підприємств; можливість отримання високих прибутків.

Відзначимо, що присутність іноземних банків в Україні має багато позитивних наслідків для розвитку банківської системи та економіки країни в цілому. Увійшовши на український ринок, іноземні банки принесли:

- ✦ капітал, якого не вистачало в Україні для довгострокових інвестицій;
- ✦ ліквідність, що означало збільшення фондування;
- ✦ досвід менеджменту та ведення банківського бізнесу;
- ✦ нові банківські технології, високі стандарти обслуговування клієнтів.

Усе це зробило сьогодиншній банківський сектор України висококонкурентним і більш сильним.

Процес структурної трансформації банківської системи за останні роки набув такої швидкості, що на сьогодні провідні науковці та банкіри-практики обговорюють вже нову проблему – відтік іноземного банківського капіталу, що стане джерелом комплексу якісних змін у банківській системі України [6].

Сьогодні про вихід західноєвропейських банків з українського ринку можна говорити як про тенденцію, а не як про окремі випадки. До того ж останнім часом на ньому ускладнено перспективи для зростання. З України вже вийшли німецький Commerzbank, чеський PPF Credit, шведські SEB і Swedbank, французький Societe Generale, а також австрійська група Erste. Деякі банки пройшли шлях злиття і працюють під іншим фінансовим брендом. Аналітики рейтингового агентства IBI-Rating прогнозують, що згорання банківського бізнесу в Україні міжнародними фінансовими холдингами приведе до укрупнення банківської системи шляхом злиття та поглинання банківських установ, що буде спостерігатися до 2014 р. Так, українська дочка австрійської групи Volksbank International на шляху об'єднання з дочірнім банком «Ощадбанку Росії», оскільки саме він викупив підрозділ австрійської групи [3, 6].

Проте найбільші західноєвропейські банки з розвинутою територіальною мережею і активами понад 20 мільярдів гривень лишаються на українському ринку.

На рис. 3 представлено динаміку пасивів дев'яти найбільших банків за величиною капіталу з третього класу першого підкласу класифікації, тобто банків під контролем західноєвропейських інвесторів (рис. 1, 2). Їм належить понад 50% усього іноземного капіталу в Україні.

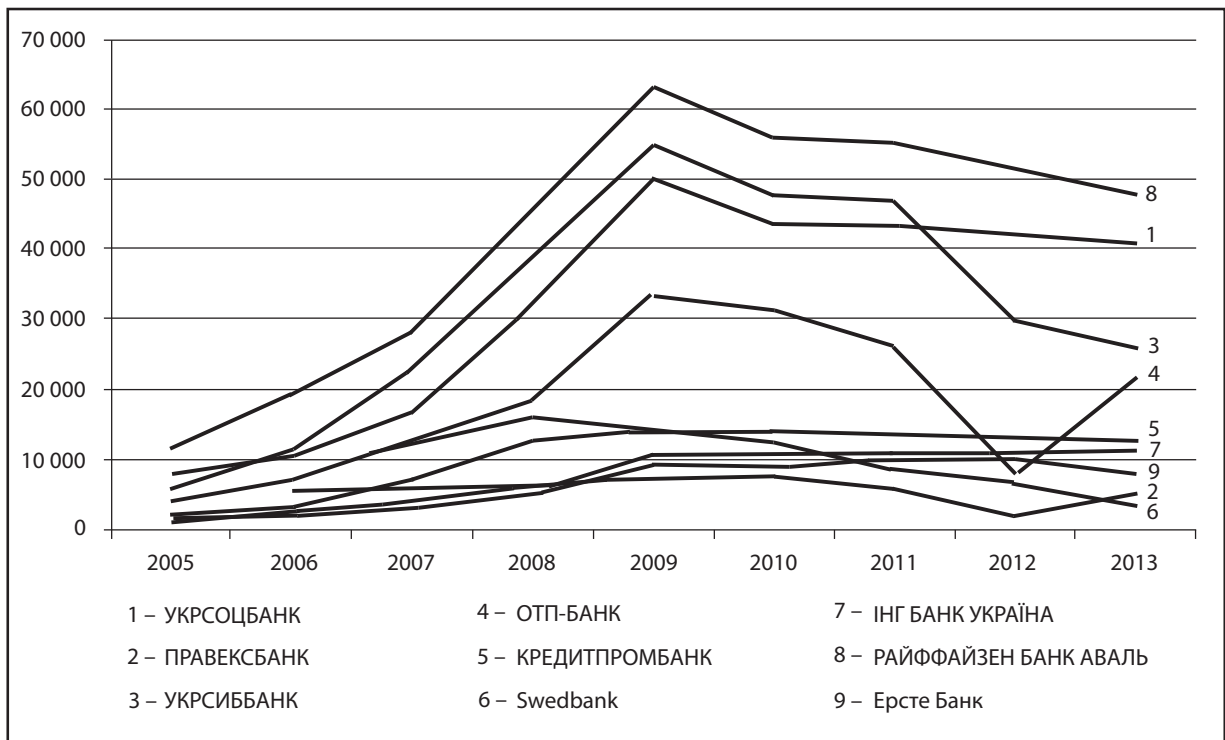

Рис. 3. Динаміка пасивів банків з іноземним капіталом

З рис. 3 чітко видно, що до 2009 р. вони стрімко нарощували ресурсну базу на українському ринку банківських послуг, але починаючи з 2010 р., спостерігаються суттєві втрати пасивів.

Тим часом, експерти називають кілька причин виходу західних банків з українського ринку, серед яких криза в Європі, політична та економічна нестабільність в Україні, а також неефективність діяльності іноземних банківських установ в нашій державі, що змусило деякі банківські групи переглянути плани розвитку на нашому ринку. Ускладнення перспектив для подальшого розвитку банків з іноземним капіталом пояснюється також тим, що багато з них займають активні позиції на роздрібному ринку, у тому числі кредитування мікробізнесу. Але незважаючи на потужну підтримку з боку материнських структур у Європі, великі іноземні банки – власники українських банківських структур намагаються позбутися своїх структурних підрозділів в Україні та зосередити свою увагу на більш прибуткових напрямках банківського бізнесу в інших країнах світу та європейському регіоні зокрема. Значні перспективи, які відкривалися перед західними банками в Україні у докризовий період, на сьогодні вже не викликають такого інтересу.

Як вважають експерти та аналітики, значний вихід іноземних банків суттєво вплине на економіку України, зокрема на її промисловість. Вважається, що саме іноземні банки здатні створити надлишкову пропозицію кредитних ресурсів для розвитку економіки країни. Зменшення кількості банків з іноземним капіталом на нашому ринку сильно насторожує українців зростаючими ризиками, а, значить, і активність населення і його довіра до банків може знижуватися. Загалом, вихід іноземних банків з українського ринку – це

негативний сигнал для нашої економіки, який говорить про те, що вона не зростає [3].

Водночас група російських банків в Україні на фоні європейських виглядає особливо контрастно: усі банки демонструють приріст активів і пасивів на українському банківському ринку. Структуру банківського капіталу України в динаміці з 2005 по 2013 рр. представлено на рис. 4.

З рис. 4 видно, що, починаючи з 2009 р., стала стрімко зростати частка іноземного капіталу в банківській системі України. Зокрема, частка капіталу російських банків у відсотках до загального обсягу по банківській системі збільшилась з 1,54% у 2005 р. до 12,28% у 2013 р. [1, 6].

Важливим фактором успіху банків із другого підкласу (див. рис. 2) стало те, що на відміну від європейських, вони пізніше та більш помірними темпами вводили свій капітал у банківську систему України і просто не встигли видати населенню тих гігантських обсягів кредитів, значна частка яких після кризи виявилась проблемною і поставила під загрозу більшість західноєвропейських банків.

Сьогодні російський капітал в Україні представляють 10 банків, які володіють 21% банківських активів в Україні, три з них – «Альфа-банк», «Промінвестбанк», «ВТБ Банк» – входять в десятку найбільших банків за критерієм статутного капіталу [1, 6]. При цьому у вітчизняній банківській системі представлено такі крупні банки Російської Федерації, як «Сбербанк Росії», «БМ Банк» і «Енергобанк». На відміну від західноєвропейських банків російські банки нарощують пасиви в банківській системі України. Динаміка пасивів вищеперерахованих російських банків на українському ринку банківських послуг представлена на рис. 5.

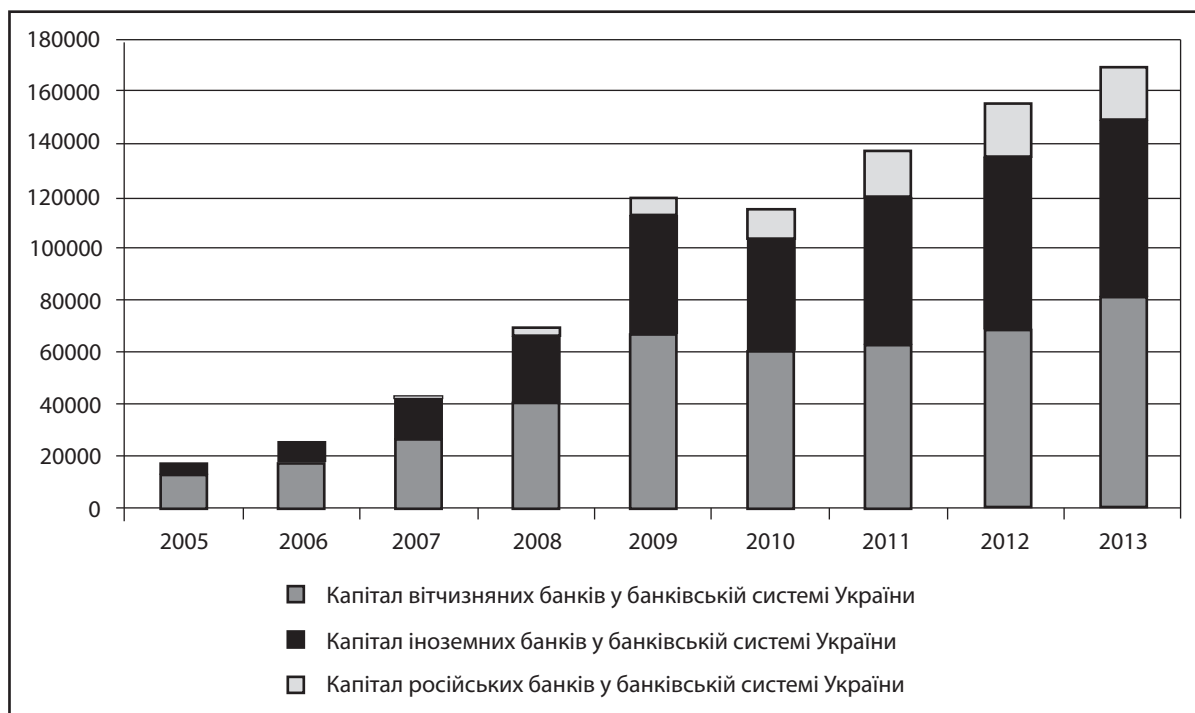

Рис. 4. Структура капіталу банківської системи України в динаміці

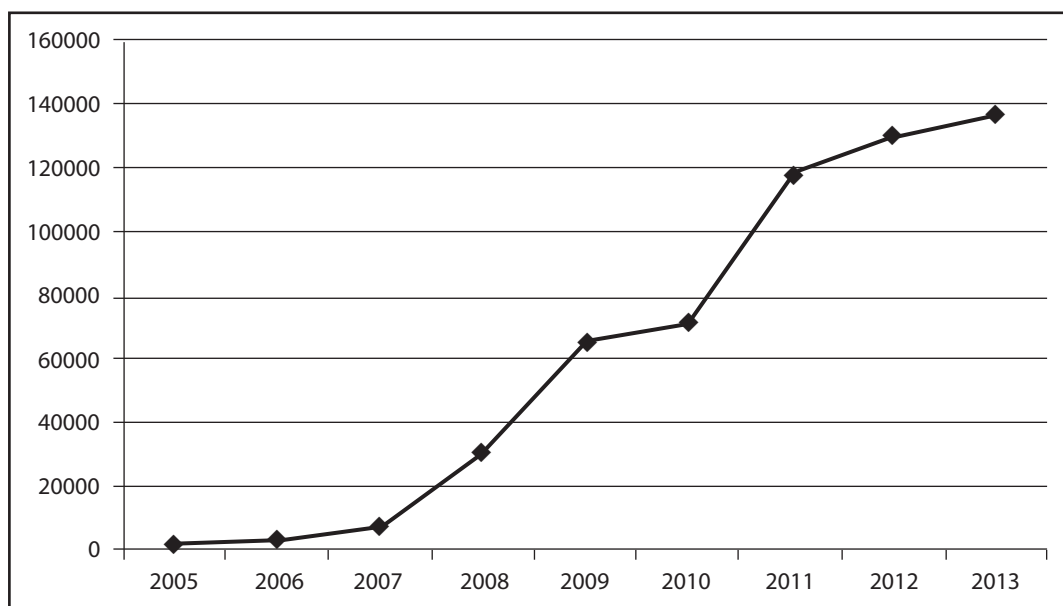

Рис. 5. Динаміка пасивів банків з російським капіталом

Швидкий ріст частки російського капіталу в банківській системі України підкріплюється геополітичними цілями їхніх власників: з одного боку, це можливість здійснювати політичний вплив, з іншого – через кредитування найпривабливіших промислових активів, зокрема стратегічних, сприяти їх переходу під контроль російського капіталу або навіть держави.

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналізуючи банківську систему України в аспекті присутності іноземного капіталу, було запропоновано вдосконалену класифікацію українських банків за критерієм капіталу, яка дозволяє більш деталь-

но оцінити ступінь участі іноземного капіталу в банківській установі. У статті також був проведений аналіз динаміки пасивів банків з іноземним капіталом, у результаті чого було виявлено тенденцію до скорочення капіталу західноєвропейських банків у вітчизняній банківській системі та стрімке зростання пасивів російських банків. Слід зазначити, що зі зменшенням кількості західних інвесторів гальмуватиметься розвиток європейських стандартів ведення бізнесу, ризик-менеджменту і прозорості банків. Що стосується посилення позицій російського капіталу в банківській системі України, то це може призвести до підвищення загрози економічній безпеці держави та вимагає реалізації виваженої дер-

жавної політики з метою мінімізації негативних проявів та стимулювання позитивних зрушень від поглиблення українсько-російських відносин у банківській сфері. Тому сьогодні Україна повинна особливо уважно обдумувати кожен крок у процесі співпраці з іноземними інвесторами, а особливо з Росією, адже кожне неправильне рішення може сприяти поглибленню кризи в державі і залежності від економіки чужих країн. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Асоціація українських банків : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua>
2. **Васюренко О. В.** Банківський нагляд [Текст] : підручник / О. В. Васюренко, О. М. Сидоренко. – К. : Знання, 2011. – 502 с.
3. Иностранный капитал в украинской банковской системе в 2012 году: оценка профессионалов // Все о банках: путеводитель для банкиров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.prostobankir.com.ua>
4. **Кириченко О. А.** Банківський менеджмент [Текст] : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О. А. Кириченко, І. Гігленко, А. Ятченко. – К. : Основи, 2008. – 671 с.
5. **Мороз А. М.** Іноземні банки та іноземна валюта: окремі аспекти їх функціонування в Україні // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр.; Вип. 13. – К. : КНЕУ, 2009. – 313 с.
6. Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
7. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів : монографія / [Смов-

женко Т. С., Кіреєв О. І., Другов О. О. та ін.]; під ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2009. – 231 с.

8. **Павлюк К. В.** Діяльність іноземних комерційних банків в Україні: тенденції та проблеми / К. В. Павлюк, В. А. Казан // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 143 – 150.

REFERENCES

- Asotsiatsiia ukrainykykh bankiv. <http://aub.org.ua>
 "Inostranny kapital v ukrainyky bankovskoy systeme v 2012 godu: otsenka professionalov" [Foreign capital in the Ukrainian banking system in 2012: assessment professionals]. <http://www.prostobankir.com.ua>
 Kyrychenko, O. A., Hihlenko, I., and Yatchenko, A. *Bankivskyi menedzhment* [Bank management]. Kyiv: Osnovy, 2008.
 Moroz, A. M. "Inozemni banky ta inozemna valiuta: okremi aspekty ikh funktsionuvannia v Ukraini" [Foreign banks and foreign currency: some aspects of their functioning in Ukraine]. *Finansy, oblik i audyt*, no. 13 (2009).
 Natsionalnyi bank Ukrainy. <http://bank.gov.ua>
 Pavliuk, K. V., and Kazhan, V. A. "Diialnist inozemnykh komertsiiynykh bankiv v Ukraini: tendentsii ta problemy" [Activities of foreign commercial banks in Ukraine: Trends and Challenges]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (2010): 143-150.
 Smovzhenko, T. S., Kirieiev, O. I., and Druhov, O. O. *Novyi etap rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy: zrostannia uchasti inozemnykh investoriv* [The new stage of development of the banking system of Ukraine: increase the participation of foreign investors]. Kyiv: UBS NBU, 2009.
 Vasiurenko, O. V., and Sydorenko, O. M. *Bankivskyi nahliad* [Bank supervision]. Kyiv: Znannia, 2011.

СУКУПНИЙ ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

ПОРТНА О. В.

УДК 336.13.051

Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни: системний підхід

Мета статті полягає у висвітленні сутності й особливостей системного підходу, а також можливостей його використання при дослідженні сукупного фінансового потенціалу країни, обґрунтуванні застосування такого підходу для побудови моделі ефективного функціонування сукупного фінансового потенціалу України. Аналізуючи і узагальнюючи наукові праці вчених, було розглянуто погляди на системологію та поєднання її методологічного апарату з надбанням сучасної економічної думки. У результаті дослідження було визначено основні переваги та особливості використання системного підходу при цілісному розкритті сутнісних рис сукупного фінансового потенціалу країни. Визначено новий вектор застосування системного аналізу та домінуючу логіку сукупного фінансового потенціалу країни як системоорганізуючої категорії. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є застосування засобів, способів і методів досліджень системи сукупного фінансового потенціалу країни.

Ключові слова: системний підхід, сукупний фінансовий потенціал країни, системоорганізуюча категорія.

Бібл.: 18.

Портна Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств, Харківський інститут економіки ринкових відносин і менеджменту (вул. Маршала Батицького, 5, Харків, 61038, Україна)

E-mail: portna@bqimr.net

УДК 336.13.051

Портная О. В. Совокупный финансовый потенциал страны: системный подход

Целью статьи является освещение сущности и особенностей системного подхода, а также возможностей его использования при исследовании совокупного финансового потенциала страны, обоснование применения такого подхода для построения модели эффективного функционирования совокупного финансового потенциала Украины. Анализируя и обобщая научные работы ученых, были рассмотрены взгляды на системологию и объединение ее методологического аппарата с приобретениями современной экономической мысли. В результате исследования были определены основные преимущества и особенности системного подхода при целостном раскрытии сущностных черт совокупного финансового потенциала страны. Определен новый вектор применения системного анализа и доминирующая логика совокупного финансового потенциала страны как системоорганизующей категории. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является применение средств, способов и методов исследования системы совокупного финансового потенциала страны.

Ключевые слова: системный подход, совокупный финансовый потенциал страны, системоорганизующая категория.

Библ.: 18.

Портная Оксана Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятий, Харьковский институт экономики рыночных отношений и менеджмента (ул. Маршала Батицького, 5, Харьков, 61038, Украина)

E-mail: portna@bqimr.net

UDC 336.13.051

Portna O. V. Aggregate Financial Potential of a Country: System Approach

The goal of the article is to describe essence and specific features of system approach and also possibilities of its use when studying the aggregate financial potential of a country, justify application of this approach for construction of the model of effective functioning of the aggregate financial potential of Ukraine. Analysing and generalising scientific works of scientists the article considers views on the system science and unification of its methodological mechanism with acquisitions of the modern economic thought. In the result of the study the article identifies basic advantages and specific features of the system approach when revealing essence features of the aggregate financial potential of the country. The article identifies a new vector of application of system analysis and dominating logic of the aggregate financial potential of the country as a system-organising category. The prospect of further studies in this direction is application of means and methods of study of a system of the aggregate financial potential of the country.

Key words: system approach, aggregate financial potential of the country, system-organising category.

Bibl.: 18.

Portna Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics of Enterprises, Kharkiv Institute of Economics of Market Relations and Management (vul. Marshala Batytskogo, 5, Kharkiv, 61038, Ukraine)

E-mail: portna@bqimr.net

Модернізація економіки України передбачає одночасно розвиток її компонентів та елементів (які втілюють у собі не тільки суб'єкти, але й об'єкти розвитку), зв'язків, відносин, зміни механізмів функціонування на всіх рівнях, а також типів і темпів економічного зростання, зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни. Найбільш загальним є визначення розвитку економіки як процесу накопичення та реалізації її потенціалу, у тому числі фінансового. Створення умов для ефективного й динамічного економічного зростання, що базується на міцному фінансовому потенціалі і забезпечує стабільне підвищення добробуту громадян України, стає головною метою фінансово-економічної політики держави в середньо- й довгостроковій перспективі. В умовах, що характеризуються високою динамічністю та нестабільністю процесів,

перспективним для покращення ситуації та зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни є необхідність застосування універсальних підходів як інструмента для вирішення практичних проблем, що забезпечить досягнення цілей. Фінансово-економічна нестабільність вимагає кардинальних змін не тільки спрямованості, а й ідеології проведення досліджень, принципово нових підходів. Тому актуальним стає розробка таких підходів до дослідження сукупного фінансового потенціалу країни. Зміцнення сукупного фінансового потенціалу України базується на ретельному та глибокому його вивченні, що потребує проведення системних досліджень, застосування системного аналізу. Це припускає дослідження сукупного фінансового потенціалу країни з точки зору системності, впорядкування його властивостей, складових частин, внутрішніх і зовнішніх зв'язків у вза-

емодії; проведення порівняльного аналізу відповідності ознакам складної системи з метою обґрунтування можливості застосування системного підходу для побудови моделі ефективного функціонування сукупного фінансового потенціалу країни.

Сьогодні поширюється застосування системології у різних галузях науки. Основоположниками системного підходу вважаються А. фон Берталанфі, О. Богданов, Г. Саймон, П. Друкер, А. Чандлер. Розвиток системної парадигми знайшов свій вираз у працях Р. Акоффа, Д. Боулдінга, І. Блауберга, А. Заді, Г. Поварова, Дж. Кліра, А. Уємова, Ю. Урманцева, Е. Юдіна та в багатьох інших роботах із системного аналізу. Широке коло аспектів розвитку різних складових фінансового потенціалу країни вивчали відомі українські вчені, такі як В. Геєць, В. Глущенко, А. Гриценко, А. Даниленко, А. Лисяк, І. Луніна, І. Лютий, С. Львовичкін, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, Д. Положенко, В. Федосов, І. Чугунов, С. Шумська, С. Юрій та багато інших. Аналіз стану наукових розробок із вказаної проблематики у вітчизняній та зарубіжній літературі показує, що вченим і фахівцям належить вагомий теоретико-практичний доробок щодо функціонування фінансів, фінансового потенціалу та його складових в умовах суспільних трансформацій.

Незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, питання сукупного фінансового потенціалу країни залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими і потребують додаткового опрацювання. На нашу думку, сукупний фінансовий потенціал країни доцільно розглянути з позицій сучасної системології, також застосовуючи методологічний апарат системології.

На основі викладеного вище можна сформулювати *цілі* даної роботи, що полягають у висвітленні сутності й особливостей системного підходу та можливостей його використання при дослідженні сукупного фінансового потенціалу країни, в обґрунтуванні застосування такого підходу для побудови моделі ефективного функціонування сукупного фінансового потенціалу України.

Вирішити поставлені завдання та розкрити сутність сукупного фінансового потенціалу країни за допомогою застосування методології аналізу систем можливо шляхом поєднання методологічного апарату теорії систем з надбанням сучасної економічної думки.

Васпекті розвитку питань, пов'язаних з фінансовою економікою, фінансовим потенціалом, сукупний фінансовий потенціал країни не часто знаходиться у центрі уваги. Активізація впливу сукупного фінансового потенціалу на соціально-економічний розвиток України передбачає, передусім, формування прогресивного світогляду як основи втілення досягнень сучасної науки для вирішення проблемних питань. Сучасна наука характеризується радикальною модернізацією та актуалізацією проблем методології, відбувається зміна парадигм мислення, що приводить до значних зрушень у розвитку також і фінансової науки. На нашу думку, дослідження сутнісних рис сукупного фінансового потенціалу країни вимагає використання таких методологічних підходів, як принципи системної парадигми. Адже за допомогою залучення останніх можна отримати більш цілісне та комплексне уявлення про сукуп-

ний фінансовий потенціал країни як одне з головних фінансово-економічних явищ сьогодення. Використання системного підходу обумовлює більш глибоке, багатопланове та якісне вивчення сукупного фінансового потенціалу країни, його еволюції та місця в сучасній економіці. Також винятково важливим є акцент на науково-прикладний рівень вирішення проблем функціонування сукупного фінансового потенціалу країни, але при відсутності системного бачення шляхів їх розв'язання виявляється малопродуктивним. Тож дослідження сукупного фінансового потенціалу країни треба пов'язувати з дослідженням системних процесів і загальною теорією динамічних систем, системним аналізом.

Про значущість систем неодноразово зазначалося багатьма науковцями. Приєднуємося до думки О. Глущенко, що еволюція суспільства нерозривно пов'язана з виникненням, розвитком, становленням, занепадом і зникненням певних суспільних систем, що функціонують, реалізуючи свою сутність. Соціальний розвиток залежить від формування, ефективного функціонування та еволюції складних систем, які існують у суспільстві [1, с. 213].

Однією з перших наук, у якій об'єкти дослідження розглядалися як системи, була біологія. Зараз системний підхід часто використовується у фінансово-економічних дослідженнях, вважається, що майже всі сучасні науки побудовані за системним принципом [2, с. 14]. Тож логічним є поширення й розвиток системології, її застосування у різних наукових напрямках. Поділяємо думку дослідника системного підходу Е. Юдіна, який зазначає, що про системний підхід потрібно говорити як про єдиний напрямок у розвитку сучасного наукового пізнання. Адже усі дослідження, які відбуваються у рамках даного підходу, спрямовані на вивчення специфічних характеристик складно організованих об'єктів – систем [2, с. 14; 3, с. 137]. Тому найбільш продуктивним науковим підходом, який часто застосовується, суттєво розширює межі сучасних фінансово-економічних досліджень, є системна парадигма, яка, на думку Л. Примостки, виступає як узагальнююча діалектично-логічна форма мислення, що виконує методологічну функцію в прикладних наукових дослідженнях [2, с. 14; 4, с. 18].

В умовах розвитку фінансовіки, відокремлення фінансового сектора від виробничого, на чому наголошують О. Глущенко та Д. Кортен, «фінансова система дедалі більше функціонує зовсім незалежно й у масштабах, які в кілька разів перевищують масштаб виробничого сектора економіки, що, у свою чергу, дедалі більше функціонує з волі потужних грошових хвиль...» [5, с. 74; 6, с. 173], посилюється значення системних досліджень фінансових процесів, фінансових відносин, сукупного фінансового потенціалу країни.

Поняття «система» має безліч значень, відтінків. Філософський словник М. Розенталя дає визначення, що «система – множина елементів, які знаходяться у відносинах та зв'язках між собою, що утворює певну цілісність, єдність» [7, с. 365].

Сучасні вітчизняні дослідники сукупність підходів до розуміння поняття система умовно поділяють на три групи [8, с. 189; 9, с. 159]:

- ✦ підходи, які розглядають систему як комплекс процесів, явищ і зв'язків між ними, які існують об'єктивно, незалежно від спостерігача або діючої особи;
- ✦ підходи, які розглядають систему як інструмент, спосіб дослідження процесів та явищ;
- ✦ підходи, які розглядають систему як поєднання якостей різного позиціонування системи та спостерігача.

Для всіх визначень системи притаманна наявність не лише структурного комплексу взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, що взаємодіє із зовнішнім середовищем, а й процесів, що протікають всередині самої системи та приводять до її змін. Головною метою і завданням системного підходу є дослідження об'єктів як складних систем, вивчення механізмів і закономірностей їх утворення, аналіз складових частин об'єкта з урахуванням внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи [8, с. 189].

Усе вищезазначене підкреслює, що для найбільш повного та комплексного розуміння та аналізу функціонування сукупного фінансового потенціалу країни в першу чергу необхідно застосувати системний підхід, який є «найбільш характерною особливістю методу, ядром методології комплексного економічного аналізу в дослідженні економічних явищ» [10, с. 41]. Системний підхід включає [10, с. 41]:

- ✦ об'єктивність і повноту розгляду проблем і явищ;
- ✦ дослідження соціально-економічних процесів у їх динаміці та розвитку;
- ✦ вивчення явищ у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Також необхідність звернення до системного підходу при розгляді сукупного фінансового потенціалу країни спричинена:

- ✦ складною внутрішньою структурою, безліччю складових сукупного фінансового потенціалу країни;
- ✦ розширенням і розгалуженням фінансових зв'язків і потоків;
- ✦ швидким і безперервним зростанням обсягу інформації;
- ✦ нестабільністю навколишнього середовища тощо.

Використання системного підходу дає можливість сформулювати розширене уявлення про об'єкт дослідження та чіткий механізм його функціонування. У нашому випадку об'єктом дослідження стає сукупний фінансовий потенціал країни, який ми охарактеризуємо відповідно до системних ознак і підпорядкування низці вимог.

Властивості системної парадигми були викладені Я. Корнаї, який визначив такі: 1) об'єктом дослідження виступає цілісна система, що перебуває у взаємозв'язку та взаємодії з іншими системами; 2) системна парадигма не може бути зведена до будь-якої дисципліни, адже її потрібно розглядати як школу цілої суспільної науки; 3) у межах будь-якої економічної системи існують певні дисфункції, що є специфічними для кожної з них; 4) одним з найбільш типових методів системної парадигми є якісне та кількісне порівняння; 5) переваги, характерні для окремих складових системи або її суб'єктів, є продук-

тами діяльності самої системи, тому, якщо система змінюється, то змінюються і її переваги; 6) система розвивається не лише під впливом законів власної еволюції, але й під впливом прийнятих специфічних адміністративних рішень [11, с. 4 – 12]. Постійні наукові доробки в галузі системології значно поширюють властивості складних систем. Узагальнимо думки таких вітчизняних авторів, як В. Макаренко, І. Прищепчук, М. Зацеркляний, О. Мельников, О. Шарапов, А. Терехов, С. Сіднев, котрі дають найбільш повні переліки і вважають, що кожній складній системі притаманні такі властивості [12, с. 34; 13, 14]:

- ✦ *емерджентність (цілісність)* – наявність у системі таких властивостей, які не притаманні жодному зі складових елементів, взятому окремо поза системою;
- ✦ *інтегративність* – існування в межах системи системоутворюючих і системозберігаючих факторів, для яких важливі об'єднання та зв'язаність елементів, що посилює їх цілісність;
- ✦ *комунікативність* – наявність у системі великої кількості комунікацій із зовнішнім середовищем, що є складним утворенням (надсистемою), яке задає системі вимоги й обмеження;
- ✦ *ієрархічність* – прояв закономірності на кожному рівні ієрархії, тобто підпорядковане розташування елементів від вищого до нижчого;
- ✦ *закон необхідного різноманіття* полягає в тому, що для створення системи, здатної розв'язувати проблему, яка має певне різноманіття, потрібно, щоб система мала більше різноманіття, ніж розв'язувана проблема, або була здатною створити його в собі;
- ✦ *закономірність здійсненності й потенційної ефективності системи* зводиться до того, що складність структури системи пов'язана зі складністю її поведінки;
- ✦ *закономірність формулювання мети* залежить від обраного методу подання й аналізу системи;
- ✦ *масовий характер явищ і процесів* – закономірності процесів не проявляються на підставі невеликої кількості спостережень;
- ✦ *випадковість і невизначеність* полягає в розвитку процесів і явищ, котрі мають переважно ймовірнісний характер і для вивчення яких необхідне застосування економіко-математичних моделей на базі теорії ймовірностей і математичної статистики;
- ✦ *динамічність* проявляється в зміні параметрів і структури системи у часі під впливом середовища;
- ✦ *залежність від змін зовнішнього середовища* – неможливість ізолювати процеси, що відбуваються в системах, від навколишнього середовища, аби спостерігати й досліджувати їх у чистому вигляді;
- ✦ *активна реакція на нові фактори* – здатність систем до активних, не завжди передбачуваних, дій залежно від відношення системи до цих факторів, способів і методів їх впливу.

Таким чином, системний підхід до сукупного фінансового потенціалу країни має ґрунтуватися на принципах, які базуються на властивостях складної системи (тобто котра складається з частин), вивчати її внутрішню будову, організацію, взаємодію із зовнішнім середовищем, динамічність тощо.

Продовжуючи логіку дослідження, будемо виходити з того, що сукупний фінансовий потенціал країни – це відповідним чином організована система (інакше вона, власне, і не може бути системою, бо буде неможливо забезпечити його узгоджене формування, функціонування та використання). Задачі організації дієвої системи сукупного фінансового потенціалу України зумовлені необхідністю одночасної розробки складних теоретичних і вирішення практичних питань. Для організації справді системи, а не штучного об'єднання окремих розрізнених елементів, необхідно, передусім, чітко визначитися з предметом, після чого з'ясувати вже його конкретні методи та засоби. А відтак, само поняття «сукупний фінансовий потенціал країни» організує надзвичайно складну, багаторівневу, поліструктурну систему, утворену низкою своєрідних і самоцінних підсистем (складових), кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку. Складність, комплексність самого явища сукупного фінансового потенціалу країни робить можливим розуміти його лише завдяки системному методу, в узагальнюючому вигляді з виокремленням найважливіших елементів цієї системи у конкретному виразі. Це зумовлює зміст, який вкладається в категорію «сукупний фінансовий потенціал країни», формує та організовує всі елементи повноцінної системи. Для системного аналізу економічного змісту важливе значення має розуміння організації взаємозв'язку і розмежування фінансово-економічних елементів і відносин сукупного фінансового потенціалу країни. Таким чином, сукупний фінансовий потенціал країни є системоорганізуючим, тобто організує функціонування і визначає характер розвитку комплексу відносин відтворення, пронизує кожний його елемент.

Тепер за вихідну категорію для дослідження сукупного фінансового потенціалу країни за допомогою системного підходу візьмемо поняття «сукупність», що є нерозривним поєднанням чого-небудь, загальною кількістю, сумою, множинністю елементів, які мають певні загальні властивості, суттєві для їх характеристики. Значущості набуває здатність сукупного фінансового потенціалу країни реалізовувати свою сутність. Тому, розглядаючи останній з позиції системного підходу, маємо розуміти організовану сукупність та поєднання взаємодіючих між собою складових, а також інструментів і технологій, які сукупно забезпечують реалізацію певних функцій, необхідних як для окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом.

Розкриємо все вищезазначене більш детально, розуміючи сукупний фінансовий потенціал країни як системоорганізуючу категорію, явище, процес.

По-перше, у процесі формування він організує сукупність та взаємодію багатьох складових (державних ресурсів, фінансових ресурсів підприємств, фінансів населення, тощо), що запропоновані С. Шумською та розши-

рені й деталізовані автором [15, с. 60 – 61; 16, с. 206 – 207]. Крім цього, за своєю суттю сукупний фінансовий потенціал країни визначається ще сукупністю ресурсів, запасів, засобів, результатів діяльності та можливостей як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом, а також їхньою органічною єдністю. Він відображає фінансову міць, здатність брати участь у створенні матеріальних благ і наданні послуг, характеризується і цією сукупністю.

По-друге, сукупний фінансовий потенціал країни організує та обумовлює внутрішньо необхідні, зовнішньо зумовлені сталі та суттєві зв'язки між всіма складовими й всебічно розвиненими суспільними фінансово-економічними відносинами, внаслідок взаємодії яких відбувається його формування, функціонування та використання.

По-третє, він формує, організує й спрямовує потоки ресурсів, запасів і засобів у межах зазначених сукупностей. Це можна представити кругообігом ресурсів, доходів тощо. Складові сукупного фінансового потенціалу країни завдяки своїм взаємним фінансовим діям, зобов'язанням, рішенням утворюють базисну структуру сукупного фінансового потенціалу країни, в якій відіграють значну роль та виконують певні функції.

По-четверте, у процесі формування, функціонування та використання сукупний фінансовий потенціал країни має спиратись на сукупність кількісних (ресурси, запаси, засоби) та якісних (результати) характеристик (параметрів), які здатні забезпечити його цілісну оцінку, аналіз факторів чи умов його зміни, перспектив сталого економічного зростання, що повинні відображатися в цілісній системі показників.

По-п'яте, у процесі функціонування та використання сукупний фінансовий потенціал країни передбачає досягнення позитивного соціально-економічного результату та цілей реалізації. Функціонування останнього як системоорганізуючої категорії потребує визначення пріоритетних цілей та завдань, шляхів і методів їх досягнення, які б адекватно відбивали роль сукупного фінансового потенціалу у сучасному соціально-економічному розвитку України. Тобто зміст його функціонування має координувати загальнодержавні дії, і навпаки, на рівні окремих громадян, господарюючих суб'єктів, галузей, секторів економіки, а також на національному, регіональному та глобальному рівнях. Сукупний фінансовий потенціал треба визначати одночасно як засіб, мету й критерій розвитку країни. Це надасть можливість удосконалити механізми, що забезпечуватимуть фінансову спроможність національної економіки й міцність країни.

Досліджуючи сутність сукупного фінансового потенціалу країни за допомогою системного підходу, потрібно виходити з того, що фінансово-економічна сфера є складовою суспільства. У свою чергу, фінансово-економічна складова складається з безлічі підсистем. Водночас сукупний фінансовий потенціал країни є частиною більшої системи – економіки країни загалом. Функціонування сукупного фінансового потенціалу країни як системи охоплює та пронизує всю національну фінансово-економічну систему та певним чином організовує відносини та зв'язки між усіма його елементами, починаючи від домогосподарств, суб'єктів

економіки і закінчуючи державою. На підтвердження наведемо думку В. Глуценка, який зазначає, що фінансовий потенціал має загальноекономічну природу. Фінансовий потенціал є результатом процесів відтворення на мікроекономічному рівні, а також на макроекономічному рівні. Уже з огляду на це можна стверджувати, що фінансовий потенціал має складну структуру, виступає як багатомірне та різностороннє явище [17, с. 15]. У доповнення до вищезазначеного слід відмітити, що сукупний фінансовий потенціал країни не може існувати відірвано від нано-, мікро-, мезо- та макrorівня, адже ті аспекти, що розглядаються на окремому рівні, знаходяться під впливом факторів інших рівнів. Усі рівні знаходяться в стані взаємної обумовленості, узгодженості, потреби один у одному. На кожному рівні сукупний фінансовий потенціал включає в себе необхідні складові елементи, але вони мають різні темпи накопичення і обертання, різні джерела наповнення та напрямки використання.

Спираючись на наукову позицію С. Степаненка, можна її доповнити та зазначити, що постійний взаємозв'язок між різними суб'єктами фінансово-економічної системи має важливе значення для ефективного розвитку економіки, функціонування та зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни. Крім того, у результаті такої взаємодії змінюються не тільки самі суб'єкти, їхні цілі та потреби, але й суспільство в цілому, а фінансово-господарська система набуває динамічного стану [18, с. 30].

Виділення сукупного фінансового потенціалу країни в системоорганізуючу категорію пов'язане з організацією окремої, відносно самостійної та самодостатньої системи фінансово-суспільних відносин з приводу його формування, функціонування та використання. Отже, сукупний фінансовий потенціал організує певну систему, що характеризується:

- ✦ формою організації процесів по його формуванню, функціонуванню та використанню;
- ✦ детермінованим порядком розташування та порядком дій;
- ✦ сукупністю суб'єктів господарювання, організаційно об'єднаних в одне ціле;
- ✦ безліччю закономірно пов'язаних один з одним елементів, що являють собою певну цілісну єдність.

Таким чином доведено, що сукупний фінансовий потенціал країни, відповідаючи всім властивостям системи, а саме: цілісності, домінування цілого над складовими, полісистемності, ієрархічності тощо, є системоорганізуючим.

ВИСНОВКИ

Віднесення сукупного фінансового потенціалу країни до системоорганізуючої категорії пов'язане з організацією окремої, відносно самостійної та самодостатньої системи фінансово-суспільних відносин з приводу його формування, функціонування та використання. Організація системи сукупного фінансового потенціалу країни має відбуватися на основі розробки відповідної наукової теорії, концепції, стратегії та тактики, проведення

адекватної політики, наявності необхідних інститутів, застосування засобів, способів і методів забезпечення його ефективного функціонування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуценко О. В. Еволюція парадигми фінансової системи: від фінансів держави до фінансової архітекtonіки / О. В. Глуценко // Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової економіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 лют. 2013 р., Харків. – Х., 2013. – С. 213 – 222.

2. Станкевич Ю. Ю. Методологічні особливості дослідження економічної природи домогосподарства в сучасних умовах / Ю. Ю. Станкевич // Науковий вісник Херсонського державного університету : Збірник наукових праць. Серія: економічні науки. Випуск 2. – 2013. – С. 12 – 16.

3. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э. Г. Юдин. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 459 с.

4. Примостка Л. Системний підхід та системний аналіз в економічних дослідженнях / Л. Примостка // Ринок цінних паперів України. – 2003. – № 9-10. – С. 19 – 23.

5. Глуценко О. В. Розвиток економічної свободи у фінансовому секторі : монографія / О. В. Глуценко. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 220 с.

6. Кортен Д. Когда корпорации правят миром / Д. Кортен / Пер. с англ. – СПб. : Агентство «ВиТ-принт», 2003. – 328 с.

7. Розенталь М. М. Система / М. М. Розенталь // Философский словарь / Под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1972.

8. Д'яконова І. І. Ресурсно-функціональний підхід у дослідженні фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління / І. І. Д'яконова, Ю. М. Петренко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 188 – 193.

9. Пойда-Носик Н. Н. Використання системного підходу в управлінні фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. Н. Пойда-Носик // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – С. 158 – 163.

10. Васюренко О. В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків : навч. посіб. / О. В. Васюренко, К. О. Волохата. – К. : Знання, 2006. – 463 с.

11. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4 – 22.

12. Макаренко В. О. Побудова моделі фінансової системи України на основі системного підходу / В. О. Макаренко, І. О. Прищепчук // Фінанси України. – 2010. – № 5. – С. 31 – 38.

13. Зацеркляний М. М. Основи економічної кібернетики : навч. посіб. / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наша книга», 2008. – 392 с.

14. Шарапов О. Д. Системний аналіз : навч. посіб. / О. Д. Шарапов, Л. Л. Терехов, С. П. Сіднев. – К. : Вища шк., 1993. – 303 с.

15. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки / С. С. Шумська // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 55 – 64.

16. Портна О. В. Фінансовий потенціал України: проблеми та перспективи / О. В. Портна // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 205 – 208.

17. Глуценко В. В. Концептуальні основи формування фінансового потенціалу суб'єктів господарювання в Україні / В. В. Глуценко // Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової еко-

номіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 лют. 2013 р., Харків. – X., 2013. – С. 13 – 25.

18. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.

REFERENCES

D'iakonova, I. I., and Petrenko, Yu. M. "Resursno-funktsionalnyi pidkhid u doslidzhenni finansovoi bezpeky pidpriemstva ta korporatyvnoho upravlinnia" [Resource-functional approach to the study of financial security and corporate governance]. *Biznes Inform*, no. 2 (2013): 188-193.

Hlushchenko, O. V. *Rozvytok ekonomichnoi svobody u finansovomu sektori* [Development of economic freedom in the financial sector]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012.

Hlushchenko, O. V. "Evolutsiia paradyhmy finansovoi systemy: vid finansiv derzhavy do finansovoi arkhitektoniky" [The evolution of the financial system paradigm, from finance to the financial architecture of the state]. *Finansovyi potentsial sub'ektiv hospodariuvannia iak chynnyk staloho rozvytku rynkovoi ekonomiky*. Kharkiv, 2013: 213-222.

Hlushchenko, V. V. "Kontseptualni osnovy formuvannia finansovoho potentsialu sub'ektiv hospodariuvannia v Ukraini" [Conceptual Foundations of the financial capacity of entities in Ukraine]. *Finansovyi potentsial sub'ektiv hospodariuvannia iak chynnyk staloho rozvytku rynkovoi ekonomiky*. Kharkiv, 2013: 13-25.

Korten, D. *Kogda korporatsii praviat mirom* [When corporations rule the world]. St. Petersburg: VIT-print, 2003.

Kornai, Ya. "Sistemnaia paradigma" [System paradigm]. *Voprosy ekonomiki*, no. 4 (2002): 4-22.

Makarenko, V. O., and Pryshchepchuk, I. O. "Pobudova modeli finansovoi systemy Ukrainy na osnovi systemnoho pidkhodu" [Building a model of the financial system in Ukraine based on a systematic approach]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2010): 31-38.

Poida-Nosyk, N. N. "Vykorystannia systemnoho pidkhodu v upravlinni finansovoiu bezpekoiu pidpriemstva" [Using a systematic approach to managing financial security company]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, no. 33 (2011): 158-163.

Portna, O. V. "Finansovyi potentsial Ukrainy: problemy ta perspektyvy" [The financial potential of Ukraine: problems and prospects]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2012): 205-208.

Prymostka, L. "Systemnyi pidkhid ta systemnyi analiz v ekonomichnykh doslidzhenniakh" [The systems approach and systems analysis in economic research]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 9-10 (2003): 19-23.

Rozental, M. M. "Sistema" [The system]. In *Filosofskiy slovar*. Moscow: Politizdat, 1972.

Stankevych, Yu. Yu. "Metodolohichni osoblyvosti doslidzhennia ekonomichnoi pryrody domohospodarstva v suchasnykh umovakh" [Methodological features of the economic nature of the study households in the modern world]. *Naukovyi visnyk KhDU*, no. 2 (2013): 12-16.

Sharapov, O. D., Terekhov, L. L., and Sidniev, S. P. *Systemnyi analiz* [System analysis]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1993.

Shumska, S. S. "Finansovyi potentsial Ukrainy: metodolohiia vyznachennia ta otsinky" [The financial potential of Ukraine: methodology and evaluation]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2007): 55-64.

Stepanenko, S. V. *Instytutionalnyi analiz ekonomichnykh system (problemy metodolohii)* [Institutional analysis of economic systems (problems of methodology)]. Kyiv: KNEU, 2008.

Vasiurenko, O. V., and Volokhata, K. O. *Ekonomichnyi analiz diialnosti komertsiiynykh bankiv* [Economic analysis of commercial banks]. Kyiv: Znannia, 2006.

Yudin, E. G. *Metodologiiia nauki. Sistemnost. Deiatelnost* [The methodology of science. Systematic. Activity]. Moscow: Editorial URSS, 1997.

Zatserklyanyi, M. M., and Melnykov, O. F. *Osnovy ekonomichnoi kibernetiky* [Fundamentals of Economic Cybernetics]. Chernivtsi: Nasha knyha, 2008.

ОЦІНКА УГОД ЗЛИТТІВ ТА ПОГЛИНАНЬ БАНКІВ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ

ВОЗНА Л. Б.

УДК 336.71 (477)

Возна Л. Б. Оцінка угод злиттів та поглинань банків в умовах посилення конкуренції

Мета статті полягає у дослідженні особливостей банку як об'єкта угоди злиття та поглинання. Систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було проведено аналіз основних економічних і неекономічних мотивів здійснення угод М&А на вітчизняному ринку за участю іноземного капіталу. У результаті дослідження було виділено ключові особливості оцінки вартості банку в угодах М&А за умов посилення конкуренції на ринку банківських послуг України та світу. Обґрунтовано сучасні тенденції концентрації вітчизняного банківського капіталу. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є визначення заходів держави у стимулюванні злиттів та об'єднань банків для посилення конкурентного середовища на ринку та підвищення якості послуг, що надаються. Необхідними є також заходи щодо подальшого розвитку фінансового ринку, що може сприяти реальній оцінці банківського бізнесу на основі його ринкової ціни.

Ключові слова: банк, злиття та поглинання банку (М&А), оцінка вартості банку, концентрація банківського капіталу.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Возна Любов Богданівна – викладач, кафедра економіки та управління персоналом, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: Siversk@mail.ru

УДК 336.71 (477)

UDC 336.71 (477)

Возна Л. Б. Оценка сделок слияний и поглощений банков в условиях усиления конкуренции

Цель статьи заключается в исследовании особенностей банка как объекта сделки слияния и поглощения. Систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, был проведен анализ основных экономических и неэкономических мотивов совершения сделок М&А на отечественном рынке с участием иностранного капитала. В результате исследования было выделено ключевые особенности оценки стоимости банка в сделках М&А в условиях усиления конкуренции на рынке банковских услуг Украины и мира. Обоснованы современные тенденции концентрации отечественного банковского капитала. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение мер государства в направлении стимулирования слияний и объединений банков для усиления конкурентной среды на рынке и повышения качества предоставляемых услуг. Необходимы также меры по дальнейшему развитию финансового рынка, что может способствовать реальной оценке банковского бизнеса на основе его рыночной цены.

Ключевые слова: банк, слияния и поглощения банка (М&А), оценка стоимости банка, концентрация банковского капитала.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Возна Любовь Богдановна – преподаватель, кафедра экономики и управления персоналом, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченко, 9, Львов, 79005, Украина)

E-mail: Siversk@mail.ru

Vozna L. B. Assessment of Merges and Acquisitions of Banks Under the Conditions of Increased Competition

The goal of the article is to study specific features of a bank as an object of merger and acquisition (M&A). The article systemises and generalises scientific works of many scientists and conducts analysis of main economic and non-economic motives of M&A transactions in the domestic market with participation of the foreign capital. The conducted study allowed specification of key specific features of the bank cost estimate in M&A transactions under conditions of increased competition in the market of banking services of Ukraine and the world. The article substantiates modern tendencies of concentration of the domestic bank capital. The prospect of further study in this direction is identification of state measures in the direction of stimulation of mergers and acquisitions of banks for strengthening the competition environment in the market and increase of quality of services provided. It is also necessary to undertake measures on further development of the financial market, which could facilitate the real estimate of the banking business on the basis of its market price.

Key words: bank, mergers and acquisitions of a bank, bank cost estimate, concentration of the bank capital.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Bibl.:** 9.

Vozna Lyubov B. – Lecturer, Department of Economics and Management Personnel, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: Siversk@mail.ru

Сучасному етапу розвитку банківської системи України притаманні процеси реструктуризації, концентрації капіталу та посилення макрорегулювання, що спричиняють зростання вимог до банків на конкурентному ринку та змушують їх розглядати різноманітні стратегії підвищення капіталізації, однією з яких є використання механізмів банківських злиттів та поглинань.

Дослідженню цих процесів присвячені праці відомих іноземних та українських науковців. Зокрема, американські дослідники приділяють значну увагу оцінці вартості банку в межах угод злиття та поглинання (М&А). Наприклад, питання концентрації та централізації банківського капіталу розглядалися такими дослідниками, як Д. Альхадефф, Т. Коупленд, Т. Коллер, У. Шарп. Однак їх праці не можуть бути використані без відповідної адаптації до української банківської спе-

цифіки, оскільки західний та український ринок М&А мають різний ступінь розвитку, а законодавчі аспекти породжують відмінності в оцінці. Досить вичерпно проблеми оцінки вартості банку при злиттях і поглинаннях розкрито у роботах таких українських вчених, як О. Барановський, С. Науменкова та В. Міщенко, В. Коваленко та інші. Однак стрімкий розвиток ринку М&А, що виражається змінами юридичних та організаційних аспектів, вимагає постійного моніторингу цих процесів.

Протягом останніх років концентрація банківського капіталу стала однією з невід'ємних складових формування та розвитку вітчизняного банківського сектора. Про це свідчить доволі велика кількість угод злиття та поглинання банків, найдорожчі з яких були здійснені в період 2005 – 2007 рр. Активну участь у консолідаційних процесах в банківському секторі України брали іноземні

банки, частка яких у статутному капіталі банків України, починаючи з 2004 р., зростає з 9,6% станом на 01.01.2005 р. до 39,5% станом на 01.01.2013 р. [1].

Прихід іноземного капіталу в банківську систему України починається у період 2001 – 2003 рр. У той час було здійснено низку об'єднань банків, але кількість угод між українськими та іноземними банками не була значною.

Починаючи з 2005 р., спостерігається активізація ринку банківських угод M&A в Україні та експансія іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему. Основною формою проникнення іноземного капіталу стали угоди з купівлі українських банків міжнародними фінансовими компаніями та банками. Однією з перших значних угод була угода про купівлю АППБ «Аваль» групою «Raiffeisen International Bank-Holding AG» (Австрія) вартістю близько 1 млрд дол. США. Загалом слід відмітити, що найдорожчі угоди злиття та поглинання банків були здійснені за участю іноземних учасників: у 2005 р. група «BNP Paribas Group» (Франція) придбала АКБ «УкрСиббанк» за 350 млн дол. США (51% акцій); згодом у 2009 р. придбано ще 30,42% акцій), у 2006 р. – банківська група «UniCredit» (Італія) придбала АКБ «Укрсоцбанк» за 2,2 млрд дол. США, 2007 р. – група «Erste» (Австрія) придбала АКБ «Престиж» за 104 млн дол. США, 2008 р. – група «Intesa SanPaolo SPA» (Італія) придбала БАТ «Правекс-Банк» за 750 млн дол. США, 2009 р. – ГК «Внешэкономбанк» (Росія) придбав ПАТ «Промінвестбанк» приблизно за 650 млн дол. США, 2010 р. – ПАТ «Platinum Bank» (Horizon Capital) придбав ПАТ «Хоум Кредит Банк» (Україна) (вартість угоди невідома). Зазначимо, що основними інвесторами в банківську систему України є Франція, Австрія, Росія та Кіпр [2].

Слід відмітити, що ситуація на ринку злиттів та поглинань в банківському секторі України в 2011 – 2013 рр. відповідає загальносвітовим тенденціям. Так, обсяг міжнародних угод злиття та поглинання банків відповідного періоду скоротився приблизно на 40%. Загальна сума злиттів і поглинань в першому кварталі 2013 р. зменшилася майже на 10% у порівнянні з аналогічним періодом 2012 р., тобто до 374,1 млрд дол. США (показник був мінімальним за 10 років) у зв'язку з поширенням нової хвилі боргової кризи в країнах ЄС [3].

Загалом зростання вартості угод M&A спостерігалось тільки у Великій Британії і США (+ 40%), причому в найбільших угодах брали участь американські компанії – Heinz, Dell, Virgin Media і NBCUniversal. У Північній Америці загальна сума угод M&A збільшилась на 22% – до 225 млрд дол. США, в Європі, Африці і на Близькому Сході спостерігалось зниження кількості укладених угод на 13%, до 147 млрд дол. США, в Азії показник впав на 29%. Компанії-покупці з Китаю оголосили про поглинання всього на 26 млрд дол. США, що стало найнижчим рівнем з 2009 р. [3].

Процедура M&A класично триває від дев'яти до дванадцяти місяців, оскільки потрібна велика кількість домовленостей вітчизняних та іноземних регуляторів.

Основними бар'єрами в організації банківських угод M&A є отримання дозволу НБУ на придбання сут-

тєвої частки в банку та його приєднання, а також повернення фінансування материнської структури і реєстрації додаткової емісії акцій. Це породжено тим, що національний регулятор повинен моніторити отримання синергетичного ефекту в результаті завершення угоди і відповідність прогностичного розрахунку нормативів об'єданого банку існуючим законодавчим вимогам.

Окрім вимог регулятора, ще однією перешкодою для потенційних покупців може стати потреба врахування прав міноритарних акціонерів, особливо за умов, коли вони голосують проти об'єднання банків або при конвертації акцій. Це може призвести до блокування угоди через судові інстанції і задоволення вимог викупу акцій за завищеною ціною, так званий грінмейл.

Діагностику реального фінансового стану банку на етапі підготовки угоди дозволяє здійснити процедура due-diligence. Основними ризиками, які впливають на вартість банку, є недотримання нормативів капіталу, порушення ліцензійних умов банківської діяльності, високий рівень кредитування пов'язаних осіб, значна частка проблемної заборгованості та недосформовані резерви, а також претензії податкових органів і низька ліквідність забезпечення раніше виданих кредитів. Така ситуація була притаманна більшості проданих в умовах кризи банкам. Вищезазначені ризики стають реальними за умови приховування інформації від нових власників. Тому в договорах існує практика передбачення періоду, у межах якого блокується частина вартості банку на окремому рахунку, що підлягає виплаті лише за умови повного виконання угоди купівлі-продажу.

Більшість угод M&A в Україні у 2012 р. уклалися з банками першої та другої груп класифікації НБУ, які мали проблемні кредитні портфелі. Як правило, нові власники приєднували придбані кредитні установи до вже функціонуючих банків. Наприклад, у другому кварталі 2013 р. БАТ «Erste Банк» було приєднано до ПАТ «Фідо Банк», що дозволило останньому збільшити активи до 13 млрд грн і посісти двадцяте місце в банківському рейтингу. Стратегія Групи «Смарт-холдинг», розрахована на перспективу 3 – 5 років, полягає в об'єднанні всіх банків холдингу і входженні новоствореної структури в п'ятірку найбільших банків України [4].

Як правило, умовою успішного виведення купленого проблемного банку з кризи є повернення раніше виданих кредитів недобросовісним позичальникам та інсайдерам.

Менш публічними є угоди M&A з банками третьої та четвертої груп, які вважаються вигідним для придбання, якщо вони є меншими за обсягом активів і зобов'язань, оскільки такі кредитні установи стають об'єктами купівлі-продажу з метою отримання банківської ліцензії. Вартість таких угод коливається від 7 до 10 млн дол. США, додатково включається обсяг капіталу [4].

За даними аналітиків, у 2013 р. в Україні активно функціонуватимуть лише ті іноземні банки, рентабельність капіталу яких перевищуватиме 10%. Об'єктом купівлі-продажу виступатимуть дочірні установи іноземних банків з низькою якістю кредитних портфелів і значними затратами на ведення бізнесу. До цієї катего-

рії банків належать ПАТ «УкрСиббанк», ПАТ «Правекс-Банк», ПАТ «Кредобанк», ПАТ «Сведбанк».

Серед банкірів-практиків та науковців немає єдиної думки щодо участі кіпрських і грецьких банків в угодах M&A, оскільки затрати на ведення банківського бізнесу не досягають критичної межі. Проте, зважаючи на нестабільні політичну та економічну ситуації у цих країнах та активну участь держави як акціонера, можна очікувати їх продаж, навіть за заниженими цінами.

Слід зауважити, що стратегії європейських банків щодо концентрації діяльності в межах країн єврозони не поділяють російські інвестори, які демонструють посилений інтерес до вітчизняного банківського бізнесу.

Поширеною є практика використання кіпрських компаній для зменшення податкового навантаження при оформленні угод купівлі-продажу банків. Таким чином виникає ситуація, коли де-факто український банк де-юре стає банком з іноземним капіталом (ПАТ «ПриватБанк», ПАТ «Банк Форум», ПАТ «ПроФінБанк»). За таких умов частка іноземного капіталу в банківській системі України знижується, а кількість банків з іноземним капіталом залишається незмінною.

Незважаючи на стратегії деяких іноземних компаній залишити український ринок, у післякризовий період іноземні банки можуть мати вирішальне значення для укрупнення вітчизняного банківського бізнесу, оскільки на даний момент в українських банків третью та четвер-

тої груп існують два варіанти збереження своїх позицій на ринку, а саме: або здійснити об'єднання в межах групи, або підписати угоди з іноземними інвесторами.

На думку експертів, в Україні можна виокремити два характерні типи угод M&A.

За першого типу угод об'єктом купівлі-продажу виступає банк зі скрутним фінансовим становищем. Як приклад можна навести продаж у 2009 р. акцій ПАТ «Промінвестбанк» російському державному ГК «Внешікономбанк». Як відомо, даний банк у період кризи потрапив в категорію проблемних, у результаті чого була призначена тимчасова адміністрація НБУ. Отже, можна зробити висновок, що продаж банку був закономірним процесом.

Другий тип угод передбачає, що банк має на меті розширити клієнтський чи мережевий сегмент. Наприклад, купівля банківською групою «UniCredit» (Італія) АКБ «Укрсоцбанк» була спрямована на використання вже сформованої репутації банку з першої десятки та максимізацію маржі шляхом використання дешевих закордонних ресурсів.

Значна кількість угод M&A у банківському бізнесі у 2006 – 2008 рр. обґрунтована зростанням економіки країни, що посилювало інтерес іноземних інвесторів до отримання надприбутків. Угоди M&A 2009 – 2013 рр. пояснюються бажанням власників очистити баланси материнських структур від збиткових активів. Особливості основних угод злиттів та поглинань на вітчизняному банківському ринку досліджено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Динаміка банківських угод M&A в Україні за участю іноземного капіталу

Іноземна фінансова група	Країна походження капіталу	Характеристика присутності на ринку України	Результати угод M&A
1	2	3	4
SEB Group	Швеція	2004 р. – придбання банку АБ «Ажіо» за 27,5 млн дол. США. 2006 р. – перейменування банку АБ «Ажіо» у ВАТ «СЕБ Банк». 2007 р. – придбання банку АБ «Факторіал-Банк» за 120 млн дол. США. 2008 р. – приєднання банку АБ «Факторіал-Банк» до ВАТ «СЕБ Банку». 2011 р. – придбання ПАТ «Акцепт Банк», який перейменовано в ПАТ «СЕБ Корпоративний банк»	2012 р. – продаж ВАТ «СЕБ Банк» приблизно за 120 – 130 млн дол. США українському бізнесмену Адаричу О. Є., який об'єднав його з ВАТ «Ерсте Банк». Новостворену структуру названо ПАТ «Фідо Банк»
ERSTE Group	Австрія	2006 р. – придбання банку АКБ «Претиж» за 104 млн дол. США. 2007 р. – банк АКБ «Престиж» перейменовано в ВАТ «Ерсте Банк»	2012 р. – продаж ВАТ «Ерсте Банк» українському бізнесмену Адаричу О. Є. 2013 р. – перейменовано в ПАТ «Фідо Банк»
Commerz bank	Німеччина	2007 р. – придбано 60% банку АКБ «Форум» за 600 млн дол. США. 2010 р. – придбання 26,25% акцій ПАТ «Банк Форум», отримання пакета в 96%	2012 р. – продаж Групі «Смарт-холдинг» приблизно за 80 млн дол. США
Volksbank International	Австрія	2007 р. – придбання ВАТ «Електрон Банк» за 57 млн євро. 2008 р. – перейменування в ВАТ «Фольксбанк»	2012 р. – придбання групи Volksbank International АТ «Сбербанк Росії» за 505 млн євро
Bank Of Georgia	Грузія	2007 р. – придбання ВАТ «Універсальний Банк Розвитку і Партнерства» за 81,7 млн дол США і перейменування в ВАТ «БГ Банк»	2011 р. – продано за 9,6 млн дол. США компанію, пов'язану з Курченком С. В., що також володіє ПАТ «Брокбізнесбанк» і ПАТ «Реал Банк»
Societe General	Франція	2005 р. – реєстрація в Україні фінансової компанії ТОВ «ПростоФінанс». 2008 р. – придбання контрольного пакета АБ «Ікар-Банк» приблизно за 25 – 35 млн дол. США й перейменування у ВАТ «ПроФінБанк»	2012 р. – продаж ПАТ «ПроФінБанк» кіпрській компанії «Ксеронія Лімітед»

1	2	3	4
Alpha Bank	Греція	2008 р.– придбання «Астра Банк» за 13 млн євро	2013 р.– продаж за 82 млн євро компанії, пов'язаній з Лагуном М. І.
Swedbank	Швеція	2007 р.– придбання банків АКБ «ТАС-Комерцбанк» і ЗАТ «ТАС-Інвестбанк» за 735 млн дол США, які перейменовано на АТ «Сведбанк»	2012 р. – продаж банку власникові ПАТ «Дельта Банк», ПАТ «Кредитпромбанк» та ПАТ «Астра Банк» Лагунові М. І. за 35 млн дол. США та перейменовано в ПАТ «Омега Банк»
Home Credit Group	Нідерланди	2006 р. – придбання ЗАТ «Агробанк» за приблизно 40-65 млн дол. США і перейменування в ВАТ «Хоум Кредит Банк»	2011 р.– продано ПАТ «Платинум Банк» (власниками є кіпрські компанії та фонди). Намір щодо купівлі ПАТ «Платинум Банк» втілює Лагун М. І.

Примітка: складено автором на основі [6, 7, 8, 9].

Якщо розглянути динаміку ринку М&А України в період з 2007 по 2013 рр. (рис. 1), то з наведеного графіку можна зробити висновок, що у 2012 р. було укладено найбільшу кількість угод, однак їх загальна вартість суттєво менша, ніж у 2007 р. У порівнянні з попередніми роками значно зросла вартість угод М&А, при цьому активність їх укладення у першому кварталі відповідає середньорічним показникам 2008 – 2011 рр.

Треба зауважити, що наведені на рис. 1 дані є приблизними, оскільки в Україні угоди злиття та поглинання часто передбачають конфіденційність, тому їх офіційна вартість не оголошується. Тож, зазвичай, інформаційні агентства заносять в базу тільки публічні угоди чи ті, інформацію про які агентству надала хоча б одна зі сторін трансакції. Якщо ж вартість угоди не розголошується взагалі, то використовується експертна оцінка.

Отже, зважаючи на тенденції світового та українського банківського бізнесу, можемо зробити такі висновки:

- ✦ угоди М&А у банківському секторі пояснюються не бажанням розвивати діяльність, а необхідністю реструктуризувати бізнес з метою ліквідації збиткових структур;
- ✦ зберігається високий рівень присутності іноземних банків в Україні, однак має місце зміщення акцентів з європейського на російський банківський капітал;
- ✦ не можна вважати позитивною тенденцією зростання частки кіпрського капіталу в межах європейського, що свідчить про те, що українські інвестори використовують офшорні зони для оптимізації податкових платежів;
- ✦ посилюється роль due-diligence в межах підготовки угод М&А, зокрема, оцінці ризиків та якості кредитних портфелів;
- ✦ посилення конкуренції та регулятивних вимог НБУ повинно спровокувати нову хвилю угод М&А на вітчизняному банківському ринку, особливо в межах третьої та четвертої груп за класифікацією НБУ. ■

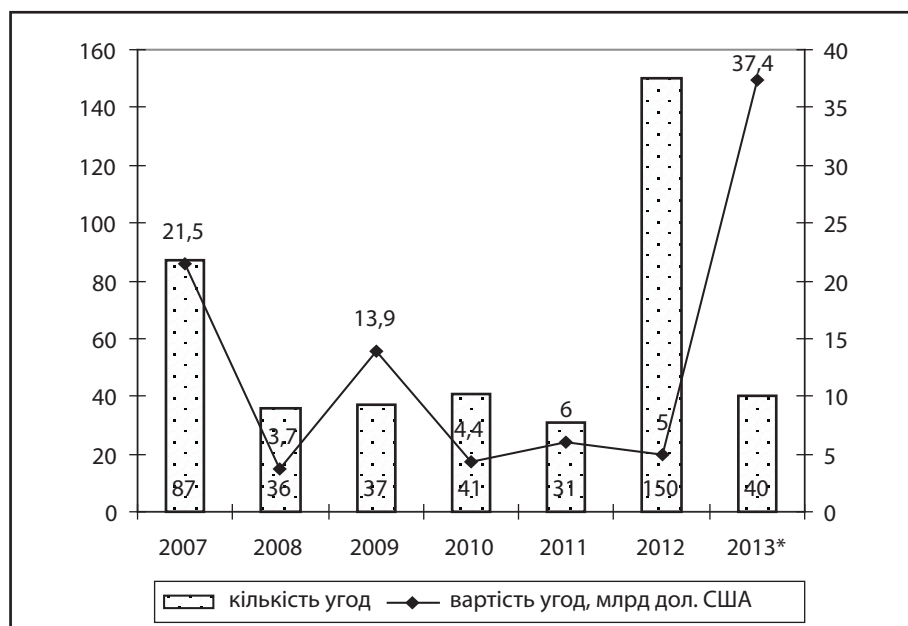

Рис. 1. Динаміка ринку М&А України за 2006 – 2013 рр.

Примітка: * – дані за 2013 р. включають інформацію лише про 1 квартал.
Побудовано автором на основі [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
2. Как уходили иностранные банки // Finance.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа : attachment/1/287177.htm
3. Ринок М&А впав до десятирічного мінімуму // Реальна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/news/36243.html>
4. На выход по одному // Коммерсантъ – Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ua/doc/2151718?isSearch=True>
5. Украинский рынок слияний и поглощений ищет объем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inpress.ua/ru/economics/3926-ukrainskiy-rynok-sliyaniy-i-pogloscheniy-ischet-obem>
6. Міжнародний науковий економічний журнал «Бізнес Інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/>
7. Finance.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.ua/ua/>
8. РБК Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/>

9. Форбс Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/>

REFERENCES

- Finance.ua. <http://finance.ua/ua/>
Forbs Ukraina. <http://forbes.ua/>
“Kak ukhodili inostrannye banki” [As the withdrawal of foreign banks]. attachment/1/287177.htm.
Mizhnarodnyi naukovyi ekonomichnyi zhurnal “Biznes Inform”. <http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/>
“Na vykhod po odnomu” [At one output]. <http://www.kommersant.ua/doc/2151718?isSearch=True>
Ofitsiina Internet-storinka Natsionalnoho banku Ukrainy. <http://bank.gov.ua>
RBK Ukraina. <http://www.rbc.ua/>
“Rynok M&A vpav do desiatyrichnoho minimumu” [M & A market fell to a decade low]. <http://real-economy.com.ua/news/36243.html>
“Ukrainskiy rynek sliiani y pogloscheniy ishchet obem” [Ukrainian market of mergers and acquisitions is looking for volume]. <http://inpress.ua/ru/economics/3926-ukrainskiy-rynok-sliyaniy-i-pogloscheniy-ischet-obem>

УДК 336.76

МОНІТОРИНГ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ МЕТОД ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

КАТРОША Л. В.

УДК 336.76

Катроша Л. В. Моніторинг як перспективний метод державного фінансового контролю у сфері державних закупівель

У статті на основі дослідження наукової літератури було систематизовано підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо визначення сутності поняття «моніторинг» і вдосконалено науково-методичний підхід щодо визначення дефініції «моніторинг» у сфері державних закупівель. Розкрито роль моніторингу у системі державного фінансового контролю у сфері державних закупівель. Було обґрунтовано структурні елементи механізму реалізації моніторингу в системі державних закупівель, а саме: надано характеристику об'єкта, суб'єкта, визначено функції, принципи, прийоми та способи його реалізації. Встановлено, що забезпечення моніторингу має складатися з нормативно-правового та інформаційного. Враховуючи зарубіжний досвід і вітчизняні надбання у сфері державного фінансового контролю, обґрунтовано основні специфічні характеристики моніторингу як методу державного фінансового контролю в системі державних закупівель.

Ключові слова: державні закупівлі, система державних закупівель, методи фінансового контролю, перевірка, ревізія, аудит, моніторинг.

Рис.: 1. **Бібл.:** 19.

Катроша Людмила Володимирівна – аспірантка, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

УДК 336.76

UDC 336.76

Катроша Л. В. Мониторинг как перспективный метод государственного финансового контроля в сфере государственных закупок

В статье на основе исследования научной литературы были систематизированы подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сущности понятия «мониторинг» и усовершенствован научно-методический подход к определению дефиниции «мониторинг» в сфере государственных закупок. Раскрыта роль мониторинга в системе государственного финансового контроля в сфере государственных закупок. Были обоснованы структурные элементы механизма реализации мониторинга в системе государственных закупок, а именно: охарактеризованы объект, субъект, определены функции, принципы, приемы и способы его реализации. Установлено, что обеспечение мониторинга должно состоять из нормативно-правового и информационного. Учитывая зарубежный опыт и отечественные достижения в сфере государственного финансового контроля, обоснованы основные специфические характеристики мониторинга как метода государственного финансового контроля в системе государственных закупок.

Ключевые слова: государственные закупки, система государственных закупок, методы финансового контроля, проверка, ревидия, аудит, мониторинг.

Рис.: 1. **Библ.:** 19.

Катроша Людмила Владимировна – аспирантка, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

Katrosha L. V. Monitoring as a Prospective Method of the State Financial Control in the Sphere of State Purchases

The article uses the study of scientific literature to systemise approaches of domestic and foreign scientists to identification of the essence of the “monitoring” notion and to improve the scientific and methodical approach to definition of “monitoring” in the sphere of state purchases. It describes the role of monitoring in the system of state financial control in the sphere of state purchases. It grounds structural elements of the mechanism of realisation of monitoring in the system of state purchases, namely: it characterises the object and subject, identifies functions, principles and methods of its realisation. It establishes that provision of monitoring should consist of regulatory and information support. Taking into account foreign experience and domestic achievements in the sphere of the state financial control, the article grounds main specific characteristics of monitoring as a method of state financial control in the system of state purchases.

Key words: state purchases, system of state purchases, methods of financial control, inspection, audit, monitoring.

Рис.: 1. **Библ.:** 19.

Katrosha Lyudmyla V. – Postgraduate Student, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
2. Как уходили иностранные банки // Finance.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа : attachment/1/287177.htm
3. Ринок М&А впав до десятирічного мінімуму // Реальна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/news/36243.html>
4. На выход по одному // Коммерсантъ – Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ua/doc/2151718?isSearch=True>
5. Украинский рынок слияний и поглощений ищет объем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inpress.ua/ru/economics/3926-ukrainskiy-rynok-sliyanii-i-pogloscheniy-ischet-obem>
6. Міжнародний науковий економічний журнал «Бізнес Інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/>
7. Finance.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.ua/ua/>
8. РБК Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/>

9. Форбс Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/>

REFERENCES

- Finance.ua. <http://finance.ua/ua/>
Forbs Ukraina. <http://forbes.ua/>
“Kak ukhodili inostrannye banki” [As the withdrawal of foreign banks]. attachment/1/287177.htm.
Mizhnarodnyi naukovyi ekonomichnyi zhurnal “Biznes Inform”. <http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/>
“Na vykhod po odnomu” [At one output]. <http://www.kommersant.ua/doc/2151718?isSearch=True>
Ofitsiina Internet-storinka Natsionalnoho banku Ukrainy. <http://bank.gov.ua>
RBC Ukraina. <http://www.rbc.ua/>
“Rynok M&A vpav do desiatyrichnoho minimumu” [M & A market fell to a decade low]. <http://real-economy.com.ua/news/36243.html>
“Ukrainskiy rynek sliianii i pogloscheniy ishchet obem” [Ukrainian market of mergers and acquisitions is looking for volume]. <http://inpress.ua/ru/economics/3926-ukrainskiy-rynok-sliyanii-i-pogloscheniy-ischet-obem>

УДК 336.76

МОНІТОРИНГ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ МЕТОД ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

КАТРОША Л. В.

УДК 336.76

Катроша Л. В. Моніторинг як перспективний метод державного фінансового контролю у сфері державних закупівель

У статті на основі дослідження наукової літератури було систематизовано підходи вітчизняних і зарубіжних науковців щодо визначення сутності поняття «моніторинг» і вдосконалено науково-методичний підхід щодо визначення дефініції «моніторинг» у сфері державних закупівель. Розкрито роль моніторингу у системі державного фінансового контролю у сфері державних закупівель. Було обґрунтовано структурні елементи механізму реалізації моніторингу в системі державних закупівель, а саме: надано характеристику об'єкта, суб'єкта, визначено функції, принципи, прийоми та способи його реалізації. Встановлено, що забезпечення моніторингу має складатися з нормативно-правового та інформаційного. Враховуючи зарубіжний досвід і вітчизняні надбання у сфері державного фінансового контролю, обґрунтовано основні специфічні характеристики моніторингу як методу державного фінансового контролю в системі державних закупівель.

Ключові слова: державні закупівлі, система державних закупівель, методи фінансового контролю, перевірка, ревізія, аудит, моніторинг.

Рис.: 1. **Бібл.:** 19.

Катроша Людмила Володимирівна – аспірантка, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

УДК 336.76

UDC 336.76

Катроша Л. В. Мониторинг как перспективный метод государственного финансового контроля в сфере государственных закупок

В статье на основе исследования научной литературы были систематизированы подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сущности понятия «мониторинг» и усовершенствован научно-методический подход к определению дефиниции «мониторинг» в сфере государственных закупок. Раскрыта роль мониторинга в системе государственного финансового контроля в сфере государственных закупок. Были обоснованы структурные элементы механизма реализации мониторинга в системе государственных закупок, а именно: охарактеризованы объект, субъект, определены функции, принципы, приемы и способы его реализации. Установлено, что обеспечение мониторинга должно состоять из нормативно-правового и информационного. Учитывая зарубежный опыт и отечественные достижения в сфере государственного финансового контроля, обоснованы основные специфические характеристики мониторинга как метода государственного финансового контроля в системе государственных закупок.

Ключевые слова: государственные закупки, система государственных закупок, методы финансового контроля, проверка, ревидия, аудит, мониторинг.

Рис.: 1. **Библ.:** 19.

Катроша Людмила Владимировна – аспирантка, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

Katrosha L. V. Monitoring as a Prospective Method of the State Financial Control in the Sphere of State Purchases

The article uses the study of scientific literature to systemise approaches of domestic and foreign scientists to identification of the essence of the “monitoring” notion and to improve the scientific and methodical approach to definition of “monitoring” in the sphere of state purchases. It describes the role of monitoring in the system of state financial control in the sphere of state purchases. It grounds structural elements of the mechanism of realisation of monitoring in the system of state purchases, namely: it characterises the object and subject, identifies functions, principles and methods of its realisation. It establishes that provision of monitoring should consist of regulatory and information support. Taking into account foreign experience and domestic achievements in the sphere of the state financial control, the article grounds main specific characteristics of monitoring as a method of state financial control in the system of state purchases.

Key words: state purchases, system of state purchases, methods of financial control, inspection, audit, monitoring.

Рис.: 1. **Библ.:** 19.

Katrosha Lyudmyla V. – Postgraduate Student, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: gurkina2006@mail.ru

Моніторинг як правове і економічне явище у сфері державних закупівель виникло зовсім недавно, на відміну від самої дефініції «моніторинг», який широко використовується у сфері екологічного, технологічного моніторингу, а також у сфері фінансів. Моніторинг, хоча і опосередковано, але пов'язаний з діяльністю державних органів з акумуляції, розподілу і використанню державних коштів, зокрема у сфері державних закупівель. Дослідження місця моніторингу в системі державного фінансового контролю (далі – ДФК) дозволили виділити його як перспективний метод і вид фінансового контролю за використанням державних коштів.

На сьогодні в науковій літературі не існує єдиного визначення сутності та ролі моніторингу у сфері державних закупівель, а існуючі методики його перевірки є недосконалими. Тому виникає потреба в детальному дослідженні даного методу з визначення його сутності, ролі та певних сутнісних характеристик.

Зазначимо, що зважаючи на необхідність контролю у будь-якій сфері людської діяльності та його значення, тема фінансового контролю, зокрема його методів, є досить актуальною й популярною серед вітчизняних науковців: Бідуха М. Т. та Микитенко Т. В. [3], Буткевич С. [4], Панфілов О. [17] тощо. Проте специфіка функціонування системи державних закупівель та значні обсяги зловживань у ході здійснення тендерів потребують поглибленого дослідження та виявлення найбільш дієвих методів фінансового контролю у протидії цим порушенням, зокрема моніторингу. Особливу увагу при цьому слід звернути на визначення його співвідношення з ДФК і сутнісних характеристик.

Мета статті – визначення економічної сутності дефініції «моніторинг» у сфері державних закупівель з окремленням його основних сутнісних характеристик.

Система державних закупівель позитивно впливає на економіку, разом із стимулюючим ефектом, виникає і синергетичний – через механізм конкурентних процедур державних закупівель. При цьому основні принципи державних закупівель – економічність і ефективність – повністю узгоджуються з принципами ДФК – законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів. Основною функцією ДФК є профілактично-запобіжна, яка передбачає виявлення порушень норм і стандартів законодавства, зупинення протиправних дій та виявлення осіб, винних у фінансових порушеннях при мобілізації, розподілі, перерозподілі та використанні державних фінансових ресурсів і усунення наслідків таких порушень, а також притягнення їх до відповідальності. Реалізація даної функції можлива тільки через застосування сучасних методів ДФК, зокрема моніторинг. Крім того, моніторинг дозволяє реалізувати інформаційну функцію державних закупівель через дотримання вимог прозорості, висвітлення та доступності громадськості до інформації, що стосується ефективного використання державних коштів та є підставою для прийняття управлінських рішень у процесі здійснення державних закупівель.

Узагальнюючи все вищезазначене, можна визначити роль моніторингу у сфері державних закупівель та системи ДФК, що представлено на *рис. 1*.

Таким чином, вважаємо, що моніторинг є складовою системи ДФК, оскільки він не виконує окремої управлінської функції, а, скоріше, є інструментом виявлення і усунення порушень у будь-якому проміжку часу і етапі здійснення державних закупівель та сприяє оперативному здійсненню ДФК.

Для забезпечення ясності та зрозумілості термінології моніторингу, на наш погляд, необхідно звернутися до визначень, наведених у тлумачних словниках. Так, відповідно до Великого тлумачного словника української мови моніторинг представляє собою безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям [7, с. 687], а у Юридичній енциклопедії зазначено, що моніторинг – це регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування [6, с. 764]; у Вільній енциклопедії моніторинг визначається як процес спостереження і реєстрації даних про який-небудь об'єкт на інтервалах часу, що нерозривно примикають один до одного, протягом яких значення даних суттєво не змінюються [5].

Отже, у академічній літературі моніторинг трактується як стеження/спостереження. Так, у спеціальній літературі з економічного контролю використання терміна «спостереження» знаходимо у визначенні контролю: «контроль – це система спостереження і перевірки...» [8, 10], а також при висвітленні методу контролю, де подається прийом спостереження [1, 2, 3]. Цей контрольний прийом вченими пояснюється як візуальний нагляд за виконанням операцій або процедур з метою визначення способу їх здійснення. Спостереження дає тільки свідчення точності проведення контрольної процедури під час фактичного її виконання, наприклад, спостереження аудитора за ходом інвентаризації цінностей [8, с. 121].

Узагалі, моніторинг як економічну категорію визначають як неперервний нагляд за економічними об'єктами, аналіз їх діяльності, як складову частину управління [11, с. 253]. Наведемо визначення, яке, на нашу думку, найточніше розкриває роль моніторингу: моніторинг – це процес динамічного відстеження стану і параметрів системи, а також видача звітів за змінами, що відбулися, за пройдений період [12].

На нашу думку, складність у визначенні поняття «моніторинг» пов'язана з його рівноправним віднесенням як до сфери науки, так і практики [17, с. 109]. Так, моніторинг може розглядатися і як спосіб дослідження (розгляд з позиції його організації як деякої підсистеми управління) [16, 18, 19], і як засіб забезпечення управління (розгляд з позиції прийнятного застосування отриманої інформації для прийняття управлінських рішень) [9, 14].

Тому в науковій літературі розрізняють моніторинг параметрів і моніторинг стану об'єкта. *Моніторинг параметрів* – спостереження за будь-якими параметрами. Результатом моніторингу параметрів є сукупність вимірних значень параметрів, що отримуються на інтервалах часу, що нерозривно примикають один до одного, протягом яких значення параметрів суттєво не змінюються.

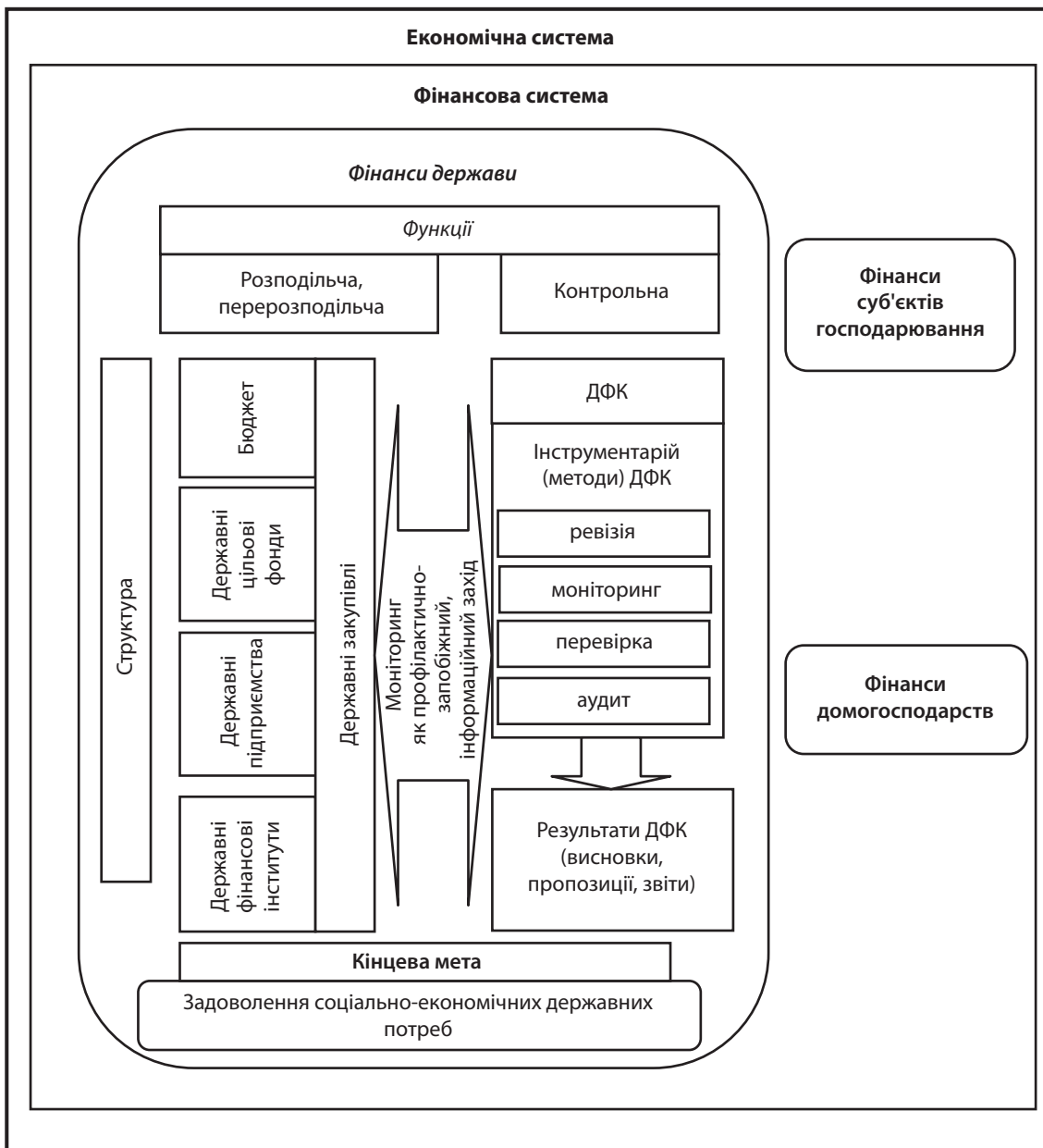

Рис. 1. Визначення ролі моніторингу в сфері державних закупівель та системі ДФК (складено автором)

Моніторинг стану об'єкта – спостереження за станом об'єкта для визначення і прогнозу моменту переходу в граничний стан. Результатом моніторингу стану об'єкта є сукупність діагнозів складових його суб'єктів, що отримуються на інтервалах часу, що нерозривно примикають один до одного, протягом яких стан об'єкта суттєво не змінюється.

Принциповою відмінністю моніторингу стану об'єкта від моніторингу параметрів є наявність інтерпретатора виміряних параметрів у строках стану – експертної системи підтримки прийняття рішень про стан об'єкта і подальше управління ним.

Таким чином, моніторинг у сфері державних закупівель можна трактувати як цілісну систему, яка включає заходи щодо збору, систематизації, аналізу, зберігання інформації про стан процесу здійснення державних закупівель на інтервалах часу, що нерозривно примикають один до одного, з метою регулярного спостережен-

ня і визначення моменту переходу в граничний стан та оперативного управління.

Отже, як специфічну ознаку моніторингу державних закупівель можна виділити системність, зміст якої полягає в тому що система моніторингу складається із сукупності заходів, які забезпечують досягнення поставленої мети при комплексному застосуванні. Так, С. А. Буткевич виділяє в системі моніторингу основні блоки: нагляд, оцінка, прогнозування та прийняття рішень [4, с. 7].

На нашу думку, ще однією специфічною ознакою моніторингу державних закупівель є *тривалість*, що полягає у постійному проведенні комплексу заходів, спрямованих на отримання відповідної інформації, її аналіз та оцінювання. У зв'язку з цим ми можемо говорити про те, що моніторинг є методом, котрий дає можливість відстежувати стан та зміни об'єкта моніторингу в динаміці, виявляти та аналізувати зовнішні фактори, які впливають на об'єкт, у режимі реального часу.

Окрім всього зазначеного вище, досить важливим є й аналіз шляхів впровадження дієвого моніторингу державних закупівель, що вимагає, перш за все, здійснення узагальнення основних сутнісних характеристик моніторингу.

На нашу думку, при вивченні моніторингу як системи слід використовувати структурно-логічний підхід, оскільки саме він дозволяє розкрити системний характер цієї категорії. Беручи до уваги визначений підхід, на підставі досліджених наукових підходів можна виділити такі складові моніторингу:

- ✦ суб'єкт;
- ✦ об'єкт;
- ✦ принципи;
- ✦ функції;
- ✦ основні прийоми і способи моніторингу;
- ✦ забезпечення.

Суб'єктом моніторингу повинен бути контролюючий орган, що на підставі законодавчих актів і встановлених повноважень перевіряє дотримання норм і стандартів у сфері державних закупівель. Особливістю контролюючого суб'єкта є його діалектична природа, тобто можливість одночасно бути як суб'єктом, так і об'єктом контролю для інших.

Об'єкт має неоднорідну природу, оскільки на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до його визначення. Так, науковці схиляються до думки, що об'єктом моніторингу є:

- 1) підприємства, організації, установи, фізичні особи, що перевіряються;
- 2) відповідність процесів формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів і управління майном;
- 3) управлінські рішення, господарські та фінансові операції, а також узагальнене функціонування процесів та явищ у народногосподарському комплексі.

У свою чергу, згідно з міжнародними рекомендаціями Лімської декларації, об'єктом державного фінансового контролю є управління фінансами, при цьому належність до державного чи недержавного сектора не має значення.

Беручи до уваги специфіку системи державних закупівель, на нашу думку, під об'єктом моніторингу слід розуміти такі об'єкти:

- 1) державні кошти, товари, роботи та послуги;
- 2) процеси закупівлі продукції, товарів, робіт і послуг на основі законодавчо закріплених процедур;
- 3) прийняті управлінські рішення розпорядників державних коштів, державні організації, установ і підприємств;
- 4) документація, зокрема: планові документи, господарські договори, фінансово-господарські операції, дані бухгалтерського обліку, фінансової та статистичної звітності, тендерна документація та інші документи, що стосуються проведення процедур закупівель на всіх стадіях їх здійснення.

Розглянемо основні принципи моніторингу як внутрішню його основу, основну особливість методу і його дії. При цьому специфічні принципи, які притаман-

ні моніторингу, корелюють із основними принципами ДФК. Отже, моніторингу притаманні такі принципи:

- ✦ *вузька цілеспрямованість формулювання загальної мети* для моніторингу у сфері державних закупівель, що полягає в регулярному спостереженні та визначенні моменту переходу в граничний стан до порушень;
- ✦ *безперервність спостереження* – передбачає регулярність й постійність спостережень у сфері державних закупівель на всіх етапах їх реалізації, що виключає його випадковий характер;
- ✦ *оперативність* – вимагає швидкого проведення аналітичного дослідження, формування чітких висновків, рекомендацій, що служать основою для своєчасного прийняття відповідних управлінських рішень, а також контролю за їх виконанням [13];
- ✦ *зівзаність показників моніторингу в часі.*

Функціями моніторингу, які також лежать в площині ДФК, є:

- 1) *інформаційна*: створення ймовірного масиву інформації щодо якості функціонування системи державних закупівель;
- 2) *діагностична*: фіксування реального стану системи державних закупівель на інтервалах часу, що нерозривно примикають один до одного;
- 3) *прогнозуюча*: виявлення стратегії і тактики розвитку системи державних закупівель;
- 4) *управлінська*: вплив на мету, зміст і методи управлінської діяльності у сфері державних закупівель;
- 5) *інтеграційна*: створення цілісної системи державних закупівель.

Основні прийоми і способи моніторингу, які слід здійснювати у сфері державних закупівель, складаються із: спостереження, аналізу, порівняння, обстеження, хронометражу, вимірювання, абстракції; аналізу планових розрахунків і пояснювальних записок до них; аналізу нормативно-правових актів, методичних документів, видань і публікацій; аналізу і порівняння результатів раніше проведених моніторингових; аналізу показників статистичної, фінансової та ін. звітності; опитування, інтерв'ювання, анкетування тощо.

Забезпечення моніторингу повинно складатися з:

- ✦ *нормативно-правового*: закони, постанови уряду, накази і листи міністерств і відомств;
- ✦ *інформаційного*: включає як облікові, так і позаоблікові дані про об'єкти і суб'єкти моніторингу.

ВИСНОВКИ

Отже, ключові характеристики моніторингу в системі державних закупівель потребують подальшого розвитку методичних підходів до реалізації основних принципів і функцій, зокрема методики проведення моніторингу державних закупівель, яка дозволяє здійснити загальну оцінку стану функціонування системи державних закупівель та створити відповідну базу даних – основу забезпечення реалізації основних функцій як ДФК, так і системи державних закупівель.

При цьому слід урахувати співвідношення між державним фінансовим контролем і моніторингом як методом ДФК. Дані категорії є схожими за цілями, об'єктами і функціями, однак мають свою специфіку:

- ★ ДФК фіксує переважно лише кінцеві результати певного об'єкта контролю, які найчастіше виражаються в показниках звітності за певний період часу, оскільки є перервним процесом (попередній, поточний, наступний);
- ★ моніторинг направлений безпосередньо на процесуальні характеристики державних закупівель, тобто на особливості перебігу операцій у процесі їх здійснення (труднощі, перешкоди, спотворення), тобто фіксує ті проміжні результати, які не враховуються ДФК через наявність великих інтервалів часу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аудит : практическое пособие / [А. Кузьминский, Н. Кузьельный, Е. Петрик, В. Савченко и др.] ; под ред. А. Кузьминского. – К. : Учетинформ, 1996. – 283 с.
2. Аудит : учебник для вузов / [В. И. Подольский, Г. Б. Поляк, А. А. Савин, Л. В. Сотникова] ; под ред. проф. В. И. Подольского. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 432 с.
3. Білуха М. Т. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит : підручник / М. Т. Білуха, Т. В. Микитенко – К. : Українська академія оригінальних ідей. – 2005. – 888 с.
4. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг в Україні (організаційно-правові аспекти) : монографія / С. А. Буткевич ; Крим. юрид. ін-т Одеського держ. ун-т внутр. справ. – Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2010. – 285 с.
5. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мониторинг>
6. Водоласкова К. Ю. Правопорушення у галузі державних закупівель / К. Ю. Водоласкова // Право та управління. – 2011. – № 2. – С. 58 – 74.
7. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.
8. Дадашев А. З. Финансовая система России : учеб. пособие / А. З. Дадашев, Д. Г. Черник. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 248 с.
9. Евраев М. Я. Госзаказ размещают под честное слово / М. Я. Евраев // Коммерсантъ. – 2011. – № 39. – С. 45 – 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/Daily/61009>
10. Карасева М. В. Финансовое право : общая часть : учебник / М. В. Карасева. – М. : ЮРИСТЪ, 1999. – 600 с.
11. Клімов А. В. Контролінг у системі менеджменту у страховій компанії : дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08. 00. 08 - гроші, фінанси і кредит / А. В. Клімов. – Харківський нац. економ. ун-т. – Х. : [Б. В.], 2008. – 200 с.
12. Коломеец Ф. Г. Основы системного анализа и теории принятия решений : пособие для исследователей, управленцев и студентов вузов / Ф. Г. Коломеец – Мн. : Тесей, 2006. – 320 с.
13. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу : підручник / Г. І. Купалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://libfree.com/103333430_ekonomikaprintsi_vidi_ekonomichnogo_analizu.html
14. Моніторинг госзакупок набирает обороты [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tender.dz-ua.org/ru/news/monitoring_goszakupok_nabiraet_oboroty.html#ru/news/monitoring_goszakupok_nabiraet_oboroty.html
15. Набиев С. А. Теоретические аспекты и практика применения соотношения правового регулирования государственного финансового контроля и финансового мониторинга : дис. канд. юрид. наук. – М., 2008. – 217 с.

16. Олифиров А. В. Модели контроллинга информационной системы управления предприятием / А. В. Олифиров // Модели управления в рыночной экономике : сб. науч. тр. – Донецк : ДонНУ. – 2003. – Вып. 6. – С. 121 – 130.

17. Панфилов О. Мониторинг / О. Панфилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev-security.org.ua/b/x253/content.shtml>

18. Поліщук Н. В. Використання інформаційних систем при розв'язанні задач логістики і контролінгу / Н. В. Поліщук // Проблеми економіки і управління : зб. наук. пр. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2003. – № 484. – С. 154 – 159.

19. Шептура О. О. Модели та методи автоматизації прийняття рішень з управління основною діяльністю страхової компанії : автореферат дис. на здоб. наук. ступ. к. т. н. – Харків : Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2007. – 22 с.

Науковий керівник: Школьник І. О.,
д. е. н., професор кафедри фінансів, проректор ДВНЗ
«Українська академія банківської справи НБУ»

REGERENCES

- Bilukha, M. T., and Mykytenko, T. V. *Finansovyi kontrol: teoriia, reviziia, audyt* [Financial control: theory, audit, audit]. Kyiv: Ukrain-ska akademiia oryhinalnykh idei, 2005.
- Butkevych, S. A. *Finansovyi monitorynh v Ukraini (orhantzatsiino-pravovi aspekty)* [Financial Monitoring of Ukraine (organizational and legal aspects)]. Simferopol: Krymnavchpedderzhvydav, 2010.
- Dadashev, A. Z., and Chernik, D. G. *Finansovaya sistema Rossii* [The financial system of Russia]. Moscow: INFRA-M, 1997.
- Evraev, M. Ya. "Goszakaz razmeshchait pod chestnoe slovo" [Government order placed on parole]. <http://www.kommersant.ru/Daily/61009>.
- Kuzminskiy, A., Kuzhelnyy, N., and Petrik, E. *Audit* [Audit]. Kyiv: Uchetinform, 1996.
- Karaseva, M. V. *Finansovoe pravo : obshchaia chast* [Financial law: the general part]. Moscow: YURIST, 1999.
- Klimov, A. V. "Kontrolinh u systemi menedzhmentu u strakhovii kompanii" [Controlling the system management in an insurance company]. *Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekonom. nauk : spets. 08. 00. 08, 2008*.
- Kolomoets, F. G. *Osnovy sistemnogo analiza i teorii priniatia resheniy* [Fundamentals of systems analysis and decision theory]. Minsk: Tesey, 2006.
- Kupalova, H. I. "Teoriia ekonomichnoho analizu" [Theory of Economic Analysis]. http://libfree.com/103333430_ekonomikaprintsi_vidi_ekonomichnogo_analizu.html
- "Monitoring goszakupok nabiraet oboroty" [Monitoring of public procurement is gaining momentum]. http://tender.dz-ua.org/ru/news/monitoring_goszakupok_nabiraet_oboroty.html#ru/news/monitoring_goszakupok_nabiraet_oboroty.html
- Nabiev, S. A. "Teoreticheskie aspekty i praktika primeniia sootnosheniia pravovogo regulirovaniia gosudarstvennogo finansovogo kontroliia i finansovogo monitoringa" [Theoretical aspects of the relationship and the practice of the legal regulation of state financial control and financial monitoring]. *Dis. kand. iurid. nauk, 2008*.
- Olifirov, A. V. "Modeli kontrollinga informatsionnoy sistemy upravleniia predpriatiem" [Controlling model enterprise management information system]. *Modeli upravleniia v rynochnoy ekonomike*, no. 6 (2003): 121-130.
- Podolskiy, V. I., Poliak, G. B., and avin, A. A. *Audit* [Audit]. Moscow: Audit; YUNITI, 1997.
- Panfilov, O. "Monitoring" [Monitoring]. <http://kiev-security.org.ua/b/x253/content.shtml>
- Polishchuk, N. V. "Vykorystannia informatsiynykh system pry rozv'iazanni zadach lohistyky i kontrolinhu" [The use of informa-

tion systems in solving problems of logistics and controlling]. *Problemy ekonomiky i upravlinnia*, no. 484 (2003): 154-159.

Sheptura, O. O. "Modeli ta metody avtomatyzatsii pryiniattia rishen z upravlinnia osnovnoiu diialnistiu strakhovoi kompanii" [Models and methods for automating management decisions main business of the insurance company]. *Avtoreferat dys. na zdob. nauk. stup. k.t.n.*, 2007.

Vodolaskova, K. Yu. "Pravoporushennia u haluzi derzhavnykh zakupivel" [Offenses in the field of public procurement]. *Pravo ta upravlinnia*, no. 2 (2011): 58-74.

Voronova, L. K. *Finansove pravo Ukrainy* [Financial Law of Ukraine]. Kyiv: Pretsedent; Moia knyha, 2006.

"Wikipediia. Vilna entsyklopediia" [Wikipedia. Free Encyclopedia]. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мониторинг>

УДК 336.717.061

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ БАНКУ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ

МАКСІМОВА М. В.

УДК 336.717.061

Максімова М. В. Теоретичні аспекти визначення готовності банку до впровадження контролінгу

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та змістовних рис поняття готовності банку до впровадження контролінгу. Узагальнено підходи до визначення поняття готовності до змін. Уточнено змістовне наповнення поняття «готовність банку до впровадження контролінгу» та запропоновано розуміти його як стан системи управління, який свідчить про можливість реалізації змін за наявності в управлінського персоналу компетентностей, необхідних для виконання функцій контролінгу. Подальші дослідження можуть бути пов'язані з оцінкою рівня готовності банку до впровадження контролінгу.

Ключові слова: організаційні зміни, контролінг, готовність до впровадження контролінгу.

Табл.: 2. **Бібл.:** 51.

Максімова Марина Валеріївна – аспірантка, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

УДК 336.717.061

Максімова М. В. Теоретические аспекты определения готовности банка к внедрению контроллинга

Целью статьи является теоретическое обоснование сущности и основных черт понятия готовности банка к внедрению контроллинга. Обобщены подходы к определению понятия готовности к изменениям. Уточнено содержательное наполнение понятия «готовность банка к внедрению контроллинга» и предложено рассматривать его как такое состояние системы управления, которое свидетельствует о возможности осуществления изменений с учетом наличия компетентностей управленческого персонала, необходимых для осуществления контроллинговых функций. Дальнейшие исследования могут быть связаны с оценкой уровня готовности банка к внедрению контроллинга.

Ключевые слова: организационные изменения, контроллинг, готовность к внедрению контроллинга.

Табл.: 2. **Библ.:** 51.

Максімова Марина Валеріївна – аспірантка, кафедра банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

UDC 336.717.061

Maksimova M. V. Theoretical Aspects of Determination of the Bank's Readiness to Introduce Controlling

The goal of the article is theoretical substantiation of the essence and main features of such notion as the bank's readiness to introduce controlling. The article generalises approaches to definition of such a notion as readiness to changes. It specifies the essence of the "bank's readiness to introduce controlling" notion and offers to consider it as such a state of the management system, which testifies to a possibility of conduct of changes with consideration of availability of competences of managerial personnel required for performance of controlling functions. The further studies could be connected with assessment of the level of bank's readiness to introduce controlling.

Key words: organisation changes, controlling, readiness to introduce controlling.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 51.

Maksimova Maryna V. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: marinasechka@mail.ru

У сучасних умовах однією з причин виникнення кризових явищ у банківській системі є низький рівень менеджменту. При цьому наслідком недостатньої обґрунтованості управлінських рішень стає: погіршення конкурентоспроможності на ринку банківських послуг, фінансової стійкості банку, зниження рівня прибутковості. З огляду на це виникає необхідність впровадження новітніх методик і технологій в систему управління. Серед них одне з провідних місць посідає контролінг як система підтримки управлінських рішень. Однак це є досить тривалий та складний процес, успішність якого залежить від підготовленості організації до здійснення змін. Тому особливої актуальності набувають питання щодо визна-

чення готовності банку до впровадження контролінгу у практичну діяльність.

Дослідженням питань впровадження контролінгу та оцінки готовності організації до цього процесу займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: А. Арменік [49], О. А. Вержбицький [7], Дж. Д. Дак [11], Дж. Коттер [26], М. В. Тарасюк [41].

Розробки вітчизняної та зарубіжної науки дозволяють зробити висновок про глибоке вивчення питань щодо впровадження контролінгу в практичну діяльність. Однак недостатньо обґрунтованими є підходи щодо визначення готовності банківської установи до такого впровадження. Не применшуючи значущості цих напрацювань, слід все ж таки констатувати, що і доте-

tion systems in solving problems of logistics and controlling]. *Problemy ekonomiky i upravlinnia*, no. 484 (2003): 154-159.

Sheptura, O. O. "Modeli ta metody avtomatyzatsii pryiniattia rishen z upravlinnia osnovnoiu diialnistiu strakhovoi kompanii" [Models and methods for automating management decisions main business of the insurance company]. *Avtoreferat dys. na zdob. nauk. stup. k.t.n.*, 2007.

Vodolaskova, K. Yu. "Pravoporushennia u haluzi derzhavnykh zakupivel" [Offenses in the field of public procurement]. *Pravo ta upravlinnia*, no. 2 (2011): 58-74.

Voronova, L. K. *Finansove pravo Ukrainy* [Financial Law of Ukraine]. Kyiv: Pretsedent; Moia knyha, 2006.

"Wikipediia. Vilna entsyklopediia" [Wikipedia. Free Encyclopedia]. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мониторинг>

УДК 336.717.061

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ БАНКУ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ

МАКСІМОВА М. В.

УДК 336.717.061

Максімова М. В. Теоретичні аспекти визначення готовності банку до впровадження контролінгу

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та змістовних рис поняття готовності банку до впровадження контролінгу. Узагальнено підходи до визначення поняття готовності до змін. Уточнено змістовне наповнення поняття «готовність банку до впровадження контролінгу» та запропоновано розуміти його як стан системи управління, який свідчить про можливість реалізації змін за наявності в управлінського персоналу компетентностей, необхідних для виконання функцій контролінгу. Подальші дослідження можуть бути пов'язані з оцінкою рівня готовності банку до впровадження контролінгу.

Ключові слова: організаційні зміни, контролінг, готовність до впровадження контролінгу.

Табл.: 2. **Бібл.:** 51.

Максімова Марина Валеріївна – аспірантка, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

УДК 336.717.061

Максімова М. В. Теоретические аспекты определения готовности банка к внедрению контроллинга

Целью статьи является теоретическое обоснование сущности и основных черт понятия готовности банка к внедрению контроллинга. Обобщены подходы к определению понятия готовности к изменениям. Уточнено содержательное наполнение понятия «готовность банка к внедрению контроллинга» и предложено рассматривать его как такое состояние системы управления, которое свидетельствует о возможности осуществления изменений с учетом наличия компетентностей управленческого персонала, необходимых для осуществления контроллинговых функций. Дальнейшие исследования могут быть связаны с оценкой уровня готовности банка к внедрению контроллинга.

Ключевые слова: организационные изменения, контроллинг, готовность к внедрению контроллинга.

Табл.: 2. **Библ.:** 51.

Максімова Марина Валеріївна – аспірантка, кафедра банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

UDC 336.717.061

Maksimova M. V. Theoretical Aspects of Determination of the Bank's Readiness to Introduce Controlling

The goal of the article is theoretical substantiation of the essence and main features of such notion as the bank's readiness to introduce controlling. The article generalises approaches to definition of such a notion as readiness to changes. It specifies the essence of the "bank's readiness to introduce controlling" notion and offers to consider it as such a state of the management system, which testifies to a possibility of conduct of changes with consideration of availability of competences of managerial personnel required for performance of controlling functions. The further studies could be connected with assessment of the level of bank's readiness to introduce controlling.

Key words: organisation changes, controlling, readiness to introduce controlling.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 51.

Maksimova Maryna V. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: marinasechka@mail.ru

У сучасних умовах однією з причин виникнення кризових явищ у банківській системі є низький рівень менеджменту. При цьому наслідком недостатньої обґрунтованості управлінських рішень стає: погіршення конкурентоспроможності на ринку банківських послуг, фінансової стійкості банку, зниження рівня прибутковості. З огляду на це виникає необхідність впровадження новітніх методик і технологій в систему управління. Серед них одне з провідних місць посідає контролінг як система підтримки управлінських рішень. Однак це є досить тривалий та складний процес, успішність якого залежить від підготовленості організації до здійснення змін. Тому особливої актуальності набувають питання щодо визна-

чення готовності банку до впровадження контролінгу у практичну діяльність.

Дослідженням питань впровадження контролінгу та оцінки готовності організації до цього процесу займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: А. Арменік [49], О. А. Вержбицький [7], Дж. Д. Дак [11], Дж. Коттер [26], М. В. Тарасюк [41].

Розробки вітчизняної та зарубіжної науки дозволяють зробити висновок про глибоке вивчення питань щодо впровадження контролінгу в практичну діяльність. Однак недостатньо обґрунтованими є підходи щодо визначення готовності банківської установи до такого впровадження. Не применшуючи значущості цих напрацювань, слід все ж таки констатувати, що і доте-

пер відсутнє єдине, чітке визначення готовності банку до впровадження контролінгу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та змістовних рис поняття готовності банку до впровадження контролінгу.

У науковій літературі існує велика кількість визначень контролінгу: від рівняння «контролінг = німецький (європейський) варіант управлінського обліку» до визначення контролінгу філософією менеджменту. Однак в будь-якому разі завдяки впровадженню контролінгу в організації відбуваються зміни. Буквально термін «зміна» трактується як виправлення, перетворення; змінити – означає зробити іншим; процес, який змінює що-небудь колишнє [4]. У ході безперервних змін видів діяльності, технологій, організаційної культури забезпечується ефективне функціонування організації, відбувається збереження конкурентоспроможності та досягається спрямованість на забезпечення розвитку в довгостроковій перспективі.

Огляд наукової літератури дає підстави стверджувати: єдність щодо визначення поняття «організаційні зміни» відсутня (табл. 1).

Таким чином, поняття організаційної зміни є досить широким і охоплює багато аспектів функціонування організації. Наприклад, автор [8] зазначає, що зміни можуть відбуватись: в основній структурі, у завданнях і діяльності, у застосуванні технології, в управлінських структурах і процесах, в організаційній культурі, в людях, в ефективності роботи організації. З огляду на це процес впровадження контролінгу – це організаційні зміни, які відбуваються в банківській установі. Однак особливу увагу доцільно спрямувати на організаційні зміни, які стосуються системи управління, оскільки основна мета контролінгу полягає в наданні рекомендацій керівникам банку з метою прийняття своєчасних та ефективних управлінських рішень.

Організаційні зміни в системі управління охоплюють інформаційно-аналітичні процеси, а саме: політику і стратегію організації, організаційну структуру, функції управління, стилі управління, методи і техніки управління, а також організаційні документи, що доповнюють систему управління. До змін в управлінських структурах і процесах відносять зміни внутрішньої організації, трудових процесів, процесів прийняття рішень і управління, а також зміни в інформаційних системах [6].

Таблиця 1

Огляд визначень поняття «організаційні зміни»

№ з/п	Автор	Сутність поняття
1	Дяченко О. О. [16], Сокирник І. [38]	...кожна суттєва зміна якоїсь частини організації. Тобто зміна може відноситися до будь-якого аспекту організації, наприклад графіків роботи, сфери управління, людей тощо; зміна складової бізнес-системи
2	Мельник О. Г. [31], Косцик Р. С. [25]	...різні типи нововведень та перетворень, які можуть вміло поєднуватись у різних напрямках (зміна цілей організації, організаційної структури, техніки, технологічних процесів, конструкцій виробів тощо) і здатні перешкоджати прецесійним тенденціям і забезпечувати ефективне використання всіх наявних ресурсів
3	Фігурка М. В. [45]	...трансформаційні перетворення властивостей матеріальних і нематеріальних активів організації через впровадження інновацій і нововведень адміністративного, економічного, технологічного чи соціального характеру, які орієнтовані на забезпечення сталого розвитку та задоволення суспільних потреб
4	Фединець Н. І., Львівська К. А. [43], Гайдей О. О. [6]	...будь-яка зміна в одному або кількох елементах організації (рівня спеціалізації, діапазону контролю, розподілу повноважень, механізмів координації) на будь-якій стадії життєвого циклу, що можуть проявлятися в перетворенні потенціалу організації та в зміні розмірів, масштабів та цілей їх діяльності
5	Василенко В. А., Ткаченко Т. І. [6], Дафт Р. [12], Бодді Д., Пейтон Р. [3]	...освоєння організацією нових ідей або моделей поведінки
6	Діденко Н. В. [15]	Керований процес трансформації внутрішніх складових організації, що відносяться до цілей, задач, структури, функцій, ресурсів, обумовлений дією зовнішнього або внутрішнього середовища для досягнення поліпшення його основних актуальних показників діяльності
7	Barret W., Carroll G. [48]	Перетворення організації між двома моментами часу
8	Мазур І. І. [29]	Перетворення, перебудова організаційної структури й управління підприємством при збереженні основних засобів, виробничого потенціалу підприємства
9	Туровца О. Г., Родіонова В. Н. [43]	Цілеспрямована дія керівництва на внутрішні зміни в організації, визначальні її цілі, структуру, технологію і людські ресурси
10	Широкова Г. В. [48]	Організаційні реформи, у ході яких досягається зміна цінностей, прагнень і поведінки людей при одночасній зміні процесів, методів, стратегій і систем
11	Джордж Дж. М. [14]	Перехід організації з поточного стану в деякий бажаний майбутній стан, що дозволяє підвищити її ефективність

Аналіз наукової літератури з проблематики організаційних змін вказує на достатньо високий рівень висвітлення таких питань, як: управління організаційними змінами, етапи проведення організаційних змін в організаціях, управління конфліктами та опору змінам з боку персоналу. При цьому досить гостро постає питання, чи готова організація до здійснення таких змін, оскільки саме готовність є передумовою процесів ефективного управління організаційними змінами. Однак ця сфера поки що недостатньо досліджена в економічній науці. Термін «готовність» як характеристика певного стану суб'єктів та діяльності досить часто використовується в повсякденному житті, і порівняно рідше в науковій сфері. Але сьогодні він є усе більше й більше затребуваним в управлінських науках.

Для визначення змістовних характеристик готовності банку до впровадження контролінгу доцільно розглянути різноманітні погляди вчених-економістів на це багатогранне поняття.

Так, автор [9, с. 29], стверджує, що готовність виражає внутрішній стан суб'єкта (окремого індивіда чи групи індивідів), що забезпечує успішне здійснення ним діяльності.

Готовність персоналу суб'єкта господарювання до змін репрезентує рівень усвідомлення працівниками (через поінформованість) сутності та наслідків впровадження інновацій, а також рівень зацікавленості працівників у результатах реалізації інновацій [22, с. 433].

Так, наприклад, готовність до нововведень, на думку автора [46, с. 52], формується з декількох складових: розуміння важливості проблеми та знання реальної ситуації; готовності персоналу до інновацій (бажання, досвід, здібності); фінансових можливостей (наявності власних коштів або доступних фінансових джерел поза організацією); рівня технологічної оснащеності; бажання і вміння користуватися запозиченою компетенцією (ідеї, проекти, консультації); інформаційної готовності (рівень розвитку та якість інформаційної системи); організаційно-функціональної готовності.

На думку І. В. Хлизової [47, с. 169], готовність в аспекті компетентнісного підходу представляє собою сукупність певних знань, умінь і навичок, в яких людина повинна бути обізнаною і якими вона може користуватися у виконанні компетенцій.

Під готовністю до інновацій персоналу І. Загашев розуміє систему характеристик фахівця, які обумовлюють його ефективність і спрямованість у реалізації інноваційних проектів [19].

Інноваційна готовність також розглядається як міра готовності персоналу використовувати свій людський капітал для реалізації комплексу завдань, що забезпечують функціонування організації в умовах інноваційної діяльності, а також здатність виконувати інноваційні перетворення [4, с. 8].

Існує точка зору, згідно з якою готовність слід розглядати як стан організації, що характеризується наявними умовами і можливостями до реалізації змін. При цьому визначальними чинниками такого стану є наявність очікувань, усвідомлення цілей, наявність здібностей, по-

тенціалу, що пов'язаний та зумовлює стан готовності із суб'єктною складовою суб'єкта господарювання [10].

Отенко В. І. та Гронь О. В. визначають готовність як принцип формування системи управління стратегічними змінами. Сутність цього принципу визначається як відповідний стан організації до реалізації стратегічних змін через формування потенціалу змін і стратегічного бачення. Такий стан відповідає стійкості фінансово-економічної діяльності організації, адекватній змін організаційній структурі управління, компетентності управлінського персоналу, сприйняттю та лояльності персоналу до змін [33].

На думку автора [39], готовність організації до реалізації стратегічних змін визначаються такими чинниками: наявність культури змін; система заохочення самостійності співробітників; структурна орієнтація на клієнта; гнучкі ієрархічні структури; відношення співробітників до змін; наявність лідера перетворень; наявність команди змін; наявність рис організації, що здатна навчатись (самонавчатись); різноманітність (однорідність працівників організації); можливості управлінських працівників для проведення змін; готовність персоналу до змін.

Виходячи з наведених визначень, важливою складовою готовності банку до впровадження контролінгу є такий його стан, який уможливує здійснення змін. Проте поняття «стан» є досить загальним, тому в даному контексті пропонується розглядати стан саме системи управління банком, оскільки, по-перше, впровадження контролінгу напряму стосується цієї системи, а по-друге, якщо система управління функціонує недостатньо ефективно, це зумовлює необхідність застосування контролінгових функцій та інструментів.

Разом з тим, готовність до змін характеризується не тільки станом організації, а й готовністю персоналу до цих змін. Тому для кращого розуміння сутності цього поняття також слід звернутися до гуманітарних наук, оскільки саме вони досить детально розкривають психологічні та соціальні аспекти проблеми готовності людини до змін (табл. 2).

Отже, аналіз наведених визначень показує, що психологія для опису готовності використовує такий понятійний апарат, як: стан особистості, настанова або установка на певну дію. При цьому в центрі визначення є особистість із її внутрішніми станами, психічними та характерологічними особливостями. У педагогічній науці ключовими поняттями є здатність до певної дії, особистісне утворення або новоутворення та чітко визначена спрямованість дій на досягнення максимальних результатів і виконання поставлених завдань. Тобто акцент робиться на наявності в людини відповідних знань, використанні сукупності умінь та застосуванні своїх здібностей і потенційних можливостей у професійній діяльності, що відповідає компетентнісному підходу. Цей аспект доцільно використати і при визначенні готовності банку до впровадження контролінгу.

Узагальнюючи викладене вище, можна сказати, що, незважаючи на різноманіття трактовок і підходів до розуміння сутності готовності, більшість учених визначають її як комплексне явище з багатокомпонентною структурою.

Огляд визначень понять «готовність» в різних науках

№ п/п	Сутність поняття	Джерело
<i>Словники</i>		
1	Психологічна спрямованість до будь-чого	[18]
2	У прямому значенні має дві характеристики: 1. згода робити будь-що; 2. стан, при якому все зроблено та підготовлено до чогось	[32]
3	Визначає стан готовності до дії як з'єднання чинників, що характеризують різні рівні та сторони готовності; залежно від умов виконання домінуючої дії може визначитись одна із сторін готовності до дії	[36]
<i>Психологія</i>		
4	Спрямованість особи, установка на певну дію; налаштування можливостей особистості для успішної дії у даний момент, внутрішнє налаштування особи на певну поведінку при виконанні навчальних і трудових завдань, установка на активні дії	[16]
5	Особливий психічний стан, зумовлений комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, який характеризується оптимальною мобілізацією всіх ресурсів організму й утворюється внаслідок розвитку сукупності особистісних якостей та завдяки цілеспрямованій підготовці особистості	[29]
6	Настанова, тобто такий психічний стан, у якому індивід настроєний на певну активність у певній ситуації; такий стан виникає залежно від потреби та необхідності її вирішення; настанова спричиняє певну поведінку особистості для знаходження оптимальних способів вирішення професійних та інших завдань, хоча сама по собі настанова не є усвідомленою	[41]
7	Один із психічних станів особистості, в якому активізуються певні особистісні характеристики, завдяки яким розгортається динаміка психічних процесів	[33]
8	Особливий вид особистої активності; ядром структурної організації психологічної готовності до інноваційної діяльності виступає особистісна позиція суб'єкта професіоналізації, що є інтегральною властивістю особистості, яка визначається системою ціннісних орієнтацій, установок та мотивів, якими керується особистість під час виконання діяльності	[40]
<i>Педагогіка</i>		
9	Цілісний прояв властивостей особи, розвиток готовності означає організацію системи з накопичення суспільної інформації, стосунків, поведінки і т. п., що, активізуючись, може забезпечити індивіда можливістю ефективно виконувати свої функції	[13]
10	Складна інтеграційна освіта, активно-дієвий суб'єктивний стан особи, що характеризує мобілізацію сил для виконання поставленого професійного педагогічного завдання	[20]
11	Здатність особистості до впевнено виконуваної й ефективної професійної діяльності, яка містить у собі різного роду настанови на усвідомлення завдання, моделі ймовірної поведінки, визначення спеціальних засобів діяльності, оцінку своїх можливостей у їх співвідношенні з труднощами та необхідністю досягнення певного результату	[35]
12	Особлива якість особистості, яка передбачає усвідомлену особистістю мотивацію щодо виконання діяльності; у структурі виділяється – ставлення до діяльності або настанова, мотиви діяльності, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їх практичного втілення	[28]
13	Усвідомлення та неусвідомлення установки, моделі вірогідної поведінки, визначення оптимальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей в їх відповідності до майбутніх труднощів і оцінку необхідності досягнення певного результату	[24, с. 55]

З урахуванням виділених у науковій літературі характеристик автором під готовністю банку до впровадження контролінгу пропонується розуміти такий стан системи управління, який свідчить про можливість реалізації змін, за наявності в управлінського персоналу компетентностей, необхідних для виконання функцій контролінгу. Виходячи з цього реалізується системний підхід, згідно з яким система управління банком складається з підсистем операційного, фінансового, інноваційного, інформаційного менеджменту та менеджменту персоналу, а також компетентнісний підхід, у межах якого визначається готовність управлінського персоналу до впровадження контролінгу.

Подальші дослідження можуть бути пов'язані з оцінкою рівня готовності банку до впровадження контролінгу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Біда Д. Д. Формування готовності вчителів природничих дисциплін до організації навчально-пізнавальної діяльності учнів загальноосвітньої школи: дис...канд. пед. наук: 13.00.04 / Д. Д. Біда. – Вінниця, 2010. – 230 с.
2. Білецька І. І. Оцінка тренда розвитку українського ринку вина на основі використання індивідуальних експертних методів / І. І. Білецька // Теоретичні і практичні аспекти

економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць. – 2010. – Т. 3. – С. 153 – 157.

3. Бодди Д. Основы менеджмента / Д. Бодди, Р. Пэйтон; [Ред. Ю. Н. Каптуревский]. – СПб. : Питер, 1999. – 816 с.

4. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Зарилиана. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.

5. Ванин Е. В. Повышение эффективности внедрения инноваций на предприятии путем инвестирования средств в человеческий капитал : автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями) / Е. В. Ванин. – Нижний Новгород, 2001. – 28 с.

6. Василенко В. А. Стратегічне управління : навч. посібник / В. А. Василенко, Т. І. Ткаченко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 396 с.

7. Вержбицький О. А. Формування системи контролінгу в підприємствах торгівлі : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.04 / О. А. Вержбицький ; Київ. нац. торг.- экон. ун-т. – К., 2011. – 20 с.

8. Гайдей О. О. Управління змінами на підприємстві / О. О. Гайдей // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 3(19). – С. 71 – 75.

9. Голованова Е. Н. Выбор критериев оценки готовности персонала к внедрению инновационных технологий с позиций теорий человеческого капитала / Е. Н. Голованова // Экономика сегодня: проблемы и пути решения : материалы международной научной конференции. – Ставрополь : Центр научного знания «Логос», 2011. – С. 29 – 31.

10. Гусейнов Огли М. Й. Концептуальні підходи до управління організаційними змінами промислового підприємства / М. Й. Огли Гусейнов // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 1(28). – С. 125 – 130.

11. Дак Дж. Д. Монстр перемен. Причины успеха и провала организационных преобразований / Дж. Д. Дак. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 320 с.

12. Дафт Ричард Л. Теория организации: учебник / Р. Л. Дафт / Пер с англ. под ред З. М. Короткова ; предисловие З. М. Короткова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 736 с.

13. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала [Текст] / А. А. Деркач. – М. : Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.

14. Джордж Дж. М. Организационное поведение. Основы управления : учеб. пособие для вузов / Дж. М. Джордж, Г. Р. Джоунс / Пер. с англ. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 463 с.

15. Діденко Н. В. Побудова матриці ступеня ризику запровадження організаційних змін в менеджменті персоналу підприємства / Н. В. Діденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1453>

16. Дяченко О. О. Впровадження організаційних змін – запорука ефективного розвитку авіапідприємства / О. О. Дяченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Dachenk1.pdf

17. Эффективность навчання студентів : [навч. посіб.] / В. І. Євдокимов, Г. Ф. Пономарьова, В. В. Луценко, Т. П. Агапова, О. Є. Трофімова. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2004. – 222 с.

18. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.efremova.info/letter/+got.html>

19. Загашев И. Психологические аспекты внедрения образовательных инноваций / И. Загашев // Развитие критического мышления в высшей школе: технология и подходы : сборник статей. – М., 2007. – С. 98 – 100.

20. Ипполитова Н. В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического ВУЗа: личностный аспект : монография [Текст] / Н. В. Ипполитова, М. А. Колесников, Е. А. Соколова. – Шадринск : Исеть, 2006. – 236 с.

21. Ігнатюк О. А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика [текст] : [монографія] / О. А. Ігнатюк. – Харків : НТУ «ХПІ», 2009. – 432 с.

22. Князь С. В. Оцінювання інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства на засадах активізування маркетингової діяльності / С. В. Князь, О. В. Князь, Ю. О. Андріанов // Вісник НУ «Львівська політехніка». Логістика. № 594. – Львів: НУ «Львівська політехніка». – 2007. – С. 429 – 439.

23. Кобзар Н. В. Поняття «компетентність», «компетенція» і «готовність до діяльності» в сучасній освітній парадигмі / Н. В. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://alma-mater.inpu.edu.ua/magazines/elect_v/NN11/10knvsop.pdf

24. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М., 2005. – 448 с.

25. Косцик Р. С. Ризики впровадження організаційних змін: сутність, класифікація та ідентифікація / Р. С. Косцик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Management/2010_682/10.pdf

26. Коттер Дж. П. Впереди перемен / Дж. П. Коттлер / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2011. – 256 с.

27. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях [Текст] / В. И. Лебедев. – М., 1991. – 48 с.

28. Линенко А. Ф. Педагогична діяльність і готовність до неї: монографія / А. Ф. Линенко // АПН України ; Півд.-укр. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса : ОКФА, 1995. – 77 с.

29. Мазур И. И. Реструктуризация предприятий и компаний : учеб. пособ. для студ. вузов / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро; под общ. ред. И. И. Мазура. – М. : Экономика, 2001. – 454 с.

30. Машук І. О. Формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України : дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / І. О. Машук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dissert.com.ua/content/352140.html>

31. Мельник О. Г. Організаційні зміни: сутність та види / О. Г. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/19_3/231_Melnyk_19_3.pdf

32. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – 944 с.

33. Отенко В. І. Формування моделі управління стратегічними змінами підприємства / В. І. Отенко, О. В. Гронь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_11_1/Otenko.pdf

34. Пуни А. Ц. Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованиям в спорте / А. Ц. Пуни. – Ленинград : Изд-во ГДОИФК, 1973. – 32 с.

35. Сластенин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе / В. А. Сластенин // Советская педагогика. – 1981. – № 4. – С. 76 – 84.

36. Словарь практического психолога [Текст] / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.

37. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет : А. М. Прохоров (пред.). – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.

38. Сокирник І. Управління змінами в контексті стратегічних змін в організації // І. Сокирник / Вісник Київського

національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 1. – С. 43 – 50.

39. Сокирник І. В. Сутність та інструменти розробки системи стратегічних змін / І. В. Сокирник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 2. – С. 135 – 141.

40. Соснюк О. П. Методологічні принципи формування психологічної готовності особистості до інноваційної діяльності / О. П. Соснюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – 2006. – № 24 – 25. – С. 49 – 52.

41. Тарасюк М. В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика : монографія / М. В. Тарасюк. – К. : КНТЕУ, 2010. – 548 с.

42. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Изд-во Акад. Наук Груз ССР, 1961. – 210 с.

43. Управление организацией. Энциклопедический словарь / Под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Грушина. – М. : Инфра-М, 2001. – 124 с.

44. Фединець Н. І. Управління змінами в організації / Н. І. Фединець, К. А. Львівська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15 – С. 292 – 298.

45. Фігурка М. В. Державне регулювання організаційних змін у теплоенергетиці житлово-комунального господарства України / М. В. Фігурка // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6(96). – С. 56 – 65.

46. Хан Т. Ф. Готовность предприятий к решению задач энергосбережения / Т. Ф. Хан // Бизнес Информ. – 2010. – № 1. – С. 48 – 55.

47. Хлызова И. В. Реализация модели развития готовности к сплочению персонала у будущих менеджеров / И. В. Хлызова // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 332 (март). – С. 169 – 172.

48. Широкова Г. В. Управление организационными изменениями : учеб. пособ. для вузов / Г. В. Широкова. – СПб. : ИД С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 432 с.

49. Armenakis A. A. Organizational Change Recipients' Beliefs Scale: Development of an Assessment Instrument / A. A. Armenakis, J. B. Bernerth, J. P. Pitts, H. J. Walker // The Journal of applied behavioral science. – 2007. – Vol. 43. – No. 4. – Pp. 481 – 505.

50. Armenakis A. A. Making change permanent: A model for institutionalizing change / A. A. Armenakis, S. G. Harris & H. S. Field // In W. Pasmore & R. Woodman (Eds.), Research in organization change and development. – 1999. – Vol. 12. – Pp. 97–128.

51. Barret W., Carroll G., Modeling internal organizational change// Annual Review of Sociology. 1995.

REFERENCES

Armenakis, A. A., Bernerth, J. B., and Pitts, J. P. "Organizational Change Recipients' Beliefs Scale: Development of an Assessment Instrument". *The Journal of applied behavioral science*, vol. 43, no. 4 (2007): 481-505.

Armenakis, A. A., Harris, S. G., and Field, H. S. "Making change permanent: A model for institutionalizing change". *Research in organization change and development*, vol. 12 (1999): 97-128.

Boddi, D., and Peyton, R. *Osnovy menedzhmenta* [Principles of Management]. St. Petersburg: Piter, 1999.

Bolshoy ekonomicheskii slovar [Large Dictionary of Economics]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2002.

Bida, D. D. "Formuvannia hotovnosti vchyteliv pryrodnychkh dystsyplyn do orhanizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv zahalnoosvitnyoi shkoly" [Formation of readiness of teachers of natural sciences to the organization of teaching and learning of secondary school students]. *Dys...kand. ped. nauk: 13.00.04*, 2010.

Biletska, I. I. "Otsinka trenda rozvytku ukrainskoho rynku vyna na osnovi vykorystannia individualnykh ekspertrykh metodiv" [Assessment of trends of Ukrainian wine market on the basis of individual expert methods]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 3 (2010): 153-157.

Barret, W., and Sarroll, G. "Modeling internal organizational change". *Annual Review of Sociology* (1995).

Dak, Dzh. D. *Monstr peremen. Prichyny uspekha i provala organizatsionnykh preobrazovaniy* [Change Monster. Reasons for the success and failure of organizational change]. Moscow: Alpina Pablisher, 2003.

Daft, Richard L. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: YuNITI-DANA, 2006.

Derkach, A. A. *Akmeologicheskie osnovy razvitiia profesionala* [Acmeological basis for the development of a professional]. M.; Voronezh: MODEK, 2004.

Dzhordzh, Dzh. I., and Dzhouns, G. R. *Organizatsionnoe povedenie. Osnovy upravleniia* [Organizational behavior. Management framework]. Moscow: YuNITI-DANA, 2003.

Didenko, N. V. "Pobudova matrytsi stupenia ryzyku zaprovadzhennia orhanizatsiinykh zmin v menedzhmenti personalu pidpriemstva" [Building a matrix risk introducing organizational changes in management personnel]. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1453>

Diachenko, O. O. "Vprovadzhennia orhanizatsiinykh zmin – zaporuka efektyvnoho rozvytku aviapidpriemstva" [Implementing organizational change – the key to the effective development of the airline]. http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Dachenk1.pdf

Efremova, T. F. "Novyy slovar russkogo iazyka. Tolkovo-slovoobrazovatelnyy" [New Dictionary of Russian language. Glossary and word-formation]. <http://www.efremova.info/letter/+got.html>

Fedynets, N. I., and Lvivska, K. A. "Upravlinnia zminamy v orhanizatsii" [Change management in the organization]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21 (2011): 15-292.

Fihurka, M. V. "Derzhavne rehuliuвання orhanizatsiinykh zmin u teploenerhetytsi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy" [State regulation of organizational changes in power system housing Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6(96) (2009): 56-65.

Golovin, S. Yu. *Slovar prakticheskogo psikhologa* [Dictionary of Practical Psychology]. Minsk: Kharvest, 1998.

Golovanova, E. N. "Vybor kriteriev otsenki gotovnosti personala k vnedrenniu innovatsionnykh tekhnologiy s pozitsiy teoryi chelovecheskogo kapitala" [Selection criteria for assessing the readiness of the staff to the introduction of innovative technologies in terms of theories of human capital]. *Ekonomika segodnia: problemy i puti resheniia*. Stavropol: Logos, 2011. 29-31.

Haidei, O. O. "Upravlinnia zminamy na pidpriemstvi" [Change management in the enterprise]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 3(19) (2012): 71-75.

Huseinov, M. I. Ohly "Kontseptualni pidkhody do upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy promyslovoho pidpriemstva"

[Conceptual approaches to organizational change industrial enterprise]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 1(28) (2011): 125-130.

Ihnatiuk, O. A. *Formuvannia hotovnosti maibutnyoho inzhenera do profesiinoho samovdoskonalennia: teoriia i praktyka* [Formation of readiness of the future engineer to professional self: Theory and Practice]. Kharkiv: KhPI, 2009.

Ippolitova, N. V., Kolesnikov, M. A., and Sokolova, E. A. *Sistema professionalnoy podgotovki studentov pedagogicheskogo VUZa: lichnostnyy aspekt* [The vocational training of students of pedagogical high school: the personal aspect]. Shadrinsk: Iset, 2006.

Kobzar, N. V. "Poniattia «kompetentnist», «kompetentsiia» i «hotovnist do diialnosti» v suchasniy osvittii paradyhmi" [The term "competence", "competence" and "willingness to work" in modern educational paradigm]. http://alma-mater.inpu.edu.ua/magazines/elect_v/NN11/10knvsop.pdf

Kodzhaspirova, G. M., and Kodzhaspirov, A. Yu. *Slovar po pedagogike* [Dictionary of pedagogy]. Moscow, 2005.

Kostyuk, R. S. "Ryzyky vprovadzhennia orhanizatsiinykh zmin: sutnist, klasyfikatsiia ta identyfikatsiia" [Risks of implementing organizational change: the nature, classification and identification]. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2010_682/10.pdf

Kottler, Dzh. P. *Vperedii peremen* [Ahead of change]. Moscow: Olimp-Biznes, 2011.

Kniaz, S. V., Kniaz, O. V., and Andrianov, Yu. O. "Otsiniuvannia investytsiino-innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva na zasadakh aktyvizuvannia marketynhovo diialnosti" [Evaluation of investment and innovation capacity on the basis of activation of marketing activities]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnikha». Lohistyka*, no. 594 (2007): 429-439.

Khan, T. F. "Gotovnost predpriatyi k resheniu zadach energosberezheniia" [The willingness of enterprises to meet the challenges of energy conservation]. *Biznes Inform*, no. 1 (2010): 48-55.

Khlyzova, I. V. "Realizatsiia modeli razvitiia gotovnosti k splocheniu personala u budushchikh menedzherov" [The implementation of the model of development of readiness to unite the staff at the future managers]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 332 (2010): 169-172.

Lebedev, V. I. *Lichnost vekstremalnykh usloviiah* [Personality in extreme conditions]. Moscow, 1991.

Lynenko, A. F. *Pedahohichna diialnist i hotovnist do nei* [Educational activities and commitment to her]. Odesa: OKFA, 1995.

Mashuk, I. O. "Formuvannia psykhologichnoi hotovnosti uchniv spetsializovanykh zahalnoosvitnikh zakladiv militsii do navchalno-sluzhbovoi diialnosti v systemi MVS Ukrainy" [Formation of psychological readiness of students of specialized educational institutions to police training and performance management in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. <http://dissers.com.ua/content/352140.html>

Melnyk, O. H. "Orhanizatsiini zminy: sutnist ta vydy" [Institutional change: the nature and types]. http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltsu/19_3/231_Melnyk_19_3.pdf

Mazur, I. I., and Shapiro, V. D. *Restrukturizatsiia predpriatyi i kompaniy* [Restructuring of enterprises and companies]. Moscow: Ekonomika, 2001.

Ozhegov, S. I., and Shvedova, N. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow, 1999.

Otenko, V. I., and Hron, O. V. "Formuvannia modeli upravlinnia stratehichnyimi zminamy pidpriemstva" [Forming strategic change management model enterprise]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsnu/2012_11_1/Otenko.pdf

Puni, A. Ts. *Nekotorye psikhologicheskie voprosy gotovnosti k sorevnovaniyam v sporte* [Some psychological issues readiness to compete in the sport]. Leningrad: Izd-vo GDOIIFK, 1973.

Sokyrnyk, I. "Upravlinnia zminamy v konteksti stratehichnykh zmin v orhanizatsii" [Change management in the context of strategic change in the organization]. *Visnyk KNTU*, no. 1 (2006): 43-50.

Sokyrnyk, I. V. "Sutnist ta instrumenty rozrobky systemy stratehichnykh zmin" [Description and development tools of strategic change]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2, no. 4 (2009): 135-141.

Sosniuk, O. P. "Metodolohichni pryntsypy formuvannia psykhologichnoi hotovnosti osobystosti do innovatsiinoi diialnosti" [Methodological principles of psychological readiness of the individual to innovate]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Sotsiologia. Psykhologia. Pedagogika*, no. 24-25 (2006): 49-52.

Slastenin, V. A. "Professionalnaia gotovnost uchitelia k vospitatelnoy rabote" [Professional teacher readiness for educational work]. *Sovetskaia pedagogika*, no. 4 (1981): 76-84.

Sovetskiy entsiklopedicheskii slovar [Soviet Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia, 1981.

Shirokova, G. V. *Upravlenie organizatsionnymi izmeneniami* [Organizational change management]. St. Petersburg: ID S.-Peterb. gos. un-ta, 2005.

Tarasjuk, M. V. *Kontrolinh v upravlinni torhovelnyimi merzhamy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Controlling in the management of retail chains: theory, methodology, practice]. Kyiv: KNTU, 2010.

Uznadze, D. N. *Eksperimentalnye osnovy psikhologii ustanovki* [Experimental foundations of psychology installation]. Tbilisi: Izd-vo Akad. Nauk Gruz. SSR, 1961.

Upravlenie organizatsiiey. Entsiklopedicheskii slovar [Management of the organization. Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Infra-M, 2001.

Vanin, E. V. "Povyshenie effektivnosti vnedreniia innovatsiy na predpriatii putem investirovaniia sredstv v chelovecheskiy kapital" [Improving the efficiency of innovation in the enterprise by investing in human capital]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.05*, 2001.

Vasylenko, V. A., and Tkachenko, T. I. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: TsUL, 2003.

Verzhbytskyi, O. A. "Formuvannia systemy kontrolinhu v pidpriemstvakh torhivli" [Formation of controlling in trade]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2011.

Yevdokymov, V. I., Ponomaryova, H. F., and Lutsenko, V. V. *Efektivnist navchannia studentiv* [The effectiveness of student learning]. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2004.

Zagashev, I. "Psikhologicheskie aspekty vnedreniia obrazovatelnykh innovatsiy" [Psychological aspects of the implementation of educational innovations]. *Razvitie kriticheskogo myshleniia v vysshey shkole: tekhnologiya i podkhody* (2007): 98-100.

НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АВІАЦІЙНОГО СТРАХОВОГО БЮРО УКРАЇНИ

МЕЗІНА О. Є.

УДК 368.032.2

Мезіна О. Є. Необхідність створення та функціонування Авіаційного страхового бюро України

Метою статті є дослідження питання необхідності створення та функціонування Авіаційного страхового бюро України. Аналізуючи та досліджуючи основні функції та діяльність окремих міжнародних і регіональних об'єднань страховиків, що займаються авіаційним страхуванням, було визначено значення та необхідність їх діяльності, а також розглянуто участь у них страховиків із різних країн світу, зокрема з України. Узагальнення і систематизація світового та вітчизняного досвіду організації ринку авіаційного страхування, об'єднань страховиків дозволили здійснити та обґрунтувати пропозицію щодо повернення до ідеї створення Авіаційного страхового бюро України. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є визначення економічних засад та організаційних напрямків створення Авіаційного страхового бюро України.

Ключові слова: об'єднання страховиків, вітчизняні страховики, авіаційне страхове бюро.

Бібл.: 7.

Мезіна Олена Євгенівна – аспірантка, кафедра страхування, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: soniklen@rambler.ru

УДК 368.032.2

UDC 368.032.2

Мезина Е. Е. Необходимость создания и функционирования Авиационного страхового бюро Украины

Целью статьи является исследование вопроса необходимости создания и функционирования Авиационного страхового бюро Украины. Анализируя и исследуя основные функции и деятельность отдельных международных и региональных объединений страховщиков, занимающихся авиационным страхованием, были определены значение и необходимость их деятельности, а также рассмотрено участие в них страховщиков из разных стран мира, в частности из Украины. Обобщение и систематизация мирового и отечественного опыта организации рынка авиационного страхования, объединений страховщиков позволили осуществить и обосновать предложение о возвращении к идее создания Авиационного страхового бюро Украины. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение экономических основ и организационных направлений создания Авиационного страхового бюро Украины.

Ключевые слова: объединение страховщиков, отечественные страховщики, авиационное страховое бюро.

Библ.: 7.

Мезина Елена Евгеньевна – аспірантка, кафедра страхування, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: soniklen@rambler.ru

Mezina O. Ye. Necessity of Creation and Functioning of an Aviation Insurance Bureau of Ukraine

The goal of the article is to study the issue of a necessity of creation and functioning of an aviation insurance bureau of Ukraine. Analysing and studying the main functions and activity of certain international and regional unions of insurers that deal with aviation insurance, the article identifies importance and necessity of their activity and also considers participation of insurers from different countries, including Ukraine, in them. Generalising and systematising the world and domestic experience of organisation of the market of aviation insurance and unions of insurers, the article justifies a proposal to come back to the idea of creation of an aviation insurance bureau of Ukraine. The prospect of further studies in this direction is identification of economic foundations and organisational directions of creation of an aviation insurance bureau of Ukraine.

Key words: union of insurers, domestic insurers, aviation insurance bureau.

Bibl.: 7.

Mezina Olena Ye. – Postgraduate Student, Department of insurance, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: soniklen@rambler.ru

У багатьох країнах світу страховики створюють професійні об'єднання, головною метою яких є захист та обстоювання інтересів своїх членів. Аналіз міжнародних і регіональних об'єднань страховиків свідчить про те, що значна їх кількість створена для координації діяльності учасників з питань авіаційного страхування.

Україна – це держава з розвиненим авіаційним комплексом і позитивними перспективами його розвитку, тому й вітчизняне авіаційне страхування повинно бути розвинене належним чином. В Україні не вистачає об'єднання страховиків, що проводять авіаційне страхування, яке могло б виконувати вищезгадані функції в нашій державі. На нашу думку, особливо гостро стоїть проблема нестачі статистичної та технічної інформації, у першу чергу для самих страховиків, а також представлення інтересів страховиків перед урядом і національними й міжнародними установами і об'єднаннями.

Питання, що стосується предмету дослідження статті, вітчизняними науковцями майже не розглядалися.

Метою статті є дослідження та обґрунтування питання необхідності створення та функціонування Авіаційного страхового бюро України.

Відповідно до Господарського Кодексу України: «об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань [1]».

«Підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші її види) на умовах і в порядку, встановлених цим Кодексом та іншими законами [1]».

Таким чином, об'єднання підприємств утворюється з метою координації діяльності його учасників. Як

у нашій державі, так і за кордоном у різних галузях існує значна кількість різноманітних об'єднань. Першим об'єднанням страховиків вважають Союз Лондонських товариств страхування від вогню, що було утворене в 1791 р. У країнах із розвиненим страховим ринком поширюється тенденція до злиття дрібних і середніх об'єднань страховиків.

Авіаційна галузь є дуже специфічною з економічної та правової точок зору. Для регулювання світового повітряного простору створені спеціальні міжнародні організації, що об'єднують значну кількість країн у регулюванні та координуванні авіаційної галузі.

У світі існує багато об'єднань, діяльність яких пов'язана як з авіаційним страхуванням, так і авіаційною діяльністю, космічною діяльністю, виробництвом авіаційної техніки та ін., як наприклад: *Aerospace Industries Association* (Асоціація аерокосмічної промисловості), *Airports Council International* (Міжнародна рада аеропортів), *Arab Air Carriers Organisation* (Організація арабських авіаперевізників), *Association of Asia Pacific Airlines* (Асоціація авіакомпаній Азіатсько-Тихоокеанського регіону), *Association of European Airlines* (Асоціація європейських авіакомпаній), *Australian Transport Safety Bureau* (Австралійське Бюро Безпеки Транспорту), *Aviation Insurance Association* (Авіаційна асоціація страховиків), *European Regions Airline Association* (Європейська асоціація регіональних авіакомпаній), *General Aviation Manufacturers Association* (Асоціація виробників авіаційної техніки), *International Air Carrier Association* (Міжнародне об'єднання авіаперевізників), *International Aircraft Owners & Pilots Assn* (Міжнародне об'єднання власників повітряних суден і пілотів), *National Business Aviation Association* (Національна асоціація бізнес-авіації).

Як видно з назв об'єднань, їх можна класифікувати за регіональною ознакою (Арабські, Європейські, Австралійські, міжнародні та ін.), за ознакою діяльності членів: виробники, перевізники, страховики, пілоти та ін. Крім вищезазначених об'єднань, функціонують ряд інших, що класифікуються за ознаками: страхування та юриспруденція (напр., *Insurance Information Institute*), Європейські (напр., *Danish Civil Aviation Administration*, *German Federal Bureau of Aircraft Accident Investigation*), виробники корпусу літака (напр., *Airbus Industrie*, *Boeing Company*) і виробники силових установок (напр., *AlliedSignal Aerospace*).

Однією з основних міжнародно-правових організацій є Міжнародна організація цивільної авіації (*International Civil Aviation Organization, ICAO*). ІКАО здійснює багатостороннє регулювання світового повітряного транспорту. Її учасниками є біля 190 держав, у тому числі й Україна. Дана організація була створена в 1947 р.

«ІКАО досліджує проблеми організації міжнародної цивільної авіації, повітряних трас, створення аеропортів і аеронавігаційних засобів, розробляє міжнародні стандарти для конструювання й експлуатації повітряних суден, правила з використання устаткування, засобів зв'язку і контролю над польотами; сприяє уніфікації митних, імміграційних і санітарних правил і т. ін.

У рамках ІКАО розробляються проекти міжнародних конвенцій.

Статутною метою ІКАО є забезпечення безпечного, упорядкованого розвитку міжнародної цивільної авіації у всьому світі й інші аспекти організації та координації міжнародного співробітництва з усіх питань цивільної авіації, у тому числі міжнародних перевезень [2]».

IATA – це асоціація авіакомпаній, що виконують регулярні комерційні авіаперевезення, заснована в 1945 р. Асоціація є правонаступником Міжнародної асоціації повітряних перевезень, заснованої в 1919 р. в Гаазі. Членами IATA є понад 240 авіакомпаній, що складає приблизно 84% від загального світового показника повітряних перевезень. Значна частина українських авіакомпаній є членами IATA.

Усвітовій практиці страховики, що займаються страхуванням авіаційних ризиків, створюють об'єднання. Це пов'язано з специфікою та особливостями авіаційного страхування. Найважливішим напрямком при створенні об'єднань є необхідність координації та узгодження дій страховиків, а також відносин у сфері перестрахування.

Одним з таких об'єднань є Міжнародне об'єднання аерокосмічних страховиків. Його членами є страховики і перестраховики, які між собою надають покриття для кожного аспекту аерокосмічного бізнесу. Встановлено, що 90% від всесвітнього аерокосмічного покриття видано членами об'єднання. До Міжнародного об'єднання аерокосмічних страховиків входять 60 членів з 31 країни світу.

Міжнародне об'єднання аерокосмічних страховиків (далі – МОАС) визначає свої функції [3]:

1. Представляти інтереси його учасників перед урядом і національними й міжнародними установами та об'єднаннями, для того, щоб позитивно впливати на законодавчу та регуляторну діяльність з управління ризиками аерокосмічного страхування та перестрахування.
2. Полегшувати поширення технічної та статистичної інформації між його членами, через зустрічі та кореспонденцію.
3. Заохочувати кооперацію між членами для забезпечення кращого розуміння та проведення страхування і перестрахування аерокосмічних ризиків, заохочувати і розвивати найкращу практику.
4. Підтримувати позитивний імідж аерокосмічного страхування і перестрахування для застрахованих, законодавців, регуляторів і для широких мас у цілому.

Оскільки МОАС виконує дуже важливі функції, багато страховиків і перестраховиків з різних частин світу є її членами.

Об'єднання страховиків на міжнародному рівні обговорюють та приймають важливі рішення, що стосуються обсягів, особливостей страхування та перспектив розвитку ринку авіаційного страхування, а також питань, пов'язаних з урегулюванням страхових випадків.

Ми вважаємо, що всі розглянуті функції об'єднань страховиків відіграють важливу роль у функціонуванні аерокосмічного страхування. В Україні не вистачає об'єднання авіаційних (та/або аерокосмічних) страховиків, яке могло б виконувати вищезгадані функції в нашій

державі. На нашу думку, особливо гостро стоїть проблема нестачі статистичної та технічної інформації, у першу чергу, для самих страховиків, а також представлення інтересів страховиків перед урядом і національними й міжнародними установами і об'єднаннями.

Страхові компанії «Бусін» та «Уніка» – вітчизняні страховики, що є членами Міжнародного об'єднання аерокосмічних страховиків та є одними з лідерів вітчизняного ринку авіаційного страхування. Членство у міжнародному об'єднанні вітчизняних страховиків, свідчить про важливість та необхідність об'єднань і для вітчизняного ринку.

Ще одним відомим і впливовим міжнародним об'єднанням авіаційних страховиків є *Aviation Insurance Association* – Асоціація Авіаційних Страховиків.

Асоціацію Авіаційного страхування (далі – ААС), яка є некомерційною асоціацією, було засновано в 1976 р. як Асоціацію незалежних авіаційних страховиків. У міру зростання інтересів асоціації, група розширила свою членську базу, щоб включати членів з усіх сфер індустрії, що змусило її змінити свою назву на Асоціацію Авіаційного Страхування в 1988 р. [4].

ААС офіційно визначає свою місію, яка прийнята Радою директорів, 4 листопада 1998 р.: «ААС прагне до поліпшення галузі авіаційного страхування в усьому світі та професійного життя тих, хто працює в ній за допомогою різних програм і послуг [4]». Так, наприклад, ці програми включають:

- ✦ освітні конференції, семінари та курси, призначені для поліпшення навичок і знань фахівців галузі;
- ✦ форуми для відповідального обговорення, експертизи та обміну ідеями з питань, що стоять перед усіма учасниками авіаційного страхового бізнесу, включаючи покупців, постачальників і клієнтів;
- ✦ новини та інформаційні матеріали, опубліковані як членами ААС, так і тими, хто не є її членами;
- ✦ програми сертифікації професіоналів з авіаційного страхування, які спрямовані на підвищення їх знань, демонструючи при цьому свої поточні інтереси та прагнення до підвищення професійних стандартів галузі;
- ✦ пропаганда програм і стратегій, які сприяють безпеці польотів.

Крім того, Асоціація підтримує постійне прагнення створити нові економічно обґрунтовані та фінансово відповідальні програми і послуги, які будуть служити професійним потребам, що постійно змінюються, окремих членів Асоціації та організацій. [4]

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновки про те, що ААС – це об'єднання, що орієнтоване на підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня спеціалістів, що працюють в галузі авіаційного страхування з орієнтацією на підвищення рівня галузі, дотримання безпеки авіації, обміну досвідом, залучення нових ідей з різних джерел та популяризації авіаційної галузі.

В Україні майже відсутні умови для підвищення кваліфікації та розвитку і навчання кадрів, які вже

працюють в авіаційному страхуванні. На нашу думку, об'єднання чи його відділення, яке б займалося освітнім процесом і підвищенням кваліфікації кадрів серед авіаційних страховиків шляхом проведення курсів, форумів, семінарів, обміну досвідом з міжнародними організаціями, справляло б вагомий позитивний вплив на розвиток вітчизняного авіаційного ринку страхування.

Серед регіональних об'єднань страховиків (об'єднань в окремих країнах) що займаються аерокосмічним страхуванням, варто виділити *Російську асоціацію авіаційних і космічних страховиків* (РААКС). РААКС – це велике і впливове об'єднання страховиків, що створене не на міжнародному рівні, а в Росії, на теренах колишнього СРСР. Проте, РААКС набуло розвитку і посіло важливе місце не тільки в Росії, але й в країнах ближнього зарубіжжя та навіть в світі. Створення професійно орієнтованої асоціації авіаційних страховиків загальноросійського масштабу викликано необхідністю виходу російських авіаційних страховиків на міжнародний ринок.

Членами РААКС є 40 страхових організацій, з яких 4 страхові організації з країн ближнього зарубіжжя. Вони є членами організації на правах асоційованих членів.

Предметом діяльності Асоціації є узагальнення практичного досвіду страхування авіаційних і космічних ризиків, організація розробки методичних матеріалів по авіаційних і космічних видах страхування; надання консультацій з технічних, економічних та юридичних питань, пов'язаних з класифікацією страхових випадків, визначенням розмірів збитку і страхового відшкодування при авіаційній події, а також участь у розслідуванні страхових випадків і вирішенні спірних питань щодо них; сприяння членам Асоціації в розробці спільних програм і планів заходів у галузі страхування авіаційних і космічних ризиків, програм превентивних заходів по запобіганню страхових випадків та інших; представництво в законодавчих, виконавчих і судових органах влади Російської Федерації, участь у розробці нормативних і законодавчих актів, які зачіпають інтереси страховиків і страхувальників; представництво та участь у національних і міжнародних об'єднаннях страховиків; сприяння підвищенню кваліфікації та професійного рівня фахівців, зайнятих у сфері авіаційного та космічного страхування; організація конференцій, семінарів та інших аналогічних заходів [4].

Таким чином, РААКС об'єднує основні функції вищезгаданих організацій, крім того, на дане об'єднання покладаються деякі інші важливі функції, наприклад, пов'язані з урегулюванням збитків.

Отже, світова практика проведення авіаційного страхування показує, що як на міжнародному, так і на державному рівні створюються об'єднання страховиків, що займаються авіаційним страхуванням. Такі об'єднання мають велику кількість членів, виконують багато функцій та мають успішний досвід функціонування протягом багатьох років.

Згідно із Законом України «Про страхування» страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів і здійснення спільних програм,

якщо їх утворення не суперечить законодавству України. Ці об'єднання не можуть займатися страховою діяльністю» [5].

Згідно з попередньою редакцією Повітряного Кодексу України, ст. 103 [6], в Україні обов'язково має бути створене і повинно існувати *Авіаційне страхове бюро*. Умовою отримання права на проведення обов'язкового авіаційного страхування є членство страховика в Авіаційному страховому бюро. При цьому, у ст. 13 Закону України «Про страхування» зазначається, що страховики, яким дозволено займатися страхуванням авіаційних ризиків, можуть створити Авіаційне страхове бюро, яке має бути юридичною особою, що утримується за рахунок коштів страховиків. Таким чином, виникали колізії в законодавстві між Законом України «Про страхування» та Повітряним Кодексом, оскільки закон не визначає обов'язковим створення Авіаційного страхового бюро, а лише згадує про право страховиків на його створення. Нова редакція Повітряного Кодексу України від 19.05.2011 р. [6] усуває цю колізію у вітчизняному законодавстві, оскільки не передбачає створення та існування Авіаційного страхового бюро чи іншого об'єднання авіаційних страховиків.

Визначення поняття Авіаційного страхового бюро у вітчизняному законодавстві наведено в положенні «Про Авіаційне страхове бюро», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 561 від 27.04.1998 р. «Про порядок утворення та державної реєстрації Авіаційного страхового бюро та Морського страхового бюро»: «Авіаційне страхове бюро – є юридичною особою, яка діє на підставі цього Положення та установчого договору, погодженого з Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг і Державним департаментом авіаційного транспорту [7]».

Авіаційне страхове бюро координує діяльність страховиків у галузі страхування авіаційних ризиків та представляє їх інтереси в міжнародних об'єднаннях страховиків.

Основними завданнями Авіаційного страхового бюро відповідно до Постанови КМУ № 561 від 27.04.1998 р. є [7]:

- ✦ координація діяльності національних страховиків у галузі страхування авіаційних ризиків;
- ✦ дослідження та прогнозування національного ринку страхових послуг у галузі авіації;
- ✦ організація співробітництва з підприємствами, їх об'єднаннями та іншими організаціями, які експлуатують або обслуговують засоби авіаційного транспорту;
- ✦ підготовка та внесення на розгляд державних органів пропозицій стосовно законодавчих та інших нормативних актів з обов'язкового авіаційного страхування, розроблення рекомендацій з методології здійснення відповідних видів авіаційного страхування;
- ✦ сприяння впровадженню прийнятих у міжнародній практиці умов авіаційного страхування та форм уніфікованих полісів;
- ✦ видання бюлетенів і довідників, проведення навчання, підвищення кваліфікації, організація конференцій, семінарів тощо.

Ми вважаємо, що вищевказані завдання можна розширити, спираючись на досвід функціонування вітчизняного ринку авіаційного страхування і потреб, що виникають у страховиків. Наприклад, створення резерву катастроф і резерву на випадок неспроможності страховика виконати свої зобов'язання, за прикладом резерву, що створюють страховики – члени МТСБУ.

Авіаційне страхове бюро створено в 1998 р. Його членами були 52 страхові компанії. Проте, до 2005 р. дане об'єднання припинило своє функціонування.

Негативний досвід функціонування цього об'єднання авіаційних страховиків в Україні був спричинений людським фактором, а саме – керівництвом. Проте, ми вважаємо, що, ґрунтуючись на помилках минулого, можна уникнути помилок у майбутньому. До того ж, в Україні існує позитивний досвід роботи об'єднань страховиків: Моторно-транспортного страхового бюро України, Ядерного Пулу України, Українського Сільськогосподарського Страхового Пулу.

На нашу думку, згідно з чинним законодавством Авіаційне страхове бюро повинне бути створене і діяти в Україні. Єдність у вирішенні загальних питань, а також захист своїх інтересів – необхідний елемент функціонування багатьох галузей підприємництва і страхування не є виключенням. Союзи, асоціації й інші види об'єднань існують у різних галузях підприємництва.

Окрім вищезгаданих позитивних наслідків, утворення об'єднань авіаційних страховиків буде підвищувати довіру страхувальників до страховиків, а також підіймати довіру міжнародних партнерів до України. Крім того, вищезгадані об'єднання будуть створювати позитивний імідж як всередині держави, так і за її кордонами.

Підсумовуючи все вищесказане, вважаємо, що в Повітряному Кодексі України, у розділі що стосується авіаційного страхування, варто включити підпункт, щодо обов'язковості утворення Авіаційного страхового бюро та його функціонування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
2. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
3. The International Union of Aerospace Insurers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iuai.org>
4. Российская ассоциация авиационных и космических страховщиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.raaks.ru>
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 04.10.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
6. Повітряний кодекс України від 04.05.93 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 561 «Про порядок утворення та державної реєстрації Авіаційного страхового бюро і Морського страхового бюро» від 27.04.98 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

Науковий керівник: Артюх Т. М., кандидат економічних наук, доцент, професор ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine]. <http://www.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://www.rada.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (1993). <http://www.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (1998). <http://www.rada.gov.ua>
Rosyiskaia assotsyatsiia avyatsyonnykh y kosmycheskykh strakhovshchikov. <http://www.raaks.ru>
“The International Union of Aerospace Insurers”. Vikipediia. Vilna entsyklopediia. <http://www.iuai.org>
Vikipediia. <http://uk.wikipedia.org>

УДК 336.14:336.71

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ БЮДЖЕТУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКАХ

ЗАЙЦЕВА І. П.

УДК 336.14:336.71

Зайцева І. П. Перспективи використання сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банках

Мета статті полягає у визначенні перспектив застосування сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банківських установах. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці та практичні доробки з даного питання, розглянуто еволюцію підходів до бюджетування, їхні сильні та слабкі сторони. У результаті визначено сукупність факторів/умов, які є визначальними при виборі тієї чи іншої моделі бюджетування. Обґрунтовано, що вірно обрана модель бюджетування підвищує ефективність бюджетного процесу в банківській установі, сприяє побудові її оптимальної фінансової структури, а також є потужним інструментом з точки зору управління та мотивації персоналу. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є зосередження на нетрадиційних моделях бюджетування та особливостях їх застосування в банківських установах у країнах із нестабільною ринковою економікою.

Ключові слова: бюджетування, традиційне бюджетування, позабюджетне планування.

Табл.: 1. **Бібл.:** 10.

Зайцева Ірина Петрівна – головний спеціаліст, ПАТ «Креді Агріколь Банк». (вул. Пушкінська, 42/4, Київ, 01004, Україна)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

УДК 336.14:336.71

Зайцева И. П. Перспективы использования современных моделей бюджетирования в отечественных банках

Цель статьи заключается в определении перспектив использования современных моделей бюджетирования в отечественных банковских учреждениях. На основе проведенного анализа, систематизации и обобщения научных и практических разработок по данному вопросу рассмотрена эволюция моделей бюджетирования, их сильные и слабые стороны. В результате определена совокупность факторов, влияющих на выбор конкретной модели бюджетирования. Обосновано, что верно выбранная модель повышает эффективность бюджетного процесса в банке, способствует построению его оптимальной финансовой структуры, а также является мощным инструментом с точки зрения управления и мотивации персонала. Перспективой дальнейших исследований по данному направлению является акцент на нетрадиционных моделях бюджетирования и особенностях их использования в банковских учреждениях в странах с нестабильной рыночной экономикой.

Ключевые слова: бюджетирование, традиционное бюджетирование, внебюджетное планирование.

Табл.: 1. **Библ.:** 10.

Зайцева Ирина Петровна – главный специалист, ПАО «Кредит Аграрный Банк» (ул. Пушкінська, 42/4, Киев, 01004, Украина)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

UDC 336.14:336.71

Zaitseva I. P. Prospects of Use of Modern Models of Budgeting in Domestic Banks

The goal of the article is to identify prospects of use of modern models of budgeting in domestic banking institutions. Having analysed, systemised and generalised scientific and practical developments on this issue, the article considers evolution of models of budgeting and their strong and weak points. As a result, it identifies an aggregate of factors that influence selection of a specific model of budgeting. It justifies that a correctly selected model increases efficiency of the budget process in a bank, facilitates construction of its financial structure and is a powerful instrument from the point of view of management and motivation of personnel. The prospect of further studies in this direction is an emphasis on non-traditional models of budgeting and specific features of their use in banking institutions in countries with an unstable market economy.

Key words: budgeting, traditional budgeting, off-budget planning.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 10.

Zaitseva Iryna P. – Chief Specialist, PJSC «CREDIT AGRICOLE BANK» (vul. Pushkinska, 42/4, Kyiv, 01004, Ukraine)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

У сучасних умовах розвитку економіки, при скороченні доходності на всіх основних сегментах фінансового ринку і зменшенні процентної маржі великого значення набуває використання джерел інтенсивного зростання банку. Пошуку внутрішніх резервів ефективної діяльності вітчизняних банківських установ також сприяють зміни, що відбуваються в економічному середовищі, банківській системі, процеси поглинання та злиття бізнес-структур, підвищення конкуренції з боку іноземних банків тощо. Усе це, з одного боку, дозволяє

говорити про якісні зміни, що відбуваються в банківській системі, а з іншого – примушує банки більше уваги приділяти стримуванню зростання витрат і ефективному управлінню наявними ресурсами. Серед наявних проблем і невирішених питань управління банківськими ресурсами виділяють: створення ефективних економічних механізмів з метою підвищення доходності та зменшення витрат; оцінку діяльності окремих структурних одиниць; побудову ефективних фінансових взаємовідносин між підрозділами; забезпечення контролю

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

ЕКОНОМІКА

Науковий керівник: Артюх Т. М., кандидат економічних наук, доцент, професор ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine]. <http://www.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://www.rada.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (1993). <http://www.rada.gov.ua>
[Legal Act of Ukraine] (1998). <http://www.rada.gov.ua>
Rosyiskaia assotsyatsiia avyatsyonnykh y kosmycheskykh strakhovshchikov. <http://www.raaks.ru>
“The International Union of Aerospace Insurers”. Vikipediia. Vilna entsyklopediia. <http://www.iuai.org>
Vikipediia. <http://uk.wikipedia.org>

УДК 336.14:336.71

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ БЮДЖЕТУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКАХ

ЗАЙЦЕВА І. П.

УДК 336.14:336.71

Зайцева І. П. Перспективи використання сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банках

Мета статті полягає у визначенні перспектив застосування сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банківських установах. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці та практичні доробки з даного питання, розглянуто еволюцію підходів до бюджетування, їхні сильні та слабкі сторони. У результаті визначено сукупність факторів/умов, які є визначальними при виборі тієї чи іншої моделі бюджетування. Обґрунтовано, що вірно обрана модель бюджетування підвищує ефективність бюджетного процесу в банківській установі, сприяє побудові її оптимальної фінансової структури, а також є потужним інструментом з точки зору управління та мотивації персоналу. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є зосередження на нетрадиційних моделях бюджетування та особливостях їх застосування в банківських установах у країнах із нестабільною ринковою економікою.

Ключові слова: бюджетування, традиційне бюджетування, позабюджетне планування.

Табл.: 1. **Бібл.:** 10.

Зайцева Ірина Петрівна – головний спеціаліст, ПАТ «Креді Агріколь Банк». (вул. Пушкінська, 42/4, Київ, 01004, Україна)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

УДК 336.14:336.71

Зайцева И. П. Перспективы использования современных моделей бюджетирования в отечественных банках

Цель статьи заключается в определении перспектив использования современных моделей бюджетирования в отечественных банковских учреждениях. На основе проведенного анализа, систематизации и обобщения научных и практических разработок по данному вопросу рассмотрена эволюция моделей бюджетирования, их сильные и слабые стороны. В результате определена совокупность факторов, влияющих на выбор конкретной модели бюджетирования. Обосновано, что верно выбранная модель повышает эффективность бюджетного процесса в банке, способствует построению его оптимальной финансовой структуры, а также является мощным инструментом с точки зрения управления и мотивации персонала. Перспективой дальнейших исследований по данному направлению является акцент на нетрадиционных моделях бюджетирования и особенностях их использования в банковских учреждениях в странах с нестабильной рыночной экономикой.

Ключевые слова: бюджетирование, традиционное бюджетирование, внебюджетное планирование.

Табл.: 1. **Библ.:** 10.

Зайцева Ирина Петровна – главный специалист, ПАО «Кредит Агрисоль Банк» (ул. Пушкінська, 42/4, Киев, 01004, Украина)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

UDC 336.14:336.71

Zaytseva I. P. Prospects of Use of Modern Models of Budgeting in Domestic Banks

The goal of the article is to identify prospects of use of modern models of budgeting in domestic banking institutions. Having analysed, systemised and generalised scientific and practical developments on this issue, the article considers evolution of models of budgeting and their strong and weak points. As a result, it identifies an aggregate of factors that influence selection of a specific model of budgeting. It justifies that a correctly selected model increases efficiency of the budget process in a bank, facilitates construction of its financial structure and is a powerful instrument from the point of view of management and motivation of personnel. The prospect of further studies in this direction is an emphasis on non-traditional models of budgeting and specific features of their use in banking institutions in countries with an unstable market economy.

Key words: budgeting, traditional budgeting, off-budget planning.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 10.

Zaytseva Iryna P. – Chief Specialist, PJSC «CREDIT AGRICOLE BANK» (vul. Pushkinska, 42/4, Kyiv, 01004, Ukraine)

E-mail: zaitsevai@ukr.net

У сучасних умовах розвитку економіки, при скороченні доходності на всіх основних сегментах фінансового ринку і зменшенні процентної маржі великого значення набуває використання джерел інтенсивного зростання банку. Пошуку внутрішніх резервів ефективної діяльності вітчизняних банківських установ також сприяють зміни, що відбуваються в економічному середовищі, банківській системі, процеси поглинання та злиття бізнес-структур, підвищення конкуренції з боку іноземних банків тощо. Усе це, з одного боку, дозволяє

говорити про якісні зміни, що відбуваються в банківській системі, а з іншого – примушує банки більше уваги приділяти стримуванню зростання витрат і ефективному управлінню наявними ресурсами. Серед наявних проблем і невирішених питань управління банківськими ресурсами виділяють: створення ефективних економічних механізмів з метою підвищення доходності та зменшення витрат; оцінку діяльності окремих структурних одиниць; побудову ефективних фінансових взаємовідносин між підрозділами; забезпечення контролю

і фінансової дисципліни; підвищення рентабельності і забезпечення самоокупності окремих підрозділів.

Ефективним інструментом для розв'язання вищезазначених проблем є саме бюджетування.

Серед зарубіжних науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток даної проблематики, варто відзначити Д. Міддлтона, Джойл Г. Сигела, Дж. Сінкі, Джай К. Шима, Ф. Тейлора та У. Тімоті. Із вітчизняних учених і науковців пострадянського простору, які займалися питаннями впровадження та використання бюджетування, можна виділити таких: Білик М., Білобловський С., Бланк І., Васюренко О., Гамаюнок В., Голов С., Жердецька Л., Жовновач Р., Карева І., Керимов В., Кісілова Т., Кириченко О., Колодзів О., Косарев О., Крайник О., Майер Е., Мельник О., Ніконова І., Овдій Ю., Петренко С., Пономаренко В., Примостка Л., Пушкарьов Є., Савченко Т., Стоянова Є., Сухарева Л., Тарасюк М., Харко А., Хруцький В., Шеремета А., Шульга Н. та ін.

Банківське середовище є дуже динамічним і постійно стимулює банки вдосконалювати процеси та використовувати нові підходи до вирішення проблемних питань. Це стосується і бюджетування.

Проте, останнім часом з'явилася численна кількість матеріалів, в яких традиційний підхід до бюджетування став об'єктом цілком справедливої критики з боку консультантів і менеджерів-аналітиків. Мова йде про те, що, зважаючи на рівень централізації, притаманний вітчизняній моделі управління, виникає велика кількість запитань, відповідь на які в межах традиційної моделі бюджетного планування знайти непросто, а іноді й взагалі неможливо [4, с. 2]. Хоча наразі більшість суб'єктів господарювання як в Україні, так і на пострадянському просторі намагається застосовувати традиційну періодичну модель бюджетування, це пояснюється зовсім не виваженим підходом до вибору саме такої моделі, а швидше дефіцитом як кваліфікованих фахівців у даній сфері, відповідної літератури, так і практичного досвіду.

Більшість вітчизняних банків, що застосовують традиційне періодичне бюджетування, стикаються в процесі формування планів і їх реалізації з великим обсягом труднощів і проблем. Це характерно як для невеликих, так і для великих банків, хоча, зрозуміло, специфіка у кожному конкретному випадку своя. Досить часто ці ускладнення здатні повністю анулювати ефект, що досягається при його застосуванні. Водночас іноді достатньо внести зміни лише у деякі принципи бюджетування для розв'язку багатьох проблематичних питань [7, с. 15].

Тому *метою* нашої статті є розгляд перспектив щодо застосування традиційних і сучасних моделей бюджетування у вітчизняних банківських установах.

Досягнення поставленої мети передбачає здійснення аналізу, систематизації та узагальнення світового досвіду у сфері бюджетування та розробку конкретних рекомендацій щодо використання його окремих моделей у практичній банківській діяльності.

Отже, бюджетування, як і будь-яка інша фінансова категорія, є досить багатогранною, і тому будь-який суб'єкт може обрати саме ту модель бюджетування, яка буде якнайкраще відображати особливості його діяль-

ності. Теоретики і практики виділяють три основні моделі бюджетування: *традиційну*, *direct-costing* і *beyond budgeting*.

Для обґрунтування вибору кожної з них розглянемо порівняльну характеристику визначених моделей.

І. Традиційне бюджетування (періодичне та неперервне)

До беззаперечних і суттєвих його *переваг* можна віднести: наявність великої кількості напрацьованих стосовно його впровадження, розроблені бюджетні форми та процеси, достатня кількість спеціалістів, чітко визначений бюджетний період тощо.

До *недоліків* періодичного бюджетування належать:

- ✦ *втрата актуальності* (плани, що складаються раз на рік, втрачають свою актуальність у зв'язку з кумулятивним характером різних можливих відхилень фактичних значень від запланованих; у результаті накопичені відхилення до кінця періоду, що планується, здатні досягати суттєвої величини, з чого випливає проблема зниження корисного ефекту від бюджетування);
- ✦ *проблема управління витратами* (у більшості випадків процес бюджетування побудований таким чином, що відповідальні особи не мають стимулів до зменшення витрат нижче планових показників);
- ✦ *бюджетування пригнічує гнучкість та ініціативу* (складання плану, що проводиться раз на рік, значно знижує ініціативу працівників. У цьому випадку розгляд багатьох проектів, ініціатив та ідей менеджерів переноситься на період розгляду плану на наступний рік, що призводить до значних втрат);
- ✦ *обмеження впливу менеджерів середньої ланки* (вважається, що менеджери середньої ланки беруть активну участь у процесі бюджетування. Дослідження показують, що це далеко не так. Крім того, у вітчизняних банках найчастіше використовується метод бюджетування «згоривниз», реалізуючи таким чином бюджетування у формі централізованого управління і контролю. Тобто для більшості українських банків є характерним вкрай низький рівень залучення менеджерів середньої ланки в процес планування. Це негативно впливає на корпоративну атмосферу [7, с. 19]);
- ✦ *проблема централізації управління і надмірного контролю* (принципи фінансової діяльності підрозділів можуть суттєво відрізнятися один від одного);
- ✦ *відсутність чіткого зв'язку між бюджетуванням і стратегією* (більшість банків не має чітко вираженої стратегії, тому розподіл ресурсів і формування пріоритетності проектів може носити випадковий характер або базуватися на суб'єктивних і суперечливих оцінках топ-менеджерів; навіть чітко сформульована стратегія не завжди є підставою для розподілу фінансових ресурсів банку);

- ✦ розрив між бюджетуванням і стратегічним плануванням (дослідження IT Leadership Academy показують, що у 30% випадків у компаніях не надається уваги реалізації сформульованій стратегії [10]. Тому існує розрив між стратегічним і операційним рівнем планування. Для банку розрив між бюджетуванням і стратегічним плануванням є вкрай небажаним явищем);
- ✦ концентрація бюджетування на зниженні витрат, а не на створенні цінностей для клієнтів та акціонерів;
- ✦ недостатня увага до аналізу виконання плану (дослідження показують, що банки приділяють аналізу виконання плану значно менше часу, ніж можна було б очікувати. Періодичність розробки планів не передбачає великої необхідності коригування вже існуючих. Одночасно аналітичною роботою на етапі формування планів зазвичай жертвують, щоби знизити витрати і прискорити їх формування);
- ✦ проблема некоректності екстраполяції (екстраполяція, що традиційно закладається в основу бюджетування, далеко не завжди дозволяє отримувати коректні прогнози);
- ✦ періодичне бюджетування для великих банків із великою кількістю структурних підрозділів вкрай проблематичне з причини необхідності узгодження інтересів та розв'язання конфліктів.

Неперервне бюджетування: принципи, недоліки та шляхи їх подолання

Розглянемо процес впровадження системи неперервного бюджетування та принципи формування планів у банку.

На щорічних зібраннях акціонерів власники банку формують стратегію і загальні вимоги до фінансових результатів, що дозволяє побудувати бюджетні форми, причому їх особливістю є поділ періоду планування на роки, квартали, місяці та тижні, по завершенню яких плани банку зміщуються на такий самий період часу вперед. У результаті банк, що склав план на календарний рік із січня по грудень, по завершенню трьох місяців оперативної діяльності, до кінця березня повинен:

- 1) проаналізувати реалізацію планів за минулий перший квартал;
- 2) внести відповідні коригування в плани до кінця року;
- 3) деталізувати план на другий квартал з розбивкою по місяцях і тижнях;
- 4) сформувати план на перший квартал наступного року.

Розглянемо детально недоліки неперервного бюджетування та визначимо основні шляхи їх подолання.

1. Збільшення витрат на впровадження бюджетування

Неперервне бюджетування, особливо на етапі впровадження, є більш затратним у порівнянні з періодичним. Специфіка його полягає в тому, що в більшості випадків банки змушені будуть створювати додаткові робочі місця або навіть цілі структурні підрозділи, що

призведе до зростання витрат. Шляхами розв'язання цієї проблеми можна вважати, по-перше, залучення банком професіоналів у сфері бюджетування, по-друге, уникнення банком нерівномірності розподілу роботи, що припадає на працівників фінансових департаментів. Для періодичного бюджетування характерною є ситуація, коли деякі працівники протягом деякого часу повинні поєднувати свою поточну діяльність з роботою по складанню планів, що звичайно негативним чином впливає на результати їх роботи [7, с. 23].

Повністю погоджуємося із запропонованими варіантами розв'язку зазначеного проблемного питання, тим більше, що за таких умов банк зможе більше часу приділити не лише процесу складання і узгодження плану, а власне й аналізу його реалізації, що дозволить вчасно виявити потенційні загрози та відреагувати на них.

2. Витрати часу

Говорячи про збільшення витрат, пов'язаних із впровадженням будь-якої модифікації бюджетування, не можна забувати про значні витрати часу керівників і фахівців банку. Безумовно, залучення працівників банку до бюджетування викликає сукупне збільшення витрат часу.

Однак процес формування планів у випадку використання неперервного бюджетування повторюється частіше, ніж у випадку з періодичним. Тому при неперервному бюджетуванні банку простіше розробити регламентуючі документи у тому форматі, який найкращим чином відповідає його цілям. Крім того, регулярна робота по складанню планів для учасників цього процесу з часом стає зрозумілою, що може значно підвищити ефективність бюджетування (скорочення часу на формування та узгодження планів, зниження вартості залучених грошових засобів).

3. Збільшення обсягу робіт

Крім того, що неперервне бюджетування потребує великого обсягу витрат ресурсів і часу, воно ще пов'язане зі значним, хоча і тимчасовим, збільшенням робіт, найбільша частина приросту яких стосується не аналізу виконання плану чи його коригування, а саме його розробки.

Неперервне бюджетування здатне розв'язати багато проблем, але найважливіше у ньому – це переконання усієї системи управління ресурсами банку і банком в цілому, яке відбувається в результаті застосування даного інструменту. Гнучкість управління, що є результатом його застосування, у цілому сприяє формуванню у керівництва розуміння справжньої ролі та місця бюджетування в банку.

Для проведення порівняльної характеристики різних моделей бюджетування необхідно також окреслити основні цілі, яких прагнуть досягнути в процесі її застосування. Стосовно моделі традиційного бюджетування існує думка, що вона намагається перетворити організацію у замкнений ринковий простір, тобто представити банк у вигляді ринку в мініатюрі [4, с. 3].

Відомо, що в банку виділяють центри фінансової відповідальності (ЦФВ) – структурні підрозділи, окремі проекти і напрямки діяльності, у межах яких фокусуються фінансові потоки. Ринок всередині банку при традиційному бюджетуванні моделюється за допомо-

гою трансфертного ціноутворення. Іншими словами, крім реальних витрат і доходів, які отримують центри прибутку, вводяться в розрахунок внутрішні, віртуальні витрати і доходи, які з'являються в результаті взаємодії підрозділів банку, тобто купівлі-продажу грошових ресурсів і взаємних послуг.

Центри залучення за спеціально розробленою методикою визначають ціну ресурсів, які оплачують (звичайно, віртуально) центри розміщення. Вартість ресурсу повинна бути не нижче ринкової ціни, оскільки в іншому випадку центру розміщення буде вигідніше вдатися до зовнішніх джерел.

Один із найважливіших елементів бюджетування за даного підходу – це методика визначення внутрішньої вартості ресурсів, яка, як правило:

- ✦ відрізняється у різних суб'єктів ринку;
- ✦ розробляється індивідуально;
- ✦ є складною (хоча іноді застосовують і більш просту схему, коли внутрішні ціни на всі ресурси, що розподіляються, дорівнюють ринковій ціні – так званий принцип альтернативних джерел фінансування).

Після того, як все перераховане визначено, відбувається процес розподілу витрат між центрами прибутку (застосовуються індивідуальні методики).

Зважаючи на певні складнощі впровадження даної методики, виникає питання про те, чи варто вводити таку складну систему бюджетування. Труднощі з використанням традиційної моделі бюджетування (періодичного та неперервного) привели до появи певної її модифікації – моделі *direct costing*.

II. Модель *direct-costing*

«Direct-costing» – метод обліку витрат по неповній собівартості. В основі методу лежить поділ витрат на постійні та змінні витрати. Це метод обліку витрат і калькуляції собівартості, за яким лише змінні виробничі витрати включаються до собівартості продукції, а постійні загальновиробничі витрати враховуються як періодичні поточні витрати. Дана модель була запропонована у 1936 р. американським економістом Джонатаном Гаррісоном, але безпосереднє її впровадження почалося лише у 1953 р., наразі вона широко використовується у всіх економічно розвинутих країнах.

Суттєвою відмінною рисою даної моделі від традиційної є відмова від принципів внутрішнього трансфертного ціноутворення: також виділяються центри прибутку і витрат, але при цьому первинними є лише підрозділи, які заробляють реальні кошти; усі інші вважаються витратними.

Модель не передбачає детальної класифікації ЦФВ, тому відпадає необхідність виділяти різні центри прибутку тощо. Усі центри витрат визначаються як центри забезпечення, сукупна вартість витрат яких – загальноорганізаційна. Звідси випливає управлінське рішення – виділити в складі топ-менеджменту відповідального за управління і оптимізацію витрат на роботу центрів забезпечення. Ті ж самі ЦФВ, що беруть участь у залученні ресурсів, розраховують його пряму собівартість

(процентні витрати, заробітна плата персоналу тощо). При формуванні плану ці прямі витрати повністю переносяться на витрати центрів розміщення.

Відомо, що поряд із беззаперечною цінністю трансфертна модель приводить до цілого ряду *негативних моментів* в діяльності банку, зокрема:

- ✦ вона не стимулює персонал і менеджмент допоміжних департаментів і малих центрів прибутку знижувати свої витрати;
- ✦ трансфертне ціноутворення, як показує практика, може негативно впливати на взаємодію департаментів і їх працівників, що призводить до зниження психологічного тону та ефекту від їхньої співпраці;
- ✦ складність моделей і методик, які використовуються при розрахунку результатів, ускладнюють і без того нелегке життя управлінців;
- ✦ модель потребує постійного контролю і регулювання, для того, щоби результати відображали реальний стан речей;
- ✦ великі витрати на реалізацію і впровадження моделі, спеціальне програмне забезпечення і спеціалістів.

Пряме бюджетування – більш сучасна і стратегічно орієнтована модель, яка в певному розумінні є саморегульованою, достатньо простою і не призводить до конфліктів між підрозділами банку.

Проте для системи «direct costing» також притаманними є певні *недоліки*:

- ✦ дана модель представляє з фінансової точки зору відносні фінансові результати, оскільки вони не містять повної оцінки з урахуванням усіх витрат;
- ✦ модель не дозволяє керівництву повністю контролювати підрозділи, оскільки методологічна простота не дає змоги маніпулювати результатами;
- ✦ «direct costing» – відносно новий метод, на практиці достатньо не відпрацьований, і коло спеціалістів є дуже обмеженим.

Стосовно застосування саме цієї моделі бюджетування існують різні думки. Наприклад, А. Тютюнник вважає, що модель організації бюджетування через прямі витрати є більш прогресивною [8, с. 46]. Але, на нашу думку, даний висновок не може носити загального характеру, оскільки завдання організації бюджетування кожної організації є індивідуальними та їх розв'язок залежить від особливостей і потреб кожного банку.

Якщо порівнювати традиційне бюджетування і «direct costing», то можна зробити висновок, що вони використовують прямо протилежні підходи. Але якщо провести порівняльний аналіз з точки зору інформаційної економіки, то видно, що загальних рис у цих моделях значно більше.

І в традиційному бюджетуванні, і в «direct costing» основою плану є розроблений і затверджений регламент, де чітко обумовлені права і обов'язки підрозділів, що беруть участь у бюджетуванні; форми і терміни подачі інформації; отримувачі проміжних і кінцевих документів.

Контролює виконання регламенту спеціальний колегіальний розпорядчий орган (комітет), завданням яко-

го є перевірка реалістичності планів, розв'язок фінансових конфліктів між підрозділами, а також ініціювання, у випадку необхідності, коригування плану. План можна розглядати як виражений у фіксованих, переважно фінансових величинах, договір між керівництвом і виконавцями, основна мета якого – закріплення відповідальності за певні результати за керівниками різних рівнів організаційної ієрархії.

Але обидві згадані моделі характеризуються спільними недоліками, які проявляються більшою чи меншою мірою і залишаються критичними для ефективності системи управління банком:

- ✦ низька ефективність в умовах динамічних ринків і зовнішнього середовища;
- ✦ стимулювання і виправдання девіантної (незвичної) поведінки, що має на меті дотримання планових параметрів;
- ✦ зосередженість на функціях і підрозділах, а не на цілях і доданий вартості; культивування вузько корпоративної свідомості;
- ✦ недостатньо або зовсім не досліджуються такі важливі питання, як прибутковість споживачів і ринкових сегментів після розподілу усіх релевантних витрат, створення доданої вартості окремими бізнес-процесами і операціями, способи підвищення результативності та ефективності управлінських процедур тощо;
- ✦ занадто велика увага приділяється скороченню витрат (або утримання їх на заданому рівні) і на внутрішніх факторах (наявна кількість працівників, фактична вартість машино-годин роботи обладнання, прийняті стандарти якості), а не на зовнішніх (розвиток ринку, вимоги споживачів тощо). Визначення верхньої межі для доходів і нижчої – для витрат суттєвим чином обмежує можливість інноваційного прориву;
- ✦ забезпечення бюджетування є витратним (див. дані досліджень).

Дослідження Nacket Group показало, що у великих компаніях в рік на 1 млрд обороту припадає 25 тис. людино-днів, витрачених на планування і контроль виконання планів.

За даними KMPG, бюджетування займає 20 – 30 % усього часу топ-менеджменту і фінансового менеджменту [10].

За оцінками Horvath und Partner, до 50 % витрат часу фінансових контролерів припадає на бюджетування. Причому досить часто до 80 % цих витрат є непродуктивними [10].

Як і в традиційній моделі бюджетування, так і в моделі «direct-costing», наявним залишається спільний недолік – відрив планів від стратегії діяльності організації, що в основному пов'язано з тим, що жорсткий фінансовий контроль фокусує увагу менеджерів на короткострокових фінансових показниках, які змушені жертвувати далекоглядними стратегічними ініціативами у сфері досліджень і розробок, розвитку персоналу і партнерських відносин. Іншими словами, бюджетування заважає формуванню справжньої стратегічно сфоку-

сованої і адаптивної організації. Усе це спонукало банки до відмови від бюджетування у його традиційному вигляді, у результаті чого була сформована нова парадигма планування і контролю – «Beyond Budgeting» (*позабюджетне планування*).

III. Модель «Beyond Budgeting»

Дана модель складається з двох компонентів:

- ✦ *адаптивного управлінського процесу*, що підвищує гнучкість управління і швидкість його реагування на зміну зовнішнього середовища банку зі збереженням максимальної орієнтації на споживача. Замість фіксованих цілей і заходів, а також жорсткого прикріплення систем мотивації до досягнутих фінансових результатів, позабюджетна система пропонує гнучкі, динамічні цілі та контролює діяльність шляхом порівняння з найкращими досягненнями, конкурентами, іншими підрозділами банку, результатами минулих, схожих за умовами функціонування періодами;
- ✦ *радикальної децентралізації процесу прийняття рішень і переходу до локальної автономії*, послідовного делегування повноважень, усунення статичних стратегічних організаційних ієрархій, суттєвої модифікації систем оплати праці і преміювання. У результаті зростає рівень саморегуляції робітників і виховується культура відповідальності, що позитивно впливає на рівень продуктивності праці та якості обслуговування споживачів.

«Beyond Budgeting» не варто розглядати як відмову від фундаментальних основ управління (планування, оцінки ефективності, контролю і звітності). Це взаємоузгоджена, систематична перебудова усіх відповідних управлінських процесів. Саме позабюджетна модель забезпечує когерентність усіх елементів загальної системи корпоративного управління. Наразі модель «Beyond Budgeting» користується великою популярністю в країнах Західної Європи.

На основі вищенаведених характеристик традиційного бюджетування і позабюджетної моделі складемо порівняльну таблицю (*табл. 1*).

Перехід до позабюджетного планування можна здійснювати лише тоді, коли банк характеризується високим рівнем розвитку традиційного бюджетування, оскільки саме воно виховує фінансову культуру і відповідальність, спрямовану на вміння досягати поставлених цілей.

Позабюджетне планування можна розглядати як логічну еволюцію бюджетування, оскільки до уваги береться стратегічний план діяльності, який фактично є прототипом затверджених планів у бюджетуванні. Звичайно, управління фінансовими ресурсами, виходячи зі стратегічних позицій, потребує великої майстерності в галузі фінансового менеджменту і, головне, – розуміння відповідальності усіх учасників процесу за свої дії, тому ми і вважаємо, що традиційне бюджетування – це необхідний етап у становленні фінансового управління будь-якої установи.

Порівняльна характеристика традиційного бюджетування і позабюджетної системи управління

Критерій порівняння	Традиційне бюджетування	Позабюджетне управління
Організація	Централізована функціональна ієрархія	Децентралізована ринковоорієнтована мережа структура підприємницького типу
Свобода дій	У межах плану	В межах стратегічного плану
Компетенція підрозділів	Реалізація узгоджених зверху планів	Прийняття автономних рішень
Координація	Через плани	Через ринкові стимули
Постановка цілей	Завчасно узгоджені, базуються на вже досягнутому	У порівнянні з конкурентами
Процес стратегічного планування	Щорічний, зверху-вниз	Неперервний, на основі максимального залучення безпосередніх виконавців
Прогнозування	З метою загального моніторингу	З метою адаптації стратегії
Використання ресурсів	Централізований розподіл	Доступ при потребі
Контроль	Дотримання поставлених планових завдань	Самоконтроль
Винагорода	Централізована, фіксована система матеріального стимулювання	Гнучка, групова, залежно від результатів внутрішнього і зовнішнього бенчмаркінгу

Особливо актуальним, на наш погляд, буде застосування моделі традиційного бюджетування на етапі розвитку банку, коли він лише починає розвиватися і завоювати свої позиції на ринку. Цей період характеризується значними капіталовкладеннями і тому потребує жорсткого контролю, у першу чергу для ефективного їх використання. Також цей період, у більшості випадків, характеризується отриманням значних доходів, і тому також потребує постійного аналізу за динамікою їх отримання, недопущення зловживань і фінансових махінацій, обліку та розробки гнучкої політики стимулювання.

І лише за умови досягнення стабільності у діяльності банку та формування високого рівня фінансового менеджменту ми пропонуємо здійснювати перехід до нетрадиційних методів бюджетування, які забезпечують досягнення перспективних цілей, додають гнучкості фінансовому управлінню та залучають до цього процесу менеджерів усіх ланок (нижчої, середньої та вищої), що в цілому приводить до формування команди менеджерів, зацікавлених у подальшому розвитку свого банку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Банківська діяльність в Україні: проблеми, перспективи розвитку, напрями вдосконалення : Нац. банк України, Ун-т банк. справи / За заг. ред. Б. І. Пшика. – К. : УБС НБУ, 2008. – 119 с.

2. Барановський О. Сьогодення світового ринку банківських послуг / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 18 – 23.

3. Колодізев О. М. Підвищення ефективності функціонування банків України на основі системи фінансового планування / О. М. Колодізев // Формування ринкової економіки в Україні. – Вип. 26. – Ч. 2 ; Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2012. – С. 13 – 22.

4. Коркин А. Пределы бюджетинга / А. Коркин // Банковский менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 2 – 9.

5. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи : монографія / [О. В. Васюренко та ін.] – К. : УБС НБУ, 2010. – 294 с.

6. Савченко Т. Г. Трансфертне ціноутворення як інструмент забезпечення внутрішньобанківської рівноваги / Т. Г. Савченко, Л. Д. Павленко // Економічний простір : збірник наукових праць. – № 39. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. – С.134 – 148.

7. Сертаков А. С. От периодическому к скользящему бюджетированию / А. С. Сертаков // Финансовый менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 15 – 27.

8. Тютюнник А. Бюджетное планирование в коммерческом банке / А. Тютюнник // Бухгалтерия и банки. – 2000. – № 6 – С. 43 – 48.

9. Фінансове планування та прогнозування діяльності банків : монографія / О. В. Васюренко, Г. М. Лазаренкова, Н. П. Погореленко, В. Ю. Дубницький, О. М. Сидоренко, Л. В. Сердюк, Г. В. Омельченко ; за заг. ред. акад. АЕН України, д-ра екон. наук, проф. О. В. Васюренка. – К. : УБС НБУ, 2009. – 323 с.

10. Budgeting researches // IT Leadership Academy [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.itleadershipacademy.com. – Назва з екрану.

Науковий керівник: Білик М. Д. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

REFERENCES

Bankivska diialnist v Ukraini: problemy, perspektivy rozvytku, napriamy vdoskonallennia [Banking in Ukraine: problems, prospects, areas of improvement]. Kyiv: UBS NBU, 2008.

Baranovskiy, O. "Syohodennia svitovoho rynku bankivskykh posluh" [Present global banking market]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 4 (2012): 18-23.

"Budgeting researches". www.itleadershipacademy.com
Korkin, A. "Predely biudzhetinga" [Byudzhetinga limits]. *Bankovskiy menedzhment*, no. 1 (2006): 2-9.

Kolodiziev, O. M. "Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia bankiv Ukrainy na osnovi systemy finansovoho planuvannia" [Improving the efficiency of banks in Ukraine on the basis of financial planning]. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky v Ukraini*, vol. 2, no. 26 (2012): 13-22.

Savchenko, T. H., and Pavlenko, L. D. "Transferne tsinoutvorennaia instrumentzabezpechennia vnutrishnyobankivskoi rivnovahy" [Transfer pricing as a tool of inter balance]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 39 (2010): 134-148.

Sertakov, A. S. "Ot periodicheskogo k skolziashchemu biudzhetrovaniu" [From periodic to a rolling budgeting]. *Finansovyy menedzhment*, no. 6 (2006): 15-27.

Tiutiunnik, A. "Biudzhethnoe planirovanie v kommercheskom banke" [Budget planning in a commercial bank]. *Bukhgalteriia i banki*, no. 6-C (2000): 43-48.

Vasiurenko, O. V., Lazarenkova, H. M., and Pohorelenko, N. P. *Finansove planuvannia ta prohoznovannia diialnosti bankiv* [Financial planning and forecasting activities of banks]. Kyiv: UBS NBU, 2009.

Vasiurenko, O. V. *Modeli otsinky bankivskoi diialnosti dlia zabezpechennia stabilnosti bankivskoi systemy* [Valuation banking to ensure the stability of the banking system]. Kyiv: UBS NBU, 2010.

УДК 33.011: 005.584.1

ЗАХОДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЗОСИМОВА Ж. С.

УДК 33.011: 005.584.1

Зосимова Ж. С. Заходи щодо реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища

У статті проаналізовано послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища, який має 7 етапів. Однак об'єктивний контроль реалізації стратегії вимагає зворотнього зв'язку, який передбачає здійснення всіх етапів послідовності розробки та реалізації антикризової стратегії, починаючи з першого. Це дозволить виявити зміни у стані зовнішнього середовища та у кризовому стані підприємства й за необхідності обрати іншу стратегію або скоригувати заходи щодо реалізації існуючої. Для того, щоб запропонований вибір антикризової стратегії був упроваджений у дію, пропонуються антикризові заходи, які забезпечать розвиток досліджуваних підприємств. Зазначені заходи (в умовах вибору антикризової стратегії) допоможуть машинобудівному підприємству слідувати обраній стратегії та уникнути банкрутства. В умовах кризового стану керівники та спеціалісти машинобудівних підприємств повинні бути зосереджені не стільки на проблемах усунення наслідків кризи, скільки на виборі такої антикризової стратегії, яка буде визначатися пріоритетами, пов'язаними із наслідками кризи, вмінням їх передбачати та прогнозувати з метою подальшого їх усунення.

Ключові слова: підприємство, антикризова стратегія, антикризові заходи, кризовий стан підприємства.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Зосимова Жанна Сергіївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: bilyabock@mail.ru

УДК 33.011: 005.584.1

Зосимова Ж. С. Мережія на реалізацію антикризової стратегії в умовах нестабільної зовнішньої середовища

В статті проаналізована послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії підприємства в умовах нестабільної зовнішньої середовища, яка включає в себе 7 етапів. Однак для об'єктивного контролю реалізації стратегії передбачається зворотній зв'язок, передбачаючий виконання всіх етапів послідовності розробки та реалізації антикризової стратегії, починаючи з першого. Це дозволить виявити зміни в стані зовнішньої середовища та в кризовому стані підприємства і за необхідності вибрати іншу стратегію або скоригувати заходи щодо реалізації існуючої. Для того, щоб запропонований вибір антикризової стратегії був упроваджений у дію, пропонуються антикризові заходи, які забезпечать розвиток досліджуваних підприємств. Зазначені заходи (в умовах вибору антикризової стратегії) допоможуть машинобудівному підприємству слідувати обраній стратегії та уникнути банкрутства. В умовах кризового стану керівники та спеціалісти машинобудівних підприємств повинні бути зосереджені не стільки на проблемах усунення наслідків кризи, скільки на виборі такої антикризової стратегії, яка буде визначатися пріоритетами, пов'язаними із наслідками кризи, вмінням їх передбачати та прогнозувати з метою подальшого їх усунення.

Ключевые слова: предприятие, антикризисная стратегия, антикризисные меры, кризисное состояние предприятия.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 8.

Зосимова Жанна Сергеевна – кандидат экономических наук, преподаватель, кафедра менеджмента и бизнеса, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: bilyabock@mail.ru

UDC 33.011: 005.584.1

Zosymova Zh. S. Measures on Realisation of the Anti-Crisis Strategy under Conditions of Unstable Environment

The article analyses consecution of stages of development and realisation of anti-crisis strategy of an enterprise under conditions of unstable environment, which includes 7 stages. However, the objective control of realisation of the strategy assumes feedback, which envisages execution of all stages of the consecution of development and realisation of the anti-crisis strategy starting from the first one. This would allow detection of changes in the environment and in the crisis state of an enterprise and, if necessary, selection of another strategy or adjustment of measures on realisation of the existing one. In order to implement the proposed selection of the anti-crisis strategy, the article offers anti-crisis measures, which would ensure development of the studied enterprises. The said measures (under conditions of selection of an anti-crisis strategy) would help an engineering enterprise to follow the selected strategy and avoid bankruptcy. Managers and specialists of engineering enterprises should, under conditions of the crisis state, focus not only on problems of elimination of the crisis consequences but also on the selection of such an anti-crisis strategy, which would be determined by priorities connected with the crisis consequences and ability to foresee them and forecast in order to eliminate them.

Key words: enterprise, anti-crisis strategy, anti-crisis measures, crisis state of an enterprise.

Рис.: 1. Табл.: 1. Bibl.: 8.

Zosymova Zhanna S. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: bilyabock@mail.ru

Savchenko, T. H., and Pavlenko, L. D. "Transferne tsinoutvorennaia instrumentzabezpechennia vnutrishnyobankivskoi rivnovahy" [Transfer pricing as a tool of inter balance]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 39 (2010): 134-148.

Sertakov, A. S. "Ot periodicheskogo k skolziashchemu biudzhetrovaniu" [From periodic to a rolling budgeting]. *Finansovyy menedzhment*, no. 6 (2006): 15-27.

Tiutiunnik, A. "Biudzhethnoe planirovanie v kommercheskom banke" [Budget planning in a commercial bank]. *Bukhgalteriia i banki*, no. 6-C (2000): 43-48.

Vasiurenko, O. V., Lazarenkova, H. M., and Pohorelenko, N. P. *Finansove planuvannia ta prohnozuвання diialnosti bankiv* [Financial planning and forecasting activities of banks]. Kyiv: UBS NBU, 2009.

Vasiurenko, O. V. *Modeli otsinky bankivskoi diialnosti dlia zabezpechennia stabilnosti bankivskoi systemy* [Valuation banking to ensure the stability of the banking system]. Kyiv: UBS NBU, 2010.

УДК 33.011: 005.584.1

ЗАХОДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЗОСИМОВА Ж. С.

УДК 33.011: 005.584.1

Зосимова Ж. С. Заходи щодо реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища

У статті проаналізовано послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища, який має 7 етапів. Однак об'єктивний контроль реалізації стратегії вимагає зворотнього зв'язку, який передбачає здійснення всіх етапів послідовності розробки та реалізації антикризової стратегії, починаючи з першого. Це дозволить виявити зміни у стані зовнішнього середовища та у кризовому стані підприємства й за необхідності обрати іншу стратегію або скоригувати заходи щодо реалізації існуючої. Для того, щоб запропонований вибір антикризової стратегії був упроваджений у дію, пропонуються антикризові заходи, які забезпечать розвиток досліджуваних підприємств. Зазначені заходи (в умовах вибору антикризової стратегії) допоможуть машинобудівному підприємству слідувати обраній стратегії та уникнути банкрутства. В умовах кризового стану керівники та спеціалісти машинобудівних підприємств повинні бути зосереджені не стільки на проблемах усунення наслідків кризи, скільки на виборі такої антикризової стратегії, яка буде визначатися пріоритетами, пов'язаними із наслідками кризи, вміняти їх передбачати та прогнозувати з метою подальшого їх усунення.

Ключові слова: підприємство, антикризова стратегія, антикризові заходи, кризовий стан підприємства.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Зосимова Жанна Сергіївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: bilyabock@mail.ru

УДК 33.011: 005.584.1

Зосимова Ж. С. Мережія на реалізація антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища

В статті проаналізована послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища, який включає в себе 7 етапів. Однак для об'єктивного контролю реалізації стратегії передбачається зворотній зв'язок, який передбачає виконання всіх етапів послідовності розробки та реалізації антикризової стратегії, починаючи з першого. Це дозволить виявити зміни в стані зовнішнього середовища та в кризовому стані підприємства й за необхідності обрати іншу стратегію або скоригувати заходи щодо реалізації існуючої. Для того, щоб запропонований вибір антикризової стратегії був упроваджений у дію, пропонуються антикризові заходи, які забезпечать розвиток досліджуваних підприємств. Зазначені заходи (в умовах вибору антикризової стратегії) допоможуть машинобудівному підприємству слідувати обраній стратегії та уникнути банкрутства. В умовах кризового стану керівники та спеціалісти машинобудівних підприємств повинні бути зосереджені не стільки на проблемах усунення наслідків кризи, скільки на виборі такої антикризової стратегії, яка буде визначатися пріоритетами, пов'язаними із наслідками кризи, вміняти їх передбачати та прогнозувати з метою подальшого їх усунення.

Ключевые слова: предприятие, антикризисная стратегия, антикризисные меры, кризисное состояние предприятия.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Зосимова Жанна Сергеевна – кандидат экономических наук, преподаватель, кафедра менеджмента и бизнеса, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: bilyabock@mail.ru

UDC 33.011: 005.584.1

Zosymova Zh. S. Measures on Realisation of the Anti-Crisis Strategy under Conditions of Unstable Environment

The article analyses consecution of stages of development and realisation of anti-crisis strategy of an enterprise under conditions of unstable environment, which includes 7 stages. However, the objective control of realisation of the strategy assumes feedback, which envisages execution of all stages of the consecution of development and realisation of the anti-crisis strategy starting from the first one. This would allow detection of changes in the environment and in the crisis state of an enterprise and, if necessary, selection of another strategy or adjustment of measures on realisation of the existing one. In order to implement the proposed selection of the anti-crisis strategy, the article offers anti-crisis measures, which would ensure development of the studied enterprises. The said measures (under conditions of selection of an anti-crisis strategy) would help an engineering enterprise to follow the selected strategy and avoid bankruptcy. Managers and specialists of engineering enterprises should, under conditions of the crisis state, focus not only on problems of elimination of the crisis consequences but also on the selection of such an anti-crisis strategy, which would be determined by priorities connected with the crisis consequences and ability to foresee them and forecast in order to eliminate them.

Key words: enterprise, anti-crisis strategy, anti-crisis measures, crisis state of an enterprise.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Zosymova Zhanna S. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: bilyabock@mail.ru

Антикризова діяльність підприємства в цілому та стратегічна антикризова діяльність зокрема повинна мати системний характер. Для цього необхідним, на погляд автора, є створення певної послідовності етапів розробки та реалізації антикризової стратегії, яка має ґрунтуватись на особливостях функціонування підприємств в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Мета статті – запропонувати заходи щодо реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Використання такої послідовності дозволить керівництву підприємства з великою ймовірністю завчасно попередити виникнення кризової ситуації, впровадити ефективні антикризові заходи, подолати кризу, а також спрямувати можливі її наслідки в подальшій діяльності підприємства в позитивне русло. Виходячи

з вищезазначеного, послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії має мати вигляд, представлений на *рис. 1*.

Першим етапом зазначеної послідовності є моніторинг зовнішнього середовища на основі аналізу факторів прямого та непрямого впливу. Слід зазначити, що такий моніторинг необхідно проводити як для зовнішнього середовища машинобудівної галузі в цілому, що дасть змогу виявити основні тенденції у ній, так і для безпосередньо зовнішнього середовища окремих підприємств, оскільки, хоча досліджувані підприємства й працюють в одній галузі, але всі вони мають свою специфіку, тобто їх зовнішнє середовище може відрізнятись.

Другим етапом є визначення стану стабільності зовнішнього середовища на основі таких характеристик: динамічності, складності та невизначеності.

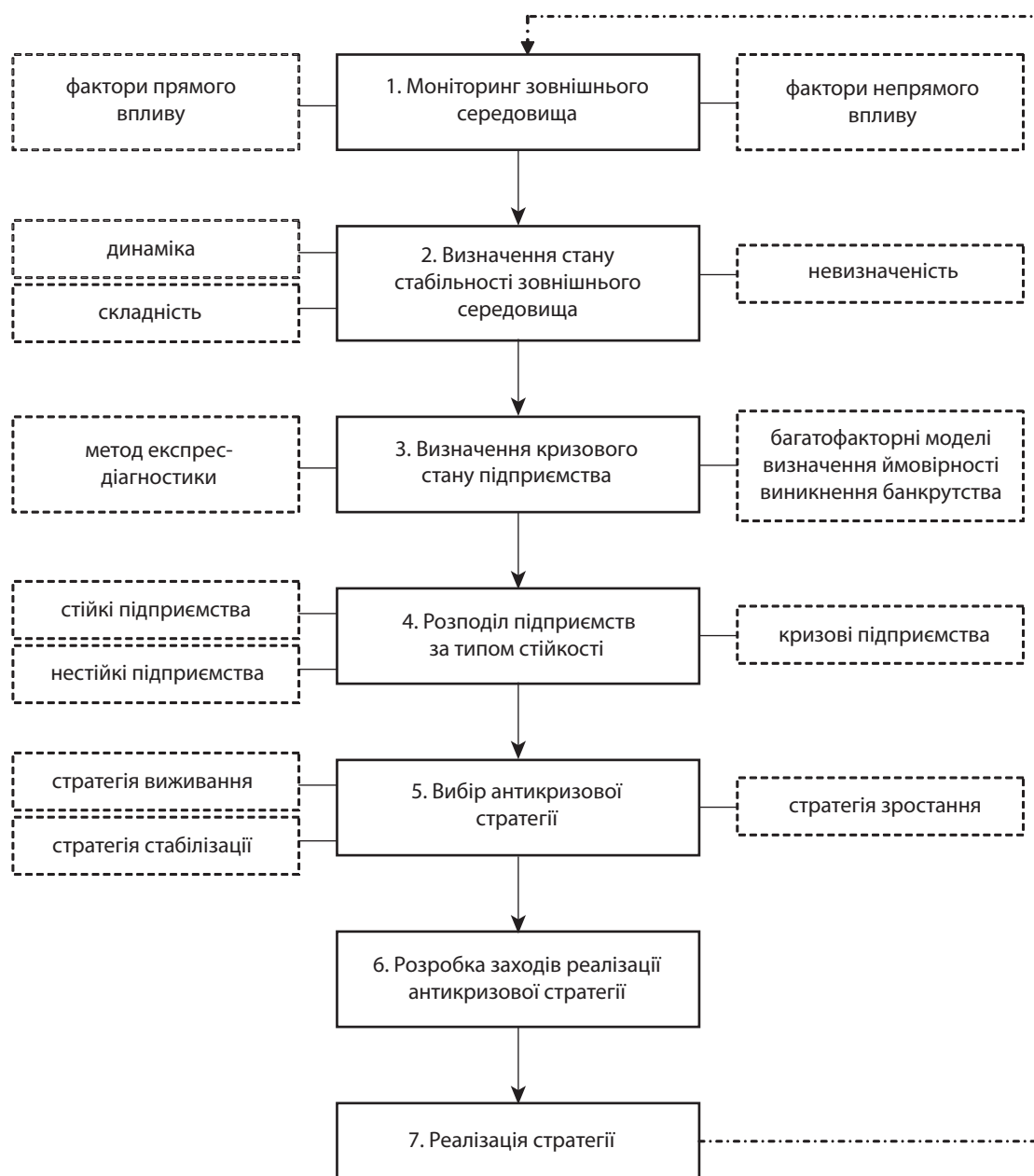

Рис. 1. Послідовність етапів розробки та реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища

Проведення цього етапу дозволить керівництву аналізувати зовнішнє середовище та виявляти можливості та загрози середовища, в якому функціонує підприємство [1 – 8].

Третім етапом є визначення кризового стану підприємства, яке здійснюється на основі аналізу фінансових показників за допомогою комбінації застосування методу експрес-діагностики та семи багатофакторних моделей визначення ймовірності виникнення банкрутства. Це дозволить більш чітко визначити кризовий стан, в якому підприємство знаходиться на момент аналізу.

Четвертий етап містить в собі визначення типу стійкості підприємств і розподіл їх за групами, що дає змогу визначити особливості діяльності підприємств і в подальшому дозволить вибрати найбільш ефективну антикризову стратегію залежно від типу стійкості підприємства.

П'ятий етап пов'язаний безпосередньо з вибором антикризової стратегії для підприємств за типом їх стійкості та на основі фінансових показників, які необхідно покращувати в найкоротші терміни.

Шостий етап зазначеної послідовності передбачає розробку заходів щодо реалізації вибраної на попередньому етапі антикризової стратегії. Більш детально цей етап буде розглянутий нижче.

Сьомий етап передбачає безпосереднє впровадження розроблених заходів щодо реалізації антикризової стратегії, що й визначить ефективність обраної стратегії. Але слід зазначити, що результат реалізації стратегії залежить не тільки від правильності обраної стратегії, але й від виконавців, які будуть здійснювати її.

Однак об'єктивний контроль реалізації стратегії вимагає зворотнього зв'язку, який передбачає здійснення всіх етапів послідовності розробки та реалізації антикризової стратегії, починаючи з першого. Це дозволить виявити зміни у стані зовнішнього середовища та у кризовому стані підприємства й за необхідності обрати іншу стратегію або скоригувати заходи щодо реалізації існуючої.

Розглянемо більш детально етап вибору заходів реалізації антикризової стратегії в умовах нестабільного зовнішнього середовища на машинобудівних підприємствах.

Для того, щоб запропонований вибір антикризової стратегії був впроваджений у дію, пропонуються антикризові заходи, які забезпечать розвиток досліджуваних підприємств. Зупинимось більш детально на антикризових заходах для групи підприємств, яка за типом стійкості відноситься до «кризових». Серед антикризових заходів необхідно виділити:

1. *Реструктуризацію підприємства*, яка повинна включати забезпечення виробництва; оновлення технологій; оновлення устаткування; соціальну політику; оптимізацію замовлень матеріалів; забезпечення безпеки; продаж, модернізацію основних фондів; використання реінжинірингу; імпорт продукції.

2. *Реорганізацію підприємства*, що передбачає злиття з іншими підприємствами; оборотний лізинг; часткову або повну приватизацію; дроблення підприємства; продаж окремих підрозділів.

3. *Фінансову санацію*, яка включає реструктуризацію кредиторської заборгованості; мобілізацію внутрішніх засобів; рефінансування дебіторської заборгованості; залучення додаткових засобів; зміну структури оборотного капіталу; зниження дебіторської заборгованості.

4. *Інноваційну політику* – підвищення якості продукції; інформаційне забезпечення; оцінку інноваційного потенціалу; прогнозування управлінських рішень.

5. *Систему управління через створення потужної інформаційно-аналітичної системи*; перепідготовку управлінської ланки; зміну організаційної структури; зміну системи керування; реорганізацію системи управління персоналом.

У *табл. 1* запропонований вибір першочергових заходів щодо стабільного розвитку та недопущення банкрутства для кризових машинобудівних підприємств.

Таблиця 1

Вибір заходів щодо стабільного розвитку та недопущення банкрутства для кризових підприємств

Підприємство	Заходи				
	1	2	3	4	5
ПАТ «Харківський завод «Гідропривід»		+		+	
ПАТ ХЕЗ «Укрелектромаш»	+		+		+
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	+	+	+		+

Разом з тим, окрім зазначених, можна запропонувати такі заходи для певних машинобудівних підприємств, ґрунтуючись на вибраній антикризовій стратегії.

1. Для ПАТ «Харківський завод «Гідропривід» (стратегія виживання) потрібно використовувати:

- ✦ перегляд поточної стратегії на підприємстві;
- ✦ послідовне зниження витрат на продукцію;
- ✦ продаж частини активів.

2. Для ПАТ ХЕЗ «Укрелектромаш»:

- ✦ оптимізувати співвідношення між прибутковістю та ризиком з метою максимізації прибутку та вартості майна підприємства як на даний час, так і на перспективу;
- ✦ зменшити запаси матеріалів, готової продукції, дебіторської заборгованості;
- ✦ збільшити власні джерела коштів за рахунок повторної емісії акцій.

3. ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» має найгірші показники оцінки кризового стану на підприємстві в порівнянні з ПАТ «Харківський завод «Гідропривід» і ПАТ ХЕЗ «Укрелектромаш». Тому з метою розвитку виробництва та недопущення банкрутства пропонується реалізація заходів у двох напрямках: у стратегічному й тактичному. Слід зазначити, що оскільки значна частка акцій досліджуваного підприємства закріплена за державою, на ньому мають бути впроваджені заходи державного значення, які можна поділити на стратегічні й тактичні.

Стратегічний напрям включає заходи тривалого характеру щодо вдосконалення організації економічної системи держави на основі вирішення теоретичних і

практичних питань цієї складної проблеми із застосуванням усього інструментарію економічних досліджень: імітаційного та математичного моделювання, економічного експериментування і прогнозування, експертних методів і статистичного аналізу тощо. Нині економічні дослідження слід розглядати як пріоритетні, враховуючи надто загрозливу ситуацію системної соціально-економічної кризи в країні та нагальну необхідність наукового забезпечення процесів реформування.

Потрібно ґрунтовніше визначити пріоритети реформування у стратегічному плані. Розв'язання проблеми покращення виробничої сфери треба здійснювати при оптимальному поєднанні великого, середнього і малого бізнесу.

Заходи тактичного напрямку повинні мати характер форсованих і чітко керованих впливів щодо подолання затяжної кризи виробничої сфери в умовах практичної відсутності інвестицій.

Підвищення ефективності управління проявляється як об'єктивний закон для будь-якої соціальної організації. Крім того, серед основних шляхів подолання кризи виробництва слід назвати й такі, що тісно пов'язані між собою, як створення в економіці мотиваційного механізму покращення виробництва та суттєве підвищення сукупного попиту на продукцію вітчизняного виробництва.

Підвищення ефективності державного управління економікою має реалізуватися в таких взаємозв'язаних напрямках:

- ✦ *активізація управління розвитком конкуренції.* Держава повинна не тільки сприяти розвитку конкуренції (шляхом антимонопольного законодавства), а й стати її активним учасником, використовуючи державний сектор національної економіки і гнучку систему держзамовлень на конкурсній основі;
- ✦ *розвиток системи управління державним сектором економіки, підвищення рівня ефективності його функціонування на основі вдосконалення процедури прийняття рішень, системи оцінки, контролю та відповідальності його керівництва;*
- ✦ *розробка та поступове впровадження системи сертифікації якості діяльності підприємств з відповідним стимулюванням, незалежно від форм власності за критеріями: 1) виконання умов ліцензування (для відповідних видів діяльності); 2) ефективність діяльності; 3) динаміка розвитку.*

Другим важливим комплексом заходів щодо подолання кризи є створення в економіці мотиваційного механізму піднесення виробництва. Його головною метою є, *по-перше*, створення умов рівновігдності різних сфер економічної діяльності при певному пріоритеті виробничої діяльності на період виходу з кризи.

По-друге, мотиваційний механізм має створювати умови для забезпечення ефективності збільшення маси прибутку (доходу) головним чином не внаслідок підвищення його норми, а в результаті розширення об-

сягу виробництва і обсягів реалізації товарів та послуг. Тобто, треба створити систему мотивації зниження цін (або хоча б стримування їх зростання) при відповідному збільшенні обсягу продажу (згідно із законом попиту).

По-третє, має бути створений пільговий режим для прямих вітчизняних і зарубіжних інвестицій безпосередньо у виробничу сферу в цілому, та в машинобудівну зокрема, у поєднанні з відповідною фінансово-кредитною політикою та виробничою діяльністю за критерієм – мінімальний строк подолання кризи виробництва.

Головним чинником мотиваційного механізму має бути вдосконалена система оподаткування з активною стимулюючою та регулюючою функціями. Порівняно з існуючою вона повинна бути спрощеною і включати меншу кількість податків, особливо непрямих. Враховуючи бажану націленість її на зниження цін, об'єктом оподаткування треба зробити ту частку ціни, яка формується продавцем. Це може бути додана вартість, але без амортизаційних відрахувань (як фактора відновлення основного капіталу). Цей податок пропонується зробити основним, замінивши ним два податки – на прибуток і на додану вартість. Перший податок в умовах нестабільності економіки, збитковості значної частки підприємств та неопрацьованої ще системи моніторингу діяльності суб'єктів підприємництва поки ще не виконує достатньою мірою свою регулюючу функцію, як це є в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Оптимізація ставок і порядку стягування податку на додану вартість зменшить ціну реалізації товару і збільшить купівельну спроможність покупця, що сприятиме зростанню обсягу продажу та виробництва продукції. При цьому, безумовно, потрібно буде переглянути перелік підакцизних товарів і ставки акцизу.

Для стимулювання нагромадження власного капіталу норма доходу має визначитися не відносно собівартості товару (щоб запобігти штучному її завищенню), а щодо власного капіталу без урахування обігових коштів (останні, як відомо, у позитивній тенденції повинні відносно зменшуватися). Це стимулюватиме інвестування.

Зазначені заходи (в умовах вибору антикризової стратегії) допоможуть машинобудівному підприємству слідувати обраній стратегії та уникнути банкрутства.

Слід зазначити, що в умовах кризового стану керівники та спеціалісти машинобудівних підприємств мають бути зосереджені не стільки на проблемах усунення наслідків кризи, скільки на виборі такої антикризової стратегії, яка буде визначитися пріоритетами, пов'язаними із наслідками кризи, вмінням їх передбачати та прогнозувати з метою подальшого їх усунення.

Запропоновані види антикризових стратегій мають свої специфічні характерні особливості та повинні застосовуватися кожним підприємством індивідуально, враховуючи реальний стан підприємства, його можливості, силу впливу і обмеження зовнішніх і внутрішніх ситуаційних чинників на діяльність підприємства.

Саме ці обставини обумовлюють необхідність вдосконалення розроблення механізму вибору антикризової стратегії машинобудівного підприємства, зокрема шля-

хом врахування стратегічних напрямів розвитку та його галузевої специфіки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для того, щоб досягти стабільності підприємств в умовах нестабільного зовнішнього середовища, потрібно використовувати запропоновану загальну схему розробки та реалізації антикризової стратегії машинобудівного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Осадник В.** Значение интеграции рыночного и ресурсного подходов для стратегического управления предприятием / В. Осадник // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 4. – С. 80 – 85.
- 2. Пономаренко В. С.** Стратегічне управління підприємством / В. С. Пономаренко. – Х. : Основа, 1999. – 620 с.
- 3. Портер М.** Международная конкуренция / М. Портер / Пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 869 с.
- 4. Пушкарь А. И.** Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы : научное издание / А. И. Пушкарь, А. Н. Тридед, А. Л. Колос. – Х. : ООО «Модель Вселенной», 2001. – 452 с.
- 5. Скібіцький О. М.** Антикризовий менеджмент : навч. посібн. / О. М. Скібіцький. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 568 с.
- 6. Сторчак Н. О.** Місце антикризового управління в економічній стратегії фірми / Н. О. Сторчак // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2009. – № 3 (19). – С. 59 – 63.
- 7.** Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общ. ред. А. П. Градова, Б. И. Кузина. – СПб. : Специальная литература, 1996. – 398 с.

8. Тесленок І. М. Визначення місця зовнішнього середовища у стратегічному управлінні підприємством / І. М. Тесленок // Економічний простір. – 2009. – № 21. – С. 270 – 275.

REFERENCES

- Osadnik, V. "Znachenie integratsii rynochnogo i resursnogo podkhodov dlia strategicheskogo upravleniia predpriiatiem" [The value of market integration and resource approaches to strategic management]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 4 (2000): 80-85.
- Ponomarenko, V. S. *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom* [Strategic management]. Kharkiv: Osнова, 1999.
- Porter, M. *Mezhdunarodnaia konkurentsiia* [International competition]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1993.
- Pushkar, A. I., Trided, A. N., and Kolos, A. L. *Antikrizisnoe upravlenie: modeli, strategii, mekhanizmy* [Crisis management: models, strategies and mechanisms]. Kharkiv: Model Vselenny, 2001.
- Skibitskyi, O. M. *Antykryzovyi menedzhment* [Crisis Management]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2009.
- Storchak, N. O. "Mistse antykryzovoho upravlinnia v ekonomichnii stratehii firmy" [Place of crisis management in the economic strategy of the firm]. *Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu KNEU*, no. 3(19) (2009): 59-63.
- Strategiia i taktika antikrizisnogo upravleniia firmoy* [The strategy and tactics of crisis management firm]. St. Petersburg: Spetsialnaia literatura, 1996.
- Teslenok, I. M. "Vyznachennia mistsia zovnishnyoho sere-dovyscha u stratehichnomu upravlinni pidpriemstvom" [Determination of the place of the environment in strategic business management]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 21 (2009): 270-275.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МОНІТОРИНГУ

ГАЛІЦИН В. К., СУСЛОВ О. П., САМЧЕНКО Н. К.

УДК 33.011: 005.584.1

Галицин В. К., Суслов О. П., Самченко Н. К. Концептуальні засади моніторингу

У статті викладено концептуальні засади побудови і функціонування моніторингу об'єкта організаційного типу. Сформульовано узагальнене визначення моніторингу як процесу спостереження за об'єктом шляхом збору, систематизації, оброблення та накопичення інформації. Проведення моніторингу передбачає кілька цілей: аналіз та оцінювання поточного стану об'єкта відповідно до заздалегідь розробленої програми; діагностика та оцінювання очікуваного стану об'єкта на певний момент часу в разі порушення рівноваги і тенденцій розвитку; формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення цілей розвитку об'єкта. Наведено структуру та описано етапи здійснення моніторингу (формування інформаційно-аналітичної бази і мети, аналіз та оцінювання поточного стану об'єкта, діагностика результатів реалізації його стратегії, оцінювання результатів реалізації стратегії, формування інформаційно-аналітичної бази процесу підготовки прийняття управлінських рішень) у системі управління процесом розвитку об'єкта організаційного типу. При цьому моніторинг розглядається як спосіб контролю над ситуацією, специфічний інструмент «зворотного зв'язку», що забезпечує стійкість розвитку об'єкта; як складова технології управління та фактор зниження ризику при реалізації стратегії об'єкта. Сформульовано вимоги до формування інформаційно-аналітичної бази моніторингу та визначено завдання з організації його функціонування.

Ключові слова: моніторинг, об'єкт, інформація, управління, оцінювання, діагностика, прийняття рішень.

Рис.: 1. **Бібл.:** 10.

Галицин Володимир Костянтинович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційного менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: galicyn@kneu.kiev.ua

Суслов Олег Павлович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри інформаційного менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: suslov_10@mail.ru

Самченко Наталія Костянтинівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри інформаційного менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: samka.natasha@gmail.com

УДК 33.011: 005.584.1

UDC 33.011: 005.584.1

Галицин В. К., Суслов О. П., Самченко Н. К. Концептуальные основы мониторинга

В статье изложены концептуальные основы построения и функционирования мониторинга объекта организационного типа. Сформулировано обобщенное определение мониторинга как процесса наблюдения за объектом путем сбора, систематизации, обработки и накопления информации. Проведение мониторинга подразумевает несколько целей: анализ и оценка текущего состояния объекта в соответствии с заранее разработанной программой; диагностика и оценка ожидаемого состояния объекта на определенный момент времени в случае нарушения равновесия и тенденций развития; формирование информационно-аналитической базы для принятия управленческих решений по обеспечению целей развития объекта. Приведена структура и описаны этапы осуществления мониторинга (формирование информационно-аналитической базы и цели, анализ и оценка текущего состояния объекта, диагностика результатов реализации его стратегии, оценка результатов реализации стратегии, формирование информационно-аналитической базы процесса подготовки принятия управленческих решений) в системе управления процессом развития объекта организационного типа. При этом мониторинг рассматривается как способ контроля над ситуацией, специфический инструмент «обратной связи», который обеспечивает устойчивость развития объекта; как составляющая технологии управления и фактор снижения риска при реализации стратегии объекта. Сформулированы требования к формированию информационно-аналитической базы мониторинга и определены задачи организации его функционирования.

Ключевые слова: мониторинг, объект, информация, управление, оценка, диагностика, принятие решений.

Рис.: 1. **Библ.:** 10.

Галицин Владимир Константинович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой информационного менеджмента, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: galicyn@kneu.kiev.ua

Суслов Олег Павлович – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры информационного менеджмента, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: suslov_10@mail.ru

Самченко Наталья Константиновна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры информационного менеджмента, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: samka.natasha@gmail.com

Halitsyn V. K., Suslov O. P., Samchenko N. K. Conceptual Foundations of Monitoring

The article states the conceptual foundations of building up and functioning of the monitoring of objects of the organisational type. It formulates a generalised definition of the monitoring as a process of object observation through collection, systematisation, processing and accumulation of information with the aim to analyse and assess its current state in accordance with the earlier developed programme, diagnostics and assessment of its expected state at a certain moment of time in the event of violation of the equilibrium and tendencies of development and formation of the information and analytical basis for managerial decision making on provision of the goals of object development. The article provides a structure and describes stages of monitoring (formation of information and analytical basis and goals, analysis and assessment of the current state of an object, diagnostics of results of realisation of its strategy, assessment of results of realisation of the strategy, formation of the information and analytical basis of the process of preparation of managerial decision making) in the system of management of the process of development of an object of the organisational type. Moreover, the monitoring is considered as a method of control over a situation, a specific feedback tool, which ensures sustainable object development as a component of the management technology and a factor of reduction of risks when realising the object strategy. The article formulates requirements to formation of the information and analytical basis of monitoring and identifies tasks of organisation of its functioning.

Key words: monitoring, object, information, management, assessment, diagnostics, decision making.

Pic.: 1. **Bibl.:** 10.

Halitsyn Volodymyr K. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Information Management, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: galicyn@kneu.kiev.ua

Suslov Oleh P. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Information Management, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: suslov_10@mail.ru

Samchenko Nataliya K. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of Information Management, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: samka.natasha@gmail.com

Необхідність підвищення ефективності управління будь-яким об'єктом вимагає перебудови засад інформаційної діяльності у державі та, перш за все, створення, впровадження і використання перспективних інструментів оцінювання і діагностики стану об'єктів, а також відповідної інформаційної бази, що забезпечить управління повною, об'єктивною і актуальною інформацією для підготовки і прийняття рішень щодо своєчасного реагування та усунення наслідків дій стохастичних збурень, що виникають у внутрішньому або зовнішньому середовищі. До числа таких інструментів відноситься моніторинг.

Як метод пізнання навколишньої дійсності та людської діяльності моніторинг використовувався людьми з незапам'ятних часів. Однак на рівень інформаційної технології він вийшов лише в останній третині ХХ століття, коли суспільство здобуло певну інфраструктуру (засоби масової інформації, телекомунікації, мережеві технології тощо). Ускладнення суспільства привело до ускладнення процедури спостереження.

Сам концепт «моніторинг» представляє інтерес з точки зору його теоретичного аналізу через те, що не має точного однозначного тлумачення, бо вивчається і використовується у межах різних сфер науково-практичної діяльності. Складність формулювання визначення моніторингу пов'язана також із приналежністю його як сфері науки, так і сфері практики. Він може розглядатися і як спосіб дослідження реальності, що використовується у різних науках, і як спосіб забезпечення сфери управління різними видами діяльності шляхом подання своєчасної та якісної інформації. Тому актуальною проблемою є узагальнення та розвиток концептуальних положень моніторингу.

Теоретичним і прикладним питанням моніторингу присвячена значна кількість публікацій, в яких закладено фундамент вирішення даної проблеми. Різні дослідники залежно від задач, що вирішуються у тій чи іншій галузі знання, виділяють різні сторони моніторингу, трактуючи його як спостереження, оцінювання, прогнозування стану якогось явища або процесу з метою попередження небажаних змін в обстановці [1], неперервний контроль [2], попередження накопичення критичної маси явищ, що негативно впливають на природне середовище [3], систему заходів, що дозволяють безперервно стежити за станом певного об'єкта, реєструвати його найважливіші характеристики, оцінювати їх, оперативного виявляти результати впливу на об'єкт різних процесів і факторів [5] тощо.

Разом з тим, існує хибна думка про те, що моніторинг являє собою самостійний інструмент управління станом об'єкта [4, 8, 9 та ін.] на протигагу тому, що «основну сферу практичного застосування моніторингу можна визначити як інформаційне обслуговування органів управління або громадськості на різних рівнях управління» [6, с. 100], тобто він є лише складовою інформаційного забезпечення процесу управління.

Практично всі автори сходяться у тому, що моніторинг пов'язаний із системою повторюваних спостережень у просторі та в часі з певними цілями і, як правило, відповідно до заздалегідь розробленої програми, що це процес системного спостереження, проведення до-

даткових обстежень, діагностики стану і тенденцій розвитку об'єкта. Існують різні думки щодо формування інформаційної бази моніторингу, а саме: використання власної аналітичної бази у вигляді експертних оцінок, відносних оціночних показників, індикаторів, процедур опитувань, анкетування тощо.

Аналіз літературних джерел, присвячених дослідженню моніторингу, свідчить про те, що у них розглядаються питання його визначення, організації та інформаційного забезпечення у конкретних предметних областях. При цьому відсутня загальна концепція створення і функціонування моніторингу.

Метою статті є викладення концептуальних засад моніторингу з урахуванням загального його визначення, структури, змісту окремих етапів, організації, формування інформаційної бази та його ролі в ітераційному процесі підтримки прийняття управлінських рішень.

Існує безліч систем моніторингу, і всі вони володіють сукупністю загальних ознак, що дають можливість визначити моніторинг як сформований, цілісний і досить самостійний науково-практичний напрям. Специфічність і ступінь розробленості методологічного апарату моніторингу кожною областю його застосування прямим чином впливають на наукове визначення даного поняття та формування його концепції.

У найбільш загальному розумінні моніторинг – це процес спостереження за об'єктом шляхом збору, систематизації, оброблення та накопичення інформації. Проведення моніторингу передбачає кілька цілей: аналіз та оцінювання поточного стану об'єкта відповідно до заздалегідь розробленої програми; діагностика та оцінювання очікуваного стану об'єкта на певний момент часу в разі порушення рівноваги і тенденцій розвитку; формування інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення цілей розвитку об'єкта.

Отже, головною метою моніторингу є збір і підготовка інформації для прийняття та аналізу рішень на різних рівнях управління, що зумовлює дві особливості, яким повинен задовольняти моніторинг: цільова спрямованість інформаційних процесів і максимальна об'єктивність отриманих висновків на кожній стадії перероблення даних.

Цільова спрямованість інформаційних процесів моніторингу проявляється при здійсненні ідентифікації об'єкта або процесу, що досліджуються, при аналізі взаємозв'язків їх елементів і виявленні кола керованих факторів, а також при діагностиці стану об'єкта або протікання процесу.

Об'єктивність результатів моніторингу повинна забезпечуватися, з одного боку, явним визначенням у кожному конкретному випадку його мети і програми, з іншого – системою заходів з «об'єктивізації» моделювання та оброблення інформації.

З концептуальної точки зору моніторинг слід розглядати у трьох аспектах:

- ★ як спосіб контролю над ситуацією, специфічний інструмент «зворотного зв'язку», який забезпечує сталість розвитку, виявлення причин наявних протиріч у внутрішньому та зовніш-

ньому середовищі об'єкта, особливий метод отримання знань про протиріччя і закономірності функціонування об'єкта;

- ✦ як складова технології управління;
- ✦ як фактор зниження ризику при реалізації стратегії об'єкта.

Згідно з [10] теоретично можливі три варіанти концепції моніторингу:

- ✦ *цільова*, відповідно до якої моніторинг визначається як проблемноорієнтована система;
- ✦ *інструментальна*, за якої моніторинг виділяється серед інших систем оброблення інформації за типом засобів і методів;
- ✦ *інтеграційна*, в якій моніторинг трактується як результат перегрупування традиційних інформаційно-управлінських функцій, об'єднуючий елементи статистики, аналізу та діагностики.

На сучасному етапі розвитку економіки особливого значення набуває третій варіант, який дозволяє, з одного боку, створювати умови для його проблемного і методичного розвитку, з іншого – сприяти вирішенню актуальних задач управління економічними процесами.

Методологічна спадкоємність, уніфікованість інструментарію, повторюваність спостережень, що властиві моніторингу, створюють можливість проведення системного аналізу об'єкта і механізмів його відтворення.

Стосовно об'єкта моніторинг слід розглядати у двох аспектах:

- ✦ *моніторинг ситуації*, що покликаний визначати факт наявності змін по відношенню до статичного стану об'єкта;
- ✦ *моніторинг процесу*, що передбачає відстежування змін, які відбуваються у процесі функціонування об'єкта.

Розглядаючи моніторинг у вигляді процесу, можна вказати на його послідовність, спрямованість, функцію збору інформації, її систематизацію та оброблення, оцінювання об'єкта для прийняття якісних управлінських рішень, а також діагностики стану об'єкта наперед заданий момент часу.

Моніторинг як система являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів: суб'єкта й об'єкта дослідження, мети і програми дослідження, оціночних параметрів і критеріїв, а також необхідної методологічної бази. Водночас моніторинг є підсистемою системи управління. Елементи всередині системи моніторингу мають властивість організованості, що визначається ступенем управління зв'язками між елементами системи і зв'язками системи із зовнішнім середовищем. Спеціальна організація взаємодії елементів безпосередньо відображає властивість організованості системи. Організованість, дієвість цієї системи залежить від того, як всі елементи системи пов'язані та чи адекватні вони один одному. Характер елементів системи моніторингу визначається його предметною областю.

Впливи змін, що виникають у процесі функціонування об'єкта, не завжди бувають сприятливими, а тому утримання об'єкта в бажаному стані повинно здійснюватися

шляхом вживання відповідних заходів, що досягається за рахунок управління об'єктом. Отже, метою управління об'єктом є утримання його у рівноважному стані в умовах дії збурюючих впливів внутрішнього і зовнішнього середовища або доведення його до бажаного стану, за якого забезпечується досягнення мети функціонування та виконання стратегічних завдань розвитку об'єкта.

Будь-який економічний об'єкт є системою організаційного типу, оскільки він характеризується внутрішньою упорядкованістю та узгодженістю взаємодії частин цілого, сукупністю процесів або дій, що ведуть до утворення та удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого, а також об'єднанням людей, що спільно реалізують деяку програму або мету [7].

Стосовно організаційної системи сукупність правил і процедур, що регламентують взаємодію її учасників, є механізмом її функціонування, а сукупність процедур прийняття управлінських рішень – механізмом управління.

Управління організаційною системою вимагає розроблення моделі функціонування об'єкта і системи супроводження його стану. Наявність адекватної моделі функціонування об'єкта дозволяє проаналізувати його реакції на виявлені системою супроводження зміни його рівноважного стану (етап аналізу), а потім (на етапі синтезу) вибрати і використовувати на практиці ті управлінські рішення, які приводять до необхідної реакції. У такий спосіб у контурі управління організаційною системою реалізується механізм зворотного зв'язку, без якого неможливе ефективне управління об'єктом в умовах наявності збурюючих впливів, що підтверджується наявністю такого зв'язку в усіх системах, що функціонують у природі.

Як впливає із сутності моніторингу, реалізація зворотного зв'язку в системі управління об'єктом здійснюється саме системою моніторингу. У цьому контексті метою моніторингу є орієнтація управлінського процесу на досягнення цілей, що стоять перед його об'єктом.

Для досягнення цілей, визначених програмою функціонування об'єкта або стратегією його розвитку, моніторинг забезпечує виконання таких специфічних завдань:

- ✦ інформаційна підтримка прийняття управлінських рішень;
- ✦ забезпечення функціонування загальної інформаційної системи процесу управління;
- ✦ діагностика очікуваного стану об'єкта;
- ✦ забезпечення раціональності процесу управління об'єктом.

Можливість виконання цих завдань характеризує моніторинг як одну з важливіших функцій управлінського процесу.

Структурну схему моніторингу в системі управління процесом розвитку об'єкта організаційного типу наведена на *рис. 1*.

Оскільки існує велика ймовірність виникнення збурюючих впливів внутрішнього і зовнішнього середовища, які можуть спричинити порушення ходу реалізації стратегії, тобто рівноважного стану об'єкта, то упродовж всього періоду управління здійснюється його моніторинг.

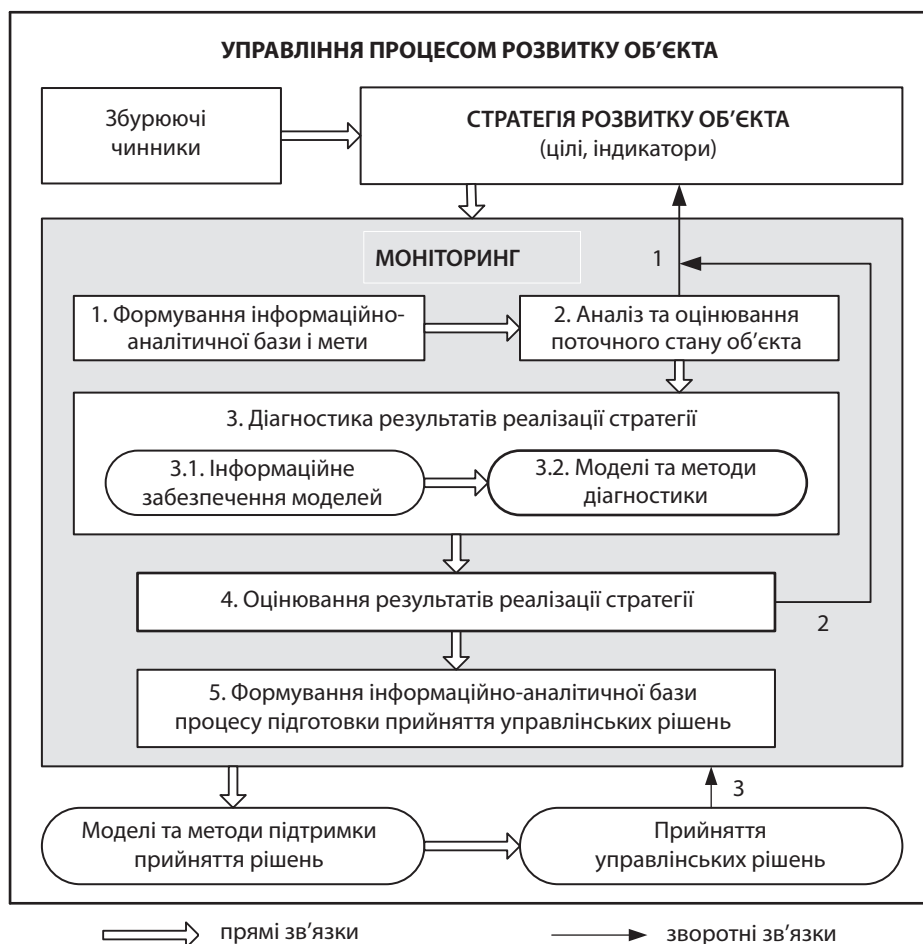

Рис. 1. Моніторинг у системі управління стратегією розвитку об'єкта

Процедура управління процесом розвитку об'єкта, що здійснюється в ітераційному режимі, зводиться до таких дій:

- ✦ якщо в результаті оцінювання поточного стану об'єкта (етап 2) не виявлено порушень, то процес реалізації стратегії продовжується у звичайному режимі, на що вказує зворотній зв'язок 1, у протилежному випадку виконується діагностика результатів реалізації стратегії з урахуванням наслідків дії збудуючих чинників або прийнятих управлінських рішень (етап 3);
- ✦ на етапі 4 у випадку позитивного оцінювання результатів реалізації стратегії здійснюється перехід до блоку «Стратегія розвитку об'єкта» за допомогою зворотних зв'язків 1 і 2, у протилежному випадку – до етапу 5 моніторингу, у якому формується інформаційно-аналітична база для підготовки прийняття управлінських рішень;
- ✦ після прийняття управлінських рішень здійснюється за допомогою зворотного зв'язку 3 перехід до моніторингу, тобто до оцінювання стану об'єкта, який буде досягнуто з урахуванням прийнятих управлінських рішень.

Об'єднуючи у собі такі найважливіші функції управління, як спостереження за об'єктом, аналіз та оцінювання його стану, діагностика реалізації стратегії, оцінювання результатів реалізації стратегії та форму-

вання інформаційно-аналітичної бази процесу підготовки прийняття управлінських рішень, моніторинг тим самим за своєю сутністю є складовою частиною інформаційного забезпечення процесу управління, що і відображено на наведеній вище схемі.

Формування мети та інформаційно-аналітичної бази моніторингу (етап 1) має бути здійснено у найкоротший термін після завершення розроблення стратегії розвитку об'єкта. Мета моніторингу визначається предметною областю, до якої належить його об'єкт. Для формування інформаційно-аналітичної бази моніторингу використовуються дані управлінського обліку який є складовою системи бухгалтерського обліку, що забезпечує потреби управління в інформації.

Управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки та інтерпретації інформації, що використовується у процесі керування всередині організації. Він охоплює практично всі компоненти менеджменту. Інформація, що надається управлінським обліком, орієнтована на задоволення потреб як стратегічного, так і поточного управління, на оптимізацію використання потенціалу об'єкта, забезпечення об'єктивного оцінювання діяльності підрозділів та окремих менеджерів. Бухгалтерський і управлінський облік не можна ототожнювати. Корінна відмінність управлінського обліку від бухгалтерського полягає в тому, що бухгалтерський облік орієнтується на зовнішніх споживачів.

вачів інформації, а управлінський – на внутрішніх, у першу чергу, на керівництво об'єкта та його підрозділів.

Отже, основна задача управлінського обліку полягає в забезпеченні інформацією процесу прийняття управлінських рішень.

Проведення моніторингового дослідження неможливе без урахування індикаторів об'єкта. Поняття «індикатор» широко використовується в різних галузях науки. Стосовно моніторингу під індикаторами розуміються показники, що відображають наперед заданий стан об'єкта, який визначається стратегією його розвитку.

До складу інформаційно-аналітичної бази моніторингу можуть входити не тільки кількісні, а й якісні показники. У процесі здійснення моніторингу вона може змінюватись як за кількістю, так і за складом показників у відповідності з коригуванням мети та індикаторів стратегії розвитку об'єкта, яке може проводитися на окремих ітераціях управління процесом розвитку об'єкта з метою усунення наслідків дії збурюючих чинників і приведення об'єкта до рівноважного стану.

До формування інформаційно-аналітичної бази моніторингу висуваються такі вимоги:

- ✦ система показників повинна адекватно відображати сутнісні характеристики об'єкта, давати комплексне уявлення про його функціонування;
- ✦ використовуватися повинен універсальний блок індикаторів, що дозволяє проводити порівняльний аналіз і будувати динамічні ряди;
- ✦ при проведенні порівняльного аналізу інформації слід зберігати його методологічну і методичну спадкоємність, що знижує ймовірність суб'єктивної інтерпретації отриманих даних і задає єдиний алгоритм аналітичних розробок.

Аналіз та оцінювання поточного стану об'єкта моніторингу (етап 2) здійснюється згідно з методологією економічного аналізу.

Діагностика результатів реалізації стратегії (етап 3) спрямована на підготовку аналітичної інформації для виконання етапу 4 моніторингу. Зміст етапу діагностики полягає у визначенні очікуваних результатів реалізації стратегії, тобто у визначенні цільових показників стратегії та рівня її індикаторів, що будуть досягнуті у випадку урахування наслідків дії збурюючих чинників або прийнятих управлінських рішень. Для вирішення задач цього етапу можуть бути використані математичні моделі та методи діагностики дослідження систем управління або адаптивні методи короткострокового прогнозування (етап 3.2), а інформаційне забезпечення цих моделей та методів формується залежно від їх конкретних типів.

Стосовно назви етапу 3 моніторингу необхідно зробити деякі пояснення.

У більшості наукових праць, присвячених питанням побудови і функціонування моніторингу, до його функцій відноситься прогнозування стану об'єкта, що досліджується, у майбутньому періоді при тих чи інших умовах. Але для динамічних процесів поняття майбутнього і поточного не має чітких просторових границь і описується своїми функціональними показниками.

Аналогічно неможливо чітко установити і часові границі процесу. Для реалізації цільової спрямованості моніторингу у кожному випадку необхідно мати на увазі, що інтерпретація поточного значення спостереження можлива тільки тоді, коли воно розглядається не просто як завершальний елемент минулого періоду, а як сполучна ланка між минулим і майбутнім. Це означає, що найближче майбутнє процесу є невід'ємним елементом його ідентифікації. Визначення стану процесу в такому близькому майбутньому можна формально віднести до прогнозування, але насправді воно являє собою специфічну операцію, яку пропонується називати діагностикою або адаптивним короткостроковим прогнозуванням.

Процедура оцінювання результатів реалізації стратегії об'єкта (етап 4) полягає у визначенні відхилень показників цілей та індикаторів стратегії, отриманих у процесі їх діагностики, від передбачених нею. Припустимі межі цих відхилень визначаються особою, відповідальною за реалізацію стратегії.

Формування управлінських рішень повинно бути підпорядковано досягненню мети стратегії розвитку об'єкта і заданих рівнів індикаторів з урахуванням наслідків дії збурюючих чинників і виконуватися на за допомогою відповідних математичних моделей і методів підтримки їх прийняття. У разі нездійсненності виконання такого завдання через обмеження можливостей об'єкта повинні прийматися управлінські рішення щодо коригування самої стратегії.

Описаний ітераційний процес виконується упродовж всього життєвого циклу стратегії розвитку об'єкта. Етапи 1 – 5 цього процесу у своїй сукупності є алгоритмом моніторингу процесу реалізації стратегії розвитку об'єкта, або стратегічного моніторингу.

У випадку оперативного управління процесом функціонування об'єкта його схема принципово не змінюється. Лише замість стратегії розвитку об'єкта розглядається програма (план) його діяльності, на етапі 3 здійснюється діагностика результатів виконання програми (плану) на кінець оперативного періоду, а на етапі 4 – оцінювання цих результатів.

Викладене дозволяє стверджувати, що моніторинг є не тільки невід'ємним елементом системи управління, а й відносно уособленою стадією процесу управління організаційним об'єктом, що забезпечує його інформаційну прозорість на всіх стадіях. Він є найважливішим засобом інформаційного забезпечення економічної, соціально-політичної, екологічної та інших фундаментальних сфер суспільної життєдіяльності, формування необхідних баз даних по об'єкту дослідження.

Виходячи із розглянутого процесу моніторингу та беручи до уваги той факт, що моніторинг є однією із загальних функцій управління, можна стверджувати, що він є основою для реалізації й інших управлінських функцій: планування, організація, контроль та ін.

Особливість моніторингу полягає у його двостійкій ролі у процесі управління: на практиці неможливо визначити коло діяльності менеджера таким чином, щоб воно відносилось тільки до якого-небудь одного елементу управління без його взаємозв'язку і взаємодії з моні-

торингом. Будь-яка управлінська функція обов'язково інтегрована з моніторинговими.

Ключовими властивостями моніторингу, що визначаються конкретними ситуаціями, які виникають у процесі функціонування об'єкта, є такі:

- ✦ постійне спостереження за об'єктом, що може бути побудоване як безперервне;
- ✦ дискретне отримання даних з постійним або змінним кроком;
- ✦ епізодичні спостереження за спеціальними «сигналами» системи управління об'єктом.

До основних задач організації функціонування моніторингу відносяться такі: визначення проблемної ситуації моніторингу, її структури та основних чинників; визначення у відповідності з метою моніторингу меж предметної області, що підлягає дослідженню; побудова структури моніторингу з виділенням у ній змістовних рівнів ієрархії й алгоритмів обміну результатами моніторингу між ними з обов'язковою фільтрацією інформації, що спрямовується з нижчого рівня ієрархії на вищий; побудова моделі моніторингу з визначенням алгоритму формування його основного результату на основі часткових спостережень за об'єктом; обґрунтування системи індикаторів, за якими здійснюється моніторинг; забезпечення можливості відображення динаміки функціонування об'єкта; визначення засобів зручної і наглядної візуалізації результатів моніторингу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи розгляд концептуальних засад побудови і функціонування моніторингу, можна виділити такі його характерні риси: моніторинг являє собою постійний процес спостереження за об'єктом або процесом впродовж всього їх життєвого циклу; як інформаційний процес моніторинг носить системний характер; призначенням моніторингу є систематичне спостереження за об'єктом або процесом для забезпечення інформаційних потреб системи управління ними; кінцевою метою моніторингу є формування інформаційно-аналітичної бази для підтримки прийняття управлінських рішень щодо забезпечення рівноважного стану об'єкта або процесу; мета та алгоритм моніторингу визначаються особливостями об'єкта або процесу, що досліджуються; вирішення у межах моніторингу задач оцінювання і діагностики стану об'єкта або процесу надає йому характер інтелектуальної системи.

Наявність цих рис характеризує моніторинг як контрольно-слідкуючу систему з функцією діагностування стану об'єкта, яка органічно вбудовується у процес управління його функціонуванням. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Банковский портфель: книга банкира. Книга инвестора / Отв. ред. Коробов Ю. И., Рубан Ю. Б., Солдаткин В. И. – М.: Соминтекс, 1994. – 701 с.
2. Белоусов П. Оперативность и достоверность банковского мониторинга / П. Белоусов // Банковское дело в Москве. – 1998. – № 9. – С. 22 – 24.

3. Варьяш И. Ю. Банковская социология. Экспертные оценки в банковском деле / И. Ю. Варьяш. – СПб.: Альфа, 1999. – 256 с.

4. Внукова Н. Н. Основы финансового мониторингу финансовых послуг / Н. Н. Внукова. – К.: КНТ, 2009. – 136 с.

5. Елисеєва И. И. Популярный экономико-статистический словарь-справочник / И. И. Елисеєва. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 281 с.

6. Журавлева И. В. Проблемы формирования национальной системы финансового мониторинга / И. В. Журавлева // Бизнес Информ. – 2010. – № 1. – С. 99 – 103.

7. Новиков Д. А. Теория управления организационными системами / Д. А. Новиков. – М.: МПСИ, 2005. – 584 с.

8. Олексюк А. С. Системы поддержки принятия финансовых решений на микроуровне / А. С. Олексюк. – К.: Наукова думка, 1998. – 507 с.

9. Плікус І. Й. Система моніторингу для фінансового прогнозу діяльності підприємства / І. Й. Плікус // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 35 – 44.

10. Шевяков А. Ю. Социально-экономический мониторинг: концепция, проблемы, перспективы / А. Ю. Шевяков, Г. Б. Клейнер // Экономика и математические методы. – 1993. – Т. 29. – Вып. 1. – С. 5 – 14.

REFERENCES

Bankovskiy portfel: kniga bankira. Kniga investora [Banking portfolio: book banker. Book investor]. Moscow: Sominteks, 1994.

Belousov, P. "Operativnost i dostovernost bankovskogo monitoringa" [The speed and accuracy of the bank monitoring]. *Bankovskoe delo v Moskve*, no. 9 (1998): 22-24.

Eliseeva, I. I. *Populiarnyy ekonomiko-statisticheskiy slovar-spravochnik* [Popular Economics and Statistics dictionary catalog]. Moscow: Finansy i statistika, 1993.

Novikov, D. A. *Teoriia upravleniia organizatsionnymi sistemami* [Control theory of organizational systems]. Moscow: MPSI, 2005.

Oleksyuk, A. S. *Sistemy podderzhki priniatiia finansovykh resheniy na mikrourovne* [Support system for financial decision-making at the micro level]. Kyiv: Naukova dumka, 1998.

Plikus, I. I. "Systema monitorynhu dlia finansovoho prognosu diialnosti pidpriemstva" [The monitoring system for financial forecasting the enterprise]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2003): 35-44.

Sheviakov, A. Yu., and Kleyner, G. B. "Sotsialno-ekonomicheskiy monitoring: kontseptsii, problemy, perspektivy" [Socio-economic monitoring: concept, problems and prospects]. *Ekonomika i matematicheskie metody*, vol. 1, no. 29 (1993): 5-14.

Variash, I. Yu. *Bankovskaia sotsiologiya. Ekspertnye otsenki v bankovskom dele* [Banking sociology. Expert assessments of the banking business]. St. Petersburg: Alfa, 1999.

Vnukova, N. N. *Osnovy finansovoho monitorynhu finansovykh posluh* [Fundamentals of Financial Monitoring of financial services]. Kyiv: KNT, 2009.

Zhuravleva, I. V. "Problemy formirovaniia natsionalnoy sistemy finansovogo monitoringa" [Problems of formation of a national system of financial monitoring]. *Biznes Inform*, no. 1 (2010): 99-103.

АДМІНІСТРУВАННЯ В МАРКЕТИНГОВОМУ УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

КАЛИНИЧЕНКО М. П.

УДК 658.8

Калиниченко М. П. Адміністрування в маркетинговому управлінні промисловим підприємством

У статті адміністративний підхід розкривається як комплекс універсальних дій, способів впливу щодо формалізації, регламентації, контролю та забезпечення виконання запланованих цілей маркетингового управління промисловим підприємством. Автором наведено результати дослідження науково-теоретичних і практичних підходів до використання адміністративного підходу при формуванні структури маркетингового управління підприємством, організації та регламентації бізнес-процесів, розробки та реалізації стратегії маркетингового управління промисловим підприємством. Розкрито форми адміністрування, його роль залежно від рівнів управління підприємством (корпоративний, функціональний, інструментальний). Поєднання адміністративного та процесного підходів до маркетингового управління підприємством дозволило визначити засоби подолання «хронічних проблем» управління шляхом послідовного об'єднання дій, операцій, стадій, етапів, фаз і циклів у єдиний процес.

Ключові слова: маркетингове управління, промислове підприємство, адміністрування, форми адміністрування, бізнес-процеси.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Калиниченко Максим Петрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Маркетинг», Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: mpk79@mail.ru

УДК 658.8

Калиниченко М. П. Администрирование в маркетинговом управлении промышленным предприятием

В статье административный подход раскрывается как комплекс универсальных действий, способов воздействия по формализации, регламентации, контролю и обеспечению выполнения запланированных целей маркетингового управления промышленным предприятием. Автором представлены результаты исследования научно-теоретических и практических подходов к использованию административного подхода при формировании структуры маркетингового управления предприятием, организации и регламентации бизнес-процессов, разработке и реализации стратегии маркетингового управления промышленным предприятием. Раскрыты формы администрирования, его роль в зависимости от уровней управления предприятием (корпоративный, функциональный, инструментальный). Сочетание административного и процессного подходов к маркетинговому управлению предприятием позволило определить способы преодоления «хронических проблем» управления путем последовательного объединения действий, операций, стадий, этапов, фаз и циклов в единый процесс.

Ключевые слова: маркетинговое управление, промышленное предприятие, администрирование, формы администрирования, бизнес-процессы.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Калиниченко Максим Петрович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры «Маркетинг», Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: mpk79@mail.ru

UDC 658.8

Kalynychenko M. P. Administering in Marketing Management of an Industrial Enterprise

The article considers administrative approach as a complex of universal actions, methods of impact on formalisation, regulation, control and provision of performance of planned goals of the marketing management of an industrial enterprise. The author provides results of the study of scientific and theoretical and practical approaches to the use of the administrative approach during formation of the structure of the marketing management of an enterprise, organisation and regulation of business processes, development and realisation of the strategy of marketing management of an industrial enterprise. The article reveals forms of administering and its role depending on levels of management of an enterprise (corporate, functional, instrumental). Combination of administrative and process approaches to marketing management of an enterprise allowed identification of methods of overcoming "chronic problems" of management by means of consecutive unification of actions, operations, stages, phases and cycles into a common process.

Key words: marketing management, industrial enterprise, administering, forms of administering, business processes.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Kalynychenko Maksym P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department «Marketing», Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: mpk79@mail.ru

Сучасне уявлення про зміст адміністративного менеджменту не є однозначним, що обумовлено, по-перше, різноманіттям сфер його застосування, по-друге, нагромадженням управлінського досвіду, що об'єднує комплекс прикладних організаційно-методичних та універсальних інструментів оперативно-розпорядчого управління для підвищення ефективності та результативності функціонування підприємств і організацій.

Серед фахівців існують дві діаметрально протилежні точки зору щодо використання адміністративного підходу в управлінні. З одного боку, у країнах з ринковою економікою для більшості підприємств адміністративний підхід є одним із основних, який суттєво спрощує процес управління і підвищує його ефективність. З ін-

шого боку, в умовах трансформації характеру конкуренції для підприємств основні стратегічні переваги полягають не в збільшенні виробництва та зниженні витрат, а в інноваціях та ефективності функціонування, тобто відбувається перехід від менеджменту ресурсів до менеджменту процесів. Тому поширеною є думка, що сучасне управління не потребує жорсткої регламентації та використання бюрократичних інструментів, у той час, як зростає потреба в забезпеченні гнучкості та мобільності підприємства для забезпечення швидкої реакції на революційні зміни на ринку.

Також слід зазначити, що ідея розробки внутрішніх нормативних документів (стандартів) не є чимось абсолютно новим для української господарської практи-

ки. Історично стандартизація управління бере свій початок у сфері виробництва, в якій внутрішні нормативні документи охоплюють конструкторсько-технологічні аспекти: технологічні карти, специфікації тощо. До сих пір не обов'язковою є наявність нормативних документів для багатьох загальних функцій управління на промисловому підприємстві. Якщо говорити про маркетинговий підхід до управління підприємством у цілому (маркетингове управління), то питання щодо принципів і правил поведінки на ринку маркетингових суб'єктів висвітлені в спеціалізованій літературі більш повно, ніж питання закріплення цих принципів і правил у внутрішніх нормативних документах (стандартах).

Виникнення школи адміністративного управління (класична школа менеджменту) пов'язано з ім'ям А. Файоля. Узагальнюючи свій досвід як керівника вищої ланки управління, він розробив «теорію адміністрації», написав книгу «Загальне і промислове управління», яка вийшла в 1916 р. [1]. Управляти, за А. Файолем, – це передбачати, організувати, розпоряджатися, координувати та контролювати. Іншими словами, адміністративна функція визначає зміст менеджменту та тісно пов'язана з іншими п'ятьма основними функціями на підприємстві.

Крім А. Файоля (1841 – 1925) у розвитку школи адміністративного менеджменту значний внесок внесли його сучасники: Г. Емерсон, Л. Урвік, М. Вебер, Г. Форд, О. Гастев, П. Керженцев, а за останні десятиліття – зарубіжні, зокрема російські, та українські вчені: І. Ансофф, В. Барінов, У. Босвелл, Д. Волков, Б. Данфорд, Г. Даулінг, П. Друкер, В. Єліферов, В. Масленніков, М. Х. Мескон, Г. Осовська, М. Портер, Л. Федулова та ін. Питання адміністрування в маркетингу промислового підприємства неможливо розглядати поза наукових праць таких вчених, як Л. Балабанова, П. Дойль, С. Іляшенко, Ф. Котлер, Д. Кревенс, Ж.-Ж. Ламбен, А. Старостіна, О. Третяк та ін.

Мета статті полягає у поглибленні теоретико-методологічних і практичних положень адміністрування в системі маркетингового управління промисловим підприємством (МУПП).

Нами поділяється точка зору, відповідно до якої маркетинг – це форма управління (тип менеджменту), яка безпосередньо спрямована на ринок, побудована за встановленими пріоритетами ринкових процесів та оцінюється за критеріями успіху підприємства на ринку. Маркетинг як форма управління має право на існування, оскільки в неї є специфіка в основних характеристиках: структурі системи управління, механізмі управління, процесі управління. Це управління, в якому головна увага приділяється дослідженню ринкових процесів і тенденцій, що, у свою чергу, визначає пріоритети та цілі діяльності промислового підприємства, розробку управлінських рішень та всього процесу організації управління. Відповідно з цим МУПП є багатофункціональною системою безперервної адаптації діяльності підприємства до ринків ТПП, праці, капіталу, інформації тощо, кон'юнктура яких постійно змінюється. Також маркетингове управління – це управління підприємством у цілому на засадах маркетингу, орієнтація на які вимагає від усіх його функціональних підрозді-

лів організації, планування та оцінки своєї діяльності з позиції відповідних ринків і кінцевого споживача [2]. Тому ефективність та результативність МУПП багато в чому залежить від якості та надійності виконання робіт, пов'язаних із адмініструванням.

Як показують наші дослідження, серед фахівців існують різні підходи до визначення сутності адміністрування. Тлумачні словники визначають адміністрування як бюрократичний метод управління за допомогою командування; управління, завідування, вміння практично організувати виконавчо-розподільну та виробничу діяльність; повсякденний стиль діяльності будь-якого органу, посадової особи, що характеризується переважно виданням директивних актів, наказів, розпоряджень [3].

Різноманіття існуючих визначень «адміністрування» свідчить про неоднозначний, багато в чому негативний характер змісту цього поняття. Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що адміністрування є функцією управління і комплексом вимушених або необхідних суб'єкту управління універсальних дій, засобів впливу щодо формалізації, регламентації, розпорядництва, контролю та забезпечення виконання запланованого. Регламентації підлягають функції, права, обов'язки, елементи системи управління, що закріплюються у внутрішніх нормативних документах.

Відкритим залишається питання про потенціал використання адміністративного підходу в МУПП. Вважаємо, що визначальним у застосуванні адміністрування як інструменту в МУПП є необхідність забезпечення чіткого дотримання встановлених правил дієвим механізмом контролю і відповідальності. Через використання внутрішніх нормативних документів можна створити умови для реалізації таких функцій МУПП, як планування (стандарти відповідають не тільки на питання «що робити» і «як робити», але й на питання «що для цього потрібно») і контроль (стандарти визначають вимоги до результатів МУПП, дозволяють порівнювати заплановані та досягнуті ключові показники).

Можна констатувати наявність двох основних напрямів у теорії та практиці адміністрування: це розробка раціональної системи управління та формування структури управління. Фахівці AMI-System Group вважають, що адміністрування спрямоване на якісне вирішення таких завдань управління: раціональну організацію праці на кожному робочому місці та мотивацію кожного працівника до продуктивної та якісної праці. Цілісна система адміністративного управління повинна складатися з двох взаємопов'язаних підсистем: підсистема I – система адміністративного управління підприємством (організаційна система управління); підсистема II – система адміністративного управління персоналом або раціональна модель трудових відносин, що базується на ефективній системі оплати праці [4]. Тому при подальшому викладенні результатів дослідження сконцентруємо увагу на стандартизації процесів організації системи, структури МУПП, а також розробки та реалізації стратегії маркетингового управління.

Як відзначає О. Русецька, усе більше прихильників в управлінні набувають регулярний менеджмент і

бізнес-інжиніринг. Регулярний менеджмент, на її думку, є поняттям, спорідненим адмініструванню, що передбачає розробку типових та ефективних моделей, методик і процедур, які забезпечують якісну роботу персоналу підприємства та визначають успіх у досягненні встановлених цілей [5, с. 16].

Вважається, що ідеологія регулярного менеджменту виникла в результаті формування класичною школою політекономії принципів функціональної спеціалізації та подальшого розвитку функціонального підходу в роботах Ф. У. Тейлора та А. Файоля, створення технологічної концепції Г. Форда. Ford Motor Company змогла виробляти сотні тисяч автомобілів завдяки тому, що Форд розклав процес збирання автомобіля на ряд етапів. При цьому виконання кожного етапу було настільки простим, що цій роботі можна було навчити будь-кого. Подібна ідея лежить і в основі регулярного менеджменту – розкласти складні процеси на прості, їх описати та регламентувати [5, с. 16 – 18].

Перехід від стихійного до регулярного менеджменту фахівці пропонують починати з аналізу існуючої системи управління, після якого слід провести її цілеспрямовану реорганізацію. Результатом реорганізації системи управління має стати запровадження єдиних стандартів діяльності для всіх працівників. У новій системі управління кожний працівник знає свою сферу відповідальності та колег, розподіл завдань або функцій, критерії оцінки якості їх виконання. Далі слід забезпечувати постійний контроль адекватності стану системи управління зовнішнім і внутрішнім факторам бізнес середовища.

Впровадження внутрішніх нормативних документів на промисловому підприємстві вимагає певних витрат. Тому рішення про доцільність впровадження регулярного менеджменту доцільно приймати після оцінки співвідношення витрат і одержуваних ефектів. Такими критеріями, на підставі яких ухвалюється рішення про необхідність зміни існуючої системи управління підприємством, є: розмір підприємства, складність ключових бізнес-процесів, рівень стійкості або стандартизації бізнес-процесів. Промислові підприємства відповідають зазначеним критеріям, тому процес формування системи і структури маркетингового управління на засадах регулярного менеджменту є неминучим і вимушеним.

Система МУПП – це статична основа, необхідні зв'язки, за якими та завдяки яким можна здійснювати управлінський вплив. Вона складається з множини взаємозалежних елементів, які формують єдине ціле та реалізують процес управління для досягнення цілей управління [2, с. 168 – 175]. Усі елементи системи МУПП (цілі, місія, філософія, структура, функції, методи, закономірності, принципи, критерії, технології та ефективність (результативність)) повинні підлягати стандартизації (регламентації).

Для забезпечення якості системи МУПП необхідно керуватися рядом принципів і закріпити їх у внутрішніх нормативних документах. Під стандартизацією МУПП будемо розуміти розробку і використання внутрішніх нормативних документів, які регулюють ті чи інші сторони управлінської діяльності всередині підпри-

ємства та за його межами. Наприклад, стандарт якості серії ISO-9000 дозволяє промисловим підприємствам реалізувати свою місію – задоволення певних потреб зовнішніх клієнтів (кількість вимог у системі менеджменту якості в стандарті ISO-9001 – 135, а в стандарті QS-9000 компанії General Motors – 280). Тому якість визначається не якістю самого продукту, не якістю технологічних процесів, а системою управління підприємством в цілому.

Однак зазначений стандарт і концепції APICS, IFRS мають відносно підприємства зовнішній характер, їх наявність є необхідною, але не достатньою умовою забезпечення якості системи МУПП. Тобто, крім зовнішніх, повинні бути внутрішні стандарти, які на практиці прийнято називати *корпоративними стандартами*. Наприклад, корпоративний кодекс є одним із стандартів підприємства, який визначає правила поведінки або обмеження, що формують взаємодію між людьми. Як внутрішній інститут корпоративний кодекс повинен сприяти ефективному обміну ресурсами між підприємством та його стейкхолдерами. Як показує наш досвід, в окремих випадках неформальні інституції дійсно можуть замінювати формальні правила, а також бути додатковим джерелом конкурентних переваг української промисловості.

Як було зазначено вище, технологічною основою забезпечення регулярного менеджменту є бізнес-інжиніринг, який передбачає формальне, точне, повне та всебічне описання діяльності підприємства шляхом побудови його базових інформаційних моделей у взаємодії з моделлю зовнішнього середовища. Використання бізнес-моделі для прийняття всіх управлінських рішень та формування регламентів управління як системи несуперечливих вказівок є відмінною рисою бізнес-інжинірингового підходу в управлінні [6]. Призначення підприємства полягає у задоволенні потреб споживачів та інших стейкхолдерів, яке визначається на етапі розробки місії. Це дозволяє сформулювати бізнес-потенціал підприємства як сукупність видів економічної діяльності, спрямованих на задоволення зазначених потреб. Бізнес-потенціал, у свою чергу, з урахуванням обраних цілей та стратегій визначає функціонал підприємства – перелік бізнес-функцій і функцій МУПП, необхідних для підтримки зазначених видів діяльності з урахуванням відповідних ресурсів і структури управління.

Таким чином визначається перелік управлінських регістрів підприємства (продукти, функції, організаційні ланки тощо) у вигляді ієрархічних класифікаторів. Далі, закріплюючи між собою елементи різних класифікаторів за допомогою матричних проекцій, створюється сукупність інформаційних моделей підприємства. Так матриця маркетингової відповідальності закріплює відповідальність структурних підрозділів за отримання доходу від господарської діяльності. Її подальша деталізація (шляхом виділення центрів фінансової відповідальності) забезпечить побудову фінансової моделі підприємства, що дозволяє запроваджувати систему бюджетного управління.

Матриця функціональної відповідальності закріплює відповідальність структурних ланок (окремих фахівців) за виконання бізнес-функцій при реалізації процесів економічної діяльності, а також функцій управ-

ління, пов'язаних з управлінням цими процесами (планування, облік, контроль у сфері маркетингу, фінансів, управління персоналом тощо). Її подальша деталізація (до рівня відповідальності окремих працівників) дозволить отримати функціональні обов'язки працівників, що забезпечує в сукупності з описанням прав, обов'язків, повноважень розробку пакету посадових інструкцій.

Описання бізнес-потенціалу, функціонала та відповідних матриць відповідальності є статичною основою роботи підприємства. При цьому процеси, що відбуваються на підприємстві, ідентифікуються, класифікуються поки в згорнутому вигляді (як функції) і закріплюються за виконавцями. На цьому етапі бізнес-моделювання формується загальновизнаний набір головних внутрішніх нормативних документів: базове Положення про організаційно-функціональну структуру підприємства; пакет Положень про окремі види діяльності (наприклад, маркетинг, фінанси); пакет Положень про структурні підрозділи (цехи, відділи, сектори, групи, бюро тощо); посадові інструкції.

Це вносить прозорість у діяльність підприємства за рахунок чіткого розмежування і документального закріплення зон відповідальності менеджерів. Подальша деталізація бізнес-моделі відбувається на етапі динамічного описання підприємства на рівні процесних поточкових моделей. Ці моделі описують процес послідовного перетворення матеріальних та інформаційних потоків підприємства в ході реалізації якої-небудь бізнес-функції або функції управління. При цьому спочатку описується логіка взаємодії учасників процесу, а потім – технологія роботи окремих працівників на своїх робочих місцях.

Завершується організаційне бізнес-моделювання розробкою моделі структур даних, яка визначає перелік і формати документів, що супроводжують процеси на підприємстві, а також задає формати описання об'єктів зовнішнього середовища, компонентів і регламентів самого підприємства. Внутрішнє нормативне регулювання діяльності підприємства є частиною процесу адміністрування, що прямо пов'язане з вирішенням ряду завдань: визначити перелік процесів і підпроцесів, які підлягають регламентації; пріоритет або черговість розробки стандартів (нормативних документів); гармонізація розроблюваних стандартів з уже діючими (табл. 1).

Об'єкт МУПП – це підприємство в цілому, ланцюг, елемент системи управління, що сприймає управлінський вплив з боку іншого елемента управління. У посадовій ієрархії об'єктом управління можуть бути цехи, відділи, підлеглі будь-якого рівня управління. Також об'єктами маркетингового управління є ресурси підприємства, бізнес-процеси та показники.

Кореневий стовпець матриці відбиває об'єкти МУПП, а кореневий рядок – функції. Елементи матриці МУПП утворюються на перехресті стовпців і рядків, що відображає необхідність виконання відповідних функцій управління щодо відповідного об'єкта. Тому для кожного нормативного документа можна визначити позицію в матриці МУПП. Відсутність внутрішніх нормативних документів для певного елемента матриці визначає необхідність їх розробки. Послідовність розробки документів визначається стратегічними цілями підприємства та поточною ситуацією на ринку.

Таким чином, адміністрування МУПП вимагає наявності систематизованого реєстру положень, регламентів і правил (пакет документів, які розподіляють і регламентують права, обов'язки та відповідальність підрозділів і працівників), а також використання підходів, принципів, процедур (пакет штатних процедур функціонування підрозділів і працівників, що забезпечує досягнення поставлених цілей), якими постійно керуються працівники при виконанні своїх обов'язків. Важливо те, що в усіх цих документах узагальнюється і закріплюється нагромаджений кращий досвід постановки і досягнення цілей промислового підприємства.

На наш погляд, найбільш затребуваними форми адміністрування МУПП, що реалізуються у вигляді процедур, повинні бути

- ✦ регламентація системи та процесу визначення цілей, що забезпечує розробку, побудову та реалізацію дерева цілей промислового підприємства;
- ✦ розподіл функціонального виконання змісту професійних операцій та універсальних дій між працівниками та підрозділами організаційної структури;
- ✦ організація побудови та реалізація процесу управління шляхом послідовного об'єднання дій, операцій, стадій, етапів, фаз і циклів у процес;

Таблиця 1

Матриця маркетингового управління промисловим підприємством

Об'єкти маркетингового управління	Функції маркетингового управління				
	Функції інтеграції діяльності	Основні функції (зміст управління)	Загальні функції (об'єкт управління та діяльності підприємства)	Спеціалізовані функції (роль в процесі функціонування підприємства)	Предметні функції (дослідження та управління)
Структурні одиниці					
Ресурси					
Бізнес-процеси					
Показники ефективності та результативності					

- ✦ вироблення, адаптація та застосування моделі організації функціональної взаємодії в ході розробки і здійснення управлінського впливу.

Розглянемо такий аспект, як процедура створення внутрішніх нормативних документів підприємства. Нормативні документи можна вважати якісними, якщо вони виконують приписні завдання і відповідають таким вимогам: гнучкість, зручність для користувачів, безконфліктність з іншими документами. Уся сукупність нормативних документів у системі МУПП може формуватися за принципом ієрархії. Так, на *першому рівні* (багато в чому збігається з корпоративним рівнем управління) повинні бути розроблені документи, які відносяться до категорії «Політики (концепції)» і відбивають загальний погляд та ідеологію, основні ідеї та принципи щодо будь-якого аспекту економічної діяльності підприємства або галузі управління. Дія таких документів поширюється, як правило, на весь колектив. Прикладом таких документів можуть бути: «Маркетингова політика», «Виробнича політика», «Кадрова політика» тощо.

На *другому рівні* (функціональний рівень управління підприємством) можуть використовуватися два типи документів: «Положення» і «Класифікатори» / «Довідники». Перший тип визначає основні принципи управління деякою сукупністю об'єктів і може містити укрупнений опис дій з реалізації цих принципів. Наприклад, до таких документів може належати: «Положення про структурний підрозділ», «Положення про систему стратегічного управління» тощо. Користувачами цього документу будуть тільки ті працівники підприємства, які беруть безпосередню участь у цьому процесі або використовують його результати. Другий тип визначає принципи (ознаки) класифікації та групування різних об'єктів управління (ринків, споживачів, товарів, матеріалів тощо).

На *третьому рівні* (інструментальний рівень управління підприємством) розробляються і використовуються «Інструкції», які визначають порядок управління окремими об'єктами, містять детальний опис дій щодо управління цими об'єктами. Користувачами таких документів є вузька категорія виконавців. До таких документів, наприклад, належать «Інструкція для оцінки лояльності споживачів», «Інструкція з проведення маркетингового аудиту» тощо.

Таким чином, структурні одиниці беруть участь у бізнес-процесах, в яких використовуються ресурси або використання ресурсів є результатом реалізованих бізнес-процесів. Показники відбивають характеристики об'єктів маркетингового управління – промислового підприємства в цілому, структурних одиниць, ресурсів. Для кожного рівня розробляється відповідний тип внутрішніх нормативних документів.

На корпоративному рівні управління підприємством розробляється корпоративна стратегія, на функціональному рівні – структура підприємства, яка створена для реалізації стратегії; на третьому рівні протікають процеси, які підтримують обрану стратегію. Запорукою успішної діяльності промислового підприємства в умовах постійно мінливого та непередбачуваного ринкового середовища й жорсткої конкуренції є наявність проду-

маного плану дій з досягнення конкретних позицій на ринку. Таким планом є стратегія як сукупність цілей підприємства і конкурентоспроможних дій з їх досягнення.

Ми поділяємо позицію І. Ансоффа, відповідно до якої «розробка регламентів починається слідом за розробкою стратегії і структури, точніше за визначенням структурних підрозділів, їх цілей, взаємодії. А структура в цілому – це впорядкованість завдань, ролей, повноважень і відповідальності, за допомогою якої фірма здійснює свою діяльність» [7, с. 167].

Структура управління (організаційна структура) – склад управлінських підрозділів підприємства, а також окремих керівників та їх регулярні інформаційні взаємозв'язки щодо здійснення спільної управлінської діяльності. Структуризація має на меті послідовне описання, аналіз, удосконалення і регламентацію основних структурних зрізів підприємства. Головним при розробці структури управління підприємством є те, що всі продукти (послуги), а також функції повинні бути закріплені за конкретною структурною ланкою. Далі необхідно побудувати такі організаційні проєкції: проєкція продуктів на структурні ланки; проєкція бізнес-функцій на структурні ланки; проєкція функцій управління на структурні ланки; проєкція функцій забезпечення на структурні ланки.

Виконавши роботу щодо формування організаційно-функціональної моделі підприємства, необхідно розробити головний стандарт – «Положення про організаційну структуру підприємства». На основі встановлення та описання окремих фрагментів моделі можна розробити деталізовані корпоративні стандарти – «Положення про функціональну діяльність» або «Положення про структурний підрозділ». Наприклад, «Положення про відділ маркетингу» буде описувати сукупність функцій маркетингу та інших функцій, закріплених за цим відділом. Це дозволяє оцінити ступінь навантаження підрозділів, їх залученість до вирішення окремих функціональних завдань.

Подальша деталізація описання до окремих виконавців дає можливість отримати необхідні регламенти управління персоналом: положення про функціональні обов'язки працівників, посадові інструкції, описання посад.

Поєднання адміністративного та процесного підходів до МУПП дозволить підвищити ефективність таких завдань:

- ✦ формалізувати, описати і стандартизувати основні, забезпечувальні та управлінські бізнес-процеси;
- ✦ побудувати систему управління підприємством на основі ключових показників ефективності (результативності), які розроблені та доведені до рівня структурних підрозділів і виконавців, та на цій основі підвищити контроль, у тому числі при реалізації стратегії маркетингового управління підприємством;
- ✦ побудувати ефективну організаційну структуру управління, оптимізувати кількість рівнів управління, підвищити мобільність та реактивність структури на зміни зовнішнього бізнес середовища;

- ✦ сформувати з урахуванням потреби в кадрах і критеріїв оцінки працівників ефективну структуру персоналу за кількістю та якістю;
- ✦ автоматизувати діяльність за рахунок швидкого та якісного впровадження інформаційних технологій.

Ефективність функції адміністрування підвищується за рахунок використання сучасних технологій процесного управління, описання, аналізу та оптимізації бізнес-процесів. Виділення процесів і підпроцесів, співпадаючих з функціональною структурою промислового підприємства, дозволяє уникати додаткового комплексу документів. Регламенти, що описують процеси, можуть збігатися зі звичними положеннями про підрозділи, які для більшості українських підприємств є формальними документами. До виконання цих положень також підходять формально. У типові положення про підрозділи слід включити пункти, які регламентують: ресурси, необхідні для виконання функцій; показники якості виконуваних функцій і вимоги до звітності; вимоги до входів і виходів. Регламентація процесів дозволяє перевести їх з формального стану в робочий.

Для описання, аналізу та оптимізації бізнес-процесів використовуються відповідні технології. Наприклад, на основі описання процесу функціонального підрозділу, доповнюючи його матрицею відповідальності за функції, можна розподілити відповідальність за їх виконання між працівниками або власниками підпроцесів. Потім ці функції переносяться в посадові інструкції працівників з тим самим формулюванням, що і в матриці відповідальності підрозділу (процесу). У такому випадку посадові інструкції стають дієвим документом.

На рис. 1 наведено складний варіант організації взаємодії процесів, інтегрованих між собою, та організаційної структури управління маркетинговою діяльністю на промисловому підприємстві (ПАТ «НКМЗ»). Процес управління маркетингом НКМЗ побудовано за дивізіонально-продуктовим принципом. На цьому промисловому підприємстві виділено п'ять виробництв: металургійне (МВ), металургійного обладнання (ВМО), гірничорудного та ковальсько-пресового обладнання (ВГРiКПО), споживчих товарів (ВСТ), серійних машин (ВСМ). До відділів маркетингу і контрактів (МіК) певних виробництв входять бюро маркетингу та бюро контрактів. Лінійно відділи маркетингу і контрактів ви-

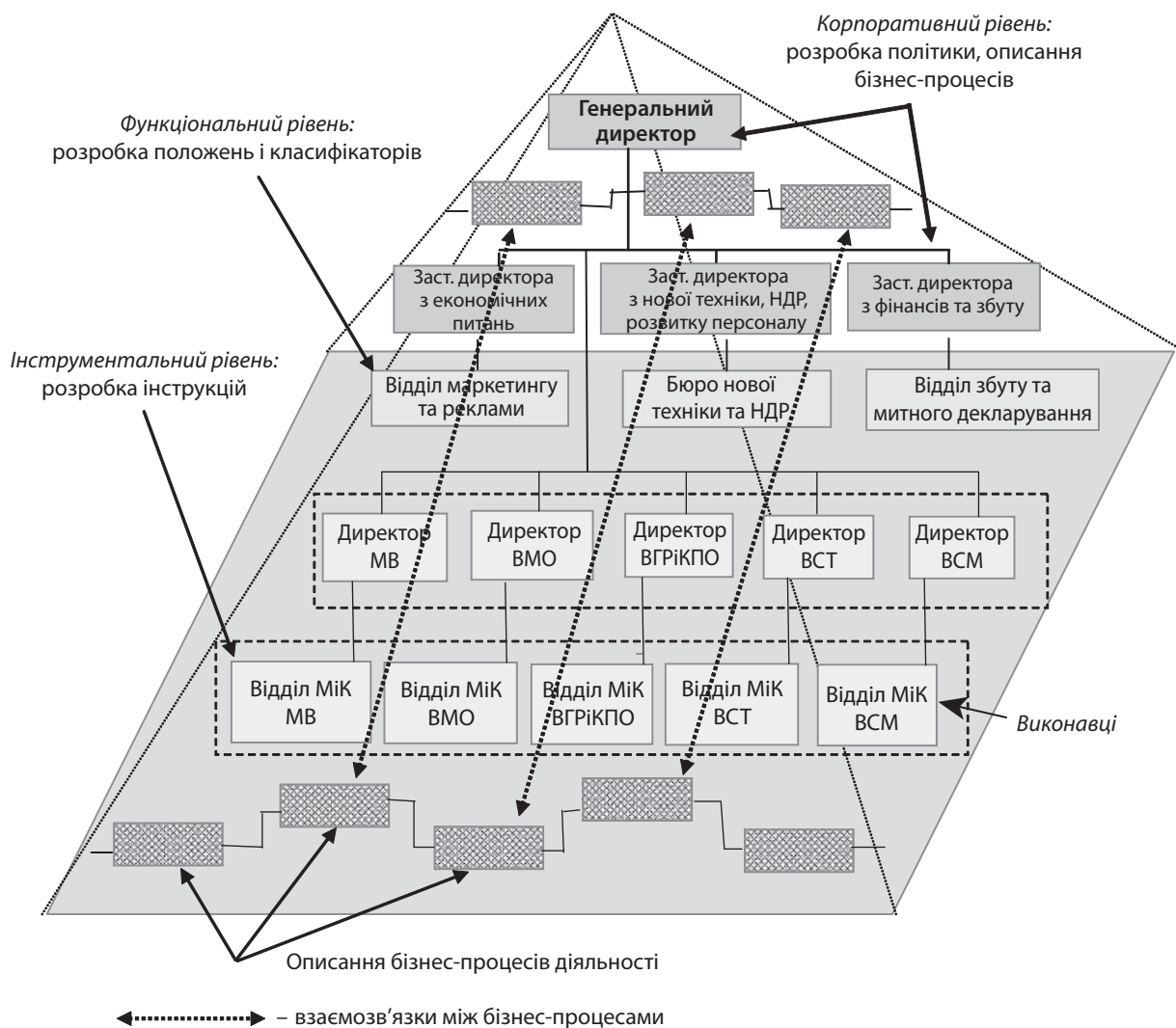

Рис. 1. Взаємодія бізнес-процесів та організаційної структури управління маркетингом у ПАТ «НКМЗ»

робництв підпорядковуються директорам відповідних виробництв, які, у свою чергу, безпосередньо підпорядковані генеральному директору НКМЗ.

ВИСНОВКИ

Принципи та правила поведінки на ринку суб'єктів маркетингу висвітлені в спеціалізованій літературі більш повно, ніж питання закріплення цих принципів і правил у внутрішніх нормативних документах. Визначальним у застосуванні адміністрування як інструменту в МУПП є необхідність забезпечення чіткого дотримання встановлених правил дієвим механізмом контролю і відповідальності. Ефективність та результативність МУПП багато в чому залежить від якості та надійності виконання робіт, пов'язаних із адмініструванням. Адміністрування як інструмент маркетингового управління розглядає сучасні адміністративно-розпорядчі форми управління підприємством і передбачає регламентацію системи та процесу визначення цілей, розробки та реалізації стратегії; розподіл напрямів діяльності, продуктів і послуг, а також функцій між працівниками та підрозділами організаційної структури; організацію побудови та реалізації процесу управління шляхом послідовного об'єднання дій, операцій, стадій, етапів, фаз і циклів у процес. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Файоль А.** Управление – это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тэйлор, Г. Форд ; сост. Г. Л. Подвойский. – М. : Республика, 1992. – 352 с.
2. **Калиниченко М. П.** Теорія і методологія маркетингового управління промисловим підприємством / М. П. Калиниченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – Луганськ. – 2012. – № 11 (182). – Ч. 1. – С. 168 – 175.
3. Тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovarus.ru>
4. Штучний управлінський інтелект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ami-system.ru>
5. **Русецкая О. В.** Технологии административного менеджмента: учеб. пособие / О. В. Русецкая. – С-Пб. : Изд-во СПбГУЭФ. – 2010. – 126 с.
6. **Оболенски Н.** Практический реинжиниринг бизнеса / Н. Оболенски. – М. : Лори-пресс, Издательство ТЕХНИС, 2004. – 384 с.
7. **Ансофф И.** Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф при содействии Э. Дж. Макдоннелла ; пер. с англ. С. Жильцов. – С-Пб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.
8. **Аронова В. В.** Адміністрування змін в маркетинговій діяльності підприємства м'ясопереробної галузі : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.00.04 / В. В. Аронова; Луганський нац. ун-т. – Луганськ, 2010. – 20 с.

REFERENCES

- Ansoff, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter Kom, 1999.
- Aronova, V. V. "Administruvannia zmin v marketynhovii diialnosti pidpriemstva m'iasopererobnoi haluzi" [Administrative changes in the marketing of the meat processing industry]. *Avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2010.

Fayol, A., Emerson, G., and Teylor, F. *Upravlenie – eto nauka i iskusstvo* [Control – it is a science and an art]. Moscow: Respublika, 1992.

Kalynychenko, M. P. "Teoriia i metodolohiia marketynhovoho upravlinnia promyslovym pidpriemstvom" [Theory and Methodology of the industrial enterprise marketing management]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Dalia*, vol. 1, no. 11(182) (2012): 168-175.

Obolenski, N. *Prakticheskiy reinzhiniring biznesa* [Practical business re-engineering]. M.: Lori-press; Tekhnis, 2004

Rusetskaia, O. V. *Tekhnologii administrativnogo menedzhmenta* [Administrative management of technology]. St. Petersburg: SPbGUEF, 2010.

"Shtuchnyi upravlinskyi intelekt" [Artificial intelligence management]. <http://www.ami-system.ru>.

"Tlumachnyi slovnyk" [Dictionary]. <http://www.slovarus.ru>

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОЦЕНКИ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ КОНФЛИКТОВ

МОЗГОВАЯ Л. А., КОТОВ А. Н.

УДК 005.334.2

Мозговая Л. А., Котов А. Н. Методическое обеспечение оценки и определения возможности возникновения корпоративных конфликтов

В статье рассмотрены понятия «корпоративный конфликт» и «конфликт интересов», экономические и корпоративно-управленческие интересы основных участников корпоративных отношений. Выделены причины корпоративных конфликтов на отечественных предприятиях. Проанализированы американская и европейская практики урегулирования корпоративных конфликтов, а также основные причины возникновения и развития корпоративных конфликтов на отечественных предприятиях. Усовершенствовано методическое обеспечение оценки и определения возможности возникновения корпоративного конфликта. На основании проведенной оценки представлен ряд предложений по минимизации корпоративных конфликтов.

Ключевые слова: акционерное общество, корпоративное управление, интерес, оценка, корпоративный конфликт.

Библ.: 8.

Мозговая Лариса Александровна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Котов Антон Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

УДК 005.334.2

UDC 005.334.2

Мозгова Л. О., Котов А. М. Методичне забезпечення оцінки та визначення можливості виникнення корпоративних конфліктів

У статті розглянуто поняття «корпоративний конфлікт» і «конфлікт інтересів», економічні та корпоративно-управлінські інтереси основних учасників корпоративних відносин. Виділено причини корпоративних конфліктів на вітчизняних підприємствах. Проаналізовано американську та європейську практики врегулювання корпоративних конфліктів, а також основні причини виникнення та розвитку корпоративних конфліктів на вітчизняних підприємствах. Удосконалено методичне забезпечення оцінки та визначення можливості виникнення корпоративного конфлікту. На підставі проведеної оцінки представлено низку пропозицій щодо мінімізації корпоративних конфліктів.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративне управління, інтерес, оцінка, корпоративний конфлікт.

Бібл.: 8.

Мозгова Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економічного аналізу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Котов Антон Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Mozhova L. O., Kotov A. M. Methodical Provision of Assessment and Identification of a Possibility of Appearance of Corporate Conflicts

The article considers "corporate conflict" and "conflict of interests" notions, economic and corporate and management interests of main participants of corporate relations. It underlines reasons of corporate conflicts at domestic enterprises. It analyses American and European practices of settlement of corporate conflicts and also main reasons of appearance and development of corporate conflicts at domestic enterprises. It improves methodical provision of assessment and identification of possibilities of appearance of a corporate conflict. On the basis of the conducted assessment it gives a number of proposals on minimisation of corporate conflicts.

Key words: joint stock company, corporate management, interest, assessment, corporate conflict.

Bibl.: 8.

Mozhova Larysa O. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Economic Analysis, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Kotov Anton M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Analysis, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Акционерная форма, сложившаяся в Украине в результате приватизации государственной собственности и реформ, оказалась достаточно уязвимой с точки зрения прав собственности, обеспечения равных и справедливых условий для деятельности всех ее участников. Особенно остро встала проблема выработки системы взаимоотношений между управленцами и собственниками предприятия, а также другими заинтересованными сторонами.

Деловая и юридическая пресса содержит множество сообщений об акционерных войнах, агрессивных поглощениях, оспаривании результатов общих собраний акционеров, шантаже эмитентов со стороны миноритарных акционеров, умышленных банкротствах и т. д. Корпоративные конфликты являются одними из наиболее сложных споров, так как они часто бывают осложне-

ны личными отношениями (накладывает отпечаток на само развитие конфликта), могут касаться акционерного капитала, борьбы за имущество компании, борьбы за долги (и, соответственно, доведение до возможного ее банкротства).

Система корпоративных отношений представляет собой сложную систему интересов их участников. В данной системе функционирует довольно сложная, многоуровневая система противоречий: противоречия внутри каждой группы участников корпоративных отношений в широком смысле (акционеров, менеджеров, аппарата управления и коллектива (коллективов) работников в целом, кредиторов, дебиторов, поставщиков, потребителей, государственных органов, населения, других стейкхолдеров); противоречия между подгруппами участников каждой из групп; противоречия между

указанными выше группами участников корпоративных отношений; противоречия между акционерным обществом как юридическим лицом, располагающим самостоятельной правоспособностью и избранным ее владельцами стратегическим курсом развития, и «внешними» участниками корпоративных отношений.

Экономические и корпоративно-управленческие интересы мажоритарного акционера: эффективный контроль финансовых потоков; максимальная и прямая подконтрольность и «управляемость» исполнительного органа (Правления); стремление к вытеснению из акционерного общества миноритарных акционеров.

Реализация данных интересов воплощается главным образом в следующем: минимизация дополнительной компетенции наблюдательного совета (в пользу подконтрольного мажоритарии генерального директора); исключение из структуры управления правления (для усиления влияния единоличного исполнительного органа); упрощение режимов и предельное сокращение документов, формирующих корпоративную нормативную базу (положения, инструкции, регламенты и т. п.); председатель наблюдательного совета и корпоративный секретарь – доверенные лица мажоритарного акционера; наличие специальной антикризисной программы, направленной на эффективное противодействие недружественному поглощению и корпоративному шантажу; спрос на интеллектуальные услуги компании (юридические, консалтинговые, оценочная деятельность, аудит, специализированный регистратор, депозитарная деятельность и т. п.) должен удовлетворяться штатными специалистами; прямой контроль мажоритарного акционера за деятельностью дочерних и зависимых обществ, филиалов и представительств [3, с. 18].

Экономические и корпоративно-управленческие интересы значимых миноритарных акционеров, осуществляющих инвестиционную практику на профессиональной основе: максимизация фонда дивидендов, обеспечение ежеквартального порядка их начисления, минимизация сроков выплаты; максимальный контроль совета директоров за финансовыми потоками (сделками) и ключевыми кадровыми решениями; предельная информационная прозрачность; дистанцирование отношений собственности от вертикально и горизонтально интегрированных корпоративных структур [3, с. 19].

Реализация данных интересов воплощается следующим образом: максимизация дополнительной компетенции наблюдательного совета с соответствующим ограничением юрисдикции исполнительных органов; широкое использование коллегиальных принципов принятия решений исполнительными органами (наличие в структуре органов правления с наделением его значительной компетенцией); прочная и предельно технологичная корпоративно-документарная база (полный набор внутренних документов, регламентирующих деятельность органов управления и контроля, а также существенных корпоративных действий, в том числе положений о распределении прибыли, договорной практике, кадровой политике, информационной политике, дивидендной политике, фирменного кодекса корпоративного управления); председатель наблюдательного совета и корпоративный секретарь – независимые лица; наличие специальной антикризисной программы, направленной на эффективное противодействие недружественному поглощению и корпоративному шантажу; практическое внедрение высоких стандартов корпоративного управления и прежде всего рекомендуемых модельным Кодексом корпоративного поведения; спрос на интеллектуальные услуги (юридические, консалтинговые, оценочная деятельность, аудит, специализированный регистратор, депозитарная деятельность и т. п.) должен удовлетворяться за счет реального аутсорсинга.

Экономические и корпоративно-управленческие интересы исполнительного органа: максимальная управленческая автономизация; контроль финансовых потоков; минимальная подконтрольность и подотчетность ведущим акционерам и представительным органам управления; минимизация личной ответственности за принятые решения; дифференцированный и гарантированный социальный пакет (должностной оклад, стандартные премии, бонус за результат, опционная программа, отнесение на счет компании оплаты личных и семейных социальных услуг – связь, транспорт, отдых, обучение, спорт и т. п.); максимальный контроль за подбором кандидатов на занятие ведущих вакансий (начальники департаментов и отделов); минимизация фонда дивидендов, минимизация информационных потоков.

Реализация данных интересов воплощается главным образом в следующем: минимизация дополнительной компетенции наблюдательного совета; упрощение режимов и предельное сокращение документов, формирующих корпоративную нормативную базу (положения, инструкции, регламенты и т. п.); пренебрежение антикризисными мероприятиями, направленными на эффективное противодействие недружественному поглощению и корпоративному шантажу; спрос на интеллектуальные услуги компании (юридические, консалтинговые, оценочная деятельность, аудит, специализированный регистратор, депозитарная деятельность и т. п.) должен удовлетворяться штатными специалистами [3, с. 20].

Что касается экономических и управленческих интересов акционеров, являющихся рядовыми членами трудового коллектива, внешних мелких инвесторов, для которых инвестиционная практика не является профессиональным родом деятельности, аутсайдеров и иных представителей контингента, то их базовые позиции относительно стратегии и тактики корпоративного управления: максимизация фонда дивидендов, обеспечение ежеквартального порядка их начисления, минимизация сроков выплаты; предельная информационная открытость [3, с. 21].

В части экономических и управленческих интересов других участников корпоративных отношений, в том числе членов трудового коллектива, не являющихся акционерами, кредиторов, госорганов, можно сказать, что они или совпадают с их базисными экономическими интересами, или напрямую вытекают из них. Так, ожидания работников сводятся к обеспечению гарантий вы-

сокой и динамично растущей оплаты труда, честному и надежному социальному партнерству с работодателем и расширению социальных услуг. Кредиторы получают прибыль, которая строго зафиксирована в договоре между ними и предприятием, и заинтересованы в устойчивости предприятия и гарантиях возврата вложенных в него средств. Потребители хотят получить надежные товары и услуги, приемлемые цены, хорошее обслуживание и точную рекламу [2].

Таким образом, интересы агентов корпоративных отношений проецируются на процесс принятия управленческих решений в акционерном обществе. Различие в интересах участников еще не является конфликтом.

Следует отметить, что в отличие от корпоративного конфликта термин «конфликт интересов» означает не ситуацию корпоративного конфликта, а ситуацию, имеющую высокую вероятность возникновения корпоративного конфликта. На это указывается в литературе, и конфликт интересов определен как ситуация выбора управленческого решения, когда субъект управления имеет противоречие между благом компании и своим собственным интересом [6].

Как только носители различных интересов принимают действия, направленные на реализацию их интересов, на достижение целей, отличных от целей других участников корпоративных отношений, возникает конфликт, то есть столкновение, серьезное разногласие, противоборство сторон.

Корпоративный конфликт может иметь как деструктивный, так и конструктивный характер. В Германии и США корпоративный конфликт понимается как естественный этап существования корпоративных отношений, который проявляется в разнонаправленности мнения и интересов различных управляющих структур в корпорации (менеджмента и акционеров, миноритарных и мажоритарных акционеров и т. д.). Конфликт является индикатором проблем внутри корпорации, а законодательное и судебное регулирование способно разрешать такие конфликты.

Для решения противоречий должны существовать механизмы и процедуры предотвращения и урегулирования корпоративных конфликтов, в том числе и этика, поскольку правовые нормы не могут все регламентировать.

Основными причинами возникновения и развития корпоративных конфликтов на отечественных предприятиях являются: пренебрежение процедурой разработки учредительных документов; нарушение установленных процедур подготовки и проведения общего собрания акционеров; нарушение правил ведения реестра акционеров; нарушение процедуры выплаты дивидендов миноритарным акционерам, перераспределение активов между материнскими и дочерними предприятиями; нарушение процедуры эмиссии ценных бумаг; непрозрачность информации и т. д.

Украинской особенностью является также *информационная закрытость предприятий*. Следует обратить внимание на противоречие между информационной прозрачностью (как средством преодоления корпоративного конфликта, пресечения злоупотреблений

инсайдерской информацией) и опасностью раскрытия информации (как фактора, способствующего враждебным поглощениям). Информационная закрытость всегда сопровождается использованием внутренней (инсайдерской) информации в интересах отдельных участников корпоративных отношений и, соответственно, порождает корпоративные конфликты. Именно поэтому борьба с информационной закрытостью всегда должна обеспечиваться предотвращением недобросовестного использования инсайдерской информации. Механизмом обеспечения информационной прозрачности германских компаний является участие работников компании в наблюдательном совете. Такая практика не используется на украинских предприятиях.

Важной проблемой корпоративного управления на украинских предприятиях является *отсутствие эффективного механизма привлечения членов исполнительных органов к ответственности*. Так, в США при привлечении к ответственности членов советов директоров судом подробно изучаются протоколы их заседаний и рассматривавшиеся на них вопросы, определяется возможность инвариантности решений и пр. Поэтому протоколирование и документирование деятельности органов управления корпорациями в США является неотъемлемой обязанностью должностных лиц корпораций, за неисполнение которой предусмотрена суровая ответственность (по закону Sarbanes-Oxley за мошенничество с корпоративной документацией, включая электронную почту, предусмотрен максимальный срок тюремного заключения 20 лет. Таким образом, решение вопроса об ответственности топ-менеджеров как одного из элементов системы решения корпоративных конфликтов неразрывно связано с необходимостью эффективного судебного контроля за их деятельностью.

Система внутреннего контроля необходима для контроля за действиями менеджеров. Следует учитывать, что украинское законодательство (в отличие от США, Великобритании, Германии и др.) предусматривает обязательное наличие такого самостоятельного органа внутреннего контроля, как ревизионная комиссия. Проблемой является отсутствие четкой регламентации ее деятельности.

Основным заданием оценки является формирование системы показателей, параметров, критериев и индикаторов, которые определяют качество объекта исследования. Показатели характеризуют определенные стороны объекта исследования и обязывают считать именно их наиболее существенными. Система показателей для оценки возможности возникновения корпоративных конфликтов состоит из группы таких показателей [1]:

- ✦ *защищенность прав собственности и получения прибыли (I3)*: осуществление новых эмиссий, не связанных с переоценкой основных фондов; осуществление учета прав собственности на акции предприятия независимым регистратором; регулирование дивидендной политики; выплата дивидендов в предыдущем отчетном году; отсутствие дочерних предприятий;

- ✦ *участие акционеров в управлении предприятием (IУ):* осуществление регистрации акционеров для участия в общем собрании акционеров независимым регистратором; осуществление контроля за ходом регистрации акционеров и их представителей для участия в общем собрании акционеров; участие миноритарных акционеров в составе ревизионной комиссии; отсутствие представителей исполнительного органа в составе ревизионной комиссии; назначение членов ревизионной комиссии общим собранием акционеров;
- ✦ *согласованность интересов предприятия и участников корпоративного управления (II):* принятие положения о конфликте интересов, об ограничении полномочий исполнительного органа; отсутствие совмещения должности менеджера и члена наблюдательного совета; наличие системы вознаграждения членов исполнительного органа и наблюдательного совета; регламентация взаимодействия с заинтересованными лицами.

Методика оценки предполагает использование бинарных переменных (1 – при наличии показателя, 0 – при его отсутствии). Индекс – это соотношение набранных баллов к максимально возможному. Расчет весовых коэффициентов осуществлялся в два этапа: отбор группы экспертов и оценивание ими важности группы показателей по десятибалльной шкале; трансформация полученных данных в весовые коэффициенты. Согласованность мнения экспертов оценено по величине коэффициента конкордации, а их профессионализм – коэффициента компетентности [2].

Расчитанный индекс с помощью закона нормального распределения принял значения от 0 до 1. Преобразование количественного значения показателя произведено с помощью шкалы Харрингтона, в результате чего получено три градации уровней показателей, которые отвечают лингвистическим категориям «низкий», «средний», «высокий» [1]:

– *низкий:* выполнение требований украинского законодательства; деятельность предприятия регламентируется во внутренних нормативных документах; строго выполняется порядок проведения общего собрания акционеров; установлен четкий порядок начисления и выплаты дивидендов; существует система мотивации членов наблюдательного совета и исполнительного органа; отсутствуют риски нарушения прав акционеров; учитываются интересы «других заинтересованных лиц»;

– *средний:* выполнение требований украинского законодательства; деятельность предприятия частично регламентируется во внутренних нормативных документах; в значительной мере поддерживается порядок проведения общего собрания акционеров; есть определенные риски нарушения прав акционеров, недобросовестной деятельности исполнительного органа; частично учитываются интересы «других заинтересованных лиц»;

– *высокий:* нарушение ряда основных требований действующего законодательства и порядка проведения общего собрания акционеров, пренебрежение регламентацией с помощью внутренних нормативных документов; наличие рисков нарушения прав акционеров, недобросовестной деятельности исполнительного органа; пренебрежение интересами «других заинтересованных лиц».

На основании проведенной оценки представлен ряд предложений по минимизации корпоративных конфликтов: обязательное представительство в наблюдательном совете миноритарных акционеров (количество представителей определяется согласно удельному весу миноритарных акционеров в общем количестве акционеров) и представителей трудового коллектива, наличие в Уставе механизмов защиты прав акционеров; жесткое соблюдение процедур подготовки и проведения общего собрания акционеров и правил ведения реестра акционеров; закрепление за акционерами права обжалования решений, принятых в области дивидендной политики, нарушающих их интересы, привлечение к ежегодным проверкам независимых и квалифицированных аудиторов; регулирование конфликта интересов на предприятии; обязательное принятие внутренних документов предприятий с целью регулирования корпоративных отношений, принятие и соблюдение кодекса поведения, направленного на создание атмосферы взаимодействия, взаимопомощи и доверия на предприятии; определение интересов, мотивов, которые направляют действия членов наблюдательного совета, влияющие на процесс подготовки, принятия и выполнения стратегических решений на конкретном предприятии; формирование традиций предприятия. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Мозгова Л. О.** Оцінка та удосконалення якості корпоративного управління підприємством / Л. О. Мозгова / Автореферат на здобуття наукового ступеня к. е. н. за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – ХНЕУ, Харків, 2011. – 21 с.
2. **Мозговая Л. А.** Формирование механизмов разрешения конфликтов в системе корпоративного управления предприятием / Л. А. Мозговая // Бизнес Информ. – 2008. – № 1. – С. 150 – 153.
3. **Осипенко О. В.** Конфликты в деятельности органов управления акционерных компаний / О. В. Осипенко. – М. : ИКФ «ЭКМОС», 2009. – 305 с.
4. **Алферов В. Н.** Причины развития корпоративных конфликтов и возможности их устранения / В. Н. Алферов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ieay.ru/nauch/sc_article/2005/01/Alferov.shtml
5. **Татарова Г. Г.** Качественные методы в структуре методологии анализа данных / Г. Г. Татарова // Социология: методология, методы, математические модели. – 2002. – № 12. – С. 154–172.
6. Управление и корпоративный контроль в акционерном обществе / Под. ред. Е. П. Губина. – М., 1999. – С. 19.
7. **Хертель А.** Профессиональное разрешение конфликтов: медиативная компетенция в вашей жизни / Пер.с нем. Н. Бабичевой. – С-Пб. : Вернера Перена, 2007. – 272 с.

8. Carroll E. International mediation – the art of business diplomacy / E. Carroll, K. Mackie. – 2 edition. Kluwer Law International, Tottel, 2006. – 187 p.

REFERENCES

Alferov, V. N. "Prichiny razvitiia korporativnykh konfliktov i vozmozhnosti ikh ustraneniia" [The causes of corporate conflicts and their possible solutions]. http://www.ieay.ru/nauch/sc_article/2005/01/Alferov.shtml

Carroll, E., and Mackie, K. *International mediation – the art of business diplomacy*: Kluwer Law International; Tottel, 2006.

Khertel, A. *Professionalnoe razreshenie konfliktov: mediativnaia kompetentsiia v vashey zhizni* [Professional conflict resolution: a mediation competence in your life]. St. Petersburg: Vernera Regena, 2007.

Mozhova, L. O. "Otsinka ta udoskonalennia yakosti korporativnoho upravlinnia pidpriemstvom" [Assessing and im-

proving the quality of corporate management]. *Avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia k. e. n. za spets. 08.00.04*, 2011.

Mozgovaia, L. A. "Formirovanie mekhanizmov razresheniia konfliktov v sisteme korporativnogo upravleniia predpriatiem" [Formation of conflict resolution mechanisms in corporate management]. *Biznes Inform*, no. 1 (2008): 150-153.

Osipenko, O. V. *Konflikty v deiatelnosti organov upravleniia aktsionernykh kompaniy* [Conflicts in the activities of the management of joint-stock companies]. Moscow: EK MOS, 2009.

Tatarova, G. G. "Kachestvennye metody v strukture metodologii analiza dannykh" [Qualitative methods to analyze the data structure of the methodology]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody, matematicheskie modeli*, no. 12 (2002): 154-172.

Upravlenie i korporativnyy kontrol v aktsionernom obshchestve [Governance and corporate control in the Company]. Moscow, 1999.

УДК 338.488.2:640.412

КЛІЄНТООРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ ГОТЕЛЮ

ПАВЛЕНКО І. Г.

УДК 338.488.2:640.412

Павленко І. Г. Клієнтоорієнтований підхід до управління маркетинговою взаємодією готелю

Мета статті полягає в розробці системи управління відносинами на ринку готельних послуг на засадах клієнтоорієнтованого підходу до управління маркетинговою взаємодією. Систематизуючи наукові праці вчених з маркетингу послуг і взаємовідносин між виробниками та споживачами, було запропоновано модель взаємодії готелю зі споживачами готельних послуг, побудовано контекстну діаграму процесу взаємодії, представлено декомпозиційну діаграму процесу формування взаємовідносин готелю зі споживачами. Здійснення маркетингової взаємодії зі споживачами запропоновано проводити за допомогою моделі стратегічної карти готелю, що дозволяє дослідити внутрішні бізнес-процеси моделювання маркетингової взаємодії підприємства зі споживачами. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є визначення системи ключових показників вимірювання результативності маркетингової взаємодії зі споживачами на стадії утримання маркетингових відносин готелів АР Крим у динаміці.

Ключові слова: управління, маркетингова взаємодія, готель, клієнтоорієнтований підхід.

Рис.: 4. **Бібл.:** 8.

Павленко Ірина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджмент підприємницької діяльності», Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (пр. Вернадського, 4, Сімферополь, 95007, Україна)

E-mail: 11irin@rambler.ru

УДК 338.488.2:640.412

Павленко И. Г. Клиентоориентированный подход к управлению маркетинговым взаимодействием гостиницы

Цель статьи состоит в разработке системы управления отношениями на рынке гостиничных услуг на основе клиентоориентированного подхода к управлению маркетинговым взаимодействием. На основе систематизации научных трудов ученых по маркетингу услуг и взаимоотношений между производителями и потребителями была предложена модель взаимодействия гостиницы с потребителями гостиничных услуг, построена контекстная диаграмма процесса взаимодействия, представлена декомпозиционная диаграмма процесса формирования взаимоотношений гостиницы с потребителями. Осуществление маркетингового взаимодействия с потребителями предложено проводить с помощью модели стратегической карты гостиницы, которая позволяет исследовать внутренние бизнес-процессы моделирования маркетингового взаимодействия предприятия с потребителями. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение системы ключевых показателей по определению результативности маркетингового взаимодействия с потребителями на стадии поддержания маркетинговых отношений гостиниц АР Крым в динамике.

Ключевые слова: управление, маркетинговое взаимодействие, гостиница, клиентоориентированный подход.

Рис.: 4. **Библ.:** 8.

Павленко Ирина Геннадьевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры «Менеджмент предпринимательской деятельности», Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского (пр. Вернадского, 4, Симферополь, 95007, Украина)

E-mail: 11irin@rambler.ru

UDC 338.488.2:640.412

Pavlenko I. H. Client-Oriented Approach to Managing Marketing Interaction of a Hotel

The goal of the article lies in development of the system of management of relations in the market of hotel services on the basis of the client-oriented approach to managing marketing interaction. On the basis of systematisation of scientific works of scientists on marketing of services and relations between producers and consumers the article offers a model of interaction of a hotel with consumers of hotel services, builds up a context diagram of the process of interaction, provides a decomposition diagram of the process of formation of interaction of the hotel with the consumers. The article offers to conduct execution of the marketing interaction with consumers with the help of a model of strategic map of the hotel, which allows a study of internal business processes of modelling marketing interaction of a company with consumers. The prospect of further studies in this direction is determination of the system of key indicators on identification of effectiveness of marketing interaction with consumers at the stage of maintaining marketing relations of Crimean hotels in dynamics.

Key words: management, marketing interaction, hotel, client-oriented approach.

Рис.: 4. **Bibl.:** 8.

Pavlenko Iryna G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department management business, Taurida National V. I. Vernadsky University (pr. Vernadskogo, 4, Simferopol, 95007, Ukraine)

E-mail: 11irin@rambler.ru

8. Carroll E. International mediation – the art of business diplomacy / E. Carroll, K. Mackie. – 2 edition. Kluwer Law International, Tottel, 2006. – 187 p.

REFERENCES

Alferov, V. N. "Prichiny razvitiia korporativnykh konfliktov i vozmozhnosti ikh ustraneniia" [The causes of corporate conflicts and their possible solutions]. http://www.ieay.ru/nauch/sc_article/2005/01/Alferov.shtml

Carroll, E., and Mackie, K. *International mediation – the art of business diplomacy*: Kluwer Law International; Tottel, 2006.

Khertel, A. *Professionalnoe razreshenie konfliktov: mediativnaia kompetentsiia v vashey zhizni* [Professional conflict resolution: a mediation competence in your life]. St. Petersburg: Vernera Regena, 2007.

Mozhova, L. O. "Otsinka ta udoskonalennia yakosti korporativnoho upravlinnia pidpriemstvom" [Assessing and im-

proving the quality of corporate management]. *Avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia k. e. n. za spets. 08.00.04*, 2011.

Mozgovaia, L. A. "Formirovanie mekhanizmov razresheniia konfliktov v sisteme korporativnogo upravleniia predpriatiem" [Formation of conflict resolution mechanisms in corporate management]. *Biznes Inform*, no. 1 (2008): 150-153.

Osipenko, O. V. *Konflikty v deiatelnosti organov upravleniia aktsionernykh kompaniy* [Conflicts in the activities of the management of joint-stock companies]. Moscow: EK MOS, 2009.

Tatarova, G. G. "Kachestvennye metody v strukture metodologii analiza dannykh" [Qualitative methods to analyze the data structure of the methodology]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody, matematicheskie modeli*, no. 12 (2002): 154-172.

Upravlenie i korporativnyy kontrol v aktsionernom obshchestve [Governance and corporate control in the Company]. Moscow, 1999.

УДК 338.488.2:640.412

КЛІЄНТООРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ ГОТЕЛЮ

ПАВЛЕНКО І. Г.

УДК 338.488.2:640.412

Павленко І. Г. Клієнтоорієнтований підхід до управління маркетинговою взаємодією готелю

Мета статті полягає в розробці системи управління відносинами на ринку готельних послуг на засадах клієнтоорієнтованого підходу до управління маркетинговою взаємодією. Систематизуючи наукові праці вчених з маркетингу послуг і взаємовідносин між виробниками та споживачами, було запропоновано модель взаємодії готелю зі споживачами готельних послуг, побудовано контекстну діаграму процесу взаємодії, представлено декомпозиційну діаграму процесу формування взаємовідносин готелю зі споживачами. Здійснення маркетингової взаємодії зі споживачами запропоновано проводити за допомогою моделі стратегічної карти готелю, що дозволяє дослідити внутрішні бізнес-процеси моделювання маркетингової взаємодії підприємства зі споживачами. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є визначення системи ключових показників вимірювання результативності маркетингової взаємодії зі споживачами на стадії утримання маркетингових відносин готелів АР Крим у динаміці.

Ключові слова: управління, маркетингова взаємодія, готель, клієнтоорієнтований підхід.

Рис.: 4. **Бібл.:** 8.

Павленко Ірина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджмент підприємницької діяльності», Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (пр. Вернадського, 4, Сімферополь, 95007, Україна)

E-mail: 11irin@rambler.ru

УДК 338.488.2:640.412

Павленко И. Г. Клиентоориентированный подход к управлению маркетинговым взаимодействием гостиницы

Цель статьи состоит в разработке системы управления отношениями на рынке гостиничных услуг на основе клиентоориентированного подхода к управлению маркетинговым взаимодействием. На основе систематизации научных трудов ученых по маркетингу услуг и взаимоотношений между производителями и потребителями была предложена модель взаимодействия гостиницы с потребителями гостиничных услуг, построена контекстная диаграмма процесса взаимодействия, представлена декомпозиционная диаграмма процесса формирования взаимоотношений гостиницы с потребителями. Осуществление маркетингового взаимодействия с потребителями предложено проводить с помощью модели стратегической карты гостиницы, которая позволяет исследовать внутренние бизнес-процессы моделирования маркетингового взаимодействия предприятия с потребителями. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение системы ключевых показателей по определению результативности маркетингового взаимодействия с потребителями на стадии поддержания маркетинговых отношений гостиниц АР Крым в динамике.

Ключевые слова: управление, маркетинговое взаимодействие, гостиница, клиентоориентированный подход.

Рис.: 4. **Библ.:** 8.

Павленко Ирина Геннадьевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры «Менеджмент предпринимательской деятельности», Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского (пр. Вернадского, 4, Симферополь, 95007, Украина)

E-mail: 11irin@rambler.ru

UDC 338.488.2:640.412

Pavlenko I. H. Client-Oriented Approach to Managing Marketing Interaction of a Hotel

The goal of the article lies in development of the system of management of relations in the market of hotel services on the basis of the client-oriented approach to managing marketing interaction. On the basis of systematisation of scientific works of scientists on marketing of services and relations between producers and consumers the article offers a model of interaction of a hotel with consumers of hotel services, builds up a context diagram of the process of interaction, provides a decomposition diagram of the process of formation of interaction of the hotel with the consumers. The article offers to conduct execution of the marketing interaction with consumers with the help of a model of strategic map of the hotel, which allows a study of internal business processes of modelling marketing interaction of a company with consumers. The prospect of further studies in this direction is determination of the system of key indicators on identification of effectiveness of marketing interaction with consumers at the stage of maintaining marketing relations of Crimean hotels in dynamics.

Key words: management, marketing interaction, hotel, client-oriented approach.

Рис.: 4. **Bibl.:** 8.

Pavlenko Iryna G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department management business, Taurida National V. I. Vernadsky University (pr. Vernadskogo, 4, Simferopol, 95007, Ukraine)
E-mail: 11irin@rambler.ru

Бурхливий розвиток ринку на сьогоднішній день змушує шукати все нові й нові підходи до стратегії розвитку бізнесу. Боротьба за клієнта вже не обмежується поліпшенням якості послуги та зниженням її ціни. Тепер подібні змагання проходять не на рівні виробництва або продажу, а на рівні роботи з клієнтами. Конкуренція спонукає шукати і знаходити більш модифіковані інструменти формування конкурентних переваг організацій невиробничої сфери, результати діяльності яких дозволяють задовольняти не менш важливі вторинні потреби.

Сучасні відносини купівлі-продажу є цілеспрямованою взаємодією між покупцями і продавцями, що приносять зиск обом і, таким чином, сприяють розвитку подальших взаємовідносин. Використання маркетингу взаємин має свої переваги як для організацій, так і для споживача, оскільки організації знижують свої витрати на залучення нових споживачів, зростає кількість і обсяг покупок постійних клієнтів.

Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних і практичних аспектів маркетингу послуг і взаємовідносин між виробниками та споживачами зробили такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як Н. Безрукова, Дж. Бернет, С. Граніш, О. Джанджугазова, Т. Діброва, Н. Карпенко, Л. Кияниця, О. Ковалев, С. Моріарті, К. Намік, М. Окландер, Н. Яловега, В. Янкевич та інші.

Так, С. Бриггс досліджував різноманіття продуктів туризму, процес складання маркетингового плану та інструменти промоушн [1]. У колективній монографії [2] висвітлено теоретичні основи та практичні рекомендації зі стратегічного розвитку малими готельними підприємствами.

Проте, не зважаючи на велику кількість наукових розробок у сфері маркетингу взаємовідносин, на українському ринку взаємодія зі споживачами і супроводжуючий його процес управління відносинами з клієнтами на підприємстві в умовах нестабільного ринкового середовища і на висококонкурентному ринку готельних послуг представлено недостатньою мірою.

У зв'язку з чим *мета* статті полягає в розробці системи управління відносинами на ринку готельних послуг на засадах клієнтоорієнтованого підходу до управління маркетинговою взаємодією.

Визначення основи взаємодії підприємств сфери послуг зі споживачами полягає у створенні та підтримці унікальних конкурентних переваг за рахунок кваліфікованого управління відносинами з клієнтами. Процес управління відносинами з клієнтами в організації включає в себе: з'ясування найбільш прибуткових чи потенційно прибуткових клієнтів для подальшої взаємодії, розуміння їх потреб і купівельних інтересів, взаємодію з клієнтами для задоволення всіх їхніх очікувань. Орієнтація на клієнта включає можливість управляти всіма каналами взаємодії, за допомогою яких клієнти пов'язані з підприємством. Більшість технологій у процесі управління відносинами з клієнтами на підприємстві фокусуються на виконанні маркетингових функцій. Найбільш головні їх напрями:

- ✦ *управління продажами* (підвищення ефективності процесу дистрибуції, покращення обслуговування клієнтів);

- ✦ *маркетингове планування* (збір та аналіз інформації про маркетингові дії, що служить основою ефективного їх планування; містить моделювання поведінки споживача, що використовуються для сегментації ринку);
- ✦ *контакт з клієнтами* (представлений контактним центром, відповідальним за цілий процес комунікації);
- ✦ *сервісне обслуговування в процесі реалізації* (підбір і комплектація, забезпечення надійності);
- ✦ *обслуговування передпродажного характеру* (реклама, демонстрації, консультації);
- ✦ *післяпродажне обслуговування* (спрямовані на збереження відносин з клієнтами та пошук їх задоволення і зміну потреб – ці дії переважно підвищують рівень задоволеності клієнтів);
- ✦ *обслуговування клієнтів* (включає потреби послуг реєстрації, моніторингу та управління клієнтами).

Зміст цих компонентів підтверджує, що процес управління відносинами з клієнтами на підприємстві – результат еволюції та інтеграції маркетингових ідей і доступних даних, технологій і організаційних форм [3, с. 802 – 803].

На взаємовідносини виробників і споживачів послуг впливає безліч чинників. Важливо, у першу чергу, виділити чинники, що визначають стабільність взаємодії виробника і споживача готельних послуг. Концепція маркетингу взаємин передбачає створення на ринку між суб'єктами відносин, які дозволяють паралельно або послідовно реалізувати цілі, інтереси рівних сторін та вступають у взаємовигідне співробітництво. Цю концепцію представлено на *рис. 1* у вигляді системи взаємовідносин між готелем і споживачами готельних послуг.

Побудова взаємовідносин із споживачем готельних послуг означає постійне відстеження його поведінки, оскільки одним з основних індикаторів конкурентних переваг готелю є лояльність до нього споживача.

Саме завдяки лояльності споживачів, партнерів і співробітників підприємство може розраховувати на успішну діяльність на ринку і гарантію одержання доходів. В основі механізму формування сприйняття споживача лежить постійний процес ідентифікації ним безперервної послідовності інформаційних впливів, що надходять з навколишнього середовища. На основі накопиченого досвіду споживач приймає рішення щодо взаємодії з підприємством. Цінність виробника готельних послуг формується в результаті взаємодії споживача у точках взаємодії з контактним персоналом готелю.

Отримуючи певну цінність (здійснюючи покупку або отримуючи послугу), клієнт порівнює свої очікування від послуги з тим, що він отримує в реальності.

Потреба в маркетингу взаємовідносин виникає у споживача тільки в тому випадку, коли він зможе побачити в цих відносинах самостійну цінність. В іншому випадку клієнт буде переходити від конкурента до конкурента під впливом запропонованих більш низьких цін. У свою чергу, окремі рішення споживача про прийняття або неприйняття послуг залежать від відповідності характеристик послуг і відмінних рис самого підприємства.

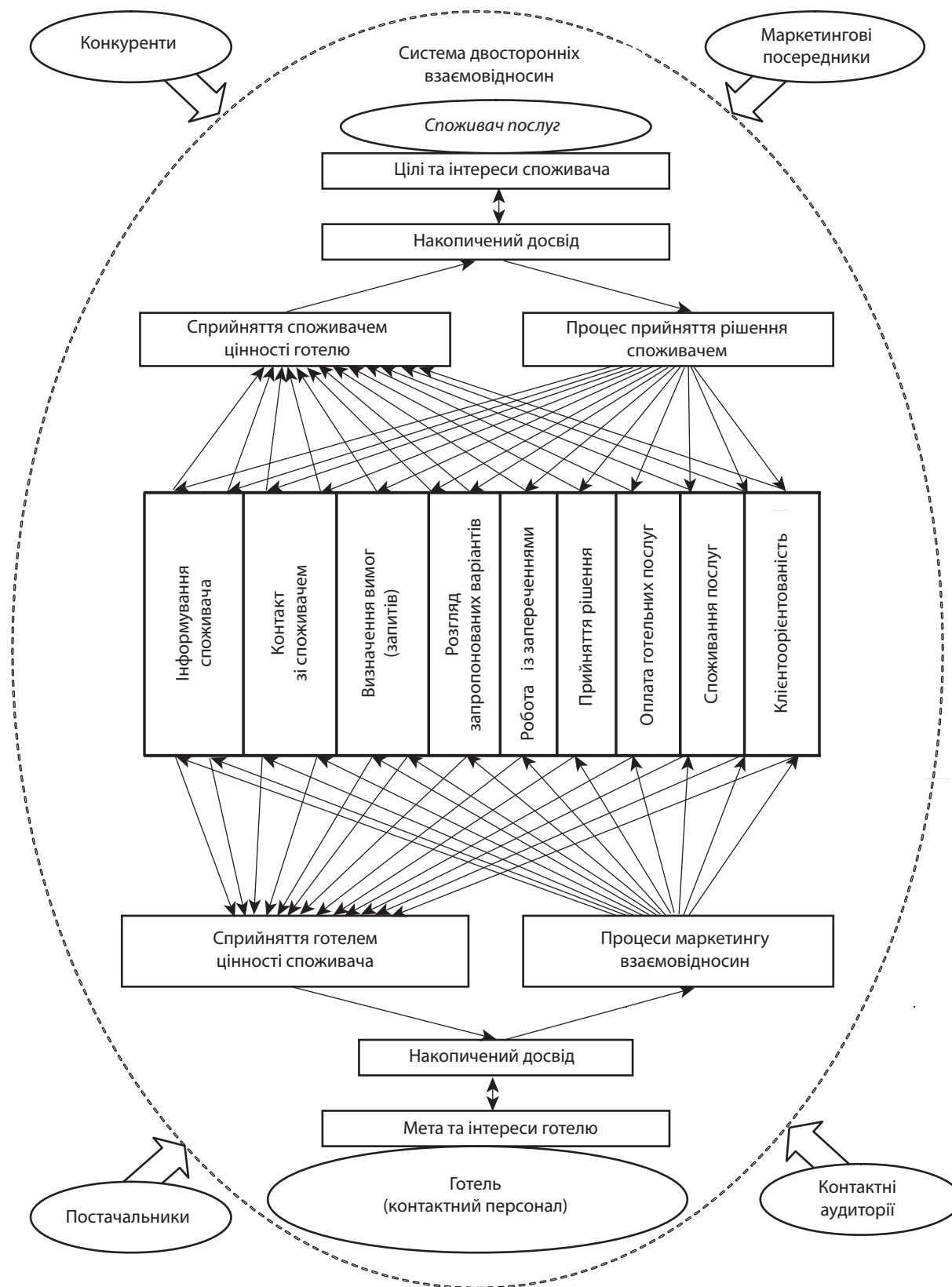

Рис. 1. Модель взаємодії готелю та споживачами готельних послуг

Розвиваючи наукову думку про ціннісне управління, К. Харський вважає, що клієнтоорієнтованість – це стратегія максимізації прибутковості компанії за рахунок створення умов, при яких клієнт бажає заключити угоду, потім другу ті усі наступні [4].

Досліджуючи клієнтоорієнтованість, О. М. Ветитнев, К. В. Кветенадзе визначили, що найчастіше її розуміють як концепцію управління бізнесом, яка передбачає орієнтацію діяльності фірми на найбільш повну взаємодію з цільовими клієнтами задля досягнення цілей організації [5, с. 79].

Безперечно, заслугоує на увагу твердження Б. Рижковського про те, що клієнтоорієнтованість – «інструмент управління взаємовідносинами з клієнтами, спрямований на отримання стійкого прибутку в довгостроковому періоді та який базується на трьох критеріях: ключовій компетенції, цільових клієнтах та рівності позицій [6].

На нашу думку, клієнтоорієнтованість полягає у створенні та отриманні позитивних емоцій і зацікавленості в існуючих клієнтів, що веде до повторних покупок і залучення нових клієнтів за рахунок рекомендацій існуючих клієнтів. Готелю, у свою чергу, необхідно визначити основні цілі та пріоритети в рамках побудови системи взаємовідносин, а також узгодити зі споживачем свої цілі. Формування та впровадження процесів маркетингу взаємовідносин на підприємстві є основою ефективного управління межфірмовими взаємовідносинами, що сприяють створенню міцних довгострокових конкурентних переваг. У результаті взаємодії підприємство отримує вигоди від споживача послуг і на основі цього визначає цінність клієнта для підприємства.

Контактна аудиторія – це будь-яка група людей, яка проявляє реальний чи потенційний інтерес до підприємства або впливає на досягнення нею своїх цілей. Прийнято виділяти такі типи контактних аудиторій:

1. *Фінансові кола*, що впливають на можливість отримання грошових коштів. Головними контактними аудиторіями фінансових кіл є банки, інвестиційні компанії та акціонери.

2. *Засоби масової інформації*, що поширюють новини, коментують їх і дають аналітичні огляди. Головними контактними аудиторіями засобів масової інформації є власники газет, журналів, радіостанцій і телецентрів.

3. *Державні установи*, оскільки керівництву компанії необхідно постійно стежити за роботою різних державних установ, консультуватися з юристами з питань безпеки товарів, правдивості реклами і таке інше.

4. *Громадські організації*. Маркетингові рішення компанії можуть викликати заперечення з боку това-

риств споживачів, рухів на захист навколишнього середовища, організацій різних меншин і багатьох інших. Тому відділ зв'язку з громадськістю повинен допомагати компанії, підтримуючи постійні відносини з громадськими та споживчими організаціями.

5. *Місцева громадськість*. У кожного підприємства є свої контактні аудиторії, наприклад жителі навколишніх районів і місцеві організації. У великих підприємствах, як правило, передбачена спеціальна посада службовця для роботи з громадськістю, який проводить зустрічі з місцевим населенням, відповідає на питання і допомагає вирішувати виникаючі проблеми.

6. *Суспільство в цілому*. Підприємство повинно рахуватися зі ставленням громадськості до своїх товарів і всієї діяльності. Весь імідж підприємства, що склався в суспільстві, впливає на купівельну поведінку.

7. *Внутрішні контактні аудиторії підприємства* – це співробітники та управлінський персонал, добровільні помічники та члени ради директорів. Великі компанії виступають для внутрішніх контактних аудиторій інформаційні листки, а також використовують інші методи інформування і стимулювання. Якщо слухачі цінують свою компанію і пишаються нею, їх позитивне ставлення передається й іншим контактним аудиторіям [7, с. 78 – 79].

Контактні аудиторії забезпечують інформаційними та фінансовими ресурсами обидві сторони взаємодії. Конкуренти формують конкурентне середовище (сюди відносяться як конкурентне середовище, в якому функціонує підприємство, так і конкурентне середовище споживачів готельних послуг). За допомогою методології функціонального моделювання (технології структурного аналізу і проектування) IDEFO, що є частиною методології структурного аналізу і проектування SADT [8, с. 163], представимо контекстну (A-0) і відповідну декомпозиційну діаграму (A0) процесів формування взаємодії зі споживачами готельних послуг.

Контекстну діаграму процесу взаємодії представлено на рис. 2.

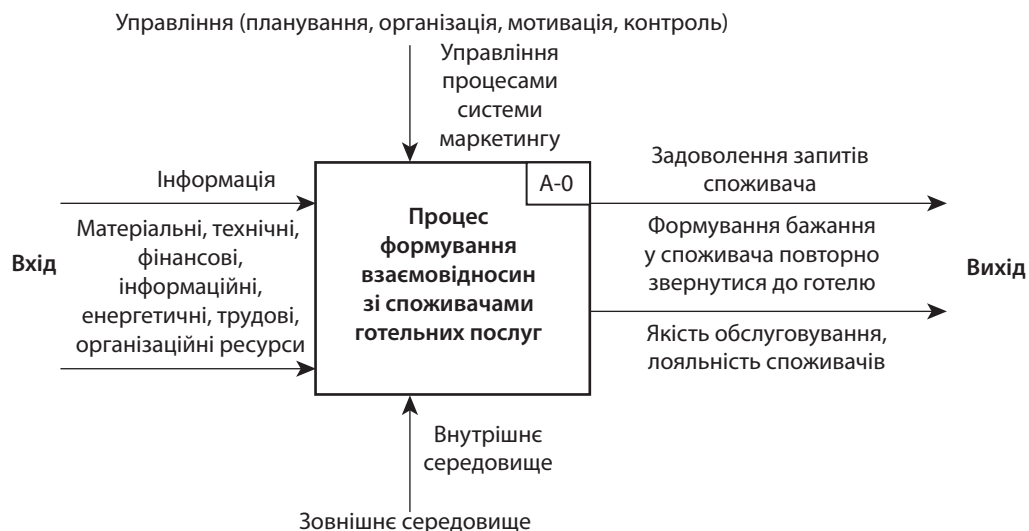

Рис. 2. Контекстна діаграма процесу формування взаємовідносин зі споживачами послуг готелю

Виходячи із системи запропонованих чинників, що впливають на формування взаємин між готелем і споживачами підприємства, складових частин комплексу маркетингу та логічного аналізу, пропонуємо такий склад процесу формування взаємовідносин у вигляді декомпозиційної діаграми (рис. 3).

но від задоволеності клієнта, цінових гарантій, системи знижок і бонусів, диференціювання ціни, рекомендації щодо цін. Особливе місце під час роботи з клієнтом займає своєчасне та якісне надання послуги. На стадії прийняття споживачами рішення про купівлю контактний персонал повинен продемонструвати споживачеві

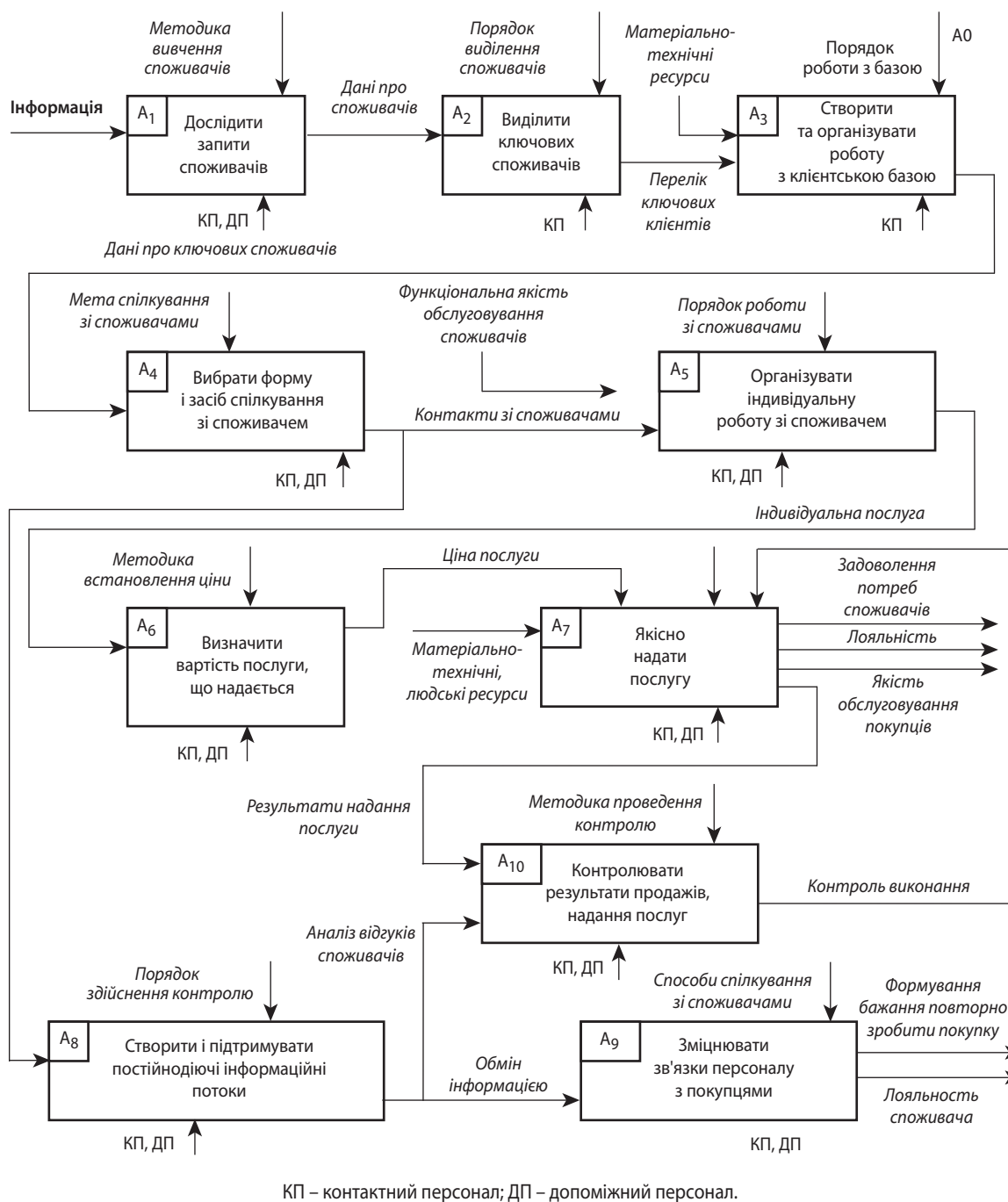

Рис. 3. Декомпозиційна діаграма процесу формування взаємовідносин готелю зі споживачами

Процес організації індивідуальної роботи зі споживачами передбачає надання клієнту необхідних індивідуальних послуг точно в необхідний час. Важливу роль у роботі з клієнтами відіграє функціональна якість обслуговування (як відбувається процес обслуговування), яке і є входом в даний процес. Після розробки послуги разом із клієнтом настає процес визначення вартості послуги. Цей процес передбачає формування цін залеж-

пропозиції послуг та обслуговування, а на стадії виробництва виконувати свої функції так, щоб повністю задовольнити запити споживачів. Виходом процесу буде задоволення запитів споживачів і якість обслуговування.

Створення та підтримка постійно діючих інформаційних потоків між персоналом і споживачем передбачає обмін інформацією, корисною як для підприємства, так і для споживача, зміцнення зв'язків співробітників з

клієнтами за допомогою індивідуалізації та персоналізації тому, що для клієнта важливо не тільки своєчасне і якісне надання послуги, але й ввічливе і уважне ставлення з боку співробітників.

Індивідуалізація маркетингу передбачає також чіткий контроль результатів взаємодії (цікавитися, чи відповідає якість послуги очікуванням споживача, отримувати пропозиції щодо вдосконалення послуг). Для більш повного задоволення споживачів слід покращувати кожен ланку процесу взаємодії персоналу зі споживачем готельних послуг. Ефективні відносини зі споживачами стають найважливішим ресурсом маркетингового потенціалу успіху підприємства. Наявність різнобічних ринкових зв'язків обумовлює необхідність вирішення не тільки поточних питань, а й проведення превентивного аналізу інформації про споживачів, контролю їх поведінки та забезпечення оперативного реагування на ринкові зміни. Тому система оцінювання результатів маркетингових відносин зі споживачами повинна бути багатогранною, що забезпечує комплексну оцінку і аналіз факторів, які впливають на ефективність відносин, й одночасно гнучкою, швидко адаптованою до зростаючих вимог цільового ринку, здатною узгоджувати інтереси і претензії.

На рис. 4 представлено модель стратегічної карти готелю у сфері маркетингової взаємодії зі споживачами. Для вимірювання якісної результативності управління взаємовідносинами необхідно використовувати спеціальні маркетингові показники, оцінювання яких передбачає проведення маркетингових досліджень нестійких ринкових факторів, що впливають на поведінку споживачів, рівень їх задоволеності, ступінь лояльності. Розрахунки цих показників допоможуть підприємству здійснювати стратегічне управління ринковими процесами, оскільки вони є індикаторами раннього виявлення несприятливих тенденцій.

Вважаємо за доцільне виділити п'ять основних етапів у життєвому циклі маркетингових відносин зі споживачами, які мають певні закономірності та відмінні особливості поведінки покупців: зародження відносин, посилення відносин, утримання відносин, завершальний етап відносин, повторення відносин. Для кожної з цих стадій характерні стратегії диференційованого маркетингового управління поведінкою покупців, результативність яких можна оцінити за допомогою спеціальних маркетингових показників. Так, оцінити результативність внутрішніх бізнес-процесів моделювання маркетингової взаємодії з цільовими споживачами на стадії зародження стосунків можна за допомогою таких показників, як:

- ✦ *ступінь вивченості споживачів*, що показує, наскільки добре підприємство проінформовано про споживачів і чітко розуміє їхні потреби;
- ✦ *широта цільового ринку*, що визначається кількістю сегментів з найвищою привабливістю для підприємства;
- ✦ *результативність управління брендом*, що вимірюється на основі таких показників, як: рівень обізнаності про бренд, рівень проникнення бренду, ступінь переваги бренду.

Ключовим показником вимірювання результативності маркетингової взаємодії підприємств зі споживачами, що знаходяться на стадії посилення відносин свого життєвого циклу, можна вважати цінність споживача для підприємства, яка відображає внесок покупця у прибутковість підприємства і ступінь його лояльності.

Коефіцієнт прибутковості споживача розраховується як відношення прибутку, отриманого підприємством від реалізації товарів, придбаних споживачем протягом усього періоду взаємодії, до суми витрат підприємства, пов'язаних з розвитком маркетингових відносин з ним.

До ключових показників вимірювання результативності маркетингової взаємодії зі споживачами на стадії удержання (утримання) маркетингових відносин слід віднести такі:

- ✦ *відсоток преміум-споживачів* – показує кількість ключових споживачів з високим ступенем інтерактивності, на яких підприємству необхідно направляти маркетингові зусилля для надання преміум-послуг;
- ✦ *якість обслуговування* (логістичний сервіс, споживча логістика, стиль продажу, компетентність персоналу);
- ✦ *показники вимірювання результативності стимулювання збуту* (обсяг і розмір знижок, економічний ефект від програм лояльності);
- ✦ *показники, що відображають результативність маркетингових ініціатив, спрямованих на утримання споживачів* (коефіцієнт утримання споживачів, середня вартість утримання споживачів).

Таким чином, узагальнивши аспекти управління відносинами на ринку готельних послуг на засадах клієнтоорієнтованого підходу до управління маркетинговою взаємодією, можна зробити висновок про те, що формування та впровадження процесів маркетингу взаємовідносин на підприємстві є основою ефективного управління міжфірмовими взаємовідносинами, що сприяють створенню міцних довгострокових конкурентних переваг.

Споживач повинен отримати комплекс переваг, наприклад у ланцюгу соціальні → психологічні → економічні від встановлення постійних і дружніх відносин з персоналом підприємства, працює накопичувальна система знижок, відбувається адаптація послуг підприємства відповідно до запитів покупця.

У результаті взаємодії підприємство отримує вигоди від споживача послуг і на основі цього визначає цінність клієнта для підприємства. Механізмом здійснення процесів маркетингу взаємин є контактний, або допоміжний, персонал. Вивчення поведінки споживачів дозволяє визначити не тільки їх запити, але і виділити споживачів, до яких необхідно застосовувати клієнтоорієнтований підхід. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бриггс С. Маркетинг в туризмі / С. Бриггс / Пер. со 2-го англ. изд. – К. : Знання-прес, 2005. – 358 с.

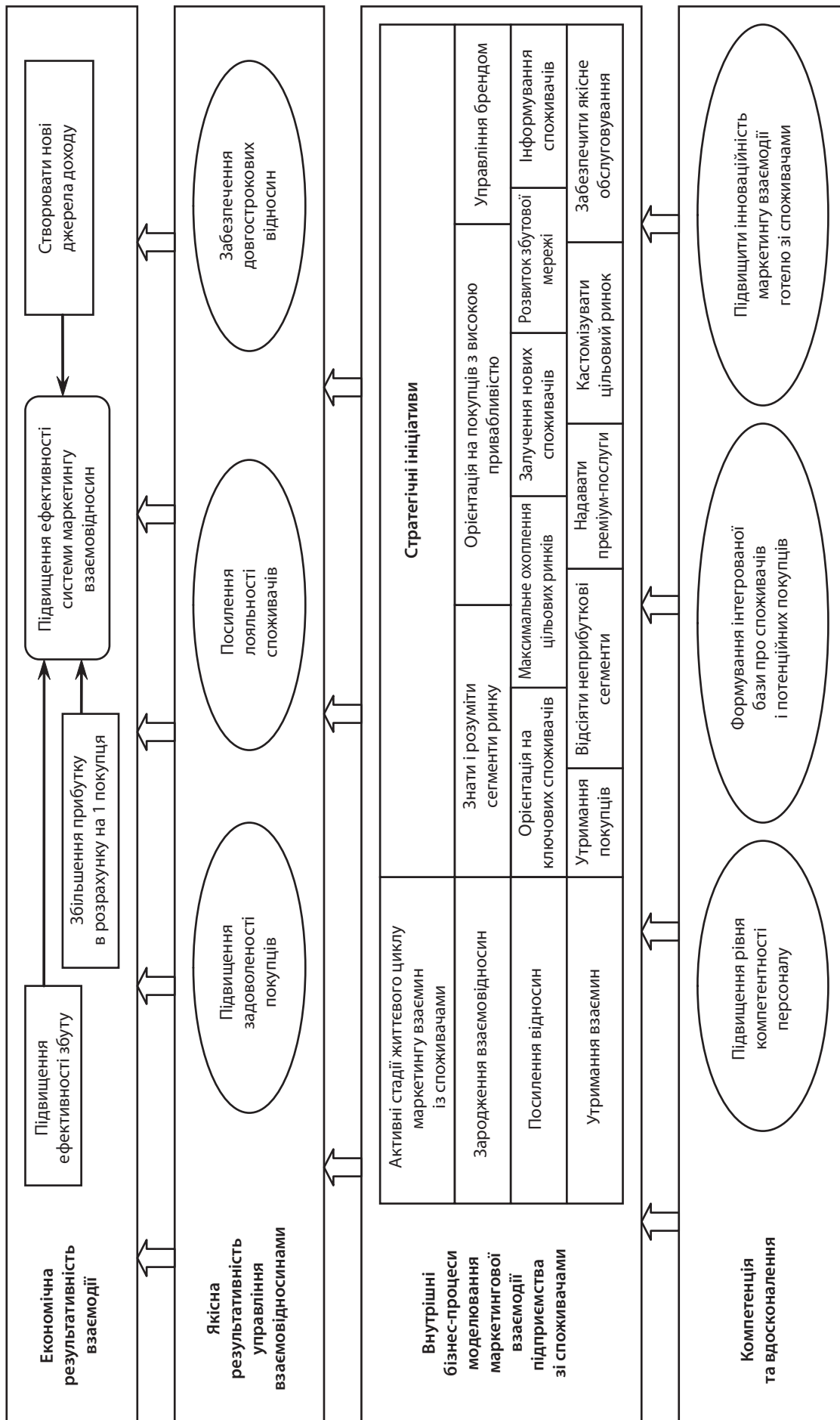

Рис. 4. Модель стратегічної карти готелю у сфері маркетингової взаємодії зі споживачами

2. Подсолонко В. А. Управление гостиничными и туристическими предприятиями : монография / В. А. Подсолонко, И. Ф. Карташевская, И. П. Трегулова, Е. М. Юрьевская ; под ред. В. А. Подсолонко. – Симферополь : ДИАИПИ, 2011. – 349 с.

3. Шмігельська Г. Інформаційні технології в логістичній і маркетинговій діяльності роздрібних підприємств / Г. Шмігельська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 633. – С. 799 – 805.

4. Харский К. В. Ценностное управление для бизнеса / К. В. Харский. – М. : Политехника – Сервис, 2010. – 289 с.

5. Ветитнев А. М. Клиентоориентированность дестинации – основные подходы к определению / А. М. Ветитнев, Е. В. Кветенадзе // Материалы 1-й международной научно-практической конференции «Инновации. Менеджмент. Маркетинг. Туризм». (14 мая 2013 г., г. Сочи) ; под науч. ред. А. М. Ветитнева, Н. С. Матющенко. – Сочи : РИЦ ФГБОУ ВПО «СГУ», 2013. – С. 79 – 83.

6. Рыжковский Б. Когда клиент голосует деньгами? / Б. Рыжковский // Управление компанией. – 2005. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.advertology.ru/article27313.htm>

7. Бронникова Т. С. Маркетинг : учеб. пособ. / Т. С. Бронникова, А. Г. Чернявский. – Таганрогский государственный радиотехнический университет, 1999. – 103 с.

8. Девид А. Методология структурного анализа и проектирования SADT / А. Девид, М. МакГоузн, К. Росс. – М. : Метатехнология, 1993. – 189 с.

REFERENCES

Briggs, S. *Marketing v turizme* [Marketing in tourism]. Kyiv: Znannia-pers, 2005.

Bronnikova, T. S., and Cherniavskiy, A. G. *Marketing* [Marketing]. Taganrog: TRTU, 1999.

Devid, A., MakGouzn, M., and Ross, K. *Metodologiya strukturnogo analiza i proektirovaniia SADT* [The methodology of structural analysis and design SADT]. Moscow: Metatekhnologiya, 1993.

Kharskiy, K. V. *Tsennostnoye upravlenie dlia biznesa* [Valuable management for business]. Moscow: Politekhnikha – Servis, 2010.

Podsolonko, V. A., Kartashevskaya, I. F., and Tregulova, I. P. *Upravlenie gostinichnymi i turistskimi predpriatiimi* [Hotel management and tourism enterprises]. Simferopol: DIAPI, 2011.

Ryzhkovskiy, B. "Kogda klient golosuet dengami?" [When the customer votes with money?]. <http://www.advertology.ru/article27313.htm>

Shmihelska, H. "Informatsiini tekhnologii v lohistychnii i marketynhovii diialnosti rozdrubnykh pidpriemstv" [Information technology in logistics and marketing activities of retailers]. *Visnyk NU "Lvivska politekhnikha"*, no. 633 (2008): 799-805.

Vetitnev, A. M., and Kvetenadze, E. V. "Klientoorientirovanost destinatsii – osnovnye podkhody k opredeleniiu" [Customer centricity destination – the main approaches to the definition]. *Innovatsii. Menedzhment. Marketing. Turizm*. Sochi: RITs FGBOU VPO «SGU», 2013. 79-83.

УДК 339.138

ВИРІВНЮВАННЯ МАРКЕТИНГУ ТА ПРОДАЖ НА ПІДПРИЄМСТВІ

СОЛОМЯНЮК Н. М.

УДК 339.138

Соломянюк Н. М. Вирівнювання маркетингу та продаж на підприємстві

Метою статті є дослідження категорійного апарату поняття «вирівнювання маркетингу і продаж», яке широко використовується в практичній діяльності і недостатньо висвітлене в теоретичних доробках. Проведено порівняльний аналіз іноземних і вітчизняних поглядів на визначення поняття «воронка продажів» як методичного підходу при плануванні маркетингу на підприємстві. Досліджено основні етапи побудови воронки продажів. Значну увагу приділено висвітленню поняття «лід» (lead), його типів, класифікацій та генералізації як одному з етапів побудови воронки продажів. Перспективою подальших розробок в даному напрямку є теоретичне обґрунтування доцільності використання воронки продажів при плануванні маркетингу. Розглянутий методичний підхід дозволяє генерувати ліди з перспективою формування цільових аудиторій, планувати комунікаційні заходи, контролювати процес їх реалізації та зворотну реакцію споживачів.

Ключові слова: маркетингове планування, вирівнювання маркетингу, воронка продажів, лід.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Соломянюк Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра маркетингу, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна)

E-mail: at_t@voliacable.com

УДК 339.138

UDC 339.138

Соломянюк Н. М. Выравнивание маркетинга и продаж на предприятии

Целью статьи является исследование категорийного аппарата понятия «выравнивание маркетинга и продаж», которое широко используется в практической деятельности и недостаточно отражено в теоретических работах. Проведен сравнительный анализ иностранных и отечественных взглядов на определение понятия «воронка продаж» как методического подхода при планировании маркетинга на предприятии. Исследованы основные этапы построения воронки продаж. Значительное внимание уделено освещению понятия «лид» (lead), его типов, классификации и генерализации как одному из этапов построения воронки продаж. Перспективой дальнейших разработок в данном направлении является теоретическое обоснование целесообразности использования воронки продаж при планировании маркетинга. Рассмотренный методический подход позволяет генерировать лиды с перспективой формирования целевых аудиторий, планировать коммуникационные мероприятия, контролировать процесс их реализации и обратную реакцию.

Ключевые слова: маркетинговое планирование, выравнивание маркетинга, воронка продаж, лид.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Соломянюк Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра маркетинга, Национальный университет пищевых технологий (ул. Владимирская, 68, Киев, 01601, Украина)

E-mail: at_t@voliacable.com

Solomyanyuk N. M. Levelling Marketing and Sales at an Enterprise

The goal of the article is to study the category mechanism of the "levelling marketing and sales" notion, which is widely used in practical activity and insufficiently reflected in theoretical works. The article conducts a comparative analysis of foreign and domestic views on definition of the "sales funnel" notion as a methodical approach when planning marketing at an enterprise. It studies main stages of building up the sales funnel. It pays significant attention to describing the "lead" notion, its types, classification and generalisation as one of the stages of building up the sales funnel. The prospect of further studies in this direction is theoretical substantiation of expediency of the use of the sales funnel when planning marketing. The considered methodical approach allows generation of leads with the prospect of formation of target groups, plan communication measures and control the process of their realisation and backward reaction.

Key words: marketing planning, marketing levelling, sales funnel, lead

Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Solomyanyuk Nataliya M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of marketing, National University of Food Technology (vul. Volodymyrska, 68, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: at_t@voliacable.com

2. Подсолонко В. А. Управление гостиничными и туристическими предприятиями : монография / В. А. Подсолонко, И. Ф. Карташевская, И. П. Трегулова, Е. М. Юрьевская ; под ред. В. А. Подсолонко. – Симферополь : ДИАИПИ, 2011. – 349 с.

3. Шмігельська Г. Інформаційні технології в логістичній і маркетинговій діяльності роздрібних підприємств / Г. Шмігельська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 633. – С. 799 – 805.

4. Харский К. В. Ценностное управление для бизнеса / К. В. Харский. – М. : Политехника – Сервис, 2010. – 289 с.

5. Ветитнев А. М. Клиентоориентированность дестинации – основные подходы к определению / А. М. Ветитнев, Е. В. Кветенадзе // Материалы 1-й международной научно-практической конференции «Инновации. Менеджмент. Маркетинг. Туризм». (14 мая 2013 г., г. Сочи) ; под науч. ред. А. М. Ветитнева, Н. С. Матющенко. – Сочи : РИЦ ФГБОУ ВПО «СГУ», 2013. – С. 79 – 83.

6. Рыжковский Б. Когда клиент голосует деньгами? / Б. Рыжковский // Управление компанией. – 2005. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.advertology.ru/article27313.htm>

7. Бронникова Т. С. Маркетинг : учеб. пособ. / Т. С. Бронникова, А. Г. Чернявский. – Таганрогский государственный радиотехнический университет, 1999. – 103 с.

8. Девид А. Методология структурного анализа и проектирования SADT / А. Девид, М. МакГоузн, К. Росс. – М. : Метатехнология, 1993. – 189 с.

REFERENCES

Briggs, S. *Marketing v turizme* [Marketing in tourism]. Kyiv: Znannia-pers, 2005.

Bronnikova, T. S., and Cherniavskiy, A. G. *Marketing* [Marketing]. Taganrog: TRTU, 1999.

Devid, A., MakGouzn, M., and Ross, K. *Metodologiya strukturnogo analiza i proektirovaniia SADT* [The methodology of structural analysis and design SADT]. Moscow: Metatekhnologiya, 1993.

Kharskiy, K. V. *Tsennostnoye upravlenie dlia biznesa* [Valuable management for business]. Moscow: Politekhnikha – Servis, 2010.

Podsolonko, V. A., Kartashevskaya, I. F., and Tregulova, I. P. *Upravlenie gostinichnymi i turisticheskimi predpriatiiami* [Hotel management and tourism enterprises]. Simferopol: DIAPI, 2011.

Ryzhkovskiy, B. "Kogda klient golosuet dengami?" [When the customer votes with money?]. <http://www.advertology.ru/article27313.htm>

Shmihelska, H. "Informatsiini tekhnolohii v lohistychnii i marketynhovii diialnosti rozdrubnykh pidpriemstv" [Information technology in logistics and marketing activities of retailers]. *Visnyk NU "Lvivska politekhnikha"*, no. 633 (2008): 799-805.

Vetitnev, A. M., and Kvetenadze, E. V. "Klientoorientirovanost destinatsii – osnovnye podkhody k opredeleniiu" [Customer centricity destination – the main approaches to the definition]. *Innovatsii. Menedzhment. Marketing. Turizm*. Sochi: RITs FGBOU VPO «SGU», 2013. 79-83.

УДК 339.138

ВИРІВНЮВАННЯ МАРКЕТИНГУ ТА ПРОДАЖ НА ПІДПРИЄМСТВІ

СОЛОМЯНЮК Н. М.

УДК 339.138

Соломянюк Н. М. Вирівнювання маркетингу та продаж на підприємстві

Метою статті є дослідження категорійного апарату поняття «вирівнювання маркетингу і продаж», яке широко використовується в практичній діяльності і недостатньо висвітлене в теоретичних доробках. Проведено порівняльний аналіз іноземних і вітчизняних поглядів на визначення поняття «воронка продажів» як методичного підходу при плануванні маркетингу на підприємстві. Досліджено основні етапи побудови воронки продажів. Значну увагу приділено висвітленню поняття «лід» (lead), його типів, класифікацій та генералізації як одному з етапів побудови воронки продажів. Перспективою подальших розробок в даному напрямку є теоретичне обґрунтування доцільності використання воронки продажів при плануванні маркетингу. Розглянутий методичний підхід дозволяє генерувати ліди з перспективою формування цільових аудиторій, планувати комунікаційні заходи, контролювати процес їх реалізації та зворотну реакцію споживачів.

Ключові слова: маркетингове планування, вирівнювання маркетингу, воронка продажів, лід.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Соломянюк Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра маркетингу, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна)

E-mail: at_t@voliacable.com

УДК 339.138

Соломянюк Н. М. Выравнивание маркетинга и продаж на предприятии

Целью статьи является исследование категорийного аппарата понятия «выравнивание маркетинга и продаж», которое широко используется в практической деятельности и недостаточно отражено в теоретических работах. Проведен сравнительный анализ иностранных и отечественных взглядов на определение понятия «воронка продаж» как методического подхода при планировании маркетинга на предприятии. Исследованы основные этапы построения воронки продаж. Значительное внимание уделено освещению понятия «лид» (lead), его типов, классификации и генерализации как одному из этапов построения воронки продаж. Перспективой дальнейших разработок в данном направлении является теоретическое обоснование целесообразности использования воронки продаж при планировании маркетинга. Рассмотренный методический подход позволяет генерировать лиды с перспективой формирования целевых аудиторий, планировать коммуникационные мероприятия, контролировать процесс их реализации и обратную реакцию.

Ключевые слова: маркетинговое планирование, выравнивание маркетинга, воронка продаж, лид.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Соломянюк Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра маркетинга, Национальный университет пищевых технологий (ул. Владимирская, 68, Киев, 01601, Украина)

E-mail: at_t@voliacable.com

UDC 339.138

Solomyanyuk N. M. Levelling Marketing and Sales at an Enterprise

The goal of the article is to study the category mechanism of the "levelling marketing and sales" notion, which is widely used in practical activity and insufficiently reflected in theoretical works. The article conducts a comparative analysis of foreign and domestic views on definition of the "sales funnel" notion as a methodical approach when planning marketing at an enterprise. It studies main stages of building up the sales funnel. It pays significant attention to describing the "lead" notion, its types, classification and generalisation as one of the stages of building up the sales funnel. The prospect of further studies in this direction is theoretical substantiation of expediency of the use of the sales funnel when planning marketing. The considered methodical approach allows generation of leads with the prospect of formation of target groups, plan communication measures and control the process of their realisation and backward reaction.

Key words: marketing planning, marketing levelling, sales funnel, lead

Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Solomyanyuk Nataliya M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of marketing, National University of Food Technology (vul. Volodymyrska, 68, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: at_t@voliacable.com

Дослідження питань вирівнювання маркетингу та продажів при плануванні маркетингу полягає у виявленні значних проблем взаємодії суміжних підрозділів підприємств, особливо на вітчизняному ринку.

Найчастіше план маркетингу підприємства зводиться до розробки комплексу заходів на рік, при цьому не визначається їх спрямованість, оцінка реалізації та показники ефективності. Відділ продажу не намагається реалізувати розробки співробітників-маркетологів, а виконує технічні функції з передавання товару/послуги покупцям.

На думку автора, «воронки продажів», які використовуються в практичній діяльності іноземних компаній і знаходять прихильників серед спеціалістів на українському ринку, доцільно використовувати як загальні методичні рекомендації щодо впровадження маркетингового механізму для генерування попиту цільової аудиторії від моменту генерації лідів до настання безпосередньої події – покупки товару/послуги.

Концептуальні засади категорійного апарату маркетингового планування розкрито в наукових працях Ф. Котлера (P. Kotler), М. Портера (M. Porter), Пітера Р. Дікенсона (P. Dickinson), Грінчеля Т. П., Зав'ялова П. С., Міщенко В. А., Погореловой В. А., Перерви П. Г. та ін. Проте, теоретико-методичні аспекти вирівнювання маркетингу і продажів залишаються предметом досліджень економістів-науковців, інформаційно-аналітичною базою для яких слугують практичні розробки та впровадження іноземних (D. Segal, D.Green, M. Saylor, Brian J. Carroll та ін.) і вітчизняних спеціалістів (А. Довгань, М. Булава, Д. Ткаченко, О. Юрчак, Ю. Федоренко та ін.) даної галузі.

Метою статті є дослідження категорійного апарату поняття «вирівнювання маркетингу та продажів» і «воронка продажів», обґрунтування необхідності взаємної узгодженості продаж і маркетингу на підприємстві при плануванні маркетингу.

На більшості вітчизняних підприємств маркетинг є просто допоміжною (обслуговуючою) функцією, далекою від основних бізнес-процесів. Ця функція в більшості випадків не має чітких меж, допустимих і граничних показників, які характеризують ефективність її виконання. Основними причинами такої ситуації є культурні особливості країн СНД, корпоративна культура на підприємствах і нерозвиненість комунікацій.

Відділи маркетингу в іноземних компаніях, які мають загально визнаний статус «центрів витрат», вимагають звітності і вимірюваності своєї діяльності. З іншого боку, роль маркетингу в генерації не лише попиту, але і конкретних лідів стає все більш очевидним – маркетинг прагне стати «центром доходу», і цей тренд набирає все більше обертів. При цьому комунікації відіграють важливу роль у вирішенні питань будь-яких організаційних перетворень, яким приділяється велике значення. Отже, питання налагодження взаємодії та вирівнювання маркетингу з продажами є все більш актуальними як в розвитку теорії маркетингу, так і в практичній діяльності вітчизняних підприємств.

Поняття «вирівнювання» в теорії маркетингу є досить новим. *Вирівнювання* (від англ. «Alignment») – вирівнювання, регулювання, суміщення, групування) – у бізнесі означає узгодження дій двох суміжних підрозділів у

напрямку до спільних цілей. Вирівнювання маркетингу і продажів полягає в узгодженні їх дій, процесів і показників їх ефективності у відповідності з досягненням запланованих цілей.

Необхідність застосування даного поняття при плануванні маркетингу, на думку автора, пояснюється можливістю координації дій споріднених відділів, результат діяльності кожного з яких залежить від іншого.

Поняття «*strategic alignment*» (*стратегічне вирівнювання*) пояснюється як приведення у відповідність IT-стратегії та бізнес-стратегії компанії з метою максимальної її використання для підтримки реалізації бізнес-стратегії. Дана концепція сформулювали в 1983 р. Дж. Хендерсон і Н. Венкатраман [1].

Проблеми вирівнювання маркетингу і продажів виникають в основному для тих компаній, де до кінця не розкрито потенціал маркетингу і/або де він погано взаємодіє з продажами. Результати опитування B2B Ray свідчать, що «більше 60% респондентів українського ринку не усвідомлюють проблеми вирівнювання маркетингу і продажів в їх організаціях. Між тим, на Заході – це серйозна проблема, яка різко знижує потенціал бізнесу. Згідно з дослідженнями Aberdeen Group тільки 20% організацій успішно справляються з проблемами вирівнювання, демонструючи при цьому набагато кращі результати господарської діяльності» [2].

Теоретичних обґрунтувань питань вирівнювання маркетингу і продажів недостатньо для поглибленого їх дослідження, тому інформаційна база зосереджена на аналітичних розробках практиків-маркетологів.

Процес вирівнювання маркетингу і продажів на підприємстві повинен забезпечуватися чітким розподілом функцій:

- ✦ функцією маркетолога є придумати, яким чином привернути увагу аудиторії, чим її зацікавити і спонукати до товару/послуги, підприємства, торгової марки;
- ✦ функцією менеджера з продажів є забезпечення безпосередньо процесу покупки.

Воронка продажів характеризує схематичне зображення проходження лідів (потенційних угод з потенційними і реальними клієнтами), контактів, інтересів різних стадій процесу маркетингу (генерації лідів) і продажу (конверсії лідів) від перших контактів до фінальних контрактів і продаж (*рис. 1*).

Воронка продажів дозволяє наочно відобразити і спланувати етапи продажів та отримати такі дані:

- ✦ відношення кількості потенційних клієнтів до реальних;
- ✦ кількість потенційних клієнтів, лідів і реальних клієнтів на кожному етапі;
- ✦ конвертація на кожному етапі (частка лідів, які успішно перейшли з одного етапу на наступний);
- ✦ тривалість і складові етапу продажів;
- ✦ середня тривалість продажу;
- ✦ частка успішних продажів;
- ✦ динаміка продажів в цілому.

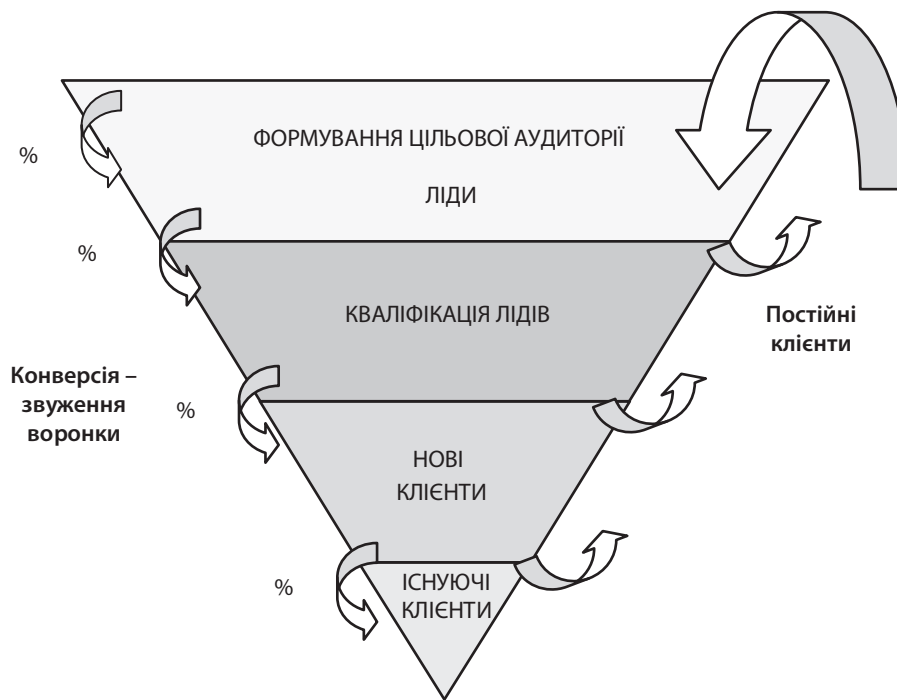

Рис. 1. Воронка продажів

Джерело: [3].

Зазвичай воронка продажів описується такими етапами.

На *першому етапі* формується загальний опис цільової аудиторії, яку можна зацікавити маркетинговими заходами, визначити її характеристики і об'єм.

Другим етапом є ліди.

Лід-менеджмент – це термін, який використовується в теорії бізнесу для опису методів, систем і практик, що розробляються для залучення нових потенційних клієнтів, як правило, за допомогою використання різних маркетингових технологій [4].

Іншими словами, лід (Lead) – це можливість продати товар / послугу потенційному клієнту. При цьому задача маркетолога – «зібрати» ліди та передати їх продавцю.

Лід – як потенційний клієнт, що хоча б раз проявив цікавість до компанії (продукції) та відповідає профілю цільового клієнта. Готовий лід – той, що реально відповідає критеріям продавців та ймовірний для контролю. Найбільш популярними є критерії БВПЧ (англ. BANT): лід має Бюджет (Budget), він може Вирішувати (Authority) чи суттєво впливати на питання закупівлі, він дійсно має Потребу (Needs) у товарі та збирається здійснити покупку в Часовому проміжку (Timeline), який відповідає і очікуванням підприємства [5].

Lead conversion (лід конвершн) – процес перетворення. Стосовно маркетингу продажів – це перетворення потенційних покупців у реальних, потенційних продажів – у реальні.

Лід в інтернет-маркетингу – це акт реєстрації у відповідь на пропозицію рекламодавця, що містить контактну інформацію і в деяких випадках демографічну інформацію.

Розрізняють два типи лідів:

- ★ *споживчі* – генеруються на основі демографічних критеріїв, спрямовані на збір інформації

про споживача (вік, дохід, платоспроможність та ін.);

- ★ *цільові ліди* – прямі дії у відповідь споживачів на конкретні пропозиції рекламодавця.

Генерація лідів – маркетинговий термін, який означає створення або генерацію інтересу або запиту з боку потенційного споживача по відношенню до певних продуктів або послуг.

Найчастіше використовуються два методи генерації лідів: онлайн- і офлайн-генерація. Основою цих методів є розробка вправної маркетингової стратегії. Підприємство може розробити ефективну маркетингову кампанію як самостійно, так і за допомогою агентств і компаній, які професійно здійснюють генерацію лідів.

Лідами можуть бути, наприклад, такі дії споживача: заповнення форми; заповнення анкети; реєстрація на сайті рекламодавця; оформлення замовлення; запис на тест-драйв; розрахунок на калькуляторі та ін.

Етап «Кваліфікація лідів» дозволяє визначити, який саме товар або послуга цікавить ліда та розробити можливу цінову пропозицію.

На етапі «Нові клієнти» відбувається безпосередньо процес здійснення угоди (покупки), після чого вони потрапляють до кількості «Існуючих клієнтів».

Важливим показником воронки продажів є конверсія, яка показує відсоткове звуження наступного її кільця. Завданням маркетолога є збільшення рівня відсотку, а в ідеалі – перетворити воронку на трубу, проходячи через яку, усі ліди переходять в «Існуючих клієнтів» підприємства.

Важливість використання «воронки продажів» при плануванні маркетингу полягає у використанні ресурсів і потенціалу, які дозволяють значно підвищити результати господарської діяльності підприємства. Згідно з дослі-

дженнями Aberdeen Group у 2010-11 рр. організації, які вирішили проблеми вирівнювання маркетингу і продажів по відношенню до тих, які його ігнорують, мають на 20% покращені результати діяльності. При цьому 47% обсягу воронки їх продажу генерується маркетингом [2].

Якщо підприємству необхідно утримати потенційних клієнтів, необхідною умовою є спілкування з ними. У цьому аспекті важливі доцільність і послідовність. Під «спілкуванням» слід розуміти прагнення «захопити» покупців за допомогою інформації – статей, інформаційних розсилок, брошур і відеороликів – з якою вони захочуть ознайомитися, поділитися з друзями і якимсь чином використати.

Ефективний розвиток лідів передбачає зупинку вибору покупки на товарі організації, на етапі готовності щодо придбання бажаного товару покупцем. Завданням для підприємства є допомога клієнтам прийняти рішення про купівлю, але водночас не примушувати їх поспішати.

Розвиток лідів – процес досить складний і не обмежується складанням цікавих статей про ваші нові продукти і розсилкою їх за списком емейл-адрес. Ефективність процесу розвитку лідів залежить від:

- ✦ досягнення угоди з найвдалішого ліду та етапу його передачі відділу продажів;
- ✦ з'ясування потреб і побажань клієнтів.

Іноземні практики схематично зображують воронку продажів, як показано на рис. 2.

Схематично дана модель описує маркетинговий механізм генерування попиту від генерації лідів до формування продажів. Зображена схема має чітко визначену генерацію лідів (Web, E-mail, події, кампанії, реклама), що, з одного боку, дає можливість їх класифікувати, а з іншого – обмежує ймовірність використання.

На рис. 2 автором приділено увагу оцінці, генерації лідів і визначено етап управління лідами відповідно до готовності до покупки. Однак, порівняно з рис. 1 відсутній зворотній механізм, коли постійні клієнти знову потрапляють до «воронки продажів».

Дана модель, на думку автора, потребує доопрацювання з метою подальшого її методичного використання при плануванні маркетингу: 1) генерація лідів можлива за елементами комунікаційної складової *marketing mix*; 2) оцінка обсягу продаж (планової ємкості ринку); 3) зворотній процес маркетингового механізму залежно від ефективності вхідної генерації лідів.

Для цього мають бути сформульовані стратегії маркетингу і продажів. Стратегія маркетингу визначає, які товари і послуги, кому і як планується запропонувати на ринку. Стратегія продажів забезпечує організацію роботи з клієнтами.

Воронка продажів може використовуватися на кожному з вказаних етапів. Для ефективного оперативного управління необхідно визначити цільову «воронку» – послідовність дій з пошуку і залучення клієнтів до їх перетворення на покупців відповідно до стратегії продажів.

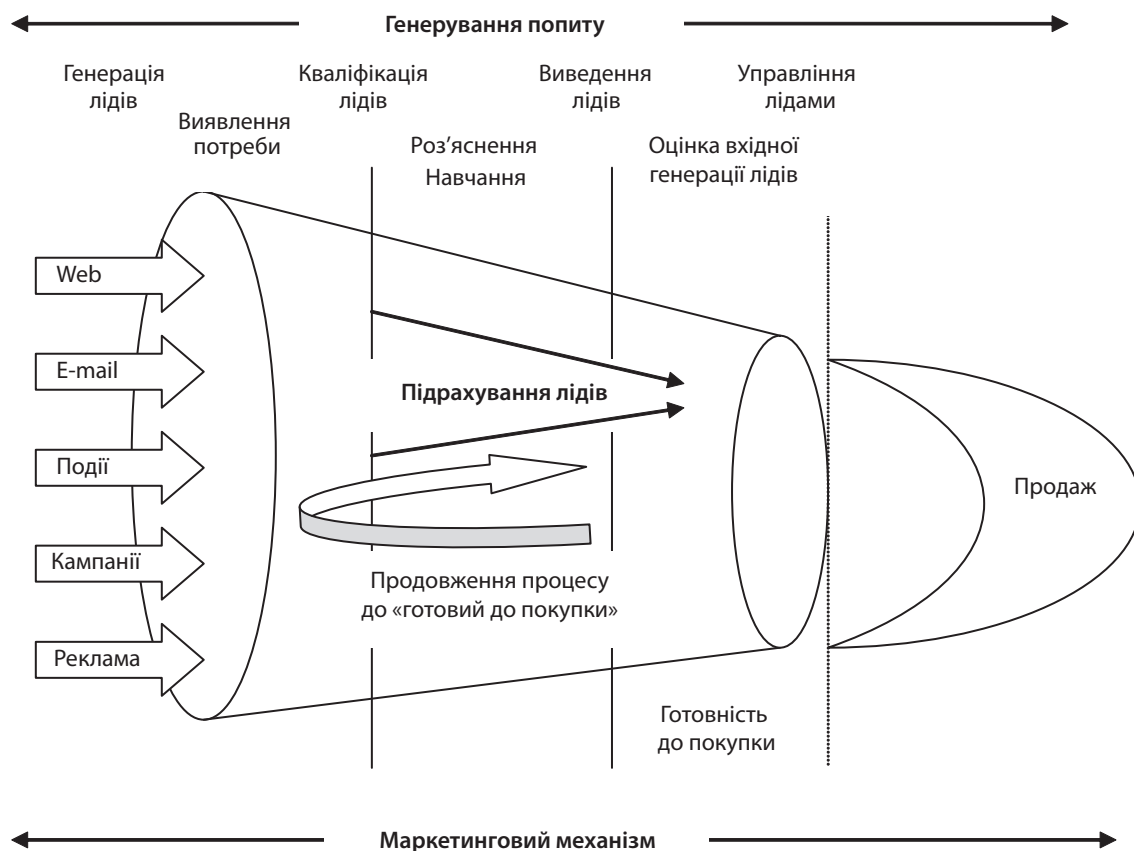

Рис. 2. Воронка продажів

Джерело: [6].

Практичне застосування воронки продажів в діяльності іноземних компаній сприяло збільшенню кількості публікацій з даної проблематики, особливо у сфері торгівлі на ринку B2B. Поглиблювати знання щодо висвітлених питань почали консультанти консалтингових агентств, спеціалісти у сфері торгівлі та маркетингу [7, 8]. Враховуючи нерозвиненість взаємоузгодженої діяльності відділів маркетингу і продажу українських підприємств, необхідним, на думку автора, є методичне впровадження даної концепції при плануванні маркетингу.

Доцільність теоретичного обґрунтування «воронки продажів» при плануванні маркетингу на підприємстві дозволить:

- ✦ чітко розподілити функції споріднених відділів маркетингу та продажів на підприємстві;
- ✦ логічно будувати маркетингову механіку підприємства від генерації лідів до моменту продажу;
- ✦ на основі аналітичних даних оцінки вхідної генерації лідів ефективно планувати діяльність майбутніх періодів;
- ✦ отримувати інформаційний зв'язок із покупцями та можливість їх навчання в процесі генерування попиту;
- ✦ з більшою ймовірністю визначати плановий обсяг продажів, величина якого є одним з основних показників при розрахунках ефективності.

ВИСНОВКИ

Концепція воронки продажів описує стосунки з покупцями і є базовим механізмом для систем управління продажами, планування і прогнозування на підприємстві.

Кожен потенційний клієнт, контакт якого отримується в процесі генерації потенційних клієнтів (*lead generation*), і ті з них, хто виявив певну зацікавленість до пропозиції (*opportunity*), «потрапляє» у воронку продажів і «проходить» її наскрізь, таким чином збільшуючи кількість існуючих клієнтів. Усі потенційні клієнти знаходячись на певних етапах продажу, гнучко прив'язані вірогідністю переходу на наступний етап. Планування відбувається з використанням механізму воронки продажів, тобто план показує, які ймовірний обсяг ринку та надходження від господарської діяльності.

Використання «воронки продажів» у практичній діяльності українських підприємств дозволяє розробити обґрунтований маркетинговий план і контролювати роботу по кожному клієнтові/цільовій аудиторії на будь-якому етапі процесу продажу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Henderson J. C.** Strategic Alignment Leveraging Information Technology for Transforming Organization / J. C. Henderson, N. Venkantraman // IBM System Journal. – 1993. – Vol. 32. N 1. – P. 4 – 16.
2. **Выравнивание маркетинга и продаж: самые главные вещи** [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.b2b-ray.com/resources>

3. **Геок Т.** Что такое лиды в маркетинге? / Т. Геок [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://fehta-life.blogspot.com/2011/11>

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org>

5. **Юрчак О.** 5 тез щодо важливості управління лідами / О. Юрчак [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://b2b-insight.management.com.ua/2011/08>

6. **Useful B2B Resources** [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intellegentia.co.uk/b2b-resources>

7. **Matt Bacak.** The Ultimate Lead Generation Plan: Morgan James Publishing, 2005, 132 p.

8. **Henry DeVries.** Client Seduction: A Step-by-Step Lead Generation System for Professional and Technology Service Firms, AuthorHouse, 2005, 140 p.

REFERENCES

- <http://ru.wikipedia.org>
- Bacak, M. *The Ultimate Lead Generation Plan*: Morgan James Publishing, 2005.
- DeVries, H. *Client Seduction: A Step-by-Step Lead Generation System for Professional and Technology Service Firms*: AuthorHouse, 2005.
- Geok, T. "Chto takoe lidy v marketinge?" [What is the leads are in the marketing?]. <http://fehta-life.blogspot.com/2011/11>
- Henderson, J. C., and Venkantraman, N. "Strategic Alignment Leveraging Information Technology for Transforming Organization". *IBM System Journal*, vol. 32, no. 1 (1993): 4-16.
- "Useful B2B Resources" <http://www.intellegentia.co.uk/b2b-resources>
- "Vyравnivanie marketinga i prodazh: samye glavnyye veshchi" [Aligning marketing and sales: the most important thing]. <http://www.b2b-ray.com/resources>
- Yurchak, O. "5 tez shchodo vazhlyvosti upravlinnia lidamy" [5 theses on the importance of managing of leads]. <http://b2b-insight.management.com.ua/2011/08>

СТРАТЕГІЧНЕ ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ТОРГІВЛІ

СИТНИК Г. В.

УДК 336.144.2

Ситник Г. В. Стратегічне фінансове планування в системі управління підприємством торгівлі

У статті обґрунтовується зростання ролі стратегічного фінансового планування на підприємствах торгівлі в сучасних умовах господарювання, які формують нові виклики для традиційних систем управління. На основі аналізу наявних підходів до організації стратегічного фінансового планування сформульовано авторське бачення його змісту та структури стратегічного фінансового плану на ґрунті інтеграції концепцій збалансованої системи показників (BSC) та економічної доданої цінності (EVA). Це бачення, на думку автора, може бути взяте за основу організації стратегічного фінансового планування на підприємстві торгівлі будь-якого формату і надає ряд переваг, а саме: дозволяє інтегрувати стратегічний фінансовий план і процес його розроблення в загальний стратегічний процес на підприємстві; перетворює його на дієвий інструмент управління фінансами (який формалізує і конкретизує фінансову стратегію, інформує про її основні напрями і доводить її положення до конкретних виконавців, дозволяє формувати систему мотивації персоналу, що сприяє реалізації стратегічного фінансового плану); інтеграція концепцій BSC та EVA сприяє підвищенню результативності діяльності підприємства, оскільки інтегрує основні положення стратегічного та ціннісноорієнтованого управління. В такій постановці концепція EVA, окрім фінансових компонентів, доповнюється перспективою «компетенції», у межах якої обґрунтовуються цілі, показники та програми вдосконалення бізнес-процесів, а збалансована система показників одержує чітку орієнтацію на формування цінності. Зазначений підхід може бути ефективно реалізований на принципах процесного управління.

Ключові слова: стратегічне фінансове планування, фінансовий потенціал, фінансові цілі, збалансована система показників, економічна додана цінність.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Бібл.:** 22.

Ситник Ганна Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра економіки та фінансів підприємства, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: anna_sytnik@bigmir.net

УДК 336.144.2

UDC 336.144.2

Сытник А. В. Стратегическое финансовое планирование в системе управления предприятием торговли

Sytnyk H. V. Strategic Financial Planning in the System of Managing a Trading Company

В статье обосновывается возрастание роли стратегического финансового планирования на предприятиях торговли в современных условиях хозяйствования, которые формируют новые вызовы для традиционных систем управления. На основе анализа существующих подходов к организации стратегического финансового планирования сформулировано авторское видение его содержания и структуры стратегического финансового плана на базе интеграции концепций сбалансированной системы показателей (BSC) и экономической добавленной ценности (EVA). Это видение, по мнению автора, может быть взято за основу организации стратегического финансового планирования на предприятии торговли любого формата и дает ряд преимуществ, а именно: позволяет интегрировать стратегический финансовый план и процесс его разработки в общий стратегический процесс на предприятии; превращает его в действенный инструмент управления финансами (который формализует и конкретизирует финансовую стратегию, информирует о ее основных направлениях и доводит ее положения до конкретных исполнителей, позволяет формировать систему мотивации персонала, способствует реализации стратегического финансового плана); интеграция концепций BSC и EVA способствует повышению результативности деятельности предприятия, так как интегрирует основные положения стратегического и ценностноориентированного управления. В такой постановке концепция EVA, кроме финансовых компонентов, дополняется перспективой «компетенции», в рамках которой обосновываются цели, показатели и программы совершенствования бизнес-процессов, а сбалансированная система показателей получает четкую ориентацию на формирование ценности. Указанный подход может быть эффективно реализован на принципах процессного управления.

The article justifies increase of the role of strategic financial planning in trading companies under modern economic conditions, which form new challenges for traditional management systems. On the basis of analysis of existing approaches to organisation of strategic financial planning the article formulates author's own vision of its content and structure of a strategic financial plan on the basis of integration of concepts of the balanced scorecard (BSC) and economic value added (EVA), which, according to the author, could be taken as a basis of organisation of strategic financial planning in a trading company of any format and provides a number of advantages, namely: allows integration of a strategic financial plan and the process of its development into a uniform strategic process in a company; converts it into an effective tool of finance management (it formalises and specifies the financial strategy, informs about its main directions and brings its provisions to executors, allows formation of a system of personnel motivation, facilitates realisation of a strategic financial plan); integration of BSC and EVA concepts facilitates increase of effectiveness of company activity, since it integrates main provisions of strategic and value-oriented management. In this arrangement the EVA concept, apart from financial components, is supplemented with the prospect of "competence", within the framework of which goals, indicators and programmes of improvement of business processes are substantiated and the balanced scorecard gets a clear orientation at formation of value; the specified approach could be effectively realised upon the principles of process management.

Ключевые слова: стратегическое финансовое планирование, финансовый потенциал, финансовые цели, сбалансированная система показателей, экономическая добавленная ценность.

Key words: strategic financial planning, financial potential, financial goals, balanced scorecard, economic value added.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Библ.:** 22.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Библ.:** 22.

Сытник Анна Викторовна - кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра экономики и финансов предприятия, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

Sytnyk Hanna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Economics and Finance of Enterprise, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: anna_sytnik@bigmir.net

E-mail: anna_sytnik@bigmir.net

Сучасні умови господарювання, які характеризуються динамічними змінами параметрів зовнішнього середовища, глобалізацією, підвищенням конкуренції, інноваційною спрямованістю розвитку економіки в цілому і окремих підприємств, формують нові виклики для традиційних систем управління, що приводить до глибокої трансформації змісту та функцій окремих напрямів менеджменту. Це повною мірою стосується і функції фінансів. Так, на думку М. Мей, у сучасних умовах вона піддається трансформації, у результаті чого «фінанси почнуть лідирувати у формуванні і застосуванні такої моделі, яка раціональним чином пов'язує стратегію, операції, розподіл ресурсів та зміну показників функціонування, а також полегшує проведення необхідних змін на інших ділянках. По суті, функція фінансів ідеально підходить для вирішення таких задач, оскільки вона – єдина в організації, що відіграє ключову роль. Функція фінансів реально пов'язує запити зацікавлених сторін із бізнес-стратегією та операційними показниками функціонування» [1, с. 25].

В умовах бурхливого розвитку технологій, інформатизації суспільства, комп'ютеризації рутинних процесів і функцій у сфері фінансового менеджменту увага фінансових директорів і менеджерів все більше зосереджується на розв'язанні стратегічних проблем фінансового розвитку підприємства, пошуку драйверів зростання його цінності. Це підтверджують і емпіричні дослідження, а саме: дані, що містяться у звіті компанії «Ernst&Young» на тему «ДНК сучасних фінансових директорів», підготовленому у 2010 р. на основі опитування фінансових директорів 669 підприємств з країн Європи, Близького Сходу, Індії та Африки. Серед них 51 інтерв'ю було проведено серед фінансових директорів Росії. Результати такого дослідження підтверджують посилення тенденції до розширення повноважень фінансових менеджерів і переорієнтації їх функцій від підготовки звітності компанії та управління фінансовими показниками бізнесу в бік більш широкого керівництва діяльністю підприємства. Так, респонденти з Росії певною мірою свідчать про посилення впливу фінансових директорів у сфері стратегічного управління і, особливо, планування, констатуючи тенденцію до збільшення частки стратегічних питань у роботі фінансового департаменту. За результатами дослідження виявлено, що 75 % російських фінансових менеджерів на сьогоднішній день половину і більше робочого часу приділяють консультуванню корпоративного керівництва, прогнозуванню, побудові відносин з інвесторами [2], тобто вирішенню стратегічних фінансових питань, що характерно і для України.

Якщо розглядати в даному контексті функцію планування в системі фінансового менеджменту, то безумовно, найбільш значимою та складною його підсистемою, роль якої суттєво зросла в сучасних умовах господарювання та розвитку нових моделей управління, є стратегічне фінансове планування, у межах якого здійснюється обґрунтування принципів напрямів фінансового розвитку підприємства та основні параметри його фінансового стану.

Теоретико-методологічні засади стратегічного планування висвітлюються в дослідженнях І. Ансоффа [3], Г. Стейнера [4], А. Чендлера [5], А. Томпсона, А. Стри-

кленда [6], Г. Мінцберга [7], які вже стали класичними. Проте, у них майже не розглядається комплекс проблем, пов'язаних з фінансовим плануванням у контексті стратегічного управління. У роботах, присвячених питанням ціннісноорієнтованого управління [8, 9], увага акцентується на аналізі стратегічних фінансових рішень, що сприяють зростанню ринкової цінності підприємства, але проблематика організації стратегічного фінансового планування, структури стратегічного фінансового плану залишається поза увагою.

Стратегічні фінансові цілі та показники виступають важливим об'єктом дослідження в роботах Р. Каплана, Д. Нортон [10], українських науковців І. Бланка [11], Г. Блакити [12], які формують авторське бачення структури стратегічного фінансового плану підприємства. Складність проблематики стратегічного фінансового планування, його інтеграції в загальну систему стратегічного управління пояснює варіативність авторських підходів до його побудови, наявність дискусійних питань – з одного боку, та обумовлює актуальність подальших наукових досліджень з цього напрямку з метою вдосконалення методологічних засад стратегічного фінансового планування – з іншого.

Таким чином, *мета* статті полягає у формулюванні на ґрунті критично-конструктивного аналізу наявних підходів до організації стратегічного фінансового планування авторського бачення його змісту та структури стратегічного фінансового плану на основі інтеграції концепцій збалансованої системи показників (BSC) та економічної доданої цінності (EVA). Це бачення, на думку автора, може бути взяте за основу організації стратегічного фінансового планування на підприємстві торгівлі будь-якого формату. Формулювання зазначеного підходу базується на методах наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу, на логічному й історичному підходах щодо пізнання економічних явищ і процесів.

Аналіз, узагальнення та розвиток численних досліджень з проблем стратегічного планування [3 – 7] у цілому та стратегічного фінансового планування [11, 12] зокрема, дозволили нам виокремити такі його основні сутнісні характеристики:

1. Стратегічне фінансове планування є важливим методом стратегічного фінансового управління.
2. Стратегічне фінансове планування є важливою і найвищою в ієрархії підсистемою фінансового планування.
3. Стратегічний фінансовий план, який є результатом стратегічного фінансового планування, виступає важливим елементом і характеристикою фінансової стратегії підприємства, формою її конкретизації і формалізації.
4. Стратегічне фінансове планування ґрунтується на проактивному стилі та здійснюється із застосуванням раціональної і комунікативної дії.
5. Стратегічне фінансове планування передбачає обґрунтування принципів параметрів фінансового розвитку та внутрішнього фінансового потенціалу підприємства.
6. Стратегічне фінансове планування носить цільовий характер.

Таким чином, *стратегічне фінансове планування* – найвища в ієрархічній структурі підсистема фінансового планування, дієвий метод стратегічного фінансового управління, який являє собою процес обґрунтування перспективних фінансових цілей підприємства та шляхів їх досягнення і базується на проактивному стилі, поєднанні раціональної та комунікативної дії.

Стратегічний фінансовий план – важливий елемент, форма конкретизації та формалізації фінансової стратегії, який відображає перспективні фінансові цілі підприємства, відповідні їм показники перспективного фінансового розвитку, параметри фінансового потенціалу та шляхи їх досягнення.

Місце стратегічного фінансового планування в системі стратегічного фінансового управління представлено на *рис. 1*.

Таким чином, у структурі стратегічного фінансового плану, на наш погляд, можна виокремити такі складові елементи:

- ✦ стратегічні фінансові цілі, які характеризують бажані майбутні, обмежені у часі, параметри фінансового стану підприємства, співвіднесені з його

- реальними фінансовими можливостями, що конкретизують стратегічне бачення власників і топ-менеджерів стратегічного фінансового розвитку підприємства, погоджене з фінансовими інтересами інших зацікавлених сторін і виступають інструментом управління фінансами підприємства, який сприяє ініціюванню змін по його вдосконаленню і розвитку та є основою для обґрунтування планових фінансових показників діяльності;
- ✦ система стратегічних планових фінансових показників, які конкретизують та кількісно описують стратегічні фінансові цілі підприємства торгівлі;
- ✦ фінансова політика, яка являє собою форму реалізації фінансової стратегії та обґрунтовується за всіма функціональними напрямками фінансової діяльності;
- ✦ програми фінансового розвитку, які містять перелік перспективних заходів, робіт за основними напрямками фінансової діяльності підприємства торгівлі, що спрямовані на посилення та підвищення ефективності використання його внутрішнього фінансового потенціалу.

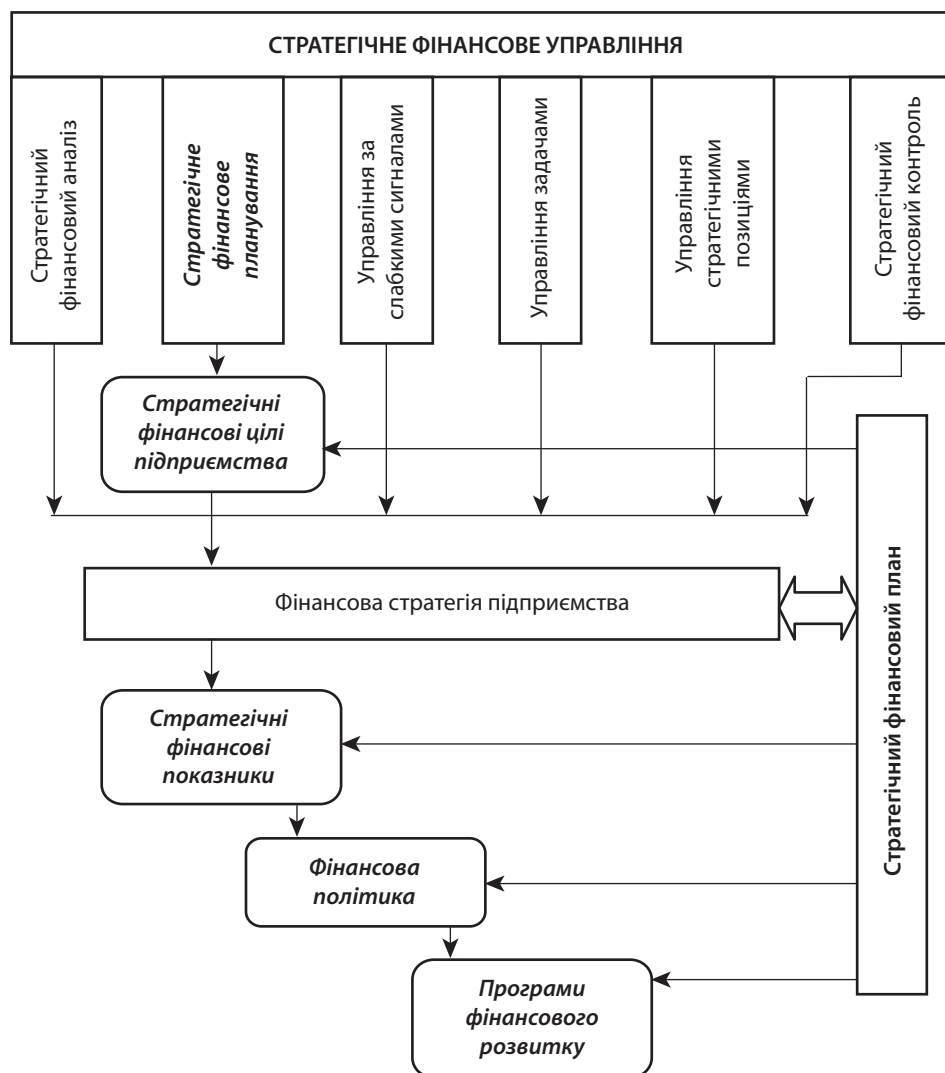

Рис. 1. Місце стратегічного фінансового планування в системі стратегічного управління фінансами підприємства торгівлі

Джерело: складено автором.

Розроблення стратегічного фінансового плану є складним процесом, який в цілому базується на принципах (загальних, спеціальних, локальних) фінансового планування і передбачає чітке взаємоузгодження стратегічних фінансових цілей, фінансових показників, що їх конкретизують, перспективних фінансових політик і програм фінансового розвитку як між собою, так із загальнокорпоративною стратегією, стадією життєвого циклу, стратегічною фінансовою позицією підприємства торгівлі.

З огляду на це, у сучасній теорії та практиці стратегічного управління [10, 17 – 22] обґрунтовано ряд інструментів, які забезпечують таку збалансованість та узгодженість, можуть покладатись в основу розроблення стратегічного фінансового плану і є предметом аналізу багатьох науковців країн СНД [13 – 15] (табл. 1).

Вищезазначені системи мають багато спільних ознак за наявності певних особливостей і відрізняються переважно формою представлення та структуризацією цілей та цільових показників, тому можуть ефективно використовуватись у практиці стратегічного управлін-

ня. Без сумніву, найбільш поширеною в сучасній практиці управління є збалансована система показників. Розвитку її методологічних засад і практичних аспектів впровадження присвячена велика кількість публікацій, що сприяє її вдосконаленню та рівню опрацьованості. Поряд з цим, слід зазначити, що переважна більшість дослідників пострадянського простору акцентують увагу переважно на її оціночних можливостях і, як правило, розглядають відокремлено від процесу планування. На наш погляд, це не зовсім виправдано, оскільки основна цінність цього інструменту управління полягає саме в його здатності відображати і транслювати стратегію та сприяти таким чином її реалізації. Більше того, автори концепції збалансованої системи показників зазначають, що ефективна реалізація цього інструменту управління можлива лише за умови його інтеграції в систему планування на підприємстві. З огляду на це, ми вважаємо, що її зміст та структура, принципи формування можуть братись за основу розроблення стратегічного фінансового плану підприємства торгівлі, що надалі по-

Таблиця 1

Інструменти збалансування та представлення стратегічного фінансового плану

Інструмент	Коротка характеристика
«Tableau de bord» (дослівно з фр.- бортова панель)	Відображає принципові цільові показники діяльності підприємства, які чітко не структуруються за рубриками чи перспективами, але в цілому відображають дві перспективи: фінанси та бізнес-процеси. Широко застосовується у Франції (майже 90% підприємств) і по сьогоднішній день. У сучасній інтерпретації розглядається як інструмент управління з «вибору, документування та інтерпретації об'єднаних причинно-наслідковими зв'язками фінансових і нефінансових показників»
Піраміда діяльності К. Мак-Найра, Р. Лінча, К. Кросса	Модель передбачає формування фінансових та нефінансових показників за 9 перспективами (фінанси, ринок, задоволеність клієнтів, інновації та навчання, продуктивність, якість, час поставок, виробничий цикл, втрати), які структуруються за рівнями ієрархії. Модель пов'язує стратегічні цілі вищого рівня з операційними показниками персоналу нижчих ієрархічних рівнів
Збалансована система показників (Р. Нортон, Д. Каплан)	Система реалізації стратегії підприємства, оцінки діяльності підприємства, яка передбачає систематизацію цілей та показників у розрізі перспектив: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання, які формуються за ланцюгом «цілі – показники – завдання – ініціативи» та їх каскадування на різні рівні управління
Модель стратегічних карт Мейселя	Передбачає виділення чотирьох ключових аспектів діяльності підприємства, по яких формуються цілі, стратегічні показники та здійснюється оцінка підприємства: фінанси, бізнес-процеси, клієнти, трудові ресурси
Система оцінки ефективності та зростання – EP&M	Передбачає систематизацію цілей та показників у розрізі чотирьох перспектив: зовнішнє середовище – обслуговування споживачів і задоволення попиту; внутрішнє середовище – підвищення ефективності та продуктивності; зверху вниз – розповсюдження і адаптація стратегії, стимулювання змін; знизу – вверх – посилення впливу акціонерів та розширення свободи персоналу. Модель орієнтує підприємство як на реалізацію стратегії, так і на формування корпоративної культури змін
Універсальна система показників (Рамперсад К. Хьюберт)	Визначається дослідником як «систематичний процес безперервного, послідовного і регулярно вдосконалення, розвитку і навчання, спрямований на стійке зростання результатів діяльності персоналу та організації». Включає п'ять елементів: особиста система збалансованих показників, організаційна система збалансованих показників, загальний менеджмент якості, управління результативністю, цикл навчання Колба
Система управління на основі EVA (Дж. Стерн, Ж. Стюарт)	Система управління, що орієнтує підприємство на зростання цінності, яка ґрунтується на математичній моделі обчислення показника EVA і дозволяє на основі аналізу та деталізації її складових формувати систему цілей та цільових показників, завдань з їх виконання та відповідальних за реалізацію окремих ініціатив. Як правило, містить лише або здебільшого фінансові показники. Система забезпечує, на думку авторів, 4М: вимірюваність (Measurement) шляхом створення системи оцінки; управління (Management system) шляхом забезпечення комплексу управлінських рішень; мотивацію (Motivation) на основі показника EVA; стиль мислення (Mindset), оскільки забезпечує зміну корпоративної культури

Джерело: складено автором на основі аналізу і узагальнення [10, 13 – 22].

требує виокремлення перспектив у межах фінансової складової. Недоліком даної системи, на наш погляд, є відсутність або ситуативний характер головного стратегічного фінансового показника діяльності. Виходячи з того, що цільова функція підприємства полягає у збільшенні його цінності, як головний стратегічний фінансовий показник має фіксуватись адекватний індикатор. Серед можливих для застосування показників цінності, зміст яких описується в численних дослідженнях [8, 9], найбільш придатним, на наш погляд, є показник економічно доданої цінності (EVA).

У сучасних дослідженнях [15, 16] концепції EVA та BSC розглядаються як аналогічні та альтернативні, але окремі фахівці [14] вказують на можливість і доцільність їх інтеграції, не розкриваючи її механізмів. На наш погляд, такі пропозиції є слушними і заслуговують на подальший розвиток. У даному дослідженні ми пропонуємо будувати систему стратегічного фінансового планування на основі інтеграції концепції збалансованої системи показників та економічної доданої цінності, що дозволяє чітко формулювати головний цільовий показник фінансової діяльності, ідентифікувати найважливіші фінансові важелі зростання цінності підприємства (на основі концепції EVA) і надалі встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними та нефінансовими параметрами функціонування підприємства (на основі концепції BSC).

Важливим методологічним питанням формування стратегічного фінансового плану є систематизація стратегічних фінансових цілей та стратегічних фінансових показників (у межах фінансової перспективи BSC). У сучасних дослідженнях з проблем стратегічного менеджменту відсутня єдина точка зору до визначення системи таких цілей і показників. Їх аналіз дозволив нам виокремити декілька принципових підходів.

Перший підхід не передбачає диференціації стратегічних цілей і планових фінансових показників за певними критеріями. Так, Ольве Н. Г, Рой Ж., Ветер М.

[16] пропонують включати в систему таких показників загальну суму активів, вартість активів на одного працюючого, капіталовіддачу, обсяг реалізації нових видів продукції/товарів, продуктивність праці на одного робітника, прибуток від нових видів продукції/товарів, прибуток на одного працівника, ринкову ціну акції, рентабельність чистих активів, додану вартість на одного робітника, рентабельність активів, рентабельність капіталу, рентабельність власного капіталу, рентабельність реалізації, коефіцієнт маржинального доходу, маржинальний дохід на одного працюючого, чистий грошовий потік, коефіцієнт фінансової автономії, рентабельність інвестицій, суму витрат [16, с. 292].

Другий підхід передбачає диференціацію стратегічних планових фінансових показників відповідно до стадії життєвого циклу підприємства та виду обраної стратегії. Так, Каплан Р, Нортон Д. пропонують такий підхід до систематизації стратегічних планових фінансових показників за цими критеріями (табл. 2).

Третій підхід передбачає диференціацію стратегічних цілей і планових фінансових показників за напрямками фінансової стратегії. Такого підходу дотримується Бланк І. О. [11], виокремлюючи основні та допоміжні стратегічні планові фінансові показники, які конкретизують стратегічні фінансові цілі за окремими напрямками фінансового розвитку підприємства (табл. 3).

Позитивною рисою цього підходу є чітка взаємозв'язка стратегічних планових фінансових показників з відповідними цілями, їх конкретизація за рівнями (основні та допоміжні) у розрізі стратегічних напрямів фінансового розвитку підприємства, що формує своєрідну матрицю для прийняття стратегічних фінансових рішень в практичній діяльності.

У межах *четвертого підходу* пропонується диференціація стратегічних планових фінансових показників за елементами внутрішнього фінансового потенціалу підприємства. Такий підхід висловлюється українською дослідницею проблем стратегічного фінансового управління в торгівлі Г. В. Блакитою. Орієнтація на елементи

Таблиця 2

Систематизація стратегічних фінансових показників підприємства за стадіями життєвого циклу та видами стратегії

Стадія життєвого циклу	Стратегії		
	Зростання доходів і розширення структури діяльності	Скорочення витрат та підвищення продуктивності	Використання активів та інвестиційна стратегія
Збір «врожаю»	Зростання виручки від реалізації в сегменті ринку; процент від продажу нових продуктів/товарів	Доходи на одного працюючого	Обсяг інвестицій (відсоток від виручки); витрати на дослідження та розвиток (відсоток від виручки)
Стойкий стан	Частка цільових клієнтів; рентабельність окремих продуктів/товарів і клієнтів	Відсоток скорочення витрат; непрямі витрати (відсоток від виручки)	Коефіцієнти ліквідності; показники оборотності за основними видами активів; коефіцієнт використання активів
Зростання	Рентабельність продукту / товару; відсоток неприбуткових клієнтів	Собівартість одиниці продукції/товару; собівартість угоди	Період окупності проектів

Джерело: [10, с. 54].

ти внутрішнього фінансового потенціалу при систематизації стратегічних планових фінансових показників нам вважається слушною з огляду на те, що реалізація фінансової стратегії і стратегічного фінансового плану, як її невід'ємного елемента, спрямована на посилення та ефективне використання фінансового потенціалу, який у сучасних умовах розглядається як основний важіль ефективного розвитку підприємства в довгостроковій перспективі. Так, Г. В. Блакита пропонує таку систему цих показників (табл. 4).

З огляду на те, що в запропонованій Г. В. Блакитою концепції фінансова стратегія підприємства розробляється за внутрішньовидовою сегментацією її напрямів, а результати стратегічної фінансової діагностики внутрішнього фінансового потенціалу ідентифікуються за його

окремими елементами, автор зазначає, що важливим методологічним питанням розроблення окремих стратегічних фінансових ініціатив торговельного підприємства є відповідне інтегрування цих внутрішніх його характеристик і пропонує здійснювати таке інтегрування шляхом відповідної декомпозиції внутрішньовидової сегментації напрямів фінансової стратегії у систему розвитку його внутрішнього фінансового потенціалу [12, с. 213], що, на нашу думку, заслуговує на підтримку і подальший розвиток у наукових дослідженнях. Особливе значення це має в перебігу обґрунтування стратегічного фінансового плану підприємства торгівлі, оскільки дозволяє конкретизувати вплив окремих напрямів фінансового розвитку підприємства торгівлі на параметри його фінансового потенціалу і зафіксувати їх у плані у

Таблиця 3

Основні стратегічні планові фінансові показники за напрямами стратегічного фінансового розвитку підприємства

Напрями стратегічного фінансового розвитку підприємства	Основні стратегічні фінансові цілі	Основні стратегічні планові фінансові показники
Стратегія формування фінансових ресурсів	Максимізація чистого грошового потоку	Темп зростання чистого грошового потоку
Стратегія розподілу фінансових ресурсів (інвестиційна стратегія)	Максимізація рентабельності інвестованого власного капіталу	Цільова норма рентабельності власного капіталу
Стратегія забезпечення фінансової безпеки	Оптимізація структури капіталу	Цільова структура капіталу
Стратегія підвищення якості управління фінансовою діяльністю	Формування ефективної організаційної структури управління фінансовою діяльністю	Термін завершення переходу на нову організаційну структуру управління фінансовою діяльністю

Джерело: [11, с. 142 – 143].

Таблиця 4

Система основних стратегічних цільових показників фінансового розвитку підприємств торгівлі за окремими елементами його внутрішнього потенціалу

Елементи розвитку внутрішнього фінансового потенціалу підприємства		
Розвиток ресурсів для здійснення фінансової діяльності	Розвиток фінансової структури підприємства	Розвиток компетенцій підприємства із здійснення фінансової діяльності
Загальна сума формування фінансових ресурсів; питома вага власних фінансових ресурсів; питома вага фінансових ресурсів, що формуються із зовнішніх джерел; питома вага довгострокових позикових фінансових ресурсів; середньозважена вартість фінансових ресурсів, що залучається із зовнішніх джерел; коефіцієнт капіталізації чистого прибутку; загальна сума амортизаційного потоку; обсяг додаткової емісії акцій; обсяг емісії облігацій	Структура капіталу підприємства; середньозважена вартість капіталу; мінімальний рівень коефіцієнтів платоспроможності підприємства; структура активів підприємства; питома вага власних оборотних активів підприємства; максимальна тривалість операційного циклу підприємства; коефіцієнт збалансованості позитивного і негативного грошових потоків; сума чистого грошового потоку з операційної діяльності	Сума (або темп приросту) цінності підприємства за рахунок фінансової діяльності; мінімальний рівень рентабельності власного капіталу; мінімальний рівень рентабельності активів; термін розроблення і впровадження нової організаційної структури управління фінансовою діяльністю; термін розроблення і впровадження окремих заходів з розвитку організаційної культури фінансових менеджерів; термін розроблення і впровадження окремих заходів із зростання організаційних знань з управління фінансами; термін реструктуризації основних бізнес-процесів із здійснення фінансової діяльності

Джерело: [12, с. 217].

формі стратегічних планових фінансових показників. Це відповідає процесноорієнтованому підходу до фінансового планування, оскільки передбачає розглядати фінансову діяльність як сукупність бізнес-процесів, що чинять вплив на фінансові результати діяльності і, відповідно, шукати шляхи її вдосконалення.

Критично-конструктивний аналіз існуючих підходів до формування системи стратегічних планових фінансових показників підприємства дозволяє позитивно оцінити результати досліджень цієї проблематики та їх важливий внесок у розвиток теоретико-прикладних аспектів стратегічного фінансового управління та зазначити наявність дискусійних питань, які формують поле для подальшого наукового пошуку в цьому напрямі та вдосконалення методологічних засад обґрунтування стратегічного фінансового плану підприємства торгівлі.

Це стосується виділення напрямів стратегічного фінансового розвитку, елементів фінансового потенціалу, підходів до їх інтегрування і безпосередньо диференціації стратегічних планових фінансових показників.

Так, беззаперечною є необхідність виокремлення в системі векторів стратегічного фінансового розвитку підприємства таких напрямів, як формування фінансових ресурсів і розподіл фінансових ресурсів. Вони виокремлюються більшістю дослідниками питань стратегічного фінансового управління [11, 12] і заслуговують на підтримку. Поряд з цими напрямками, Бланк І. О. [11] та ряд інших науковців виокремлюють таку домінуючу стратегічного фінансового розвитку, як забезпечення фінансової безпеки, межі якої різними авторами трактується у досить різному діапазоні. Натомість Блакита Г. В. [12] пропонує виокремити з його меж у самостійний напрям стратегічного фінансового розвитку стратегію нейтралізації фінансових ризиків підприємства. Погоджуючись з тим, що управління фінансовими ризиками є важливим функціональним напрямом фінансового менеджменту, а їх нейтралізація необхідним чинником стабільного розвитку підприємства, особливо в сучасних умовах, на нашу думку, немає необхідності виокремлювати його в самостійний напрям стратегічного фінансового розвитку з огляду на те, що для стратегічного рівня управління така деталізація напрямів є надмірною. У такій трактовці вона не характеризує принципового вектора розвитку фінансової діяльності, а зводиться до окремого функціонального напрямку управління фінансами і таким чином порушує базові принципи виділення таких напрямів. На наш погляд, достатнім є виділення такого напрямку стратегічного фінансового розвитку підприємства торгівлі, як забезпечення його збалансованості, що більшою мірою відповідає задачам управління фінансами і включає більш широкий спектр характеристик фінансового стану, що має досягатись в процесі його здійснення.

Окрім вищезазначених напрямів, ряд дослідників виокремлюють такий самостійний сегмент фінансового розвитку, як забезпечення його інноваційності. Зокрема така пропозиція висловлюється в роботі Г. В. Блакити [12, с. 62]. Натомість, Бланк І. О. аналогічний за змістом

напрямок фінансового розвитку називає «забезпечення підвищення якості управління фінансовою діяльністю» [11, с. 33 – 35]. Ми схилиємося до формулювання «забезпечення інноваційного розвитку фінансової діяльності», вважаючи його більш широким і таким, що акцентує увагу на необхідності запровадження інноваційних інструментів управління, як важливого чинника успішного та ефективного розвитку підприємства в сучасних умовах «економіки знань».

Окрім цього, у літературі зустрічаються пропозиції щодо виокремлення в самостійний сегмент фінансового розвитку такого напрямку, як «підвищення ефективності фінансової діяльності». Зокрема така пропозиція сформульована в дослідженні Г. В. Блакити [12, с. 62]. Розглядаючи зміст цього напрямку в розрізі окремих мезо- і мікросегментів («політика формування прибутку», «політика фінансового потенціалу», «політика формування ринкової цінності підприємства» [12, с. 71]), стає очевидним, що комплекс поставлених в його межах задач є вищим порівняно із задачами інших сегментів в ієрархії управління фінансами. Забезпечення зростання цінності підприємства є цільовою функцією підприємства і відповідно трансформується в його головну фінансову ціль, на забезпечення якої спрямовані всі напрями стратегічного фінансового розвитку, рівно як і на формування та ефективне використання його фінансового потенціалу, що є необхідною умовою формування цінності. Тому питання розгляду такого напрямку як паритетного іншим у системі сегментів стратегічного розвитку є досить дискусійним.

Виходячи з висловлених пропозицій, розуміння сутності та елементів фінансового потенціалу, інтегровану систему стратегічних планових фінансових показників за напрямками стратегічного фінансового розвитку та елементами фінансового потенціалу можна представити таким чином (табл. 5).

Так, у запропонованій нами системі відображення головної фінансової цілі підприємства є показник економічно доданої цінності, який може бути представлений як у абсолютному виразі, так і у цільовому темпі приросту. Досягнення цього стратегічного планового фінансового показника підтримується усіма напрямками стратегічного фінансового розвитку підприємства, що знаходить відповідне відображення у його взаємозв'язку з комплексом планових фінансових показників, що конкретизують стратегічні фінансові цілі за окремими напрямками фінансового розвитку підприємства. Побудова системи стратегічного фінансового планування на основі інтеграції концепцій BSC та EVA забезпечує спрямованість підприємства на вдосконалення діяльності з метою посилення фінансового потенціалу, що трансформується у зростання цінності, а представлення стратегічного фінансового плану підприємства у формі збалансованої системи показників за фінансовою складовою наочно демонструє взаємообумовленість управлінських рішень у сфері фінансової діяльності, розкриває причинно-наслідкові зв'язки між ними та іншими функціональними напрямками управління (рис. 2).

Система стратегічних планових фінансових показників підприємства торгівлі

Напрями стратегічного фінансового розвитку	Стратегічні планові фінансові показники	Елементи фінансового потенціалу
Формування фінансових ресурсів	<i>Основний:</i> Сума (або темп приросту) чистого грошового потоку <i>Допоміжні:</i> Сума (або темп приросту чистого прибутку); сума амортизаційного потоку; сума власних фінансових ресурсів, що залучаються із зовнішніх джерел; сума позикових фінансових ресурсів	Фінансові ресурси
Використання фінансових ресурсів	<i>Основний:</i> Рентабельність інвестованого капіталу <i>Допоміжні:</i> Рентабельність окремих напрямів інвестування (у розрізі видів інвестицій та проектів)	Активи
Забезпечення збалансованості фінансового розвитку	<i>Основний:</i> Темп стійкого (збалансованого) зростання <i>Допоміжні:</i> Цільова структура капіталу; середньозважена вартість капіталу; цільова структура активів; коефіцієнт капіталізації чистого прибутку; коефіцієнт перспективної ліквідності грошових потоків; коефіцієнт концентрації власного капіталу у відповідній зоні фінансового ризику	Конфігурація (пропорції) ресурсів
Забезпечення інноваційного розвитку фінансової діяльності	<i>Основний:</i> Темп приросту ефективності бізнес-процесів <i>Допоміжні:</i> Коефіцієнт продуктивності основних бізнес-процесів; коефіцієнт витрато місткості допоміжних бізнес-процесів	Компетенції

Джерело: складено автором на основі аналізу та розвитку [11,12].

На досягнення стратегічних планових фінансових показників спрямована фінансова політика підприємства, яка розробляється в розрізі окремих стратегічних напрямів фінансового розвитку з орієнтацією на елементи фінансового потенціалу підприємства (табл. 6).

Фінансова політика обґрунтовується на весь стратегічний період або його окремі етапи [11, с. 151 – 152] і визначає основні принципи здійснення фінансової діяльності за її окремими аспектами, підходить до вирішення окремих питань фінансової діяльності, що забезпечу-

Таблиця 6

Система функціональних видів фінансової політики підприємства торгівлі

Напрями фінансового розвитку	Види фінансової політики	Елементи фінансового потенціалу
Формування фінансових ресурсів	Політика формування прибутку; амортизаційна політика; емісійна політика; політика залучення позикового капіталу	Фінансові ресурси
Використання фінансових ресурсів	Політика оновлення основних засобів; політика формування оборотних активів; кредитна політика; інвестиційна політика	Активи
Забезпечення збалансованості фінансового розвитку	Політика фінансування активів; дивідендна політика; політика управління грошовими потоками; політика управління фінансовими ризиками; антикризова фінансова політика	Конфігурація ресурсів (фінансові пропорції)
Забезпечення інноваційного розвитку фінансової діяльності	Політика зміни бізнес-процесів; політика вдосконалення організаційної структури; облікова політика; політика розвитку персоналу фінансового відділу	Компетенції

Джерело: складено автором на основі аналізу та розвитку [11, 12].

ватимуть реалізацію поставлених стратегічних фінансових цілей підприємства.

Реалізація таких цілей у сучасних умовах, як правило, пов'язана із запровадженням певних змін, які сприяють зміцненню фінансового потенціалу підприємства, підвищенню рівня ефективності його використання. Система заходів, що забезпечує такі зміни, знаходить відображення в програмах фінансового розвитку, які також доцільно конкретизувати за окремими напрямками стратегічного фінансового розвитку підприємства (табл. 7).

Таким чином, запропонований підхід забезпечує формування інтегрованого в загальну систему стратегічного управління стратегічного фінансового плану, який створює основу для розроблення поточних та оперативних фінансових планів, забезпечує чіткий взаємозв'язок усіх його рівнів в розрізі окремих напрямів стратегічного фінансового розвитку та елементів фінансового потенціалу підприємства.

ВИСНОВКИ

Розвиток концепцій стратегічного менеджменту, ціннісноорієнтованого управління, їх активне запровадження в практику діяльності підприємств потребують вдосконалення підходів щодо організації стратегічного фінансового планування та вибору його адекватних моделей. Одним з альтернативних підходів до розв'язання поставленого завдання, на наш погляд, є організація стратегічного фінансового планування на основі інтеграції концепцій BSC та EVA, що надає ряд переваг, а саме:

- ✦ дозволяє інтегрувати стратегічний фінансовий план і процес його розроблення в загальний стратегічний процес на підприємстві, зважаючи на те, що він проектується по фінансовій перспективі, яка інтегрована в загальну збалансовану систему показників підприємства;
- ✦ представлення стратегічного фінансового плану у формі збалансованої системи показників за фінансовою складовою перетворює його на ді-

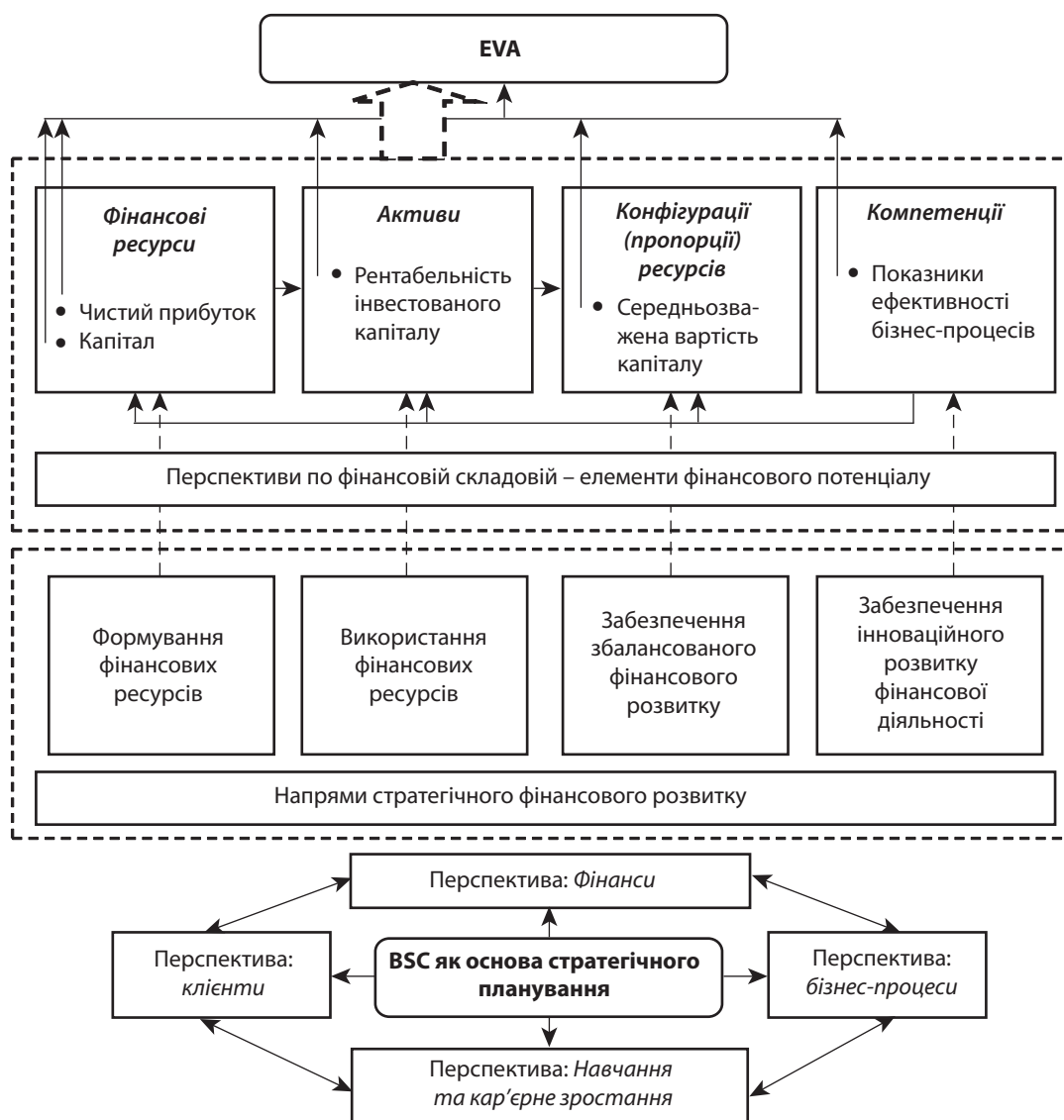

Рис. 2. Концептуальне представлення стратегічного фінансового плану на основі інтеграції концепцій BSC та EVA

Джерело: складено автором.

Комплекс програм фінансового розвитку підприємства торгівлі

Напрями фінансового розвитку	Фінансові програми	Елементи фінансового потенціалу
Формування фінансових ресурсів	Програма зростання прибутку; програма емісії і розміщення акцій; програма емісії та розміщення облігацій	Фінансові ресурси
Використання фінансових ресурсів	Програма оновлення основних засобів; програма реальних інвестицій; програма фінансових інвестицій (інвестиційний портфель)	Активи
Забезпечення збалансованості фінансового розвитку	Програма нейтралізації фінансових ризиків; програма оптимізації грошових потоків; програма виплати дивідендів; програма реструктуризації боргів; програма фінансового оздоровлення (санації, реструктуризації)	Конфігурація ресурсів (фінансові пропорції)
Забезпечення інноваційного розвитку фінансової діяльності	Програма перепроєктування бізнес-процесів; програма передачі окремих бізнес-процесів на аутсорсинг; програма організаційних перетворень; програма навчання та розвитку персоналу фінансового відділу	Компетенції

Джерело: складено автором на основі аналізу та розвитку [11, 12].

вий інструмент управління фінансами. З одного боку, він формалізує і конкретизує фінансову стратегію, а з іншого – інформує про її основні напрями і доводить її положення до конкретних виконавців, дозволяє формувати систему мотивації персоналу, що сприяє реалізації стратегічного фінансового плану;

- ✦ інтеграція концепцій BSC та EVA, що покладені в основу стратегічного фінансового планування, сприяє в цілому підвищенню результативності діяльності підприємства, оскільки інтегрує основні положення стратегічного та ціннісно-орієнтованого управління. У такій постановці концепція EVA, окрім фінансових компонентів, доповнюється перспективою «компетенції», у межах якої обґрунтовуються цілі, показники та програми вдосконалення бізнес-процесів, що в цілому сприяє нарощенню потенціалу як основної детермінанти зростання цінності та забезпечення конкурентних переваг, а збалансована система показників одержує чітку орієнтацію на формування цінності;
- ✦ зазначений підхід до стратегічного фінансового планування може бути ефективно реалізований на принципах процесного управління, що робить його важливою і найбільш значущою підсистемою процесного фінансового планування на підприємстві торгівлі.

Реалізація стратегічного фінансового плану неможлива без чіткої диференціації стратегічних планових фінансових показників за окремими періодами функціонування, яка не може здійснюватись інтуїтивно, а передбачає необхідний комплекс планово-аналітичних розрахунків, що відбувається в перебігу формування поточного фінансового плану, методологічні основи організації якого будуть предметом подальших досліджень автора. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Мэй М. Трансформирование функции финансов / М. Мэй. – М.: Инфра-М, 2005. – 256 с.
2. ДНК современных финансовых директоров. Составляющие успеха главного финансового менеджера. Основные выводы по России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The-DNA-of-the-CFO-RU/\\$FILE/The-DNA-of-the-CFO-RU.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The-DNA-of-the-CFO-RU/$FILE/The-DNA-of-the-CFO-RU.pdf)
3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – С-Пб.: Питер, 1999. – 416 с.
4. Management policy and strategy [Text] : Text, readings and cases / G. A. Steiner, J. B. Miner, E. R. Gray. – 2nd ed. – New York : Macmillan, 1982. – 1153 p.
5. Chandler A. D. Strategy and Structure: Chapters in the history of American enterprise / A. D. Chandler – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962. – 148 p.
6. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент / А. А. Томпсон-мл., А. Дж. Стрикленд III. – М.; С-Пб.; К.: Вильямс, 2003. – 928 с.
7. Минцберг Г. Школы стратегий. Стратегическое сафари. Экскурсия по дебрям стратегий менеджмента / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел. – С-Пб.: Питер, 2000. – 336 с.
8. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин. – 2-е изд. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. – 576 с.
9. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и методы оценки любых активов / А. Дамодаран. – 5-е изд. / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Брукс, 2008. – 1340 с.
10. Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон. – [пер. с англ. О. Л. Пеляевского]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 320 с.
11. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия / И. А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 720 с.
12. Блакита Г. В. Финансова стратегія торговельних підприємств: методологічні та прикладні аспекти : монографія / Г. В. Блакита. – К.: КНТЕУ, 2010. – 244 с.

13. Редченко К. Показательное несогласие: BSC и Tableau de Bord / К. Редченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/strategy/str046.html>

14. Редченко К. EVAлюция сбалансированной системы показателей / К. Редченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_298/

15. Бобкова Е. В. Сбалансированная система показателей и альтернативные модели / Е. В. Бобкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://roman.by/r-78211.html>

16. Ольве Н. Г. Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей / Н. Г. Ольве, Ж. Рой, М. Ветер. – М. : Вильямс, 2004. – 368 с.

17. Malo J. L. Les tableaux de bord comme signe d'une gestion et d'une comptabilite a la francaise // In *Melanges en l'honneur du professeur Claude Perochon, Foucher*. – Paris, 1995. – P. 357 – 376.

18. McNair C. J., Lynch R. L., Cross K. L. Do Financial and Non-financial Performance Measures Have to Agree? // *Management Accounting*. – 1990. – November. – P. 28 – 39.

19. Lawrence S. Maisel Performance Measurement. The Balanced Scorecard Approach / S. Lawrence // *Journal of Cost Management*. – 1992. – Summer. – P. 50.

20. Christopher Adams, Peter Roberts. You are what you measure // *Manufacturing Europe*. – 1993. – P. 505.

21. Рамперсад К. Универсальная система показателей деятельности: Как достигать результатов, сохраняя целостность / Хьюберт К. Рамперсад / [Пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 352 с.

22. Stewart G. B. The quest for value / G. B. Stewart. – N. Y.: HarperBusiness, 1991. – 800 p.

REFERENCES

Ansoff, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter, 1999.

Adams, C., and Roberts, P. "You are what you measure". *Manufacturing Europe* (1993): 505.

Blank, I. A. *Finansovaia strategiiia predpriiatii* [The financial strategy of the enterprise]. Kyiv: Elga; Nika-Tsent, 2004.

Blakyta, H. V. *Finansova stratehiia torhovelykh pidpriemstv: metodolohichni ta prykladni aspekty* [The financial strategy of commercial enterprises: methodological and applied aspects]. Kyiv: KNTEU, 2010.

Bobkova, E. V. "Sbalansirovannaia sistema pokazateley i alternativnye modeli" [The Balanced Scorecard and alternative models]. <http://roman.by/r-78211.html>

Chandler, A. D. *Strategy and Structure: Chapters in the history of American enterprise*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1962.

Damodaran, A. *Investitsionnaia otsenka. Instrumenty i metody otsenki liubikh aktivov* [Investment valuation. Tools and methods for evaluating any assets]. Moscow: Alpina Biznes Bruks, 2008.

"DNK sovremennykh finansovykh direktorov. Sostavliaiushchie uspekha glavnogo finansovogo menedzhera. Osnovnye vyvody po Rossii" [DNA of modern financial directors. The main components of the success of the financial manager. Key findings of Russia]. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The-DNA-of-the-CFO-RU/\\$FILE/The-DNA-of-the-CFO-RU.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The-DNA-of-the-CFO-RU/$FILE/The-DNA-of-the-CFO-RU.pdf)

Kaplan, R., and Norton, D. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [The Balanced Scorecard. From strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes, 2004.

Kouplend, T., Koller, T., and Murrin, Dzh. *Stoimost kompaniy: otsenka i upravlenie* [The cost companies : evaluation and management]. Moscow: Olimp-Biznes, 2002.

Lawrence, S. "Maisel Performance Measurement. The Balanced Scorecard Approach". *Journal of Cost Management* (1992): 50.

Malo, J. L. "Les tableaux de bord comme signe d'une gestion et d'une comptabilite a la francaise". In *Melanges en l'honneur du professeur Claude Perochon, Foucher*, 357-376. Paris, 1995.

McNair, C. J., Lynch, R. L., and Cross, K. L. "Do Financial and Non-financial Performance Measures Have to Agree?". *Management Accounting* (1990): 28-39.

Mey, M. *Transformirovanie funktsii finansov* [Transforming the finance function]. Moscow: Infra-M, 2005.

Mintsberg, G., Alstrend, B., and Lempel, Dzh. *Shkoly strategiy. Strategicheskoe safari. Ekskursiia po debriam strategiy menedzhmenta* [School policies. Strategic safari. Excursion to the wilds of management strategies]. SPb: Piter, 2000.

Olve, N. G., Roy, Zh., and Veter, M. *Otsenka effektivnosti deiatelnosti kompanii. Prakticheskoe rukovodstvo po ispolzovaniiu sbalansirovannoy sistemy pokazateley* [Assessment of the performance of the company. A Practical Guide to Using the Balanced Scorecard]. Moscow: Viliams, 2004.

Redchenko, K. "Pokazatelnoe nesoglasie: BSC i Tableau de Bord" [Demonstrative disagreement : BSC and Tableau de Bord]. <http://www.management.com.ua/strategy/str046.html>

Redchenko, K. "EVALiutsiia sbalansirovannoy sistemy pokazateley" [EVALyutsiya balanced scorecard]. http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_298/

Rampersad, Kh. K. *Universalnaia sistema pokazateley deiatelnosti: Kak dostigat rezultatov, sokhraniia tselostnost* [Universal system performance : How to achieve results while maintaining integrity]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2004.

Steiner, G. A., Miner, J. B., and Gray, E. R. *Management policy and strategy*. New York: Macmillan, 1982.

Stewart, G. B. *The quest for value*. N. Y.: HarperBusiness, 1991.

Tompson-ml., A. A., and Striklend III, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment* [Strategic management]. M.; SPb.; K.: Viliams, 2003.

СТРАТЕГІЧНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК І ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ У ЦИКЛІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРОВАНИМИ КОРПОРАТИВНИМИ СТРУКТУРАМИ

НАУМЕНКО М. О., ЧЕРКАШИНА М. В.

УДК 658.114.5

Науменко М. О., Черкашина М. В. Стратегічний управлінський облік і збалансована система показників у циклі антикризового управління інтегрованими корпоративними структурами

У сучасних умовах структурно-інноваційного розвитку економіки України успішна реалізація стратегічних цілей національних товаровиробників значною мірою залежить від ефективного використання наявних інформаційних ресурсів і створення дієвої системи реалізації обраних стратегічних альтернатив. У статті розглянуто сутність і напрямки застосування системи збалансованих показників (BSC). Зосереджено увагу на використанні методики BSC для оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства. Обґрунтовано принципи побудови й методологію впровадження концепції BSC і визначено можливості її застосування для створення синергії та стратегічної єдності інтегрованих об'єднань підприємств. Визначено базові теоретичні настанови, подано наукові й практичні рекомендації з визначення послідовності та обґрунтування особливостей впровадження збалансованої системи показників у практику господарювання інтегрованих корпоративних структур.

Ключові слова: збалансована система показників, антикризове управління, інтегровані корпоративні структури.

Рис.: 3. **Бібл.:** 24.

Науменко Марія Олексіївна – кандидат економічних наук, професор, кафедра менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

Черкашина Майя Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

УДК 658.114.5

Науменко М. А., Черкашина М. В. Стратегический управленческий учет и сбалансированная система показателей в цикле антикризисного управления интегрированными корпоративными структурами

В современных условиях структурно-инновационного развития экономики Украины успешная реализация стратегических целей национальных товаропроизводителей в значительной мере зависит от эффективного использования имеющихся информационных ресурсов и создания действенной системы реализации избранных стратегических альтернатив. В статье рассмотрены сущность и направления применения системы сбалансированных показателей (BSC). Сосредоточено внимание на использовании методики BSC для оценки эффективности инновационной деятельности предприятия. Обоснованы принципы построения и методология внедрения концепции BSC, а также определены возможности ее применения для создания синергии и стратегического единства интегрированных объединений предприятий. Определены базовые теоретические установки, представлены научные и практические рекомендации по определению последовательности и обоснованию особенностей внедрения сбалансированной системы показателей в практику хозяйствования интегрированных корпоративных структур.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей, антикризисное управление, интегрированные корпоративные структуры.

Рис.: 3. **Библ.:** 24.

Науменко Мария Алексеевна – кандидат экономических наук, профессор, кафедра менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Черкашина Майя Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

UDC 658.114.5

Naumenko M. O., Cherkashyna M. V. Strategic Management Accounting and Balanced Scorecard in the Cycle of Anti-Crisis Management of Integrated Corporate Structures

Successful realisation of strategic goals of national manufacturers under modern conditions of structural and innovation development of economy of Ukraine significantly depends on effective use of existing information resources and creation of effective system of realisation of chosen strategic alternatives. The article considers the essence and directions of application of the system of balanced scorecard (BSC). It focuses on the use of BSC methods for assessment of effectiveness of innovation activity of an enterprise. It justifies principles of construction and methodology of implementation of the BSC concept and also identifies possibilities of its application for creation of synergy and strategic unity of integrated associations of enterprises. It defines basic theoretical policies, presents scientific and practical recommendations on identification of sequence and justification of specific features of introduction of a balanced scorecard into the practice of economic activity of integrated corporate structures.

Key words: balanced scorecard, anti-crisis management, integrated corporate structures.

Pic.: 3. **Bibl.:** 24.

Naumenko Mariya O. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Management and the War Economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (pl. Povstannya, 3, Kharkiv, 61001, Ukraine)

Cherkashyna Maya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Management and the War Economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (pl. Povstannya, 3, Kharkiv, 61001, Ukraine)

У сучасних умовах структурно-інноваційного розвитку економіки України, поширення глобалізаційних процесів, прискорення змін та ускладнення зовнішнього середовища успішна реалізація стратегічних цілей національних товаровиробників значною мірою залежить від ефективного використання наявних інформаційних ресурсів і створення дієвої системи ре-

лізації обраних стратегічних альтернатив. Поряд із цим, в останнє десятиліття посилено критикується традиційна фінансовоорієнтована концепція менеджменту, заснована на показниках фінансової звітності. Це викликано низкою причин, до яких можна віднести: наявність слабкого взаємозв'язку зі стратегічним плануванням, сильну орієнтацію на минулі результати, короткостроковість, від-

сутність нефінансових показників, спрямованість тільки на частину представників зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства (власників і менеджмент).

Усе це привело до необхідності переосмислення логіки організації систем стратегічного управління й обумовило потребу її розвитку у бік багатоаспектної орієнтації. Нові управлінські моделі одержали назву *Performance Measurement*, або вимір досягнень [1]. Метою впровадження цих моделей є об'єднання більшості існуючих систем показників для оцінки й аналізу ефективності дій підприємства на кожному організаційному рівні. Разом з тим, застосування концепції виміру досягнень вимагає зміни підходу до отримання й використання стратегічно важливої інформації. Зараз найбільш поширеною є орієнтація систем стратегічного управління на наявні в обліковій системі підприємства дані. Проте слід наголосити, що загальноприйнята організація управлінського обліку дозволяє розглядати його лише як один з інструментів оцінки ефективності підприємства, що оперує ретроспективними показниками.

У зв'язку з цим виникає декілька принципових питань, що потребують докорінного перегляду сутності облікового процесу й особливостей його організації. Так, *по-перше*, наявні системи фінансового обліку звернені у минуле, що не дозволяє розробляти дієвої стратегії розвитку підприємства. *По-друге*, системами фінансового обліку надається чималий простір для інтерпретації даних, що утруднює процес прийняття управлінських рішень. *По-третьє*, дані фінансового обліку являють собою лише один з елементів оцінки ефективності діяльності підприємства. За сучасних умов потрібні більш виразні перспективні індикатори, ніж ретроспективні фінансові показники. *По-четверте*, нова інформаційна постіндустріальна економіка вимагає більш досконалого обліку й оцінки нематеріальних активів, інтелектуальної власності та бізнес-концепцій, оскільки зараз саме вони є головними умовами забезпечення стійких конкурентних переваг підприємства на ринку. *По-п'яте*, діяльність підприємства вже виходить за межі внутрішнього середовища. Виникають інтегровані об'єднання підприємств, які передбачають допущення контрагентів до власних процесів, що потребує додаткового навантаження на інформаційну систему обліку, а отже, й іншої її організації [2].

Наявність значного кола невирішених теоретико-методологічних і практичних проблем, пов'язаних з отождивленням первинних даних, їх попередньою аналітичною обробкою та орієнтацію на забезпечення потреб стратегічного менеджменту, потребує проведення подальших досліджень та обумовлює *актуальність* даного дослідження.

Саме на їх вирішення орієнтовано концепцію *Balanced ScoreCard (BSC)*, що у перекладі означає Збалансована Система Показників.

Метою даної статті є поєднання базових теоретичних настанов, наукових і практичних рекомендацій з визначення послідовності та обґрунтування особливостей впровадження збалансованої системи показників у практику господарювання інтегрованих корпоративних структур.

Діяльність з розробки збалансованої системи показників велась упродовж 70–90-х років ХХ сторіччя. Загальні теоретичні засади системи збалансованих показників були закладені американськими економістами-науковцями: Р. Капланом [3], Д. Нортоном [3]. Поява системи була обумовлена зростанням ролі нематеріальних активів, таких як: інтелектуальний потенціал, імідж, НДДКР.

Певні переваги і недоліки збалансованої системи показників були проаналізовані у працях: К. Адамса [4], Ч. Блумфілда [5], М. Кенрлі [4], М. Мейера [6], Е. Нілі [4], Б. Фелпса [7], Ш. Хенша [8]. Останнім часом також зростає кількість публікацій з цього питання українських і російських економістів. Це праці М. Кизима [2], А. Пилипенка [2], А. Гершуна [9], М. Горського [9], А. Недосекина [10], К. Редченка [11], Ж. Смотровича [12] та інших.

Дослідженням прикладних аспектів застосування BSC у сфері стратегічного управління займаються М. Йохна [14], В. Стадник [15], С. Калінін [16], К. Овчаренко [17] та інші. Їхні розробки та рекомендації спрямовані на конкретизацію системи показників, які стосуються діяльності окремих підприємств, або ж на адаптацію методики BSC до окремих завдань стратегічного управління підприємствами.

Головною ідеєю концепції BSC є «переведення стратегії у дію». Відповідні області її застосування досить різноманітні. Вона може використовуватися на підприємствах різних типів й організаційно-правових форм, на будь-якому ієрархічному рівні та по відношенню до будь-якого бізнес-процесу.

У теперішній час стає все більш очевидним, що для підтримки необхідного рівня конкурентоспроможності підприємства потрібні істотні зміни й модернізація всіх аспектів його функціонування. Вирішення цього питання можливо шляхом впровадження логістичного або, інакше кажучи, процесного підходу до управління [18; 19]. У зв'язку з цим можна підтримати твердження [20, с. 8], що за сучасних економічних умов не продукти, а процеси їх створення та розвитку приносять довгостроковий ефект. Отже оптимізація бізнес-процесів стає одним з найголовніших завдань для підтримки життєздатності підприємства. Поряд з цим, одним з головних завдань із впровадження нового управлінського підходу є формування відповідної системи, за допомогою якої можливо було б організувати збирання й реєстрацію інформації про витрати бізнес-процесів та аналізувати їх ефективність. Водночас слід звернути увагу на рутинізацію управлінської праці, коли більшу частину часу керівництво підприємства займається вирішенням проблем операційної діяльності замість концентрації на стратегічно важливих аспектах його функціонування та розвитку. Процесний підхід є ефективним засобом підвищення ефективності, проте його впровадження також потребує як стратегічної орієнтації, так і відповідної адаптації обліково-аналітичного забезпечення.

Одним з найбільш перспективних інструментів, що в змозі вирішити певні проблеми як розробки й реалізації стратегії підприємства, так і забезпечення керівництва підприємства необхідними даними, є концепція *BPM (Business Performance Management)*. BPM – це ціліс-

ний, процесноорієнтований підхід до прийняття управлінських рішень, спрямований на поліпшення здатності підприємства оцінювати власне становище й управляти ефективністю своєї діяльності на всіх рівнях шляхом об'єднання власників, менеджерів, персоналу й зовнішніх контрагентів у рамках загального інтегрованого середовища управління [21, с. 10].

Концепція BPM не суперечить логіці логістичного менеджменту, а навпаки, дозволяє подолати певну обмеженість наявних ERP-систем, таких як складність й орієнтованість на обробку величезної кількості окремих бізнес-операцій (транзакцій); тривалий цикл закриття циклу облікового періоду; повільне формування управлінської звітності на основі транзакцій; обмежений набір стандартних звітів. При цьому, як видно з рис. 1, основу концепції BPM складає система збалансованих показників.

З точки зору забезпечення синергії взаємодії значених систем варто підтримати думку О. Цепляєвої

[22] відносно того, що потрібна погоджена, паралельна розробка й впровадження методології *Balanced Scorecard* й інформаційної системи *BSC*, а потенціал концепції *Balanced Scorecard* може бути повністю реалізований як при інтеграції додатків *BSC* з наявними в компанії інформаційними системами, так і при впровадженні додатків *BSC* у складі комплексу рішень класу *CPM* (*Corporate Performance Management*) для управління ефективністю бізнесу підприємства. У такому випадку можна встановити певні переваги впровадження концепції *BSC* у діяльність підприємства, основні з яких подано на рис. 2.

Разом з тим, слід підтримати подане в [23, с. 113] твердження, що у короткостроковій перспективі переваги використання *BSC* носять переважно соціальний характер і виражаються у покращенні соціальної атмосфери на підприємстві, підвищенні мотивації працівників до праці. У довгостроковій перспективі вони прояв-

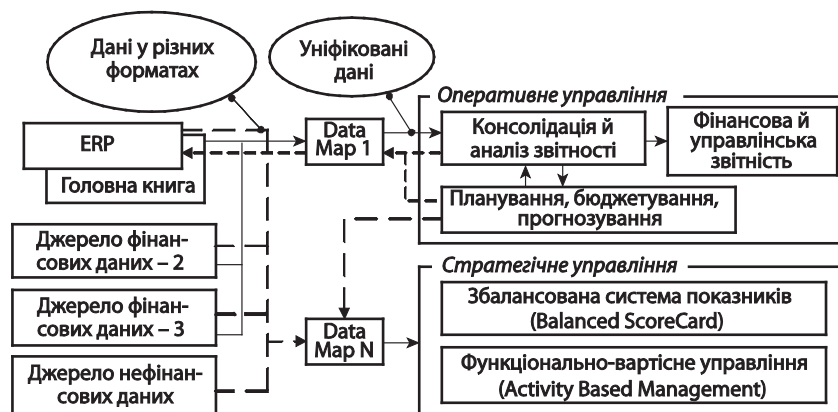

Рис. 1. Приклад взаємодії ERP-, BSC- і BPM-систем (за [2])

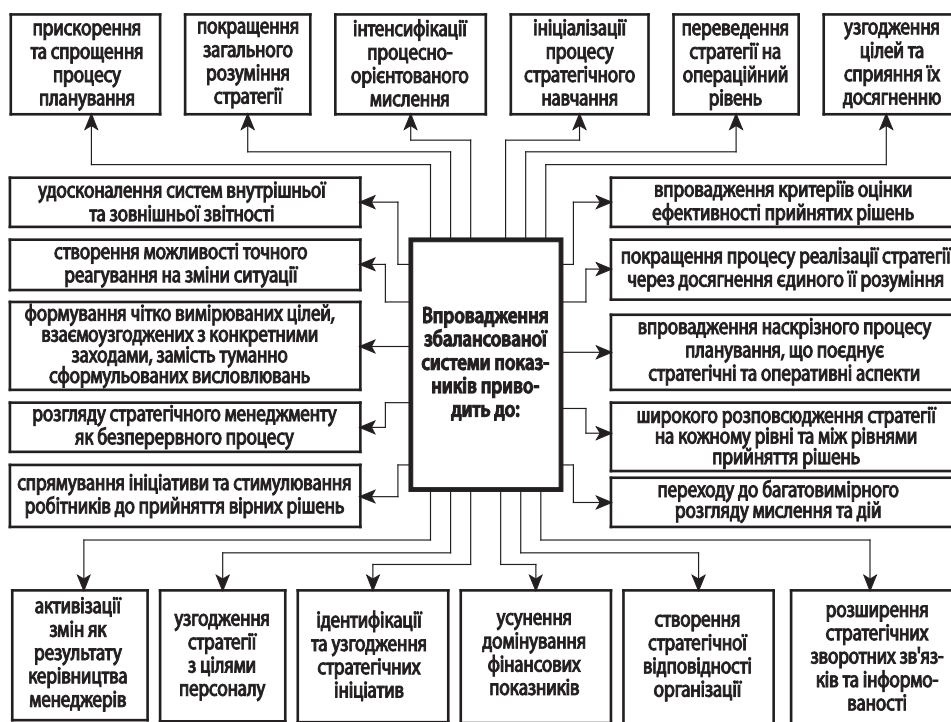

Рис. 2. Переваги впровадження збалансованої системи показників (за [2])

ляються в покращенні ставлення споживачів до підприємства та в його фінансово-ринкових показниках.

Така можливість інтеграції зазначених систем базується на головній ідеї концепції *BSC*, суть якої полягає в тому, що досягти поставлених орієнтирів розвитку можливо лише тільки шляхом впровадження інновацій. Саме інновації формують необхідні навички персоналу, забезпечують досконалість логістичних процесів, доступність корпоративних знань, переорієнтують логіку організації бізнесу в клієнтоорієнтовану й вимагають створення дієвої системи оцінки ефективності їхнього впровадження. Перші згадування про необхідність постійного контролю й регулювання процесу досягнення цілей були зроблені ще П. Друкером, проте у більш розширеному й практично орієнтованому вигляді це твердження було реалізовано в концепції збалансованої системи показників.

Модель *BSC* – це формат опису діяльності підприємства за допомогою деякого набору показників, що відповідають певним стратегічним перспективам. Головна особливість системи *BSC* полягає в тому, що вона тісно пов'язана з бізнес-процесами, які спрямовані на задоволення потреб клієнтів і в які залучені всі співробітники підприємства. На відміну від традиційного управління, що занадто зосереджено на фінансових показниках, *BSC*-модель орієнтує керівництво підприємства на стратегічний розвиток і відображає розширення інформаційних можливостей системи управління.

Основною перевагою системи збалансованих показників є поєднання фінансових і нефінансових показників, внутрішнього та зовнішнього погляду на роботу підприємства, забезпечення взаємозв'язку між показниками та цілями, які підприємство ставить перед собою, та інтеграція із заходами, необхідними для досягнення цілей.

М. К. Колісник [24] зазначає: «Ефективне функціонування збалансованої системи показників безпосередньо залежить від того, наскільки успішним буде процес її впровадження». Крім того, він пропонує при впровадженні ЗСП враховувати вплив чинників макросередовища (рис. 3).

ВИСНОВКИ

Збалансована система показників дає можливість оцінити чинники, що використовуються в процесі прийняття стратегічних рішень, і відкриває нові можливості для управління корпоративною стратегією, оскільки за її відсутності підприємства не будуть ефективно функціонувати в мінливому конкурентному середовищі. Тому важливим рішенням буде розробка й ефективне впровадження збалансованої системи показників.

Таким чином, процес структурної розробки та ефективного впровадження збалансованої системи показників є актуальним для подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management / Е. Ю. Духонин, Д. В. Исаев, Е. Л. Мостовой и др.; Под ред. Г. В. Генса.– М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.– 269 с.
2. Кизим М. О. Збалансована система показників / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, В. А. Зінченко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007.– 192 с.

3. Каплан Р. Сбалансированная система показателей / Р. Каплан, Д. Нортон. – М.: Олимп Бизнес, 2003. – 446 с.

4. Нили Э. Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управления им / Э. Нили, К. Адамс, М. Кеннерли / Пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с.

5. Блумфилд Ч. Внедрение сбалансированной системы оценочных индикаторов: методология Microsoft Balanced Scorecard Framework / Ч. Блумфилд // www.microsoft.com

6. Мейер М. Оценка эффективности бизнеса / М. Мейер / Пер. с англ. А. О. Корсунский. – М.: Вершина, 2004. – 272 с.

7. Фелпс Б. Умные бизнес-показатели: Система измерений эффективности как важный элемент менеджмента / Б. Фелпс / Пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Бизнес-Букс, 2004. – 312 с.

8. Хенш Ш. Balanced Scorecard как инструмент стратегического менеджмента качества посредством DIN EN ISO 9001:2001 / Ш. Хенш // Технологии качества жизни.– 2002.– № 2, Т. 2. – С. 33 – 40.

9. Гершун А. Технологии сбалансированного управления / А. Гершун, М. Горский. – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 416 с.

10. Недосекин А. Balanced Scorecard: плюсы, минусы, проблемы внедрения / А. Недосекин // Антикризисный менеджмент.– 2003. – № 12. – С. 19 – 22.

11. BSC – «автопилот» современного предприятия [Электронный ресурс].– Режим доступа : <http://www.idsscheer.ru/about/articles/88.html>

12. Смотрич Ж. SWOT-анализ сбалансированной системы показателей / Ж. Смотрич // Баланс – Современный капитал.– 2004.– № 9 [Электронный ресурс].– Режим доступа : www.balance.ua

13. Гончаренко Н. Г. Сбалансированная система показателей в системе стратегического управления развитием интегрированных корпоративных структур / Н. Г. Гончаренко, М. А. Науменко // Бизнес Информ. – 2011. – № 2(1).– С. 81 – 84.

14. Карпенко В. Л. Формування мотиваційного механізму інноваційної діяльності акціонерних товариств / В. Л. Карпенко, М. А. Йохна // Вісник Хмельницького національного університету. – Секція: Економічні науки.– 2005.– № 2, Т. 1. – С. 92 – 97.

15. Стадник В. В. Методика збалансованих показників у системі управління реалізацією стратегії організації / В. В. Стадник // Сучасні концепції менеджменту: Навч. посібник / За ред. Л. Федулової. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – С. 384–423.

16. Калинин С. Balanced Scorecard – новый инструмент стратегического планирования / С. Калинин // Компаниян. Стратегии.– 2002.– № 3. – С. 10 – 14.

17. Овчаренко К. Оптимизация BSC: то, о чем все хотели узнать, но боялись спросить / К. Овчаренко // Управление компанией.– 2004.– № 10. – С. 16 – 22.

18. Иванов Д. А. Логистика. Стратегическая кооперация / Д. А. Иванов.– М.: Вершина, 2006. – 176 с.

19. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / М. Кристофер; Под общ. ред. В. С. Лукинског.– С-Пб.: Питер, 2004.– 316 с.

20. Масленников В. В. Процессно-стоимостное управление бизнесом / В. В. Масленников, В. Г. Крылов. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 285 с.

21. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management / Е. Ю. Духонин, Д. В. Исаев, Е. Л. Мостовой и др.; Под ред. Г. В. Генса.– М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.– 269 с.

22. Цепляева Е. Внедрение BSC: встраиваем или пристраиваем? Интеграция приложений Balanced Scorecard в информационную систему компании / Е. Цепляева [Электронный ресурс].– Режим доступа : http://www.cfin.ru/management/controllers/plant_bsc.shtml

23. Фролова Л. В. Механізми логістичного управління торговельним підприємством: монографія / Л. В. Фролова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 322 с.

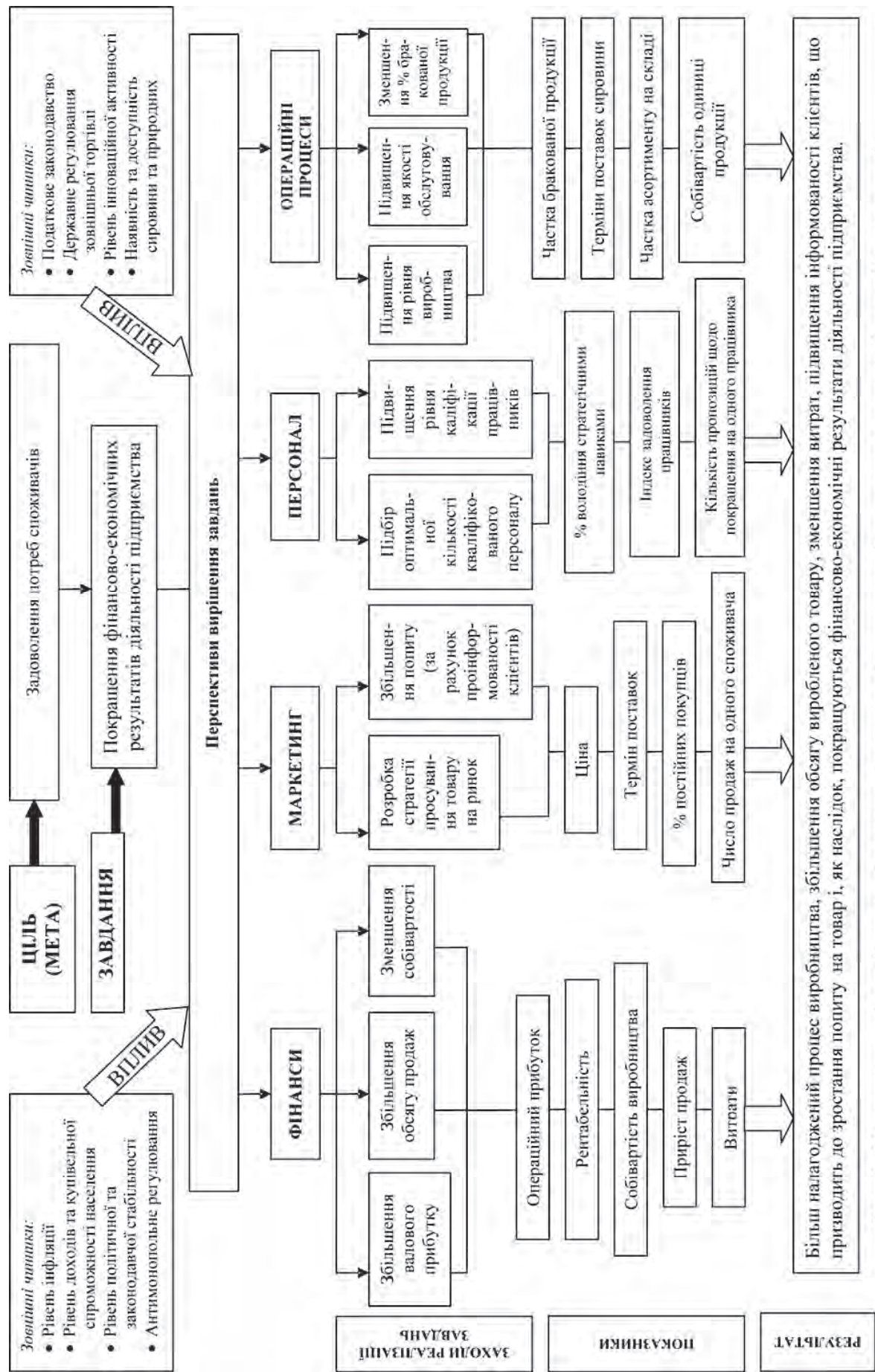

Рис. 3. Пропонований варіант щодо впровадження збалансованої системи показників на підприємстві (за [24])

24. Колісник М. К. Збалансована система показників як спосіб підвищення ефективності управління діяльністю підприємства / М. К. Колісник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.5.– С. 225 – 230.

REFERENCES

Blumfeld, Ch. "Vnedrenie sbalansirovannoy sistemy otsechnykh indikatorov: metodologiya Microsoft Balanced Scorecard Framework" [The introduction of a balanced system of evaluation indicators: Methodology Microsoft Balanced Scorecard Framework]. www.microsoft.com

"BSC – «avtopilot» sovremennogo predpriatiia" [BSC – «autopilot» of the modern enterprise]. <http://www.idsscheer.ru/about/articles/88.html>

Dukhonin, E. Yu., Isaev, D. V., and Mostovoy, E. L. *Upravlenie effektivnosti biznesa. Kontsepsiia Business Performance Management* [Business performance management. The concept of Business Performance Management]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2005.

Felps, B. *Umnnye biznes-pokazateli: Sistema izmereniy effektivnosti kak vazhnyy element menedzhmenta* [Smart business indicators: Measuring system efficiency as an important element of management]. Dnepropetrovsk: Balans-Biznes-Buks, 2004.

Frolova, L. V. *Mekhanizmy lohistychnoho upravlinnia to-rhovelnym pidpriemstvom* [Mechanisms of logistic management trading company]. Donetsk: DonDUET, 2005.

Gershun, A., and Gorskiy, M. *Tekhnologii sbalansirovanogo upravlinnia* [Sustainable management of technology]. Moscow: Olimp-Biznes, 2006.

Goncharenko, N. G., and Naumenko, M. A. "Sbalansirovannaia sistema pokazateley v sisteme strategicheskogo upravlinnia razvitiem integrirovannykh korporativnykh struktur" [Balanced Scorecard in the strategic management of integrated corporate structures]. *Biznes Inform*, no. 2(1) (2011): 81-84.

Ivanov, D. A. *Logistika. Strategicheskaiia kooperatsiia* [Logistics. Strategic Cooperation]. Moscow: Vershina, 2006.

Kyzym, M. O., Pylypenko, A. A., and Zinchenko, V. A. *Zbalansovana sistema pokaznykiv* [Balanced Scorecard]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Khensh, Sh. "Balanced Scorecard kak instrument strategicheskogo menedzhmenta kachestva posredstvom DIN EN ISO 9001:2001" [Balanced Scorecard as a tool for strategic management of quality by DIN EN ISO 9001:2001]. *Tekhnologii kachestva zhizni*, vol. 2, no. 2 (2002): 33-40.

Karpenko, V. L., and Yokhna, M. A. "Formuvannia motyvatsiinoho mekhanizmu innovatsiinoi diialnosti aktsionerlykh tovarystv" [Formation motivational mechanism innovation of joint stock companies]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, no. 2 (2005): 92-97.

Kalinin, S. "Balanced Scorecard – novyy instrument strategicheskogo planirovaniia" [Balanced Scorecard – a new tool for strategic planning]. *Kompanyon. Strategii*, no. 3 (2002): 10-14.

Kaplan, R., and Norton, D. *Sbalansirovanaia sistema pokazateley* [Balanced Scorecard]. Moscow: Olimp Biznes, 2003.

Kristofer, M. *Logistika i upravlenie tsepochkami postavok* [Logistics and Supply Chain Management]. St. Petersburg: Piter, 2004.

Kolisnyk, M. K. "Zbalansovana sistema pokaznykiv iak sposib pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia diialnistiu pidpriemstva" [Balanced Scorecard as a way to increase the efficiency of management of activity of the enterprise]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 18.5 (2008): 225-230.

Maslennikov, V. V., and Krylov, V. G. *Protsessno-stoimostnoe upravlenie biznesom* [Process-cost management business]. Moscow: INFRA-M, 2006.

Meyer, M. *Otsenka effektivnosti biznesa* [Evaluating the effectiveness of the business]. Moscow: Vershina, 2004.

Nili, E., Adams, K., and Kennerli, M. *Prizma effektivnosti: Karta sbalansirovannykh pokazateley dlia izmereniia uspekha v biznese i upravleniia im* [Prism of efficiency: the balanced scorecard to measure success in business and management]. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 2003.

Nedosekin, A. "Balanced Scorecard: pliusy, minusy, problemy vnedreniia" [Balanced Scorecard: advantages, disadvantages, problems of implementation]. *Antikrizisnyi menedzhment*, no. 12 (2003): 19-22.

Ovcharenko, K. "Optimizatsiia BSC: to, o chem vse khoteli uznat, no boialis sprosit" [Optimization of BSC: what everyone wanted to know but were afraid to ask]. *Upravlenie kompaniiey*, no. 10 (2004): 16-22.

Smotrich, Zh. "SWOT-analiz sbalansirovannoy sistemy pokazateley" [SWOT-analysis of the balanced scorecard]. www.balance.ua

Stadnyk, V. V. "Metodyka zbalansovanykh pokaznykiv u systemi upravlinnia realizatsiieiu stratehii orhanizatsii" [Balanced Scorecard methodology in the management of the implementation strategy]. In *Suchasni kontseptsii menedzhmentu*, 384-423. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Tsepliaeva, E. "Vnedrenie BSC: vstraivaem ili pristraivaem? Integratsiia prilozheniy Balanced Scorecard v informatsionnuiu sistemu kompanii" [The introduction of BSC: embed or get a job? Balanced Scorecard Application integration into the information system of the company]. http://www.cfin.ru/management/controlling/plant_bsc.shtml

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДСИСТЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФУНКЦІОНАЛЬНО РОЗВИНУТИХ СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ І ВИРОБНИЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ

ТКАЧЕНКО С. А.

УДК 657

Ткаченко С. А. Методологія проектування та впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань

Мета статті полягає в розробці науково обгрунтованої методології проектування та впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинених системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань. У результаті аналізу, систематизації та узагальнення наукових праць багатьох вчених-економістів було визначено труднощі проектування та впровадження функції обліково-економічного та аналітичного забезпечення. У результаті проведеного дослідження було обгрунтовано системний підхід до питань проектування та впровадження функції бухгалтерського обліку на підприємствах. Цей підхід розглядає підсистему обліково-аналітичного забезпечення, з одного боку, як складову частину системи управління підприємством, а з іншого – як єдине ціле. Тому спочатку необхідним є вирішення загальних проблем, урахування всіх елементів підсистеми та їхнього взаємного впливу, і тільки після цього – перехід до вирішення окремих питань створення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. Необхідною умовою такого підходу є попереднє дослідження функції бухгалтерського обліку на підприємстві та розробка основних його моделей. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розробка універсальних методів створення систем управління підприємствами (об'єднаннями) та їхнє використання при проектуванні та впровадженні підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. Подальший розвиток обліку здатний привести до заміщення традиційного бухгалтерського обліку розвинутою підсистемою обліково-аналітичного забезпечення.

Ключові слова: методологія, обліково-аналітичне забезпечення, функціонально розвинута система управління.

Табл.: 1. **Бібл.:** 13.

Ткаченко Сергій Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, проректор Миколаївського політехнічного інституту (вул. Никольська, 11а, Миколаїв, 54030, Україна)

E-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

УДК 657

UDC 657

Ткаченко С. А. Методология проектирования и внедрения подсистемы учётно-аналитического обеспечения в функционально развитых системах управления специального назначения промышленных предприятий и производственных объединений

Tkachenko S. A. Methodology of Planning and Introduction of the Sub-System of Accounting and Analytical Provision in Functionally Developed Management Systems of Special Purpose of Industrial Enterprises and Production Associations

Цель статьи заключается в разработке научно обоснованной методологии проектирования и внедрения подсистемы учётно-аналитического обеспечения в функционально развитых системах управления специального назначения промышленных предприятий и производственных объединений. В результате анализа, систематизации и обобщения научных трудов многих учёных-экономистов были определены трудности проектирования и внедрения функции учётно-экономического и аналитического обеспечения. В результате проведенного исследования был обоснован системный подход к вопросам проектирования и внедрения функции бухгалтерского учёта на предприятиях. Этот подход рассматривает подсистему учётно-аналитического обеспечения, с одной стороны, как составную часть системы управления предприятием, а с другой – как единое целое. Поэтому сначала необходимо решение общих проблем, учёт всех элементов подсистемы и их взаимного влияния, и только после этого – переход к решению отдельных частных вопросов создания подсистемы учётно-аналитического обеспечения. Необходимым условием такого подхода является предварительное исследование функции бухгалтерского учёта на предприятии и разработка основных его моделей. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение универсальных методов создания систем управления предприятиями (объединениями) и их использование при проектировании и внедрении подсистемы учётно-аналитического обеспечения. Дальнейшее развитие учёта способно привести к замещению традиционного бухгалтерского учёта развитой подсистемой учётно-аналитического обеспечения.

The goal of the article is to develop a scientifically substantiated methodology of planning and introduction of a sub-system of accounting and analytical provision in functionally developed management systems of special purpose of industrial enterprises and production associations. Having analysed, systemised and generalised scientific works of many economists, the article identifies difficulties of planning and introduction of the function of accounting, economic and analytical provision. In the result of the study the article justifies a system approach to the issues of planning and introduction of the accounting function at enterprises. This approach considers the sub-system of accounting and analytical provision, on the one hand, as a component of the system of enterprise management and, on the other hand, as a single whole. That is why it is necessary to solve common problems, take into account all elements of the sub-system and their mutual influence upon each other and then to solve individual issues of creation of the sub-system of accounting and analytical provision. A necessary condition of this approach is a preliminary study of accounting functions at an enterprise and development of its main models. The prospect of further studies in this direction is identification of universal methods of creation of enterprise (associations) management systems and their use when planning and introducing the sub-system of accounting and analytical provision. The further development of accounting is capable of replacing the traditional accounting with a developed sub-system of accounting and analytical provision.

Ключевые слова: методология, учётно-аналитическое обеспечение, функционально развитая система управления.

Key words: methodology, accounting and analytical provision, functionally developed management system.

Табл.: 1. **Библ.:** 13.

Табл.: 1. **Библ.:** 13.

Ткаченко Сергей Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент, проректор Николаевского политехнического института (ул. Никольская, 11а, Николаев, 54030, Украина)

Tkachenko Serhiy A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Pro-rector of the Mykolaiv Polytechnic Institute (vul. Nikol'ska, 11a, Mykolaiv, 54030, Ukraine)

E-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

E-mail: nukoblikaudit@inbox.ru

Виконання системних вимог – один із найголовніших моментів у методології проектування і впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань, оскільки ці вимоги, істотно впливаючи на структуру підсистеми, багато в чому визначають характер виконуваних нею функцій. Найбільш важливою вимогою, що пред'являється до підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, виступає забезпечення чіткої узгодженості в роботі всіх її структурних частин, а також методологічної єдності побудови та функціонування підсистеми з функціонально розвинутою системою управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання в цілому і можливою системою управління більш високого рівня (об'єднана функціонально розвинутою системою управління спеціального призначення). Виконання цієї вимоги можливо тільки в умовах методологічної, інформаційної, програмної, технічної та організаційної сумісності окремих частин підсистеми, а також сумісності підсистеми за зазначеними ознаками з функціонально розвинутою системою управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання в цілому і можливою функціонально розвинутою системою управління спеціального призначення більш високого рівня. У процесі проектування підсистеми повинен бути прийнятий до уваги еволюційний характер її розробки, формування, впровадження і експлуатації. Підсистема обліково-аналітичного забезпечення завжди створюється в умовах функціонування раніше існуючої традиційної системи обліку, та стрибкоподібний перехід від старої форми обліково-економічного і аналітичного забезпечення до нової неможливий. Створення повністю закінченої підсистеми – складний і тривалий процес, пов'язаний з проведенням експериментальних перевірок, подоланням неминучого психологічного бар'єру з боку персоналу управління та ін.

Провівши теоретичні дослідження наукових праць провідних учених-економістів з означеної проблематики, таких як С. В. Волгін [1], Н. В. Дедюхіна [2], А. Б. Жданова [3], В. В. Ковальов [4], В. В. Леонов [5], О. В. Сивцова [6], С. П. Суворова [7], Л. В. Усатова [8], Л. Л. Холод [9], Р. В. Хрущов [10] та інших, необхідно відзначити, що вказані науковці – розробники систем управління однастайні, коли мова заходить про труднощі проектування і впровадження функції обліково-економічного та аналітичного забезпечення. Складність тут, очевидно, у тому, що в цій підсистемі, крім стандартних правил обробки показників, потрібно використовувати елементи операційного мислення, пов'язаного з процесом переробки інформації. Інакше кажучи, саме в цій підсистемі належить інтерпретувати економічну діяльність в цілому або її окрему сторону, тобто піднятися в рамках цієї підсистеми до рівня розуміння інформації. Це, так би мовити, максимальна вимога до бухгалтерського обліку у функціонально розвинутій системі управління спеціального призначення (або у функціонально розвинутій системі управління спеціального призначення більш високого рівня), яка сьогодні реалізується дуже слабо

через складність самої задачі. Саме це обумовлює необхідність розробки підсистеми обліково-аналітичного забезпечення чергами, а впровадження її – по етапах. Виконання перерахованих вище вимог можливе тільки за умови застосування правильної науково обґрунтованої методології проектування і впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, заснованої на системному підході та найважливіших принципах створення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення, сформульованих у працях провідних фахівців у галузі кібернетики, системотехніки, економіко-математичних методів – професорів Н. Вінера [11], Х. Гуда, Р. Е. Макола [12], Л. Свіфта, С. Піффа [13] та інших. Системний підхід до питань проектування та впровадження функції бухгалтерського обліку на підприємствах передбачає розгляд підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, з одного боку, як складової частини функціонально розвинутої системи управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання, а з іншого – як єдиного цілого. Вирішення спочатку загальних проблем, урахування всіх елементів підсистеми та їх взаємного впливу, і тільки після цього – перехід до вирішення окремих часткових питань створення підсистеми. Необхідна умова такого підходу – попереднє дослідження функції бухгалтерського обліку на підприємстві та розробка основних її моделей.

Тому метою публікації виступає розроблення правильної науково обґрунтованої методології проектування та впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань.

Накопичений в суднобудуванні та ряді інших машинобудівних галузей досвід надає можливість визначити основні принципові елементи методологічного підходу до проектування і впровадження на підприємствах підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань: створення необхідних для розробки проектних рішень по підсистемі, розробка функціональної структури підсистеми, вибір засобів і методів реалізації підсистеми, визначення напрямів розвитку та етапів реалізації підсистеми.

Розробка підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, як і функціонально розвинутої системи управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання взагалі, вимагає наявності досить великого переліку відповідних технічних, матеріальних, організаційних та інших передумов. Так, практика свідчить, що для проектування підсистеми обліково-аналітичного забезпечення на підприємствах, як мінімум, повинні бути в наявності: *по-перше*, комплекс технічних засобів, що дозволяють в принципі здійснювати повну обробку обліково-економічної та аналітичної інформації; *по-друге*, кваліфікований персонал, що володіє знаннями, як в галузі обліку, так і в галузі всебічної обробки інформації; *по-третє*, методологія

обліково-аналітичного забезпечення, як основа для формування переліку обліково-економічних та аналітичних завдань, що підлягають формуванню та впровадженню.

Більш широкий підхід до даної проблеми передбачає розгляд як передумов, необхідних для створення підсистеми, заснування підрозділів по експлуатації підсистеми, створення початкової інформаційної бази на всіляких носіях, наявність пакетів прикладних програм та ін.

Розробка функціональної структури підсистеми обліково-аналітичного забезпечення відноситься до числа найбільш важливих питань, що потребують попереднього рішення і передують вирішенню інших часткових питань. Обрана функціональна структура підсистеми дозволяє синтезувати окремі її внутрішні компоненти, визначити характер їх взаємодії в процесі досягнення завданих цілей.

Функціональна структура підсистеми обліково-аналітичного забезпечення розробляється на основі визначення: «ключових точок» системи управління промисловим підприємством і виробничим об'єднанням – точок прийняття рішення; цілей підсистеми в цілому та її складових; найважливіших компонентів підсистеми; інформаційного потоку; зворотних зв'язків тощо.

Відпрацювання «ключових точок» системи управління передбачає дослідження структури застосовуваних на різних рівнях управління промисловим підприємством і виробничим об'єднанням рішень, оскільки саме в точках прийняття рішень знаходяться споживачі бухгалтерської інформації. При дослідженні встановлюється: найменування рішення, частота прийняття рішення, фактори прийняття рішення, правила прийняття рішення, варіанти рішення, джерело інформації для рішення, форма подання інформації для прийняття рішення та інше. Виконання даної роботи дозволяє визначити зміст і спрямованість вихідної інформації підсистеми обліково-аналітичного забезпечення.

Відпрацювання цілей зводиться до побудови дерева цілей підсистеми. Ця робота необхідна для функціональної ув'язки внутрішніх компонентів підсистеми, перевірки їх відповідності призначенню підсистеми і системи управління в цілому. Дерево цілей виступає як ланка, що пов'яже воедино функціональні характеристики підсистеми обліково-аналітичного забезпечення із структурою прийнятих на промисловому підприємстві та виробничому об'єднанні рішень.

Відпрацювання найважливіших компонентів підсистеми полягає у формуванні на основі дерева цілей відповідних блоків і комплексів обліково-економічних та аналітичних завдань підсистеми. У сукупності з відпрацюванням інформаційного потоку і зворотних зв'язків даної роботи дозволяє побудувати концептуальну модель функціональної структури підсистеми обліково-аналітичного забезпечення.

Концептуальна модель представляє собою блок-схему або понятійну форму опису структури і функцій (процедур) підсистеми в цілому та її внутрішніх компонентів, які якісно (логічно) пов'язують досліджувані характеристики (параметри) підсистеми та її структурні компоненти з впливами (параметрами) зовнішнього

середовища в процесі виконання підсистемою свого цільового призначення.

У подальшому на основі концептуальної моделі має бути створена нормативна алгоритмічна модель функціональної структури підсистеми обліково-аналітичного забезпечення як набір формалізованих правил, прийомів, обчислювальних процедур, послідовне застосування яких дозволяє реалізувати завдані підсистемі цілі.

Побудова концептуальної та нормативної алгоритмічних моделей служить основою для визначення в підсистемі складу алгоритмів перетворення вхідних повідомлень у необхідні вихідні, а також їх взаємної ув'язки, що відіграє важливу роль у визначенні правильних напрямків та етапності робіт з проектування і впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення.

Складність проблеми проектування та впровадження на підприємствах функції бухгалтерського обліку, унікальний характер робіт, необхідність максимального скорочення часу розробок, – усе це настійно вимагає пошуку більш ефективних засобів і методів реалізації обраної побудови підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. Зокрема, сказане диктує необхідність подальшого розвитку та поглиблення системного підходу до проектування і впровадження функції обліку, а саме: застосування програмно-цільового методу проектування та впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення для самих різних рівнів управління (підприємство, об'єднання, галузь).

Формою здійснення програмно-цільового методу створення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення на підприємстві має бути побудова програмної робочої групи висококваліфікованих фахівців різного профілю. Тільки інтегрований фонд знань фахівців різного профілю, колективу яких довірена розробка підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, надасть можливість правильно зорієнтуватися у виборі відповідних засобів і методів, а отже, може забезпечити створення підсистеми, практичне втілення якої дозволить всебічно спроектувати та впровадити найважливішу функцію управління підприємствами (об'єднаннями) – бухгалтерський облік.

У цьому зв'язку величезні можливості для наукового пізнання обліку як функції управління відкриває кібернетика. Однак було б неправильно вважати, що організація на підприємствах функціонально розвинутого бухгалтерського обліку може бути здійснена виключно засобами кібернетики та тільки в рамках цієї науки. Це пояснюється тим, що кібернетика зачіпає лише прикладання принципів теорії регулювання систем до виробничо-господарських процесів. Особливості функції бухгалтерського обліку вимагають спеціального наукового дослідження, що спирається, крім того, на теорії систем, системний аналіз, теорію інформації, політичну економію, теорію управління, економіку промисловості, організацію і планування виробництва, аналіз, прикладну математику, інженерні науки, соціологію, право та інші.

Провідну роль серед забезпечуючих елементів у підсистемі обліково-аналітичного забезпечення все ж відіграє методологічне забезпечення, що визначає по-

рядок здійснення функції обліку на промислових підприємствах і у виробничих об'єднаннях. У цьому зв'язку методологічні матеріали повинні відповідати таким вимогам: відображати специфіку економіки та організації виробництва конкретного об'єднання, підприємства, цеху; забезпечувати можливість як всебічного висвітлення діяльності підприємств та їх внутрішніх підрозділів, так і вивчення окремих її сторін; забезпечувати виявлення відхилень від плану; виявляти резерви підвищення ефективності виробництва за групами факторів (чинників) впливу, у тому числі за рахунок факторів науково-технічного прогресу; забезпечувати можливість прогнозування та інше. Для розробки таких методологічних матеріалів необхідні знання: галузевої економіки; особливостей планування й організації виробництва на конкретному підприємстві; галузевих особливостей організації бухгалтерського обліку; організації статистичного, бухгалтерського та оперативного-технічного обліку; математичних методів аналізу (факторний аналіз, економіко-математичне моделювання, матричні моделі, математичне програмування, кореляційний і регресійний аналіз, евристичні методи); особливостей сучасної обробки інформації.

Не менш важливим елементом підсистеми обліково-аналітичного забезпечення виступає інформаційне забезпечення. До структури і змісту інформаційного забезпечення обліку пред'являються вимоги, витікаючи з алгоритмічної моделі функціонування підсистеми. Розробка інформаційних аспектів підсистеми вимагає знань: методології обліку, системотехніки, теорії інформації, організації банків даних у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань, інформаційних можливостей функціональних підсистем функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань, способів обробки і отримання інформації та інше. Наприклад, для визначення вихідної інформації підсистеми обліково-аналітичного забезпечення необхідні дослідження обліково-економічної та аналітичної інформації з погляду її цінності для різних споживачів. Крім того, для інтеграції обробки даних, функціонування банку даних та організації спільної роботи споживачів і машин електронних цифрових у режимі діалогу необхідні дослідження обліково-економічної та аналітичної інформації в семантичному аспекті. У цьому випадку при створенні інформаційного забезпечення підсистеми потрібний точний і повний опис змісту обліково-аналітичних даних, встановлення взаємозв'язку між поняттями та термінами, введення системи уніфікованих термінів і правил побудови з них осмислених фраз тощо.

Важливі функції в підсистемі обліково-аналітичного забезпечення виконуються математичним забезпеченням, що включає в себе комплекс мовних і програмних засобів, сукупність яких повинна забезпечувати достатню та ефективну реалізацію алгоритмів розв'язання обліково-економічних і аналітичних завдань на основі простих методів розрахунку кожного варіанту алгорит-

му. Ефективне математичне забезпечення бухгалтерського обліку може бути створене на базі знань: застосовуваних методик обліково-аналітичного забезпечення; математичних методів; способів отримання, обробки і виведення інформації; стандартного математичного забезпечення відповідних технічних засобів; мов програмування; моделювання та ін.

Істотний вплив на функціонування підсистеми обліково-аналітичного забезпечення чинить технічне забезпечення, основу якого становить комплекс технічних засобів. Він повинен забезпечувати зняття та передачу інформації для обліку в момент і в місці її виникнення, синхронізацію процесу обліково-економічних та аналітичних розрахунків з виробничо-господарським процесом, завершення певних бухгалтерських розрахунків в задані моменти часу. Для правильного вибору комплексу технічних засобів необхідно знати: експлуатаційні характеристики електронної та іншої обчислювальної техніки; теорію обробки інформації; організацію бухгалтерського обліку на промисловому підприємстві та виробничому об'єднанні; використовувані мови програмування тощо.

Формування та впровадження функції обліку на промислових підприємствах та у виробничих об'єднаннях вимагає вирішення і відповідних організаційних питань. Організаційне забезпечення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення складається з взаємопов'язаних структурних підрозділів, персоналу яких чітко визначені функції і завдання по прийому, обробці та передачі обліково-економічної та аналітичної інформації на всі рівні управління. Створення ефективного організаційного забезпечення підсистеми диктує необхідність знання: системотехніки; організації управління на конкретному підприємстві; методики проведення бухгалтерського обліку; особливостей використовуваної на підприємстві обчислювальної техніки; сучасних способів отримання, обробки і передачі інформації в умовах функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань; наукової організації праці та управління; соціології; психології та інше.

Економічний ефект, який можуть отримати підприємства від застосування електронно-обчислювальної техніки в бухгалтерському обліку, вирішальним чином залежить від того, наскільки ефективно будуть використані в процесі проектування і впровадження цієї функції управління підприємством досягнення всіх взаємно переплетених галузей знань. Але і ці знання призведуть до бажаних результатів тільки в тому випадку, коли керівники всіх рівнів управління виробництвом усвідомлять повною мірою важливість створення на кожному промисловому підприємстві і в кожному виробничому об'єднанні функціонально розвинутих систем бухгалтерського обліку.

Новизна, складність, науково-дослідний характер робіт по створенню підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, а також залежність від її інформаційної бази функціонально розвинутої системи управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання в цілому робить досить ак-

туальною проблемою визначення напрямків розвитку та етапів проектування і впровадження підсистеми.

Склад, зміст, порядок виконання і оформлення робіт по створенню підсистеми ідентичні роботам з проектування функціонально розвинутої системи управління спеціального призначення промислового підприємства та виробничого об'єднання взагалі. Але поряд з наявністю спільних моментів, зміст робіт на окремих стадіях створення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення має і свої специфічні особливості. Накопичений в суднобудуванні та інших машинобудівних галузях досвід по впровадженню розрахунків дозволяє, зокрема, визначити перелік основних питань, які повинні бути вирішені в процесі проектування.

На *передпроектній стадії* вирішують такі питання: визначають об'єкти (об'єднання, підприємство тощо), для яких необхідно спроектувати підсистему обліково-аналітичного забезпечення; досліджують систему управління на обраних об'єктах з точки зору структури прийнятих рішень; досліджують систему організації обліку на обраних об'єктах з метою визначення можливостей її удосконалення; оцінюють можливість застосування при створенні підсистеми наявних універсальних проектних рішень (інструктивно-методичних матеріалів з обліку, пакетів прикладних програм); обґрунтовують кількість і зміст черг розробки та впровадження підсистеми; розраховують витрати на створення підсистеми і попередній економічний ефект та ефективність; розробляють заходи по зміні процесів обліку та управління, виходячи з вимог функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств та виробничих об'єднань; визначають організації, які необхідно залучити до розробки підсистеми.

До числа найбільш відповідальних робіт, виконуваних на передпроектній стадії, слід віднести дослідження структури прийнятих на підприємстві управлінських рішень. Мета цієї роботи – встановити для кожного рівня керівників перелік рішень, для прийняття яких вимагається обліково-економічна та аналітична інформація; оцінити доцільність розподілу прав прийняття рішень за рівнями управління; виявити дублювання і повноважних керівників з прийняття рішень. Інформація для оцінки змісту та спрямованості рішень членами дослідницької групи може бути отримана: з протоколів оперативних нарад, текстів наказів і розпоряджень, фотографій та самофотографій робочого часу керівників, посадових інструкцій тощо.

Дослідження існуючої на підприємстві системи організації обліку здійснюється у взаємозв'язку і на основі робіт по вивченню структури управлінських рішень. Для кожного рівня керівників визначають реальну забезпеченість обліково-економічною та аналітичною інформацією, уточнюють форму і строки подання інформації, визначають надлишкову інформацію або її недолік, встановлюють напрямки розвитку та вдосконалення інформації і інше.

За результатами виконання робіт передпроектної стадії складають два документи: техніко-економічне обґрунтування і технічне завдання. У техніко-економічному

обґрунтуванні фіксують виробничо-господарську необхідність та економічну ефективність і ефект створення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. Технічне завдання після затвердження відповідними вищестоящими організаціями являє собою документ, що надає юридичне право на початок розробок по підсистемі.

На *стадії технічного проектування* вирішують такі питання: створюють методологічне забезпечення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення; визначають (уточнюють) програму випуску підсистеми, тобто встановлюють перелік обліково-економічної та аналітичної інформації, необхідної для прийняття на різних рівнях оптимальних управлінських рішень; будують концептуальну модель функціональної структури підсистеми, встановлюють її внутрішні та зовнішні зв'язки; визначають способи вирішення обліково-аналітичних завдань; здійснюють побудову нормативної алгоритмічної моделі підсистеми та її оптимізацію (визначають і уточнюють склад і взаємозв'язки алгоритмів перетворення вхідної інформації у вихідну); формують вимоги до паралельних функціональних підсистем функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань і системам управління верхнього та нижнього рівнів; здійснюють прив'язку до комплексу технічних засобів; створюють інформаційне забезпечення підсистеми (прив'язку до існуючої інформаційної бази, її вдосконалення, у необхідних випадках нові інформаційні масиви та інше); виробляють рекомендації по створенню організаційного забезпечення підсистеми; визначають склад завдань з бухгалтерського обліку першої черги впровадження і склад завдань, впроваджуваних в подальших чергах; розробляють постановки задач підсистеми першої черги впровадження, що містять процедури обробки інформації з описом алгоритмів і використовуваних засобів програмного забезпечення; розраховують економічний ефект і ефективність від впровадження завдань першої черги.

Особлива увага на стадії технічного проектування має бути звернена на створення методологічного забезпечення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. Практичний досвід свідчить, що для успішного проектування і розвитку у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань даної підсистеми роботи зі створення методологічного забезпечення необхідно вести випереджаючими темпами в порівнянні з розробкою інших видів забезпечення.

Вельми принциповим на стадії технічного проекту виступає питання вибору завдань підсистеми, впровадження яких має бути здійснено у складі першої черги. При визначенні першочергових завдань обліку доводиться брати до уваги цілий ряд обставин: дані завдання мають бути інформаційно пов'язані із задачами інших підсистем функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань, дані завдання мають бути базовими для вирішення інших завдань підсистеми (тобто вихідна інформація першочергових завдань

повинна бути вхідною, по можливості, для більшого кола інших задач); дані задачі повинні володіти певною економічною ефективністю. На практиці доводиться брати до уваги значно більше число факторів (чинників) впливу. Наприклад, наявність готових розробок, можливість використання пакетів прикладних програм для вирішення завдань даного класу, необхідність передачі результатів вирішення завдань на верхній рівень, універсальність завдань для різних підприємств і галузей, соціальна значимість завдань та інше. Природно, що при виборі обліково-економічних і аналітичних завдань першої черги слід виходити з реальної наявності трудових, матеріальних, фінансових ресурсів.

Виконані розробки в галузі проектування та впровадження обліково-економічних та аналітичних розрахунків дозволяють зробити висновок про доцільність включення до складу першої черги впровадження підсистеми обліково-аналітичного забезпечення комплексів задач з обліку праці і заробітної плати, з обліку використання матеріальних ресурсів, з обліку використання основних засобів та з обліку виробництва.

Результати робіт, виконаних на стадії технічного проекту, оформлюються у вигляді пояснювальної записки – «Технічний проект підсистеми обліково-аналітичного забезпечення», яка після затвердження вищестоящими органами виступає основним документом, що визначає створення підсистеми та її розвиток на перспективу.

На стадії проектування вирішуються такі питання: розробляється програмне забезпечення задач підсистеми, що входять до складу першої черги впровадження, а також інших черг; розробляється програмне забезпечення та відповідна робоча документація по організації банку даних підсистеми, включаючи генерацію, налагодження і задачу робочих програм банку даних; здійснюється стиккування робочих програм завдань обліку з програмами завдань інших підсистем функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань; завершується розробка організаційного забезпечення підсистеми – формування нових структурних підрозділів, навчання персоналу і інше.

Мета робочого проектування полягає в підготовці документації, необхідної для налагодження і впровадження завдань підсистеми обліково-аналітичного забезпечення, проведенні приймально-здавальних випробувань, а також забезпеченні надалі нормального функціонування підсистеми.

Завершальна стадія створення підсистеми обліково-аналітичного забезпечення – *введення в експлуатацію*. Коло питань, розв'язуваних на цій стадії, включає: проведення дослідної експлуатації окремих завдань і комплексів задач підсистеми; проведення приймально-здавальних випробувань; приймання задач підсистеми в промислову експлуатацію.

Введення в промислову експлуатацію задач підсистеми обліково-аналітичного забезпечення означає перехід від традиційних методів і форм організації бухгалтерського обліку на промисловому підприємстві та виробничому об'єднанні до нових, побудованих за до-

помогою прогресивних економіко-математичних методів і сучасної електронно-обчислювальної техніки.

Виконані в суднобудуванні і ряді інших машинобудівних галузей дослідження дозволяють орієнтовно визначити трудомісткість робіт по створенню підсистеми обліково-аналітичного забезпечення для рівня промислових підприємств та виробничих об'єднань (табл. 1).

Таблиця 1

Трудомісткість робіт по створенню підсистеми обліково-аналітичного забезпечення

Стадії створення і впровадження підсистеми	Трудомісткість робіт (людино-днів)
1. Передпроектна	20 – 30
2. Технічний проект	140 – 195
3. Робочий проект	150 – 190
4. Введення в експлуатацію	110 – 155
Разом	420 – 570

ВИСНОВКИ

На підставі наведених даних стає очевидним, що для виконання робіт по створенню і впровадженню підсистеми обліково-аналітичного забезпечення у функціонально розвинутих системах управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань будуть потрібні порівняно тривалі терміни. У цьому зв'язку особливого значення набуває концентрація трудових ресурсів, а також кооперація багатьох підприємств і науково-дослідних інститутів. Тільки в цьому випадку можна розраховувати на успіх. Серед перспектив подальших розвідок у даному напрямку особливою актуальністю відрізняється питання, пов'язане з визначенням універсальних методів створення функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промислових підприємств і виробничих об'єднань та їх використання при проектуванні та впровадженні підсистеми обліково-аналітичного забезпечення. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Волгин С. В.** Развитие теории и методики экономического анализа основных средств хозяйствующего субъекта : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.12 / С. В. Волгин. – Воронеж, 2008. – 186 с.
- 2. Дедюхина Н. В.** Теоретико-методологические аспекты развития финансово-инвестиционного анализа : диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.12 / Н. В. Дедюхина. – Москва, 2011. – 311 с.
- 3. Жданова А. Б.** Совершенствование финансирования государственных вузов на основе бюджетирования : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.10 / А. Б. Жданова. – Томск, 2009. – 224 с.
- 4. Ковалев В. В.** Финансовый анализ: методы и процедуры / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2003 (ОАО Тип. Новости). – 560 с.
- 5. Леонов В. В.** Формирование системы публичного управления социально-экономическим развитием территории : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / В. В. Леонов. – Новосибирск, 2012. – 271 с.

6. Сивцова Е. В. Совершенствование внешнего и внутреннего контроля качества аудита : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.12 / Е. В. Сивцова. – Москва, 2011. – 243 с.: ил. + Прил. (С. 179 – 243: ил.).

7. Суворова С. П. Формирование стратегического управленческого учёта на промышленных предприятиях: теория и методология : диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.12 / С. П. Суворова. – Орел, 2007. – 319 с.

8. Усатова Л. В. Формирование управленческой и налоговой составляющей учётно-аналитической системы расходов в условиях неопределённости в период трансформации международных стандартов финансовой отчётности : диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.12 / Л. В. Усатова – Орел, 2008. – 379 с.

9. Холод Л. Л. Информационно-аналитический инструментальный бюджетирования деятельности высшего учебного заведения : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.13 / Л. Л. Холод. – Москва, 2008. – 258 с.

10. Хрущёв Р. В. Финансовая отчётность в системе государственных закупок : диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.12 / Р. В. Хрущёв. – Москва, 2009. – 158 с.

11. Винер Норберт. Кибернетика и общество / Норберт Винер. – М.: Тайдекс КО, 2002. – 184 с.

12. Гуд Г. Х. Системотехника. Введение в проектирование больших систем : [монография] / Г. Х. Гуд, Р. Э. Макол; [пер. с англ. К. Н. Трофимова и др.; под ред. Г. Н. Поварова]. – М.: Сов. радио, 1962. – 383 л.

13. Swift L. Quantitative methods for business, management and finance / L. Swift, Sally Piff. – 3rd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – XVIII, 832 p.

REFERENCES

Dediukhina, N. V. "Teoretiko-metodologicheskie aspekty razvitiia finansovo-investitsionnogo analiza" [Theoretical and methodological aspects of the development of financial and investment analysis]. *Dissertatsiia...doktora ekonomicheskikh nauk: 08. 00. 12, 2011.*

Gud, G. Kh., and Makol, R. E. *Sistemotekhnika. Vvedenie v proektirovanie bolshikh sistem* [Systems engineering . Introduction to the design of large systems]. Moscow: Sovetskoe radio, 1962.

Kovalev, V. V. *Finansovyy analiz: metody i protsedury* [Financial Analysis : Methods and procedures]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Kholod, L. L. "Informatsionno-analiticheskiy instrumentariy biudzhetrovaniia deiatelnosti vysshego uchebnogo zavedeniia" [Information and analytical tools budgeting activities of higher education]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08. 00. 13, 2008.*

Khrushchëv, R. V. "Finansovaia otchetnost v sisteme gosudarstvennykh zakupok" [Financial reporting in the public procurement system]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08.00.12, 2009.*

Leonov, V. V. "Formirovanie sistemy publchnogo upravleniia sotsialno-ekonomicheskim razvitiem territorii" [Formation of the system of public administration and social and economic development of the territory]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08. 00.05, 2012.*

Suvorova, S. P. "Formirovanie strategicheskogo upravlencheskogo ucheta na promyshlennykh predpriatiiakh: teoriia i metodologiya" [Formation of strategic management account-

ing in industry : theory and methodology]. *Dissertatsiia...doktora ekonomicheskikh nauk: 08. 00.12, 2007.*

Sivtsova, E. V. "Sovershenstvovanie vneshnego i vnutrennego kontrolya kachestva audita" [Improving internal and external quality control audits]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08. 00.12, 2011.*

Swift, L., and Piff, S. *Quantitative methods for business, management and finance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Usatova, L. V. "Formirovanie upravlencheskoy i nalogovoy sostavliaiushchey uchethno-analiticheskoy sistemy raskhodov v usloviakh neopredelennosti v period transformatsii mezhdunarodnykh standartov finansovoy otchetnosti" [Formation of administrative and tax accounting and analytical component of spending in the face of uncertainty during the transformation of the international financial reporting standards]. *Dissertatsiia...doktora ekonomicheskikh nauk: 08. 00. 12, 2008.*

Viner, N. *Kibernetika i obshchestvo* [Cybernetics and Society]. Moscow: Taydeks KO, 2002.

Volgin, S. V. "Razvitie teorii i metodiki ekonomicheskogo analiza osnovnykh sredstv khoziaystvuiushchego subekta" [The development of the theory and techniques of economic analysis of the fixed assets of the economic entity]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08.00.12, 2008.*

Zhdanova, A. B. "Sovershenstvovanie finansirovaniia gosudarstvennykh vuzov na osnove biudzhetrovaniia" [Improving the funding of public schools on the basis of budgeting]. *Dissertatsiia...kandidata ekonomicheskikh nauk: 08. 00.10, 2009.*

СИСТЕМНІСТЬ УПРАВЛІННЯ МАЛИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

ДАНІАЛІ Ф.

УДК 334.7

Даніалі Ф. Системність управління малими підприємствами громадського харчування

Досліджено загальне поняття громадського харчування як специфічної галузі національної економіки. Проаналізовано економічний зміст поняття «управління». Виявлено структурні елементи, що здійснюють управління малими підприємствами громадського харчування. Ідентифіковано типізації та різновиди підприємств громадського харчування. Визначено структурно-галузеві особливості громадського харчування. Визначено вплив галузевих особливостей на стан управління в громадському харчуванні. Досліджено стан функції підприємств громадського харчування, визначено системність управління малими підприємствами громадського харчування. Виокремлено ознаки підприємств громадського харчування. Проаналізовано основні елементи механізму управління підприємством громадського харчування: господарський (комерційний) розрахунок, внутрішньофірмове планування, ціноутворення та фінанси, кредит, маркетинг і стимулювання ефективної господарської діяльності.

Ключові слова: мале підприємство, громадське харчування, типізація, функції, підприємства громадського харчування, управління.

Рис.: 1. **Формул:** 4. **Бібл.:** 9.

Даніалі Фарзам – аспірант, кафедра економіки підприємств, Європейський університет (бульв. академіка Вернадського, 16-В, Київ, 03115, Україна)
E-mail: farzam.dani@gmail.com

УДК 334.7

Даниали Ф. Системность управления малыми предприятиями общественного питания

Исследовано общее понятие общественного питания как специфической отрасли экономики. Проанализировано экономическое содержание понятия «управление». Выявлены структурные элементы, которые осуществляют управление малыми предприятиями общественного питания. Идентифицированы типизации и разновидности предприятий общественного питания. Определены структурно-отраслевые особенности общественного питания. Определено влияние отраслевых особенностей на состояние управления в общественном питании. Исследовано состояние функции предприятий общественного питания. Определена системность управления малыми предприятиями общественного питания. Выделены признаки предприятий общественного питания. Проанализированы основные элементы механизма управления предприятием общественного питания: хозяйственный (коммерческий) расчет, внутрифирменное планирование, ценообразование и финансы, кредит.

Ключевые слова: малое предприятие, общественное питание, типизация, функции, предприятия общественного питания, управление.

Рис.: 1. **Формул:** 4. **Библ.:** 9.

Даниали Фарзам – аспірант, кафедра економіки підприємств, Європейський університет (бульв. академіка Вернадського, 16-В, Київ, 03115, Україна)
E-mail: farzam.dani@gmail.com

UDC 334.7

Daniali F. Systemacy of Managing Small Public Catering Enterprises

The article studies a general notion of public catering as a specific branch of economy. It analyses economic essence of the "management" notion. It reveals structural elements, which carry out management of small public catering enterprises. It identifies typification and types of public catering enterprises. It identifies structural and branch specific features of public catering. It identifies influence of the branch specific features upon the state of management in public catering. It studies the state of the function of public catering enterprises. It identifies systemacy of management of small public catering enterprises. It underlines features of public catering enterprises. It analyses main elements of the mechanism of management of a public catering enterprise: economic (commercial) accounting, internal planning, pricing, financing and crediting.

Key words: small enterprise, public catering, typification, functions, public catering enterprises, management.

Рис.: 1. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 9.

Daniali Farzam – Postgraduate Student, Department of Business Economy, European university (bulv. akademika Vernadskogo, 16-V, Kyiv, 03115, Ukraine)
E-mail: farzam.dani@gmail.com

Малий бізнес є важливою складовою ринкової економіки. Досвід розвинених країн свідчить, що 60% валового внутрішнього продукту забезпечує малий бізнес. На підприємствах цього сектора працює понад 50% загальної чисельності зайнятих [8]. В Україні управління є слабкою ланкою, особливо на підприємствах, які представлені у секторі малого бізнесу [3]. Питанням взаємозв'язку між розміром підприємства та процесом управління, а також особливостям управління малими підприємствами приділяється недостатньо уваги, тому вони потребують більш глибокого вивчення.

Таким чином, актуальність проблеми, а також недостатня теоретична і практична розробленість багатьох питань вдосконалення управління малими підприємствами громадського харчування зумовили вибір теми дослідження.

Метою статті є визначення системності управління малими підприємствами громадського харчування.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання дослідження: проаналізувати економічний зміст поняття «управління», що склався в сучасній літературі; визначити вплив галузевих особливостей на стан управління в громадському харчуванні.

Теоретичною і методичною основою дослідження стали наукові роботи провідних українських і зарубіжних учених-економістів у сфері управління малими підприємствами К. Ваганова [3], О. Кириченко [3], І. Падеріна [9]. Особливості побудови систем управління розглянуто у статтях Н. Гладких [5] і Г. Чумаченка [13]. У праці Ю. Бусек [2] проаналізовано політику та управління малими підприємствами. Сватюк О. Р. аналізує діяльність підприємств громадського харчування.

Наукова новизна даної роботи полягає в дослідженні специфічних рис в управлінні малими підприємствами громадського харчування, а саме: у визначенні потреби щодо оптимального числа місць (розмірів підприємства) відповідно до потенційних потоків відвідувачів. Доведено, що цей показник є одним з основних факторів, що впливає на ефективність роботи підприємств громадського харчування.

Мале підприємство відрізняється від великого цілями і завданнями, які воно здатне вирішувати. Малі підприємства реалізують підприємницький інтерес й ініціативу власника, який найчастіше є і керівником, і генератором ідей, і фінансовим керівником. Відповідно, більшість рішень з діяльності даного підприємства ґрунтується на авторитетній думці власника-керівника. Якщо перед великим підприємством постають завдання максимізації вартості, поліпшення показників капіталізації, зростання курсової вартості акцій, то мале підприємство створюється з метою реалізації амбіцій власника, які можуть полягати в тому, що власник прагне:

- ✦ бути самостійним;
- ✦ реалізувати свої організаторські здібності;
- ✦ бути корисним суспільству;
- ✦ поліпшити свій добробут.

Слід зазначити, що на малих підприємствах відбуваються ті ж управлінські процеси, що й на великих. Але управління малими підприємствами має свої особливості, які пов'язані з малим масштабом діяльності, що обумовлює недосконалість організаційної структури й відсутність чіткого поділу праці. При розгляді управління такого підприємства необхідно мати на увазі гнучкість і динамічність останнього, об'єднання прав, обов'язків і відповідальності власника з функціями управління.

Специфіка управління і значення галузі громадського харчування, *по-перше*, полягає в тому, що вона виконує взаємопов'язані функції: виробництво, реалізацію продукції та обслуговування споживачів. Саме цим галузь відрізняється від харчової промисловості, яка займається лише виробництвом продуктів харчування, і від роздрібною торгівлі, функція якої – їх реалізація. По-друге, у діяльності підприємств спостерігається залежність від зміни попиту споживачів, а маркетингові служби зобов'язані передбачити коливання потоків населення і «конвеєр» операцій. *По-третє*, момент виготовлення широкого асортименту продукції майже збігається з часом її реалізації в часі й просторі безпосередньо споживачам. *По-четверте*, кулінарна продукція, крім замороженої, не підлягає довготривалому зберіганню. *По-п'яте*, територіальне розосередження невеликих за розмірами підприємств і створення умов для споживачів вимагає максимального наближення мережі підприємств до місць роботи, навчання, відпочинку, проживання. Отже, функції громадського харчування, а також єдиний об'єкт діяльності – людина (як споживач) обумовлюють особливі зв'язки галузі в територіальному продовольчому комплексі, складовою частиною якої вона є.

В економічній літературі відсутня термінологічна єдність щодо узагальнюючого поняття громадського

харчування як специфічної галузі національної економіки. Використовуються поняття «громадське харчування», «масове харчування», «харчування». Така термінологічна невизначеність, на нашу думку, не дає можливість сформулювати чітке уявлення щодо змісту процесів, які відбуваються в цій галузі. Автор – прибічник позиції використання терміна «громадське харчування», оскільки підприємствам цієї галузі властиве організоване приготування їжі та обслуговування споживачів.

Під час вирішення теоретичних і практичних питань щодо типізації та різновидів підприємств громадського харчування незалежно від форми власності запропоновані такі ознаки:

- ✦ діапазон асортименту і характер послуг, що реалізуються;
- ✦ розмір націнки і торговельної надбавки підприємства;
- ✦ основний контингент відвідувачів за рівнем доходів;
- ✦ місце знаходження господарюючого суб'єкта залежно від ринкових факторів і соціально-економічної політики на місцях;
- ✦ доступність мережі підприємств.

Пропонована типізація дозволяє відобразити кількісні та якісні зміни мережі, які відбуваються в умовах стабілізації ринкових відносин. Це має велике значення для соціально орієнтованих підприємств і місцевих органів державного управління.

За умов ринкової економіки існує гостра необхідність наукового аналізу діючих систем управління, актуалізованих за предметними сферами діяльності. Під системою взагалі ми розуміємо певну сукупність елементів, які утворюють єдину цілісність з особливостями, які відсутні в її складових. Найважливіша особливість системи – наявність у неї характеристик, які не можуть бути досягнуті простою зміною якостей її складових елементів, тобто, кожен елемент системи володіє певною самостійністю. Системою управління підприємством громадського харчування є взаємодія сукупності елементів у загальному організмі підприємства, при цьому вплив одного з елементів системи визначає поведінку всіх інших.

Під управлінням підприємством громадського харчування необхідно розуміти різноманітні способи упорядкованого впливу на об'єкти (господарські одиниці) з метою розвитку та вдосконалення виробничих, торгово-технологічних процесів виготовлення продукції власного виробництва, її реалізації, обслуговування споживачів при мінімальних витратах праці і засобів. Системне управління підприємствами громадського харчування є складним і супроводжується прийняттям рішень керівником з метою ефективної реалізації цілей і завдань [6, с. 36].

Виявлено структурно-галузеві особливості громадського харчування, які повною мірою відображаються в основних і конкретних функціях управління. Запропоновано типовий розподіл конкретних функцій управління між структурними підрозділами.

До основних елементів механізму управління підприємством громадського харчування можна віднести: господарський (комерційний) розрахунок, внутрішньофірмове планування, ціноутворення та фінанси, кредит, маркетинг і стимулювання ефективної господарської діяльності.

Важливу роль при цьому відіграє комерційний розрахунок як найважливіший метод господарювання, що синтезує в собі економічні важелі та інструменти, спрямовані на порівняння витрат і результатів, а також забезпечення рентабельності підприємства.

Організація комерційного розрахунку в громадському харчуванні може бути заснована на таких загальних принципах господарювання:

- ✦ окупність витрат на виробництво і реалізацію продуктів харчування і рентабельність процесу обслуговування відвідувачів;
- ✦ оперативно-господарська самостійність у розпорядженні виробничими ресурсами з орієнтацією виробництва продуктів харчування на задоволення ринкового попиту на обраному сегменті споживачів напівфабрикатів і готових продуктів харчування;
- ✦ матеріальна зацікавленість в ефективному веденні господарства всіх працівників підприємства громадського харчування;
- ✦ фінансовий контроль з боку керівництва над ходом і результатами господарської діяльності.

Іншою найважливішою функцією механізму управління підприємства громадського харчування є вдосконалення внутрішньофірмового планування. Підприємство не може ефективно функціонувати, не розробивши планів розвитку своїх виробничих потужностей з урахуванням спрогнозованих перспектив розвитку. При цьому система прогнозів, довгострокових і короткострокових, перспективних і поточних планів повинна передбачати заходи щодо досягнення всіх основних цілей розвитку підприємства громадського харчування [5, с. 32].

Важливими елементами механізму управління є ціна і фінанси, які визначають взаємодію підприємства громадського харчування із зовнішнім середовищем. Ціна створює економічні умови для формування системи фінансування, кредиту та заробітної плати. Фінансовий вплив на процес виробництва продукції підприємств громадського харчування проявляється в розподілі і перерозподілі вартості. Однак фінанси не тільки беруть участь у процесі розподілу, але й активно впливають на зміну вартісних пропорцій.

При цьому фінансовий механізм повинен сприяти переходу підприємства громадського харчування на шлях інтенсивного розвитку та економії факторів, що використовуються при виробництві продукції. Фінансова система покликана прискорити соціально-економічний розвиток підприємства громадського харчування, неухильне зростання одержуваного прибутку та інших фінансових результатів, поліпшити взаємовідносини підприємства з бюджетом на основі податків, покликаних зміцнити механізм комерційного розрахунку, забезпечити дієвий фінансовий контроль над процесами відтворення.

Важливу роль у розвитку вищевказаного механізму може відіграти перехід підприємства громадського харчування на проведення ефективної політики по самоокупності та самофінансуванню, поставивши рівень доходів свого колективу в пряму залежність від результатів його роботи [8, с. 10].

Особливе значення у підвищенні ефективності управління також має аналіз витрат обігу, який зводиться не тільки до перевірки виконання плану, але й до об'єктивної оцінки дотримання кошторису витрат, а також до виявлення резервів відносного скорочення витрат, розроблення заходів щодо усунення непродуктивних витрат, безгосподарності, марнотратства. У процесі аналізу необхідно вивчити динаміку витрат обігу, виявити і виміряти вплив окремих факторів на їх величину.

Підприємства громадського харчування виконують три тісно пов'язані між собою функції: виробництво власної продукції; реалізацію випущеної продукції і покупних товарів й організацію споживання їжі. У зв'язку з цим витрати громадського харчування включають поряд з витратами на виробництво даної продукції витрати з реалізації та організації споживання власної продукції і покупних товарів. За даними проведених досліджень, понад 50% усіх витрат підприємств громадського харчування припадає на витрати виробництва; приблизно 30% – на витрати з організації споживання їжі та до 20% – на витрати реалізації. У плануванні та обліку витрати громадського харчування, таким чином, не підрозділяються, а відображаються в сукупності, хоча вказаний поділ дозволяє дати їм більш глибоку оцінку. Витратами в громадському харчуванні прийнято називати витрати виробництва й обігу. При цьому основне завдання управління виробничим процесом на підприємстві громадського харчування пов'язане з виявленням шляхів і можливостей відносного скорочення витрат і розробкою заходів з їх використання [1, с. 18].

Для цього на підприємстві громадського харчування повинен постійно здійснюватися контроль виконання поставлених завдань. Основним же завданням самого контролю є своєчасне виявлення відхилень від заданої програми, оперативне застосування заходів щодо ліквідації або попередження відхилень. Контроль за виконанням рішень здійснюється шляхом глибокої перевірки стану справ на місці, бесід з виконавцями, отримання від них необхідних довідок (інформації), регулярного заслуховування звітів відповідальних за виконання осіб (менеджери й фахівці) на нарадах, отримання і переробки інформації на нарадах з керівними працівниками про хід виконання планів роботи, аналізу статистичних даних про діяльність колективу, критичних зауважень і пропозицій працівників, листів і заяв [4, с. 15].

Практичну роботу з контролю за виконанням рішень можуть здійснювати генеральний менеджер підприємства громадського харчування, його помічник, а також особи, на яких покладається контроль.

При відкритті підприємства громадського харчування для забезпечення ефективної його роботи виникає потреба у визначенні оптимального числа місць (розмірів підприємства) відповідно до потенційних потоків відвід-

увачів. З одного боку, така необхідність зумовлена тим, що цей показник є одним з основних факторів, що впливає на ефективність роботи підприємств громадського харчування. З іншого боку, усі відвідувачі повинні отримати обслуговування на найвищому сервісному рівні.

Даний показник в основному визначається інтенсивністю потоку відвідувачів або залежить від середнього числа людей, що користуються послугами підприємства громадського харчування. Таким чином, знаючи інтенсивність потоку відвідувачів, виникає можливість визначення найбільш раціонального числа посадочних місць на підприємствах громадського харчування.

Аля оцінки та регулювання даного показника на підприємстві громадського харчування розглянемо модель у вигляді багатоканальної системи масового обслуговування з необмеженою чергою. Останнє припущення обумовлене тим, що якщо у клієнта виникла потреба в послугі певного виду, то він її рано чи пізно отримає, простоявши у черзі деякий інтервал часу [3, с. 86].

На вході такої системи діє потік відвідувачів з інтенсивністю λ , а на виході спостерігається потік обслугованих відвідувачів з інтенсивністю μ . При цьому має місце формальна система з дискретними станами і безперервним часом, яку можна представити у вигляді схеми загибелі й розмноження, визначальною закономірністю переходу системи з одного стану в інший. Структура даної системи може бути представлена таким чином (рис. 1).

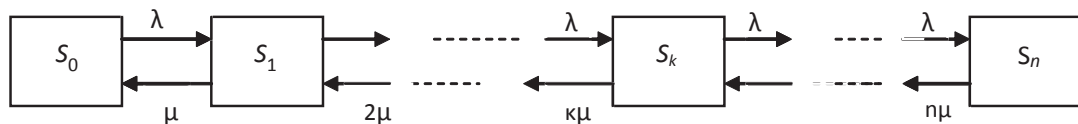

Рис. 1. Графік станів багатоканальної системи обслуговування

Для вирішення поставленого таким чином завдання необхідно знайти фінальні ймовірності перебування системи в станах $S_0 - S_n + u$. Природною умовою наявності таких фінальних ймовірностей є співвідношення:

$$\rho / n < 1,$$

де ρ – коефіцієнт завантаження посадочних місць (каналів системи), обумовлений відношенням λ / μ ;

λ – середнє число відвідувачів підприємства в одиницю часу;

μ – середнє число відвідувачів, що обслуговуються підприємством в одиницю часу;

S_0 – перший стан системи, коли відвідувачі відсутні;

S_1 – зайнято одне посадочне місце, решта вільні;

S_2 – зайняті два посадочні місця, решта вільні;

... ..

S_n – зайняті всі посадочні місця;

... ..

S_{n+r} – зайняті всі посадочні місця, і r відвідувачів знаходиться в черзі.

Таким чином, прогножуючи потік відвідувачів на заданому інтервалі часу, можна відкрити таку кількість посадочних місць n , при якій підприємство функціонує найбільш ефективно і виконувалася б умова $\rho / n < 1$. Пере-

ймаючись пороговим значенням такого співвідношення, можна регулювати число посадочних місць, на яких відкривається підприємство громадського харчування. Знаючи також норми площі на одне посадочне місце, можна визначити необхідну площу приміщення, на яке відкривається підприємство.

Для більш точної оцінки раціонального числа посадочних місць необхідно визначити фінальні ймовірності перебування системи в різних станах. Зазначені ймовірності інтерпретуються як частка часу, протягом якого на підприємстві громадського харчування зайнято відповідну кількість посадочних місць. Порівнюючи отримані фінальні ймовірності для різного числа посадочних місць із заданим пороговим значенням, можна визначити їх кількість, при якому в середньому підприємство буде завантажено заданим чином.

Тоді, використовуючи формули оцінки фінальних ймовірностей багатоканальних систем масового обслуговування з необмеженою чергою, можна знайти ймовірності завантаження посадочних місць підприємства, які залежать від кількості, за такими формулами:

$$P_0 = \left(1 + \frac{\rho}{1!} + \frac{\rho^2}{2!} + \dots + \frac{\rho^n}{n!} + \dots + \frac{\rho^{n+r}}{n!(n-r)} \right)^{-1};$$

$$P_1 = \frac{\rho}{1!} P_0; \dots P_k = \frac{\rho^k}{k!} P_0; \dots$$

$$P_n = \frac{\rho^n}{n!} P_0; \dots P_{n+r} = \frac{\rho^{n+r}}{n^r n!} P_0.$$

Враховуючи, що фінальні ймовірності в системі масового обслуговування інтерпретуються як частка часу перебування системи у відповідному стані на звітному інтервалі часу, можна знайти ефективність функціонування підприємства громадського харчування за формулою:

$$E' = \sum_{i=1}^n E_i P_i,$$

де P_i – фінальна ймовірність перебування підприємства в i -му стані;

E_i – ефективність, якою володіє підприємство громадського харчування, коли воно перебуває в i -му стані.

При цьому, якщо в розглянутому режимі функціонування робота підприємства не задовольняє керівництво, то шляхом регулювання числа посадочних місць n можна домогтися необхідної ефективності його функціонування при заданому потоці відвідувачів, що характеризується інтенсивністю λ .

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що для малих і великих підприємств в цілому характерні одні і ті самі управлінські процеси. Але управління

малими підприємствами громадського харчування має специфічні риси: при відкритті підприємства громадського харчування для забезпечення ефективної його роботи виникає потреба у визначенні оптимального числа місць (розмірів підприємства) відповідно до потенційних потоків відвідувачів. Необхідність зумовлена тим, що цей показник є одним з основних факторів, який впливає на ефективність роботи підприємств громадського харчування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19.10.2000 № 2063-III // zakon1.rada.gov.ua

2. Бусек Ю. Малые и средние предприятия: политика и управление / Ю. Бусек // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 2. – С. 64 – 70.

3. Ваганов К. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / К. Ваганов, О. Кириченко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 103 – 118.

4. Виговська В. Вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами малих підприємств / В. Виговська // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 35 – 40.

5. Гладких Н. Использование системы контроллинга для рационализации процесса управления на мелких и средних предприятиях / Н. Гладких // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2000. – № 15. – Ч. 5. – С. 293 – 297.

6. Клименко С. Використання власного капіталу малих і середніх підприємств в операційній діяльності / С. Клименко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С. 94 – 98.

7. Коуз Р. Природа фирмы. Вехи экономической мысли. – Т. 1: Теория потребительского поведения и спроса / Р. Коуз / Под ред. В. М. Гальперина. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – С. 154-173.

8. Менеджмент малого бизнеса: Учебник / Под ред. проф. М. Максимцова и проф. В. Горфинкеля. – М. : Вузовский учебник, 2007. – 269 с.

9. Сватюк О. Р. Поділ управлінської праці в галузі громадського харчування споживчої кооперації / О. Р. Сватюк // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів : Коопосвіта, 2001. – № 8. – С. 249 – 252.

Науковий керівник: Ястремський О. І., доктор економічних наук, професор

REFERENCES

Busek, Yu. "Malye i srednie predpriiatiia: politika i upravlenie" [Small and medium-sized enterprises: policy and management]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 2 (2002): 64-70.

Hladkykh, N. "Yspolzovanye systemy kontrolynha dlia ratsyonalizatsyy protsessu upravleniya na melkykh y srednykh predpriatyakh" [The use of a controlling system for streamlining the management of small and medium-sized enterprises]. *Visnyk Ternopil'skoi akademii narodnoho hospodarstva*, vol. 5, no. 15 (2000): 293-297.

Klymenko, S. "Vykorystannia vlasnoho kapitalu malykh i serednykh pidpriemstv v operatsiinii diialnosti" [Using the equity of SMEs in operating activities]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12 (2006): 94-98.

Kouz, R. *Priroda firmy. Vekhi ekonomicheskoy mysli* [Nature of the Firm. Landmarks of economic thought]. St. Petersburg: Ekonomicheskaya shkola, 1999.

[Legal Act of Ukraine] (2000). zakon1.rada.gov.ua

Menedzhment malogo biznesa [The management of small businesses]. Moscow: Vuzovskiy uchebnyk, 2007.

Svatiuk, O. R. "Podil upravlinskoi pratsi v haluzi hromadskoho kharchuvannia spozhyvchoi kooperatsii" [Separation of administrative work in the foodservice industry consumer cooperatives]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*, no. 8 (2001): 249-252.

Vyhovska, V. "Vdoskonalennia systemy upravlinnia finansovymy resursamy malykh pidpriemstv" [Improving the financial management of small businesses]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (2004): 35-40.

Vahanov, K., and Kyrychenko, O. "Stratehiia rozvytku maloho ta serednyoho biznesu v Ukraini" [The strategy of small and medium business in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1 (2008): 103-118.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ РИЗИКАМИ

ЦИМБАЛЮК О. В.

УДК 330.131.7

Цимбалюк О. В. Організаційно-методичний механізм управління технічними ризиками

Стаття присвячена обґрунтуванню організаційно-методичного управління технічними ризиками підприємства на основі моніторингу, який здійснюється в умовах експертно-аналітичної системи. Створення організаційного механізму моніторингу технічного ризику в умовах експертно-аналітичної системи базується на багатоаспектному еволюційному підході. Основними структурними елементами системи моніторингу є бази даних і бази знань, що забезпечують інформацією та методичним інструментарієм осіб, які приймають рішення. Організаційно-методичний механізм дослідження технічних ризиків має суттєві особливості залежно від етапу, на якому він реалізується: на першому етапі виконується прогнозна оцінка можливих подій та їх наслідків, а на другому – урегулювання ризикової події та оцінка її впливу на результати діяльності підприємства в цілому і обґрунтувати розмір очікуваного збитку, а також його причини, місця виникнення і зони відповідальності.

Ключові слова: технічний ризик, організаційно-методичний механізм, моніторинг, експертно-аналітична система.

Рис.: 3. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 8.

Цимбалюк Ольга Вікторівна – здобувач, кафедра менеджменту, Національна металургійна академія України (пр. Гагаріна, 4, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: o11179@mail.ru

УДК 330.131.7

Цимбалюк О. В. Организационно-методический механизм управления техническими рисками

Статья посвящена обоснованию организационно-методического управления техническими рисками предприятия на основе мониторинга, осуществляемого в условиях экспертно-аналитической системы. Создание организационного механизма мониторинга технического риска в условиях экспертно-аналитической системы базируется на многоаспектном эволюционном подходе. Основными структурными элементами системы мониторинга являются базы данных и базы знаний, обеспечивающих информацией и методическим инструментарием лиц, принимающих решения. Организационно-методический механизм исследования технических рисков имеет существенные особенности в зависимости от этапа, на котором он реализуется: на первом этапе выполняется прогнозная оценка возможных событий и их последствий, а на втором – урегулирование рискового события и оценка его влияния на результаты деятельности предприятия. Такой механизм позволит обеспечить системный подход к управлению техническим риском от отдельной единицы оборудования к предприятию в целом и обосновать размер ожидаемого ущерба, а также его причины, места возникновения и зоны ответственности.

Ключевые слова: технический риск, организационно-методический механизм, мониторинг, экспертно-аналитическая система.

Рис.: 3. **Формул.:** 3. **Библ.:** 8.

Цимбалюк Ольга Викторовна – соискатель, кафедра менеджмента, Национальная металлургическая академия Украины (пр. Гагарина, 4, Днепропетровск, 49600, Украина)

E-mail: o11179@mail.ru

UDC 330.131.7

Tsybalyuk O. V. Organisational and Methodical Mechanism of Managing Technical Risks

The article is devoted to substantiation of organisational and methodical management of technical risks of an enterprise on the basis of monitoring conducted under conditions of the expert and analytical system. Creation of an organisational mechanism of monitoring the technical risk under conditions of the expert and analytical system is based on a multi-aspect evolution approach. The main structural elements of the monitoring system are data bases and knowledge bases that provide information and methodical instruments to those who make decisions. Organisational and methodical mechanism of study of technical risks has significant specific features depending on a stage at which it is realised: first stage – conduct of a forecast assessment of possible events and their consequences, second stage – regulation of a risk event and assessment of its influence upon results of an enterprise activity. Such a mechanism would allow ensuring a system approach to managing a technical risk from one unit of equipment to a whole enterprise in general and ground the size of the expected damage and also its reasons, place of appearance and zone of responsibility.

Key words: technical risk, organisational and methodical mechanism, monitoring, expert and analytical system.

Pic.: 3. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Tsybalyuk Olha V. – Applicant, Department of Management, The National Metallurgical Academy of Ukraine (pr. Gagarina, 4, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: o11179@mail.ru

Під організаційно-методичним механізмом управління технічними ризиками розуміють внутрішню структуру системи управління об'єктами (обладнанням), яка характеризується певною сукупністю станів функціонування, дій і процесів, направлених на зміну стану об'єкту. Результатом його функціонування є управлінське рішення, що використовується в процесах управління підприємством. Ефективне управління сучасним металургійним підприємством ґрунтується на інтеграції інформаційних ресурсів підприємства в цілому – від рівня низової автоматики до рівня планування і управління виробництвом – і доступності цієї інформації на всіх рівнях прийняття рішень.

Технічні ризики досліджують, як правило, фахівці технічного профілю при проектуванні та експлуатації обладнання. Як правило, під технічними ризиками розуміють імовірність відмови технічних пристроїв з наслідками певного рівня за певний період функціонування виробничого підприємства [1, 2]. Створюючи моделі та методи оцінки ймовірності відмови виробничого обладнання, у таких роботах не приділяється достатньо уваги прогнозу економічних наслідків цих відмов. Водночас комплексний підхід до оцінки економічних наслідків технічних ризиків і обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на запобігання або зниження втрат з позицій менеджменту, розроблені недостатньо.

Цивілізовані підходи до управління технічними ризиками вимагають наявності інформаційної бази й використання сучасних методів планування, аналізу й контролю, до яких відноситься моніторинг, на всіх рівнях управління промисловим підприємством. Моніторинг технічних ризиків – безперервне спостереження за об'єктами ризику, аналіз і контроль їх діяльності як складової частини процесу управління. Він являє собою циклічний ітераційний процес ситуацій, які впливають на економічні наслідки технічних ризиків.

Для того, щоб управління технічними ризиками було дійсно ефективним, необхідно здійснювати його на безперервній основі протягом всього життєвого циклу обладнання. Безперервний аналіз ризиків дозволяє уточнити оцінки імовірності прояву та масштабів його економічних наслідків. Регулярні звіти про найбільш суттєві ризики дозволять підвищити якість управління, тому створення організаційно-методичного механізму управління технічними ризиками є актуальним

Реалізація завдань моніторингу технічних ризиків доцільно здійснювати у формі експертно-аналітичних систем. Під експертною-аналітичною системою розуміється така система, що поєднує можливість комп'ютера зі знаннями й досвідом експерта в такій формі, що дозволяє системі зробити розумний висновок або запропонувати розумне рішення. Послідовність робіт, пов'язаних з діагностикою, характеризує логіку міркувань, експериментів і рішень, здійснюваних експертном-аналітиком.

Призначення експертної аналітичної системи – автоматизувати розрахунок, пов'язані з діагностикою ходу й результатів діяльності обладнання, процес створення документів, що містять інформацію про поточний стан процесів, і процедури прийняття управлінських рішень з поліпшення стану контрольованого об'єкта, тобто обладнання підприємства, що є джерелом технічного ризику.

Основними структурними елементами експертно-аналітичної системи моніторингу технічних ризиків є бази даних і бази знань, що забезпечують інформацією та методичним інструментарієм осіб, які приймають рішення.

Інформаційний фонд експертно-аналітичної системи моніторингу технічних ризиків складається із чотирьох основних масивів інформації (баз даних):

- ✦ база даних, що містить інформацію з первинного обліку про технічний стан обладнання;
- ✦ база даних, що містить інформацію про використання обладнання (цеховий облік і служба головного механіка);
- ✦ база даних, що містить інформацію управлінського обліку (штрафи, збитки).
- ✦ база даних, що містить експертні оцінки якісних ознак (факторів), які визначають рівень техніко-економічних або фінансових показників.

База знань містить методи та моделі, що дозволяють на підставі якісних і кількісних оцінок зробити висновки про стан обладнання, і стандартні рекомендації з вирішення тактичних і стратегічних проблем щодо поліпшення економічних наслідків, тобто мінімізації можливих втрат. База знань повинна містити:

- ✦ дані про вплив стратегії розвитку підприємства на управління ризиком;
- ✦ загальну характеристику цілей і завдань управління технічним ризиком у системи ризик-менеджменту підприємства;
- ✦ зміни основних вимог до організаційної структури, у рамках якої будуть реалізовуватися відповідні заходи з управління технічними ризиками, на основі логістичного підходу.

Створення організаційного механізму моніторингу технічного ризику, в умовах експертно-аналітичної системи, базується на багатоаспектному еволюційному підході. Концептуальну схему організаційного механізму моніторингу технічних ризиків наведено нижче (рис. 1).

Експертно-аналітична система створюється в рамках існуючої інформаційної системи підприємства. Розробка заходів щодо реорганізації діючої системи повинна здійснюватись на основі таких підходів:

- ✦ предметного (технічний ризик);
- ✦ функціонального (від обліку до безперервного контролю і планування);
- ✦ інформаційного (від база даних до бази знань);
- ✦ математичного (від елементарних математичних операцій до моделювання);
- ✦ економічного (від витрат до результату);
- ✦ причинно-наслідкового (фактор – економічні наслідки);
- ✦ логістичного (від сировини до готового продукту).

Впровадження експертно-аналітичної системи моніторингу технічного ризику вимагає певної систематизації наявних принципів та формуванні на їх основі концептуальних основ менеджменту підприємством у цілому.

Організаційно-методичний механізм дослідження технічних ризиків має суттєві особливості залежно від етапу, на якому він реалізується: на першому етапі виконується прогнозна оцінка можливих подій та їх наслідків, а на другому – урегулювання ризикової події та оцінка її впливу на результати діяльності підприємства

Прогнозна оцінка технічного ризику складається з чотирьох етапів (рис. 2):

- ✦ вибір та ідентифікація одиничних показників організаційно-технічного стану обладнання, а також розрахунки коефіцієнтів надійності, вірогідності відмов обладнання і прямих втрат;
- ✦ інтегральна і комплексна або крізна оцінка технічного ризику мікрологістичної системи та її елементів;
- ✦ визначення та аналіз зведеного показника технічного ризику підприємства та розрахунок планових техніко-економічних показників;
- ✦ розробка превентивних заходів, щодо мінімізації технічних ризиків у процесі експлуатації, технічного і ремонтного обслуговування обладнання та перерахунок планових техніко-економічних показників підприємства.

Оцінка одиничного ризику базується на оцінці технічного стану обладнання. Вивчення закордонного досвіду та практики господарювання вітчизняних під-

приємств свідчить про відсутність уніфікованої системи показників оцінки результатів діяльності й визначення технічного стану обладнання підприємств, а також загальноприйнятої методики його комплексної оцінки.

Технічний стан підприємства характеризується багаторівневою системою показників стану обладнання, ієрархічно взаємозалежних між собою. Для його оцінки розроблені різноманітні підходи до вибору одиничних і інтегральних показників контролю [3, 4, 5, 6 та ін.].

На *нижньому рівні ієрархії* перебувають одиничні показники, що характеризують окремі аспекти стану конкретних одиниць обладнання, які можуть бути безпосередньо розраховані на основі даних внутрішнього обліку або експертних оцінок, які містить власна база даних. Основними показниками оцінки технічних ризиків одиниці обладнання є вірогідність відмови роботи і прогнозований розмір прямого збитку.

Однак одиничні показники не дозволяють чітко й однозначно оцінити стан усього об'єкта, який аналізується. Це обумовлено багатозначністю оцінок за різними критеріями, а також відсутністю чітких меж припустимих значень показників.

На *середньому рівні* перебувають показники, що узагальнюють одиничні показники й характеризують агрегат у цілому (цех, основні дільниці цехів). Наприклад, при оцінці технічного стану сортопрокатного цеху можуть бути використані такі показники, як коефіцієнт надійності або кризний коефіцієнт технічного ризику обладнання безпосередньо прокатного стану або дільниці обробки.

Коефіцієнт надійності і коефіцієнт технічного ризику обладнання тісно пов'язані між собою. Вважається, що сума цих коефіцієнтів приблизно дорівнює одиниці.

Інтегральний показник *верхнього рівня* дозволяє оцінити технічний ризик підприємства в цілому. Для одержання інтегрального показника оцінки технічного стану підприємства як правило вирішуються такі завдання:

- ✦ формується система одиничних показників і методика їхнього розрахунку;
- ✦ розробляється процедура оцінки одиничних показників;
- ✦ розробляється процедура «згортки» одиничних показників технічного стану з метою одержання комплексної його оцінки.

Відповідно до запропонованої автором концепції технічного ризику інтегральний показник технічного ризику n -го об'єкта (K_{Rn}) визначається як добуток імовірності ризикового випадку на відносний показник важкості збитку.

$$K_{Rn} = P(A) \cdot U, \quad (1)$$

де $P(A)_i$ – вірогідність відмови (A) i -го об'єкта;
 U – відносний показник важкості збитку.

Відносний показник важкості збитку визначається як відношення очікуваного S_p до максимально можливого прямого збитку S_{max} . Максимальний збиток може обмежуватись як залишковою, так і ринковою вартістю об'єкта.

Комплексна оцінка технічних ризиків укрупненого об'єкта (агрегат, дільниця, цех, виробництво) здійснюється шляхом горизонтальної згортки інтегральних

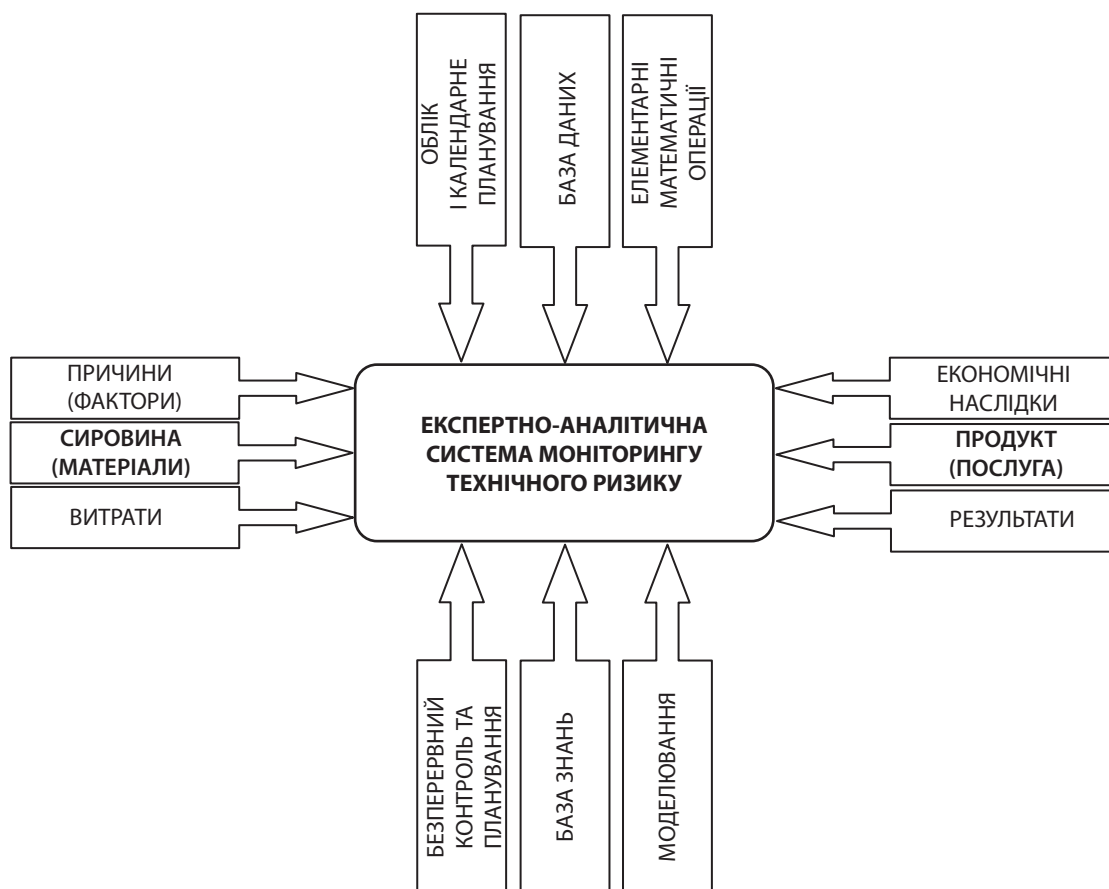

Рис. 1. Концепція створення організаційного механізму управління технічними ризиками

показників сукупності одиничних об'єктів за адитивною моделлю з урахуванням вагових коефіцієнтів одиничного об'єкта в аналізованій сукупності.

$$K_{Rf} = \sum_{h=1}^H K_{Rn} \cdot k_h, \quad (k_1 + k_2 + \dots + k_h = 1), \quad (2)$$

де K_{Rf} – коефіцієнт технічного ризику f -ого укрупненого об'єкта;

H – кількість одиничних об'єктів в укрупненому об'єкті;

h – номер одиничного об'єкта ($h = 1, 2 \dots H$);

k_h – ваговий коефіцієнт значущості одиничного об'єкта в укрупненому.

Крізна оцінка технічного ризику мікрологістичної системи (підсистеми) K_R здійснюється шляхом вертикальної згортки одиничних показників ризиків по об'єктам основного матеріального потоку (за переділами, за підприємствами або за етапами життєвого циклу обладнання):

$$K_R = \sum_{f=1}^F K_{Rf} \cdot k_f, \quad (k_1 + k_2 + \dots + k_f = 1), \quad (3)$$

де k_f – ваговий коефіцієнт значущості укрупненого об'єкта як елементу основного матеріального потоку в мікрологістичній системі.

Методичною проблемою кризової оцінки ризиків на основі логістичного підходу є вибір методики згортки одиничних показників ризиків і визначення взаємного впливу показників основного матеріального і сервісного потоку.

Організаційно-методичний механізм дослідження технічних ризиків врегулювання збитків при настанні технічного ризику відображено на рис. 3. Він містить такі блоки:

- ✦ розслідування ризикового випадку який стався відповідно до законодавчих та внутрішніх директивних матеріалів (ідентифікація подій, попередня оцінка масштабів збитків, причин, виявлення винуватців);

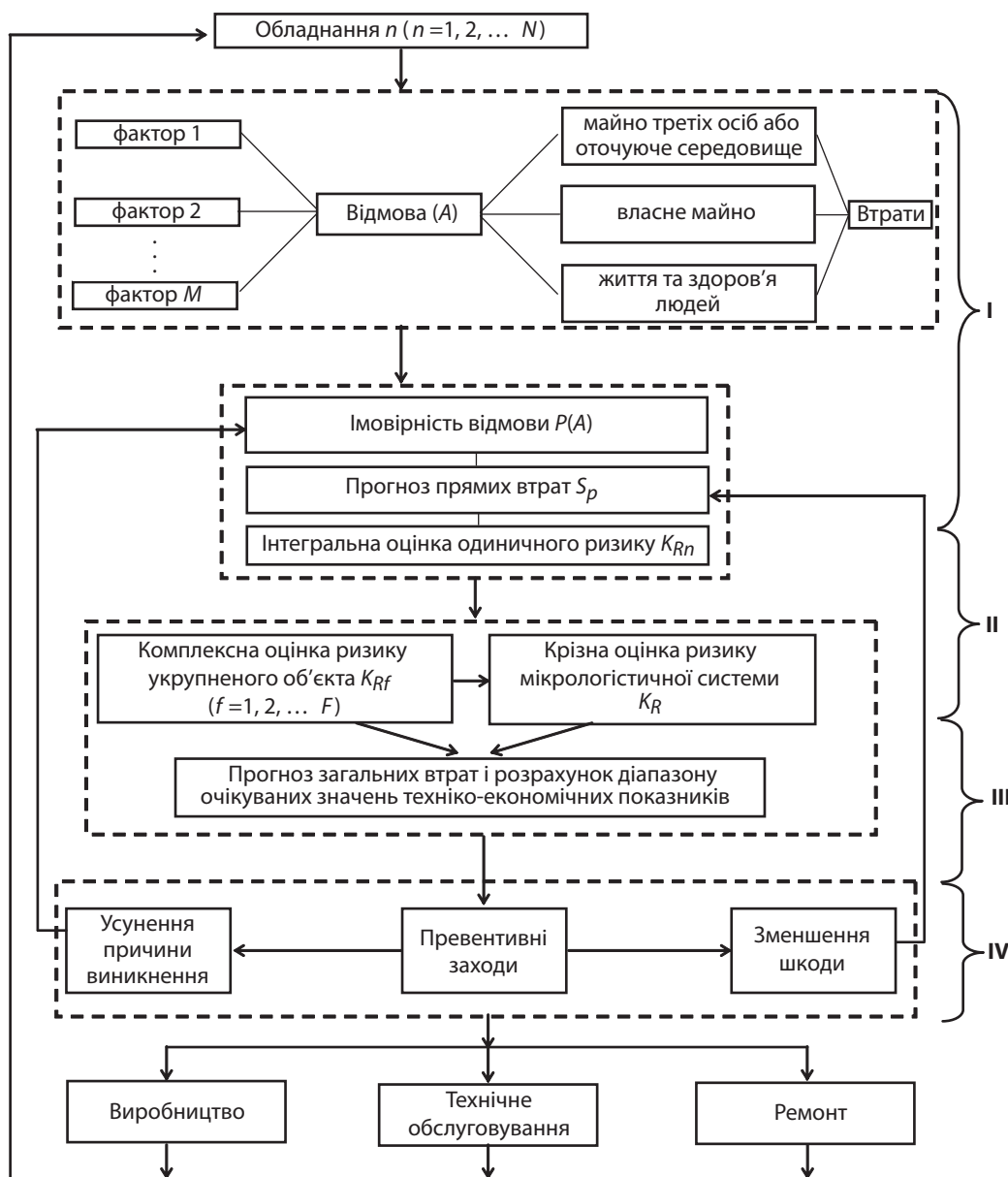

Рис. 2. Організаційно-методичний механізм прогнозування технічного ризику підприємства

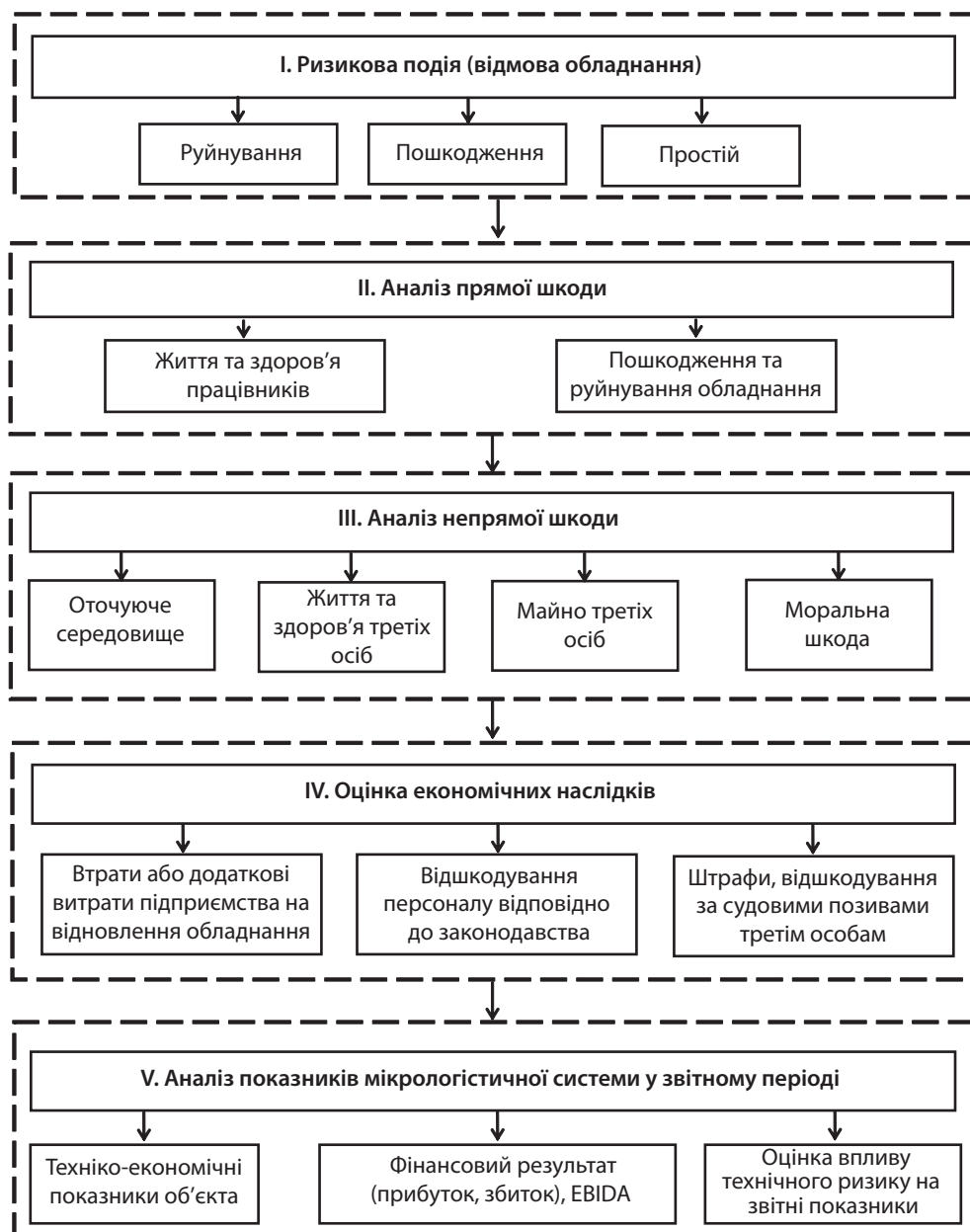

Рис. 3. Організаційно-методичний механізм урегулювання збитків при настанні технічного ризику

- ✦ аналіз прямої шкоди, що нанесено життю та здоров'ю працівників, і яка призвела до руйнування, пошкодження або простою обладнання;
- ✦ попередній аналіз непрямой шкоди, що нанесено оточуючому середовищу, життя, здоров'ю і майну третіх осіб, а також можливої моральної шкоди;
- ✦ оцінка економічних наслідків, яка включає розрахунки розміру відшкодування персоналу відповідно до законодавства, штрафів, виплат за судовими позовами і додаткових виплат підприємства на забезпечення нормальної роботи пошкодженого об'єкта;
- ✦ аналіз показників мікрологістичної системи у звітному періоді: техніко-економічних показників об'єкта, фінансового результату, EBIDA, оцінка впливу технічного ризику на звітні по-

казники, коригування коефіцієнтів технічного ризику (одиничних, комплексних, кризних).

ВИСНОВКИ

Запропонований організаційно-методичний механізм оцінки технічного ризику на основі моніторингу дозволить забезпечити системний підхід до управління технічним ризиком від окремої одиниці обладнання до підприємства в цілому і обґрунтувати розмір очікуваного збитку, а так само його причини, місця виникнення і зони відповідальності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнійчук М. Ризик і надійність. Економіко-стохастичні методи й алгоритми побудови та оптимізації систем: монографія / М. Корнійчук, І. Совтус. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.

2. Методические указания по проведению анализа риска опасных производственных объектов МУ РД 03-418-01.– М. : Гостехнадзор России, 2001.

3. Ясев О. Г. Підвищення надійності металургійного обладнання технологічними методами : дисертація д-ра техн. наук: 05.05.08 / О. Г. Ясев / Національна металургійна академія України. – Дніпропетровськ, 2003.

4. Гребеник В. М. Надежность металлургического оборудования (Оценка эксплуатационной надежности и долговечности) : справочник / В. М. Гребеник, В. К. Цапко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Металлургия, 1989. – 590 с.

5. Седуш В. Я. Надежность, ремонт и монтаж металлургических машин / В. Я. Седуш. – К. : Вища школа, 1976. – 228 с.

6. Проволоцкий А. Е. Повышение надежности металлургического оборудования технологическими методами / А. Е. Проволоцкий, А. Г. Ясев // Вісті Академії інженерних наук України. – 2002. – № 4. – С. 62 – 74.

7. Чернов В. А. Анализ коммерческого риска / В. А. Чернов / Под ред. Баканова М. И. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 128 с.

8. Хохлов Н. В. Управление риском : учебное пособие для вузов / Н. В. Хохлов. – М. : Издательство «ЮНИТИ-ДАНА», 2001. – 239 с.

REFERENCES

Chernov, V. A. *Analiz kommercheskogo riska* [Analysis of commercial risk]. Moscow: Finansy i statistika, 1998.

Grebenik, V. M., and Tsapko, V. K. *Nadezhnost metallurgicheskogo oborudovaniia: Otsenka ekspluatatsionnoy nadezhnosti i dolgovechnosti* [The reliability of metallurgical equipment: Evaluation of operational reliability and durability]. Moscow: Metallurgii, 1989.

Korniichuk, M., and Sovtus, I. *Ryzik i nadiinist. Ekonomiko-stokhastychni metody i alhorytmy pobudovy ta optymizatsii system* [Risk and reliability. Economic and stochastic methods and algorithms and optimization systems]. Kyiv: KNEU, 2000.

Khokhlov, N. V. *Upravlenie riskom* [Risk management]. Moscow: YuNITI-DANA, 2001.

Metodicheskie ukazaniia po provedeniiu analiza riska opasnykh proizvodstvennykh obektov MU RD 03-418-01 [Guidelines for the risk analysis of hazardous production facilities MU RD 03-418-01]. Moscow: Gostekhnadzor Rossii, 2001.

Provolotskyi, A. E., and Yasev, A. H. "Povyshenye nadezhnosti metallurhycheskoho oborudovaniia tekhnolohycheskymy metodamy" [Improving the reliability of metallurgical equipment engineering methods]. *Visti Akademii inzhenernykh nauk Ukrainy*, no. 4 (2002): 62-74.

Sedush, V. Ya. *Nadezhnost, remont i montazh metallurgicheskikh mashin* [Reliability, repair and installation of steel machines]. Kyiv: Vishcha shkola, 1976.

Yasev, O. H. "Pidvyshchennia nadiinosti metalurhiinoho obladnannia tekhnolohichnymy metodamy" [Improving the reliability of metallurgical equipment technological methods]. *Dysertatsiia d-ra tekhn. nauk: 05.05.08*, 2003.